

BIBLIOTHECA REFORMATORIA
NEERLANDICA

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,   en
*Hoogleraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

Dr. F. PIJPER,
*Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

TWEEDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1904

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,

en

Dr. F. PIJPER,

*Hoogleeraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

*Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

TWEEDE DEEL:

Het Offer des Heeren

(de oudste verzameling doopsgezinde martelaarsbrieven en offerliederen)

BEWERKT DOOR

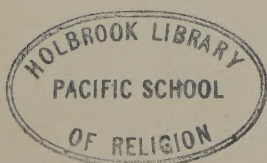
Dr. S. C R A M E R

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1904

Property of
CBPac

Please return to
Graduate Theological
Union Library

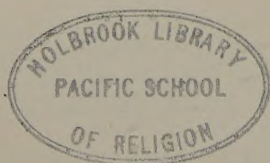
BR
395
A2
v.2

51538

IR17
B471
v.2
Ref.

INHOUD.

	Bladz.
Voorrede	IX
I. Het Offer des Heeren naar de uitgaaf van 1570 . . .	1—486
INLEIDING	3—40
Bibliographie. bl. 3. Herkomst en betrouwbaarheid. bl. 19.	
Strekking en godsdienstige denkbelden. bl. 27. Het Lietboecxken. bl. 38.	
PROEVEN VAN SPELLING in verschillende uitgaven . . .	41—49
TEKST	51—483
REGISTER van de brieven, belijdingen en testamenten in het Offer des Heeren	484—486
II. Een Lietboecxken, tracterende van den Offer des Heeren, naar de uitgaaf van 1570	487—663
INLEIDING	489—498
Herkomt en doel. bl. 489. Godsdienstige denkbelden. bl. 494.	
TEKST	499—616
REGISTER van de liederen in het Lietboecxken	616—617
III. De brieven en liederen, die in de andere uitgaven van het Offer des Heeren met het Lietboecxken voorkomen, maar in die van 1570 worden gemist	619—663
INLEIDING	621—625
TEKST	626—662
LIJST van de in III voorkomende brieven en liederen . .	663
Lijst der lezingen in de uitgaaf van 1570 (of na bl. 619 die van 1578), van welke in dezen herdruk in letters of leesteekens is afgeweken	665
Aanvullingen en verbeteringen	666—667
Alphabetisch register	669—683

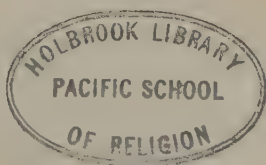

VOORREDE.

De brieven van een aantal der oudste doopsgezinde martelaren uit ons land; hunne belijdingen of berichten van verhooren, door hen ondergaan; hunne testamenten of afscheidsbeden en -vermaningen, uit den kerker aan de hunnen gezonden; de „Offerliederen” of liederen, op martelaren (meest andere dan de schrijvers van de brieven) bij of kort na hun dood gedicht; en dit alles, zooals het reeds vroeg in het „Offer des Heeren” en het daarbij behoorende „Lietboecxken” is bijeengebracht: ziedaar hetgeen in het tweede deel dezer Bibliotheca thans in nieuwe uitgaaf het licht ziet. Dat werk mag een historisch gedenkstuk heeten van de grootste waardij. Het mag dat om zijn rijken schat van de meest authentieke berichten uit den tijd der bloedige vervolging, van ongezochte en vertrouwelijke mededeelingen der vervolgdten zelven over 'tgeen hun hart en de harten in hun kring bewoog; om den grooten invloed, dien het, geliefde lektuur als het in die martelaarskringen was, heeft geoefend; eindelijk omdat wij hier, indien ergens, de onvervalschte taal en schrijfwijze van onzen 16de eeuwſchen burgerſtand te lezen krijgen.

Dat „Offer des Heeren” is een echt volksboek geweest. Hoe bezat het ook al de deugden daarvan: met zijne beknoptheid wat het getal der daarin opgenomen martelaars betreft, zijne levendige afwisseling van inhoud, van verhaal en brief, van gesprek en vermaning of godsdienstige uiteenzetting; niet het minst met de toegevoegde liederen, op bekende wijzen, stichtelijke of wereldsche, gezet. Een volksboek, eigenlijk een volksboekje „om” — zooals het in de voorrede van het „Lietboecxken” heet — „bij zich te dragen”. Daartoe leende het zich uitnemend. De voortreffelijke typographische uitvoering met het even voortreffelijke papier der 16de eeuw heeft gemaakt, dat de tekst van dit kloeke boekdeel toen kon worden ſaamgevat in een deeltje, 'twelk, in leder gebonden, niet meer dan 12,6 cM. lengte, 7,7 cM. breedte, 3,3 cM. hoogte heeft. De eerste uitgaaf is zelfs slechts 10,2 cM. lang.

Dat wij dus voor dit tweede deel aan eene nieuwe uitgaaf van dezen bundel de voorkeur gaven boven die van andere gedenkstukken uit den hervormingstijd, lag voor de hand. Vele van de liederen toch, voor tal van bijzonderheden uit de martelaarsgeschiedenis de éénige en tegelijk van tijdgenooten afkomstige en betrouwbare zegslieden, zijn nergens dan in de zoo zeldzame exemplaren van dat „Offer des Heeren” bewaard gebleven. En de brieven, belijdingen en testamenten, die wèl behalve in deze en in de misschien nog schaarscher voorkomende „Groote Offerboeken” ook bij Van Braght eene plaats hebben gevonden, zijn daardoor geenszins gevrijwaard voor het gevaar van in hun oorspronkelijken vorm te loor te gaan. Reeds vóór Van Braght toch waren bij het telkens herdrukken meer dan ééns veranderingen in den tekst ingeslopen of aangebracht. Ook hij wijzigde hier en daar den zin of de taal. In zijn werk mist de lezer iederen waarborg, dat hij die brieven vóór zich heeft niet maar min of meer ongewijzigd, neen, maar woord voor woord, precies zóó als zij zijn opgesteld of ten minste zóó als zij voor het eerst, in den regel ten hoogste een paar jaren na den dood der schrijvers, door de hunnen aan de pers zijn toevertrouwd. Dien waarborg nu schenkt hem deze nieuwe uitgaaf.

Met diplomatische nauwkeurigheid is hier de oorspronkelijke tekst afgedrukt; ook op de daaruit aangehaalde plaatsen in de Inleidingen. Alles is herhaaldelijk naar dien oorspronkelijken tekst gecorrigeerd. Eene enkele fout (intusschen nergens in den tekst), in de afgedrukte vellen ontdekt, heb ik nog kunnen herstellen in de Aanvullingen en Verbeteringen aan het einde van dit deel. Ik verzoek den lezer vriendelijk van deze kennis te nemen. De regelen, door mijn mederedacteur in de Voorrede op deel I uiteengezet, zijn door mij trouw gevolgd. Evenals Prof. PIPER daar doet, kan ook ik hier ieder verzekeren, dat, wanneer hij meent ergens eene fout of eene achteloosheid te ontdekken, er alle reden is om daarbij te denken aan eene misstelling in het origineel. Ook de telkens voorkomende ongemotiveerde splitsing en samenvoeging van woorden evenals dat dikwijls zonder eenige reden leesteevens en hoofdletters worden gebezigd of weggelaten: het is alles slaafsch, als men wil, uit de afgedrukte uitgaaf overgenomen; behoudens de volgende uitsonderingen. Vooreerst is in de teksten op den rand ter wille van de gelijkmatigheid aan den naam van het bijbelboek steeds eene hoofdletter gegeven. Ten andere is — ’t kwam op niet meer dan tien of twaalf plaatsen voor — eene kennelijke drukfout, „alleene” voor „alleene” en dergl., verbeterd. Eindelijk zijn er plaatsen, waar de lektuur door de allerwonderlijkste aanwending van leesteevens m. i. al te zeer bemoeilijkt wordt. Ik heb deze daar gewijzigd; maar nooit zonder òf in eene aantekening aan den voet der bladzijde van die wijziging rekenschap te geven òf zulke plaatsen in de oorspronkelijke lezing op te nemen in eene lijst, die men aan het einde van

dit deel vindt. Deskundigen kunnen dan casu quo onjuiste verbeteringen weer opnieuw naar hun inzicht verbeteren. Daarentegen heb ik de opgaaf van de aangehaalde teksten op den rand nergens gewijzigd, hoewel die meer dan ééns onjuist en dan ook in andere oude uitgaven nog al eens veranderd is.

Van de talrijke aantekeningen zullen verscheidene in het oog van taalgeleerden en geschiedvorschers overbodig zijn. Men zij echter zoo goed te bedenken, dat deze uitgaaf uitdrukkelijk ook voor zulke lezers is bestemd, die geene deskundigen zijn. Ik meen namelijk voor den inhoud van dit deel te mogen hopen op belangstelling in een breeder kring dan in dien der geschiedvorschers alleen. Met mijn mederedacteur acht ik het vertrouwen niet onrechtmatig, dat gedeelten der „Bibliotheca” allengs ook ter hand zullen worden genomen door dezulken, die, zonder in 't minst historici te zijn, door den band van piëteit zich verbonden gevoelen aan onze vroegste protestantsche geloofsgetuigen en wie het daarom aantrekt zich in de soms zoo innige, dan weer aangrijpende ontboezemingen dier mannen en vrouwen te verdiepen.

Het „Offer des Heeren” bevat van de brieven van nederlandsche doopsgezinde martelaars de oudste, ten minste het grootste getal van die oudste; maar van het overgroot geheele aantal hunner brieven niet meer dan ruim een derde. Dat zulk een overvloed daarvan voor ons in druk bewaard is gebleven, is niet vreemd. Van de ruim 2000 martelaars en martelaressen in de gezamenlijke Nederlanden zijn niet minder dan drie vierden doopsgezind geweest (onder deze bijna een derde vrouwen); en al zulke brieven werden — hoe kon het anders? — als kostbare schatten in eere gehouden en, zoolang zij niet waren gedrukt, zorgvuldig bewaard. Meer dan één martelaar schrijft het ook met zoovele woorden, dat hij juist met dat doel zijn brief aan de zijnen zendt. Zij zouden daarin een „adieu” of „testament” of „uitersten wil” van hem bezitten als blijvend aandenken; woorden van zijne hand, die zij trouw mochten lezen en herlezen. Men zie ook bl. 22 van dit werk en Van Braght, bl. 366, 421, 543. Bovendien hielp de enge betrekking waarin de oude Doopsgezinden tot elkaar stonden verhoeden, dat zulke brieven van hen, die aan allen dierbaar waren, verloren gingen; terwijl zij er toe medewerkte dat die reeds vroeg aan de pers werden toevertrouwd. — Natuurlijk hoop ik in verdere deelen der „Bibliotheca” de overige martelaarsbrieven te doen volgen. Voor het eerstvolgend deel is echter een zeker niet minder belangwekkend gebied gekozen: geschriften van de vroegste nederlandsche tegenstanders der Hervorming. Prof. PIJPER is met de bewerking daarvan verre gevorderd, een gedeelte reeds ter perse gelegd.

Ook van dit deel is, ik vermeld het met groote erkentelijkheid, de uitgaaf mogelijk gemaakt door den milden steun van Directeuren van Tey-

ler's Stichting, het Haagsch Genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en verder van verscheidene particulieren.

Mij rest mijn dank uit te spreken jegens hen, die mij in mijn arbeid behulpzaam zijn geweest: de trouwe hand, die het veeleischend werk der correctie met mij heeft verricht; mijn met onze martelaarsliteratuur vertrouwde en nauwlettende vriend Ds. K. Vos te Woudsend, die insgelijks de proeven nazag en het register heeft samengesteld; mijne vrienden en ambtgenooten Prof. F. PIJPER en Prof. J. TE WINKEL. Aan hunne vriendschap ben ik voor mijn arbeid veel verplicht. Bij verscheidene plaatsen heb ik mijne meening aan de hunne kunnen toetsen en is hun zoo deskundig oordeel aan dit werk ten goede gekomen; met name bij plaatsen, waar het er op aankwam in de vrij verwarde volzinnen van briefschrijvers of dichters den gedachtengang te ontdekken. Wie verder mij met inlichtingen is van dienst geweest ontvang hierbij mijn dank daarvoor. Ten laatste: hoe dikwijls heb ik bij dezen arbeid mijn ontslapen vader gedacht; den kundigen schrijver van Menno's en David Joris' leven; den man, bij wien zich met even rijke als grondige kennis van de geschriften zijner vaderen zulk een fijn inzicht in hun geestelijk leven verbond, een inzicht door de hartelijkste liefde voor hen maar die nooit blind werd gewekt; en die in vroeger jaren wel menigmaal mijn oog heeft geopend voor velerlei in die goede en trouwe, die vrome en rechtschapen wereld, waarin het „Offer des Heeren” geboren is.

AMSTERDAM, 1 November 1904.

S. CRAMER.

Het Offer des Heeren

naar de uitgaaf van 1570.

INLEIDING.

Het „Offer des Heeren” is de oudste verzameling van brieven, door nederlandsche doopsgezinde martelaars aan de hunnen geschreven; van berichten, over hunne gevangenschap en hunnen dood door tijd- en geloofsgenooten te boek gesteld; van liederen, in de dagen van hun verscheiden op hen gedicht: eene verzameling, die, nog midden in den tijd der vervolging en niet eerst in hare nadagen bijeengebracht, toen even vlijtig is gelezen als verbreid. In dit boekje hebben de mannen en vrouwen uit die kringen, die zich dagelijks met zwaard en brandstapel zagen bedreigd, opbeuring en vertroosting gevonden. Daaruit is hun vroom vertrouwen op Gods genadigen bijstand telkens verlevendigd; het heeft hun moed gesterkt om zich noch huns geloofs noch Zijner te schamen, ook niet in het bangst gevaar. Maar zij hebben ook door die brieven, in het aangezicht des doods gedacht en geschreven, zich telkens weer laten vermanen tot dien levenswandel in rechtschapenheid en liefdebetoon en bereidheid om te lijden, die immers naar de Schrift door Christus van de zijnen werd gevraagd. Als geene andere geschriften, misschien Menno's werken uitgezonderd, verplaatst ons het „Offer des Heeren” rechtstreeks, zonder tusschenkomst van derden in de wereld van gedachten en gezindheden, waarin het hart van die vromen en goeden heeft geleefd. Voor onze geschiedkennis vloeit hier dan ook eene bron van de grootste waardij.

Toch is het bundeltje langen tijd weinig bekend geweest. In de 18de eeuw mocht een doopsgezind boekenliefhebber als Schagen het, zelfs in verscheidene uitgaven, bezitten: aan het publiek, dat dergelijke lektuur zocht, schonk Van Braght immers reeds lang en

in veel grooter overvloed datgeen wat het „Offer des Heeren” wilde bieden. Dit laatste was dan ook in vergetelheid geraakt. De groningsche hoogleeraar Daniël Gerdes, op wiens veld van onderzoek toch het „Offer des Heeren” juist lag en die, zou men zeggen, toen hij zijne „Historia Evangelii renovati” schreef, het wel eens moet hebben ontmoet, noemt het in zijn „Catalogus librorum rariorum”: „martyrologium rarissimum.” Hij had er voor het eerst van vernomen door een berlijnsch predikant, Gronau, die in het bezit was van een exemplaar, den druk van 1599, en dit aan Gerdes had gemeld. — In de tweede helft der 19de eeuw werd het anders. Hier en daar kwamen exemplaren en wel van verschillende jaren te voorschijn. De Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam, die der Gentsche hoogeschool, Prof. Doedes, Ds. C. P. van Eeghen e. a. kochten die, welke zij machtig konden worden, aan. De Hoop Scheffer deelde over het boekje een en ander mede in de „Doopsgezinde Bijdragen”, jaargang 1870; Doedes schreef over twee uitgaven, door hem gevonden, in zijne „Nieuwe bibliographisch-historische ontdekkingen”, 1876, en in de „Studiën en Bijdragen” van Moll en Scheffer, IV (1878), bl. 233 vgg. Eindelijk leverden Vander Haeghen, Arnold en Vanden Berghe in de „Bibliographie des martyrologes protestants neerlandais”, 1890, II, p. 441—499, eene volledige bibliographie er van. Het Liedboek, achter het „Offer des Heeren” geplaatst, is door Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke liedekens”, 1900, en Dr. Wolkan, „Die Lieder der Wiedertäufer”, 1903, besproken. Met één woord: het Offer des Heeren is een vrij algemeen bekende titel geworden. Dien vindt men nog al eens genoemd. Van zijn inhoud echter is meestal minder sprake. Wie mag het boekje nog lezen? Welnu, aan dien inhoud weer bekendheid te verschaffen; ieder in de gelegenheid te stellen om daarvan kennis te nemen en van de proeve van zestiende-eeuwsche taal en stijl, die het biedt; de aandacht te vestigen op de wijzigingen, in de op elkaar volgende uitgaven aangebracht, op het kenmerkende van hetgeen de bundel bevat, op de juistheid, soms de onjuistheid van zijne mededeelingen: ziedaar het doel, waarmee het thans opnieuw wordt uitgegeven.

In de 16de eeuw zelve hooren wij over ons boekje niet veel; weinig meer dan dat het reeds vóór April 1562 te Utrecht werd

verkocht (zoo beleeft Willem Willemsz. voor het hof aldaar, „Doopsgezinde Bijdragen”, 1903, bl. 10, 31); dat het op den Index van 1570 is geplaatst (Sepp, „Verboden lectuur”, bl. 240); en dat Joos de Tollenaar in 1589 het in een van zijne brieven noemt. Nog minder vernemen wij er van, sedert in 1615 het eerste Groot Offerboek was uitgegeven, dat in zijne vier drukken den inhoud van „seecker offerboeckken”, d. i. het „Offer des Heeren”, opnam en aanvulde, gelijk Van Braght dit in 1660 weer met het Groot Offerboek deed. Toch is het vóór dien tijd, tusschen 1562 en 1600, in een buitengemeen groot aantal afdrukken verbreid geweest. Telkens was er eene nieuwe uitgaaf noodig; in allerlei streken van ons land werd er naar gevraagd en is het door verschillende drukkers herdrukt. Van niet minder dan elf uitgaven zijn nog tegenwoordig exemplaren aanwezig, van eene enkele meer dan één, van andere slechts één enkel, en dan nog soms een in defekten staat. Misschien hebben er nog meer uitgaven bestaan. Zoo eene van 1589, die althans door Schagen in eene eigenhandige aantekening vóór in zijn exemplaar van 1599, op de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig, en eveneens in zijn „Naamrol” wordt vermeld; die ook (op zijn gezag?) door Scheffer, bl. 57, en Doedes, „Studiën en Bijdragen”, bl. 233, wordt opgegeven; maar die, geloof ik, de laatsten evenmin als ik ooit hebben gezien. Kan het jaartal 1589 op den titel van het Liedboekje van n°. 9 (zie beneden) uitwijzen, dat dit uit een „Offer des Heeren” met volgend Liedboek, beide van 1589, is nagedrukt? Meer waarschijnlijk is het bestaan van eene uitgaaf, die aan de nog aanwezige zal zijn voorafgegaan en van 1561 zal dagteekenen. Ds. Cuperus van Utrecht vermeldde haar in eene aantekening, door hem in zijn exemplaar van Schagen’s „Naamrol”, insgelijks thans op de Doopsgezinde bibliotheek, bijgeschreven. Moes, „De Amsterdamsche boekdrukkers enz.”, 1903, afl. 5, bl. 5, neemt aan, dat deze druk er inderdaad is geweest. Dit gevoelen vindt nieuwen steun in hetgeen ik zoo even mededeelde over exemplaren, die reeds vóór April 1562 te Utrecht te koop werden geboden. Inderdaad: bedenkt men, niet alleen hoe de overheid jacht heeft gemaakt op zulke kettersche geschriften en ze, waar zij er beslag op kon leggen, ten vure heeft gedoemd; maar ook hoe zulke boekjes niet door aanzienlijken en geleerden werden gekocht, maar uitsluitend in den burgerstand, bij laat het

zijn niet onbemiddelde handwerks- en landlieden in omloop waren, daar dagelijks werden gelezen en dus het eerst gevaar liepen van te verslijten en verloren te gaan; voorts, hoe men sedert de uitgaaf van de Groote Offerboeken (1615—1631) en de talrijke gezangboeken van de 17de eeuw het overbodig moet hebben gevonden nu nog de oude onvolledige „Offer's des Heeren” te bewaren; eindelijk hoe het éénige bekende exemplaar van de uitgaaf van 1562 eerst in 1876, dat van die van 1566 eerst in 1887, een der drukken uit het jaar 1578 (n°. 6) eerst kort vóór dit laatste jaar door een toeval voor den dag is gekomen: dan ziet ieder, hoe de mogelijkheid geenszins is uitgesloten dat vroeg of laat nog uitgaven zullen worden ontdekt, waarvan wij tot dusver niet weten. Alleen dat daaronder eene editie van 1542 zal voorkomen, zooals Schagen opgeeft, houd ik met Scheffer, bl. 55, de „Bibliographie”, bl. 455, en Wieder, bl. 140, voor ondenkbaar of zoo goed als ondenkbaar.

De elf thans bekende uitgaven zijn de volgende: n°. 1, 1562; n°. 2, 1566; n°. 3, 1567; n°. 4, 1570; n°. 5, 1578^a bij Biestkens; n°. 6, 1578^b te Emden (?); n°. 7, 1580; n°. 8, 1590; n°. 9, 1592; n°. 10, 1595; n°. 11, 1599.

Voordat ik van deze elf bekende uitgaven ga vermelden, waarin zij reeds bij eerste inzage blijken zich van elkaar te onderscheiden, jaar van uitgaaf, naam en plaats van den drukker, omvang, enz.: eerst een enkel woord over alle te zamen. Het is onnoodig er over uit te weiden, van hoe grooten dienst mij bij de nu volgende beschrijving maar ook bij mijn verderen arbeid de „Bibliographie” is geweest. Daalt zij telkens tot de kleinste bijzonderheden van den druk, de paginatuur, de wit gelaten bladzijden, sierletters, drukteekens enz. af: voor mijn doel is het niet noodig haar daarin te volgen.

Al de genoemde elf uitgaven zijn in kl. 8° met uitzondering van n°. 1 en 2, die in vierkant 16° zijn. Zonder uitzondering daarentegen geldt van alle, dat zij gedrukt zijn met gothische letter; dat de tallooze randteekeningen bij de brieven enz. zoowel als in het Liedboek slechts enkele malen iets anders inhouden dan de opgaaf van de aangehaalde bijbelteksten; dat zij alleen op de recto-bladzijden zijn gepagineerd en recto- en verso-zijden samen voor één tellen: ook bij het Liedboek is dit het geval; eindelijk, dat op het titelblad zoowel roode als zwarte letters voorkomen. In alle uitgaven

begint met het Liedboek eene nieuwe paginatuur, alleen niet in n°. 8 en 10. Daarentegen loopt in alle behalve in n°. 1, 2 en 6, de signatuur van het „Offer des Heeren” in het Liedboek door. Eindelijk is van al deze elf uitgaven een exemplaar voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek behalve van n°. 2, waarvan de éénige bekende afdruk zich in de Gentsche bevindt, en van n°. 6, dat alleen daar en in de Utrechtsche bibliotheek aanwezig is.

In n°. 1 tot en met 7 ontbreekt iedere aanwijzing van plaats en drukker. Dit spreekt ook van zelf. Nergens kon men toen nog zonder gevaar zijn naam aan zulke geschriften geven; en geldt dit niet meer voor n°. 6 en 7, indien het eerste te Emden, het andere te Amsterdam mocht zijn gedrukt, dan heeft zeker de gewoonte, gevolg van den dwang die kort geleden nog heerschte, nagewerkt en gemaakt dat die opgaaf achterwege is gelaten.

De titel en de voorrede zijn van de eerste uitgaaf tot de elfde toe zoo goed als dezelfde gebleven. Alleen wordt van n°. 2 af meestal zoowel op dien titel als aan het slot der voorrede vermeld, dat aan deze uitgaaf een en ander is toegevoegd; ook dan als er sedert de vorige letterlijk niets is bijgekomen en die woorden eenvoudig uit eene vroegere uitgaaf zijn nagedrukt.

De druk van de meeste uitgaven is korrekt. Alleen in sommige vellen van die van 1592 — ook de „Bibliographie” noemt deze in typographisch opzicht de slechtste — laat hij veel te wenschen over; en de drukkers van 1580 en 1599 hebben vrij wat meer fouten gemaakt dan die van 1562 en van 1570, die beiden al heel nauwkeurig zijn. Dat in de spelling vaste regels zouden zijn gevolgd; dat een volgende drukker zich bij de wijzigingen, die hij in de spelling van zijn voorganger bracht, gelijk bleef, heb ik niet kunnen ontdekken. Integendeel, hierin heerscht groote verscheidenheid. Dezelfde drukker, die eenige keeren achtereen „maer” in „mer”, „ick” in „ic” verandert, laat dan weer en in hetzelfde vel „maer” en „ick” staan. De uitgaaf van 1567, n°. 3 heeft allerlei wijzigingen gebracht in de spelling, die n°. 1 en 2, 1562 en 1566, haar boden; o. a. in de voorrede en in de belijdenis van Hans van Overdam. Daarentegen nam zij b. v. de brieven van Jacques d’Auchy onveranderd over. Hare lezingen, die van 1567, zijn voor een goed deel in de uitgaaf van 1570 overgegaan en zoo in alle volgende

drukken gekomen. Toch is die uitgaaf van 1570 (n°. 4) ook weer niet een letterlijke herdruk van n°. 1, 2 of 3. Zij wijzigde de spelling op vele plaatsen, maar ook deze wijzigingen betreffen slechts enkele letters: „ick” voor „ic”, „gheloeft” voor „ghelooft” en dergelijke. En zulke kleine veranderingen van schrijfwijz zijn ook in alle volgende uitgaven nog wel aan te wijzen. Maar, gelijk gezegd, van eenigen regel, daarin gevolgd, kan ik niets bespeuren. Het schijnt, dat bij iedere nieuwe uitgaaf de zetter of de corrector eenvoudig naar invallen te werk ging; de eene maal aan dezen of genen brief bijzondere aandacht wijdde en daaraan eene zijns inziens juistere spelling gaf, de andere maal zijn voorganger letter voor letter volgde; of dat verschillende zettters er aan werkten.

De uitgaaf, die ik thans laat afdrukken, is de vierde, die van 1570. Wanneer op eene enkele plaats een andere druk eene afwijkende lezing biedt, waarvan het voor iemand de moeite waard kan zijn kennis te nemen, zal ik die in eene aantekening opgeven. Evenzoo zal ik doen, wanneer een der Offerboeken of Van Braght een of ander woord hebben gewijzigd of door eene duidelijker uitdrukking vervangen. En opdat de lezer over het verschil, dat in spelling tusschen sommige uitgaven bestaat, kunne oordeelen, zal ik achter deze inleiding enkele fragmenten uit meer dan eene van deze naast elkander laten drukken. Ik sta er echter niet voor in, dat aan die proeven de verdere bladzijden doorgaans beantwoorden, en twijfel er dan ook aan, of zich uit dat verschil in spelling iets met zekerheid laat afleiden over het gewest, waarin die uitgaven zijn gedrukt. Zie verder beneden.

Ik laat thans volgen, wat ten opzichte van iedere der uitgaven vermelding verdient.

N°. 1. 1562. Bevat na de „Voorrede” de „Belydinge ende eyndinge Stephani” uit Hand. 6 en 7, die van Michiel Satler, een Testament van Anneken (Jans) en verder „belydinghen” en brieven, sommige als „testament” of „uiterste wil” aangeduid, van 20 martelaars of berichten over hen; eindelijk een „Besluyt”. Vierkant 16°; 286 bl. zonder het Liedboekje. Aan het slot: „ghedrucc (sic) int jaer MCCCCCLXIJ”. Men heeft gegist, dat Nic. Biestkens van Diest, die toen te Emden zal hebben gewoond, de drukker is geweest.

De „Bibliographie” twijfelt hieraan; Moes daarentegen (bl. 9) acht het op grond van de gebezigde gewone en sierletters zeker.

Het Liedboek, „tracterende van den Offer des Heeren”, daarachter gebonden, begint met een „Totten sangher”, is 71 bladzijden groot en niet alleen als zelfstandig boekje gepagineerd, maar het heeft ook eene afzonderlijke signatuur, zie boven. Het eindigt aan het slot van het „Registerken” met: „ghedruet int jaer MCCCCCLXIIJ”. 't Bevat 25 liederen, bijna alle op andere martelaars dan die in het „Offer des Heeren” worden behandeld.

Dit Liedboek is dus eerst een jaar na het „Offer des Heeren” afzonderlijk uitgegeven, maar met de bedoeling om „gheuoecht te worden bij dat Offerboek, want de Liedekens eensdeels gemaect zijn van deghene derwelcker Belydinge int Offerboek staen (waer van wij hoepen onderscheyt te gheuen ende te stellen op den cant daer tLiedt beginnen sal) ende want si van eenderley materye tractereren, so dienet wel bij malcanderen, opdat een yegelijk die begeerich is te singen of te lesen beyderley bij hem in een cleyn boecxken mach draghen om enz.”

Beide werkjes zijn allerkeurigst gedrukt. Papier, letter, inkt, het is alles even fraai. Taal en spelling zijn reeds voortreffelijk, maar ook de correctie van den druk laat niets te wenschen over. Het éénige bekende ex. is op de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.

N°. 2. 1566. Vierkant 16°. Bevat den herdruk van n°. 1 met dezelfde letter en met op iedere bladzijde dezelfde woorden. Toch is het, ieder ziet het dadelijk aan den minder fraaien druk en aan de arabische in plaats van latijnsche cijfers in de signatuur, geenszins hetzelfde boekje alleen met nieuwen titel. De spelling is hier en daar gewijzigd: b. v. fol. 232 v° heeft n°. 1: „tijt, na volghen, ghi, sryven”; n°. 2: „tijdt, nae volghen, ghij, schryuen”. N°. 2 zet gaarne „die” voor „de”: „aen die raetsheeren, die Heere”, hetgeen n°. 3 weer soms wel, soms ook niet in „de” heeft veranderd. De titel meldt, „dat er sommighe belijdinghen, die welcke nog noyt in druck geweest en zijn, hierachter zijn bygedaen.” Dit slaat op een bijvoegsel met afzonderlijke pagineering en signatuur, hetwelk de testamenten en brieven van Jan Geertsz. en die van Mayken Boosers bevat. Daarna volgt het „Liedtboecxken”, in inhoud van iedere bladzijde insgelijks gelijk aan n°. 1; alleen is soms de spelling ge-

wijzigd en in het randschrift op fol. 15 v° iets uitgelaten; 't heeft eigene pagineering en signatuur, en aan het slot: „gedruckt int jaer MCCCCCLXVJ”.

De „Bibliographie” onderstelt te recht, dat dit het drukjaar is niet alleen van deze uitgaaf van het Liedboekje maar ook van dit „Offer des Heeren” en van het Bijvoegsel, die geen van beiden een jaartal hebben.

Moes t. a. p. neemt deze uitgaaf, die anders met dezelfde letter is gedrukt als n°. 1, niet onder de drukken van Biestkens op. De signatuur in dezen druk loopt nog niet zooals die in n°. 3 door.

Alleen te Gent voorhanden.

N°. 3. 1567. Deze uitgaaf bevat niets meer dan n°. 2. De testamenten enz. van Jan Geertsz. en Mayken Boosers vormen hier niet een afzonderlijk bijvoegsel, maar zijn in het „Offer des Heeren” zelf, aan het einde, opgenomen. De signatuur loopt in het Liedboek door, dat echter eene eigene pagineering heeft. Voorts is deze druk de éénige, die iets uit de oudere heeft weggelaten: het „Totten sangher”, hetwelk in het Liedboek van n°. 1 en n°. 2 voorkomt, en verder onder de brieven van Mayken Boosers uit het bijvoegsel op n°. 2 den tweeden, dien „vanden kinderen an haer moeder”. Beide ontbreken nu ook in al de verdere drukken. Voor die weglating kan ik geene reden vinden. Zie over de veranderingen, in de spelling van 1562 (of 1566) aangebracht, hierboven bl. 7. Het jaartal 1567 staat opgegeven aan het slot van het Liedboek en wordt ook voor dit „Offer des Heeren” zelf aangenomen. Volgens Moes is ook deze druk (even fraai als n°. 1) van Biestkens.

Een exemplaar bevindt zich te Amsterdam, een ander was of is nog in het bezit van Mr. Osgood, Chester, N. Amerika.

N°. 4. 1570. Deze druk heeft dat jaartal zoowel op den titel van het „Offer des Heeren” als aan het slot van het register achter het „Lietboecxken”. Hij is volgens de „Bibliographie” en Moes alweer van Biestkens. Over de spelling zie boven bl. 8. „Noch zijn hier by ghedaen veel Liedekens, Belijdinghen, ende Brieuen, die noyt in druc en zijn geweest”, meldt de titel. Inderdaad bevat deze druk behalve al de brieven enz. van n°. 3 in dezelfde volgorde, vermeerderd met een nieuwen brief van Claesken, bovendien

achter dien van Mayken Boosers eenige met afzonderlijk titelblad: „Hier nae volghen noch sommige Belijdinghen ende sendtbrieuen enz.” Daaronder zijn die van Weynken Claes (Wendelmoet Claesdochter) uit Monnikendam, 1527, van Fije en Eelken, te Leeuwarden, 1549, e. a.; van dezulken dus, die ook ten tijde dat n°. 1—3 werden uitgegeven reeds eenige jaren geleden den marteldood hadden ondergaan. Verder is hier voor het eerst achter ieders brieven en belijdenis een „liedeken” ingevoegd, „wt de voorgaende materie ghenomen ende wtgesocht, hier ende daer, dat ons dochte het principaelste ofte leerachtichste te zijn, enz.”: zie verder het slot van de voorrede; liederen dus, door den verzamelaar zelve uit den inhoud der brieven samengesteld.

Deze uitgaaf vindt men hierachter herdrukt.

In het eene van de beide bekende exemplaren, dat zich in de Doopsgezinde bibliotheek bevindt (het andere is in het bezit van Ds. C. P. van Eeghen), is fol. 114 niet verloren gegaan maar opzettelijk uitgeknipt; zonder dat in hetgeen deze bladzijde bevat eene reden daarvoor is te ontdekken.

N°. 5. 1578a. Herdruk van n°. 4 met andere letter, zoowel wat betreft de gewone als de sierletters, en gewijzigde spelling. Op den titel zijn de woorden: „Noch zijn hier by ghedaen .... die noyt in druc en zijn geweest” uit n°. 4 overgenomen. De volgorde is dezelfde: Jan Geertsz. en Mayken Boosers achter de martelaars, die in n°. 1 en 2 waren opgenomen; en eerst daarna, met afzonderlijk titelblad, Weynken Claes en de volgenden: alles, ook het „Lietboecxken” met doorlopende signatuur, doch dit laatste met nieuwe pagineering. Aan dat „Lietboecxken” is aan het eind één nieuw lied toegevoegd: „van twee vrome Christenen opgheoffert tot Delft, Anno 1571”. — Het jaar staat op den titel.

Deze druk wordt met evenveel recht als de voorgaande uitgaven aan de drukkerij van Biestkens toegekend. Aanwezig op de Doopszinde, de Koninklijke en de Utrechtsche bibliotheek.

N°. 6. 1578b. Deze uitgaaf, die hetzelfde jaartal als n°. 5 op den titel heeft, is van eene andere drukkerij afkomstig dan deze en de overige, die aan haar voorafgingen en die alle aan Biestkens

worden toegekend. Het verschil in spelling tusschen haar en n°. 1—5 moge niet grooter zijn dan dat tusschen deze onderling, het formaat hetzelfde als dat van n°. 3—5: de gewone zoowel als de sierletters zijn andere en de titel met zijn vignet komt in geen andere uitgaaf voor. De uitgever van dit n°. 6 heeft veel zorg besteed aan de inrichting van het boekje en deze zeer verbeterd. Hij nam n.l. datgeen wat tot dusver achter het „Offer des Heeren” was bijgevoegd of in een afzonderlijk toevoegsel was geplaatst in het werk zelf op en schikte voor het eerst al de martelaars, van wie brieven enz. worden medegedeeld, in tijdsorde. „Wij hebben,” zegt hij in zijne voorrede, „eens yghelicx Belijdinge Brieuen oft Testamenten gheset achtervolghende den datum van den jare daer in een yegelijk opgheoffert is” . . . . Dat er „Brieuen van personen, tot sessen toe, zijn by geuoecht,” drukt hij uit de voorrede van n°. 4 of n°. 5 na, terwijl hij dan laat volgen: „noch hebben wij weder op nieu twee ander daerby ghevoeght, met noch sommige Liedkens.”

Deze twee zijn Hendrick Verstralen en Mayken Deynoots, beiden in 1571 gedood. Het Liedboekje, hetwelk afzonderlijke signatuur heeft en op den titel hetzelfde jaartal en vignet draagt als het „Offer des Heeren”, bevat insgelijks iets meer dan een der vorige uitgaven: behalve de liederen van n°. 4 en dat op de „twee vrome Christenen opgheoffert te Delft 1571” uit n°. 5, nog bovendien „Een Liedeken van XLI vrienden, binnen gent gedoot tusschen LXII en LXIX” en een „van Gerrit Corneliszoon tot Amsterdam ghebrant An. 1571”. Beide zijn insgelijks op hunne chronologische plaats ingevoegd. Aan het slot van het Liedboekje heet het: „Voleynt den vijfsten Novembris, Anno MDLXXVIII.” Het is mogelijk, dat de drukker van deze uitgaaf n°. 5 heeft gekend en daaruit dat ééne lied heeft overgenomen. Ook komen beide veelal in spelling met elkander overeen, zelfs in kleinigheden.

Al hetgeen n°. 6 meer dan n°. 4 heeft vindt men hierachter als bijvoegsel tot den herdruk van deze laatste uitgaaf.

Waar en door wien dit n°. 6 is bezorgd? Het vignet — een engel, die een doek van een altaar opheft; onder het altaar eene gekromde menschengedaante; het randschrift luidt: „O heere hoe langhe en wreket ghij onse bloet niet ouer den gheene die opter aerden woonen Apocalip” — komt ook voor op den titel van de

tweede uitgaaf van Van Haemstede, zonder naam van plaats of drukker in 1565 uitgegeven, en van „Brevis ex verbo dei tractatus etc.” van Scheltco a Ieveren, Emd. 1575. Dus behoorde het toen althans aan een emdenschen drukker, wiens naam echter op die titels niet wordt opgegeven. De schrijver van het artikel „Emdens Buchhandel u. s. w.” in „Ostfriesisches Monatblatt”, 1878, die op bl. 498 van een en ander melding maakt, houdt Goossen Goebens voor den uitgever, maar heeft daarvoor geen anderen grond dan dezen dat hij uit de jaren 1577—9 geen anderen drukker te Emden kent. De „Bibliographie” vindt dit niet onwaarschijnlijk. Ik wel. Immers Goebens heeft in 1579 het „Protocoll” van het Emder dispuut tusschen de Gereformeerden en de Doopsgezinden ter perse gelegd volgens opdracht van Graaf Johan van Oostfriesland. En nu twijfel ik er aan, of de hervormde overheid die opdracht zal hebben gegeven aan een man, van wiens pers kort te voren een „Offer des Heeren” het licht had gezien. Was het titelvignet door den emdenschen drukker van een ander, die het in 1565 had gebezigd, overgenomen; of was hij zelf reeds in 1565 werkzaam geweest? Ik zou niet weten, hoe dit uit te maken.

Alleen de Gentsche en de Utrechtsche bibliotheek bezitten een exemplaar van deze uitgaaf.

N°. 7. 1580. Herdruk van n°. 4, 1570 met op iedere bladzijde dezelfde woorden en maar enkele wijzigingen in de spelling. Voor dezelfde letter wordt meer dan ééne type gebruikt, even als dit ook in andere uitgaven voorkomt. Wat de twee uitgaven van 1578 ieder meer dan n°. 4 bevatten ontbreekt in deze, die ook de chronologische rangschikking van n°. 6 niet heeft.

De vervaardiger van dezen druk heeft dus n°. 5 en 6 niet gekend. Het is mogelijk, dat n°. 5 van denzelfden uitgever is als n°. 4 en dat n°. 7 uit eene andere drukkerij is voortgekomen: maar even goed kunnen n°. 4 en 7 van dezelfde pers, d. i. dan vermoedelijk die van Biestkens, zijn.

Zoowel op den titel als aan het slot van de voorrede wordt, al kwam er niets nieuws bij, het bericht over de „Belijdinghen enz., hier by gheuoecht” uit de uitgaaf van 1570 overgenomen. Aan het einde van het Liedboekje volgt (in een exemplaar, dat in het bezit van Prof. Doedes is geweest; in het amsterdamsche ontbreekt dit vel)

het Register en daaronder: „Ghedruckt in het jaer ons Heeren, M.CCCCC.LXXX.” Ook op den titel staat dit jaartal opgegeven.

Een exemplaar is in de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.

Nº. 8. 1590; welk jaartal echter niet op den titel van het „Offer des Heeren” staat, maar op dien van het „Liedtboecxken”, dat met doorlopende signatuur en paginatuur achter het eerste volgt. Op de beide titels: „T’Amstelredam, Bij Willem Jansz. Buys, woonende in de Waermoestrate, in den Liesveltschen Bybel.” Een afdruk van n°. 6, 1578*b*, zonder eenige toevoeging, al zijn ook op den titel en aan het slot der voorrede de woorden over bijgevoegde brieven enz. opgenomen, op den eersten uit n°. 4, 5 of 7, in de laatste uit n°. 6.

Dit is de eerste uitgaaf met naam van plaats en drukker en waarin de paginatuur van het geheele bandje doorloopt, hetgeen in n°. 9 en 11 weer niet, maar in n°. 10 insgelijks het geval is.

Aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek.

Nº. 9. 1592. Deze uitgaaf onderscheidt zich in meer dan één opzicht van al de andere. Zij heeft den gewonen titel, maar even als n°. 6, 1578*b* slechts tot aan de woorden: „wiens macht duert van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Amen” toe. Dan volgt: „Hier is noch by geuoecht van sommige vrienden opgeoffert, so tot Antwerpen, als te Gent ende tot Yperen tsedert den jare 1576. tot den jare 1592. die noyt in druc en zijn geweest”. Daaronder een vignet met randschrift: „siet ick sta aen die deure ende cloppe: etc. Apocalipsis. 3. v. 20”. Het stelt een burcht voor met twee hamerende werklieden en de initialen I. E. C. er onder, — aanwijzing van den amsterdamschen drukker Jan Everts Cloppenburgh. Onderaan: „ghedruckt int jaer ons Heeren M.D.XCF”.

Op den titel van het „Lietboecxken” keert het vignet terug, waaronder: „Anno M.D.LXXXIX”.

Dat op den titel van dit „Offer des Heeren” van martelaars juist na het jaar 1576 sprake is vindt zijne verklaring hierin, dat in dit jaar, dat van de Gentsche pacificatie, de bloedige vervolging tot staan was gekomen. In Januari 1576 vallen de laatste ketterexecuties, de laatste ten minste voor een tijd. Maar in het zuiden beginnen zij weder voor te komen, schoon in kleiner getale

dan voorheen, na de onderwerping dier provinciën door Parma, „nae acht oft thien jaer doen het Pausdom wederom wat op zijn voordeel quam”, heet het fol. 282 r°.

Daar de signatuur van het geheele bandje doorloopt en dus het Liedboek na het „Offer des Heeren” gedrukt moet zijn; daar voorts op den titel van dit laatste van die bijgevoegde berichten over martelaars, in het jaar 1592 geofferd, sprake is en inderdaad op fol. 282 r° gezegd wordt hoe „de tyrannye van het Pausdom nu noch Anno 1592. In Julius binnen Ghent op het s’Graven Casteel is ghebleken, al waer sy doen twee mannen persoonen met namen Meus Panten ende Michiel N. hebben geworcht en gedoot enz.”: is het jaartal 1591 op den titel onjuist en is 1589 op dien van het Liedboek evenmin het jaar van dezen druk. Doedes, de ontdekker en vroegere eigenaar van het éénige bekende exemplaar van deze uitgaaf, heeft eene oplossing van dit raadsel aan de hand gedaan, „Studiën en Bijdragen” van Moll en Scheffer, IV (1878), bl. 233 vgg.; de „Bibliographie”, II, p. 492 vgg., eene andere. Wie een vraagstuk als dit de moeite van het te overwegen waard acht, kan nog eene derde mogelijkheid aannemen, n.l. dat de drukker eene uitgaaf van 1589 (ons onbekend, maar zie boven bl. 5) nadrukte en verzuimde het jaartal op den titel te wijzigen: hetgeen niets ongewoons zou zijn. — Deze uitgave heeft iets grooter letter dan al de vorige. Sommige vellen zijn verregaand slordig gedrukt; reeds op den titel werden, de lezer heeft het waarschijnlijk zoo even al opgemerkt, woorden uitgelaten. De voorrede is eenvoudig een herdruk van die van n°. 6, 1578*b*; alleen is aan het slot „op nieuw twee ander daerbij gevoecht,” in „op nieuw vier ander enz.” veranderd. Die twee meer zijn de bovenvermelde Mattheus (Remeus) Panten en Michiel N. De brieven aan en van den eerste, in dat bijvoegsel voorkomende, zijn in de beide latere uitgaven, n°. 10 en 11, weer niet opgenomen. In den inhoud is nauwelijks reden voor die weglating te ontdekken. Of vonden de drukkers dezer uitgaven, dat die martelaarsbrieven toch te ver beneden het gemiddelde gehalte der andere blijven? Ik zou hun geen ongelijk geven. Eene andere verklaring, volgens welke Willem Jansz. Buys in 1595 deze uitgaaf van 1592, door zijn eigen stadgenoot bezorgd, niet zal hebben gekend, is al zeer onwaarschijnlijk. Ik hoop aan het eind van dit deel die brieven op te nemen.

Het éénige bekende exemplaar van deze uitgaaf bevindt zich in de Doopsgezinde bibliotheek.

Nº. 10. „Tot Amstelredam. Bij Willem Jansz. Buys, woonende in den Liesveltschen Bijbel, Anno 1595”. Herdruk, bladzijde voor bladzijde, van den druk van 1590, n°. 8, die, zelf niet dan een herdruk van n°. 6, 1578*b*, bij denzelfden uitgever was verschenen als dit n°. 10. Voor eenige letters zijn andere teekens gebruikt; ook de spelling is hier en daar iets gewijzigd. De paginatuur loopt in het Liedboekje door, gelijk alleen nog in n°. 8 plaats vindt. Op den titel prijkt nog altijd het: „noch zijn hier by gedaen veel Liedekens.... die noyt in druck en zijn gheweest,” hetwelk ook reeds in n°. 5, 7 en 8 uit den titel van n°. 4, 1570 was overgenomen, — terwijl er hier zoo min als daar ook maar ééne bladzijde bijgevoegd is.

De Doopsgezinde bibliotheek en ik zelf bezitten een exemplaar.

Nº. 11. „Tot Harlinghen. Bij mij Peter Sebastiaenzoon. Int jaer ons Heeren M.D.XCJX”. Herdruk van n°. 6, 8 of 10. Het Liedboekje heeft hier weer eene afzonderlijke pagineering. In deze uitgaaf wordt voor het eerst niet langer op den titel van bijvoegselen melding gemaakt.

Bij meer dan één exemplaar van deze uitgaaf is gebonden „Sommige Briuen ofte Belijdingen.... van Joos de Tollenaar.... Tot Harlinghen. Bij mij Peter Sebastiaenzoon, Int jaer ons Heeren M.D.CXCJX”. Het boekje heeft eigene signatuur, in het geheel geene paginatuur, en komt ook voor als afzonderlijk geschrift.

Als zoodanig bevindt het zich in de Wolfenbuttelsche en de Gentsche bibliotheek; de uitgaaf van het „Offer des Heeren” van 1599 met dat geschriftje er bij in de Doopsgezinde bibliotheek.

Hiermede is het noodige over de elf uitgaven van het „Offer des Heeren”, die wij nog bezitten, gezegd. Haar inhoud ziet men in deze lijst, die ik met toestemming van Dr. Ferd. Vander Haeghen en onder toevoeging van den naam der plaatsen en van de jaartallen uit de „Bibliographie” overneem.

Inhoud van het „Offer des Heeren” en het „Liedtboecxken”.

Het teeken * wijst aan, dat in die uitgaaf een bericht, brieven enz. op naam van dien persoon voorkomen; — dat deze met een lied worden besloten; het teeken *}-, dat op de brieven van een tweetal personen één enkel lied volgt.

Het Offer des Heeren.	1562.	1566.	1567.	1570.	1578a.	1578b.	1580.	1590.	1592.	1595.	1599.
Stephanus	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Michiel Satler, Rottenburg in Wurttemberg, 1527 .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Weynken Claesd. (uit Monnikendam), den Haag, 1527	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anneken, Rotterdam, 1539	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jan Claesz., Amsterdam, 1544	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Elisabeth, Leeuwarden, 1549	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Fije ende Eelken (uit Oldeboorn), Leeuwarden, 1549.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans van Overdam, Gent, 1550 (1551?).	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans Keescooper (uit Wervick), Gent, 1550 . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jeronimus Seghers, Antwerpen, 1551	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Lijsken, zijne vrouw, „ 1551	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Peter Bruynen, Antwerpen, 1551	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Jan de oude Cleercooper, Antwerpen, 1551 . . .	*	*	*	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}	*}
Adriaen Cornelisz. (uit Delft), Leiden, 1552. . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Peter van Wervick, Gent, 1552	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Joos Kint (uit Kortrijk), Gent, 1552	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Peter Witses, Leeuwarden, 1553	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Claes de Praet, Gent, 1556	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jorian Simonsz., Haarlem, 1557.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Willem Droochscheerder, Antwerpen, 1557. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jacques (uit Antwerpen), Leeuwarden, 1559 . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Claesken, „ „	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Adriaen Pan, Antwerpen, 1559	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans de Vette, Gent, 1559	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans van der Maes, Waestene in Westvlaanderen, 1559.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Lenaert Plouier, Antwerpen, 1559.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Gielis Bernaerts, „ „	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Jan Geertsz. (van Texel), den Haag, 1564 . . .	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Mayken Boosers, Doornik, 1564.	*	*	*	—	—	—	—	—	—	—	—
Gielis Mathijesz., Middelburg, 1564	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Clement Henricksz., Amsterdam, 1569	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hendrick Verstralen, Rupelmonde, 1571.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mayken Deynoots, „ „	—	—	—	—	*	—	*	*	*	*	*
Aan de Gheuanghenen tot Ghent uit Antwerpen, 1592.	—	—	—	—	—	—	—	*	*	*	*
Mattheus Panten (van en aan), Gent en Haarlem, 1592.	—	—	—	—	—	—	—	*	*	*	*
Joos de Tollenaer, Gent, 1589	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*

Een liedtboeckken.	1563.	1566.	1567.	1570.	1578a.	1578b.	1580.	1590.	1592.	1595.	1599.
Van 't lyden Christi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Frans van Boolsweert, Leeuwarden, 1545	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Twee joffrouwen van Beckom, Delden, 1544	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ij. Broe. ende ij. Sust., Gent, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ijj. Vrienden, Antwerpen, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ij. Vrou. ende ij. Man., Leiden, 1552	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
David ende Leuina, Gent, 1554	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Gielis ende Lijsbeth, Gent, 1551	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Joos Verbeeck, Antwerpen, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Willem Cleermaker, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Een Christen te Vueren (Veurne), 1553	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jan Jansz. Brant, Geervliet, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Janneken, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
xij. Vrienden van Gent, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Goris ende Joachim, Antwerpen, 1560	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
lxxij. Vrienden, Antwerpen, 1555—1560.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ijij. Vrienden van Lier, 1550 (1551?).	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ijj. Vrienden te Leyden, 1552	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Ses Vrouwen, Antwerpen, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jorian ende Clement, Haarlem, 1557	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Calleken Strinx, Yperen, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Vraghe ende Antwoort: Peter v. Wervick, Gent, 1552.	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Geuangenenen tot Yper, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jacques (uit Antwerpen), Leeuwarden, 1559	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Jan Schut, Vreden, 1561	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
XL. Vrienden, Gent, 1562—1569											
Gerrit Cornelisz, Amsterdam, 1571						*		*	*	*	*
Jan Henricksz. en Marten Jansz., Delft, 1571					*	*		*	*	*	*

Het eenig bekende
exemplaar is verder
inkompleet.

Men behoeft deze lijst maar in te zien om te begrijpen, waarom ik niet de oudste uitgaaf maar de latere van 1570, n°. 4 heb gekozen om te laten herdrukken. Eerst met deze uitgaaf heeft het „Offer des Heeren” den vorm erlangd, waarin het verder zijn weg is gegaan. De bundel is daarin voltooid en tegelijk afgesloten. Het weinige dat uit de vorige drukken is weggelaten, het stukje „Totten Sangher” en een brief van de kinderen van Mayken Boosers aan hunne moeder, is van weinig of geen beteekenis. Evenmin brengen die stukken, die n°. 6, 1578b en n°. 9, 1592 nog boven den inhoud van n°. 4 bieden, in dit laatste een enkel nieuw bestanddeel of wijzigen zij iets in den toon en de strekking van het boekje. Zoo doet evenmin het lied, waarmede n°. 5, 1578a het Liedboek heeft vermeerderd. Ik neem intusschen uit

dit alles een en ander in de derde afdeeling van deze nieuwe uitgaaf op. Van mijne keus zal ik te zijner plaats, in de Inleiding op die derde afdeeling, rekenschap geven.

Het „Offer des Heeren” doet, wanneer wij het thans lezen, een drietal vragen rijzen, waarop ik voor zoover mij dat mogelijk is antwoord wil geven. Waar hebben wij den verzamelaar of de verzamelaars te zoeken? Voorts: vanwaar ontleende hij of ontleenden zij hetgeen zij in druk gaven en kunnen wij er op rekenen, dat zij in hunne bouwstoffen niets hebben veranderd of weggelaten; ook, dat wij hier echte bescheiden vóór ons hebben? Eindelijk: de vraag naar de strekking van het boekske; naar de denkbeelden, waardoor het zich kenmerkt; den geest, die zijne schrijvers en zijne verzamelaars heeft beheerscht.

Waar, in welke stad of althans in welk gewest, is het boekje samengesteld? Uit den druk, de lettertype en dergelijke blijkt dienaangaande niets. Het vermoeden is op Emden gevallen: zie boven bl. 8, 9; ook bl. 39. De voorrede („wunsche”) pleit niet daartegen. Of zullen wij aan Holland denken? of aan Antwerpen? Maar zie de aantekening op fol. 88 v°. Evenmin verschaft de bijbelvertaling, door de verzamelaars gebruikt, ons eene of andere aanwijzing dienaangaande; terwijl eindelijk daarover ook niets volgt uit de keuze van de martelaars, van wie met voorbijgaan van andere in het „Offer des Heeren” brieven zijn opgenomen; uit de plaatsen, waar zij zijn gevestigd geweest of waar zij „hunne offerande hebben gedaan.”

De beide laatste punten verdienen echter ook om andere redenen de aandacht.

Wat den Bijbel aangaat: natuurlijk moet men onderscheiden tusschen de uitgaaf, waarvan zich de verzamelaar heeft bediend, en de uitgaven, die in de brieven der verschillende martelaars worden aangehaald. Welke deze laatsten zijn, heb ik niet kunnen ontdekken, en ik twijfel er aan of een verder omslachtig onderzoek daarnaar de moeite zou loonen. Sommige teksten zijn in den vorm, waarin zij hier voorkomen, nergens te vinden: „de roosen

voor die honden werpen", Mt. 7:6, in een brief van Hans van Overdam (1550), fol. 38 r°; „laet uw licht bernen voor die menschen", Mt. 5:16, bij Gielis Bernaerts (1559), fol. 217 r°. Het N. T., door Mattheus Jacobs 1554 en 1558 gedrukt ¹⁾, heeft daar (evenals de bijbel van Biestkens, in 1560 verschenen): „laet uw licht lichten". Het is natuurlijk mogelijk, dat die briefschrijvers uit het hoofd aanhalen en hun dagelijksch spraakgebruik volgen; ook, dat zij zich hebben vergist. Waarschijnlijk echter vind ik dit bij hun staan op het letterlijke woord der Schrift en hunne groote bijbelkennis niet. Ten opzichte van den verzamelaar hebben wij meer zekerheid. Hij gebruikte het genoemde N. T. van Mattheus Jacobs. Dit blijkt uit de vele bladzijden, die hij onder „De belydinge Stephani" uit Hand. 6:8 vgg. volgens die vertaling uitschreef, niet volgens die van Biestkens; en dit, terwijl toch de bijbel van dezen, in 1560 verschenen, reeds in zijne handen is geweest. Immers uit dezen alléén kan hij zijne aanwijzing van de uit het O. T. aangehaalde bijbelplaatsen hebben genomen. Wel heeft n.l. ook Mattheus Jacobs de tweevoudige indeeling van de hoofdstukken zoowel in verzen als met letters, die verder in geene nederlandsche vertaling dan in die van Biestkens voorkomt; maar hij biedt alleen het N. T., niet mede het O., en de dubbele indeeling wordt in de randteekeningen van n°. 1—5 en 7 van het „Offer des Heeren" bij den geheelen bijbel gevolgd. Eerst de uitgaaf van 1578b en die van 1590 met de latere lieten de letters weg en drukten „Matth. 5:1", niet langer „Matth. 5. a. 1".

De andere vraag, hierboven door mij aangestipt, om welke reden het „Offer des Heeren" de brieven en belijdenissen juist van dezen en dien martelaar wél mag hebben opgenomen, daarentegen die van genen niet, levert, zie ik goed, geene moeilijkheid op. Die reden zal wel deze zijn, dat de uitgevers van n°. 1—4 niet meer brieven tot hunne beschikking hadden. Andere, later aan het licht gekomen, scholen in hun tijd nog in de gezinnen der geadresseerden; en wat toen reeds gedrukt was, bepaalt zich tot het

---

1) Mattheus Jacobs zocht men vroeger, ook Ledeboer nog, te Amsterdam; hij was echter te Keulen gevestigd. Zie Moes, *De Amst. boekdrukkers*, bl. 265; verder Prof. Muller, *Doopsg. Jaarboekje*, 1837, bl. 52 vgg.; en vooral den vlijtigen arbeid van Van Druten, *Geschied. der nederlandsche Bijbelvertaling*, II, 529 vgg.

bericht over Satler, Anneken's testament, Wouter v. Stoelwijk's „Vermaninghe” en misschien Thomas v. Imbroeck's brieven. De eersten namen zij op, de laatsten niet. Kenden zij ze niet? of omdat Wouter's boekje geen brief en Thomas een martelaar uit den vreemde is? Hoe 't zij, toen in en na 1577 van nog andere martelaars brieven afzonderlijk verschenen, die ongetwijfeld in de kringen der uitgevers van n°. 5—11 van het „Offer des Heeren” wèl bekend waren: toen hebben deze eenvoudig hun boekje gelaten zooals het was. Hoe omvangrijk ware het ook anders niet geworden! Het moet aan zijn particulieren smaak hebben gelegen, dat n°. 6, 1578b de brieven van Hendrick Verstralen opnam; aan eene andere toevalligheid, dat n°. 9, 1592 zoo deed met de weinig beteekenende van en aan Remeus Panten. Die van Verstralen werden nu ook in de verdere uitgaven nagedrukt. Er is geene enkele reden om daarin eene bijzondere bedoeling, een of ander bijzonder opzet te zoeken. Evenmin in de toevoeging aan het Liedboekje van een enkel uit de liederen, die allengs in al grooteren getale werden gedrukt. Eene eigenaardige tendenz, die iets over de herkomst leeren zou, heeft het „Offer des Heeren” niet. Zie ook beneden.

De tweede vraag, waarop de hedendaagsche lezer van het „Offer des Heeren” licht antwoord zal verlangen, is deze: vanwaar had de verzamelaar de stukken, die hij in druk gaf; en heeft hij die nauwgezet, zonder er iets in te wijzigen opgenomen?

„So heuet ons ¹⁾ goet ghedocht” — heet het in de voorrede van n°. 1, 1562 — „te vergaderen Belydingen sendbrieuen ende Testamenten, van somige opgeofferde kinderen Godts nagelaten” ¹⁾. En in het „Totten Sangher” voor in het Liedboekje van n°. 1: „So heuet my ¹⁾ goet gedocht by een te vergaderen die Liedekens die ons in schrift achterghelaten zijn van opgeofferde kinderen Gods, sonderlinge die van verraden, vangen.... ende dooden tracterende zijn.” En later: „Aldus hebben wy ¹⁾ nu wt verscheyden copien, so wel gedruet als geschreuen ¹⁾, vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt.”

---

1) Ik spatiëer. — Natuurlijk wordt anders in deze Inleiding steeds naar de folio's van n°. 4, 1570 verwezen, die in dezen herdruk op den rand staan aangegeven.

De uitgaaf van 1570, n°. 4 spreekt op den titel van de brieven der zes martelaars en van de liederen, beiden in haar voor het eerst opgenomen, als van zulke „die noyt in druec zijn geweest” ¹⁾. Ten opzichte van ééne, Wendelmoet Claesd., vergiste zij zich of wel zij vond het niet de moeite waard die ééne uitzondering te vermelden. Immers over deze, die reeds veertig jaren geleden was gedood (1527), had zij een bericht geraadpleegd 't welk kort na dat sterven het licht had gezien. Het is alleen in waarschijnlijk gelijktijdige duitsche vertaling nog voorhanden: zie de „Bibliographie”, I, bl. 81 vgg.; Fredericq, „Corpus document. inquisit. Neerland.”, V, bl. 274 vgg., 370 vgg., 381. Evenzoo had reeds n°. 1 het Testament van Anneken ontleend aan een vliegend blad, hetwelk in het jaar van haar dood was gedrukt en waarvan een latere druk (maar toch nog van vóór 1562) op de Doopsgezinde bibliotheek wordt bewaard. Ook de brieven van Hendrick Verstralen, die voor het eerst in n°. 6, 1578b voorkomen, kunnen zeer goed aan een gedrukt exemplaar zijn ontleend. Zij waren in 1577 en volgens Schagen's „Naamrol,” bl. 117, reeds in 1571 uitgegeven. Van die brieven enz., die zij voor 't eerst lieten drukken, hadden de verzamelaars misschien soms het origineele schrift vóór zich. Maar ook aan afschriften heeft het niet ontbroken. „Ist moghelijk,” schrijft de Gentenaar Hans de Vette (1559), fol. 201 v°, „laet hier af een copije tAntwerpen aen onse kennisse ende seyndt eene Westwaerts aen onse kennisse.” En zij, aan wie Hans van Overdam (1550) verzoekt: „als desen brief gelesen is, so beschict hem na Antwerpen, dat hij inder gemeynte te Emden beschict werde,” fol. 40 r°, zullen wel eerst zelven copie daarvan hebben genomen. Trouwens dat de uitgever (of uitgevers) van het „Offer des Heeren” de brieven in schrift bezat, zegt hij niet alleen in de voorrede: het wordt ook waarschijnlijk door de omstandigheid, dat hij soms eene uitdrukking, zijns inziens voor den lezer onverstaanbaar, op den rand opheldert: fol. 192 r°, 195 v°, 231 v°, 253 r°; Liedboekje, fol. 3 r°, 12 v°. Had hij daar gedrukte stukken vóór zich gehad, het zou minder voor de hand hebben gelegen zoo te doen. Hetzelfde geldt van de tusschen haakjes in den tekst gevoegde woorden: fol. 56 v°, 206 v°, 251 v° en 273 r°.

---

1) Ik spatiëer.

Maar aan hetgeen de verzamelaars of drukkers van onze „Offers des Heeren” zoo ter hunner beschikking vonden voegden zij nog zelve een en ander toe. Zij plaatsten dikwijls achter de brieven van een martelaar een kort bericht over zijn dood. Ook de omstandige verhalen van de gevangenschap en de verhooren van Jan Claesz. en van anderen kunnen evengoed door hen uit mondelinge berichten zijn opgesteld, misschien uit hetgeen zij zelve uit den mond der slachtoffers hadden gehoord, als overgenomen uit gedrukte vliegende blaadjes, die zij nog in handen zullen hebben gehad maar die thans verloren zijn. Bovendien bracht de verzamelaar (of verzamelaars) van n°. 4, 1570 datgeen wat door de brieven van iederen martelaar over zijne verhooren, zijne pijnigingen, enz. was medegedeeld op rijm, welke verzen hij dan op die brieven liet volgen. Hij vertelt zelf in de voorrede een en ander over de wijze, waarop hij die liederen heeft gedicht.

Maar heeft zijn of hun arbeid zich tot het tot dusver genoemde bepaald? Heeft hij of hebben zij de brieven, die zij dan in schrift vóór zich hadden, letterlijk afgedrukt; of — hebben zij ook wel eens de revidierende hand daarover laten gaan?

De autografen, waarnaar wij de afdrukken in het „Offer des Heeren” zouden kunnen controleeren, bestaan natuurlijk niet meer. Slechts één enkele eigenhandige martelaarsbrief is nog over, een van Maeyken Wens, 1571 te Antwerpen verbrand. Hij is een paar jaren geleden aan het licht gekomen en wordt in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1904 beschreven. Het Groot Offerboek van 1615, dat dit document voor het eerst in druk bracht, heeft dit nauwgezet gedaan. Hebben de „Offers des Heeren” hunne bescheiden even trouw weergegeven?

Enkele stukken beginnen of eindigen zoo abrupt, dat zij wel fragmenten moeten zijn. Van één brief, fol. 88 v°, is dit zeker. Wij bezitten dien namelijk elders nog in zijn geheel, terwijl de weglating wel niet zonder bedoeling zal zijn geschied: zie de aantekening op die plaats. Maar onze bescheiden geven geene reden om ook elders opzet te vermoeden en evenmin om te vreezen dat de verzamelaars niet letterlijk zouden hebben afgedrukt wat zij vonden.

Niets pleit meer tegen deze laatste bedenking dan de ophelderingen, waarvan ik zoo even melding maakte, ophelderingen van onduidelijke woorden. Een minder nauwgezet uitgever zou eenvoudig

deze in den tekst door verstaanbaarder termen hebben vervangen. Die van het „Offer des Heeren” vermeed het zoo van zijn origineel af te wijken. Hij liet ook wat hij ongelukkig uitgedrukt vond staan. Ik zou hierop niet zooveel nadruk leggen, indien er niet ééne omstandigheid was, die aanleiding kan geven om minder gunstig over zijne nauwgezetheid te oordeelen. Het is deze. Wij kunnen ons moeilijk voorstellen, dat Peter Witses de metselaar van Leeuwarden en Mayken Boosers van Doornik zoo ongeveer hetzelfde Hollandsch hebben geschreven. Zou er geen onderscheid geweest zijn tusschen de taal van een Zuid-hollander, b.v. Adriaen Cornelisz., geboren te Schoonhoven, wonende te Delft, en die van een Kortrijker als Joos Kint? De martelaarsberichten en -liederen zullen oorspronkelijk losse blaadjes zijn geweest, die bij of na de terechtstelling onder het volk werden te koop geboden, meende De Hoop Scheffer. Dat klinkt aannemelijk. Maar dan verwachten wij nog meer, dat daarin het gewestelijk taaleigen zal uitkomen. Een volksboekje, voor de Amsterdammers gedrukt, zal zich toch licht van eene andere taal hebben bediend dan het vliegend blad, dat voor het volk van Gent of van Doornik was bestemd. En nu mag het dezen of genen verrassen, dat in de brieven, die het „Offer des Heeren” bevat, zulke verschillen al bijzonder weinig in het oog vallen.

Ik heb dit bevreemdende in ons boekje met opzet zoo breed uitgemeten, maar kan daaraan aanstonds toevoegen dat er eigenlijk in het geheel geene reden is om zoo verrast te zijn. Het bevreemdende valt bij nader onderzoek weg. Al de brieven, met ééne enkele uitzondering waarover aanstonds nader, zien er wat hunne taal betreft niet anders uit dan wij moeten verwachten. Vooreerst ontbreken welbeschouwd verschillen als waarover ik spreek niet. Uitdrukkingen als „eene vraag solveeren, viertote, clave, strang, regneeren, ten fijne (fine), gedoen, geschrijven” vindt men wel in de brieven van den Kortrijker Joos Kint en van Peter van Wervick, maar in die van de Noord-nederlanders treft men ze niet aan. Evenmin als „delay” en „fornicateurs”, die in een lied van den Gentenaar Hans van Overdam in het Liedboek voorkomen. Maar ten andere: het verschil in taaleigen, hetwelk zeer zeker tusschen de bewoners van sommige nederlandsche gewesten in de 16de eeuw bestond en nog bestaat, was — altoos met die ééne uitzondering — tusschen juist dat twintigtal mannen en vrouwen, wier afscheids-

woorden aan de hunnen hier voor het nageslacht zijn bewaard, zoo groot niet. Althans niet in hunne schrijftaal, en daarmede alleen hebben wij hier te doen. Allen behoorden — zie de lijst hierboven bl. 17, 18 — te huis in Antwerpen, Oostvlaanderen, Holland, dus in het gebied van min of meer dezelfde taal ¹⁾. Noch Gelderland noch het Limburgsche of Westvlaanderen zijn onder hen vertegenwoordigd; evenmin het noordoosten, waar men in een dialect schreef, nauw aan dat van Menno, het „Oostersch” ²⁾, verwant. Maar Friesland dan? Daar sprak men toch anders? En Eelken en Fije, Jacques d'Auchy c. s., Peter Witses zijn toch Friezen geweest? De beide eersten zeker: zij waren uit Oldeboorn. Doch van hun eigen hand en dus in hun eigen taal bevat het „Offer des Heeren” geene enkele letter. Het verhaal van hun verhoor en dood, daarin opgenomen, is natuurlijk opgesteld niet in hunne bewoordingen, maar in die van den berichtgever, wellicht den verzamelaar van ons boekje. En Jacques d'Auchy en zijne zuster, al hebben zij misschien in Friesland niet alleen tijdelijk vertoefd maar gewoond, waren uit Antwerpen [dat zijne „belijdinghe is ouergheset wt Fransoys in nederlantsch Duytsch”, fol. 180 r°, hetzij het „Offer des Heeren” zelf die vertaling heeft bezorgd, hetzij het die reeds voorhanden vond, doet niet ter zake]. Neen, de éénige, in wiens briefje aan zijne huisvrouw en in wiens „vermaning” wij een ander taaleigen zouden verwachten, is Peter Witses de metselaar, te Leeuwarden gevangen en gedood in 1553. Dat is de uitzondering, waarvan ik boven sprak. Maar . . . nu komt juist bij dezen, fol. 251 v°, een woord voor, dat buiten zijn gewest niet werd verstaan. En als

1) Zie Dr. J. te Winkel in Paul's *Grundriss d. Germ. Philologie*, I, S. 793 fg.; en vooral Dr. J. W. Muller, *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch in Taal en Letteren*, 1891, bl. 212, 213, 223, 224 en elders. Tegen die ééne antwerpsch-oostvlaamsche-zuidhollandsche schrijftaal schijnt het te pleiten, als, *Offer des Heeren*, fol. 200 r°, de Gentenaar Hans de Vette tot den deken van Ronsse zeggen kan: »ick meende dat ghy een Brabander waert, cont ghy wel so veel vlaemsch?” Maar er wordt ook elders in dien tijd melding gemaakt van »Brabantsche woorden, die men in Vlaenderen luttel verstaat”: Kalf, *Gesch. d. Ned. Lett. 16de eeuw*, II, 223; Muller, t. a. p., bl. 216. — Misschien verdient het de aandacht, dat reeds in het *Offer des Heeren* van 1562 gesproken wordt van eene vertaling uit het Fransch in »nederlandsch Duytsch”, zie boven.

2) Zoo heet op den titel van eenige geschriften van Menno diens taal; in de voorrede van den Biestkensbijbel van 1560 wordt daarentegen het Hoogduitsch zoo genoemd.

hij, wiens eigen taal, het Friesch, in 't geheel niet geschreven werd, zich verder in zuiver Hollandsch uitdrukt, dan denke men daarbij o. a. aan het veelvuldige heen- en weertrekken der broeders; aan de nauwe betrekking tusschen hen, al woonden zij ver van elkander verwijderd. In het zuiden had de delftsche glazenmaker Adriaen Cornelisz. gewerkt; vandaar ontving de Amsterdammer Jan Claesz. eene kist met boeken; vandaar was de leeuwarder martelaar d'Auchy afkomstig. Dat alles heeft het verschil in taaleigen tusschen hen, zoo het al bestond, licht nog wat afgeslepen. Maar natuurlijk bestaat in het geval van Peter Witses ook de mogelijkheid, dat het „Offer des Heeren” diens vermaning eerst in het Antwerpsch-oostvlaamsch-zuidhollandsch heeft overgebracht. Aan den anderen kant schijnt poëzie of rijmkunst toen het monopolie geweest te zijn van hen, die deze taal bezigden. Wij bezitten ten minste geene verzen in een ander taaleigen. Mogelijk ook, dat de verzamelaars van onzen bundel geen acht sloegen op brieven, waarvan het dialect hun al te ongewoon was.

Natuurlijk is met al deze opmerkingen niet gezegd, dat die verzamelaars, wanneer zij een geschreven stuk ter perse legden, nooit ééne enkele letter zijn afgeweken van hunne copie. Het „Testament van Anneken” is buiten twijfel in het „Offer des Heeren” gedrukt naar een afzonderlijk uitgaafje daarvan, hetwelk reeds in 1539 was verschenen. Is dit geheel gelijkloidend geweest met een tweeden druk, waarvan wij nog een exemplaar bezitten, dan las men daarin „unde” en „heft”, waarvoor het „Offer des Heeren” „ende” en „heeft” zette. M. a. w.: het verholandschte de taal.

Maar al is dus mogelijk in de spelling iets gewijzigd, dit raakt de echtheid, de oorspronkelijkheid van de brieven, die wij hier vóór ons hebben, niet. Die blijkt reeds uit den ongekunstelden inhoud, uit den zeer verschillenden toon, die naar het verschil tusschen de schrijvers in die brieven klinkt. Maar zij wordt ook bewezen door de omstandigheid, dat de meesten niet langer dan een paar jaren nadat zij werden geschreven zijn gedrukt; dat zij zijn ter perse gelegd door personen uit denzelfden kring als waartoe de schrijvers behoorden; dat zij bestemd waren voor de echtgenooten en kinderen, voor de verwanten en vrienden dier schrijvers en schrijfsters; verbreid en gelezen werden juist onder hen, die de origineelen kenden of zelfs in hun bezit hadden gehad en wie het

dus onmogelijk was te misleiden. Dit alles bewijst, dat wij hier met niet dan betrouwbare bescheiden hebben te doen. Ik heb dit uitvoerig betoogd op bl. 77—98 van „De geloofwaardigheid van Van Braght” in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1899, bl. 65—164, en naar aanleiding van Maeyken Wens’ brief in die van 1904. Wij lezen in ons boekje onwraakbare getuigenissen van de gedachtenwereld in die kringen, van den toon van hun zieleleven, ook van den graad hunner beschaving; hier weer de bewijzen hoe zij waarlijk niet, gelijk nog Fruin meende, tot „de heffe des volks” hebben behoord. Voor die heffe kunnen zulke keurige drukjes als enkele uitgaven van het „Offer des Heeren” en van Biestkens’ Nieuwe Testament niet bestemd zijn geweest. Maar ook de brieven zelven leeren beter. Onder zoovele personen, van wie melding wordt gemaakt, heet het van niet meer dan één, van Claesken’s echtgenoot, dat hij niet kan lezen. Elisabeth van Leeuwarden verstaat Latijn; insgelijks Jan Geertsz., die echter geen Fransch kent, en Jacques d’Auchy, die ook de zuricher vertaling van het Nieuwe Testament leest. Gielis Mathijsz. wekt zijne broeders op om toch te gedenken aan hun vroegeren tijd, toen zij zoo „neerstich waren . . . in veel costelijke bancketten ofte maeltijden, ja in proncken ende pralen enz.”, fol. 265 r°, en Jan Claesz. had 600 exemplaren van een werkje van Menno te Antwerpen laten drukken. Men zie ook het in de aantekeningen gezegde over o. a. Lenaert Plouier en Clement Henricks. Trouwens, aan de telkens voorkomende vermaningen om toch gastvrij te zijn, om hetgeen zij boven hunne nooddrift bezitten met anderen te deelen, om milddadig te wezen zou ongetwijfeld soms zijn toegevoegd, dat zij zoo behoorden te doen ondanks hunne armoede, ware inderdaad armoede hun deel geweest. Zijn er genoeg, na wier dood de schout geene nagelaten goederen te konfiskeeren vond: bij menschen, telkens uit hunne woonplaats verjaagd, is dit niet onverklaarbaar. Ook zullen er wel hun goed bij tijds in veiligheid hebben gebracht. En uit alles blijkt: in den regel behoorden zij tot den niet onbemiddelden en niet onbeschaafden burgerstand.

Datgeen intusschen, waarop het in het bovenstaande aankomt, is dit: wij hebben in het „Offer des Heeren” louter echte bescheiden vóór ons, door nauwgezette handen in druk bezorgd.

Nog op eene derde vraag heb ik antwoord te geven: welk doel heeft de verzamelaar van het „Offer des Heeren” zich met de uit-

gaaf daarvan voorgesteld? Wat is de strekking van zijne verzameling? Heeft hij wellicht met het oog op die strekking of — eene geheel andere overweging — op de godsdienstige overtuiging der verschillende martelaars eene keus gedaan onder hunne brieven, sommige opgenomen, andere weggelaten? En waardoor kenmerkt zich onze bundel? Wat is het eigenaardige in den godsdienstigen geest, in den toon daarvan?

„Tot troost ende versterckinghe der Slachschaepkens Christi, die totter doot geschiet zijn,” heet op den titel het doel der uitgaaf. Ter bemoediging dus van de martelaars zelve. Maar men moet daarop niet den nadruk leggen. Immers dat „dat cruyce Christi bysonder tot onsen tyden hem verheft ende verтоont ouer alle Godtureesende Godts kinderen”; dat er dagelijks zooveel onnoozel bloed wordt vergoten, het „onschuldige, vreedsame, weerlooze Lammeken door den Serpent in zijn wtvercoren Lidmaten wordt ghehaet, veruolcht ende ghedoodt”: dát heeft volgens de voorrede aanleiding gegeven om deze brieven te verzamelen „tot troost ende sterckheit allen Liefhebbers der Waerheit.” Het spreekt immers ook vanzelf: voor al degenen, die misschien wel nog niet gekerkerd waren maar elk oogenblik konden worden opgeroepen om als bloedgetuige op te treden, of die een vader, eene eigene zuster, een trouw vriend bezaten, wier „offerande” zij hadden bijgewoond of dagelijks moesten verwachten, was het bundeltje bestemd. Hen allen moest het stichten. En dat niet uitsluitend met het oog op den marteldood, die voor hen aanstaande kon zijn. Eenmaal aan het drukken, nam de verzamelaar — zie boven bl. 20 — ieder schrijven van de hand van martelaars op, dat binnen zijn bereik kwam. Ook b.v. de louter vermanende brieven van Mayken Boosers aan hare kinderen; die van Gielis Mathysz., waarvan de eerste eveneens niets bevat dan eene breedvoerige vermaning tot deugd en tot verzaking van wereldzin, aan een onbekenden broeder gericht; en zelfs het schrijven van Jan Geertsz. van Texel (1564) „aen den Luterschen paep”, eene korte verhandeling over den doop. Het briefje van Peter Witses aan zijne vrouw of dat van Clement Henricksz. kan ook hij zelf niet belangrijk hebben gevonden. Maar . . ze waren van martelaarshand. Daarom verdienden zij eene plaats. Van eene voorkeur, aan sommige martelaars boven andere gegeven, is zeker bij hem geen sprake geweest. Er bestond daartoe ook geene

aanleiding. In godsdienstige overtuigingen was geen verschil zoo min tusschen hem, verzamelaar, en de personen, wier schrifturen hij opspoorde, als tusschen deze onderling. Gaan Anneken Jans en de jonkvrouwen van Delden door voor Davidjoristen: in het testament van de eene, in het lied op de anderen (in het Liedboek) komt dit niet uit. Natuurlijk valt, doordat men de meeste dezer mannen en vrouwen hier uit hunne eigene brieven leert kennen, het verschil tusschen hun karakter en hunne geaardheid, hun denken en gevoelen, duidelijk in het oog. Is een Jan Claesz., die den zijnen niet genoeg op het hart weet te binden dat zij zich toch bij „de goeden” moeten houden, en dat God en den naaste lief te hebben of God te vreezen en te wijken van alle kwaad het één en al is, bij alle warmte de eenvoud zelve: veel meer uitgewerkt is het bijbelgebruik en zijn de uiteenzettingen van Jan Geertsz. of van Gielis Bernaerts. De heftige Van Overdam heeft niets van de innigheid van Jer. Seghers of van Claesken met haar „al sette ick my noch soo veel nae beteringe, ick blijf al euen snoode”; en het geschrijf van Willem Droochscheerder of van Peter Bruyenen verraadt den ongeoeffende, terwijl Gielis Mathijsz. en Jacques d’Auchy volgens hunne brieven blijkbaar mannen zijn van breedte ontwikkeling. Maar elkaars geestverwanten zijn zij allen, ten volle en geheel. Ik heb geen enkel punt gevonden, waarin de een tegenover den ander zou staan, al stelt deze soms iets anders op den voorgrond dan gene of al noemt hij de dingen met andere namen. „Wt liefde des harten haer leuen beteren, des Heeren cruys opnemen, op Sijn ryck sien”: daarop loopen aller leeringen en vertroosting en uit. Met de roomsche kerk en hare leeringen hebben zij van hunne zijde niet meer te maken. Dat ligt ver achter hen; dat is „de wereld”, die hen vervolgt: maar zij, zij „zijn overgezet in het nieuwe, onstraffelijk leven.” Voorts hebben zij den Bijbel en zijne taal, Christus’ woord en voorbeeld hartelijk lief. Dat zij met hem het kruis moeten dragen, spreekt van zelf. De wereld haat nu eenmaal Christus en moet hem wel in zijne leden, d. i. in hen, vervolgen ten bloede toe: de weg aller vromen en tot de zegepraal van hunnen Heer. Ja, de titel mocht zoo luiden. Het Offer des Heeren (van Christus) in dezen tijd, dat waren zij!

Eén van deze kenmerken kan ons bij de lektuur van die brie-

ven niet anders dan treffen en bevreemden: bij de schrijvers, op eene enkele uitzondering na, zijn alle indrukken van de roomsche kerk, die toch land en volk waarin zij waren opgevoed en nog leefden heette te beheerschen, tamelijk wel uitgewischt. Uit zich zelven schrijven zij nooit over hare leeringen of gebruiken. Zij kwellen zich niet met twijfelingen over haar. Zij bestrijden haar niet: alleen Hans van Overdam en Peter Bruynen c. s. nemen eene offensieve houding aan. De anderen zijn steeds vervuld van geheel andere dingen. Het is als komen zij eerst met haar in aanraking, wanneer de wereld hen aantast en wil dwingen van het gebod van Christus af te gaan en zich te voegen naar „des keizers mandament,” hetwelk onderwerping aan die roomsche kerk eischt. Dan, bij die verhooren, als 't hun wordt afgeperst, dan alleen blijkt, hoe zij die roomsche leeringen en praktijken kennen en ze op grond van Schrift en geweten veroordeelen. Dan laten zij zich daarover uit zonder eerbied, meest in smalende bewoordingen. Maar anders: bladzijden lang bindt Jer. Seghers zijne vrouw, ook gevangen, op het hart toch onder druk en pijniging zich niet te laten verleiden door valsche profeten of „schalcheyt” van menschen, zonder dat ééne letter verraaft dat zij met roomsche en niet b.v. met sakramentiste geestelijken heeft te doen: totdat ja! eindelijk, fol. 82 r°, eene waarschuwing komt tegen „Papiste oft andere vernufte menschen”. En evenmin als zij, naar het schijnt, zelven iets van hetgeen op een strijd tusschen oud en nieuw geloof gelijkt doormaken, evenmin achten zij het ergens toe dienstig daarover te disputeeren. Zij doen het nooit dan gedwongen en nog liefst in het openbaar; dus alleen om gelegenheid te hebben den weg ter zaligheid aan te prijzen, de zonde te bestraffen. Waarom lieten toch die rechters en inquisiteurs ook hun misdienst en kinderdoopen c. a. niet varen? Zij, gevangene schaepkens Christi, bewezen hun immers duidelijk genoeg, dat dit alles niets is dan kwalijk riekende afgoderij. Maar 't lag aan de domheid, de verblinding, den haat tegen Christus, hun eigen. Dáárdoor konden hunne slachtoffers hen onmogelijk tot andere denkbeelden brengen en vermochten zij niet anders dan voor hunne vervolgers te bidden dat deze zich mochten bekeeren. Want zij, vromen, staan niet tegenover eene dwalende kerk, niet tegenover onjuiste dogmatische meeningen, maar tegenover de macht „der wereld”, die — volgens het „Offer des Heeren” hare beide

onveranderlijke kenmerken — èn onnoozel bloed vergiet èn zich met andere dan rechtschapen en geloovige predikers tevreden stelt, veeleer mannen kiest, niet eens in staat de waarheid te leeren, en die wel schriftuurlijke woorden kunnen prediken, maar op hunne lippen zijn deze leugen: fol. 90 v⁰, 92 r⁰ en v⁰, 138 r⁰, enz. De gedachte aan eene „hervorming” van „de kerk” is nooit bij hen opgekomen. Zij willen in ’t geheel niet te doen hebben met „de kerk”, die met „de wereld” samenvalt. Als dan ook het „Offer des Heeren” klaagt, dat er zijn die van de gemeente zijn afgedwaald, dan bedoelt het volstrekt niet eene verandering van denkbeelden of een overgang van protestantsche tot roomsche kerkpraktijk. Neen, wat het zoo diep betreurt is dit, dat deze den engen weg van Christus hebben prijsgegeven voor een ruim en wereldsch leven; de gemeente, die vervolgd en benauwd en gemoord wordt, voor de wereld, die Gods kinderen vervolgt en benauwt en moordt; en dat zij daarmede nu ook voor een aardisch goed hun eeuwigën, hemelschen schat hebben ingeruild. Hoe zeer de martelaars meenen, dat de kerken haar tijd hebben gehad, blijkt teekenachtig, als de eenige onder hen bijna, die nog wèl over de roomsche kerk handelt, de Haarlemmer Jorian Simonsz., in 1557 aan zijn zoon schrijft (fol. 137 v⁰ vg.): „Ten eersten ende voor al, wilt u wachten voor alle valsche propheten, hypocrijten, ende beueynsde heyligen, welcke by mijn tijden waren, papen ende monicken, welcke ic sorge, dat by uwe tijden niet en sullen gebreken, so lange haer de vette soppen volgen, wiltse niet geloouen, want het zijn verleyders.... Mijn sone, die u dit screef, die wast door experientie ende ondersoek wel vroet, wt die kelc hadde hi selfs gedroncken; enz.” En tusschen de verschillende kerken maakt hij blijkbaar geen onderscheid: „Leest ooc niet eenige secten, die al by mijnen tijden vele waren, als Lutersche, Swingelsche ende meer andere, de welcke al hebben si wel eenen schijn van goet, euenwel in den gront zijne quaet ende vol dootlijk fenijns. Siet na een cleyen hoopken, die haer geheele regel des leuens met die geboden Gods over een comen, . . die Leeraers hebben onstraffelijke, daert al is liefde, paeys...., die vruchten des Geests.” Waar Jorian zijne kennis van die protestantsche „sekten” had opgedaan, blijkt niet. Bij een enkelen van de latere briefschrijvers uit het „Offer des Heeren”, die zeker in hunne nabijheid protestantsche gemeenten

hebben gekend en er ook op zinspelen, is de grief tegen haar deze, dat zij wel de Schrift hanteeren, maar haar leven! fol. 231 r°, 259 r° en v^o. Zie ook het al zeer onvriendelijk oordeel over de Lutheranen, Liedboek, fol. 9 v°. Waarschijnlijk was het tot hen doorgedrongen, hoe er ook in protestantsche landen van hunne vrienden wel werden geëxecuteerd.

Laat het „Offer des Heeren” zich over de roomsche kerk weinig uit, een geheel ander onderwerp komt — het ligt in den aard der zaak — veelvuldig ter sprake: de marteldood, dien zijne schrijvers te gemoet zagen, de glorieijke, zalige uitkomst daarna, de benauwdheid die de meesten in den aanvang aangreep, de vreugde en het verlangen waarmee bijna allen ten slotte uitzagen naar hunne verlossing. Dát vervulde de ziel dier gevangenen zoowel als het hart der hunnen; en, al vergeten de eersten telkens in hunne brieven zich zelven om de belangen van hunne kinderen of het zieleheil hunner broederen te behartigen, dat de verwachting van hun einde, hun dank aan God, Die hen zoo wonderbaar sterkte, het heerlijk uitzicht op Zijne toekomst een groot deel van den inhoud uitmaken, spreekt van zelf. Dat was het ook juist, wat de hunnen in die lektuur verlangden. Wanneer nu in het „Offer des Heeren” Joos Kint schrijft dat hij „bereyt is int vier te gaen”, fol. 113 v°, Jan Geertsz., „als ’t den Heere belieft, aen een pael”, fol. 226 v°, 235 r°; wanneer Adriaen Pan roemt en dankt, dat hij voor den Heer het hoofd mag laten onder het zwaard, fol. 195 r°, en Claesken haar vreugde en blijdschap niet genoeg kan uitspreken als zij voor den rechter gevoerd wordt om haar sententie te hooren; als Fije te Leeuwarden, zijn vonnis vernemende, „sang ende sprang, Godt louende ende danckende, ende sprack: Dit is de eenige wech”, fol. 248 v°; als vooral Jer. Seghers er telkens even innig als eenvoudig over schrijft, hoe hij heeft gehoopt en gebeden door God dát waardig te worden gekeurd: dan is dit alles zeer geschikt om den lezer op een dwaalspoor te brengen. ’t Kan den schijn wekken, alsof deze allen het martelaarschap hebben begeerd en de justitie in de armen zijn geloopt; terwijl dan de uitgever de bedoeling zal hebben gehad om dat jagen naar de martelaarskroon aan te moedigen. Niets van dit alles is echter het geval geweest. Al die ontboezemingen, die ik hierboven aanhaalde, zijn uit de pen van mannen of vrouwen, die reeds een

tijd lang gevangen waren; die wisten hoe als iets dat thans van zelf sprak zwaard of brandstapel zich van hen niet meer liet afwenden. Te voren is hunne stemming meestal anders. Niet alleen de toon, dien het Liedboek over hen aanslaat, is er een van diep beklag en deernis; maar ook zij zelven maken er in hunne brieven waarlijk geen geheim van, hoe zij „seer bedruct” zijn en het vleesch zeer „verschroemt”; hoe zoowel de foltering en de disputen (beide kwellingen stellen zij altijd gelijk) veel „stranger” waren dan zij hadden gemeend, fol. 91 r°, 123 r°, 125 v°, 253 r°, enz. Hans de Vette is er zelf door verrast zooals „de Heere weet zijn wtvercooren in sulcker vren eenen mondt te gheuen, soo hy belooft heeft, beter dan wy souden connen ghedencken: Want die buyten banden schenen swack te zijn, die zijn soo cloeck datmen daer af verwondert”, fol. 201 v°. En dat de arme lijders het einde van die bange worsteling, die toch op het schavot moest uitloopen, dan maar gaarne verhaast zagen en, fol. 123 v°, 224 v°, hunne sententie als eene verlossing begroetten: het is waarlijk niet vreemd. Van bevrijding toch was bij hen, op wie door den rechter eenmaal wegens ketterij de hand was gelegd, nauwelijks sprake; in elk geval, bij hen zelven komt blijkbaar de gedachte daaraan niet op. Als dan ook de verzamelaar van het „Offer des Heeren” in zijne voorrede onder de bijbelsche voorbeelden, die hij aanhaalt ten bewijze hoe God de zijnen sterkt en bijstaat, naast de beloften, die Hij aan Abraham en Jozua heeft gedaan, in één adem dit noemt, dat Hij de apostelen uit den kerker heeft bevrijd en dergelijke: dan blijkt toch uit het vervolg, hoe hij dien bijstand en die trouwe bewaring des Heeren bovenal hierin ziet dat „ghij in u Ghe-looue, Belijdinge ende Leuen niet en veruult, ghebroocken ende te schanden wort.” Dát was de redding voor de „slachschap-kens Christi”: volstandig te mogen blijven, te ondervinden hoe „Godt zijn wtvercooren bij zich hebben wil”, in ’s Heeren zalige nabijheid voor goed ontruikt te zijn aan elk gevaar van verlies van hun hemelsch goed. En hoe meer zij zich verdiepten in hun lot, waarin immers zoovele kinderen Gods uit hun eigen kring hen waren voorgegaan en dat zij met vele vromen aller eeuwen en bovenal met den „Hertoch huns geloofs” gemeen hadden: te meer werden zij er van doordrongen, dat alleen door heldhaftigheid in die bange worsteling tegen de wereld de zege kon worden behaald;

te hooger moest het hun het hart verheffen, dat ook zij waardig werden geacht zoo om Gods wille te sterven, dat zij „deelachtich mochten zijn des lijdens Christi”, fol. 210 r°, „tot stichtinghe van alle die den Heere vreesen”, fol. 67 r°. Dit alles is bij hen, met eene enkele uitzondering misschien, geene opwinding geweest, nog minder fanatisme. 't Blijkt uit den inhoud van hunne vermaningen; uit geheel hunne stemming en houding tegenover de hunnen zoowel als tegenover de vervolgers; ook uit hun gedrag. Neen, 't was niet anders dan de blijdschap over het leven met God en over de zekerheid van het bezit daarvan voor alle toekomst, die hen zoo vervulde dat zij daarvoor den jammer van hun tijdelijk lot niet telden. Een verschijnsel, dat natuurlijk van alle tijden is, ook bij hen geen ander karakter draagt dan het elders doet, maar dat bij hen wel zich in ongemeene maat heeft vertoond: in wonderbare veerkracht en in buitengewoon levendige voorstelling van de heerlijke toekomst. Dit laatste moest als reactie tegen hunne aangrijpende omstandigheden wel bij hen opkomen; dat bracht hunne geestelijke atmosfeer mede. Hoe zouden zij ook anders vermocht hebben 't geen zij leden zóó door te staan als zij hebben gedaan? Maar nu moet men in hunne uitlatingen over hun sterven en hun blijde uitzicht niets anders of iets meer gaan zoeken dan individueele stemmingen en ervaringen van vrome zielen, met den Bijbel gevoed, onder het aangrijpendst lot. Van eene „leer” van het „Offer des Heeren” over het martelaarschap is geen sprake. Wij hebben, Hoekstra heeft in zijn anders zoo verdienstelijk werk „Beginnelsen en Leer der oude Doopsgezinden” dit m. i. niet altijd genoeg in het oog gehouden, in het „Offer des Heeren” niet dan leeken-overtuigingen, dan uitstortingen des harten vóór ons.

Ook als wij dat „Offer des Heeren” er verder op aanzien, welke strekking het hebben mag, welke godsdienstige richting het kenmerkt, moeten wij iedere gedachte aan een stelsel van denkbelden, de eene bij gevolgtrekking uit de andere of uit Schriftwoorden afgeleid, van meet af laten varen. Eigenlijk weet het slechts van twee dingen, waaraan men den Christen herkent: hij „begeeft zich tot verbetering zijns levens” en hij „neemt het cruyts van Christus op.” Voor beiden het hart der lezers nog meer te bezielen: eene andere strekking dan deze heeft het boekje niet. „Wilt u tot deughden spoeden en wandelt altijd in 't licht”: deze regel

uit het Liedboek kon achter de brieven van elken martelaar worden geplaatst. De vroegste, b.v. die van Jan Claesz., handelen, behalve nog over kruis en lijden, over niet veel anders, en dat warm en innig genoeg. Maar ook wanneer langzamerhand de broeders blijkbaar veelzijdiger godsdienstige kennis erlangen en zich dieper rekenschap gaan geven van den weg ter zaligheid; wanneer b.v. de leeraar Gielis Mathijsz. aan een zijner vrienden er over schrijft, hoe de heilige geest in hen is uitgestort niet om hunne werken der gerechtigheid, maar door God uit liefde en barmhartigheid alleen enz., fol. 258 v°: dan is toch ook zulk schrijven van het begin tot het einde gedragen door „het ghelooue, dat door de liefde werckt,” of „dat boetveerdich maect.” Het verlangen dat zij, aan wie hij schrijft, zuiver en onberispelijk zullen wandelen en een goed voorbeeld zullen geven; de herinnering, dat de hoofdsom des gebods de liefde is en barmhartig te wezen gelijk onze Hemelsche Vader barmhartig is, handreiking te doen: „hebt ghy vele, soo gheeft vele, hebt ghy weynich, so geeft van dat weynich met trouwer herten”, fol. 264 r° en v^o: daarvan is de brief vol. Vooral de mededeelzaamheid bekleedt in hunne eischen aan zich zelve en aan de hunnen eene groote plaats. En hoe al het genoemde inderdaad in hen leefde, komt het meest uit in den toon van hun schrijven. Stereotype termen en geijkte formules ontbreken, behalve in de brieven van een enkele, geheel. Dat is het juist, wat aan die lektuur hare frischheid geeft: allerlei, waardoor de ziel van een vroom kind van dat geslacht werd bewogen, wordt hier zoo individueel uitgesproken, in dezelfde verscheidenheid als die zeker tussehen de harten en de karakters der schrijvers heeft bestaan. Wij lezen de meest verschillende overleggingen. „Ghij hebt noch tijt ter beteringe, maer ic ben gebonden aen zijn genade, daer ic op betrouwe”, schrijft Jan Claesz. aan zijne vrouw, fol. 17 v°. „De Heer geeft ons een mond” of „de Heer bewaarde mijn mond van spreken”, lezen wij herhaaldelijk. Gielis Bernaerts beveelt den zijnen aan: „weest vast in der liefde geknocht, ende weest gastvry onder malcanderen, hebt een herte ende een siele altijts onder malcanderen, opdat als ghy in banden coemt, ist dattet des Heeren wille is, dattet gemoet dan vry staen mach”, fol. 225 r°. En Gielis Mathijsz. haalt gaarne de teksten uit Tobias en Sirach aan, volgens welke „de aelmisse verlost vander doot” of „de sonden wtblusschet,

ende sy sal hem verschonen in die eeuwige wooninghe," fol. 264 v°. Alleen een enkel leerstellig denkbeeld houden sommigen uit kracht der traditie aan. Zoo b.v. de drieëenheid, die in fol. 137 r°, 142 v°, 205 r° en 218 r° voorkomt. Maar zij is, naar ik vermoed, daar een term geworden voor Gods ondoorgrondelijkheid; een term die, naar deze vier briefschrijvers meenden, beantwoordde aan de voorstelling van de Schrift en hun gold als de nu eenmaal geijkte uitdrukking voor Gods wezen. Wanneer b.v. een van hen, Jorian Simonsz., zijn zoon aanraadt: „clopt aen de duere zijnder (d. i. niet Gods, maar Jezus') heyliger drieuuldicheyt", fol. 137 r°, dan is het duidelijk hoe hij evengoed „zijnder heyliger majesteit" of iets dergelijks had kunnen schrijven.

Eén denkbeeld echter, dat een dogmatisch leerstuk mag heeten, keert, en geenszins als uitdrukking die zij maar aanhouden, in het „Offer des Heeren" in bijna ieders brieven terug: de eigenaardige oud-menniste menschwordingsleer; en verder naast deze hun gevoelens over den doop en over het avondmaal. Die menschwordingsleer is bekend. Zij meenden, dat Christus' reinheid zou aangetast zijn geweest, wanneer hij in eenige aanraking met iets aardsch en menscheijks had gestaan, en beweerden daarom dat hij wel in, maar niet van Maria was geboren. Ook kwam hun een wezen, God en mensch te gelijk, onverklaarbaar voor; dan vonden zij het nog begrijpelijker, dat de praëxistente Christus bij de conceptie in een mensch was veranderd; en immers: „isset gelooue onbegrijpelijc", — dit had de pastoor tegen Adriaen Cornelisz. beweerd — „hoe connen wy dan salich worden?" fol. 109 r°. Maar ook van die menschwording maken de martelaars in het „Offer des Heeren" zelve geen ophef: zij maken uit eigen beweging, b.v. in de brieven aan de hunnen, daarvan zelden of nooit gewag. Alleen doordat zij telkens daarover verhoord werden en dus wel gedwongen waren hun gevoelens te staven, bekleedt dit punt in de brieven waarin zij aan de hunnen verslag geven van hetgeen hun wedervaart eene veel breedere plaats dan in hun eigen en hun onderling godsdienstig leven het geval was. Zoo is het ook met den doop en het avondmaal. Daarover werden zij eindeloos door de rechters ondervraagd; dáárdoor komt het (Jan Geertsz.' brief is eene uitzondering) dat wij allerlei er over lezen. Adriaen Pan betuigt meer dan ééns op het berouw over zijne zonden gedoopt te zijn,

fol. 195 r⁰; meestal is het echter „naar het gebod des Heeren”. Een enkele martelaar was nog niet gedoopt, omdat hij nog niet „bequaem” gerekend werd. Men leide dus ook uit het veelvuldig voorkomen van verklaringen over den doop, door den rechter afgedwongen, niet te veel af. De vrienden vormden veel minder de gemeente van „gedoopten” dan wel van „de goeden”; van hen, die zich tot betering des levens hebben begeven en het kruis hebben opgenomen; langzamerhand wordt „de gemeente zonder vlek of rimpel” hunne leus. Van eigengerechtigheid zal geen lezer van het „Offer des Heeren” hen verdenken. De kringen van deze briefschrijvers waren nog verre van den tijd, waarin maar al te zeer vraagstukken over den ban, de gemeente-ordeningen, de menschwording de harten en althans de hoofden in beslag zouden nemen en daarin de vraag naar Gods omgang en naar eigen christelijk leven op den achtergrond zouden dringen. De brieven uit het „Offer des Heeren” dagteekenen van vóór den tijd dier twisten, van vóór 1566 en 1567, toen de scheiding tusschen Vriezen en Vlamingen plaats greep. Alleen een der later toegevoegde van Hendrick Verstralen (1571) verraadt dan ook iets daarvan. Iets: want Rupelmonde lag ver van het noorden, het tooneel van die twisten. Opmerkelijker zeker is het, dat, terwijl verscheidene schrijvers onzer brieven de oudsten Lenaert Bouwens en Gillis van Aken, bij name ook Menno, hebben gekend, men den titel „oudste” nergens (in het „Lietboekxken” éénmaal) ontmoet; en dat evenmin van de afscheiding der Waterlanders in 1555 eenig gewag wordt gemaakt. Mede uit de zwevende wijs, waarop steeds over de gemeente wordt gesproken, en de vluchtigheid, waarmede op eene enkele plaats in het voorbijgaan de ban wordt vermeld, maak ik op, dat alleen de oudsten (in het noorden) zich de kwesties daarover aantrokken en dat de meeste broeders en zusters eenvoudig dankbaar zijn geweest voor de veiligheid, die hun vrome kring schonk aan hunne ziel, zonder zich verder over gemeente-ordeningen het hoofd te breken.

Uit al het meegedeelde is dit duidelijk, dat de verzamelaar van het „Offer des Heeren” van 1562 en eveneens zij, die daaraan later nog eenige brieven hebben toegevoegd, niet anders hebben beoogd dan de opbouw van de hunnen in geloofsmoed en reinheid van leven onder de vervolgingen. Eene nader bepaalde strekking, de aanbeveling van de eene of de andere richting onder de

hunnen of van eenig leerstuk is in hun arbeid niet te vinden.

Het bevestigt hetgeen ik boven bl. 20 aanwees. De verzamelaars van n°. 1—4 namen alle brieven en berichten van martelaars op, die zij konden erlangen. Die schrijvers waren de trouwste vrienden, de naaste verwanten geweest van velen in de kringen, voor welke de bundel was bestemd. Hoe zou het deze, steeds blootgesteld aan datzelfde gevaar, goeddoen zich in die schrifturen te verdiepen! Uit de pen dier martelaars moesten immers wel dubbelen indruk maken zoowel iedere vermaning tot goedheid en liefdebetoon als ieder bericht, hoe wonderbaar God de Zijnen in den kerker had gesterkt en hun op het schavot Zijn heil had doen zien.

Hiermede is, meen ik, alles afgehandeld wat ter karakterizeering van het „Offer des Heeren” de aandacht verdient. Is er bij een of anderen brief of lied iets over de herkomst of de strekking mede te deelen, dan zal ik niet nalaten dat in de aantekeningen te doen.

Wat de liederen betreft, zoowel die welke in het „Offer des Heeren” zelf voorkomen als die van het Liedboek: het lag, heb ik gemeend, niet op mijn weg mij in hunne geschiedenis of in die van hunne melodieën te verdiepen. Eene enkele opmerking, b.v. wanneer een lied reeds in duitsche vertaling in het „Gesangbüchlein geistlicher Lieder” of in den „Auszubundt” voorkomt, vindt men in de aantekeningen. Voor dat gebied heeft men den zorgvuldigen arbeid van Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke Liedekens”, den Haag, 1900, te raadplegen. Want volgens zijn titel handelt dat geschrift wel over „de liederen der Nederlandsche Hervormden tot 1566”, maar deze leverden slechts een ondergeschikt gedeelte van den inhoud; het leeuwendeel hebben doopsgezinde liederen. Niet minder goed wijst Wolkan, „Die Lieder der Wiedertäufer”, Berlin, 1903, hier den weg. Door Wackernagel, „Das deutsche Kirchenlied”, V, S. 677 fgg., waren reeds genoemd „Gesangbüchlein”, ’twelk in 1570 al drie uitgaven zal beleefd hebben, en de „Auszubundt”, die van 1583, waarschijnlijk van 1571 dagteekent, besproken. In beiden had hij ook vertalingen uit het Liedboek van het „Offer des Heeren” opgemerkt. Nu heeft Wolkan vooral van die vertaalde nederlandsche gezangen alsmede van de melodieën veel werk gemaakt. Hij geeft b.v. lijsten van de wereldlijke en de geestelijke zangwijzen, natuurlijk naar den aanvangsregel der ge-

zangen. In dien zang treedt weer aan het licht, hoe levendig het internationaal verkeer tusschen de broeders is geweest. In het „Offer des Heeren” vinden wij niet alleen de melodie van „Een nieuwe Liet wy heffen aen”, maar in het Liedboek van 1563, n°. 1 (door Wolkan niet geraadpleegd) zelfs die van „Nun frewt euch lieben Christen gmeyn”, fol. 6 r° aldaar; terwijl de wijs van het Wilhelmus al voorkomt in den „Auszbundt”, het zestiende-eeuwsche gezangboek der zuidduitsche en zwitsersche Doopsgezinden. Is die duitsche versregel een bewijs, dat n°. 1, 1563 en dan ook het „Offer des Heeren” van 1562 uit Emden komt? Zie boven bl. 19. In de drukken na n°. 2 is „Nun frewt u. s. w.” weggelaten en staat (zoo b.v. hierachter in n°. 4, 1570, fol. 3 v°) alleen een hollandsche aanvangsregel.

Uit al de liederen van het Liedboek zijn door het Groot Offerboek van 1615 verhalen in proza gemaakt, die men nu in alle verdere uitgaven, ook bij Van Braght, vindt en wier geloofwaardigheid uit deze herkomst volgt. Sommige dier gezangen, ook van die uit het „Offer des Heeren”, hebben nog in onzen tijd de aandacht van letterkundigen getrokken door meer dan één fijnen of roerenden trek, door dichterlijke waarneming van eene vreeselijke werkelijkheid, ook wel door zangerige versregels tusschen hunne rederijkerscoupletten in. Zoo heeft o. a. Busken Huet in „Het Land van Rembrandt”, 1884, II a, bl. 176—183, over de dichterlijke waarde dezer vrome volkspoëzie gehandeld, nadat reeds Van Vloten in zijne „Nederlandsche Geschiedzangen”, 1864, vijf liederen daaruit had opgenomen.

Verder verwijs ik voor de vragen betreffende het „Lietboecxken”, hier besproken, naar de Inleiding, die ik in dezen herdruk aan dat boekje zelf zal doen voorafgaan.

Op bl. 4 boven is reeds rekenschap gegeven van het doel, waarmede het „Offer des Heeren” opnieuw wordt uitgegeven. Of zulk een herdruk noodig is? Noodig, nu daarvan nog wel meer dan in 't geheel slechts één of twee exemplaren over zijn? Maar die exemplaren komen zoo goed als alleen aan geschiedvorschers in handen; niet ieder heeft eene bibliotheek, die een „Offer des Heeren” bezit, in zijne nabijheid; en, indien wel, dan weet hij nog niet welke waarde aan den inhoud van het boekje te hechten.

Daaromtrent wil deze uitgaaf voorlichten; terwijl haar aantekeningen menigeen van dienst mogen zijn.

De boekjes, waarvan hier een wordt herdrukt, zijn in hun tijd druk gelezen. Meer dan één beduimeld en niet meer ongehavend exemplaar bewijst dat. Hoevele tranen mogen op die bladzijden zijn gevallen van wie daarin telkens weer de vrome afscheidswaarden lasen en herlasen van hen, die zij zoo innig hadden liefgehad en die zij misschien, bij den brandstapel staande, met eigen ooren kreten van pijn hadden hooren uiten of gebeden tot God hadden hooren opzenden voor hunne ziel of voor hunne vijanden!

Maar niet alleen als eerbiedwaardige relieken, ook om hun inhoud verdienen deze bundeltjes nu nog na drie-en-eene-halve eeuw ter hand te worden genomen. In de volksliteratuur, die wij hier vóór ons hebben, spreekt zich dat gedeelte van de nederlandsche 16de-eeuwsche burgerij uit, dat de roomsche kerk had verlaten, maar geenszins om nu in eene andere kerk, weer met geestelijken en godgeleerden en eng verband met de overheid, zijn heil te zoeken. Veeleer wilden die mannen en vrouwen van godgeleerdheid zoo weinig weten als van kerken, toen ter tijd immers alle wereldlijke en machthebbende instellingen. In kringen van gelijkgezinden, met hun geweten en den Bijbel alleen tot gidsen, daar hadden zij God en hunne zaligheid en een christelijk leven gezocht en gevonden. En nu willen natuurlijk hunne brieven worden gelezen als stukken, voor menschen van een anderen tijd met veelszins andere denkbeelden en behoeften en smaak dan de onze bestemd. Voor ons zijn zij niet geschreven. Maar dit neemt niet weg, dat het „Offer des Heeren” bladzijden bevat waarin eene innige vroomheid, een zedelijke ernst en rechtschapenheid, een gezonde waarheidszin aan het woord komen, die nog hunne weldadige werking ook op den lezer van onzen tijd niet zullen missen. Er bestaat gelukkig nog een christenzin, die van alle eeuwen is.

Proeven van spelling in verschillende uitgaven van het „Offer des Heeren”.

Ik laat hier de proeven volgen, boven bl. 8 aangekondigd: zoowel om te doen zien hoe gering in getal en in graad de verschillen zijn, als omdat desniettemin de mogelijkheid wellicht niet is uitgesloten dat het deskundigen gelukken zal uit enkele woorden iets over het gewestelijk taaleigen van de uitgevers te ontdekken.

1562.	1570.	1578 b.
1 v°. VOORREDEN.	2 r°. VOORREDEN.	gelijk 1570.
Ick wunsche den goetwilligen Leser, salicheyt, verstant ende wijsheyt.	Ick wensche den goetwilligen Leser, Salicheyt, verstant, ende wijsheyt.	

NAdemael beminde Leser, dat die alderbermhertichste Godt ende Vader door zijn ongrondelijke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese laetste periculose tyden zijn gebenedyde eenige ende eewige Soone Jesum Christum, die soo veel hondert Jaeren onbekent gheweest is, nv sommige voor de oogen haerder consciencien gebeeldet heeft, ende sommige die in alle sonden ende ongodtlyckheden verstoruen lagen, opgewect heeft, ende in dat

NAdemael beminde Leser, dat de alder bermhertichste Godt ende Vader door zijn ongrondelijke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese laetste periculose tijden, zijn gebenedijde eenige ende eewige Sone Jesum Christum, die so veel hondert Jaren onbekent geweest is, nv sommige voor de oogen haerder consciencien gebeeldet heeft, ende sommige die in alle sonden ende ongodlijcheden verstoruen lagen, opghewect heeft, ende in dat

nieuwe onbestraffijcke leuen geroepen, Ende sommige arme, elendige, verbijsterde verdwaelde, magere, verhongherde schapen, door die predicatie zijns heylsamen woordts, in de cracht zijns heyligen Gheests wt de handen der trouwelooser herderen, ende wt de kaken der rytender woluen verlost heeft ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare weyden der menschelijcker leeringe ende geboden in die groene vette weyden op den berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewighen Herders Jesu Christi, die haer met zijn roode ende duerbare bloet tot eenen vryen eygendom aengenomen ghereynicht, ende gecocht heeft, So verheffen haer nv alle Poorten der Hellen...

nieuwe onbestraffelijke leuen geroepen: Ende sommige arme, ellendighe, verbijsterde, verdwaelde, magere, verhongerde Schapen, door de predicatie zijns heylsamen woorts, inde cracht zijns heylighen Gheests, wt de handen der trouwelooser Herderen, ende wt de Kaken der rijtender Woluen verlost heeft, ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare Weyden der menschelijcker leeringe ende gheboden, in die groene vette Weyden, op den Berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewighen Herders Jesu Christi, die haer met zijn roode ende dierbare bloedt tot eenen vrijen eygendom aengenomen, gereynicht ende gecocht heeft, So verheffen haer nv alle Poorten der Hellen...

38 vº.

1562.

**De Belydinge van
Hans van Ouermam.**

Doen corts daer na worde ick bouen gehaelt op een ander camer bi twee Raetsheeren ende eenen Scryuer ¹⁾, ende hebben my daer seer scherpelyck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick gebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huerebloes tijt, ende waer dat wy onse vergaderinge ghehouden hadden, Dat wisten

34 vº.

1570.

**De Belijdinghe van
Hans van Ouermam.**

1578 b.

gelijk 1570.

Doen corts daer na worde ic bouen gehaelt op een ander Camer by twee Raetsheeren ende eenen Schrijuer, ende hebben my daer seer scherpelijck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick ghebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huereblocks tijt, ende waer dat wy onse vergaderinghe ghehouden hadden: Dat wisten

si al, want de ¹⁾ verrader haddet haer al geseyt. Ic seyde: Wat wilt ghy my vragen, daer ick wt vreemde landen coome? want ick en heb met opset niet veel willen vraghen, op auentuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden, waerom vraecht ghi so scherpelyc en hebt ghy noch niet onnosel bloets ¹⁾ genoch om te vergieten? dorst v lieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v wederom vanden gherechtigen Rechter worden geuraecht, ist dat ghy v niet en bekeerd. Doen vraechden si mi noch meer, ende beswoeren my by mijn doopsel, ick soudet seggen, want (seyden si) wi weten dat ghi lieden niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghi wetet dat wy niet en liegen, dat is ons een getuygenisse totter salicheyt, ende v der verdoemnisse, dat ghi lieden alsulcken doodet, maer v besweeringe en heeft geen macht tegen de ¹⁾ waerheyt, Ende het wert al ghescreuen ¹⁾ wat ick seyde, ende dreychden mi te pijnigen, waert dat ickt henlieden niet al seggen en wilde. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ick v niet seggen ende si quelden my aldus seer langhe. Doen wert ick weder nederwaert geleyt, Ende also deden si met al onse vrienden, die een na den anderen, alleen.

sy al, want de Verrader haddet haer al gheseyt. Ick seyde: Wat wilt ghy my vraghen, daer ick wt vreemde Landen come? Want ick en hebbe met opset niet veel willen vragen, op auontuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden, waerom vraecht ghy so scherpelijc, en hebt ghy noch niet onnoosel bloets ghe-noech om te verghieten? dorst v lieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v wederom vanden gherechtighen Rechter worden gheuraecht, ist dat ghy v niet en bekeert. Doen vraechden si my noch meer, ende beswoeren my by mijn Doopsel, ick soudet segghen, want (seyden sy) wy weten dat ghy lieden niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghy wetet dat wy niet en liegen, dat is ons een getuychenisse totter salicheyt, ende v ter verdoemnisse, dat ghy lieden alsulcken doodet, maer v besweeringhe en heeft gheen macht teghen de waerheyt. Ende het wert al geschreuen wat ick seyde, ende dreychden my te pijnighen, waert dat ickt hen lieden niet al segghen en wilde. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ic v niet seggen, ende si quelden my aldus seer lange. Doen wert ic weder nederwaert geleyt. Ende also deden sy met al onse vrienden, de een na den anderen, alleen.

1) In n°. 2, 1566: schriver; die; bloots; die; gheschreven.

138 r°. 1562 en 1566.

Eenen brief ofte Belydinghe van eenen ghenamt Jooskint, geuangen wesende te Cortrijk, ende heeft daer na om tgetuygenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten, int Jaer. 1553. te reecken en tbeghinsel des Jaers van nieu Jaers dach af.

GENade si met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die wil ons vertroosten ende becrachtigen met zynen heyiligen Geest, op dat wy moegen staende blyuen tegen den aenstoot des Duyuels, den genen die ons (als Petrus seyt) omgaet als een brieschende Leeu, soekende den genen die hy verslinden mach, dat wi dien soudē wederstaen met een vast geloue.

So wetet lieue vrienden, dat ick sulck eenen strijt hebbe tegen de vleeschelijke Heeren, also datse my opcomen met hare vernufte redenen, soekende my af te trecken van der gehoorsaemheyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen sal, daer en twyuele ick niet aen, want Godt spreekt door den Propheet Esaiam, troostende de zyne: Al waert dat een moeder haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten. Het welcke de Heere wonderlyck aen my (lof moeten hem alle tongen spreken) bewijst. Ja al

111 r°.

1570.

1578b.

Eenen Brief ofte Belijdinghe gelijk 1570. van eenen genaemt Jooskint, geuangen wesende tot Cortrijk, ende heeft daer nae om tgetuychenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten, int Jaer 1553.

Te rekenen tbeghinsel des Jaers van nieu Jaers dach af.

Genade sy met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die wil ons vertroosten ende becrachtigen met zynen heyiligen Gheest, op dat wij mogen staende blyuen teghen den aenstoot des Duyuels, den ghenen die ons (als Petrus seyt) omgaet als een briesschende Leeuw, soeckende den ghenen die hy verslinden mach, dat wy dien soudē wederstaen met een vast geloue.

So wetet lieue vrienden, dat ic sulc eenen strijt hebbe tegen de vleeschelijke Heeren, also datse my op comen met hare vernufte redenen, soeckende my af te trecken vander gehoorsaemheyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen sal, daer en twijfel ic niet aen, want God spreekt door den Propheet Esaiam (troostende de zijne:) Al waert dat een moeder haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten, Het welcke de Heere wonderlyck aen my (lof moeten hem alle tongen spreken) bewijst. Ja al

hadde ick so veel pappiers, als ick oyt bescreuen hebbe, ende tijt om scryuen, soo en soude ick v die vruecht ende blyschap, die ick in my beuinde, niet connen gescryuen, Ja mijn vruecht is onwtsprekelyc. Maer N. is cranck, ende hy bidt dat ghy den Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy is bereydt om int vuyr te gaen, mer die vianden des cruyces en can hy niet wederstaen, want sy comen hem op met vernufte redenen, alsoo haren Leermeyster den Duyuel veel vernuftheyt weet, twelcke hy openbaerde aen onsen salichmaker, doen hy hem quam tenteren inder woestynen gelijk int Euangelie staet gescreuen, heeft hy dan zyne vernuftheyt gebruyct aen onsen salichmaker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ick ooc een weynich strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn so goet om wederstaen waert dat si redenen gebruycten, mer si gaen hem al met luegenen toe, want haren Vader luegenachtich is, gelijc haer onsen Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers vaders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het welcke ick v niet al en can laten weten, maer ick hoepe dat my de Heere so veel ghenaden geuen sal, dat ick v een weynich schryuen sal vanden handel tegens die vleyschelijcke.

V sal belieuen te weten, dat Ronse ende Polet quamen des

had ic so veel pappiers, als ic oyt beschreuen hebbe, ende tijt om schrijuen, so en soude ic v die vruecht ende blyschap, die ic in my beuinde, niet connen gescryuen, Ja mijn vruecht is onwtsprekelijc. Maer N. is cranck, ende hy bidt dat ghy den Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy is bereyt om int vyer te gaen, maer de vianden des cruyces en can hy niet wederstaen, want sy comen hem op met vernufte redenen, also haren Leermeester den Duyuel veel vernuftheyt weet, twelcke hy openbaerde aen onsen Salichmaker, doen hy hem quam tenteren inder woestijnen, gelijc int Euangelie staet geschreuen, heeft hy dan zijne vernuftheyt gebruyct aen onsen Salichmaker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ic ooc een weynich strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn soo goet om wederstaen, waert dat sy redenen gebruycten, maer sy gaen hem al met logenen toe, want haren Vader loghenachtich is, gelijk haer onsen Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers Vaders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het welcke ick v niet al en can laten weten, maer ic hope dat my de Heere so veel genaden gheuen sal, dat ick v een weynich schrijuen sal, van den handel tegens die vleyschelijcke.

V sal belieuen te weten, dat Ronse ende Polet quamen des

saterdaechs na de noene inde geuanckenisse, my tot haer ontbiedende. Doen ick by haer quam vraechde ick wat haer begheerte was. Sy seyden: Dat salmen v segghen. Sy hebben my geuraecht na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ic niet, wilt ghi goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder vragen. Ronse: Segt ons so na als ghijt weet. Jooskint: Tusschen twintich ende dertich Jaren. Doen screef haren Scryuer: Tusschen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghi laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Ron. Ic begeert te weten. Joos. Ghi en hebt my niet doen vangen, ghi en weet wel hoet met my staet. Antw. Wi en doen. Joos. Van wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghi tot my gecomen? Antw. Van Gods wegen. Joos. Dat en geloue ick niet.

saterdaechs nae de noene inde gheuanckenisse, my tot haer ontbiedende. Doen ic by haer quam, vraechde ic wat haer begeerte was. Sy seyden: Dat salmen v seggen. Sy hebben my geuraecht na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ick niet, wilt ghy goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder vragen. Rons. Segt ons so nae als ghijt weet. Jooskint. Tusschen twintich ende dertich Jaren. Doen schreef haren Schrijuer: Tusschen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghy laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Rons. Ic begheert te weten. Joos. Ghy en hebt my niet doen vangen, ghy en weet wel hoet met my staet. Antw. Wy en doen. Joos. Van wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghy tot my gecomen? Antw. Van Gods wegen. Joos: Dat en gelooue ic niet.

176 r°. 1562 en 1566.

**Eenen brief van
Jorian Simonsz.**

Dit is van my ghescreuen smaendaechs, nae dat ick tweemaal voor die Heeren gheweest hadde, ende my af gheuraecht was, oft ick daer by bliuen wilde.

Onsen seer be-
minde broeders ende

140 r°. 1570.

**Eenen brief van
Jorian Simonsz.**

Dit is van my gheschreuen smaendaechs, nae dat ick tweemaal voor die Heeren gheweest hadde, ende my af gheuraecht was, oft ick daer by bliuen wilde.

Onsen seer be-
minde broeders ende

143 r°. 1578 b.

**Eene brief van
Joriaen Simonsz.**

Dit is van my ghescreuen smaendachs, na dat ic tweemaal voor de Heeren gheweest hadde, ende my af geuraecht was, of ick daer by bliuen wilde.

Onse seer beminde
broeders ende sus-

susters inden Heere, met alle die den Heere van gantser herten begeeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy gebondene in den Heere, dat de genadige hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot van binnen ende van buyten, door zynen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyiligen Geest. Amen.

Hartelijke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crygen ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijke beschutsel zijn. Wy weten dat wy door veel drucs moeten gaen int rijke

susters inden Heere, met alle die den Heere van ghantscher herten begheeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadige hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot van binnen ende van buyten, door zynen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyiligen geest. Amen.

Hertelijke lieue broeders inden Heere, wilt u doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crygen ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijke beschutsel zijn. Wi weten dat wy door veel drucs moeten gaen int rijke

ters inden Heere, met alle die den Heere van gantscher herten begeeren te vreesen ende na te volgen, wenschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadige hemelsche Vader haer allen wil bewaren voor alle aenstoot, van binnen ende van buyten, door zynen lieuen beminden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyiligen geest, Amen.

Hertelijke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet verflouwen, al ist dat ghy nv moet sweruen wt vrienden ende magen, huys ende hof, niet wetende waer henen aengesien der sonnen brant nv aen alle canten dat op gewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt crygen, ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijke beschutsel zijn. Wy weten dat wy door veel drucx moeten gaen int rijke

der hemelen, alst
hooft beswaert is, so
beswaren hem ooc
mede alle de andere
leden, willen wy dan
lidtmaten wesen des
lichaems Christi, so
moeten wy het lyden
des hoofts mede deel-
achtig wesen, so wy
dan met hem lyden,
so sullen wy met
hem verblyden. Hier-
om lieue broeders,
ist dat v de Heere
noch een tijt lanc
laet conuerseren on-
der het erge ge-
slachte, so leydet
doch den tijt uwer
pelgrimagie met vres-
en, stelt v als lichten
onder de bose erge
werlt, laet v geloof
wtbreken inde wer-
ken, anders ist doot

der Hemelen, alst
hooft beswaert is so
beswaren hem ooc
mede alle de ander
leden, willen wi dan
litmaten wesen des
lichaems Christi, so
moeten wij het lijden
des hoofts mede deel-
achtich wesen, so wi
dan met hem lijden,
so sullen wy met
hem verblijden. Hier-
om lieue broeders,
ist dz v de Heere
noch een tijt lanc
laet conuerseren on-
der het erge geslachte
so leydet doch den
tijt uwer pelgrimagie
met vresen, stelt v
als lichten onder de
bose erge werelt, laet
v geloof wtbreken
inde wercken, ands
ist doot.

der Hemelen, alst
hooft beswaert is so
beswaren hen ooc
mede alle de ander
leden, willen wy dan
litmaten wesen des
lichaems Christi, so
moeten wy het lijden
des hoofts mede deel-
achtig wesen, so wy
dan met hem lijden,
so sullen wy met
hem verblijden. Hier-
om lieue broeders,
ist dz v de Heere
noch een tijt lanc
laet conuerseren on-
der het erge geslachte
so leydet doch den
tijt uwer pelgrimagie
met vreesen, stelt v
als lichten onder de
bose erge werelt, laet
v geloof wtbreken
inde wercken, ands
ist doot.

221 r°. 1562 en 1566.

**De Belydinghe
van Jacques.**

Den seuenden dach
des selfden maents
Februarij des voor-
seyden Jaers. 1558.
opeenen maendach ¹⁾,
so was ick weder-
omme ontbooden voor
den selfden Ketter-

172 v°. 1570.

**De Belijdinghe
van Jacques.**

Den seuenden dach
des selfden maents
Februarij, des voor-
seyden Jaers, 1558.
Op eenen Maenen-
dach, soo was ick we-
deromme ontbooden
voor den selfden Ket-

175 v°. 1578 b.

**De Belijdinge
van Jacques.**

Den seuenden dach
des selfden maents
Februarij, des voor-
seyden Jaers, 1558.
Op eenen Maendach,
so was ick weder-
omme ontboden voor
den selfden Ketter-

meyster, ende coomende voor hem, so groette hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere si daer van gelooft, ende de ¹⁾cortse heeft my verlaeten ouer drie weecken ofte daer ontrent. Ket. Hoe vint ghi v gherust in uwe conscientie? Jac. Seer wel, den Heere si danck daer van.

termeyster, ende coomende voor hem, soo groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere sy daer van ghelooft, ende die cortse heeft my verlaeten ouer drie weecken ofte daer ontrent. Ket. Hoe vint ghy v gerust in uwe conscientie? Jacqu. Seer wel, den Heere sy danck daer van.

meester, ende coomende voor hem, so groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jac. Het staet wel met my, de Heere sy daer van ghelooft, ende de cortse heeft my verlaeten ouer drie weecken ofte daer ontrent. Ket. Hoe vint ghy v gerust in uwe conscientie? Jac. Seer wel, den Heere sy danck daer van.

---

1) Uitgaaf van 1567, n°. 3: maenendach; die.

¶ Dit Boec

wort genoemt: Het Offer
des Heeren / om het inhoud van sommighe
opgheofferde kinderen Godts: De welcke
voortgebracht hebben wt den goeden schat
haers herten / Belijdingen / Sendtbrieuen /
ende Testamenten / de welcke sy metten monde
beleden / ende metten bloede bezegelt hebben /
Tot troost ende versterckinghe der Slach-
schaepkens Christi / die totter doot ge-
schiet zijn / Tot lof / prijs ende eere
des geens diet al in allen ver-
mach / wiens macht
duert van eewic-
heyt tot eewic-
heyt / A-
men.

¶ Noch zijn hier by ghe-
daen veel Liedekens / Belijdinghen
ende Brieuen / die noyt in druc
en zijn geweest.

¶ Item / noch is hier by
ghedaen een Liedtboecxken / tracte-
rende van het Offer des
Heeren.

¶ Ghedruct in het Jaer /
M.CCCCC.LXX.

¶ Voorreden ¹⁾.*Fol. 2 r°.*

¶ Ick wensche den goet-
willigen Leser, Salicheyt, ver-
stant ende wijsheyt.

NAdemael beminde Leser, dat de * alder bermhertichste Godt ende Vader door zijn † ongrondelijke ghenade ende goedertierenheyt, nv in dese † laetste periculoose tijden, zijn gebenedijde eenige ende eewige Sone Jesum Christum, die so veel hondert Jaren onbekent geweest is, nv sommige voor de oogen haerder consciencien gebeeldet heeft, ende sommige die in alle sonden ende ongodlijcheden verstoruen lagen, * opgheweet heeft, ende in dat nieuwe onbestrafelijke leuen geroepen: Ende sommige arme, ellendighe, verbijs-terde, † verdwaelde, magere, verhongerde Schapen, door de predicatie zijns heylsamen woorts, inde cracht zijns heylighen Gheests, wt de † handen der trouwelooser Herderen, ende wt de Kaken der rijtender Woluen verlost heeft, ende gheuoert wt de dorre onuruchtbare Weyden der menschelijker leeringe ende gheboden, * in die groene vette Weyden, op den Berch Israels, ende geset onder de hant ende bewaringe haers eenigen ende eewigen Herders Jesu Christi, † die haer met zijn roode ende dierbare bloedt tot eenen vrijen eygendom aengenomen, gereynicht ende gecocht heeft. So verheffen haer nv alle † Poorten der Hellen tegen alle // de ghene die metten bloede des Lams besprenget zijn. Dat arme onschuldige, vreedsame, weerloose Lammeken wort door des † Serpents ²⁾ nijdicheyt in zijn wtuercoren † Lidtmaten ghehaet, veruolcht, ende ghedoodt, met Sweert, Water ende Vyer, &c. Ende so alst gheweest is van * aenbeginne, soo isset noch, ende sulcks sal oock (soo het schijnt, na † Schrifts meldinghe) niet ophouden, ter tijt toe dat het veroneerde, verachte, wtghestooten Lammeken, weder in † grooter

2. Cor. 1. a. 3.
1. Pet. 1. a. 3.
† Tit. 3. a. 4.
2. Tim. 3. a. 1.
Eph. 2. a. 5.
Eze. 34. a. 5.
1. Pet. 2. c. 25.
Eze. 34. b. 10.
Eze. 34. b. 13.
Joan. 10. a. 9.
1. Cor. 6. b. 20.
1. Pet. 1. b. 18.
Mat. 16. c. 18.
Fol. 2 v°.
1. Pet. 1. a. 2.
Apo. 7. b. 14.
Genes. 3. a. 1.
Apo. 12. b. 20.
† Act. 9. a. 4.
* Gen. 4. a. 8.
2. Tim. 3. b. 12.
Mat. 25. c. 31.

1) Zie voor het verschil in spelling van deze eerste bladzijden in verschillende uitgaven hierboven bl. 44. In de opgaaf der teksten duidt b.v. in 2 Cor. 1. a. 3. »a» de oude indeeling der hoofdstukken in 3 of 4 gedeelten aan, »3» onze indeeling in verzen, die toen nieuw, immers eerst in het jaar 1551 opgekomen was. De namen der boeken zijn die uit de Vulgata: 1 Reg. (Koningen) is ons 1 Samuel; 3 Reg. ons 1 Koningen; Abac. Habakuk; enzv.

2) Slang, de satan.

- * 2. Ti. 3. b. 12. eeren ende heerlijkheyt ¹⁾ openbare. Ende nv dat * Cruyce Christi bysonder tot onsen tijden hem verheft ende vertoont ouer alle Godt-ureesende Godts Kinderen, die wt dat crachtighe Saedt des Heylighen Woordts, aenden binnensten mensche, wedergeboren zijn, 1. Pet. 1. c. 23. Soo heuet ons goet ghedocht, lieue Leser, te vergaderen Belijdinghen, Sentbrieuen ende Testamenten, van sommige opgheofferde kinderen Gods nae ghelaten (tot † troost ende sterckheyt allen Liefhebbers der Waerheyt) Waer in men mercken ende verstaen mach, Rom. 1. b. 11. hoe crachteljc dat Godt noch in zijn † Wtuercoren weret, ende haer Phil. 2. b. 13. inden noot troost, steret ende bystaet: Gelijk wy oock by veel Exempelen, beyde int Oude ende Nieuwe Testament oueruloedeljc Ge. 12. 15. 17. beuinden. Ten eersten: Als † Abraham wt zijns Vaders Lant ge-Ge. 19. b. 14. gaen was, wert hy diewils van God vertroost. Loth worde van God verlost wt het verderuen van Sodoma. God vertrooste Jacob, Ge. 27. e. 43. ende gaf hem eenen moet, doen hi voor † Esau zijnen Broeder vloot. * Ge. 50. b. 18. Het verdriet van * Jôseph veranderde God in Egypten in groot ge-† Exo. 3. b. 12. luck ende voorspoet. Als † Moses noch ballinck was in Egypten, ende de schapen hoedde, wert hy van Godt vertroost. //
- Fol. 3 r°.* God stercte Josua, ende sprac tot hem: † Ic en sal v niet ver-Josue. 1. a. 6. laten. God * spijsde Eliam inde Woestijne, als hij voor Jesabel vloot. * 3. Re. 19. a. 6. Naedat Tobias ende Sara gebeden hadden, † worden sy van God Tobi. 4. a. 1. vertroost. De Joden tot Bethulien, die van Holofernes belegen ²⁾ d. 18. waren, † verloste Godt seer wonderlijck, door Judith. Desgelijcx * * Judit. 13. c. 21. beschermde God seer crachtelijck de drie Jongelingen in den * Dan. 3. b. 16. vyerigen Ouen. Oock heeft God † Daniel by gestaen inden Cuyle Dan. 14. d. 32. der Leeuwen, dat sy hem niet en verslonden. Ende Godt beurijdde Susanna van grooter schande ende vanden doot. De Apostolen * ver-Acto. 5. c. 23, loste God wt den Kercker. Ende † Paulum wt het perijckel der 12. b. 7. zee. Ende soo voort van veel diuersche andere, die te lanck soudens Act. 27. c. 22. zijn om te verhalen.
- Iaco. 5. b. 10. Aldus lieue Leser, wilt † exempel nemen aen dese voorgaende, Psal. 3. a. 7. ende moet grijpen met Daud, segghende: * Ick en vreesse my niet voor veel hondert duysenden, die hen rontom tegen my leggen: Op Heere, ende helpt my mijn God, want ghy slaet alle mijn vianden op de kinnebacken, ende breeet in stucken der godloosen Eccli. 2. b. 11. tanden. Ooc seyt Syrach: † Kinderen aensiet op de oude tijden, ende

1) Lees: zich openbare.

2) Belegerd. — Zooals men ziet, zijn de voorbeelden hier gelijk de aanhalingen het geheele werk door even goed uit de apocriefen van het O.T. (Ezra; Sap. d. i. Wijsheid van Salomo; enzv.) als uit de kanonieke boeken des Bijbels genomen. Natuurlijk: de eersten komen in de meeste hollandsche bijbels uit de 16de eeuw voor evenals in den latijnschen en in dien van Luther. Zie over die aanhalingen in het *Offer des Heeren* Dr. Hoog, *De martelaren der Hervorming*, 1885, bl. 104 vgg.

wetet dat niemant beschaemt geworden en is, die inden Heere
 hoepte, ende wie is in zijnder vreesse gebleuen, ende is verlaten?
 Oft wie heeft hem aengeroepen met betrouwen, dien hy versmade?

Hierom beminde Leser, † vreeset doch uwen God van gantser
 herten ende van geheelder sielen, soect hem wt alle uwe crach-
 ten, * waket nacht ende dach, clopt voor den Throon ¹⁾ zijnder genaden, * Mt. 24. d. 42.
 dat hy v doch met zijn vaderlijke hant in alle ellende behoude, Mat. 13. d. 33.
 in allen druck ende * noot ghenadelyck bystae, ende in zijnen Wech, Psa. 121. a. 2.
 Wordt ende Waerheyt trouwelyc beware, op dat ghy uwe † voeten Psa. 90. b. 11.
 niet en // stoot aenden steen, ende alsoo in v Ghelooue, Belijdinge Fol. 3 v.
 ende Leuen niet en veruult, ghebroocken, ende te schanden wort:
 Maer dat ghy uwen † toebetrouden Schat tot op den dach vry ende 1. Ti. 6. c. 20.
 reyn bewaert, ende alsoo met allen vromen Heylighen dat Beloefde
 Landt, Erf, Rijk, Leuen, ende * Croone vercrjigen muecht. Dat Jaco. 1. b. 12.
 gunne v ende ons allen de † bermhertighe lieue Vader, door zijnen 2. Cor. 1. a. 3.
 gebenedijden Soone Jesum Christum in cracht zijns eewigen ende
 heyligen geestes, tot zijnen eewigen prijse ende heerlijkheyt, Amen.

(†²⁾ Item, noch sal den Leser belieuen te weten, dat hier op
 nieu achter een yeghelijcks Belijdingen, Brieuen, ofte Testamenten
 by ghedaen zijn Liedekens, wt de voorgaende materie ghenomen
 ende wtgesocht, hier ende daer, dat ons dochte het principaelste
 ofte leerachtichste te zijn, waer in den Text eygentlijk so na (om
 tgedicht der rijmen wil) alsment opt alderbest heeft weten te be-
 comen onderhouden is.

Noch zijn hier op nieus by geuoecht Belijdinghen ende Brieuen,
 van verscheyden personen, tot sessen toe, met een yeghelijcks Lie-
 deken daer by.

Aldus hebt ghi nv van beyden oueruloedich, tsy om te lesen
 oft te singen, na dattet gelegen sy, gedenckende des Apostels woor-
 den, die daer seyt: * Die in ongemack is, die bidde, ende die goets Jaco. 5. b. 13.
 moets is, die singe psalmen. Dus wilt desen cleynen arbeyt ten

besten duyden, ende ons inder liefden af-

nemen, het welcke wy hopen

tot stichtinghe wesen

sal. Vaert

wel. //

1) »Voor den Throon» in alle uitgaven.

2) Het hier volgende tot het slot der voorrede toe komt in n°s. 1—3 niet voor.
 In plaats daarvan: »Hiernaevolcht de Belijdinge Stephani, die de eerste Martelaar
 gheweest is na Christus doot, daer ons die Schriftuere af meldet».

Fol. 4 r°.

¶ Dit is de
Belijdinge ende Eyndin-
ge Stephani, also ons de Apostolen
in schrift na gelaten heb-
ben, Act. 6. ende 7 ¹).

Acto. 6. b. 8. STephanus vol gheloofs ende crachten, dede wonderlijke ende
Exo. 7. b. 8. ²) * groote teecken en onder dat volck. Doen stonden daer sommige op
Mat. 16. c. 17. van de Schole die daer heet der Libertinen, ende der Cyrenen,
ende der Alexandrinen, ende van Cilicien, ende van Asien, de
Esa. 54. b. 17. welke disputeerden met Stephano, ende sy en † mochten niet weder-
Luc. 21. b. 14. staen der wijsheyt ende den Gheest die daer sprack. Doen maecten
† Mt. 26. f. 58. sy sommige † mannen wt, die seggen soudē: Wy hebben hem
hooren seggen lasterlijke woorden teghen Mosen ende teghen God.
Ende sy verweeten dat volck ende de Ouders, ende de Schriftghe-
leerden, ende liepen hem toe, ende namen hem, ende brachten hem
voor den Raedt, ende stelden daer valsche ghetuygen, die seggen
soudē: Dese Mensche en houdt niet op lasterlijke woorden te
spreeken teghen dese heyliche Plaetse ende de Wet: Want wy
hebben hem hooren segghen, dat die Jesus van Nazareth dese
Plaetse te niēte doen sal, ende sal veranderen de Insettingen, de
Fol. 4 v°. welke Moses ons ghegeuen heeft. Ende sy sagen alle op // hem, die
inden Raet saten, ende sy sagen zyn aengesichte als eens Engels
aengesichte.

Acto. 7. a. 1. Doen seyde de ouerste Priester: Is dit also? Hy seyde haer:
Ghy mannen, broeders ende vaders, hoort toe: Godt der heerlijcheyt
openbaerde onsen vader Abraham, als hy noch in Mesopotamien was,
eer hy int lant Charran woonde, ende seyde tot hem: Vertrect
wt ws Vaders lant, ende wt v maechschap, ende coemt int Lant
Gen. 11. d. 31 dat ick v wijsen sal. † Doen ginck hy wt der Chaldeer lant ende
† Gen. 12. a. 1. woonde in Charran, † ende van daer als zyn vader ghestoruen was,
bracht hem Godt ouer in dit Landt, daer ghy nv in woont, ende

1) Uit het Nieuwe Testament van Mattheus Jacobs, 1554, zie boven bl. 20. Tot het verschil in spelling tusschen het *Offer des Heeren* van 1562 en dit van 1570 behoort o. a., dat daar dikwijls »mer" staat, waar hier altijd (evenals in Mattheus Jacobs) »maer" gedrukt is.

2) Deze en de volgende tekst passen hier niet, wat ook verder meer voorkomt.

en gaf hem gheen erfdeel daerin, iae niet eenen voetbreet, ende nochtans † beloefde hy hem, dat te geuen, dat hijt soude besitten, Gen. 13. d. 15. ende zijnen Zade nae hem, doen hy noch gheen kint en hadde. Maer Godt sprac aldus tot hem: * V zaet sal een vreemdelinck zijn Gen. 15. c. 13. in een vreemt Lant, ende sullen met dienstbaerheyt beswaert worden, ende qualijck ghehandelt, † vier hondert Jaer.

Ende ick sal dat vole, dien sy dienen sullen ordeelen, seyde Exo. 12. f. 40. God. Ende daer na sullen si wtgaen, ende my dienen in dese Judi. 5. b. 10. plaetse. Ende † hy maeckte met hem dat verbont der Besnijdenisse. Gala. 3. c. 17. * Ende hy bracht voort Isaac ende besneet hem ten achtsten dage. Gen. 17. b. 11. † Ende Isaac bracht Jacob voort. Ende † Jacob bracht de twelf Patri- * Gen. 21. a. 2. areken voort. Ende de Patriarcken waren nijdich op Joseph, ende † Ge. 25. c. 25. vercochten hem in Egypten. † Ende Godt was met hem, ende ver- † Ge. 29. f. 32. loste hem van alle zijnen druc, ende gaf hem alsulcken genade Gen. 37. c. 28. ende wijsheyt voor Pharao den Coninc van Egypten, dat hy hem † Sap. 10. c. 13. † maeckte een Vorst ouer Egypten, ende ouer zijn geheele huys. Ge. 41. f. 41. Ende daer quam eenen dieren tijt, ende eenen groo//ten druck ouer Fol. 5re. tgeheele lant van Egypten ende Canaan, also dat onse vaderen geen spijsse en vonden. Maer doen Jacob hoorde, dat in Egypten Coren was, soo sandt hy onse vaderen ten eersten derwaert, ende de ander reyse wert † Joseph van zijnen broederen bekend, ende Josephs ge- Gen. 45. a. 3. slachte wert Pharao bekend. † Joseph sant wt, ende liet zijnen Vader Gen. 46. a. 1. Jacob halen, ende al zijn geslachte, vijfentseuentich sielen. Ende Ge. 49. c. 33. Jacob quam in Egypten, ende sterf daer, hy ende onse Vaderen, ende si zijn ouergebracht in * Sichem ende geleyt int graf dat † Abra- Gen. 50. b. 7. ham om gelt gecocht hadde van den kinderen Hemor tot Sichem. † Ge. 23. d. 16. † Als nv den tijt der beloften naecte, van welcken Godt Abraham † Exo. 1. a. 7. gesworen had, so wies dat volck, ende vermenichfuldichde in Egypt- Psa. 105. c. 24. ten, tot dat een ander Coninck opstont, die van Joseph niet en wiste. Dese benaude ons geslachte, ende handelde onse vaders qualijck, ende † geboot datmen de ionge kinderkens wech werpen moeste, Exo. 1. b. 16. opdat sy niet te lijue bliuen en souden: In dien tijt wert † Moses Exod. 2. a. 1. geboren, ende was aengenaem voor God, ende wert drie maenden Heb. 11. c. 23. in zijns vaders huys geuoet. Daer nae als hy wech geworpen was, nam hem Pharaos dochter, ende voede hem op tot eenen sone. Ende Moses wert gheleert in alle wijsheyt der Egyptenaren, ende hy was machtich in wercken ende woorden. Doen hy veertich Jaer out was, quam in zijn herte, dat hy zijn broeders de kinderen van Israel besoecken woude, † ende doen hy eenen sach onrecht lijden, Exo. 2. b. 12. beschudde ¹⁾ hy hem, ende wreeckte dat voor dien, die onrecht leet,

1) Beschutten, beschermen.

- ende versloech den Egyptenaer. Maer hy meynde dattet zijn Broeders verstaen soudén, dat Godt door zijn hant haer salicheyt gheuen
- Fol. 5 vº.* soude. // Maer si en verstondens niet. Des * anderen daechs quam hy by
- Exo. 2. b. 13. haer doen sy keuen, ende dede neersticheyt om vrede tusschen hen te maken, segghende: Ghy Mannen, ghy zijt Broeders, waerom doet ghy deen den anderen leet? Maer die zijnen naesten onrecht
- Mat. 21. c. 23. dede, stiet hem wech, seggende: † Wie heeft v tot een Ouerste ende
- Acto. 4. a. 7. Rechter ouer ons gestelt? Wildy my oock vermoorden soo ghy ghisteren den Egyptenaer vermoort hebt? Maer Moses vloot van desen woorde, ende wert een vreemdelinc inden lande Midian,
- Exod. 3. a. 2. daer bracht hy voort twee sonen. Ende † na veertich Jaren openbaerde hem de Engel des Heeren inder woestijnen op den Berch Sinai, in eender vlammen des bernenden haechdoorns. Doen Moses dit sach, verwonderde hy van dit gesichte. Als hy derwaerts ginc om te besien: so geschiede dese stemme des Heeren tot hem: Ic ben uwer vaderen God, Abrahams God, Isaacs God, ende Jacobs God. Moses wert beuende, ende en dorstet niet aensien. Maer de
- Josu. 5. d. 15. Heere seyde tot hem: * Treckt wt v schoenen van uwe voeten, want de plaetse daer ghy staet, is een heylich Lant. Ick hebbe ghesien dat leet mijns volcx in Egypten, ende hebbe haer suchten gehoort, ende ben afgecomen om haer te verlossen. Ende nv coemt, ende ick sal v in Egypten seynden. Dese Moses, den welcken sy loochenden, segghende: † Wie heeft v tot een Ouerste ende Rechter gestelt?
- Exo. 2. b. 14. Desen seluen sant God tot een Ouerste ende verlosser, door des
- Mat. 21. c. 23. Engels hant, die hem inden Haechdoorne openbaerde. Dese leydese
- †Deu. 18. c. 15. wt, ende dede wonder ende teeckenén in Egypten, ende de Roode
- Mat. 3. b. 17. Zee, ende inder Woestijnen veertich Jaer. Dit is de Moses, die
17. a. 5. tot den kinderen van Israel gheseyt heeft: † God sal v // eenen
- Acto. 3. d. 22. Propheet verwecken wt uwen broederen, my ghelijck, dien sult
- Fol. 6 rº.* ghy hooren. † Dese ist, die inde Ghemeynte inder Woestijnen metten
- Exo. 19. a. 9. Enghel was, die met hem sprack opten Berch Sinai, ende met onsen
- Gala. 3. c. 19. Vaderen, Die dat leuende woort ontfinck, om dat ons te gheuen. Den welcken onse Vaderen niet en wouden gehoorsaem zijn, maer sy stieten hem van haer, ende keerden met der herten in Egypten,
- Exo. 32. a. 1. ende seyden tot Aaron: * Maect ons Goden, die voor ons gaen, want wy en weten niet wat desen Mosi geschiet is, die ons wten lande van Egypten geleyt heeft. Ende sy maecten een Calf in dien dagen, ende offerden dien afgod offer ende sy verblijden haer vanden werken haerder handen. Daerom keerde hem Godt, ende gafse daer
- Rom. 1. d. 23. toe ouer, dat si dienden des † Hemels Heyr, gelijc geschreuen staet
- † Jer. 7 c. 20. int boeck der Propheten: † Ghy huys van Israel, hebt ghy my oock
- Amo. 5. d. 25. oyt geoffert inde veertich Jaren inder woestijnen cenich offer oft beeste? Ende ghy naemt den Tabernakel Moloch aen, ende de

sterre ws Godts Rempham, wat beelden hebt ghy gemaect om te
 aenbidden? Dacrom sal ick v verwerpen op de ander zijde van
 Babilonien. Onse vaders hadden den Tabernakel des getuygenisse Exo. 25. d.42.
 in de Woestijne, soo hy haer dat gheordineert hadde, doen hy tot Hebre. 8. a. 9.
 Mosen seyde, dat hy dien maken soude na dat voorbeeld dat hy
 gesien hadde, den welken onse vaders ooc ontfingen, ende brachten
 dien met † Josua in het lant dat de Heydenen besaten, de welcke Josu. 3 a. 3.
 God wtstiet, voor onser vaderen aensicht, tot Davids dagen toe,
 die † genade voor God vant, ende begheerde dat hy Jacobs God een Psal. 88. a. 3.
 wooninge vinden soude. * Ende Salomon timmerde hem een huys: 3. Reg. 6. a. 2.
 † Maer de Alderhoogste en woont // niet in Tempelen die met handen † Act. 17. b. 14.
 gemaect zijn, gelijc de Propheet seyt: * De Hemel is mijnen stoel, Fol. 6 vº.
 ende de Aerde is de bancke mijnder voeten, wat huys sult ghy Esa. 66. a. 1.
 my dan timmeren, seyt de Heere, oft welc is de plaetse mijnder
 rusten? En heeft mijn hant dit niet al gemaect? † Ghy hertneckige
 ende onbesnedene van herten ende ooren, ghy wederstaet altijt
 den heyiligen geest, gelijc v vaders, also ghi ooc. Welcke vanden
 Propheten en hebben uwe vaders niet veruolcht? En doodense niet
 den genen die daer te voren vercondichden de toecoemst des recht- 2. Cor. 1. c. 28.
 ueerdigen? wiens verraders ende dootslagers ghi nv geworden zijt.
 † Ghy die de wet ontfangen hebt door den dienst der Engelen ende Joan. 7. b. 19.
 * en hebtse niet onderhouden. Doen sy dit hoorden, so doorsneet * Act. 15. b. 10.
 dat haer herte, ende knersten met haren tanden op hem. Maer want
 hy vol vanden heyiligen geest was, sach hy opwaert ten Hemel,
 ende sach de heerlijkheyt Gods, ende Jesum staende ter rechterhant Mat. 16. c. 19.
 Gods, ende sprac: Siet, ick sie de Hemelen open, ende des menschen
 sone ter rechterhant Godts staen. Maer si riepen luyde, ende † hielden Psal. 57. a. 5.
 haer ooren toe, ende liepen eendrachtelijc tot hem in, * ende stieten Le. 24. c. 24.
 hem ter stadt wt, ende steenichden hem. † Ende de getuygen leyden Act. 12. c. 20.
 haer cleederen aen des Jongelinx voeten die Saulus hiet, ende
 steenichden Stephanum, die daer riep, ende sprac: † Heere Jesu ont- Psal. 31. a. 6.
 fangt mijnen gheest. Hy knielde neder, ende riep luyde: * Heere en Luc. 23. c. 33.
 wilt haer dese sonde niet toe rekenen. Ende als hy dit geseyt
 hadde, soo ontsliep hy.

¶ Hier eyndet de Belijdin-
 ghe Stephani. //

Fol. 7ro.

¶ Een Liedeken gemaect
wt de belijdinghe Stephani, Na de wijse:
Vanden eersten Psalm, Ofte het
was een Clercxken, het
ginc ter scholen.

Joan. 1. a. 5.
7. a. 7.

De * duister werelt mach niet verdragen
Het clare licht Godes woort en wet
De Schriftgeleerde stellen veel lagen
Om te brengen den vromen int net.

Act. 7. a. 8.

† Stephanus vol geloofs ende crachten
Deed wonder ende teecken en groot
Onder een volck, welcke daer op wachten
Dat sy hem mochten brengen in noot.

Luc. 21. b. 14.

En sommige tegen hem opstonden
Met grooter haet en nijde beuaen ¹⁾
Disputeerden met hem, † maer sy conden
Stephanus geest geensins wederstaen.

Mt. 26. f. 58.

Aldus so hebben sy raet gehouwen
* En maecten sommige mannen wt
Die seggen souden: Tegen den trouwen
Mose en God spreek hy ouerluyt.
Tvolc wert verweet met de schriftgeleerden
Ende hy is voor den Raet geleyt
Valsche getuygen de saeck aenueerden
Die hebben aldus van hem geseyt.

Dese mensche spreek sonder cesseeren
Tegen de Wet lasterlijke reen ²⁾
En dese heylige plaets des Heeren
Want wy hoorden hem dit seggen pleen. ³⁾

Als dat die Jesus van Nazarenen
Sal dese plaets te niet doen snel
Ende de wet van Mose voorhenen
Hy gantschelijk veranderen sel.
Sy alle scherpeljk hem aensagen
De welcke daer saten int gericht
Maer schoon scheen zijn aensicht int aenclagen
Ja gelijk eens Engels aengesicht.

Is dit so? dOuerste Priester seyde //

1) Door haat bevangen.

2) Redenen.

3) Louter; zonder meer; eenvoudig weg.

Waar op dat Stephanus de Schriftuer
Van Abraham tot Christum wtleyde
Daer na seer hert bestraft heeft hy huer.

Fol. 7 vº.

Als van herten, ooren onbesneden
Die wederstaen hertneekich altijt
Den heyiligen geest met hare seden
* Als deden hare vooruaders vol nijt.

Deu. 9. d. 24.

Dese hebben strenglijc de Propheten
Veruolcht ter doot leuerende haer
Alle die te voren deden weten
Des gerechtigen toecoemst eerbaer.

2. Es. 9. c. 16.

Welcken sy verraden en gehangen
Hebben aen den Cruys met swaer verdriet,
† Sy die de Wet Gods hadden ontfangen
Door dienst der Engelen hieldens niet.

Joan 7. b. 19.

Als haer alsulcx Gods vrient heeft bewesen
So ontstaken haer herten verwoet
En sy knersten toornich opgeresen
Met den tanden op Stephanum soet.

Maer hy zijnde vol van Godes Geeste
Sach opwaerts totten Hemel playsant
En Gods Heerlijcheyt daer int Foreeste ¹⁾
En Jesum staen aen Gods rechterhant.

Mar. 16. c. 19.

Hij heeft zijnen mont lieflijk ontloken
Ick sie de Hemelen opgedaen
En des menschen soon (heeft hy gesproken)
Aen de rechterhande Godes staen.

* Sy riepen seer en stopten haer ooren
Vielen tot hem aen eendrachtelijk
Stieten hem ter stadt wt met verstooren
En steenden den man Gods crachtelijk.

Psa. 58. a. 5.

Heere Jesu † ontfangt mijnen geeste
Riep hy, en knielende ter neer
Verhief hy zijn stem voor minst en meeste
* Dat haer dese sond vergaef de Heer.

3.Re. 21.b.13.

Mat. 23. e. 36.

† Psa. 31. a. 6.

Luc. 23. e. 46.

* Luc. 23. c. 33.

† Act. 7. g. 60.

Aldus is den dueren ²⁾ man † ontslapen
En rust in den Heer zijn toeuerlaet
Een schoon voorbeelt allen Christen knapen ³⁾
Die wandelen op de rechte straet. //

1) De uitgebreide ruimte des hemels.

2) Hooggeschat, kostbaar, uitstekend (diere); misschien hier reeds ons »dierbaar».

3) Ridder; eig. de nog niet tot ridder geslagene; volgeling; in 't algemeen man.

Fol. 8 r°.

¶ Dit is de
Belijdinge van Michiel
Satler, die welcke hy te Rotenborch
aenden Necker met zijnen bloe-
de betuycht heeft ¹⁾.

NAe menigerley handelinghe op den dach zijns afscheyts van deser werelt, als die articulen veel waren, begeert Michiel Satler, dat hem sulcx weder soude worden ouerlesen, ende hem weder daer op te verhooren. Daer tegen hem de Schout, (als Stadthouder zijns Heeren) stelde, ende niet en heeft willen toestaen. Mich. Sa. heeft daer op een sprueck ²⁾ begeert. Doen haer de Rechters daer op beraeden hadden, so is ter antwoort geuallen, so verre hem zijn wederpartije sulcx toelaten wil, so zijn de Rechters des te vreden. Daer op so heeft de Stadtscrijuer van Ensiszheym ³⁾ als voorsprake des voorseyden Stadthouders, also gesproken: Voorsichtige, eersame ende wijse heeren, hi heeft hem des heiligen geests beroemt, is dat alsoo, so dunct my niet van noode te zijn, hem sulcks toe te laten, want heeft hy den heyligen geest, so hy hem beroemt, die sal hem tselfde wel seggen, watter gehandelt is. Hier op heeft

---

1) Michaël Sattler is de éénige niet-nederlandsche martelaar, die in het *Offer des Heeren* voorkomt. Hij dankt die plaats zeker aan de omstandigheid, dat in 1560 »ghetranslateert wt den Hoochduytsche in Nederduytsche" het boekje was gedrukt: *Broederlicke vereeninge van sommige kinderen Gods*, gevolgd door een *Sendbrief van Michiel Satler . . met . . warachtich bewijs hoe dat hij zijn leere tot Rottenburch . . met zijnen bloede betuycht heeft*. Het is in 1565 herdrukt; het slot, de sententie over Sattler uitgesproken, wordt hier in het *Offer des Heeren* woordelijk overgenomen met toevoeging van de aanwijzing der aangehaalde bijbelteksten.

Zie over Sattler (behalve Cornelius, Beck, enz.) Bossert in *Blätter für Württemb. Kirchengeschichte*, 1891, S. 67 fgg. Een verhaal van zijne terechtstelling, op grond van berichten van een ooggetuige opgesteld, maar misschien door Reiblin opgesierd, is aanwezig te Wolfenbützel: *Ayn neues wunderbarlichs geschicht von Michel Sattler u. s. w.*, zie *Bibliographie des Martyrologes*, I, p. 339.

Over de *Broederlicke Vereeninge*, die in afschriften in alle landen waarin Doopsgezinden woonden was verbreid, zie weder Cornelius en Beck; verder Herzog's *Realencyclopaedie*³ XII, art. Mennoniten, S. 600, 12 fgg.

2) »Spruch"; uitspraak.

3) In den Elzas, tusschen Colmar en Muhlhausen.

Mich. Satl. geantwoort: Ghy *Dienaers Gods, ick ben verhopende ten ¹⁾ sal my niet gheweyghert worden, want die gemelde articulen zijn my nv onbekent. De Stadtschrijver antwoorde: Voorsichtige, eersame ende wijze heeren, hoe wel wy sulcks te doen niet schuldich zijn, so willen wy hem dat doch om voldoeninge toelaten, // op- dat in zijne ketterije niet ghedacht mach worden, dat hem onrecht geschiet, of datmen hem begeert te vercorten, so salmen hem die Articulen weder mondelijk lesen.

Sap. 6. a. 4.
Rom. 13. a. 4.

Fol. 8 v°.

¶ Dit zijn de Articulen.

- .1. Ten eersten, dat hy ende zijne aenhangen tegen des Keyzers mandaet gehandelt hebben.
- .2. Ten anderen, heeft hy gheleert, ghehouden ende gheloofd, dat int Sacrament niet en is dat lichaem ende dat bloet Christi.
- .3. Ten derden, heeft hy geleert ende geloofd dat die kinderdoop totter salicheyt niet vorderlijk en is.
- .4. Ten vierden, sy hebben dat Sacrament des Olijfs verworpen.
- .5. Ten vijfsten, sy hebben die moeder Gods ende die heyligen veracht ende versmaet.
- .6. Ten sesten, hy heeft gheseyt: Men sal die Ouericheyt niet sweeren.
- .7. Ten seuenden, heeft hi eenen nieuwen ongehoorden ghebruyck des Heeren Nachtsmaels begonnen, leggende broot ende wijn in een schotel, ende heeft dat selue gegeten ²⁾.
- .8. Ten achtsten is hy wter orden ³⁾ ghegaen, ende heeft een echte ⁴⁾ wijf ghenomen.
- .9. Ten negenden heeft hy geseit, waert dat den Turck inden lande quaem, so en soudemen hem geen wederstant doen. Ende dat ⁵⁾ krijgen recht waer, woude hy lieuer tegen de Christenen trecken, dan tegen de Turcken, welcke doch een groot dinck is, onses heyligen geloofs grootste vrient tegen ons te trecken.

Daer op heeft Michiel Sat. begeert hem met zijnen broederen ende susteren te onderspreken. Dat wert hem toegelaten. Doen hy hem een cleyne wijle met haer besproken hadde, hief hy aen, ende antwoorde onuerschrickt // also: Op die Articulen, aengaende my ende mijne broeders ende susters, hoort cort bescheyt.

Ten eersten, dat wy souden tegen het Keyserlijke mandaet gehandelt hebben, dat en staen wy niet toe, want dat selfde inhoudt,

1) Het en. 2) Deze wijze van avondmaalsviering komt onder de Anabaptisten meer voor. 3) Uit zijne monnikorde. 4) Zoo in alle uitgaven. »Wettig»? Of moest er één woord staan: »rechtewijf», echtgenoot? Aldus het duitche origineel Eheweib. Zie Beck, S. 27. 5) Ende dat; d. i.: En ware het dat.

datmen die Lutersche leere ende veruoeeringe niet en sal aenhangen, maer alleen den Euangelio ende twoort Gods, dat hebben wy gehouden, want tegen dat Euangelium ende woort Gods en weet ick niet dat wy gehandelt hebben, beroepe my des op die woorden Christi.

Ten anderen, dat in het Sacrament niet en is dat wesentlijke Lichaem Christi des Heeren, staen wy toe, want die schrift seyt: * Christus is op geuaren ten hemel, sit aen de † rechterhant zijns hemelschen Vaders, van daer hy † toecomende is te rechten levendigen ende dooden, daer wt volcht, so hy inden Hemel ende niet in het broot is, mach hy lichamelijk niet gegeten worden.

Ephe. 4. a. 8.
Acto. 1. b. 9.
† Collo. 3. a. 8.
† Act. 10. e. 42.
2. Ti. 4. a. 1.

Ten derden, des doops haluen seggen wy: Den Kinderdoop en is niet nut totter salicheyt, want daer staet gheschreuen, * dat wy alleen wten gelooue leuen. Item. † Wie gelooft ende gedoopt wort sal salich zijn. So seyt Petrus: † Welck v nv ooc salich maect in den doop, die door den seluen bediet is, niet dat afdoen des onreynicheyts aen den vleysche, maer dat verbont eens goeder consciencien met God, door die opstandinge Christi.

Abac. 2. a. 4.
Rom. 1. b. 17.
† Mar. 16. b. 16.
† 1. Pet. 3. c. 21.

Ten vierden, Wy en hebben de Olye niet verworpen, want het is een * creatuere Gods, wat God gemaect heeft is goet ende onuerwerpelijk, maer datse die Paus, Bisschoppen, Monicken ende Papen hebben willen beter maecken, daer en houden wy niet van, want die Paus en heeft noyt yet goets gemaect: Maer daer die Epistel † Jacobi af spreekt, en is niet des Paus olye. //

Fol. 9 v°. Ten vijften, wy en hebben die Moeder Gods ende de heyligen niet versmaet, maer de moeder Christi is te prijzen bouen alle † wijuen, want haer is de genade geschiet, dat si den † salichmaker alder werelt gebaert heeft, maer dat si die Middelaer ende Voor sprekerinne sy, daer en weet die Schriftuere niet van, want sy moet met ons dat oordeel verwachten. Paulus seyt tot Tim. * Christus is onse Middelaer ende Voorsprake by God. De heyligen aengaende, seggen wy, dat wy de heylighen zijn, die daer leuen ende geloouen, dat betuyge ick metten Epistelen Pauli totten † Rom. † Cor. * Eph. ende op ander plaetsen scrijft hy altijt: Den beminden heyligen. Daerom wy die daer gheloouen, zijn die heyligen, maer † de afghe storuene in den gelooue, houden wy voor die Saligen.

Rom. 1. a. 7.
† 1. Cor. 1. a. 2.
* Eph. 1. a. 2.
† Apo. 14. b. 13.

Ten sesten houden wy, datmen der Ouericheyt niet sweeren en sal, want die Heere seyt: † Ghy en sult geen eedt sweeren, maer uwe woorden sullen zijn: Ja, ia, Neen neen.

Ten sevenden, als my God beriep van zijn woort te betuygen, ende ick Paulum gelesen hadde, daer beneuens den onchristelijcken periculosen staet (daer in ick geweest ben) bedacht, aensiende der Monicken ende Papen pracht, houerdije, woecker, ende groote hoerderije, so heb ick my begeuen, ende een wijf na den * beuele

1. Cor. 7. a. 2.

Gods genomen, want Paulus daer van wel propheteert tot Tim. † Het sal inden laetsten dagen geschieden, dat men sal verbieden de echt, ende spijsse die God geschapen heeft te nutten met danc-segginge. 1. Ti. 4. a. 3.

Ten achtsten, waert dat den Turc quaem, so en soudemen hem geen wederstant doen, want daer gescreuen staet: * Ghy en sult niet dooden, wy en sullen ons den Turc, ende andere onse veruolghers niet verweren, maer // met strengen † gebeden tegen Godt aenhouden, dat hyse were ende wederstant doe. Maer dat ick geseyt hebbe, waert dat krijgen recht waer, woude ick lieuer teghen die genaemde Christenen trecken, welcke die vrome Christenen veruolgen, vangen, ende dooden, dan tegen die Turcken. Oorsake: De Turck is een recht Turc, ende en weet van dat Christelijke gelooue niet, ende is een Turck na den vleysche, maer ghy wilt Christenen zijn, ende † beroemet v Christi, maer ghy veruolghet die vrome getuygen Christi, ende zijt Turcken na den Gheest. Exo. 20. c. 13. Mat. 5. c. 21. Fol. 10 r°. Mat. 7. a. 7. Eph. 6. c. 18. Coll. 4. a. 1. Tit. 1. b. 16.

Ten besluyte: Ghy Dienaers Gods, ick vermane v te ouerdencen, † waeromme ghy van God ingeset zijt, den bosen te straffen, den vromen te beschudden ende te beschermen. † Nademael wy dan tegen God ende dat Euangelium niet gehandelt en hebben, so sult ghi beuinden dat ick noch mijn broeders ende susters, tegen geen Ouericheyt met woorden noch wercken gehandelt en hebben. Daerom ghy † dienaers Gods, indien dat ghy twoort Godts niet ghehoort noch gelesen en hebt, wilt nae den geleertsten schicken, ende nae die Godtlijke boecken der Bybelen, van wat sprake die zijn, ende laet de seluige met ons int woort Gods bespreken, ende ist dat ons die seluige metter heyligher Schrift bewijzen, dat wy dwalen ende onrecht daer aen zijn, so willen wy geerne daer van † afstaen ende wederroepen, ooc dat oordeel ende straffe onser beschuldige geerne lijden. Maer so ons geen dwalinge bewesen en wort, so hope ick tot God, ghy sult v bekeeren ende leeren laten. Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 4. 1. Pet. 2. b. 13. † Act. 25. b. 8. 28. c. 17. Rom. 13. a. 4. Acto. 25. b. 13.

Op die redene lachten die Richters, stieten de hoofden te samen, de Stadtschrijuer van Ensizsheim sprac: Ja du eerloose vertwijuelde booswicht ende Monick, soumen // met v disputeren, Ja die Diefhencker sal met v disputeren, gelooft my dat. Michiel seyt: * Wat God wil dat sal geschieden. De Stadtschrijuer sprac: Het waer goet dat ghy niet ghebooren en waert. Michiel antwoorde: Godt weet wat goet is. Die Stadtschrijuer. Ghy aertscketter, ghy hebt die vrome lieden verleyt, waert dat sy nv noch van haer dwalinghe aflieten, ende haer in ghenade begauen. Michiel. Genade is alleen by God. Daer sprac ooc een wt de geuangen: Men sal van de Waerheydt niet afwijken. Die Stadtschrijuer. Du vertwijfelde booswicht ende aertscketter, ick segge v dat, waert dat hier gheen

- diefhencker en waer, ick woude v seluer hanghen, ende meynen
 Joan. 16. a. 2. † God eenen dienst daeraen te doen. Michiel. † God sal wel
 † 1. Co. 4. a. 4. rechten. Daer op heeft de Stadtscrijuer sommige woorden met
 hem int Latijn gesproocken ¹⁾, niet wetende wat. Michiel Satler
 antwoorde hem daer op: Indica. Also vermaende de Stadtscrijuer
 den Richters, ende sprac: Hy en hout van desen geswets desen
 dach niet op, daerom ghy Heer Rechter wilt inden oordeel voort-
 uaren, dat wil ick also te recht geset hebben ²⁾. De Rechter vraechde
 Rom. 13. a. 4. Michiel Satler, of hijt ooc te recht sette. Hy sprac: Ghy † dienaers
 Joan. 1. a. 7. Gods, ic en ben niet gesonden dat woort Gods te berechten, wy
 18. e. 37. zijn gesonden daer van te betuygen, daerom en sullen wy in geen
 recht bewilligen, want wy daer van geen beuel en hebben van God,
 maer so wy des rechts niet ontslagen mogen worden, so zijn wy
 2. Mac. 6. b. 19. bereyt om † twoort Gods te lijden, wat ons te lijden opgeleyt wort
 ende worden mach, alles op den gelooue in Christo Jesu onsen
 Job. 27. a. 2. salichmaker, diewijl ³⁾ wy eenen † adem in ons hebben, ten si dat
 Fol. 11ro. wy met ter Schrift daer van gewesen worden. De // Stadtscrijuer
 seyt: die diefhencker salt v wel bewijzen, die sal met v disputeren,
 Acto. 25. b. 11. ghy aertschetter. Michiel: † Ick appelleer op de schrift. Daer na
 zijn die Rechters opgestaen, ende in een ander stoue ⁴⁾ gegaen,
 ende hebben daer wel anderhalf vre gheweest, ende hebben by hen
 dat oordeel besloten.

- Die wijl hebben sommighe inder stoue met Michiel Satler gants
 onbermhertichlijk gehandelt, hem versmaet, onder welcken een
 sprac: Wat hebt ghy v ende anderen voorsien, dat ghy haer also
 verleyt hebt? Oock hier met een sweert wtgetoghen, dat op die
 tafel lach, seggende: Siet ghy? daer mede salmen met v disputeren.
 Mt. 27. b. 14. Maer Michiel en * antwoorde op gheen woorden zijns persoons
 aengaende, maer heeftet al willichlijc verdragen. Een wt den ge-
 Mat. 7. a. 6. uangen en sprac: * Men sal de peerlen niet voor de vercken wer-
 pen. Als Michiel oock geuraecht worde, waerom dat hy niet een
 Heer int Clooster ghebleuen en was, soo antwoorde hy: Na den
 vleesche was ick een Heere, maer het is beter aldus. Hy en heeft
 oock niet meer woorden gebruyct, dan alsser aengeteeckent zijn,
 ende die selue onuerschrickt.

Doen nv de Rechters weder in die stouue quamen, heeftmen

1) Zoo alle uitgaven; ook de *Broederlicke Vereeninge*. Waarschijnlijk is in de vertaling »ick" uitgevallen. Het origineel, te Wolfenbuttel aanwezig, heb ik niet tot mijn dienst.

2) Ik verlang, dat er recht worde gedaan; eisch eene uitspraak.

3) »Diewijl enzv." (n°. 1, 1562 heeft »dewijl" en iets later »schrift") behoort natuurlijk bij dat »bereyt om te lijden", 'twelk voorafgaat. 't Beteekent: terwijl, zoolang.

4) Stove, Stube, vertrek.

dat oordeel gelesen, also luydende: Tusschen stadthouder. Keys. Ma. ende Michiel Sat. is voor recht bekend geworden, datmen Michiel Satler den diefhencker inde handen sal geuen, die sal hem voeren op de plaetse, ende hem de tonge afsnijden: daerna op eenen wagen smijten, ende aldaer twee mael met gloeyende tangen zijn lijf schueren, daer na als men hem voor de poorte brengt, na der seluer maten vijf grepen geuen.

Dit is also geschiet, daerna als een Ketter tot puluer verbrant, zijn mede broeders // doort sweert gerecht, de susters verdrenct, *Fol. 11 vº.* mer zijn wijf, na veel biddens, vermanens ende dreygens in grooter volstandicheit, is na sommige dagen oock verdrenct.

Gheschiet den xxj. dach in den

Meye. Anno.

1527.

¶ Ghetranslateert wt den Hooch-
duytsche in Neder-
duytsch.

¶ Een Liedeken, gemaect

wt de Belijdinge van Michiel Satler, Na
de wijse: In Oostlandt willen wy
varen, Ofte: O Rat van
auontueren.

ALsmen schreue vijftienhondert
Ende seuenentwintich Jaer
Doen wert Satler afghesondert
Van de boose Wereltsche schaer
Te Rottenborch in Duytslande
Aldaer aen des Neckeren oort
Lieten sy hem aendoen schande
Ende smaet menigerhande
Maer hy bleef vast staen op Gods woort.

Gheleyt zijnde ter vierscharen
Sprack hy vrijlijck de Heeren aen
Seggende: Ghy * Gods Dienaren
Touerdencken ick v vermaen
Waeromme dat ghy (Gods Boden)
Van God den Heer zijt ingheset
Als den boosen wt te roden
En den vromen voor den snoden
Die te beschermen, daer op let.

Sap. 6. a. 4.
Rom. 13. a. 4.
1. Pet. 2. b. 13.

Den Raet.

Satler.

Fol. 12ro.

Acto. 25. b. 8.

28. c. 17.

Ghy doet met uwe Consoorten
Al teghen des Keyzers Placcaet
Wy staent niet toe na behoorten
Na dien in dat seluige staet //
Men sal Lutersche Leer schouwen
Aenhangen Godes woort alleyn
En dEuangelium betrouwen
Dat hebben wy al gehouwen
En niet anders mijns weten pleyⁿ 1).

† So wy dan met onse leuen
Tegen dEuangelium fijn
Nochte God hebben bedreuen,
Sult ghy wel beuindende zijn
Dat wy Broederen by namen
En Susteren, dOuerhey^t niet
Tegen zijn, na den betamen
Noch met woort en werck tsamen
Iewers hebben gehandelt yet.

Daeromme ghy Gods Ghesonden
Hebt ghy Gods woort gelesen niet
Noch tselue hooren vermonden 2)
Na den Gheleersten dan wtsiet
En na die Bybelsche Boecken
Van wat sprake dat oock zijn sel
Laet die selue ondersoecken
In Godts woort aen allen hoecken
En met ons bespreecken wel.

Acto. 25. b. 13.

Ist dat sy daer wt betuygen
Als dat wy onrecht hebben vuer
† Gheerne willen wy ons buygen
En wederroepen ons erruer
Straf der beschuld^{ing} oock dragen
Maer so ons gheen dwalinge sal
Bewesen zijn int aenclagen
Ick hoep, boet sal v behaghen
En sult v laten leeren al.

Den Raet bespote zijn reden
En staecken de Hoofden te saem
Doen sprack de Schrijuer der steden
Gheheeten Ensiszheym met naem
Ja du eerlooser Booswichten

1) Rondweg.

2) Uitspreken, verklaren.

En vertwijuelde Moninck ghy
 Soudmen wat met v wtrichten //
 Ja de Hencker sonder swichten
 Disputeren met v sal hy.

Fol. 12 v°.

Michiel heeft ten seluen tijden
 Ghesproocken wel: * wy zijn bereyt
 Om des Heeren woort te lijden
 Wat ons mach worden opgeleyt
 Al op den geloof gepresen
 In Christo onsen Heylant soet
 So lang daer adem sal wesen
 Ten sy saeck, men ons van desen
 Met de schriftuer afwijsing doet.

2. Mac. 6. b. 19.
 Acto. 21. c. 13.

Des doots oordeel is gegeuen
 Dus trat de Hencker gering ¹⁾ aen
 Om Satler te doen vant leuen
 Eerst sneet hy hem af de tonge saen ²⁾
 Daer na met gloeyender tangen
 Heeft zijn lijf geschuert seuenmael
 Voort ginct vier aen met verstrangen ³⁾
 Dat hy tot asch is vergangen
 Die een goet voorbeeld was speciael.

De Broederen zijn litmaten
 Die werden gestraft metten sweert
 En in den water gelaten
 Sijn gedrenct de susteren weert
 Sijn Huysrou daer na aengingen
 Met bidden ende dreygement
 † Maer men mochtse niet afbringen
 Vant geloof door eenich dingen
 Dus wert sy ooc gedrenct int ent.

2. Mac. 7. *.

Broeders susters † wilt niet vreesen
 Voor sweert, water, galch ofte vier
 Want God laet zijn volc geen wesen ⁴⁾
 Wanneer daer cruys coemt of dangier
 Aldus † wapent v te degen
 Met des Heeren ws Godes woort
 † Staet den viant vroomlijck tegen
 Hy sal wel werden verslegen
 Als ghy sonder omsien vaert voort. //

Esai. 51. b. 7.
 4. Es. 15. a. 3.
 Mat. 10. d. 28.
 * Joan. 14. b. 18.

† Eph. 6. b. 11.

1. Pet. 5. b. 9.
 Jaco. 4. a. 7.

1) Vlug, snel.

2) Dadelijk, spoedig.

3) Gestrengheid.

4) Weezen, verlatenen.

Fol. 13 r°.

¶ Hier be- gint het Testament dat

Anneken Esaias haren Sone bestelt heeft,
den 24. ¹⁾ dach Januarij, Anno. 1539. Des
moghens te neghen vren over gheleuert,
als sy haer bereyde te steruen, voor den na-
me ende dat ghetuychenisse Jesu,
ende nam daer mede oorlof
aen haren ²⁾ Sone tot
Rotterdam ³⁾).

¶ Esaia ontfangt v Testament.

Prou. 1. a. 8. HOort mijn Sone die onderwijsinge ws moeders, opent v ooren
4. a. 1. om te hooren die reden mijns monts. Siet, ic gae hyden den
Mat. 20. c. 22. wech der Propheten, Apostelen ende Martelaren, * ende drinke
den kelc, die sy alle gedroncken hebben. Ick gae den wech, segge
Joan. 1. a. 1. ic, die Christus Jesus dat † ewige Woort des Vaders, vol genaden

1) In alle uitgaven. Elders: 14 Januari.

2) In n°. 1, 1562: hueren.

3) Dit testament is hier gedrukt naar een boekje, dat, in het Oostersch, reeds in het jaar van Anneken's dood van de pers was gekomen en waarvan nog één exemplaar in de Stadsbibliotheek te Hamburg voorhanden is: zie Wieder, bl. 126. De *Bibliographie* kent alleen het exemplaar, in de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig, van eene uitgaaf, die later maar toch nog vóór 1560 is gedrukt. Zij houdt I, p. 14, Dirk van Borne te Deventer voor den drukker daarvan. Drukte hij ook de eerste uitgaaf? Is daaruit de oostersche, saksische taal (unde, möder) te verklaren?

Over Anneken en de talrijke uitgaven van haar *Testament*, die in de 16de en 17de eeuw het licht zagen en onder de Doopsgezinden zeer geliefde lektuur waren, zie de *Bibliographie*, I, p. 179—190; ook p. 13 vvg.; II, p. 267. Er bestaat van haar nog een brief »aen D. J.» uit het jaar 1538. De uitgever van de tweede uitgaaf van Van Braght bezat een afschrift daarvan, met de hand van Anneken's eigen zoon Esaias de Lind, burgemeester van Rotterdam en vriend van Oldenbarneveldt, geschreven. Hij had dit van De Lind's kleinzoon ontvangen en drukte het II, bl. 144 af. Reeds de hoogdravende bewoordingen waarin in dat schrijven »D. J.» wordt aangesproken, maken behalve nog enkele andere uitdrukkingen, die er in

ende waerheyts, * die Herder der schapen, hy dat Leuen wesende ¹⁾, *Joa. 19. b. 14. door hem seluen en niet door eenen anderen gewandelt heeft, ende heeft desen kelck moeten drincken. Ghelijck hij sprak: † Ick moet Luc. 12. f. 50. eenen kelck drincken, ende met eenen doopsel gedoopt worden, hoe banghe is my, tot dat die vre volbracht is. Door ghegaen wesende, roept hy zijne schapen, † ende zijn schapen hooren zijn Joa. 10. c. 27. stemme, ende volgen hem nae, waer dat hy heen gaet, want dit is den wech tot die rechte † Fonteyne. Joa. 4. b. 14.

Desen wech zijn door gheghaen de † Conincklijke Priesteren, † 1. Pet. 2. a. 9. comende vanden // opganck der Sonnen, soo in Apocalypsis staet, Fol. 13 v°. ende zijn ingheghaen in die tijden der eewicheden, ende hebben desen † kelck moeten drincken. Mat. 20. c. 22.

Desen wech hebben getreden de dooden, die daer † liggen onder Apo. 6. a. 9. den Altaer, die daer roepen, seggende: Heere almachtige God, wanneer wildy wreken dat bloet dat daer wtgestort is? Ende haer zijn blinckende rocken gegeuen, ende haer is gheantwoort: Beydet een weynich, tot dat het getal uwer broederen veruult is, die noch gedoot sullen worden om dat getuygenisse Jesu, Dese hebben oock den kelck gedroncken, ende zijn opgegaen om te houden den eewigen heyligen * Sabbath des Heeren. Heb. 4. a. 9.

Dit is den wech, dien gewandelt hebben die † vierentwintich Apo. 4. a. 4. Ouders, die daer staen voor den stoel Gods, ende werpen haer

voorkomen, het waarschijnlijk, dat deze niemand anders is dan David Joris. Ook de »geteekenden met het teeken Thau, die niet met vrouwen besmet zijn geweest (verstaet dat)" in het *Testament* pleiten voor dit gevoelen. Zekerheid dienaangaande geeft de zoo even vermelde, te Hamburg berustende, eerste uitgaaf. Deze bevat namelijk aan het slot het lied: »Ick hoer die Basuene blasen," dat in het *Geestelyck Liedtboecxken* van David Joris (voorhanden in de Koninklijke bibliotheek) en wel als lied van Anneken N. voorkomt. Nu schijnt daarbij de vermaning van het *Testament* om zich den Heer niet te schamen voor de menschen en liever het leven te verlaten dan van de waarheid te wijken wel vreemd. Dit is niet bepaald david-joristisch. Immers juist ten opzichte van den christenplicht om zich aan den marteldood bloot te stellen gingen de Davidjoristen en de Doopsgezinde broederschap uiteen. Maar men vergete niet, dat tot omstreeks 1550 toe de grenzen tusschen beide kringen niet scherp afgebakend waren. De verzamelaars, die in hun *Offer des Heeren* aan Anneken de plaats gaven, die zij zoo lang onder de Doopsgezinden heeft behouden, hebben ongetwijfeld nog personen gekend, met haar verwant of die hare vrienden waren geweest. Haar dood toch was eerst twintig jaren geleden en de samenhang tusschen de geloovigen zeer sterk. Zij hebben dus ook wel geweten, dat zij haar moesten rekenen tot die zielen, die tegelijk zoowel tot den eenen als tot den anderen kring behoorden.

1) Lees: »wesende door hem selven, en niet enzv." Dat is dan het denkbeeld van Joh. 5: 26, 14: 6; achter »en niet door een anderen" moet men dan »wech" er bij denken; dit laatste »door" is eene schrijffout. — Of wel: de komma, die nu achter »wesende" staat, behoort achter »n. d. e. anderen". Christus, zoo wordt dan bedoeld, dankt het aan zich zelven en niet aan een ander, dat hij het leven is.

- croonen ende herpen voor den Stoel des Lams op haer aensichten vallende, seggende: Heere, v alleen si prijs, heerlijkheit, cracht ende stercheyt, die wreeken sult dat bloet uwer knechten ende dienaeren, Apo. 4. a. 8. ende sult de victorie door v seluen behouden. † Groot sy uwen name, ghy die daer waert, zijt, ende comen sult almachtich.
- Desen wech hebben oock ghewandelt die gheteyckenden des Heeren, die dat † teyken Thau ¹⁾ in haer voorhoofd ontfanghen hebben, die daer vercoren zijn, wt alle gheslachten der menschen, die niet Apo. 14. a. 4. met † vrouwen besmet zijn gheweest (verstaet dat) ende volghen dat Lammeken nae waer het henen gaet.
- Mat. 20. c. 22. Siet, alle dese hebben den † kelck der bitterheyt moeten drincken, Ende alle die daer noch ontbreken aent ghetal ende veruul- Apo. 21. a. 2. linge Sions, die Bruyt des Lams, * welck is // dat nieuwe Hierusalem, die daer van bouen wt den Hemel daelt, een woonstadt ende throon Gods, in welcken de heerlijkheyt des grooten Conincs ghesien sal worden, op die tijt als men houden ende viere sal dat Zac. 14. b. 16. * hoochtijdelijke Louerfeest ²⁾, in die dagen der † ewiger rusten † Heb. 4. a. 9. ende blijchap.
- Hebr. 12. a. 6. † Siet, dese alle en hebben daer niet toe mogen komen, sy en 1. Pet. 4. c. 17. hebben eerst dat oordeel ende straffinghe in haer vleysch gedragen.
- Joa. 14. a. 6. Want Christus Jesus die ewige * Waerheyt heeft de eerste ge- Apo. 13. b. 8. weest, als geschreuen staet: Dat * Lam dat van aenbegin ghedoot is gheweest. So coemt Paulus ende seyt: Also heeftet den Vader Rom. 8. c. 29. belieft, dat alle die hy van † ewicheyt voorsien heeft, die heeft hy gheroepen, vercoren ende gherechtueerdicht, ende heeftse ghelijckformich ghestelt den Beelde zijns Soons.
- Mat. 10. c. 24. Oock spreekt onsen Salichmaecker ghebenedijt: * Die knecht en is niet beter dan zijn Heer, maer het is hem ghenoech dat hij zijnen Heer, ende Meester ghelijck sy. Oock betuycht Petrus, segghende: 1. Pet. 4. b. 17. * Het is tijt dattet Oordeel beghint, aen den Huyse Godts, Ist dattet dan aen ons beghint, wat eynde willet dan nemen met den genen die aent Euangelium Gods niet gelooft en hebben: Want het hout

---

1) In de nieuwere bijbelvertalingen evenals in die, welke in onze taal in de 16de eeuw in gebruik waren en die ik raadpleegde, is op de aangehaalde plaats, Ezech. 9: 4, 6, alleen sprake van »een teeken», dat sommigen zal waarmerken als degenen, die bij het oordeel verschoond zullen blijven. Maar in de Vulgata is het hebreuwsche woord voor »teeken», 'twelk als »Thau» luidt, vers 4 weêrgegeven door »signa thau»; vers 6 door »thau» alleen. Daaronder nu is reeds door meer dan één kerkvader het kruis verstaan; dāt hielden zij voor het waarmerk, door den profeet bedoeld; misschien omdat de hebreuwsche thau oudtijds ook als een liggend kruis werd geschreven en het grieksche letterteeken »tau» den vorm van een kruis vertoont. De Davidjoristen hielden veel van dergelijke geheimzinnigheden. In het *Wonderboek* heb ik echter het teeken Thau niet gevonden.

2) Loofhuttenfeest.

nauwe dat die rechtueerdige salich sal worden waer wil dan die sondaer ende godloose verschijnen? Noch staet Pro. 11. Ist dattet den oprechten hier op aerden vergolden wort, waer sal dan de Sondaer ende Godloose openbaren. Pro. 11. d. 38.

Siet mijn soon, hier hoordy datter niemant totten Leuen en comt dan door desen wech. Daerom gaet in door de * enge poort, ende neemt v des Heeren † castijdinghe aen // ende onderwijsinghe, ende † buyget uwe schouderen onder zijn * Jock, ende draget lieflijk van uwer ioncheyt aen, met grooter eeren ende blijschap danckende: † Want hy geenens Soon aen en neemt, ofte ontfangt, dien hy niet en castijt. Voort seyt Paulus: † Ist dat ghy die castijdinghe verlaet, welcke sy alle deelachtich geworden zijn, so sydy bastaerden, ende gheen kinderen, ende sult wtghesloten worden wt dat erfdeel der kinderen Gods. Mat. 7. b. 13. † Pro. 3. a. 11. Fol. 14 v°. Eccl. 6. c. 26. † Mt. 11. d. 29. Heb. 12. a. 6. Heb. 12. a. 8.

So ghy dan lust ende begeerten hebt om te gaen in die deelen der heylicher werelt, ende in die erffenisse der heylichen, so † omgordt v lendenen, ende treedt haer na, † Ondersoect de Schrif- Luc. 12. d. 35. tuere, ende si sal u wijsen haer gangen. Die Engel totten Propheet Eph. 6. b. 14. sprekende, heeft hem geseyt: † Daer is een Stadt vol alder goeden, † Joa. 5. d. 39. ende den inganck van desen is maer eens menschen voetstap breet, 4. Es. 7. a. 7. aen die een zijde staet een vyer, ende aen die ander zijde een groot water, hoe condit ghy de Stadt tot een erfdeel ontfanghen, ghy moest eerst dat nauwe door treden. Siet mijn soone, desen wech en heeft geen wijcken, daer en zijn gheen omme ofte cromme wechskens: welcke ter † rechter ofte ter slinker zijden valt, is die Josue. 1. a. 7. doot haer erffenisse. Siet, dit is den wech die van soo * weynich Mat. 7. b. 13. menschen geuonden wort, ende noch van vele min ghewandelt, want daer zijn sommighe die wel merken dat dit den wech totten leuen is, maer hy is haer te scherp, het doet haren vleysch te wee.

Hierom mijn kindt, en acht op die veelheyte der grooter menichte niet, noch en tredet op hare weggen niet. † Weert uwen voet af Prou. 1. b. 15. van haren paden, want sy gaen ter Hellen, als schapen ter doot. 5. a. 8. Gelijck Esaïas // verhaelt, segghende: † Die Helle heeft haer kaecken Fol. 15 r°. wijdt op ghesperret, op dat daer in ghae, beyde, de Prince ende Esa. 5. b. 14. dat ghemeyne volck. † Het is een onuerstandich volck, daeromme Esa. 27. c. 11. en sal hy haer niet genadich zijn diese gheschapen heeft. Maer waer ghy hoort, dat een arm, slecht, verstooten † hoopken is, dat Luc. 12. d. 32. van de Wereldt veracht ende verworpen is, daer schickt v by. Ende daer ghy vant Cruyce hoort, daer is Christus, en wijckt daer niet 4. Esd. 2. e. 36. van, vliet die schaduwe deser werelt, wert Godt toegheuoecht, laet die alleen uwe vreese zijn, bewaert zijn gheboden, onthout alle zijne woorden, dat ghy daer nae doet, † Schrijftse op de Tafelen Prou. 3. a. 5.

7. a. 3. uwer herten, † Bintse voor v voorhoofd, * Spreet van zijn gesette ¹⁾
† Deu. 6. a. 8. dach ende nacht, so sult ghy wesen een liefelijcken † Boom, ende
* Psal. 1. a. 2. een spruyt in den Hof des Heeren, een beminde plante opwassende
† Psal. 92. b. 13. in Sion: noemt des Heeren vreesse v Vader te wesen, soo sal die
Joan. 13. b. 17. Wijsheyt die moeder ws verstants zijn. † Als ghy dit weet, mijn
Soone, salich sydy, ist dat ghijt doet. Houdt dat v de Heere gebiet,
Mat. 5. b. 16. ende heyliget v lichaem tot zijnen dienst, † op dat zijnen naem
in v geheylicht, ghepresen, heerlijk ende groot gemaect mach
Mat. 10. d. 32. worden. † En schaemt hem niet te belijden voor de menschen,
Eccl. 4. d. 32. Vreest de menschen niet, verlaet † v leuen lieuer, eer ghy vander
† 2. Cor. 5. a. 1. Waerheyt wijcket, † Ist dat ghy v lichaem dat vander aerden ghe-
maect is, verliest, de Heere v Godt heeft v een beter bereydt inden
Hemel.
Eccl. 4. d. 35. Hieromme mijn kindt, * strijdet voor de gherechticheyt totter
† Eph. 6. b. 13. doot toe, † wapent v met de wapeninge Gods. † Zijt een vroom
† Joan. 1. e. 47. Israelijt, vertreedt alle ongherechticheydt, de werelt ende wat daer
1. Joan. 2. b. 15. in is, ende bemint // alleen dat † bouen is, ghedenet dat ghy van
Fol. 15 v°. deser * Werelt niet en zijt, soo v Heere ende Meester oock niet
* Joa. 15. b. 18. en is gheweest, * Sijt een ghetrou Discipel Christi: † Anders en is
Collo. 1. a. 7. niemant bequaem om te bidden, dan die zijn Discipel gheworden
† Joa. 6. d. 31. is, eer niet. Die ghene die daer seyden: * Wij hebbent al achter
Luc. 18. c. 28. ghelaten, die spreekken oock: † Leert ons bidden, Die warent daer
Luce. 11. a. 1. die † Heere voor badt, ende niet voor de Werelt, Want als die
† Joan. 17. b. 9. Werelt bidt, soo roepen sy haren Vader den Duyuel aen, ende
begheeren dat zijnen wille geschiede, alst ooc doet. Daeromme mijn
Rom. 12. a. 2. soone † en wort haer niet ghelijck, maer * schouwet ende vliet
* 2. Pe. 1. a. 4. van haer, ende † hebt gheen deel noch ghemeynschap met haer,
† 1. Tim. 5. c. Acht al niet wat voor ooghen is, * Soeckt alleen wat bouen is.
2. Joan. 1. a. 11. Och mijn kint, zijt mijnder vermaninghe ghedachtich, ende en
* Collo. 3. a. 1. verlaet die selue niet. † De Heere doe v opwassen in zijnder vreesse,
2. Pet. 3. b. 18. veruullende met zijnen Geest v verstant. † Heylighet v den Heere,
Leui. 20. a. 7. mijn Soon, Heylighet alle uwe wandelinghe met die vreesse ws
1. Cor. 10. d. 31. Godts. † Al wat ghy doet, laet zijnen Naem daer in ghepresen
worden. Eert den Heere in die werken uwer handen. Laet dat
Mat. 5. b. 16. † licht des Euangeliums door v lichten. * Hebt uwen Naesten
* Mt. 5. e. 43. lief, Deylt met wtgestorter vuyriger herten den † hongherighen
† Esa. 58. a. 7. v broodt, * Cleedet den naecten, ende en beydet niet, datter yet
* Mt. 25. c. 35. tweeuout by v sy, want daer altijd zijn † diet ghebreck hebben.
Mat. 26. a. 10. Al wat v die Heere verleent van dat * sweet ws aensichts, bouen
Gen. 3. b. 18. v nootdrufft, dat † deylt dien ghy weet die den Heere vreesen,
† Psal. 11 2. a. 9. En laet niet by v bliuen tot den morghen, so sal de Heere die

---

1) Wetten.

wercken uwer * handen gebenedijen, ende zijne segheninge // v tot
 een erffenisse geuen. Och mijn Sone, laet v * leuen den Euangelio
 ghelijck zijn, Ende die † God des vredes heylige
 v aen siel ende lijf tot zijnen
 prijse, Amen.

Psa. 5. b. 13.
Fol. 16 r°.
 Phil. 1. d. 27.
 † 1. Tes. 5. c. 23.

¶ Och heylighe Vader, heyliget den soon
 uwer Dienstmaget in uwer waer-
 heyt, ende bewaert hem vanden
 quaden, om ws naems
 wille Heere.
 (·'·)

¶ Een Liedeken van An-
 neken van Rotterdam, Na de wijze: Van-
 den 48. Psalm. Ofte, Geen meerder
 vruecht ter werelt en is ¹⁾.

EEn groote vruecht ist int gemeyn

* Dat douders hare kinder cleyen

In Gods vreesse opuoeden

Met onderwijsing in den Heer

Neerstich voorhoudende Gods leer

† Sparen daer toe geen roeden.

Hoort hoe Anneken oorlof nam

Aen haren soon te Rotterdam

Als haer de doot aenstonde:

Esaia ontfangt v testament

† Wilt hooren na de reden ient ²⁾

Die gaen wt mijnen monde.

Siet der Propheten wech ick gae

Apostlen Martelaren nae

* Drinck mee den Kelck ter stede

Pro. 22. a. 6.
 Eccl. 7. c. 25.
 Eph. 6. a. 4.

Pro. 13. c. 24.

Prou. 1. a. 8.
 4. a. 1.

Mat. 20. c. 22.

1) Dit lied is in den *Ausbundt* opgenomen als n°. 18: »Ein grosse Freud ist in gemein. Geht im Ton: Kompt her zu mir, spricht Gottes Sohn." De (druk ?)fout in het 22ste couplet »und dem ein und dreijzigsten gar" zal wel de aanleiding zijn geweest tot de vergissing van Ottius, *Annales*, p. 53.

2) Schoon, lief, bekoorlijk.

- Luc. 24. c. 25. Dien sy gedroncken hebben voor
† Christus self trat desen wech door
Dranck oock den Kelck mede.
1. Pet. 2. a. 9. Desen wech zijn door gepasseert
† Die Conincklijke Priesters weert //
Die vanden Oosten quamen
En zijn de tijt der ewicheyt
Ingegaen door den wech bereyt
Droncken den kelck altsamen.
- Apo. 6. a. 9. Sy gingen oock door desen pat
† Die dooden die daer leggen plat
Onder dAltaers behoede
Die roepen en seggen: O Heer
Du warachtighe Godt, wanneer
Wreect ghy ws Dienaers bloede.
- Apo. 4. a. 4. Hier door gaende met vroom gemoet
† De vierentwintich Ouders goet
Staen voor den Stoel des Heeren
Sy werpen af haer Croonen fraey
Voort Lam, en hare Herpen draey ¹⁾
Vallen neer Godt ter eeren.
- Ezec. 9. a. 6. Door dien wech gingen si gemeyn
Apo. 7. a. 3. † Al diet teycken Thau ²⁾ hadden pleyn
In haer voorhoofd ontfangen
Vercoren zijnde wt alle saet
- Apo. 14. a. 4. Der menschen, * en so waer tLam gaet
Volgen sy zijne gangen.
- Mat. 20. c. 22. Siet dese moesten in dit dal
† Drincken den bitteren Kelck al
En so watter noch faelde
Aent getal Syons des Lams Bruyt
- Apo. 21. a. 2. † Dat wort Jerusalem beduyt
Die van den Hemel daelde.
- Luc. 12. d. 32. Waer dat ghy van een * hoopken hoort
Arm ende slecht, gestoten voort
- Joan. 15. b. 19. † Van die werelt verschouen
17. b. 14. Daer wilt v altijt voegen by
En waer ghy hoort dat Cruyce sy
Daer is Christus van bouen.
- Mat. 10. d. 28. † Vreest geen menschen, v leuen strijct ³⁾

1) Haastig, snel.

2) Zie de aantekening op bl. 72 boven.

3) Legt uw leven af.

Eer dat ghy vander waerheyt wijet.

V lijf gemaect van eerde

† Al ist dat ghy verlieset dat

Mat. 10. e. 39.

V heeft bereyt een beter vat //

God des Hemels van weerde.

Fol. 17ro.

† Heylicht v den Heere mijn soon

Leui. 20. a. 7.

En heylicht uwe wandel schoon

Met den Heere te vresen

† Eert uwen Godt aen allen cant

1. Co. 10. d. 31.

In al de wercken uwer hant

Sijn Naem laet zijn gepresen.

* Deylt me ¹⁾ v broot die honger heeft

Esa. 58. a. 7.

Met wtgestorter herten geeft

Tobi. 1. c. 17.

Cleet naecten sonder toeuē

Tot eeniger tijt vertrect niet

Datter tweeuout by v sy yet

† Altijt zijn diet behoeuen.

Mat. 26. b. 10.

Al dat v die Heere toeleet

Bouen nootdruft † vant aensichts sweet

Gen. 3. b. 18.

Laet Gods volc daer af leuen

En verbeyt niet tot morgen toe

† V werc sal God vermeerē soe

Psa. 5. b. 13.

Den segē sal hy v geuen.

115. b. 13.

Alsmen duysent vijfhondert iaer

Negenendertich schreef daer naer

Liet Anneken haer Leuen

Sy is geweest een schoon voorbeelt

Dat welc aen veel Christenen feelt

Die haer tot God begeuen.

FINIS.

---

1) Meê, mede.

¶ Hier na volgen sommi-
ghe Testamenten ende Brieuen, de welcke
Jan Claesz wt der geuanckenisse ge-
schreuen heeft, aen zijn Huys-
urouwe ende kinderen, ende
aen zijnen ghe-
slachte ¹⁾. //

Fol. 17 v°.

¶ Sommi-
ge Testamenten geschre-
uen door Jan Claesz (inde geuanckenis lig-
gende binnen Amstelredam) aen zijn
Huysurouwe, kinderen, ende
ander vrienden, nae den
vleesche. Anno.
1 5 4 4.

[n^o. I.]

¶ Dit is het Testament
aen zijn Huysurou.

Vriendelijke groete in den Heere aen mijn lieue Huysurou,
die ick nu niet langher nae den vleysche, maer na der sielen be-

---

1) Het vonnis over Jan Claesz. is uit het amsterdamsche Justitieboek, fol. 124, afgedrukt in de *Kronijk van het Historisch Genootschap*, XII, 107. Daaruit blijkt, hoe »cooman J. C. hem heeft vervordert anderen simplen menschen te leeren ende te inducenen totter voorsz. secte, ende... bekent VIe boucken by Menno Symons gemaect, te hebben doen drucken binnen Antwerpen"; 200 waren in Holland verkocht, de rest was naar Friesland gezonden. Hij werd 19 Januari 1544 veroordeeld tot den dood met het zwaard, hij en zijn 87jarige (!) geloofsgenoot Lucas Lamberts, van Beveren geboren. Voorts werden »haere goeden geconfisqueert, uytgeseyt van den voorsz. Jan Claesz., poorter deser Stede, die mijn Heeren verclaeren geconfisqueert ter somme van" — niet meer dan — »hondert

minne. Hoort mijn vermaninge: Ghy weet, dat wy aldus langhe, alst ons nae den vleysche wel ghinck met Israel, dat wy doen niet en wisten wat wy waren, maer nv ons die goede Vader † aentast, nv voelen wy wat wy zijn: te cranck, swack, ellendich ¹⁾, Job. 1.*2*. arm ende naect. Hierom mijn lieue Huysurou, neemt voor een † Exempel Jesum Christum, wat wech dat hy ons voor gegaen heeft, Ende * dat wy door veel druck moeten ingaen in dat rijk der hemelen. Vergetet mijn vleysch met alle v sinlijckheyt. Bidt den Heere om † gelooue, op dat ghy * verwinnen muecht. Ende ic wil my so goetwillich den Heere ouergheuen, als hy mijn herte troostet met zijn ghenade. Ghy hebt noch tijt ter beteringe, maer ic ben gebonden aen zijn genade, daer ic op betrouwe ²⁾. Hieromme en denct niet op // het gene dat voorby is, maer dringet met een vast betrouwen aen den Heer, hy sal v in allen helpen totten goede ³⁾, gheeft v daer toe ouer ende * voecht v altijd bijden ghenen, die den Heere vresen, want dat sal v best wesen. Want † wel hem die niet en wandelt inden raet der godloosen, noch en tredet op den wech der Sondaren, noch en sittet daer die spotters sitten, maer heeft zijnen lust in de Wet des Heeren, ende spreekt daer van dach ende nacht. Mijn beminde huysurouwe, bi den Goduresenden spreectmen daer van, ende daer door wijet men vant quaet: Want door des * Heeren vreese schoutmen dat quaet, ende door die liefde volbrengtmen alle goet. Wort doch wacker, want het heeft met v ende met my slappelijk toegegaen. Laet v des Heeren woort tot alle goet verporren. * Bidt hem om zijnen heyiligen Geest, die can v troosten, † want dat lijden van deser tijt en is niet by de glory ende heerlijkheyt die aen ons geopenbaert sal worden. † Want dat is de proef, die aen onse Ghelooue beuonden moet worden, veel costelijker dan dat verganckelijke Gout dat doort vyer geproeft wort. Mijn lieue huysurouwe, hadden wy also dat Rijke Gods moegen ingaen, soo wy begonnen, ende dus lange gedaen hebben, soo en hadde die wech niet nauwe geweest. Maer door † lijden ende benautheyt moste onsen Salichmaker in zijn eygen heerlijkheyt comen, hoe willen wy daer door met ruymte comen? Want die † wech (als de Heere seyt) is nauwe, die totten

Jaco. 5. b. 10.
1. Pet. 2. c. 21.
* 2. Ti. 3. b. 12.
Act. 14. d. 22.
Luce. 17. a. 5.
* 1. Joa. 5. a. 4.
Fol. 18 r°.
Eccl. 9. c. 27.
Psal. 1. a. 1.
Eccl. 1. d. 27.
Prou. 16. a. 6.
Luce. 11. b. 13.
† Ro. 8. b. 18.
1. Pet. 1. a. 7.
Luc. 24. c. 25.
Mat. 7. b. 13.

guldens nae vermogen den privilegiën deser Stede." Zie verder over dezen leeraar en boekverkooper, te Alkmaar geboren, amsterdamsch poorter, de *Bibliographie des Martyrologes*, II, p. 673; Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1864, bl. 144 vgg.; *Inventaris Doopsgezind Archief*, I, n°. 257—259.

1) Uitgaaf van 1562: elendich.

2) D.i.: ik ga sterven; op mijn eeuwig lot kan dus geen verder gedrag van mij meer van invloed zijn.

3) Tot hetgeen goed is.

leuen leyt, ende weynich zijnder diese vinden, noch weynigher diese recht wandelen, Want die goede vader hadde my desen Wech wel vertoont, maer mijn boose vleesch heeft my al te hardt afghedronghen: Nochtans † betrouwe ick door de genade des Heeren //
 † Ephe. 2. a. 4. salich te worden, Want Paulus seyt: † Al gaef ick alle mijn goet
 Act. 15. b. 11. den armen, ende liet mijn lichaem bernen, heb ick de liefde niet
Fol. 18 v. ten is my niet profijtelijk. Ouerdenct wat dese liefde is, so sult
 1. Cor. 13. a. 3. ghijt al connen int beste nemen, wat v de Heere toe seynt, Hoe soude ickt moeghen wtspreken, de liefde is Gods natuer, dese si
 2. Cor. 1. b. 13. † met v ende ons allen, (Ick geefse v tot een vriendelijke groete.) Die goede bermhertige Vader gietse in ons alder herten, door zijnen
 3. Joan. b. 15. beminden Soon, Amen. † Groet alle lieue vrienden in den Heere.
 * 1. Tes. 5. c. 25. * Biddet den Heere voor my, al
 wat de Heere my geeft
 wil ick weder
 doen.

[nº. 2.]

¶ Noch een Testament aen zijn Huysrou.

VVetet mijn hertelijke lieue huysrouwe, dat ick v beuele,
 Tob. 1. a. 6. dat ghi in geender manieren en * wijet van dat Woordt des Hee-
 Pron. 4. a. 6. ren, maer troost v altijd daer mede, Want het † lijden van deser
 Rom. 8. b. 8. tijt en is niet tegen de heerlijkheyt, die aen ons gheopenbaert sal
 worden, ist dat wy bliuen inden gelooue. Och, laet ons doch daer
 Jaco. 1. b. 12. door verwinnen, ende niet afwijken, so sullen wy de † Croon ont-
 * 2. Ti. 4. b. 8. fangen, die de goede Heere * belooft heeft alle den genen, die
 liefhebben zijn toecoemst, Begheeren wy hier te bliuen, so en
 hebben wy zijn toecoemst niet lief, maer ist dat wy hem bidden
 om den heylighen Geest, die sal ons in allen dingen onderwijsen,
 2. Cor. 1. a. 4. * troosten ende stercken door zijn ghenade. † Och laet ons bidden,
 Mat. 7. a. 11. want door bidden moeten wijt // al ontfanghen. Dus mijn lieue
Fol. 19 r. Huysrou, * en sorcht voor gheenen dinghen, die den lichaem aen-
 Mat. 6. c. 25. ghaen, maer soeckt het Rijke Gods ende zijn gerechticheyt, so
 Acto. 20. e. 32. salt v al toe vallen. † Hier mede beuele ic v God, ende dat woort
 zijnder genaden, dat v can stercken ende bewaren in alle tentatie.
 1. Pe. 5. b. 14. * Die ghenade des Heeren sy met v, ende met ons allen, Amen.
 Eccl. 7. c. 25. † Voedet mijn lieue kinderkens op in onderwijsinghe inden Heere,
 Eccl. 9. c. 21. dat beueel ick v, ende † voeget v seluen by den goeden, want
 * 2 Co. 4. b. 18. die hebbent goet, &c. * Denckt om gheen tijtelijke dinghen, want
 wat sienlijk is, dat moet vergaen. Wat ghy krijghen muecht, dat
 neemt mede, het ander beueelt trouwe vrienden, te weten, die v

trou zijn, ende trect met v kinderkens alsoo verre, dat ghy van menschen beschermt zijt, † Voedse op in onderwijsinghe inde Heere, Eph. 6. a. 4. ende schiet v seluen by den ghenen die den Heere vreesen. Mijn lieue huysurouwe, weest wel te vreden, Dat my de Heere ghehaelt hadde met een haestige siecte, ghy moest hem hebben gedancet, doet nv ooc also. Dit laet ic v tot een Testament: † Waect alle die 1.Tim. 6. b. 14. daghen ws leuens op de toecoemst ons Heeren

Jesu Christi. Des Heeren
genade sy met v,
Amen.

¶ Een Testament aen

[n°. 3.]

zijn kinderen, Ende daer nae
aen zijn Huysurou.

Mijn lieue kinderkens, Claes Janszoon ende Gerit Jans Dochter ¹⁾, dit late ick v tot een Testament, oft ghi tot v Jaren quaemt. † Hoort // die onderwijsinghe ws Vaders: † Al dat de Werelt ende v sinlijcheyt lief heeft, dat haet, ende hebt lief Godts ghebot, Laet v dat onderwijsen, want het leert: † Wie my wil volgen, die moet hem seluen versaken, dat is, zijn * eygen wijsheyt te buyten gaen ²⁾. Ende bidden seer: † Heer uwen wil geschiede, doet ghy dit, so sal die Heylighe Gheest v leeren, al wat ghy ghelooouen sult, ghelooft niet wat menschen segghen: maer wat het nieuwe Testament v ghebidt, dat sult ghy ghehoorsaem zijn, ende bidden God dat hy v leere wat zijnen wille is. † Betrout niet op v verstant, maer op den Heere, ende laet alle v raden in hem blijuen, ende bidt hem dat hy uwe weghe stueren. Mijn kinder, hoe ghy * Godt den Heere sult lief hebben, hoe ghy v † moeder sult eeren ende lief hebben, v † euen mensche sult lief hebben, sal v dat nieuwe Testament leeren, ende alle ander geboden, wat die Heere van v begeert. * Al wat daer niet in begrepen is, dat en geloof niet, ende wat daer in begrepen is, dat weest gehoorsaem. * Voecht v by den ghenen die den Heere vresen, ende die vant quaet wijcken, ende die door de Liefde alle goet volbrengen. Och siet doch niet op den grooten hoop, noch op langhe gewoonten, maer siet op het * cleyne hoopken, dat om des Heeren woort veruolcht wort, want de goede en veruolghen niet, maer sy worden veruolcht. Als ghy v hier toe ghegheuen hebt, so wacht v van alle valsche Leer, want Joannes seyt: † Wie ouertreedt, ende niet en blijft in die leeringhe

Pro. 4. a. 1.

Fol. 19 v°.

1. Joan. 2. b.

Luce. 9. c. 23.

Prou. 3. a. 5.

† Mt. 6. b. 10.

Prou. 3. a. 5.

Mat. 22. d. 36.

† Ex. 20. b. 12.

† Mat. 22. d. 38.

2. Joan. 1. b. 10.

Eecl. 9. c. 21.

Luc. 12. d. 32.

2 Joan. b. 9.

1) Zoo in alle uitgaven. Bij Van Braght: Geertge.

2) Verloochenen.

Christi, die en heeft geenen God, maer die in de leere Christi blijft, die heeft beyde, den Vader ende den Soon. Die leere Christi
 Gala. 5. c. 22. is: † liefde, barmherticheit, vrede, cuyseheit, geloue, sachtmoedic//heyt,
Fol. 20ro. ootmoedicheyt, ende die volle ghehoorsaemheyt Gods. Mijn lieue
 kinder, geeft v ouer tottet ghoede, die Heere sal v in allen ver-
 Job. 5. b. 17. stant geuen. Dit geef ick v tot mijn laetste Adieu: * Neemt des
 Heb. 12. a. 5. Heeren straffinghe waer, want wanneer ghy quaet doet, soo sal hy
 Prou. 3. b. 18. v straffen in v ghemoet, laet dan af, ende roept om hulp totten
 Heere, ende haet het boose, so sal die Heer v verlossen, ende
 tgoede sal v ghemoeten. Godt die Vader door zijnen beminden
 Joa. 16. b. 13. Soone Jesum Christum † geue v zijnen heyiligen geest,
 die v in alle waerheyt ley-
 de, Amen.

[*n°. 4.*]   ¶ Dit heb ick Jan Claesz v Vader gheschreuen
 als ick in de gheuanckenis lach om des
 Heeren woordts wille, Die goede
 Vader gheue v zijn gena-
 de, Amen.

Ephe. 6. a. 4.   ¶ Mijn lieue Huysrou, ick beuele v dat ghy mijn † kinderen
 sult op voeden in alle onderwijsinghe tot het goede, ende dat ghi
 haer mijn Testament laet lesen ende brengt haer op inden Heer,
 Luc. 14. d. 16. nae v vermogen, so langhe ghy by haer zijt. * Ende ic begeere op
 v, dat ghy v seluen, noch v kinderzens niet lieuer en hebt, dan
 1. Pet. 2. b. 12. den Heer, ende zijn ghetuygenisse, † Laat v van v vleesch niet
 Mat. 10. c. 23. verwinnen, gunnen sy v in dese Stadt niet te woonen, † trect in
 *Ecel. 9. c. 26. een ander, Maer dat begeer ick hertelijck op v: * Voecht v altijd
 by den goeden, want wel hem die omgaet met den ghoeden. Die
 Luc. 1. d. 48. den † cleyne haer hulp altijd gheweest is, die sal v helpen, dat
 1. Cor. 7. a. 2. is die goede Vader: * Muecht ghy v niet alleen onthouden, soo
 neemt eenen Man die den Heere vreest, maer wat ghy doet, ver-
 Gen. 25. d. 33. laet den Heer niet om een cleyne † schotel paps ¹⁾. Ic sal v onschult
Fol. 20vo. wel soo groot maecken als ick // mach ²⁾, mer om Amsterdam te
 houden en verlaet den Heere niet, Met zijn genade wil ic hem om
 Mat. 16. d. 26. die * gheheele werelt niet verlaten, doet oock also: Och laet ons
 †Mt. 11. b. 12. met † ghewelt doordringen ³⁾, mijn vleesch moet ic door des Heeren
 Mat. 16. d. 25. genade † verliesen, laet v oock also ⁴⁾. Mijn lieue Huysrou, soudē

1) Gedacht is aan Ezau.   2) Ik zal u bij de rechters zoo onschuldig moge-
 lijk voorstellen; maar verlaat gij den Heer niet om te Amsterdam te kunnen
 blijven.   3) Om in het rijk Gods in te gaan, Matth. 11: 12.

4) Onduidelijk.

wy op het lijden dencken, wi bleuen daer inne steecken, maer wy moeten daer door sien op de * eeuwige belooninge, Ic troost my so Psa. 19. b. 12.
 blijdelick in den Heere, doet oock also, die Heere mocht my opt Mat. 19. d. 27.
 bedde gehaelt hebben, ghi most wel te vreden gheweest hebben,
 hoe veel te meer nv, wat weet ghy hoe langhe v tijt hier is:
 Daerom doet, als de Heere v radet, weest altijt bereyt tot † zijn Luc. 12. d. 36.
 toecoemst, dan sult ghijt al connen verwinnen, * Die eeuwige ruste Titu. 2. b. 13.
 is belooft den genen die overwinnen. *Apo. 2. 3. 21.

† Een vast gelooue, een sekere hope op de eeuwige belooninge, †Mt. 21. c. 21.
 * een bernende liefde tot Godt ende onsen naesten, sy met v, *Mt. 22. d. 36.
 ende my, ende ons allen, Amen. 1. Pet. 4. b. 8.

Schrijft my doch terstont, hoe ghy daer aen zijt, soo sal ick te
 bet ¹⁾ getroost zijn, als ghy mijn begeerte voldoet. † Biddet, die Heere Mat. 7. a. 11.
 wil ghebeden zijn, dat voele ick nv, Biddet * al te samen dat des Jaco. 5. c. 16.

† Heeren wille gheschiede in † Luc. 11. a. 2.
 my, ende ons allen,
 Amen.

¶ Een Testament aen

[n°. 5.]

zijn broeders ende susters ²⁾).

VVetet mijn lieue Broeders, Cornelis Claeszoon, Gerit Claeszoon,
 Ariaen Claes dochter mijn lieue Suster, dat ick vriendelijck op v Fol. 21ro.
 begeere, dat ghy v doch tot//ten Heer † bekeert, ende verlaet alle Eze. 18. c. 21.
 v houeerdicheyt, giericheyt met alle boosheyt, ende ooc alle quaet Joel. 2. b. 12.
 geselschap, ende hout v stille ende * voeget v byden goeden. † On- *Ecel. 9. c. 23.
 dersoect dat woort des Heeren, * ende bidt hem om zijnen † hey- †Joa. 5. d. 39.
 ligen geest, die sal v onderwijsen in al dat v van noode is, Dit *Luc. 11. b. 13.
 sal gheschieden, ist dat ghy v seluen versaeckt, ende v eygen wil †1. Joan. 2. c. 27.
 te buyten gaet ³⁾, Want hy seyt: * Wie my wil volgen, die moet Luce. 9. c. 23.
 hem seluen versaken, hi moet zijn dagelick cruys op nemen, ende Coll. 3. a. 5.
 volgen my na, seyt de Heere. † Daerom sterft al v lust, so en † Ro. 6. c. 23.
 sult ghi in eeuwicheyt niet steruen. † Want het loon der son-
 den is die doot, maer bidt God om zijnen heyligen geest, die sal

1) Beter.

2) Als de schrijver in dit en het volgende Testament als uitersten wil of laatste bede den zijnen toebidt dat zij zich toch mogen bekeeren, dan denkt hij blijkbaar daarbij niet aan den doop, maar hieraan dat zij »zich zullen voegen bij de goeden», zullen »bewaren wat de Heer u condich heeft gemaect, te weten: Alwat ghy wilt dat v die menschen doen, dat doet haer weder.» Zie in de Inleiding hierboven bl. 34, 35.

3) Verloochent.

v also veranderen v sinnen, dat ghi het quaet sult haten, op dat ghijt schouwen moecht.

Rom. 12. b. 9. Och mijn liefste, * haet doch het quade, ende bemint dat goede,
 † Luc. 18. c. 19. ende † Godt die alleen goet is, sal met v zijn, maer ist dat ghy
 Rom. 8. b. 13. by v * boose sinlijcheyt blijuen wilt, so ghetuyghe ick wt des Hee-
 Hebr. 6. a. 9. ren mont, dat ghy u seluen verdoemen sult. † Maer ic hope wat
 beters tot v, hoe wel ick soo spreekke. Och bewaert doch dat v
 Mat. 7. b. 12. die Heere condich gemaect heeft, te weten: * Al wat ghy wilt
 dat v die menschen doen, dat doet haer weder, so salt v wel gaen,
 ende alle goet sal v ontmoeten, Hier toe help v die goede God
 door Jesum Christum zijnen beminden Soone, Amen.

[n°. 6.]

¶ Noch een Testament

van Jan Claesz aen alle zijn
gheslachte.

VVetet mijn lieue Broeders ende Susters, Oomen ende magen,
 1 Pet. 4. b. 15. ende alle mijn geslachte dat ick niet en lijde als een * dief oft
Fol. 21 v°. moorder oft // misdader maer voor die † ordinancie, die de Apos-
 Eph. 2. b. 19. telen des Heeren geleert ende ingeset hebben te weten, die ordi-
 nancie van de heylige kerck, die ouer vijftienhondert iaer gemaect
 Mar. 16. b. 15. wert, die † Jesus Christus zijn lieue discipulen beuolen ende met
 * Heb. 9. b. 16. zijnen * bloede bezegelt heeft, ende die de Apostelen † geprediet
 † Act. 2. b. 14. ende geleert hebben, * ende mede met haren bloede beuesticht.
 * Act. 7. g. 58. Mijn lieue vrienden, slaet v hooft om mijnent wille niet neder,
 12. a. 2. om dat die menschen roepen, dat ic als een wederdoper ende ketter
 Mar. 16. b. 15. gestoruen ben, Daer is maer een † Doope gegeven met woorden
 op den gelooue, ende voor den gelooue en isser geen Doope van
 God beuolen. Nv mocht yemant vragen: Wat, salmen dan die
 Mat. 19. b. 13. kinderkens niet doopen? Neen, mer euen wel zijn si † salich door
 de verdienste Jesu Christi, ende zijn in zijnen bloede gedoopt,
 1. Cor. 15. c. 22. Want daer staet gheschreuen: * Alsoo veel alsser in Adam ster-
 Ephe. 2. a. 4. uen, zijnder in Christo leuendich ghemacct. Dit geschiet wt † louter
 ghenade sonder eenich teecken. Maer mijn lieue vrienden, de Heere
 Mar. 16. b. 15. heeft beuolen dat * Euangelie te prediken, die dat geloouen, die
 salmen doopen. Noch heeft hy beuolen: Ende de geloouige sullen
 1. Cor. 11. c. 22. zijn † Auontmael houden, tot zijnder ghedachtenisse, op sulcker
 Mat. 26. b. 25. wijze, alst de † Heere ingheset heeft, * ende zijn Apostolen dat
 * Act. 2. c. 42. ghebruyet hebben. Anders en heeft hy haer niet beuolen: Gheen
 20. b. 7. Misse, noch Kinderdoop, noch Oorbiecht, noch gheen ander wt-
 wendighe Godtsdienst.
 Luc. 10. c. 27. † Maer hy heeft beuolen Godt alleen lief te hebben ende zijn

Woort gehoorsaem te wesen, ende zynen euen mensche als hem seluen. Och waer salmense vinden, die dit doen, † Ondersoet Godts Woort, Ten is gheen Christen, die dat niet en weet. Ghy en moghet daer niet mede voldoen, dat sy leeren, // te weten, dat ghy by de heylige Kercke sult bliuen, ghy moet weten, wat de heylige kercke is, te weten, de geloouige vergaderinge, die doort * Woort Gods gebaert is, want ghi weet wel, dat niemant op deser werelt comen en mach, hy en si geboren, also en mach niemant inde toecomende comen, hi en si † wedergeboren, gelijc Petrus tuycht: † Niet wt den verganckelijcken Zade, maer wt dat onverganckelijcke Zaet, namelijk, wt dat leuendighe woort Gods, dat eewich blijft. Och wel hem, die hier wt geboren wort. Dese Wedergeborene gebruycken rechte Doop, rechte Auontmael, * Sy scheyden haer oock van alle die schandelijk leeren, oft onbehoorlijk leuen, sy en dooden haer lichaem niet (dat en leert Godts Woordt niet) † maer sy schouwen haer geselschap, so lange sy haer ¹⁾ bekeeren, want sy zijn de Christelijcke Kercke, de gemeynschap der Heylighen, sy hebben vergiffenisse der sonden, * want daer en is geen en anderen Naem ghegheuen in den Hemel oft inder Aerden, daer sy salich door moghen worden, dan inden Naem Jesu, dat is door zyn verdienste. Sy gheloouen, sy leuen alleen nae zyn Ordinancie. Hy en heeft niet † ghedoot die in hem niet en ghelooften, zyn heylige Kercke en heuet oock niet ghedaen: Maer hy ende de zijne zijn † ghedoot vanden beginne, ende het sal ooc bliuen. Hier aen sult ghy bekennen, wie de zijne zijn. Niet die haer van zynen Naem beroemen, ende staen haer dinghen met den Sweerde voor: Maer die daer leuen nae dat * exempel des Heeren, ende beuestighen haer sake met Godts Woordt, † dit is den rechtgheloouigen haer Sweert. Nv mocht yemant segghen: Waer zijn onse Vooruaders dan gebleuen, die anders niet ghewe//ten en hebben? Dat sal † God ordeelen. Men mocht oock segghen, dat de Heere belooft heeft by ons te zijn, tot de * eyndinghe der Werelt. By den Gheloouigen is hy altijt, maer byden ongheloouighen nemmermeer, Te weten, by zyn Woort, ende by dat rechte gebruyck zijnder teecken, te weten, Doopsel ende Auontmael, ende wandelen recht, ende leuen ghelijckformich zyn Woort, dat sal hy altijt by wesen ²⁾).

Lieue Vrienden, daer was seuenderley Secte by der Apostolen tijden onder haer opgestaen, daerom en was de rechte Leere niet te verwerpen, oft nv veel quade boeuen onder den Euangelio op-

1) Tot zij zich bekeeren.

2) Waar dat is, bij dat zal Hij, de Heer, altijd wesen.

- Rom. 9. a. 6. gestaen zijn, † daer om en is Gods Woort dies niet te minder, wie salich wil wesen, moet hem daer onder buyghen. Inden tijden
- Tobi. 1. a. 6. vanden heylighen * Tobias ginck gantsch Israel, ende baden gulden Calueren aen, die Jerobeam de Coninck hadde doen maken, maer hy bleef alleen by den Heere zijnen Godt, ende dede wat hy hem beuolen hadde.
- Vrienden, siet nv niet op den grooten hoope, maer siet op Gods
- Jere. 17. a. 5. woort, dat en sal v niet bedrieghen. † Veruloect sy de mensche, die op eenen mensche betrout, ende zijn vleesch set voor zijn hulpe: Maer gheseghent sy de mensche, die hem op den Heere
- Joan. 17.c.20. verlaet. Hier verlaet ick my op, † dat hy biddet tot zijnen Vader, niet alleen, voor die by hem waren, maer voor alle de gene, die door dat woort tot hem soudén bekeeren. De goe-
- de Vader door zijnen eenigen Sone Je-
2. Tim. 2. a. 7. sum Christum, * gheue v dat rechte verstant, dat ghy hem voort muecht leeren kennen.
- Amen.

Fol. 23 r°.
[n°. 7.]

¶ Van de Sententie ouer Jan Claesz.

JAN Claesz met een oudt Man van lxxxvij. iaer ¹⁾, diemen noemde Besteuær, beyde inde Vierschare comende, malcanderen grootende met eenen Cusse, seyde Jan Claesz tot Besteuær: Mijn lieue Broeder, al lacchende, mijn lieue Broeder, hoe zijt ghy nv gemoet? Besteuær antwoorde liefdelijck, ende heeft gheseyt met een blijde aenghesicht: Al wel mijn lieue Broeder. Doen seyde Jan Claesz: En vreest nv Vyer noch Sweert, Och wat een blijden Maeltijt sal ons bereyt zijn, eer de Clock heeft twelf vren.

Ende doen worden sy van malcanderen geset. Ende doen sprack de Schout: Ghy zijt verdoopt. Jan Claesz. heeft gheantwoort. Ick ben

Mat. 28. c. 19. gedoopt op mijn ghelooue, als men alle * Christen menschen hoort

Mat. 16. b. 15. te doopen, na wtijsen der Schriftueren, Leest dat. Doen hebben sy weder tot hem gheseyt: Ghy zijt van die vermaledijde Anabap-

Act. 16. c. 20. tisten, vreemde Seckten, opinien ende erroeren, ende † twist ma-

17. a. 6. kende onder dat volck. Jan Claesz. Wy en zijn alsulcken volck niet, wy en begeeren anders niet, dan dat rechte Woort Gods, sal ick daerom lijden, soo begheer ick de seuen Schepenen ²⁾. Ende

¹⁾ Lucas Lamberts, zie bl. 77, aanteekening 1.

²⁾ Ik verlang, als poorter der stad, dat de schepenbank over mij uitspraak doe

doen wort hem geuraecht, oft hy niet en beleedt dat hy verdoopt was ouer vier Jaer, oft daer ontrent. Jan Claesz. antwoorde: Ouer drie Jaer oft daer ontrent, doen worde ick ghedoopt, als men alle Christen menschen hoort te doopen. Tgerecht seyde: So belijdt ghijt dan? Jan Claesz. Jae. Tgerecht: Wel, so als ghijt dan belijdt, so hebben wy de volle macht van // de seuen Schepenen. Jan Claesz. Mach ic dat volle Gerecht niet krijghen? Men gunnet Dieuen ende Moordenaren wel, mach my dat niet ghebueren? Ende doen gingen de vier Schepenen wt om dat Vonnisse te wijsen. Jan Claesz nv opheffende zijn stemme, heeft ghesproken: O Bermhertighe Vader, ghy weet dat wy gheen † wraeck en begheeren, ende hy wrang zijn handen, segghende: O Bermhertighe Vader, gheeft se uwen Gheest, op dat * ghy haer dit niet en rekt tot boosheyte. Ende doen quamen de vier Schepenen weder in de Vierschare, ende saten neder om dat Vonnisse te verhalen, segghende aldus: Jan Claesz gheboren van Aleckmar, welke † gheleert heeft dat volck, valsche Leeren, erroeren, ende nieuwe Opinien. Op welc Jan Claesz geantwoort heeft, segghende: Ten is alsoo niet. Doen hebben de Heeren vanden Gherechte Jan Claesz verboden te spreken, ende de goede Jan Claesz heeft doen ghesweghen, op dat hy nae zijn Vonnisse hooren soude. Ende doen zijn sy met haer Vonnisse voort ghegaen, ende hebben totten Schrijuer geseyt: Leest op zijn misdaet. Ende hy heeft ghelesen, Dat hy hadde laten drucken Tantwerpen ses hondert boecken, welke hy met Menno Simons hadde gesloten, ende hadde die in dit Lant gestroeyt, valsche Opinien met vreemde Secten, ende Schole gehouden, ende vergaderinge gemaect, om te brengen * erroeren onder dat volc, dat welc is tegen het Placcaet vanden Keyser, ende onse Moeder de heylige Kercke, welc mijn Heeren vanden Gerechte niet en staet te lijden, maer te corrigeren. Jan Claesz dit straffende als voren: † Ten zijn geen Secten, maer het is Gods Woort. Doen seyden de Heeren vanden Gerechte: Wy verwijzen v // van lijf ter doot, gestraft te worden met den Sweerde, het lijf op een rat, het hoofd op eenen staec: Wy en verwijzen v niet, maer het Hof verwijst v. Jan Claesz wt de Vierschare gaende, heeft geseit: Ghy Borgers draecht getuychenis, dat wy niet en steruen, dan om dat rechte Woort Gods. Dit is geschiet in de Vierschare. Jan Claesz nv opt Schauot comende, heeft gesproken tot het volck, met ver-

Fol. 23 v°.

Ro. 12. c. 19.

Act. 7. f. 60.

Act. 17. b. 6.

Act. 17. b. 6.

Act. 26. e. 27.

Fol. 24 v°.

in eene voltallige zitting; niet in eene, waarin van de zeven schepenen drie afwezig zijn. Bij eene halszaak mocht dit geëischt worden. Volgens het lied, zie hierna bl. 88 bij de aantekening, weigerden deze drie het vonnis te »aenveerden" en »weecken zij af bezijden". Ook het Justitieboek, dat bij ieder vonnis de namen der aanwezige schepenen opgeeft, noemt er bij deze zitting slechts vier.

1. Pet. 4. b. 15. stande ¹⁾ woorden aldus: Hoort ghy Borgers van Amsterdam:
 † Weet dat ick niet en lijde, als een Dief ofte Moordenaar, oft dat
 wy gestaen hebben na ander Lieden goet, ofte na yemants bloet,
 ooc niet verstaende, dat ic my seluen rechtueerdigen ofte verheffen
 Luc. 15. b. 11. soude, maer ic come met den * verloren Sone ²⁾, ende stae alleen
 op dat puere Woort Gods. De Buel stiet hem op zijn Borst. Ende
 Jan Claesz hem om weyndende, heeft gheroepen met luyder stem-
 Psal. 37. c. 28. men † O Heere, my nu noch inder
 Act. 7. f. 59. eewicheyt niet en verlaet.

Heere Davids sone †
 ontfangt mijn
 Siele.

¶ Hier mede beuestichde de lieue Broeder
 Jan Claesz het woort Godts met
 zijn roode Bloet.

* * *

¶ Een Liedeken van Jan

Claesz ende Bestevaer, Na de wijse:
 vanden 8. Psalm. Ofte, het waren
 twee gespeelkens goet ³⁾).

HET waren twee gebroeders goet
 Seer liefvelijk van zeden
 * Om Gods woort storten si haer bloet //
 Tot Amsterdam ter steden.
 Bestevaer wert die eene genaemt
 Out seuentachtich Jaren
 Dander Jan Claesz wel befaemt
 Christi getrou dienaren.
 Ter vierschaeren zijnde geleyt
 Malcanderen sy custen
 † De vyerige liefde wert verbreyt

* Mat. 24. a. 9.
 Apoc. 6. a. 9.
 Fol. 24 v°.

Gala. 5. a. 6.
 1. Pet. 4. b. 8.

1) Verstaanbare; van verstand in den zin van verstaanbaarheid.

2) Als een boetvaardig, berouwvol zondaar.

3) Van dit lied is eene vertaling opgenomen in den *Ausbundt* van 1583, het 16de lied; misschien reeds in dien van 1571, maar daarvan is geen exemplaar meer over. Zij begint: »Es waren auch zween Brüder gut, Johan Clasz einer hiesse. Wirdt gesungen wie man vom König Lasca singt, Oder, Es giengen zwo Gspilen gut, Oder, Es gieng ein Fräwlein mit dem Krug.»

Comende wt thert met lusten.

Jan Claesz sprac met woorden soet
En met lacchenden monde
Mijn lief broer hoe zijt ghy gemoet
Als nv tot deser stonde.

Bestevaer met vrolijk aenschijn
En lieffelijcken wesen
Sprac al wel lieue broeder mijn
Vruecht quam wt thert geresen.

Och wat een blij maeltijt ons sal
Bereyt zijn voor twelf vren
† Vreest nv sweert oft vyer niemendal
Daer was vruecht en geen trueren.

Jan Claesz.

Mat. 10. d. 28.

Die soete woorden, lief gelaet
Mochten sy niet gedoogen
Men scheyde haer, tbleec aen de daet
* Dattet zeer dee haren oogen.

Sap. 2. c. 14.

Ghy zijt verdoopt sprac den Schout doof
Jan sprac, na Schrifts bedieden
† Ben ick gedoopt op mijn geloof
Alst behoort Christen lieden.

Mat. 28. c. 19.

Mat. 16. b. 16.

Sy wilden haer opleggen mee
Van seckten en quaey saecken
Van valsch Anabaptisten zee ¹⁾
Die onder tvole twist maecken.

Wy zijn van sulcken voleke geen
† Wy anders niet begeeren
Dan dat rechte woort Gods alleen
Sprac Jan vry voor de Heeren.

1. Pet. 2. a. 2.

Seuen Schepen heeft hy begeert
Als hem aenstont het lijden //
Vyer hebben tVonnis aengeueert
Drie weecken af bezijden ²⁾.

Fol. 25 *r*o.

Jan riep (als dese hielden spraeck)
O bermhertige Vader
Ghy weet, * wy begeeren geen wraeck
Sijn handt wranck hy te gader.

Ro. 12. c. 19.

Heb. 10. d. 30.

O barmhertige Vader mijn
Geeft ghy haer uwen geeste
† Laet dit quaet niet gerekent zijn

Luc. 23. c. 33.

Act. 7. f. 60.

1) D. i. zeden, samengetrokken in zeên, dat weêr om bet rijm is verkort tot zeê.

2) Zie boven op bl. 85 de tweede aanteekening.

Haer allen minst en meeste.

Dus wert hy verwesen ter doot
Te straffen metten sweerde
Tlijf op een Rat, op een staeck thoot
Den vromen man elck deerde.

Bestevaer staende ooc onueruaert
Toonde zijn vruecht voor allen
Al moest hij zijnen grijsen baert
Door den sweert laten vallen.

Ter doot gaende sprac Jan seer fris
† Wy steruen om Gods woorden
Ghy Borgers hier draecht tuygenis
* Niet als Dief oft die moorden.

Wy en hebben ooc niet gestaen
Na ander lieden goede
Noch heeft hy gesproocken voortaan
Oft ooc na yemants bloede.

Oock niet verstaende (riep hy schoon)
Dat ick rechtueerdich my houwe
Mer coem metten † verloren soon
Op Godt alleen betrouwe.

Met luyder stemmen riep hy zeer
Nv noch in eewicheden
My niet verlaet, † neemt mijn siel Heer
O Davids Soon in vreden.

Ter doot zijn sy beyde geleyt
Den ouden metten iongen
De waerheyt hebben sy verbreyt
Waect op, loeft God met tongen. //

Mat. 5. a. 10.

1. Pet. 4. c. 15.

Luc. 15. c. 21.

Luc. 23. c. 45.
Act. 7. g. 59.

¶ Dit is de

Fol. 25 v°.

Belijdinghe van een tee-
der Meysken, geheeten Elisabeth, die
een Bagijnken hadde geweest, de
welcke tot Leeuwerden ge-
uangen ende ghedoot
is. Int Jaer.
1549 ¹⁾.
(;)

DEN vyfthienden Januarij, in het Jaer M.CCCCCXLIX. Te reec-
kenen het beghinsel des Jaers van nieu Jaers dach af, doen wert
Elisabeth gheuangen. Ende doen de ghene die haer vanghen soudē
int huys quamen (te weten, daer sy woonde) so vonden sy daer
een latijns Testament. Ende doen sy Elisabeth hadden, seyden sy:
Wy hebben, wy hebben de rechte man, wy hebben nv de Leera-
risse, ende seyden: Waer is v Man, die Leeraer Menno Simons, &c.
Ende sy brachtense op dat Raethuys. Ende des anderen daechs
namen haer twee Witkouels ²⁾ tusschen haer beyden, ende brach-
tense op dat Blockhuys. Doen worde sy voor den Raedt ghestelt,
ende sy vraechden haer by haren Eedt, oft sy oock eenen man
hadde. Elisabeth antwoordde: Ons en behoort niet te * sweeren, *Mat. 5. d. 37.*
maer onse woorden sullen zijn: Jae, iae, ende Neen, neen, Ick en *Jaco. 5. c. 12.*
hebbe gheenē Man. De Heeren: Wy segghen, dat ghi een Leera-

1) Behalve hetgeen hier over Elisabeth voorkomt, dat door Van Braght, II, bl. 81, 82 is overgenomen, heeft deze op bl. 156—158 over haar nog een ander uitvoerig bericht. Hij had dit uit familieoverleveringen, waarvan hij de herkomst meedeelt. Dat Elisabeth of, zooals zij in het Sententieboek van het Hof van Friesland heet, Lijsbeth Dirksd. »van grooten huys» was en in het Klooster Tienge bij Leer in Oostfriesland, dat zooals meer kloosters eene kostschool voor meisjes uit den deftigen stand schijnt geweest te zijn, onderwezen was in allerlei kunsten en in 't Latijn: dit een en ander, door dat bericht meêgedeeld, strookt met 'tgeen het *Offer des Heeren* omtrent haar behelst. Haar vonnis en dood vielen niet, zooals dit laatste en eveneens Van Braght en de *Bibliographie*, II, p. 686 zeggen, op 27 Maart, maar op 27 Mei 1549. 't Blijkt uit het Sententieboek. Aan haar wordt een lied toegeschreven, dat Blaupot ten Cate vermeldt, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, II, bl. 211 en 209; zie ook de *Bibliographie* II, p. 686. Ik heb het tot dusver nergens kunnen ontdekken.

2) Witkappen; praemonstratenser monniken.

- risse zijt, die veel Lieden verleydt, ende wy hebbent wel van v
Fol. 26ro. hooren segghen, Wy willen weten, wie // dat v vrienden zijn.
 Mat. 22. d. 36. Elisabet: * Mijn Godt heeft my gheboden, dat ick lief hebben sal
 Exo. 20. b. 12. mijnen Heere ende mijnen Godt, daer toe mijn † Ouders eeren,
 † 1. Cor. 1. c. 16. daerom en wil ick v niet segghen, wie mijn Ouders zijn, † want
 dat ick om Christus Name lijde, dat is mijn Vrienden oneere. De
 Heeren: Hier mede willen wy v nv betijen laten, maer wy willen
 weten, wat Lieden dat ghy gheleert hebt. Elisabeth: Och neen,
 1. Pe. 3. b. 15. mijn Heeren, laet my doch met vreden van desen, ende * vraecht
 my nae mijn Ghelooue, dat wil ick v soo gheerne segghen. De
 Heeren: Wij sullent v wel soo banghe maecken, dat ghijt ons wel
 segghen sult. Elisabeth: Ick verhope door de ghenade van Godt,
 Psa. 39. a. 2. dat hy † mijn tonghe bewaren sal, dat ick gheen Verradersse en
 worde, ende mijnen Broeder niet en leure in den doot. De Hee-
 ren: Wat Lieden waren daer by, doen ghy gedoopt worde? Elisa-
 Joan. 18. c. 21. beth: Christus sprack: † Vraecht den ghenen die daer by waren,
 oft diet ghehoort hebben. De Heeren: Nv mercken wy, dat ghy
 een Leerarisse zijt, want ghy v Christo ghelijck maken wilt. Elisa-
 beth: Neen mijn Heeren, dat waer verre van my, want ick my
 1. Cor. 4. b. 13. niet hooger en achte, dan dat * wtvaechsel, dat daer wt gheuaecht
 wort wt dat Huys des Heeren. De Heeren: Wat ist dan dat ghi
 hout vant Huys Godts? Hout ghy onse Kercke niet voor het Huys
 Godts? Elisabeth: Neen ic mijn Heeren, want daer staet gheschre-
 1. Cor. 3. b. 9. uen: † Ghy zijt den Tempel van den leuendigen Godt, ghelijck
 2. Cor. 6. b. 16. als Godt spreekt: † Ick wil in haer woonen ende wandelen. De
 † Lev. 6. b. 9. Heeren: Wat hout ghy van onse Misse? Elisabeth: Mijn Heeren,
 van uwe Misse en houde ic niet, maer al wat met Godts Woort
Fol. 26vo. ouer//een coemt daer houde ic veel van. De Heeren: Wat hout
 ghy van dat hoochwaardighe heylighe Sacrament? Elisabeth: Ick
 en hebbe mijn leuen niet ghelesen in de heylighe Schrift van een
 Mat. 26. b. 25. heylich Sacrament, maer wel van het * Auontmael des Heeren
 1. Cor. 11. c. 22. (Sy verhaelde ooc de Schrift die daer op liep.) De Heeren: Swijcht,
 want de Duyuel spreekt wt uwen mondt. Elisabeth: Jae mijn
 Mat. 10. c. 24. Heeren, dit is een cleyne sake ¹⁾; want de † knecht en is niet
 beter dan zijn Heere. De Heeren: Ghy spreekt met eenen hooch-
 Act. 26. e. 25. moedighen gheest. Elisabeth: Neen mijn Heeren, † ick spreekte
 met eenen vrijen moet. De Heeren: Wat sprack de Heere, doen
 hy zijnen Discipulen dat Auontmael ghaf? Elisabeth: Wat ghaf
 hy haer, vleesch oft broot? De Heeren: Hy ghaf haer broot.
 Elisabeth: Bleef de Heere dan daer niet sitten? Wie woude dan

1) Namelijk dat ik mij door u een kind des duivels moet hooren schelden:
 immers dit heeft mijn Heer ook ondergaan.

des Heeren vleesch eten? De Heeren: Wat hout ghy vanden kinderdoop, dat ghy v weder hebt laten doopen? Elisabeth: Neen mijn Heeren, ick en hebbe my niet weder laten doopen, ick heb my eenmael laten doopen op mijn ghelooue, want daer gheschreuen staet, * dat den gheloouighen den doop toecoomt. De Heeren: Sijn onse kinderen dan verdoemt, om dat sy ghedoopt worden? Elisabeth: Neen mijn Heeren, dat sy verre van my, dat ic de kinderen † ordeelen soude. De Heeren: Soect ghy v salicheyt niet inden doop? Elisabeth: Neen mijn Heeren, al dat water van de zee en mocht my niet salich maecken, † maer de salicheyt staet in Christo. Ende hi heeft my gheboden, * Godt mijnen Heere lief te hebben boven alle dinck, ende mijnen Naesten als my seluen. De Heeren: Hebben de Priesters oock macht de sonden te vergheuen? // Elisabeth. Neen mijn Heeren, hoe soude ick dat gheloouen, ick seg dat Christus de eenighe † Priester is, door welcken de sonden vergheuen worden. De Heeren: Ghy segt, dat ghijt al ghelooft, dat met de heylighe Schrift ouer een coemt, houdy dan van Jacobus woorden niet? Elisabeth. Jae ick mijn Heeren, hoe soude ick daer niet van houden? De Heeren. Heeft hy niet ghesproken: Ghaet totten Outsten vande Ghemeynte, dat hy v * salue, ende voor v bidde? Elisabeth. Jae, maer mijn Heeren, wout ghy dan segghen, dat ghy van sulcken Ghemeynte zijt? De Heeren: De Heylighe Gheest heeft v al salich ghemaect, ghy en behoeft Biechte noch Sacrament. Elisabeth. Neen mijn Heeren, ick bekenne wel dat ick ouer getreden hebbe de Ordinantie vanden Paus, de welcke de Keyser met Placcaten beuesticht heeft, maer bewijst my in eenighe Articulen, daer in dat ick ouerghetreden hebbe teghen mijn Heer ende mijn Godt, soo wil ick o wee, o wach roepen ouer my arme ellendighe Mensche. Dit voor beschreuen, is de eerste belijdinghe.

Daer nae stelden sy haer weder voor den Raet, ende leydense inden Pijnichthoren, ende de Hencker Hans daer by. Doen seyden de Heeren: Wij hebben v dus langhe met goetheyt aenghegaen, ende ist dat ghy niet belijden en wilt, soo willen wy v met herdicheyte aengaen. De Procureur Generael sprack: Meester Hans, tast haer aen. M. Hans antwoordt. Och neen mijn Heeren, sy sal doch wel met wille ¹⁾ belijden. Ende doen sy niet met wille belijden en woude, doen setten sy haer duymijzers op beyde haer duymen, ende op beyde haer // voorste vingheren, dattet bloedt tot haren nagelen wtspranck. Elisabeth sprack: Och ick en macht niet langher lijden. De Heeren seyden: Belijdt, soo willen wy v pijnne verlichten. Maer sy riep tot den Heere haren God: † Helpt

1) Gewillig.

my o Heere, v arme dienstdeerne, want ghy een Noothelper zijt. De Heeren riepen al: Belijdt, soo willen wy v pijn verlichten, want wy hebben v geseyt van belijden, ende niet van roepen tot
 1. Tes. 5. b. 17. God den Heere. Ende sy hielt * ghestadich aen tot Godt haren
 Psa. 94. b. 19. Heere, als bouen verhaelt. † Ende de Heere verlichte haer pijn,
 1. Co. 10. b. 13. alsoo dat sy seyde tot de Heeren: Vraecht my, ick sal v antwoor-
 den, want ick en voele gants gheen pijn in mijn vleesch, als te voren. De Heeren: Wilt ghy noch niet belijden? Elisabeth: Neen mijn Heeren. Doen setten sy haer twee Schroefijzers op elcke scheen een. Ende sy seyde: Och mijn Heeren, en beschaemt my niet, want my en heeft noch noyt Man aen mijn bloot lichaem ghetast. De Procureur Generael seyde: Neen Joffrou Lijsbet, wy en sullen v niet oneerlijk aentasten. Doen beswijmde sy. Ende de een seyde teghen den anderen: Misschien sy is doot. Ende doen sy ontwaecte, sprack sy: Ick leue, ende en ben niet doot. Doen sloegen sy alle de Schroefijzers los, ende gingen haer met smeekende woorden aen. Elisabeth: Waerom gaet ghy my dus met smeekende woorden aen, met de kinderen plachmen aldus om te gaen. Alsoo en cregghen sy niet een woordt van haer, tot achterdeel¹⁾ van haer broeders inden Heere, oft eenich mensche. De Heeren: Alle de woorden, die ghy hier voormaels beleden hebt, wilt ghy die oock wederroepen. Elisabeth: Neen ic mijn Heeren,
 Apo. 2. b. 10. maer ick wilse † beze//ghelen met mijnen doot. De Heeren:
Fol. 28 r°. Wy en willen v nv niet meer tenteren, wilt ons
 nv met goeden wille segghen, wie de ghene is,
 die v ghedoopt heeft. Elisab. Och neen
 mijn Heeren, ic hebbe v ymmers
 geseyt, dat ick dat niet
 belijden en wil.

¶ Hier na is de Sentencie ouer Elisabeth ghegaen,
 Int Jaer 1549. Den 27. dach van de Meert²⁾, ende
 is veroordeelt ter doot, ghedrenct te worden
 in eenen sack, ende heeft also haer li-
 chaem Gode op geoffert.

* * *

1) Nadeel. D. i.: zij kregen geen enkel woord van haar te hooren, dat tot nadeel van een van hare broeders strekken kon; geen woord, waarmee zij een anderen geloovige verraden, diens naam genoemd en dus hem in gevaar gebracht zou hebben.

2) Lees: Mei. Zie hierboven bl. 90, aantekening 1.

¶ Een Liedeken van Elisa-

beth, Na de wijse vanden tweeden
Psalm, Ofte: Roosken root
seer wijt ontloken ¹⁾).

Twass een maechedeken van teder leden
Elisabeth dat was haren naem
De welcke was woonachtich ter steden
Van Leeuwerden een Stede bequaem.

In Januario wert sy geuangen
Het was int vijftienhonderste Jaer
Negenenveertich, sy had verlangen
Nae Christum, * dien sij beleet aldaer.

Mat. 10. d. 32.

Men brachtse opt Blockhuys in corter wijle
Daer hebben sy haer ghedrongen an
By haer eedt te seggen, na sWets stijle
Ofte sy niet hadde eenen Man.

Sij heeft geantwoort, als sy dit hoorden
† Te sweeren ons geensins betaemt //
Ja ia, neen neen, sullen zijn ons woorden
Ick en ben met geenen man versaemt.

Fol. 28 v°.

Men seyt als dat ghy verleyt veel lieden
En dat ghy ooc een leeraersse zijt
Dus wilmen dat ghy sult bedieden
Wie ghy geleert hebt in v tijt.

Den Raet.

Och neen mijn Heeren laet my met vreden
Van desen, en vraecht na mijn geloof
Geern wil ick v daer van geuen reden
Heeft sy gesproocken voor blind en doof.

Elisabeth.

Mer wat ist dat ghy hout van die misse
Ende dat hoochweerdige sacrament
Van sulcx en las ick noyt yet gewisse
Mer wel † van sheeren Auontmael ient ²⁾).

Den Raet.

Elisabeth.

† Mat. 26. b. 25.

1. Cor. 11. c. 22.

Sy sprac so veel schriften ter seluer stonde
Dat sy aldaer seyden int gerecht
De Duyuel die spreekt wt uwen monde
Ja * niet meer dan zijn Heer is de knecht.

Elisabeth.

1) In vertaling als n°. 13 in den *Ausbundt*: »Ein schöne Histori von einer Jung-frauen, Im Thon: Wohl dem der in Gottes forchten steht: Oder, Christe der du bist der helle Tag, etc. Ein Mägdlein von glidern Zart, Lieblich, Schön und von guter art, u s. w.»

2) Heerlijk, liefelijk.

Den Raet.
 *Joan.13.b.16.
 Elisabeth.
 † Mar 16.b.15.
 Den Raet.
 Elisabeth.
 † Heb. 7. c. 24.
 1. Joan. 2. a. 1.

Segt den kinderdoop mach die niet vromen ¹⁾
 Dat ghy v wederom doopen liet
 Neen niet weer ben ick daer toe gecomen
 † Alst eens op mijn geloof was geschiet.
 Mogen die Priesters oock sondt vergeuen
 Neen sy, hoe soud ick geloouen soo
 † Christus deenige Priester verheuen
 Die alleen reynicht ons van sonden snoo.

Den Raet.

Daerna sonder lange te verbeyden
 Brachten sy Lijsbet weer voor den Raet
 En mits dien lieten sy haer doen leyden
 In den pijnkelder voor den Hencker quaet.

Wy hebben v noch alleen tot huyden
 Niet dan met goedicheyt aengegaen
 Mer wilt ghy ons vraghen niet beduyden
 Met hardicheyt willen wy bestaen.

Sy lieten haer twee duym ijsers setten
 Als sy niet wilde lijden in lanck
 So dat sy duym en vingeren pletten
 Datter tbloet ter nagelen wt spranck.

Fol. 29 r°.
 Elisabeth.
 Den Raet.
 Elisabeth.
 *Judit. 9. a. 3.

Och ick en macht niet langer verdragen //
 Belijdt, men sal verlichten v pijn

* Helpt my o Heere, sprac sy met elagen
 Want ghy zijt eenen noothelper fijn.

Belijdt, belijdt, riepen sy ter zijden
 So salmen v doen verlichten wel
 Want wy seggen v van te belijden
 En niet van te roepen tot God snel.

Esa. 43. a. 2.
 1. Co. 10.b.13.

Maer sy hielt al aen tot God seer vuerich
 † Die haer verlichte, en sy sprac coel
 Wilt my nv vry voort vragen geduerich
 Want ick als voren geen pijn en voel.

Noch twee scroeuën setten si op haer schenen
 Beschaemt my niet, heeft sy doen geseyt
 Want van eenich mannen my noch genen
 Sijn hant aen mijn bloot lijf heeft geleyt.

Mits dien beswijmde sy onder de handen
 Datmen seyde sy is doot by geual
 Mer sy ontweet zijnde in de banden
 Sprac, ic ben niet doot maer leef noch al.

Den Raet.

En wilt ghi dat noch niet spreeken tegen

1) Baten.

Het wele ghy voor ons bekend hebt hier
 Neen ick, sprac sy tot haer onuerslegen
 † Mer wilt met mijn doot besegelen fier.

Elisabeth.

† Apo. 2. b. 10.

In Martio ¹⁾ in den Jare voorsproocken
 Gaf ouer haer een oordeel den Raet
 Met drencken hebben sy haer ghewroken
 Aen dat lief Schaepken, die Woluen quaet.

Och laet ons aenmercken metter herten
 Elisabeths mannelijck gemoet
 Wanneer sy ter noot leet pijn en smerten
 * Heeft aengeroepen den Heere goet.

Psal. 3. a. 5,
 120. a. 1.

F I N I S.

---

1) Moet zijn: in Mei. Zie bl. 90, aantekening 1.
 II.

Fol. 29 v°.
[n°. 1.]

¶ Dit is de Belijdinghe van Hans

van Ouerdamme, de welcke hy wt
der gheuanckenisse gheschreuen heeft,
ende daer na tot Gent met zijnen
doot betuycht heeft, Int
Jaer 1550 1).

- ~
- Apo. 1. b. 9. * getuygenisse Jesu Christi, wenschet allen Broederen ende Susteren inden Heere: Ghenade, vrede, ende een vierighe liefde, van Godt
- Apoc. 1. a. 6. den Vader, ende den Heere Jesu Christo † den welcken sy prijs, eere, ende Maiesteyt, van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.
- Ephe. 3. b. 13. Ende ghy mijns hertzen alderliefste, en zijt mijnent haluen niet becommert, maer loeft den Heere daer voor, dat hy my so goeden Vader is, dat ick om dat getuychenisse Christi mach lijden banden ende gheuanckenisse, ende oock hope ick in een vyer daer om te gaen. De Heere gheue my cracht door zijnen heyligen Gheest,
2. Cor. 7. b. 17. Amen. Ende wandelt ghy in de vreesse des Heeren, † ghelijck als Eph. 4. a. 1. ghy beroepen zijt. Ende al ist dat wy malcanderen hier inden

---

1) Hans van Overdam is, 'tgeen het *Offer des Heeren* niet vermeldt, maar het gentsche Sententieboek opgeeft, op den brandstapel gestorven. Volgens zijn eersten brief (of: belijdinghe) had hij zelf op zulk een dood gehoopt. Ik heb in de Inleiding, bl. 32 en 33, getracht dat verlangen te verklaren en uiteengezet, waarom men daarbij niet maar aan dweepzucht moet denken. Anders dan door bloedige offers — dit leerde de martelaars wel wat zij voortdurend zagen gebeuren, — vermocht het rijk van God niet te zegepralen over het rijk der ongerechtigheid: welnu, dan kon ook bij hen de afstand niet groot wezen, die de bereidvaardigheid om, als het moest, den dood te lijden scheidde van het verlangen om zoo te doen, het verlangen om Jezus in zijn lijden na te treden.

Onder de martelaars, in het *Offer des Heeren* vermeld, is Hans in zijn toon de heftigste en nevens Peter Bruynen c. s. de éénige, die aggressief of ten minste uitdagend optreedt. Dit laatste in het aanplakbiljet, waarin hij zich tegen de overheid en hare vervolging wendt en dat als de laatste onder zijne brieven is opgenomen.

Van hem is, zie in den tekst hierboven fol. 31 r°, het lied »Van vier vrome Christenen, dewelcke opgheoffert zijn te Lier, anno 1550". Het staat op fol. 32 v° vgg. van het Liedboek achter het *Offer des Heeren*.

De uitgaaf n°. 1, 1562 heeft in zijne brieven overal »gescreven, scandelijksten", evenals »wunschen, wenschet" en »vuur, vuyrige".

vleesche niet meer en sien, dat wy hier namaels malcanderen beschouwen mogen, int Rijke ons Vaders, daer ic corts verhope te wesen, de vrede des Heeren sy met v, Amen.

Mijns herten wenschen ende begheeren van gantschen gronde mijnder sielen is O lieue Broederen ende Susteren inden Hee//re, dat ghy altijt meer ende meer neersticheyt doet, * om uwe beroepinghe waer te nemen, daertoe dat ghy beroepen zijt, van God den Vader, door Christum, totter Maiesteyt ende heerlijkheyt des Rijcx zijns beminden Soons, die zijn † Ghemeynte verworuen heeft, door zijn eygen Bloet, ende hem seluen ouergegeuen heeft voor haer, op dat hyse heerlijk maecte, ende heeftse † ghereynicht door het waterbat int woort, op dat hy hem daer stelde een heerlijke Gemeynthe, die niet en heb eenige vleeke oft rimpel, oft sulcx yet, mer dat si heylich ende onstraflic si.

Daerom O lieue Vrienden, mercket hier op, wat grooter liefde dat ons de Vader bewesen heeft, dat hy zijnen eenighen * Sone niet gespaert en heeft, Ende hoe dat Christus hemseluen so gewillich ouergegeuen, ende den alder versmadelijckste ende schandelijckste † doot des Cruyces voor ons geleden, ende zijn dierbaer bloet voor ons vergoten heeft, † om ons te wasschen ende te reynighen van onsen sonden. Och lieue Broederen ende Susteren; laetter ons op mercken, neerstich bidden ende waken, op dat * ons de salichmakende genade Gods, ende de onwtsprekelijcke liefde des Vaders ende Christi, niet † versuymelijck ofte vergetelijck en worden in ons, door eenige † tijtelijcke sorghe der becommerringhe deser Werelt lusten ende begheerten, die de siele dooden, ende dat wy dan als * vleecken ende rimpelen wt de heerlijke Ghemeynte Christi ghewasschen ende gheueecht worden, Jae als een † onvruchtbaer Rancke afghesneden, ende ten viere gheschiedt worden. Want mijn alderliefsten, het en is niet ghenoech dat wy dat * Doopsel op onsen ghelooue ontfangen hebben, ende door // dat ghelooue in Christo † ingegriffijt zijn, ist † dat wy dat beginsel zijns wesens niet vast tot den eynde toe en behouden. Daerom isser yemant, die gheuoelt, dat hy een * vleck oft rimpel gheworden is, die sie toe, dat hy hem haeste (eer dat hem den Dach ouerualle, als eenen † valstric den vogelen) ende doe † boete met warachtighen leetwesen ende berouwe, ende * rechten weder op de neder ghelaten handen, ende slappe knien, ende loopt met vollen loope, den Camp die hem voor gheleyt wort, op dat het lamme niet wt den weghe ghestooten, maer veel meer ghesont ende sterck worde, op dat wy den tijt onser † Pelgrimagien in de vreesse Gods moghen voleynden, ende ons † onbeuleckt houden van dese erghe boose Werelt, die doch vol bedrochs, * stricken ende Netten is,

Rom. 10. a. 1.

Fol. 30 r°.

1. Cor. 7. b. 17.

Eph. 4. a. 1.

Act. 20. d. 23.

Eph. 5. c. 26.

Titu. 3. a. 5.

Rom. 8. d. 32.

Phili. 2. a. 8.

Apoc. 1. a. 6.

Titu. 2. b. 11.

3. a. 4.

† Heb. 12. c. 15.

Mat. 13. c. 22.

Luc. 21. d. 31.

* Eph. 5. c. 27.

Joan. 15. a. 2.

Mat. 16. b. 15.

Fol. 30 v°.

Ro. 11. b. 17.

† Heb. 3. b. 14.

Eph. 5. c. 27.

Luc. 21. d. 32.

† Mat. 3. a. 2.

* Heb. 12. b. 12.

1. Pe. 1. b. 17.

† Jac. 1. c. 27.

Sap. 14. b. 11.

- Apo. 12. b. 14. de welcke de Duyuel stelt, om de Sielen der Menschen te † verleyden, ende te vanghen door menigherley lusten ende listen. Och
- Joan. 8. d. 44. Heere, bewaert dijn Pelgrims, (voor desen † Moorder) ¹⁾ die in dijnre hope wandelen, ende verwachten alleen onse hulpe ende troost van v, O Hemelsche Vader, door Christum Jesum onsen Heere, dat
- Phili. 1. a. 6. ghy doch * het goede werck, dat ghy in ons begonnen hebt, in ons oock sult volbrenghe tot Prijs ende Lof dijs heylighen Naems. O du Almachtige ende eewige Godt, hoe gheheel onbegrijpelijk is dijn ghenade ende Vaderlijke bermherticheyt, ouer den genen die v vreesen ende lief hebben, O Vader, wie en soude alsulcken God niet vreesen, die de zijne weet te verlossen, al ist
- Esa. 54. a. 7. dat sy schijnen hier eenen † cleyen tijt verlaten te zijn, van alle menschen veracht, verworpen ende veruloeckt op deser Aerden,
- Fol. 31 r°.* nochtans en verlaet hy de zijne niet, // door den troost zijns heylighen Gheests in onse herten, die ons vrymoedich ende vrolijk maeckt, dat wy om zijns Naems wille moghen versmaetheyt lijden, ende wy hopen door de goetheyt Gods, dat onse Pelgrimagie nv haest totten eynde sal wesen, ende van deser ellendiger werelt,
2. Cor. 5. a. 1. ende dal der tranen verlost sullen worden, ende dit * aertsche huys onser wooninghe ghebroken sal worden, op dat wy te huys by onsen
- Jaco. 1. b. 12. Hemelschen Vader soudén comen, ende de † Croone des eewighen leuens ontfanghen, die ons nv voorgheleyt is, ende verhopén dat sy ons van gheen Creatuere genomen en sal worden. Daertoe stercke ons de almachtige ende eewige God de bermhertige Vader, door Jesum Christum onsen HEERE.
- Amen.

WEtet lieue Vrienden, hoe dat het met my toegegaen is voor mijnder geuanckenisse, ende daer na in mijnder geuanckenisse, hoe dat sy met ons omghegaen hebben.

HEt is gheschiet ter tijt doen de vier Vrienden opgheoffert waren (daer ic dat Liet ²⁾ af gemaect hebbe) ende hadse sien verbranden, doen hoorde ic seggen hoe dat si de ander vrienden, die inder geuanckenis noch bleuen waren, met grooter listicheyt ende bedroch

Jer. 14. b. 13. aengeuochten hadden, door den raet der † valscher Propheten, die

Thre. 2. b. 14. des Duyuels listicheyt altijt inden sin hebben, alsoo zijt henlieden oock beroemt hadden, dat zijt doen soudén. Onse vrienden die daer ghebleuen waren, dat waren twee ionghe Knechten ende een ionck

1) Dit invoegsel reeds in n°. 1, 1562.

2) Zie de aantekening op bl. 98 hierboven.

Meysken, * ende wy baden den Heere daghelijcx daer seer neerstich voor, vree//sende, oft sy erghens in mochten verrucket ¹⁾ werden, ende wy verwachten daghelijcks dat sy oock ghedoot souden worden, ende ick werdt soo ghedreuen in mijn ghemoet (om haerder ionckheyt wille) te gaen staen voor aen het Schauot, daer sy ghedoot souden worden, oft sy in eenighen dingen bedroeft gheweest mochten hebben, dat ickse hadde moghen vertroosten, ende de Monicken te bestraffen, die onse Vrienden veel noots doen met quellen, als sy ter doot gheleydt worden, maar (eylacen) de arme Wichters en zijn so verre niet gecomen, maer hebben henlieden onvoorsichtelijken in disputatien met den valschen Propheten laten brengen, hoe wel nochtans henlieden daer af genoegh ghewaerschouwet is gheweest, dat sy hen daer van wachten souden, so lief als sy hare sielen hadden, want een yegelijc en heeft de gaue niet te disputeren, maer dat † gelooue vrymoedich te bekennen, sulcks als men vanden Heere ontfangen heeft, dat voecht den Christenen wel: Maer doen de arme Schapen haer in disputacien hadden ghegheuen, zijnse † in hare consciencien verwerret gheworden, ende zijn also der waerheyt afgheuallen, daer de valsche Propheten eenen grooten roem van droeghen, ende dat sy haer sielen gewonnen, ende wederom tot de heylige Kercke gebracht hadden. Ende doen ick dit ghehoort hebbe, is mijn siel ende gheest seer bedroeft geworden, om dat * verlies der armer Schapen, ende om dat haer de valsche Propheten, ende ooc de Raetsheeren, soo seer beroemt hebben int vallen ende verderuen der armer Lammerkens, ende suygelingen, die sy met besweeren daer toe gedreuen hebben, so ghy hierna wel hooren sult.

Aldus bedroeft zijnde, hebbe ic suchtende // gheclaecht tot Godt, over dat geweld ende cracht des Duyuels die hy bedrijft door zijn * kinderen des ongeloofs, so is my met desen inden sin gecomen, dat ic wilde sommige Briefkens schrijuen, om aen sommige plaetsen te placken, bestraffende haer ydele vruecht ouer dat verlies der armer Schaepkens, die sy haer † sielen vermoort hadden. Doen hebbe ick beghinnen te schrijuen, ende int schrijuen is mijn gemoet so vierich geworden, daer ick meynde een cleyn Briefken te schrijuen van een hantbreet, isset eenen Brief van een geheel blat geworden, ende de Heere heeft mijn verstant geopent, dat ick den heeren wonderlijck haer straffinge met den geheelen Roomschen Rijke, ende zijn eyndinghen door aenwijsinghe der Schrift bewesen hebbe ²⁾, ende inden Brief schreef ick, dat ick wenschede

Act. 12. a. 5.
Hebr. 13. a. 3.
Fol. 31 v°.

1. Pet. 3. b. 15.

Sap. 17. b. 11.

Luc. 15. d. 32.

Fol. 32 r°.

Ephe. 2. a. 2.

Joan. 10. a. 1.

1) Medegesleept.

2) D. i.: ik werd wonderbaar in staat gesteld om hun hunne straf te gelijk

- ende begeerde, ende het geschien mochte met vrijheyte te disputeren int openbaer, inde teghenwoordicheyt van een groot vier, met alle haer Geleerden, ende wie dat verwonnen worde, int vier soude gheworpen worden, ende dat sy de arme Lammerkens met vrede lieten, ende dat sy dat Sweert der Ouerheyte lieten blijen, ende
- Eph. 6. b. 17. stroden met † Gods woort. Doen desen brief gheordineert was, hebbe ick hem den broederen laten sien, dien hy wel behaechde, ende hebber ses ander Briuen na laten schrijuen, van eenen Broeder die beter conde schrijuen dan ick, ende in middeler tijt zijn de arme verdoruen Schaepkens wt der gheuanckenisse gelaten, ende hebbent al wederroepen, ende den eenen ionghen knecht is ghestoruen den selven dach ¹⁾, dat hy wtghegaen was, eene mijle buyten der Stadt, ende is een exempel oft spiegel gheworden, den
- Luc. 6. c. 24. ghenen, * die haer leuen soecken te be//houden. Doen dit gheschiedde, ben ick met Hansken Keescooper van Antwerpen ghecomen, ende hadden onse dingen al bestelt, dat wy de briuen beschicken soudon, ende hebben des saterdaechs tsauonts, de Briuen den Heeren vander Stadt gesonden, ende twee open briuen midden inder Stadt geplacket, datse een yegelijck lesen soude, daer wy den Heere grootelijck van louen ende dancken, dat wy dat beschikten, eer wy geuanghen worden, want wy waren alle ver-
- Mat. 26. a. 13. raden van eenen † Judas die onder ons was, ende die scheen een de alder vroomste Broeder te wesen, van alle die daar waren, alsoo gheueynst conde hy hem houden, ende heefter langhe op wt geweest (also wy nv mercken) om een hoop vrienden te verraden. Ende dese verrader wasser by, daer de Briuen gheplackt werden,
- Heb. 10. c. 25. ende wy hadden bestelt des sondaechs morgens † by den anderen te comen, om van des Heeren woort te spreken, want ick wilde mijn afscheyt met den Broederen maken ²⁾, om wech te reysen des anderen daechs, maer de Heere sy gheloeft, diet anders voorsien hadde. Doen is Hansken des morghens vroeck met my na het Bosch gegaen, daer wy vergaderen soudon ³⁾, ende en hebben onse

met den val van geheel het Roomsche rijk aan te kondigen. Met dit Roomsche rijk wordt niet eigenlijk de Keizer, ook niet de pauselijke kerk op zich zelve bedoeld, maar deze laatste, zooals zij door tusschenkomst van Keizer en overheid hare macht doet gelden.

1) Zulke berichten over tegenstanders, aan wie Gods gerechtigheid het met wonderbare en dus ongedachte straoefeningen, meestal met een plotselingen dood, vergeldt dat zij de geloovigen vervolgd en verdrukt hebben of dat zij afvallig zijn geworden, zijn in de 16de eeuw zeer gewoon. Men leest ze in geschriften van Lutheranen zoo goed als van Katholieken, Doopsgezinden, Hervormden. Vooral over hen, die geloovigen hebben verraden, komen zij voor. Zie *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 139 vgg.

2) Afscheid van de broeders nemen.

3) Van zulke doopsgezinde hagepreëken wordt slechts hoogst zelden melding gemaakt.; ééns van vergaderingen in een vaartuig, Van Braght, bl. 380.

Vrienden niet gheuonden, op de plaetse daer wy meynden, wij sochten wel een half vre ¹⁾ lanc, wy dachten datse niet comen ²⁾ en souden wesen, om dattet des auonts so seer gheregent hadde, wy souden schier wederomme ghegaen hebben, doen seyde ic: Laet ons gaen, hier voor sullen sy moghelijk wesen, ende hebbe al saechtelyk ghesongen, oft sy daer waren, dat zijt hooren mochten, doen hoorde ickt ruysschen int Bosch, ende seyde tot Hansken: Onse Vrienden zijn hier. Doen // stonden wij stille, ende saghen, wie daer voort soude comen, doen quamen daer drie voort met wapenen ende stocken. Doen seyde ick: Wel ghesellen, hebt ghy eenen Hase ghesocht, ende niet gheuanghen? Doen worden sy geheel dootverwich in haer aensichten, ende traden tot ons aen, ende grepen my by den arme, segghende: Gheeft v gheuanghen. Daer vinghen sy ons, ende seyden: Wy hebbender noch eenen grooten hoop gheuangen, doen sagen wy daer onse Broederen, eenen gheheelen Waghen vol ghebonden sitten, ende drie Richteren met alle haer knechten diese bewaerden, eenen grooten hoop. Doen wy daer by quamen, groetten wy onse Broederen met den vrede des Heeren, ende hebbense * getroost met des Heeren woort, vrijmoedich om zijns naems wille nv te strijden. Daer nae straffen wy de Rechters, dat sy soo ghierich waren om onnosel † bloet te vergieten. Doen hebben sy Hansken ende my te samen ghesloten met † ijseren Banden, ende onse Duymen oock. Doen meynden wy, dat si ons na der Stadt gheuoert souden hebben, maer om dattet op een ander Heerlijcheyt was, daer wy gheuanghen waren, so moesten wy een half mijle voorder gaen. Doen achten wijt voor een groot gheluck, dat wy noch soo langhe by den anderen waren, dat wy ouer wech gaende, malcanderen met des Heeren woort troosten mochten, eer sy ons vanden anderen scheyden. Doen worden wy op een Casteel gheleyt, een Mijle van der Stadt, daer worden wy in een Camer alle ghelijck by malcanderen bewaert, daer waren wi drie dagen, want dat was dat recht vander Heerlijcheyt, daer wy gheuanghen waren, daer hebben wy den * Heere onsen // Godt ghedanckt ende gheloeft, dat hijt soowel wiste te schicken, dat wy so langhe tijt hadden, om vrijmoedich malcanderen te vermanen, daer quam oock veel volcx wt der Stadt, die ons quamen besien ende hooren, maer int laetste en mocht daer niemant meer by ons inde Camer comen, daer worden wy vanden hooch Baeliu vanden Lande van Aelst geexamineert van onsen geloove, het welcke wy hem † vrijmoedich beleden. Wy meynden dat wy na Aelst gheuoert souden worden, maer omdat de Baeliu van Gent ons hadde gheset op den Waghen, om na

Fol. 33 r°.

1. Tes. 4. b. 18.

Esa. 59. a. 7.

Acto. 12. a. 6.

Act. 16. d. 25.

Fol. 33 v°.

1. Pet. 3. b. 15.

Mat. 10. d. 32.

1) In n°. 1: huere.

2) Lees: gekomen.

Gent te voeren, doen wy geuangen worden, daerom moesten wy wederom al te samen nae Gent geuoert werden. Ende onse Verrader, die ons verraden hadde, die was met ons geuangen, om dat wijt niet mercken en souden, ende sy setten hem verscheyden van ons in een ander Camer, daer wy een groot medelijden mede hadden, om dat hy by ons niet wesen en mochte, niet wetende dat hy onse Verrader was, ende hy wert op den Waghen mede gheuoert in de gheuanckenisse te Gent, daer creghen wy eerst te weten, dat hy ons verraden hadde. Doen wy nv wt dat Casteel ghebrocht worden, om nae de Stadt ghebrocht te worden, doen was daer veel volcks ghecomen van der stadt, om ons te sien, doen wert daer mijns Broeders Vrouwe gheuangen, die oock een Suster is, om dat sy my aensprack, ende wert op den Waghen gheset, ende noch een ander man oock, die ons gheluck wenschede, daer spraken wy vrylijke totten volcke dat daer ghecomen was, hoe dat sy

Esa. 56. b. 15. * alle mans roof moeten wesen, die hen van der boosheyt af keeren, ende Christum na volghen willen. Daer was veel volcx, die met //

Fol. 34 r°. ons wel hadden willen spreken, maer sy en dorsten niet, om der booser Rechters wille. Alsoo worden wy onser thiene Bontgenooten, twee staen bereyt¹⁾, ende vier Aencomelinghen, de twee andere waren gheuangen om dat sy ons aenspraken. Aldus hebbense twee Waghens vol na der Stadt geuoert by hooghe Sonne schijn, ende onder wegghen vinghen sy noch een Vrouwe, om dat sy maer en seyde tot ons: God die beware v, Die moeste oock op den Wagen sitten. Maer doen wy in de Stadt quamen, souden sy die alle geuangen hebben, die ons aenspraken, ende die wy weder toe riepen met des Heeren Woort, sy en souden die op twintich Waghens niet gheuoert hebben, want dat volck quam so dicke van alle canten toe geloopen, tegen dat wy aldaer voorby quamen, gelijk water dat vanden Berghen neder loopt, ende werdt tot een groot water, also liep dat volc by den anderen, ende dit duerde vander eender stadtpoorte tot in des Grauen Casteel, dat by dat ander eynde vander stadt staet, by een vre gaens verre, daer worden wy op dat Casteel geleyt. Ende de Rechter vanden Lande van Aelst leuerde ons ouer in de handen van de Heeren van des Keyzers Rade, daer worden wy van malcanderen verscheyden ghe-

---

1) Het Offerboek van 1615 en alle verdere uitgaven, ook Van Braght, maken hiervan: »staende bereyt". Wat het onderscheid is tusschen deze en hen, die door Hans »aencomelinghen" worden genoemd, is mij niet duidelijk. Later is nog eens sprake van »een jonck broeder, die den doop noch niet ontfanghen en hadde maer stont bereyt". — 't Geheel beteekent: wij worden met ons tien bondgenooten, d. i. lotgenooten: Hans Keeskoopier en ik, de twee en de vier aangeduiden, en nog twee anderen, die, omdat zij ons toespraken, mede in hechtenis werden genomen.

leyt, sommige bouen op Cameren, de Vrouwen bleuen oock bouen, maer onser elue worden gheleyt in eenen duysteren diepen Kelder, ende inden Kelder stonden al verscheyden ghemetselde oft ghemuerde donckere gheuanckenissen, daer worden wy al verscheyden gheset, drie ende drie, Maer Hansken ende ic worden in dat alder duysterste gheleyt, daer was een weynich ghemorselft stroo, so veel als men in eenen schoot // draghen soude, daer mochten wy ons *Fol. 34 v°.* mede behelpen. Ick seyde: My dunckt dat wy met * Jonas inden *Jon. 1. b. 1. 7.* buyck vanden Waluisch zijn, soo doncker ist hier, wy moghen vast *Mat. 12. d. 41.* met Jonas tot den Heere roepen, dat hy onse Trooster ende Verlosser sy, want wy nu van alle menschelijke troost ende bystant berooft zijn, waer af dat wy ons niet bedroeft en hebben, maer Godt gheloeft ende ghedanckt, dat wy † om zijns Naems wille *Act. 5. c. 42.* lijden mochten, ende wy spraken onse ander Broeders oock aen, die inde ander Speloncken lagen, want wy conden malcanderen wel hooren spreken.

Doen wy daer drie ofte vier daghen ghelegghen hadden, worden wy beyde, Hansken ende ic bouen by de Heeren ontboden, daer worden wy gheexamineert, ende nae den gront ons gheloofs gheuraecht, wanneer dat wy ghedoopt waren. Doen heeft ons de Heere nae zijnder Beloften eenen † mont ghegeuen, vrijmoedich te spreken, ende hebben begheert ons int openbaer te verantwoorden, metten worde Gods. Doen hebben sy ons gheantwoordt, dat sy ons geleerde Mannen beschicken wilden, die soudens ons onderrichten, alsoo zijn wy weder nederwaerts gheleyt. *Luc. 21. b. 14.*

Doen corts daer na worde ic bouen gehaelt op een ander Camer, by twee Raetsheeren ende eenen Schrijuer, ende hebben my daer seer scherpelijck onderuraecht, waer dat ick gheweest hadde, ende oft ick wel wiste, dat ick ghebannen was van ouer ses Jaren, in Marten Huereblocks tijt ¹⁾, ende waer dat wy onse vergaderinghe ghehouden hadden: Dat wisten sy al, want de Verrader haddet haer al gheseyt. Ick seyde: Wat wilt ghy my vrighen, daer ick wt // vreemde Landen come? Want ick en hebbe niet opset niet *Fol. 35 r°.* veel willen vragen, op aontuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden ²⁾, waerom vraecht ghy so scherpelijck, en hebt ghy noch niet * onnoosel bloets ghe- *Esa. 59. a. 7.* noech om te verghieten? dorst vlieden om noch meer? Vraecht vry nauwe (seyde ick) het sal v † wederom vanden gherechtighen *Psa. 9. b. 13.*

1) Marten Huereblock, Sakramentist, 8 Mei 1545 te Gent verbrand: Van Haemstede, uitgaaf van 1671, bl. 95.

2) Met het oog op de mogelijkheid, dat ik in hechtenis kwam en dan gevaar zou loopen van op de pijnbank namen te noemen, naar welke men mij onder de foltering vraagde.

Mat. 18. a. 3. Rechter worden gheuraecht, ist dat ghy v † niet en bekeert. Doen
 Mat. 26. f. 62. vraechden si my noch meer, ende * beswoeren my by mijn Doop-
 sel, ick soudet segghen, want (seyden sy) wy weten dat ghy lieden
 niet en liecht, daerom segget ons. Ick seyde: Dat ghy wetet dat
 Phil. 1. d. 28. wy niet en liegen, dat is ons een † getuychenisse totter salicheyt,
 ende v ter verdoemenisse, dat ghy lieden alsulcken doodet, maer
 v besweeringhe en heeft gheen macht teghen de waerheyt. Ende
 het wert al geschreuen wat ick seyde, ende droychden my te pij-
 nighen, waert dat ickt henlieden niet al segghen en wilde. Ick
 seyde: Dat ick niet en weet, encan ic v niet seggen, ende si quel-
 den my aldus seer lange. Doen wert ic weder nederwaert geleyt.
 Ende also deden sy met al onse vrienden, de een na den anderen,
 alleen.

¶ Op eenen Saterdag, so wert ick weder bouen ghehaelt op
 de selue Camer: Doen waren daer vier Monicken: De Gardiaen
 van de Minrebroeders zijn tweester ¹⁾ ende de Pater van de Jaco-
 binen, zijn tweester, ende met my quam een ionck Broeder, die
 den Doop noch niet ontfanghen en hadde, maer stont bereyt. Doen
 ic neder geseten was, ende vraechde wat sy begheerden, doen sey-
 den sy, hoe dat sy vanden Heeren geschiet waren om ons te on-
 derrichten, ende met malcanderen te spreken vanden gront //
Fol. 35 v°. ende Articulen des geloofs. Doen heb ick geantwoort, dat ic bereyt
 was, my te laten onderrichten met Godts Woort, ende begeerde
 wel tsamensprekinge te houden van den Gront ende Articulen des
 geloofs, ende dat int openbaer, in de teghenwoordicheyt vanden
 Rechteren, die ons ordeelen sullen, ende int bi wesen van onsen
 Broederen ende Susteren, die met ons gheuangen zijn. Antwoort.
 Dat en sullen sy also niet toelaten willen. Hans van Ouerdam:
Jer. 26. b. 14. * Wel, so moghen sy doen wat sy willen, ende wy en willen aldus
 int heymelijck niet disputeren alleen, op datmen onse woorden niet
 en verdrayet achter onsen rugge. Antwoort. Wy en willen uwe
 woorden niet verdraeyen. Hans van Ouerd. Neen, wy kennen v
 wel. Vraghe. Waer voor kent ghy ons, wat quaet hebben wij v
 gedaen? Segget doch, wat quaet weet ghy van ons? Hans van
Mat. 7. b. 15. Oue. Als ghijt ymmers weten wilt, so houde ic v voor † valsche
2. Tim. 3. a. 2. Propheten ende verleyders. Doen quamen wi int disputeren van
 haren geestelijcken schijn ²⁾, ende vant gebot des Paus ouer de
 reynicheyt der Papen ende Monicken, ende waerom dat sy geeste-
 lijke genoemt zijn ende dander wereltlijke, daer si al behooren
 gheestelijck te wesen. Doen bewees ick, dat sy secten waren. Doen

1) Met een tweeden.

2) Uiterlijkheden.

meenden sy: Dit en vordert niet, laet ons disputeren van den articulen des geloofs. Doen seyde ick: wel alsoo ick gheseyt hebbe. Sy seyden, sy wildent de Heeren segghen. Alsoo zijn wy ghescheyden, als wy wel twee vren metten anderen gedisputeert hadden. Twee daghen daer na, doen worden Hansken ende ick beyden byden Heeren ontboden, ende die vier Monicken waren daer by, ende leyden ons voor om te disputeren, Doen hebbe ick // totten Heeren ghesproken. Mijn Heeren, ick vraghe v lieden, in wat huys dat wy zijn, in een huys van rechte oft van geweld? Antw. In een huys van rechte. Hans van Ouerd. Godt gheue dattet alsoo wesen moet, Maer mijn Heeren, waerinne beschuldicht ghy ons, dat ghy ons als † dieuen ende moorders geungen ende ghesloten hout, hebben wy yemant te cort gedaen, oft legt ghy ons ghewelt oft moordt op, oft eenige schelmstucken? Antw. Neen, wi en weten alsulcks niet van v lieden, Hans van Ouerd. Wel mijn Heeren, waerom hebdi ons dan geungen? Antw. Dat sal v v wederpartije wel segghen. Hans van Ouerd. Zijt ghy dan onse wederpartije? Antw. Neen, maer wy zijn Richters: Doen seyde ick tot die Monicken: Sijt ghy dan ons wederpartije? Antw. Neen. Hans van Ouerd. Wel, is niemandt onse wederpartije, waerom zijn wy dan aldus geungen? Doen seyde een Raetsheer. Die Keyser is v wederpartije. Hans van Ouerd. Wy en hebben teghen die Keyserlijke Maiesteyt niet misdaen, nae den ghewelt, † die hy van Godt ontfanghen heeft, ende ¹⁾ wil hem ghehoorsaem zijn in alle ordinancien, * so verre als ick metter waarheyt vermach. De Raetsheere: Ghy hebt verghaderinghen ghehouden van dese † nieuwe leeringe, ende die Keyser heeft gheboden, datmen alsulcx niet doen en soude. Hans van Ouerd. Sulcke gheboden te maken, en is hem van * Godt niet ghegheuen, daer treet hy buyten den ghewelt, die hem van Godt ghegheuen is, daerinne en kennen wy hem niet als een ouerste, want onser sielen salicheyt gaet ons naerder, dat wy † God gehoorsaemheyt bewijzen. Doen seyden die Monicken: Wy zijn // v wederpartije, daerinne, om dat v Leere niet goet en is, want waerse goet, ghi en sout in bosschen ende hoecken niet predicken, mer int openbaer, Doen seyde Hansken: Verleent ons een vrije plaetse op de Merct, oft in v Cloosteren ofte Kercken, ende besiet oft wy dan in Bosschen sullen gaen, Maer neen, ghy sout vreesen datmen v * bestraffen soude, Daerom hebt ghy vercregen, datmen v niet bestraffen en mach, ende hebt ons verdreuen wt Steden ende landen. Die Monicken: Eylacen, dat en hebben wy niet gedaen, dat doet de Keyser. Hansken: Daer hebt ghy hem toe gedreuen.

Fol. 36 r°.

Mt. 26. e. 54.

1. Pet. 4.b.15.

Rom. 13. a. 2.

Acto. 5. d. 30.

Acto. 17. c. 20.

Esai. 10. a. 2.

Fol. 36 v°.

Joa. 3. c. 20.

---

1) »Ik" is in alle uitgaven uitgevallen.

De Monicken: Wy en hebben. Doen begonnen die Heeren oock te spreken tegen ons, waerom dat wy metten gheloof onser Ouderen niet te vreden en waren, ende met onsen doopsel. Wy seyden: Wy en weten van gheen kinderdoopsel, dan van een doopsel des
 Mat. 28. c. 19. * geloofs, daervan dat ons Gods woort leert. Doen hadden wy noch
 Mar. 16. b. 15. veel ander woorden, bestraffende, dat sy wilden Rechters wesen ouer saken des gheloofs, daer sy die Schrift niet en verstonden. Maer wilt ghi Rechters wesen, so hout v onpartijch ¹⁾, ende laet die saecke in redelijker ordinantien toe gaen, ende beyde die partijen gelijckerhant byden anderen wesen, ende laet onse broederen ende susters die hier met ons geuangen ghebrocht zijn, by ons wesen, ende dan salder een wt ons spreken, dien die Heer den mondt opdoen sal, ende die ander sullen toehooren ende swijgen, so lange als die spreekt, ende dat onse wederpartie ooc alsoo doen. Die Heeren: Wy en willen v lieden by malcanderen niet laten comen, wy willen dat ghy hier alleen sult disputeren. Doen seyden wy:
 Fol. 37 r°. Mijn Heeren, het waer v lieden dat alder//bequaemste, ende het ghinck al met eender disputation door, anders sult ghy wederom altijt een disputation op nieu beghinnen moeten met een oft twee smaels. Die Heeren: Wat ist dan, wy willent alsoo niet hebben, Doen seyde een Raetsheer: Sy willense by den anderen hebben, om dat sy den anderen noch meer verleyden souden, daerom en machmense niet daer bi laten comen. Hans van Ouerd. Mijn Heeren, ghy segt dat ghi Rechters zijt, maer wy houden v als onse partye, want ghi soect ons in alle wegen te crenken, ende ons
 2. Cor. 11. a. 5. ende onse medegenooten met gewelt, ende listicheyt * afuallich te maken van onsen ghelouue. Antw. Waerom en souden wy dat niet doen, om dat wy se weder te recht mogen brengen. Hans van Ouerd. Wel mijn Heeren, so hoort dit: Omdat wy sien dat ghi geen Rechters, mer onse wederpartye zijt, ende ghebruycket alle gewelt ende listicheyt, waer ghy condt ende moecht tot uwen schoonsten, ende tot onsen achterdeele ²⁾: Inden eersten hebt ghy onse Testamenten, daer wy onsen troost in vinden, met ghewelt ontnomen ende berooft, Ten anderen hebt ghy ons verscheyden geleyt, deen in diepe duystere kelderen, die andere op hooge cameren, Ende ten derden soect ghy ons nv met verscheyden disputation te verlistigen ende te bedrieghen, ende dan te seggen dat ghy ons ouerwonnen hadt, achter onsen rugge tot onsen broederen, ende dan wederom also tot ons van onsen broederen ende susteren, ende daerom mijn Heeren, en willen wy hier alleene niet disputeren,

1) Lees: onpartijdich.

2) Om u zoo goed mogelijk voor te doen en tot ons nadeel.

ofte onse broederen ende susteren sullen daer by wesen. Doen sy hoorden dat haer voornemen ouer ons nae haren wille geen voortganck en hadde, soo worden sy seer toornich, ende // die Monicken *Fol. 37 v°.* oock, wi sagen wel watter te doen was, dat het al schalcheyt was, wat sy bedreuen, want al wast datmen van sommige stucken metter Schrift bewese, dat sy onrecht hadden, so en wilden zijt doch niet bekennen, ende ontschuldighen hen lieden metten Keyser, ende zijn mandament, ende die Monicken metter langher * ge- *Sap. 14. b. 16.* woonten der Roomscher Kercken, ende metten grooten hoope onser Ouderen, Ende alsmen dan metter Schrift gewesen hadde ter contrarien, dan wast gelijk te voren, als oftmen tegen den ouen gegaept hadde ¹⁾. Doen seyden wy: Wel mijn Heeren, wilt ghy ons dan niet toelaten in redelijcker ordinancien te disputeren, also wy begheert hebben? Antwoort. Neen. Wel dan (seyden wy) ghy wetet den gront ons gheloofs, die wy v vrymoedich beleden hebben, soo muecht ghi nv met † ons doen wat ghy wilt, soo verre alst God *Jere. 26. b. 14.* toelaet, ende siet wel toe wat ghi doet ende handelt, want daer is noch een * Richter bouen v, ende de Heere wilt v die † Ooghen *Ephe. 6. a. 9.* des verstants op doen, op dat ghy sien moecht, hoe iammerlijck dat † *Eph. 1. c. 18.* ghy vanden * valschen Propheten verleydt ende bedroghen zijt, *Jer. 14. b. 14.* als dat ghy tegen Godt ende dat Lam strijt, het welcke v † swaer *Actor. 9. a. 5.* vallen sal, ist dat ghy v niet en bekeert. Doen zijn wy weder wech gheleyt, als wy niet voorder disputeren en wilden, want dien raet hadden wi met malcanderen besloten, doen wy noch opt Casteel by den anderen waren, buyten der stadt, op dat sy die eenuoudighen niet en souden oueruallen metter disputatien, so en conden sy niemant wijs gemaken, dat syse verwonnen hebben, wel wetende, dat sy niet disputeren en sullen, ten ware dat sy by den anderen quamen, ende dan gheschiet die disputa//tie tot troost ende *Fol. 38 r°.* vermaninge onser Broederen ende Susteren diet hooren, want doen wy sagen dat sy haer schoonste deden, en wilden wy het onse oock niet laten, want wy sagen wel dattet noot was: Doen sy saghen, dat dit niet gelucken en wilde, doen hebben sy eenen anderen raet voortgebracht, ende hebben eenen Raetsheer ende twee monicken, eenen grauwen ende eenen swarten in een camer bestelt, ende daer wort telcken een broeder oft suster voort ghehaelt, datse disputeren souden, ende beweeren den gront haers gheloofs metten Monicken, Die seyden, dat sy in een camer alleen niet disputeren en wilden, maer int openbaer, als wy by den anderen zijn voor de Heeren. Doen seyden sy: wy besweeren v

1) In het gapen den mond van een bakkersoven willen evenaren; iets onbereikbaars willen.

- by v gelooue ende by uwen doopsel, dat ghi hier disputeert. Doen
 Marc.16.b.19. seyde de broeder: Mijn gelooue ende * doopsel kenne ic, maer ic
 en hebbe met uwen besweeren niet te doen, dan laet ons by mal-
 canderen comen, dat is recht onse begeeren, om met v lieden int
 openbaer te disputeren, mer niet aldus in een camer alleen, Doen
 ontboden sy een ander, ende also, tot dat syse alle voor hadden,
 ende daer en woude niemant also disputeren. Doen moeste ick oock
 voort comen alleen in een camer by enen Raetsheer, ende twee
 Monicken, die begonden my oock te besweeren. Doen seyde ick:
 Math. 7. a. 6. Wat wilt ghy my besweeren, dat ick de † roosen voor die honden,
 ende die peerlen voor die verckens werpen sal, op dat ghyse ver-
 treden sout ¹⁾? Neen dat heeft my die Heere verboden, Neen ick
 Psal. 19. b. 11. achte † Godts woorden al costelijcker, dan dat ic hier * dat licht
 * Luc. 8. b. 16. te vergeefs soude laten schijnen, daer niemant door verlicht en
 worde, maer dattet gelastert ende bespot soude worden, ghelijck
Fol. 38 r°. ghy lieden doet, als men // v de waerheyt seyt. Doen beswoeren
 sy my noch al veel meer. Doen seyde ic: Wat wilt ghy veel be-
 sweeren, ick en achte v besweeringe niet, want het is eenen aert
 2. Par. 33. a. 6. der † tooenaers, die teghen die waerheyt besweeren: Maer nv
 sie ick wel, waer door dat onse twee broeders ende suster haer
 Eze. 13. b. 19. sielen * gemoort ende verleyt zijn, door v toouersche besweeringe,
 Joan. 10. a. 1. dat sy haer voor des duyuels listicheyt niet gehoedt en hebben,
 dat si de gauen niet en hadden te disputeren. Doen seyde die
 Gardiaen: Ghy hebt v beroemt in uwen brief, te disputeren int
 openbaer, waerom en dorst ghy nv niet disputeren. Hans van
 Ouerd. Ghy Monick, dat begeer ic noch van gantser herten, mijn
 1. Pet. 3. b. 15. * ghelooue te verweeren met Gods woort, int openbaer voor allen
 menschen, maer v cappe soude al anders beuen, als ghy met mi
 moest disputeren opt vyer, ende dat die Ouericheyt uwe bescher-
 mer niet en waar. De Raetsheere: Neen, wy en hebben daer af
 gheenen dorst, om v int openbaer te laten disputeren, ghy zijt nv
 in onsen handen. Hans van Ouerd. Ick hebbet begeert, eer dat ick
 wiste dat ick in uwen handen comen soude, maer ick sie wel, dat
 4. Es. 11*.12*. wy in die Clauwen des * Arents ³⁾ gheraect zijn, ende die daer in
 coemt, die en can daer niet weder wt comen, hy en moetter siel oft
 lijf laten. Die Raetsheeren: Wie is die Arendt, die Keyser? Hans

1) Eene vertaling van Matth. 7:6, die ik in geene bijbeluitgaaf heb kunnen vinden.

2) Die arend is, zooals uit den tekst, daarbij aangehaald, blijkt, ontleend aan het apocriefe boek IV Ezra, hoofdstuk 41 en 42. Hij komt daar, evenals de dieren in Daniël, voor als beeld van een rijk: hier van een rijk, dat geheel de wereld wil omspannen. Zie de aantekening op bl. 101, fol. 32 r°. De in den tekst genoemde brief aan de Heeren van de Wet te Gent volgt achter dit schrijven.

van Ouerd. Neen, † het is dat Roomsche Rijk ofte ghewelt, leest Dani. 7. b. 7.
 den brief die ick v lieden gheschreuen hebbe, die sal v wel onder-
 scheyt gheuen. Doen hadden wy noch veel woorden met malcande-
 ren, ende de Monicken worden gram op my, ende beghonsten * op- Col. 2. b. 18.
 geblasen woorden te spreekken. Doen seyde ick, dat Paulus te recht
 gheprophe//teert hadde van hen lieden, † dat si lasteraers, stout, *Fol. 39ro.*
 ende opgeblasen waren. Doen wert broer Jan de croock so toor- 2. Tim. 3. a. 2.
 nich, dat hy begonste te roepen: Sotkens, Sotkens, Ketters, Ketters
 zijt ghy lieden. Hans van Ouerd. * Siet, en is dat niet een fijn 1. Tim. 3. a. 1.
 Leeraer? ende Paulus seyt: † dat een Leeraer niet kijfachtich noch † Titu. 1. b. 7.
 toornich wesen en sal. Die Raetsheere schaemdet hem self, dat die
 Monick so leelijcken ghebeerde ¹), ende vermaende hem stille te
 wesen.

Daer nae op een ander tijt, quamen daer twee wereltlijcke Papen:
 Meester Willem van den Nieuwen lande, ende die Proche-Pape
 van S. Michiels. Ic vraechde haer, wat sy begheerden. Sy seyden.
 Wy comen om uwe siele te soecken. Dat mael hieldt ick mij so
 bedect, als ick conde, verhopende, dat wy int openbaer voor de
 Heeren, gedisputeert soudén hebben, als sy my seyden, dat sy
 haer beste daer toe doen soudén, Maer doen ick hoorde, dattet
 niet zijn en mochte, doen sy ten anderen mael weder by my
 quamen metten Schrijuer, dachte ick, wy moeten metten anderen
 al anders aent boort, dan wy laestmael waren. Doen vraechde ic.
 Wat begeert ghy dan? Antwoort: Wy begeeren dat ghy v wilt
 laten onderrichten, want siet, wy soecken doch v siele. Hans van
 Ouerd. Doet ghy dan so grooten neersticheyt om sielen te soecken?
 Antw. Jae. Hans van Ouerd. Wel, so gaet inder Stadt aen allen
 plaetsen, tot dronckaerts, hoereniaghers, vloeckers, schelders, ghie-
 rigen, houaerdigen, ende afgoden dienaers, suppers ende brassers,
 ende moorders die † onnosel bloet vergieten, dat zijn noch al uwe Esai. 59. a. 7.
 broeders, gaet ende soect hare sielen, de mijne heeft * Christus Luc. 15. b. 9.
 gevonden. Antw. Wy vermanense, dan heb//ben wy onse sielen *Fol. 39vo.*
 gequeten. Hans van Ouerd. Het en is daer mede niet genoech,
 ghi moest tot haer gaen ende * bestraffense also, ende wilde sy Mat. 18. b. 15.
 dat niet hooren, so moest ghyse voor die gemeynte brengen, ende
 bestraffense int openbaer, hoorden sy dan niet, doense dan wter
 ghemeynten, houtse als heyden ende openbaer sondaers ²), alsoo
 Christus leert, Ende Paulus totten * Corinthen. Ende bestraft oock 1. Cor. 5. b.
 uwe Richteren, die gewelt ende onrecht doen, Ja † onnosel bloet Esa. 56. a. 7.

1) Zich gedroeg; te werk ging.

2) In meer dan ééne 16de-eeuwsche hollandsche vertaling wordt hetzelfde woord
 nu eens met »tollenaers», dan met »openbare sondaers» weérgegeven; evenals in
 duitsche vóórluthersche vertalingen met »Offensünder».

- storten ende vergieten. Doen seyde een Paep: Souden wy de Ouer-
 Act. 10. d. 34. hoofden gaen bestraffen? Doen vraechde ick, oft God een † aen-
 siender der personen waer. Antw. Neen. Hans van Ouerd. Wilt
 ghy Gods dienaers wesen, ende wilt die personen aensien? Ant.
 Dat soude een oproer maken in die Stadt, ende¹⁾ souden een
 Mat. 5. a. 10. daerom dooden. Hans van Ouerd. Soo leedt ghy om de * gherech-
 ticheyt. Maer my docht dat sy geen en grooten lust en hadden
 daer voor te lijden. Somma, wy handelden also veel vanden ban²⁾,
 Mat. 18. b. 15. alsment also na * Christus ende † Paulus woorden nae volghen
 + 1. Cor. 5. b. soude, datter Paus, Prelaten, Keyser, ende Coninck, Ja sy oock
 met haren gheheelen hoope souden buyten ghesloten worden, also
 soude dat hoopken al cleyn geworden hebben. Doen seyde ick
 haer lieden, dat haer geheel huys in brandt stont, metten helschen
 Mat. 7. a. 5. vyere ontsteken, dat souden sy eerst blusschen * eer dat sy qua-
 men sien, oft in ons huys eenich dangier des vyers waer. Doen
 ghinghen sy wech, die eene Paep en quam niet meer weder.
 Meester Antonius van Hille daer handelde ick oock soo mede, die
 quelde den anderen, maer my liet hy met vreden.

- Hier mede beuele ick mijn lieue broederen ende susteren inden
 Fol. 40ro. Heere inde handen // des almachtigen Gods ende Vaders door Je-
 sum Christum onsen Heere, Amen. Geschreuen in mijnder geuanc-
 Apo. 1. a. 9. kenne, om dat * getuygenisse Christi. In die duyster geuankenisse
 heb ic een maent gelegen, nv legge ic in eenen diepen ronden
 put, daer isset wat claerder, daer in heb ick desen brief gheschre-
 2. Pe. 1. b. 14. uen. Ick verhope in dese weeke mijn † offerhande te doen, soo
 het den Heere belieft, metten genen die de Heere daer toe voor-
 sien heeft, want ist dattet dese weeke niet en geschiet, so salt
 noch wel twee maenden verbeyden, met dat sy dan in ses weecken
 niet te rechte en sitten. Weet dat onse broederen ende susteren
 wel ghetroost ende ghemoet zijn door de ghenade des Heeren,
 Godt heb lof: Ick bidde v door die Broederlijke Liefde die ghy
 tot my hebt, dat ghy desen brief besciet na Vrieslant, namelijk in
 Emderland, desen selfden brief, also haest als ghy cont, ghy moecht
 hem wel wtschrijven, maer haest v daer mede, dat begeere ick
 vriendelijck datmen hem beware, op dat hy niet gheschuerft oft
 vuyl en worde. Die broeders die by mi inden kelder liggen, laten
 2. Tess. 5. c. 26. v altesamen * groeten metten vrede des Heeren. † Wy bidden da-
 + Col. 1. a. 9.

1) »Zij» is reeds in n°. 1, 1562 uitgevallen.

2) Met ban wordt hier alleen de algemeene eisch bedoeld, dat in de gemeente van Christus over de zeden der leden tucht worde geoeft; niet die eigenaardige instellingen en voorschriften voor de toepassing van dien eisch, waarover in oude doopsgezinde kringen zooveel strijd is geweest. Die strijd kwam in dezen tijd, 1550, eerst op, en niet in Vlaanderen, maar bij de oudsten in het Noorden.

gelijcx den Heere voor v lieden, doet ooc so voor ons, * Wandelt Act. 9. d. 31.
 inde vreese des Heeren, soo salt v wel gaen. Als desen brief ge-
 lesen is, so beschiet hem na Antwerpen, dat hy inder gemeynthe
 te Emden beschiet werde, op dat hy voor een yegelijke
 ghelesen werde, dat begheer ic aen mijn lieue
 broeders door die broederlijke liefde
 die ghy tot my draecht.
 (. : .)

¶ Dit is eenen Brief van

den selfden Hans van Ouerdamme, die
 hy ghesonden heeft aen die Heeren van
 der wet te Ghent, ende aen die
 Raetsheeren, sdaechs te
 voren, eer hy geuan-
 ghen worde.

*Fol. 40 v°.
 [n°. 2.]*

Verstaet wel:

Die Ooren heeft om horen die hoore, Ende diet leest, die mercke daer op, ende oordeelt met verstant der heyliger schrift, mer † wee den genen die met onuerstande oordeelt. Hoort, tot v ist dat ick spreke, o ghy vleyschelijcke generatie, ghy Ismaelijten, Ghy die v beroemt Christenen te wesen, om dat ghy wten water sonder Gheest gheboren zijt, ende ghy veruolcht die kinderen der belof- ten, die door den ghelooue in Gods woort wten water ende Geest geboren zijn, Ja ghy veruolchtse ghelije † Ismael Isaac dede, ge- lijck † Esau Jacob, ende als die * Joden Christum veruolchden, alsoo doen nv die vleyschelijcke geborene Antechristen die geeste- lijcke geborene Christenen, (die de beloften des ewighen rijcx ontfanghen sullen door Christum, † die een erfgenaem alder din- gen is, die zijn * rijck wederom laet vercondigen door den Euan- gelium, † Tot boete ende warachtich berou der dooder wercken, door den gelooue aen hem) zijn getuygen versmadende, &c. Dit is den † wint, o * Arent ¹⁾, wilt merken, die daer blaest waer hy wil, die ghy niet en weet van waer hy coemt, oft waer hy henen gaet. Hoort nv zijn stemme, // die den Alderhoogsten behouden heeft tot in de laetste tijden, om v dijne misdaden ende straf te openbaren, de welcke nv begint zijn volc te verlossen door veel

Mat. 13. b. 9.
 Apoca. 2. 3.
 † Esa. 5. c. 20.
 + Gen. 21. b. 10.
 Gala. 4. c. 29.
 † Ge. 27. f. 41.
 * Mt. 26. e. 46.
 Joan. 5. b. 16.
 † Heb. 1. a. 2.
 * Mat. 24. b. 14.
 Mar. 1. b. 14.
 Apoc. 14. a. 6.
 † Mt. 4. b. 17.
 Marc. 1. a. 4.
 Tit. 2. b. 12.
 † Joan. 3. b. 8.
 * 4. Esd. 11. 12.
Fol. 41 r°.
 4. Esd. 11. d.
 37. 12. d. 31.

1) Zie de aantekeningen bij fol. 32 r° en 38 v°.

- catyuicheden ende verdriet. Daerom merckt, o ghy Arent, dat eynde dijns tijts is seer na by, zijt ghy niet dat vierde Dier? O ia
- Dani. 7. a. 7. ghi, dat Daniel sach, dat met zijn * ijseren tanden al verschuerde, ende dat ouerblijfsel met zijnen voeten vertrat, ende dat alderquaetste Hoornken voortbrochte. Ende ghy hebt bewoont dat Aert-
 4. Es. 11. e. 41. rijcke veel iaren met bedroch, ende ghy hebt de werelt † geordeelt, niet metter waerheyt, want ghi hebt die saechtmoedige gequelt, ende die rustende gequetst, ende hebt die logenachtige liefghehadt, ende die wooninge verdoruen der geender die vrucht maken, ende hebt ouerweldicht die v niet en misdeden, Daerom is dijne versmadinge totten Alderhoochsten opgegaen, ende uwe houerdicheyt totten Alderstercksten. Daeromme moet ghy Arent
 4. Esd. 11. e. wech ghedaen worden, * op dat de aerde vercoele, ende wederkeere, verlost zijnde van uwer cracht, ende hopen mach dat oordeel ende ontfermherticheyt des geens diese gemaect heeft, Wiens oordeel beter ende gerechter wesen sal dan het uwe, o ghy Arent. Daerom moeten uwe quade hoofden, die totten laetsten behouden zijn, dat eynde des Arents wesen, om de alderquaetste boosheit des Arents te volbrengen met zijnen quaden vederen, die ooc tot int laetste gehouden zijn.
4. Es. 11. e. 45. † Hierom hoort ghy ijdel lichaem des Arents die v ijdelijc be-roemt, het gene dat ghi niet en zijt, te weten, Christenen. Hoort ooc toe ghy alderquaetste Clauwen, die gewillich ende bereyt zijt te verderuen ende te verschueren, het gene dat v alderquaetste
 4. Es. 11. e. 42. hoofden gebieden, door den raet der * logenachtigen, die sy lief
Fol. 41 v°. hebben. Waerom verblijft ghy v int verdriet // ende vallen der
 Heb. 5. b. 15. armer lammerkens ende suygelingen, die noch * mele nutten, de welcke ghy met geweld geuangen hout, ende met valsce logenachtige listen haer sielen moordet, de welcke maer een iaer oft twee ten hoochsten aent gehoor der waerheyt ghecomeen zijn, ghy en hebt noch niet, die v in allen Articulen des geloofs onderrichten connen.
- Schaemt v des beroemens, dat ghy door uwe vleyscelijcke blinde geleerde, die onnosele verwonnen hebt, met subtile logenachtige listen ende gebroken schriften. Och wee wee, der groter ellende,
 Mt. 14. a. 12. der veruaelijcker tijden, dat die * boosheyt so verre de ouerhant genomen heeft, dat die waerheyt so vele niet toegelaten en is, haer int openbaer te verantwoorden. Den Alderhoochsten si geclaecht des iammers, gewelts ende groter ellende der beuruchter ende suygelingen in dese tijden, Om dat haer gheen hulpe, troost nochte bystant geschieden en mach, van den genen die de Heere meer
 Titu. 1. b. 11. genaden ende gauen gegeuen heeft, om de † wederstrijders den mont te stoppen. Oft ghy hier op seggen wilt: Laetse dan voort

comen die beter begaeft zijn, ende meer genaden ontfangen hebben. Hier op antwoorden wi, dat die wolf lange roepen soude na de schapen, eer sy comen soudent, wel wetende, dat si van hem verschuert soudent wesen met grooter wreetheyt, sonder recht ende redelicheyt. Och wee wee, hoe gruwelijk een oordeel, ende veruauerlijke straffinghe des grammighen verslindenden toorne Gods, die sonder eenige bermherticheyt den onschuldighen ende goduresenden benauwen, veruolghen, ende vermoorden, ende selue so ongodtlijk leuen in alder ongherechtigher wercken des vleysches, * soo dat sulcke dat rijke der hemelen niet besitten en sullen: O ghy gheestelijk Baby//lon, hoe sal de Heere die onnosel sielen ende dat bloet zijnder getuygen aen v versoecken ende † wreicken, want het al in v beuonden wort: Ghy hebt die Coningen der aerden ende alle volcken so * droncken gemaect met den wijn der geestelijker hoerderijen, als dat sy die waerheyt sien noch hooren en moegen. Och oft wi ons eens vry mochten verantwoorden int openbaer metten woorde Gods, in teghenwoordicheyt eens grooten bernenden vyers, met alle uwe geleerde Doctoren, Licentiaten, Papen ende Monicken, die Antechrists Rijke helpen stercken, beschermen, bewaren ende onderhouden, ende dat die gene die verwonnen worde int vyer soude geworpen worden, so en waert geen noot, die arme onnosel lammerkens te quellen ende te benauwen, so mochte v gelooue ooc beproeft worden, hoe dattet metter waerheyt ouer een quaem, dan en waer † Pilatus hantwater, ofte des Keyzers Mandament van geen en noode, ende die Ouericheyt soude onschuldich bliuen van tbloet der onnooselen, als sy Gods woort lieten Rechter wesen ouer den Ghelooue, Maer neen, † de valsche Propheten ende verleyders weten wel, dat haer schalekheyt ende bedroch al te seer daer door geopenbaert soude worden. Daeromme roepen sy soo neerstich, als de Schriftgheleerden ende Phariseen deden: * Cruyst hem, cruyst hem, des Keyzers Mandament moet douerhant hebben, also wast in den beginne des vierden Diers, ende nv oock alsoo int eynde des seluen Diers. Merct met verstant diet begripen can, het eynde is dat alderbooste. (Vorsten) doet boete ende betert v, want * dat eynde alder dingen is seer na by: Wee v ghy valsche Propheten, die de waerheyt wederstaet, ghe- lijck de † Egypsche tooe//naers Moysi wederstonden. † Mer uwe scalcheyt sal noch allen menschen openbaer worden ghelijct alrede nv wel beghint. Wee v ghy voorvechters ende campers des Antechrists die de lange gewoonten der Roomscher kercken aentreet als een pantsier, om v daer mede te verweeren tegen de waerheyt, ende dat mandament des Keyzers als eenen schilt, ende dat Sweert der Ouerheyt voor v drijft, om in allen landen * onnosel bloet te

*1.Cor.6.a.10.

Gala. 5. c. 20.

1. Pet. 4. a. 4.

Apo. 22. c. 15.

Fol. 42 vº.

Apo. 18.a.5.e.

24.

*Apo. 14. a.8.

17.a.2.18.a.3.

Ma. 27. c. 24.

Jere. 14. b.13.

Luc. 23. b. 20.

2. Pet. 4. a. 7.

2 Tim. 3. a.

† Exo. 7. c. 22.

2 Tim. 3. a. 8.

Fol. 42 vº.

Esa. 59. a. 7.

vergieten, der geender die hen niet en begeeren te verweeren met eenige tijtelijcke ofte lichamelijcke wapenen, dan alleene met
 Heb. 4. b. 12. † Gods woort, dat is ons sweert, dat tweesnijdende ende scherp is.
 Apoca. 2. 3. Maer wy worden dagelijcx seer belogen van den genen die daer
 Eph. 6. b. 17. seggen, dat wy ons ghelooue metten sweerde souden beweerden, als
 Apo. 19. b. 13. die van Munster deden. Die almachtige Godt wil ons behoeden voor alsulcke gruwelen.

Weet ghy Edel Heeren, Raetsheeren, Borgermeysters, ende Schepenen, als dat wi den Staet ws dienst bekennen voor recht ende
 Rom. 13. a. 4. goet, iae van God geordineert ende ingestelt. Te weten, dat wereltlijcke Sweert tot straffinge der quaetdoenders, ende tot bescherminge der goeden, ende wy begeeren v in alle † schattingen, tolen ende ordinancien gehoorsaem te zijn, * so verre als het niet
 Mat. 22. b. 17. tegen Godt en is. Ende waer ghy ons in alsulcken wijse ongehoorsaem vint, begeeren wy gheerne onsen straf te ontfangen als misdaders, dat weet God, † die alle herten kent, dat dit onse meyninge is. Maer verstaet ghy Edel Heeren, dat misbruyck ende mishandelen van uwen Staet ofte Dienst, en bekennen wy niet, dat van God sy, maer wt den Duyuel te wesen, ende dat den
 Apo. 18. e. 23. Antechrist v de oogen † betouert ende verblint heeft, door de listicheyt des duyuels, dat ghy v selue niet en bekent, wie ghy //
Fol. 43ro. zijt, ende hoe swaerlijck dat ghy inden * toorne Gods gheuallen
 Matt. 3. a. 7. legt, Daerom wort nuchteren ende ontwaect, ende doet die † ooghen
 Ephe. 1. c. 18. des verstants open, ende siet teghen wien dat ghy * strijdet, dat
 Acto. 9. a. 2. tet tegen geen en menschen, maer tegen God is, Daerom en willen wy v niet ghehoorsaem zijn, want het Godt alsoo belieft, dat wy daer door † gheproeft sullen worden, Daeromme willen wy lieuer, door Godts ghenade, ons tijtelijck lichaem laten branden, verdrencken, onthoofden, reken ofte pijnigen, alsoot v goet dunct, het sy gheesselen, bannen, ofte veriaghen, ende onse ghoeden laten † berouwen, al eer dat wy v lieden teghen des Heeren woort eenighe ghehoorsaemheyt willen bewijzen, ende willen daer inne verduldich ende pacientich zijn, beuelende God de wrake, want wy kennen den ghenen, die geseyt heeft: * Het behoort my toe te wreecken, 4. Esd. 16. e. 47. g. 73. ick salt vergelden, seyt de Heere. Ende wederomme: De Heere sal zijn volck ordeelen, Ende het is veruauerlijc te vallen inde handen des leuendighen Gods. Ende dit betuycht den Geest, dat
 Heb. 10. d. 13. dit voor de duere is, ende het beghin is. Hoort toe ghy * halue
 * Die ter haluer tijt des baren gecomen
 zijt.

1) Reeds de eerste uitgaaf van 1562 vond dit »halve grootste" onverstaanbaar en zette er daarom op den rand de verklaring bij; evenals op fol. 206vo, 231ro, enzv. Zie Inleiding bl. 22, 23.

baren? Die vrucht ws arbeyts, met pijn ende smerte, daer na die doodt. Hoort ghy ter rechter zijde: Bereyt de mate. Waer toe sal ickse bereyden? Om uwen Naesten te meten, ende dan sult ghy oock † ghemeten worden. Bereydt v ghy vuyre, ende en blijft Matt. 7. a. 2. niet lange. Hoort toe, v spreke ick toe, ghy Hoorns gesinde ¹⁾: Den dach uwer maeltijt is tegenwoordich, uwe Spijse is al bereydt, etet rasch dat vette vleesch der dronckenen, op dat de macht der * Beesten ghegheuen worde, Den sin is v // gegeuen Apo. 17. b. 13. also te doen, Ghy sult na die Beeste een cort gewelt hebben, Ghy Fol. 43 v°. strijdet teghen het Lam, maer het Lam sal v † ouerwinnen, Die Apo. 17. b. 14. is een Coninc alder Coningen een Heere alder Heeren, * wiens Luce. 1. c. 29. rijk blijft inder eewicheyt, Amen. Apo. 12. a. 1.

Wy betuygen van hem, † dat hijt is die daer comen sal, Jae † Apo. 1. a. 4. hy coemt haestelijck, de Heere Jesus, die een yegelijck * loon Rom. 2. b. 16. gheuen sal na zijne wercken, Apo. 12. a. 4. Amen ²⁾.

* * *

¶ Een Liedeken van Hans

van Ouerdam, Na de wijse vanden 26.
Psalm, ofte: Ic weet een vrou-
ken amoreus.

ICK weet, die Godes woort bekend
* Dat hy ter werelt moet lijden Psal. 34. c. 20.
Hans van Ouerdamme te Ghent 2 Tim. 3. b. 12.
Keescooper tot zijnder zijden
Die hebben sulcx gheproeft seer wel
Met noch meer ander vromen
Die door een ³⁾ quamen int gequel
Die niet scheen fel
Maer zijn gront sy niet vernomen.
Maer om dat Hans van Ouerdam
En Hansken keescooper beyden
† Door cracht die haer van bouen quam Col. 1. c. 29.

1) D.i.: gij, die een hoorn van het groote beest (uit Daniël, IV Ezra of de Openbaring), een heerscher over het »roomsche rijk" huldigt. Zie de aanteeke-
ning op fol. 32 v°, 38 v°.

2) In de uitgaaf van 1562, waarin, zooals men weet, het volgende lied evenmin
als al de verdere liederen voorkomt, volgt op deze plaats: »Hiernaevolcht eenen
Brief van Hans Keescooper dewelcke met den voorgenoemden Hans van Ouer-
damme geuangen lach." Die brief staat op fol. 45 v° hierachter. 3) Iemand.

Gods woort sonderling verbreyden
 Dies moesten sy besueren dat
 Sy namen haer te gader
 En settense int duysterste gat
 Sijnde niet mat
 Aenbaden sy God den Vader.

Mat. 10. b. 17.
 Luc. 21. b. 11.

Fol. 44 r°.
 Luc. 21. b. 14.

† Sy zijn te samen voortgebracht
 Bouen al voor die Raetsheeren
 Die hebben neerstich ondersocht //
 Na haer gheloof ende leeren
 * Mer haer wert gegeven een mont
 Na des Heeren toeseggen
 Die der werelt niet en wert cont
 Hoe cloeck van vont
 Te vergeefs zijt ouerleggen.

Den Raet.
 Hans.

Segt mijn Heeren, sprac Hans tot haer
 Al met voordachtigen sinne
 In wat huys zijn wy hier te gaer
 Bruyctmer ¹⁾ recht oft gewelt inne
 Ghy zijt daermen dat recht gebruyct
 God geef dat so moet wesen
 Waerin beschuldicht ghy ons? ontluyet
 Dat by v duyct ²⁾
 Ghy mijn Heeren hooch gepresen.

Den Raet.
 Hans.
 Den Raet.

Waerom hout ghy ons geuangen vast
 En gesloten na v belieuen
 Hebben wy gedaen ouerlast
 Als moordenaers ofte dieuen
 Oft schelmstucken, wijset ons aen
 Men weet sulcx niet van v lieden
 Wel waerom hout ghy ons geuaen
 V weerpart plaen ³⁾
 Salt v lieden wel bedieden

Hans eyschte stracx daer int gemeen
 Wie zijn weerparty zijn soude
 Daer was Raetsheer oft Monick geen
 Die welc den naem hebben woude.
 Hy sprack, waerom zijn wy in bant
 Isser geen weerpartije?
 Het is de Keyser valiant
 U wederstant

¹⁾ Gebruikt men er.

²⁾ Openbaart wat bij u schuilt.

³⁾ Eenvoudig weg.

Sprack een Raetsheere daer bije.

Tegen des Keysers Mayesteyt

Hebben wy doch niet bedreuen

* Na den gewelt hem toegeleyt

Rom. 13. a. 2.

Van God, ende wil hem gheuen

Gehoor in als met goet verdrach

So veer dat inder maten //

Oock metter waarheyt bestaen mach

Fol. 44 v°.

V luy men sach

Den Raet.

Vergaert tegen zijn Placcaten.

Ten is niet geoorloft zijn macht

Hans.

† Sulcke gheboden te maken

† Esa. 10. a. 2.

Aldaer treet hy buyten de cracht

Van God verleent, wy dat laken

Hem geensins kennende daer in

Voor een Ouerst van trouwen

Meer gelt ons der sielen ghewin

Dat wy met sin

† Ghehoorsaem Gods gebot houwen.

Acto. 5. d. 30.

Sy hebben aengeheuen noch

Met haren quade besweeren

Wat wilt ghy my besweeren doch

Hans.

* Die roosen om te verneren

* Mat. 7. a. 6.

En werpen voor die honden fel

Die peerlen voor de swijnen

Neen, dat is tegen Gods beuel

Meer acht ickt wel

† Dan tlicht vergeefs laten schijnen.

Luc. 8. b. 16.

Die Papen met haer valsche Leer

† Teghen de waarheyt seer crachtich

Luc. 21. b. 14.

Mochten niet staen, dat deed haer seer

Acto. 6. b. 10.

Daeromme waren sy clachtich

Aen den Wolf, die de Schapen soet

Daer na aen palen dede braden

Blusschen moest dat onnosel bloet

Haer wreet ghemoet

Eer sy haer mochten versaden.

Dus quam des doots vonnis subijt

Als die Procureur vermonde

Dat ghy Ketters verwesen zijt

Dat is daerom oorconde

Dat met v is ghedisputeert

Door verscheyden Gheleerden

Mer willens hebt ghy v niet bekeert
 Noch aengeueert
 Donderwijsinge van weerden. //

Fol. 45 r°.

Hadden wy openbaer mogen fijn
 Disputeren met v Clercken
 Wat sy al voor Gheleerde zijn
 Dat hadmen dan mogen mercken
 Mijn Heeren, sprack Hans voor den Raet
 De Procureur antwoorden
 Seggende: Tis nv al te laet
 Tis al te laet
 Maer sy haer niet en verstoorden.

Sy worden voort geschiet daer nae
 Met lacchenden mondt sy gingen
 Hans sprack: Tis nv al te laet, iae, iae
 Men sachse van vruecht ontspringen
 Sy haddent bey fijn ouerleyt
 Als voorsichtige Losen ¹⁾
 Dat Keescooper met lanck verbeyt
 Tis my gheseyt
 Wt trecken soude zijn hosen.

Daer en tusschen in dit begaen
 Sou Hans het volck wat goets seggen
 En also heeft hy ooc ghedaen
 Na haren cloeck ouerlegghen
 Voorts elck aen een staeck staende daer
 Deden sy haer offerhanden
 Men schreue vijftienhondert Jaer
 En vijftich claer
 Wanneer sy te Ghent verbranden.

O Christen * v ten strijt begeeft
 † Aengrijpt nv Schilt ende Wapen
 Siet dat ghy voor tBeest niet en beeft
 Neemt een voorbeelt aen dees Knapen
 Dat ghy met haer vercrijcht het loon
 Gheen dinck laet v beletten
 ‡ Dringt door denge poort nae de * Croon
 Dien Godes Soon
 Den zijnen sal self opsetten.

FINIS.

Eccl. 2. a. 1.

† Eph. 6. b. 12.

Mat. 7. b. 13.

Luc. 13. c. 22.

* 4. Es. 2. f. 43.

Apo. 2. b. 10.

---

1) Slimmerts; looze lieden. Deze trek is ontleend aan 'tgeen fol. 47 r° volgt.

Dit is een- en Brief van Jannijn

Fol. 45 v°.

Buefkijn, diemen noemt, Hans kees-
cooper, inder geuanckenis ge-
schreuen te Gent, An-
no. 1550 ¹⁾).

EEn [†] salige wandelinghe, ende een leuendich geestelijck ge- 1. Pet. 1.b.15.
looue, hope, ende een warachtich Euangelij's betrouwen tot God
den Vader, ende den Heere Jesum Christum, onsen * eenigen Luc. 2. b. 11.
hulper ende salichmaker, wunsche ick mijnen beminden vrienden
tot een blijde tijdinghe ende vriendelijcke groete, op dat ghi door
hetselue gelooue ende betrouwen tot God [†] opwassen muecht in 1. Petr. 2. a.2.
een nieu reyn leuen, welc leuen gespoort ²⁾ ende rijckelijc geuonden
wort int heylich Euangelie. O salich zijne, die haer [†] reynigen Apo. 22. b.11.
ende heyligen na het inhout des Euangelij's, * sonder welcke reyn- * Heb. 12. c.14.
niginghe ende heylichmakinghe niemant God noch den Heere sien 1. Joan. 3. a.3.
en sal. Dus doet den raet des Heeren Jesu, hy seyt: [†] Ondersoect Phil. 1. d. 27.
de Schriftuere. Ende anders en heb ic niet gedaen, gelijc ic ende Rom. 12. a. 1.
die met my geuangen zijn, voor de Heeren des Keysers Rade ge- [†] Joan. 5. d.39.
seyt hebben, ende connen ons metter waerheyt niet beschuldigen.
Sy hebben ons gheuraecht, deen na den anderen, my ten eersten,
oft ic gedoopt was. Ic seyde: Ja mijn Heeren. Vrage: Hoe lange
is dat geleden? Antwo. Vier iaer mijn Heeren. Vrag. Wat hout
ghi van uwen doopsel in uwen iongen tijt? Antw. Gansch niet
mijn Heeren. Vrag. Van den Sacramenten der Priesteren, geloof
ghy // niet dat daer vleesch ende bloet is, ende dattet God is? Fol. 46 r°.
Antw. Neen ic mijn Heeren, wat soude dat vleesch ende bloet
zijn, ende God (seyde ic voor de Priesters * Jesabels) legter mi 1. Re.18.b.19.
hier dese tafel vol, ick salse al wech blasen datse stuyuen, so en
zijnt dan geen Goden, men can God niet handelen, noch lichame-
lijc eten. Doen vraechden sy, oft ick daer by bleef. Ick seyde: Ja
ic mijn Heeren, tot dat men my beter bewijst metter Schriftueren.

¹⁾ Te gelijk met den voorgaanden, Hans van Overdam, gevangen genomen en verbrand.

²⁾ Gespeurd, gevonden.

- Doen was ick van den Raet wech geleyt, ende een ander voort gehaelt, ende hebben tot thien also beleden, waer af den eenen van de thien niet ghedoopt en is, ende heeft beleden dattet recht ende goet is, ende seyde, hoe dat hy eens is geweest by den Leeraer om ghedoopt te zijn. Doen vraechden hem de Heeren: Hoe quamt dat hy v niet en doopte? Soo seyde desen persoon (ende is noch een ionc geselleken ende een vriendelije kint) Mijn
- Mat. 16. b.15. Heeren, doen de Leeraer ¹⁾ my het † gelooue voor leyde, my onderuraecht hebbende, mercte wel dat ick noch ionc in het verstant was, beual mi dat ic de schriftuere noch meer ondersoecken soude. Doen begeerde ic, dattet geschien soude. Doen vraechde hy my, oft ick wel wiste, dat de werelt sulcke menscen doodet ende verbrant. Ic seyde: Ic wetet wel. Doen seyde hy my: So bidde ic v, dat ghi op dees tijt hier mede paciencie hebt, tot dat ic op een
- Joa. 5. d. 39. ander tijt wederom come, † Ondersoect de schriftuere ende bidt den Heere om wijsheyt, want ghy zijt noch een ionc man. Ende so schien ²⁾ wy. Doen vraechden de Heeren: Ist v dan leedt, dat ghy niet gedoopt en zijt? Hi seyde: Jaet mijn Heeren. So vraechden sy noch: En oft ghy nv niet gheuangen en waert, sout ghy v laten doopen? Hy seyde: Jae ic mijn Heeren. Doen wert hy
- Fol. 46 v°. vanden Raet geleyt. Nv // siet lieue vrienden, dit zijn schoon teecken en ende miraculen, doet uwe oogen open, dat sulcke ionge menschen haer seluen voor die waerheyt, haer lichamen inder geuanckenisse, ia inder doot geuen. Den Heeren is geseyt dat si alle hare geleerde voortbrengen soudent, men sal haer lieden bewij-
- Jere. 14. b.13. sen metter waerheit dattet al * valsche Propheten zijn, ende dat si de werelt bina M.CCC. Jaer ³⁾ met hare valscheyt bedroghen hebben, ende lieuer int openbaer op een Scaut int midden der Merct met haer spreken dan int heymelije, ende de Papen en willen dat niet doen, si soudent haer lieuer veel laten costen. Also zijn alle geleerde beroepen geweest tot disputeren, in die consistorie present alle de Heeren van den Rade, ende daer oock vier die principale geleertste Papen van Gent by waren. Ic hebt gehoort, want ic wasser present bi.
- Joan. 5. d. 39. Dus * ondersoect de scriftuere, die de Heere v gebiet te ondersoecken, ende daer na te doen, op pene van uwer sielen verdoeme-

---

1) Deze leeraar, die rondreisde om te doopen, waartoe alleen mannen van zijne positie de bevoegdheid hadden — in het Noorden heetten deze steeds »oudsten" of »bisschoppen" —, had dus bezwaar er tegen gehad aan dezen broeder den doop te bedienen wegens diens jeugdigen leeftijd, weinig grondig geloof en uit vrees dat de jonge man geen waarborg bood van volstandig te zullen blijven.

2) Scheidden.

3) Bedoeld is: sedert den tijd van Konstantijn.

nisse, ende int * eeuwige vyer geworpen te zijn, daer eewich wesen *Mat. 3. b. 10.*
 sal † schreyinge der oogen ende cryselinge der tanden, Welcke † *Luc. 13. c. 26.*
 scriftuere v die Papen verbieden te lesen, op de pene, hier v leuen
 lanc * gehaet te wesen van alle menschen, ende v lichaem aen *Mat. 24. a. 8.*
 eenen staec verbrant te wesen, dwelc seer haest gedaen is, somen
 siet. Dus doen wi lieuer dat de Heere gebiet, al zijn wi eenen
 cleynen tijt † versmaet, ende van den menschen wt deser ellendi- *Mat. 5. a. 11.*
 ger werelt verworpen, ende rusten inden Heere, dan te doen dat
 de † menschen gebieden, ende den ewigen tijt Gods viant te zijn *Osee. 6. a. 2.*
 in die afgrijselijke Helle. † Dus ondersoect de scriftuere met een *Acto. 17. b. 11.*
 gerechtich herte tot Godt, die Heere sal v verstant gheuen. Die
 Heere sy met v. Mijn liefde wunsche ick v. By my Jannijn Buef-
 kijn, geuangen te Ghent, om dat * ghetuyghenisse Christi. // Ick *Apoc. 1. a. 9.*
 wensche salicheyt allen den ghenen, die den Heere van *Fol. 47ro.*
 ongeueynsder herten soecken. Ghescreuen
 int duyster met arm
 gereetschap.

¶ Hier na volcht, hoe de-

se twee voorgaende, te weten, Hans van
 Ouerdamme ende Hans keescoo-
 per ter doot gegaen zijn.

ALs dese twee Schaepkens verwesen waren, sprack de Procuruer
 Generael. Dat ghy als Ketters verwesen zijt, is daerom, datter
 diuersche Gheleerde met v ghedisputeert hebben, ende ghy en hebt
 v niet willen laten onderwijsen. Hans van Ouerdam. Mijn Heeren
 hadden wij moghen int openbaer disputeren, men soude wel ghe-
 sien hebben wat gheleerde dat geweest zijn. De Procureur Gene-
 rael. Tis nv al te laet, tis nv al te laet. Doen worden sy beyde
 wech gheschickt ende ghinghen met lachenden monde, Hans van
 Ouerdam segghende: Jae iae, tis nv al te laet. Ende Hans kees-
 cooper had hem met Hans van Ouerdam besproken, dat hy opt
 Schautot zijn onderhosen soude wttrecken ende terwijlen soude
 Hans van Ouerdam, met tvolek spreken, twelck alsoo gheschiede.
 Doen die scherprechter Hansken helpen wilde, begeerdet Hansken
 alleen te doen, om dat Hans van Ouerdam te langher
 totten volcke spreken soude. Dit gheschiet
 zijnde, zijn si elc aen een staec
 gestelt, ende hebben haer
 lichamen Gode op
 geoffert. //

Fol. 47 v°.

¶ Een Liedeken van Hans

keescooper. Na de wijse. Vanden 29.

Psalm. Ofte, Genade
ende vrede ¹⁾).

Psal. 20. a. 3.

O Heer v wil ick louen
 Ghy die v ledekens al
 * Toeseynt stercheyt van bouen
 Hier in dit aertsche dal
 Dat sy vast staende blijven
 Tegen den quaden hoop
 Als haer de boose drijuen
 Hebben tot v een loop.

Mat. 10. c. 22.

24. b. 13.

Mat. 13. b. 13.

Siet doch wat vromer Helden
 Verschenen daer te Gent
 Hoeseer datmense quelden
 † Bleuen vroom staen ten ent
 Een genaemt Hans keescooper
 Die daer was me geuaen
 Daer hebben wy een proper
 Cleyen lietken af begaen ²⁾).

Luc. 21. b. 11.

† Sy deden hem voor comen
 Die Heeren vanden Raet
 En hebben scherp vernomen
 Na zijn gemoet en daet
 Sijt ghy gedoopt, sy vraechden
 Ja ick, sprac hy geris ³⁾
 Hoe lang ist dat ghijt waechden
 Vier Jaer tgeleden is.

Den Raet

Keescooper.

Sy vraechden zyn gemoede
 Van sPriesters Sacrament
 Oft niet was God vleysch bloede
 Hy antwoorde pertinent
 Neen, soud ic dat geloouen
 Den disch legt vol vant aes
 Sy sullen al van bouen
 Stuyuen als iese blaes.

---

1) N°. 12 van den *Ausbundt*: »O Herr dich will ich loben'', met het opschrift: »Diese nachfolgende Geschicht hat sich im Jahr 1550. Zu Gendt und Löwen begeben, und geht im Thon, All die ihr jetzund leidt Verfolgung und Trübsal. Oder wie der Bentzenhawer.'' 2) In handen gekregen, aangetroffen. 3) Snel.

Aldus en zijnt geen goden
Men mach lijfachtich Godt //

Fol. 48 r°.

Geensins eten als broden

Is dit also v slot

Ja, tot dat sy my wijsen

Een beter met schrift clær

Doen hieten sy hem rijsen

Dat hy sou gaen van haer.

Daer wert geseyt, laet halen

Al v Geleerde voort

Men salse altemalen

Bewijsen met waer woort

Dat sy sijn * valsch Propheten

Mat. 24. b. 11.

Die dertien hondert Jaer

Hebben door haer decreten

Bedrogen des werelts schaer.

O menschen wilt v keeren

Van dese woluen quaet

† Die comen in schaeps cleeren

Mat. 7. b. 15.

Binnen zijnde vol haet

Het zijn Antechrists knapen

Die maecken groot getier

Menschen sielen te rapen

Tot dat eewige vier.

Dus wilt sonder vertoeuen

Gaen tot v schepper Heer

Al wat ghy sult behoeuen

Dat vint ghy in zijn leer

Christus sal v recht stueren

† Blijft ghy vast by zijn woort

Mat. 7. c. 24.

En ghy sult wel gedueren

Als wint, storm coemt aen boort.

Duysent vijfhondert iaren

Vijftich getelt daer an

Doen sachmen openbaren

Desen dapperen man

En aen een pael staen branden

By zijnen lieuen Broer

* Nv zijn sy in Gods handen

Sap. 3. a. 1.

Verlost wt swerelts beroer. //

Fol. 48 v.
[n°. 1.]

¶ Dit is een- en Brief van Jeroni-

mus Segersz, geschreuen in der geuancke-
nis tot Antwerpen, aen zijn Huysurou
ghenaemt Lijsken, die oock
aldaer gheuanghen
lach, Anno
1551 ¹⁾.

Vreest God alle tijt.

¶ In Keyzers Stoel lach ick geslooten ende be-
waert, Om het getuygenisse Jesu Christi was
ick seer beswaert, ende gheslooten tus-
schen mueren. Ende die duer is sterc,
maer het is des Heeren werc,
daeromme hy my ooc
sterckt.

Jud. 1. a. 2. GHenade ende vrede, ende vruecht, blijerschap ende troost, ende
1. Cor. 1. a. 3. † een vast Ghelooue ende ghoet betrouwen, met een † bernende
† Col. 2. a. 7. liefde tot Godt, wunsche ick v, mijn alderliefste Huysurouwe Lijs-
+ 1. Pe. 4. b. 8.

---

1) Jeronimus Segersz., »ketelaar" of koperslager, is 1 September 1551 levend verbrand. De terechtstelling van zijne vrouw Lysken (Elisabeth) Dirks werd uitgesteld tot na afloop van hare bevalling. Zij is eerst 19 Februari van 't volgende jaar »al levende in eenen sack gesteken ende verdroncken", *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 416. Zij heet daar Lysbeth Aertssen; waarschijnlijk voluit: Lysbeth, dochter van Dirk Aertsz. Eenige brieven van haar aan haren man staan tusschen de zijne in; zij kon, zelve in den kerker liggende, hem niet bezoeken; 'tgeen anders bij het toenmalige gevangeniswezen in den regel aan betrekkingen en vrienden van de gevangenen vrijstond. Zie over Lysken het uitvoerig bericht, uit het *Groote Offerboek van 1615*, I, 139—141 door Van Braght, bl. 127 vg. en bl. 107 overgenomen; en over Seghersz. het artikel van Ds. P. H. Veen in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1864, bl. 82—102.

ken Diercks, die ick voor Godt ende zijn heylighe Ghemeente ¹⁾ ghetrouwt hebbe, ende my also nae des Heeren beuel tot eender * huysurouwen ghenomen hebbe, Troost, blijchap ende vruecht 1. Cor. 7. a. 2. moet by v, mijn lieue huysurou, vermeerderen ende vermenichfuldicht werden.

Ick bidde den Heere soo neerstich voor v, dat hy v wil vertroosten, ende afnemen dat v te swaer is. Ick wetet wel, mijn wt//vercooren schaep, dat ghy seer bedroeft zijt om mijnent wil, *Fol. 49 v°.* maer stelt doch alle droefheydt bezijden, ende siet op den * Her- Hebr. 12. a. 2. toech ons gheloofs, ende op den voleynder Jesum, ende laet ons voortaan in alle gherechticheyt ende heylicheyt wandelen, als kinderen des vredes, ende laet ons † den tijt der genaden doch wel 2. Cor. 6. a. 2. waernemen, ende dencken wat een grooten ghenade de Heere aen ons bewesen heeft. Och mijn lieue huysurou, ghedenct doch wat een † ghetrouwen Godt dat wy dienen, hy en sal ons niet beschaemt laten, ghedenct hoe trou dat hy de kinderen van * Israel 1. Cor. 10. b. 13. Exo. 14. a. 2. met een wtgestrecte handt van den diensthuysse Pharaonis ende wt c. 21. Egypten geleyt heeft, door dat roode meyr, ende gedenckt hoe sy haer moesten bereyden, eer sy wt mochten trecken, ende hoe dat sy dat † Paeschlam aten met ongesuert broot, staende moesten sy Exo. 12. a. 3. dat Paeschlam eten, ende dat ongesuert broot dat sy hadden, dat schorten sy in haer cleederen, ende beghonsten wt te trecken na der woestijnen, ende den Enghel des Heeren ginck voor haer, des daechs in een † Colomne der wolcken, ende des nachts in een Exo. 15. d. 21. Colomne des vyers, ende lichtese alsoo, * maer doen sy benaut Exo. 14. c. 10. waren van Pharao ende zijn Heyr, doen beghonst dat volck te murmureren teghen Moysen, want sy en hadden geen vast betrouwen op den Heere, dat hy haer wt soude leyden, maer de Heere seyde tot Moysen wat hy doen wilde, ende hoe dat hy zijn macht aen Pharao ende aen zijn heyr thoonen wilde, ende hy geboot Moysy, dat hy de roede soude nemen, ende slaen in der zee, † ende Exo. 14. c. 21. doen Moyses in de zee sloech, (soo verdroochde die zee, ende dat water deylde hem van malcanderen) ende het stelde hem als Mueren ter rechter ende ter slinc//ker zijden, so dat sy drooch door *Fol. 49 v°.*

1) Dus in eene godsdienstoefening, ten overstaan van zijne christelijk gemeente? Later geschiedde het zoo. Wij hooren van eene godsdienstoefening te Breda in een huis aan de Voorstraat, op 5 Augustus 1571 of 1572, des avonds te 9 of 10 uren: er waren omstreeks honderd personen »vergaderd om predicatie te houden en een paer te trouwen". Het *Groote Offerboek* van 1615 heeft, II, bl. 296, dit bericht uit »eene particuliere memorie der ouden". Van Braght nam 't over, bl. 604. In het vonnis van de amsterdamsche vierschaar over Anneke Hendriks, 40 November 1571 geveld en o. a. bij Van Braght, bl. 538 gedrukt, wordt zij beschuldigd van: »oock haer met haer tegenwoordigen man op de Mennoniste maniere latende trouwen by nacht in een Landhuys."

- de Zee ginghen, ende Pharao volchde met zijn Heyr nae, ende hy verdranck met alle zijn Heeren ende volck, maer Israel quam daer
- Exo. 15. a. 1. sonder schade door, ende * sy loefden ende dancten Godt, dat hyse vanden Diensthuyse Pharaonis verlost hadde, maer sy en waren doen noch niet int Belofde Lant, sy quamen in die grou-
- Exo. 15. c. 22. welijke † Woestijne, ende daer en was geen broot, het broot dat
- Exo. 12. d. 34. sy wt Egypten brochten, dat en was niet vele, het was dat † onghesuert deech, dat sy in hare cleederen schorten, doen sy wt Egypten toghen. Doen wasser benautheyt om dat sy niet te eten
- Exo. 16. b. 16. en hadden, maer de Heere spijsdese met dat * Hemels broot.
- Psa. 78. b. 24. Alsoo oock mijn alderliefste Huysvrouw, wy en hebbent oock niet al gewonnen, als wy de Waerheyт bekennt hebben, ende ons al vander werelt afghescheyden hebben, ende alle wellusten ende begeerten versaeckt hebben, maer wy moeten oock strijden tegens
- Eph. 6. b. 12. de Vianden, dat is, wy moeten hier in dese werelt † strijden tegens Keyseren ende Geweldighen ende Princen deser werelt. Wy
2. Ti. 3. b. 12. moeten in dese Werelt lijden: Want Paulus heuet gheseyt, † dat alle die Godtsalich willen leuen in Christo Jesu, moeten veruolginghe lijden: Wy moeten de Werelt, Sonde, Doot, Duyuel, ende al verwinnen, niet met wterlijke Sweerden ofte Spiessen, maer
- Eph. 6. b. 17. met dat † Sweert des Gheests, dwelck is Gods Woort, ende metten Schilt des Gheloofs, waer mede wy alle scherpe Pijlen, die als vier zijn, af mogen schutten ende den Helm der salicheyt op ons hooft, aengedaen met dat Pantsier der gerechticheyt, ende om onse voeten gheschoeyt tot bereydinghe des Euangeliums. Als wy also //
- Fol. 50 r°. met dese wapenen versterckt zijn, so sullen wy wel met Israel door de Woestijne raken, ende alle onse Vianden verwinnen ende
2. Tim. 3. a. 8. wederstaen, sy moeten tot schanden worden, die teghen de * Waerheyт strijden. Als nv de kinderen van Israel wt de Woestijne waren, wt de grouwelijke ende veruaerlijke Woestijne, daer de
- Deut. 8. a. 2. Slanghen vier spoghen, † ende veertich Jaer lanck door ghewan-
- Nehe. 9. c. 21. delт hadden, ende waren door soo menich perijckel ghecomen, ende
- + Nu. 21. a. 1. † hadden soo veel steden ende Landen aen dese zijde der Jordanen
- Deut. 2. f. 33. in genomen, doen hadden sy dat belofde Lant noch niet in, want
- Deu. 34. a. 1. sy en waren noch niet ouer de Jordane, maer de Heere * thoonde Mosi dat Belofde Lant van verre. Och mijn lieue Huysvrouw, ic hebbe dat belofde Lant oock al van verre ghesien, ick hope
- Apo. 21. b. 12. haest in de schoone Stadt te comen, daer Joannes afschrijft, † die seer verciert is, haar Fondamenten zijn twelf costelijke steenen, ende haer Mueren ende straten van louter ende clær gout, ende de stadt heeft twelf poorten, elke poorte van eender peerlen, ende daer en is geenen nacht, want de Heere hare Godt verlichtse. Ende de Heere seyde tot Mosen, dat hy dat volc niet int belofde

Lant en soude leyden, maer † Josua brochtse daer in, ende de Josue. 1. a. 2.
 Heere * leydese droochs voets door de Jordane, ende geboot haer, * Jos. 3. d. 14.
 dat sy zijn geboden ende rechten souden houden, so soude hy alle
 hare vianden voor hare voeten wtstooten, ende als sy zijn ghebo-
 den ende rechten ouertraden, † so gaf haer de Heere in haerder Josu. 7. a. 4.
 vianden handen, also dat sy geslagen worden van haren Vianden, Judic. 2. b. 11.
 doen sy nv ouer de Jordane waren, doen en hadden sy dat Lant
 van Beloften noch niet in, daer honich ende melck // vloeyde, Fol. 50 v°.
 maer si moestent met louter geweld innemen, ende alle hare Vian-
 den dooden, ende de steden met * vier verbranden, also moeten Josu. 6. c. 21.
 wy ooc het Beloefde Lant met ghewelt innemen ¹⁾: Want Chris-
 tus seyt, † dat het rijke der Hemelen ghewelt lijdt. Ick weet nv Mat. 11. v. 12.
 eerst wat dat strijden is, niemant en wetet beter, dan diet besocht ²⁾
 heeft, sy comen soo listich aen, om 'ons te verleyden.

Wetet dat ick uwen Brief met mijn moeder ³⁾ ontfanghen hebbe,
 den welcken ick met tranen las. Ick bedanck v, dat ghy my soo
 hertelijken daer mede troost, ende ick verblijde my, als ick hoorde,
 dat ghy soo wel te vreden zijt.

¶ Wetet myn Wtuereoren beminde Huysvrouwe Lijcken, hoe
 dat ic voor den Marckgraue gheweest hebbe, ende hy hadde daer
 twee Preekeren by hem, met twee Schepens, ende den Clerck
 vanden bloede, ende hy vraechde my, oft ick my noch niet beter
 bedacht en hadde, segghende dat hy die twee goede mannen oft
 heeren, daer toe verwillicht ⁴⁾ hadde, waert dat ick my wilde be-
 keeren, dat sy mijn Siele winnen mochten. Ick seyde dat ic mijn
 gelooue niet verlaten en wilde, want het is de waerheyt. Doen
 vraechden sy my, wat mijn ghelooue waer. Ic seyde tegen de
 Monicken: Vraecht den Marckgraue, dien hebbe ick mijn ghe-
 looue beleden, vraecht hem. Sy quelden my seer. Ick en wilde
 haer niet met allen segghen. Sy vraechden, waer van dat ick wiste
 dattet de waerheyt was, oft God mondelinghe met my gesproken
 hadde. Als sy anders niet van my krijgen en conden, soo worde
 mijn Belijdinghe ghelesen, Hoe dat ick niet en hielt van het Sa-
 crament. Ic seyde: Neen dan eenen broot God. // Ende de Papen Fol. 51 v°.
 waren gram, dat ick haren Godt soo verachte. Sy wouden al met
 my spreken. Ick seyde: Ic en wil v niet * hooren, noch oock met Mat. 7. b. 15.
 v spreken, maer laet mijnen Broeder hier comen by my, so wil
 ic wel met v spreken, ende onse gelooue belijden. Doen vraechden

1) Niet in den zin der Munsterschen bedoeld; maar, zooals reeds uit de aan-
 haling juist van dat bijbelwoord blijkt, van den geestelijken strijd, noodig om
 Gods koninkrijk te veroveren.

2) Ondervonden.

3) Die hem dus in zijne gevangenis had bezocht.

4) Toegestaan.

sy my, oft ick niet sterck genoeg in mijn gelooue en was, dat ick my op mijnen Broeder beriep. Ick seyde: Ja, mijn gelooue is sterck ghenoech, maer om dat ghy onse woorden niet verdraeyen en sout. Doen seyden sy: Wy en sullen uwe woorden niet verdraeyen. Ick seyde: Ick kenne v al wel, ende weet uwe schalckheyt wel. Ende de Marckgraue seyde: Het sal v gheschieden. Ende ic meynde, dat hy seyde, dat hy eenen Bibel mede soude brenghe. De Papen seyden: Als de kinderkens ghedoopt waren, dan hadden sy gelooue. Ende ick loech daer mede, ende seyde, waerom dat sy dan niet in Turckien en toghen om de Turcken te doopen, ist datmen dan geloouich wort, so ghy segt, so soudensy oock geloouich worden. Sy seyden: Al waert datmen de Turcken doopte, het soudensouen wel Turcken bliuen. Ende sy quelden my seer, dat ic af soude wijcken, ende een goet kint der Roomscher Kercken zijn. Ende de Marckgraue met de Schepens waren so met onrechtueerdige bermherticheyt tot mywaerts beuenghen, dat sy seyden: Oftmen v het leuen liete, ende dat ghi v bekeerde, ende een goet kint der Roomscher Kercken worde, Ic soude goede hope tot v hebben, want ghy zijt hier ionck ende onnooselijck toe ghebrocht, ghelijck ick wel weet van wien, (hy haddet op Gielis van Aken) ende ooc om dat ghy van so goede Ouders zijt, ende v moeder die sterf haest van rouwe. Ick seyde:

Fol. 51 v. Al stont de // duere open, ende dat ghy seyt: Gaet, ende en segt maer: Het is my leedt. Ic en soude niet gaen, want ick weet wel, dat ick de Waerheyt hebbe. Doen seyde de Marckgraef: Ic sal v leuende branden, wilt ghy niet hooren. Doen loech ick daerom, 2. Ma. 6. c. 27. ende seyde: * Al wat ghi my mijns geloofs haluen doet, dat wil ic geerne lijden. Ende hy seyde: Sijn wijf is de meeste Ketterse die in de Stadt is.

Ick en can den Heere niet te vollen dancken van alle de groote stercheyt ende cracht die hy my geeft in deser noot. Ick beuinde Psa. 91. b. 15. met der tijt wel, dat de Heere met ons is, want hy † helpt ons so trouwelijke wt alder noot, hy is sulcken getrouwen Hooftman, Job. 5. c. 21. hy gheeft zijn knechten alsulcken moet, † hij stercktse dat sy niet en vreesen, sy en vreesen noch en beuen niet, door de groote liefde, die si tot haren Hemelschen Vader hebben, want Paulus Rom. 8. d. 36. seyt: * Wie sal ons scheyden van de liefde Godts? druck? oft angst? oft veruolginge? oft honger? oft naetheyt? oft perijckel? oft Psa. 44. c. 23. sweert? Als daer gheschreuen staet: † Om uwent wille worden wy 2 Cor. 4. b. 11. ghedoot den gantschen dach, Wy zijn gerekent als Slachschapen, die ter doot ghebrocht worden, Maer door desen verwinnen wy verre ¹⁾,

1) Uitgaaf van 1562: veer.

om zijnent wille, die ons liefghehadt heeft, want ick ben seecker, dat noch doot, noch leuen, noch Enghel, noch Vorstendom, noch heerschappie, noch ghewelt, noch teghenwoordighe, noch dat toecomende, noch hoocheyt, noch diepte, noch oock gheen ander Creature, ons scheyden en mach, van de liefde die in Christo Jesu onsen Heere is.

Daerom mijn alderliefste Huysvrouwe Lijsken, * schiet v na Ro. 12. b. 11. den tijt, ende weest doch verduldich inden druck, ende † gesta- † 1. Tim. 5. a. 5. dich int // ghebedt, ende siet doch altijt op de schoone beloften, *Fol. 52ro.* die ons oueral belooft zijn, ist dat wy tot den † eynde volstan- Mat. 24. a. 13. dich bliuen. Ende laet ons den Schat doch wel bewaren, want wy hebben alsulcken * schat in aerden vaten, ende den seluen schat 2. Cor. 4. a. 7. en connen wy niet verbergen, hy breekt oueral wt, hy is veel te costelijck om te verberghen, wy zijn soo blijde met desen schat, welcke schat is onse ghelooue, hope ende liefde, ende die en sul- len ons niet † ledich laten, al setten sy ons alleen in een doncker 2. Petr. 1. a. 8. gat van malcanderen verscheyden, den schat is van sulcker aert, hy en wil niet verborgten wesen, de eene roept den anderen aen, ende stort so zijnen schat wt, op dat hy ghesien mocht worden, wy zijn so wel ghemoet, de Heere hebbe eewich lof ende danck, wy roepen, wy singhen, met malcanderen, wy bedrijven alsulcken vruechde † om malcanderen te troosten, ende te stercken, de Mal. 3. c. 16. * Heere geeft alsulcken stercheyt ende cracht, dat wy hem niet te * Ps. 84. a. 8. vollen dancken en connen van de groote genade, die hy aen ons bewijst. † Daeromme en worden wy niet moede, al ist dat onsen 2 Cor. 4. b. 16. wtwendighen mensche vergaet, so wort nochtans den inwendigen mensche van dage te dage vernieut, want onsen druck die tijte- lijck ende licht is, brengt een eewige ende ouer de mate ghewich- tighe salicheyt, ons die niet en sien op dat sienlijck is, maer op het ghene dat onsienlijck is.

Aldus mijn lieue Huysvrouwe, en laet doch niet af den Heere uwen God wt * ganscher herten te dienen, ende zijne † voetstap- Mar. 12. c. 30. pen nae te volgen. Want wy weten, ist dat onse † aertsche huys † 1. Pet. 2. c. 21. deser wooninghe ghebroken wort, dat wy een timmeringhe hebben 2 Cor. 5. a. 1. van God, een huys niet met handen ge//maect, maer dat eewich *Fol. 52vo.* is inden Hemel. Daerna haecken wy, na onse huysinge die inden Hemel is, ende verlanghen daerna, om daer mede gecleet te worden, want wy willen lieuer gecleet zijn, dan ontleet worden: Want also langhe als wi thuys zijn inden lichame, so gaen wy Pelgrimagie int afwesen vanden Heere.

Daeromme mijn lieue Huysvrouwe, siet doch neerstelijck toe, dat ghy den tijt uwer * Pelgrimagie met vreesen ende beuen vol- 2 Pet. 1. b. 17. eyndet, niet met sulcken vreesen ende beuen dat wy de Werelt,

- oft voor de Werelt soudē vreesen oft beuen, om dat si so ver-
- Mat. 10. d. 28. woet op ons zĳn, maer wy sullen voor den † Heere vreesen ende beuen, also dat wij zĳn geboden ende Rechten sullen houden, ende also den tĳt onser Pelgrimagien inde vreesē des Heeren voleyn-
- Esa. 51. b. 11. den, ende het eynde ons geloofs daer af brenghen, te weten, onser sielen salicheyt, soo sullen wy eewich met den † Heere ¹⁾ verblijden, ende dan sullen wy hem in de verrijsenisse der Dooden ghemoeten. Daeromme en wilt de Werelt niet vreesen, want
- Mat. 10. d. 30. de * hayren ws hoofts zĳn al ghetelt, sy en hebben gheen macht,
- Joan. 19. a. 10. ten sy datse haer van † bouen gegeuen worde. Ende Christus seyt:
- † Mt. 10. d. 28. Ende † vreest v niet voor die dat lichaem dooden, maer vreest hem, die de macht heeft, na dien dat hĳt lichaem gedoot heeft,
- Luc. 13. c. 26. oock macht heeft, de Siele in der Hellen te werpen, daer * sal
- † Esa. 66. d. 24. zĳn weeninge der oogen ende knersinge der tanden ²⁾, ende † haren
- † Apo. 14. c. 11. worm en sal niet steruen, † sy en sullen dach noch nacht rusten. De almachtige, eewighe, ende crachtighe God wil v also verstercken
- Apo. 2. b. 10. ende vertroosten met zĳn ghebenedijde Woort, dat ghĳ doch * ghetrouwe muecht bliuen, tot den eynde toe, so sult ghy ooc onder
- Fol. 53 ^{ro}. den // † Altaer comen by alle lieue Gods kinderen, daer sullen
- Apo. 6. b. 9. alle † tranen van onse oogen gewasschen worden. Daer sal alle
- † Apo. 21. a. 4. tribulatie een eynde hebben, * dan sal onse verworpen lichaem verlaert worden, ende den beelden zijnder clærheyt gelĳc zĳn.
- Phil. 3. c. 21. Dan sal onse † weenen in lacchen, ende trueren in blijchap ver-
- Joan. 16. c. 20. andert worden, dan sullen wy (die eenen cleynen tĳt † veracht
- Heb. 11. d. 16. ende versmaet, iae veruolcht ende veriaecht worden, ende met grooter schande ende pijnē ende versmaetheyt ter doot gebrocht
- Apo. 1. a. 9. zĳn, om het † getuygenisse Jesu Christi) eewich triumpheren,
- Apo. 7. a. 9. ende metten Heere eewich leuen. Wi sullen met * witte cleederen gecleet worden, also Joannes in zĳn Openbaringhe ghetuycht, van
- Apo. 20. a. 4. de sielen der geenre, † die gedoot waren om Gods woort, ende om het ghetuychenisse dat sy hadden, ende sy laghen onder den
- Apo. 9. a. 9. † Altaer, ende riepen met luyder stemmen, segghende: Heere, ghy die daer heylich ende warachtich zijt, hoe langhe en ordeelt ghy, ende en wreet ghy onse bloet niet, aen de ghene die opter Aerden woonen, ende haer wort ghegeuen een yegelijc een wit cleet, ende haer wort gheseyt, dat sy noch een weynich soudē beyden,

1) »Ons'' ontbreekt hier in alle uitgaven.

2) Deze tekst wordt door Hans Keescooper, fol. 46 v°, aangehaald in de vertaling: schreyinge der oogen ende crijselingē der tanden. Van Liesvelt en Mattheus Jacobs hebben: huylinge ende knersinge der tanden. Het Nieuwe Testament van Jan van Ghelen, 1528: ghescrey ende ghekners der tanden. Die lezing in de brieven is te vreemder, omdat wij juist bij een tekst als dezen geene wijziging van de woorden verwachten; of is daarin nog eene andere vertaling gevolgd?

tot dat haer mede knechten ende haers broeders ghetal veruult ware, die oock noch gedoot souden zijn, ghelijck als sy. Och wat een heerlijk volck sullen wy zijn, als wy met die groote Schare, daer Esdras af schrijft ende Joannes in zijn Openbaringhe, ende seyt, * dat hy een groote Schare gesien heeft, die niemant en heeft connen tellen, wt allen Heydenen, Geslachten, Volcken ende Tongen, staende voor den Stoel, ende voor het Lam, ghecleet met witte cleederen, ende Palmtacken in haer handen, ende sy riepen met luyder stemmen, segghende: Salicheyt sy hem // die op den Stoel ons Godts sit, ende den Lamme. Dit zijnse, die wt grooter tribulatiën gecomen zijn, ende hebben haer cleederen ghewasschen, ende hebbense wit ghemaeckt door dat bloedt des Lams, daerom zijn sy voor den stoel Godts, ende dienen hem dach ende nacht in zijnen Tempel. Ende die op den stoel sit, sal ouer haer woenen, ende sy en sullen niet meer † hongeren noch dorsten, noch de Sonne en sal niet meer op haer vallen, noch gheenderley hitte, want het Lam midden inden Stoel salse regeren, ende hy salse totter Fonteynen des leuenden waters brenghen, ende God sal alle † tranen van haren oogen afwasschen. Ende Esdras ghetuycht van de selue Schare, ende seyt, dat sy * stonden midden op Sions Berch, ende waren ghecleet met witte cleederen, ende midden onder haer stont een, langer dan alle de andere, ende hy ghaf een yeghelijck van haer † Palmtacken in haer hant, ende hy sette een yegelijck een Croone opt hooft. Ende Joannes seyt, † dat hy sach als een glazen Zee met vyer ghemengt, ende de ghene, die de victorie behouden hadden, vander Beesten ende haer Beelt, ende haer teecken, ende vanden getale haers naems, staende op de glazen Zee, hebbende Godts herpen, ende songen het Liet Moysi des knechts Gods, ende het Liet des Lams. Siet doch mijn lieue Huysvrouwe, wat heerlijke beloften dat wy ouer al vinden, * die God alle lieue ende ware kinderen gheuen ende schencken sal, die hem hier ghetrouwelijck by bliuen, ende die haer leuen tot des Heeren prijs geeynt hebben, ende haer † cleederen wit gewasschen hebben door dat bloet des Lams.

Och mijn hertgrondelijke lieue Huysvrouwe, ick en can den Heere niet genoeg // dancken van alle zijn groote ducht, die hy aen my bewijst, hy geeft my alsulcken stercheyt ende cracht, dat ickt niet wtsprecken en can. Och nv beuinde ick wel, dat de † Heere eenen ghetrouwen Noothelper is, hy en verlaetse niet, die op hem betrouwen. * Want wie op den Heere betrouwt, die en sal niet beschaemt worden, hy sal ons † bewaren als den appel zijnder ooghen, hy sal ons van alle ghewelt des Duyuels ende tyrannie deser Werelt verlossen. Jac hy sal ons bewaren, dat wy niet inder

4. Es. 2. e. 42.
Apoc. 7. a. 9.

Fol. 53 vº.

Esa. 49. b. 10.

Apo. 21. a. 4.
4. Es. 2. e. 42.

Apoc. 7. a. 9.
Apoc. 4. a. 6.
15. a. 2.

2. Cor. 2. a. 8.

Apo. 7. c. 14.

Fol. 54 rº.

Psa. 91. b. 15.
Esa. 45. b. 17.
Rom. 9. c. 33.
† Sac. 2. a. 7.

Hellen en sullen varen, ist dat wy hem anders ghetrouwe by blij-
Mat. 24. a. 23. uen tot den eynde toe, want Christus seyt: † Wie volstandich
blijft tot den eynde, die sal salich zijn.

Och mijn hertgrondelijke lieue Huysvrouwe, blijft doch den
Apo. 2. a. 10. Heere * ghetrouwe tot der doot toe, want de Croone en is niet
int beghin, noch oock int midden, maer int eynde. Ist dat ghy
den Heere ghetrouwe blijft, hy en sal v niet verlaten, hy sal v
Jaco. 1. b. 12. de † Croone des eewighen leuens gheuen, ende in zijn Rijke ley-
Apo. 21. a. 4. den, Hij sal v met prijs ende eere croonen, Hij † sal alle tranen
van uwen ooghen wasschen. Lieue Lijsken, sal hy alle tranen

Mat. 5. a. 4. afwasschen, soo moet hier eerst * gheweent zijn. Hy sal alle onse
lijden ghenesen, daeromme moeten wy eerst in deser Werelt lijden.

Psa. 91. b. 13. Ja teghen de grimmende † Leeuwen, Draecken, ende Beyren, iae
† Mat. 3. a. 7. teghen dat erghe boose † Aderen gheslachte, ende Slanghen regeer-
12. d. 34. ders, ende teghen de listighe Serpenten deser Werelt, ende dat

Gen. 4. a. 8. boose * Cains Saet strijden ende vechten: Want Paulus seyt, † dat
† Eph. 6. b. 12. wy niet met vleesch ende bloet te vechten en hebben, maer teghen
de Regenten der duysternissen, ende teghens Vorsten ende Ghe-

Fol. 54 v°. weldighen de//ser Werelt, Ja tegens de gheesten die in de Locht
Apo. 12. b. 14. wercken, welcke daer is de † Oude Slanghe ende Sathanas, de-

20. a. 1. welcke (seyt Petrus) rontom ons gaet, als een * briesschende Leeu,
* 1. Pet. 5. a. 8. soeckende wien hy verslinden mochte. Daeromme weest neerstich

1. Tim. 5. a. 5. in de weer met † bidden ende smeecken tot den Heere, ende hout
Eph. 6. c. 18. v vast aen de Leeringhe Jesu Christi onsen Salichmaker, op dat

2. Pe. 1. a. 9. ghijt † eynde ws gheloofs daer af muecht brenghen, te weten,

2. Ti. 4. a. 7. uwer Sielen salicheyt, ende wilt doch met * Paulo eenen goeden
strijt strijden. Hier mede wil ick v mijn hertelijke lieue Huys-
vrouwe ende Suster den almachtighen, eewighen, crachti-

Act. 20. d. 32. ghen God beuelen, ende het † Woort zijnder rije-

kelijker ghenaden, op dat ghy muecht

Mat. 16. c. 18. staende bliuen tegen alle † Poor-
ten der Hellen. AMEN.

[n°. 2.]

¶ Noch eenen Brief van

Jeronimus Zegersz ¹⁾ aen de Broe-
ders ende Sisters.

Phil. 1. a. 1. DE * eewighe vruechde, vrede, ende ghenade van Godt den
Vader, ende de grondeloose bermherticheyt, gonste, ende liefde des

1) N°. 1, 1562 heeft ook hier, gelijk overal, Seghersz.

Soons ons Heeren Jesu Christi, de welcke van God den Vader wt
 genaden † ghesonden is tot salicheyt, van allen den ghenen, die Gal. 4. a. 4.
 daer met hem wederghebornen zijn door zijn † onuerganekelijke 1. Pet. 1. d. 23.
 Woort ofte Euangelium, ende zijnen wille doen, ende de gron-
 dighe ende onwtsprekelijke troost, cracht, stercheyt ende * ge- 2. Cor. 13. b. 13.
 meynschap des heylighen Gheests, de welcke door haer beyden ¹⁾
 ghe//sonden is vanden Hemel, tot eenen eewigen troost, vruechde Fol. 55 r°.
 ende blijchap allen waren boetueerdighen ende ghehoorsame Godts
 kinderen, de welcke haer leuen gebetert hebben, ende also met
 Christo door zijn Euangelium in een † nieu leuen verresen zijn. Rom. 6. a. 4.
 Desen seluen eenigen God, die wil v altesamen stercken in zijn
 eewighe Waerheyt, ende v onderhouden met dat crachtighe † Woort Act. 20. d. 32.
 zijnder ghenaden in alle gerechticheyt, heylicheyt ende waerheyt
 totten eynde toe, ende beware v * verstant, herten ende Phil. 4. a. 7.
 sinnen in Christo Jesu. Den seluen sy prijs, eer,
 lof, cracht, geweld, stercheyt van eewic-
 heyt, tot eewicheyt,
 AMEN.

Ick wensche ²⁾ mijn lieue hertelijke ende beminde wtuercoren
 Broederen ende Susteren, ende alle liefhebbers der ongheueynsder
 ende eewiger waerheyt, dat rechte boetueerdighe gelooue, dat door
 de † liefde werckende is, dat welcke voor Godt gelt, ende een Gala. 5. a. 6.
 reyne cuysehe ende † heylighe conuersatie ende wandelinghe inder 1. Pe. 2. b. 12.
 vreesen Gods, ende een vierighe liefde tot * God onsen Hemel- Mar. 12. c. 30.
 schen Vader, ende uwen Naesten, ende tot zijn eewighe clare
 ende onueranderlijke Waerheyt. Ende bidde den Heere voor v
 lieden dach ende nacht, sonder ophouden, dat hy v wil † openen Ephe. 1. c. 18.
 de ooghen des verstants, ende verlichten dat herte der kennissen,
 op dat ghy muecht bekennen dattet de rechte Waerheyt is, ende dat
 hy v wil becrachtigen met zijn Godlijk woort, ende verstercken
 int gelooue, op dat ghi in dese selue waerheyt muecht wandelen,
 met alder ootmoedicheyt ende saechtmoedicheyt, een † licht we- Mat. 5. b. 14.
 sende allen menschen, ende op dat ghy * vol//standich muecht blij- *Mat. 24. a. 13.
 uen totten eynde toe. Ende bidde den Heere dat hy v wil bewa- Fol. 55 v°.
 ren van alle de grijpende Woluen, die van ons wtgegaen zijn,
 ende noch onder v opstaen sullen, die de † schapen niet sparen Act. 20. d. 29.
 en sullen, ende van alle valsche kettersche ende duyuelsche leeren,
 die haer onder Christus naem opwerpen, ende in eenen heyligen 2. Cor. 11. b. 15.

1) Opmerkelijk gebruik der juiste kerktaal.
 heeft hier en elders »wensche», 'tgeen in onzen druk, n°. 4, ook soms staat.
 Toch zal de Vlaming Jer. Seghersz. wel »wensche» hebben geschreven.

2) De uitgaaf n°. 1, 1562

schijn voortcomen, recht oft sy van Christo gesonden waren, maer sy zijn vanden Duyuel wtgegaen ende gesonden.

- Marc. 14. c. 38. Daerom mijn lieue Broeders, weest wacker, † bidt ende waect, wantet wel noodich is ende gedenct na mijn afscheyt, dat ic v gewaerschout hebbe, vande valsche Propheten ¹⁾ wt der geuanckenis. Ende so heb ic een weynich met der hulpe Gods v lieden geschreuen, ende met Petro een weynich vermaent, wel wetende,
2. Pe. 1. b. 14. dat ick mijnen † sterflijcken rock corts afleggen sal, ende met mijnen Broederen ende Susteren in Christo ontslapen sal. Hoe wel dat ghy selue in dese tegenwoordige waerheyt geleert ende gesteret zijt, so achte ict nochtans * profijtelijc v noch een weynich te vermanen, oft daer noch yemant door verbeteret, ghesticht ende gesteret, ende de Naem des Heeren door gelooft ende gedanct mocht worden, ende mijns daer door gedencken, hoe dat ick v een
- Tit. 2. a. 7. * voorbeelt geweest hebbe, int gene, dat my de Heere gegeuen heeft, ende met alder ootmoedicheyt onder v ghewandelt hebbe.

Aldus vermaen ick v nv, mijn hertelijke lieue Broederen ende Susteren inden Heere, ende bidde v met Paulo, door de ontfermherticheyt Godts, dat ghy † v lichamen begeeft tot een offerhande, die daer heylich, leuendich ende Gode behaechlijc is, dat welck is uwen redelijken Godsdienst, ende en stelt v niet gelijk dese erge boose ende verkeerde Werelt, maer vernieut v door de vernieu-//

Fol. 56 r°. winghe uwer sinnen, op dat ghy proeuen muecht, welc daer sy

Eph. 5. b. 17. den goeden ende welbehagenden volcomen † Gods wille.

- Och mijn lieue Broeders, ic bidde v hertelijken, dat ghy doch
1. Joan. 2. b. 18. al te samen v leuen wilt beteren, ende * de werelt met haren lusten laten varen, ende al te samen wilt sien op dat leuen Christi, hoe dat hy ons voor gegaen is, want Joannes seyt: † Wie hem
1. Joan. 2. a. 6. Christus beroemen wil, die sal oock wandelen gelijc hy ghewandelt heeft. Och siet mijn lieue vrienden, ten is niet genoech dat wy veel in Christus naem gedoopt zijn, ende een broeder oft suster Christi heeten, ende de naem van Christo dragen. Och neen,
1. Joan. 3. b. 7. dat en can al niet salich maken, want Joannes seyt: † Mijn kinderen, en laet v niet verleyden, want daer en is niemant gerech-

---

1) Met deze valsche profeten kunnen moeilijk andere dan davidjoriste leeraars zijn bedoeld; voor sacramentiste past, naar ik vermoed, de term »profeten» minder. De waarschuwing is aan Seghersz. eigen, evenals bij hem reeds — in 1551 — hier, fol. 56 r°, v^o en elders sprake is niet alleen van dezulken, die onder de vervolging afvallig worden: van deze gewaagt ook Hans van Overdam; maar tevens van hen, die zich wel »vrome broeders laten heeten» of die »den naem van Christo draghen», en die nogtans Gods geboden niet vervullen, niet onstraffelijk voor God in de liefde wandelen. Ook de leus: »de gemeynte, die niet een vleckc of rimpel en heeft», ontleend aan Efez. 5: 27, komt bij hem het eerst voor.

tich, dan alleen die gerechticheyt doet, ende wie daer sondicht, is vanden Duyuel, ende daeraen bekentmen oock, welke de kinderen Godts, ende de kinderen des duyuels zijn. Ende Christus seyt: † Ghy zijt mijn vrienden, ist dat ghy doet dat ic v ghebiede. Ende Jo^{an}. 15. b. 14. weder seyt Christus: * Die my lief heeft, die sal mijn woort houden, ende mijn gheboden bewaren, ende die mijn geboden heeft, ende houdtse, die ist die my lief heuet. Want Joannes seyt: † Wie daer seyt, dat hy Godt lief heeft, ende niet en hout zijn 1. Jo^{an}. 2. a. 4. gebot, dat is een luegenaer, ende de waarheyt en is niet in hem, ende ghy weet, † dat een luegenaer geen deel en heeft in dat Apo. 21. b. 8. rijke Gods. * Daerom en wilt gheen Christenen wesen metten 1. Jo^{an}. 3. b. 18. monde, oft metter tongen, maer metter waarheyt, ende metter daet. Want het is al te vergeefs den naem van Christo gedraghen, also lange als wy hem met woorden, wercken ende gedachten niet gelijkformich en zijn, want Paulus seyt: † Die hy van te // Rom. 8. c. 29. voren voorsien heeft, die heeft hy oock geordineert, dat sy gelijkformich soud^{en} zijn den Beelde zijns Soons, op dat hy de eerste geboren sy onder alle Broeders. So hy v daer toe geroepen ende gheordineert heeft, so weest oock neerstich hem gelijkformich te worden, op dat ghy met der daet rechte Christenen beuonden wort, als ghy inder tribulati^{en} coemt, daer wy nv in zijn, want al ist dat wijt nv zijn, ghy muechter morgen ooc comen. Daerom, † waect ende bidt, want ghy en weet vre noch tijt. Daeromme Mar. 14. e. 38. doet uwe neersticheyt dat ghi den Heere * muecht behaghen, want 1. Tess. 4. a. 1. wy al te samen voor den † Rechterstoel Christi gheopenbaert sulden moeten worden, ende daer een yegelijk in zijn lichaem ontfanghen sal, nae dat hy ghedaen heeft, het sy goet oft quaet. Nv de Heere te vreesen is, soo rade ick v, ende bidde v ootmoedelijk, dat ghy v leuen wilt stellen † gelijkformich den Euangelio, Phil. 1. d. 27. want dat en ghelt al niet den naem van Christo te dragen, ende Broeders te heeten, dan daer ghelt alleen de * veruullinghe der 1. Cor. 7. b. 19. geboden Gods, want ick heb al veel beroemers der Christenen onder ons gesien, de welke Christum metter tongen lief hebben, maer metter † daet versaken zijt, dat welke seer te beclagen is, Tit. 1. b. 16. want si slachten dat geualscht gelt, dat van buyten schoon gout schijnt te zijn, maer alst opten toetsteen oft int vier coemt, dan ist binnen niet dan coper, also wandelen sy ooc [onder] ¹⁾ den vromen oft si ooc een recht Christen waren, maer alse de Heere

1) In de uitgaaf n°. 1, 1562 staat: »oock den vroomen». Dit »onder» is voor 't eerst in n°. 3, 1567 ingevoegd, blijkbaar door den uitgever, die terecht begreep dat dit woordje 'tzij dan in den oorspronkelijken brief of in de uitgaaf, die hij nadrukte, bij vergissing was uitgelaten. Zie de Inleiding bl. 22, 23.

- Mat. 13. c. 21. inder † tribulatiën begint te proeuen, dan sietmen datter al opt
 Mat. 7. c. 24. * zant gebout is, ende haren † buyck lieuer hebben dan Christo,
 † Ro. 16. b. 17. alst nv blijt met de gene, die met ons inde banden zijn, want dus
Fol. 57ro. lange hebben si haer al vrome Broeders laten // heeten, maer nv
 spreken si wel anders. Aldus mijn hertelijke lieue Broeders ende
 Jac. 5. b. 10. Susters inden Heere, neemt ons voor eenen † spiegel, alle die den
 Heere een bequaem offerande begeeren te doen, ende wilt ons na-
 uolgers zijn, ende en weest niet langer so traech oft so flau inder
 liefden, op dat, wanneer ghy lieden ooc inde banden coemt, als dan
 daer in niet bedroeft en zijt, dat ghy geen beter leuen geleyt en
 1. Pe. 5. a. 8. hebt, want de * Duyuel ons daer nacht ende dach mede tenteert.
 Daerom waerschou ick v wt Broederlijke liefde, dat ghy v selfs
 Gal. 6. b. 11. waerneemt, † dewijle ¹⁾ dat ghy tijt hebt. Want Paulus seyt: † De
 † Tit. 2. b. 11. salichmakende ghenade Gods is verschenen allen menschen, ende
 leert ons dat wy sullen verloochen den dat ongodlijk wesen, ende
 de wereltlike lusten, maer sober, rechtueerdich, ende Godsalich-
 lijke leuen in deser Werelt, verwachtende de openbaringe ende ver-
 Ephe. 5. a. 2. schijninge des grooten Godts ons behouders Jesu Christi, * die
 hemseluen gheoffert heeft voor onse sonden, op dat hy ons soude
 reynigen van alder onreynicheit ende reynigen hem also een volck,
 dat neerstich waer tot alle goede wercken.
 Siet mijne lieue Vrienden, sulcken volck heeft Christus wtuer-
 coren, die niet ydel noch lichtueerdich en zijn, maer door * ver-
 Rom. 2. a. 6. duldicheit in goede wercken dat eewige leuen soecken, ende daer
 toe so heeft hy ons geroepen ende wtuercoren, op dat wy soudē
 Eph. 1. a. 4. zijn † heylich ende onstraffelijke voor hem inder liefden, want sulc-
 Eph. 5. c. 27. ken heyligen Gemeeynte heeft hy vercoren, die niet een * vleckē
 oft rimpel en heeft, maer dat si heylich, onstraffelijke ende onbe-
 Len. 11. e. 44. rispelijs voor hem inder liefden wandelen. Daerom weest heylich
 1. Pet. 1. b. 15. in alle uwe wandelingē, na datter geschreuen is: † Ghy sult hey-
Fol. 57vo. lich zijn, want ick heylich ben. Och siet // mijn lieue Broeders,
 Mat. 3. a. 10. het is tijt dat ghy toesiet, want † de bijle is nv aen de wortel
 der boomen gestelt, ende alle boom die geen goede vrucht en
 brengt, sal afgesneden, ende int vier geworpen worden. Want alle
 Mat. 7. d. 21. die daar seggen: * Heere, Heere, en sullen niet in gaen in dat
 Rijke der Hemelen, maer alle die daer doen den wille mijns Va-
 Rom. 6. a. 8. ders, die inden Hemel is. Want na dien dat ghy de † sonden ge-
 storuen zijt, ende gereynicht door de bekentenisse der waarheyte,
 soo en muecht ghy niet ledich wesen, op dat de Duyuel niet en
 Mat. 12. d. 43. neme de † seuen geesten tot hem, ende weder in v come, ende
 Rom. 6. b. 12. dat laetste erger sy dan dat eerste. * Daerom en laet de sonde

1) N°. 1, 1562: terwijle.

geen heerschappie hebben in uwe sterffelijke lichaem, zijn wel-
 lusten ghehoorsaem zijnde, noch en begeeft v leden niet tot wape-
 nen der ongerechtigheyt, maer begeeft v seluen Gode, als de gene
 die wter doot leuende zijn, ende uwe leden tot wapenen der ge-
 rechticheyt, ende bidt dat uwe * vlucht niet en geschiede inden Mat. 24. b. 20.
 Winter oft op den Sabbath, ende weest inde duysternisse niet be-
 uonden lieue Broederen, op dat v den dach niet als een † Dief en 1. Tes. 5. a. 4.
 begrijspe. Want also doende, so suldy kinderen des lichts ende des
 daechs zijn, want ten zijn al geen kinderen Gods, die haer des
 geloofs beroemen, ende met de wercken niet en volbrengchen, want
 Christus seyt: † Salich zijt ghy dat ghijt weet, ist dat ghijt doet: Joan. 13. b. 17.
 Want die dat weet ende niet en doet, die zijn by de * sotten ge- Matt. 7. c. 24.
 leken, † want de knecht die den wille zijns heeren weet, ende † Luc. 12. e. 47.
 niet en doet, die sal met veel slaghen gheslagen worden. Maer die
 van gront haers herten gheloouen, geloouende doen, dat zijn de
 rechte kinderen Gods, ende die sullen oock voor de Gheloouighe
 in dat Rijke der Hemelen gerekent // worden. Daerom so rade Fol. 58ro.
 ic v, ende bidde met Petro, dat ghy uwe neersticheyt daer toe
 doet, † dat ghy in uwen ghelooue bewijst duecht: inder duecht 2. Pet. 1. a. 5.
 bescheydenheyt, inder bescheydenheyt maticheyt, inder maticheyt
 Godsalighe liefde, inder Godsalighe liefde Broederlijke liefde, inder
 Broederlijke liefde gemeyn liefde, ist dat dese dingen oueruloe-
 dich by v zijn, soo en sullen sy v niet ledich noch onvruchtbaer
 laten wesen in de kennisse ons Heeren Jesu Christi, maer v sal
 oueruloedich bereyt worden den inganc tot den eewighen leuen:
 Maer die dese dinghen niet en heeft, die is blindt, ende vergeet
 de voorleden reyninghe zijnder sonde. Daeromme maeckt uwe sie-
 len suyuer door de * ghehoorsaemheyt der waerheyt, in rechter 1. Pe. 1. c. 22.
 ongheueynsder Broederlijcker liefden, ende hebt malcanderen lief
 wt reynder herten, als de ghene die wederom van nieus herboren
 zijt, niet wt dat verganckelijke, maer wt dat onuerganckelijke
 zaet, te weten, door dat leuendige woordt Gods, dat welcke daer
 eewelijk blijft. * Omgordet de lendenen ws ghemoets, ende weest 1. Pe. 1. c. 13.
 sober, ende set alle uwe hope op Godt, ende † hebt een brandende Eph. 6. d. 14.
 liefde onder malcanderen, ende eenderley sin ende moct, ende en 1. Pet. 4. b. 8.
 acht niet wat hooch is, maer maeckt v den † minsten gelijk, Ro. 12. b. 16.
 ende en laet gheen * vuyl geclap wt uwen monde gaen, noch en * Eph. 4. c. 29.
 verslijt uwen tijt niet met ydele woorden, de welcke niet en vor-
 deren, dan tot een ongodlijk leuen ende wesen: Maer al wat
 salich sy te hooren, wat orbaerlijk is tot beteringhe, ende laet uwe
 woorden altijd inder ghenaden met † sout gemengt zijn, want Pe- Col. 4. a. 5.
 trus seyt: † So daer yemant spreekt, die spreke als de woorden † 1. Pe. 4. b. 11.
 Gods, op dat ghy alle men//schen eenen Spieghel muecht zijn: Fol. 58vo.

- Mat. 5. b. 13. Want Christus seyt: Ghy zijt dat * sout den Aerden, Ist dat het sout zijn cracht verliest, soo en ist nergens meer toe nut, dan om
- Mat. 5. b. 15. wt gegoten, ende vanden menschen vertreden te worden, * want men ontsteect gheen keersse om onder den Candelaer, maer om daer bouen op te setten, op dat sy daer alle van sien moghen. Ende ghy zijt het licht der Werelt, laet v licht lichten voor de Werelt, op dat de menschen uwe goede wercken mogen sien, ende uwen Vader prijzen, die daer inden Hemel is. Ende Petrus seyt:
1. Pe. 2. b. 12. † Leydt een goede wandelinghe onder de Heydenen, op dat de ghene, die van v achterclap doen, als van misdaders, beschaemt mogen worden, dat sy bespot hebben uwe goede conuersatie inder
- Psa. 33. b. 13. vreesen Gods. Ende noch seyt hij: * Wie dat leuen wil leuen,
1. Pe. 3. a. 10. ende goede dagen sien, die bedwingen zijn tonge dat si niet quaets en spreke, ende zijn lippen dat sy niet en bedriegen, hy keere hem van dat quaet ende doe dat goet, hi soecke vrede ende sta daer na: Want de oogen des Heeren sien op den rechtueerdigen, ende zijn ooren op haer gebet, maer dat aensicht des Heeren siet op de gene die quaet doet. Daeromme siet wel toe, dat dat toornich aenschijn des Heeren op v niet en sie, want inden laetsten
- Oze. 10. 6. 8. dagen sullen de godloose roepen: † Hueuelen ende bergen valt op
- Luc. 23. c. 29. ons ende bedect ons, op dat wy dat toornich aenschijn niet en sien,
- Apo. 6. c. 16. des geens die opten stoel sit. Ende Christus seyt: † Ten sy dat
- † Mat. 5. b. 20. uwe rechtueerdicheyt beter ende meerder si, dan der Scriben ende Phariseen, so en muedchy in dat Rijke der Hemelen niet comen. Ende weder: Ten si sake, dat ghy v verandert ende bekeert, ende
- Mat. 18. a. 3. * wort als kinderen, soo en muedchy in dat Rijke der Hemelen
- Fol. 59ro. niet comen. Siet mijn // lieue Broederen ende Susteren, ist dat ghy alsoo niet vernedert en zijt, so doet uwe neersticheyt dat ghy alsoo wordt. Want Christus woorden en zijn geen luegenen, want
- Mat. 7. c. 22. hy seyt: In dien dagen sullen veel menschen seggen: † Heere,
- Luc. 13. c. 22. Heere, en hebben wy niet in dijne tegenwoordicheyt gegeten ende gedroncken, ende in dijnen Naem de Duyuelen wt geworpen? Maer dan sal ick haer belijden, dat icse niet gekent en hebbe: Gaet
- Rom. 8. b. 13. van my alle die quaet doet. Ende Paulus seyt: † Die daer leeft nae den vleesche, die moet steruen.
- Psal. 32. a. 9. Och Vrienden, v ¹⁾ isser al eenen hoop die de * Ezels ende de Muylen slachten, die so tracch aen gaen, die al met slagen ende met stooten moeten gedreuen worden. Och dat en is niet na der
- Heb. 12. b. 12. liefden ghewandelt, richt op de † losse knien, ende de slappe handen, het is lange genoeg geslapen, want Paulus seyt: * Ontspringt die daer slaept, ende staet op van den dooden, ende Christus sal

1) Is hier »ponder'' vóór »v'' uitgelaten? Alle uitgaven lezen zoo; ook Van Braght.

v verlichten, Sijt ghy opgestaen met Christo, so † soect dat daer Collo. 3. a. 1. bouwen is, daer Christus is sittende ter rechterhant Gods zijns Vaders, Smaect dat Hemelsch is, ende niet dat Aertsch is.

Och mijn lieue Broeders ende Sisters in den Heere, weest doch † Godts nauolgers, als wtuercoren kinderen, ende wandelt inder Ephe. 5. a. 1. liefden, gelijk hy ons lief gehadt heeft, ende heeft hemseluen ouergegheuen tot een offer ende gaue, Gode tot eenen soeten rueck ¹⁾, maer oncuysheyt ende onreynicheyt en sal onder v niet beuonden worden, gelijc den Heyligen betaemt, noch schandelijcke ²⁾ woorden wt uwen monde, noch sotten clap, noch onbetamelijcheyt, maer veel meer dancsegginghe. Want dit suldy weten, dat geen boeleerder oft onreyn, oft gierich mensch, de welcke is een dienaar der Afgoden, erffnisse en heeft // int rijke Gods. *Fol. 59 v°.* Daerom en weest haerder niet deelachtich, want ghy waert hier voor tijts * duysternisse, maer nv zijt ghy een licht in den Heere, Ephe. 5. a. 8. † wandelt als kinderen des lichts, want † de vrucht des geests is [†] 1. Tes. 5. a. 4. alderley goetheyt, gerechticheyt ende waerheyt, ende en hebt geen [†] Gal. 5. c. 22. gemeynschap met de onruchtbare wercken der duysternissen, maer strafte veel meer. Aldus vermane ick v als medebehulpers, want de Heere seyt: * Ick hebbe v inden aengenamen tijt verhoort, Esa. 40. a. 8. ende inden dach der salicheyt geholpen, † nv ist den aengenamen 2. Cor. 6. a. 2. tijt, nv ist den dach der salicheyt, En laet ons nv niemanden geen ergernisse geuen, op dat onsen dienst niet gelastert en wort, maer laet ons bewijzen in allen dinghen als dienaers Godts, met groote ghedoochsaemheyt ³⁾, met druck, met angst, met * slagen, 2. Cor. 11. c. 25. met gheuanckenisse, met oproeringe, met naetheyt, met perijckel, met sweert, met cuysheyt, met kennisse, met lanckmoedicheyt, met vriendelijcheyt, met den heylighen Gheest, met de onghueynsde liefde, met de woorden der waerheyt, metter cracht Gods, door prijs ende versmaetheyt, door † goet gheruchte ende quaet Joan. 7. a. 12. gheruchte, als verleyders ende nochtans warachtich, als die steruen, siet wy leuen, als de onbekende, ende nochtans alle dinck bekent, als die geslaghen, nochtans niet ghedoot, als die arme, nochtans veel rijckmakende, als die niet en hebben, ende nochtans alle dinck besitten.

Mijn lieue Vrienden, mijnen mont heeft hem wt broederlijke liefde tot v open ghedaen, v ootmoedelijke biddende, dat een yegelijke ⁴⁾ van v † gesint sy, so Christus Jesus ooc was, sulcken liefde Phil. 2. a. 6. onder malcanderen met der daet bewijsende, want dat is de boot-schap die ghy van begin ghehoort hebt, dat // ghy malcanderen *Fol. 60 r°.*

1) N°. 1, 1562: roock.

3) Lijdzzaamheid.

2) N°. 1, 1562: schandbare.

4) Hier en verder in n°. 1, 1562: een yeder.

1. Joa. 3. b. 14. lief sult hebben, * Want wie niet lief en heeft, die blijft in den doot. Maer wanneer yemant deser werelt goeden heeft, ende siet zijnen broeder gebreck hebben, ende sluyt zijn herte voor hem toe, hoe blijft de liefde Gods in hem? Mijn lieue broederen ende susteren in den Heere, en laet ons niet langer liefhebben metter
1. Joa. 3. b. 18. * tongen, maer metter waerheyte ende metter daet, ende weest Jaco. 2. b. 14. altijd den † Armen ghedachtich, ende gheeft doch een yegelijck
2. Cor. 9. a. 7. nae zijn vermoeghen met vruechden, † want eenen vrolijcken ghe-
* Ro. 12. a. 8. uer heeft God lief. Ende Paulus seyt: * Oeffent yemant bermher-
ticheyte, soo doe hy dat met luste, want bedenckt doch eens, oft ghy so vyerich inder liefden waert, als ghy inder werelt wel ghe-
weest hebt, oft ghy niet also wel twee oft drie stuuers en sout weten te vinden, om den Armen te geuen, als ghyse wel gheuon-
den hebt om te ghaen drincken ende spelen? Niet mijn lieue vrienden, dat ick v wil belasten oft beswaren, dan dat een yege-
lijck daer in zijn liefde bewijse, nae zijn * cranck vermoegen, want
- Tob. 4. a. 6. ghy en † moecht het goet niet mede draghen, ende ghy moecht
† Job. 27. b. 19. uwen Spieghel aen my nemen, want zijt al ghenomen hebben, iae al ons Ghelt dat wy ouer ons hadden, ende vraechden, oft wijs ¹⁾ niet meer en hadden. Daerom ist veel beter, dat ghy den Armen daer mede helpt, dan dattet de Heer ²⁾ heeft, ende ist dat ghy v
1. Joa. 3. b. 16. † leuen begeert voor uwen Broeder te gheuen, hoe veel te meer
Jaco. 2. b. 14. behoort ghy uwen Broeder by te staen met uwen † tijttelijcken
Exo. 16. b. 19. goede, op dattet si als daer geschreuen staet: * Die veel vergader-
2. Cor. 9. b. 10. den, en hadden gheen ouerschot, ende die luttel vergaderden, en hadden gheen ghebrec, ende siet oock toe, dat het al redelijck
Fol. 60 v°. toegae, op dat het sy een // † segheninge ende gheen giericheyt,
2. Cor. 9. a. 5. ende op dat het offer sy den Heere aengenaem, want de hantrey-
kinghe van desen beproefden dienst, en vervult niet alleen dat gebreck der Heylighen, maer sy is oock oueruloedich daer in, dat-
ter vele Godt dancken, door desen beproefden dienst. Daerom doet
1. Pet. 4. b. 11. uwe neersticheyt, dat ghy uwe liefde hier in bewijst, op † dat de
Heere daer door geloeft ende gedanct mach worden, ende dat ghy v bewijst in allen dingen als dienaers Gods. Leest Paulum totten
2. Cor. 9. a. 6. * Corinthen, die sal v leeren, hoe ghi v daer in behoort te stellen, ende als ghijt ghelesen hebt, so bidde ick v ootmoedelijck, dat ghy dan daerna ooc doen wilt, wantet wel noodich is. Ende voort so bidde ick v doch alle ionge gehouden ³⁾, dat ghy doch met alder

---

1) D. i. wij des (daarvan).

2) Mij niet duidelijck. De meeste uitgaven, ook n°. 1, 1562, hebben: »de heer". Kan daarmede de keizer worden bedoeld, ten wiens profijte hunne goederen konden worden verbeurd verklaard?

3) Gehuwden.

ootmoedicheyt, simpelheyt, ende lieflijcheyt by malcanderen wootnet, ende ghy ionge vrouwen weest doch uwe * mannen onderdanich inde vreesse Gods, ende ghy † mannen hebt uwe huysvrouwen lief als v seluen, ende wilt haer met alder ootmoedicheyt ende lieflijcheyt opnemen ende dragen, ende haer soetelijck vermanen ende onderwijsen met des Heeren woort, want ghy † en weet vre noch tijt, wanneer v de Heere weder van een nemen sal. Daer muecht ghy uwen spiegel aen my ende aen mijnder Huysvrouwen nemen, hoe corts dat ons de Heere tot zijnen prijs vanden anderen ghenomen heeft. Daerom, wilt met alder ootmoedicheyt by den anderen woonen, also langhe als v de Heere te samen laet, want uwen * tijt is hier cleyn, want de Heere heeft eenen lust zijn wtuercoren by hem te hebben. Ende voort so bidde ick v mijn lieue Broeders, dat ghy doch om weder te † woeckeren neerstich wilt zijn, Want ick betrouwe aen den Heere, dat // door dit sien ende hooren noch veel tot der Waerheyt bekeeren sullen, ende ick wil ooc noch mijn beste doen, aen de ghene die hier by my comen. Ende wilt dat arm † verstroeyt Hoopken weder by een vergaderen, dat welck my seer deert, dat welcke nauwe en weet waer gaen oft waer woonen, ende in meerder benautheyt zijn, dan wy hier zijn ¹⁾. Maer weest ghetroost mijn lieue Broeders ende Sisters in den Heere, al ist dat wy nv in meerder ruymtheden sitten dan ghy, soo weest doch verduuldich in v veruolghinghe, want ghy en sult de Steden van * Israel niet al doorwandelt hebben, de Heer en sal v verlossen: Daeromme weest doch neerstich om by den anderen te comen, ende malcanderen te troosten ende te vermanen van des Heeren woort, op dat de † liefde onder v niet en vercoele.

Aldus vermaent ende onderwijst malcanderen inder liefden Godts, ende ick bid v lieden, dat ghy onser in v † gebedt niet en vergeet, ende dat ghy mijnder huysvrouwen altemet eenen brief schrijft, om haer te troosten, want sy noch lange sitten sal. Ende voort laet ick v lieden weten, dat ick in grooter blijenschappen ben, ende mijnen Heer dach ende nacht niet genoech gelouen ende ghedancken en can, van zijn groote liefde die hy ons ghegheuen heeft, dat hy ons beyde * weerdich gemaect heeft om zijnen naem te lijden, ende van zijnder cracht ende stercheyt die hy aen ons bewijsende is, ende van zijnder beloften die hy ons belooft heeft, want dit is de vre, daer ic den Heere so lange om ghebeden

1) Seghersz. vindt dus zijn toestand rustiger, »ruymer'', dan dien van zijne broeders, die wel op vrije voeten maar nergens veilig waren. Hij beklagt hen om hunne »meerder benautheyt''. Dit hangt zeker samen met zijne blijdschap, nu hij eenmaal weet, dat hij waardig is geacht om voor des Heeren naam te lijden: zie eenige regels verder in dezen brief en meer dan één van zijne verdere brieven.

hebbe, ende my selfs niet ghoet ghenoech en kende, dat ick weerdich soude wesen om zijnen Naem te lijden. Daerom ben ick soo
Fol. 61 v. seer verblijt, om dat mijn vre ghecomen is, // dat ic wt desen vleesche verlost sal worden.

Jude. d. 20. * Aldus steret v seluen inder liefden Gods, ende verwacht de

Jude. d. 24. bermherticheyt ons Heeren Jesu Christi int eewich leuen, * Maer dien die v mach behouden sonder aenstoot, ende stellen voor dat aensicht zijnder heerlijkheyt onstraffelijk met vruechden, God die alleen wijs is, onsen Salichmaker, sy eer ende moghentheyt, rijk

1. Cor. 16. c. 20. ende macht, nv ende inder eewicheyt, Amen. * Groet maleanderen met eenen heyligen cus des vredes.

Laet desen Brief alle de Vrienden hooren, want ick heb v wt broederlijke liefde gheschreuen, ende my is leedt, dat ick v niet meer gheschrijuen en can. Blijft den Heere altesamen beuolen.

3. Joan. a. 1. Groet my G. S. H. D. in den Heere, want † ickse van herten lief-

Heb. 13. d. 22. heb, Ende voort alle broeders ende susters inden Heere. † Neemt dese cleyne vermaninghe ten besten, want mijnen gheest daer toe gedrongen heeft om
 v een weynich te vermanen.

Geschreuen inder geuancenisse by
 my Jeronimus Segersz.

[*n°. 3.*]

¶ Noch eenen Brief van

Jeronimus Segersz, denwelcken hy gheschreuen heeft aen zijn Huys-
 urou Lijsken.

Die ghenade ende die bermherticheyt Gods des Vaders, ende
 Joa. 14. b. 16. die goedertierenheyt ende Liefde des Soons, ende die gemeynschap

16. b. 13. ende vrede des heylighen Gheests, † dewelcke ons vanden Vader

Fol. 62 r. gesonden is door // den Naem ons Heeren Jesu Christi, tot troost

Rom. 8. b. 14. ende vruechde allen waren ende ghetrouwe kinderen Godts, * door den welcken wy gedrongen, gheleert ende ghewesen zijn, Den seluen beware uwe herte, verstant ende sinnen in Christo Jesu, tot lof ende prijs des Vaders, ende tot salicheyt uwer bedrueter sielen, ende tot stichtinge van alle broeders ende susters die den Heere
 Rom. 16. c. 26. vreessen ende lief hebben, * Den seluen God, die alleen wijs is, dien sy prijs, eere, cracht ende sterckheyt van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

¶ Ick wunsche mijnder lieuer huysurouwen een rechte warach-

tige godtsalige liefde, ende een recht ongheuerwet boetueerdich ongeueynst geloue, dat * door de liefde werckende is, ende een Gala. 5. a. 6.
vaste hoepe ende betrouwen tot God, ende een vaste stantuaastie-
heyt in uwen gelooue tot God den Vader, ende den Heere Jesu
Christo. Den seluen beueel ick v, ende dat woort zijnder ghenaden,
want na dien dat ic mondelinge met v niet spreken en can, mijn
lieue huysrou Lijcken, so heb ick metter hulpen Gods v een wey-
nich gescreuen met des Heeren woort, † want al ist dat wy met- Col. 2. a. 5.
ten lichaem van een zijn, so zijn wy nochtans metten gheest
teghenwoordich, want ick uwer ghedencke dach ende nacht in
mijn ghebedt, ende bidde den Heere, dat hy v wil verstercken
met zijnen geest der waerheyt, want ick weet wel, dat ghy noch
veel strijts hebben sult, eer ghi verlost sult worden, ende ick weet
oock wel, dat ghy seer ghetenteert sult worden, van die loose
vossen, ende grijpende woluen, ia veel meer leeuwen ende draec-
ken, iae aderen geslachte zijn, die v siele niet sparen en sullen,
dan bederuen, verslinden ende † vermoorden. Daerom seyt Paulus: Joan. 10. a. 1.
* Siet toe dat v geen roouer en bedrie//ghe, door loose philosophie * Col. 2. b. 8.
ende schalcheyt der menschen, daer si ons mede aenuaren om te Fol. 62 v.
verleyden, Jae Christus selue heeft ons hier af ghewaerschouwet,
* dat inden laetsten daghen veel valsche Propheten ende veel val- Mat. 24. b. 24.
sche Christenen sullen zijn, Ja waert mogelijc dat die wtuercooren
verleyt soudén worden, maer dat is onmogelijc, want de Heere
bewaertse met zijnen stercken arme, alsoo datse die † poorten der Mat. 16. b. 18.
hellen niet en connen schaden, Ja Paulus seyt: * dat in den laet- 1. Tim. 4. a. 1.
sten tijt, sommige vanden gelooue sullen afuallen, ende aenhangen
die dwalende geesten, ende leeringe der duyuelen, die daer verbie-
den te trouwen, ende die spijs te nutten die Godt geschapen
heeft. Jae noch seyt hij: * En laet v niet verleyden met ydele Eph. 5. a. 6.
woorden, want om dies wil coemt den toorn Gods ouer die kinde-
ren des ongheloofs. Jae noch heeft Christus ons † ghewaerschout Mat. 16. a. 6.
van die leeringe der Phariseen, ia * vande gene die daer comen Luce. 12. a. 1.
in schaeps cleederen, want inwendich zijn sy grijpende woluen, aen * Mt. 7. b. 15.
haer vruchten suldyse kennen, * gelijk als Paulus seyt: En ver- 2. Cor. 11. b. 15.
wondert v niet, dat die dienaers Antechristi haer sullen stellen als
dienaers Gods, want die duyuel can hem wel veranderen gelijk
een Enghel des lichts, want sy comen met geueynsde heylicheyt,
ende sullen ligende zijn. Daerom siet mijn alderliefste schaep, hoe
getrouwelijc dat ons Christus met zijnen Apostolen gewaerschout
heeft, van die valsche slanghe, † ende listich serpent, op dat wy Gene. 3. a. 1.
ons niet en soudén laten bedriegen van die * oude Slange, welke Apo. 12. c. 14.
die Duyuel ende Sathanas is, die welke anders niet en soect, dan 20. a. 2.
onse sielen tot die eewige verdoemenisse te brengen, gelijk als

- Fol. 63ro.* Petrus // seyt, * dat hy rontom ons gaet als een briesschende
1. Pet. 5. b. 8. Leeu, soeckende welken hy verslinden mach, dien wederstaet met een vast gelooue. Daerom bid ick v mijn lieue Huysurouwe, wt gront mijns herten, na dien dat wy so trouwelijk ghewaerschout zijn van die valsche propheten, de welcke niet dan de leeringe der
1. Tim. 4. a. 1. Duyuelen en hebben, ende niet en soecken dan v siele te bederuen ende te verschueren. Daerom bidde ic v noch eenmael dat ghy haer lieden geen ghehoor en geeft, ooc en hebt met haer
- Eph. 5. b. 11. niet te doen, want Paulus seyt: * En hebt geen ghemeynschap met de onuruchtbare wercken der duysternissen, maer strafftse
2. Joan. b. 9. veel lieuer, Ja † Joannes seyt, dat die de Leeringhe Christi niet en heeft, die en heeft gheen en Godt, Ende noch seyt Paulus:
- Gala. 1. b. 8. * Al waert dat een Engel wt den Hemel quaem, ende v een ander leerde, dan ic v geleert hebbe, dat sy veruloect, so si dan gheen Godt en hebben, ende niet dan een valsche, kettersche, veruloecte ende duyuelsche leeringe en hebben, hoe soud en sy ons wat goets connen gheleeren? Daeromme heeft ons Christus met zijnen Apostelen so trouwelijk ghewaerschout, op dat wy ons niet en soud en laten bedriegen van die lose vossen, ende listighe philosophie ende
1. Cor. 3. b. 11. schaleckheyt, † want daer en sal ten eewigen dagen geen ander Fondament geleyt worden, dan datter geleyt is, te weten Christus,
- Gala. 1. b. 8. op welke ghy ghefondeert, ghebout, ende ghetimmert hebt, ende gheen ander Euangelium en mach daer gepredict worden, dan dat-
- Apo. 1. b. 9. ter ghepredict is, in welke dat ghy oock ghelooft, † ende oock om dat ghetuygenisse der Euangelien in banden legt. Daerom bidde ick v mijn lieue huysurouwe Lijsken, door die ontfermherticheyt
- Fol. 63vo.* Gods, dat ghy altijt // des Heeren woort voor ooghen wilt hebben, ende dat ghy v niet en laet bewegen van uwen gelooue,
- Eph. 4. a. 14. * door schaleckheyt der menschen, daer sy v mede aenuaren om te verleyden, want ic weet dat ghy noch veel tentacie lijden sult. Daerom mijn alderliefste, en wilt niet op menschen sien, want
- Jere. 17. b. 5. † die op menschen betrouwt, die is veruloeckt, seyt de Propheet,
- Pro. 29. c. 25. Jae † op menschen te sien, brengt den val, seyt de Wijseman ¹⁾.
- Mat. 13. a. 6. Ende en acht niet op vleesch ende bloet pijnigen ²⁾, want dat is der
- Canti. 1. b. 5. † sonnen brant: Jae dit zijn de * stormen, daer dat wrek des
- * Mt. 7. c. 24. Heeren door gheproeft wort, Daerom † belijt nv Christum in deser
- † Mt. 10. c. 32. tijt, so sal hy ons oock belijden voor zijnen hemelschen Vader,
- * Sac. 13. b. 9. * want hy wil dat derdendeel met den vyere proeuen, als goudt
1. Pet. 1. b. 7. in dat forneys, ende al wat staende blijft, wort voor een † louter gout beuonden, ende ghi hebt eensdeels beproeuinge gepasseert, in welke beproeuinge ghy volstandich gebleuen zijt, de Heer heb

---

1) De wijze man, d. i. Salomo.

2) Het lichaam pijnigen.

eewighen lof, prijs ende eere, ende die ghenadige Heere wil v becrachtigen, ghelijck ghy begonnen hebt, also suldy voor God ende voor alle zijn ghemeente een louter gout beuonden worden.

Alsoo mijn alderliefste, blijft volherdich in de Leeringhe Christi, † want nv ist den dach, daer Christus af gesproken heeft, dat wy voor Heeren ende Vorsten gheleyt sullen worden, zijnen naem tot eenen getuyge, ende dat wy van alle menschen versmaet sullen worden, † maer wie volstandich blijft totter doot, die sal salich zijn. Ende Christus seyt: * Hebben sy my veruolcht, so sullen sy v ooc veruolgen, † ende den tijt sal comen, dat de gene die v dooden sullen, sullen meynen God eenen dienst daeraen te doen. Ende siet (seyt de Heere) dit heb ick v al te voren gheseyt, // op dat wanneer het geschiede, ghy gedachtich sout zijn, dat ick v geseyt hadde, * want dit sullen sy v al doen, om dat sy my, noch mijnen Vader niet gekent en hebben, want siet mijn lieue Huysvrou, aldus heeft ons Christus gewaerschout, hoe datse met ons handelen sullen. Daerom mijn lief, en vreest nv niet, noch en weest niet versaecht, al ist dat ghy nv in der Leeuwen cuyl geuangen legt † met Daniel, betrouet den Heere, hy sal v wel bewaren, dat sy v niet vernielen en sullen, ende hy sal v verlossen wt haren tanden, dat sy v niet verschueren en sullen, en verlaet hem niet, hy en sal v niet verlaten, want hy seyt: † Wie v versmaet, die versmaet my, † Wie v veruolcht, die veruolcht my, * Wie v aenroert, die aenroert den appel mijnder ooghen, soo sy dan ons niet en veruolghen, maer den Heere, so wilt doch vromelijck strijden, als een vroom Campioen Christi, ende strijdet om zijnen prijs, alsoo hy ghestreden heeft totter doot toe, alsoo ghy oock door Godts ghenade, † want wie daer campt, die en wort niet gecroont, het en sy dat hy wettelijken campe, seyt Paulus. Daerom mijn lief, * wapent v met dat harnas Gods, ende en schaemt v niet zijn woort voor die menschen te belijden, maer gedenct altijts de woorden Christi: * Wie my belijdt voor de menschen, die sal ic ooc belijden voor mijnen Hemelschen Vader, Ofte: † Wie hem mijnder, oft mijnder woorden schaemt, die sal ick ooc beschamen voor mijnen hemelschen Vader, † want wie zijn leuen soect te behouden, die salt verliesen, maer wie zijn leuen verliest om des Euangelijs wille, die salt vinden, Maer wie † yet lieuer heeft dan my, die en is niet weerdich mijn discipel te wesen, Ja * wie zijn hant // aen die ploech slaet, ende siet omme, die en is niet bequaem totten Rijke Godts, Ende Paulus seyt: † Dit is seeckerlijck waer: Ist dat wy mede steruen, so sullen wy oock mede leuen, maer versaken wy hem, soo sal hy ons oock versaken.

Mat. 10. b. 17.

24. a. 9.

Luc. 21. b. 11.

Mat. 10. b. 22.

Joa. 15. b. 20.

† Joa. 16. a. 2.

Fol. 64vo.

Joan. 16. a. 3.

Dan. 6. c. 16.

Luc. 10. b. 16.

† Act. 9. a. 4.

* Sac. 2. b. 8.

2. Tim. 2. a. 5.

Ephe. 6. b. 11.

Mat. 10. c. 23.

Luce. 12. a. 8.

Mar. 8. e. 38.

Mat. 16. d. 25.

Mar. 8. e. 35.

† Mt. 10. c. 37.

Luc. 14. c. 26.

* Luc. 9. f. 26.

Fol. 64vo.

2. Tim. 2. a. 11.

- Gen. 18. d. 27. Aldus mijn alderliefste, en wilt den Heere niet verlaten, † want wy en zijn niet dan stof ende asschen, Jae niet dan een sterffelijc
1. Cor. 15. e. 43. vleysch, * dat doch in oneeren steruen moet maer in eeren opstaen. Aldus weest doch lijdtzaam inden druc, want het is den rechten wech, die daer totten ewighen Leuen leyt, den welcken
- Mat. 5. a. 11. alle Gods Heyligen, * Propheten ende Apostelen, Jae Christus
- Mat. 20. c. 22. selue door ghegaen heeft, ende hebben alle desen † Kelck moeten drincken, Daerom en siet niet op den doot, maer door den doot ¹⁾, op dat voor v niet een ander en come, die v croon ontneme. Daerom mijn alderliefste, weest lanckmoedich in uwen druck, ende pacientich int lijden, ende verwacht uwe verlossinge, ghelijck den
- Jaco. 1. b. 12. ackerman zijn vruchten verbeyt, want * salich is de mensche, die becominghe verdraecht, want als hy beproeft is, so sal hy ontfanghen die Croon des leuens, die Godt belooft heeft alle den ghenen
- Mat. 5. a. 10. die hem liefhebben, want Christus seyt: † Salich is die mensche, die persecutie lijdet om der gherechticheyt, want dat rijke der
- Jaco. 5. b. 11. Hemelen hoort hem toe, Jae, * wy prijsense salich te zijn die
1. Pet. 2. c. 21. gheleden hebben, seyt Jacobus. † Christus heeft oock voor ons gheleden, ende heeft ons een Exempel ghelaten, dat wy soudē
1. Pet. 4. a. 1. navolgen zijn voetstappen, Ja * so Christus geleden heeft, so wapent v metten seluen sin, ende hier mede stemmen die woorden
1. Joan. 3. c. 16. Joannis ende seyt, † dat Christus zijn leuen voor ons gelaten
Fol. 65 r°. heeft, ende // wy moeten oock dat leuen voor die Broeders laten.
- Aldus en weest niet versaecht, wtuercoren Lief, voor haer dreygen, maer loeft ende prijst den Heere in dier saken, want Christus seyt: * Salich sidy als de menschen v veruolgen ende versmadden om mijns naems wille, dan verblijt ende verhuecht v, want het sal v wel gheloont worden van mijnen Vader die in den Hemel is. Mijn Lief, dit en is niet geseyt, dat wy droeuich soudē zijn, maer dat wy ons verblijden soudē, dat wy weerdich zijn om zijns
- Rom. 8. b. 15. Naems wille te lijden. Paulus seyt: * Ghy en hebt geenē knechtelijcken geest ontfangen om weder te vreesen, maer eenen gheest der wtuercoren kinderen, door den welcken wy roepen, Abba lieue Vader, den seluen geest verseeckert onsen geest, dat wy Gods kinderen zijn, ist anders dat wy met hem lijden, op dat wy ooc totter heerlijkheyt verheuen mogen worden, want dit lijden van deser tijt en is niet te gelijcken by de glorie die aen ons geopenbaert
1. Cor. 2. a. 9. sal worden, † want noyt ooghe en heuet ghesien, noch noyt herte
- Esa. 64. c. 17. en heuet bekent, oft noyt mont en heuet beleden, * dan God alleen, wat den genen geopenbaert sal worden, die hem liefhebben,
- Phil. 1. d. 26. ende zijn woort bewaren, Ende Paulus seyt, * dat niet ghenoech

1) D. i.: door den dood heen, naar de eeuwige zaligheid.

en is, dat ghy in hem ghelooft, maer oock om zijnen Naem lijdet.

Aldus mijn alderliefste, weest doch een goetwillighe Bruydt, bereyt totten strijde, * want hy en sal v niet laten becooren bouwen 1. Cor. 10. b. 13. v vermoghen, maer neuens de becinghe sal hy v eenen wtganck maken, * want al waert dat een moeder haer kint vergate, soo Esa. 49. c. 15. en wil ick v niet vergeten, seyt de Heere, ende hy sal v bewaren Sach. 2. b. 8. ghelijck den † ap//pel van zijnder ooghen. Daerom en * vreest Fol. 65 v°. niet de menschen, die gelijk hoy vergaen, maer tredet vromelijck Esa. 51. c. 12. op met Josua ende Caleb na dat beloefde lant, verbeyt met * Noah Gene. 6. 7. den dach des Heeren, † want Christus seyt: Mijn Schapen hooren † Joa. 10. c. 27. mijn stemme, ende si volgen my na, maer der vreemder stemme en hooren sy niet, ende niemant en salse wt zijnder handt trecken, want het onmogelijk is, dat die wtuercoren Gods verleyt mogen worden, als Paulus seyt: * Wie mach ons scheyden van Rom. 8. e. 35. de liefde Godts, Jae geen tormenten deser werelt, † want wy Rom. 8. d. 28. weten dat den genen die Godt liefhebben, alle dinghen ten besten dient, * want onsen druck die tijtelijck ende licht is, brengt ons 2. Cor. 4. c. 17. een ouerwichtige heerlijkheyt, want het nv des Heeren wille is, soo verhope ick, dat oock dese uwe beproeuinge v oock ten besten dienen sal, want die Heere heeft uwen tijt bestelt, ende wy en sullen daer niet ouer gaen. Daerom en vreest niet, * want 4. Es. 16. g. 76. Godt is uwen Hooftman, hy is uwe sterckheyt, hy is uwe Leydtsman, verlaet hem niet, hy en sal v niet verlaten, * betrouwt op Psal. 31. a. 1. hem, soo en wordy niet te schanden, † weest ghetrouwe totter † Apo. 2. b. 10. doot, die croon des Leuens is v bereyt, Ick begeer mijn lichaem ghewillichlijck te offeren tot prijs des Heeren, Ja niet alleen mijn lichaem, maer al waer elck lidt, iae elck hayrken een Lichaem, soo wil ickse al door die cracht Gods tot prijs des Heeren offeren, om zijn beloften te vercrijghen, * Want hoedanige liefde heeft ons 1. Joan. 3. a. 1. die Vader ghegheuen, dat wy Godts kinderen soudē heeten. Daerom en kent ons de werelt niet, want sy en kendt hem niet, Mijn Liefste, wy zijn Godts kinderen, ende wy weten, als hy openbaren sal, dat wy hem // ghelijck sullen zijn. * Jae seyt Pet. Fol. 66 r°. trus: Wy sullen deelachtich wesen zijnder Godlijcker natueren, 2. Pet. 1. a. 4. † Jae wy sullen wesen daer Christus seluer zijn sal † ende sullen Joa. 12. c. 26. met hem ordeelen alle gheslachten, * Jae wy sullen dat Lammen 14. a. 3. † Matt. 19. c. volghen waer dat henen gaet, † Jae wy sullen dat nieuwe 1. Cor. 6. a. 2. Liedeken singen op den Berch Sion, ende † wy weten vastelijck * Apo. 14. a. 4. wel, ist dat onse Aertsche huys deser wooninghe ghebroken wort, † 4. Es. 2. f. 42. † 2. Cor. 5. a. 1. so weten wy, dat wy een ander timmeringhe hebben van God, dat eewich inden Hemel is: Wie soude dat vuyl stinckende vleesch, dat niet en is dan eenen hoop aerden, willen verheffen bouwen dese schoone Beloften. Och siet doch hoe schoone beloften dat Christus

den zijnen belooft heeft, die daer volstandich blijuen totten eynde toe, want daer en is geen en anderen wech totten eewigen leuen, dan desen wech, * want alle rechtueerdighe sielen hebben van Gene. 4. b. 8. aenbegin moeten lijden, ende also dat Rijke Gods moeten inne- Psa. 34. c. 10. men. Also mijn alderliefste huysurouwe, so daer doch gheenen Mat. 23. e. 33. anderen wech en is, so weest doch een goetwillighe bruydt, bereyt uwen bruydegom te ontfangen, als dan suldy met prijs ende eere ghecroont worden.

Aldus mijn alderliefste, heb ick een weynich geschreuen, waer mede ghy v een weynich muecht verstercken door des Heeren Joa. 16. c. 20. woort, want Christus seyt: * Die werelt sal haer verblijden, maer ghy sult trueren ende droeuich zijn, maer weest ghetroot, ick heb de werelt verwonnen, ende v droefheyt sal in blijchap verandert worden, ende niemant en sal v blijchap van v connen ghenemen, want die ons weret, is stercker dan die in de Werelt is, 1. Joa. 5. a. 4. ende Joannes seyt, dat † onse Gelooue de verwinninghe is, die de *Fol. 66 v°* werelt // verwonnen heeft, * ende weest altyt gedachtich op Loths Gen. 19. e. 26. Huysurouwe, ende op den † Man Gods die vanden Leeuwen ver- Luc. 17. d. 32. beten was, om dat hy tegen Gods gebot broot gegeten hadde, ende † 3. Re. 13. a. 1. was bedrooghen vanden valschen Propheet, alsoo oock ghy, dat e. 24. 1. Re. 17. f. 42. ghy geensins bedrogen en wort van die valsche propheten, † maer strijdet metten Propheet Daud teghen den Goliath, ende ghy sult Mat. 11. b. 12. hem als broot verslinden, want * dat rijk der Hemelen lijdt nv Luc. 16. c. 16. ghewelt, ende die geweldighe die daer staende blijuen nement inne, Josu. 8. 9. 10. † want Josua ende Caleb hebben dat beloofde lant met geweldiger hant ingenomen, ende die daer niet staende en bleuen, en consten daer niet in comen. Aldus en weest niet verslaghen, al ist dat ghy hier een weynich tijts beproeft wort, want het nv dus zijnen wille is, so nemet gewillichlijck van zijnder hant, het gene dat hy Rom. 8. d. 28. v toe seynt, want Paulus seyt: * Wij weten dat den ghenen die God lief hebben alle dingen ten besten dient, want Christus zijn wonderlijke cracht ende stercheyt aen v thoonen wil, tegen die draecken ende aderen geslachte, iae teghen die grijpende woluen, die dagelijcs tegen Christum staen, ende tegen v vechten om v te vernielen, maer weest vrymoedich, ende betrou Christum, hy en 1. Pet. 5. a. 7. sal v niet verlaten, want hy is uwe sterckheyt, † hy sorcht voor v, hy is uwe beschermer, waerdoor ghyse al te samen verwinnen Eccl. 15. b. 8. sult, die tegen v zijn, want hy sal v * spijsen met dat broot des leuens, iae met dat broot des verstants, ende sal v te drincken gheuen van dat water der wijsheyt, ende sal v troosten in alle uwen druck, ende een vast bestandich ghelooue in uwe herte druc- Phil. 1. a. 6. ken, dat welcke sy niet en sullen connen wederstaen, want die *Fol. 67 r°* dat † goede werck in // v begonnen heeft, die salt door zijn ge-

nade ende cracht tot zijnen prijs, totten eynde toe wtuoeren ende volbrengen, tot salicheyt van uwer sielen, ende tot stichtinghe van alle die den Heere vreesen. Die selue Godt die v wt allen druck ghehelpen can, ende verlossen, ende bewaren sal van allen stricken des duyuels ende van alle valsche Leere behoeden sal, Dien sy prijs, eere, cracht, stercheyt van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

Siet mijn lieue huysurouwe, so ick v nv niet helpen en can met mijn weenen, ofte met mijnen bloede, so heb ick v een weynich geschreuen, om v te troosten, ende v dat tot een gedenckenisse ofte Testament, dat ghy mijnder daerdoor ghedenct, hoe dat ick v voor ghegaen hebbe, want ick hope desen Brief met mijnen bloede te bezeghelen, als dattet niet dan die louter waerheyt en is, ende daervoor begeer ic mijn leuen te laten, tot prijs des Heeren, ende tot stichtinge van alle die den Heere vresen, ende ick bidde den Heere, dat hy v wil laten volghen, alsoo ick verhope door die genade des Heeren v voor te ghaen, ende betrouwe den Heere dat hy v ooc alsoo laten volgen sal, ende betrouwe v oock, dat ghy my oock so volstandich nauolghen sult door des Heeren ghenade, ende ick bidde den Heere, dat hy de vrucht tot zijnen prijs laet opwassen, dattet oock mach weerdich gheuonden worden om den naem des Heeren te lijden, Alsoo heb ick die vrucht den Heere beuolen, die welcke crachtigher is v lieden te bewaren dan ick, Ende die Heere sal v bewaren, ick en twijfele daer niet aen. Ende ic hoope den Segel van desen Brief mijn bloet zijn sal.

Aldus * beueel ick v den Heere, ende den woorde zijnder ghe- Act. 20. e. 31.
naden, dat hy v wil // bewaeren in alle Gherechticheyt, heylic- Fol. 67 v°.
heyt ende waerheyt, / Ende al ist dat wi hier van malcanderen moeten scheyden, so weet ick ende betrouwe den Heere vastelijck, in dat eewich leuen by malcanderen te zijn, Daeromme wil ick ghewillich mijn offerhande doen. Och mocht ick voor v lijden, ick soude gheerne mijn vleesch voor v offeren. Het is my leet, dat ick v niet meer schrijuen en mach, Hier mede blijft den Heere beuolen, ende en sorch voor dat kint ¹⁾ niet, want mijn vrienden sullent wel bewaren, ia die Heere salt waer nemen. Henrick van

Deunter doet v seer groeten inden Heere, ende bidt

den Heere dach ende nacht voor v, dat ghy

volstandich muecht bliuen totten

eynde toe.

---

1) Wees niet bekommerd over het kind; — 'twelk zij (zie eenige regels vroeger, ook fol. 70 v°, 73 r° en elders) verwachtte.

[n°. 4.]

¶ Hier volghet noch een
 nen Brief van Jeronimus Segersz
 aen zijn Huysurou.

- GEnade, vrede, vruechde van herten, door die bekentenisse Jesu Christi sy met v mijn lieue huysurouwe Lijsken inden Heere. Ick wunsche v mijn lieue Huysurouwe Lijsken een vyerige liefde tot God, ende een vrolijk gemoet in Christo Jesu. Weet dat ick uwer
- Rom. 1. a. 5. *gedencke dach ende nacht in mijn ghebedt, smeeckende ende suchtende tot Godt voor v, Want ick al bedroeft ben, om uwent wille, om dat ghy daer so lange sult moeten sitten, ende wilde wel, waert des Heeren wil geweest, dat ghy wten banden geweest hadt, maer nv heuet des Heeren wille anders geweest, om dat hy
- Fol. 68 r°. v proeuen wil, ende // zijn cracht ende stercheyt aen v openbaren, tegen alle die tegen die waerheyt staen. Aldus en can ick tegen des Heeren wille niet gedoen, op dat ick hem niet en tenteere, dan ick wil hem veel meer louen ende dancken, dat hy ons beyde
- Act. 5. e. 42. † weerdich ghemaect heeft om zijnen naem te lijden, want het zijn al te ¹⁾ wtuercoren Schaepkens, die hy daer toe vercoren heeft,
- Apo. 14. a. 4. want hy heeftse † ghecocht wten menschen tot eerstelingen Gods. Ende voort mijn alderliefste, soo hebbe ick tot deser hueren ²⁾ seer vrolijk gheweest, den Heere loouende ende danckende, dat hy ons hier toe bequaem gemaect heeft, Maer als ick hoorde van v dat ghy meer bedroeft waert dan uwen mont gespreken conste, dat welke my menigen traen heeft doen weenen, ende een bedroeft herte om hebbe, want het is een groote droefheyt, Ende verstant dattet soude wesen, om dat ghy my dickwils gheseyt sout hebben om van Assuerus te gaen ³⁾, ende dat ickt niet gedaen en hebbe, dat welke my menigen traen gecost heeft, ende hertelijcken leedt
- Rom. 9. c. 19. is, † nochtans en can ick tegen des Heeren wille niet gedoen, ende haddet zijnen wille geweest, hy soude ons wel een wtcoemst

---

1) Zeer, wel.

2) Uur.

3) Assuerus van Gheemont, een zilversmid, misschien vermaner. Hij was tegelijk met Jeronimus en Hendrik Beverts (of »groote Hendrik») van Deventer gevangen genomen en is, maar eerst op 22 Januari 1552 en dus veel later dan deze, levend verbrand, na eerst op de pijnbank anderen te hebben aangegeven, fol. 89 r°. Hiermede hangt zeker samen, dat volgens het boek van de antwerpsche Hooger Vierschaer de behandeling van zijne zaak herhaaldelijk door den schout is uitgesteld, soms op verzoek van zijn advokaat, meester Loyse Vogel. Van Gheemont wordt blijkbaar met zekere onderscheiding behandeld. Zie *Antwerpsch Archievenblad*, deel VIII, bl. 402 vgg.; waarin hij ook in de lijst der gedooden in deel XIV, bl. 18, als n°. 203 voorkomt.

gegeuen hebben, Maer hy heeft ons * mate ghestelt, ende en sul- Job. 14. a. 5.
 len daer niet ouer gaen. Aldus en connen wy den Heere niet
 † ontloopen, Daerom en laet ons niet bedroeft zijn om dat werck Tob. 13. a. 2.
 des Heeren, maer veel meer (als * Christus seyt) ons verblijden Mat. 5. a. 12.
 ende vrolijk zijn, want het sal ons wel geloont worden inden
 Hemel, Ende ghelijck ons Petrus seyt, * dat wy den Heere prij- 1. Pe. 4. c. 16.
 sen ende louen soudē van dier saken. Och mijn lief, dat en is
 niet gheseyt, dat wy ons bedroeuē soudē. Aldus weest doch Rom. 12. b. 12.
 † verduldich in uwen druck, ende pacientich in v lijden, // Want Fol. 68 v°.
 Paulus seyt, * dat den ghenen die God liefhebben, alle dingen ten Rom. 8. c. 28.
 besten dient, Alsoo betrouwe ick dat in den Heere, dat v oock
 ten besten dienen sal, dat ghy daer soo lange sult moeten sitten.
 Daeromme willet doch gewillich van zijnder hant ontfangen, dat
 hy v toeseynt, want hy en laet niemant * becoren bouen zijn 1. Cor. 10. b. 13.
 vermoeghen. Aldus weest doch deelachtich des lijdens Christi,
 * want alle die sonder castijdinghe zijn, dat zijn bastaerden, ende Heb. 12. a. 8.
 geen kinderen. Ende Jacobus seyt: † Salich is de man, die beco- Jaco. 1. b. 12.
 ringe verdraecht, want als hy beproeft is, so sal hy ontfangen
 de croone des leuens, de welcke Godt bereyt heeft, allen den ghenen
 die hem lief hebben.

Aldus weest doch Christus nauolgersse, ende neemt v cruys met
 † lijdsaemheyt op, ende met blijshappen, ende volcht hem met Luce. 21. c. 17.
 vruechden na, want hy heeft so veel om onser salicheyt geleden,
 daeromme laet ons ooc om zijnen prijs lijden, want nv onse vre
 is, soo laet ons met vruechden strijden nae die croon des leuens, Jaco. 1. b. 12.
 de welcke ons bereyt is.

Aldus bidde ick v mijn Lief, dat ghy doch niet meer droeue
 en zijt, want de Heere sal v bewaren als den * appel van zijnder Sac. 2. a. 8.
 oogen, Ja † al waert dat een moeder haer kint vergate, so en sal † Esa. 49. b. 15.
 ic v niet vergeten, seyt de Heere, Ja † mijn schaepkens hooren Joa. 10. c. 27.
 mijn stemme (seyt de Heere) ende sy volghen my nae, ende nie-
 mant en salse wt mijnder hant ontnemen, Daerom mijn alderliefste,
 weest doch te vreden, ende betrout den Heere, † hy en sal v niet Hebr. 13. a. 5.
 verlaten. Ende noch verstont ick eensdeels van mijn suster, dat ghy
 oock bedroeft waert, om dat ghy my niet meer en verdroeht ¹⁾,
 Siet mijn lieue schaep ghi en hebt my niet tegenspannich ge-
 weest, // ende wy en hebben met malcanderen anders niet ghe- Fol. 69 r°.
 leeft, dan wy schuldich en waren te leuen, waerom wildy dan be-
 droeft wesen? Weest doch te vreden, want Christus en sal v daer
 af niet reekenen, † want hy en wil onse sonden niet gedencken. Ezec. 18. c. 21.
 Ende ick dancke den Heere, dat ghy noch so ootmoedelijc met

1) Omdat gij niet inschikkelijk jegens mij zijt geweest.

my geleeft hebt, Ende wilde wel, dat ic voor v mocht sitten een iaer lanck te water ende te broode, Ja en dan noch thienmael den doot mocht steruen, ende dat ghy verlost waert. Och mocht ic v helpen met mijnen tranen, ende met mijnen bloede, hoe gewillich soude ic voor v lijden, mer mijn lijden en can v niet helpen. Aldus weest doch te vreden, Ic wil den Heere noch meer voor v bidden. Ende desen brief hebbe ic met tranen geschreuen, om dat ick hoorde, dat ghy so seer bedroeft zijt, Ende ick bidde
v, wilt my schrijuen hoe dat het met v staet.
Hier mede beueel ick v den Heere.

[n°. 5.]

¶ Dit is eenen Brief van

Lijsken, Jeronimus Huysurouwe, die sy
aen hem schreef inder geuanckenisse
tot Antwerpen. An-
no. 1551.

GHenade ende vrede gheschiede ons tween van God den Vader, ende die liefde des Soons, ende die gemeynschap des heyligen Gheests sy met ons tot alle stercheit, troost, vruechde, ende salicheit van onser sielen.

¶ Mijn beminde Man inden Heere, weet dat my den tijt met-
Fol. 69 v°. ten eersten seer lange docht // te wesen, om dat ick niet ghewoon en was geuangen te zijn, ende niet en hoorde dan tentacie om van den Heere te gaen, Sy seyden, wat ic my de schrift moeyen woude, dat ic mijnen naet naven soude ¹⁾. Ende het schijnt (seyden si) dat ghy den Apostelen na volgen wilt, waer zijn uwe
Mar. 16. b. 17. *teecken die ghy doet? Sy spraken met allen † tonghen, nae
† Act. 2. a. 4. dat sy den heylighen Geest ontfanghen hadden, Ende seyden: Waer is v tale, die ghy door den heylighen Geest ontfangen hebt? Maer het is ons genoeg, dat wy door haere woorden geloouich
Joa. 17. c. 20. geworden zijn, so Joannes verhaelt, daar Christus spreekt: † Ick en bidde niet alleene voor haer, maer ooc voor de gene, die door haere woorden aen my geloouen sullen. Hier mede beueel ick v den Heere, ende die ghenade Gods sy met ons altijd.

Gedanct sy Godt die Vader, die alsulke liefde tot ons gehadt
Joan. 3. b. 16. heeft, ende aen ons bewesen heeft, dat hy zijnen lieuen Sone voor ons ghegeuen heeft, die wil ons alsulken liefde, alsulken blij-schap, alsulken wijsheyt, ende alsulken bestaende ghemoet door

---

1) Mij bepalen zou tot mijn huiselijken arbeid.

Christum ende door die cracht des Heyligen Geests geuen, dat wy
 staende bliuen mogen tegen alle verslindende dieren, tegen dracc-
 ken ende serpenten, ende tegen alle † poorten der hellen, die nu Mat. 16. c. 18.
 seer listich zijn om onse siele te vangen, bedriegen, vernielen ende
 te verleyden. Daerom mogen wy den Heere wel ootmoedich bid-
 den † sonder ophouden, dach ende nacht, want den † verslinder 1. Tes. 5. c. 17.
 gaet rontom ons, soeckende welcken hy verslinden mach, want ten † 1. Pe. 5. a. 8.
 is ons niet onbekent, wat hy inden sin heeft. Maer al zijn sy seer
 listich, des Heeren handt en is noch niet † vercort aen den ghe- Esa. 59. a. 1.
 nen die hem liefhebben, ende zijnen wille doen, want * die // * Ps. 34. b. 16.
 ooghen des Heeren sien op den ghenen die hem lief hebben, ende Fol. 70 r°.
 zijn ooren op haer ghebedt, maer dat aensicht des Heeren staet
 op dien, die daer quaet doen, Daeromme mach een yegelijc wel
 voor hem sien, dat dat aensicht des Heeren op hem niet en stae,
 want dies menschen † siele die sondicht, die moet die doot ster- Eze. 18. a. 4.
 uen, ist dat hy hem niet en betert eer dat die Heere coemt, ende
 het en is ons niet verseeckert, wanneer dat die Heere comen sal,
 want hy sal comen als een * Dief inder nacht. Daerom moeghen 1. Tess. 5. a. 2.
 wy den Heere die een voor den anderen bidden, op dat onse vlucht 2. Pet. 3. b. 10.
 niet en gheschiede op den † Sabboth, als wy ledich zijn, noch Mt. 24. b. 20.
 inden Winter, als wy geen vruchten op onse boomen en hebben,
 want een yegelijc † boom die geen goede vruchten voort en Mat. 3. a. 10.
 brengt, die sal afgehouden ende int vuyr geworpen worden. Maer
 die daer goede vruchten brengt, die sal hy * reynighen, op dat hy Joan. 15. a. 2.
 oueruloedighe vruchten voort brengen soude. Noch is ons door des
 Heeren mont vercondicht: Een mensche, als hy * moetwillens son- Heb. 10. c. 26.
 dicht, soo en is hem gheen offerhande meer achter gelaten, dan
 het verwachten des veruaelijcken oordeels, ende des vyers pijn-
 die de vianden verslinden sal. Moyses wet die dreef so sterc, als
 die yemant ouer tradt, soo moest hy steruen sonder ghenade, door
 twee ofte drie ghetuygen, hoe veel te meer quellinghe sal hij heb-
 ben, die den Sone Godts met voeten treet. Noch stater door den
 heylighen Gheest wt gesproken: * Ist dat wy mede lijden, soo sul- 1. Tim. 2. b. 11.
 len wy mede heerschappie hebben, steruen wy oec mede, soo sullen
 wy oock mede leuen, versaecken wy hem, so sal hy ons oock ver-
 saecken, oft wi hem niet en geloouen, so blijft hy nochtans ge-
 trouwe, // want hy en can hem seluen niet geloochenen nochte Fol. 70 v°.
 versaken. Nu wy so * groot een wolcke der ghetuygenisse om ons Heb. 12. a. 1.
 hebben, soo laet ons afleggen al wat ons druckt, ende die aenle-
 uende Sonde, ende laet ons verduldich loopen inden campe die ons
 voorgheleyt is, ende sien op den voleynder Jesum, die welcke
 doen hem de blijchap vooren gheleyt was, heeft hy dat cruys met
 verachtingen der schanden op hem genomen, * niet dreygende doen 1. Pet. 2. c. 23.

hy leedt voor onse sonden tot onser sielen salicheyt, also wy ooc mijn alderliefste inden Heere, tot prijs des Heeren, ende tot vertroosting van allen lieuen vrienden. Ick wunsche ons twee den geeruysten Christum tot een eewige vruechde ende stercheyt. De

Rom. 16. c. 29. Heere die * alleen wijs is ende zijne wijsheyt alleen † ghegeuen
 † Mt. 11. d. 25. heeft den simpelen, onnoselen, verstootenen deser werelt, die be-
 Apo. 12. a. 7. trouwe ic, dat hy ons vertroosten sal, tot dat ons * baren is geschiet.

Mijnen lieuen Man inden Heere, de welcken ick ghetrouw hebbe voor God ende zijn gemeente, den welcken si seggen, dat ic daerby in ouerspel geseten hebbe, om dat ic inden Baal niet getrouw en
 Mat. 5. a. 12. ben. Maer de Heere seyt: † Verblijdt v als alle menschen quaet van v seggen om mijns Naems wille, dan verblijdt ende verhuecht v, want het sal v wel geloont worden inden Hemel.

Wetet dat ick seer gheweent hebbe, om dat ghi bedroeft waert om mijnent wille, omdat ghy ghehoort hadt, dat ick v dicwils gheseyt soude hebben, om van Assuerus te gaen wonen, ende dat ghy dat niet gedaen en hebt, weest daer in te vreden, mijn alderliefste in den Heere, haddet den Heere so niet belieft, ten ware
 Mat. 6. b. 10. so niet geschiet, * des Heeren wille moet geschien tot onser bey-

Fol. 71 r°. der sie//len salicheyt, want hy ons niet en laet * becoren bouen
 1. Cor. 10. b. 13. ons vermoghen. Daeromme weest getroost mijn alderliefste in den Heere, ende verblijt v inden Heere, so ghy van te vooren ghedaen hebt, hem louende ende danckende, dat hy ons soo wtuercoren heeft, dat wy om zijns naems wille so lange mogen in banden
 Act. 5. e. 42. ligghen, ende daer toe † weerdich beuonden zijn, hy weet wat hi
 Num. 14. a. 8. daer in voorsien heeft, Al laghen die kinderen van † Israel langhe in der woestijne, hadden sy des Heeren stemme gehoorsaem gheweest, sy souden oock wel met Josua ende Caleb in dat Landt van Beloften ghecomen hebben. Also wy nv ooc hier inder woest-

Psa. 15. a. 7. tijnen onder dese verslindende dieren, die haer * netten dagelijcs
 57. b. 7. wtspreyden, om ons daer mede te vanghen, maer de Heere die soo crachtich is, ende de zijne niet en verlaet, die op hem betrouwen
 Zach. 2. a. 8. die bewaert hy van alle quade, Ja als den * appel van zijnder oogen. So laet ons dan te vreden zijn in hem, ende ons cruys met blijchap ende met lijdsaemheyt op ons nemen, ende verwachten
 Apo. 2. 3. 21. met vasten betrouwen op die beloften, die hy ons † belooft heeft, daeraen niet twijfelende, want hy ghetrouwe is diese belooft heeft.

4. Es. 2. e. 41. op dat wi op * Sions berch gecroont muegen worden, ende met
 Apo. 7. b. 9. palmen verciert zijn, ende dat † Lammeken mogen nauolgen. Ick
 † Ap. 14. a. 4. bidde v mijn lief inden Heere, weest ghetroost

inden Heere, met allen lieuen vrienden,
 1. Tess. 5. c. 25. den, Ende * bidt den Heere
 voor my. Amen.

¶ Hier volcht noch eenen

Brief van Jeronimus Segersz aen
zijn Huysurouwe. //

Fol. 71 v°.
[n°. 6.]

GEnade ende vrede sy met v van God den Vader, ende die bermherticheyt ende liefde des Soons, ende de cracht ende gemeynschap des heyligen Geests verstercke uwe gelooue, herte, sinen ende verstant in Christo Jesu, Amen.

Ick wunsche mijn beminde Huysurouwe, die ick voor Godt ende zijn heylighe Ghemeente † ghetrouwt hebbe voor mijn eyghen huys-
urouwe, ghelijck als * Abraham Sara, ende † Isaac Rebecca, ende † Tobias zijn Ooms dochter tot een huysurouwe genomen heeft, alsoo hebbe ick v oock tot een huysurouwe genomen, † na luydt van Gods woordt ende beuel, ende niet ghelijck dese erge blinde werelt, om welcker saken wille dat ic den Heere nacht ende dach loue ende dancke, dat hy ons so lange spaerde tot dien dat wi malcanderen tot een deel kenden, ende dat wy de kennisse der waerheyt ghehadt hebben, Om deser saken wille seggen sy, dat wy in ouerspel geseten hebben, om dat wi met dat afgodissche, vleeschelike, ijdele, houeerdige gulsige wesen, ende met dat ouerspelige gheslachte niet te samen gegeuen en zijn ¹⁾, dat welcke niet dan eenen gruwel en is voor den oogen Gods, Daerom beliegen sy ons, gelijk sy * Christum belogen hebben. Ende of sy noch seyden, dat ghy v met uwen naet moeyen sout, dat en hindert ons niet, * want Christus heeft ons allen geroepen, † ende de schrift doen ondersoecken, want sy van hem getuycht, ende noch seyde Christus, dat Magdalena * dat beste deel verecooren hadde, om dat sy de Schriftuere ondersocht. Ende noch mijn alderliefste, waert dat sy v vraechden, waer dat uwe teecken en ende spraccken waren, dat en hindert v niet, want de ghelooighe die * Petrus ende Joannes doopten, en spra//ken met allen tongen niet, dan het was haer ghenoech dat sy in Christum gheloofden, Ende noch † Stephanus, die vol vanden heyligen Gheest was, en sprack met allen tonghen niet, noch alle die Bisschoppen ende Leeraers die met Paulo waren, en deden oock alle geen teecken en ende spraccken met allen tongen ooc niet, ende leerden nochtans dat woort Gods onstraffelijk, Ende Paulus seyt noch, † dat de hey-
lighe Gheest zijn gauen geeft inde ghemeynten, Ten eersten heeft deene de gaue ghesont te maecken, een ander te prophete-

1. Cor. 7. a. 2.
* Gen. 11. c. 29.
† Ge. 24. b. 15.
† Tob. 7. c. 14.
1. Cor. 7. a. 2.
Mat. 19. a. 7.

Mat. 11. c. 17.
Mat. 11. c. 28.
† Joa. 5. d. 39.
Luc. 10. d. 42.

Acto. 2. c. 38.
Fol. 72 r°.

Acto. 6. a. 5.

1. Cor. 12. a. 7.

1) Niet op wereldsche wijze ons huwelijk hebben gesloten. Zie de aantekening op bl. 127 boven.

- ren, een ander met volle talen te spreekken, een ander wonder te doen, een ander te vermanen, een ander bermherticheyt te doen, een ander vast te geloouen, ende dit werckt al de heylighe Gheest,
- Eph. 4. b. 16. * door den welcken dat die een den anderen hantreyckinge doet tot
- Ephe. 2. c. 20. zijns selfs beteringe, ende † wast also op tot eenen heyiligen Tem-
- + 1. Cori. 7. c. pel, † ende een yeghelijk blijue in de roepinghe daer hi in ge-
roepen is. Ende voort so ist ons genoech, dat Christus gebeden
- Joa. 17. c. 20. heeft, * niet alleen voor zijn Jongeren, maer oock voor de gene
die door hare woorden gheloouich soudén worden in hem. Siet
mijn beminde Huysurouwe inden Heere, hoe gheerne dat die
- Mat. 7. b. 15. * grijpende Woluen de simpele sielen vermoorden soudén, met hare
loghenen ende listicheyt, daer sy ons mede aenuaren om te ver-
leyden, om v siele tot den eewigen doot te brengen, Daeromme
wacht v voor haer, ende en geeft haer geen gehoor, want sy zijn
- Joa. 10. c. 27. seer listich, maer doet als Christus seyt: * Mijn schapen hooren
mijn stemme, maer der vreemder stemme en hooren sy niet,
- Mat. 24. a. 4. Daerom en salse ooc niemant wt zynder handt ontnemen. Siet
Fol. 72 v°. mijn beminde, hoe ons * Christus voor desen tijt gewaer//schout
heeft, Daerom laet ons nv wel voor ons sien, op dat wy door dat
- Gene. 3. a. 1. listich * Serpent niet bedroogen en worden. Ende weet dat ic ooc
eens voor de Heeren geweest hebbe, doen ick v aenriep ¹⁾, ende
dat ick doen alsoo sprack, dat sy my met vreden ghelaten hebben,
hoe wel datse die ander noch tweemaal ghehaelt hebben, so heb-
bense my ghelaten, Ende noch hebbe ick eens met den Papen ge-
sproken vande Sendinge ²⁾, ende strafte so met des Heeren woort,
dat si van gramschappen met hare vuysten op de Tafel sloegen,
ende sy en wisten niet wat seggen, dan sy seyden dat Petrus
Paus gheweest hadde, ende dat S. Andries de eerste Misse gedaen
hadde. Doen antwoorde ick haer, dat zijt metter waerheyt niet en
1. Tim. 4. a. 1. condén bewijsen. Ende ic seyde haer, dat sy waren * dwalende
geesten, ende hadden de Leeringhe der Duyuelen. Ende daer mede
gingen sy wech.

Ende voort so laet ick v weten, mijn beminde Huysvrouwe in
den Heere, dat my leedt is dat ghy geweent hebt, want doen ic
hoorde dat ghy beproeft waert, so hebbe ic den Heere te vyeriger
nacht ende dach gebeden voor v, ende weet vastelijc, dat hy v

Sach. 2. a. 8. bewaren sal, als den † appel van zijnder oogen, ende ick loue den

Act. 5. c. 42. Heere altijt, dat hy ons beyde † weerdich gemaect heeft, om zijns
Naems wille te lijden, waerom dat ick seer verblijt ben. Ende

---

1) Zoo in alle uitgaven: ook bij Van Braght.

2) Van de rechtmatigheid der roeping of de wettigheid der bediening van
geestelijken en predikanten.

doen ick uwen Brief las, ende hoorde hoet met v stont, ende dat ghy my den ghecruysten Christum wenschte tot eender groete, so spranc mijn herte ende mijnen gheest op in mijn lichaem van blij-schappen. Ja alsoo, dat ick den Brief niet geheel wt gelesen ¹⁾ en conde, ic en moeste mijn * knien buygen voor den Heere, ende Eph. 3. b. 14. hem louen ende dancken van zijnder sterckheyt, troost ende blij-schap, hoe//wel dat ick nochtans bedroeft was om onse Broeders Fol. 73 r°. wille, ende om uwent wille, dat ghy daer so lange sult moeten siten. Ic hebbe v den Heere in zijnen handen beuolen met de vrucht, ende betrouwe hem dat, ende en twijfele daer niet aen, hy en sal v deselue blij-schap gheuen, die hy my gheeft, ende sal v * bewaren tot den eynde toe. Ende ick hebbe sulcke vruechde 1. Pet. 1. a. 5. ende blij-schap in zijne beloften, dat ick niet eens gedencken en can op dese Tormenten, dan alleen op de groote beloften, die hi belooft heeft den genen die daer † volstandich blijuen totten eynde Mat. 24. b. 13. toe: Ende hebbe alsulke blij-schap, troost ende vruechde als ick oyt hadde. Ja alsulke blij-schap dat ict niet geseggen noch geschrijuen en can, Ja dat ick niet en meynde, dat een mensche alsulke blij-schap in de gheuanckenisse soude connen gehebben, want ic en can dach noch nacht nauwelijc geslapen van blij-schap-pen, noch den Heere te † volle gedancken noch gelouen, want my Eccl. 43. d. 43. dunct dat ick hier niet eenen dach geweest en hebbe ²⁾. Och mocht ick mijn herte in stucken breken, ende v geuen ende onsen Broederen. Och ick woude dat ick haer met mijnen bloede ghe-helpen conde, ick soude so gheerne voor haer lijden.

Och mijn beminde inden Heere, nv gheuoel ick, hoe crachte-lijke, hoe sterckelijke, ende hoe vaderlijke dat hy den genen bewaert, die op hem betrouwen, ende niet dan zijnen prijs en soecken, Jae wat een stercheyt, troost ende vruechde, die hy daer geeft: Ende hoe schandelijcken dat hyse laet vallen, die op * menschen betrou- Jere. 17. a. 5. wen, ende hem verlaten ende verloochenen, ia also datse een † wroeghende conscientie, een bedroeft herte, ende een grouwe- Sap. 17. c. 23. lijcke veruaernisse crijghen, ia dat sy niet en verwachten dan de eewige verdoemenisse ende des vyers // pijn, ende verwachten dat Fol. 73 v°. veruaerlijke woort: † Ghaet ghy vermaledijde in dat eewighe vyer, Mat. 25. d. 47. * want dat aensicht des Heeren siet op dien, die daer quaet doen. * Ps. 34. b. 17. Daerom siet mijn beminde Huysrouwe inden Heere, laet ons aen-sien op den † voleynder Jesum, hoe hy ons voor gegaen is in de Hebr. 12. a. 2. doot om onse salicheyt, want siet de * Croone des leuens is ons Jaco. 1. a. 2. bereyt, † wy sullen met hem op zijnen Stoel sitten, wy sullen † Mat. 19. d. 28.

1) Voor: uitlezen; evenals gedancken, gespreken.

2) Zoo kort valt mij de tijd.

met witte cleederen gecleet worden. Hiermede beuele ick v den geeruysten Christum, tot eenen troost ende vruechde, dat hy v Eccl. 15. b. 8. wil bewaren, ende versaden met zijn godtlike woort, † ende spijsen met dat broot des leuens, ende met dat broot des verstants, ende te drincken geuen vande Fonteyne des leuens, met dat water der wijsheyt, met dat ongheualschte Melck. Den seluen beware uwe siele tot der Salicheyt. Amen.

[n°. 7.]

¶ Noch eenen Brief van
Lijsken, Jeronimus Huys-
vrouwe.

DE genade ende vrede, vruechde ende liefde, die Christus zijnen Jongeren achter ghelaten heeft, die bidde ick wt ernstiger herte, dat hi ons alsulcken liefde, alsulcken bestaende gemoet wil geuen, dat wy bequaem geuonden mogen worden, om de schoone beloften te ontfangen, die hy ons belooft heeft, ist dat wy volstandich bliuen tot den eynde toe. Den seluen Christum sy prijs, eere, van ewicheyt tot ewicheyt. Amen. //

Fol. 74 r°. ¶ Ick en can den Heere niet te vollen gedancken noch ghelou-
Eccl. 43. d. 43. uen van de groote ghenade, ende vande grondeloose bermherticheyt ende van de groote Liefde, die hy aen ons bewesen heeft,
2. Cor. 6. c. 17. dat wy zijn * sonen ende dochteren soudē zijn, ist dat wy ver-
† Apo. 3. c. 21. winnen, † gelijk hy verwonnen heeft. Och te recht mogen wy
Hebr. 11. a. 2. wel seggen, † dat het oprecht gelooue hem schiet na het gene dat
Gala. 5. a. 6. niet en schijnt dat welcke * door de liefde werckende is, dat
Rom. 8. b. 17. welcke ons tot heerlijcheyt brengen sal, † ist anders dat wy met hem lijden. Laet ons bemercken lieue Vrienden inden Heere, hoe groote liefde dat de wereltlijke ¹⁾ menschen hebben deen tegen den anderen. Daer zijnder (by hooren seggen) op den Steen ²⁾, die haer verblijden als sy ter pijnbanck gaen soudē, om de gene wille, die sy lief hebben, dat syse dan te naerder soudē zijn, hoe wel dat sy in persooone by malcanderen niet en mochten comen. Hoort doch mijn beminde Broeders ende Susters inden Heere, heeft de werelt alsulke liefde, och wat liefde behooren wy dan te hebben, die so schoone beloften verwachtende zijn. Ick sie noch een schoon ghelijckenisse voor ooghen, van een Bruyt, hoe sy haer verciert

1) In n°. 1, 1562: wereltsche. Van zulke, niet van »geloovige» personen is ook in den volgenden volzin sprake: die gevangenen, die er graag de pijniging voor over hebben als zij elkander maar eens kunnen zien.

2) De gevangenis te Antwerpen.

om haren Bruydegom deser werelt te behaghen. Och hoe behooren wy ons dan te verciere, om onsen Bruydegom te behagen. Och mochten wy also verciert wesen, † gelijk als de vijf wijse Maechden verciert waren met Olie in haer Lampen, om onsen Bruydegom te gemoet te gaen, op dat wy ooc hooren mochten de soete stemme: * Coemt ghy ghebenedijde, besit dat rijke mijns Vaders. *Mat. 25. a. 4.* Ic bidde den Heere nacht ende dach, dat hy ons alsulcken berende liefde wil geuen, dat wy niet aen en sien wat tormenten sy ons aendoen // moghen. Jae te segghen met den Propheet David: † Ic en vrees niet van al dat my de menschen aendoen mogen. Ende † dese onse pijn die licht ende tijttelijk is, die en is niet te gelijken by de heerlijkheyt, die aen ons geopenbaert sal worden. Nv dan des Heeren wille is, dat ick met * Daniel soo langhe in der Leeuwen cuyl moet liggen, ende crijsschende ende grijpende Woluen ende Leeuwen moet verwachten, ende de † oude Slanghe, die int beginsel geweest is, ende tot den eynde toe wesen sal. So bidde ick alle lieue Broeders ende Susters, dat sy mijns niet en † vergeten in haer ghebet. Ick wil des gheerne wederom na mijn vermoghen doen. Och mijn lieue Vrienden, hoe can ick mijnen Hemelschen Vader ghenoech gedancken, dat hy my arme schaep hier toe bequaem gemaect heeft, om zijns Naems wille, so lange in banden te ligghen. Ick bidde den Heere nacht ende dach, dat dese mijn * beproeuinghe tot mijnder sielen salicheyt, ende tot prijs des Heeren, ende tot stichtinge van mijnen lieuen Broeders ende Susters geschien moet, Amen. *Mat. 25. c. 34.* *Fol. 74 v°.* *Psa. 118. a. 6.* *+ Ro. 8. b. 18.* *Dan. 6. b. 16.* *Gene. 3. a. 1.* *2. Tess. 1. a. 2.* *1. Pet. 1. a. 7.* *Jaco. 1. a. 12.*

¶ Nicolaes op de Suyckerruyt ¹⁾ bracht hier tot my twee Papen, om my te onderwijsen, den welcken ick antwoorde door de genade des Heeren. Ende sy seyden tot my, dat haer seer deerde, dat ick onder dese opinie ghecome was, want sy en condan daer gheen ghelooue af ghemaken, meer dan een opinie, nademael dat wy niet en onderhielden dat de Christen Gemeeynte ofte Kercke gebiet. Maer ick antwoorde haer lieden, ende seyde: Wy en begeeren anders niet te doen, noch te geloouen, dan ons Christus Kercke gebiet: Maer wy en willen niet te doen hebben met den Baal, oft meer andere Tempels, die † met handen gemaect zijn, na † leerin//ghe ende geboden der menschen, ende * niet nae Christum, daer mede en willen wy geensins te doen hebben, want Stephanus seyt, * dat de Alderhoochste niet en woont in Tempelen die met handen ghemaect zijn, want hy seyde dat † hij den Hemel open sach, ende sach Christum sitten ter rechterhant zijns Vaders *+ Act. 7. f. 48.* *+ Mat. 15. a. 9.* *Fol. 75 v°.* *Col. 2. a. 8.* *Act. 7. f. 48.* *Act. 7. g. 55.*

1) In n°. 1, 1562: suckereye; n°. 3, 1667: suyckerruyte; en zoo in de meeste volgende uitgaven. Rei of ruyte is gracht: de Suikergracht.

1. Cor. 3. b. 16. almachtich. Ende Paulus seyt, † dat wi zijn de Tempel des leuenden Gods, ist anders dat wy zijnen wille doen, so wil hy in ons woonen ende wandelen. Sy seyden, datse de ghesonden waren, ende die op Moses stoel sittende waren. Doen antwoorde ick hen lieden, dat hen dan de ween toe quamen die verhaelt staen, Mat.
- Mat. 23. b. 12. 23. Sy vraechden my oft ick seggen wilde, dat de gene die my dese dingen geleert heeft, oft hy van Godt gesonden was. Ick seyde: Jae hy, dat weet ick vastelijck, dat dese van God gesonden is. Doen hebben sy gheuraecht, oft ick wel wiste hoe dat een
1. Tim. 3. a. 2. Leeraer moet wesen. Ic antwoorde: * Een Leeraer moet wesen eender vrouwen man, onstraffelijck, die gehoorsame kinderen heeft, geen dronckaert, wijnsuyper, noch Hoereniager. Doen antwoorden sy: Doen wy qualijck, het sal op ons cappe druypen, de Heere is bermhertich. Doen vraechde ick oft sy op de bermherticheyt Gods sondigen wilden, ende seyde, dat daer geschreuen stont, dat wy
- Eccli. 5. a. 5. † deen sonde op dander niet doen en souden, ende dat wy niet seggen en souden: De Heere is bermhertich. Noch veel spraken wy, so dat te lanck waer te schrijven. Ick seyde henlieden, dat
2. Tim. 3. a. 7. sy altijts † leerende waren, ende en condon totter rechter kennisse der waarheyt niet geraken. Doen seyden sy, dat Christus tot zijnen
- Mat. 13. b. 12. Apostolen gesproken hadde: † Vlieden ist gegeuen te verstaen, *Fol. 75 vº.* maer den // anderen in gelijckenissen, ende parabolē. Ic seyde: Diet nu oock te recht verstaen, dien ist oock ghegeuen. Ten laetsten becruysten sy hen seer, ende seyden, dat ickt wel weten soude, als ick voor doordeel soude staen. Dat sal waer zijn (seyde
- Mat. 19. d. 28. ick) wy sullen daer tot * Rechters geset worden, om te ordeelen dat onghehoorsame ouerspelighe gheslachte. Ende daer mede gingen sy wech, ende ick seyde haerlieden, dat sy van den Satan quamen, om mijn siele te vermoorden ende te dooden.

Noch eenmael wensche ick mijnen lieuen man inden Heere, ende my, den gecruysten Christum tot een onuerganckelijcke vruechde, ende een onuerganckelijcke liefde tot inder eewicheyt, Amen.

Weet mijnen lieuen Man inden Heere, doen ick las dat ghy soo seer verblijt zijt inden Heere, soo en mocht ick den Brief niet wtgelesen, ick en moeste den Heere bidden, dat hy my oock de selue blijchap wilde geuen, ende behouden totten eynde toe, opdat wy met vruechden onse offerande doen moghen tot prijs van

Mat. 6. b. 9. onsen † Vader die inden Hemel is, ende tot stichtinge van allen

Act. 20. d. 32. lieuen broeders ende susters. † Hier mede wil ic v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder genaden. Weet dat ic v seer dancke van uwen Brief, die ghy my gheschreuen hebt. De

ghenade des Heeren sy met ons altijt.

¶ Noch eenen Brief van

[n°. 8.]

Lijsken gheschreuen aen
haren Man. //

¶ DE oueruloedighe genade Godts sy altoos met ons twee, *Fol. 76 r°.*
ende de liefde des Soons, ende sijn ongrondeerlijke bermhertic-
heyt, ende de vruechde des heyligen Gheests sy met ons tot inder
eewicheyt, Amen, Den seluen die ons wedergebaert heeft
vanden dooden, dien si prijs van eewicheydt
tot eewicheydt. Amen.

ICK wensche ons twee, den gecruysten Christum tot eenen Be-
schermer ende Behoeder van onser Sielen. Den seluen wil ons be-
waren in alle gherechticheyt, heylicheyt, ende waerheyt tot den
eynde toe, ende hy sal ons oock bewaren als sijn sonen ende doch-
teren, ist dat wy behouden de * Godsdiensticheyt zijns wesens tot *Heb. 3. b. 14.*
den eynde toe, Ja als den † appel van zijnder ooghen. Hierom so *Zach. 2. a. 8.*
laet ons hem betrouwen, ende hy en sal ons inder eewicheyt niet
† verlaten, maer sal ons bewaren, als hy de zijne van het begintsel *Heb. 13. a. 5.*
der werelt gedaen heeft, ende en * laet ons niet met eenige ten- *1. Cor. 10. b. 13.*
tacie beuangen, dan die menschelijck sijn. De Heere is getrouwe
(seyt Paulus) die en sal ons niet laten becoren bouen ons ver-
moghen. † Gedancet sy God de Vader ons Heeren Jesu Christi, die *2. Cor. 1. a. 3.*
ons hier toe † bequaem gemaect heeft, om zijnen naem een cort *Act. 5. e. 42.*
verganckelije lijden te lijden, voor so schoone beloften, die hy ons
beloeft heeft, met alle den genen die daer volstandich bliuen in
zijnder leere, ende * in weynich mogen wy hier lijden, maer in *Sap. 3. a.*
velen sullen wy geloont worden.

Mijnen lieuen beminden man inden Heere, ghy hebt eensdeels
beproeuinge gepasseert, in welcke beproeuinge ghy volstandich
ge//bleuen zijt, de Heere heb ewigen lof ende prijs van zijnder *Fol. 76 v°.*
grooter genaden. Ende ic bidde den Heere daer toe met weenen,
dat hy my oock daer toe bequaem maken wil, om zijns naems
wille te lijden, want het sijn al te ¹⁾ wtuercoren Schaepkens, die
hi daer toe vercoren heeft, Want hyse * gecocht heeft wt den *Apo. 14. a. 4.*
mensen tot Eerstelingen Gods. Ja wy weten (als Paulus seyt:)
† Ist sake dat wy mede lijden, so sullen wy ooc mede heerschap- *2. Tim. 2. a. 11.*
pie hebben, Steruen wy oock mede, so sullen wy mede leuen.
Daerom en laet ons niet verwerpen † de castijdinghe des Heeren, *Heb. 12. a. 6.*

---

1) Zeer, wel.

want dien hy lief heeft, die castijt hy, ende geesselt eenen yege-
 Act. 20. d. 32. lijcken Sone, die hy ontfangt, also Paulus verhaelt. * Hier mede
 wil ic v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder genaden ende
 heerlijkheyt, door het welcke dat hy ons heerlijke maken sal, ist
 anders dat wy daer by blijuen totten
 eynde toe. De genade des Hee-
 ren sy met ons.

[nº. 9.]

¶ Hier volcht noch eenen

Brief van Jeronimus Segersz
 gheschreuen aen zijn
 Huysurouwe.

DE ghenade, vruechde, vrede van God den Vader, ende de goe-
 dertierenheyt ende liefde des Soons ons Heeren Jesu Christi, ende
 de gemeynschap ende troost des heyligen Geestes, wil ons verster-
 ken, troosten, ende becrachtigen, ende wil ons beyden in alle ghe-
 rechticheyt, heylicheyt houden totten eynde toe. Den seluen sy
 prijs van eewicheyt tot in der eewicheyt. Amen. //

Fol. 77 rº. ¶ Ick wunsche mijnder wtuercorender Huysurouwen inden
 Heere, ende my de eewige blijschap, ende dat onuerganckelijc ende
 onuerderffelijck leuen, ende gheue ons beyden, dat wy onuerander-
 lijck moghen blijuen by zijn Godlijk woort ende eewighe waerheyt
 tot den eynde toe, dat welcke hy oock doen sal, want hijt ons
 belooft heeft, ist anders dat wy getrouwe blijuen, int ghene dat
 hy ons gegeuen heeft, ende dat wy daer voor begeeren te strijden
 om zijnen prijs, also hy gestreden heeft om onser salicheyt, ende
 Phil. 2. a. 8. zijnen * Vader gehoorsaem gheweest heeft tot der doot toe, ist
 † Apo. 2. b. 10. anders dat wy ooc so † getrouwe blijuen tot der doot toe, so sul-
 len wy de croone des leuens ontfangen, ende dat eewige leuen
 met hem besitten, ende en sal ons inder eewicheyt niet verlaten,
 want de Heere en sal oft en can tegen zijn woort niet gedoen,
 Mat. 24. c. 35. want † zijn woort en sal inder eewicheyt niet vergaen, ende hy
 heuet ons so trouwelijc belooft, dat hy ons bewaren sal, ist dat
 Joan. 10. c. 28. wy hem niet en verlaten, alsoo dat ons niemant wt zijnder † hant
 * Zach. 2. a. 8. nemen en sal, ende sal ons bewaren ghelijck den * appel zijnder
 ooghen, Ja als zijn Sonen ende Dochteren, want siet mijn beminde,
 hoe trouwelijck dat hyse bewaert heeft, die hem trouwelijck ghe-
 dient hebben, ghelijck als * Noe in de Arcke bewaert is, ende
 † Gen. 19. b. 15. † Loth wt Sodoma geleyt is, ende † Jacob voor zijn broeder Esau
 † Ge. 27. d. 34. bewaert is, hoe wel hy hem te dooden socht, ende * Joseph voor
 * Ge. 37. b. 18.

zijne broeders, Jacobs sonen, ende † Josua ende Caleb voor alle Jos. 8. 10. 11.
 de Heydenen, ende int Lant van beloften gegaen zijn, ende † David 1. Re. 17. f. 42.
 voor den Goliath, ende * Susanna voor de valsche getuygen, ende * Dan. 13. a. 2.
 † Daniel voor de Leeuwen. Ende noch van veel meer andere, die † Dan. 6. c. 22.
 te lanc waren te schrijuen. Maer hier//aen mogen wy merken, *Fol. 77 v°.*
 hoe trouwelijke dat hy den genen bewaert, die hem van herten
 vreesen ende liefhebben: Ja hoe schandelijcken dat sy ooc vallen
 die hem verlaten, als wy sien mogen van aenbeginne der werelt,
 hoe datse † vergaen is om haers boosheyts wille, ende hoe dat Gene. 6. a. 1.
 * Loths Huysvrouwe ghestrafte werdt, ende † Esau zijn eerste ghe- * Ge. 19. c. 26.
 boorte niet weder gheuinden en conde, ende dat gantsche huys † Heb. 12. b. 16.
 † Israels is vergaen inder Woestijnen. Nu. 14. c. 20.

Siet mijn beminde Huysvrouwe, dit heeft de Heere al laten ge-
 schieden, niet alleen om * harent wille, die daer gesondicht had- Ro. 15. a. 4.
 den, maer oock om onsent wille, op dat wy sien soudent, hoe Chris-
 tus metten rechtuerdigen is, ende bewaert, ende dat wy sien
 soudent hoe hy de Godtloosen verlaet, ende te niete doet, want
 Paulus seyt: † Al watter geschreuen is, dat is tot onser Leeringhe Ro. 15. a. 4.
 gheschreuen. Daerom laet ons wel neerstich toesien, dat wy den
 † Heere wten gront onser herten soecken, vreesen ende liefhebben, Mat. 22. d. 36.
 ende hem ghetrouwelijke dienen, ende hem niet verlaten, want
 Christus seyt: * Wie met mi niet en is, die is teghens my, ende Luc. 11. c. 23.
 wie met my niet en vergadert, die verstroeyt, ghelijck wy daghe-
 lijcks voor onsen ooghen sien, hoe crachtelijck dat hyse bewaert,
 die op hem betrouwen, ende hoe saen ¹⁾ dat sy gheualen zijn die
 Christum verlaten, ende op menschen betrouwen. Daerom mijn be-
 minde Huysvrouwe inden Heere, laet ons den almachtigen Heere
 betrouwen, ende sien altyts op den * Hertoghe des gheloofs, ende Heb. 12. a. 2.
 op den Voleynder Jesum, ende laet ons altyts den ghecruysten
 Christum voor oogen hebben, ende hem ghetrouwelijck na vol-
 ghen, ghelijck hy ons voor gegaen is, ende nemen ons † cruys // Luc. 21. c. 17.
 op met lijdtzaamheyt, ende dencken altyts op de woorden Christi, *Fol. 78 r°.*
 daer hy spreekt dat sy ons dooden sullen, ende sullen hem † mey- Joan. 16. a. 2.
 nen daeraen eenen dienst te doen, ende * dencken dattet ons te * Joan. 16. a. 4.
 voren gheseyt is, op dat, wanneert ons gheschiede, dat wy ons dan
 niet verergheren en soudent, want † de knecht en is niet meerder Mat. 10. c. 24.
 dan zijn Heer. † Ende dit sullen sy v al doen, om dat si my noch † Joan. 16. a. 3.
 mijnen Vader niet ghekent en hebben. Want dat woort vanden
 Cruyce Christi dunct den genen die verloren worden, een * sotheyt 1. Cor. 1. b. 16.
 ende gecheyt te zijn, maer ons een cracht Gods. Daerom laet ons
 altyt gedencken de woorden des Heeren, dat Christus seyt: † Wie Mat. 10. d. 42.

1) Spoedig; het engelsche soon.

- Luce. 12. a. 8. my belijdt voor den menschen, dien sal ick oock belijden voor mijnen Hemelschen Vader: Wie my loochent voor den menschen, dien sal ick oock loochenen voor mijnen Hemelschen Vader, ende zijn heylige Enghelen. Laet ons doch vastelije op hem betrouwen,
- Heb. 13. a. 5. ende hy en sal ons † niet verlaten, want hy en verlaet de zijne
- Joan. 17. c. 24. niet, maer heeft zijnen Hemelschen * Vader gebeden, dat waer hy is, dat hy oock wil, dat wy met hem daer zijn sullen. Daeromme laet de werelt vast ketteren ¹⁾, herdooperen ende verdoemen, want
- Rom. 8. d. 33. Paulus seyt: * Wie wil de wtuercoren Gods beschuldighen? God ist diese rechtueerdich maect, wie wil ons verdoemen? Christus ist die voor ons gestoruen is, die oock verresen is, ende sit ter rechter hant des vaders, ende bidt voor ons, hoe en soude hy ons niet alle dinck geven? Want hy zijnen eenigen geboren Sone niet ghespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen ghegeuen. Heeft
- Ro. 4. b. 10. ons God so lief gehadt, † doen wy noch vianden waren, hoe veel te meer sullen wy behouden worden voor de gramschap na dien //
- Fol. 78 v°.* dat wi gerechtueerdicht zijn door zijn bloet? † want rechtueerdich
- Rom. 5. a. 1. ghemaect zijnde door dat gelooue, so hebben wy vrede met Godt door onsen Heere Jesum Christum, door den welken wy eenen toeganck hebben tot deser genade, daer wy in staen, ende beroemen ons van de toecomende glorie die ons Godt geuen sal, niet alleen dat, maer wy glorieren oock in tribulatie, wel wetende dat tribulatie voortbrengt beproeuinghe, beproeuinghe lijdtzaamheyt, lijdtzaamheyt de hope, ende de hope en sal ons niet beschaemt laten, ende dat daerom, om dat de liefde Godts wtgestort is in onser herten, door den heyligen Gheest, die ons ghegeuen is.
- Mijn alderliefste, daerom laet ons den Heere crachtelijk betrouwen, ende op zijne beloften verwachten met lijdtzaamheyt, gelijk
- Jaco. 5. a. 7. den * Ackerman zijn vruchten verbeyt, ende en laet ons hem niet verlaten, hy en sal ons niet verlaten. Ende ick hebbe ons beyden ende de vrucht ²⁾ in zijnen handen beuolen, dat hy zijnen Godlijken wille met ons doe, daer zijnen naem door * gepresen mach worden, ende dattet sy tot onser sielen salicheyt ende tot troost ende vruechde van alle die den Heere vreesen, ende ick betrout hem vastelije sonder twijfelen, dat hy ons bewaren sal als zijn
- Zach. 2. a. 8. sonen ende dochteren, Ja als † den appel van zijnder oogen. Ende ick laet v weten, dat ick seer verblijdt was, als ick uwen Brief las, ende dat ghy schreeft, dat ghy den Heere bidt met weenen-den oogen, dat hy v ooc bequaem wilde maken om zijnen naem
- Phil. 4. a. 6. te lijden. Mijn beminde † en sorch niet, mer bidt den Heere met

1) Verketteren, voor herdoopers uitmaken.

2) Het kind, waarvan zij zwanger was. Zie fol. 67 v°, 70 v°.

ootmoedigher herten, dat hy ons wil geuen dat onser sielen aldersalichste is, ende dat sal hy sonder twijfel doen, ende en *sal ons niet laten becoren bouen // ons vermogen. Den seluen wil ons bewaren in alle gherechticheyt, heylicheyt ende waerheyt totten eynde toe. 1.Cor.10.b.13. Fol. 79 r°.

Noch laet ick v weten mijn beminde, dat sy my seer pijnichden om de Vroeyvrouwe te weten, daer onse Susters in gelegen hebben ¹⁾, maer de Heere was crachtiger (die mijnen mont bewaerde) dan alle haer tormenten, De Heere hebbe eewigen prijs ende lof, die de zijne niet en verlaet: Ende en creghen gheen namen van my, dan eenen oft twee, die sy my ghelesen hadden wt eenen Brief, ende ick wilde haer lieden dat segghen, om te hooren wat sy seggen souden. Maer sy vraechden, oft ick met haer spotte, ende gauens ²⁾ my doen noch meer, ende seyden dat ict seggen soude van de vrouwe, ende noch meer ander, oft si souden my pijnigen tot sanderdaechs smorgens, ende souden my eenen voet langer rekenen dan ick waer, ende seyden tot Ghileyn ³⁾ dat hy rekenen soude, ende zijnen knape recte vast, ende Ghileyn goot my het lijf vol waters, ende hadden my also moeder naect op de Bancke ligghende, dat ick niet meer voor mijn mannelijckheydt en hadde, dan mijn Hemde, ende hadden my alsoo op de Bancke ghebonden met vier Coorden, dat my dochte, dat mijn Hooft ende Been en af waren: Maer sy en hadden anders niet, de Heere hebbe lof ende prijs. Ende doen sy my los lieten, moesten sy my met haer twee ofte drien vande Bancke heffen, ende my cleeden, Ja so dat niet moghelijk en waer, de pijne te verdragen sonder de hulpe des Heeren. Ende sy seyden, dat ick my beraden soude, ende een goet kint der Roomscher Kercken worden soude, ende dat ick seggen soude al die ick wiste, oft si souden my noch beter hebben. Ende ick seyde daer op, dat ic niet // ghedooft en hadde, ende wil veel lieuer steruen, dan mijn ghelooue versaccken. Doen seyden sy, dat sy noch weder comen souden: Maer sy en connen niet meer doen, dan * haer de Heere toe en laet. De Heere hebbe eewighen lof, die ons hier toe bequaem gemaect heeft, ende wil ons noch bequaem maecken, om Kinderen zijns Rijcx te worden, Amen. Mijn beminde Huysurouwe
† ick beuele v den Heere, ende dat
woort zijnder genaden.

Act. 20. d. 32.

1) »Hier in Holland, in sommige steden, hebben zij expresse vrouwen » »Schootsters" " genaemt, die haar in plaats van een kraemstoel laten gebruyken, en op welckers schoot de Vrouwen verlost worden": Solingen, *Embryulcia vera*, Amsterdam, 1698, bl. 369. Met »daer onse Susters enzv." moet dus bedoeld zijn: op wier schoot onze zusters zijn »gelegen", d. i. bevallen. Anders was de taak der vroedvrouw eene andere.

2) Gaven daarvan, nl. van pijniging.

3) De beul.

[n°. 10.]

¶ Dit is eenen Brief van

Jeronimus Segersz, den welcken hy gheschreuen heeft aan grooten Henrick,
die oock aldaer geuangen
lach, Int Jaer,
1551.

¶ DE genade ende vrede van God den Vader, ende de groote bermherticheyt ende liefde des Soons ons Heeren Jesu Christi, die vanden Vader wt genaden gesonden is, tot salicheyt van allen den
Rom. 6. a. 6. genen * die haer sonden gestoruen zijn, ende also met Christo in een nieu leuen verresen zijn, ende de eewige ongrondige vruechde, troost, ende ghemeynschap des heyligen Gheests, stercke uwe herte,
Phil. 4. a. 7. † verstant ende sinnen in Christo Jesu. Den
Apoc. 1. a. 6. seluen sy † prijs van eewicheyt tot eewicheyt,
Amen. //

Fol. 80ro. Ick wensche v mijn lieue Broeder Henrick inden Heere, die ick
3. Joan. a. 1. van * gront mijnder herten liefhebbe, om de † vasticheyt ons ge-
† Col. 2. a. 7. loofs wille in Christo Jesu, dat rechte boetueerdich gelooue, dat
Gala. 5. a. 6. daer † door de liefde werckende is, dat welcke ghy hebt, ende een
Heb. 3. b. 14. vast bestandich gemoet ende volstandicheyt totten * eynde toe in dat selue crachtich salichmakende ghelooue. Ende ick ben seer verblijft van uwe volstandicheyt, dat ghy wederom so wel getroost ende te vreden zijt, de Heere hebbe eewigen prijs. Ende ick bidde den Heere nacht ende dach voor v, dat hy v wil becrachtigen met zijn Godlijk woort, ende verstercken int ghelooue, ende dat hij v
Dan. 6. c. 20. wil bewaren in desen Leeuwen Cuyle, als hy * Daniel bewaert heeft, ende dat hy v wil bewaren met zijnen crachtigen arm, ende dat nieuwe Jerusalem tot een erfdeel wil gheuen, dat welcke hy
Heb. 10. c. 23. oock doen sal, want hy † ghetrouwe is, diet ons belooft heeft.

Daerom mijn lieue Broeder inden Heere, laet ons vromelijck strijden tegen alle de verslindende Dieren, want dat leuen is ons
1. Pet. 3. b. 14. bereyt, ende en laet ons niet † vreesen voor haer dreygen, noch
Joan. 19. a. 11. verschricken voor haer Tormenten, want sy † en connen sonder
1. Cor. 10. b. 13. den wille des Vaders niet gedoen. Ende de Heere † en sal ons niet laten becoren bouen ons vermogen. Ende de Heere is onse
Rom. 8. d. 31. Hoofman, voor wien willen wy vreesen? Ende † de Heere is met
Zach. 2. a. 8. ons, wie mach tegen ons? Want hy sal ons doch * bewaren als den appel van zijnder oogen, iac als zijn sonen ende dochteren,

want niemant en sal zijn † schaepkens wt zijnder hant ontnemen, Joan. 10. c. 28.
Ja het is onmoghelijk, † dat de Wtuercoren Godts verleydt mo- Mat. 24. b. 24.
ghen worden. //

Daerom siet mijn lieue Broeder in den Heere, en * weest niet *Fol. 80 v°.*
versaecht, al ist dat sy v leelijcken begrijsen ¹⁾ ende bemorren ²⁾, *1. Pet. 3. b. 14.*
sy en connen v anders niet gedoen. Laet ons vromelijck strijden
teghen alle de † Draecken ende Leeuwen, en † neemt dat Har- *Psal. 91. b. 13.*
nasch Godts aen, ende dat Sweert des Geests, ende slaet vrij on- *+ Eph. 6. b. 13.*
uersaecht op haer, ende en siet niemanden aen, sy sullen wel wt
den velde moeten wijcken, want dat Sweert dat ons de Heere ge-
geuen heeft, is haer veel te scherp, ende de Heere helpt ons strijden,
wie soude daer tegen mogen staende bliuen? want onse God is
een * verslindende vier, dat zijn vianden verteert. Daerom bidde *Deu. 4. c. 24.*
ic v mijn lieue Broeder, dat ghyt v niet en laet verdrieten, al ist *Heb. 12. c. 20.*
dat si v hier so lange laten sitten in desen Leeuwen Cuyt, want
ons de Heere hier mede beproeuende is, want hy zijn * wtuercoren *Sap. 3. a. 6.*
beproeft als tgout int forneys. Daerom weest doch † verduldich in *Rom. 12. b. 12.*
uwen druc, want daer geen strijt en is, daer en is geen victorie,
also moeten wy strijt hebben, soudens wy verwinnen, ende † wie *Apo. 21. a. 7.*
verwint die salt al besitten. Daerom laet ons dat * Cruys met ** Mt. 16. d. 24.*
oetmoedicheyt ende lijdtzaamheyt opnemen, ende onse beloften
verwachten, gelijk † de Ackerman zijn vruchten verbeyt, ende *Jaco. 5. a. 7.*
laet ons den Heere voor ooghen nemen, ende hem totter † doot *Apoc. 2. b. 10.*
toe ghetrouwe zijn, want * in weynich moghen wy hier lijden, ** Sap. 3. a. 5.*
maer in velen sullen wy geloont worden: Want hy sal ons op
zijn stoel setten, ende dat verborghen Hemelsch broot te eten
geuen, ende sal ons tot † Pilaernen inden Tempel zijns Gods ma- *Apoc. 3. b. 12.*
ken. Hier mede blijft den † Heere beuolen, ende dat woort zijn- *Act. 20. d. 32.*
der ghenaden, die wil v stercken in zijn gherechticheyt tot den
eynde toe.

Voort laet ick v weten, hoe dat ghy ge//hoort hebt (is my ge- *Fol. 81 r°.*
seyt) als dat ick soude den Heere verlaten hebben, Om dier saken
wille heb ick my seer verwondert, dat welcke so niet en is, noch
ten eewigen dagen en sal worden, Maer sy hebben dat geseyt, om
v weder af te trecken ende te bedroeuken, ende hebben my belo-
gen, want ick noyt anders ghestaen en hebbe in mijn ghelooue,
dan dat behoort, ende ghelijck gemoet ben, alsoo ick was, doen
ick by v lach, de Heere hebbe lof, ende en ben noyt * bewege- *1. Cor. 15. f. 58.*
lijck geweest, dan ick hebbe lieuer alle daghe thien mael gepijnt
te worden, ende dan noch ten laetsten op eenen Rooster gebraden

1) Met spottende gebaren, grijzen, gezichten te trekken, hoonen.

2) Beknorren, tegen iemand grommen?

te worden, dan mijn Ghelooue (dat ick beleden hebbe) te versaken.

Daeromme al ist dat sy v veel segghen, dat ick af gheweeken ben, en ghelooues ¹⁾ niet, Want de Duyuel doet dat om v daer mede te verleyden, ende te bedriegen, want ick den Heere nemmermeer, door zijn ghenade, verlaten en sal. Maer ick hebbe cranc ghewoest inden vleesche veel daghen, maer mijnen Gheest was soo veel te stercker. Ende ick badt den Heere, dat hy my noch meer lijdens toe seynden soude ²⁾, waert my salich, ende de Heere geeft my noch al meer stercheyt ende troost, waer af ick hem niet te vollen ghedancken en can. Hiermede blijft den Heere beuolen.

Ende als ghy luyde singt, soo hoore ick v
wel. Ende ick dancke den Heere, dat
hy v noch soo veel crachts
geuende is, dat ick v
noch hoore sin-
gen. //

Fol. 81 v°.

[*n°. 11.*]

¶ Dit is den laetsten Brief

den welken Jeronimus aen zijn Huysurou-
we schreef, inder nacht doen hy verwesen
was. Ende is ghedoodet int Jaer,
1551. Den tweeden Sep-
tembris.

Rom. 1. a. 7. GHenade ende vrede van Godt den Vader, ende de ongrondighe
bermherticheyt des Soons ons Heeren Jesu Christi, ende de goe-
dertierenheyt ende ghemeynschap des heylighen Gheestes, sy v tot
eenen eewighen troost, vruechde, blijchap ende stercheyt in uwe
banden, druck, lijden ende verdriet in uwen arbeyt, ende tot sterck-
Apoc. 1. a. 6. heyt van uwen ghelooue, ende liefde, ende druc. † Den seluen sy
prijs van eewicheyt tot eewicheyt, Amen.

¶ Ick wunsche mijn hertelijke beminde wtuercoren Huys-
urouwe inden Heere, dat recht warachtich boetueerdich ghelooue,
Gala. 5. a. 6. † dat door de liefde werckende is, ende een recht vast onbeweghe-
lijk bestandich ghemoet, in onse ende uwe alderheylichste ghe-
looue. Ende voort so wunsche ick v den ghecruysten Christum
2. Cor. 11. a. 4. * tot eenen Bruydegom, die v voor een Dochter, Bruyt, ende Co-

1) Geloof des, het.

2) Namelijk in verband met hetgeen volgt: »waert mij salich”. De Heer, be-
doelt Seghersz., moge mijne gevangenschap verzwaren gelijk door mijne krankheid
zoo door nog meer lijden, wanneer hij dat bevorderlijk acht voor mijne zaligheid.

ninginne vercoren heeft, dien Coninck des Alderhoochsten, den ewighen Vader ende † ieloerschen liefhebbenden God, die hebbe ick v nv beuolen mijn beminde inden Heere, dat hy nv uwen trooster ende Bruydegom sy, na dien dat hy my voorgeroeven ende gehaelt heeft, daer ick ooc wel in te vreden ben, als ic sach dat des Heeren wille was, de Heere hebbe ewigen lof, prijs van zijn groote cracht, die hi aen ons getoont heeft. // Daerom mijn alderliefste inden Heere, en wilt doch geen beswaernisse maken, oft daerom seer bedroeft zijn, om dat hy my voor ghehaelt heeft, want hy heuet ons al ten besten gedaen, ende op dat ick v een voorbeeld soude zijn, ende dat ghy alsdan my so vromelijk moecht navolgen, als ic v door des Heeren genade voor gaen sal, * die ons beyden daer toe weerdich gemaect heeft, om zijnen naem te lijden. Exo. 20. a. 5.
34. a. 7.
Fol. 82 r°.
Act. 5. e. 42

Och mijn lieue Schaep, ick bidde v ootmoedelijcken, dat ghy de Papisten oft andere vernufte ¹⁾ menschen geen gehoor en geeft, mer wilt volstandich uwen Bruydegom ende uwen onbewegelijcken Bruydegom na volgen, ende wilt zijn † voetstappen volgen, ende en † vreest niet voor haer dreyghen, noch en verschriet niet voor hare tormenten, want sy en connen niet meer gedoen, * dan haer de Heere toe en laet, Want † een hayrken van uwen hoofde en mogen sy niet crencken, sonder den wille des Vaders die inden Hemel is. Daerom en vreest niet, mer blijft volherdich ende volstandich inder leeringe Christi, ende by de rechte waerheyt, want de Heere en sal v niet verlaten, maer sal v † bewaren als den appel van zijnder oogen, ia als zijn dochter ende kint, want het * is onmogelijke dat de wtuercoren Gods verleyt moghen worden, want † zijn schaepkens hooren zijn stemme, ende si volgen hem na, maer der vreemder stemme en hooren si niet. Daerom en salse niemant wt zijnder hant ontnemen, want hy haer Herder ende Beschermmer is. Daerom wilt nv sterckelijke strijden, mijn wtuercoren Schaep, om den prijs des Heeren, gelijc hy gestreden heeft so sterckelijke om onser sielen salicheyt. Daerom so weest doch wel gemoet, al ist dat ghy noch een weynich in desen Leeuwen Cuyll liggen // moet. V verlossinge die is na by, ende die en vertoeft niet van comen, mer comende so † coemt hy die daer comen sal, ende met crachte so wil hy v ontfangen voor zijn Bruyt ende Coninginne, want hy heeft een welbehaghen zijn Wtuercoren by hem te hebben, want hy heeft eenen * lust om haer te aenschouwen, ende de † dach des Heeren is na hier by. 1. Pet. 2. c. 21.
† 1. Pe. 3. b. 14.
Joan. 16. a. 11.
† Mt. 10. d. 29.
Sach. 2. a. 8.
Mat. 24. b. 24.
† Joan. 10. c. 27.
Fol. 82 v°.
Abac. 2. a. 3.
Heb. 10. d. 37.
Ps. 44. b. 12.
† Esa. 13. b. 6.
Joel. 2. a. 1.

Daerom mijn lieue huysvrouwe inden Heere, aldus wilt nv doch

1) Vernuftig. Ironisch of in ongunstigen zin: sluw.

- Soph. 1. c. 14. vromelijke strijden, ende geen menschen en ontsiet, mer segt lieuer
 Dan. 13. c. 20. met Susanna, † dat ghy veel lieuer inde handen der menschen te
 Heb. 10. d. 31. vallen hebt, dan in de hant Gods, want * het is veruaelijc inde
 handen des leuenden Gods te vallen. Ende wilt doch den Heere
 Mat. 25. a. 6. met vieriger liefden te † gemoete gaen, als ghy tot noch toe ge-
 daen hebt, door de genade des Heeren, die in v werkende is,
 Jaco. 1. b. 12. ende strijdt vromelijke, want de † Croone des leuens is v bereyt,
 * Apo. 21. a. 7. want * den verwinnenden ist al beloeft ende toegeseyt, want sy
 Mat. 5. a. 12. sullent ooc al besitten, Want Christus seyt: † Salich sydy als alle
 menschen quaet van v seggen, want het sal v wel geloont worden
 Mat. 5. a. 10. inden Hemel. Noch seyt hy: † Salich zijn sy, die daer persecutie
 lijden om de gerechticheyt wille, want dat rijke der Hemelen
 hoort haar toe. Ende de Heere heeft ghesproken, wanneer sy ons
 al voor Heeren ende Vorsten geleyt hebben, gepijnicht ende ge-
 Joan. 16. a. 2. doot hebben, dan * sullen sy noch meynen, dat si my daeraen
 eenen dienst gedaen hebben. Daerom wilt alleen vastelijke op Chris-
 Hebr. 13. a. 5. tum betrouwen, ende † de Heere en sal v niet verlaten, ende de
 croone des leuens is v bereyt. Hier mede wil ic v den Heere be-
 Act. 20. d. 32. uelen, ende dat † Woort zijnder genaden, ende wil hier mede orlof
 aen v nemen hier op deser werelt, want ick en dencke v aen-
 Apo. 6. a. 9. schijn hier niet meer te sien, maer ick hope v onder den * Al/-
Fol. 83 r°. taer Christi in corten dagen weder te sien. Daerom mijn beminde
 Huysurouwe inden Heere, al ist dat de werelt ons logenachtich
 acht, ende lichamelijck van den anderen nemen, soo sal ons noch-
 tans de bermhertighe Vader in corten dagen wederom byden ande-
 ren brengen onder zijnen Altaer, met onsen Broeder, want ic daer
 2. Ti. 1. b. 12. niet aen en * twijfele, maer vastelijck op hem betrouwe, want ick
 hebbe ons drien in zijnen handen beuolen, dat hy zijnen Godlijcken
 wille met ons doe, daer zijnen naem aldermeest door ghepre-
 sen ende ghedanct mach worden, tot salicheyt van onser sielen,
 ende tot troost ende sterkheyt van allen den genen die den Heere
 vreesen, zijnen naem dienen ende liefhebben, dat welcke hy oock
 Jud. 6. b. 14. doen sal, ende en twijfele daer niet aen, want † hy en verlaet de
 Eccl. 2. b. 12. zijne niet, die op hem betrouwen, ende daerom gae ick oock met
 een blijde gemoet, om mijn offerhande te doen tot des Heeren
 prijs. Ende hadde ick noch by v connen comen, ick hadde noch
 ghecomen, maer Joachim en woude des niet, Maer Christus sal
 ons onder zijnen Altaer in corten dagen wederom by een brengen,
 dat en sullen de menschen niet connen beletten. Hier mede segge
 ick v Adieu, tot dat wy weder by een onder den Altaer comen.
 Blijft den Heere hier mede beuolen. Ende grooten Henric doet v
 seer groeten inden Heere: Siet mijn lieue Huysurouwe inden Heere,
 nv is de vre gecomen dat wy moeten scheyden, ende so gae ick

voor met grooter vruechden ende blijshappen † nae mijnen ende Joan. 20. b. 17.
 uwen Hemelschen vader, ende ic bidde v met grooter ootmoedic-
 heyt, dat ghy daerin niet bedroeft en zijt, maer * verblijt v met * Ro. 12. b. 15.
 my. Maer ic ben eensdeels bedroeft, dat ic v onder dese † Wol- Phil. 2. b. 18.
 uen // late, maer ic hebbe v met de vrucht den Heere beuolen, † Mat. 7. b. 15.
 ende vastelije weet ic, dat hy v bewaren sal tot den eynde toe, Fol. 83 v°.
 daer in ick my seluen te vreden stelle.

Hout v vromelijck in
 den Heere.

¶ Een Liedeken van Je-

ronimus Segersz ende zijn Huysurou
 Lijsken, Na de wijse: O Sion
 wilt v vergaren ¹⁾).

GOD de Heere is ghetrouwe

* Hy troost de zijne vroeck en spaey

2. Cor. 1. a. 4.

Als Jeroen met zijn Huysurouwe

Leden veel verdriets van die quaey

So en zijn sy † niet verlaten

Josue. 1. a. 5.

Van Godt, in haer druckich tempeest

Hebr. 13. a. 5.

* Die haer ter noot quam te baten

* Ps. 91. b. 15.

Seer wonderlijck door zijnen geest.

De Marcgraef met zijn Sophisten

Quamen met haer craem seer schoon voor

Maer Jeroen sprack sonder listen:

Al stont rechteuoort op de door ²⁾

En seydt: Ghy muecht wel gaen strijcken

Segt maer alleen: Het is mij leet,

Ick soude niet willen wijcken

Want ick heb de waerheyte, ick weet.

Doen sprack † hy al met verstooren

Marcgraef.

Ick sal v stellen inden vier

Leuendich, wilt ghy niet hooren

Jeroen belacchende tghetier

Sprack moedich: † Ick wil geern lijden

Acto. 21. e. 13.

Al wat ghy my sout moghen doen

1) Niet, zooals de vorige liederen, in den *Ausbundt* opgenomen.

2) Al stond op dezen oogenblik de deur open en gij zeidet: »gij moogt wel heengaan, zeg daartoe slechts: (mijne ketterij) is mij leed": ik zou toch niet enzv.

Mijns geloofs haluen, (tot strijden
Was wel gherust die Campioen.)

Fol. 84 r°.

Hy heeft eens twee Papen tsamen
So gestraft met des Heeren woort
Dat sy haer wel mochten schamen //
Dies waren sy gram en verstoort
Dat sy op Jeroen verhetten ¹⁾
Slaende met vuysten op den Disch
Seyden dat Petrus insetten
TPausdom, Andries dee deerste Mis.

Dese ghingen heen ten fijne ²⁾
Maer Jeronimus quam ter banck
Daer hy leet veel smert en pijn
Gileyns knape ³⁾ rechte hem lanck
Dus leggende vast gebonden
Gileyn hem tlijf vol waters goot
Die wree Woluen om hem stonden
Verwachtende spraecke ter noot.

Als hy alsulex had gheleden
Ligghende tusschen mueren vast
Doen was hy so wel te vreden
Van hem is ghestreecken den last
Want hy conde nau gheslapen
Van grooter blijerschap ende vruecht
Die hy in sKeysers stoel mocht rapen
Vanden Heere hem toeghevuecht.

Dus was tSchaep den Wolf ontcomen
Maer hy ginck Lijsken aen subtijl
Meynende die vrou tontvromen ⁴⁾
Maer t Godlijck woort was haren stijl ⁵⁾
En sy is * staende ghebleuen
Teghen des Antichristen hoop
Die haer hart hebben ghedreuen
Nemende ooc tot de Schrift een loop.

Wat wilt ghy Schriftuer vseren? ⁶⁾
Gaet henen, en naeyt uwen naet ⁷⁾
Die Apostolen des Heeren
Wilt ghy navolghen in der daet

Mat. 24. a. 13.
Mar. 13. b. 13.

Paep.

1) Blaakten van woede.

2) Ten slotte, eindelijk.

3) De knecht van Gileyn, den beul of den cipier.

4) Haar den moed te doen verliezen, beangst te maken.

5) Steun, stut.

6) Wilt gij de Schrift behandelen?

7) Blijf bij uwen huisarbeid.

(Soot schijnt) maer waer is v Tale	
† Die spraken door den gheest ghelijck	Acto. 2. a. 4.
Seer vyerichlijck altemale	
Met tongen Gods woort autentijck.	
Maer † alle die ghedoopt waren	Act. 2. e. 41.
Van dApostolen, en spraken niet	
Al met tongen voor de scharen	Fol. 84 vº.
Het is genoegh, na Schrifts bediet	
Dat wy in Christum geloouen	
* Die ons beual de Schriftuer pleen	Joan. 5. d. 39.
Tondersoecken, die hy bracht van bouen	
Want † tbest voorsien had Magdaleen ¹⁾ .	Luc. 10. d. 42.
Wy lieden zijn die Ghesonden	Paep.
Sittende in Moyses Stee	
So comen, na Schrifts vermonden	Lijsken.
V toe * alle de Ween mee	* Mat. 23. *.
Daer van wy in Matheo lesen	
Is hy dan ghesonden van Godt	Paep.
Die v dus heeft onderwesen?	
Jae, dat weet ick ghewis voor tslot.	Lijsken.
Sophisten en Ypocrijten	
Heeftet verdooten al te seer	
Dat sy niet mochten verbijten ²⁾	
Gods kinders, door haer valsche leer	
Aldus is den Raet ghesloten	
Datmen die lieue Schapen soet	
Ter doot henen soude stooten	
So blusten sy haer wreedt gemoet.	
Jeroen ter offerhant gaende	
Was tot steruen seer wel bereyt	
Grooten Henrick daer oock staende	
Heeft mee lijdtzaam den doot verbeyt	
Sy traden beyde te gader	
Dus totten palen onbeureest	
Verlangende na haren Vader	Psa. 31. a. 6.
† Dien sy beualen haren Gheest.	Luc. 23. e. 45.
	Act. 7. g. 59.

---

1) Verwarring met Maria, die, aan Jezus' voeten zittende, aandachtig luisterde naar zijn woord; evenzoo fol. 71 vº. — Het Nieuwe Testament als boek, 'twelk de geloovige moet onderzoeken, vereenzelvigen de oude Doopsgezinden geregeld met het Evangelie, »'twelk Christus uit den hemel heeft gebracht”.

2) Eigenlijk stukbijten, mishandelen; bedwingen. Het woord wordt ook in één adem met verleiden gebruikt.

Jeroen moeste zijn beminde
Laten, dat was hem groot verdriet
Want sy was beurucht met kinde
En als haer baring was geschiet
Met tormente en arbeyden
So worpen sy tSchaep in de Schelt
Neemt voorbeelt om te verbreyden
Tlof Gods, broeders zijnde gequelt. //

¶ Dit is ee- nen Brief van Peter

Fol. 85 r°.[n°. 1.]

Bruynen, de welcke hy gheschreuen heeft
inder gheuanckenisse tot Antwerpen,
ende is aldaer zijnder vijfster ¹⁾ om
des Heeren woort gedoo
det, Anno 1551.

Den 2. Octo
bris.

GHenade sy met v, ende vrede van Godt den Vader, ende den Heere Jesu Christo. Rom. 1. a. 7.
1. Cor. 1. a. 2.
Eph. 1. a. 3.

¶ Gheloeft sy Godt der bermherticheyt, die ons door zijn Goddelijck woort † wederom ghebaert heeft tot een leuende hope, de welke ons behouden is in den Hemel, wy die door de Godtlijke cracht bewaert worden int ghelooue, ende beproeft worden tottett Rijke Godts, om welke ²⁾ wy lijden, daer af de Heere gedanct sy, om dat hy ons daer toe vercoren ende * bequaem ghemaect heeft, tot dat erfdeel zijnder heylighen in zijn licht. Dus lieue broeders, weest vroom ende onbeureest, ende wandelt met een stijf onueranderlijck ghelooue voor Godt ende zijn Ghemeynte, ende neemt vast voor v, den Heere niet af te gaen, noch van zijnder liefden niet te scheyden, om eenigerley druck oft tribulacie wille, so mach hy v in uwe verlatinghe, als ghy van alder † menschen hulpe ende troost berooft zijt, bystant ende troost verleenen, want hy 1. Pet. 1. a. 3.
Coll. 1. b. 12.
Job. 19. b. 13.

1) »Zijnder vijfster», dat is: met zijn vijven, als vijfde man met vier anderen. Deze vijf zijn geëxecuteerd niet 2, maar 21 Oktober 1551. Zie *Antwerpsch Archievenblad*, XIV, bl. 18–21, VIII, bl. 405, 415. Zij waren: Peter de Bruyne of Bruynen of Van Weert; Jan de Oude Kleerkooper of Van den Wouwer; Pleunis de Hoevele of Van den Hoevele; Marten Du Petitz; en Jacob Peeters. De drie eersten worden in Peter Bruynen's brieven meer dan ééns samen genoemd, fol. 87 r° en 88 v°; zij lagen samen in één vertrek of hok gevangen; zij waren het ook, die samen op den dijk bij Austruweel een kruis en heiligenbeelden hadden stuk geslagen. Zie over dit laatste misdrijf in verband met de vraag naar de betrouwbaarheid van de nu volgende stukken de aanteekening bij fol. 88 v°.

2) Van Braght: »twelk. Is »welcke» vertaald Fransch, evenals o. a. fol. 86 r° aan 't slot: »het salder verrijzen»?

- den ghenen die hem seluen te buyten gaet ¹⁾ ende versaeckt, te
Fol. 85 v. hulpe coemt, want hy alleen // int herte der menschen woont,
Mat. 4. b. 10. ende woonen wil, ende en wil niet dat wy yemant anders † buy-
* Col. 2. a. 7. ten hem dienen sullen. * Dus weest nv in hem ghebout ende
ghetimmert ende laet de liefde den voortganck onder malcande-
ren hebben, daer in deen dander behouden is, ende dat vrolijk
Titum. 3. a. 8. beneerstighen v een yeghelijk die * vernaemste te wesen inder
duecht ²⁾). Ende slaet niet acht op der tragher ende onachtsamer
wandelinghe, namelijk der gheender die in gemack des leuens ende
Mat. 11. b. 8. * vercieringe der cleedingen ofte wtwendicheyt, haer Christenen
heten laten, om die mate ³⁾ na te volghen, maer neemtse waer, der
welcker leuen ende bekentenisse des geloofs gelijkformich is inder
2. Joa. 1. b. 10. † leeringhe Christi, op dat ghy niet te † hooch, noch te diep, noch
† *Eph. 3. b. 18.* te breedt, noch te lanck en vaert. Want vele verlopen haer daer
inne, daermede sy deen op den anderen sien, waermede sy ver-
Coll. 3. a. 1. couden ⁴⁾, † Dus mijn lieue Broeders, zijt ghy met Christo verren-
sen, soo soect dat daer bouen is, op dat v gemoet gericht sy tot
2. Cor. 4. b. 18. dat onuerganckelijke, ende laet v hope wesen op dat † onsien-
* Heb. 10. d. 36. lijke, ende weest daer inne verduldich, * want verduldicheyt moet-
Jaco. 5. b. 8. er zijn, so wy anders die beloftenisse beeruen willen. † Sterct
* Coll. 3. a. 6. uwe herten, want die toecoemst des Heeren genaect, * trect den
ouden mensche wt, ende den nieuwen aen, verloochent dat ongodt-
lijk wesen, ende die wereltlijke wellusten, weest verandert door
de vernieuwinge uwer sinnen, Wilt ghy de verrijsenisse Christi
deelachtich zijn, soo weet dat ghy te vooren den ouden mensche
† ghecruyt moet hebben, op dat het sondighe lichaem viere, Ende
Rom. 6. a. 6. en laet v niet verdrieten goet te doen, want uwen * arbeydt niet
1. Cor. 15. f. 58. te vergeefs wesen en sal. † Want ghi zijt Chri//sto wel deelach-
† *Heb. 3. b. 14.* tich geworden, ist dat ghijt begin zijns wesens tot int eynde be-
Fol. 86 v. houdtet.
2. Tes. 2. a. 2. Dus en wilt v niet laten † bewegen door eenigherley materije,
* Esa. 51. c. 12. * nochte en vreset niet dat menschenkint, dat gelijc hoy ver-
dwijnt, want sy v niet ghedoen en connen, sonder toelatinghe van
Esa. 8. a. 5. Godt, * maer Godt sy v vreese, want dat is † volcomen Wijsheyt,
† *Eccl. 1. c. 20.* Verleynt v voor hem, want die groote Heerlijcheyt wort van den
Phil. 2. a. 3. nederachtighen gheeeert, * vergheelijckt v altijt den ootmoedighen,
Gala. 6. a. 5. so sult ghy groot zijn in Godts ooghen, † V seluen en laet niet
duncken, dat ghy yet weet, ofte yet zijt, opdat ghy v seluen niet

1) Zich zelven verloochent; van zich zelven afstand doet.

2) D. i.: waarin de een samen met den ander is behouden; en: (laat voortgang hebben) het »benaarstig u ieder om de voornaamste te zijn enz.

3) Manier, wijze van leven. Of: die geringen?

4) Verkoelen, n.l. in liefde?

en bedriecht, ghaet v seluen altijt te buyten ¹⁾, en acht niet van wien v eenich ongodtlijkheyt oft lijden toegheuoecht wordt, al ist datmen v * veronghelijckt, want het is ghenade by Godt, alsmen Mat. 5. e. 39. om * der consciëntien wille droefheyt verdraecht, ende lijdet met 1. Pe. 2. b. 19. onrecht. So † weest nv pacientich in uwen druck, ende weset deel- † Ro. 12. b. 12. achtich des lijdens Christi, op dat ghy die beloftenisse beeruen muecht, want het is hier een * cleyne tijdt versmaetheyt te lijden, 1. Pet. 5. b. 10. ende te hebben tegen die ewige vruecht. Ende dit lijden, dat * tijtelijk ende licht is, wercket een ewighe ende ouer die mate 2. Co. 4. b. 17. groote heerlijkheydt. Want al ist dat wy een * arm leuen heb- Tob. 4. b. 18. ben, soo sal ons nochtans veel ghoets vergouden ²⁾ worden, Ende al ist dat die doot nv die heerlijkste is ouer ons, soo salder een oosten wint des Heeren comen, die zijne qualen weder drogen sal. * Want het worter gesaeyt in oneeren, ende het sal opstaen inder 1. Cor. 15. e. 43. cracht: een natuerlijk, ende het salder verrijzen een geesteljc lijf. So moet nv dit † huys deser wooninghe ghebroocken worden, ist 2. Cor. 5. a. 1. dat wy het huys, dat ons van God toe be//reyt is, vercrijgen wil- Fol. 86 v°. len. † Dus en doruen wy niet vreesen die dat lijf dooden, want Mat. 10. d. 28. sy de siele niet schaden en connen, maer het meeste dat sy ons berouen, is ³⁾, daer wy van Godt het meeste weder af geloont worden, ende daer nae en hebben sy niet meer dat sy doen connen. † Soo begordet de lendenen ws ghemoets, weest nuchteren, waect 1. Pet. 1. c. 13. int ghebedt, ende dancksegget altijt Godt den Vader, door onsen Heere Jesum Christum, van zijnder rijckelijcker ghenaden, * ende Ephe. 1. b. 9. dat hy ons heeft laten weten zijnen wille, ende geopenbaert den rueck zijnder kennisse, † ende ons de heerlijkste ende alderduerste 2. Pet. 1. a. 4. beloftenissen ghegheuen heeft, wy die te voren † verureemt waren Eph. 4. b. 18. doort vernuft in boose wercken, ende waren verureemt vant leuen dat wt Godt coemt, van daer wy geen hopeinge en hadden inde beloftenisse, * maer doen de vriendelijckheyt Gods ons openbaerde, Titu. 3. a. 4. niet om der wercken wille die wy ghedaen hadden, maer door zijn ghenade, maecte hy ons salich door de wassinghe der wederghel- Eph. 1. b. 14. boorten, ende vernieuwinghe des heylighen Gheests, † met welcken Eph. 4. c. 30. wy verzeghelt zijn tot op den tijt der verlossinge, die daer is het pandt vande toecomende erfenisse, ende die ons versekert † ende Rom. 8. b. 16. getuychenisse gheeft, dat wy Gods kinderen zijn, ende ons alderley leert, den welcken ons van God gegeuen is * tot wijsheyt, gerech- 1. Cor. 1. c. 28. ticheyt ende heerlijkheyt, door welke ons versoeninghe gheschiet is. Godt de Vader die alleen heeft † onsterffelijckheyt, den * welc- 1. Ti. 6. b. 16. * Apo. 4. b. 11.

1) Zie vorige bladz. aant. 1.

2) Vergolden.

3) Het grootste, waarvan zij ons berooven, daarvoor ontvangen wij van God de grootste belooning in de plaats.

ken alleen cracht ende macht, lof ende prijs toestact, dien sy eer ende danc door Christum onsen Heere, voor zijn onwtsprekelijke genade, van nu aen tot inder eewicheyt.

Fol. 87 r°. Hoet met ons stact, daer sy de Heere af // gelooft, den welken wy niet genoeg dancken en connen, ende vander blijenschappen, *Acto. 5. e. 41.* * dat hi ons weerdich genoeg gekent heeft om zijnen naem te lijden, ende vander blijenschappen, die hy ons daer beneuens bereyt heeft, daer wy inde geuanckenis zijn, die wi daer hebben, want *1. Cor. 10. b. 13* hy is getrou, so dat hy den zijnen * nevens der tentacyen een + *Psa. 9. b. 13.* wtcoemst geeft, ende hy en + laet den zijnen niet te schanden worden ofte comen, die in hem betrouwen. Die Ghenade des Heeren *2. Cor. 13. b.* sy met v. Groet v onder malcanderen met eenen heyligen cusse. Jan, Pluyn, ende ick ¹⁾. Hier mede blijft Gode beuoolen, ende twoort zijnder ghenaden. Gheschreuen by my Peter van Weert, daer hy zijnder drien in die gheuanckenisse sadt.

[n°. 2.]

¶ Hier nae volcht Peters

anderde brief, orlof nemende.

Act. 20. c. 32. Hier mede ²⁾ * beuelen wy v den Heere, alle lieue Broeders, *2. Ti. 4. a. 7.* ende gunnen ³⁾ v, dat ghy uwen + loop tot des Heeren prijs vol eynden muecht, opdat ghy die Croone vercrijghen muecht, ende *Mat. 24. b. 13.* dat ghy * volstandich tot den eynde toe bliuen muecht, opdat *2. Tim. 2. a. 5.* ghy de salicheyt vercrijgen muecht, want * niemant en vercrijchter *1. Co. 9. c. 24.* prijs, ten si dat hy ridderlike strijt, Dus + loopt, opdat ghy het cleynoot vercrijgen muecht. Strijdet als ridders des Heeren, Neemt *Mat. 10. c. 19.* vast voor v, als dat ghy niet en sorcht + hoe oft wat ghij spreken sult tot dier vren, als ghy voor die Ouericheyt ghebrocht sult *Fol. 87 v°.* worden, want God die Hee//re den zijnen niet beschaemt en laet die hem betrouwen, al ist dat si als misdaders voort ghebracht worden, nochtans hy den zijnen niet en verlaet, want al ist dat *Psa. 30. a. 6.* het + schreyen tsauonts inquaem, so soude die blijchap smorgens

1) Zie de aantekening bij fol. 85 r°.

2) Dit schijnt een zonderling begin van een brief en het vermoeden zou kunnen rijzen, dat de uitgever het eerste gedeelte van dit schrijven van Peter heeft weggelaten, evenals hij uit een volgende brief op fol. 88 v° alleen een gedeelte heeft afgedrukt: zie daarover de aantekening op die plaats. De aanhef past echter bij het »orlof» (afscheid) in het opschrift: »met dit hier volgende schrijven (nemen wij afscheid van u en) bevelen wij enzv.»

3) Zullen gaarne van u zien, dat ....

wederom coemen. Ende al ist dat hy om te † castijen een * ooghen- Hebr. 12. a. 8.
 blyck tijts toornich is, so behoudet hy nochtans door zijn ghenade * Esa. 54. b. 7.
 in het leuen. Daerom en zijn wy van hem niet verlaten, al ist dat
 wy meer teghenspoedts hebben dan die werelt. Mijn broeders, die
 † knecht en is niet meerder dan zijn Heere oft Meester: Ghedenct, Mat. 10. c. 24.
 hoe wel Christus rijk was, om onsent wille * arm gheworden is, 2. Cor. 8. a. 9.
 ende hoe wel hy verheuen was, nochtans om onsent wille ver-
 smaetheyt gheleden ende aen ghenomen heeft, op dat wy door zijn
 armoede rijk soudon worden, ende door zijn versmaetheyt erge-
 namen zijnder beloftenissen soudon worden. Dus laet ons met * hem Hebr. 13. b. 13.
 buyten den legher gaen, ende zijn versmaetheyt helpen draghen,
 laet ons na dat toecomende goet haecken, ende en weest niet in
 die duysternisse, noch † beladen met eten ofte drincken, ofte ver- Luc. 21. d. 31.
 schricket niet met enigherley neeringe oft sorge, wandelt als kin-
 deren des Lichts, * weest altijd bereyt, als die gheene die altijd Luc. 12. d. 36.
 haren Heere verwachten, * want hy sal comen gelijc als een dief Apoc. 3. a. 3.
 inder nacht. Rustet v, neemt die staf inder handt, * begordet v 16. c. 15.
 lendenen, treet na dat beloefde landt, ghy sullet wel innemen, ist * Eph. 6. d. 14.
 dat ghy niet en valt int ongheloof. Het is lustich ende schoon, 1. Pet. 1. c. 13.
 wy hebben van verre gesien, daer wy den Heere af dancken, ende
 ghepresen moet hy zijn: Daer af wy van v, ghy liefhebbers der
 Waerheyte, begheeren, dat ghy ons den Heer helpt dancken. Want
 ick heb oock eens den Heere een geloftenis // ghedaen, * als dat Fol. 88ro.
 ick hem die dagen mijns leuens voort leuen soude, dat welcke hi Luc. 1. f. 69.
 my heeft helpen volbrengen, daer van ic hem prijse, dat welcke
 ick oock neerstelijck ghedaen hebbe dickwils met wtghereecten
 armen ¹⁾, Dat ick sulcks schrijf, is op dat ghy niet en vergeet te
 dancken ende te louen den Heer, want hij * is meerder dan alle Ecc. 43. d. 43.
 onse leuen, want ghy en connet hem niet alsoo groot ghemaecten,
 hy en is noch te wonderlijcker. Blijft in zijne woorden, ende on-
 derhout zijn ghebooden, * Hebt v onder malcanderen hertelijcken 1. Pet. 1. c. 22.
 lief. Daerin wort hy oock ghepresen van zijnder ghetrouwicheyt
 nae zijnder beloftenissen, die hij in ons bewijst, naemelijck, de
 vruechde die hy ons gheeft, en weten wy v niet ghenoech te
 schrijuen lieue broeders: Want int beghin onser geuanckenisse als
 men ons gheuanghen voerden, doen waren wy vrolijk ende onbe-
 ureest, des ghelijck voor die Heeren, daer nae op die brugge ²⁾,
 ende in onser gheuanckenissen met blijshappen. Ende voort soo
 hoepen wy, dat ons Godt vrymoedicheyt tot int eynde gheuen sal.

1) Prijzen met ten hemel opgeheven, uitgebreide handen. Of: volbrengen, ter-
 wijl mijne armen gerekt werden, ik ter foltering hing.

2) Naar ik vermoed, een folterwerktuig.

Dus onse lieue Broeders, oftmen ons eenighe meerder doot doen wilde, soo en wilt v daer niet in verschrieken, wantmen in een vierendeel huers veel doen can, tis noch veer van de † helsche pijn, ende onghelijck te vergheleken der toecomender vruechden, want nae dat wy dese † bangicheyt gheleden hebben, ende die * 4. Es. 7. b. 18. * engicheyt gepasseert zijn, soo zijn wy verwachtende die blijchap Apo. 7. b. 17. ende ruymte, dan salmen ons alle tranen af wasschen, ende daer na en sullen wy niet meer wenen of schreyen, maer van die eene vruecht in dander ghaen.

Fol. 88 v°. Och mijn Broeders, wilt v daer nae // schicken om te comen tot zijnder vruechden. Leydt voortan een Christelijck leuen, ende Ro. 14. b. 16. maeckt dattet † Euangelium om uwen wille niet ghelastert en Matt. 11. d. 29. wordt. Weest altijt † saechtmoedich, ende hebt een onbeulecte * Ecc. 7. d. 39. conscientie, * ende in uwen dinghen bedenckt altijt dat eynde, opdat ghy niet en felet. En vergheet niet de vyericheyt der gheestelijcker beteringhe, des beghins des Christelijcken leuens, opdat ¹⁾, als ghy meynt dat ghy een volcomen Christen zijt, noch beteringhe des leuens noodich sy. Weest Gode beuolen ende het Woort zijnder ghenaden. Wy Jan, Pluyn, Peter, doen v 1. Tes. 5. c. 25. indin Heere groeten. † Bidde den Heere voor ons, dat wy onsen loop tot zijnen prijs voleinden Wy bidden ooc voor v.

¶ Een Bekentenis oft

verantwoordinge des geloofs van Jan de
oude cleercooper, doen hy geuan
gen lach tot Antwerpen
Anno. 1551 ²⁾.

VRage: Wat hout ghy vanden kinderdoop? Antwoort: dat en Mat. 15. a. 9. houde ick nergens voor, dan voor * menschen insettinghe. Vraghe:

1) Het volgende is mij niet duidelijk. Is achter »opdat» »niet» uitgevallen?

2) Dit is de plaats, op welke ik in de Inleiding bl. 23 heb gewezen; de plaats, waar het *Offer des Heeren* van een brief slechts een kort fragment opnam, het grootste gedeelte weglief. Slechts een fragment: 't geen wij nog uit iets anders weten dan alleen uit den abrupten aanvang en het even abrupte slot. De geheele brief is n.l. later in handen gekomen van Jacques Outerma en de andere verzamelaars van het eerste Groote Offerboek, dat van 1615, die hem I, fol. 145—147, afdrukten. Daaruit zien wij ook eerst, dat deze »bekenentis» ontleend is aan een brief, zeker door een der gevangenen aan »zijne lieve vrienden» gericht. Hij zal in deze uitgaaf der martelaarsbrieven worden opgenomen. Al de volgende uitgaven van het Groote Offerboek evenals Van Braght lieten hem weér weg en bepaalden zich er toe het fragment uit het *Offer des Heeren* af te drukken.

Nu is het opmerkelijke van 't geval dit. Het *Offer des Heeren* laat die gedeelten

Waer mede wilt ghy dan uwen * Doop bewijzen oft beweerē? Mar. 16. b. 15.
 Antw. Mar. 16. Vraghe. Wat hout ghy van de Sacramenten? Antw.
 Ic en weet van gheen menschen Sacramenten te spreekē, maer
 het // * Auontmael, soot Christus met zijn Apostolen gehouden *Fol. 89ro.*
 heeft, dat houde ic voor goet ende weert, want ic dencke datter *Mat. 26. b. 25.*
 menich mensch is, die niet en weet wat Sacrament te segghen is. *1. Cor. 11. c. 22.*
 Vraghe: Wat hout ghy van die Roomsche Kerk? Antw. Daer en
 houde ick niet van, maer ick houde de Christelijke Kereke voor
 goet ende weert, die welcke is * Christus ghemeente. Vraghe. Wat *Act. 20. d. 28.*
 hout ghy van die ostie die de priester in zijn hant heeft, gheloofd *1 Ti. 3. b. 14.*
 ghy niet dat daer onse Heere in is met vleysch ende bloet? Ant.
 Neen ic, want daer staet geschreuen, Actor. int eerste, dat hy
 * weder comen sal, ghelijck hy ten hemel geuaren is. Vra. Wat *Acto. 1. b. 9.*
 hout ghy vanden Paus? Ant. * Den Antechrist. Vra. Wat hout *2 Tess. 2. a. 3.*
 ghy vande misse, ceremonien, ende vander biechte diemen inder
 kercken is houdende? Ant. Daer en houde ick niet af, want den
 * Boom niet en dooch ¹⁾ daert af ingheset is. Vrage. Waer sydy *Mat. 7. b. 19.*
 gedoopt? Antw. Mijn Heeren, als ghijt weet, wat wildy my dan *12. d. 34.*

van dit schrijven weg, waarin de schrijver bericht hoe zoowel Jan de oude Cleercooper als Pieter Bruynen en Pleunis de Hoevele zonder omwegen voor hunne rechters bekennen dat zij hebben deelgenomen aan de beeldenbreking in Augustus 1551. Toen was het kruis, staande op den weg naar Hoboken, in stukken gesmeten en waren de hoofden afgezaagd van de beelden in 't kapelletje, dat op den dijk naar Austruweel stond. Daarop was eene premie uitgelooft en ook uitbetaald voor hen, die de schuldigen (men verdacht er herdoopers van) aanbrachten: *Antwerpsch Archievenblad*, I, bl. 242; II, bl. 340, 1. Vreemd dat, als in de schoutsrekeningen het misdrijf der genoemden wordt vermeld, alleen van herdooperij sprake is, niets van die beeldenbreking verluidd.

Dat het *Offer des Heeren* dit feit of dat schrijven niet zal hebben gekend, is even onwaarschijnlijk als dat het geene opzettelijke bedoeling zal hebben gehad met het weglaten van de genoemde stukken. Vonden zijne verzamelaars misschien het gebeurde weinig eervol voor Peter Bruynen c. s.? Verzwegen zij het daarom liefst? Wilden zij zoo doende den goeden naam hunner martelaars redden? Of keurden zij wellicht even weinig als Bruynen c. s. zelven het bedrijf af, terwijl zij toch hunne lezers niet wilden opwekken dat voorbeeld te volgen, en lieten zij het daárom weg? Naar het schijnt, waren zij omtrent deze mannen in 't onzekere. In het *Liedboek* van 1562 handelt het vijfde lied volgens de aanteekening op den rand: »van drie vrome Christenen genaemt Jan, Pleun en Peter, derwelcker Brief ende Belijdinghe staat Fol. CV enz.” (van het *Offer des Heeren*), en boven iedere bladzijde heet het eveneens: Jan, Pluen ende Peter”. De druk van 1566 heeft ook nog die namen boven de bladzijden, maar in de aanteekening aan den rand niets anders dan: »van drie vrome Christenen”. In alle verdere uitgaven ontbreken in het *Liedboek* de namen geheel. En in het éénige exemplaar van n°. 1, 1562, dat wij nog bezitten, zijn die namen boven aan de bladzijden reeds oudtijds met de pen doorgehaald.

Zie over die weglatingen in den brief en bij 't lied de »*Bibliographie*”, II, p. 516—8, en mijn artikel over Van Braght in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 154—156.

1) Deugt niet.

Mat. 26. f. 62. noch vragen? Doen heeft die Schout ghesproken: † Ick besweere v by uwen Doop, dat ghijt ons segghen sult, waer ghy ghedoopt zijt. Antwoort. Mijnen doop houde ick voor ghoet ende oprecht, maer v besweeren en achte ick niet. Doen hebben sy ghelesen alle die gene die met my ghedoopt waren, by namen ende by toenamen. N. ¹⁾ ende geseyt: Assuerus ²⁾ heeftet ons bekent. Doen heb ick gheseyt. Tis waer. Vraghe. Wie heeft v ghedoopt? Antwoort. Dat en staet my niet te segghen. Vraghe. Wy sullent v wel doen seggen. Antwo. Het vleys is te voren ³⁾
 † doeter mede wat ghy wilt. //

Jere. 26. b. 14.

Fol. 89 v°.

¶ Een Liedeken van vijf

vrome Christenen, de welcke alle te samen
 op eenen tijt omgebracht zijn, Na de
 wijse: Mijn God waer sal ick
 henen ghaen ⁴⁾.

Tot lof des vaders, soons, heyligen geest
 O Christen wilt met ons beghinnen
 Van vijf broeders, die sochten aldermeest
 Dat lant van beloften te winnen
 Self had die goedertieren Godt
 Haer al voorsien tot een goet lot
 Dies waren sy ter werelt eenen spot.
 Eerst almense geuangen vuerden heen
 Met geen druck waren sy beladen
 * Maer groote blijchap hadden sy met een
 Danckende Godt van zijn ghenaden
 Wiens cracht sy voelden tot dier stont
 Het lof Gods, gaende wt haren mont
 Met singen en spreecken maecten zijt cont.
 Een schoon belijding hebben sy gedaen
 Wt die schrift, naer Christen betamen
 Die helder waerheyt betuygende plaen
 Voor die Sophisten die daer quamen

Mat. 5. a. 12.
 Act. 5. c. 42.

¹⁾ Evenals ons »N. N.» om een bepaald persoon of personen aan te duiden, die men niet noodig vindt bij name te noemen.

²⁾ Assuerus van Gheemont: zie de aantekening op fol. 70 r°.

³⁾ Hier is zeker iets uitgevallen. Alle volgenden, ook Van Braght, lezen zoo.

⁴⁾ In den *Ausbundt* n°. 10.

Dat sy haer mochten schamen wel
 Van haer bedriechelijk opstel
 Waer mede sy de vromen doen gequel.

Als een geuraecht was van die Roomsche Kerk
 Sprac hij: ick daer af niet en houwe
 Maer † Christus gemeente beleedt hy sterck
 Voor een goet ende weert gebouwe
 Tbroot zijnde in des priesters hant
 En is dat niet het costel ¹⁾ pant
 Te weten vleesch en bloet Christi valiant?

Eph. 1. c. 22.
 Col. 1. b. 18.

Vraghe.

Neent (sprac hi) want dEuangelist verclaert
 † Dat Christus wederom sal comen
 So hy geuaren is ten Hemelwaert //
 Wat hout ghy van de Paus van Roman
 Ick houd hem voor den * Antechrist
 Die tegen Christum heeft gemist ²⁾
 † Want al zijn planting is vol argelist.

Antwoord.
 † Mat. 24.c.30.
 Acto. 1. b. 11.
 Fol. 90 *r*º.
 Vraghe.
 Antwoord.
 *1 Joan.4.a.3.
 2. Tes. 2. a. 3.
 † Mt. 15. b. 13.

De Marcgraef met zijn Sophisten gelijc
 Hebbent versocht menigerhande
 Met sware tormenten en valsch practijck
 Maer sy quamen daer mee te schande
 Die Papen hebben veel gerelt ³⁾
 Ende die Christenen seer ghequelt
 En int sluyten ⁴⁾ zijn sy ter doot ghestelt.

Dus worden sy voort gheschiet alle vijf
 Maer sy songen oft spraken langs die straten
 Genuecht ende vruechde was haer bedrijf
 Hoe wel sy naer sKeysers placcaten
 Nv souden steruen rechteuoort
 So bleuen sy noch ongestoort
 Want sy hadden van God † de nieu herboort.

Joan. 1. a. 13.
 Gal. 6. b. 17.

Wanneer ter werelt gestelt was het getal
 Duysent, en daer toe noch vijf hondert
 En mede eenenvijftich ouer al
 Doen heeftmen van dees vijf verwondert
 Sy hebben malcander gecust
 De liefde wert niet wtgeblust
 En aen die palen storuen sy gerust.

1) Kostbaar.

2) Is te kort geschoten.

3) Druk praten, ratelen.

4) Besluiten; bij 't eindigen.

	O vriendekens Christi hout goeden moet
	Laet liefde in v niet vercouwen
Tre. 3. c. 26.	* Verbeydende lijdtzaam den Heere goet
	Die v can stercken int benouwen
Eze. 34. d. 23.	† Christus den trouwen Herder fijn
Joan. 10. a. 11.	Die helpt zijn schapen door tgepijn
Heb. 13. d. 20.	Brengtse tot vette weyden Celestijn ¹⁾ .

F I N I S. //

---

1) Naar de hemelsche vette weiden.

¶ Dit is ee-

Fol. 90 v°.

nen Brief van Peter van

Weruick, de welcke hy geschreuen heeft in
der geuanckenisse te Gent, ende heeft al
daer om tghetuygenisse Jesu
zijn leuen gelaten. An-
no. 1552 ¹⁾.

* * *

Die oueruloedige genade ende vrede van Godt den Vader, ende
den Heere Jesu Christo sy met v.

¶ Ghenade ende vrede sy met v van Godt onsen Vader, ende onsen Heere Jesu Christo, die een Vader der † bermherticheyt is, ende een Godt van allen troost, die ons vertroost in al onsen druck, op dat wy oock troosten moeghen die ghene die in alderley druck zijn, metten troost daer wy van Godt mede ghetroost worden, want ghelijck als dat lijden Christi ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door Christum, † want onsen druck de welcke tijt- telijck ende licht is, brengt ons een ewighe ende ouer maetwichtighe Heerlijckheydt, ons die niet en sien op het ghene dat sienlijck is, maer op het ghene dat onsienlijck is, want het ghene dat sienlijck is, dat is verghanckelijck, maer het ghene dat onsienlijck is, dat is ewich, Ende wy weten, ist dat onse † aertsche huys deser Wooninghe ghebroocken wordt, dat wy een timmeringhe hebben van Godt, een Huys niet met handen ghemaeckt, maer dat ewich is inden Hemel, // ende daer nae † haecken wy, nae onse huy- singhe die vanden Hemel is, ende wy verlanghen, dat wy daer

Ephe. 1. a. 2.

Phile. 1. a. 3.

2. Cor. 1. a. 3.

2. Co. 4. b. 17.

2. Cor. 5. a. 1.

Fol. 91 r°.

Rom. 8. b. 22.

1) Van het Groote Offerboek van 1615 af heet hij, ook bij Van Braght, Peter van Olmen of van Werwik. In het gentsche Sententieboek ontbreken de bladen, waarop de jaren 1540—1554 voorkomen: wij weten dan ook van Peter niets naders, ook niet de wijze, waarop hij geëxecuteerd is. Het lied »Van vrage en antwoordt” in het liedboek van het *Offer des Heeren*, fol. 44 r°, is volgens de daarbij staande aantekening, »soalst schijnt”, door hem »ghemaeckt”. Dit lied komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 voor: zie Wieder.

Apo. 16. b. 15. mede ghecleedt souden worden, ist nochtans dat wy † ghecleedt ende niet naeckt gheuonden en worden, want terwijl dat wy in 2. Cor. 5. a. 4. deser Wooninghe zijn, soo * suchten wy ende zijn beswaert, want wy wilden lieuer ghecleedt ende niet onteleedt worden, opdattet sterffelijke verslonden worde vanden leuen, maer die ons daer toe bereyt, dat is God, die ons den onderpandt des Gheests ghegheuen heeft. Alsoo zijn wy altijts ghetroot, ende weten, dat alsoo langhe als wy thuys zijn inden Lichaem, soo ghaen wy Pelgrimagie int afwesen vanden Heere, want wy wandelen int Gheloooue, ende wy en sien hem niet, maer wy zijn getroot, ende hebben veel meer lust wt den Lichaem te wesen, ende daer tHuys te zijn by den Heere.

Ick vermaene v lieden, lieue Broederen ende Susteren, door die Hebr. 10. c. 24. bermherticheydt Godts, dat ghy met † malcanderen neerstelijck versaemen ¹⁾ wilt, om malcanderen ghoet onderscheydt ²⁾ te gheuen, van die eewighe Waerheydt ons Salichmaeckers, terwijl dat ghy Hebr. 13. b. 14. den tijt hebt, want wy en hebben hier gheen * blijuende Stadt, maar wy verwachten eene, ende dat door Lijdtzaamheyt, Hierom lieue Broeders ende Sisters, neemt des Heeren woordt wel ter herten, ende verstaet wel wat de Heere seyt, op dat ghy vromelijck staende muecht bliuen, als ghy beproeft werdt, want ick segghe v lieue Broeders, datter vromelijck ghestreden moet zijn, al veel strangher dan ick meynde: Want sy comen ons aen met Fol. 91 v°. soo listighe vrAGEN ende met // soete woorden, op dat sy ons in eenighe woorden begripen mochten, ende alsoo afuallich te maecken. Daerom lieue broeders geeft malcanderen goet onderscheyt, welke den wech des Heeren, ende den wech des Duyuels is, ende welke Jaco. 1. c. 27. den oprechten † dienst Gods ende den dienst des Duyuels ende der Afgoden is, ende welke de kinderen des Heeren ende de kinderen des Duyuels zijn, want de kinderen des Heeren en zijn Joa. 17. c. 16. van deser * Werelt niet, daerom haetse de Werelt, sy lijden alle Psa. 44. c. 23. veruolginghe, sy werden gheleyt ghelijck † slachschapen ter doot, Rom. 7. d. 36. ende van alle menschen ghehaet, * sy moeten alle mans roof zijn. * Esa. 59. b. 15. † Sy en hebben nieuwers gheen seecker stede, sy zijn allen volek + 1. Cor. 4. b. 11. ter werelt, ende alle mans wechworpsel, † sij weenen ende huylen, Joa. 16. b. 20. ende die Werelt verblijdt haer, sy worden * versmaet om dat sy * 1. Ti. 4. b. 10. op den leuenden Godt hopen, † Hier by bekent men welke de 1. Joa. 3. b. 10. kinderen des Heeren, ende de kinderen des Duyuels zijn, * Wie recht doet die is gherechtich, ghelijck hy gherechtich is, wie sonde doet is wt den Duyuel. * Och lieue kinderkens, hierom en be-

---

1) Samenkomen.

2) Nauwkeurige kennis, opheldering.

mindt de Werelt niet, noch oock wat daer inde Werelt is, want 1. Joa. 2. b. 15. ist dat yemandt de Wereldt lief heeft, in hem en is de Liefde des Vaders niet, want al wat inde Wereldt is, te weten de lust des vleyschs, ende lust der ooghen, ende hoomoet des leuens, en is niet van den Vader, maer vander Werelt, ende die werelt vergaet met haren lusten, maer die den wille Gods doet die blijft inder ewicheydt. Mijn Alderliefste, weet dat ick eenen grooten strijdt ghestreden hebbe teghen die * Regenten der duysternissen, Eph. 6. b. 12. ende die valsche Propheten, want // sy seyden datmen wel hooren Fol. 92ro. ende gheleert mach zijn van haar, al ist dat sij niet en leuen nae de gheboden des Heeren. Doen vracchde ick aldus: Die in de geboden des Heeren niet en wandelt, is die niet vreemt van den Heere? Sy seyden: Jac. Doen seyde ick, dat Christus seyt, * Mijn Joa. 10. a. 4. schapen hooren mijn stemme, ende sy volghen my na, maer der vreemder stemme en hooren sy niet, maer sy vlien van hem, alsoo, waert dat ick de vreemde hoorde, soo en waer ick van Christus schapen niet, want Christus schapen en hooren de vreemde niet. Antw. Sy preecken ymmers de Waerheyt, het woort en is daerom niet te minder. Doen seyde ic: Joannes seyt, * Die daer seyt dat 1. Joa. 2. a. 4. hi God kent, ende en hout zijn gheboden niet, dat is een logenaer, ende in hem en is geen waerheyt. Is dan in hem gheen waerheyt, hoe can hy de waerheyt ghepreken ¹⁾? So moet Joannes lieghen. Christus seyt: * Een en quaden boom en mach gheen goede vruchten voortbrenghen, Ten anderen seyt hy: † Hoe cont ghy goet Mat. 7. b. 19. gespreecken, aengesien dat ghy quaet zijt? Solueert dese vrage, Mt. 12. d. 34. so sal ick oock gheloouen, Ick segghe v: Al waert dat hij een Testament naem, ende dat hy datte in uwer Kercken gheheel wt lase, ghelije die Apostolen gheschreuen hebben, soo wil ick haer betoghen dat sy lieghen, Ende laet de selue woorden een mensche spreeken, die in de weghen des Heeren wandelt, die sal de Waerheyt segghen, Ende oft yemandt van uwen volcke dese woorden in uwen Tempel preekte, ouer dronckaerts, ouerspeelders,

1) Vlaamsch, voor preeken; evenals »ghedancken», »ghelesen», enz. in de brieven van Jer. Seghersz., zie aantekening 1 op fol. 72 v°. — Peter gaat hier uit van de zienswijze, die onder de oudste Doopsgezinden algemeen was: wie in de wegen des Heeren wandelt, die zegt de waarheid; in de rechtschapenheid van een Christen, in den onberispelijken wandel van een prediker, daarin ligt mede de waarborg, dat hunne woorden het onvervalschte Evangelie behelzen. Neem slechts — betoogt Peter verder, meer goedmeenend en vernuftig dan afdoende — de proef met eenige uitspraken der Schrift. Even waarachtig en juist als die zijn, wanneer godvruchtigen ze aan godvruchtigen verkondigen, even onwaar worden zij als iemand met een boos hart ze op de lippen neemt; al leest de priester het heele Nieuwe Testament voor, hij spreekt ook met de woorden daarvan logentaal.

- ouer dieuen, moorders, ghierighe, achterclappers quaetspreckers, &c.,
 1. Pet. 2. a. 9. ende seyde: * Ghy zijt dat wtuercoren volck, dat Conincklijk
Fol. 92 v°. prie//sterschap, dat Heylich volck, dat volck des eyghendoms, op dat
 ghy vercondigen sout die duechden des gheens die v gheroepen
 heeft vander duysternisse tot zijnen onuerghanckelijcken Lichte,
 ghy die in voortijden geen volck en waert, maer nv Gods volck
 zijt, ende zijt gheweest ouer de welcke dat hem Godt niet en ont-
 fermde, maer nv heeft hy uwer ontfermt, Oft hy dese woorden
 sprake ouer dat boose volck, soude hij niet lieghen? Maer waert
 datse een Godureesende ouer dat Godvreesende vole spraecke, die
 soude de Waerheydt segghen. Ten anderen of ghy preeckte. Wy
 Rom. 8. d. 39. zijn als * slachtschapen ter doot gheleydt om uwent wille, waer
 dat oock niet ghelooghen van v: Maer een Godureesende soude de
 waerheydt segghen.

- Alsoo hadden wy veel woorden, maer ten vorderde al niet. Doen
 Rom. 8. a. 5. vraechde ick, of de Kinderen des Heeren niet al † Gheestelijk en
 moesten zijn. Hy seyde: Jae sy. Doen vraechde ick, waerom sy
 dan Gheestelijc hieten, ende dander Wereltlijk, daer sy alle Ghees-
 telijk moeten zijn. Dat en wisten sy niet te betooghen. Doen
 Joan. 17. b. 9. seyde ick: * Christus en bidt niet voor die Werelt, maer voor
 haer die van der Werelt niet en zijn, zijt ghy dan Gheestelijk
 hoe coemt dat ghy niet alle van eenen sin en zijt ¹⁾, want deen
 en mach niet dan int grauwe ghaen, ende gheen ghelt handelen,
 ende zijn schoen moeten bouen een gat hebben, dander moeten alle
 int swarte ghaen, ende dander alle in het bonte, de ander en
 moeghen niet eten dat si coocken, ende sy en moeghen Vader of
 Moeder niet spreeken als syse sien, ende als sy haer niet en sien,
Fol. 93 v°. soo spreeken sy haer. Ick seyde: Dit zijn alle diuersche sec//ten,
 Mat. 15. d. 13. ende alle † plantinghen van menschen, ende niet van Godt, daerom
 salt al wtgeroeyt worden. Hier op en wisten sy niet veel te seg-
 ghen. Doen seyde ick. V lieder leere is de leere des Duyuels,
 want het is al tegens de waerheydt datter geschiet ende onderhou-
 1. Tim. 4. a. 1. den wort, alsoo Paulus seyt, dat in de † laetste tijden sommige
 vanden ghelooue afuallen sullen, ende aenhangen den dwalenden
 gheesten, ende die leeringe der Duyuelen, die verbieden te trou-

---

1) D.i.: hoe komt het, dat in de verschillende monnikorden zulke verschillende regelen heerschen? — Met hen, bij wie »de schoen boven een gat moet hebben», zal wel eene der barvoeter-orden zijn bedoeld, zeker Karmelieten: men zou anders bij hen, »die in 't grauw gaan», eer aan Franciscanen denken. Bedienden zij zich misschien in het noorden om het gure klimaat van een schoeisel, dat, anders dan de gewone sandalen, ook een deel van den voet van boven bedekte?

wen, ende te nutten de spijs die Godt geschapen heeft. Nv sie ick, dat ghy dit leerende zijt, want ghy verbiet te trouwen, ende de spijs te nutten. Doen was ick wech doen ¹⁾).

¶ Ende binnen een wijle seer onlanghe daer nae, soo quam den Deecken van Ronse ²⁾ met noch eenen Pape, ende die oueruielen my seer stranghelijck met loose vragen, maer de Heere bewaerde my, dat ick niet verraden en wert ³⁾. Hy vraechde my, oft ick niet en ghelooft dattet Broot dat Christus zijnen Apostolen ghaf, het Lichaem Christi was, als hy seyde: † Neemt, eet, dat is mijn lichaem dat voor v ghebroken wort. Ick seyde: Dat Broot en was niet dat Lichaem dwelcke voor ons ghebroocken was, het was tot eender ghedenckenisse. Doen seyde hy. Het Broot verandert in zijn Lichaem. Maer ick seyde dattet tot eender gedenckteken was, ende niet het Lichaem selue. Doen vraechden sy my vant Doopsel, of die kinderen niet en moesten ghedoopt zijn. Ick seyde. Daer en staet van gheen kinderdoop, * maer van eenen Doop des geloofs. Doen seyden sy? Siet wy sullen betooghen, dat die kinderen moeten gedoopt zijn, Joan. 3. Seyt Christus daer niet: Het en sy dat yemant van nieuws gebo//ren wort wten water ende den Gheest, hy en sal dat Rijke Godts niet besitten? Doen seyde ick: Dat en is tot gheen kinderen gesproken, maer totten hoorenden. Maer sy seyden: Het is. Ende daer mede wilden sy den kinderdoop beweerden ende oprechten. Also hadden wy veel woorden, maer wi en veraccordeerden nieuwers in. Mt. 26. b. 25.
Luc. 22. b. 19.
Mar. 16. b. 16.
Joan. 3. a. 5.
Fol. 93 v°.

Hierom vermane ic v lieue broederen ende susteren, dat ghy malcanderen van alle saken goet onderscheyt wilt geuen, te weten, vant Auontmael, vant Doopsel, ende van het † Menschwerden ⁴⁾ Christi, ende van de geestelijke kinders, ende van de kinders der werelt, Ende wandelt wijselijc in de vreese des Heeren, ende en † vreest gheen menschen, al tieren sy haer leelijck. Ic vermane v ooc lieue broeders ende susters, door die liefde ons Heeren, dat ghy alle te samen den Heere voor * my wilt bidden, op dat ic vromelijck staende mach bliuen, als ic beproeft werde. Voort bidde ic, dat ghy mijn beminde moeder neerstelijc wilt onderwijsen van alle saken, ende mijn broeder oock, ende mijn wijf, op auontuer, oft sy haer bekeeren mochte. De Heere veruulle v Luce. 1. c. 27.
Mat. 10. d. 28.
Coll. 4. a. 2.

1) Zoo in alle uitgaven. Het Groote Offerboek van 1615 heeft voor het eerst: »Doen was ik geheeten wech te gaan», 'tgeen in de volgende Offerboeken, ook door Van Braght, is overgenomen. 2) Zie de aantekening op fol. 111 v°.

3) Op eene dwaling of een onverstandig woord betruft?

4) Hier wordt voor het eerst de menschwording leer genoemd, die bij bijna al de volgende martelaars voorkomt. Zie Inleiding bl. 36.

met zijnen gheest, Amen. Gheschreuen met ancxt vanden volcke,
 dat daer altoos was. Die oueruloedighe genade ende
 vrede van God den Vader ende den
 Heere Jesu Christo sy met v,
 Amen.

Ecel. 15. a. 1.

¶ Die Godt vreest sal goet doen. //

Fol. 94ro.

¶ Een Liedeken van Peter van Weruick. Nae de wijze:
 Wij willen de Mey
 ontfangen ¹⁾).

Groot zijn des Heeren crachten
 Inden Hemel, en op Aerdt

* Alle die op hem wachten
 Mogen wel staen onueruaert

Voor die Duyuelsche nacy
 † Die comen in Engels schijn

‡ Der Slangen generacy
 Die wts pouwen haer fenijn.

Seer listich sy aengingen
 Peter van Weruick, te Gent

Om tot afual te bringhen
 Maer hy bleef vroom totten ent

* En heeft Gods naem beleden
 Vrymoedich, int openbaer

Die Sophisten met reden
 † Heeft hy verwonnen aldaer.

Hy doet lieflijk waerschouwen
 Den Broeders ende Susters al

‡ Om neerstich tonderhouwen
 Vergadering in dit dal ²⁾)

En om geuen eendrachtich
 Malcander onderscheyt ³⁾) goet

Van die Waerheyt seer crachtich

Psa. 91. a. 1.

2. Cor. 11. b. 15.

+ Mat. 3. a. 7.
 23. d. 32.

Mat. 10. d. 32.

Luc. 12. a. 8.

Act. 6. b. 10.

Heb. 10. c. 25.

1) Ontbreekt in den *Ausbundt*.

2) D. i. : de onderlinge samenkomsten in dit aardsche dal.

3) Zie fol. 91ro, aant. 1.

Onses Salichmakers soet.

* Laet twoort int hert beelijuen
Dat Godt spreeket, en wel verstaet
Op dat ghy vroom muecht blijuen
Als de beproeuinge aengaet
Vroomlijcken en moetmen strijden
Jae al veel stranger certeyn
Dan ick meynde in voortijden
Dit segge ick v al gemeyn.

Mat. 7. c. 24.

Lieue Broeders, wilt geuen
Malcander goet onderscheyt //
En besiet hier beneuen
Hoe de wech des Heeren leyte
En des Duyuels, wilt mercken
Welck dorecht dienst vanden Heer
En dienst van d'Afgods kercken
Sy na der Duyuelen Leer.

Fol. 94 v.

Voortan om tonderscheyden
Op des Heeren kinders siet
En des Duyuels van beyden
† Want van de werlt en zijn niet
De kinderen des Heeren
Daerom worden sy benijt
En veruolcht met verseeren ¹⁾
Van de verkeerde werlt wijt.

Joan. 17. b. 14.

† Sy worden als slachschapen
Ter dootwaert henen ghebracht

Psa. 44. c. 23.

Rom. 8. d. 36.

* Alle menschen haer rapen ²⁾

* Esa. 59. b. 15.

Als een roof zijnde gheacht
† Hebben gheen seecker schuylen
Sijn versmaet van alle man
† Sy weenen ende huylen
En de Werlt coemt blijchap an.

1. Cor. 4. b. 11.

Joan. 16. b. 20.

Dit Lietken is ten besten
Verhaelt wt Peters vermaen
Die om Gods woort ten lesten
Vroom aen een pael heeft ghestaen
Int Jaer van vijfthienhondert
Daer toe tweenvijftich meer
Hy was hier afghesondert

1) Bedroeven, smart aandoen.

2) Alle menschen sleepen met geweld hen mede.

Mat. 7. b. 15.

Om doprechte Christen Leer.

Broeders * schout Ypocrijten

Die altijd hebben gemist ¹⁾

Sy haren tijt verslijten

Met leering des Antichrist

Wilt doch van sulcken keeren

V salicheyt leyter aen

Maer blijft by twoort des Heeren

So sult ghy wel blijuen staen. //

---

1) Schuwt de geveinsden, die altijd van het rechte pad zijn afgedwaald; of: die altijd zich met vergeefschen arbeid hebben opgehouden.

(I Hier nae

Fol. 95 r°.

volcht een Gebedt, Ver-
maninge, ende Belijdinge van Adriaen Cor-
nelisz glaesmaker, geuangen wesende
tot Leyden, ende is aldaer om
het getuygenisse Jesu
gedoodet, An-
no 1551 ¹⁾).

Sijn Gebedt tot Godt.

[n°. 1.]

O Heere des Hemels ende der Aerden, † die het al wt niet ghemaect hebt, * die my leden gegeuen hebt nae dat beelt ws *Mat. 11. c. 25.*
Soons, so hope ick die selfde nv op te † offeren om uwen hey- *† Gene. 1. a.*
lighen Naem, want ghy zijt die Heer, voor welcken † alle knyen ** Gen. 1. d. 27.*
buyghen, beyde die in den Hemel ende die inder Aerden zijn, Ver- *Rom. 12. a. 1.*
hoort mijn ghebedt, ende laet mijn * rueckwerck voor v aenghe- *Phil. 2. a. 10.*
naem zijn: Neemt niet van my dijnder ghenaden, ick beuleckte *Psa. 141. a. 2.*
mensche * van onreyne lippen, Reynicht mijnen mond, dat uwen *Esa. 6. a. 5.*
Naem daer door ghepresen mach worden. Neyghet uwe ooren tot
my, ende ghy sult aensien die ghene, hoe sy my oueruallen, maer
* het is my beter te vallen in die handen der menschen, dan te *Dan. 13. c. 23.*
sondighen in v aenschouwen, want † uwe ooghen zijn als een *Apo. 1. b. 14.*
vlamme des vyers, ende v woort is als een tweesnijdende † Sweerd, *Heb. 4. b. 12.*
aen beyde zijden snijdende, ende het dringt door, tot dat siel ende
geest scheydet, door zenuwen ende march, ende // ghy zijt een *Fol. 95 v°.*
* rechter der gedachten ende sinnen des herten. Ende daer en is *Sap. 1. a. 7.*

1) Moet zijn: 1552. De vergissing, reeds in n°. 3, 1567 ingeslopen, is eerst door het Groote Offerboek van 1615 verbeterd; ook Van Braght heeft het juiste jaartal. Volgens het leidsche Sententieboek zijn 24 November 1552 Adriaen Cornelisz., Heynric Dirz. van Leiden en Dirck Jansz. van Bocholt veroordeeld om als herdoopers bij persistentie te worden geworpd en dan verbrand, welk vonnis ook is voltrokken. Die lotgenooten van Adriaen worden soms in diens Vermaning vermeld.

Van Adriaen is het lied «Van vier vrienden, te Leiden opgeoffert», in het *Liedboek* achter het *Offer des Heeren*, fol. 37 r°.

- Psa. 22. b. 13. niet verborghen voor uwe oogen, So roep ick met † Daudid uwen lieuen Propheet, dattet beter is te vallen in des menschen handen,
- Acto. 7. a. 4. dan in uwen toorn, O Heere leyt my in dat Lant † Haran daer ic niet een voet erfs en hebbe, namelijkken, dat beloefde Lant, dat wilt my wt genaden geuen, ende niet wt mijnder wercken oft
- Gen. 19. b. 14. verdienst, verlost my met † Loth wt dat geslacht, bewaert my
- Soph. 3. a. 3. Heer, voor die grimmende Leeuwen tanden die veel zijn, * iae die grimmende Wolven aenden auont, die totten morghen niet ouer en
- Pro. 1. b. 19. laten blijuen, die met hare voeten snel loopen om * onschuldich
- Dan. 3. b. 17. bloet te storten, O Heere bewaert my met † Sadrach, Misach ende Abdenago, dat my dat vyer der lasteringhe, dat wt haren mont gaet, niet en misdoo. O Heer laet mijn ghebedt verhoort worden
- Tob. 3. a. 1. met † Tobia ende Sara, verhoort mijn ghebedt met * Elia, ende d. 18. ontfangt my tot een Brantoffer, die daer † leuendich, heylich, ende
- * 3 Reg. 18. d. v behagelijk is, op dat de Propheten * Jesabels te schanden comen, 36, 19 a. 4. ende v volck niet langer en verleyden. Heer bewaert my met
- + Ro. 12. a. 1. † Joseph voor dat boose Wijf, dat ick mijnen Mantel liever late
- * 3. Re. 18. c. 25. † Ge. 39. a. 7. nemen, namelijk, mijn eerste lichaem, want daer staet: † Wie een
1. Co. 6. b. 16. Hoer aenhangt, die is met haer een vleys. † Bewaert my Heere,
- + 1. Ma. 2. d. 37. want ick roep Hemel ende Aerde tot een getuygenis dat ic in
- Mat. 16. c. 25. mijn simpelheyt sterue, want † wie hier zijn leuen soet te be-
- + Mar. 8. e. 35. houden, die salt verliesen, ende so † wie zijn leuen verliest om v Heere ende des Euangelij wille, die salt behouden, So roep ick ooc
2. Mac. 6. c. 18. met den ouden † Eleasar, ende hebbe veel lieuer eerlijck te steruen, dan met schanden te leuen ¹⁾, O Heere, siet, ouer ons is
4. Es. 16. g. 69. * ontfunct // die hette eender oueruloedigher scharen, ende sullen
- Fol. 96 ^{ro}. sommige van ons wech rucken, ende sullen de ledige met afgoderije spijsen, maer ghy Heere bewaert my, ghy gheeft uwen knecht
- Ecc. 2. b. 13. inden noot broot, inden dorst water † ende inden dach der tribulatie vergheeft ghy de sonden, ende ghy hebt gheseyt tot uwen
- Esa. 49. b. 15. lieuen Prophete: * Al waert dat een moeder haer kint vergaet, dat sy selfs ghebaert heeft, so en sult ghy ons niet vergeten, want het is v woort Heer, ghy hebt gesproken, tot uwen lieuen Apostel
2. Cor. 6. b. 17. Paulus: † Gaet wt dat boose gheslacht, en roert niet aen dat onreyn is, als dan wilt ghy ons verlossen, ende onse Vader zijn, ende wy v sonen ende dochteren zijn. Nv gaen wy mede buyten den
- Heb. 13. b. 13. * heyrleger, ende willen v versmaetheyt helpen dragen, † Heer
- + Luc. 11. a. 1. leert ons bidden na uwen wille, dat wy mogen bidden in den
- Joan. 4. c. 23. † geest ende inder waerheyt, dat wy v een rechte Vader noemen,
- Mal. 1. a. 6. want een sone sal zijn vader eeren, ende een knecht zijnen heere:

1) De nu volgende tekst uit IV Ezra, een der Apocriefen, ook fol. 98 ^{ro} door Adriaen aangehaald, is vooral op deze laatste plaats uiterst verward.

So laet ons deelachtich zijn dat woort, als daer staet: * Dit zijnse Apo. 12. d. 16.
 die haer leuen niet bemint en hebben, maer hebbent totter doot
 ouergegeuen, want die gene die daer van den menschen ter doot
 ghegaen zijn, is beter hoop van Godt te verwachten, dat sy weder
 verweect sullen worden, * want ghy proeft v wtuereoren, ghy Psa. 66. b. 10.
 proeftse als gout int forneys ende ghy ontfangtse als een offerhande Sap. 3. a. 5.
 des brandtoffers. † Heere, laet dijnen knecht in vrede, † Heylige 2. Ma. 7. c. 14.
 Vader, heylicht uwen soon, op dat ick onberispelijk beuonden † Luc. 2. e. 26.
 † Joa. 17. b. 11.

mach worden in uwer toecoemst. Bewaert my heylighe

Vader om ws heylighen Naems

wille, Amen. //

Dit is zijn vermanin- ghe aen de vrienden.

Fol. 96 vo.
[n°. 2.]

Die rijckelijcke ghenade ende vrede van God onsen hemelschen Rom. 1. a. 7.
 Vader die ons ghereynicht heeft doort † badt der wedergeboorten, Titum. 3. a. 5.
 ende die vernieuwinge des heyligen geests, ende heeft ons eenen
 † claren schijn in onsen herten gegeuen, ende † geopent de ooghen 2. Cor. 4. a. 6.
 des verstants door den hoop der Euangelien, ende gewaerschout, † Eph. 1. c. 18.
 dat wy souden † verloochenen dat ongodlijk wesen, ende die Titu. 2. b. 12.
 wereltlicke lusten, maer sober rechtueerdich ende godsalich leuen
 in deser werelt, ende dat wy ons † onbeulect souden houden van Jaco. 1. c. 27.
 deser werelt, voor Godt den Vader, die daer wil, dat * alle men- * 1. Ti. 1. a. 4.
 schen salich worden, ende totter kennisse der waerheyt comen,
 opdat wy inden tijt der openbaringhe hoop ende troost hebben
 moegen, ende getelt moegen worden onder dat getal der wtuer-
 coren, hier toe maecke v bequaem de Vader ende zijnen ghebene-
 dijden Soon Jesus Christus, nv ende tot allen tijden, tot inder
 eewicheyt. Amen.

¶ Wij Borgeren metten Heylighen ende Huysghesinnen Godts, Eph. 2. b. 18.
 ghetimmert op den grondt der Apostolen ende Propheten, daer
 † Christus den hoecksteen af is, op welcken alle timmeringhe aen- 1. Pet. 2. a. 4.
 den anderen hangt, die daer wast tot eenen heyligen tempel inden
 Heere, Salicheyt den twaelf geslachten, die al om † verstroeyt zijn Jacob. 1. a. 1.
 door die wreetheyt van placeaten, ende strenge veruolghinge. Also
 mijn lieue broeders ende susters, en laet v nv niet verdrieten, dat
 ghy nv eenen tijt lanck lijdt ende † vluchten moet van die eene Mat. 10. c. 23.
 stadt in die ander, maer ghe//denct mijn lieue vrienden, dattet v Fol. 97 r°.
 al * tot salicheyt coemt, ende neemt tot een exempel † Tobiam Rom. 8. c. 28.
 met zijn huysurou ende zijn soon, hoe hi vluchten moeste, ende † Tob. 1. c. 21.
 men moest hem naect verbergen, Deshelijcx * Mathatyas met zijn 1. Ma. 2. c. 27.

- sonen, ende die hem liefhadden, als hy seyde: Die nu vroom ende wel gemoet is, die make zijn Testament, ende volge my na. Neemt
- Gen. 12. * ooc in gelijkenisse † Abraham, Isaac, Jacob, die daer woonden in
- Heb. 11. b. 8. hutten, ende noch meer ander, want wy en hebben hier geen seker
- † Heb. 11. f. 37. stede, † Sy gingen om in pelssen ende in geyten vellen, met honger, gebrec ende droefheyt, het welc de werelt niet weerdich en was. Siet mijn lieue vrienden, en denct niet dat ghyt alleene
- Eccl. 2. b. 12. zijt, ofte dat ghy van den Heere † verlaten zijt, als v aencoemt
- Act. 14. d. 22. eenige tempeest, maer denct dat wy dat † rijke Gods door veel
- * Hebr. 11. b. lijdens moeten innemen, * Hadde dese voorseyde daer op gedacht
15. waer sy van wt gegaen waren, sy hadden ymmer tijts genoeg gehadt weder te keeren, maer dese geuen te verstaen dat sy een vaders ¹⁾ lant sochten, een stadt die eenen gront hadde, der
- Exod. 3. a. 6. welcker Timmerman ende Schepper God is, * Daerom en schaemde hem God niet, haren God geheeten te worden, Alsoo oock mijn lieue vrienden, en sal hy ooc ons niet schamen, want hy spreekt
- Esa. 49. b. 15. door zijnen vromen Propheet Esaiam: * Can oock een moeder haer eygen kint verlaten, dat sy self gebaert heeft? Jae al waert dat sy dat vergaet, so en sal v God niet vergeten, Daerom aensiet hoe de genadige Vader by alle vrome kinderen Gods geweest is, ende hoe hyse onder zijn crachtige hant bewaert heeft, ende onderhouden, Als wy wt † Abraham claelijk verstaen moeghen, want
- Gen. 12. a. 1. doen hy wtginck in een vrent lant, so hadde hy Godt dickwils
15. a. 1. 17. a. 1. tot eenen vertrooster. Hy gaf † Jacob eenen moet, als // hy voor
- Fol. 97 v°. Esau zijnen broeder vloot. Hij spijsde † Ezechiam drie dagen ende
4. Re. 19. a. 6. drie nachten, die ouer dat blasphemy van Sinnacherib claechede.
- Judit. 13. a. 9. Hy verlost die Joden die belegen ²⁾ waren van † Holophernes, door
- * Dan. 3. c. 23. Judith. Hy verlost de drie * Jongelingen van die hetten des
- † Dan. 6. c. 21. vyerouens, ende ooc was hy inden put bi † Danielen, dat hem die Leeuwen niet en verslonden, Hy verlost Israel van der dienstachtigher handt van † Pharao. Hy verlost † Rahab wt die schaduwe des doots. * Susanna verlost hy door Daniel. Hij verlost
- Exo. 14. a. 1. † Petrum wten Kercker. Hy verlost Joannem wt het Eylant
- † Jos. 1. b. 14. † Pathmos. * Paulum vertrooste hi doort gesichte op den wech
6. c. 17; d. 25. van Damasco. De † Apostelen vertrooste hy door den vertrooster
- * Dan. 13. e. 46. † Apo. 1. a. 9. den Heylighen Gheest. Hy verkeerde dat groot verdriet van † Jo-
- † Act. 12. c. 11. seph in grooter blijchap in Egypten. Alsoo sal God v ooc altesa-
- † Apo. 1. a. 9. men v verdriet in grooter blijchap verkeeren, ghelijck als hy self
- * Act. 9. b. 10. spreect. * De werelt sal haer verblijden, maer ghy sult trueren
- † Joa. 16. b. 13. ende droeuich zijn, maer zijt getroost, v droefheyt sal Godt v oock
- Acto. 2. a. 1. verkeeren in blijchap, Een vrouwe als si baren sal, soo heeft sy

1) In alle uitgaven.

2) Belegd.

droefhey, maer als dat kint gheboren is, so en denct sy niet op die voorleden droefhey, ende dat daerom, datter een kindt ter werelt gebooren is, Alsoo oock ghy, nv hebt ghy droefnis, maer ick sal v weder sien, ende v droefhey sal verandert worden in blijchap, ende die blijchap sal niemandt van v nemen moeghen. Daerom en wilt niet † vresen mijn lieue vrienden, voor menschen Mat. 10. d. 28. kinderen die als † hoy vergaen, en vreest niet ghi cleyne † ver- † Esa. 40. a. 6. gaderinge want het is v Vader wel behaghelijck v te gheuen zijn 51. c. 12. rijck, en vreest niet mijn lieue vrienden voor dat tyrannich gheslacht, en // vreest niet voor den ghenen die dat lichaem † dooden, † Luc. 12. d. 32. maer ick sal v thoonen, wie dat ghy vresen sult, vreest hem, die Fol. 98ro. na dat ghy doodt zijt, macht heeft te werpen int ewighe vyer, Mat. 10. d. 28. Ende mijn lieue vrienden, hier een weynich lijdens der tribulatiën, het is so luttel by die * ewighe pijn ofte straffe, mer Joannes Esa. 66. c. 24. Apocalipsis seyt also: † Vreest God ende geeft hem den prijs, Apo. 14. b. 11. Ende so coemt de Propheet Esdras ende seyt alsoo: * Siet God is † Apo. 14. a. 7. de Rechter, vreest hem, ende laet af van sonden, ende vergheet * 4. Esdr. 16. de ongerechticheden, die niet te doen inder ewicheyt, ende Godt g. 68. sal v wtleyden ende verlossen van alle tribulacy, Siet, ouer v is ontfunct die hette eender oueruloedigher scharen, ende sy sullender sommighe van v wech rucken, ende sullen die leedighen met afgoden spijsen, ende die hen consenteren, sullen die tot bespotten tot lachter ende vertreden zijn, want den plaetsen sal een plaetse zijn, ende inden byliggenden steden vele opstandinge ouer den ghenen die den Heere vreesen, want sy sullen zijn als onsinnige menschen, niemant sparende, om te berouen ende te verwoesten die den Heere vreesen, want sy sullen verwoesten ende die goeden rouen, ende sullense wt haren huysen werpen, dan sal die † beproeuinge mijn- Sap. 3. a. 6. der wtuercorender blincken, gelijc het gout dat doort vyer ghe- 1 Pet. 1. a. 7. proeft word. * Hierom mijn wtuercoren, siet, de daghen der tri- * 4. Esdr. 16. bulacien zijn hier by, ende van die sal v die Heere verlossen, En g. 75. vreest noch en wanckelt niet, want Godt is v Hooftman, ende die Heere en sal v gheen † wesen laten, want hy sorcht voor ons al Joa. 14. b. 18. te samen, want hy sal ons bewaren als den † oochappel van zijnen Psa. 17. a. 8. ooge, Daerom * en laet niet af om ons drux wille, daer in wy Sach. 2. a. 8. begeuen zijn, maer // wilt ghy by den Heere bliuen, so sal v dat * Eph. 3. b. 13. † tempeest haest aan boort comen, Maer mijn lieue vrienden, ge- Fol. 98vo. denct † gelijc des lijdens Christi veel ouer ons coemt, so coemt Mat. 7. c. 25. ooc des troosts vele door Christum, want noyt † Oore en hoorde, † 2. Cor. 1. a. 5. noch Ooch en sach, noch in geens menschen herte en quam, dat 1. Cor. 2. a. 9. Godt bereyt heeft, den ghenen die hem liefhebben, * daerom die 1. Joan. 3. a. 3. dese hoope in hem heeft, die reynicht hem seluen, gelijc hi reyn is, ende gaet wt dit bose gheslacht, ende en hebt gheen * ge- Eph. 5. b. 11.

meynschap metten onuruchtbaren wercken der duysternis, maer straftse lieuer, want wat heymelijck van haer gheschiet, dat is ooc schandelijc te seggen, maer wat vant licht ghestraft wort dat is

Eph. 5. b. 14. licht, Daerom spreekt hij: † Ontwaect ghy die daer slaept, ende

staet op vanden dooden, ende Christus sal v verlichten, Daerom
Heb. 5. c. 14. mijn lieue vrienden, ofter noch eenich onder v waren, * die traech of slaperich waren, laet die toch nv ontwaken, of si willen metten

† Mt. 25. b. 13. † dwasen maechden buyten gesloten worden. Och mijn lieue vrienden, ten sal niet baten, dat ghi uwer sommige de wetenschap hebt,

1. Cor. 8. a. 1. wele den wech is, och mijn lieue vrienden, * die wetenschap ver-

Joa. 13. b. 17. hooueerlicht, mer die liefde die sticht, want ten * baet niet datmen den wech weet, maer men moetse treden, ende al ist datse

Mat. 7. b. 13. * enge ende smal is, ende met veel arbeyt ondersocht, sy moet nochtans ghewandelt zijn, daerom mijn lieue vrienden, ghy die

Hebr. 3. a. 1. * deelachtich geworden zijt des Hemelschen roeps, neemt waer den tijt der genaden, ende en wilt niet sien op den genen, die so luy

ende traech voort gaen, maer schickt v daer na, dat ghy in

Mat. 7. b. 13. muecht gaen door de † enge poorte, want † veel sullender na arbe-

+ Luc. 13. c. 22. *Fol. 99ro.* beyden om in te gaen, ende en sullender niet in comen, // Hoe dat mijn lieue vrienden? Daerom, dat sy soecken door eenen

Joan. 10. a. 1. * anderen wech in te gaen, den welcken ons niet geboden en is,

Joan. 14. a. 6. maer die daer in gaet door Christum, want † hy de wech is. Dat

+ Luc. 22. b. 29. zijnse die de stadt beeruen sullen, die † de Bruydegom ter Tafelen sal setten, ende haer dienen. Maer mijn lieue vrienden, de luye,

Apo. 3. b. 16. die * * noch cout noch werm en zijn, die sal God wt zijnen mont beginnen te spouwen, die daer seggen dat sy rijk zijn, ende rijk geworden, ende en weten niet, dat sy arm, iammerich, naeckt ende

Pro. 6. a. 6. blind zijn: So coemt Salomon, die seyt: † Gaet totten Mieren ghy luye, ende aensiet haren arbeyt, sy vergaderen inden Somer, dat sy inden Winter verteren sullen. So coemt de Propheet Jeremias,

Jerem. 8. a. 5. ende seyt aldus: † De Cranen, Swaluwen, mercken op haren tijt, wanneer sy weder keeren sullen: Maer mijn volck en merct op

Esaie. 1. a. 3. den tijt niet. O ghy onbekende, * de Osse kent de cribbe zijns

Mat. 16. a. 3. meesters. Ghy die daer segt: † Het sal morghen schoon weder zijn, ende het geschiet also. O ghy die de ghesteltenisse des Hemels

ende der Aerden cont proeuen, waerom en proeft ghy niet onder v, dat recht is. Hierom mijn lieue Vrienden, siet toe dat niemant

Exo. 12. b. 11. van v beuonden en worde van de trage, maer † zijt opgheschort

1. Cor. 5. a. 6. met de stock in de hant ¹⁾, om te eten dat Paeschlam, want * wy hebben een Paeschlam te eten dwelck is Christus: So laet ons nv paesschen houden, niet in den ouden deessem, noch in den dees-

1) Reisvaardig, uitgerust tot den tocht.

sem der quaetheyt, mer in soet deech der puerheyt ende der waerheyt.

Also mijn hertgrondelijke Vrienden, en * laet v niet verwonden, als ghy doort vyer der tribulation ondersocht wort, recht oft v wat nieus geschiede, maer weest deelachtich des lijdens Christi, op dat ghy in // de tijt der openbaringhe, hope ende troost muecht hebben. Niemand en lijde onder v als een Dief oft Moordenaer, maer ist dat yemant lijdt als een Christen, so en schame hy hem niet, maer prijse den Heere in dier sake, Want het is tijt, dat het oordeel begint aenden huyse Gods, ist dat het dan aen ons beghint, wat eynde willet dan werden met den genen, die aen den Euangelio Gods niet gelooft en hebben, ende het hout nauwe ¹⁾, dat de gerechtiche salich sullen worden, waer willen dan de godloose ende sondaren verschijnen? So coemt Salomon, ende seyt: † Ist dat het den Gherechtighen vergolden wordt, waer wil de Sondaer dan bliuen? 1. Pet. 4. b. 12. Fol. 99 v°. Pro. 11. d. 31.

Hierom mijn lieue Vrienden, siet nv toe † vliet de schaduwe deser Werelt, Ende mijn lieue Vrienden, en zijt niet neerstich om dat Cruys te ontloopen ²⁾, dat ghy in ander landen trecken sout, om groote vrydom te hebben. Och neen mijn lieue Vrienden, maer schiet v altijd onder dat Cruys, want die kinderen die onder die roede zijn, die zijn so gehoorsaem van vreesse, dat haer * Heere comen soude ende haer slapende vinden, soo zijn sy altijd neerstich, op dat sy niet † slapende geuonden en worden, want als dat vleesch een weynich vrydoms crijcht, so neemt het noch al meer van hem seluen. Ende mijn lieue vrienden, al hebbe ick dit soo stout gheschreuen, wilt dat ten besten nemen, want ic en ben v heere niet in dier saken, maer ick schrijue nae dat my mijn eygen vleesch tuycht. Daerom mijn lieue Vrienden, * wandelt wijsselijk tegen den genen die buyten zijn, blijft onder dat † verstroyde Israelijtsche Hoopken, want daer bloet ghestort wort, daer is profijt te doen, stelt daer uwe † ponden te wercke, een * yegelijk na de gaue die hy van God ont//fanghen heeft, ende gaet malcanderen te ghe-moet met † eerbiedinge, † beneersticht v dat ghy v seluen bewijst God eenen beproefden dienaer te wesen. * Legt af alle list ende alle geueynstheyt, ende zijt begeerich nae dat verstandige ongeualste melck, als nieuwe geboren kinderen, dat ghy daer door op- 4. Esd. 2. e. 36. Mt. 24. d. 46. 1. Tess. 5. a. 6. Coll. 4. a. 4. Esa. 41. b. 14. Mat. 25. b. 15. * 1. Cor. 12. a. 4. Fol. 100 r°. Ro. 12. b. 10. * 2. Ti. 2. b. 15. * 1. Pe. 2. a. 1.

1) Het houdt nauw; het is nauwelijks mogelijk.

2) Adriaen schijnt het ongeoorloofd te vinden zich voor goed aan alle vervolging te onttrekken door het land te verlaten; niet echter, zich uit eigen woning te verwijderen om zoo het gevaar te ontgaan van gevangen te worden. Althans die dit doen en nu rondzwerven troost hij, fol. 96 v° en 97 r°, zonder eenig bestraffend woord daarbij te voegen.

- Ps. 34. a. 9. wast, ist dat ghy anders ghesmaect hebt, dat de † Heere vriendelijke is, tot den welken ghy ghecomen zijt, als tot den leuendigen
- Exo. 19. a. 6. steen, soo timmert v tot een gheestelijk huys, tot een † Conincklijk Priesterschap, tot een heylich Volck, tot een Volck des eyghendoms, dat ghy vercondighen sult de duechden des gheens,
1. Pe. 4. b. 11. die v gheroepen heeft, als ghehoorsame kinderen. * Die daer spreekt, die spreke als Godts Woort, voert uwen dienst redelijk
- Bar. 4. c. 24. wt, opdat uwen schat niet ghelastert en worde, ende † ghelijck
- Ro. 6. b. 19. ghy voormaels neerstich gheweest hebt van Godt af te treden, soo doet nv soo veel te meer neersticheydt om tot den HEERE te
- Gal. 6. b. 12. keeren, ende zijt in dat selue oueruloedich. † Doet goet aen alle Menschen, aldermeest aen de Huysghenooten des gheloofs, ende
2. Pet. 1. a. 5. siet dat ghy * in uwen ghelooue bewijst duecht, inder duecht bescheydenheyt, inder bescheydenheyt matelijckheyt, inder matelijckheyt Godtsalicheyt, inder Godsalicheyt broederlijke liefde, ende inder broederlijke liefde ghemeyn liefde, Ist dat dese dingen oueruloedich by v zijn, so en sullen sy v niet ledich noch onuruchtbaer laten wesen in de kennisse des Heeren: Maer die dese dingen niet by hem en heeft, die is blind ende tast aen de wandt, ende vergeet de voorleden reyninghe zijnder sonden. Also met v niet mijn
- Luc. 16. b. 9. lieue vrienden, * maect v vrienden vanden onrechtueerdigen Mam-
Fol. 100 v°. mon, ende in//dien ghy † de geestelijke goeden deelachtich zijt,
- Ro. 15. d. 27. so laet onder malcanderen de tijttelijke goeden ooc deelachtich
1. Cor. 9. b. 11. zijn, ende † laet dat ordinerlijk toe gaen, ende denet: * Het is
- + 2. Cor. 8. c. 21. saligher geuen dan ontfangen: Want wy lesen Joan. 6. datter som-
- * Act. 20. d. 35. mige den Heere volchden, Maer de Heere seyde: † Ghy en volcht my niet om dat ghy teeckenen gesien hebt, mer om dat ghy vanden broode gegeten hebt, ende versaet zijt. Daerom mijn lieue
- Joan. 6. c. 27. Vrienden, † en werckt niet spijs die vergaet, maer die ouerblijft
- * Mat. 4. a. 4. int eewige leuen: Want * de mensche en leeft niet alleen by den broode, maer by alle woort dat daer wt den monde Gods coemt,
1. Cor. 6. b. 13. want † die spijs hoort den buyck toe ende de buyck der spijsen, maer Godt sal den buyck ende de spijs te niet maken. Also mijn lieue vrienden, als ghy v schiet na den Euangelio, so sult ghy
- Joan. 15. a. 1. † zijn vruchtbaer rancken des warachtigen wijnstoecx Christi, de lieflijke olijftacken, die daer op Christum gegriffijt zijn Ende mijn lieue vrienden, en laet v niet afuallich maken vanden Euangelio,
- Phil. 3. b. 18. vanden * genen die den Cruyce Christi viant zijn, die dat Euangelium willen prediken sonder Cruys, en wilt sulcke niet geloouen, want dat zijn de gene die v vleesch liefhebben ende uwe sielen
- Eze. 13. b. 18. dooden, ende het zijn de ghene die de † Cussenen onder de armen legghen, oft onder de hoofden, maer scheyt v van alsulcken, want
- Ro. 16. b. 17. alsulcke * en dienen niet den Heere Jesu Christo, maer haren

buye, ende door soete prekinge ende smeeckende woorden verleyden sy de simpele herten, want ten is ons niet onbekent wat de Duyuel in den sin heeft, want de † Duyuel can hem verstellen in 2.Cor.11.b.15.
 een Engel des lichts, ist dan wonder of zijn Dienaers de ghedaente hebben van buyten? O mijn lieue vrienden, een † dief en coemt Joan. 10.a.10.
 niet dan om te stelen ende te moorden, // daerom schiet v dat Fol. 101 r°.
 ghy van haer niet verleyt en wort, ende also valt wt v eygen vasticheyt. Daerom * houdt dat ghy hebt, op dat niemant v Croone Apo. 3. b. 11.
 en neme, Ende † die daer staet, die sie toe, dat hy niet en valle, † 1. Cor. 10. b.
 want † wat hebt ghy dat ghy niet ontfanghen en hebt, want † alle 12.
 geestelijke gauen ende volmaecte gauen comen van bouen vanden 1. Cor. 4. a. 7.
 Vader des lichts, by welke geen veranderinge en is noch wisselinghe der duysternisse. Hierom vermaent malcanderen, mijn lieue † Jac. 1. b. 17.
 Vrienden, alle dagen, so veel te meer als den dach Christi voorhanden is, * ende dat so lange alst heden genoemt wort, Ende Hebr. 3. b. 13.
 siet doch dat ghy † voor malcanderen Sorge draecht, ende ¹⁾ en Gal. 6. a. 4.
 vraecht niet veel mijn lieue vrienden, na ander, als ghy by malcanderen coemt, of waer een yegelijk woont, maer in sulcke dingen zijt onwijs, ende † zijt kinderen inder boosheyt, mer int verstant zijt out, grijs, ende bewaert de * duere ws monts voor den 1.Cor.14.c.20.
 genen die in uwen arme leyt. Mijn lieue vrienden, hebt † ghy Mich. 7. a. 5.
 verstant, so antwoordt uwen naesten, maer is dat niet, so si v hant Eccl. 5. b. 14.
 op uwen mont, op dat ghy niet geuanghen en wort in een onbeleeft woort, ende wort also beschaemt. † En laet geen vuyl geclap Eph. 4. c. 29.
 wt uwen monde gaen, maer wat nut is tot beteringhe, daer het noot doet, ende salich sy om te hooren, ende en bedroeft den heyligen Geest Gods niet, met den welken ghy bezegelt zijt, tot

---

1) Hetgeen nu volgt, de waarschuwing om toch niet te veel »na ander'' (naar anderen of naar elkander) te vragen, komt ook fol. 35 r° voor in een brief van Hans van Overdam, maar vooral Adriaen Cornelisz komt daarop meermalen terug, o. a. 104 v°, 108 v°. Waarvoor dit zoo noodig was, is duidelijk. De gevangenen werden geregeld naar naam en woonplaats van geloofsgenooten ondervraagd. Tegen de waarheid in onwetendheid omtrent deze voorwenden wilden zij niet. Weigerden zij de hunnen te verraden, dan kwamen zij op de pijnbank: onder de folteringen verloren zij licht de zelfbeheersching en lieten zij los wat zij wisten. Het éénige middel om een ander niet in gevaar te brengen was dus inderdaad niets naders van hem te weten. Vele gedoopten zorgden er dan ook voor, dat zij den naam niet kenden van den oudste die hen gedoopt had.

Adriaen Cornelisz. komt op zijn raad om hierin toch voorzichtig te zijn meer dan eens terug, o. a. fol. 108 v°, gelijk hij ook het gelukkig zeldzaam voorbeeld biedt van een martelaar, die den schijn aanneemt alsof hij den rechter niet verstaat en een ontwijkend antwoord geeft, fol. 104 r°. Doelen misschien de uitdrukkingen hierboven: »hebt gij verstant'' en »een onbeleeft woort'' op dergelijke voorzichtigheid, een bewijs van Adriaens »cloecheyt'' of eigenlijk slimheid (fol. 102 v°)?

op den dach der versoeninge. Mijn lieue Vrienden, hier mede hope ick orlof te nemen, en wilt my dat niet onweerdich afnemen, al hebbe ick v een weynich geschreuen, ick hope dat het tot stichtinge zijn sal, ende ick hebbe mijn neersticheydt ghedaen, met de cleyne gaué die my de Heere gegeuen heeft. //

- Fol. 101 v°.* By my Adriaen Cornelisz Glaesmaecker uwen onweerdigen broe-
 1. Cor. 15. a. 9. der, die niet * weerdich en ben een broeder te heeten, geschreuen in mijnder geuanckenisse, sittende int stoc, met noch twee medegenooten, ende noch een alleen, ende noch twee Susters, die beneden ons liggen, ende wy verwachten alle dagen nae de verlossinge ons lichaems, ende onse Pelgrimagie is al half door, hope ick. Ic hope dat wy de reste haest voleynt sullen hebben. Blijft
 Heb. 13. a. 3. den Heere beuolen lieue Broeders. † Gedenct den geuangenen, wy gedencken v in onse ghebden. Groet alle liefhebbers der eeniger salicheyt, by namen, den tijt is nv al te scherp ¹⁾ te schrijuen,
 Rom. 12. b. 5. dus moeten wy ons † schicken na den tijt.

Weet hoet met ons ghegaen is in onsen laetsten tijt. Sondaechs quam by ons een Pape, als wy des maendaechs geoffert souden worden, die leyde ons voor, ende seyde: Ghy moet steruen. Ant-
 Joan. 19. a. 7. woort: So deden de Joden ooc, ende seyden: * Wy hebben een Wet, daer na moet ghy steruen. So moeten wy ooc na Keysers placcaet wtwijst. Mer wy hebben den Pape geuraecht, of haer dingen oprecht waren. Hy heeft ons gheantwoort: Niet al, want
 1. Cor. 5. a. 5. wy hebben oock abuysen in onse Kereke. Doen seyden wy: * Een weynich suerdeechs, versuert dat geheele deech. Doen seyde hy: Het moet gedeessent wesen. Daer aen machmen mercken, dat haer dingen niet goet en zijn, maer wacht v van alsulcken, want sy en
 Jer. 14. b. 14. zijn van † God niet gesonden. Groet ons
 alle de liefhebbers des Godde-
 lijcken Woorts. //

Fol. 102 r°.

[*n°.* 3.]

Dit is zijn Belijdinghe
 oft Bekentenisse voor de Oueric-
 heyt, ende voor de Papen.

- Jaco. 1. a. 1. Mijne lieue hertgrondelijke broeders ende susters, † salicheyt
 1. Pet. 1. a. 2. den twelf gheslachten, die al om verstroyt zijn, † in Ponto, Gala-

---

¹⁾ De tijdsomstandigheden zijn nu al te gevaarlijk om toe te laten vrijuit te schrijven.

tien Cappadocien, Asien, ende Bethynien, met * alle die den Heere 1.Cor. 1. a. 2. aenroepen van reynder herten, in hare ende onse plaetsen.

Ick moet v noch een weynich schrijuen, ende hier mede hope ic mijn afscheyt te maken. Ghy sult weten, hoe dattet gegaen is in mijnder geuanckenisse. Het is ghebuert dat ick tot Leyden ghecomen ben, ende ick daer spreekende met eenen Broeder, ende het verwonderde ons, hoet quam dat sy onse Vrienden so lange hielden ¹⁾, so droegen wy ouereen. Ick soude den Schouten knecht gaen spreken, die genaemt is Jan van Delft. Ende hem vraghende, hoet met de geuangenen was, oft sy niet schier opgeoffert en souden worden: So seyde hy: Ic en hoore niet met allen daer van. Doen seyde ic: Het valt v groote moeyte, dit lange liggen ²⁾. Jan. Ick naem den tijt wel verdrach ³⁾, dat het schier een eynde waer. Adriaen. Ghy en cont nauwelijc meer voort. Jan. Ja dat is waer. Adriaen. V soude wel wat gemacks dienen. Jan. Het waer schier tijt. Adriaen. Jan Jansz, ic had v wel een weynich willen spreken van sommige saken. Jan. Ick heb hier noch een weynich te doen, ick sal wel met v spreken, vertoeft my hier een weynich. Ende ick vertoefde wat, ende hy quam noch al eer hy de geuangenen bestelt oft eten gebracht hadde, ende hy quam by my * vriendelijke spre//kende, ende mijn woorden nam hy so lieffelijke aen, ende *Psa. 55. c. 22. Fol. 102 v°.* ick en wiste anders niet, hy en woude onse gelooue ooc aen nemen. Doen seyde ick: Jan Jansz, wat dunckt v, wilt ghy dit regiment verlaten, ende de geuangenen loslaten, ick salt maken dat ghy wel zijn sult, want het staet in uwe handen, ghy hebt de sluetels. Ende hy hadde tegen onse vrienden al in de geuanckenisse geseyt, eer dat ic hem dit seyde: Wil ick de duere eens op laten staen, dat ghy wtloopen muecht? Wat sout ghy dat doen, seyden onse Vrienden. Ende op die sake sprac ick hem te stouter aen, ende ick worde gedachtich dat woort van Paulo ende vanden † Stock- *Act. 16. d. 25.* meester, oft de Heere ooc eenige genade gegeuen hadde aen desen, door het vermanen van onse vrienden, so had ic veel spreken met hem. Ende hy vraechde of ick wel kende, die hy my noemde. Ick seyde: Neen, maer ic heb daer wel af gehoort, dan een noemde hy, die ic wel kende. Doen seyde ick: Ja, dien kenne ic wel. So vraechde hy my, van waer ic was. Ic seyde: Ic ben van Schoonhousen geboren, maer ick en seyde niet dat ick te Delft woonachtich was, Maer hoe cloeck dat ik was, de * Duyuel was noch *Gene. 3. a. 1.* looser, alst wel bekend is. Doen hadden wy lange gewandelt te

1) D.i.: zoo lang hielden zonder hen te vonnissen: zoo kwamen wij overeen, n.l. ten opzichte van 'tgeen nu volgt.

2) N.l. dat de gevangenen zoo lang in den kerker bleven.

3) Liet mij den tijd wel welgevallen, indien dat enz.

samen, ende wy quamen weder aen de gheuanckenisse. Doen seyde hy: Wilt ghy de gheuangenen eens spreken? Onuersaecht ick ingaende, quam by onse lieue Sisters, ende ons onbekent houdende tegen malcanderen sprekende: Doen ginck desen Dienaer een weynich wech, ende sprac tegen eenen anderen dienaer. Doen sach ick wel, hoe dat ick geuaren hadde. Nv mocht yemant vraghen oft seggen: Waerom ginct ghy daer in? O lieue vrienden, mijn vleesch

- Fol. 103 r°.* ende bloet en dreef my daer // niet in, het is al verloren gheloo-
Psa. 139. a. 7. pen oft geiaecht, maer het is recht als de Propheet seyt. † Wy
Sap. 16. b. 15. mogen wel vlieden, maer niet ontulieden. Daerom wy moeten al comen daer wy zijn moeten. Ick en dacht niet, dat ic te Leyden een geluckighe reyse hebben soude. Ende doen vraechde de ander dienaer oft ick bouen by de ander gaen woude. Ic dacht, het is so quaet alst worden mach, ende ic ginc bouen, ende doen sloten sy de duere achter mi toe, ende de eene ginck om den Schout, ende een weynich bouen zijnde, ende onse vrienden sprekende, so ginc ick weder beneden, doen deden si de duere open, ende daer stont de nacht Schout voor de duere. Doen seyde hy: Ghy moet hier een weynich bliuen: Doen vraechde ick, oft ick bouen gaen
Mat. 10. a. 4. wilde. Hy seyde: Jae. Doen seyde ick: † Christus die hadde twelf
Joan. 6. g. 70. Apostolen, ende deen was een Judas, maer hier en wasser maer twee, ende deen is een Judas. Nv welaen, de Heere sy gheloeft van zijn ghenade, ende niet lange toeuende, doen sloten sy my
Esa. 59. b. 15. bouen alleen, ende ic begost terstont te singen dat Liedeken: * O waerheyt, hoe zijt ghy nv vertreden ¹⁾. Maer ick en hadde niet langhe respijt, want daer quam soo veel volcx, ende terstont quamen sy ende benamen my mijn Testament, ende dat Liedeken van onse vier Vrienden, dat ick ghemaect hadde ²⁾. Doen sloten sy my beneden by E. S. Ende niet langhe duerende, so quam de Schout met den geheelen Raet, ende de Poorten worden ghesloten, ende men seyde, daer wasser een dozijn binnen Leyden, ende sy waren so neerstich, meynende dat sy een groot Hans oft Capiteyn hadden, cylaes neen sy. Doen vraechde de Schout. Waer is v rappier ³⁾? Ick antwoordde: Mijn Meester en heeft my geen rappier leeren dra//ghen. Schout. Wie is v meester? Adriaen. † Christus is mijn meester. Schout. Christus is ons alder meester. Adriaen. Waer Christus v meester, ghy en sout v niet veruorderen teghen
Acto. 9. a. 5. hem te vechten, maer † het sal v hert vallen teghen den prickel

1) Dit lied komt in alle uitgaven der *Veelderhande Liedekens* voor.

2) Zie in het *Liedboek* hierachter fol. 37 v°.

3) Men verdenkt, misschien gedachtig aan het komplot der Batenburgers (1544) Adriaen van gewelddadige plannen: eene verdenking, die anders in dezen tijd weinig meer voorkomt, o. a. fol. 118 r°; wel de herinnering aan Munster, o. a. fol. 145 v°.

te stooten. Schout. Dat coemt op ons. Doen vraechden sy waer ick gheslapen hadde. Adriaen. Ick hebbe wel geslapen, hebt ghy kwalijck geslapen? Schout. Neen, ic salt v doen seggen. Doen vraechde een van de heeren, oft ic verdoopt was. Ick seyde neen, ic ben eens * recht gedoopt. Schout. Wie heeft v ghedoopt? Doen vraechde ick, oft hy oock gedoopt woude wesen. Schout. En schaemt v niet te seggen, ick sal v wel seggen, waer ende van wien ick ghedoopt ben: Hier in S. Peters Kercke. Adriaen. Wilt ghy mede ghedoopt zijn, so sal ickt v wel seggen. Schout. Daer en heb ick noch geen moet toe. Adriaen. Ghy en zijt daer ooc noch niet bequaem toe. Schout. Waer is de knecht metten Hoet, die met v ginc? Adriaen. Ic en weet van geenen knecht met een hoet. Schout. Wy hebben hem met v sien gaen. Adriaen. Heer Schout ghy liecht, ende zijt ghy Christus dienaer, so * en behoort ghy niet te lieghen. Doen deden ¹⁾ sy my dat Liedeken van de vrienden, ende vraechden my, wie dat geschreuen hadde. Ick seyde: Ick hebbet gheschreuen. Doen vraechden sy oft ict ooc gedicht hadde. Ick seyde: Ick hebt geschreuen, maer ick en seyde van gheen dichten. Doen seyde de Onderschout. Ghy waert een vrijdage tot mijnent, ende ghy seyt ²⁾ my een Refereyn van Maria Magdalena. Adriaen. Ghy hebt ooc gelogen, want mijn Meester en heeft my gheen Refereynkens gheleert. Onderschout. Oft een Vermaninge. Adriaen. Ten // is so niet. Doen seyden de Dienaers, ende meer andere: *Fol. 104 r°.* De knecht is droncken. Ja lieue Vrienden, doen worde ic dencende om de woorden Petri, Act. 2. Hoe die droncken waren, also ic ooc, want ic en hadde bier noch broot gheproeft vanden gheheelen daghe. Doen soudent sy weder wech gaen, ende sy en wisten gheen raet met my, waer sy my leggen soudent, want Jan van Delft de dienaer seyde: Het is redelijck met E. S. nv sal hem dit boefken weder verderuen. Maer sy leyden my daer noch by. Dit ghebuerden al te samen op den selfden Maendach als ick gheuanchen was.

¶ Donderdaechs daer nae, quam de Schout met twee Schepens, ende eenen Commissarius wt den Hage, ende my veel vragende, ende niet willende seggen, ende noch vragende waer ick geslapen hadde, ende niet begeerende te seggen, Ende noch veel andere saken, die te lanck waren te verhalen, noch vragende: Kent ghy Gielis van Aken wel? Ic seyde: Ic en heb mijn leuen te Aken niet geweest ³⁾. Daer lange op vragende, doen seyde ick: Ick

1) Zij overreikten mij, hielden mij voor.

2) Foutief geschreven voor »zeidet"; zooals Adriaen ook doet fol. 107 v°.

3) Ontwijkend antwoord. Zie de aantekening op fol. 101 r°.

kenne hem. Doen vraechden sy waer ick by hem geweest hadde. Ick seyde: Ick en sout v niet connen wijsen. Dat bleef daer staen. Doen seyden sy: Men salt v wel doen seggen. Doen seyde ick: Mijn heeren, ick hebbe my altijd ghemijdt om niet veel te weten, op auontuer, oft ick geuangen worde, dat ick niet veel en hadde te seggen. Doen leyden sy my de Brieuen voor, die ick haer gesonden hadde, ende dat Liedeken, ende sy sagen wel dat het een schrift was, maer ic en beleedt dat niet ¹⁾. Ick dachte, ick sal noch vroeck genoeg comen, want ick moet haer doch wat seggen, als sy my pijnigen, want de sake ginck my seluen aen, ende daerom en // versweech ick dat niet, doen ick gepijnicht worde, maer van anderen en hadde ic geen beuel, om die te belasten, ende ooc so en begeerde ick niet te willen weten, waer de Vrienden woonden, als ick yemant sprac. Ende weet lieue Vrienden, van dese sake is groot gebreck onder sommige, die altijd vragen na deen ende na dander, ende als men dat niet en seyt so en nemen zijt niet wel. Och lieue Vrienden, wist ghy wat een lijden dat het is, als ghy geuangen sout zijn, ghy en sout so niet vragen. Daerom wilt ghy wat vragen, so vraecht na dat gelooue, twelck v siele mach salich maken. Siet mijn lieue Vrienden, wilt dit ten besten nemen, want ic hebbe v dit wt liefden geschreuen. Ende alle de pijn die ic geleden hebbe, dat is om ander te weten ²⁾. Dus weet ghy luttel, te minder hebt ghy te antwoorden. Doen besach de Commissarius mijn Testament, ende hy seyde: Dit is een verboden Testament. Ick seyde: Daer hebt ghy ooc ghelogen. Doen sweech hy stil. Ende den auont quam. Doen ghingen sy wech, ende beloefden my een dageraet ³⁾.

¶ Saterdaechs smorgens quamen si alle voor acht vren, ende sy brachten my in den Pijnkelder, ende daer was de Buel. Doen vraechden sy my, oft ick niet anders bedacht en was, om te seggen. Ic begost haer te vermanen. Doen seyden sy: Wy en zijn hier niet gecomen om van v gheleert te zijn, dan wy vragen v oft ghijt seggen wilt. Ende mijnen sin en stont soo niet. Doen ontleede my de Buel, ende hy bant mijn handen op mijnen rugge, ende daer was een wijndaes, ende sy bonden eenen block aen mijn beenen, ende also ophalende, lieten sy my so hangen. Doen vraechden sy my int hangen, ende ic en sprac niet, ende weder neder latende, vraechde de Schout, // waer ick ghewrocht hadde, sint

1) Blijkbaar was ook ditmaal voor eene veroordeeling eigen bekentenis van den aangeklaagde noodig: waartoe anders al die moeite?

2) Om anderen te weten te komen.

3) Zal wel zijn: zij beloofden mij een bepaalden dag, waarop ik hen weder zou spreken.

dat ick wt Vlaenderen geweest was. Tot Delft, seyde ick. Sy noch meer vragende, Ic niet begeerende te seggen, doen haelden sy my weder op, ende sy bonden tblock af, ende de Buel leyde een hout oft ijser tusschen mijn beenen, ende daer ginc hy op staen, ende mijn beenen waren te samen gebonden, nederlatende, vraechde de Schout, oft ick niet gheweest en hadde te Leyden op een seker tijt die hy noemde, met noch ses van mijn vrienden. Ick en beleet dat niet. Doen tooch de Buel my weder op, ende sy hadden mijn ooghen verbonden, ende sy namen roeden, ende gheesselden my. Nederlatende, seyde de Schout: Segt dat, oft ick salt v segghen. Ick en begheerde niemant te belasten. Doen haelden sy my weder op, ende togen my by mijnen baert, ende by mijn hayr, ende op mijnen rugge slaende ende geesselende, maer ic en sach niet, om dat mijn oogen * verbonden waren, wie dattet dede. Sy mochten ooc geuraecht hebben: † Wie heeft v daer geslagen. Somma, dat ic met seuen oft met acht roeden geslagen was. Ende si mi nederlatende, ende ic in lange niet antwoordende, so begoten sy my met water, vreesende van beswijmen, ende int hangen hadden sy my ooc begoten, ende ic neder sittende, in lange niet sprekende, soo seyde de Schout: Ghy en willet niet seggen, ick salt v seggen: Ghy hebt tot Steuen Claesz geslapen. Adr. Dat is waer. Schout. Ghy hebt hier voor de geuanckenisse geweest met noch ses van v vrienden, ende hebt de gheuanghenen † vermaent, dat sy vromelijke strijden souden, ende dat sy by haer gelooue bliuen souden, ende ghi zijt gegaen ende hebt een schuyt ghehuert voor ses stuuers: Wat was dat voor een knecht die de schuyt toe hoorde, ende de knecht die in de ander // schuyt was, die de Schipper een halue stuuer gaf, daer hy zijn kist aen bestaeyde ¹⁾, om dat hy met v varen soude. Ende hy wist al hoe de knecht hiet, ende wat wy gedaen hadden dat wist hy oock al, ende hoe datter een vrou met ons was, ende hoe wy gelesen hadden, ende hoe datter twee metten blooten hoofde saten, ende waer wy op gegaen waren. Doen seyde ic, dattet so was, ende so schreuen zijt, maer ick ontschuldichde die twee, van de gene die in de schuyt waren, maer ten baette niet, dat bleef daer staen. Doen thoonden sy my de Brieuven, tot vier oft vijf toe. Ja (seyde ick) ic hebse geschreuen. Doen seyden sy: Dit is de Placcaetschrijuer, dat en behoort ymmers niet, seyden de Schepens, dat ghy den Keyser so neder set. Doen seyde ic: Ic en sette den Keyser niet neder, hoe

Luc. 22. d. 63.

Mat. 26. g. 67.

Act. 14. d. 21.

Fol. 105 v°.

1) Van bestaden: aan iemand van de hand doen. Bestaaien zal wel de platte uitspraak van Adriaen Cornelisz. zijn, die over 't geheel weinig keurig in taal en stijl is.

groot de Keyser is, de opperste Keyser is noch grooter. Brengt my eenen Bibel, ick salt v bewijzen, dat ick geschreuen hebbe. Doen seyden sy: Waerom hebt ghy dese Briueu geschreuen? Ick seyde: Ick hebse gheschreuen, om dat my iammerde, ende dat ghy uwe vingeren niet meer bebloeyt en sout maken, ende ghy eens

Jone. 3. b. 5. boete sout doen, * als die van Niniue deden. Dat bleef daer staen.
Mat. 12. d. 41. Doen vraechden sy, wat ic hielt vant Sacrament des Altaers. Ie seyde dattet niet en docht. Vrage. In hoe langhe en hebt ghy daer niet gheweest? Antw. In vier Jaren niet. Vraghe. Hebt ghy soo lange van desen ghelooue geweest? Antw. Neen. Vrag. Waerom en ginct ghy dan daer niet? Antw. Wt onuerstant ¹⁾ wist ick wel, dattet niet en docht. Doen gingen sy loopen. Sy hadden met my doende geweest van acht vren tot half tweluen toe, smiddaechs.

Dit is mijn reden die ic hadde, lieue vrienden, en versaecht v niet, al ist wat strenghe // geschreuen ²⁾, † de Heere helpt den
Fol. 106 *ro.* 1. Cor. 10. b. 13. zijnen wel, had † de Heere my niet geholpen, ten hadde niet
† Psa. 124. a. 2. mogelijk geweest om te dragen, maer * wy vermogent al door
Phi. 4. b. 13. dien, die ons machtich maect, de welcke is Christus. Ende gelijc
2. Cor. 1. a. 5. het † lijden Christi veel ouer ons coemt, so coemt des troosts veel
Gal. 6. b. 19. door Christum. Hier by wil ick dit laten. † Ick drage de littecken
kenen (daer Paulus af spreekt) in mijn lichaem.

¶ Sondaechs smorgens quamen sy, ende lasen mijn examinacie op, ende vraechden oft so was. Doen wert ick gedachtich, dat vanden
Sep. 3. a. 3. ³⁾ den Propheet gheseyt is: * Het zijn Woluen aen den auont, die
Esa. 59. a. 7. totten morgen niet ouer en laten bliuen, Ja die met haren † voeten
Pro. 1. b. 16. snel loopen om onschuldich bloet te storten. Doen seyde ick tegen den Schout, oft hy noch niet schier versaet en was van dat onnoosel bloet, dat hy so neerstich was inden wech der ongerechtigheyt. Doen seyde hy: Ick en doode v niet. Ick seyde: Skeyzers Mandament doot ons, maer ghy sout dan te vreden wesen met het gene dat ghy hebt, ende niet na meer vraghen. Waermede wilt ghy bewijzen, dat ghy ons moecht dooden. Daer staet gheschreuen: † Ist dat ghy v Broeder siet sondigen, so straft hem tuschen v ende hem alleen, wil hi v dan niet hooren, so neemter noch een ofte twee tot v, wil hy dan noch niet hooren, so segget de Gemeynthe, wil hy dan niet hooren, so hout hem als een Heyden, iae als een openbaer sondaer. Daer en spreekt de Schriftuere van gheen dooden. Schout. Wy hebben al ander Schrift, daer Pau-

1) Doordat ik toen mijne tegenwoordige juiste kennis omtrent het avondmaal nog niet bezat, wist ik wel of hield ik het althans er voor, dat het niet deugde, n.l. dat ik van het sakrament, de mis wegbleef.

2) Weest niet bang, al stel ik wat hooge eischen.

3) Zephania.

lus seyt: * De Ouericheyt en is niet te vergeefs geset, want Godt Rom. 13. a. 2. heeftse selfs geboden. Adriaen. Ja, † den goeden tot bescherminge, 1. Pet. 2. b. 14. ende den boosen tot straffinge, maer my dunct dattet al verkeert is, dat den goeden // tot straffinge is, ende den quaden tot bescherminge. Schout. Wy sullen v wel bewijzen dat wy v dooden mogen, met Boecken. Adri. Dat en sult ghy niet doen metten Euangelio. Ondersch. Wat weet ghy dattet den Euangelium is? Adri. Daer staet geschreuen: † Betert v, ende gelooft den Euangelio. Onders. Daer zijn acht Euangelien geschreuen. Adri. Ick ben wel te vreden met de vier, connen die my niet leeren, de ander en souden my niet leeren. Sch. Adriaen Cornelisz, wilmen v Gheleerden beschicken, dat ghy v laet onderwijsen met des Heeren woort? Adri. Ic wil my wel laten onderwijsen met des Heeren woort. Schout. Dat is wel gesproken. Adri. Ick en wil met haer niet spreken, ten si dattet gesciede in presencie van de Wet, ende int bywesen metten genen die met my geungen zijn. Dat en behaechde haer niet. Doen gingen sy wech, ende de Schout voer terstont na Delft.

¶ Drie weken daer na quam de Schout in de stock, daer wy saten onder ons drien, ende hy vraechde, oft ons niet schier en begonste te verdrieten. Wy seyden: Neen. Doen seyde ic: Jacobus seyt: * Neemtet voor een exempel ongemaect te lijden. Het verwonderde haer, dat wijt so cleyn achten. Doen seyde ick tot den Schout: † Gelijc des lijdens Christi veel ouer ons coemt, so coemt ooc des troost veel door Christum. Schout. Ic soude meynen, dattet v al soude verdrieten. Adri. Begintet v ooc niet te verdrieten, dit † bloet te storten? Hy en antwoorde niet. Doen vraechde hy, oftmen ons Geleerde bestellen wilde. Wy seyden: * Wy willen altijt wel onderwesen zijn met des Heeren woort. Schout. Men sal v anders niet onderwijsen dan met des Heeren woort. Antw. Wy willen ons gelooue altijt geuen om een beter, op datmen niet en seyt, dat wi // † opstinaet staen, ende so behoorden ons wederpartije oock te doen. Schout. Dat is so, laet v onderwijsen, op aontuer, oft v blijuen hier niet lange en waer. Adriaen. † Ghy en weet niet, oft v blijuen hier lange sal zijn. Ende al zijn wy nv * als verlaten, de Heere sal ons haest ghenadich zijn. Dat bleef daer staen. Doen seyde hy: Men sal v yemant bestellen. Doen riepen wy hem toe, int afgaen vande trappen, dat hy eenen Bibel mede soude brengen, oft een Testament.

¶ Achter den Noen quam daer een Pape met twee dienaers, ende hy quam so * schoon voort, ende hy dede zijn Cremerie voort ¹⁾,

1) Hij trad zoo hupsch op en bood zijne koopwaar (kramerij) aan.

- ende meynde wat te vercoopen, ende hy sprack so lieflijk. Ende als daer een wt ons op sprack, doen bracht hy veel voort. Doen
- Mar. 8. b. 15. seyde ic, dat ons de Heere ghewaerschout hadde † voor den dees-
- Luc. 12. a. 1. sem der Phariseen, ende voor den genen die in lange cleederen wandelen. Pape. De cleederen en sullent niet doen. Doen seyde ick, dat haer dingen niet en dochten, Kinderdoop, Clocken luyden, Misse, ende al haer luereu ¹⁾. Doen sprack hy daer op, dat heylige Doopsel der kinderen, dattet recht was. Ic vraechde, waer dattet recht beschreuen stont. Pape. Tot den Corinthen in den eersten
1. Cor. 16. b. 25. Brief, int 16. Capittel. Adriaen. Daer staet † Stephanens huysghesin zijn de eerste in Achaia, die haer totten dienst der Heyligen begeuen hebben, dit en conden ymmers geen kinderen wesen, de kinderen en connen hen niet begeuen totten dienst der Heyligen,
- Acto. 16. e. 33. maer men moet de kinderen selfs dienen. Vanden * Stockmeester met zijn huysgesin vraechde hy ons, oft daer geen kinderen en waren. Ant. Neent. Pape. Wat weet ghijt? Adri. Daer staet also geschreuen: De Stocmeester verblijdde hem, dat hij in Christum
- Fol. 107 v°. Jesum // geloouich gheworden was met zijn geheel huysgesin, de kinderen en connen haer niet verblijden vant gelooue, want sy en hebben geen gelooue. Doen was hy oock daer wt, desgelijcx van
- Act. 16. b. 14. † Lydea de purpur vercoopster voer hy ooc so mede. Pape. Doen ic ionc was, doen hadde ic mijn gelooue also volcomelijc als ic nu doe. Adri. Wat seyt ²⁾ ghy doen? Doen antwoorde hy my niet. Ende hy seyde: Doen ic geboren wert, doen hadde ick de hant, ende ic en wistet niet, also ooc mijn ghelooue, dat was in my verborgen, ende de erfsonden die ick hadde, die worden daer mede wech genomen door de herboorte des waters, die daer op de Vonte gheschiet. Doen vraechde ic hem, oft het water voor hem gecruyst was, oft Christus. Pape. Christus. Adri. Nochtans soect ghy salicheyt int water. Daer sweech hy op. Doen vraechde Dierick Jansz waer dat geschreuen stont, datmen de clocken doopen sal. Pape. Dat is van de heylige kereke ingestelt. Ende noch van dat Mis doen. Doen seyde hy, dat hy God inde Misse hadde in
- Joan. 10. a. 8. vleesch ende in bloet lichamelijc. Doen seyde ic, dat hy een * ver-
2. Joan. a. 7. leyder was. Pape. En heeft God niet geseyt: † Neemt, eet, dat is
- † Mt. 26. b. 25. mijn vleesch, ende drinct, dat is mijn bloet, ende so dicwils als ghi van desen broode eet, so sult ghi des Heeren doot vercondigen? Daer hadden wy veel spraeex af. Doen vraechde ic hem, oft hy ooc wel gelesen hadde int 1. Tim. 4. Pape. Ja ic. Doen

1) Lorren, voddren; dit is althans de beteekenis in 't Vlaamsch. Adriaen kan ook bedoeld hebben: leuren, venten, zooals hij nu en dan spreekt van de kramerij der papen.

2) Zeidet.

vraechde ic, oft hy een Testament mede ghebracht hadde. Pape. Ja, hier is een Testament in Latijn. Adri. Wy en hebben in geen Latijnsche hoogeschole school ghelegen, dan in dat hooge vermaerde school des Euangelij, daer de geest + Gods leermeester Joan. 16. b. 13. af is. Hy seyde, hy sout wel in duytsch lesen. Doen las hy van die // daer * verboden te houwen ende te trouwen, ende verbieden de spijs. Doen vraechde ick, van wien dattet gesproken was. Fol. 108 r°. 1. Tim. 4. a. 3. Hy seyde, hy en wist dat niet. Adri. Sijt ghy een Leeraer, so behoort ghy dat wel te weten. Pape. Jae, het staet van de eyndinge der werelt. Adri. Daer staet vande laetste tijden, wilt ghy nv seggen, dattet de * laetste tijt niet en is? Doen sweech hy, 1. Joan. 2. b. 18. ende seyde, dat hy dat houwelyck niet verboden en hadde, noch de spijs. Doen seyden wy: V Vader heeftet gedaen, namelijc de Paus. Ende ghi hebt met † Haman wt geweest om Mandamenten 1. Hest. 3. b. 8. 1) te vercrijgen, om ons ende den onsen te dooden, ende ghy hebt den Keyser mede helpen gheuen thien duysent ponden siluers 2). Pape. Ic en doe niet. Adri. Sijt ghy Christenen, de Christenen en behooren niemant te veruolgen. Pape. Wy en veruolgen v niet. Doen vraechde ic hem, oft de Christen Ghemeente veruolchden, dan oft sy veruolch leet. Pap. Sy + lijt veruolch. Doen vraechde 2. Tim. 3. b. 12. ic, waer hy veruolch leet, oft wijt niet en zijn, die veruolch lijden. Pape. Wy lijden veruolch vanden Duyel. Doen vraechden wy, waer dattet geschreuen stont, datmen ons dooden mochte om onse gelouue. Doen seyde hy, dattet gheordineert was om die quade Seekten. Wy seyden: Wy en staen gheen Secten toe 3). Pape. Men vermoedet, oft oock met v so gaen mochte. Doen seyde Dierick Jansz: Hangtmen wel een man, die men vermoedet dat hy ghestolen heeft, sonder dat gedaen te hebben? So en mochtmen ons ooc niet dooden, eer dat aen ons beuonden wort. De Pape ginc ten laetsten, ende wy hadden hem met vele dingen, daer hy geen verstant af en hadde. Ende ick seyde, dattet een was, die God van sijn eere beroofde, door haer biechten 4), dat sy de * sonden Luce. 5. c. 22. willen ver//geuen, daer was hy oock in geslagen, ende doen ginc Fol. 108 v°. hy wech. Ende ick hope dat wy onse offerhande haest doen sulen met malcanderen.

Och mijn lieue vrienden, siet doch toe dat ghy * malcanderen 1. Ti. 4. b. 13.

1) Het kanonieke boek Esther, dat hier »1 Esther'' heet met het oog op de vervolgen daarop, die onder de apocriefen voorkomen.

2) Bij eene bede, door de Staten toegestaan.

3) Wij kleven geene sekten, geene afscheidingen van de christelijke kerk aan. Verondersteld wordt: wij vormen immers zelve de éene ware kerk, onze gemeenschap wil niet anders dan alle geloovigen in zich opnemen.

4) De biecht afnemen en daarop absolutie verleenen.

doch waer neemt ¹⁾, ende voorsichtelyk wandelt, want de menschen zijn so ontstelt ²⁾, ende sy doen so groote neersticheyt om onsen broeder ³⁾, waer hy is. Hierom wandelt hier wat wijselijcker in, dan uwer sommige doen, want lieue Vrienden, sy soudē leelijck met hem handelen, waert dattet de Heere toe liet, als sy hem hadden: Daerom neemt ten besten, want daer zijn soo weynich

Mat. 9. d. 37. † Arbeyders inden oogst. Daerom die nv inden oogst zijn, die Luce. 10. a. 2. neemt waer, dat ghy die besorecht ⁴⁾. Ende noch lieue vrienden, als ghy by den anderen coemt om van des Heeren woort te spreken,

1. Tim. 4. a. 7. so en ouerbrenghet v tijt niet met onnutte clap, † ende met ouder Eph. 6. b. 13. Wijuen fabulen, maer oeffent v inder Godtsalicheyt, * op dat ghy muecht wederstaen in den quaden dach, ende in allen dingen be-

1. Pet. 2. a. 5. schut staen, ende zijt altijt neerstich dat ghy met eeren † timmert † Apo. 22. b. 11. den gheestelijcken Tempel tot op de toecomst ons Heeren. † Die heylich is, werde noch meer heylich, die reyn is, werde noch meer

1. Tess. 4. a. 1. reyn, ghelijck Paulus schrijft totten * Thessalonicensen, dattet haer niet noot en was te schrijuen, maer hy seyde dat sy noch oueruloediger worden soudē, alsoo ooc ghy lieue Broeders. Leest de vermaninge die ic v geschreuen hebbe, de welcke v wel sal ver-

3. Joan. b. 15. toont worden. † Groet my alle de vrienden inden Heere, bysonder G. onsen broeder ⁵⁾ eenen getrouwen dienaer, ende si groeten hem alle die inde banden zijn, ende alle liefhebbers der waerheyt doen si ooc groeten. Sijt den Heere beuolen, ende weet dat wy noch alle welgemoet zijn, de Heere sy gelooft altijt. //

Fol. 109 *ro*. MIJn lieue vrienden, ick moet v noch een weynich schrijuen, dat Pappier hier voor viel my al te cort, want lieue vrienden, dat pappier is al diere als wy in banden zijn, maer mits dat Habacuc ⁶⁾ my noch wat pappiers brachte, so schrijue ic v noch een weynich van sommige saken, die wy in de geuanckenisse hadden, die hier voor vergheten zijn. So ist ghebuert, dat de dienaer die

1) Zorgvuldig ten opzichte van elkander handelt.

2) Boos, heftig.

3) Misschien Gillis van Aken, den bekenden oudste, naar wien de rechters bij Adriaen inlichtingen hadden gezocht, fol. 104 *ro*.

4) Hetzelfde als »waarnemen»: zorgvuldig ten hunnen opzichte handelen.

5) Alweér Gillis van Aken?

6) Naam voor een of ander goed vriend, die gelegenheid had gevonden om den gevangene te bezoeken; misschien ook voor den cipier of een zijner knechts, die aan Adriaen dezen dienst bewees. De naam is ontleend aan een der Aanhangers op het boek Daniël: *Het verhaal van Bel en den draak*, onder de apocriefe boeken opgenomen. Daarin wordt vers 33 vgg. van den profeet Habakuk verhaald, dat de Engel des Heeren hem, die juist een schotel spijs aan de maaiers bracht, natuurlijk ergens in het Joodsche land, door de lucht naar Babel voerde: daar moest hij, ongedachte en verrassende bode, die verkwikking aan Daniël, die zich in den leeuwenkuil bevond, brengen.

my verraden hadde, die quam ons teten brengen. Doen vracchde ick hem, oft ic hem in eenige saken misdaen hadde, dat hijt my wilde vergeuen, ende ick sprac hem so dicwils so vriendelije toe, als ick conde, dwele * ons oock gheboden is. Doen seyde hy: Ghy en hebt my niet misdaen, noch gheen vanden uwen, † doort lieflijck spreeken ende liefde toonende, schaemde hy hem, dat hy my verraden hadde, ende dat ick hem noch so lieffelijck toesprack.

Mt. 5. e. 44.

Ro. 12. b. 20.

1. Pe. 3. b. 16.

¶ Noch sommige reden vanden Pape die daer quam om ons te onderwijsen. So vraechde ick hem oft hy oock gelooue hadde. Hy seyde: Ja. Adria. Sout ghy hier by ons in den stock sitten een maent, ic dencke dat ghy v gelooue wel verloochenen sout. Pape. Ic en soude mogelijc niet. Doen begost hy vant gelooue te spreken, ende hy seyde dattet gelooue onbegrijpelijc was. Ic seyde: Isset gelooue onbegrijpelijc, hoe connen wy dan salich worden? Doen was hy geslagen. Doen verhaelden wy een weynich vande Sendinge der Predicanten, ende hoe Paulus seyt, dat de † Leeraers zijn sullen onstraffelijck, ende voortgaende de reden volgende, dat sy sullen zijn gastvry. Doen seyde ic: Ghy sout al lieuer te gast gaen, dan ghy yemant hebben sout te gast. Ende een ontfangher der vreemden. Doen seyde ic: Oft ic tot uwent quaem // sout ghy my wel willen ontfangen? Pape. Mogelijc ia. Wy hadden noch spraec van den kinderdoop, dat woude hy beweeran met de Huysgesinnen. Doen vraechde ic hem tot wien dat de Schrift spreeckt, ende * spreekte niet totten ghenen, die † ooren hebben om te hooren, ende herten om te verstaen? Pape. Ja. Doen vraechde ic hem, oft den kinderen eenighe Schrift toe quam. Pape. Neen. Adriaen. Coemt den kinderen geen schrift toe, so en coemt haer oock geen Doope toe. Doen was hy bestrict, ende doen hadde hy wt met zijnen kinderdoop. Hy sprack noch van Christus † vleesch te eten, ende zijn bloet te drincken, hoe Christus zijnen Apostolen vleesch gaf van zijnen vleesche, ende bloet so wterlijc te drincken, Doen seyde ick, dat hy erger was dan de Joden. Pape. Waerom? Adriaen. De Joden murmureerden daer op, ende seyden: Hoe can ons dese zijn vleesch gheuen te eten? Ende ghy coemt nv ende willet so op eten. Verstaet vastelijck, Christus en heeft die reden ¹⁾

1. Tim. 3. a. 2.

Tit. 1. a. 7.

Fol. 109 v°.

Mat. 13. a. 9.

† Apo. 2. a. 7.

Joan. 6. f. 53.

niet gesproken als ghyse treckt, seyde ick tot den

Pape. Somma, hy hadde geerne met ee-

ren wech geweest, want zijn

Cremerie en mocht

niet ghelden

(.;.)

1) In n°. 4, 1562: »so niet”.

¶ Een Liedeken van A-

driaen Cornelisz, Na de wijze, Van-
den 106. Psalm. Ofte Ghe-
peyns, gepeyns, &c.

* Psa. 136.

* DANet Godt, en wilt zijn lof verbreyden
Wiens wercken zijn by ons openbaer
Adriaen Cornelisz quam tot Leyden //
† Om zijn vrienden te besoecken daer
Sijnde in bandt // der liefden brandt
Die heeft hier desen iongen
Man vrijmoedelijck toe gedrongen
En Judas was ter baen
Die sprack tot hem met looser tongen
Dat hy te stouter is in ghegaen.

Fol. 110 r°.
Mat. 25. c. 37.

Hy quam by zijn susters gestreecken
Mocht hem daer weynich vermaecken mee
Want Jan van Delft ginc eenen spreekken
Dien hy wat in zijne ooren see
Daer ginc een snel // doen sachmen wel
Hoe Adriaen was geuaren
Door dese twee valsche Dienaren
DOnderschout doen ter tijt
Dien lietmen dat terstont verclaren
Dus is hy daer verschenen subijt.

Esa. 59. b. 15.

Adriaen was daer hy moest blijen
Ende wert daer vast geset met een
Maer een Liet hief hy op met verstijuen ¹⁾
† O waerheyte hoe zijt ghy nv vertreen
Twas al verstoort // men sloot Stadtpoort
Den Raet quam toe gheloopen
En tvolle van alle cant met hoopen
Den roep was ouer al
Datter waren van die weerdoopen
Vergadert een dozijn int ghetal
Als sy van hem veel wilden weten
Ende hy haer niet seggen en wou
So werdet onder haer ghesleten ²⁾

1) Volharden.

2) Van slijten, afdoen. Dus: »beslecht"; »de zaak werd ten einde gebracht in den zin dat enz."

Dat de Hencker hem pijnigen sou
 Hy begonst haer // vermanen daer
 Maer Antichrist ghesonden
 Dienaers, * die haetten zijn vermonden
 De Buel Adriaen wt trock
 Op den rug zijn handen ghebonden
 Hinck hy hem aen zijn beenen een block

Sap. 2. e. 12.

Opgehaelt lieten sy hem hangen
 Hebbende een wijndaes daer toe bereyt //
 Doen vraechden sy hem met verstrangen ¹⁾
 Maer hy en dede haer geen bescheyt
 Daer na sy weer // lieten hem neer
 Maer als hy niet antwoorden
 Sy bouen maet op hem verstoorden.
 Een instrument ghevat ²⁾

Fol. 110 v°.

De Buel halende hem op met coorden
 Tradt swaerlijke tusschen zijn beenen dat.
 Het was haer seer pijnlijk om dooghen ³⁾

Dat hy haer niet te wille en sprack
 Want sy verbonden noch zijn oogen
 En haelden hem wederom op strack
 † Sloegen zijn lijf // met roeden stijf
 By den hayr sy hem pluckten
 En by zijnen baerdt sy hem ruckten
 O pijn en smaet vileyn
 Maer die Woluen dat niet geluckten
 Want vant Schaep cregen sy niet certeyn.

Joan. 19. a. 1.
Acto. 5. e. 41.

Als nv de vre was gecomen
 Dat hy besueren ⁴⁾ soude den doot
 Bereyt daer toe gelijk de vromen
 Viel neer op zijn knyen, badt deuoot
 Na Christen aert, // en onueruaert
 Is Gods vrient opgeresen
 En zijn Offer volbracht mits desen
 Gheuende zijnen gheest
 Tot lof end eere Godts gepresen

---

1) Gestrengheid.

2) Dit en de beide volgende verzen beteekenen: een voorwerp ter foltering (door hem) gegrepen zijnde (of: hij dat gegrepen hebbende), ging de beul op dat blok, dat tusschen de beenen van den martelaar was gestoken, staan (betrad hij dat) zoodat deze met erge pijn werd bezwaard.

3) Gedoogen, lijdelijk aanzien.

4) Doorworstelen, uitstaan, verduren.

Is zijn lijden ende doot geweest.
Alsmen oueral heeft geschreuen
Duysent vijf hondert en ten ent
Noch tweenvijftich daer beneuen
Doen heeft Adriaen Gods woort bekend
Tot Leyden stout // voor ionck en out
Stantachtich van gemoede
En bezegelt met zijnen bloede
Vrienden voorbeelt neemt hier
Dat ghy in druck v hout aent goede
Want † God staet by in water en vyer. //

Esa. 43. a. 2.

Eenen Brief ofte Belijdinghe van ee-

nen genaemt Jooskint, geuangen wesende
tot Cortrijck, ende heeft daer nae om tgetuy-
chenisse Jesu zijn leuen aldaer gelaten,
int Jaer 1553. Te rekenen tbegin
sel des Jaers van nieu
Jaers dach af.

Fol. 111 r°.
[n°. 1.]

GEnade sy met v, ende vrede van God den Vader, ende onsen 1. Cor. 1. a. 3.
Heere Jesu Christo, die wil ons † vertroosten ende becrachtigen Ephe. 1. a. 2.
met zijnen heyligen Gheest, op dat wy mogen † staende bliuen † 2. Cor. 1. a. 4.
teghen den aenstoot des Duyuels, den ghenen * die ons (als Petrus Eph. 6. b. 11.
seyt) omgaet als een briesschende Leeuw, soeckende den ghenen 1. Pet. 5. a. 8.
die hy verslinden mach, dat wy dien soudē wederstaen met een
vast gelooue.

¶ So wetet lieue vrienden, dat ic sulc eenen strijt hebbe tegen
de † vleeschelijcke ¹⁾ Heeren, also datse my op comen met hare Eph. 6. b. 12.
vernufte redenen, soeckende my af te trecken vander gehoorsaem-
heyt ons liefs Heeren, hoe wel ick hope dat my de Heere bystaen
sal, daer en twijfel ic niet aen, want God spreekt door den Pro-
pheet Esaïam (troostende de zijne:) † Al waert dat een moeder Esa. 49. b. 15.

---

1) Joos Kint bezigt deze uitdrukking meer dan ééns om de geestelijken aan te duiden, die hem in den kerker opzochten om hem afvallig te maken van zijn geloof: Polet en den deken van Ronsse (zie aantek. 3 op fol. 111 v°). Hij had haar, zooals de uitgevers meenden, gekozen naar aanleiding van Efez. 6:12. Daar is sprake van den strijd tegen de geestelijke boosheden in de lucht, dien de geloovigen hebben te voeren. Welnu, zal 't hier heeten, ook tegen vleeschelijke machten, tegen menschen van vleesch en bloed, hebben wij eene bange worsteling te bestaan om in ons geloof volstandig te blijven. Dit zal wel zoo zijn. Intusschen bedoelt Joos, geloof ik, tegelijk iets anders. Als hij op fol. 117 r° de pastoors en de heeren van den gerechte, die naast elkander hem in verhoor nemen, betitelt als »vleeschelijke ende wereltlijke heeren», is »vleeschelijk» blijkbaar een satirieke aanduiding van hen die gewoonlijk »geestelijke heeren» heeten. Joos toont meer een zeker soort van geestigheid: zoo wanneer hij de dekens in de evangeliën laat zoeken naar de plaats, waar van »Petrus en zijne nacomers» zou gesproken zijn.

haer kint verliete, soo en sal ick nochtans v niet verlaten, Het
Psa. 150. a. 6. welcke de Heere wonderlijke aen my (* lof moeten hem alle tongen
spreken) bewijst. Ja al had ic so veel pappiers, als ic oyt beschre-
uen hebbe, ende tijt om schrijuen, so en soude ic v die vruecht
ende blijschap, die ic in my beuinde, niet connen gescrijuen, Ja mijn
Fol. 111 v°. vruecht is onwtsprekelijc. // Maer N. is cranck, ende hy bidt dat
1. Tes. 5. c. 25. ghy den † Heere neerstich voor hem sout willen bidden, want hy
Phil. 3. b. 17. is bereyt om int vyer te gaen, maer de * vianden des cruyces en
can hy niet wederstaen ¹⁾, want sy comen hem op met vernufte
redenen, also haren Leermeester de Duyuel veel vernuftheyt weet,
Mat. 4. a. 3. twelcke hy openbaerde aen onsen Salichmaker, † doen hy hem
quam tenteren inder woestijnen, gelijc int Euangelie staet geschre-
uen, heeft hy dan zijne vernuftheyt gebruyct aen onsen Salich-
maker, so en ben ic niet bedroeft, al ist dat ic ooc een weynich
strijts hebbe, want lieue vrienden, sy zijn soo goet om wederstaen ²⁾,
waert dat sy redenen gebruycten, maer sy gaen hem al met loge-
Joa. 8. d. 44. nen toe, want haren * Vader loghenachtich is, gelijk haer onsen
Salichmaker oock seyde, so hebben sy oock de natuere haers Va-
ders, de welcke sy aen my eensdeels gheopenbaert hebben, het
welcke ick v niet al en can laten weten, maer ic hope dat my de
Heere so veel genaden gheuen sal, dat ick v een weynich schrij-
uen sal, van den handel tegens die vleyschelijcke.

¶ V sal belieuen te weten, dat Ronse en Polet ³⁾ quamen des
saterdaechs nae de noene in de gheuanckenisse, my tot haer ont-
biedende. Doen ik by haer quam, vraechde ic wat haer begeerte
was. Sy seyden: Dat salmen v seggen. Sy hebben my geuraecht
na mijn ouderdom. Ick seyde: Dat en weet ick niet, wilt ghy
goet bescheyt daer van hebben, ghi sout dat moeten mijn moeder
vragen. Rons. Segt ons so nae als ghijt weet. Jooskint. Tusschen
twintich ende dertich Jaren. Doen schreef haren Schrijuer: Tus-
schen dertich ende veertich Jaren. Rons. Wanneer waert ghy

1) Bij al zijne bereidheid om te lijden voelt hij zich tegen de betoogen der
geestelijken niet opgewassen.

2) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Eerst Van Braght heeft »goet
enzv.» veranderd in: »sij zijn soo licht om te wederstaan». Bedoeld is: dat zouden
zij zijn, wanneer zij zich op gronden, b. v. uit de Schrift, beriepen: de onjuist-
heid van deze zou ons duidelijk genoeg zijn: maar tegen de leugens in plaats
van gronden, die zij met duivelsche sluwheid dikwijls bijbrengen, zijn wij arge-
loozen niet altoos zoo bestand.

3) »Ronse» is Pieter Titelman, de bekende inquisiteur van Vlaanderen: zie Bor,
Brandt, enzv. Hij was deken van Ronsse, de vlaamsche naam van Renaix. Ook
Peter van Werwik, Hans de Vette en anderen zijn door hem ondervraagd: zie hunne
brieven; en over een bewijs hoe berucht hij was, fol. 127 v°. Polet is misschien
de Kortrijker Joannes Pollet, kanunnik van St. Pieter te Leuven, bij Molanus, *Les*
quatorze livres sur l'hist. de Louvain, publ. p. de Ram, 1861, p. 144 vermeld.

laetst te biechten? Joos. Waerom vraecht ghy dat? Rons. Ic be-
gheert te weten. Joos. // Ghy en hebt my niet doen vangen, ghy *Fol. 112ro.*
en weet wel hoet met my staet ¹⁾. Antw. Wy en doen. Joos. Van
wien zijt ghi, oft van wiens wegen zijt ghy tot my gecomen? Antw.
Van Gods wegen. Joos. Dat en gelooue ic niet. Vrag. Waerom?
Joos. Om dat ghy my geuangen hebt om te weten ²⁾ hoet met my
staet, want alle * die de Heere wtgesonden heeft om te gaen lee- *Mat. 28. c. 19.*
ren, ende hebben niemant in geuancenissen doen leggen, want hi
santse wt, ende beual haer, † so waer sy quamen ende men haer *Mat. 10. b. 14.*
niet en ontfinge, dat sy tstof van haren voeten schudden soudent,
ende vandaer gaen. Polet. Ghy hebt wel gelesen, dat * Paulus *1. Cor. 5. a. 3.*
sommighe ouerghegeuen heeft den Duyuel. Joos. Toocht my waer *1. Tim. 1. c. 20.*
dat Paulus haer in gheuanckenis leyde, dat vraech ic v. Polet.
Ic en wetet niet. Joos. Waerom bestaet ghi v dan yemant op te
brengen ³⁾ sulcke scriften, die ghy selue niet en weet? Ja daer en
bouen yemant te vangen, om te brengen totten gelooue, oft v ge-
looue goet waer, dat ic niet en houde dat het goet is, want ic en
houde v van God niet. Vrag. Waerom? Joos. Om dat de Heere
seyt † Ic wil gehoorsaemheyt ende geen offerhande, ende om dat *1. Re. 15. c. 22.*
ghy hem niet gehoorsaem en zijt. Vrage. Waer in? Joos. Om dat *Ozee. 6. b. 11.*
Christus gheboden heeft, datmen den † verdoolden den rechten *Mat. 9. b. 13.*
wech wijsen sal, ende ghy segt dat ick verdoolt ben, waerom en *12. a. 7.*
hebt ghy my niet het rechte gewesen? want ic en soecke anders *+ Mat. 18. b. 12.*
niet dant rechte. Antw. Daerom zijn wy gecomen. Joos. Daerom
moest ghy gecomen hebben, daer ick woonde. Antw. Wy en wis-
ten niet waer dat ghy woondet. Joos. Ghy wister den Baeliu wel
te senden. Ant. Hadt ghy een goet schaep geweest, ten soude niet
behoeft hebben. Joos. Christus verliet * die neghen en tnegentich, *Mat. 18. b. 13.*
ende hy ghinc // dat verloren soecken. Doen seyde Ronse: Hout *Fol. 112vo.*
ghy my niet als gestelt van ons heylige vader den Paus, ende ons
genadich Heere den Keyser voor uwen Ouersten? Joos. Ick en
kenne geenē † Ouersten dan Christus. Vrag. Ja, hout ghi dan *Mat. 23. a. 7.*
den Keyser nergens voor? Ick seyde, dat ic wel te vreden was,
dat hy mijn Ouerste was naet vleys. Doen screuen sy, dat ic gee-
nen Ouersten en kende na den geest dan Christus, ende den Key-
ser naet vleesch. Doen seyde Ronse: Wanneer waert ghi laetst te
biechten, segt my toch dat. Joos. Hier en begeere ic niet tegen
v te spreken. Vra. Waerom? Joos. Voor de Heeren in vollen vier-
schare, daer sal ic wel spreken. Daer sout v (seyden sy) dat leuen

1) Gij hebt mij niet doen gevangen nemen of gij wist wel reeds heel goed hoe
't met mij, n.l. met mijn geloof, staat; niet zonder wél te weten hoe enz.

2) Bedoeld is: zooals gijlieden zegt, het met onwaarheid doet voorkomen.

3) Bij iemand te berde brengen, aan te voeren zulke bijbelplaatsen, die enz.

- gelden, dat ghi daer spraect, dat yet aen claue ¹⁾. Segt my (seyde hy) wat hout ghy van der kinderen doopsel? Doen wert ick gedreuen te spreken, ende seyde haer: Niet. Ronse. Ja wat hout
- Mar. 16. b. 15. ghy dan voor een doopsel? Joos. Ic en weet maer van † een ge-
 Eph. 4. a. 5. looue ende van een doopsel. Rons. Hoe lange ist geleden dat ghy gedoopt waert? Joos. Een half iaer of daer ontrent. Dat schreuen sy. Vrag. Wat hout ghy van de Roomsche Kerck? Joos. Ick en houde niet het minste punct van al dat sy houden. Dat was ooc geschreuen. Sy vraechden my so vele, dat ic haer seyde: Ick hebbe mijn gelooue vrymoedich beleden, ende daer voor ben ic bereyt leuende in een vyer te gaen, Dus hout v te vreden, als ghy mijn gelooue weet. Sy vraechden my seer vele. Ick seyde: Gaet van
- Phil. 3. b. 17. my, ick houde v voor * vianden des Cruys Christi, Dus gaet van my, want ghy weet den grondt mijns geloofs, den welken ick v vrymoedich beleden hebbe, dus doet met my dat v belieft, want
2. Mac. 7. d. dese † leden besitte ick door de ghenade des Heeren, ende ick
 Fol. 113 r°. ben oock bereyt, dese // selue af te leggen door die genade des Heeren, Ja te stellen voor zijnen heyligen prijs. Sy seyden vele. Maer ick seyde: Gaet van my, ende en coemt niet meer daer ic
- Mat. 12. c. 30. ben, want ghy zijt † teghen Godt. Vreest ghy den Heere niet?
- Mat. 13. d. 30. Besiet watter staet, Matth. 13. Van den oncruyde des ackers, na dien dat ghy segt dat ick quaet ben, so heeft die Heere geboden, datment sal laten opwassen tot den oogst. Antw. Waert dat wijt lieten opwassen, ghy sout ons al bederuen. Polet: Seyt Augustinus niet? ²⁾. Joos. En spreekt van Augustinus niet, want ic en ken
- Galat. 1. b. 8. hem niet, Ick en houde geen leeringhe dan der * Apostelen, Propheten, ende der woorden die ons Salichmaker gebrocht heeft wten hoogen Hemel, wten monde zijns hemelschen Vaders, ende beze gelt met zijnen preciosen bloede, Daer voor begheere ick int vyer te ghaen, maer Augustinus, Gregorius, Ambrosius, die en ken ic niet. Ronse. Jae, gelooft ghy niet dat onse ghebenedijde Salichmaker is rustende onder het heylige Sacrament? Joos. Dat en ge-
- Eph. 1. b. 20. looue ic niet. Ronse. Waer is hy dan? Joos. † Ter rechterhant
- Collo. 3. a. 1. zijns hemelschen Vaders, * ende sal ten laetsten af comen met die
 * Mat. 24. c. heerlijcheyt zijns Vaders, om te ordeelen leuende ende doode, Vreest dat strange oordeel, ende betert v, ende doet sacken aen,
- Mat. 3. a. 8. ende hayre cleederen, † ende doet penitentie, ende gaet tottet

1) Daar, voor de vierschaar, zou uw leven er meê gemoeid zijn, (ware het) dat gij daar (iets) zeidet waaraan iets kleeft, iets vastzit; n.l. iets bedenkelijks of kettersch.

2) Eerst de Groote Offerboeken en Van Braght plaatsen achter Augustinus dit vraagteeken. Daardoor alleen wordt het zeggen van Polet ook verstaanbaar, als men n.l. aanneemt, dat hij zijne vraag wilde voltooien, maar door Joos in de rede werd gevalen. De geschreven brief kan echter ook wel in vergissing woorden hebben uitgelaten.

volck dat ghy hout loopende, nae uwen valschen Gods dienst, waerschouwet haer, want ghy moordet haere sielen, want ghy segt, dat ghy hebt den sluetel des hemelrijcs van Petrus tijden af, ende altoos by v gebleuen is: Te recht spreeckt Christus, dat ghy † den sluetel hebt, ende dat ghy daer selue niet in comen en sult, ende die daer geerne in wilden comen, die belet ghijt. Ronse. Wie // heeft v gedoopt? Hceft v Gielis die dooper ¹⁾ gedoopt? Joos. Ghy weet hoet met my ghestelt is, zijt te vreden. Polet. Het was Adam pastor. Rons. Oft Daudid Jorisz. Ic sweech. Ronse. Joos segt my wie dat v peters ende meters waren. Joos. Ic en weet van gheen peters. Ronse. V getuygen. Joos. Ick heb v gheseyt, dattet gheschiet is, Dus hout v daermede te vreden, want ic heb alsulcken betrouwen op den Heere, dat ick hope dat hy de * duere mijns monts bewaren sal, dat ic v niet en sal seggen, al sout ghy my in stucken schueren. Si vraechden mi seer veel. Ic seyde: † Gaet van my, want ghy en zijt van God niet. Ant. Wy zijn. Joos. Wech wech, gaet van my, gaet van my, en coemt niet meer daer ick ben. Ende noch veel datter gesciede, dat te lanc waer om schrijuen. Ten laetsten gingen si wech, ende ick was weder gheleyt int cot achter.

¶ Des Sondaechs was ick gehaelt int Schepen huys, daer was de Wet vergadert ende daer was Salome ²⁾, ende meester Cornelius den Deecken van Kestenne, Ronse ende Polet. Ic was daer geset int midden, ende wel vaste gebonden, ende gehouden van twee diefleyders. Ic seyde: Mijn Heeren wat is v begeeren? Ronse. Dat salmen v seggen. Doen lasmen mijn belijdinge van mijn gelooue, die si geschreuen hadden in de geuanckenis, ende vraechden oft ic noch van dien sinne was. Ic seyde, ia ic, daer voor ben ic noch bereyt int vier te gaen. Ronse vraechde, oft ic niet en geloofde, dat Christus van Maria zijn vleys hadde genomen. Ick seyde: Neen. Doen scheent dat Meester Cornelius in onmacht soude geuallen hebben, ende segenden ende cruysten hem seer, ende waren alle seer onstelt, ende daer was een weynich af gesproken, maer sy bliesen gelijc draken haer fenijn den Schepenen in, elck be//las

1) Gillis van Aken, van wien 't bekend was dat hij in ons land aan meer personen den doop had bediend dan een der andere oudsten had gedaan. Zulke oudsten, tot doopen bevoegd, waren er slechts enkele. Onder hen behoorde ook Adam Pastor, de scherpzinnige bestrijder van de drieënhedsleer en daarom gebannen; de man, die door de Socinianen en later de Unitariërs steeds en terecht als een hunner voorloopers is beschouwd.

2) Zoo alle uitgaven. Wil het zeggen: daar was de geest, die eens in Salome het hoofd, het bloed des godvruchtigen heeft geëischt? Of is het een naam, waarmede de vrienden een of andere vrouw, die er bij was, misschien eene aanbrengster, plachten aan te duiden?

- eenen Schepen, ende seyden: Daer staet wel also gescreuen, mer hy en heuet verstant niet, de Schriftuere wilt verstaen zijn, ende brochten van verre veel vernufte redenen, ende staecken die Heeren die ooren vol, ende vraechden my veel vernufte vragen. Ick seyde: Ic hebbe v mijn geloue beleden, hout v daer mede te vreden, ende ic bidde v, niet dat ick weerdich ben, maer door dat roode bloet ons liefs Heeren, laet my met vreden, ghy hebt mijn
- Jer. 26. b. 14. Gelooue, ende my hier in uwe handen, hout v te vreden, † doet dat v belieft. Doen vraechde Ronse, oft ick nergkens by en hadde geweest, ende beswoer my by mijn doopsel ten drie stonden, dat ick seggen soude, wie dat daer by was. Ick seyde, dat ick hem niet een woort segghen en soude. Ronse. Ghy hebt v doopsel versaect, dat en soude v Menno niet wel afnemen, dat ghy v doopsel versaecken sout ¹⁾. Joos. Mijn gelooue ende doopsel ken ick, maer met v besweeringe en heb ick niet te doen, Ic soude daeraen v tooouenaers bekennen. Doen seyde Polet: Men mach wel sweeren.
- Mat. 5. d. 34. Joos. Besiet. Matth. 5. oft hy niet en verbiet, men sal in geender manieren sweeren. Sy seyden: Neen. Ick seyde. Ja. Doen besach Polet in eenen Bibel, die sy met haer gebrocht hadden, eenen grooten boeck, ende het stont so ick seyde. Doen seyde M. Cornelius. Dien Bibel is vals, in ons Latijnsche staet anders. Joos. Brengt ghy valsce boecken neuen my? waerom segt ghy dat hy vals is? ende hi is gepriueillegeert, laet ghyse dan regneren ²⁾ met prijuilegie, ende ghy visiteertse. Ant. Ick en hebse niet geuiseiteert. Joos. Yemant van die gheleerde te Louen. Doen stack Ronse M. Cornelius Roose in, ende seyde: Tis waer, sy zijn gheuiseiteert,
- Fol. 114 v°. ende waren goet, // maer den Prenter hadde een knechtken, ende prentese valsch, binnen dat zijn meester na de stede was. Ronse vraechde my, hoet quam, dat ick so geringe eenen geloofde, die ick by auontueren noyt meer en sach, ende my liet doopen van hem, ende dat ic haer niet geloouen en wilde, die ick dagelijcx sach, iae haer die daer present waren, ende my die reyse, ende daer te voren (also sy seyden) onderwesen, ende waerom dat ic hem niet geloouen en wilde mijnen Pastoor, die dagelijcx het Euangelium predickte. Doen antwoorde ick, om dat hy logenachtich was, ende dat ic hem hadde hooren preecken, datmen nergens en vant geschreuen, dat Maria moeder ende maecht was, maer (so hi seyde) om dattet haer kercke leerde, daerom moestment geloouen, daerom (seyde ick) en wil ic hem niet hooren, want ic in Esaia
- Esa. 7. c. 15.
Matt. 1. c. 23.
Luce. 1. c. 26.

1) Misschien ligt dat verzaken hierin, dat Joos weigert te antwoorden, weigert zijn doop te bekennen, en daarmede den plicht verzaakt van zijn Heer te belijden.

2) In omloop zijn.

ende in Matheo, ende in meer ander plaetsen, gelesen hadde ter contrarie; hoorende de logenen wt uwen monde gaen, so en hebbe ick nae dien v noch geen gehoord, noch niet en sal, hope ic door de genade des Heeren. Hy seyde: Neen? Ic seyde: Ja, ende presentere mijn lichaem ter banc, tegen het uwe. Maer hy en hadde daer toe genen lust, ende seyde: Soudemen niet op de pijnbanke? ¹⁾ Ronse. Ghy bekent dat ons Kercke niet goet en is, om dat wy niet onstraffelijc en zijn, zijt ghi onstraffelijc? Daer isser van uwen volcke dootslagers, om datmen haer niet en heeft willen geloouen, ia haer leer niet en heeft willen aenhangen ²⁾. Joos. Hebt ghy sulcx aen my gesien, oft yet anders dant betaemt? Ic ben hier in de handen des Rechters, dat sy my daer af straffen. Rons. Wy en weten alsulcx van v niet. Joos. En segt my dan niet wat een ander doet, noch en hout my (om dat een ander doet) niet voor quaet, * deen en sal des an//ders last niet dragen, ghy het mijne, noch ick het uwe, † de siele die sondicht, die sal steruen. Ende noch veel meer, dat sy seyden, dat niet schrijuens weert en is. Noch seyden sy, dat Christus hadde gheseyt, * dat op Moyses Stoel die Scryben ende Phariseen saten, ende ons geboden hadde te doen na hare geboden maer niet na hare wercken, daerom (seyden si) doet wat wy v raden, mer niet na onse wercken, want Christus leert v dat. Joos. Wien seyde Christus, dat op Moyses Stoel saten? Antw. De Phariseen. Joos. Coemt v de schrift toe? Ant. Jae. Joos. So bekent ghi, dat ghi van haren geslachte zijt. Doen vraechde mi M. Cornelius de Prochepape, waerom dat ic niet en geloofde in een punct van de Roomsche kercke, ende dat ick wel geloofde dat Christus gecruyst was, dat gelooft ooc de Roomsche kercke, dat is ymmers een punct, ende waerom dat ic geloofde, dat Matheus Euangelie, Euangelie was, ende dat nergens beschreuen en staet, ende wilde my togen, dat Paulus geschreuen hadde voor die Euangeliste. Doen seyde ic: Toocht my, dat Paulus

Gala. 6. a. 7.

Fol. 115 r°.

Ezec. 18. c. 20.

Mat. 23. a. 1.

1) Mij niet duidelijk; misschien breekt Joos hier zijn bericht midden in een volzin van den deken van Ronsse af, omdat hij liever tot een ander gedeelte van hun dispuut, een gedeelte dat hem belangrijker voorkwam, wil overgaan.

2) Titelman bedoelt natuurlijk de Wederdoopers te Munster.

3) Blijkbaar betoogt Cornelius aan Joos: wanneer gij één geloofspunt of artikel van de roomsche kerk aanneemt, hebt gij geene reden om andere te verwerpen; nergens in de Schrift wordt Mattheus' Evangelie genoemd, gij op uw streng schriftuurlijk standpunt moogt dit dus niet aannemen; een tekst uit Mattheus heeft in ieder geval minder gezag dan een uit Paulus, die vroeger geschreven heeft. Heel duidelijk is echter de bewijsvoering niet. Verwerpt Cornelius Joos' toepassing van Matth. 23:1? Of had hij in zijn betoog, 'twelk natuurlijk niet van woord tot woord wordt medegedeeld, teksten als 1 Cor. 15:1, 3 of Gal. 1:9, 11 aangevoerd en getracht daarmede Joos in 't nauw te brengen?

geschreuen heeft voor Mattheus. M. Corn. Wat hebt ghy daer mede te doen? Joos. Soude ic daer niet mede te doen hebben? Het gelt my dleuen ende mijn siele, nae v seggen. M. Corn. Hy is uerwonnen. Joos. Swijcht, ghi en zijt niet spreekens weert, ende siet toe, dat ghi niet en segt na mijn afwesen, dat ghy my
 Luce. 7. d. 33. verwonnen hebt, ofte dat ic den * Duyuel inhebbe, ofte my ver-
 Joan. 7. b. 20. doemt onder het simpel vole, ende noch meer verleyt. Doen seyde Ronse: Ghy zijt verdoemt, indien ghi alsoo blijft. Joos. Waerom? Ronse. Om dat ghy niet en gelooft. Joos. Ick gelooue, ende ick houde mijn gelooue so crachtich, dat ic lieuer int vyer soude gaen,
 Fol. 115 v°. dan een punct // ouertreden. Daer gheschiede noch vele, te lanc om schrijven. Ten laetsten was ic weder geleyt in die geuanckenisse, daer waren my twee boeyen aengheslaghen. Ick seyde:
 Acto. 21. b. 13. * Ick en ben niet bereyt alleene my te laten boeyen, maer die versmaetste doodt om den Naem des Heeren te steruen.

¶ Polet quam des maendachs met den Smoutvercooper ¹⁾, ende vraechden hoet met mi stont. Ick seyde, dat noyt soo wel en stont, dies ick den Heere loefde. Sy seyden, datse daerom seer blijde waren. Doen seyde Polet: Joos, soude v dinck goet wesen, ende v Kercke? Die Duytsche hebben een Gemeente, Die Engelsche hebben een Ghemeente, maer waer zijn die Leden van uwer Ghemeente? ²⁾ ghi en zijt geen Kercke alleen, Laet hooren oft ghy oock een hoopken zijt, ende wie uwe Leden zijn. Doen seyde
 Mat. 16. d. 23. ick vijf of ses mael: Achter, ende gaet van my * Sathanas, Ende
 Mat. 25. c. 31. liepen doe alle beyde wech. Doen seyde ick: Nu spreekt ghy, † ten oordeele sal een ander spreekken. Dus en hebbe ick haer niet meer gesien. Ick hebbe gehoord, dat ick seer gepijnt sal worden, want si meynen van my te weten ³⁾ al die ghelegentheyd, maer ick be-
 1. Tess. 5. c. 25. trouwe den Heere, dat hy mijnen mondt bewaren sal. Dus † bidt den Heere voor my, dat hy my wil bystaen, want haer dorst na

---

1) Evenals later »olliemaker», fol. 117 v°, is »smoutvercooper» (smout beteekent niet anders dan vet, smeer, olie) een scheldnaam voor de priesters, die bij het sacrament der stervenden en misschien ook bij andere plechtigheden gewijde olie gebruiken. Waarom hier de deken van Ronse zoo wordt genoemd en Polet niet, op de andere plaats Polet »de oliemaker» heet en niet Titelman, terwijl toch de een even goed als de ander priester en deken was, weet ik niet.

2) Het gewone verwijt tegen de Doopsgezinden, dat zij geene kerk vormden maar slechts een troepje saamgeloopen lieden waren. — Merkwaardig is 't, dat Polet hier van eene duitsche en eene engelsche (kerk) gemeente spreekt als van bekende corporaties, en dat in 1553 en in de zuidelijke Nederlanden. De laatste is zeker eene gemeente van engelsche kooplieden geweest. Valt dit dispuut in 't laatst van 1553, dan had misschien Polet nog meer aanleiding om van haar melding te maken; zij was wellicht toen versterkt door de overkomst van uitgewekenen na de troonsbestijging van Maria.

3) Zij denken, dat zij van mij zullen te weten komen.

veel bloets, mer sy en connen niet meer, * dan haer de Heere toe Joa. 19. a. 11.
 en laet. Dus beuele ic my in de handen des Heeren. Ende wat
 ghy hoort buyten desen Brief seggen, hout dat voor loghen. In
 een teecken der waarheyt hope ic desen Brief te bezegelen met
 mijnen bloede. Hier toe geue God zijn genade, op datter zijnen
 Naem mach door gepresen wor-
 den, Amen. //

¶ Dit is noch eenen Brief
 ofte Belijdinghe vanden selfden
 Jooskint.

Fol. 116 r°.

[n°. 2.]

Tot prijs des Vaders.

ICK Jooskint, gheuanghen om dat * getuygenisse in Christo Apoc. 1. a. 9.
 Jesu, biddende ende vermanende alle lieue vrienden, ende alle
 lieue broeders ende susters in den Heere, metter genaden des Va-
 ders, des Soons, ende des heyligen Geests, biddende door dese ghe-
 nade, dat sy niet alleen mijn bede ofte vermaninghe en souden
 waer nemen oft beleuen, maer dat hem een yegelijk (also ick hope
 by der hulpen Godts) daer toe soude willen begeuen, om die waer-
 schouwinghe des Heeren waer te nemen, ende dat een yegelijk
 hem soude begeuen tot die * beteringhe des sondigen leuens, also ick Math. 3. a. 8.
 oock daer niet aen en twijuele, dat elck doet, die den Heere van
 gantscher herten vreest, want de Schrift spreekt: † Die den Heere Eccli. 15. a. 1.
 vreest, die sal goet doen, Jae de † vreese Gods is het beginsel Eccli. 1. b. 16.
 der wijsheyt. Nae dien dan dat ons de vreese Godts tot duechden
 stiert, soo laet ons dan den Heere vreesen, want Christus Jesus is
 ons dat selue eyschende, met zijnen ghebenedijden monde, daer hy
 seyt: † En vreest niet die dat lichaem dooden, die siele en mo- Mat. 10. d. 28.
 ghen sy niet dooden, maer vreest hem, die na dat hy doot ghesla-
 gen heeft, die macht heeft siele ende lijf te werpen in die eeuwige
 verdoemenisse. Dus vermane ick v met dese woorden, niet alleen
 met dese woorden, maer metter gheheelder somme der schriftueren
 dat hem een // yeghelijk soude willen begeuen, om die te * be- *Fol. 116 v°.*
 waren, want Christus seyt: † So wie dese mijn woorden hoort *Luc. 11. c. 28.*
 ende bewaert, dien sal ick ghelijcken by eenen wijsen man, die *† Mat. 7. c. 24.*
 zijn huys opten steen getimmert heeft, ende als daer eenen plas
 regen viel, ende als stroomen quamen, ende winden waeyden ende
 sloegen tegen dat huys, so en ist nochtans niet geuallen, want het
 was op den steen gefundeert. Ende wie dese mijne woorden hoort,

ende niet en doet, die is eenen sotten man ghelijc, die zijn huys opt sant getimmert heeft, ende als daer eenen plas regen viel, ende de stroomen quamen, ende de winden waeyden, ende tegen dat huys sloegen, doen vielt, ende zijnen val was groot.

So pijn hem een yegelijck daer toe neersticheyt te doen, om hem seluen waer te nemen, ende den periculosen tijt te lossen ¹⁾:

Eph. 5. b. 16. Want Paulus seyt: * Lost den tijt, want het is quaden tijt, Dus neemt den tijt waer, ende vermaent malcanderen, want den noot

Ephe. 6. b. 12. eyschet, ende een yegelijck wapene hem wel, gelijc als ons † Paulus vermaent. Want wy en hebben niet alleen met vleysch ende bloet te campen. Te recht heeft Paulus dat geleert, dat beuoele ick nv so wel, lof moet de Heere hebben, die my met dese wapenen so ghetrouwelijck bystaet, ende gelijc als hy belooft heeft,

Luc. 21. b. 14. als wy voor sulcken soudens gheleyt worden, * ons eenen mont soude geuen om te spreken, my nv den mont open ghedaen heeft, lof moet hy hebben, so dat ick door de genade des Heeren my vromelijck verweere met mijns Heeren woort, ende mijn vianden vromelijck tot vijf stonden wederstaen hebbe, niet alleen mijn vianden, * maer de vianden des Cruyces Christi, also ghy noch wel hooren sult. //

Fol. 117ro. ¶ Ghy sult weten, hoe dat ic opten dach diemen in Babel S. Thomas noemt, hebbe gelegen int cot, daer ick altijts geleghen hebbe, nae de noene hebbe gesien ende ghehoort, als dat vleyschelijke ²⁾ ende wereltlijke heeren zijn ghecomen in de geuanckenisse, ende oock den hoogen Baeliu. Doen quamen de Dienaers, ende seyden: Joos coemt wt, doen seyde ick in mijnder herten:

Psa. 51. b. 17. † Heere, doet open mijn lippen, mijnen mont sal dijn lof wt spreken. Met dien quam ick binnen voor haer. Doen lichte Ronse ende Polet elck haer viertote ³⁾, ende seyden: Joos Godt groete v, ende negen my toe met haren hoofde. Doen lichte ic oock mijn bonette, seggende: Godt is my wel sulcken groete weert, Jae ende noch meer, ick ben bereydt voor zijnen Naem dese leden (de welcke hy my door zijn genade verleent heeft) weder voor zijnen prijs af te legghen, de Heere is my wel so veel weert, want wy

Mt. 27. d. 34. hebben hem wel so vele weert ghesien ⁴⁾, als dat hy den * bitteren doot voor ons ghestoruen heeft. Doen seyden de Inquisiteurs: Joos zijt ghy noch niet beraen? wilt ghy noch niet afstaen? Ic seyde:

Psa. 34. b. 15. Jae, * altijt vant quaet doen. Waerom en vraechde ghy my dat niet, doen ick noch inder boosheyt liep, als ick alderhande onge-

1) In latere vertalingen: uitkopen.

2) Zie aantekening 1 op fol. 111ro.

3) Vierpunt, baret.

4) N°. 11, 1599 voor het eerst: »gheweest". Zoo alle lateren, ook Van Braght.

rechticheyt vseeerde? Sy seyden: Ghi hadt mogen ten sermoen gaen, Ende vraechden nae mijn gelooue, dwelc ick vrymoedich beleden hebbe. Doen seyden sy: Spreeet tegen ons, ende segt oft ghy noch niet beraen en zijt. Joos. Tegens v en spreke ic niet, want ghy en zijt van Godt niet. Hoe soude ick aen v geloouen? * Christus is voor my gestoruen, daer aen gelooue ick, maer ghy en sout niet willen voor my steruen, noch den eenen Deecken noch den anderen Deecken (daer waren // twee Deeckens: Ronse ende den olymaker ¹⁾) noch den eenen Prochepape noch den anderen en souden niet willen voor my steruen, Ick ben op mijnen hals geuangen, laet my vry, ende sterft ghy voor my. Antwo. Wie leert datte? Joos. Christus, ende seyt: * Een ghoet Herder heeft zijn schapen lief, ende laet zijn leuen voor zijn Schapen, Ghy segt dat ic, in dit propoost ²⁾ blijuende, moet verdoemt zijn. Ronse. Jae. Joosk. Tis dan wonder dat ghy my dooden sult, aenghesien dat ick in een propoost ben, daeromme dat ic sal verdoemt zijn, Laet my ghaen, tot dat ick in een beter ben. Antwo. Wy sullen van v scheyden. Joos. Ja ghy, ende my + ouergeuen. Polet. Paulus heeft wel ghegheuen inde handen des * Duyuels. Joos. So doet ghy oock, ghy hebt my verdoemt, hout v dan te vreden, sonder my inde handen des Rechters te leueren. Paulus en heeft so niet gedaen, noch Christus en heeft so niet geleert, Mat. 28. Mar. 16. Daer hy seyt: Gaet, predict dat Euangelium allen creatueren, mer Christus en seyt niet: Die v niet geloouen en willen, te sluyten in coten, ofte met groote boeyen aen de beenen. Hebben sy * Christo al gelooft, die hem hebben hooren preecken? Hebben sy alle de Apostolen ghelooft, diese gehoort hebben? Antw. Neen. Joosk. Hebben dan de gene die de Apostolen niet ghelooft en hebben, gedoot gheweest? Antw. Neen. Joos. Hoe coemt dan dat de Apostolen sulcs niet gedaen en hebben, ende dat ghy segt dat ghy stede houders zijt van den Apostolen, dat ghi v bestaet ons te dooden? oft wy schoon quaet waren, na v seggen, Maer ick heb een beter hope dan ghy segt. Polet. Dat sal ick v segghen. Hebdy niet ghelesen, hoe dat Elias * Baals Priesters ter doot // brochte? Jooskint. Jae ick, ende dit faelter noch om v lieden oock tonder te brenghen, want ghy dient Baal noch seerder dan sy deden, ende ghy suypt ende brast veel seerder met * Jesabel, dan si deden. Ant. Wat gaet v dat aen, ghy siet altoos na onse wercken. Joos. Christus heeft my leeren den * boom aen die vruchten bekennen, ende seyt, dat eenen quaden boom geen goede vruchten draghen en can, noch eenen goeden boom gheen quade vruchten, ende also

1) Zie aantekening 1 op fol. 115 v°.

2) Voornemen, besluit.

voort van dier materye spreekende. Ende ick seyde: Na dat v wercken niet goet en zijn, so en houde ick v niet voor ghoet. Vraghe. Sijt ghy dan ghoet: Joosk. Dat en hoort ghy my niet segghen, Daer en is * niemant goet dan God alleen, ende al seyden wy dat wy goet waren, dat wy niet en doen, ghy segt daer tegen dat wy quaet zijn, ende dat by oorsake, die ghy my seyt, doen wy int Schepen huys waren: Als dat wy alsmen ons niet geloouen en wilt, dat wy, die ons niet gheloouen en willen, doot steken. Ronse. Dat segge ic noch. Joos. Waer hebt ghy sulcx aen my ghesien, naedien dat ghy segt, dat ick tvole geleert hebbe, heb ick yemant doot gesteken ofte geslagen, ofte een hayr verwerret, ter oorsaecke van mijnder leeringhe, die ghy segt dat ick leere voor een opinie? Antw. Wy en weten alsulcks van v niet. Joos. Ick weet sulcks van v, ghy verbrandtse ofte versmoortse, die uwen valschen Godsdienst niet en willen aenhanghen? Te recht hebt ghy v seluen geoordeelt in dese sake. Antw. Dit en vordert niet, laet ons disputeren vant gelooue aengaende. Joos. Ic en wil niet disputeren hier alleene. Doen seyden sy: Gheeft ghy v dan verwonnen? Ende meenden my den Rechters ouer te geuen, hadde *Fol. 118 vº.* ick gheseyt, iae. Doen // seyde ick: Neen ick, waerin hebt ghy my verwonnen? ick heb geseyt, niet eens, vijftich mael: Toocht my een beter ¹⁾ met dat Euangelische woort, ick begheert af te gaen. Ant. Laet ons dan beginnen. Joos. Wel, voor dat Schepen huys, in die tegenwoordicheyt van een groot vyer, die daer verwonnen is, salmen daer in werpen. Antw. Dat en sal v niet ghebueren. Doen seyde den onderBaeliu: Ghy soect commocie te maken. Joos. Ghy hebt ghemaect met mijn vanghen, hadt ghy my laten wercken, Cortrije en stont niet alsoot nv staet, het en stont in seuen Jaren alsoo niet. Polet. Men sal v daer niet brenghen, ende dat by oorsaecke, om dat ghy v fenijn niet spreiden en sout. Joos. Ghy behoort wel voor tSchepen huys te comen, ende hoet meer volcks hoorde, hoet beter waer, want hebbe ick de luegen, ende hebt ghy die waerheyt, schaemt ghy v dan van die Waerheyt voor tvolek? Brengter my, ende toocht my, dat ick onghelijck hebbe, so sult ghy dat volck den mont stoppen, ende segt als ghi my verwonnen hebt: Dit is den man, die tegen het Christen gelooue gesustineert heeft, nv toogen wy hem met scriftuere, dat hy onghelijck heeft, ende werpt my dan int vyer, dan sal het volck ghesticht wesen, Wilt ghy dat niet doen, soo en wilt ghy niet dattet volc de waerheyt weet. Ronse. Men sal v daer niet brenghen om te spreeken, alsmen v daer brengen sal, dan salmen

---

1) N.l. een beter geloof.

v het spreekken wel beletten. Joos. Waerom, het vole heeft vijf sinnen, ende die vijf sinnen heeft, die sal wel hooren oft ick ghoet oft quaet spreekke. Ronse. Men sal v tspreken daer wel beletten. Joos. So doet, steet my coenelije in eenen sac, ende versmoort my by nachte, dat gheen menschen en sien, // sietet hy die * her- *Fol. 119 r°.*
 ten ende nieren doorsiet, daer sietet volcx genoeg¹⁾, ende die salt *1. Re. 16. a. 7.*
 sien, ende hem seluen wel wreeken, ic latet op hem staen, want *Jere. 17. b. 10.*
 ick ben doch bereyt dit vleys af te legghen, tsy int vyer oft int *Apo. 2. c. 23.*
 water, tsy voort Schepen huys, oft hier in dit vyer, (ende dat was
 tvyer in den heert) ist niet groot genoeg, maket meerder. Doen
 leyden si my weder voor te disputeren, ende seyden, dat sy ge-
 sonden waren van God, ende gestelt als stedehouders Gods. Ick
 seyde: Niet, want ghy hebt v beneficye gecocht, oft sy zijn v ge-
 geuen, ofte ghy hebtse gewonnen met dienen, maer die God ghe-
 sonden heeft, die zijn van den aenbeghinne der werelt anders ge-
 sonden. Sy seyden dat sy my met schriftueren souden toogen, dat
 sy ghesonden waren. Ic seyde: Toocht. Antw. Dat ist, dat Petrus
 den sluetel was gegeuen, ende hy was Paus ende hy was hem
 gegeuen ende zijn nacomers. Joos. Toocht my datter naecomers
 staet. Antw. Dat salmen v wel toogen. Joos. Toget my dan. Doen
 las Ronse in een Testament, Matth. 16. Van dat Christus vraechde: *Mat. 16. b. 13.*
 Wie seggen de lieden des menschen Sone te zijn? Tot daer Chris-
 tus seyt: Ick geue u den sluetel, doen en stonter van geen naco-
 mers. Doen seyde hy: Ghy hebbet wel ghehoort, doet ghy niet
 Joos? het is so lanck, ick soude voort lesen, maer het is te lanck
 werc. Joos. Ic wil dat ghy voort leest. Rons. Hoe verre? Joos.
 Tot daert staet van de nacomers. Ron. Ghi hebt wel gehoord dat
 hy seyt: † Op desen steen sal ic mijn Kercke funderen. Also is *Mat. 16. c. 18.*
 hy gefundeert op S. Peter, ende hy was Paus. Joos. Christus ist
 fundament, gelijc als Paulus seyt, 1. Co. 3. seggende: * Daer en *1 Cor. 3. b. 11.*
 mach gheen ander fundament gheleyt worden, behaluen datter
 ghe//leyt is, dwelcke is Christus Jesus, Maer Peter en is tfunda- *Fol. 119 v°.*
 ment niet, noch hy en fundeerde de Kercke niet op Peter, maer
 op de belijdinghe van zijnen gelooue, daer hy beleedt: † Ic belijde *Mat. 16. c. 18.*
 dat ghy zijt Christus den leuenden Soone Gods, Soo is Christus
 dan dat fundament. Maer laet ons spreken (seyde ick) vanden
 sluetel, ghy valt vanden sluetel op de Kercke, ghy segt dat ick

1) Verdrinkt mij heimelijk des nachts (hetgeen dus voorkwam): (al doet gij dit nog zoo in 't verborgen) ziet het de Alwetende, dan ziet het genoeg volks; dan is dat evengoed alsof een aantal menschen het aanschouwen, groot genoeg om het aan het licht te brengen. Immers de Heer, die 't ziet, zal zich wel wreken. In zijne gevolgen wordt uw misdrijf openbaar.

van deen op dander loope, blijft ghy by een ¹⁾, ende toocht my gelijc als ghy gesustineert hebt, als dat Christus seyt: Ick geue v den sluetel ende uwe nacomers. Sy seyden: Dat sullen wy v wel togen. Mer hoort, tis dit, seyde Polet, ende quam voort met een vernufte reden. Ic seyde: Ic en ben met geen reden te payen, toocht my int boec. Doen seyde Ronse. Wy wetent wel van buyten, so doet ghy oock, hooret ons van buyten spreken. Ick seyde. Leset. Sy seyden: Ist niet alleleens weer ²⁾ wijt lesen oft spreken? Joos, hoort dat ic v seggen sal. Ic seyde: Ic en ben met geen seggen te vreden. Doen zijt niet lesen en wilden, doen sprac ic den hogen Baeliu aen, ende Roegaergijs ³⁾, ende seide: Mijn Heeren, ic begeere dat ghy my bystaet in dese sake, ende doet haer dit lesen, oft ic segge, dat ghy geweldige zijt, ende geen Rechters. Doen seyden sy: Leset hem. Doen lasen sy, Mat. 16. Ronse last, Doen hijt niet en vant, wert hy (so wit als snee ⁴⁾) Doen seyde hy: Het en stater niet. Polet. Die selue woorden en staen daer niet, mer den sin staet, Mat. 28. Ende las: * Ick blijue by v totten eynde des werelts. Joos. Dat en is niet daer hy seyt. Ic gheue v den sluetel, ende uwe nacomers. Polet. Wilt ghy iuyt die woorden hebben, die en staender niet, maect ghy daer af so vele? Joos. Neen ick, maer om dat ghy segt, dat ghijt my too-//
Fol. 120 r°. gen sout. Ron. Swijcht ghy, ghy en zijt niet sprekens weert. Joos. Waerom soude ick swijghen, daer ghy met uwen valschen Mandamenten hebt vercreghen, dat noch Procureur noch Aduocaet voor ons spreken en mach, noch geen vrienden, wilt ghy niet dat ic spreke, hadt my dan daer achter int cot laten liggen, Mer ic en sal niet swijghen, om v noch om niemant, ick en ben noch dief noch moorder, noch vrouwen schender, waerom soude ick spreken laten? ick sal my verweeren ten fijne ⁵⁾ dat mij mijn leuen gelt,
Job. 27. a. 3. ende niet swijgen, also langhe als my de * tonge inden mont roert, maer swijcht ghy N. ⁶⁾ ghy en zijt niet sprekens weert. Ghy

1) Gij zegt, dat ik telkens van het eene punt naar het andere afdwaal: houd gij dan voet bij stuk.

2) »Is 't niet eenerlei of wij het lezen enz.»

Van Braght verstond dit »weer" niet meer en maakte er »waer" van.

3) Een der rechters, die Rogier Gijs of Rogarius heette?

4) Zoo in alle uitgaven, tusschen ronde haakjes, terwijl de woorden, die de uitgevers op fol. 56 v°, 206 v° en nog op een paar plaatsen ter verduidelijking in den tekst voegden, tusschen vierkante haakjes staan. Misschien was in den brief — 't komt juist in 't schrijven van Joos Kint meer voor, o. a. fol. 113 v° en 114 v°, — hier iets bij vergissing weggelaten en vond daarom de uitgever het noodig een paar woorden in te voegen; wat hij op eene andere wijze wilde aanduiden dan wanneer hij iets ter opheldering inlaschte. Van Braght heeft die haakjes verplaatst.

5) »Met het oog hierop dat het (»dat" voor »dattet") mijn leven geldt."

6) Evenals op andere plaatsen voor ons »N. N.": een persoon, die aangeduid wordt maar dien men niet met name wil noemen.

sielmoorders, ghy * vianden des Cruys Christi. Doen leyden sy Phil. 3. b. 17. my noch voor te disputeren. Ick seyde: Voor t Schepenhuys maer hier niet. Antwoort. Daer en salmen v niet brengen. Joos. Wel, so † doet dat v belieft, ick heb v mijn gelooue beleden, int eerste Jer. 26. b. 14. doen ick hier quam, ende ick hebt v hier te voren geseyt, meer dan vijftich werf, ende segt v noch, dat ick niet en houde van al v cremerye, noch van een punct dat de roomsche Kereke hout. Ronse. Hout ghy niet vant Sacrament? laet hooren wat ghy daer af hout. Joos. Eenen afgod, een beetken bloemen ¹⁾, ende hadde ick uwen oly, daer soude ick mijn schoenen meede smeerren. Ron. Wy hooren wel, dat ghy stout ghenoech zijt. Doen begonster eenen strijt, ende meenden my te oueruallen, ende ic weerde mij vromelijc met des Heeren Woort, alsoo eenen knecht toestaet, die zijnen meester lief heeft. Ende de * Heere gaf my so te spreec- Luc. 21. b. 14. ken, dat ick binnen drie vren niet een reden en sprack, sy en bleuen daer in te cort. Doen werter vant Menschwerdinghe verhaelt, het welcke sy // wilden wtuoeren op de stomme letter ²⁾. Fol. 120 v°. Mat. 1. Dit is dat Boeck der gheboorten Jesu Christi des Soons Mat. 1. a. 1. Davids. Waer op dat ick seyde datter stont. Matth. 22. Doen Mat. 22. d. 41. Christus vraechde den Scriben ende Phariseen: wat dunct v van Christo, wiens Sone is hi? Sy seyden: Davids. Hy seyde tot haer: Hoe noemt hem dan Daud in den geest een Heere? daer hy seyt: * Die Heere heeft tot mijnen Heere gheseyt: Sit tot mijnder rech- Psa. 109. a. 1. ter handt, tot dat ick uwe vianden legghet tot een bancke uwer voeten, Ist dat hem Daud nv een Heere noemt, hoe is hy dan zijn Sone? Ende niemant en conde hem een woort antwoorden. Ende noch verhaelde ick haer * vande figure Melchisedech, ende Hebr. 7. a. 1. Apocalypsis int laetste, dat hy de † wortel Davids is, De welcke † Ap. 22. b. 16. si niet hooren en wilden, ende bleuen op haren stommen text. Doen ick dat hoorde dat sy haer ongelijck niet en wilden kennen, doen seyde ick: Wilt ghy van het menschwerdinghe spreken, oft van eenighe saecken des gheloofs, coemt voor dat Stadthuys. Doen seyde Polet: Wie soude daer oordeelen, wie ghelijck ofte onghelijck hadde. Joos. Dese ghoede heeren. Polet. Sy en verstaen de Schriftuere niet. Joos. Sy verstaense v wel ghenoech om hier te disputeren, oft int Schepenhuys, sy behoorensen dan oock wel te verstaen, om voor dat Stadthuys te disputeren. En verstaen sy de Schriftuere niet, soo behooren sy haer wel te schamen dat sy Rechters zijn ouer dese saecke, daer sy de Schrift niet en verstaen. Daer ghebuerde so veel, dat ick in een hant pappiers niet schrij-

1) Bloem van meel; de ouwel. 2) Voltrekken, bouwen op de domme letter der woorden, zonder dat met den zin of den geest daarvan te rade wordt gegaan.

uen en soude hare vernuftheyt. Ende ick beuele alle lieue Vrienden, ende alle broeders ende Susters in den Heere, in de handen
Fol. 121ro. des // Heeren: Ende bidde haer altesamen dat sy haer willen
Ephe. 6. b. 11. cloeckelijck * wapenen, want het is noot, ende als sy comen soo
 verre als ick ben, dat sy haer niet en gheuen tot disputatien, want
Mt. 24. b. 24. waert * moghelijck, sy souden ons van der waerheyt trecken. Ic
 laet v weten dat ic so wel gemoet ben, dat ic niet en soude con-
Mat. 5. a. 11. nen geschrijuen de vruechde ofte † blyschap die ick hobbe, ende
 ick hoepe dat den zegel van desen brief sal zijn het aflegghen van
 mijn lichaem, Daertoe geue my de Heere zijn genade, op datter
 zijnen naem mach door ghepresen worden, want ick en soecke
Acto. 20. d. 32. anders niet, dan des Heeren Prijs. † Niet
 meer, blijft den Heere beuolen,
 ende dat woort zijnder
 genaeden.
 AMEN.

Bidt den Heere voor my, ick
 wil den Heere gheerne voor
 v lieden bidden.

Sy seggen: Christus is Davids Soone, verstaet tbediet ¹⁾.
 Is hy Davids Sone, soo en is hy Godes Soone niet.
 Want niemant en heeft twee Vaders, twaer tegen natuere.
 Maer Christus is den eenigen Soone van Godt den Vader puere ²⁾.

CI Eynde van Jooskints Belijdinghe.

1) De beteekenis, n.l. van dit hun zeggen. Deze zoekt de vervaardiger van dit versje, die de doopsgezinde menschwordingsleer belijdt, hierin, dat de mensch Christus dus — anders dan die leer inhoudt — niet Gods wezenlijke zoon zou zijn. Van Braght voegt in regel 1 en 2 vóór »Davids Soone» in: »oorspronkelijk»; d.i. naar zijne afstamming, zijne herkomst; en dit zeker om te doen opmerken, dat Christus ook volgens die menschwordingsleer wèl in zijne hoedanigheid van Messias op den naam Davidszoon aanspraak had, maar niet uit kracht van zijne geboorte uit Maria, niet omdat hij door haar lichamelijk van David afstammen zou.

2) Misschien behooren deze vier regelen tot het door Joos geschrevene. Maar het kan even goed eene bladvulling zijn, door den drukker hier ingevoegd, omdat hij steeds met iederen nieuwen martelaar eene nieuwe bladzijde wil aanvangen en nergens op de voorafgaande eene ruimte wit wil laten. Om dit laatste te vermijden was op deze plaats van het boekje en daar alléén, maar daar ook toevallig zoowel in n°. 1, 1562 als hier in n°. 4, 1570, zulk eene bladvulling onmisbaar.

Merkwaardig is nog, dat de uitgevers van het Groote Offerboek van 1615 dit vers hebben uitgelaten, vermoedelijk om dezelfde reden waarom zij ook fol. 131 v°, 173 v° en 248ro uit hun herdruk van de brieven uit het *Offer des Heeren* eenige volzinnen of woorden weglieten. Op al die vier plaatsen n.l. wordt de oud-menniste menschwordingsleer, die zij, Waterlandsche Doopsgezinden, verwierpen, met nadruk

¶ Een Liedeken van Joos-

Fol. 121 v°.

kint, Nae de wijse: De Mey staet
nv in zijnen tijt ¹⁾).

DE meeste vruecht coemt door Godts woort
Waer door de Christen verquicken
Veel vromicheyts werter gehoort
Binnen der Stadt van Cortrijcken
Vanden gheuangen Jooskint
Die Christum vyerich heeft bemint
En liet zijn leuen vrijmoedich
Bezeglende Gods woort bloedich.

Hy quam voor die Sophisten staen
Segghende, wats v begeeren
Wanneer hebt ghy laetst biecht gedaen?
Wat wilt ghy dat nv voorkeeren? ²⁾
Want dat ghy my dus vangen liet
Alsulex is ymmers niet geschiet
Ghy wist ³⁾ hoe mijn saecken stonden
Neen wy, sy daer op vermonden.

Ronse.
Joos.

Van wien coemt ghy, oft wt wat naem?
Wy comen van Godes weghen
Ick gelooft niet, sprac Joost bequaem
Want om weten mijn gelegen ⁴⁾
Hebt ghy my geleuert in hant
Maer die de Heer om leeren wtsant
Ten is niet geweest haer seggen
Yemant in banden te leggen.

Joos.
Ronse.

Noch sprack Joost met eenen afkeer
Van die Prelaten en Staten
Ick gheloof aen Christum den Heer
* Die hem voor my heeft dooden laten

Esa. 53. a. 8.

beleden. 't Is die »vervalsching», die door de uitgevers van de derde uitgaaf van dat Offerboek, 1626, ditmaal voorstanders van die leer, Twisck c. s., in hunne voorrede heftig wordt gebrandmerkt; waarop toen Alenson in zijn *Teghenbericht* haar heeft pogen te verontschuldigen. In die uitgaaf van 1626, ook in de vierde van 1634 alsmede in Van Braght, zijn die uitgelaten woorden op al de vier genoemde plaatsen weêr ingevoegd. Zie *Doopsgezinde Bijdragen*, 1870, bl. 75—79; 1899, bl. 137.

1) N°. 14 van den *Ausbundt*: »Die beste freud ausz Gottes Wort», met het opschrift: Ein ander Lied von einem der wird Jost genandt, zu Cortrick verbrandt An. 1553. Geht in Jörg Wagners Thon.

2) »Hervorkehren»; voor den dag, op den voorgrond brengen.

3) »Of gij wist heel goed hoe enz.»

4) Toestand.

Rom. 5. a. 6.
1. Pet. 3. c. 18.
†Joan. 10. a. 12.

Ronse.
Fol. 122 r°.
Joos.
†Joan. 10. a. 11.

Niemant en isser onder v
Tsy Paep, Prochelpaep ¹⁾, Deken nv
† Die zijn leuen soude deruen
Ende voor my willen steruen.

Wie leert dat? (daer van bescheyt doet) //
Christus, en seyt: † Een goet Herder
Laet tleuen voor zijn schapen soet
Maer ghy verstoot my al verder
Verdoemende, blijf ick hier by
Daeromme ist wonder, sprack hy
Dat ghy lieden sult ghehenghen
My aldus ter doot te brenghen.

Na dien ick ben in een propoost
Waerom men my sal verdoemen
So laet my gaen West ofte Oost
Om tot een beter te comen
Van v willen wy scheen geris ²⁾
Jae my ouergeuende gewis
Stracx voort in des Rechters handen
Om vast te houden in banden.

* Paulus wel ouergaf Satan ³⁾
Also doet ghy my oock mede
Gheeft mij niet in sRechters hant dan
Paulus doch so niet en dede
Christus dat niet leert, † maer beual
Dat Euangely oueral
Te vercondigen op eerden
Voor cleyn en groot van weerden.

Hy geboot niet, die niet en wil
Gheloouen, int Cot te steecken
En te leggen in boeyen stil.
Al die Christo hoorden preecken
Hebben die selue ghelooft hem
Oft oock die Apostelsche stem? ⁴⁾
Doen wasser daer een die seyde
Neen daer op met corticheyde.

Sijn sy dan al ter doot geleyt
Die niet geloofden haer woorden?
Neen, hebben sy weerom geseyt

Ronse.
Joos.

Polet.
Joos.

*1.Tim. 1. c. 20.

Mat. 28. c. 19.
Act. 10. e. 42.

Joos.

Ronse.

1) »Parochiepaap», met euphonische l.   2) Rasch scheden, scheiden.
3) Paulus gaf wel sommigen over aan den satan.
4) N.l.: en toch is hun, schoon niet geloovende, door de apostelen geen geweld aangedaan.

Deden syse niet vermoorden
 Ende ghy voor Steehouders gaet
 Hoe coemtet dan dat ghy bestaet
 Ons lieden aldus te dooden
 Al waren wy (als ghy segt) snooden. //
 En hebt ghy oock ghelesen niet
 † Hoe Helias heeft beuolen
 Baals Priesters te doon met vliet
 Jae ick, en v onuerholen
 Wt te roeyen, dat faelter noch
 Want ghy dient meer Baals bedroch ¹⁾
 Brast en suypt meer dan sy plegen ²⁾
 Met Jesabel wel te degen.

Joos.

*Fol. 122 v°,
 Polet.
 †3.Re.18.e.40.*

Joos.

Sy brachten Augustijn by int ent
 Dies zijnde Jooskint tonvreden
 Sprack: Die en is my niet bekend
 En brengt van hem voort geen reden
 Want ick en hoūd geen leering meer
 Dan der Apostlen van den Heer
 En der heylicher Propheten
 (Voorseggende Gods secreten).

En die woorden onses Heylant
 Ghebracht van des Hemels Throone
 * Wt den mont zijns Vaders playsant ³⁾
 En heeftse bezegelt schoone
 Met zijn preciose bloet dier
 Daer voor begeer ick tgaen int vier
 Sprack desen Helt stoutelijcken
 Sonder eenige beswijcken.

*Joan. 7. b. 16.
 12. g. 49.
 14. a. 10.*

En als duysent vijf hondert iær
 Drienvijftich wert geschreuen
 Stont Joos aen een staeck openbaer
 Daer hy gheeynt heeft zijn leuen
 Hy heeft den strijt vroom wtgevoert
 Als een stout Camper onberoert
 Broeders wandelt so met lusten
 Dat ghy met Gods vriend muecht rusten.

F I N I S. //

1) De uitgaaf van 1570 heeft »Baal tbedroch»; zoo ook de daarop volgende; eerst die van 1590 en de latere uitgaven hebben den tekst verbeterd zooals ik dien hierboven opneem.

2) Imperfectum: plachten.

3) »Playsant», liefelijk, verheugend, zal wel bij »mont» behooren. Of bij »die woorden»?

Fol. 123 v°.

¶ Dit is die
Belijdinge van Claes de
Praet, inde gheuanckenis wesende te
Ghent, ende is aldaer om des
Heeren woort omge-
bracht, Anno.
1556 ¹⁾.

1. Cor. 1. a. 3. GHenade ende vrede van Godt onsen Vader ende Heere Jesu
Ephe. 1. a. 2. Christo, sy met v lieden te samen mijn liefste broeders ende sus-
ters in den Heere.
- Ephe. 1. a. 3. Gebenedijt si God ende de Vader Jesu Christi, die ons * gebe-
nedijt heeft met alderley gheestelijke gebenedijnghe int hemelsche
wesen door Christum, ghelijck hy ons wtuercooren heeft door den
selfden, eer der Werelt gront gheleyt was, dat wy soudē zĳn
- Eph. 4. a. 1. heylich ende onstraffelijc voor hem inder liefden. † Een yeghelijck
onder v die neme zĳnen roep waer, daer in dat hy gheroepen is,
op dat v die Sathan daer mede niet en quelle in uwer beproeuinge
- Heb. 3. b. 13. * ende vermaent neerstich die een den anderen in der liefden,
10. c. 24. want ick wil v lieden wel vermaeninge schrijuen, maer den tijt en
1. Tes. 5. b. 11. is my niet wel daer toe ghelegen, want ick worde seer gewacht ²⁾
vanden stockmeester, die den Deecken seer ontsiet, ende beureest
is voor hem, nochtans ben ick seer genegen, om v lieden wat te
schrijuen van mijnder examinaten, ende van der Papen boosheden,
ende versierde loegenen, daer mede dat si my meynen te verdoe-
men, maer Godt sy lof, dat hy my het velt helpt behouden. Dit
Fol. 123 v°. scrijue ick v lieden oft // yemant daer door mocht ghesticht wor-
den, van die noch ionck zĳn.

¶ Ten eersten, nae dat ic geuangen was op den sesten dach,
hadde ic seer bedroeft geseten, ende bedruet, ende swaer van her-

---

1) Van hem is verder niets bekend, evenmin als van Joos Kint. Zooals boven is opgemerkt, ontbreken de gentsche sententieboeken van deze jaren.

2) Streng behoed, bewaakt.

ten, dat vleesch was seer verschroemt ¹⁾: Nv moet icker aen, ende veel meer ander strijts aen wijf, aen kinderen, ende de * Satan ^{1. Pet. 5. a. 8.} die my om ginck, om my te verslinden met veel wonderlijke aenuechtingen, dat te lanek waer om te verhalen. Ende op den sesten dach voor die noon, quam die stockmeyster, ende riep my wt, daer ick in gesloten was, seggende: Claes, coemt hier beneden, volcht my, Ende hy ginck voor, Ende mijn herte ontstack my van vruechde totten Heere mijnen God, also dat alle mijnen druc ende benautheyt van my gedreuen was, gelijc het stof van der straeten slaet met cracht. Doen dachte ick: Och genadige God, nv beuinde ick dat ghi * getrou zijt in uwer beloften. Heere † regiert nv ^{Heb. 10. c. 23.} mijnen mont na uwer beloften. Doen leyde hy my in een camer ^{+ Luce. 21. b.} daer sat de Voorschepen, ende noch twee Schepenen met hem, ende die Baeliu, ende een man met eenen grooten baerde, die een groot boeck hadde om te schrijuen, ende sy besagen my seer, doen ick in die camer quam, * ende ick dede seer groote reuerencie, ^{2. Pet. 2. b. 13.} ende ick boot haerlieden te samen vrede. Ende die stockmeyster stelde my eenen stoel, ende seyde: Claes sit daer neder, tis soo die ordinantie. Ende ick sat daerin met eenen blijden moede, het herte totten Heere mijnen God, niet denckende op my seluen, noch op † geen dingen die op deser werelt zijn. Doen seyden sy: ^{Collo. 3. a. 1.} Deckt v hooft. Ick seyde: Het en betaemt nv niet wel. Ende de ^{1. Joa. 2. b. 15.} Baeliu vraechde my: Hoe is uwen naem: Ick seyde: Claes de Praet. Doen seyde hy: Schrijft // dat, ende geboren deser Stadt. ^{Fol. 124ro.} Doen vraechde my die Schrijuer: Sydy van hier geboren? Ic seyde: Ic en weet anders niet. Baeliu. Waer hebdy so lange geweest Claes, de laetste reyse doen ghy wech waert, so lange wten huysse. Cla. In Emderlant ²⁾. Ba. Wat ghinet ghy daer maken? Claes. Ick vernam daer int lant, oft icker niet en hadde weten yet te copen of te vercopen eenich goet ofte yet te doen, daer ic mijn broot hadde mogen mede winnen. Bael. Jae, ende om die broeders te besien, dat hoor ick wel. Claes. Jae Heer Baeliu. Bael. Ja Claes, hebdy een ander doopsel ontfangen, dan ghy ontfinct in uwer ioncheyt, als ghy kersten ghedaen wert? Cla. My en gedenct daer af niet, als ick so ionck was. Baeliu. Hebdy een doopsel ontfangen, daer af dat v gedenct Claes? Cla. Ja heer Baeliu. Ba. Hoe lange is dat geleden? Cla. By vier iaren. Doen verwonderden sy haer alle seer. Die Baeliu vraechde my noch eens: Hoe lange seydy? ³⁾

1) Verschroomen = van schroom beven. Claes verzwijgt het ook verder, fol. 125vo, niet hoe zwaar het hem soms viel getrouw te blijven.

2) Niet alleen in Amsterdam en in Friesland maar ook in de vlaamsche gemeenten was de betrekking met Emden reeds zoo vroeg, in 1550, zeer levendig. Zie fol. 40ro en elders.

3) Zeidet gij.

Doen seyde de ander Schepene: By vier iaren. Doen sach my die Baeliu seer aen, ende vraechde wie sy waren, die met my verkeerren, ende die van mijne broederen waren, die oock gedoopt waren. Ende ick seyde. Tis onse wijs niet malcanderen te vragen, van waer sydy? oft waer woondy? of hoe heet ghy? of wat doet ghy? Baeliu. Ghy lieden en willet niet weten. Cla. Neen wy heer Baeliu. Bael. Dat doet ghy om dat ghi niemant belasten en sout. Claes. Ja

Prou. 1. a. 11. wy heer Baeliu, want wy weten wel, datmen seer nae * ons bloet Mt. 10. b. 16. staet, ende die Heere heeft ons toeghelaten, dat wy † voorsichtich wesen sullen als serpenten. Doen greynden ¹⁾ de Baeliu op my, ende sy spraken seer veel Latijns onder malcanderen. Doen vraechde

Fol. 124 v°. de Baeliu: Waer wast // te doen, dat ghy v doopsel ontfigt? Claes. Tot Antwerpen. Baeliu. Waer daer? Cla. Tusschen S. Joris poorte, ende de Coeper poorte. Bael. In wat huys? Claes. In een cleyn nieu huysken. Bae. Wat ambacht dede men daer in? Claes. Ick en sach daer gheen ambacht doen. Baeliu. Ja Claes wie wasser by? daer moesten ghetuygen by zijn, die ghetuychden dat ghy een Broeder waert. Claes. Daer waren drie oft vier persoonen by, die int huys woonden, ende eenen die my daer in leyde. Baeliu. Wie wast die v daer in leyde? Claes. Het was een ionck man. Baeliu. Van waer was hy? Claes. Ick en vraechdet hem niet. Baeliu. Hoe veel wasser daer met v ghedoopt? Claes. Wy drie. Baeliu. Van waer waren sy? Claes. Ick en vraechdet henlieden niet. Baeliu, wat ambacht deden sy? Claes. De eene was een Met-sers knape, soo my dochte. Baeliu. Waer wist hy v te vinden, die v daer leyde? Claes. Hy hadde my dach gheset ²⁾ inde Coeper Poorte. Baeliu. Wat wist ghy oft de Dooper daer inde Stadt was? Claes. Ick hadde in diuersche stonden daer nae vernomen als icker ginck om mijn Coopmanschap, ende doen hoorde ick dat hy daer was. Baeliu. Waer hoorde ghy dat hy daer was? Doen seyde de Voorschepen: Sy kennen al haer lieden Volcken. Baeliu. Dat huysken daer ghy ghedoopt waert, woonen sy daer noch, oft en weet ghijt oock niet? Claes. Dat huysken was corts daer na heel wt geiaecht. Bael. So en weet ghy daer niet af te spreken, en doedy? Claes. De eene track na Engellant, dander was gebrant, dander en

1. Tim. 3. a. 2. weet ic niet waer sy voeren. Bae. Wat man wast, die v doopte?

Fol. 125 v°. Cla. Het docht mi een * onstraffelijc // man zijn. Baeliu. Ja Claes, wat weet ghy vanden man die v doopte, oft hy onstraffelijck was? Doen seyde een vanden Schepenen? Hy heeft geseyt: Hem docht dat hy onstraffelijc was. Doen seyde de Voorschepen: Dese lieden

1) Valsch lachen of grijnzen.

2) Eene ontmoeting met mij bepaald; een uur vastgesteld.

preecken oock, doense niet? Doen seyde de Baeliu tot hem: Wy plegen ¹⁾ dat alle te vragen, maer wy en vseren dat niet meer. Ende sy cloncken de belle, dat de Stockmeester comen soude, ende my wech leyden. Ende dit schreuen sy. De Schrijuer vraechde, wat volck van Ghent dat ick te Emden gelaten hadde. Ende ick en wilde hem niet antwoorden, om dies wille, dattet zijnen dienst niet en was te vraghen. Ende doen seyden de Schepens tot my: Claes, wy sullen mannen seynden, die sullen v leeren dat rechte gelooue. Cla. Dat rechte gelooue hope ick dat ick hebbe, ende willen sy my daerin verstercken, soo sullen sy my willecoem zijn, maer willen sy my daar af trecken, so en begeere ickse niet. Doen seyden sy seer: Claes, hoortse, hoortse altijts. Doen bedanete ick Schepenen ende Baeliu allegader hertelije, dat sy met my gemo-lesteert waren. Ende de Stockmeesters bode wees my opwaerts te gaen, Doen ginc ick opwaerts. Ende ick wert seer swaermoedich, dat sy my niet geuraecht en hadden na mijn gelooue, ende twee dienaers hadden staen hooren aen de duere, die quamen bouen by my, ende quelden my met veelderley dingen, ende seyden: Arme bloet als ghy zijt, die v leuen daer voor laten wilt, ende v wijf ende kinderen laet ghy inden noot, ten is niet wel ghedaen, dat ghy v houwelijk breeckt, want Godt heuet selue inghestelt. Ick *Gen. 2. c.24.* seyde: Ic en breke mijn houwelijke niet, noch mijn huysurouwe ooc niet, mer diens schult ist, die my van mijn huysurouwe ne-// men, dien staet wel toe te sien, wat sy doen. Sy seyden: Ic soude *Fol. 125 vº.* al spreken, so sy hooren wilden ²⁾. Ick seyde: * Dat en heeft my *Mat. 10. c.32.* Godt niet geleert. Ende ic vermaende henlieden, dat sy haer wach-ten soudon aen sulc bloet te grijpen oft te comen. Ende ic sprac hen wel tegen, ende sy gingen wech, ende baden God, dat hy mi wilde verleenen mijn meeste salicheyt. Doen sat ick daer alleene ³⁾, ende de † Satan quam mi tenteren inwendich voortbrenghende: *1. Pet. 5. a. 8.* Arm mensche, sydy hier om ws geloofs wille? de heeren en vra-gen v na geen gelooue, dan na den Doop die ghy ontfangen hebt, van alsulcken man, ghelijck ghy wel weet, ende quelde my, met al dat hy conde voortbrengen, hy dede zijn beste om my neder te werpen. Doen dacht ick: O ghy boose tenteerder, ghy † moorde- *Joan. 8. d.44.* naer, ick beuoele wel dat ghy zijt de selue die * Petrum quelde, **1. Pet. 5. a.8.* daer hy ons mede ghewaerschout heeft. Ende ick vloot tot Godt, ende hief een geestelijck † Liedeken op, ende sanck met vruech- *Jaco. 5. b. 13.*

1) Oud imperfectum: plachten.

2) »Ik zou maar alles zeggen, zooals zij het gaarne wilden hooren.»

3) Wat nu volgt is eene der weinige plaatsen in deze brieven, waarop de mar-telaars den bangen zielestrijd, die zeker menigmaal in hen gestreden is, aan de hunnen blootleggen.

den, ende worde vrolijke ende blijde, dat ick dien storme door ghestreden hadde. Daer was ick ontrent thien Weecken.

- ¶ Doen quam de Stockmeester, seggende: Claes, coemt herwaerts, hier zijn twee bontecraeyen ¹⁾, ende beual my seer, dat ic soude peynsen om mijn wijf ende kinderen. Ic seyde: Ic peynser
- Mat. 10. e. 37. genoeg om, maer Christus heeft geseyt: † Wie niet en verlaet
Luc. 14. c. 26. vader, ende moeder, suster ende broeder, wijf, kint, iae zijn eyghen leuen, om mijns naems wille, die en is mijns niet weerdich. Hy seyde: Tis waer, diet gedoen ²⁾ can. Doen leyde hy my in een camer, daer twee Jacobinen waren: Die streecken haer Cappen af, ende ic dede mijn Bonette af, ende sy boden my goeden auont,
- Fol. 126 *ro*. ende ick henlieden ooc. De eene vraech//de mij? Hoe heet ghy mijn vrient? Ic seyde: Claes, ende ick seyde: Hoe heet ghy? Hy seyde? Broer Peter de Backer. Ende hy seyde my, hoe dat hy geweest hadde totten Voorschepen, ende dat die begeert hadde, dat hy my soude comen onderwijsen tot den rechten ghelooue. Ick seyde: Dat heb ick van Godt ontfangen. Vrage. Wat is v ge-
- Mat. 16. c. 16. looue? Cla. Ick gelooue alleen in Christum Jesum, * dat hy de
Act. 4. a. 12. leuendighe warachtige Sone Gods is, ende datter † geen ander salicheyt en is in Hemel noch op Aerden. Vrag. Isser anders niet te geloouen? waer blijft de Moeder de heylige Kereke, daer wy in geloouen moeten? Claes. Weet ghy wel welc dat de heylige Kereke is? Vrage. Weet ghijt wel? latet my hooren. Cla. Ic vraecht v, want ghy spreekter af. Antw. De selue diet geweest is van Christus tijden af, ende der Apostolen tijden af, ende die de Apostolen onderhouden hebben, ende noch doen. Cla. Welcke is dat? Antwoort. De moeder de heylige Roomsche Kereke. Claes. Is dat de Apostolische Kereke. Antw: Jaet. Claes. Hebbense de Apostolen also onderhouden? Ant. Ja sy, euen gelijk wy, min noch meer. Claes. Hebben de Apostolen Misse ghedaen? Ant. Ja sy. Claes. Waer statet geschreuen? Ant. Ic salt v toogen. En hy
1. Cor. 11. c. 23. toochde my totten Corinthen, daer Paulus spreekt vanden Auontmael. Ic seyde: Hy spreekt daer van dat breken des broots, dede hy daer Misse, gelijk ghy lieden doet? Ant. Jae hy, noch min noch meer dan wy en doen. Claes. Hebben de Apostolen vernolcht, ende haer lieder Kereke gehouden met den viere ende sweerde, gelijk ghy lieden doet? Ant. Ja sy, sy hebben bloet gestort, ende
- Mat. 26. e. 50. verraden, ende doot geslagen. Cla. * Malcus bloet was gestort van

1) Uit de aanduiding als Jacobinen (eenige regels verder) blijkt, dat dit Dominicanen zijn. De uitdrukking is zeker een spotnaam in den volksmond. De Dominicanen dragen een zwarten mantel over een wit kleed.

2) Vlaamsch, voor »doen».

Petro, ende // † Judas verriet, maer waer hebben sy yemant doot geslagen? Ant. Petrus versloech † Ananias ende Sapphyra met den sweerde van zynen monde, dat sy ter doot neder vielen. Ende hy lachte ende stac zynen vinger op, Doen seyde ick: My dunct wel dat ghy zijt vanden genen daer Paulus af spreekt, 2. Timot. 3. 2. Tim. 3. a. 2. Waeraf dat wy vlien sullen, want v lieder sotheyt en blijft niet verholen, maer openbaer voor de menschen, want ghy sit en spot ende en draelt ¹⁾, ende toont wel dat ghy menschen zijt van gebroken sinnen, die altyt leeren, ende nemmermeer totter waerheyten en comen. Ende ick straffe hem seer, ende hy wilde noch veel spreken, ende my onderuragen van den Doop ende Menschwerdinge Christi, ende ander Articulen vanden gelooue, maer ick hadde voor my genomen, gheen disputacie tegen hen lieden te maken, sonder Schepens daer by te zijn, dan te belijden gelijk ic hier bouen beleden hebbe voor hen lieden. Doen sy hoorden, dat ic niet meer hooren en wilde, ende stont om gaen, so seyder oock een: Och Claes, hoe iammerlic sydy verdooit, ende nochtans heb ick v so lief, ick wilde wel dat ghy van mijnen sinne waert, ende dat ick mijn lichaem soude laten verbranden. Och arme mensche, ic wil voor v bidden ende doen bidden als ick preke. Claes. Ic en begeere niet, dat ghy voor my bidt, noch doet bidden, want v lieder gebet is ydel, ende en wert † voor God niet verhoort, so lange als ghy lieden blijft in uwe boosheyten. Antw. Daer mach misschien een oft twee zijn in al den hoop, die goet is. Cla. Treet henen, want ghy soect te couten ²⁾. Doen ginck hy al lacchende wech, ende seyde: Ic sal voor v doen bidden, oft ghy wilt oft niet en wilt, want ghy behaecht my wel, ende ick wil noch weder comen. //

¶ Daerna ontrent noch twee weecken, quamender twee vande selue Bende, de eene was een grof vet man, die seer veel claps in hadde, ende de ander was seer fel ende grijpich in de woorden, ende wilde my seer aenuallen om te disputeren, maer ic en wilder niet aen, dan met veel vragens, die ick hen lieden opwierp, gelijk ick de ander hadde ghedaen, ende liet hen haer selfs boosheyten ontdecken. Want daer waren seer veel gheuanghenen comen staen achter onder de camer venster, ende de camer duere, om te hooren, ende dat wiste ick wel, daerom vraechde ick te meer, om dat den eenen so veel claps hadde, ende quam by dranke ³⁾.

¶ Doen ick ontrent seuen weecken geseten hadde, was ick af geroepen, ende gheleyt in een camer, daer sat de Deecken van

1) N°. 11, 1599 en alle lateren: »spot en draelt”; »gij zit te spotten en dwaasheden te zeggen.” »Draelt” van »droelen”, zie Verwijs en Verdam, II, 422.

2) Babbelen. 3) »Zooveel praats had: wat van den drank kwam.”

Fol. 126 v°.

Mat. 26. b. 24.

Acto. 5. a. 5.

Mich. 3. a. 4.

Joan. 9. d. 31.

Fol. 127 r°.

- Ronse met zijnen Clerck, ende noch een persoon by hem. Ende de Deecken hiet my sitten, ende ick sat voor aen de Tafel by hem, ende hy ginck my een lanck Sermoen doen, ende ick hoorde
- Heb. 11. a. 6. toe. Hy verhaelde, hoe dattet * onmogelijk was, sonder gelooue
- Mar. 16. b. 16. God te behagen, ende wie † niet en gelooft, die is verdoemt,
- Joan. 3. c. 18. seyde hy. Ende ten laetsten vraechde hy my: Waerom hebt ghy v so laten verleyden, ende in dolinge laten brengen, ende zijt afuallich geworden van de heylige Kereke. Doen seyde ick: Om datter geschreuen staet, dattet onmogelijk is, sonder gelooue God te behagen, so heb ick neerstich geweest om te ondersoecken dat gelooue, ende Godt te bidden, dat hy my daerin stercken wilde, door zijn genade ende bermherticheyt. Ende hy heuet gedaen oueruloedich, ende dat begeer ic oock getrouwelijc te bewaren tot zijnen
- Mat. 10. d. 32. prijs, ende om geen lijden te * versaken, noch om yet dat ter
- Fol. 127 v°. werelt is. Dee. V dunct dat ghy tgeloooue hebt, mer ghy // zijtter verre afgheweeken. Ende dat ghyliden so vrymoedich ende ghetrootst zijt tot der doot, dat is de Duyuel, die hem can verstellen in een Engel des lichts. Daerom als ghy de Schriftuere leest, dan hebby v laten onderwijsen van eenen armen slechten Ambachts man, diese na zijn vernuft v geleert heeft, daerom zijt ghy nv bedroghen, Ghy sout v hebben laten leeren vanden genen die de rechte leeringhe ontfangen hebben, de dienaers der Heyligher Kercken, dat zijn de Pastoren oft Herders. Claes. Sijnse dat, die de rechte leeringhe ontfanghen hebben? Deec. Ja sy. Cla. Waerom leuen sy dan een Duyuels leuen? gelijkmen siet. Deec. Wat gaet
- Mat. 23. a. 2. v dat aen? Daer staet, Matthei. 23. Doet na haer gheboden, ende niet na haer wercken. Cla. Sijt ghy dan de Schriftgeleerden ende Phariseen, daer Mattheus af gheschreuen heeft. Deecken. Ja wy. Claes. Soo comen al de Ween op v lieden, die daer na volgen in het selue Capittel. Deecken. Ten doen niet. Ende wy hadden noch seer veel spraecks daer af. Ende hy hadde my geerne gehad, dat ick hadde willen disputeren in de Articulen des Gheloofs, maer ick en wilder niet aen, dan met dusdanighe vraghen. De
- Act. 9. b. 13. man was gewillich int spreken, ende seer saechte, ende begeerde dat men zijn reden gehoor soude geuen, ende hy gaf oock goet gehoor. Ende ick dachte, ick hebbe so langhe ende so veel van
- desen man * ghehoort¹⁾, dat hy de gemeynthe so seer veruolcht ende benaut, ick moet nv weten, hoe dat hijt met der Schrift wil beweren, daer ick hem spreke, want ic en weet niet, dat ic hem oyt ghesien hadde. Ende ick vraechde hem, waer hijt vant geschreuen, dat hy so bloetgierich soude loopen naet onnoosel bloet,

1) Zie aantekening 3 op fol. 111 v°.

daer nie//mant en weet ouer te clagen van eenige misdaet. Deeck. *Fol. 128 r°.*
 Mijn vrient, ick en loope noch ick en stae na niemants bloet.
 Claes. Ghy seynter dan v dienaers om. Deec. Ic en doe mijn
 vrient. Claes. Veruolchdy dan niemant? Deeck. Neen ick mijn
 vrient. Cla. Noch en hebby gheen mandamenten, daer mede dat
 ghijt laet doen? Deec. Neen ick mijn vrient. Claes. Ghy hebt ym-
 mers mijn medebroeders de Wet † ouer gheleuert, die ghy in v *Mat. 27. a. 2.*
 handen gecregen hadt, die staende gebleuen zijn int gheloooue, ende
 men heuet ymmers int openbaer ghesien, present voor alle de
 werelt. Deeck. Ick en doe mijn vrient. Claes. Wat coemt ghy dan
 daer te sitten, by de Schepens, ende so veel te spreken, ist dat
 ghijt v niet en moeyt? Het schijnt die u hoort, dat ghy geen
 schult daer in en hebt. Deec. Neen ick mijn vrient. Ende hy wreef
 zijn handen in malcanderen. Cla. Wie doetet dan? Deeck. De
 wereltlijke, oft de heere, diet Sweert ontfanghen heeft. Wy had-
 den noch veel spraeex daer af, also dat hy geen en wiste.
 Ende hy vraechde wt der Schrift, Deute. 17. Daer fondeerde hy, *Deu. 17. b. 17.*
 dat de Priesters de macht hadden, (&c.) Ick seyde: Dat was in
 de wet der wrake, maer nv zijn wy inde wet der genaden ¹⁾. Ende
 ick vraechde hem hoe dat hy hem dorst bestaen te aenueerden dat
 de Heere verboden hadde, te weten, van dat oncruyt, Matthei. 13. *Mat. 13. d. 30.*
 Datmen dat goet cruyt, ende het quaet cruyt beyde soude laten
 opwassen. Ende ick vraechde welcke ick van beyden was, ick moet
 ymmers het goet oft quaet cruyt zijn. Deeck. Ghy zijt het quaet
 cruyt. Cla. Waerom en laet ghy my niet opwassen tot den dage
 des oogsts? Deec. Dat het de Heere des Ackers zijn dienaers be-
 ual, dat was daerom, dat sy dat goet niet // bederuen en soudent *Fol. 128 v°.*
 met dat quaet wt te trecken, maer ick can wel gaen langs de
 canten, ende plucken hier ende daer een plucxken oft twee, iae
 somtijts ses of acht, iae thien oft twelf, ia somtijts een hondert
 oft twee, sonder het goet te bederuen. Claes. Ja, so sydy wijser
 dan de dienaers des Heeren, Deeck. Ick can ymmers dat wel. Cla.
 Doen ic met de Papen dede, ende wandelde na v lieder wille, was
 ic doen een goet pijlken? ²⁾ Dee. Ja ghy. Cla. Ben ick nv dan
 een quaet pijlken? Deec. Ja ghy. Claes. Nv wel dan, ben ic een
 quaet pijlken, na v selfs seggen, so hebt ghi my, ende noch meer
 met my, die voor my door ³⁾ zijn, dan selue bedoruen met uwen

1) Hierin vooral zoeken de oudste Doopsgezinden, reeds de *Broederlijke Ver-
 eeniging van sommige kinderen Gods* van 1527, de tegenstelling tusschen het
 Oude en het Nieuwe Testament: het eerste kondigt de wet der straffende ge-
 welddadige gerechtigheid af, het laatste wil de heerschappij van Gods kwaad door
 goed overwinnende liefde en der weerloosheid.

2) Halmpje.

3) N°. 1, 1562: duer; n°. 3, 1567 reeds: door. »Die vóór mij doorgestaan, heen-

- plucken, ende ghy segt dat ghijt so wel cont. Ey arme plucker als ghy zijt, doen ghy op de Verle plaetse ¹⁾ die vier pijlkens van Liere plucte ouer vijf Jaer, daer ghy opt Schaut stont ende preecte, ende de lieden seyden: Antechrist preeet, doen ter tijt begonste ic te ondersoecken, om wat gelooue dat die lieden daer storuen so vrymoedich, ende ick ondersocht de Schriftuere, die ghy
2. Tim. 2. b. 16. daer verhaelde, int 2. Tim. 2. ende 3. Doen vant ick, dat ick my
3. a. 6. † keeren moeste van sulcken volc ²⁾, gelijc daer bescheydelijcken genoeg af staet, van v lieden te bekennen, ende keerde my van sulcken hoop ende noch doe. Waer blijfdy nv met uwen plucken, arme plucker? hoe ghy meer pluct, hoe ghy meer bederft, na v selfs seggen, het waer v beter dat ghy stille stont. Ende ic seyde hem seer veel wter Schrift, so dat hy beschaemt was, ende en wiste niet te antwoorden. Ten laetsten seyde hy: Dat en waren mijn lien ³⁾ niet, mijn vrient, my dunct dat ghy de Schrift wel doorsocht hebt, waer hebt ghy v Kercke gehouden? Cla. Daerse Christus ende zijne Apostolen gehouden hebben, // inde Haghen, inde
- Fol. 129 ^{ro}. Luc. 6. b. 17. Bosschen, int * Velt, op † Bergen, op de Watercanten, somtijts
- † Mat. 5. a. 1. inde † huysen, oft daer si de plaetse vonden. Deec. * Christus
- † Act. 1. b. 13. predicte openbaer, maer v lieden en canmen niet vinden, waer ghy
2. a. 1. *Joan. 18. c. 20. zijt, ofte wie ghy zijt. Cla. Dat mach v ten minsten wel seer spijten, dat ghyse niet vinden en cont noch niet en kent, ende datmen v lieden so wel kent. Ic hope dat God niet toelaten en sal,
- Joan. 15. a. 1. dat ghyse vinden sult, maer al ist dat ghy somtijts inde † ranckkens snijt, ick hope dat ghy den Wijnstock niet afsnijden en sult.
- Mat. 16. c. 16. Christus † Jesus de leuendige Sone Gods die sal zijn ranckkens wel bewaren ende voeden, datse vruchten brengghen, al ist dat ghy
- Joan. 10. a. 10. neerstich zijt, ende nv v beste doet, om te * verschueren, ende te niet te maken. Ende wy hadden noch veel spraecks vande Kercke, ende van de zijne, ende hy exalteerde de zijne seer, ende ick vraechde hem veel daer af, oft de ionghe kinderen verdoemt waren, die sonder doopsel storuen. Hy seyde: Ja sy. Ic vraechde, oft de Apostolen Misse gedaen, ende veruolcht hadden. Ende van als seyde hy: Jae sy. So dat my dochte, hoe dat ick hem meer vraechde, hoe dat hy meer looch, ende ic strafte hem in zijn lueghenen,

gegaan, gestorven zijn"; bij ons nog over in de ongunstige beteekenis: »er van door zijn". In het lied fol. 134 vo is »door" overgezet met »doorgetreden".

1) Te Lier. 't Zijn de vier martelaars, op wier dood Hans van Overdam het lied heeft gedicht, in het Liedboek hierachter fol. 32 vo voorkomende. Die executie heeft 31 Jan. 1550 of 1551 plaats gehad; volgens dit zeggen van Claes in het laatstgenoemde jaar. Bergman, *Geschiedenis van Lier*, Lier 1873, bl. 202.

2) D. i.: »Van zulk volk, gelijk daar (in 2 Tim. 2, 3) duidelijk genoeg van staat, van ulieden te gelooven; en ik wendde mij af van zulk eene bende en doe dat nog."

3) »Lieden". Niet wij geestelijken, de rechter wijst uw vonnis.

daer ick hem in vant. Hy seyde: Ten zijn gheen lueghenen, maer het is de waerheyt, maer ghy en ghelooft niet wat datmen v seyt, ghy blijft euen hert, ende ongeloouich. Ende het scheen dat der Apostolen leuen niet anders gheweest en hadde, dan der Papen leuen, noch min noch meer, so hy seyde. Ende hy seyde: Van v lieder leuen ¹⁾: Ghy lieden * hout wel een goede wandelinghe oft conuersatie met alle menschen, ende uwen † naesten te doen so ghy sout willen hebben, ende leeft met malcanderen in vrede, † liefde ende eendrachticheyt, dwele // seer goet is, ende malcanderen by staet, in v lieder noot ende benautheyt, ende het * leuen te laten voor malcanderen, het welcke ooc seer goet is, ic en can daer niet tegen seggen, ende wt uwer † Gemeynthe wt te bannen die onbehoorlijk leuen, ghelijck ghy lieden hebt ghedaen Gielis van Aken ²⁾, die sulck een leuen geleyt hadde, gelijk ick wel weet, hier en can ick niet toe seggen, ten is al wel ghedaen, maer wat helpet dat ghy lieden nv tleuen hebt, als ghijt gelooue niet en hebt? het en mach v lieden niet salich maken. Ick seyde: Wy hebben het Ghelooue oock, maer ghy en verstaet het niet, ofte en willet niet verstaen, Maer het sal v noch eens gheopenbaart worden, inden ioncksten dach des Heeren, wie ghy ghedient hebt. Ende ick ghinc hem noch hert aen. Ende hy clanc de Belle, om dat de Stockmeester hem wt laten soude, ende de Stockmeester quam in de Camer, ende hy stont op om te gaen, ende ick bedancte hem seer, dat hy om mijnentwille hier ghecomen was, ende hy keerde hem omme, ende seyde: Ick saghe gheerne, dat ghy v wildet laten te weghe ³⁾ brenghen, maer ghy blijft euen hert in v onghelooue, ghy zijt ghelijck uwen heere. Ick vraechde: Wie is mijnen Heere? Hy seyde: De Duyel. Ende ick viel hem aen met veel Schriften om dat hy niet meer comen en soude, ende hy ginc beschaemt van daer, om dat de Stockmeester daer was, ende ander geuangenene, die by de duere quamen geloopen. Ende ick hadde hem gheuraecht bescheyt van Gielis, ende hy wistet my al te segghen, daer ick my seer in verwonderde.

¶ Ende den derden dach daer na, was ic noch eens vanden Stocmeester afgehaelt, ende ic ginc seer goetwillich nederwaert.

1) Getuigenissen als dat, 'twelk nu volgt, komen niet veel voor. Zie fol. 146 ro.

2) De bekende oudste, die wegens overspel gebannen is geweest, maar op zijn berouw door Menno en de andere oudsten in 1553 te Wismar weer is aangenomen. Wat het »bescheid" over hem inhield, 'twelk Claes thans, in 1556, volgens het slot van dit fol. 129 vo van den gentschen stokmeester ontving, blijkt niet. Dat hij te Antwerpen gevangen zat? Hij is daar op 9 Juli 1557, na herroeping, berouw en wederopneming (alles in den kerker), onthoofd. Zie Brandt, I, bl. 183, 184; *Antw. Archievenblad*, VIII, bl. 435.

3) Op den, n.l. den rechten, weg.

- Fol. 130ro.* Ende hy // wees mi in een camer te gaen. Doen ic daer in quam, soo sadt daar de Voorschepen met noch een Schepen, ende een Pastoor oft Pape, die seer doortrocken ¹⁾ was, onse vrienden te examineren, ende seer bijtich inde woorden, dat hy niet een reden en conde gehooren, hy snapte daer in om die te breken ²⁾, maer de eene Schepen en hadde noyt meer Schepen geweest, ende die verboot hem alleen ³⁾, want hy sach seer snel, ende hoorde scherp
- Rom. 13. a. 7. toe. Ic in de camer comende, dede den Heeren * groote reuerentie,
1. Pe. 2. b. 17. ende sy my ooc, ende ick sat by de Tafel, ende de Pape dede een
- Eccl. 20. a. 6. lanc relaes, gelijk de Deecken ghedaen hadde, ende ick † sweech stille, tot datmen my vraechde. Doen hy zijn sermoen gedaen hadde, so vraechde hy my: Waerom hebt ghy v so deerlijk laten verleyden vanden gelooue in dwalinge? Claes. Ic en ben in geen dwalinge geleyt, maer wt der dwalinge int rechte Christelijke gelooue. Pape. Wat is dan v gelooue? latet ons hooren. Cla. Ick ge-
- Mat. 16. c. 16. looue † dat Jesus Christus is de warachtige leuendige Godts Sone,
Act. 4. a. 12. ende datter * gheen ander salicheyt en is, noch inden Hemel, noch inder Aerden, noch daer onder, noch daer boven. De Voorsche. Dat gheloouen wy ooc alle in onse Kercke. De Pape loech, segghende: Dat soude ick oock wel preken, segt ons wat anders, ende
- Mat. 10. c. 19. spreekt vry, want Christus seyde: * Als ghy voor Coningen ende Princen ende Ouericheyt gebrocht wort, en vreest niet wat ghy spreken sult, want inder seluer vre salt v ingegeuen worden van mijnen Hemelschen Vader, Ja mijnen Geest salt spreken door uwen mont. Hebby nv den heyligen Geest ontfanghen, so spreekt nv vry wt door den heyligen geest. Ende de Voorschepen sat alheen ⁴⁾ en knichte ende en grinckelde, ende seyde: Ja, ia, Claes,
- Fol. 130ro.* ia, // eer ick een woort gesproken conde. De Pape terstont: † Christus heeft zijnder Kercken beloofd, dat hy by henlieden zijn soude tot int eynde des werelts toe. Ende van v lieden en vinde ic niemant, die my weet te spreeken langer dan ontrent de dertich Jaren, want daer te voren en heuet ⁵⁾ niet geweest, ofte weet ghy eenige Boecken te betoogen, die ouder zijn, van v lieder volcke, betoochtse ons. Claes. Naedemael dat Christus zijnder Kercken beloofd heeft, dat hy by haer zijn soude, tot int eynde der werelt toe, soo en twijfelt my niet, hy en heeft zijns lichaems behoudere geweest, ende noch is, ende zijn sal, so lange als de werelt staen sal, na zijnder beloften. Mat. 28. Eph. 5. Al ist datse somtijden

1) Doorkneed was in 't examineeren.

2) Hij praatte daartusschen in om den ander in zijn spreken te storen.

3) De andere schepen liet den pastoor ongehinderd doorspreken.

4) Van Braght: »sat gedurig en knichte» (zat te knikken). 5) »Heeft het er niet geweest»; heeft uwe kerk niet bestaan; zij is niet meer dan dertig jaren oud.

in sommige landen wtgeroeyt is geweest door bloetstortinghen ende benautheyt des veruolchs, ende door valsche leere des Roomschen rijcx oft andersins, daerom en heuet niet al de geheele werelt door te niet gheweest, want de werelt is groot, ende het mocht wel in eenige hoecken des werelts ghesuckelt hebben ¹⁾, ende van deen ten anderen sonder te niete te gaen. Ende dat ghy my vraecht na eenige Boecken onser kercken, de Bibel is ons Boeck, die inder kercken gheregneert heeft van ouden tijden. Pap. Is die v lieden groot genoech? ende hebby genoech aen eenen? Claes. Ja wy, hy is ons noch te groot. De Pape loech, ende seyde: Waer blijen dan alle de boecken die de geleerde mannen geschreuen hebben, van de tijt der Apostolen, die den Gheest Gods ooc ontfangen hebben, so wel als de Apostolen, hebben sy al te vergeefs geschreuen, gelijc Jeronimus, Gregorius, Augustinus, ende Ambrosius, dat waren ymmers goede duechdelijcke Mannen, warent niet? Cla. Waren dat de vier Pilaernen, daer v // lieder Kercke op ghefondeert staet? *Fol. 131 r°.* Pape. Jaet. Claes. Ick en hebse niet gekent, maer by hooren seggen: Het waren vrome Cuecken knechten ²⁾, ist dat sy v lieder Kercke gesticht hebben, gelijc sy noch is, somen siet. De Pape stack hem wech ³⁾, ende seyde: Ey, ey. Ic seyde: Christus en heeft zijn Kercke also niet gefondeert, gelijc ooc Petrus ende Paulus, Stephanus ende Joannes, sy cregen eer * roeden op den rugge, *2. Cor. 11. c. 26.* † steenen opt hooft, ende tsweert inden necke, ende alsoo voort. *† Act. 7. f. 56.* De Pape was gestoort, ende seyde: Segt ons dan recht bescheyt van v kercke, want men weetse nieuwers te vinden, waer sy goet, sy soude wel int openbaer comen, Ghy lieden en hebt Hooft noch Ouericheyt, noch ghy en kent malcanderen niet ⁴⁾, dats een vreemt verstant. Cla. Paulus leert ons totten Ephesien, van de rechte † kercke, de welcke Christus hem beset ⁵⁾ heeft, die heerlijk is, *Eph. 5. c. 27.* heylich, ende onstraffelijc, sonder vleckc oft rimpel, † die te samen *1. Cor. 12. b. 13.* gedoopt zijn, in eenen geest ende een lichaem, wiens Hooft is Christus, ende leden zijns lichaems, te samen geuoecht. Dese hebben * eenen Heere, een gelooue, ende een doopsel, ende eenen *Ephe. 4. a. 5.* God, een Vader onser aller, ende daer bouen ons allen, ende door ons allen, ende in ons allen. Dit is de rechte † Tempel Godts, *1. Cor. 6. b. 19.* daer Godts Gheest in woont. Dese kercke heeft Christus gecocht ende verlost met zijnen bloede. Pape. Heeft Christus niet alle menschen verlost, dan alleen dese? Cla. Daer staet geschreuen in by-

1) Onvast, ter sluik voortgesukkeld en zoo van den een tot den ander gekomen zijn.

2) »Vroom» moet ironisch zijn bedoeld; »keukenknechten» toch wordt blijkbaar minachtend gezegd van hen, die die fraaie kerk zóó hebben gesticht.

3) »Deinsde terug»; eigenlijk: »verstak zich» (?).

4) Zie aantekening 1 op fol. 101 r°.

5) Ingesteld, vastgesteld.

- Mar. 16. b. 16. sonder plaetsen, † dat de ongeloouige verdoemt sullen zijn, wat sal hen dan de doot Christi te profijte comen? oft wat salt haerlieden baten, dat Christus gestoruen is? tis te duchten dat zijt beclaghen sullen, dat Christus gestoruen is. Maer die daer gelooft
- Fol. 131 v.* hebben // aent woort des Heeren, ende dat na geuolcht zijn, dat zijne die dat rijcke der Hemelen beeruen sullen, ende met den Heere triumpheren op den Berch Sion, dat zijne die de doot,
1. Joan. 5. a. 4. Duyuel, Helle, ende * werelt onder de voeten hebben, al ist dat de werelt met verstoorden ¹⁾ bloede loopt al rasende om die te
- Joan. 17. c. 16. verschueren, te verslinden, ende te niete te doen: Maer * waert datse vander werelt waren, de werelt soudese beminnen, maer nv sy vande werelt niet en zijn, daerom haetse de Werelt, alsoo Christus gheseyt heeft. Pape. Ghy lieden en ghelooft niet dat Christus Godt ende mensche is. Claes. Ick ghelooue dat Christus waerachtich Godt ende mensche is. Pape. Ghelooft ghy niet, dat Christus van Mariens vleesch mensche is? Cla. Neen ick ²⁾, want waert dat hy mensche geworden waer van Mariens natuerlijk vleesch ende bloet, soo moeste hy zijn beghinsel ghehadt hebben aen Maria,
- Hebr. 7. a. 3. ende daer staet, dat hy is sonder † begin der dagen, ende sonder eynde des leuens. Ende dat woort en waer geen vleesch geworden, hadde hy het vleesch van Maria aenghenomen, noch hy en waer int vleesch niet gecomen, nae tbetuygen Joannis, dan hy waer vanden vleesche gecomen, hadde hijt van Maria aengenomen. Ende
2. Joan a. 7. daer staet: Wie niet en belijdt dat Christus is gecomen int vleesch, dat is de gheest des Antechrists, ende waert dat hy alsulcken vleeschelijcken mensche waer, so en conde hy niet ten hemel ghe-
1. Cor. 15. f. 50. uaren zijn, want daer staet, 1. Cor. 15. dat vleesch noch bloet het Rijcke Gods niet besitten en sal. Pape. Nochtans de Engel Gabriel,
- Luc. 1. c. 27. seyde hy niet tot Mariam: † Ghy sult ontfangen ende baren eenen sone? Cla. Wel, verstaet dat wordeken recht, dat hy seyde: Ghy
- Fol. 132 r.* sult ontfangen ende baren, want // dat Maria ontfinc, en conde van haer niet ghewassen. Pape. Welck woort is vleesch geworden: Cla. Dat selue woort, daer ons Johannes af betuycht int eerste,
1. Joan. 1. a. 1. seggende: * Dat vanden beghinsel was, dat wy ghehoort hebben, ende wy gesien hebben met onsen oogen, dat wy beschout hebben, ende onse handen getast hebben van dat woort des leuens, ende dat leuen is geopenbaert: Wat wildy noch meer bescheyts hebben? Pape. Waer heeft Christus zijn vleesch aengenomen, in den Hemel oft opter Aerden? Claes. Dat ick v niet en weet met Schriften te

---

1) Onstuimig.

2) Het Groot Offerboek van 1615 zet hier achter »ick" een punt en laat de volgende regels tot en met »Wat wildy nog meer bescheyts hebben?" op fol. 132 r^e weg. Zie daarover aantekening 1 op fol. 121 v^e.

betooghen, dat en wil ick niet seggen. Pape. Geloofdy anders niet dan daer geschreuen is? Claes. Neen ick. Pape. Ghy gelooft ymmers dat ghy een siele hebt, ende wat weet ghy wat uwe siele is? hoe groot, hoe lanck, hoe breed, oft wat coluer? Cla. Wat gaet my dat aen, mijn salicheyt en is daer niet in gheleghen. Pape. Ghy gelooft dat de dooden opstaen sullen, ende hoe can yemant begripen, dat daer te niet geworden is, dat het opstaen sal ende leuende worden? Cla. Ic late my wel genoeghen met het bescheyt dat Paulus gheschreuen heeft, 1. Cor. 15. Pape. Gheloofdy niet, dat Maria moeder ende maecht is? Cla. Ja ic. De Paep smeeft zijn hant op de tafel, ende stac hem seer op ¹⁾, seggende: Dat en suldy my niet weten te betogen, men vinter nieuwers afgeschreuen in geen Schriften. Cla. De Propheet Esaias heeft gepropheteert, † dat hy soude geboren worden van een maget. Ende wederom, doen Gabriel tot Mariam seyde: † Ghy sult ontfangen ende baren eenen sone. Maria antwoorde: Ic en bekenne geen en man, hoe mach dat geschieden? Pap. Ja, also muecht ghijt hier ende daer gripen, maer dat sy maecht bleef tot haer doot. Cla. Dat // en segge ic niet. Pape. Dat is mijn meyninge. Ende wat hout ghy van het Auontmael doen Christus dat broot nam, ende danete, ende bract, ende seyde: * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, Geloofdy niet, dat hy henlieden zijn natuerlijke vleesch ende bloet gaf? Claes. Neen ick. Pape. Seyde hy niet: † Ten sy dat ghy eet het vleesch vanden sone des menschen, ende drinct van zijnen bloede, so en suldy geen leuen in v hebben. Ende seyde: Dat was dat rechte Hemels broot, dat vanden Hemel gecomen is. Cla. Dat broot daer Christus af spreekt, Joan. 6: Is dat het broot, dat ghylieden den volcke te eten geeft, te weten, dat ghylieden heet het Sacrament? Pape. Ja, dat selue ist, dat hy ons gelaten heeft. Cla. So en salder dan niemant verdoemt worden van alle die daer af eten, want Christus seyde: Wie van desen broode eet, die sal eewelijck leuen, ende het coemter alle, Hoeren ende Boeuen, Dieuen ende Moorders, waarvan gescreuen is, * dat sy dat rijke der Hemelen niet beeruen sullen. Pape. Sy hebben leetschap van haer sonden, eer zijt ontfangen, ende de Heere seyde: † Wanneer een sonder eens versucht voor zijn misdaet, ic en wilt inder eewicheyt niet ghenencken. Daer af hadden wy veel spracex, maer het is te lanck te schrijuen. Ten laetsten vraechde ick den Pape, oft hy gheloofde, als hy zijn Ostie in zijnen mont neemt, oft hy dan Christus lichaem ontfangt in vleesch ende bloet, so groot als hi hinc aen het hout des Cruycees. Pape. Ja ick. Cla. Als ghy hem in swelcht,

1. Cor. 15. f. 52.

Esa. 7. c. 14.

Mat. 1. c. 23.

Luce. 1. c. 27.

Fol. 132 v°.

Mat. 16. b. 25.

Joan. 6. f. 53.

1. Cor. 6. b. 10.

Gal. 5. c. 19.

Apo. 21. b. 8.

† Eze. 18. c. 21.

33. c. 14.

1) Sloeg zijne hand op de tafel en wond zich zeer op.

waer vaert hy dan? De Pape was gheheel verstoort. De Voorschepen vraechde my: Ja, waerom en cont ghy niet so wel te vreden zijn met uwen eersten doopsel, ghy en moet v noch eens laten

Fol. 133 r°. doopen? // Claes Ick en weet maer van † een doopsel. Pap. V

Eph. 4. a. 9. Peters ende Meters wetent wel, dat ghy eens gedoopt zijt, ghy moget henlieden vragen. Cla. Al hadde ict wel geweten, dat ic gedoopt was, so weet ic nv wel, dattet sonder gelooue geschiet is,

Rom. 14. c. 24. ende daer staet, *Rom. 14.* Al wat wt den gelooue niet en geschiet, dat is sonde. Voorsche. V Peters ende Meters waren geloouich. Cla. De Apostolen en weet ick niet, dat sy yemant

Act. 2. d. 38. * ghedoopt hebben, sy en ¹⁾ hebbent selue gheloofd, ende hare ge-
8. d. 39. looue beleden. Ende wat beleedt ick, als ick ionck gedoopt was?

Pap. Vraecht dat v Peters ende Meters. Ende wat hout ghy van onse vader de Paus ende zijn rijke? Cla. De Paus met gheheel zijn Craem ende Misse, ende al datter in is, ten dooch al niet, noch sack noch saet. Ghy lieden vercoopt ende leuert den volcke Misse met dozijnen, met twintigen, met dertigen teenmael, sy en hebben schey noch pinsoen ²⁾, sy en snijden noch sy en steken, ende ghylieden segtse den volcke voor goet ende oprecht toe, is

Rom. 2. c. 21. dat niet bedroch? * Ghy lieden predict den volcke datmen niet droneken drincken en soude, ende ghy lieden selue gaet achter de strate so versmoort als verkenen: Ghy lieden predict datmen niet gierich zijn en soude, waer is meerder giericheyt dan inde Papen

Eccl. 33. d. 35. ende Monicken? Ghylieden predict datmen niet † ledich zijn en soude, waer is meer ledicheyt dan onder v lieden? Ghy lieden sout lieuer van duere tot duere met den sack oft korf gaen trouwan-
ten ³⁾ dan wercken, alsoo men siet. De Pape was toornich ende stont op, segghende: Dat is deerste dat ghy lieden malcanderen leert: De gebreken van uwen euen mensche te openbaren. Cla.

Fol. 133 v°. Waerom en souden wy niet waernemen de bekentenisse die // ons

Mat. 7. b. 18. Christus gegeuen heeft, seggende, datmen † de boomen aen haer vruchten bekennen sal. Pap. Dat is al geestelije te verstaen, ende ginc ter cameren wt. De Voorschepen vraechde my, oft ick wilde wederseggen, oft wederroepen mijn tweede doopsel, ende al dat ic gesproken hadde. Ick seyde: Neen ic, mijn heeren, in gheender

Mat. 10. e. 33. manieren te * versaken, dat in den Naem des Heeren ouer my
Luce. 12. a. 8. geschiet is. De Voorschepen dat hoorende, stont op, sy stonden op, ende begosten wt te gaen. Doen bedante ick henlieden, dat sy met my gemolesteert waren. De Voorschepen keerde hem om, ende

1) De apostelen hebben niemand gedoopt, of deze hebben hetzelfde (n.l. dat wat hun doop meëbrengt) geloofd.

2) Hebben schede noch priem (poinçon), werken niets uit, zijn eene nuttelooze vertooning.

3) Straatslijpen.

vraechde my noch eens, oft ic wederroepen wilde, ofte dat ick wilde sien, watter my afcomen soude. Doen was mijn herte onsteken, om hem ende dander Schepens te doen segghen, dat sy voor hen sien souden, wat sy doen. Ende ick seyde: Mijn heeren, te wederroepen in gheender manieren, ende watter my afcomen sal (volgende des Keyzers Mandament) dat weet ick wel: Maer daer zijn twee Mandamenten, Een van den oppersten Coninc, ende dander vanden sterffelijcken Keyser, ende dese twee staen tegen malcanderen: Deene seyt, * datment beyde sal laten opwassen, het Mat. 13. d. 30. goet met het quaet: Ende dander, datment wt trecken sal. Dus mijn Heeren, ic bidde v, dat ghy de ander Schepenen wilt aduerteren, dat sy ouerleggen, dat welc daer het beste is, want ghi en hebt het † Sweert niet ontfangen, om te corrigeren den onmisdadigen, ende ic seyde hen seer veel, so my de Heere gaf te spreken, Ende hy stont met de Bonette in de handt, ende de andere oock, ende de Stockmeester daer by, ende swegen seer stille, Ende ten laetsten baden sy God dat hy my verleenen soude mijn meeste salicheyt, ende ghingen wech. //

Dus groet ick de gheheele Ghemeynte, † verstroyt in alle Landen, met de vrede des Heeren, want nv verwacht ick van dage tot dage mijn offerande te doen. * Bidt Fol. 134ro.
 God dat hy my staende wil houden 1. Pet. 1. a. 1.
 † tot den eynde toe. Ick bidde 1. Tes. 5. c. 25.
 de daghelijcks voor v
 lieden. Gheschreuen in banden. Mt. 24. a. 13.

Een Liedeken van Claes

de Praet, Nae de wijze: Een nieuwe
 Liet wy heffen aen ¹⁾).

DE Werlt op die Christen verstoort
 Vangen, dooden aen menich oort
 Claes Praet quam oock int lijden
 Te Ghent bekennende Gods woort
 Moest hy dapperlijck strijden.

Als hy nv daer gheuanghen lach
 De Satan wachte zijnen slach ²⁾)

* Bestreedt hem op veel wijsen

1. Pet. 5. a. 8.

1) Niet in den *Ausbundt*.

2) Lette op de gelegenheid om zijn slag te slaan.

Van wijf en kinders wast gewach ¹⁾
 Veel drux quam hem oprijzen.

Den sesten dach quam d'Ouerheyt
 Ontbiedende Claes met bescheyt ²⁾
 Doen ontstack hy van vruechden
 Vant hert streeck alle swaricheyt
 In God hy hem verhuechden.

Met vragen hebben sy bestaen ³⁾
 Hebt ghy een ander doop ontfaen
 Dan in v ionge Jaren?
 Claes gaf zijn gront te kennen plaen
 Vrymoedich voor der Scharen.

Ronse.

Hoe is v sulck bedroch geschiet
 Dat ghy ons heylich Kerk verliet
 Om datter staet bequame //

Claes.

† Sonder geloof ist moeglijk niet
 Te zijn Godt aengename.

Fol. 134 v°.
Heb. 11. a. 6.

Ronse.

Ghy sout by diens leer blijuen slecht
 Diet ontfanghen hebben te recht
 Dienaers der heylicher Kercken

Claes.

Waerom (heeft Claes tot haer gesecht)
 Doen sy dan Duyuels wercken?

En hoe zijt ghy gheweest so coen
 Tselfde (dat Godt verbiet) te doen

Mat. 13. d. 29.

† Vant oncruyt van de velden
 Men sou goet en quaet laten groen
 Tot den Oogst, nae Schrifts melden.

Ronse.

Ick can wel gaen langes de cant
 En plucken een pluxken opt Lant
 Ja ses oft acht verweruen
 Thien, twelf, ia hondert metter hant
 Sonder tgoet te bederuen.

Claes.

So zijt ghy wijser, en weet bet
 Dan des Heeren dienaren net
 Was ick doen een goet Pijlken
 Wandelende nae v inset ⁴⁾

* Pijlken.

En ben ick nv een quaet * Tijlken ⁵⁾.

1) Werd gewaagd, melding gemaakt.

2) Verstand, oordeel; hier een stopwoord om het rijm.

3) Aangevangen, de zaak aangevat.

4) Inzetting, gebod.

5) Zoo in alle uitgaven. »Tijlken» (? hetzelfde als »pijlken», »halmpje») schijnt toen reeds een ongewoon woord te zijn geweest.

So hebt ghy my bedoruen pleyn
 En noch wel meer dan my alleyn
 Die voor zijn door ghetreden
 Dit coemt door v plucken certeyn
 Nae v selfs eygen reden.

Ey arm plucker, hoe ghy meer pluct
 Hoe ghy meer tot bederuen ruct
 Waer blijfdy met v plucken
 Stil staen waer Ronse bet geluct
 Dan so plucken en rucken.

Daer nae quam een Paep, die stont seer
 Op oud ghewoont en menschen leer
 Als Goris ¹⁾, Augustinus
 En die geschreuen hebben meer
 Jeroen en Ambrosinus.

Claes sprac, niet bekend zynse my
 Maer nae hooren seggen, warent vry //
 Goey vrome Cuecken knichten ²⁾
 Ist dat sy v luy kerk voorty
 Gelijck sy noch is, stichten.

Fol. 135 r°.

Christus en heeft zijn kercke soe
 Niet gefundeert, als oock daer toe
 Petrus, Paulus en Steuen
 † Eer cregens op den rug een roe
 * Steen op thoof, † tswert nam tleuen.

Act. 5. e. 41.

* Act. 7. f. 56.

† Act. 12. a. 2.

Maer wat hout ghy van onsen Vaer
 De Paus met zijn rijk allegaer
 Hy met zijn craem en misse
 Ten dooch altsamen niet een haer
 Noch sack, noch saet gewisse.

Paep.

Claes.

Voor goet vercoopt ghy, leuert me ³⁾
 De missen met dozijn gere
 Twintich dertich int tale
 Hebben schey noch pinsoen van sne
 Ist niet valsch altemale?

De Paep was seer verstoort en gram
 Doen hy sulcke woorden vernam
 Sijn moet const hy niet blussen
 Of ter doot moest tonnosel lam

1) Gregorius.

2) Zie aantekening 1 op fol. 131 r°.

3) »Me" voor »mede"; evenals in het volgende vers »gere" voor »gerede", »ge-reed" en twee regels verder »sne" voor »sneé", »snede".

Hoe souden zijt versussen ¹⁾).

Dus verstietmen den lieuen man
Die willich totten pael tradt an
Daermen hem soud verbranden
Nv hebben sy daer niet meer van
‡ Want hy rust in Gods handen.

Sap. 3. a. 1.

Vrienden dit is geschiet te Gent
Wanneer sy vijftienhondert ient ²⁾
En sesenvijftich schreuen
Het is Gods leer en fondament
Dat Claes Praet heeft gedreuen.

F I N I S.

---

1) Zijne woede kon hij niet koelen, zijn drift niet tot bedaren brengen, of het onnoozel lam moest sterven: hoe zouden zij het verkroppen, n.l. hunne woede.

2) Eigenlijk: aardig. Hier stopwoord om het rijm.

¶ Dit is het

Fol. 135 v°.

Testament, dwelck Jori-

an Simonsz nae ghelaten heeft zijnen sone
 Simon, doen hy binnen Haerlem, om des
 Heeren woort geuangen sat, ende is daer
 nae ghedoodet, Int Jaer 1557.
 Den 26. Aprilis ¹⁾).

¶ Godt door zijn groote

[n°. 1.]

bermherticheyt gunne mijnen sone Simon
 op te wassen in duechden, ende so hem de Hee-
 re tot zijnen verstande laet comen, hem te be-
 kennen, bekent hebbende ende ²⁾ zijnen wil, daer
 na zijn leuen te voeghen, ende eewich
 salich te werden, door zijnen bemin-
 den sone Jesum Christum,
 tsamen met den heyli-
 ghen Gheest ³⁾,
 Amen.

Mijn kint ende lieue sone, * neycht uwe ooren tot ws Pro. 4. a. 1.
 vaders vermaninge, ende hoort na zijn reden ende verhael, hoe

---

1) 't Is niet vreemd, dat wij van verscheidene martelaars in Noord-Holland meer weten dan van de meeste elders. Over hen konden de verzamelaars van de Groote Offerboeken, allen in die provincie gevestigd, het best inlichtingen bekomen; uit kringen, waartoe zij hadden behoord, komen de meeste liedboeken, die wij nog bezitten. Ook met den Haarlemmer Joriaen Simonsz. is dit het geval. Het *Nieu Liedtenboek* van 1562 heeft reeds op fol. 80 het lied: »Hoort toe, gij Christen Scharen" op hem en zijne lotgenooten Clement Dirksz. en Mary Joris (fol. 139 r°); de terechtstelling dezer laatste moest om hare zwangerschap worden uitgesteld, zij is in de gevangenis gestorven. Het is »cortelijck" na het gebeurde gedicht, door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformirten*, S. 133, afgedrukt, en vermeldt reeds, zoo kort na Joriaen's dood, hoe men na de executie ook zijne boeken heeft willen verbranden, 'tgeen echter door een volksoploop, waarbij de menigte zich gretig van die boeken meester maakte, is verhinderd. Dit bericht berust dus niet,

- ende in wat manieren dat hy zijn leuen begonnen ende geeyndet
 Gal. 5. b. 19. heeft: † Onnuttelijk, hoouerdich, opgeblasen, droncken, eygen-
 soeckelije onwaerachtich, vol alder Afgoderien, was den aenuanck
 ende dat beghin mijns leuens. Ende als ic nv tot mijn Jaren ge-
 comen was ende mijns selfs man begost te worden, ic en sochte
 1.Tim. 3. a. 3. niet anders dan dat mijn vleesch wel behaechde, een luy lecker
 Tit. 1. a. 7. leuen, ic was † begheerich nae schandelijk gewin, ick sochte
 Fol. 136 r°. mijns naesten dochter te brengen in schan//den, alst blijt (eylaes)
 Eph. 5. b. 12. door dwereck van my ghewrocht, ende wat ick int * heymelijk
 wel dede, dat is schandelijk om seggen. Ja ick was een vat vol
 onbescheys 1). Maer mijn lieue kint, als ic my totter Schrift gaf,
 Joan. 5. d. 39. die † doorsochte ende doorlas, so beuant ick, dat mijn leuen strecte
 tot den eewigen doot, Ja dat my dat eewige wee ouer thoofft
 Apo. 21. b. 8. hinck, ende den † vierighen poel my bereyt was, die van solfer 2)
 ende peck brant. Sulcx (segge ick) was my nakende, na luyt Pau-
 Ephe. 5. a. 5. lus woorden, want hy seyt, * die sulcks doen, die sullen Gods
 Gal. 5. c. 16. Rijke niet beeruen.

Doen ic sulcx ter herten nam, begoste ick my seer te verschric-
 Ps. 118. c. 24. ken ende te veruaeren, ende hebbe Gods woort tot mijn † Raets-
 man genomen, welke voor my dat alderbeste geraden soude zijn:

zoals de *Bibliographie des Martyrologes*, II, p. 767 vermoedt, op eene dwaling van Van Braght. Het Liedboek achter het *Offer des Heeren* van 1563, bevat op fol. 42 r° hetzelfde bericht; ook het Grootte Offerboek van 1617; dat van 1626 voegt er bij, dat Joriaen, »so ons van den ouden berecht is, met boeckvercoopen omginck". Ampzing, *Beschrijvinge van . . . Haerlem*, 1628, noemt daarentegen bl. 447 hem en Clement wevers; Joriaen was volgens hem uit Hallmen (Hallum) in Friesland. Uit Ampzing kwamen beiden in de latere drukken van het gereformeerde martelaarsboek, de *Historie der Martelaren enz.* van Van Haemstede, uitgaaf van 1657 en volgende. 't Was toch niet, omdat Joriaen »bij de Drievuldicheyt wil aengeclopt hebben"? (zie mijne aantekening op fol. 137 r°) of omdat in: »Hoort toe, ghij Christen Scharen" de regels voorkomen: »Godt hadse daertoe vercoren, Eer datse waren gheboren"? Natuurlijk zou hij niet de éénige in zijn tijd zijn geweest, die even goed straks zich bij de Hervormden kon aansluiten als Doopsgezind blijven. Dat hij tot deze laatsten behoorde, blijkt uit het *Offer des Heeren* zelf, fol. 138 r°; ook uit de omstandigheid, dat het lied op hem in het Liedboek hierachter fol. 42 v° uit de pen van Bouwen Lubberts is gevloeid. Nog een lied van Joriaen zelven: »Hoort doch nu al te samen, Die te Haerlem binnen woont" komt voor in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (? zie Wieder, bl. 142—145) en 1566, en is in dezen zelfden bundel »Hoort vrienden al te samen Ghij die daer vreest den Heer" opgenomen, 'twelk in het laatste couplet vermeldt dat het het eerst door Joriaen en Clement is gezongen. Blijkbaar zijn het mannen geweest, in hun kring zeer gelieft. In het archief te Haarlem is niets over hem te vinden.

2) Dit »ende", dat reeds in n°. 4, 1562 voorkomt, misschien uit het origineel overgenomen, staat hier foutief en is dan ook in n°. 6, 1578 b en in alle latere uitgaven, ook bij Van Braght, weggelaten.

3) Zie de aantekening op fol. 137 r°.

1) Ongemanierdheid, buitensporigheid.

2) Uitgaaf van 1562: »swevel".

Hier eenen cleynen tijt lanck een wellustich leuen te leyden, ende de ewighe Helsche pijn te verwachten, ofte hier een cleyn ellende (soment anders ellende heeten mach) te verdragen, ende daer nae de ewighe vruechde. Ick vant inder Schrift: † Wat batet een mensche, dat hy de geheele werelt wonne, ende zijn siele schade lijden moeste, dat hy oock niet en hadde, daermede dat hyse mocht lossen. Daerom beminde Sone, heb ict beter geacht met Mosi, * met Gods kinderen ongemac te lijden, een cleyne tijt, dan met de werelt (die vergaen sal) te leuen in al der weelden. Dus ben ick mijn gemack wtgetreden vrywillich ongedwongen, ende hebbe my begeuen opten † engen wech, om Christum mijn hooft na te gaen, wel wetende, so ic hem totten eynde toe volchde, dat ic † in duysternisse niet en soude wandelen. Als ic het oude verdoemelijke nv eensdeels hadde wtgetreden ende verworpen, ende begeerde een nieu Godlijc creatuer te wesen, ende een vroom boetueerdich // godsalich leuen te leyden, doen * worde ic van stonden aen, gelijc alle vrome die voor my geweest zijn, gehaet, ia geuangen geleyt binnen Haerlem, op S. Jans poort. (Hy heeft volgende daer na om twoort des Heeren zijn leuen gelaten, Anno. 1557. Den 26. April).

¶ Dit mijn beminde Sone is mijn leuen geweest ter tijt toe, dat my de Heere verlichtede. Voor het voorste ¹⁾ mijn lieue kint, wil ic v wel hertelijken gewaerschouwewet, vermaent ende ghebenden hebben, dat ghy v wilt wachten, ende schouwen alle boosheyt, ende wandelen inde vreesse des Heeren († welcke ist begin der wijsheyt) van kints been af, ende so v God zijn waerheyt openbaert, en wilt dan niet vertoeuen om daer in te wandelen, want de † doot na gaet den iongen als den ouden. Neemt doch waer v tijt, die v van God tot beteringhe gegonnen is, hebt uwe * conuersatie metten goeden, ende wacht v van den verkeerden, † als v de sondaers locken, soo en consenteert haer niet, ende en verselt v niet met haer, weert v voeten van haren paden, haren ganghen raken tot der verderuinghe: Dus en raect het † peck niet aen, op dat ghy niet besmet en wort: Want den quaden naect een quaat eynde, het welcke ouer al de last sal draghen. Voor dese ende voor alle quade, mijn lieue sone, wilt v wachten, ende denekt dat Paulus seyt, † dat wy alle sullen ghestelt worden voor den Rechter stoel Christi, op dat een yegelijc daer ontfanghe in zijn lichaem, daer nae dat hy ghedaen heeft, het sy goet ofte quaat, ende het vleesch en sal v niet goets raden: Daerom mach Paulus wel seggen: * Vleeschelijc gesint te zijn, is de doot, Ja die vley-

1) In de eerste plaats.

- schelijke zijn, die en mogen God niet behagen. Hierom so doodet
Fol. 137 r°. uwe vleeschelijke//ke leden hier op Aerden. Leest Paulum, oft laet
 Gal. 5. c. 19. hem v lesen, die salt v wel seggen, † welke de wercken des
 vleeschs zijn. Hebt ghy tijt ende plaetse, so doet vlijt ende neer-
 sticheyt, om te leeren lesen ende schrijuen, op dat ghi des te beter
 sout mogen leeren ende weten, wat de Heere van v eyschende is.
 Beminde sone, mijns herten wensche ende bede is totten Heere
 voor v, dat v siele mocht beschermt wesen, voor de sentuloet des
 torens Gods, die ouer comen sal alle ongodlijke die na den Heere
 niet en hebben geuraecht, ende in zijn geboden niet en hebben ge-
 wandelt. Dese aenstaende toorne cont ghy niet beter ontgaen, dan
 dat ghy siet op Jesum Christum de sone des almachtigen ende
 Ephe. 1. c. 22. ewigen Vaders, de welke daer is dat † hooft ende voorbeeld alder
 * Heb. 12. a. 2. geloouigen, Ja de * Hertoge des geloofs, ende de voleynder, dat
 is Jesus Christus. Vraecht hem om raet, wat voor v dat alder-
 Mat. 7. a. 7. beste van nooden te doen is, hy salt v seggen, † clopt aen de
 duere zijnder heyliger Drieuuldicheyt ¹⁾, ende bidt hem aen, hy
 sal v op doen, ende geuen v tgene, dat v van nooden is. Hebt lust
 Mat. 5. a. 6. ende appetijt na der waerheyt, ende ghy sult † versaet worden.
 Staet niet na hooge tijtelijke dingen, hoe wel de gene diese ver-
 krijgen, vant gemeyn volck salich genoemd ende gepresen worden,
 so zijn si nochtans voor God onsalich ende verwerpelijc. Hierom
 1. Pet. 5. a. 6. * vernedert v onder de crachtige hant Gods, op dat ghy inder
 ewicheyt verhooght moecht worden. Siet hoet hem, ende alle
 Luce. 2. a. 7. vrome voor hem ende na hem gegaen is, zijn geboorte † was arm
 Mat. 2. c. 13. ende ellendich, hy moeste terstont voor † Herodes vluchten, want
 hy na zijn leuen stont, hy hadde als hy leedt, niet daer zijn hooft
 Mat. 8. c. 20. op * rusten mochte. Ende voor alle zijn groote ende heerlijke
 † Mt. 10. g. 62. weldaden hadde hy te danc, dat hy hare † verleyder † wijsuy-
 † Mt. 11. c. 19. per, // † Samaritaen, ende een inhebber des Duyuels moeste * hie-
Fol. 137 v°.
 Joa. 8. e. 48. ten, daeren bouen moeste hy noch hare steenen wachten, so lange
 * Joa. 8. e. 59. dat sy hem (als den tijt veruult was) metten alderschandelijsten
 16. c. 31. doot verdoemden. Ende voor ²⁾ die Wet moeste ooc den vromen
 Gen. 4. a. 8. † Abel van zijnen broeder Cain lijden, die welke hem wt enkel

1) Behalve hier en fol. 142 v° komt de drieëenheid in deze martelaarsbrieven niet voor. De bijvoeging bij »Jesus Christus» op fol. 135 v° en 140 v° wijst er misschien op, dat Joriaen meer dan anderen aan dat leerstuk gehecht was. Zie Inleiding bl. 36. Een leerstellige geest is hij anders niet: wat hij in het opschrift van dezen brief zijn zoon toebidt is dat deze moge »opwassen in duechden»; als het geloof »niet wtbreekt in wercken, is 't doot», fol. 140 v°, enz. Voorts ontbreekt bij hem het drukke bijbelgebruik der andere briefschrijvers. Hij doet meer aan den Noord-Hollander Jan Claesz. dan aan de Vlamingen denken.

2) Reeds in den tijd vóórdat de Wet gegeven was.

haet ende nijt (om dat zijns broeders wercken goet ende God aen-
genaem waren, ende die zijne quaet ende verwerpelijc) heeft ge-
doodet, oock hebben alle lieue † Propheten, die dat woort Gods Mt. 5. a. 12.
beleefden ende voorstonden, sonder eenige aensien der personen
vele moeten lijden: † Micheas by Achab des Coninx tijden alleen 3. Re. 22. b. 14.
warachtich beuonden onder vierhondert valsche propheten, moeste
van Sedekia geslagen, ende daer na in eenen put gesmeten worden.
† Elias onder vierhondert ende vijftich valsche Jesabels Priesters 3. Reg. 18. c.
alleen warachtich hadde ooc veel te lijden, also dat Paulus wel 19. a. 2.
mach seggen (want hy haddet selfs geproeft) dat alle die godsalich 2. Tim. 3. b. 12.
willen leuen in Christo, veruolginge moeten lijden. Dit hebben
oock beproeft alle andere vrome getuygen Christi, ende zijn vol-
standich gebleuen tot aent eynde, waerom (na luyt der schrift)
haer de † croon bereyt is, want Christus eygen mont sulcx ge- Jaco. 1. b. 12.
tuycht, dat so * wie volstandich blijft tot aent eynde, die sal salich Mt. 24. b. 13.
wesen, † die verwint salt al besitten, sal met witte cleederen ghe- † Apo. 21. a. 7.
cleedt worden, * sal vant hout des leuens eten, welcke midden Apoc. 2. a. 7.
inden Paradijs staet.

Dit mijn beminde sone wilt ouerleggen, hier hebt † nachts ende Psal. 1. a. 2.
daechs v gepeyns in, te weten: De werelt te steruen ende Chris-
tus wille te volbrengen. Ten eersten ende voor al, * wilt v wach- Mt. 7. b. 15.
ten voor alle valsche propheten, hypocrijten, ende beueynsde hey-
ligen, welcke by mijn tijden waren, papen ende monicken, // welcke Fol. 138 r°.
ic sorge, dat by uwe tijden niet en sullen gebreken, so lange haer
de vette soppen ¹⁾ volgen, wiltse niet geloouen, want het zijn * ver- 2. Tim. 3. b. 13.
leyders der menscen, ende haer sielen moordenaers. Mijn sone, die
v dit screef, die wast door experientie ende ondersoek wel vroet ²⁾,
wt die kelc hadde hi selfs gedroncken. Leest ³⁾ ooc niet eenige
secten, die al by mijnen tijden vele waren, als Lutersche, Swin-
gelsche ende meer andere, de welcke al hebben si wel eenen schijn
van goet, euen wel in den gront zijne quaet ende vol dootlijk
fenijns. Siet na een † cleyn hoopken, die haer geheele regel des Luc. 12. d. 32.
leuens met die geboden Gods ouer een comen, ende die haer ordi-
nantie ofte Sacramenten gelijkmetich tbeuel Christi ende dat ge-
bruyc der Apostolen is, dat is de rechte gemeente Christi, sonder
† rimpel ofte vleeke, dese is vleys van zijnen vleysche, ende ge- Eph. 5. c. 27.
beente van zijn gebeente. Dese hebben ooc Leeraers na de leeringe
Pauli, † onstraffelijc in alles, die gehoorsame kinderen hebben, 1. Tim. 3. a. 2.

1) Brokken.

2) Die droeg er wel kennis van.

3) Zoo in alle uitgaven. Wordt lezen = vergaderen bedoeld? Of: »Kiest niet eene of andere sekte»? Of wel: »leest ook niet geschriften van eene of andere sekte»? Het Groot Offerboek van 1615 begreep het al niet en las »leeft»; Van Braght, die dit evenmin verstaan kon, maakte er van: »leeft niet onder eenige sekte enz.»

ende geloouige huysurouwen, die van geenen rechten noch pleyten, van geenen vloecken noch sweeren, gheen en haet nochte nijt, geen en liegen nochte bedriegen, geen oncuysheyt, nochte ouerspèl niet en weten: Daert al is liefde, paeys, vrede, eenicheyt ende waerheyt, Gala. 5. c. 21. als Paulus v wel sal leeren, † dwelcke zijn die vruchten des Geests.

Mijn lieue Sone ende beminde kint, dit is mijn meeste ende laetste wille, mijn Testament tot v, dit begeere ick op v, dat ghy dit met neersticheyt wilt door lesen, dit wel eercauwen ¹⁾ ende leggen dit selfde byder scrift, om v gangen hier na te voegen. Meret wel sone wat ick schrijue: Veel sullen haer in een schijn van goede Meesters openbaren, segghende dat sy medecijn voor v
Fol. 138 v. crancke siele hebben, maer daer ghy bate by vinden sult, // dat zijn de gene die de waerheyt hebben, wilt v daeraen houden:
 Eccl. 15. c. 21. † Water ende vyer wort v voor oogen gestelt, ghy muecht v hant wtsteken tot welcke dat v gelieft, dat is de doot of dat leuen. Dit sal v, mijn lieue sone, eerst seer herdt wesen om hooren,
 Joan. 3. b. 6. wantet v eerste geboorte contrary is ²⁾, welc wt den * vleesche is,
 Mat. 18. a. 3. maer ghi moet van nieu geboren worden ende † omghekeert, wilt ghy anders dat rijcke Gods ingaen, Dit en cont ghy niet verstaen,
 1. Cor. 2. b. 14. so lange † ghy vleeschelijc gesinnet zijt, iae so lange * als ghy
 *1. Cor. 1. d. 25. des werelts sot ende viant niet en wort. Hartgrontlijke lieue sone, mijn bede is na als voor, dat ghy hier op dencken, ende v hier na voegen wilt, Wt getrouwer vaderlijcker herten heb ic v dit nae gelaten, als ick van deser werelt soude reysen, ende om des Heeren Woordt de doot soude steruen. De Heere gunne v, ende alle diet lesen ofte hooren lesen, dat zijt ter herten mogen nemen, daer nae doen, ende eewich salich werden.

¶ Mijn Soons Testament.

¶ Gheschreuen int Jaer. 1557. Den eersten
 maendach in April, ende op den. 26. Dach
 des Maents met den doot
 beuesticht.

[n°. 2.]

¶ Hier volgen noch drie

cleyne vermaen Briefkens, van Jorian Simonszoon met zijn mede gheuanghenen.

VRede ende vruechde, vertroostinge in alle druck ende lijden,

1) Herkauwen.

2) Dat gij zulk eene beslissende keuze moet doen, is in strijd met uwen „natuurlijken mensch”, met uwe zinnelijke natuur.

gunne Godt alle den ghenen die om zijn woort te lijden hebben, door zijnen beminden Soone, in cracht des heylighen Gheestes, Amen. //

¶ Onsen seer beminde broeders ende susters inden Heere, met *Fol. 139 r°.*
 alle die den Heere van gantscher herten soecken te vreesen, doen wy condt ende te weten, hoe dat wy alle (de Heer si eewich lof) seer wel gemoet zijn, ende verhopē by des Heeren woort te bliuen, ende daer niet af te wijken, noch om yet dat sienlijc is ia om leuen noch om steruen, want niet isser, hopen wy, † dat ons *Rom. 8. d. 35.*
 van Gods liefde sal mogen scheiden, * wy sullent al vermogen * *Phi. 4. b. 13.*
 door hem, die ons verstercket, wy verhopē met † onsen Godt *Psa. 18. d. 30.*
 ouer de mueren te springen. Ende lieue vriendekens verblijt v met ons, waerom soudē wy vreesen, daer so menich mensch byder werelt is, die om so cleyne gewin hem in so groote periculen stelt, beyde van siel ende lichaem, te water ende te lande, ende en weten dan noch niet, alst al wel geluct, oftet winst oft verlies vallen sal, Mer wi, dese reyse met des Heeren hulpe volbracht hebbende, weten dat het al winst voorhanden is, datter geen verlies op vallen mach, * want wy en lopen niet als op het onseker, wy vech- *1. Cor. 9. c. 26.*
 ten niet als die de locht slaen, maer wy zijn versekert, door des Heeren genade, dat wi het gene dat ons beloeft is, so wy vroom doorstrijden, als wy verhopē, sullen vererijghen, wy denckent haer * vieruoudich wederom in te schencken, wy sullent crijten ende *Apo. 18. a. 6.*
 niet swijgen, dat ons de Heere verleent ende openbaert. Onse suster Mariken is oock seer wel gemoet, ende heeft haer geloof oock oprecht. beleden, ende sy begeert daer ooc by te bliuen, * so lange *Job. 27. a. 3.*
 daer adem in haer is, sy is so vroom ende wel gemoet, dat sy ons allen vermaect ende verblijt. * Wij vermanen malcanderen met *1. Pe. 4. b. 10.*
 des Heeren woort, so vele God een yegelijck te spreken geeft, dan met woorden, dan met sangen. Jae ic ben menich vre, dat ic niet eens dencke dat ic // geuangen ben, † suleken blijchap geeft ons *Fol. 139 v°.*
 die Heere. Ic danc v hertelijc, dat ghy mijn bedē veruult hebt, *Joa. 16. c. 22.*
 ooc voor v hertelijke vermaninge, doetet beste ¹⁾, aengaende mijn H. F. Den Heere ende twoort zijnder genaden beuolen. Jorian
 Simonsz wt onse
 banden.

¶ Onsen seer beminde B. ende S. in den Heere, met alle die den [n°. 3.]
 Heere van herten begeeren te vresen ende na te volgen, wunschen wy gebondene in den Heere, een vroom stantuaestich gemoet, ende

1) De uitgaaf van 1570 heeft »veste”: eene drukfout; de eerste, 1562, had al »beste”. »Mijn H. F.” is natuurlijk »mijne huisvrouw.”

een volherden inder waerheyt totten eynde, door Jesum Christum onsen heylant, salichmaker ende verlosser, in cracht des heyligen geestes. Amen.

¶ Seer beminde broeders ende susters inden Heere, uwer liefden sy cont, hoe dat wy alle door des Heeren ghenade nae het beste staen, ende staen van gantser herten daer na, dat wy ons den Heere begeeren op te offeren in zijnen handen, het geraecke ¹⁾ ons te leuen oft te steruen: Wi staen noch van gantscher herten daer na, dat de Heere zijn Heerlijke Naem door ons wil groot maken, ende stellen ons voor oogen den * Hertoch ons gheloofs
 Heb. 12. a. 2. ende den voleynder Jesum: Wy weten † dat de knecht niet beter
 Mt. 10. c. 24. en is dan zijn Meester. † Tis oock waer ende een dierbaer woort:
 + 2. Ti. 2. a. 11. Ist dat wy met hem lijden, dat wy met hem sullen verblijden.
 Hier op hebben gesien alle vrome getuyghen Christi, ende op zijn groote beloften, als wy hebben int oude Testament, van die vrome
 Heb. 11. *. † voor Vaders die op die toecomende genade verhoopten, ende hebben der haluen vroom ghestreden voor Gods wet, ende hebben geen
 Fol. 140 r°. gemeenschap met die omliggende volcken willen // hebben, ende
 Dan. 3. b. 16. hebben daerom haer leuen * vrijwillich ouer ghegheuen, om dat sy niet en wilden anbeden, nochte eeren hare ghegoten ofte gesteecken ²⁾ beelden, gelijk als oock die vrome † Eleazar, die teghen
 2. Ma. 6. b. 18. die Wet gheen verckens vleesch eten wilde: Zijn heylsame woorden verhoopen wi door des Heeren ghenade tot onsen † voorbeelt te nemen, te weten, dattet best is by den Heere te bliuen. Want al waert schoon, dat wy door beueynstheyt (daer ons Godt voor bewaere) het leuen daer al af droegen, so conden wy dan noch die
 Psa. 139. a. 7. almoghende hant * Godts niet ontloopen, leuendich noch doot. Hierom willen wy ons gheheelijken ouer gheuen inde handen des
 2. Ma. 7. a. 1. Heeren, gelijk als die vrome † Machabeeusche moeder met haren
 c. 20. seuen Sonen. Ende ghelijck alle vrome ghetuyghen Christi gedaen
 Act. 5. e. 42. hebben, ia hebben haer † verblijdt, dat sy weerdich ghekent waren om den Naem Christi te lijden. Dus beminde broeders, zijn wy gemoet in den Heere ende niet anders, wy verhoppen den swacken melcsuygende ionghen door des Heeren genade te wesen een
 Titum. 2. a. 7. † exempel der vroomheyt ende der volherdinge.

¶ Dit is van my gheschreuen smaendaechs, nae dat ick tweemaal voor die Heeren gheweest hadde, ende my afgheraecht was, oft ick daer by bliuen wilde.

1) Het loope voor ons uit op leven of op sterven.

2) Een »steecker» is een graveur.

ONsen seer beminde broeders ende susters inden Heere, met [n°. 4.] alle die den Heere van ghantscher herten begheeren te vresen ende na te volghen, wunschen wy ghebondene in den Heere, dat de ghenadighe hemelsche // Vader haer allen wil bewaren voor *Fol. 140 v°.* alle aenstoet van binnen ende van buyten, door zijnen lieuen beminnden Soon Christum Jesum, met tsamen den heyligen geest ¹⁾. Amen.

¶ Hertelijke lieue broeders inden Heere, wilt v doch niet † verflouwen, al ist dat ghy nv moet swerven wt vrienden ende Eph. 3. b. 13. magen, huys ende hof, niet wetende waer henen, * aengesien der Mat. 13. a. 6. sonnen brant nv aen alle canten dat opgewassen saet in v begint aen te tasten. Broeders weest doch niet verslagen, ende laet dat saet in v vochticheyt krijgen, ende houden, set v onder de schaduwe der scriftueren, ende die sal v een heerlijke beschutsel zijn. Wi weten dat wy door veel * drucs moeten gaen int rijke der Act. 14. d. 22. Hemelen, alst hooft beswaert is so beswaren hem ooc mede alle de ander leden, willen wi dan litmaten wesen des lichaems Christi, * so moeten wy het lijden des hoofts mede deelachtich wesen, † so 1. Pet. 2. c. 21. wi dan met hem lijden, so sullen wy met hem verblijden. Hierom 4. a. 1. lieue broeders, ist dat v de Heere noch een tijt lanc laet conuer- + 2. Ti. 2 a. 11. sieren * onder het erge geslachte so leydet doch den tijt uwer Phil. 2. b. 15. † pelgrimagie met vresen, stelt v * als lichten onder de bose erge + 1. Pe. 1. c. 17. werelt, laet v geloof wtbreken inde wercken, anders ist doot. Hout * Phi. 2. b. 15. v ooghen op den † Hertoch des geloofs, ende den voleynder Jesum Jaco. 2. b. 20. Christum, hy is den eenigen † hoecesteen in Sion, een ander † fun- + Heb. 12. a. 2. dament mach niemant leggen dan daer gheleyt is, twelc is Chris- 1. Pet. 2. a. 6. tus Jesus, † hout dat ghy hebt, op dat een ander v croon niet en + 1. Co. 3. b. 11. neme. Den Heere beuolen, die wil v geleyden in alle waerheyt,

Jorian Simonsz uwen lieuen broeder, met mijn lieue

medegeuangen wunschen v al goet, ende

wy staen van ganscher herten

nae het alder-

beste. //

¶ Een Liedeken van Jo-

Fol. 141 r°.

rian Simonsz, Nae de wijse, Sorge
ghy moet bezijden staen ²⁾).

O Vaders wilt ghy eenen schat
V kinderen nalaten

1) Zie aantekening op fol. 137 r°.

2) N°. 44 van den *Ausbundt*: »Merckt auff ihr Völcker alle". Ein ander Lied,

Ecc1. 7. c. 25.

Eph. 6. a. 4.

* Gods woort en wet, voorhout haer dat
Op dat zijt van ioncx vaten.

Hoort Jorian Simons vermaen
Tot zijnen Soon gheschreuen
Als hy te Haerlem lach geuaen
Daer hy oock liet zijn leven.

Na dien hy wel had ondersocht
Goet ende quaet van beyde
Een testament heeft hy bedocht
Voor zijn soon, eer hy scheyde.

Prou. 1. a. 8.

4. a. 1.

† Nae ws Vaders vermaen, mijn kint
Wilt neygen uwe ooren
Tot zijne reden zijt gesint
Met neersticheyt te hooren.

Tob. 4. a. 4.

† Wacht v mijn kint voor alle quaet
Wilt God den Heere vresen

Psa. 111. b. 10.

Ecc1. 1. c. 16.

* Wantmen daer duer tbeginzel vaet
Van Gods wijsheyt gepresen.

Opent v God zijn waarheyt reën
Wilt daer na stracx voortvaren

Eccle. 14. b. 15.

† Want de doot na gaet iongen cleen
Als ouden sonder sparen.

Dus van Godt v gegonnen tijt
Tot betering op eerden

Ecc1. 9. c. 21.

† Met goe conuerseerende zijt
Wacht v van den verkeerden.

Pro. 1. a. 10.

* Als v de sondaers locken aen
Wilt haer niet consenteeren
Verselt v niet op hare paen
Haer ganck leyt tot verseeren ¹⁾.

1. Cor. 5. b. 10.

Fol. 141 v°.

Denet lief Soon, dat Paulus vermelt

† Dat wy sullen by namen //
Voor Christus rechterstoel gestelt
Worden alle te samen.

Jere. 17. b. 10.

Mat. 16. d. 27.

Rom. 2. a. 6.

Apoc. 2. d. 23.

* Ro. 8. a. 6.

† Daer een yeder ontfangen sel
Int Lichaem na zijn daden

Hy heeft qualijck gedaen, of wel
Wacht v voor des vleesch raden.

* Want svleesch gesintheyt is de doot
Ja die leeft na svleesch zeden

von Jörg Simons, im Nederland gericht, Anno 1557. Im Thon: Von deinetwegen
bin ich, etc.

1) Gepijnigd worden, in ellende geraken.

Behaecht Godt niet int cleyen noch groot
Dus doot v aertsche leden.

Hebt ghy tijt ende plaets bereet
Doet neersticheyt, om leeren
Lesen, schrijuen, op dat ghy weet
Te bet de wil des Heeren.

Des hertsen wunsch, en bidden mijn
Is totten Heere crachtich
Op dat ghy mocht bescermet zijn
Voor den Toorn Gods onsachtich,

† Die ouercomen sal met vliet

Apo. 3. b. 10.

Al die ongodlijke wandlen
Die na den Heere vragen niet
En aen zijn Wet mishandlen.

Jorian heeft zijn soon veel meer
Vermaent voor zijn afsteruen
En gaf, als goet Vader, een leer
Om Gods Rijk te beern.

Men heeft vijftienhondert getelt
Daer toe vijftich en seuen
Als Jorian aen een pael gestelt
Vroom heeft geeynt zijn leuen.

O vriendekens nv voor een slot
Sijt een voorbeelt, † om stichten
V kinders, dat sy vreesen Godt
En krijgen claer gesichten.

Eph. 6. a. 4.

FINIS. //

Fol. 142 r°.

II Een Be- kentenisse des Gheloofs

van eenen genaemt Jacques, inder geuanc-
kenis wesende, die hy daerna met zij-
nen doot betuycht heeft
Anno. 1559 1).

[n°. 1.] Ick geloof in eenen eenigen God, den Vader almachtich, scepper des Hemels ende der aerden, gelijc als geschreuen staet, Gene.

---

1) Behalve hetgeen het *Offer des Heeren* van d'Auchy's hand bevat, zijne geloofsbelijdenis en het uitvoerige relaas van zijne verhooren, biedt Van Braght over hem nog twee artikelen: bl. 224—236 en bl. 101, 102. Beide zijn door hem afgedrukt uit de tweede uitgaaf van het Groot Offerboek, die van 1617. Het eene, aldaar bl. 231—233, bevat het bericht, hoe d'Auchy te Harlingen verraderlijk is gevangen genomen door den raadsheer Del Vaille (De la Faille: Reitsma, *Honderd jaren*, bl. 89). Het is voor het grootste gedeelte eene bewerking in proza van het lied uit het Liedboek achter het *Offer des Heeren*, fol. 50 r°: »Och siet hoe droeue dingen Ick u hier vertellen sal". Dit is bijna woord voor woord gevolgd. Het lied is van Jacques zelven. Maar dat bericht behelst bovendien op bl. 234 vg. het verhaal, hoe jammerlijk het met dien verrader is afgeloopen, waarin een paar coupletten uit dat gedicht zijn ingelascht; en de mededeeling hoe Jacques »niet op den richtplaatse maer bij nacht heymelijk is vermoort gheworden. Waer van noch onlancks" — het gebeurde valt in 1559, de druk van dit bericht in 1617, maar de opteekening kan wel tien jaar ouder zijn, *Doopsg. Bijdragen*, 1899, bl. 99, aantekening 1, — »lof-waerdighe personen gheleeft hebben, die des morghens vroeck (als hy de voor nacht vermoordt was) hem ghesien hebben in syn leren" (lederen) »kleederen, ende in syn bloedt vermoort ende vermoordt legghen". Volgens het Sententieboek van het Hof van Friesland is Jacques »Doussy" met Hendrik Euwesz. en Claeske Gaeled(ochte)r op 14 Maart 1559 veroordeeld om »mitten watere geexecuteert te worden".

Het andere bericht, eveneens voor het eerst door de tweede uitgaaf van het Groot Offerboek, die van 1617, bl. 840—842, aan hetgeen het *Offer des Heeren* over d'Auchy biedt toegevoegd en daaruit in de volgende Offerboeken en in Van Braght overgegaan, is insgelijks de omzetting in proza van een lied en weder van een van Jacques zelven. Hij had dat in het Fransch gedicht: wij bezitten het nog in de vertaling van Karel Van Mander, in diens *Gulden Harpe*. Vele liederen daarin dagteekenen van 1605, misschien ook deze vertaling; ik heb alleen den tweeden druk van 1620 tot mijne beschikking, waarin op bl. 520 voorkomt: »Een Liedt van Jacques Dosie, eertyds gevanghen tot Leeuwarden, uyt Fransoys vertaalt. Nae de wyse: Gheeft my te drincken etc.: »Tot Leeuwarden op eenen

1. a. 1. Exod. 3. a. 6. 20. b. 11. In den welcken Abraham, Isaac, Jacob, ende Moyses, ende alle de Propheten geloofd hebben, Heb. 11. *.

Ick geloof in Jesum Christum, den eenigen Sone des Vaders,

dagh, Den Heer en Vrouw van Vrieslant quamen Op my die daer gevanghen lagh, enz.". Die »Heer van Vriesland" is natuurlijk de stadhouder, de graaf van Aremberg. Het is echter eigenlijk de gravin — Aremberg zelf »ging zyne gangen", zegt Jacques —, die even uitvoerig als hartelijk en deelnemend den gevangene ondervraagt naar zijn geloof en hem tot herroeping zoekt te brengen. Hun gesprek maakt den inhoud van het lied en dan ook van dat bericht in het Groot Offerboek uit. Maar dit laatste leidt zijne proza-omzetting in met de woorden: »Het is noch geschiet op een seker tydt, die wy niet eygentlyck hebben konnen bekomen, dat een jonck-gesel, met namen Jaques Dosie tot Leeuwaarden in Vrieslandt, om de Waarheyt des H. Euangeliums, ghevangen gheweest is, van welcken gheseydt werdt, maar omtrent vyfthien jaren oudt gheweest te zyn". Het is zeker al heel vreemd, dat Twisck en de andere bewerkers van dezen tweeden druk van het Groot Offerboek zich door de andere spelling van d'Auchy's naam zoo hebben laten misleiden en niet hebben begrepen, dat met »Dosie" in het gedicht van Van Mander deze werd bedoeld. Hing dit samen met hun wensch om toch vooral te toonen, dat zij een veel grooter getal martelaars waren op het spoor gekomen dan de verzamelaars van den eersten druk, dien van 1615? Zij gewagen in hunne voorrede en op den titel van »een groote menichte vrome getuyghen Godts, waarmee zy dien eersten druk hebben vermeert". Het zijn er 58. Ook in zijn *Chronyk van den onderganc der Tyrannen*, II, bl. 1130 a, maakt Twisck gewag van een vijftienjarig jongeling, in 1550 te Leeuwarden verbrand. Vanwaar hij dezen kende, laat zich niet gissen: misschien is het eene verwarring met Peecke Vulckes, toen aldaar geëxecuteerd, van wien Twisck niet meer wist dan van dien Dosie uit Van Mander. Dat deze in dat lied door de gravin soms met »kind" wordt toegesproken en »soo jonck een kint" heet, pleit niet tegen zijne identiteit met d'Auchy, die anders (*Offer des Heeren*, fol. 165 r°) vrouw en gezin had en wel vermaner kon zijn. Immers ook in de verhooren noemt Lindanus hem soms naar toenmalig spraakgebruik »kint" en »soon", fol. 162 v°, 170 r°.

Behalve de genoemde bestaat er nog een lied van d'Auchy, nog vóór »Och siet hoe droeue dingen" reeds in 1562 in het *Nieu Liedboek* gedrukt en ook in verscheidene latere bundels opgenomen. Het is een vermaanlied en begint: »Ghy Borgers Jerusalem aensiet", terwijl de laatste coupletten aanvangen: »Vrienden, ontfangt ten besten dit liet, Wt myn gevanckenis ist geschiet, De liefde dedet my dichten"; en: »By my, u broeder Jacques (Hoort), Is dit ghesongen wt Gods Woort".

Dat ik al die genoemde liederen aan d'Auchy zelven toeschrijf en het er niet voor houd dat deze daarin alleen sprekende wordt ingevoerd, grondt zich op zijn eigen schrijven, fol. 160 r°: 't kon misschien schijnen alsof er tegenspraak bestond tusschen 'tgeen hij van zijne verhooren verhaalt en zijne liederen. Ook in deze laatsten moet hij dus uit die verhooren een en ander hebben meêgedeeld: 'tgeen inderdaad met een paar van die welke ik besprak het geval is, om er van te zwijgen dat Van Mander dat eene uit het Fransch heeft vertaald, waarin d'Auchy ook 't verslag over zijne verhooren schreef.

Dat is blijkbaar zijne moedertaal geweest. Wel onderhield hij, die »te Antwerpen zijne conversatie had gehad", fol. 148 r°, zich met den inquisiteur Lindanus nu in 't Fransch dan in 't Vlaamsch, maar dit laatste, zegt hij zelf, fol. 160 r°, opdat andere gevangenen, die aan de deur kwamen luisteren, hem zouden kunnen verstaan. Dat verslag is door hem eerst een tijdlang nadat de verhooren hadden plaats gehad opgeëenaakt; hij zelf stelde ze »ten meestendeel op vraghe en ant-

Joan. 1. b. 14. De welcke van den beginne by Godt was, Mich. 5. a. 1. Joan. 1. a. 1. Ende als den tijt veruult is geweest, Gal. 4. a. 4. Den welcken God belooft hadde. Ge. 3. b. 15. Esa. 7. c. 15. 9. b. 5. 11. a. 1. Is dit woort vleysch geworden, Joan. 1. b. 14. Ende gebooren vanden geslachte Dauid, Ro. 1. a. 3. 9. a. 5. Van een reyne maget, ondertrout eenen man, genaemt Joseph vanden geslachte Dauid. Mat. 1. c. 18. Lu. 1. b. 22. 2. a. 4. De welcke is ghebenedijt bouen alle vrouwen, Lu. 1. d. 38. Ic geloue dat dese warachtighe Sone Gods heeft door veel teekenen ende wonderdaden vercondicht dat woort van zijnen Vader, Joan. 15. c. 24. Ende na desen is hy den doot ouer geleuert gheweest, onder Pontio Pilato gecruyst, ende begrauen. Mat. 26. e. 46. 27. a. 1. Marc. 15. a. 1. Luce. 23. a. 1. Joan. 18. 19. Ic gelooue dat dese selfde Je-

---

woort", fol. 144 ^{ro}. Vandaar dat allerlei hem »niet wel in de memorie" was, fol. 152 ^{vo}; sommige »allegatiën" had hij verzuimd dadelijk op te teekenen, t. a. p.

Uit zijn grondigen betoogtrant (fol. 166 ^{vo}, 167 ^{ro}, 164 ^{vo} enz.) blijkt, dat d'Auchy een man van deftigen stand en meer dan gewone kennis was, al moest hij in zijne ballingschap met »kramery" zijn brood winnen. Als Lindanus hem verzekert: »ik wensch niet dat gy op *mijne* getuigenis wordt gevonnisd", antwoordt hij, fol. 172 ^{ro}: »ick en hebbe soo lange tijt die practijcke niet gehanteert, ende gewoont seuen oft acht Jaeren in den Raedt ick en weet wel wat dat ghelden mach". Elders heet het: »ick hebbe mijn wandelinghe meest ghehadt onder Priesters, Canonicken, Monicken". Hij verstond behalve Vlaamsch en Fransch ook Duitsch, het Duitsch van de Zurichser vertaling, fol. 150 ^{ro}, en Latijn; het trok zijne aandacht, dat Lindanus een Nieuw Testament van den parijschen uitgever Robertus Stephanus bij zich had. Lindanus vermoedt dan ook, dat hij wel vermaner of ten minste diaken zou geweest zijn, fol. 148 ^{vo}. Misschien hangt het met die deftige afkomst samen, dat er zoo lang en blijkbaar zoo welgemeende pogingen zijn gedaan om hem weer te doen terugkeeren tot het roomsch geloof; dat hij zooveel langer dan andere martelaars op zijne executie moest wachten. Hij zat van Sept. 1557 tot 14 Maart 1559 gevangen. Maar Lindanus behandelde zoo ook anderen, Reitsma, bl. 104: 't kan ook in verband staan met het verzet, dat de inquisiteur in Friesland vond. De belangstelling van Aremberg had zeker haar oorzaak in Jacques' persoon; evenals die van Filips II zelven, van wien 't volgens Winsemius, *Hist. rerum Fris.*, p. 19 bekend was dat hij aan den stadhouder van Brabant Lalaing had geschreven om inlichtingen over d'Auchy uit Antwerpen in te winnen en aan het friesche Hof om op diens executie aan te dringen. Intusschen, Filips bezat een groot talent om zich te Madrid met iedere bijzonderheid in ons land, vooral met iederen ketter van wien hij had vernomen, te bemoeien. Men zie de *Correspondance de Marguerite d'Autriche* maar in.

Evenmin als Dr. Hoog, t. a. p. bl. 130, 131, begrijp ik, hoe Lindanus »niet en wiste van wat ghemeeente dat (hij) was," fol. 165 ^{vo}, en hem telkens kon voorhouden, fol. 157 ^{ro}, 159 ^{ro}, dat hij door Zwingli en Kalvijn tot zijne ketterij was verleid (niet: door Luther; sedert 1555, den augsburgschen godsdienstvrede, is niet deze, maar zijn Hervormden, Sacramentisten, Anabaptisten, *de* kettters), terwijl toch Jacques niet had geloochend dat hij zelf door den oudste Lenaert Bouwens was gedoopt, fol. 149 ^{ro}, en uitdrukkelijk den kinderdoop had bestreden, fol. 159 ^{ro}, 153 ^{ro} en elders. Hij verraadte niets ondoopsgezinds. Hoe hij over de menschwording dacht, zie daarover de aantekening op fol. 165 ^{vo}; wat de vraag betreft, of de martelares Claesken zijne zuster is geweest, die op fol. 182 ^{ro}.

sus Christus voor ons geleden heeft, Esa. // 53. a. 7. Ende als wy *Fol. 142 v°.* zijn vianden waren, heeft hy den doodt voor ons gheleden, Rom. 5. a. 8. Opdat die in hem gheloouen, niet en vergaen, maer dat eeuwige leuen hebben. Joan. 3. b. 16. Ick ghelooue dat dese onse Salichmaker op verweest is van den dooden. Mat. 28. a. 6. Marc. 16. a. 6. Luc. 24. a. 4. Joan. 20. a. 9. Ghelijck hy te voren gheseyt hadde, Mat. 17. b. 9. Mr. 9. a. 8. Lu. 9. c. 22. Ende sit ter rechter hant van Godt zijnen Vader, Marc. 16. c. 19. Acto. 7. f. 56.

Ick gelooue ooc inden heylighen Geest, gelijc als Joannes dat getuycht in zijn eerste Epistel int 5. cap. segghende, datter drie zijn die inden hemel getuygenis geuen: De Vader, dat Woort, ende de heylige Geest, dese drie zijn een, 1. Joan. 5. a. 7. ¹⁾ Ick ghelooue oock in de gemeynschap der heyligen, van den welcken dat gebedt veel vermach voor ons, Jaco. 5. c. 16.

Ick gelooue oock in die heylige gemeente, in de weleke zijn de ghene, die in Jesum Christum geloouen, de welcke zijn door eenen Geest gedoopt in een lichaem, gelijc als Paulus seyt, 1. Cor. 12. b. 13. Ende Jesus Christus is dat hooft daer van, te weten van de heylige gemeente, gelijk daer staet gheschreuen, Eph. 5. c. 23. Col. 1. b. 18.

Ick ghelooue dat dese heylige ghemeente macht heeft te sluyten ende te ontsluyten, te binden ende te ontbinden, ende wat si binden op aerden, is oock gebonden in den hemel, ende al wat sy ooc ontbinden op aerden, is ooc ontbonden inden Hemel, Mat. 16. c. 19. Ick gelooue dat God in dese heylige gemeente geordineert heeft Apostolen, Propheten ende Leeraers, 1. Cor. 12. c. 28. Biscoppen, Diakens, 1. Timo. 3. b. 12. Titum. 1. b. 5.

Ick gelooue ende belijde ooc een doopsel // inden naem des Va- *Fol. 143 r°.* ders, des Soons ende des heyligen Gheestes, ghelijck als onse Heere Jesus Christus heeft beuolen ende gheordineert, Mat. 28. c. 19. Mar. 16. b. 15. Ende ghelijck alst die Apostolen gebruyct hebben. Act. 2. d. 38. 8. d. 34. 9. c. 18. 10. e. 47. 16. d. 30. 19. a. 3. Ende gelijc als sy daer van gescreuen hebben, Rom. 6. a. 4. 1. Co. 12. b. 13. Gal. 3. d. 27. Eph. 4. a. 3. 1. Pet. 3. c. 21. Ende gelooue oock dat alle de ghene die dit doopsel ontfangen hebben, leden zijn van dat lichaem Jesu Christi in die heylige gemeente. 1. Corin. 12. b. 13.

Aengaende dat heylige Auontmael van Jesu Christo, daer van geloue ick ende bekenne ghelijck als Christus dat seluer gheseyt

---

1) Zie aantekening 1 op fol. 137 r°. Van den strijd over de drieëenheid (Adam Pastor) bespeurt men bij d'Auchy niets. Hiernaar moet de opmerking in mijne Inleiding, bl. 35 onderaan, worden verbeterd.

heeft, als daer staet geschreuen, Mat. 26. b. 25. Doen si dat Auontmael aten, Jesus nam dat broot, dancte, ende bract, ende gaf zijnen Discipulen, seggende: Neemt, eet, dat is mijn lichaem. Ende nam den kele, ende dancte, ende gaf hem haer, seggende: Drincket, ende deylet onder v lieden, want dit is mijn bloedt des nieuwen Testaments, dat welck wt gestort sal worden voor velen, tot vergeuinghe der sonden, Mar. 14. c. 22. Dit doet tot mijnder gedachtenisse, Luc. 22. b. 19. Ic gelooue dit, gelijk alst Paulus ghetuycht, segghende: Den kele der gebenedijngen, den welken wy gebenedijen, ist niet een ghemeenschap van dat bloet Christi? ende dat broot dat wy breken, ist niet een gemeenschap van dat lichame Christi? 1. Cor. 10. b. 16. 11. c. 22. So wie mijn vleys eet, ende mijn bloed drinet, hi heeft dat eewige leuen, ende ick sal hem verwecken inden laetsten dage, Joan. 6. f. 54.

Ick bekenne ende belijde den Echten staet te zijn een ordinantie Gods, Ge. 2. c. 24. Te weten, een man, ende een vrouwe te samen *Fol. 143 vº.* versaemt in den Name des Heeren, inde hey//lige Ghemeente, 1. Corin. 7. a. 2. Daerom sal een mensche verlaten vader ende moeder, ende sal aenhanghen zijnder huysurouwen, ende die twee sullen een vleys zijn, daerom en zijn sy niet twee, maer een vleys. Daeromme wat Godt te samen gheuoecht heeft, dat en sal de mensche niet scheyden, Math. 19. a. 5. Mar. 10. a. 7. ende dat bedde is sonder vleecke, want God sal de hoereerders ende ouerspeelders ordeelen, Hebr. 13. a. 4.

Ic bekenne ooc, dat vasten ende bidden seer profijtelijk is, Mat. 6. b. 16. Gelijk als de Apostolen gedaen hebben, Act. 13. a. 2. 14. d. 23.

Ick houde die woorden vanden heyligen Jacobo voor goet ende oprecht, daer hy seyt: Beleyt de een den anderen de sonde, ende biddet voor malcanderen, op dat ghy salich muecht wesen, Jaco. 5. b. 16. Ick ghelooue, datmen dit moet doen met een oprecht herte.

Ic bekenne ende belijde ooc, de Ouericheyt gestelt ende gheordineert te zijn van Godt, Sap. 6. a. 4. Rom. 13. a. 1. Tot straf-finge der boosen ende bescherminge der goeden, 1. Pet. 2. b. 14. Want si en dragen dat Sweert niet sonder oorsake, Rom. 13. a. 4. Welcke Ouericheyt de Schrift ons beueelt onderdanich te zijn, Rom. 13. a. 1. Tit. 3. a. 1. 1. Petr. 2. b. 13. Ende onderwijst ons te bidden voor de selue, op dat (ghelijk als Paulus seyt) wy moegen leyden een stille ende gerust leuen, 1. Tim. 2. a. 2. Paulus noemt ooc de Macht te zijn een Dienaersse Gods, Rom. 13. a. 4. Nademael dan, dat sy is een Dienaersse Godts, ic wilde wel bidden, dattet haer liefde bermhertich teghen my te zijn, ghelijk als God bermhertich is, Ezec. 18. c. 21. 33. c. 14. Hier versaeck

ick alle de gene die daer willen de Macht wederstaen doort sweert ende gewelt, ende houde dat voor een Duyuelsche Leere ¹⁾). //

Ic gelooue ooc in de verrijzenisse der dooden, gelijck als daer *Fol. 144 r°.* geschreuen staet, Job. 19. c. 25. Dan. 12. b. 12. Joan. 5. c. 28. 1. Corin. 15. b. 12. 1. Tess. 4. c. 16. Dat alle menschen sullen opstaen van den dooden in haer eyghen lichamen, Job. 16. e. 25. 1. Cori. 15. d. 35. Als de Heere sal comen in de Wolcken met zijnen Enghelen, daer hy sal ordeelen een yegelijck nae zijn wercken, Matt. 24. c. 30. 25. c. 31. Rom. 2. a. 6. 1. Tess. 4. b. 16.

Int generale, Ic gelooue al wat een warachtich Christen schuldic is te geloouen van die heylighe Ghemeente, ende van die articulen des geloofs, gelooue ic wt gantscher herten, ende wil daer in leuen ende steruen. Hier versaecke ick alle valsche leeringe, heresien ende secten, de welcke niet en accorderen met God ende zijn woort. Ende daer in ick gedooft mochte hebben in eenighe valsche leeringhe, daer af bidde ick den almoegenden Heer, dattet hem belieue door zijne groote liefde ende bermherticheyt my te vergeuen.

Ick bidde ooc, waer in dat ick soude moghen ghesondicht hebben tegen den Keyser ofte den Coninc, ofte tegen eenige andere, dattet hen belieue my te vergeuen, door
die groote liefde ende berm-
herticheyt
Gods.

¶ Hier volcht de Belijdin-

ghe van Jacques, de welcke hy ghedaen heeft voor den Commissarius, ende den Inquisiteur, diemen noemt Kettermeyster, Ten meestendeel op
vraghe ende ant-
woort ge-
stelt ²⁾). //

NAdat ick thien weecken geuangen hadde gheweest, soo is dit *Fol. 144 v°.* mijn eerste ondersoeck geweest. [n°. 2.]

¶ Den derden dach Januarij, Anno. 1558. Te reeckenen t'begintsels des Jaers van nieu Jaers dach af, so quam na middach den

1) Met nadruk, om de verdenking van overeenstemming met de Wederdoopers te ontgaan: zie fol. 145 v°.

2) Zie aantekening 1 op fol. 142 r°, bl. 269 hierboven. Eerst eenigen tijd na de verhooren teekende d'Auchy ze op, natuurlijk in eigen redactie.

stockmeyster tot my, seggende, dat ic moste verschijnen voor den Commissarius ¹⁾, om ondervraecht te worden van mijnen ghelooue. Als dan heb ick met eenen blijden moet bereyt gheweest, ende ben daerheen ghegaen met den voorseyden stockmeyster. Ende comende inde sale, daer hy was sittende, soo heb ick hem ootmoedelijck gegroet, ende hy heeft my ooc wederom gegroet, sprekende dese woorden: Jacques, is uwen naem Jacques. N. Jacq. Jaet mijn heere. Com. Jacques, ick ben hier gecommitteert van wegen des Conincs ende des Procureurs Generaels, om v te hooren ouer die articulen des geloofs. Jacques. Wel mijn Heere, in den naem des Heeren moet dat geschien. Ende nae veel woorden die wy tsamen hadden tgelooft aengaende, so begonste hy my te vragen, van waer ick gebooren was, ende van mijnder wooninge, residentie, ende conuersatie, van den tijt mijnder ionckheyt af, tot op desen tegenwoordigen tijt toe, dat welcke ic hem beleden hebbe. Daer na wert ic wederom geleyt int huys van den stockmeyster.

[*n°. 3.*] Des anderen daechs, namelijk, den vierden Januarij des selfden Jaers, so worde ick na middach wederom gheleyt voor den selfden Commissarius. Ende voor hem wesende, soo begonste hy te lasteren, te schelden ende te basphemeran van de herders ende Cudde

Fol. 145 r°. Christi, segghende: Ist niet // een iammerlijck dinck, dat wy lieden ons aldus laten verleyden? Jac. Jaet mijn heere. Com. Ick segge van v lieden ende ander meer, die daer verlaten onse moeder de heylighe kereke, ende laet v bedriegen van eenen hoop lichtueerdige leechgangers ende lantloopers. Jac. Ick en hebbe my niet laten bedriegen van sodanigen. Com. Neen? als ghy ghelooft die abominabele snoy ²⁾ menschen ende bedelaers, als Menno, Lenaert ³⁾, Henrick van Vreden, Frans de cuyper, Gielis van Aken, ende sulcke rabbauwen meer, ende verlaet ons ende dat warachtige woort Godts, laet ghy v dan niet bedriegen? Jacq. Ick en hebbe dat woort Gods niet verlaten, want mijn ghelooue is gefondeert op dat woort Gods, ende niet op menschen, noch op menschen leer, *Jere. 17. a. 5.* nademael dat de Propheet Jeremias roept: † Veruloeckt ende vermaledijt is de mensche, die hem betrouet op de menschen, ende stelt dat vleys voor zijnen arm. Ende een weynich daer na so riep hy, ende seyde: O die boose, als Menno ende Lenaert, Hoe veel Liedden hebben sy verleydt, ende gheleyt tot alle duyuelen ende die verdoemenisse. Jac. Mijn heere, ic bid v, dat ghy sulcke woorden niet spreken en wilt, want het waer v swaer ende herdt te

¹⁾ Deze gecommitteerde was geen geestelijke: zie slot van fol. 145 r°.

²⁾ Min, gering; of: slecht.

³⁾ Lenaert Bouwens. De genoemden zijn bekende doopsgezinde oudsten.

bewijzen, dat sy sulcx zijn, als ghyse noemt. Ende ten anderen: Sy en hebben niet bedroogen, maer claerlijk onderwesen dat woordt Gods. Ende ick en ghelooue niet, dat de ghene die daer aent woordt Gods ghelooft hebben, dat sy comen tot verderffnisse, maer die Heere salt al wel oordeelen. Com. Ic en wil niet disputeren, want ic selue late my onderwijzen van den ghenen die daer geleert zijn in de heylige kerkke. Maer ick weet wel wat van v lieden is, ende van v lieder leere: waert // dat ghy macht hadt, so sout ghy *Fol. 145 v°.* ons geerne de keele afsnijden, ghelijck als men wel heeft sien geschieden van v lieder volck tot Munster, tot Amsterdam, ende tot ander plaetsen meer? Jacqu. O mijn heere, en segt doch sulcke woorden niet teghen v conscientie, want ick ghelooue dat ghy wel beter weet, nademael ghy hier geweest hebt inden Raet den tijt van twintich Jaren, gelijc als ghy segt (dit hadde hy mi van te vooren geseyt) daerom laet ick my duncken, dat ghy ons wel beter bekent, want hadden wy so bose herten, die lieden te willen vermoorden, soo en souden wy ons seluen alsoo v lieden niet ouergeuen in de handen, want wilden wy alleenlijc spreekken tegen ons herte, ende v lieden de waerheyt verberghen, soo en sout ghy geen macht hebben ouer ons, nademael ghy niet vinden en sult, die hem mach beclaghcn metter waerheyt van ons, dat wy yemant onghelijck ofte schade ghedaen hebben. Com. Waer van comen dan so veel secten, ende heresien? Waer wt spruyten so veel oproeren ende muteryen? Jacq. So veel de secten ende heresien (die op aerden zijn) aengaet, als die van Munster, ofte Amsterdam, ofte elders, so en hebben wy in geender manieren ghemeenschap nochte deel met haerlieder wercken, nochte met haer leeringhe, mer wi houdense voor duyuelsche leeringe, ende alle sulcke dinghen en beletten niet, dat de waerheyt de waerheyt niet en sy, ende dat de Christenen niet en zijn de rechte Christenen, niet meer dan ten tijden der Apostolen alle secten ende heresien, die daer rontom haer waren, die eenige gedaente hadden vanden worde Godts. Nae dese ende veel meer andere woorden die wy te samen hadden, begonste hy te versoeten, ende seyde tot // my: Ghy en moet soo *Fol. 146 r°.* hooch niet studeren, maer v laten onderwijzen van gheleerder ende wijser dan ghy, ende ghy moet geloouen aent woort Gods. Jacq. O mijn heere soude ick aent woort Gods niet geloouen? om dat selue woordt ben ick hier geuangen, ende stae tegenwoordich voor v, om daer van te antwoorden. Com. Ghy en zijt niet geuangen om twoort Gods, mer om uwe quade feyten. Jacq. Mijn heere, hebt ghy gehoort datter yemant geweest is, die hem beclaecht heeft van my, dat ick hem in eenigher manieren onrecht ofte schade ghedaen hebbe? Com. Neen ick, ick en hebbe niet verhoort, dat-

- men eenighe clachten van v ghedaen heeft ¹⁾. Jacq. De Heere sy
 1. Pet. 4. c. 15. gelooft, * dat het niet en is om mijnder ongerechtigheits wille,
 Apoc. 1. a. 9. maer om dat † ghetuychenisse van het warachtighe ghelooue. Com.
 Ten is alsoo niet, maer het is om uwe misdaden, daer ghy mede
 misdaen hebt tegen de Keys. Maiest. ende hebt ouer getreden dat
 mandament des Conincs onses Heeren. Jacq. Heb ick dat manda-
 ment van den Coninck ouer getreden, dat is een cleyne sake, nae-
 Apo. 19. b. 16. denmael ick dat doende, hebbe volbracht dat mandament des * Con-
 nincks der Coningen, die de warachtige God ende ewige Coninck
 is. Com. Ghy hebt ooc ouer getreden dat mandament van God,
 ende van onse moeder de heylighe Kereke. Jacq. Mijn heere, ghy
 en sout my dat niet connen bewijsen by de heylighe schriftuere,
 nochte oock eenich mensche, dat ick daer in ouerghetreden hebbe
 dat Mandament van Godt. Comm. Men salt v wel bewijsen. Wel
 aen, laet ons beginnen die articulen te voleynden, die my beuoolen
 zijn om v te ondervraghen. Wy hadden noch veel meer ander
 Fol. 146 v°. woorden, die my te lanck // waren te verhalen, ende oock dat sy
 my niet wel in die memorie en zijn. De selue Commissarius was
 wat versacht ²⁾, ende gaf my goet gehoor om te spreekken na mijn-
 der begeerte. Daer na begonst hy my te vragen, wanneer dat ick
 te Emden quam, ende waer dat ic my neersloech ³⁾, ende oft ic
 eenighe aenwysinghe hadde om te comen by sulcken volek. Ick
 antwoorde: Jae ick. Com. Van wien, hadt ghy die aenwysinge?
 Jacq. Van eenen goeden vrient. Comm. In wat huys waert ghi?
 Jac. Ic en bekenne ⁴⁾ dat huys niet daer ick was. Com. Wie wast
 die v tot Lenaert leyde? Jacq. Het waren mannen ende gesellen,
 vrouwen ende dochteren. Com. Hoe waren haer namen? Jacq. Aen-
 gaende haer lieder toenamen, so soude ic veel te doen hebben ghe-
 hadt, om haer allen te bekennen by namen ende toenamen, om dat
 ick daer niet langhe tijt gheweest en hadde, om die te moegen
 bekennen. Com. Als ghy int huys quaemt, waer was Lenaert?
 waer af prediecte hy? Jac. Hy prediecte dat reyne woort Gods. Com.
 Waer af, ende van wat articulen prediecte hy? Jacq. Hy onderwees
 Mat. 3. a. 2. de * beteringhe des leuens, ende wt te doen den † ouden mensche,
 + Col. 3. a. 9. ende aen te trecken den nieuwen, bewijsende crachtelijk by de
 Rom. 8. b. 13. schriftuere, † dat die daer wandelen nae den vleysche, ende nae
 Eph. 5. a. 5. hare wellusten, † gheen deel en hebben int rijke Gods. Com. Sprac
 hi niet van eenige ander saken. Jacq. Mijn heere, ick soude veel
 te doen hebben, om al te onthouden, gelijk als ic wel dencke, dat

1) Zie fol. 129 v°.

2) Van n°. 11, 1599 af bij alle lateren: »versacht”.

3) Zich vestigen, zich nederzetten.

4) Hier en eenige regels verder of kennen of herkennen, zich herinneren.

ghy met grooten arbeyt sout onthouden een sermoen, dat nv ouer een Jaer ende half ofte twee geschiet waer. Comm. Ontfingt ghy daer v tweede doopsel? Jacq. Ick en hebbe maer een doopsel ontfangen, * ende dat na de ordi//nancie Christi. Com. Hebt ghy niet een doopsel ontfangen in uwer ioncheyt? Jac. Ic en wete niet waten my ghedaen heeft in mijnder ioncheyt, ende ick en hebbe geen ghedachtenisse daer af. Comm. V vader oft v moeder, hebben zijt v niet gheseyt, dat ghy ghedoopt waert, ende en hebt ghy gheen peters ende meters gehadt? Jac. Ick dencke wel ia, dat zijt my gheseyt hebben, ende ick heb ooc sommige lieden peter ende meter ghenaeamt, maer dat en is niet gheweest na de schriftuere. Com. Wel was dat niet genoch? Hebt ghy bouen dien noch yet ontfangen van Lenaert? te weten twater, ofte het doopsel nae uwer meeninghe. Jacq. Ick hebbe van hem ontfangen dat * doopsel nae dat woort Gods. Com. Dat doopsel dat ghy ontfanghen hebt in uwer ioncheyt, hout ghy dat niet voor goet? Jac. Had ickt voor goet gehouden, ende voor een doopsel, ick en soude geen ander ontfanghen hebben, want daer staet geschreuen, datter * een Heer is, een gelooue, ende een doopsel, ende niet veel doopselen. Com. Dat Doopsel dat ghy ontfangen hebt van Lenaert, ontfingt ghy dat int huys daer ghy vergadert waert? Jacqu. Jae ick. Com. Wast na de predicatie oft voor? Jac. Na de predicatie. Commis. Sprack hy niet vant doopsel? Jacq. Ja hy, ende bewees bider heylicher schriftueren, * wat dattet was, ende wat het doopsel beduyde, Vermanende ootmoedelijck den genen die dat doopsel begeerden te ontfanghen, wel aen te mercken ende acht te hebben, op het ghene dat sy aen namen, bewijssende dat † cruyce ende veruolch datter na volget, den genen, die so verre gecomen zijn, ende veel meer ander bewijssinghen door de heylighe Schriftuere. Com. Vreesde ghy niet voor dat Placcaet van // den Keyser? Jacq. Neen ick, nochte ooc nu ter tijt. Com. Jacques ten sal v niet wel vergaen, ten sy dat ghy v in de ghenade onderwerpt van uwer misdaet. Jacq. Mijn heere, ick † verwachte wel genade vanden Heere, mer ick en weet niet, dat ic misdaen hebbe tegen den Keyser ofte den Coninc, waeromme dat ick ghenade verwachten soude, ende is dat Placcaet teghen dat woordt Gods, so en dunet my niet dat ic misdoo (volbrenghende dat Mandament Gods) teghen eenighe personen, wie dattet sy. Commiss. Jacques, Jacques peynst om het gene dat het placcaet in hout. Jacq. Mijn Heere, ick weet wel dattet heerschappye heeft in deser Werelt bouen dat woort Godts, om te doen steruen de gene die daer geloouen aen zijnen Naem, * ende die daer wijcken vander ongherechtigheyt, † gelijk daer geschreuen staet, dattet also soude geschien. Maer wat salt wesen, als ghy

*Mat. 28.c.19.
Mar.16.b.15.
Fol. 147 r°.

Mat. 16. b. 15.

Ephe. 4. a. 5.

Rom. 6. a. 3.
Col. 2. b. 13.

2.Tim. 3.b.12.

Fol. 147 v°.

Psa. 130. a. 7.

Esa. 59. b. 15.

† Mt. 10. b. 17.
2. Timo. 3.

met my sult gedaen hebben na dat placcaet, ende my sult gedoot hebben? So sult ghy doch anders niet hebben, dan een snoode ¹⁾ ende sterffelijck lichaem, dweleke de verrottinge onderworpen is, Mat. 10. d. 28. maer so veel de † siele aenghaet, daer en moecht ghy niet aen Sap. 5. a. 1. comen, ende als ghy sult comen voor dat * oordeel Godts, dan suldy weten wat ghy ghedaen hebt. Com. Jacques, ick en soecke uwen doot niet, God wetet, ende het waer my leet, dat ghy wee hadt aen dat wterste ws vingers. Jac. Mijn Heere, men salt wel sien in het eynde, Hoe coemtet dan, dat ghy hier aldus dat on-nosel bloedt vergheet, naedenmael ghy niet en cont onderscheyden van dat gelooue, als ghy my geseyt hebt, waeromme en ordineert ghy dan niet, dat de ghene die niet en connen verstaen v lieder ^{!Fol. 148ro} gheloof, als recht ende goet te // zijn, ghebannen worden buyten den lande? behoudende haer lichamen ende goederen ²⁾, gelijck als-men doet ouer dat geheele Duytslant, ende oock in Oostlant, die welcke niet en willen ordeelen ouer dat woort Gods om bloet te vergieten. Nae veel meer ander woorden, vraechde hij: Wat hout ghy ende gheloofdy vant Sacrament des Altaers? Jac. Is v meeninge dat breken des broots? Com. Jaet. Jac. Ick belijde ende Mt. 26. d. 25. gelooue, † gelijck alst Christus gheordineert heeft, Ende ghelijck Mr. 14. c. 22. alst die † Apostolen ghebruyet hebben, * Ende gelijck Paulus daer ^{† Act. 2. e. 46.} af schrijft totten Corinthen. Com. Hoe verstaet ghijt? Jacq. Gelijc ^{20. b. 7.} alst geschreuen is, ende ick en begheere niet te gloseren ³⁾ dat ^{* 1. Co. 11. c. 22.} woort Gods. Daer was hy mede te vreden, ende hy teyckendent ⁴⁾ alsoo op zijn pappier. Com. Wat hout ghy vande misse, biechte, ende absolutie des priesters? Jac. Aengaende die misse, ick en kense niet, nochte oock die scriftuere selue, ende ic en hebbe die name noit gelesen in het woort Gods. Com. Wat sal ick dan daer van schrijuen? Jac. Ic en weets niet, dat v belijft mijn heere. Comm. Sout ghy niet willen belijden simpelijken, dat ghy ghe-looft aen die ordinancye van die warachtighe ende heylighe kercke, na dat de scriftuer wtwijst? ende gelijck een goet Christen schul-dich is te geloouen? Jacq. Jae ick mijn Heere, wt geheel mijnder herten. Hy screeft also. Comm. Wie zijn v onderwijzers geweest in sulcke leeringe, ende met wien hebt ghy int beghin gheconuer-

1) Weinig waard, gering.

2) Volgens den godsdienstvrede van 1555. Onder Oostlandt werden zoowel de landen aan de Oostzee als de Hanzesteden, Hamburg enz. verstaan. De vraag, welke taal bedoeld is als het op den titel van Menno's *Fundamentboek* van 1562 heet »wt dat Oosters in deze onse Nederlantsche sprake vertaelt'', die taal dan wel het Oostfriesch, eischt een te uitvoerig onderzoek dan dat zij hier kan worden behandeld.

3) Eene uitlegging er op maken, iets aan het woord Gods toevoegen van eigen menschelijke vinding alsof dat woord niet op zich zelf duidelijck genoeg is.

4) Zoo reeds n°. 1, 1562. Eerst n°. 10, 1595 (en alle volgenden): »teyckendet''.

seert, ende in wat plaetse? Jac. Ick heb mijn conuersatie ghehadt tot Antwerpen, met vele sprekende van die Schriftuere, maer principalijk ben ic onderwesen geweest, ende heb mijn fundament ghenomen, met dat heylighe woort // des Heeren te lesen. Hy schreeft *Fol. 148 v.* also. Com. Maer nu siet hier een groot artikel, te weten, of ghy niet gheweest en hebt een Dienaer oft Diaken ouer de armen, ofte Vermaender, ofte eenighe last ¹⁾ hebbende in die vergaderinge onder die broeders. Also wast gescreuen op zijn pappier, nae dat ick heb connen mercken ofte sien. Ick en wiste ten eersten niet, wat hy wilde seggen met dit, soo groot een artikel. Ende ick antwoorde daer op: Neen ic, ende ic en beuinde my niet bequaem daer toe, * maer ick ben een cleyn lidt in de vergaderinge. Com. *2.Cor.12.b.12.* Hebt ghy niet geweest in die vergaderinghe, eer dat ghyt doopsel ontfingt? Jacq. Jae ick, twee ofte driemaal te minsten. Com. In wat plaetse isset gheweest ende hoedanighe huysen? Jac. Aengaende die huysen, ick en weet niet wie datse toe behooren. Comm. Wat sorte van huysen groot ofte cleyn? Jac. Wy vergaderen ons daer wy best moeghen, na dattet te passe coemt, ende ick gedencke wel geweest te hebben in seer arme huyskens, die bet ghelijckenisse hadden van een stal, dan van een huys. Hy schreeft also op zijn pappier. Commiss. Hebt ghy oock geweest onder die broeders inde vermaninghe nae dat ghy het doopsel ontfanghen hebt. Jacques. Mijn Heere dat brengt zijn selfs antwoord mede, ghy moecht wel dencken, heb icker te voren geweest, dat icker namaels noch bet geweest hebbe. Com. Is v huysrou vander seluer leeringe als ghy, ende is sy ooc herdoopt? Jac. Ic heb genoeg te doen voor my seluen te antwoorden sonder te antwoorden voor mijn wijf, ende waert dat sy hier waer, soo mocht sy voor haer seluen antwoorden, maer niet te min, ic houdese voor een vrouwe die den Heere vreest. Ende daer was hy mede te vreden. //

Den achtsten Dach Januarij des voorseyden Jaers. 1558. op *Fol. 149 r.* eenen saterdach des morgens, so was ick geleyt in de selue sale, [n°. 4.] voor den Inquisiteur ofte Kettermeyster ²⁾ de welcke in corten tijden herwaerts is hier ghestelt gheweest vanden Coninck van Spaengien, hebbende van hem alle macht, te binden ofte ontbinden, te laten ghaen vry, ofte te doen steruen. Ende als ick voor hem quam, soo groette ic hem ootmoedelijke, ende hy groette my oock, seggende tot mij: Jacques, ic ben seer verblijt ouer een sake, dat is ouer het gene, dat my die Procureur Generael geseyt heeft, dat

1) Opdracht, bediening.

2) De bekende Lindanus.

ghi wel te vreden zijt te belijden uwe schult, ist datmen v can bewijzen byder schriftueren, dat ghy ouergetreden hebt dat ghebodt Gods, ende dat ghy in dwalinghe zijt, zijt ghy noch in dit selue propoost, ende wilt ghy die schrift aennemen? Jac. Ja ick, ende ick ben bereyt te hooren alle goede onderwijsinghe na den woorde Godts. Hy hadde mijn belijdinge, die ic gedaen hadde voor den Commissarius, ende hy vraechde my. Wilt ghy noch belijden, dat ghy ontfanghen hebt dat Doopsel van Lenaert? Jac. Mijn woort

Mat. 5. d. 37. en is niet iae ende neen, * maer ia, ia, ende gelijk als ick be-

2.Cor. 1. b. 17. leden hebbe, so belijde ic noch opentlijk. Ket. Is v niet genoeg geweest het doopsel dat ghy in uwer ioncheyt ontfanghen hebt, sonder noch eens een ander te ontfangen? Jac. Ic en houde dat selue doopsel, dat ick in mijnder ionckheyt ontfanghen hebbe, voor gheen doopsel, na dat woort ende ordinantie Gods. Ket. Ick salt v bewijzen: maer gelooft ghy oock dat de kinderkens ghebooren

Psa. 51. a. 7. zijn in erfsonde? Jac. † Dauid seyt wel, dat hy ontfangen is geweest in sonden, gelijc ooc alle kinderkens, maer die sonde en is

Fol. 149 v°. haer niet // toegerekent, aenghesien dat Christus ghestoruen is om

Rom. 4. d. 25. die sonde wech te nemen, * gelijc als Paulus ouer al in zijne brie-

5. a. 6. uen getuycht, † Ende gelijk als die sonde door een mensche ge-

2.Cor. 5. c. 18. comen is inde werelt, ende door die sonde die doot, also heeft de

Gala. 2. c. 21. ghenade ouer gheuloeyt door Jesum Christum. Ket. Hoe worden

Ephe. 1. b. 7. die kinderkens ghereynicht, ist dattet niet door het Doopsel en

Heb. 9. b. 14. geschiet? Jacq. Sy zijn ghereynicht * door het bloet Christi, Nade-

† Rom. 5. b. mael hy dat † Lam is, dwele wech neemt die sonden der werelt.

Heb. 9. b. 13. Ketter. Hoe gatet toe, dat sy gesuyuert worden van de erfsonde?

† Joa. 1. d. 36. Jac. Mijn heere, ick hebt v geseyt, namelijc, door dat bloet vanden

Rom. 5. a. 6. Sone Gods, die gestoruen is voor ons * doen wy noch zijn vian-

den ende onghelooouich waren. Ket. Ghelooft ghy niet dat de kinderkens dragen haer sonde van Adam, ter tijt toe dat sy doort doopsel ghereynicht worden? Jac. Men soude my dat moeten bewijzen met der Schriftueren. Ic geloof dat woort vanden Propheet,

Deu. 24. b. 16. die daer seyt, † dat het kint niet dragen en sal de misdaet des

Eze. 18. c. 20. vaders, noch de vader de misdaet des soons, maer de siele die sondicht, die sal de doot steruen. Kett. Ten is also niet te verstaen, maer dat kint is onreyn, tot dattet dat doopsel ontfangen heeft. Jac. Worden de kinderen gereynicht door dat wterlijcke teecken vanden water? kett. Neen, maer sy moeten gereynicht wesen metten water, ende daerna metten heyligen Geest. Jac. Welcke wasschinge gaet voor, te weten, de wasschinge van buyten, oft de wasschinge van binnen? kett. De wasschinge van buyten, ende na dese gesproken woorden: Inden naem des Vaders, ende des Soons ende des heyligen Geests, worden sy daerna gereynicht van binnen. Jac.

Mijn heere, ghi // segt dat sonder Schriftuere, want Jesus Christus *Fol. 150 r°.*
 seyt, † dat sodanighe Hypocrijten zijn, die daer eerst reynighen *Mat. 23. c. 24.*
 dat buytenste, maer te reynigen dat binnenste, ende dat buytenste
 sal oock reyn wesen. kett. Ghy doolt, ende en verstaet de schrif-
 tuere niet, ende hebt v laten verleyden van eenen hoop Lantloo-
 pers. Jac. Mijn heere, ick en stuene niet op de menschen, maer
 ten is my anders niet gegeuen te verstaen, ende de menschen en
 sullen my dat gelooue niet geuen, want daer staet geschreuen inde
 Propheten? * Sy sullen alle van God geloert worden. Ende Jesus *Esa. 54. c. 15.*
 Christus die seyt, * dat niemant tot hem en mach comen, ten sy *Jere. 31. c. 33.*
 dattet hem vanden Vader gegheuen sy: Maer nv mijn heere, be- ** Joan. 6. e. 44.*
 wijst my alleenlijk byder Schriftueren, dattet doopsel der cleynder
 kinderen een plantinge ende ordinancie Gods sy, ende gebruyet
 byden Apostolen, ende ic salt geloouen. kett. Die ordinancie is
 gemaect van Jesu Christo, seggende: † So wie niet geboren en is *Joan. 3. a. 5.*
 wt den water ende den Geest, hy en mach niet ingaen in dat
 rijke Godts. Jac. Christus en spreekt niet tot den kinderen, maer
 tot eenen Doctor in de Wet, ende hy en spreekt oock niet van-
 den cleynden kinderen nv nieuwelinx geboren, want Christus seyt
 daer na int selfde Capittel: Dat vanden vleesche geboren is, dat is
 vleesch, dat vanden geest geboren is, dat is geest, En verwondert
 v niet, dat ick v gheseyt hebbe: Ghy moet wederom herboren
 wesen, de wint blaest daer hy wil, ende ghy hoort zijn stemme,
 maer ghy en weet niet van waer hy coemt, oft henen vaert. Also
 ist met allen, die geboren zijn wt den geest. Na dat ick ghelesen
 hadde in zijn Testament in hoochduytsch, gedruet te Zurich, seyde
 ick: Mijn heere, ist dattet wterlijk doopsel der // kinderen een *Fol. 150 v°.*
 nieuwe geboorte is, soo weetmen wel van waer dat sy coemt, want
 men sietse metten oogen. Ket. Hoe verstaet ghijt dan? Jac. Ic
 verstae dat de nieuwe geboorte is vanden genen † die inden ouden *Collo. 3. a. 5.*
 Adam was, in dat vleesch der sonden, datmen die moeste wt
 doen, dooden ende cruycen, dat vleesch der sonden, met alle zijn
 begeerten ende lusten, om wederom geboren te worden in * een *Rom. 6. a. 4.*
 nieu leuen, na den nieuwen mensche Christus Jesus, gelijk Pau- *Eph. 4. c. 22.*
 lus breedelijk getuycht. Ket. Dat is te verstaen van de groote
 ende oude lieden, maer de cleyne kinderkens die onsuyuer zijn,
 moetmen met water reynigen om de salicheyt te vercrijghen. Jac.
 Wat gelooft ghy vande kinderkens, die hier geen doopsel en ont-
 fangen, na dat ghelooue dat ghy hout, te weten, vanden Paus?
 Ketter. Sy gaen voor alle duyzent Duyuelen. Jac. O mijn heere,
 daer staet geschreuen: * Als ghy ordeelt, so ordeelt rechtueerdige
 oordeelen: † Ooc met sulcke oordeelen (seyt Christus) als ghy ordeelt,
 sult ghy gheordeelt worden: Ghy verdoemt de onnoosel kinder- *Deu. 1. b. 16.*
Joan. 7. b. 24.
+ Mat. 7. a. 2.

- Mat. 18. a. 2. kens, daer nochtans Christus seyt, † dat sodanighen het rijke Gods
 19. b. 14. toe behoort. Ket. Die waren ghedoopt oft ten minsten hadden sy
 de Besnijdinge ontfangen, de welcke haer was inde stede des Doopsels.
 Jacq. De Schriftuere en roert daer af niet, dat sy besneden waren, ende ghy en sult niet connen bewijzen, oft Jootsche oft Heydensche kinderen waren. Ketterm. Het waren al Joden die te Jerusalem waren, ende daer ontrent int Jootsche Lant. Jac. Lucas
 Acto. 2. a. 5. ghetuycht wel anders, Act. 2. * dat binnen Jerusalem in het Jootsche lant alle soorte van spraken waren, die onder den Hemel zijn.
Fol. 151 r°. Ketter. Ist niet een arm dinck // van v lieden, dat ghy aldus doolt
 Eph. 5. c. 26. in der Schriftueren? seyt Paulus niet, † dat hy sijn Ghemeynte gereynicht heeft in dat bat des waters? Jacques. Paulus seyt: Int
 Joan. 15. a. 3. bat des waters door het woort. Wel, suldy wel kinderen † reynigen door het woort? oft alleenlijck door het bat des waters? want sy en connen den woorde niet geloouen. Ket. So zijn si dan verdoemt, nademael dat sy niet en gheloouen. Jacq. En spreeckt doch
 Mat. 5. a. 3. also niet, want sy zijn onnoosel, ende * arm van geeste, ende sodanigen behoort dat rijke der Hemelen toe. Hy seyde, gelijc hy ooc te voren geseyt hadde: Men moetse voor al reynigen door den doop des waters, om totter salicheyt te comen. Jacq. Petrus de
 1. Pet. 3. c. 21. Apostel betuycht claerlijck: Gelijck als de † Arcke die Noe ghemaeft hadde, vanden doot bewaerde, ende vande gramschap Gods alle de gene, die verlaten hadden dat geselschap der boosen ende der werelt, ende waren daer in getreden, dat in sulcker manieren dat doopsel ons is totter salicheyt, maer de Apostel en acht niet van eeniger weerde, dat doopsel, dwelc wech neemt de onreynicheit des vleeschs, ten sy dat daer sy een goede getuychenisse van goeder conscientien voor God, ende ick en gelooue niet, dat de kinderen hebben dat getuychenisse van goeder conscientien, nade-
 Deu. 1. d. 39. mael si niet en † weten dat goet oft dat quaet. Op dese sake en antwoorde hy my niet, ende sach my scherpelijc aen, ende een weynich daerna seyde hy tot my: Tis Caluinus die daer schrijft: Attestation (dat is getuychenisse) der goeder conscientien, sulcke valsche Propheten, die v lieden verleyden, maer den waerachtigen text en seyt also niet. Jac. Ic en ben niet geuangen om de lee-
Fol. 151 v°. ringe van Caluinus. Ende ick badt hem me//nichmael, dat hy my soude laten lesen in sijn Boeck, hoe dattet de Apostel doch schreef, te weten, in sijn eygen Testament, dat hy voor hem hadde, oft in zijnen Bibel, int latijn, de welcke was een seer cleyn formaet, getranslateert, ende gedruet by Robertus Stephanus te Parijs. Maer wat ick hem badt, hy en wildet my niet laten lesen, ende ic seyde tot hem: Mijn heere, ghy en behoort my niet te beletten, dat woort te bewijzen, nadenmael dat ghijt wederspreekt. Ende na

noch meer andere woorden, seyde hy tot my: Na dien dat ghy niet geloouen en wilt aen de heylige Leeraers, als S. Ambrosius ende S. Augustinus (ende noch een hoop ander Heyligen, die hy my noemde) ende aen de ordinancien, die de heylige kereke ingheset heeft, iac wat wildy dan geloouen? Jac. Ic gelooue alleenlic aen de ordinancie Christi, oft bewijst my dat de Apostolen cleyne kinderzens gedoopt hebben, ende ic salt geloouen. Hier mede wilde hijt my prober¹⁾, met de huysgesinnen die ghedoopt waren, daer wel mochten cleyne kinderen geweest zijn, so hy seyde. Ick antwoorde, dat de Schriftuere daer af niet en roerde, dat daer kinderzens gheweest zijn, maer bewijst²⁾ seer wel, dat sulcke huysgesinnen aenhoorden dat woort, ende geloofden, gelijc als³⁾ gescreuen staet vanden * Stocmeester, ooc van † Cornelio den Hooftman, met alle de gene die van zijnen huise waren, de welcke ontvingen den heyligen Geest, gelijc als de Apostolen, te weten, de gene die dat woort hoorden. Ende daerom mijn heere, ghy en sout my niet connen bewijsen, dat daer cleyne kinderen waren. kett. Ic en wil daer niet vast op staen, om te seggen datter waren, oft datter geen en waren, want dat is in twijfel, maer ghy moet geloouen, twelek // de Ouders ende de heylige Doctoren daer af also geordineert hebben inde kercke, ende gebruyet tot nv toe. Jac. Hebben de selue Leeraers dese ordinancie ingeset tot goeder meyninge³⁾, oft hebben sy die ingheset, om dattet was een ordinancie Godts inder Schrift veruaet? ket. Sy hebben gedaen na den worde Gods tot goeder meyninghe. Jac. Mijn heere, ghy weet wel, hoe strengelijc dattet beuolen was den volcke van Israel, niet te doen eenige dingen na haerlieder * goetduncken, maer dat sy doen souden alleenlic tgene dat de Heere haer beual ende ordineerde. Want † Saul was verworpen van God, om dat hy niet gerechtelijc gedaen en hadde na dat woort des Heeren, dat hem beuolen was, maer hadde gebruyet zijn eygen goetduncken. Ende na veel meer andere woorden die wy tsamen hadden, so ginck hy van my wech, ende seyde: Jacques, ick bidde v, dat ghy v daer op doch wel be- raet, want ghy zijt in dwalinghe ende verleyt. Jac. Ick en ben niet in dwalinge noch verleyt, ick ben al beraden, nademael ghy my niet bewijsen en cont byder Schriftueren, dattet Doopsel der cleynder kinderen een Ordinancie Gods sy, ende daerom en gelooue ict oock niet. kette. Wat wilt ghy dat ick v bewijse, naede- mael ghy niet en ghelooft aen de heylighe Leeraers van de Cato- lijke kereke, noch oock haer ordinantie. Jacqu. Mijn heere, daer

Act. 16. e. 32.

†Act. 10. e. 44.

Fol. 152re.

Deu. 4. a. 2.

12. d. 32.

1. Re. 15. c. 22.

1) Bewijzen. 2) Aanwijzen, mededeelen.

3) Van Braght: »met goeder meyninge." Als ons: »te" goeder trouw. Gemeend is: naar eigen goedduncken, toch met vrome bedoeling.

- Mat. 15. b. 13. staet gheschreuen: † Alle plantinghe, die mijn Hemelsche Vader niet gheplant en heeft, sal wtgheroeyt worden. Ende na noch veel meer ander woorden, so is hy wech gegaen, ende seyde tot my: Adieu Jacques, beraet v doch wel, ende bidt Godt neerstelijck. Ick seyde oock: Adieu, ende seyde tot hem, dattet wel mijn hope was, den // * Naem des Heeren altijt aen te roepen tot mijnder hulpen.
- Fol. 152 vº.* Daer waren noch veel meer ander woorden, die wy tsamen hadden, de welcke ic niet gheschreuen en hebbe, om dies wille dat sy my niet wel inde memorie en zijn, ende dat de cortse my aen quam. Ick hebbe vergeten te schrijuen zijn allegatien, waer mede hy wilde bewijsen, dat de Besnijdenisse een figure was op het doopsel, ende datment alsoo moeste gebruycken na ghelijke wijze,
- Ge. 17. b. 11. waer op ick hem bewees by der Schriftueren, hoe dat de * Besnijdenisse was een figure op het Verbont, ende en beteeckende anders niet, dan om te kennen te gheuen, dat sy begrepen waren in het Verbont, ende kinderen de welcke de Beloften toe quamen.
- Rom. 9. a. 6. Maer Paulus bewijst ons ny, † dattet niet en is een Jode, noch Gal. 4. c. 23. kint van Abraham, diet van buyten is, oft na den vleesche van Joan. 8. c. 39. zijnen zade, mer de gene diet int herte zijn, als Christus seyt, † dat sodanige Abrahams kinderen zijn, die de wercken van Abraham doen, hoe wel dat sy nochtans comen van dat vleeschelijke zaet der Heydenen. Ende ic betoonde hem, hoe dattet Doopsel beteeckent de warachtighe * wedergeboorte, gelijk als Christus Nicodemus bewees, ende de † aflegginghe des ouden mensches in een nieuwe leuen, ende datmen daerom moeste wederom herboren wesen, ende niet nieuwwelinx ¹⁾ geboren, gelijk als sy lieden willen segghen, ende so waer dat gheen wedergeboorte en was, daer en diende oock geen teecken, want het waer met Godt ghecken. Hy seyde tot my: Souden dan de kinderkeus geen deel hebben aen dit Sacrament? Ic seyde tot hem, dat de Sacramenten achtergelaten ²⁾ waren om die te ghebruycken inde heylighe Ghe//meynte voor
- Fol. 153 rº.* den ghenen die † ooren hebben om te hooren ende herten om te begrijpen, ende te onderscheyden van de Sacramenten. Ende niet voor de onnoosele. Wy hadden noch veel meer ander Propoosten ouer die Artijckel, ende ick bewees hem het misbruyc dat sy hebben in haer doopsel tegen de schriftuere, ende van dat doopsel der wijser ³⁾ vroeyvrouwen, hoe dat zijt voor goet houden, ende herdoopten noch eens, daerom seyde ic, dat sy Wederdoopers waren.

[nº. 5.] DEs maendaechs den thienden Januarij des selfden Jaers, was ick wederom geleyt voor den selfden Kettermeester, ende na sommighe

1) Pas, kort geleden.

2) »Nagelaten», n.l. door Christus.

3) Wijze vrouw = vroedvrouw.

reden, so vraechde hy my: Hoe hebt ghy v beraden, aengaende dat doopsel? Jac. Ick en weet gheen en anderen raet, dan ick v gheseyt hebbe, aengesien dat ghijt my niet en cont bewijzen bijder schriftueren, dattet een ordinantie Christi is, de cleyne kinderkens te doopen, ick en gelooue daer oock niet aen, maer ick houde my aen het doopsel, geordineert * van Jesu Christo, ende beuolen zijn Mat. 28. c. 19. nen Apostolen. Ket. Also hebben v onderwisen de valsche Propheten, van den welcken de Schriftuere seyt, dat sy comen sullen, ende zijn wt ons ghegaen. Jacq. Sulcke valsche Propheten salmen † kennen by hare vruchten, seyt de Heere. Ende also vele als dat aengaet, dat ghy segt, dat si wt v lieden ghegaen zijn ¹⁾: Paulus wesende te Mileten, bewees den Ouders van Ephesien, † dat wt haer lieden Act. 20. d. 29. ende wt de cudde soudē opstaen quade menschen, die daer soudē leeren quade dinghen, ist niet also mijn heere? Ket. Jaet. Jac. Ist niet wel mijn heere een verkeerde sake, ende geheel contrarie dat doopsel dat ghy lieden gebruyct, want // Christus heeft be- Fol. 153 v°. uolen te doopen, den ghenen die * geloofden. Ende die daer † on- Mc. 16. b. 15. derwisen waren ende geleert. Ende de † Apostolen hebben gedoopt † Mt. 28. c. 19. alleenlic de gene die dat woort ontfingen. Ende ghy lieden doopt † Act. 2. d. 38. alleenlijck die niet en geloouē, ende die niet en moghen onder- 8. b. 11. wesen noch geleert worden, noch die dat woort niet en connen ontfangen, want si zijn onnoosel, ende dat dunct my geheel contrarie te zijn, ende de wagen voor de peerden te setten. Ket. Tis om dat ghi in heresien zijt mijn kint, ende dat ghy niet en gelooft de heyliche Leeraers, siet hoe dattet v wil vergaen. Nv wel aen, laet ons van een ander Artikel spreken. Ende na dat hy gesien ende gelesen hadde mijn Belijdinghe, ghedaen voor den Commissario, gelijc ic te voren geseyt hebbe, so vraechde hy my: Wat geloofdy doch van de Eucharistia? Jacq. Wat is dat? Kett. Vant Sacrament des Altaers? Jac. Wilt ghy seggen, van dat Auontmael des Heeren, oft dat breken des broots? Ket. Ja, tis een ²⁾ dinck, Eucharistia, Sacramentum, oft Auontmael. Jac. Mijn heere, ten is niet eenen naem, want siet, hoet de Apostolen genaemt hebben. Lucas die seyt: * Sy braken dat broot van huysē te huysē, ende Act. 2. e. 42. niet dat lichaem Christi. Ket. Datselfde daer Lucas af spreeckt, dat is vant woordt Godts, dat welcke sy wtdeylden eenen yegelijcken. Jac. Mijn heere, also segghen ooc Daudid Jorisz. ende ander ketters, die te niēte maken dat breken des broots. Maer siet aen, als Paulus was te Troaden, ende dat de vergaderinge te samen gecomen was, des nachts, so dat een Jongelinc vanden hoogen sol-

1) D. i.: Zijn die valsche profeten volgens u uit uwe kerk voortgekomen, dan bevat uwe kerk dezulken en is zij dus de ware kerk niet. »Die ouders» zijn natuurlijk »oudsten».

2) 't Is één en dezelfde zaak.

Acto. 20. b. 7. der af viel, † Lucas seyt, dat Paulus dat woort dede tot inder middernacht, so dat de Jongelinck viel door een venster, ende als
Fol. 154 rº. sy waren wederom // bouen geclommen, Paulus hem opgeheuen hebbende, so hebben sy dat broot gebroken ende ghegeten, ten was dat woort niet dat sy aten, ende daer na sprac Paulus totten dageraet toe, ende ghinck van daer. Ende dit hoorende, sach hy my scherpelije aen, ende en wiste niet wat seggen. Gelooft ghy niet (seyde hy) als dat wanneer de Priester heeft ghesproken die woorden, dat onse Heere daer is int broot, in vleesch ende bloet, alleleens ¹⁾ gelijck alst de Joden hebben gehadt in haer handen, ende gecruyst? Dit selfde heeft hy my seer dickwils geuraecht. Ende om dies wille dat ick niet en sochte te disputeren met hem, soo seyde ick: Mijn heere, ist dat ghijt my cont bewijzen by der Schriftueren, soo sal ickt geloouen. Ende hy drang my, seggende: Segt neen oft ia, wat ghy daer af gelooft. Jac. Sulex als de Schriftuere daer af getuycht. Ketter. Ick vraghe v, oft ghy niet en ghe-looft, dat hy is int Sacrament, in vleesch in bloedt, ghelijck als hy was aent Cruyce. Ende siende dat hy hem verwernde so ver-beyde ic een weynich om te antwoorden. Kette. Wel, wat segt ghy? Jacq. Niet mijn heere. Ket. Dat hoor ic wel, mer waerom beydt ghy so langhe te antwoorden, iae oft neen? Jacq. Mijn heere, daer staet gheschreuen: * Weest snel om hooren, ende traech om spreken. Kett. Welaen dan Jacques, segt alleenlijck ia oft neen: *Jac. 1. b. 19.* Ist dat ghy ghelooft, dat hy daer is int broot, in vleesch ende bloet, so segt ia. Jacq. Mijn heere, seyde ick tot v ia, hoe soude ict v connen bewijzen by der Schriftueren, dat hy daer is in vleesch ende bloet, nae dat de Priester de woorden ghesproken heeft? want ick en hebt noyt inder Schriftueren gelesen, ende om *Fol. 154 vº.* dies wille dat ict v niet en soude connen bewijzen, daer//om en wil ic ooc niet seggen dat het also is. Ket. So en geloofdijt dan niet, hoor ic wel neen? Jac. Ic en gelooue daer van niet wijder dan de Schriftuere getuycht, ende hoe soude hy daer wesen int
 Mar. 16. g. 61. broot, mijn heere, naedemacl geschreuen staet, dat hy * opgeclom-
 † Act. 7. f. 55. men is ten Hemel, ende † dat hy sit ter rechterhant zijns Vaders,
 † Act. 2. d. 34. † tot dat hy zijne vianden sal geset hebben tot een bancke zijnder
 Hebr. 1. b. 13. voeten. Ket. Gelooft ghy niet, dat hy machtich genoech is te sit-sen ter rechterhant zijns Vaders, ende ooc int broot te wesen? Jac. Mijn heere, ic gelooue dat hy almachtich is, mer tegen zijn woort en mach hy niet, want hy moet warachtich wesen, ende hy is de
 Joan. 14. a. 6. eenige * waarheyte selfs. Ket. Wilt ghy niet geloouen de schrif-
 † Mt. 26. c. 25. tuere die geschreuen is: † Neemt eet, dit is mijn lichaem, dwele
 Luc. 22. b. 19.

1) Eveneens.

gegeuen wort voor vlieden, gelooft ghy dan niet dat het zijn lichaem is? Jac. Welcke hout ghy voor zijn lichaem, dat geleuert is voor ons, ende geleden heeft, ende dat aen de tafel sat ende sprac, oft het gene dat hy in zijn hant hielt, te weten, dat broot, wert dat voor ons geleuert, ende sterf dat broot aent cruys voor onse sonden? En beteeckende dat broot niet op zijn lichaem? Ket. Alle beyde. Jac. Ick en hebbe niet gelesen datter twee Christus zijn, dan alleen een † eenige Sone Gods. Dit heb ick hem dickwils te voren gheleyt ¹⁾. Kett. Dese twee en zijn maer een, oock is de wijn zijn bloet, na de gesproken woorden des Priesters. Jacq. Wort de wijn zijn bloet, na dat gesproken woort, ende blijft hy altijd bloet, ende niet wijn? Ketter. Nae dattet woort gesproken is, so is dat broot zijn warachtich vleesch, ende de wijn dat warachtighe bloet Christi, ende blijuen also vleesch ende bloet. Jac. Wat wilde Christus dan te ken//nen geuen zijnen Discipulen, als hy seyde: * Dit is mijn bloet des nieuwen Testaments, dwelck wtgestort sal worden voor vele, tot vergeuinge der sonden, ende ic segge vlieden: Ick en sal van nv voortaan niet meer drincken van dese vrucht des wijngaerts. Mijn heere, Christus noemt zijn bloet des nieuwen Testaments, ende dies niet te min geeft hy te kennen zijnen Apostolen, dattet noch sy een vrucht des wijngaerts, aengesien dat hijt namaels noch so noemt, na dat hy geseyt heeft, dattet zijn bloet si. ket. Waer staet dat geschreuen? Doen nam ic zijn Testament int duytsche ²⁾, dwelc hy voor hem hadde, ende last hem: Ende na dat ict hem gewesen ende gelesen hadde, soo seyde hy tot my: Ghy en moet v niet reguleren na v verstant, maer na de wtlegginge der heyliger Leeraers, als S. Augustinus, Ambrosius, ende andere meer van de oude kercke. Jac. Ick ben wel te vreden met de wtlegginge van Paulo, sonder andere vele wtleggingen te soecken. ket. Waer heeft Paulus wtgeleyt dat Sacrament des Altaers? Jac. Paulus heeft wtgeleyt ende gegeuen te verstaen tot die van Corinthen, wat dat Auontmael des Heeren, ende dat breken des broots is. ket. Wijset my. Ende ic hadde noch zijn Testament, ende las hem dat thiende Capittel, vande eerste Epistel totten Corinthen, daer Paulus seyt: Ick spreke als met den genen die wijs zijn, ordeelt ghy selue wat ic segge: * De kele der dansegginge met den welcken wy danseggen, ist niet een gemeynschap des bloets Christi? dat broot dat wy breken, ist niet de gemeynschap des lichaems Christi? Ende ick en hadt nauwe ghelesen, hy ant-

Mat. 19. c. 16.
1. Joan. 4. b. 9.

Fol. 155 rº.
Mt. 26. b. 27.

1. Cor. 10. b. 18.

1) Voorgelegd, voorgehouden.

2) Dit voegt d'Auchy er bij, omdat Lindanus ook wel eens een »hoogduitsch» (zuricher) of een latijnsch Nieuwe Testament bij zich had.

- woorde my daer op haestelijc: Dat is tegen v, want de Apostel
Fol. 155 vº. bewijst daer wel, datter vleesch ende bloedt is int // broot ende
 wijn, ende datmen deelachtich is des lichaems Christi. Jac. Mijn
 heere, ist dat v belieft, laet my wat voorder lesen, ende ghy sult
 mercken, dat Paulus niet en gheeft te verstaen van dat lichaem
 Christi in vleesch ende bloet, gelijc alst hinck aent Cruys, maer
 1.Cor.12.b.12. van zijnder * vergaderinge, de welcke is zijn lichaem, want als hy
 Col. 1. b. 18. seyt, dat wy gemeynschap hebben ende deelachtich zijn aen dat
 1.Cor.10.b.17. lichaem Christi, soo seyt hij: † Want wy vele zijn een broot ende
 een lichaem, nademael wy deelachtich zijn van eenen broode. Kett.
 De Apostel spreeket daer van een ander lichaem, te weten, van zijn
 Gemeynthe. Jac. Ic en beuinde niet dat Paulus maeckt eenich ver-
 schil ofte onderscheyt van twee lichamen, maer van een lichaem
 Christi. Ket. Hoe verstaet ghy dan: Eten zijn lichaem, ende zijn
 bloet drincken? Jac. Ghelijc alst Paulus geeft te verstaen, dattet
 1.Cor.10.b.18. is een † gemeynschap oft mededeylinge des lichaems Christi. kett.
 Mijn kint, hoe zijt ghy so verleyt? verstaet ghy dan dat ghy door
 dat gemeynschap wel muecht deelachtich wesen aent lichaem ende
 dat bloet Christi, sonder daer af te eten ende te drincken? Jac.
 Mijn heere, ic en ben niet verleyt, maer ick fondere my op dat
 woort Gods. Ket. Wel wat verstaet ghy dan met dese gemeyn-
 schap? Jac. De Apostel gheuet ons daer te kennen, als hy seyt in
 1.Cor.10.b.18. dat selfde Capittel: * Siet Israel aen na den vleesche, die daer eten
 de offeranden, zijne niet deelachtich des Altaers? Siet mijn heere,
 daer is de ghelijckenisse, die Paulus gheeft om te verstaen die van
 Corinthen, verstaet ghijt niet oock also, mijn heere? Ket. Ja ick.
 Jac. Mijn heere, ick dencke wel dat v meyninghe soo niet en is,
 dat de ghene die deelachtich waren des Altaers, daeromme den //
Fol. 156 vº. Altaer aten, maer alleenlijck de offeranden die op den Altaer laghen.
 Ketter. Duncket v also met dat Sacrament toe te gaen? Jacq. Mijn
 heere, het dunct my, dat, als wy dat broot eten, dat wy daer
 mede beteecken, deel te hebben aent lichaem Christi, ende noch-
 tans en eten wy maer alleenlijcken dat broot, ende niet Christum,
 niet meer, dan ghelijc als Israel niet en adt ¹⁾ den Altaer, maer
 alleene de offerhande, ende nochtans int eten der offerhanden gauen
 daer mede te kennen dat sy deelachtich waren des Altaers. Ende
 my aensiende wel scherpelijck, so seyde hy: Wat een dwalinghe,
 en ghelooft ghy niet, datmen int eten des ghewijdden broots, dat
 lichaem Christi eet? Jac. Paulus en geeftet also niet te verstaen,
 ende ick en versta dat ooc also niet. Ket. Ist niet een iammerlijck
 dinck van v lieden Jacques, dat ghy niet en ghelooft dat woort

1) N°. 1, 1562: »at"; n°. 3, 1567 en de volgende: »adt"; na n°. 10, 1595 alle: »at".

Gods, het welcke seyt: Dit is mijn lichaem, dit is mijn bloet, doet dit tot mijnder ghedachtenisse? Jacq. Ick gelooue dat woort Gods, Christus gaf wel te verstaen, dat hy daer niet en soude wesen lichamelijck, naedemael dat hi seyde, datment soude * doen in Luce. 22.b.19. zijnder ghedachtenisse. Paulus die seyt ooc. † Soo dickwils als ghy †1.Cor.11.c.25. dat broot sult eten, ende desen kelck sult drincken, sult ghy vercondigen den doot des Heeren, tot dat hy coemt. So en is hy dan daer niet lichamelijc, nademael hy noch niet gecomen en is. ket. Hy is ymmers daer lichamelijck, na dat woort Jesu Christi, ende alle heylige Leeraers leggent also wt. Jac. Ic houde meer van Paulo alleen, dan van alle de ander Leeraers, ende houde my alleenlijc aen de wtlegginghe Pauli. Kett. Ghy moet ooc gheloouen de heylighe Leeraers van de Catholijcke Kereke. Jac. // Ick *Fol. 156 v°.* ghelooue de heylige Schriftuere, ende alleenlijck dat woort Gods. kett. Ghelooft ghy dan dat woort Gods, so moet ghy geloouen, als dat broodt ghewijdt is, ende de woorden ghesproken zijn, dat soo wie dat ontfangt lichamelijck, die ontfangt dat lichaem ende bloet Christi, nademael dat Jesus Christus also spreect, ende hy en liecht niet, maer hy seyt de waerheyt. Jacqu. Ick weet wel dat Christus de waerheyt seyt, maer men moet verstaen, hoe dat hi spreect, Als hy seyt: * Ick ben dat broot, dat vanden Hemel Joan. 6. f. 52. ghedaelt is, ende dat broot dat ick geuen sal, is mijn vleesch, ghelooft ghy dat wel? kette. Neen ick, ghelooft ghy dat? Jac. Ick en segget v niet, ende oock en disputeren wy nv niet daer ouer, maer om dies wille dat ghy segt, datmen ghelooouen moet ghelijck als Christus spreekt, Siet, als hy seyt: † Ick ben een wijngaert, Joan. 15. a. 1. mijn Vader een ackerman. Paulus seyt oock: † Den steen wt den †1.Cor.10.a.4. welcken ghedroncken hebben de kinderen van Israel, was Christus. kett. Neen, neen, alle de woorden en moetmen so niet ghelooouen, maer alleenlijck een teecken op Christum. Jacques. So is oock dese selfde maniere van spreken. kettermee. Jae dit is een Sacrament, het welcke ons ghelaten is van het lichaem Christi in een ghedachtenisse. Jacques. Mijn heere, siet Israel aen na den vleesche, dat * Lammeken dat sy aten, was ghenamnt den doorganck, ende Exo. 12. b. 11. een eewige ghedachtenisse, dat sy ghetrocken waren door de stercke hant wt Egypten, wt de dienstbaerheyt: Ende oock dat broot dat wy breken, is tot eender † gedachtenisse van Christo, die ons † ver- Luce. 22. b. 19. lost heeft vander sonden, ende de eewige doot, ons treckende van † Gal. 3. b. 13. de dienstbaerheyt des Duy//uels ende des viants. ket. Ja na de meyninge van uwe Herders, Caluinus ende Swinglius ¹⁾, ende sulcke *Fol. 157 r°.* ketters, die daer nieuwe leeringe voorgebrocht hebben, ende wy

1) Zie de aantekening op fol. 142 r°, bl. 270 boven.

hebben geweest in dit gelooue ouer duysent ende vier hondert Jaren, waerom en gelooft ghy ons niet? Jac. Mijn heere, soude ick also geloouen, om den langen tijt wille? daer zijn veel ketters geweest, als Saduceen, Nicolaiten, Heydenen, ende veel meer andere, die noch veel langer tijt ghedwaelt hebben. Keert v totter Schrif-

2.Reg.22.b.12. tueren alleenlijc, na dat exempel vanden goeden * Coninck

23. a. 1. Josias. kette. Meynt ghy dat mijn sone? neen, neen. Jac. Mijn

Jere. 18. b. 18. heere, also seyden de kinderen van Israel tot † Jeremiam, ende si

44. c. 15. waren wten wech ¹⁾. Ghy weet ooc wel, hoe sy misbruyeten de

+Exo. 32. a. 4. genade Gods, makende een gulden † Calf, ende dat louende ende segghende: Dese Godt heeft ons weder getrocken ende verlost wt Egypten. V volck seyt nv ter tijt alsoo van dat broot: Hier is Christus die voor ons ghestoruen is. Hy wert toornich, ende vraechde my: Doen wy Afgoderie, dat wy Christum aenbidden? Jac. Neen, indien hy int broot is, maer is hy daer niet, wat ist anders dat ghy doet? ket. Wel, wat ist dan dat ghy daer af gelooft? spreek een woort alleenlijck, iae oft neen. Jac. Mijn heere

Act. 7. f. 55. ghy hebt wel gehoord, dat ick gelooue, * dat hy sit ter rechter-

Collo. 1. a. 1. handt zijns Vaders inden Hemel. kett. Maer int broot? Jac. Mijn

1.Cor.10.b.16. Heere, ick hebt v geseyt, dat ic daer af gelooue, gelijc † Paulus daer af ghetuycht. kette. So en gelooft ghy dan niet, hoore ick wel, datmen eet dat heylich vleesch Christi Sacramentelijck. Jac.

Alle de gene die dat broot ontfangen, ontfangen sy ooc dat lichaem

Fol. 157^v. Christi? ket. Ja al gheheelijck, wie dat si ooc zijn. Jacq. // Een Roouer, Moordenaer, Rabbaut, oft een ander vol verraderijs, vol bedrochs ende boosheyts, niet hebbende eenich leetschap oft berou van zijn quaet, mer hebbende noch eenen wille te leyden sulck een boosachtich leuen, ontfangt een sodanighe dat lichaem ende bloet Christi? Ket. Al waert de erchste mensche vander werelt, iae al waert een Turck, oft een Heyden, waert dat hy quame tot dat Sacrament, hy soude ontfangen dat lichaem ende dat bloet Christi, soo wel als een ander, ia dat meer is, al waert oock een Beeste ²⁾. Jac. Hoe mochte dat, mijn heere, mogelijc wesen, dat ongeloouigen, godloosen, ende onrechtueerdighen, den welcken de eewige verdoemenisse belooft is, soudon ontfanghen dat Lichaem Christi, ende zijn bloet? het soude dan van noode zijn teghen alle Schrift, oft God wil ofte niet en wil, dat si hadden dat eewige leuen, ende so wel de beesten als wy, om dies wille dat de Heere

Joan. 6. f. 54. belooft heeft, dat soo wie zijn * vleesch eet ende zijn bloet drinet, heeft dat eewige leuen, ende de Godloose menschen soudon een

1) Van den rechten weg af.

2) Er is geene reden om te betwijfelen of Lindanus dit wel uit de katholieke sakramentsleer heeft afgeleid.

deel hebben int lichaem Christi ende Belial, dat licht ende de 2.Cor. 6. b. 15.
 duysternisse, tis onmogelijck, seyt Paulus. Ketterme. Hoe, verstaet
 ghy niet dat Paulus seyt, dat so wie dat lichaem eet, een ordeel
 ontfangt? Jacques. Houdt mijn heere, en corruppeert de Schrif-
 tuere niet, want Paulus seyt, dit broot, ende niet het lichaem.
 Kettermee. Wel, so wie dit lichaem eet, oft dit broot, ende drinckt
 desen kelck onweerdelijck, die ontfangt zijn verdoemenisse. Jac-
 ques. Mijn heere, die zijn ordeel ontfangt, die is verre van te ont-
 fanghen dat lichaem Christi, maer tis de sentencie zijns doots, dat
 hy ontfangt. Kette. Welaen, so bekend ghy ymmers dese woor-//
 den Jesu Christi, die geseyt heeft: So wie mijn vleesch eet ende *Fol. 158ro.*
 mijn bloet drinckt, die heeft dat eewighe leuen, so gelooft ghy
 ymmers datmen hem wel mach eten ende drincken, ghelijck hy
 seyt. Jacques. Ick ghelouue de woorden Jesu Christi, maer niet
 in suleker manieren als de Joden, die haer ergherden aen hem,
 segghende: * Hoe sal dese ons gheuen zijn bloet te drincken, Joan. 6. f. 52.
 ende zijn vleesch te eten? iae selfs † zijn Discipulen. ketter. Dat Joan. 6. g. 66.
 was om dies wille, dat zijt niet wel en verstonden. Jacq. Dat ghe-
 louue ick wel, want hadden zijt wel verstaen, sy en hadden dat
 niet gheseyt, ende zijn Discipulen en hadden hem niet verlaten
 om dese woorden, ghelijck sy deden. ketter. Verstaet wel mijn
 sone, dat was om dat sy verstonden, datmen zijn vleesch moeste
 eten gebraden oft ghesoden, ghelijck ander vleesch, maer hy sprack
 van dat te eten Sacramentelijck, anders en soude dat ander eten
 niet geholpen hebben. Maer gelooft ghy niet datmen zijn vleesch
 eet Sacramentelijck, dwelck is een Sacrament, dat hy ons ghelaten
 heeft onder de gedaente des broots ende des wijns, in welcke hy
 hem verandert? Jacques. So heeft hy dan dingen achter gelaten,
 die nerghens toe nut en zijn. kette. Hoe so? Jacqu. Daerom mijn
 heere, alst zijn Discipulen also groffelijck verstonden, gelijk ghy
 lieden ende andere oock doen, seyde hy tot haer, dat het vleesch
 nerghens toe nut en was, dan de geest die daer leuendich maect,
 ende † mijn woorden (seyde hy) zijn geest ende leuen. Ist datmen Joan. 6. g. 63.
 dan zijn vleesch eet, wat profiteert dat? ketter. Dat was daerom,
 dat zijt niet wel en verstonden, ghelijck ick v gheseyt hebbe. Jac.
 Mijn heere, ick geloof wel, hadden zijt wel verstaen, so en haddet
 hem // niet noodich geweest, haerlieden te kennen te gheuen, dat *Fol. 158vo.*
 het zijn woordt was dat hy seggen wilde. Ket. Hoe verstaet ghijt
 dan, dat hy sprack van zijn woort? Jacq. Mijn heere, ick versta
 dattet was van zijn woort gelijk alsser geschreuen staet, * dat de Den. 8. a. 3.
 mensche niet alleenlijck en leeft by den broode, maer by dat Sapi. 16. c. 26.
 woordt dat daer coemt wt den mondt Godts, datwelcke alleenlijck Mat. 4. a. 4.
 ons leuendich maect in God, tot dat eewich leuen. Ket. Siet daer,

- hoe v verleyders v onderwesen hebben in haer nieuwe leeringhe. Jac. Ick en ben niet gefondeert op de menschen, maer op dat woordt Gods. Ket. Waerom en wilt ghy dan niet geloouen, gelijk uwe Moeder de heylighe kereke, dat na de ghesproken woorden tbroot ende de wijn verandert zijn? Jac. Mijn heere, ick hebt v geseyt, om dies wille datter niet gheschreuen en is in de Schrif- tuere van sulcke saken, want noch dat broodt, noch de wijn en zijn verandert gheweest, die Christus gaf. Ket. Och het was ym- mers. Jacq. Mijn heere, ick hebt v bewesen, hoe dat hijt noch een
- Mat. 26. b. 28. † vrucht des wijngaerts noemde nae de gesproocken woorden. Ket. En ghelooft ghy dan niet Jacques, dat Jesus Christus almachtich is? ende dat hy machtich was zijnen Discipulen zijn bloet te drinc-
- Eecl. 1. b. 7. ken te geuen? Jacq. Ick weet mijn heere, dat hy † almachtich is, ende dat hijt wel machtich was te doen, ende oft hijt nv gedaen hadde mijn heere, heeft hy v belooft, dat ghy lieden sulcken werck ooc wel doen sout? Ket. Maer Jesus Christus is hy niet machtich ons dat achter te laten tot een Testament in zijn Sacrament? Jac.
- Mat. 8. c. 27. Jae hy mijn heere, hadde hijt gheseyt, want hy hadde wel macht
† Joan. 2. a. 9. ouer de * wint, ouer de Duyuelen, ende dat † water in wijn te //
- Fol. 159 r°. veranderen ende hem seluen † onzichtbaer te maken. Somma, ick
Luc. 24. c. 30. ghelooue dat hy almachtich is in alle dinghen, maer een sondich mensche en heeft sulcke macht niet. Ket. Neen, als hy de selue woorden Christi spreekt? Jacqu. In de woorden en leyt de cracht niet, dat soude wesen als toouerie, ende oock, die soude segghen
- Mat. 8. b. 14. tot eenen crancken: Weest gesont, in sulcker formen, * alst Chris- tus seyde, daerom en soude hijt niet zijn. Ketter. Soo en ghelooft ghy dan niet dat Christus Jesus int broot is, neen? Jacq. Mijn heere, ick dencke dat ghy wel gehoort hebt mijn besluyt, wat ick daer af gelooue. Christus heeft geseyt, dat wijt souden doen in
- Luc. 22. b. 19. † zijn gedachtenisse, soude hi daer present wesen, hoe mochtment dan doen in zijnder gedachtenisse? Ket. Och hoe hebben die boe- uen v verleyt, Zwinglius ende Caluinus, sulcke Sacramentschen- ders, die alle schriftuere verkeeren in contrarie. Jac. Mijn gelooue en is niet gefondeert op de leeringhe van Caluinus noch Zwin- glius. Ket. Waer op dan? Jacq. Op dat woort Gods, ende op dat
1. Cor. 3. b. 11. † fundament der Apostolen. Ket. Hoe? ghy en gelooft niet dat
Eph. 2. b. 19. woort Gods. Jac. Mijn heere, soude ic dat woort Gods niet geloo- uen? om datselue ben ic hier * geuanghen, ende ben hier ghe- ketent voor v, om daer van getuychenisse te geuen. ket. Mijn Sone, tis om dat woordt vanden Satan, ende niet om dat woort Gods. Jacq. Mijn heere, siet wel voor v, hoe dat ghy spreekt, dat ghy niet en blasphemeert, want ick en hebbe dat woort van den Satan
- Psa. 18. d. 31. niet gealligeert voor mijn leeringhe ende ghelooue, maer dat * reyne
19. a. 8.

woort Gods, ende ghy alligeert my dat woort ende wtlegginge der menschen. ket. Tis dat woort van de heyli//ge Leeraers der kerc- *Fol. 159 v°.*
ken, de welcke ghy verwerpt, Siet daer de oorsake van uwer do-
linge. Jac. Ick en verwerpse niet, maer ick laetse sulck als sy zijn,
in haer wesen, want ick vinde materie ghenoech in dat Woordt
Gods, om te legghen een goet † fundament, Ende vinde † waters 1.Cor.3.b.11.
des leuens ghenoech om te drincken in die reyne fonteyne, sonder † Jere.2.b.10.
te loopen tot de Beeexkens oft Poelen, die meestendeel veruuyt Joan.4.b.10.
ende om geroert zijn. Ketter. Welaen, dit en gheeft ons al gheen
voortganck, het is nv spade, nademael ghy niet gheloouen en
wilt, gelijk als onse Moeder de heylige kereke v onderwijst, Siet
dat ghy v wel beraet, want ghy zijt in sulcken dwalinghe, ist dat
ghy so sterft, so sult ghy verdoemt wesen voor alle duysent Duy-
uelen in den grondt der Hellen. Jac. Mijn heere, daer staet ge-
schreuen, dat het * oordeel Godt alleene toe behoort, hoe treedt Matt.7.a.1.
ghy so stoutelijck in de stede Godts? God sal my wel ordeelen. 1.Cor.4.a.5.
Ketter. Jacques dat is al claer, want ghy en ghelooft niet, ende
† soo wie niet en ghelooft, die is verdoemt, seyt Christus Jesus. Mr.16.b.16.
Jac. Daer staet gheschreuen, en † ordeelt niet na dat gesichte der Joan.7.b.24.
oogen, maer ordeelt gherechtiche ordeelen, Waert dat ick niet en
ghelooft, so en soude ick dat woordt Godts niet alligeren voor
mijne bescherminge. Ket. Dat doen ooc alle kettters, Welaen, bidt
Godt neerstelijck, dat ghy muecht wederkeeren tot der heyligher
kercken. Jacq. Ick hope door de ghenade Gods, dat ick ben * ge- 1.Cor.12.b.12.
worden een lidt van de waerachtige ende heylige kereke, de welcke
gereynicht is, ende † verworuen door dat bloet Jesu Christi. Daer Acto.20.d.
nae stont hy op, ende seyde tot my: Adieu, Jacques, siet wel toe
dat ghy v wel beraet, // want uwen tijt is nae by, legt uwe saken *Fol. 160 r°.*
wel ouer. Ick seyde tot hem oock Adieu, ende dat ick bereyt was,
altijt dat beste na te volgen in het ghene, dat my soude bewesen
worden byder heyliger Schriftueren, ende anders niet. Wij hadden
noch veel meer ander woorden, aengaende dese materie, al ontrent
twee vren lanck, maer sy zijn my vergeten. Hy geeft goede
audientie, ende en verwermt hem niet lichtelije, wy spraken som-
wijlen in vlaemsch, somwijlen in fransoys, maer ten meestendeel
sprack ick vlaemsch, om de toehoorders wille, die ick voor de
duere hoorde. Siet hier de twee Articulen, daer van men alder-
meest van haer lieden gequelt is. Altijt als hy weder keerde tot
my, bracht hy eenighe subtile Schriftuere om my te vangen, maer
de Heere moet gepresen zijn, ick ben altijt te bouen ghecomen.
Ick hebbe gheweest voor hem wel achthien ofte twintich mael,
ende soude ick schrijuen alle de Propoosten, die ick met haer
hadde van dese twee Articulen, so soude ic wel een hant Pap-

piers ¹⁾ veruullen, soo veel comparatien ende ghelijckenissen, buyten ende sonder Schriftuere brochten sy my voort, maer ic santse altijt totter schrift. Isser yet in mijn Liedekens ²⁾, dat met dit geschrift niet en accordeert, daer ouer en salmen hem niet verwonderen, want al waert dat icker noch so veel schreue, so en soude ic niet connen verhalen alle de propoosten, die ick met haer gehadt hebbe. Also hebben sy my gequelt.

- [^{nº}. 6.] DEn veerthiensten dach Januarij, des selfden Jaers 1558. op eenen vrydach na Noen ³⁾, so was ic wederom gheleyt voor den Kettermeester, ende ick ghinck voor hem, ende hy groette my
Fol. 160 vº. blijdelijck, want // so veel als ick mercken conde, de wijn hadde hem seer verblijt, ende en brochte gheen Boecken met hem. Ende na sommige woorden die wy te samen hadde, so seyde hy tot my: Jacques, de oorsake waerom ick hier gecomen ben, is alleen om te weten uwe besluyt, want ick en wil niet meer disputeren met vanden Articulen des geloofs, als van de Misse, van der Biechte, van de Aflaten ende Vegeuier, ende aenroepinge der Heylighen, oft ander ordinancien van onse Moeder de heylighe kerkke. Jacq. Mijn heere, ick ben wel te vreden, ick en soecke oock niet te disputeren, maer alleen simpelijken te gheloouen het gene dat wy gehouden zijn te geloouen, so veel als de Articulen des gheloofs aengaet. Ket. Ja, wi en hebben met het disputeren niet veel te
Tit. 3. b. 10. doen, want Paulus seyt: * Schout eenen ketterschen mensche, na de eerste oft tweede vermaninghe. Jacq. Mijn heere, hoe sout ghy my der ketterien haluen connen vermanen, naedemael ghy my noch niet ouerwonnen en hebt, dat ick een ketter ben? Ketter. Neen? zijt ghy niet een ketter? naedemael ghy dat Christelijck ghelooue wederspreeckt? Jacq. Ick en wederspreke dat ghelooue niet, want daertoe streckt al mijn meyninghe, maer ghy neemt uwe meyninge inder schrift op een maniere, ende ick op een ander, ende niemant en mach ordeelen van het recht oft het on-
1. Cor. 2. b. 15. gelijck, dan de * gheestelijke menschen door den Gheest Gods. Hy vraechde my al lacchende: Hebt ghy den Gheest Godts? Jacq. Mijn heere, ghy en moet my dat niet vragen met geckerie, want ick en beroeme my des niet, dies niet te min verhope ick door de ghenade Gods, dat ick niet gedreuen en worde van den gheest des
Fol. 161 rº. Satans. ket. Nochtans zijt // ghy verleyt ende in dolinge, ende

1) Een boek papier.

2) Zie de aantekening op fol. 142 rº, boven bl. 268 vg.

3) Zoo ook de Offerboeken: eerst Van Braght verandert dit woord hier evenals op alle andere plaatsen van *het Offer des Heeren* in »middag».

Paulus seyt, † datmen sodanige sal schouwen na de eerste ofte Tit. 3. b. 10.
 tweede vermaninghe. Jac. Na dien ghy ons dan houdt voor ketters,
 och oft Godt gaue, dat ghy ten minsten den raet Pauli ghebruyc-
 ten, te weten, dat ghy ons vlodet, ende v aftrocket van ons, ende
 ons niet en veruolchde totter doot toe, ende niet wt en storte in
 allen hoecken ons bloet. ket. Jacques, ick en soecke uwe doot niet,
 dat kent Godt. Jacq. Mijn heere, Godt wetet warachtelijk wel,
 ende men salt int eynde wel sien. ket. Jae, wy en doen maer
 alleenlijk dat ons belast ende beuolen is. Jacq. Van wien, mijn
 heere, van God oft van de menschen? ket. Het is ons beuolen
 van God, te schouwen de valsche Propheten. Jacq. Tis wel waer
 mijn heere, dat Christus ons vermaent, dat wy ons sullen † wach- Mat. 7. b. 15.
 ten van die valsche Propheten, maer hy geeft ons een teecken om
 die te bekennen, te weten: Gelijk eenen boom aen zijn vruchten,
 Wat vrucht hebt ghy ghesien aen ons waerdoor ghy sout mo-
 ghen verordeelen, dat wy valsche Propheten zijn? ketterme. Ghe-
 noech daghelijcks. Jac. Waer in? ket. Daer in, dat ghy hebt een
 valsche leeringe, de welcke den menschen qualijk leert, ende leytse
 totter verdoemenisse. Jac. Mijn heere, dat onse leeringe valsch is,
 dat is gesproken nae uwen ghoetduncken, nochtans en muecht ghy
 niet bekennen, dat wy valsche propheten zijn, dan door de vrucht
 des werex door de welcke men mach bekennen oft wy valsche
 Propheten zijn ofte niet, Want Christus seyt: * Ghy sultse beken- Mat. 7. b. 15.
 nen aen haer wercken, ende en seyt niet: Aen haer gheloooue. ket.
 Ghy lieden rechtueerdicht v seluen ouer uwe wercken. Jacq. Neen,
 maer // het is onmoeghelijk † druyuen te plucken van doornen, Fol. 161 v.
 oft vijghen van dijstelen, oft dat een quade boom goede vruchten Mat. 7. a. 6.
 voort brenge, na dat de Heere getuycht. ket. Wel aen Jacques, ge-
 gelijk als ick v gheseyt hebbe, ick en ben hier niet ghecomen, om
 te disputeren, maer om uwe meeninghe te verstaen. Jac. Ic en
 vraech oock na geen disputeren, maer ick wil v beantwoorden, dat
 ghy ons met onrecht beschuldicht der heresien, ende verleydinge.
 Ket. Wel, laet ons dat laten varen, Hoe zijt ghy dan beraden,
 aengaende uwe belijdinge, blijft ghi noch op het selue propoost ¹⁾,
 gelijk als ghy beleden hebt voor den Commissario? Jacques. Jae
 ick. ketter. Wilt ghy v dan niet laten onderwijsen? Jac. Ic en
 soecke anders niet, dan altijt het beste, rechtueerdichste, ende
 duechsaemste nae te comen, ende ick en ben so opstinaet in mijn
 gheloooue niet, waert dat ick een beter wech bekende totten ewi-
 ghen leuen, dan dese selfde, die ick nv heb, soo soude ick hem
 aen nemen. ketter. Wel aen dan, aenghaende het doopsel ende het

1) Besluit, voornemen.

Sacrament, daer wy tsamen af ghesproocken hebben, wat dunct v daer af? Jacq. Ja maer mijn heere, tghene dat my bewesen sal worden byder schriftueren, dat selfde sal ick gheloouen ende anders niet. ket. Soo en ghelooft ghy dan niet die heyliche Leeraers der Chatolijcker kereken, hoor ick wel, neen? Jac. Ic gelooue die heyliche schriftuer alleen. ket. Daeromme zijt ghy in heresie, dat ghy meer hout van v seluen, dan van die heyliche Leeraers. Jac. Ic en

Gala. 6. b. 16. prijse my seluen niet, dan alleen int * Cruyce Christi, maer ick en wil niet betrouwen op eenige menschen, want daer gheschreuen

Jere. 17. a. 5. staet: * Veruloect is de mensehe, die hem betrouwt op den mensehe.

Fol. 162 *r*o. ket. Dat weet ic wel, // maer ghy en ghelooft oock niet dat woort Gods. Jacq. Mijn heere, en segt doch dat niet, want ten is also

Mat. 26. c. 25. niet. ketter. Neen? als onsen salichmaker seyt, † nemende dat broot, dit is mijn lichaem, ende nemende den kelc, dit is mijn bloedt, waerom en gelooft ghijt dan noch niet? Waeromme twijuelst ghy daer aen? Jacqu. Mijn Heere, ick ghelooue die woorden Christi, ende en twijfele niet daer aen. ket. Ja na uwe opinie, ende met een verscheyden meeninge. Jac. Mijn heere, ick verhoope dat ict anders niet en versta, dant die Apostolen verstaen, ghelijck alst

1. Cor. 10. b. 16. * Paulus wtleyt, 1. Corin. 10. kett. Ghy segghet. Ende hier en bouen hadden wy noch veel meer ander woorden ouer dit artikel, ende van den Doop, ende een weynich daer nae ouer dat vagevyer ende dat placeaet, al ontrent anderhalf vre tijts, ende daer na troc hy van my, thonende my een seer schoon gelaet ende vriendelicheyt, oft wter herten quam, en weet ick niet.

[*n*o. 7.] DEn twintichsten Dach des selfden maents Januarij, des vorseyden Jaers, soo was ick wederom geleyt voor den selfden kettermeyster, ende hy vraechde my: Hoe hebt ghy v beraden ouer het gene dat ick v voor gheleyt hebbe, aengaende het doopsel ende het Sacrament, ende wat gheuoelen hebt ghy daer in. Jacqu. Ick en weet geen en anderen raet, dan den ghenen die ghy van my te voren ghehoort hebt. ket. So blijft ghy dan, hoor ick wel, opinioos ende opstinaet? Jacq. Mijn heere, dat waer my leedt, dat ick opstinaet soude wesen tegen mijne conscientie, maer nademael dat ghy my niet en condt bewijzen by der schriftueren, tgene dat ghi

Fol. 162 *v*o. ghelooft, te weten, // dattet doopsel der kinderkens een ordinantie

Mat. 26. b. 25. Godts sy, ende een gebruyck der Apostolen, ooc dat het * broodt ende die wijn verandert worden in vleys ende bloet, als die priester die woorden ghesproken heeft ouer het broot, dat dunct my touerije te wesen, ende en cant also niet verstaen. Kette. Ghy en moet niet twijfelen in die veranderinghe door die cracht Gods, want ic hebt v genoech bewesen by der schriftuere Gods, maer ghy

en wilt niet gheloouen. Jacq. Mijn Heere, en segt doch dat niet, want hadt ghijt my bewesen by der schriftueren, so soude ic geerne gheloouen, want alle mijn salicheyt leyt in dat heylighe woort Godts. Ketter. Ick heb v dat woort Godts ghealligeert, maer ghy en gelooft niet dan v fantasie ende opinie. Jacq. Mijn heere, ic bid v, willet doch niet dencken, waert dat ick beter bekende, ofte anders verstonde, soo en soude ick niet willen * wederstaen, dat woort Godts teghen mijn conscientie, wesende in sulck eenen staet, als ick ben, te weten, geuangen op den hals, verbeydende die doot van daghe te daghe, so mochtmen wel seggen, dat ick die iammerlijeste ende ongeluckichste mensehe waer, die oyt opter aerden was, dat ic sochte met vrijen wille, ende voorbedachter daet te hebben pijn ende lijden hier totter doot, om te vercrijgen die eewige verdoemenisse. Ketter. Jae mijn kint, siet wel wat ghy doet, want ist dat ghy sterft in sulcken quaden gelooue ende leeringhe als ghy hebt, soo zijt ghy verdoemt voor alle Duyuelen. Jac. O mijn heere, hoe dorft ghy doch soo spreken, daer staet gescreuen: * En oordeelt niet, op dat ghy niet gheoordeelt en wordt, wandt met sulcken oordeel, als ghy oordeelt (seyt die Heere) sult ghy oock gheoor//deelt worden. ket. Ic oordeele v na die waarheyte. Jac. Mijn heere, en segt doch dat niet, want ghy en † weet niet wat ghy oordeelt. Ketterm. Och och, ick doe wel. Ende nemende eenen ijndtpot ¹⁾, die op die tafel stont, seyde hy tot my: Ick ben so versekert, ghelijck als ick seecker ben, dat ick die pot houde, ist dat ghy in dese leeringhe blijft, ende also sterft, dat ghy nemmermeer en sult sien dat aenschijn Godts, maer sult inder eewicheyt verdoemt worden. Jacq. Mijn Heere, en oordeelt niet also, want ghy tredet in de plaetse Godts, ende neemt hem zijne eer, want hem behoort alleen toe dat oordeel. Ket. Meynt ghy dat ick niet en weet, wat ick segge? ende dat ick niet en sie dat ghy in dwalinge zijt? ende die kettters en sullen int Paradijs niet comen. Jac. Mijn heere, het dunckt v alsoo, dat wij in dwalinge zijn, ende gelijk alst v lieden dunct van ons, soo dunct ons oock wederomme van v lieden. Kette. Ach dat is ghoet te bekennen door dat woordt Godts, welcke in doolinge ende ketterijen zijn. Jac. Tis also, tis goet te bekennen den genen, welcke die Heere de gracye ghegheuen heeft, ende wijsheyt, Ende daeromme bid ick v, mijn heere, dat ghijt my niet qualijcken afnemen en wilt, ist dat ick wat stoutelije met v spreke, ende mijn herte v opene. Ket. Neen ic trouwen ²⁾. Jac. Mijn heere euen gelijk als

Ecc1. 4. d. 32.
2.Cor. 13. a. 8.

Mat. 7. a. 1.

Fol. 163 *re*.

Joa. 7. b. 27.

1) Zoo ook n°. 1, 1562. N°. 5, 1578 *a* heeft »ijndtpot"; n°. 6, 1578 *b* en de verdere uitgaven »inctpot".

2) Zeker.

- het v lieden dunct, dat wy valsche propheten ende verleyders zijn, alsoo duncket ons van v lieden, gelijk alst v lieden dunct dat wy doolen, alsoo duncket ons dat ghy lieden doolt, gelijk v lieden dunct dat wy dat volc verleyden, so duncket ons dat ghijse verleyt, ende
- Mt. 16. b. 24. hier op verlaten wy dat * leuen, ende al wat wy inder werelt
Fol. 163 v° hebben, om v lieden te ghetuyghen ende te ver//zeghelen met onsen bloede, dat ghelooue dat wy in Godt hebben. Ketter. Nochtans en strect v dat nerghens toe dan totter verdoemenisse. Jacques. Ist dat het selfde ons streckt totter verdoemenisse, soo zijn wy de
- 1.Cor.15.b.19. * alderiammerlijkste die onder den Hemel zijn, want † wy zijn
 † 1.Co. 4. a. 9. verstooten, veracht, verworpen, als eenen gruwel voor de gantsche Wereldt, loopende van de eene plaetse tot de ander, so dat wy int vleys altijd hebben te lijden, geen rust hebbende, ende na v segghen, so soudē wy noch moeten lijden nae dit leuen, Neen, neen
- Mat. 19. d. 27. mijn Heere, wy gheuoelen al ander ghetuygenisse ende † beloften
 Apocal. 2. 3. door dat woort Gods. Ket. Dat coemt also by, dat ghy verleyt zijt, al dat en sal v nergent toe dienen. Jac. Waer is dan dat volc
- Act. 14. d. 22. het welcke door † lijden ende verdriet zijnen Meester nae moet volgen tot dat ewighe leuen, ghelijck Christus gheseyt heeft, dat
- Mat. 10. c. 22. sy * benijdt ¹⁾ soudē zijn om zijns naems wille? Ket. Dat was gesproken alleenlic tot die Apostolen. Jac. Hoe coemt dan dat
- 2.Tim. 3.b.12. Paulus seyt, dat * alle die ghene die daer begeeren godsalichlijk te leuen in Christo Jesu, veruolginghe sullen lijden? Ende die
- Psa. 34. c. 20. propheet seyt, dat die gerechtiche veel sal moeten lijden, maer de Heere verlost hem wt alle het quaet. Ketterm. Dat is te verstaen, dat die duyuel haer lieden altijd genoech becooringhe ²⁾ ende verdriet sal geeuen. Jac. Paulus spreeket van veruolch ende niet van becooringe, ende ic en verstaē ooc niet, dat Christus gesproocken
- Mat. 10. b. 16. heeft van becooringhe, als hy seyde: † Sy sullen u geesselen in hare vergaderinge, ende v veruolghen tot der doot, meynende
- Joan. 16. a. 2. * Godt eenen dienst daeraen te doen, ooc suldy gehaet wesen van
 † Mat. 10. b. 21. vader ende moeder, † broeders ende vrienden, ende sullender //
Fol. 164 r° sommighe onder v lieden dooden. Ketterm. Welaen, al dat was alleenlijk ghesproocken tot die Apostolen. Jacqu. En spreeket Christus daer niet van alle die in zijnen Naem geloofden? Ket. Hy sprac alleenlijk tot den Apostolen, die daer moesten lijden, als sy ghingen vercondighen dat woordt, maer naemaels soudemen ophouden, die te veruolghen. Jacq. Hoe quammet by dat de ghemeynte ende vergaderinghe so wrede veruolginghe leden? ende nochtans warent niet al Apostolen. Ketterm. Hoe so? Jacq. Also

1) Benijden is ons »niet kunnen uitstaan"; ook wel »mishandelen".

2) Verzoeking.

gelijk als Lucas ghetuycht, Actor. 7. 12. ende Paulus, 2. Tessal. Acto. 7. f. 58. 1. Jae ghy selfs mijn heere weet wel wat een van v oude Leraers schrijft, ghenamt Eusebius, in zijn vierde boeck, int achtste cap. 12. a. 1. 2. Tes. 1. a. 4. scrijuende van die eerste kereke, in wat lijden ende verachtinge dat sy waren, seyt hy niet, dat sy geacht waren onder het volck als rouers, dootslagers, kindermoorders, afgrijselijke menschen, ende dat sy leelicheyte bedreuen met haer moeders ende susters, ende dat si menschen bloet vergooten in haren Gods dienst, ende dat si haer kinderen offerden den Afgoden, waren oock gheacht als mutemaeckers ¹⁾, veruoloeckte Boeuen, vianden Godts ende aller creatueren, ende van andere boosheden die de + werelt haer lieden opleyde, ist niet alsoo mijn Heere? ghelijck als oock schrijuen die oude Leeraers, Cyprianus ende Tertullianus. Ket. Tis alsoo, al dat is wel waer, maer dat geschiede van den genen die geen kennisse en hadden van dat Euangelie. Jacq. Ick geloof wel, hadden sy den Euangelio gheloofd, soo en hadden syse niet veruolcht, noch sulcke verwijten gesproocken al liegende, maer het heeft alle tijt Jere. 18. b. 18. Fol. 164 v°. geweest, dat selfs de ghene die haer + beroemden van // dat woordt Godts, hebben veruolcht, die daer sochten den Heere te vresen, ende te dienen God van gheheel haerder herten, ghelijck als ghy siet in Israel, die behoorden beuesticht te hebben de eere ende wet Godts, brochten ter doot de * Propheten die haer ghesonden waren, ende de ghene die den Heere kenden van reynder herten. Ket. Daeromme, daeromme zijnder altijdt boosen metten goeden, ende met dat goede * graenken ist caf tot den eynde toe. Wy hadden noch veel meer ander reden hiervan, ende int laetste vraechde hy mijne besluyt van het Doopsel ende het Sacrament, daer op ick hem antwoorde, gelijk als ick ten anderen tijden gedaen hadde. Ende hy ginck wech van my, bewijssende my dat ick Godt soude bidden, dat hy my verstant ghaue, om wederom te keeren (seyde hy) tot die heylighe Catolijcke kereke. Mat. 5. a. 11. Mat. 23. d. 33. Mat. 3. b. 12.

DEN seuenentwintichsten dach des selfden maents Januarij, des [n°. 8.] voorgenoemden Jaers, was ick wederom gheleyt voor den selfden Kettermeeester, Ende na sommige woorden so vraechde hy my, hoe dat ic my beraden hadde, aengaende tgene dat hy geseyt hadde, te weten, het doopsel ende tsacrament. Waer op ick hem antwoorde gaf gelijc op andere tijden, dat ic geen en anderen raet en vant, dan my te houden aen mijn eerste belijdinge, aengesien ick niet en beuant byder Scriftuere, tgene dat hy mi voor oogen leyde,

1) Muytemaker, oproermaker.

- ende het gene dat hy my wilde bedwingen ¹⁾ te geloouen. ket. Blijft ghy dan daer in opstinaet, ende en wilt ghy anders niet geloouen? Jacques. Ick en ben niet opstinaet, maer ick en beuinde by der Schriftueren niet in sulcker wijze als ghy my segghet, dat
- Fol. 165 r°.* ick // moet gheloouen. Ketterme. Neen? Beuint ghy byder Schriftueren niet wat ghy moet gheloouen vant Sacrament? Jacqu. Jae ick, maer niet in sulcker manieren als ghy ghelooft, want alsoo en soude ickt niet connen verstaen. Ketterm. De oorsaecke is, dat ghijt alsoo niet en wilt verstaen. Jacq. Hoe mijn heere, meynt ghy dat ick God wederstaen wil teghen mijn conscientie, soo soude ick argher wesen dan een onredelijke beeste. Kette. Waeromme en verstaet ghijt dan niet? Jacqu. Daeromme, dattet my niet anders gegeven en is te verstaen, en verwondert v dies niet, want daer
- Esa. 54. c. 15.* staet geschreuen in de propheten, daer de Heer seyt: * Sy sullen
- Joa. 6. e. 45.* alle van God geleert zijn. Ket. Nochtans dunckt my, wanneer ickt v metter schrift voor oogen legghe, dat het niet en is dan goetdunckenheyt ende hertneekicheyt, als ghy alsoo niet en wilt gheloouen. Jacq. Ick en sout alsoo niet connen verstaen, ende en denckt niet, dat, indien ickt anders verstonde, dat ick hier mijn genoechte ²⁾ ende tijtcoringe soude begeeren te nemen, hier gheuangen te wesen dagelijcks, ende geketent, hebbende verlaten mijn huysrou ende huysghesin tot grooten schade, verwachtende van dage tot dage de doot, want het waer een dinck teghen die menschelijke natuere. Kett. Welaen, ghelooft alleenlijk aen het woort Gods, als ser gescreuen staet, ick ben te vreden, te weten, dat als men het broodt eet, dat men deelachtich is des lichaems Christi, ende als
- 1. Cor. 10. b. 18.* men den wijn drinct, dat men deel heeft aent bloedt Christi, * gelijk Paulus ghetuycht tot den Corinthen. Jacq. Weest dan daer mede te vreden, ick ghelooft als Paulus daer getuycht. kett. Ghe
- Fol. 165 v°.* looft ghy dan datter is een ghemeynsaemheyt des li//chaems Christi? Jac. Jae ick. ket. Welaen dan, ghy en moecht niet deelachtich wesen des lichaems, sonder daer af te eten, soo moet ghy dan ymmers segghen, dattet het lichame Christi is, dwelck ghy eet. Jacqu. Paulus en seyt dat niet. kette. Hoe moecht ghy des Lichaems deelachtich wesen, sonder daer af te eten? Jacq. Hoe
- 1. Co. 10. b. 18.* wert † Israel deelachtich des Altaers, ende en at den Altaer niet, dan alleene die offerhande? ketter. Ha ha, siet daer, hoe v Caluinus heeft onderwesen ofte Swinglius. Jacques. Ick en houde de leeringe van Caluinus oft Swinglius niet. ket. Van wien dan, van Menno Simons? Jac. Mijn leere noch gelooue en is niet ghefundeert op die menschen, maer op dat woort Gods. ket. Wie is dan

---

1) Hetzelfde als dwingen, noodzaken.

2) Geneuchte, genoeg.

vlieder hooft ende Capiteyn. Jacq. † Christus. ketter. Maer wie ist die vlieden onderwijst hier op aerden, wie is vlieder Leeraer? Ephe. 1. b. 22. Coll. 1. b. 13.

Jac. Dat woort Gods. Als ick hoorde dat hy niet en wiste van wat ghemeente dat ick was, so en woude ickt hem niet segghen noch te kennen geuen ¹⁾. ket. Maer nochtans moet ghy hier in onderwesen zijn van eenighe mensche. Jac. Wy en zijn niet ghefondeert op de menschen, maer op den † leuendigen steen. ket. Mat. 16. c. 18.

Hebt ghy dan geen en Herder oft Bisschop? Jac. Ja wy. ket. Wie ist? Jac. * Christus de Sone Gods. kett. Ghy verstaet wel wat ick seggen wil, maer ghy en wilt niet antwoorden, nochtans hebt ghy eenige aenhangers ²⁾, ofte Caluinus, ofte Swinglius, Sijt ghy dan contrarye van Menno Simons? Jacq. Ick gheloof wel datter niet veel onderscheyts en is van mijn ende Mennoos ghelooe ³⁾. kett. Ghelooft ghy dan gelijk als Menno, dat Christus niet ghenomen en heeft van ons vleysch in // die maghet Maria? Jacq. Mijn heere, ghy hebt gheseyt, dat ghy niet en wilt disputeeren van die saecke, segt ghy nv anders? ket. Welaen, segt alleenlijk wat ghy daer van gelooft. Jac. Ick geloof dat hy is die * Sone Gods in alder manieren, in vleysch ende gheest, maer waer hy zijn vleysch ghenoomen heeft, dat laet ick in de verborgentheyt Godts, die Apostolen hebben daer af niet gedisputeert. kette. Ja ia. Wy hadden noch veel meer ander woorden, die ic al hier niet gheschreuen en hebbe. Mat. 16. c. 16. Joa. 10. a. 11. 1. Pet. 2. c. 25. Fol. 166 r°.

DEN eersten dach Februarij des selfden Jaers. 1558. Op eenen manendach na middach, soo was ick weder omme gheleyt voor den selfden Kettermeyster, ende na dat wy sommige woorden te samen gehadt hadden, so vraechde hy my: Hebt ghy den Heere niet ghebeden om wijsheyt? Jac. Ja ic, ende tis my wel * van node hem dagelijcks te bidden. ket. Hoe vint ghy v gherust in uwe consciencie. Jacq. Seer wel, de Heere moet daer af gelooft zijn. ket. Hoe geuoelt ghy v aengaende het Doopsel ende t Sacrament, daer wy af gesproken hebben? Jac. Ick heb tselue geuoelen gelijk [n°. 9.] Luce. 18. a. 1. Jacob. 1. a. 5.

1) Het is mij raadselachtig, hoe de inquisiteur Lindanus er onkundig van kon wezen, tot welke (of: tot wat voor eene) gemeente d'Auchy behoorde. Zie aantekening op fol. 142 r°, bl. 270 hierboven.

2) D. i. „Nochtans (al spreekt gij als waren er onder u geene leiders, gij moet die hebben; gijlieden staat niet meer ieder op u zelve;) gij hebt er die met u een aanhang vormen; of Kalvijn heeft dien onder u of Zwingli; of (als gij zegt dat gij geen mensch volgt,) staat gij dan tegenover het gevoelen van Menno?”

3) Uit het nu volgende blijkt, dat d'Auchy ten opzichte van de menschwordingsleer niet met Menno eenstemmig was; dat hij integendeel geheel overeenkomstig het besluit der groote straatsburger vergadering van 1555 alle nader onderzoek naar de herkomst van het vleesch van Christus voor even ijdel als gevaarlijk hield. Zie over zijne zienswijze vooral ook fol. 173 r° en v^o.

ick v te voren claerlyc geseyt hebbe. ket. Wilt ghy anders niet ghelooouen? Jacqu. Ick soude wel anders willen geloouen, waert dattet my ghegheuen waer anders te verstaen, maer teghen mijn herte ende consciencie en wil ick niet spreken met geueynstheyt,

Sap. 1. a. 5. want daer staet geschreuen, * dat die geest Godts schuwet alle geueinstheyt. ket. So hebt ghi v dan daerop (soo ick hoor) te vollen beraden? Jac. Jae, tot der tijt toe, dattet my anders onderwesen wort. Mijn heere, meynt ghy oock datter niet meer en is,

Fol. 166 v°. dwelck my // inde wech is in uwe vergaderinge, dan dit, te weten het doopsel ende tsacrament? ketter. Wel, wat isser dat v noch in die wech is? Jacq. Noch vele van v lieder ordinancien ende insettingen in v lieder ghemeente, van de welcke ick niet een woordeken en vinde in de heylige schriftuere. kett. Nochtans en hebben wy gheen ordinancien nochte insettinghen, die ick v niet en soude connen bewijzen byde schriftuere. Jac. Waer staet geschreuen alleenlijck dat woordeken, misse, ofte vagevyer, oft voor de dooden te bidden? ket. Ick salt v wel bewijzen, te weten, het vagevyer, ende datmen voor de dooden moet bidden. Jac. Waer statet gescreuen in de heylige schriftuere? ket. Wilt ghi ooc wel ontfangen de boecken van de Machabeen? Jac. Jae ick trouwen ¹⁾ voor Apocriphi boecken. ketter. Wat is Apocriphi te segghen? Jac. De ouders hebben dese name gebruyct, om te beteyckenen dat het geen auctentijcke boecken en zijn, wt de welcke men mocht nemen eenen reghel ende ordinancie. ketter. Tis wel waer, dat die Doctoren wat swaricheyts daerin gehadt hebben, maer daer om en muecht ghyse niet verwerpen. Jacq. Jae mijn Heere, de oorsaecke, waeromme dat ickse niet aen nemen en wil, en is niet alleenlijck om dies wille, dat ick niet betrouwen en wil op het ghene dat de menschen gheseyt hebben, maer oock om dies wil, dat ick niet en beuinde, dat Christus ofte zijne Apostolen die aenghenomen, ofte eenighe ghetuyghenisse wt die selue ghealligheert hebben. ketterm. Jae iae, waer hebt ghy doch gheuonden, dat Christus ofte zijne Apostolen eenighe woorden ghealligheert hebben wt die boecken

Fol. 167 r°. der Coningen? Jacq. Ghenoech. ket. Wel waer? Jac. // Mijn heere,

Mat. 12. a. 1. Ten eersten stater gescreuen in Matheo, † dat die Phariseen Christum berispten, om dat zijne Discipulen die koornayren afpluckten op den Sabboth, ende Christus antwoorde haer: Hebt ghy niet ge-

1. Re. 21. a. 1. lesen wat * Daudid dede, als hem hongerde ende die met hem waren, hoe dat hy ginc int huys Gods, ende at de toonbrooden, de welcke hy niet en behoorde ghegeten te hebben, Daerom segghe ick, naedemael datse Christus wijst tottet ghene datter geschreuen

---

1) Zeker.

is inde boecken der Coningen, daermede bewijst hy dat hyse aen-
 neemt voor goet. ketter. Wel, vint ghy oock yet in dat boeck van
 Josua. Jac. Ja ic mijn heere. ket. Wat is doch dat? Jac. Mijn
 heere, ghi weet wel dat Jacobus seyt in zijn Epistel, ende alli-
 geert daer een getuygenis ofte exempel wt dat boeck † Josua, te Josu. 2. a. 1.
 weten, het tweede cap. als hy spreekt van * Rahab die hoere, de *Heb.11.d.31.
 welke salich wert door haere wercken int ghelooue. ket. So en
 wilt ghy dan die boecken der Machabeen niet aen nemen, om dies
 wille dat Christus ende zijne Apostolen geen ghetuygenisse wt die
 selfde ghenomen en hebben? Jac. Neen ick, ende ooc om dies
 wille, dat daer geschreuen is een leeringhe tegen alle schriftuere,
 * te weten, om sacrificie te doen, ende te bidden voor de dooden. 1.Mac.12.c.43.
 ket. Wilde ick den arbeyt doen, ick soude v wel bewijzen alle
 onse ordinantien metter Schrift, als misse, biechte, aenbedinghe der
 beelden, aenroepinge der heyiligen, ende andere. Jacq. Ick en denc-
 ket niet, Ende oock mijn heere, al waert by ¹⁾ alsoo dat wy ver-
 accordeert waren in alle Articulen, soo en soude ick my noch niet
 willen vereenighen met v, ten ware, dat ghy my beweest byder
 scriftueren, oft een Christelijck dinc is, // dat onnoosel bloet (des Fol. 167 vº.
 gheloofs haluen) te vergieten, als ghy doet. ket. Dat is om doo-
 lingen wille. Jacq. Al waert oock om dies wil, datmen de schrift
 qualijc verstaet, nochtans en beuinde ic niet byder schrift, datmen
 yemant mach dooden om zijn gelooue. ket. O, dat sal ick v wel
 bewijzen, datmen die ketters wel dooden mach, * want daer staet Deut. 13. a. 1.
 gheschreuen, Als eer eenich ketter op soude staen, ofte valsch Pro-
 pheet, datmense soude dooden. Jacq. Ick heb wel ghelesen int. 13.
 cap. Deut. ende daer staet gheschreuen: Waert datter een valsch
 Propheet opstonde, ofte yemant anders van haer lieder gheslacht,
 diese wouden onderwijsen te wandelen nae andere Goden, dan sy
 bekent hadden, dat die valsche Prophete soude gedoodt worden,
 ende met steenen gesteenicht. ket. Wel dan, siet daer een ghetuy-
 genisse, datmen die ketters dooden mach. Jac. Mijn heere, wy en
 zijn niet meer onder die Wet, maer onder dat Euangelie, ende al
 waert dat wy schoon onder die Wet waren, soo en willen wy v
 doch niet onderwijsen te wandelen nae andere Goden, dan na den
 ghenen die * Hemel ende aerde geschapen heeft, ende in zijnen Psa. 124. a. 8.
 Sone Jesum Christum. Ketter. Ghy doet ²⁾ ymmers door v lieder
 ordinancyen. Jacq. Om die verscheyden ghebruycken der ordinan-
 cyen en mochten die van Israel niemant ter dootd verwijzen, nae-

1) »Dicht bij»; »al scheelde het weinig of wij stemden overeen enz.»

2) »Gijlieden doet het, n.l. hen onderwijzen andere goden na te wandelen enz.,
 door uwe ordinantiën.»

- demacl sy gheloofden aen den selfden Godt, Maer dat alle en dient ons nergens toe, want dat in de Wet beuoolen was, en is in het
- †Exo. 21. c. 23. Euangelie Christi niet beuoolen. Ket. Neen? hoe so? Jacq. Daerom
 Leu. 24. c. 20. mijn heere, inde Wet wast beuoolen: † Ooge om ooge, tandt om
 † Leu. 19. c. 18. tandt, † oock te beminnen zijnen naesten, ende te haten zijnen
 * Mat. 5. e. 36. viant, * Ende door Christum is ons beuoolen // gheheelijck con-
 Fol. 168 r°. trarye, dat quaet niet te wederstaen, ende onse Vianden te bemin-
 nen. Ket. Tis waer, maer hy en heeft alsoo niet beuoolen van de
 ketters, datmense niet en soude dooden. Jac. Wat beduyt dan dat
- Mat. 13. d. 30. mijn heere, dat Christus wil segghen, als hy te kennen geeft, * dat-
 men dat oncruyt niet wtroeyen en sal, het welcke daer is onder
 dat ghoede graen, vreesende, dat int wtroeyen des oncruyts ofte
 quaden cruyts, men mochte wtroeyen ooc de terwe, daeromme be-
 ueelt hy, datmense soude laten tot den tijt des oogsts, ende den
 oogst en is noch niet gecomen. ket. Ghy en verstaet dat niet wel,
 want het is ghoet te bekennen, of het oncruyt is ofte terwe. Jacq.
 Jaet wel, den ghenen die kennisse heeft vant Zaet. Kette. Jae dat
1. Cor. 2. b. 14. is waer. Jacqu. Mijn heere, daer staet geschreuen, † dat de vlee-
 schelijke menschen alleenlijc bekennen vleeschelijke dinghen, maer
 die gheestelijck zijn, en kent niemant dan de Gheest Gods. ket.
 Dat is wel waer. Jac. Daeromme mijn heere, soude ick v gheerne
 wat vraghen. Ket. Wat is dat? Jac. Hebt ghy den Geest Gods?
 ofte heeft den Raedt den Gheest Gods ontfanghen? Ket. Neen, ick
 en wil dat niet beantwoorden. Jac. Hoe sult ghy dan, ofte die
 vanden Raedt connen oordeelen gheestelijke dinghen? want de
1. Cor. 2. b. 15. materie daer wy af spreken, is geestelijc, de welcke men oordeelen
 moet door den Gheest Gods ¹⁾. Ketter. Men oordeelt v alleenlijc
 om dies wille, dat ghy ouerghetreden hebt dat Placcaet vanden
- Mat. 6. c. 24. Prince. Jacq. Hadde zijn beuel niet gheweest teghen dat † beuel
 Godts, so en had ickt niet ouer getreden. Ket. Ten is niet tegen
 dat beuel Godts. Jacq. Ic wilde wel dat ghy my beweest byder
- Fol. 168 v°. schriftueren, dattet Placcaet // des Keyzers om des Conincks is
 oprecht ende rechtueerdich. ket. Ic gelooue dat ghy denct, dat alle
 onse Vaders bedrogen hebben gheweest, ende uwe Secte salich is,
 Wat wilt ghy segghen, tis gheleden wel duysent twee hondert oft
 duysent drie hondert iaer, dat de Keyser Theodosius dede wtroe-
 pen een Placcaet ende Mandament, om te doen dooden de ketters,
 te weten, die doen ter tijt waren herdoopt, gelijc als uwe secte.

---

1) Alleen bij uitzondering heet in het *Offer des Heeren* dit en niet eenig Schrift-
 woord richtsnoer van het oordeel in godsdienstige aangelegenheden. Daaraan ver-
 want is het, als d'Auchy op fol. 171 v° er zoo den nadruk op legt dat het om te
 gelooven noodig is getrokken te worden van den Vader.

Jac. Ja mijn heere, ghy segt dat onse secte maer gheduert en heeft twintich oft dertich Jaren, maer het heeft altijd gheweest * dat de 2.Tim. 3.b.12.
ghene die Godtsalich willen leuen in Christo Jesu, veruolch hebben moeten lijden, na dat woort Pauli. ket. Alsoo segghen alle ketters. Jac. Paulus heuet aldereerst gesproken, nochtans en was hy geen ketter. ketterm. Ick weet wel, dat hy geen ketter en was, mer sy gebruycken altesamen dat woort Pauli, maer ick segghe v, ten is nv niet nieuwelinx opgecomen, datter placcaten ende mandamenten zijn om de ketters te doen steruen, het heeft soo gheweest ouer duysent vier hondert Jaren. Jacqu. Maer het is te besien, oft de Keyser Theodosius daer ghy af gheseyt hebt, wel dede, ende een goet werck nae Godts wille, gheuende sulc een mandament. ket. Ja hy trouwen, nademael hy wel wiste dattet ketters waren. Jacq. Mijn heere, het was na zijn meeninghe dattet ketters waren, maer nae de meeninghe der gheenre die haer leuen verlieten om tghetuychenisse haers geloofs, so was hy selfs een ketter ende Tyran. ket. Wat weet ghy dat? Jacques. Dat verstaet hem seluen, want die ons ter doot brengen om ons geloofs wille, en achten wy niet beter dan ketters ende Tyrannen, ghelijck als men wel // dencken mach dat oock die deden, die van Theodosio Fol. 169 r°.
den Keyser gedoot waren. Ende daerom, sulcke saecke en mach niet geoordeelt worden, † dan door den Geest Gods. kett. Neen 1.Co. 2. b. 14.
neen, ghy en moet niet dencken dat so veel geleerde Doctoren, die doen ter tijt waren in die Catholijcke kercke, tselفة soudentoe ghelaten hebben, waert dattet onrecht gheweest hadde de ketters te dooden. Jacq. Ick en wil niet stuenen op ordinancye ofte wijsheyt der menschen, want ick houde my aen dat onderwijs Christi, ende zijnder Apostolen, die ons altijd vermanen, dat wy ons sullen afscheyden van † de valsche propheten, ende † de ketters Mat. 7. b. 15.
schuwen, ende niet daer nae loopen, ofte die veruolghen totter † Tit. 3. b. 10.
doot. ket. Mijn soone, weet ghy wel, waerom dat syse niet ghedoodt en hebben? Jacq. Ick ghelooue dattet geweest is om dies wille dattet Godt niet behaechlijck en was. ketter. Neen neen, Jacques, het was daeromme dat sy niet machtich genoeg en waren, ende dat sy noch Coninc noch Prince noch Ouericheyt en hadden. Jacq. * Christus was machtich ghenoech te hebben tot Mt. 26. e. 42.
zijn behoeue meer dan twaelf Legioenen der Enghelen, Ende de Apostolen hadden machts genoeg door den heyligen Geest, maer sy waren gheroepen, om te wesen een cudde, † als schaepkens Joa. 10. c. 27.
ende lammerkens, * Simpel als de duyfkens, † Omgekeert als kinder- *Mt. 10. b. 16.
kens. ket. Tis wel waer, dat was alsoo doen ter tijt. Jacq. Ende † Mt. 8. a. 3.
nv mijn heere, sullen de kinderen Gods wesen van een ander natuer, dan de gene die doen ter tijt waren, ende sullen sy hebben

- een natuere des Wolfs? kette. Trouwen neen, ick en seg v dat niet. Jacq. Nochtans duncket my mijn heere, dat, die haer nv be-
Fol. 169 v°. roe//men kinderen Godts te wesen, hebben een waerachtighe natuere van verschuerende woluen. Hy sach my wel scherpelijck aen, ende seyde tot my: Waeromme dunckt v dat? Jac. Daeromme
Joa. 10. c. 27. mijn heere, * dat Christus zijn volc noemt schaepkens ende lammerkens, ende de natuere van eenen hoop schapen is alsoo, wanneer sy sien comen eenige beeste, ende vernemen dattet eenen Wolf is, so vlieden si altesamen wech, ia al warender oock duy-sent tegen eenen wolf, ende en loopen niet daer nae, om den Wolf te verslinden, ende zijn bloet te vergieten, ende dese die haer be-roemen te wesen de Cudde Christi, doen geheele die contrarie, waer van coemt haer lieden doch dese natuer? Ketterm. Dese comparatie en dooch niet, ten zijn maer onnutte alleghatien, want ten ghaet alsoo niet toe met die Cudde Christi, ghelijck als met een cudde schapen. Ende ick siende dat hy dit verworp, so vraechde
1. Joa. 1. b. 13. ic hem: Ist niet van noode dat de kinderen Gods van God * ghe-booren moeten worden, ghelijck Joannes getuycht, ende moeten sy niet wesen van sulcker aert ende gheneyghentheyt als haer Vader ende Heer? ket. Ja si, maer waeromme? Jacq. Daeromme datter
Esa. 53. b. 10. gescreuen staet * dat de Sone Gods heeft geleyt gheweest als een
Acto. 8. d. 31. Lammeken ofte Schaepken totter slacht, ende en heeft zijnen mont niet open gedaen, So moet dan zijn cuddeken van sulcker aert ende natuer wesen, naedemael sy van God gebooren zijn. ket. Datte ¹⁾, het moeste alsoo gheschieden. Jac. Waerom? Ket. Om die Schriftuere te veruullen. Jac. Alsoo moetet oock toeghaen met zijne kinderen, om die schriftuere te veruullen. Kett. Wat Schriftuere? Ja. Tgene datter gescreuen
Joa. 15. b. 20. staet, * hebben sy my veruolcht, sy sullen v oock ver//uolgen, ge-
Fol. 170 r°. denckt dat ickt v gheseyt hebbe: Die Knecht en is niet beter dan zijn Heer. Ket. Dat seyde hy tot zijn Apostelen. Jacq. Ick verstae
2. Tim. 3. b. 16. dat hy sprack van alle zijn kinderen, ende dat het † selfde gescreuen is tot onser leeringe. Kette. Neen, neen, mijn Sone, ghy moet verstaen dat die Apostolen gesonden waren om te vercondighen ende te predicken dat Euangelie allen creatueren, ende die Heere voorseyde, dat haer toecomen soude veel lijdens, ende dat sy gedoot soudon worden, maer na dat sy eenen Prince gewonnen hadden totten gelooue, dan hadden sy ruste, ende mochten de Ketters in haer landt wel dooden. Jacq. Mijn heere, die Schriftuer en seyt dat niet, ende ooc en soude ic niet connen begrijpen dat de natuere eens schaepkens mach wesen te dooden eenen Wolf, ende dien te verslinden,

1) »Dat." Van n°. 6, 1578 b af hebben alle drukken: »Dat?" Volgens De Bo's *Westvlaamsch Idioticon*: n'importe; elliptische zin voor »dat komt er niet op aan." Ook fol. 177 r°.

want ghy lieden segt, dat ghy die Cudde Christi zijt, ende dat wy verschuerende woluen zijn, ende ghy lieden doot ons, dat en dunct my niet recht te wesen. Hier op vraechde hy my al lacchende: Jacques, was Petrus ooc niet een schaepken Christi? Jacq. Mijn heere, was hy van Godt † vercooren, soo was hy oock van die Mat. 10. a. 1. cudde. Ket. Antwoort, iae of neen. Jac. Ick ghelooue niet alleen, Joa. 6. g. 70. dat hy een schaep was van die cudde Christi, maer selfs oock een herder. Ketter. Welaen, hy die een schaep was, heeft wel twee menschen ghedoot? Jac. Welcke? Ket. * Ananias ende zijn huys- Acto. 5. a. 1. urou Saphyra. Jacq. Hoe heeft hyse ghedoot, naedemael hy gheen stock en hadde, nochte sweert? Ist niet gheweest die Geest des Heeren? Ket. Euenwel heeft hy dat gedaen. Jacq. Mijn heere en gheeft doch de eere den menschen niet, ghelijck oft si dat door Acto. 3. b. 12. haer * eyghen cracht doen moch//ten, Want dat sy gedoot waren, Fol. 170 v°. was door den Gheest des Heeren, ende oock en wast niet om sulcken sake, als ghy lieden doot, maer het was om haerlieder * lue- Act. 5. a. 1. gen tegen den heylighen Gheest. kette. Welaen Jacques mijn Soone, dit en vordert ons niet, siet dat ghy v wel beraet, ende v betert, ende v bekeert tot dat gelooue, ghelijck als uwe ouders gelooft hebben, want ghy zijt in dwalinghe, ende daeromme gelooft ghelijc als een goet Christen schuldich is te geloouen, sonder v soo veel dinghen te onderwinden. Jacq. Dat * ghelooue is een Rom. 12. a. 3. gaue Gods, seyt Paulus. ket. Ja het is warachtelijck een gaue 1. Cor. 12. a. 9. Gods. Jacq. Soo en moeghent dan die menschen niet gheuen. kette. Trouwen neen, men moet God bidden. Jac. Hoe coemtet dan datmen my wil bedwingen ¹⁾ te geloouen, my dreyghende met den doot? ket. Men geeft v tijt om te bekeeren. Jacq. Mijn heere, wat tijt? ses, seuen, oft acht daghen, ghelijck als ick ghesien hebbe in Brabant? is dat een tijt om so haestelijck te veranderen int gelooue? ket. Van Brabant en weet ick niet, maer hier gheeft men haerlieden driemael veerthien dagen ten minsten ²⁾, om te besien, oft sy sullen willen gheloouen, als men haer dat woordt Godts voorghelouden heeft. Jacq. Hoe segt ghy alsoo mijn Heere, ist dat zijt willen gheloouen? ghy spreekt als mochten si van haer seluen geloouen, ende nochtans segt ghy dattet ghelooue is een gaue Godts, Die Apostolen hadden ghehoort twee oft drie iaren den Heere Jesum, vol * wijsheyt ende waarheyt, ende nochtans en consten zijt Joa. 1. b. 14. niet wel begripen, ghelijck als ghy mercken muecht aen die twee

¹⁾ Dwingen.

²⁾ Blijkbaar hield men zich niet aan zulke termijnen. Aan D'Auchy is nog wel een jaar tijt tot beraad gegund. Aan Jan van Parijs zeggen de rechters te Gent in 1568, dat hij en zijne medegevangenen »korte expeditie hebben souden en souden patientie hebben noch negen ofte tien dagen», Van Braght, bl. 369.

- Luc. 24. b. 24. discipulen die na † Emaus gingen, Paulus hadde oock die Apos-
Fol. 171 v. tolen ende // Discipulen wel ghehoort ende en conste nochtans
- Acto. 9. a. 2. niet begripen, maer stietse inde gheuanckenisse, ende alst Godt
 beliefte, heeft hy haer lieden zijnen wille geopenbaert, ter sulcker
 tijt, als hy daer toe bereyt hadde, ende niet op eenen tijt van die
 menschen bestelt. ketter. Dat was om dies wille, dat sy noch sulcke
 leeringe niet en hadden, ende om dattet int beginsel was, so en
 consten si dat niet begripen. Jacq. Het was daerom, dattet haer
- Joa. 6. e. 44. niet gegeuen en was, ofte dat si niet * getrocken en waren van-
 den Vader, Waeromme en verwacht ghy oock niet den tijt, dat
 Godt met ons doe zijnen wille? ketter. Ghy hebbet ouer lange
 tijt ghehoort, ende noch gheeftmen v tijt om te beraden, ghy
 hebt noch drie Weecken om te beraden van desen dach af. Jac-
 ques. Mijn heere, ist uwe meeninge niet, datmen my nae die drie
 Weecken sal dooden? ketterm. Ghy moecht v noch hier in tus-
 schen bekeeren. Jacq. Oft my niet ghegheuen en waer anders te
 verstaen, ende en cont anders niet begripen, hoe sal ick my dan
 bekeeren? ketterm. Jae, Daerom ist datmen v gheeft eenen tijt,
 om te sien oft Godt gheen bermherticheyt doen en sal om v te
 bekeeren. Jacq. Mijn heere, ick dencke nv om die kinderen van
- Judi. 7. c. 25. Israel, die inde Stadt van * Bethulien beleyt waren, ende hadden
 8. b. 12. gebreck van water, so dat haerlieder wijuen ende kinderen storuen
 van dorste, ende seyden: Daer en is geen hulpe meer van Godt
 voor ons, laet ons die stadt ouergheuen in die handen der vyanden,
 alsoo segt ghy lieden oock: Daer en is gheen hoope meer dat
 hy hem sal bekeeren, laet ons hem den doot ouergheuen, Ende
 gelijk Ozeas regierder vande stadt, meynende te geuen eenen goe-
Fol. 171 v. den raet, seyde totten // inwoonders: * Laet ons noch vijf daghen
- Judi. 7. c. 24. verwachten, endè ist datter binnen die vijf daghen gheen hulpe en
 coemt vanden Heere, so sullen wy de stadt leueren onse vyanden.
- Judit. 8. a. 1. Mijn Heere, waren sy niet scherpelijck * berispt van eender vrou-
 b. 11. wen, weduwe, ghenamt Judith, die welcke tot haer lieden seyde:
 Wie zijt ghy lieden, die daer huyn den Heere tenteert, ende
 tredet in die plaetse Gods onder den menschen, ende wilt zijnen
 raet begripen. &c. Kette. Dat en is niet te gelijcken by uwe
 saecke. Jac. Mijn Heere, het dunct my een dinck te wesen, want
 ghy lieden segt: Ist datter gheen hulpe en coemt van God, binnen
 die tijdt, den welken ghy ons stelt, datmen ons den doot moet
 ouergheuen, ende nae v lieder segghen, soo zijn wy verdoemt voor
 alle duyuelen. Ket. Jacques, daer en is geen twijfel aen. Jacq. Hoe
- Mat. 3. a. 7. meynt ghy dan mijn Heere, * dat oordeel Godts te ontulieden, dat
- Rom. 2. a. 3. ghy ons also wech seyndet tot die verdoemenisse, waeromme en
 laet ghy ons niet in die handt Godts totten eynde toe, want so

lange als wy hier leuen, so machmen altijd hoope hebben der beteringhe, nae dattet v dunckt dat wy verdoemt zijn, want nae die doot en isser gheen hoepe meer. Ketterm. Ick en iaeghe v totter verdoemenisse niet, want ick en bent niet die v oordeelt, ende oock en wil ick niet schuldich wesen aen uwe doot. Jacq. Mijn Heere, als Susanna soo onrechtueerdelijk veroordeelt was totter doot, wie droech doch die straffinghe, die Richters ofte die getuygen? Kett. Die daer aen schuldich waren. Jacq. Mijn Heere, de Richters waren berispt van Daniel, maer die Getuygen waren berispt ende gestraft, Danie. 13. Ket. Meynt ghy dat ick getuyge // ben van uwe saecke, ick ben hier alleenlijk ghecome om v te onderwijsen. Jacque. Mijn Heere, nochtans houde ic v voor een principale ghetuyghe, want op v ghetuyghenisse sullen my de Richters ter doot verwijsen, ofte los laten ghaen, want om deser saecken wille zijt ghy hier ghesonden, ende van den Coninck ghestelt. Kette. Ick en begheere niet, dat sy v veroordeelen op mijn getuygenisse, ende ooc en wil ick niet oordeelen. Jac. Mijn heere, als die Rechters v sullen vragen van my, wat sult ghy doch antwoorden, sult ghy niet seggen, dat ick een ketter ben, ende dat ick die doot verdient hebbe? Kette. Neen ic. Jac. Mijn heere, ick bid v, wat sult ghy doch seggen. ket. Dat ghy bedrooghen ende verleyt zijt vanden rechten wech. Jacq. Verleyt te wesen, te doolen, oft een ketter te zijn, mijn heere, my dunckt dat het al een dinck is. Ketter. Welaen mijn Sone, en denckt niet, dat ick om dies wil hier ghecome ben, dat ick v wil verwijsen ofte oordeelen ter doot, want ghy sult alleenlijk verwesen worden op uwe belijdinghe, die ghy gedaen hebt voor den Commissario, want aengaende mijns persoons, soo en begeere ick niet dat sy v verwijsen op mijn woort, ende en wilder oock niet mede te doen hebben. Jacq. Mijn Heere, ick en hebbe soo lange tijt die practijcke niet gehanteert, ende gewoont seuen oft acht Jaeren in den Raedt, ick en weet wel wat dat ghelden mach, maer dat ick v dit segge, is om v te aduerteren, dat ghy v niet en besmet aen mijn bloet, want ic weet wel om wat sake ghy hier gecommitteert zijt. Doen stont hy op, ende ginck wech. Dese selfde woorden hier bouen verhaelt, hebben wy naemaels noch diekwils met den anderen gehadt. //

DEn seunden dach des selfden maents Februarij, des voorseyden Jaers, 1558. Op eenen Macnendach, soo was ick wederomme ontbooden voor den selfden Kettermeyster, ende coemende voor hem, soo groete hy my, ende vraechde: Hoe statet met v, hebt ghy noch de cortse? Jacq. Het staet wel met my, de Heere sy daer van gheloeft, ende die cortse heeft my verlaten ouer drie weecken *Fol. 172 v°. [n°. 10.]*

- ofte daer ontrent. ketter. Hoe vint ghy v gerust in uwe consciencie? Jacqu. Seer wel, den Heere sy danck daervan. Daer na dede hy my een lanck relaes, dwelck te lanck waer om int corte te verhalen, Somma, het was ditte, dat hy my seer badt, dat ick soude willen weder keeren tot die heylighe Catholijcke kerke, ende geloouen als een ghoet Christen betaemt te gheloouen, sonder soo hooghe dinghen te ondersoecken, ende soo wijs te willen wesen, Eccle. 3. c. 21. &c. Daer op ick geantwoort hebbe. Ick en * ondersoccke niet, dan alleenlijk het ghene dat my gheoorlooft is te gheloouen, ende ick ben wel te vreden simpeljk te geloouen, tghene dat een goet Christen schuldich is te gheloouen. ket. Ghy segt wel dat ghy gheloouen wilt als een goet Christen, maer nochtans so hebt ghy een kettters geloof. Jacqu. Ick en hebbe sulck gheen, maer mijn gelooue is alleenlijk ghefundeert op dat reyne woordt Godts, ende waert dat ghy wilde te vreden wesen met dat woordt Godts, soo sout ghy oock wel te vreden wesen met mijn gheloof. kett. Ghy alligeert wel dat woort Godts, maer ghy hebt een ander verstant in v herte. Jac. So wy gheloouen, soo spreecken wy, ende naedenmael dat wy v de Schrift alligeeren, dwelck is Gods woort, om Fol. 173 *ro*. tghetuygenisse ons ghe//loofs waeromme en hout ghy v daarmede niet te vreden? want het behoort God alleene toe, dat * herte te 2. Pa. 6. c. 30. ondersoecken, ende niet den menschen. kett. ¹⁾ Wat ghelooft ghy Ps. 44. c. 21. dan van Jesu Christo, waer heeft hy zijn vleesch genomen? Jac. Leert v de Schriftuere dat ghy my dat moet vragen. ket. Om dies wille dat Menno seyt, dat hy zijn vleesch ghebrocht heeft vanden Hemel. Jac. Ick en hebt hem niet hooren seggen. ket. Ende nochtans gelooft hy alsoo. Jac. Dat gelooue van Menno is, dat het Joan. 1. b. 14. woort is vleesch gemaect geweest, na dat getuygenisse, Joan. 1. Oft gelijc als uwen text luydet in v Testament, is vleesch geworden ²⁾. ket. Wat ghelooft ghy daer van? Jac. Ic gelooue, † dat Christus is de Sone des leuendigen Gods. kett. Waer heeft hy zijn Hebre. 1. a. 2. vleesch ghenomen? Jacqu. Ick en weets niet, dan dat hy † geboren is vanden Vader. ket. Gelooft ghy dan niet dat hy zijn vleesch genomen heeft inden buyck van de maghet Maria? Jac. Mijn heere, cont ghy my bewijsen, dat Jesus Christus ende zijn Apostolen hebben gedwongen yemant om dat te belijden, so sal ict v ooc belijden, want als Petrus Christum beleedt, dat hy was de sone des leuendigen Gods, Christus en vraechde hem niet van wien dat hy Mat. 16. c. 18. gemaect was, maer seyde, dat * hy op desen steen zijn Ghemeynte soude bouwen. Ooc als de besneden van Candaces seyde tot Phi-

1) Zie over het nu volgende ook aantekening 3 op fol. 165 vo.

2) Zoo hebben alle hollandsche Nieuwe Testamenten uit dien tijd. Althans ik heb in geen enkel de vertaling »is gemaect" gevonden.

lippum, dat hy geloofde, † dat Jesus Christus de sone Gods was, Act. 8. d. 36. ende begeerde op dit gelooue gedoopt te wesen, Philippus heeft te vreden gheweest, sonder te ondersoecken, waer hy zijn vleesch genomen hadde. ket. Het en was niet van noode daer van te onderuraghen doen ter tijt, nademael daer noch geen swaricheyt af en was. Jacq. Wat noot ist oock // nv? Ket. Om dies wille dat-
Fol. 173 v°.
 ter soo veel ketters zijn. Jacques. Ten tijden der Apostolen waren daer oock Ketters ghenoech, maer dit is de oorsake, dat Sathan altijt voortbrengt eenige ydele disputacie, om te verderuen het verstant der menschen, ende die in dolinghen te trecken. ket. So en wilt ghy dan niet belijden, dat hy zijn vleesch ende bloet genomen heeft inde Maget? Jac. Ic en wil niet ondersoecken het gene
Pro. 25. c. 27.
 dat mijn verstant te bouen gaet, te weten, waer van de Sone Gods
Eccl. 3. c. 21.
 gemaect is gheweest, want dat heeft een wonderlijck werck ghe-
Mat. 1. c. 20.
 weest: Maer op dat ghy niet en denckt, dat ic een ketter ben, ick
Luc. 1. c. 26.
 belijde hem te zijn een Sone Gods in alder manieren, in cracht ende macht, in Gheest, in vleesch ende bloet ¹⁾, ghegencreert vande eygen substantie van eenen Vader, te weten, den eewigen Godt, ghelijck als ons de † Schriftuere betuycht: * Die vander eewicheyt byden Vader was, † Ende als de tijt der beloften veruult was, so is dat eewighe † Woort vleesch gheworden, * Ontfanghen in een Maget, † vanden heylighen Gheest, † Ende gheboren van deselue Maghet Maria. ketter. Hy heeft zijn vleesch aengenomen ende is ghemaect van onsen vleesche, daer af en wilt ghy niet segghen, neen? Jac. Het is my genoech dat ick daer af gelooue na de Schriftuere, sonder voorder te ondersoecken. Ketterm. Seyt de Schriftuere niet, dat hy onse vleesch aengenomen heeft? Jacques. Ick en hebt noyt ghelesen, ende ick en begheere niet voorder te disputeren, oock hebt ghy geseyt, dat ghi daer van niet disputeren en wilt, waerom vraecht ghy my nv daer af so veel? kett. De oorsake is, om te weten oft v ghelooue niet en is, gelijck als het ghelooue van Menno // Simons. Jacques. Ghy hebt
Fol. 174 r°.
 gehoort, dat ic niet aen en neme * tgetuygenisse der menschen, *Joan. 5. d. 34.*
 om mijn ghelooue daer op te fonderen. Ende siende dat hy van my anders niet krijgen en conde, so vraechde hy my: Welcke is uwe besluyt? Jacq. Ick hebbe v mijn ghelooue verlaert, ende daer op hebbe ick mijn besluyt ghemaect, tot der tijt toe, dat my

1) Deze woorden »in vleesch ende bloet» zijn in het Groot Offerboek van 1615, maar ook alleen in die uitgaaf, weggelaten; volgens de uitgevers van den druk van 1626, omdat zij de menniste menschwordingsleer, de herkomst van vleesch en bloed des Zoons niet uit Maria, maar door voortbrenging uit den Vader, met meer nadruk leerden dan aan Outerman c. s., de uitgevers van 1615, aange-naam was. Zie aantekening 1 op fol. 121 r°.

ter contrarie bewesen wort. ketter. Ick hebt v ghenoech bewesen, maer ghy en wilt niet ghelooouen dan uwe fantasie ende hertnec- kicheydt, ende hebt de heylighe kerkce verlaten. Jacques. Mijn heere, ick en hebbe de heylighe kerkce niet verlaten, want hadde ick v lieder kerkce bekent voor die heylighe kerkce, so en hadde ick die niet verlaten, om my te begheuen tot een ander. ketter- meest. Nochtans hoe wel dat Sathan v aldus bedroghen heeft, ende dat v dunckt dat wy de heylighe kerkce niet en zijn, tis nochtans deselfde die altijt geweest is van de tijden der Apostolen, ende onderhouden is gheweest door de heylighe Leeraers tot nv toe. Jacques. Naedemael dat het deselfde kerkce is, die ten tijden der Apostolen was, soo moet sy dan hebben deselfde ofte ghelijckfor- mighe Bisschoppen ende Herders, die doen ter tijt waren. ketter- meest. Jae, soo hebben wy oock. Jacque. Wel dan, mijn heere, wijst my eenen in uwe gheheele Ghemeynte, alleenlijk eenen Bis-

1. Tim. 3. a. 2. schop ofte Herder, die daer sy inde leeringhe ende leuen † onbe- rispelije, gelijk als Paulus oft Timotheus, oft oock Titus, ende ick sal hem naevolghen wt gheheel mijnder herten. kettermee. Hebt ghy sulcke Herders onder v lieden? Jacques. Mijn heere, ghi segt dat wy zijn de vergaderinge van Satan, ende dat v lieder kerkce

Fol. 174 v°. oft ghe//meynte deselfde is, die daer was ten tijden der Aposto- len, so bewijst my dan datselfde volc, waer door dat ickse kennen sal ¹⁾. kette. Waer meynt ghy sodanige te vinden? want sy had- den den heyligen Geest, ende nv en ontfangtmen hem niet. Jacq.

Rom. 8. a. 9. Neen? hoe coemt dan dat Paulus seyt, * dat so wie den Geest Gods niet en heeft, hem niet toe en behoort? ket. Dat heeft een ander verstant. Jac. Mijn heere, wat verstant doch? kette. Hy spreekt daer van de gene die niet en wandelden nae den geest. Jac. Wel, waer na vrage ic v anders, dan na Bisschoppen ende

2. Pe. 1. c. 21. Herders, die daer wandelen ende † gedreuen worden door den Geest Gods? die daer zijn heylich, rechtueerdich, voorsichtich, ende

1. Tim. 2. a. 2. † onstraffelijk inder leeringe, int leuen ende wandelinghe, gelijc

Titu. 1. a. 6. Paulus onderwijst, so sy zijn moeten. kett. Ick soude v wel sulcke Bisschoppen ofte Herders noemen, die daer onstraffelijc zijn, maer ghy en kentse niet. Jac. Waer zijn sy? ket. In Italien ende in Spaengien. Jac. Is de gemeynte Gods daer, ende niet hier? ket. Daer is ooc eenen Cardinael oft bisschop in Engelant ²⁾, de welcke warachtelijc een man is onstraffelijc in leeringe ende conuersatie.

1) »Toont mij aan of wijst mij (in uwe kerk) hetzelfde volk», n.l. het volk van denzelfden levenswandel (als 'twelk ten tijde der apostelen de kerk uitmaakte); waardoor ik dan die kerk (als de ware) kennen zal.

2) Zeker kardinaal Pole, wiens leven inderdaad onopsprakelijk was.

Ja. Mijn heere, doet my doch ontbinden van dese ketenen, ende laet my gaen, ende ick sal alle neersticheyt doen om by hem te comen, om te sien oft het ooc also is. Hy antwoorde my al lacchende Neen, neen, ghy moet gheloouen het ghene datmen v seyt.

Jacq. Mijn heere, daer staet geschreuen: * Veruloeckt is de mensche, die hem verlaet op den menschen: Sal ick my alsoo verlaten alleenlijck op v woort? ket. Meynt ghy dat ick daer aen lieghe? Jere. 17. a. 5.

Jacq. Dat en segge ick niet, maer ic begeert eerst te sien, al eer icket ghelooue. ket. Ja, ia, ghy en moecht nv niet. Jac. Nademael dat icket // niet sien en mach, soo en can icket oock niet gheloou- Fol. 175 r°.

uen. ket. Wat wilt ghy so seer mercken op haer conuersatie? nademael sy hebben deselue Leere der Apostolen? Jac. Dat is my noch te bewijzen, ende oock waert v swaerlijck te doen, om my te bewijzen door de Schriftuere, dat sy deselue Leere der Apostolen hebben. ket. Nochtans hebben syse, maer ghy zijt verherth, ende en connes ¹⁾ niet begripen. Jac. Dat is by gebreck der schriftueren, ende zijn sy deselue boomen van de wortelen der Apostolen, soo bewijst my de vruchten, op dat ickse mach bekennen. kett. Moecht ghy dan dat gelooue bekennen by de wercken, ofte het goet oft quaet is? Jac. Mijn heere, onse Meester heeft ons alsoo onderwesen, dat wy sullen * bekennen de valsche Propheten by Mat. 7. b. 15.

haer vruchten, want als wy druyuen vinden op den wijngaert, so en doruen wy niet seggen, gelijc als ghy lieden doet, dat wy die gepluct hebben van doornen. Hy seyde tot my al lacchende: Seggen wy dat? Jacq. Doet ghy niet? segt ghy niet dat wy zijn quade, snoode, onnutte Boomen, de welcke men moet int vyer werpen? ende nochtans hebt ghy my beleden, dat onse vruchten goet zijn ²⁾, ten waer ons ghelooue. ket. Tis wel waer, ghy doet goede wercken voor de menschen, maer dat binnenste en dooch niet, want v lieder ghelooue en is niet goet. Jacq. Onse wercken spruyten wt ons gelooue, het † vat en can anders niet geuen, dan dat Luc. 6. e. 45. daer in is, Ende daerom noemt de Heere, † een Aderen geslachte, Mat. 12. d. 33. den ghenen, die daer beleden dat de vrucht ghoet was ende de boom quaet, seggende: Maeckt den Boom goet, ende zijn vrucht goet, ofte den Boom quaet, ende zijn vrucht quaet. ketterme. Daeromme so wilt ghy segghen, // dat onse Bisschoppen ende Herders Fol. 175 v°. gheen goet ghelooue en mogen hebben, ten sy dat hare wercken goet zijn? Jacq. Mijn Heere, ick mach antwoorden met Paulo:

1) »Kunt daarvan”.

2) Ik herinner mij uit de voorafgaande gesprekken van Lindanus geene verklaring van dien aard dan zijne woorden op fol. 146 r°. Veel volmondiger laat Titelman zich uit in het verhoor van Claes de Praet, fol. 129 r°, bl. 247 hierboven.

- Tit. 1. b. 16. * Sy segghen dat sy God kennen, maer sy loochenent met de wercken, nademael sy so grouwelijk ende onghehoorsaem ende verworpelijk zijn tot alle ghoede wercken, Ende sodanighen en wil ick niet naevolghen voor Herders. Ketterm. Neen, neen Jacques, sy en zijn so grouwelijk niet als v dunct, hoe wel dat sy oock Sondaers zijn, gelijk wy alle zijn. Jacques. Mijn heere, ghy weet beter dan ghy segt, want ick soude my schamen te ontdekken de schandtvlecken van sulck een volc, die haer beroemen dat
- Mat. 5. b. 14. † licht te zijn, ende dat Sout der Aerden, ende † Leytslieden der
Rom. 2. b. 19. blinden ende onwetenden. Kettermee. Wat schande is dat? segt stoutelijk. Jacques. Mijn heere, nademael dat ghijt van my begheert, dat icket v segghe, ghy selue weet wel, wat onmensche-
Gen. 19. b. 5. lijke hoerderie, ghelijck * Sodoma ende Gomorra, schandelijc te
Eze. 16. e. 49. vertellen, als die van Romen doen, te weten, de Paus, de welcke hem roemt een heylich mensche, ende Godt op Aerden, oock de Cardinalen ende Bisschoppen die daer zijn, ick late staen de ho-
ueerdicheyt, de pomposicheyt ende godloosicheyt als sulcke heyliche lieden doen. Ket. Tis wel waer, daer zijnder sommighe die groote afgrijselijckheyt doen voor Godt, so dat het eenen grouwel is van de ¹⁾ sommighe, maer Jacques, om de quade wille, soo en moeten de goede niet verdoemen, sy en zijn niet al quaet, daer zijn oock rechtueerdighe. Jacques. Ick ghelooue dat de rechtueerdighe dunne ghesaeyt zijn, want ic hebbe mijn wandelinghe meestendeel
Fol. 176 r°. van mijn//der ioncheyt aen ghehadt onder Priesters, Canonicken, ende Monicken, maer de oueruloedighe boosheyt, die ick daer ge-
Eph. 5. b. 12. sien hebbe, * waer schande te verhalen. ketterm. Mijn sone, niet al, niet al. Jacques. Mijn heere, soo veel als icker oyt ghesien hebbe ende bekent, so en weet ic niet, dat ic eenen ghesien hebbe
1. Tim. 3. a. 2. wandelen nae den reghel die eenen † Bisschop ofte Herder beuoo-
Titum. 1. a. 7. len is, Ghelijc als ghy selue beter weet, wat daer gheschiet is ouer veerthien daghen, of drie Weecken herwaerts, hier in dese stadt N. int conuent van de Jacobinen. Het gebuerde, dat de Monicken oft Jacobinen haren Prior wt den Clooster ioegen, om dat hyse berispte van haer lieder hoerderie ende boosheyt ²⁾. Ketterm. Jacques, hoe wel datter zijn geweest Godloose Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, Priesters, Monicken, daer hebbender oock in contrarie goede geweest, weet ghy niet dat het goede graenken sonder caf niet en is? Neen, neen, daer zijn goede graenkens ende goede Herders, hoe wel dat ghyse niet en kent. Jac. Toont my dan alleen eenen

1) »De sommighe" oudtijds een gewone vorm voor »sommige".

2) Van dit voorval maken Gabbema noch Eekhoff in hunne werken over Leeuwarden melding; ook De Jonghe vermeldt in zijne berichten over het klooster, *Desolata Batavia dominicana*, 1717, p. 35 sqq. niets dat daaraan herinnert.

oprechten Herder, sulc als ick van v geeyst hebbe, na de Schrif-
tuere, ende ick sal hem na volgen. Ketter. Al waert dat ickse v
noemde, ghy en kentse doch niet, ende en wilt my niet geloouen,
maer al waert ooc so, te weten, dat si quaet waren, nochtans heb-
ben sy dat waerachtighe Ghelooue. Jacques. Ic houde my aen dat
getuychenisse Pauli, † dattet licht geen ghemeynschap en heeft 2.Cor. 6. b. 14.
met de duysternisse. Ket. Wilt ghy dan seggen, dat een mensche
die quade wercken doet, dat warachtighe gelooue niet en mach
hebben? Jacq. Ist dat een mensche, die de kennisse ontfangen
heeft, hem begeeft om boosheyte te doen, zijn ghe//looue en sal *Fol. 176 v°.*
niet lange dueren, oft het sal wel haest verduystert worden. ket.
Wie heeft v dat gheseyt? Jac. Paulus schrijft tot den Romeynen,
† dat sommige hielden de waarheyte in de ongerechtigheyte, nade- Rom. 1. b. 18.
mael dat het gene, dwelck van Godt mochte bekend wesen, God
haerlieden geopenbaert hadde, ende hoewel sy lieden Godt bekend
hadden, so en hebben sy hem niet geeert, als Godt, noch ghedanct,
daerom heeftse God ouergegeuen na de begeerten haerder herten,
veruult met de duysternisse. kett. Paulus spreekt daer van de Phi-
losophen, die haer merckinge ¹⁾ namen aenden Hemel, Sterren ende
Planeten, &c. Jac. Dat ghelt my euen veel, van wien dat hy
spreekt, het waren Philosophen oft anderen, maer Paulus bewijst,
† dat door haer lieder wercken ende ondancckaerheyte, haer herten Rom. 1. c. 21.
veruult zijn geweest met duysternisse: Ende daer toe seyt hy oock:
† Daerom en hebben si niet ontfangen de liefde der waarheyte om 1.Tes. 2. b. 10.
salich te worden, Godt sal haerlieden toe seynden crachtige dwa-
linghen, Ende also ist ooc geschiet. kett. Judas Iscariot, dede hy
niet een quaet werck, leuerende den Sone Godts? Jacq. De Schrif-
tuere seyt, * dattet beter waer gheweest, dat hy niet en waer ge- Mat. 26. b. 23.
boren. Ket. Nochtans hadde hy een warachtich gelooue, wat segt
ghy daer van? Jacq. Hadde hy dat warachtighe ghelooue voor oft
na? ket. Voor ende oock na, hoe wel dat hy nochtans een Dief
was. Jacq. Hoe wel dat zijn herte quaet was, soo hadde hy noch-
tans een goede wandelinghe, so dat sy niet dencken en dorsten,
dat hijt was, die dat werck doen soude, maer vraechden alle: † Ben Mar. 14. c. 19.
iet, ben ict? ket. Siet ooc Demas aen, hadde hy niet dat waerach- Joan. 13. c. 21.
tighe ghelooue? nochtans hadde hy zijn herte in de dingen // van *Fol. 177 r°.*
deser werelt, ende niet te min heeft hem Paulus gehouden voor een
Broeder. Jac. Tis wel waer, dat Paulus hem heeft gehouden eenen Col. 4. b. 13.
tijt lanc voor eenen Broeder ende medegeselle int werck des Hee- Phile. c. 23.
ren, maer nadat hy geseyt hadde, dat † Demas hem verlaten 2.Ti. 4. b. 10.
hadde, bemint hebbende dese tegenwoordighe werelt, en noemt hy

1) Waarnemingen.

hem niet meer broeder noch medegeselle. ket. Dat en weet ghy niet. Jac. De Schriftuere en roert daer niet van. Kett. Datte, datte ¹⁾, en geeft noch en neemt, ghy moet geloouen dat een sondich mensche wel mach hebben het gelooue ende het Euangelie, meynt ghy datmen hem daerom niet en moet hooren, ende zijn woort geloouen? Jac. Mijn heere, waer in berispt ghy doch Paulum vander sonde, nae dat hy de kennisse der waerheyt ontfanghen

1.Joan. 1. a. 8. hadde? ket. Stater niet geschreuen: * So wie daer seyt dat hy geen sonde en heeft, die maeckt God loeghenachtich? Jacq. Tis

1.Joan. 3. a. 9. alsoo, maer daer staet oock gheschreuen in de selfde Epistel: † So wie van God geboren is, die en doet geen sonde, want zijn zaet blijft in hem, ende en can niet sondighen, om dat hy wt God ge-

Rom. 6. a. 2. boren is. Ende Paulus seyde: † Hoe sullen wy de sonde leuen, dewijle wy de sonde gestoruen zijn? Ket. Tis een vraghe die Paulus daer doet, maer meynt ghy daeromme, dat hy niet en son-

Gala. 2. c. 21. dichde? Jacqu. Ghy weet dat Paulus seyde, † dat Christus in hem leefde, dede dan Christus die sonde. Oock vermaende hy die van

1.Cor.10.d.34. Corinthen, * dat sy hem souden nae volghen, ghelijck als hy Chris-

2.Tess. 3. b. 9. tum nae gheuolcht hadde, ende neemt God ende de menschen tot

1.Tes. 2. b. 10. ghetuychenisse, hoe † heylichlijck, ende rechtueerdelijck, ende onberispelijc hy onder haer lieden ghewandelt hadde. Van wat sonde

Fol. 177 v°. sult ghy dan // Paulum beschuldigen mijn heere? ketterm. Noch tans was hy een Sondaer, dat en cont ghy ymmers niet loochenen. Jac. Ick en wilt niet loochenen, want hy self seyt, dat hy de

1.Tim. 1. b. 13. principaelste Sondaer, blasphemeerder ende veruolger was, int ongelooe: Maer niet na dat hy de kennisse ontfanghen hadde. Wel

aen, maer daer ick v naevraghe, dat is na Herders, de welcke

1.Tim. 3. a. 2. † onstraffelijck zijn in leuen, leeringhe, ende conuersatie, want ick weet wel dat alle menschen in sonde gheboren zijn, maer so wie

1.Joan. 3. a. 6. inder * sonden blijft, die en heeft Godt niet ghekent. ketter. Ghy en moet die plaetse also niet verstaen, want een sondich mensche

Tit. 1. b. 16. heeft wel kennisse van Godt. Jacqu. Jae met den † monde, anders

2.Pet. 1. a. 9. moestet niet waer zijn, dat de Apostel Petrus gheseyt heeft, † dat de ghene die de vreesse Godts niet en heeft, ende de broederlijke ende leuendighe liefde, dat de selfde blindt is, ende tast met der hant na den wech. ketter. Neen, hy seyt dat hy den blinden ghelijck is. Jacq. Mijn heere, met orlof, hy seyt, dat een sulcke blinde tast na den wech, tis een teecken dat hijt noch niet gheuonden en heeft, sal ick dan sulcke lieden na volgen? ket. V lieder Menno, is hy so rechtueerdich, heylich ende onstraffelijc? Jac. Ic en hebbe so veel met hem niet geconuerseert ²⁾, om yet beuonden te hebben

1) Zie de aantekening op fol. 169 v°.

2) Menno woonde al sedert 1549 niet meer in ons land maar aan de Oostzee

aen hem, dat berispelijk waer. Ketter. Met wien hebt ghy dan v conuersatie gehadt, v lieder Lenaert, isser niet op te segghen? is hy onberispelijk? Jacques. Mijn heere, weet ghy hem yet aen te segghen, oft in eenighe saken te berispen? Ketter. Ick en kenne den Rabbaut niet. Jacques. Soo en * diffameert hem dan niet, want *Sap. 1. b. 10.* ghy souter genoech mede te doen hebben, om te bewij//sen dat hy *Fol. 178 r°.* sulcx is, als ghy hem noemt. ket. Dat en waer my niet swaer te doen, want hy heeft volcks genoech verleyt, om also ghenoecht te worden. Jacq. Mijn heere, siet wel toe, dat ghy selue niet een en zijt, die dat volck verleyt. Ket. Isset niet een wt Zeelant ghebo- ren? ende van een dorp? Ende hy noemde my het Dorp, maer het is my vergheten ¹⁾. Jacques: Ick en weet niet van waer dat hy gheboren is. Kette. Wat ghedaente wasset van een man, ende wat baert hadde hy, ende wat cleedinge hadde hy. Jac. Mijn heere, ghy vraecht ymmers wel neerstelijc na hem, ick dencke dat ghy hem geerne verraden ²⁾ sout, weet ghy gheen en anderen wech, mijn heere? ketter. Ick en begeerde ³⁾ hem geen quaet. Jac. Ick hoore wel dat ghijt segt, nochtans sout ghy hem hier wel begeeren in mijn plaetse, sout ghy niet mijn heere? kett. Jae ick, waert dat hy hem woude bekeeren. Jacq. Ende oft hy hem niet en woude bekeeren tot uwen verstande, sout ghi hem niet willen aent vyer stellen? ket. Ic soude de Rechteren daer mede laten begaen. Jac. Wel, soudt ghy hem dan niet eenich quaet wenschen, † sout ghy *Mat. 7. a. 12.* wel willen datmen v dat dede? Daer na siende dat hy my niet en conde antwoorden, ende datter twee oft drie persoonen waren, die daer toehoorden, voor de duere, behaluen de Stockmeester, de welcke altijt by de Geuangen is, so begoste hy my te verhalen een lanc relaes, seggende, dat ic soo verre niet en moeste onder- soecken in de Schriftuere, maer moeste my laten onderwijsen door geleerder dan ick, ende dat ick moeste gheloouen, dat een sondich mensche ende quaet van leuen, so wel mocht hebben het gelooue *Mat. 23. a. 2.* als een ander, ende zijn woorden hooren, ende niet doen nae zijne wercken. Jac. // Moet ick dat gheloouen by ⁴⁾ der Schriftueren oft *Fol. 178 v°.* sonder Schriftuere? ket. Ick hebt v bewesen byder Schriftueren. Jacq. By wat Schriftuere? ket. Van Judas ende Demas, de welcke het gelooue hadden, ende waren nochtans quaet van leuen. Jac.

---

of in het Holsteinsche; slechts eene enkele maal, in 1557, had hij weer in Friesland vertoefd. Volgens fol. 178 v° wist ook Lindanus niet beter of Menno was een man »van goeder conversatie». Zijn heftige toon van fol. 145 r° was allengs verzacht.

1) Een vonnis van het Hof van Holland van 2 April 1557 vermeldt, dat Leenaert Bouwens van Sommelsdijk was. 2) Betrappen; vangen.

3) In alle uitgaven. Foutief voor »begeere»? Van Braght: »quaet te doen».

4) Volgens, op grond van. Van Braght heeft: »door».

- Mijn heere, my dunckt dat onse woorden kinderspel is ¹⁾, heb ick v daer op niet geantwoort, ende v bewesen, dattet niet en betaemt, dat wy sullen nemen de gene die van het gelooue gheualen zijn, voor Leytslieden ende Herders? ket. Ja, waer meynt ghy te vinden onstraffelijke Herders, gelijck als ghyse begeert? siet ghy niet dat de werelt met boeuerie veruult is. Jacq. Nademael dat ghy gheen en kent, ic kenner wel, ende sodanige wil ick nae volghen. ket. Waer zijn sy? Jac. Sy zijn v onbekent, weet ghy niet, dat
- 3.Re. 19.b.10. als de Propheet meynde, † dat alle de rechtueerdige in Israel ge-
Rom. 11. a. 3. doot waren door Achab ende Jesabel, dat de Heere seyde, datter noch seuen duysent waren ouergebleuen, die haer knien niet ghebogen en hadden voor den Afgodt Baal. Kett. Dat was om tveruolch wille doen ter tijt, dat sy alsoo verstroyt waren. Jac. So ist
- Mat. 10. b. 16. oock noch heden ten daghe om † tveruolch wille, dat sy verstroyt zijn, ende de werelt onbekent. ket. Maer moet ghy om eenen Menno, oft eenich ander, om eenen mensche alleenlijck, die daer schijnt te wesen van goeder conuersatie, moet ghy hem daerom na volgen, ende verlaten alle de ander Bisschoppen ende Pastoren, die effen so rechte niet en wandelen? Jac. Mijn heere, dunct v,
1. Re. 22. a. 5. * hadde Achab de Coninck van Israel verlaten den raet van de vierhondert Propheten, ende geuolcht den eenigen raet vanden armen Micheas, dat hy qualijck ghedaen hadde? ket. Neen hy ge-
- Fol. 179ro.* wis, want Micheas // was een Propheet Gods. Jacqu. Seyden de
- 1.Re.22. d.24. ander niet dat zijt oock waren? † ende gauen den armen Micheas eenen kinnebackslach, om dies wille, dat hy propheteerde tegen haer, ende seyden tot hem: Meynt ghy dat de Geest Gods van ons geweecken is? Ketter. Sy beroemden haer des heylighen Geests, maer niet onrecht, want sy en warent niet. Jacques. Achab en wiste dat niet, want om dies wille, dat Micheas alleen gepropheteert hadde teghen de vierhondert Propheten, so moeste de arme Man Gods geleyt wesen inde gheuanckenisse, wel herdelijck te water ende te broode, tot dat Achab soude wederkeeren vanden strijt van
- 1.Re. 22. e.34. Ramoth in Gilead, † maer hy beuant dat den raet vande vierhondert Propheten, hem dat leuen coste, ghelijck als Micheas hem voorseyt hadde. Ketterm. Dat zijn Schriftueren die geschiet zijn in
- Ro. 15. a. 4. voorleden tijden. Jacques. Paulus seyt, * dattet al geschreuen is tot
- 2.Ti. 3. b. 16. onser leeringe: ende het geschiet oock noch alsoo heden ten daghe. Ketterm. Welaen, soo en wilt ghy dan niet hooren noch nae volghen eenighe Herders, ten sy dat sy tselfde doen, dwelck sy leeren, neen? Jacqu. Neen ick, want daer staet geschreuen, † dat

1) Onze redeneeringen, datgeen wat wij op 't oogenblik bespreken, doet tot de zaak in geschil niet af. Van Braght heeft 'is' veranderd in »zijn".

licht des lichaems isset ooghe, ist dat v ooghe quaet is, dat gantsche lichaem sal duyster zijn. Ketterm. So en wilt ghy dan niet doen na den raet Jesu Christi, te weten, nae haerlieder woorden, ende niet nae haer wercken? Jac. Tot wien spreekt hy dat? Ketter. Tot zijn discipulen. Jac. Van wien spreekt hy dat? ketterm. Jesus Christus seyt: * Op den stoel van Moses sitten de Schrift- Mat. 23. a. 2.
gheleerden ende Phariseen, wat si v gebieden dat doet, maer en doet niet nae haer wercken. Jacq. Wat stoel was dat, van hout of van // steen? Ket. Opten stoel die daer was. Jacq. Hoe mocht Fol. 179 v°.
soo veel volcx op eenen stoel sitten? was hy so groot? oft en wast niet van de Wet, daer Christus af wilde spreeken? Ket. Tis een dinc ¹⁾, van de Wet die sy vercondichden. Jacq. De † Wet was Exo. 20. a. 2.
een beuel Gods, ende niet der menschen, ende als Christus dat seyde, soo en vercoos hyse ²⁾ niet om zijn cudde te voeden oft te leyden. Ket. Nademael dat hy seyde: Doet nae haer woorden, ende niet na haer wercken, nam hyse niet tot Herders? Jacq. Hebt ghy niet gelezen, wat de Heere seyt? † Ten sy dat uwe rechtueerdic- Mat. 5. b. 20.
heyt meerder is, dan der schriftgeleerden ende Phariseen, so en sult ghy niet coemen int Rijke der Hemelen. Siet daer zijn sy alreede buyten, hoe sullen sy dan een ander leyden? Kett. Doet na haer woorden alleenlijk. Jacq. Hebt ghy geen ander Pastoren onder v, om dat woort Godts te vercondigen, dan sulcke * Schrift- Mat. 23. b. 12.
geleerden ende Phariseen, den welken so veel maledictien van Godt belooft zijn? Seyt de Propheet niet: † Salich is de mensche, die Psa. 1. a. 1.
niet gheseten en heeft by de Godloosen? Ende Christus vermaent ons, te † wachten van haren deessem. Ketter. Ghy en moet dat Mat. 16. a. 6.
also niet verstaen, maer ghy moet gheloouen, dat een Godtloos mensche wel mach goede dingen spreeken. Jac. Daer staet geschreuen: * Dat lof en is niet schoon inden mont der Godtloosen, Eccl. 15. b. 10.
om dies wille, dat sy van Godt niet ghesonden en zijn. Ende hoe sal hy prediken, ist dat hy niet * ghesonden en is? Kett. Tis wel Rom. 10. b. 15.
waer, si en is niet schoon, maer hy en seyt niet, dat sy niet goet en sy. Jacq. Is hij niet schoon, so en is hy niet aengenaem, want een † onboetueerdich mensche, wat boete mach hy vercondigen? Rom. 2. c. 21.
want een Dief die // zijnen medegheselle vermaent, om niet meer Fol. 180 r°.
te stelen, sal zijn woort vrucht brengen? sal zijn medegheselle niet segghen: Ist qualijk ghedaen, waerom doet ghijt selue? † Ghy Mat. 7. a. 5.
Ypocrijten, doet wt uwe oogen den balek, ende dan sult ghy sien het stof in mijn oogen. Ketterm. Ghy verdraeyt alle Schriftuere

1) »t Is een en dezelfde zaak": met dien stoel en met de wet wordt hetzelfde bedoeld.

2) De schriftgeleerden. Christus heeft niet hen tot herders gesteld; wel hadden zij Mozes' of Gods wet; maar die goddelijke wet zelve moest regeeren, niet zij.

in contrarie na uwen sin ende verstande, ghy en moet also op v seluen niet fonderen, maer v verstant geuangen geuen onder tverstant der geenre die wijser zijn dan ghi. Jac. Mijn heere, ic spreke altijden met orlof, dat, so my een beter bewesen wort, dat wil ick na volghen. Daer na stont hy op, ende seyde: Het is tijt dat ick henen gae, siet dat ghy v wel beraet, ende bidt Godt neerstelijck. Jacq. Ick en weet van geenen beraden, nademael ghy my anders niet en cont bewijzen. Ket. Wat soude ick v bewijzen. Jacq. Ic hebbe v ghebeden, dat ghy my sout wijzen, wat Herders dat ick 1. Tim. 3. a. 2. na moet volgen, ende oft sy sulcx zijn, als de * Schriftuere ordneert, so sy behooren te wesen in leuen, leeringhe ende conuersatie. ket. Volcht na de gene die uwe ouders na gheuoelcht hebben.

Ende doen ginc hy van my. Hier nam ic een eynde van schrijuen, om dies wille, dat ik in het eynde oueruallen was van veel volcx ende wedersprekers.

¶ Dese Belijdinghe van Jacques, is ouergheset wt Fransoys in nederlantsch ¹⁾ Duytsch. //

Fol. 180 v°.

¶ Een Liedeken van Jacques, Nae de wijse, Vanden xliij. Psalm. Ofte, Die Vogelkens inder muyten ²⁾).

Psa. 86. b. 10.
89. a. 8.

SEer * wonderlijck o Heere
Sijn v wercken vermaert
Ghy beschermt nae en vere
Al die v leer bewaert

Mat. 7. e. 24.

† Als coemt storm en tempeeste
En vallen aen dat huys
Ghesterect door uwen gheeste
Staen vast teghen tghedruys.

Jacques die wert met listen
Verradelijck gheuat
Gheuoert voor die Sophisten
Tot Leeuwerden ter Stadt

1) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Eerst Van Braght schrijft: »in 't Nederduyts».

2) Niet in den *Ausbundt*; evenmin als een der nu nog volgende liederen uit het *Offer des Heeren*.

† Daer ghaf hem Godt te spreeken	Mat. 10. c. 19.
Seer veel tot dier stont	Luc. 12. b. 11.
Oueruloedich is bleeken	
Wijsheyt door zijnen mont.	
Nae vele lasterwoorden	
Die Raetsheere aenuinck	
Voor alle die toe hoorden	
Ist niet een wonder dinck	Comm.
Dat wy laten verleyden	
Ons aldus, * Jaet mijn heer	* Jacq.
Ick seg van v, die scheyden	Comm.
Van sheylichs Kercken Leer.	
Ghy lien laet v bedrieghen	
Van die Leechganghers moy ¹⁾	
Die langs de Landen vliegghen	
Bedelaers, menschen snoy	
Jacques mocht niet ghedoghen	
Die scheltwoorden ghehoort	
Want hy was niet bedroghen	
Maer stont op Godes woort.	
Op menschen wy niet leggghen //	Jacq.
Den gront ons gheloofs wis	Fol. 181 r ^o .
Nae Jeremias segghen	
† Vermaledijt hy is	Jere. 17. a. 5.
De mensch die set betrouwen	
Op menschen broos als glas	
En voor haren arm houwen	
Het vleesch ghemaect van as.	
V gheloof wilt wt spreeken	Comm.
Vant Altaers Sacrament	
Meynt ghy van dat brootbreecken?	Jacq.
Jae, sprack hy pertinent	Comm.
Ick gheloof en belijde	Jacq.
Alst is gheordineert	
† Van Christo in voortijde	Mat. 26. c. 25.
Ons Salichmaker weert.	Luc. 22. b. 19.
En inder seluer maten	
* By dApostlen ghebruyet	Act. 2. e. 46.
En als de naeghelaten	20. b. 11.
† Schrift van Paulo ontluyet.	† 1. Cor. 11. c. 22.
Segt v sin int vermeerden ²⁾	Comm.

---

1) Gij laat u fraai bedriegen; of: door fraaie leëgloopers.

2) Verklaar uwe bedoeling uitvoeriger.

Jacq.

Ghelijckt gheschreuen staet
 Begheer niet te gloseeren
 Gods woorden delicaet.

Kett.

Segt, wilt ghy noch belijden
 Dat ghy doop hebt ontfanen
 Van v Leeraer voortijden

Jacq.

+ Mt. 5. d. 34.
 2. Cor. 1. b. 17.
 Jaco. 5. c. 12.

Mijn woort dat sal bestaen
 † Jae, iae, soo ick belede
 Noch openbaer bely
 Voor v allen ter stede
 Jae en neen is niet by my.

Kettermeester voor velen
 Verdochtet als verblent ¹⁾
 Dat tkint niet soude delen
 Aen desen Sacrament.

Jacq.

Te bruycken nae ghelaten
 De Sacramenten zijn
 Voor die heylighe Vaten
 In Godts Ghemeente fijn. //

Fol. 181 vº.

Mat. 13. a. 9.
 Apo. 2. a. 7.
 3. a. 6.

Voor die hebben van beyden
 * Ooren tottet gehoor
 En herten tonderscheyden
 Met begrijp, daer ist voor
 En niet voor die cleyn wichten
 Onnosel gaende heen
 Die men niet onderrichten
 Mach met eenige reen.

Sy hadden seer veel reden
 Ouer desen propoos
 Jacques heeft vry beleden
 Bruyckende Schrift altoos
 Dat Papen, Misuercoopers
 Na der Vroeyvrouwen doop
 Waren al wederdoopers
 Met alle haren hoop.

Hier me wy dit liet sluyten
 Wilt toch nemen int best
 Godt wil door zijn virtuyten ²⁾
 Ons bewaren tot tlest
 Voor die valsche Propheten

1) »Den kettermeester in zijne verblindings dacht het verkeerd” ?

2) Virtutes: deugden, krachten.

† Comende in schaeps habijt
* Heer v waerheyts secreten
Maect ons condich subijt.

Mat. 7. b. 15.
* Psa. 25. a. 4.
86. b. 11.

FINIS.

¶ Hier na volcht de Belij
dinge van Claesken, de welcke om den
naem des Heeren met haren man,
ende haren Broeder Jacques
tot Leeuwerden ge-
uangen sadt. //

Fol. 182 r°.

¶ Dit is de
Belijdinge van een vrou
we gheenaemt Claesken, die om tghe
tuychenisse Jesu Christi haer le-
uen heeft ghelaten, An-
no, 1559. ¹⁾

[n°. 1.]

¶ Vrage ende antwoord
tusschen den Commissari-
us ende Claesken.

DE Commissarius vraechde my ten eersten af, na mijnen naem,
waer ic van daen was, ende na mijn ouderdom, ende noch meer

1) Volgens het Sententieboek van het friesche Hof zijn 14 Maart 1559 veroordeeld »om metten watere geexecuteert ende van Levenden Lijve ter doot ghebracht te worden" ('t geschiedde in den kerker, in groote vaten) »Jacques Doussy, Hendrick Euwessz ende Claesken Gaeled(ochte)r". Dit moet het drietal zijn, door Claesken zelve in hare brieven meer dan ééns vermeld, fol. 186 r°, 190 r°, 191 r°: zij spreekt daar van »onsen broeder" en van haar man. Het *Offer des Heeren* noemt Jacques Claesken's broeder; reeds n°. 1, 1562, fol. 239 r°, en alle volgende uitgaven, ook al ontbreekt daarin het tusschenvoegsel van fol. 181 v° onderaan: Hier na volgt.... geuangen sadt", 'twelk alleen in n°. 4, 5 en 7, 1570, 1580 en 1578 a, waarschijnlijk eenvoudig ter bladvulling, staat. In den brief n°. 4, die voor het eerst aan den uitgever van n°. 4, 1570 bekend geworden en door hem opgenomen is, heeft deze dan ook fol. 190 v° »onse Broeder" op den rand met »Jacques" toegelicht. D'Auchy zelf maakt echter van Claesken geenerlei gewag.

Intusschen klinkt het al heel vreemd, dat een deftig Zuid-Nederlander als D'Auchy, wiens taal het fransch was (zie aantekening op fol. 142 r°), de eigen broeder zou zijn geweest van eene vrouw, wier vader den frieschen naam Gaele droeg en die »bij Workum in 't velt" was gedoopt. Maar hebben de uitgevers van het *Offer des Heeren* dit dan niet opgemerkt of niet wonderlijk gevonden? In eene »Geschiedenis der doopsgezinde gemeente te Workum", waarin uitvoerig over Claesken wordt gehandeld, heeft Ds. T. H. Siemelink, *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899 bl. 37, de moeilijkheid trachten op te lossen door aan te nemen, dat Jacques Claesken's schoonbroeder zal geweest zijn. Dan is ook het »onse" in plaats van »mijn" broeder natuurlijker. »Onse broeder" kan ook »onze broeder in het geloof" beteekenen: in welk geval in Claesken's brieven geen spoor van verwantschap tusschen

ander sulcke dingen. Ten anderen vracchde hy my: Sijt ghy gedoopt? Cla. Ja. Com. Wie heeft v ghedoopt? Clae. Gielis van Aken. Com. Die verleyder, hy selfs is zijn gelooue afgegaen. Hoe dede hy, doen hy v doopte? Cla. Hy * doopte my inden naem des Vaders, des Soons, ende des heyligen Geests. Com. Waer hebt ghy den doop ontfangen? Cla. Tot Worckom int velt. Comm. Was-ser al meer volcx by? Clae. Ja. Com. Wat volc wast? Cla. Tis my vergheten. Com. Door wat oorsake quaemt ghy daer? Cla. Het is my vergeten. Dat mocht ick beyde met der waerheyt wel seg-gen. Com. Sijn v kinderen niet gedoopt? Cla. Mijn twee ionge kinderen niet. Com. Waerom en hebt ghy v kinderen niet laten doopen? Claes. Om dat my daer so wel aen genoeghede, sose my de Heere gegeuen heeft. Com. Waerom genoeghede v // aen Abra-
ham ende Sicke so wel, ende aen Douwe niet? ghy hebt Douwe ymmers al laten doopen. Cla. Doen wiste icket niet. Com. Wat en wist ghy doen niet? Cla. Dat ic nu weet. Com. Wat weet ghy nv? Cla. Dat de *. Heere my te kennen gegeuen heeft. Com. Wat heeft v de Heere te kennen gegeuen? Cla. Dat ict inde Schrif-
tuere niet verstaen en can, dat sulcx behoort. Com. Hoe lange en hebt ghy niet te kercken geweest? Cla. In negen of tien Jaren niet. Dit zijn de vragen, die hy my afgheuraecht heeft, maer hy heeft veel meer woorden gehadt, ende als ick hem so geringe ¹⁾ niet en antwoorde, so seyde hy, dat ick den stommen Duyuel in hadde, de † Duyuel stelde hem in een Engel des lights in ons, 2.Cor.11.b.16.
soo waren wy met de Ketters altemael. Doen las hy my de Arti-culen voor, also ickse beleden hadde, ende seyde my: Het soude voor de heeren comen, begheerde icket, hy woudet noch wel anders schrijuen. Ick seyde: Ghy en derftet niet anders schrijuen.

haar en Jacques zou voorkomen, maar weêr het vreemde verschijnsel zich zou voordoen, dat zoowel de uitgever van n°. 1, 1562, eerst drie jaren na hunnen dood, als die van n°. 4, 1570, die nog dien nieuwen brief van haar in handen kreeg, zoo weinig van hen zullen hebben geweten dat zij hen ten onrechte voor broeder en zuster hielden. Dit blijft even vreemd, ook al zoekt men beide uitgevers ver buiten Friesland.

Dit laatste moeten wij in ieder geval aannemen, daar reeds die van 1562 (fol. 239 r°: »den 14 Martii, Ende is op de selfde tijt oft daer ontrent enz.»), zoo kort na het gebeurde niet eens haren sterfdag kende.

Waarom Claesken zich »simpl voor de menschen" noemt, fol. 184 r°, weet ik niet. Zij is eene ontwikkelde vrouw, al kan zij maar niet begrijpen dat die gees-telijken Jacques geen gelijk gaven: hij had hun alles toch zoo helder bewezen! Wat in haar treft, is behalve hare vaardigheid in 't godsdienstig debat en in 't laatst de vreugde over haar aanstaand martelaarschap, al voelt zij wel wat het zegt hare kinderen te verlaten, vooral haar ootmoed, haar gevoel van zondigheid, fol. 189 v°, 190 r°.

1) In de oude beteekenis: spoedig, dadelijk.

[n°. 2:]

¶ Vrage ende antwoordt

tusschen den Kettermeester
ende Claesken.

- Kettermeester. Waerom hebt ghy v laten doopen? Claesken. De
 Mat. 3. a. 2. Schriftuere ghetuycht van een nieu leuen. † Joannes roept ten
 * Mat. 4. b 17. eersten van boete, * Christus selfs oock, de † Apostolen na, sy
 † Act. 2. d. 38. leerden het volc boete ende beteringe te doen, ende dan soudens sy
 haer laten doopen, soo hebbe ick my tot boete ende beteringe be-
 geuen, ende hebbe my laten doopen. Daer en seyde hy niet veel
 tegen. ket. Waerom en hebt ghy v kinderen niet laten doopen?
 Claes. Ick en cant inde Schriftuere niet verstaen, dat sulcx be-//
 Fol. 183 r°. hoort. Ket. David seyt ymmers: * In sonden ben ic geboren, in
 Psa. 51. a. 7. sonden heeft my mijn moeder ontfangen. Daerom dat de kinderen
 in erfsonde geboren zijn, moetense gedoopt worden, sullen sy salich
 worden. Cla. Mach een mensche salich worden door een wtwendich
 teecken, so is Christus te vergeefs gestoruen. Ket. Daer staet,
 Joan. 3. a. 5. Joan. 3. Men moet † herboren wesen wt den water ende Geest,
 daerom moeten de kinderen oock ghedoopt zijn. Cla. Dat spreekt
 Christus niet totten kinderen, maer totten verstandighen, daerom
 heb ick my tot de wedergeboorte begeuen, wy weten dat de kin-
 Mt. 19. b. 14. deren in de handen des Heeren zijn. De Heere seyde: † Laet de
 kinderen tot my comen, sulcken behoort het rijke der Hemelen
 2. Cor. 1. b. 14. toe. Ket. * Stephanens huysghesin worde ghedoopt, daer mochten
 16. b. 15. ooc by auontueren wel kinderen mede gheweest zijn. Claes. Wy
 en staen niet op het auontuer, wy hebben wel een sekere vastic-
 heyt. Hy en seyde daer ooc niet veel tegen. Ket. Wat hout ghy
 Ephe. 5. c. 25. van de heylige kercke? Cla. Daer † houde ick veel van. ket.
 Waerom en gaet ghy dan niet te kercken? Claes. Van uwen kerck-
 ganck en houde ick niet. ket. Gelooft ghy wel, dat Godt almach-
 tich is? Cla. Ja, dat gelooue ick wel. ket. Ghelooft ghy dan oock
 wel, dat Christus hem sacreert, ende coemt int broodt? Paulus
 1. Cor. 10. b. 16. seyt: † Dat broot dat wy breecken, is dat niet de gemeynschap
 des lichaems Christi? Ende de kelck, welcken wy ghebenedijen, is
 die niet de ghemeynschap des bloets Christi? Cla. Ick weet wel,

hoe Paulus seyt, ende so ghelooue ic wel. ket. Christus seyde:
 * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, ende † Paulus desgelijcke. Clae. Mt. 26. b. 25.
 Ick weet wel, hoe Christus ende Paulus seggen, ende so ghelooue † 1.Co.11.c.25.
 ick. ket. // Ghelooft ghy wel, dat Christus hem sacreert, ende Fol. 183 v°.
 coemt int broot? Cla. Christus * sit aende rechterhant zijns Va- Act. 2. d. 34.
 ders, hy en coemt niet onder der menschen tanden. ket. Blijft ghy Heb. 1. b. 13.
 by dat ghelooue, soo moet ghy eewich inder Hellen gront varen, so
 seggen alle de ketters, ende Gielis van Aken heeft v verleyt, hy
 selfs is zijn ghelooue afghegaen, om dat hy bekende dat hy ghe-
 dwaelt hadde. Cla. Ick en stae niet op Gielis, noch op † geen Jere. 17. a. 5.
 menschen, dan alleen op Christum, die is onse † Fondament, daer † Mt.16.d.28.
 op hebben wy ons ghetimmert, ghelijck ons Christus in het Euan- 1.Cor. 3. b. 11.
 gelie leert: * Wie mijn woorden hoort ende doet, die sal ick by * Mat. 7. c. 24.
 een wijs man ghelijcken, die zijn huys op den steen timmerde, al
 comen daer stormen, ende vallen tegen dat huys aen, so en vallet
 nochtans niet, Dit zijn nv de stormen, die teghen ons huys aen
 vallen, maer Christus is onse vasticheyt, die sal ons wel bewaren.
 kette. Ghy en verstatet niet, daer zijn noch veel ander Schriften,
 daer ghy niet af en weet. Claesken. Wy en behoeuen anders gheen
 Schriften, dan dat heyliche Euangelie, dat Christus selfs met zijnen
 † gebenedijden mont tot ons ghesproken, ende met zijnen bloede Mat. 5. a. 2.
 bezeghelt heeft, connen wy dat onderhouden, wy sullen wel salich
 worden. ket. Ghy sout v laten onderwijsen, de heyliche vaders heb-
 ben ouer duysent vijf hondert Jaer den kerckganck ingheset. Claes.
 De heyliche vaders hebben sulcke heylicheyt niet gehad, dat zijn
 † menschen geboden ende insettingen, de Apostolen en hebben oock Mat. 15. a. 6.
 sulcke heylicheyt niet ghebruyct, ick en heb daer niet van ghele-
 sen. ket. Wilt ghy wijser wesen dan de heyliche kercke? Cla. Ic
 en begeere tegen de * heyliche kercke // niet te doen, ick hebbe Fol. 184 r°.
 my onder de gehoorsaemheyt vande heyliche kercke begheuen. ket. Eph. 5. c. 25.
 Ghy sout dencken: Wil ic nv beter weten, dan de heyliche Va-
 ders ouer duysent vijf hondert Jaer? Ghy sout dencken, dat ghy
 simpel zijt. Cla. Al ben ick simpel voor de menschen, ick en ben
 niet simpel inde kennisse des Heeren, weet ghy niet dat de Heere
 zijnen Vader danckte, † dat hy dat voor de wijse ende verstan- Mat. 11. d. 25.
 dighe verborgen hadde, ende haddet den simpelen ende onnooselen
 te kennen ghegheuen?

¶ Eens waren daer ooc twee Monicken by hem, die soudén my
 ooc onderwijsen, die en wisten niet veel te seggen, dan dat wy
 menschen waren † van ghebroken sinnen, onbequaem totten ghe-
 looue, * wy leerden altijt, ende en conden nemmermeer tot de 1.Tim. 6.a.5.
 kennisse der waerheyt comen. Ic seyde: Als de dach des Heeren * 2.Ti.3.a.7.
 coemt, so sult ghy wel anders beuinden. Siet voor v, dat ghy de

- Sap. 5. a. 3. ghene dan niet en zijt, die seggen sullen: † Dit zijnse die wij in spot ghehadt hebben, siet, hoe zijn sy nv onder de kinderen Gods gerekent, ende haer deel is onder de Heyligen. Doen seyden sy: Siet, sy verordeelt ons. Ick seyde: Ic en verordeele v niet, maer
- Sap. 5. a. 4. ick segge: Ghy sult voor v sien. † Nv wort ons leuen voor raserie geacht, ende ons eynde sonder eere, maer als de dach des Heeren coemt, soo salt wel anders beuonden worden. Het begin ende het
- Joan. 8. e. 52. eynde was dat ick den * Duyuel in hadde, ende dat ick verleyt was. Ic seyde: Is Christus dan een verleyder? Hy seyde: Neen, Christus en is geen verleyder. Ick seyde: So en ben ick oock niet
- Deu. 6. b. 18. verleyt, ick en soecke noch begeere niet anders, dan den * Heere
- Mat. 22. d. 36. van ganscher herten te vreesen, niet een tittel wetens van zijn geboden ouer te treden. Als hy my // dan noch langer te voren ghecalt ¹⁾ hadde, so seyde hy dan: Ick en can nv niet anders seggen, ghy muecht v bedencken. Ic seyde: Ic en derf my niet anders bedencken, ic weet wel, dat ick de waerheyt voorhanden hebbe.

¶ Als ic dan weder voor hem quam, so seyde hy: Jae Claesken, hoe hebt ghy v bedacht? Cla. Ick heb my bedacht, dat ick begheere daer by te blyuen, daer my de Heere toe geroepen heeft. Ket. De Duyuel heeft v gheroepen, die stelt hem in een Enghel des lichts in v lieden.

- ¶ De sestemael doen hy my verhoorde, vraechde hy my af: Doen Christus zijn Auontmael met zijnen Apostolen hielt, gaf hy haer doe zijn vleesch niet te eten, ende zijn bloet te drincken?
- Mt. 26. e. 25. Cla. Hi gaf haer broot ende wijn, ende hy gaf haer zijn lichaem
- 1.Cor.11.c.23. tot verlossinge. Kette. Christus seyt ymmers claerlijcken: Neemt, eet, dat is mijn vleesch, daer en muecht ghy ymmers niet tegen seggen. Cla. Paulus seyt: Ick hebt vanden Heere ontfanghen, dat
- 1.Cor.11.c.22. ick v ghegheuen hebbe: † De Heere Jesus in der nacht doen hy verraden wert, nam hy dat broot, ende dancte, ende brackt, ende gaft zijnen Apostolen, ende sprack: Neemt, eet, dat is mijn lichaem, dat voor v gebroken wort, dat doet tot mijnder ghedachtenisse. Ende na den Auontmael nam hy den Kelck desghelijcken, seggende: Desen Kelck is een nieuwe Testament in mijnen bloede, Soo dickmael als ghy dien drinct, so doetet tot mijnder gedachtenisse, ende so dickmael als ghy van desen broode eet, ende van desen kelcke drinct, soo sult ghy des Heeren doot vercondigen-tot dat hy coemt. Dus heeft Christus zijn Auontmael ons achter
- Lnc. 22. b. 19. ghelaten, dat wy zijn doot daer by sullen * ghedencken, dat hy zijn
- Fol. 185 r°. lic//haem voor ons ghegheuen heeft, ende zijn bloet voor ons wt,

1) Voorgepraat.

ghestort heeft. Sulcken Auontmael begheere ick wel met Godts vole te houden, ende anders geen. Hy bleef by zijnen teem ¹⁾. Christus vleesch moestmen eten, ende zijn bloet moestmen drincken, Christus woorden ende Paulus woorden brochtent so claerlijcken mede. Claes. Om dat de woorden so claerlijcken staen, daerom can icse wel verstaen, mer het is als Paulus seyt, dat die hem niet tot den Heere en bekeert, die hebben een † deksel voor haer herten, maer wie hem tot den Heere bekeert, die ist deksel van haer herte afgedaen. † Wy hebben ons tot den Heere begeuen, Joan. 7. b. 16. daerom en is ons niet verborgen. Ket. Joan. int. 6. daer seyt Christus ooc claerlijc, datmen zijn vleesch eten ende zijn bloet drincken moet. Cla. Daer staet ooc doen de Joden murmureerden, ende seiden: * Hoe can ons dese zijn vleesch te eten geuen? Doen seyde Christus: Tensy dat ghy eet het vleesch des menschen Soons, so en hebby geen leuen in v. Wederom seyt hy: Wie mijn vleesch eet ende mijn bloet drinct, die heeft dat eeuwige leuen. Hy seyde: † Vleesch ende bloet en is niet nut, de woordendie ic spreke, die zijn geest ende leuen, Wie in God gelooft, ende in alle gerechtigheyt wandelt, dat zijn † tempelen Gods, daer wil Godt in wonen ende wandelen, als Paulus getuycht. 2.Cor. 3. b. 16.
Joan. 6. f. 52.
Joan. 9. g. 63.
1.Cor. 3. b. 19.
2.Cor. 6. b. 16.

¶ De seuendemaal, doen hy my vraechde, seyde hij: Ghelooft ghy niet, dat de Apostolen Christus vleesch aten? Claes. Christus * nam dat broot, ende danckte, ende brackt, ende gaft zijnen Discipelen, ende zijn lichaem gaf hy haer tot verlossinghe. kett. Gelooft ghy niet anders? Cla. Ick en gelooue niet anders dan Christus gesproken heeft. ket. So ghetuyghe ick ouer v, dat ick reyn ben // van uwen bloede, v bloet come op v eygen hooft. Cla. Daer ben ic wel mede te vreden. Ket. Hier mede geue ick v de heeren ouer. Mat. 26. b. 25.
Luc. 22. b. 19.
Fol. 185 v°.

¶ Doen verhoorde hy my noch eens, ende vraechde my: Ghelooft ghy noch niet, dat de Apostolen Christus vleesch aten? Claes. Ick hebt v gheseyt. ket. Segghet nv. Claes. Ick en segget v nv niet meer. Ketter. Blijft ghy noch alleleens ²⁾ inden Doop? Claes. Ghy wetet ymmers wel, datmen de † boetueerdighe behoort te doopen. ket. Dat is al waer, alsser een Jode coemt, die nog niet ghedoopt en is. Blijft ghy noch alleleens inde kinderdoop? Cla. Ja ick. ket. Gelooft ghy dan niet anders? Claes. Ick en gelooue niet anders dan Christus beuolen heeft. ketter. So ghetuyghe ick ouer v, dat ghy eewich inder Hellen gront moet ghequelt worden. Claes. Hoe dorst ghy my so grouwelijcken verordeelen, daer doch het oordeel den

1) Stelling, thema.

2) Eenerlei, eveneens.

- Heere alleen toe coemt, ick en ben daer niet van verschriect, ic weet wel beter, als des Heeren dach coemt, soo salt wel anders beuonden worden. Doen vraechde ick hem: Wat seyt mijn Man? kette. V Man blijft oock noch alleleens, de Heere moet v verlichten. Clae. Wy zijn al † verlicht, de Heere sy ghelooft. Van mijnen Doop en maeckte hy niet veel woorden, noch vande kinderdoop, dan al zijn callen was, datmen Christus vleesch eten ende zijn bloet drincken moeste, ende vande Insettinge ouer duysent vijfhondert Jaer, ende dat ic simpel was, ende dat ic het Testament nau eens doorlesen en hadde. Ic seyde: Wat meynt ghy, dat
- Mat. 4. b. 16. wy opt * onseker aenloopen? het is ons niet verborghen wat int
- 1.Cor. 9. c. 26. nieuwe Testament staet. † Wy verlaten ons lieue kinderen, die ic om de geheele werelt niet verlaten en woude, ende wy settent //
- Fol. 186 r°. daer al by op, wat wy hebben, soudē wy noch opt onseker aenloopen, wy en soecken anders niet dan onse salicheyt, ghy en mueghet ons ymmers met de heyliche Schrift niet bewijzen, dat wy een tittel teghen des Heeren woort gebruycken ende geloouen.
- Mat. 10. c. 25. Het was al met hem, dat wijt al vanden † Duyuel hadden, ende dat wy de hoouerdige duyuel in hadden. Ick seyde: Wy weten
- Luc. 1. d. 48. dat de * hoouerdige vanden stoel gestooten zijn. Hy hadde so lange reden, dat hem somtijts als ¹⁾ dochte, oft ic na hem hooren woude, so moeste ic somtijts spreken, om dat ic niet hebben en
- Jude. a. 10. woude dat hem dat duncken soude, Ic en mochtet van hem niet
- b. 16. hooren, so grouwelijck als hy teghen de waerheyt sprack.

[n°. 3.]

¶ Hier nae volcht eenen

Brief vande voorgaende Claesken, aen hare Vrienden nae den vleesche ende oock nae den geeste, wt der gheuanckenisse gheschreuen, int Jaer 1559. den 14. Martij, Ende is op de selfde tijt oft daer ontrent, met haren lieuen man, ende haren broeder Jacques, om tghetuychenisse Jesu ghedoodet.

Die Heere door zijn groote ghenade ende barmherticheyt gunne

---

1) Drukfout voor »al'', zooals al de andere drukken hebben.

allen den ghenen die hongeren ende dorsten na die gherechticheyt, dat sy moegen versaedt worden.

¶ Mijn hertgrontlijke vrienden N. mijn hartgrontlijke bede ende begeerte is noch eens tot v, dat ghy doch die † Schriftuere (die heylich is) wel doorsiet ende doorgrondet, ende leert den Heere doch van herten vre//sen, want * die vreesse des Heeren ist beginsel der wijsheyt, die dwase verachten die wijsheyt ende onderwijsinghe der wijsheyt. † Die wijsheyt preeet ¹⁾, buyten op die straten laet sy haer stemme hooren, aen dat hooft der straten roept sy, inde dueren der Stadtpoorten brengt sy haer woorden voort, seggende: Hoe lange sullen de lieden die kintsheyt beminnen? ende hoe lange sullen die dwase hem seluen schandelijke dingen begheeren, ende die wijsheyt ende die wetenheyt haten? keert v tot mijnder straffinge, siet ic sal v mijnen geest voortbrengen, ende ick sal v mijn woorden thoonen, * Want ick hebbe gheroepen, ende ghy hebbet geweyghert, ick hebbe mijn hant wt ghestrect, ende daer en was niemant die daer op sach, Ghy hebbet alle mijnen raet versmaet ende mijn straffinge hebt ghy niet geacht, † dus sal ic v ooc in v verderffnisse belachen, ende v bespotten, als v ouer comen sal een onuersienighe catiueicheyt, ende dat die verderffnisse v oueruallen sal, als een storm ende wint, als ouer v lieden comen sal die verdrucktheyt ende die verderffnisse ofte benautheyt, * Dan sullen sy my aenroepen ende ick en salse niet verhooren, des morgens vroeck sullen si op staen, ende my niet vinden, om dat sy mijn leeringhe gehaet hebben, ende de vreesse des Heeren niet hebben ontfanghen, noch niet na gheuolcht, ende hebben mijnen raet ghelastert, ende alle mijne straffinghe verachtet. Hierom sullen sy die vruchten haers weechs eten, ende van haren raet sullen si versaet worden, Maer die my hoort, sal sonder benautheyt rusten, ende oueruloedicheyt gebruycken, als alle vreesse des quaets sal wech ghenomen worden.

Siet mijn lieue vrienden, neemt doch dit // ter herten, dat de † Heere niet verhooren en wil, den ghenen die hem nv niet en vresen, * ende hoe costelijck dat de vreesse des Heeren is, die se aennemen wil, want sy is by gheen dinghen te ghelijcken, † De vrese des Heeren is glorie ende blijchap, sy is de croone des verhueghens, De vreesse des Heeren brengt ghenoechte int herte, ende si sal gheuen blijchap ende vruechde in lancheyt der daghen, ende die den Heere vreesen salt wel zijn inden wtersten, ende inden dach zijns steruens sal hy ghebenedijt worden, De Liefde Godts is

Joa. 5. d. 35.

Fol. 186 v°.

Prou. 1. a. 7.

Psa. 111. b. 10.

Pro. 1. c. 20.

Esa. 65. b. 11.

Psal. 2. a. 4.

Job. 27. a. 9.

Psa. 18. e. 42.

Mich. 3. a. 4.

Fol. 187 r°.

Job. 17. a. 9.

Joan. 9. d. 31.

* Eccl. 23. d. 37.

Eccl. 1. b. 11.

1) N°. 11, 1599: »spreekt”.

- eerlijk 1), Den welken de Wijsheyt openbaert 2) int ghesichte die beminnen haer doort ghesichte, ende in de kennisse van haer goet-
- Ecc. 1. b. 19. dadicheden, Dat † beghinsel der Wijsheyt is die Vreese Gods, ende die vreese des Heeren is een Godduruchtieht, de kennisse der Godturuchtieht sal dat herte bewaren, ende rechtueerdich maeken, blijchap ende vruecht sal sy gheuen, Den Godtureesenden salt wel zijn in den dach des Leuens, ende in zijn wterste sal hy ghebenedijt worden, Die volcomenheyt der Wijsheyt is de vreese Godts, De vreese Gods is een Croone der Wijsheyt, veruullende den wille ende vrucht der Salicheyt, Die Wortel der Wijsheyt is die vreese Godts, maer den sondaers is de Wijsheyt een veruloekinghe, De vreese des Heeren drijft de sonde wt, want die sonder
- Joan. 20. d. 27. vreese is, die en mach niet gherechtueerdicht worden, † Weest
- Sap. 1. a. 4. niet ongheloouich, want de Wijsheyt en sal niet comen in een † quaetwillighe siele, noch in een lichaem dat die sonden onderdanich is.
- Mal. 3. c. 18. Mijn hertelijke lieue Vrienden, nemet doch ter herten, * hoe
- Fol. 187 v°. groote onderscheyt datter is, tusschen den ghenen die God vre//sen
- Joan. 5. d. 39. ende niet en vresen. * Doorgrondet doch die schriftuere wel, op dat ghi die steden niet gelijc en zijt daer Christus af seyt inden
- Mat. 11. d. 20. * Euangelie, om datse zijn crachtige daden niet ter herten en namen, die in haer tegenwoordicheyt geschieden, so tuychde Christus ouer haer, dattet die van Sodoma ende Gomorra inden dach des ordeels verdrachlijcker soude zijn, dan sulcke Steden. Hierom lieue vrienden die Heere toont v nv oock noch al sulcke crachtige daden door ons voor uwen oogen, latet v doch een stercheyt wesen,
- Phil. 1. b. 14. als Paulus seyt: † dat veel Broeders een betrouwen totten Heere genomen hebben, door zijn banden, ende stouter geworden zijn, dat woort sonder vreese te spreken.
- Mijn lieue Vrienden, merket doch wel aen, als die Heere zijn crachtighe daden dede, so en dede hyse niet om een mensche wille
- Joa. 11. e. 43. alleen, als wy lesen in Joanne, † doen hy Lazarum vander doot verweete, maer om dattet volck zijn crachtige daden sien soude, ende in hem gheloouen, hoe wel daer maer sommighe in hem geloofden, ende die sommighe haer in hem verergerden, ende seyden: Heeft hy den blinden siende ghemaect, en mochte hy dan niet doen, dat dese niet gestoruen en waer? Dus gaetet huydens daechs ooc toe, metten genen die niet en geloouen, want al sien zijt wel, hoe sterk ende crachtich dat die Heere met ons is, soo ist haer

1) Zeker een tekst uit een der apocriefen. »De liefde Gods is verheven, luisterrijk; zij, aan wie de wijsheid zich in hun inzicht (?) openbaart, beminnen haar door dat inzicht (?) enz.»

2) Zich openbaart.

nochtans een ergernisse, ende segghen, dat wy dat doen van hert-neckicheyt, Ende als wy dan seggen, dat de † gherechtige veruolcht moeten worden, so seggen si, dat wy om die wederdoop veruolcht worden. * Aldus ist haer tot een ergernisse, maer den genen die God geloouen, ist wel bekend, dat wi om die † gerechticheyt lijden moeten, desen salt (hoop // ick) wel een stercheyt wesen, ende ons een * beprocuinghe, ende tot een ewighe salicheyt, door die ghenade Gods.

Mijn lieue vrienden, nemet doch ter herten, * hoe groote Heerlijcheyt dat den ghenen belooft is, die den Heere van gantscher herten vreesen, ende hoe groote benautheyt datter coemen sal ouer alle sielen der menschen, die dat Euangelie niet ghehoorsaem gheweest en zijn, dese sullen pijn lijden, dat ewighe verderuen, van dat aensicht des Heeren. * Hierom begheeft v doch tot ghehoorsaemheyt der waarheyt, ende † verandert uwe sinnen, op dat ghy proeuen moecht welcke daer sy de ghoele welbehaghende ende volcomen Gods wille. * Ende hebt v ghepeyns dach ende nacht in die Wet des Heeren, ende wort † oock doch niet belet om ghestadelyck te bidden, gelijk ons die Schriftuere in menigherley plaetsen aenwijst: * Wie bidt die vercrijcht, wie clopt dien wort open ghedaen. Daerom mijn lieue vrienden, begheeft v herten tot veranderinghe, soo salt die Heere v wel eer gheuen dan ghy hem bidt, want salich zijn sy die van † goeden wille zijn. * Salich zijn sy die hongeren ende dorsten nae die gerechticheyt, want sy sulen versaeft worden.

* Hierom hebt doch met droefheydt een verlangen na den Heere, ende segghet: † O Heere wijset my uwe weghen, ende leert my uwe paden, leydet my in uwe waerheyt, ende leert my, want ghy zijt Godt, die my helpt, dagelijcx verwachte ick v, ghedenckt Heere aen v ghoetheyt, ende aen v bermherticheyt, die van ¹⁾ der werelt aen gheweest is, ghedenckt niet die sonden mijnder ioncheyt, ende mijnder ouertredinghe, maer gedencckt mijns om uwer grooter ghenaden // ende barmherticheyts wille, † Die Heere is ghoet ende oprecht, daeromme onderwijst hy den sondaren op ten weghe, hy leydt den ellendighen recht, ende leert den ellendigen zijnen wech. Aldus mijn hertelijke lieue vrienden, † doet doch oprechte boete, ende * bekent doch uwe sonden voor den Heere wt gheheelder herten, Die Heere wort gheuonden vanden ghenen † die een ghebroocken herte hebben, ende een verslaghen

1) Hier moet »den aanvang» of iets dergelijks zijn uitgevallen. Intusschen alle uitgaven, reeds de eerste hebben: »van der werelt»; ook de Groote Offerboeken; eerst Van Bragt verandert dit in »van eeuwicheyt».

1.Pet. 5. a. 6. ghemoet. * Hieromme vernedert v onder die crachtighe handt Godts, dat ghy inder eewicheyt moecht verheuen worden. Hiermede wil ick v den Heere beuelen, die wil v in alle waerheyt leyden.

Mijn hertgrontlijke lieue Vrienden, nemet doch ter herten, want wt hertelijke vyerighe liefde wortet ghedaen, die ick tot uwe sie-
len hebbe, Om dat ick so gewis ende verseeckert ben, datter geen
ander wech en is, daermen salich door worden mach, Daeromme
waerschuwe ick v wt reynder herten, het sal oock inder eewi-
cheydt niet anders beuonden worden. Daerom al ist dat sommige
Gala. 6. b. 18. veel hebben te praten oft te callen, dat doen sy daerom † dat si
Phil. 3. b. 18. dat cruyce Christi niet op haer willen nemen, ende daermede ver-
uolecht worden, gelijc Paulus daer van spreekt, maer neemt ghy tot
1.Pet. 2. c. 21. een exempel, dat ghy † Christus voetstappen sult naulgen, ende
Act. 14. d. 21. dat ons de gantsche schriftuer dwinget, dat wy ons tot * lijden
2.Tim. 3. b. 12. sullen begeuen ende bereyden, dwelek ook Paulus seyt: † Ist dat
Phil. 1. d. 29. † Ro. 8. b. 17. wy mede lijden, so sullen wy mede verblijden, † gelijc als des lij-
2.Tim. 2. a. 11. dens Christi veel ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door
† 2.Cor. 1. a. 5. Jesum Christum, * Ende als wy lesen dat alle heylighe mannen
* Jud. 8. d. 21. Godts door veel drux ende lijdens beproeft zijn, ende hoe blijde-//
Heb. 11. d. 24. lijce dat si dat lijden wouden ontfangen: † Ja sy verblijden haer
Fol. 189 r°. so hoochlijk dat sy weerdich waren om den Name Gods te lijden.
Acto. 5. e. 42. Maer die gene die den Heere niet te recht lief en hebben, die wil-
len dat lijden al ontslagen wesen, ende hebben dit tijttelijke leuen
lieuer dan sy haren Heere ende God hebben, hoewel dat Christus
Mat. 10. e. 39. seyt: † Die zijn leuen soeckt te behouden, die salt verliesen, maer
Mar. 8. e. 35. wie zijn leuen verliest om mijnen Naem ende om des Euangelij
Joa. 21. b. 21. wille, die salt inder eewicheyt behouden. † Niet datmen altemael
steruen moet om het woort des Heeren ¹⁾, maer het gemoet moet
also staen, dat wy lieuer soudē steruen, dan dat wy eens wetens
ende willens ouertreden soudē een van des Heeren geboden.
Mat. 10. e. 37. Daerom seyt Christus: * Wie yet lieuer heeft dan my, die en is
mijns niet weerdich.

Daerom mijn hertgrontlijke Vrienden, die ic wt geheelder her-
ten beminne, acht doch op geen menscen seggen, mer siet alleen
Heb. 12. a. 2. op * Christum Jesum, hoe hy ons in druck ende lijden is voor ge-
† Mat. 22. d. 36. gaen. † Hebt doch uwen Heere uwen God van gantscher herten
lief, ende wt alle uwe crachten ende vermogen. Ja al stonde dan
ende stormde die geheele werelt tegen v op, so en mach v nie-

1) Evenals later in de liefde voor hare kinderen, fol. 191 v°, toont ook hierin Claesken, hoe zij vrij is van de overspanning, waarvan de brieven van andere martelaars soms blijkt geven. Inleiding, bl. 32 vg. Zie intusschen fol. 190 r°.

mant deeren, als ghy God tot een Vader hebt, ende als ghy een oprechte liefde tot God hebt, ende zynen heyligen, Want de + liefde 1. Cor. 13. a. 7. vermacht al, ende waer geen oprechte liefde en is, daer salt ¹⁾ wel haest in stucken wesen, als daer * veruolch ende benautheyt coemt, Mat. 13. c. 21. Maer die hem den Heere gaet beuelen, ende die de liefde heeft, dien en is gheen dinck swaer. Had icket selfs niet beuonden, soo en waert my niet moeghelijk te weten, dattet so licht waer. Daerom seyt Christus: * Mijn iock is soet, ende mijn last is licht. // Mat. 11. d. 30. Jae lieue vrienden, soo staet noch mijn gemoet, ende so lief heb Fol. 189 v°. ic mijnen Heere ende mijnen God, al waert dat ic door een gedachte mijn leuen behouden mochte, ende ick wiste dattet den Heere niet en beliefte, soo woude ick noch lieuer steruen, dan die ghedachte dencken, * Niet dat ick my beroeme, de Heere weet 2. Cor. 11. a. 2. wel, hoe snoode dat ick my voor hem bekent hebbe, † maer door Eph. 2. a. 4. de groote genade ende bermherticheyt, ende liefde die aen ons be- toont is, dat wy tot zyn hemelsche Rijk vercooren zyn, * Nv be- Esa. 49. b. 15. uoele ick eerst in my die onwtsprekelijke ghenade ende barmher- ticheyt Gods, ende de liefde, ende hoe wy hem daeromme weder behooren lief te hebben, Jae so hooch ende groot is my de ge- nade ende die liefde voor oogen, dat mijn droeffnisse in blijchap verkeert is.

Ick moet v voorts van mijn droefnisse verhalen, die ick hadde eer ick gheuanghen worde: Nv mercke ick op des Apostels woor- den, dat ick * Godtlijke druck hebbe ghehad, ende dat die God- 2. Cor. 7. a. 9. lijcke rouwe tot salicheyt werckt. Jae sulcke droeffnisse hadde ick somtijts, dat ick niet wiste waer henen, dat ick somtijts riep met luyder stemmen totten Heere, ende seyde: * O Heere vermorselt Eze. 36. c. 26. my doch dat oude herte, ende geeft my een nieu herte, ende ge- moet, dat ick oprecht voor uwen oogen beuonden mach worden. Ick seyde tot mijn lieue Man: Als ick mijn leuen by de scrif- tuere mete, so ist oft ic te gronde ghaen sal. Ick mach met David wel segghen: * Mijn sonden zyn ouer mijn hooft gheuaren, ghe- Psa. 38. a. 5. lijck een sware last zynse my te swaer gheworden. Ick seyde: Mijn lieue Man, bidt doch den Heere voor my, Ick worde soo be- strenden, hoe dat ick mijn ghedachten meer nae den Hee//re sette, Fol. 190 r°. hoe dat die tenteerder my meer met ander ghedachten aencoemt. 1. Pet. 5. a. 8. Ende soo riep ick dan totten Heere, ende seyde: O Heere ghy weet ymmers wel, dat ick anders niet begheere, dan v te vreesen. Mijn Man vertrooste my dan somtijts, hem dochte, ick en dede niet, ofte het mochte voor den Heere wel bestaan. Ick seyde: * Ick en hebbe mijn eerste liefde niet, daerom bedroeue ick my Apo. 2. a. 4.

1) Daar zal »het": n.l. niet iets bepaalds, maar »alles", »de heele zaak (boedel)".

dat ick niet slapen en can? Daer is geen hoope om die sonden te steruen ¹⁾, Ick sorghe lange te leuen, Al sette ick my noch soo
 Rom. 7. c. 24. veel nae beteringe, ick blijf al euen snoode, † Ick ellendich mensche, waer sal ick henen?

Ick soude v wat meer gheschreuen hebben, maer doen quam my de bode, dat wy reysen soudent ²⁾. Mijn hertgrondelijke lieue vrienden, soo blijden sentencie hebben mijn Man ende ick, ende onse broeder ghehoort, wy bewesen elck den anderen een alsulcken liefde, ende hadden alsulcken blijden ghemoedt, Ick danckte den Heere soo grootelyck, dattet alle die heeren hoorden, Sy susten my, maer ick sprac al euen vrijmoedich. Ende doen wy onse sentencie gehoorde hadden, doen spraken wy alle drie, ende seyden, dat sy dat rechtueerdige bloet veroordeelt hadden, met meer ander woorden. Mijn lieue man sprack so vriendelyck, ende seyde soo veel, Jae wy danckten den Heere met eenen blijden aensichte,
 Act. 20. d. 30. dattet al tvoleck aensach. † Hier mede wil ick
 v den Heere beuelen, Haest v, dat
 ghi by ons moecht comen, ende
 dat wy met malcanderen in der eewicheyt mogen
 leuen. //

Fol. 190 vº.
[nº. 4.]

¶ Dit is noch eenen brief
 ofte Belijdinge van de selfde Claesken, nv op nieu hier by geset ³⁾.
 (. * * .)

DOen wy voor de ghantsche volle Raet waren, doen worden wy aengesproken van des Raets Procureur Generael, die hieldet de Heeren int generael voor, wat wi voor de Commissarius beleden hadden, ende maeckte een lange reden, hoe lange wy niet te Kerken geweest hadden, ende dat wy onse kinderen niet hadden laten doopen, ende dat wy herdoopers waren, ende seyde: na het plac-

1) »Ik durf niet hopen» (in mijn verder leven) »der zonde te zullen afsterven; ik maak mij bekommerd bij het uitzicht van misschien een lang leven vóór mij te hebben: immers al span ik mij nog zoo in om reiner te worden, ik blijf toch steeds even zondig; ik ellendig enz.»

2) Uit onzen kerker gaan moesten om voor het gerecht te verschijnen.

3) Deze brief komt in de drie eerste uitgaven nog niet voor: zie de aanteeke-ning op fol. 182 ro.

caet so hadden wy onse leuen verbuert, ende onse goeden waren veruallen in des Conineks handen. Also eyschte hy ons voor die Heeren, ende spraek ons aen op lijf ende goet, ende als hijt haer al vertelt hadde, hoe ende waer wi onse doop ontfangen hadden, doen vraechde hy ons, oft wy by onse doop bliuen wouden. Wy spraecken vrymoedich, ende onuersaecht, met eenen blijden ghe-
moet, dat wy een Doop † na des Heeren beuel ontfanghen hadden, Mat. 28. c. 19.
onse * Broeder seyde: Sooment hem met die Schrift des Heeren Mar. 16. b. 15.
anders bewijzen conde, hy begheerde niet teghen des Heeren woort * Jacques.
te doen, ende mijn Man seyde, hy begheerde by zijnen Doop te bliuen, ende ick seyde ghelijck onse broeder ghesproocken hadde, dat wy onse Doop nae des Heeren Woordt ontfanghen hadden, soo seyde hy dan elken tijdt, nae v duncken. Doen vraechde hy ons, oft wy gheen Aduocaet ¹⁾ begheerden. Onse Broeder seyde: 1. Joan. 2. a. 1.
* De Heere is onse Aduocaet, daer mede ginghen wy wech. Wy Act. 5. e. 42.
† gingen vro//lijk ende blijde van den Raet, al hoe wel dattet onse Fol. 191 r°.
leuen soude costen. Sint die tijt hebben mijn Man, ende ons Broeder eens voor die Pastoor van oude Hoef ²⁾ geweest, ende des Sondaechs in de vasten waren wy alle drie voor die Kettermeyster, onse Broeder ten eersten, die hadde een langhe reden met hem, ende beweest hem met die Schriftuere, dat hy daer niet wist tegen te seggen, anders dan dattet vanden Duyuel was, want in die Helle warender veele, ende onse soude in die quaetste ³⁾, doen was mijn Man voor hem, ende doe worde ick ghehaelt. Doen ick voor hem quam, begost hy van den kinderdoop, ende van mijn Doop ende van datmen Christus vleys eten moest, ende veel ander. Ick seyde: Ghy derft geen ophael beghinnen, het is my niet ghe-

1) Dat een gevangen ketter door een advokaat verdedigd werd, die dan b. v. pleitte dat de man in zijne onnoozelheid misleid was, kwam althans voor de schepenbank te Antwerpen meermalen voor: *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 435, 448 en elders. Andere voorbeelden daarvan herinner ik mij echter bij doopsgezinde martelaars niet.

2) Jammer dat Jacques zelf in zijne berichten over de verhooren, door hem ondergaan, niets over dit gesprek mededeelt. Iramers pastoor van Oldehove was toen nog altijd de warm vrijzinnige Stephanus Sylvius. Misschien echter vond het plaats, terwijl deze voor zijne promotie te Heidelberg vertoefde (Reitsma, *Honderd jaren enz.*, bl. 101), en verklaart het zich daaruit, dat in dat jaar Douwe Eelkes als pastoor aan die kerk voorkomt: Reitsma t. a. p. Beiden waren tegenstanders van de inquisitie en van den inquisiteur; Sylvius stond bovendien als halve ketter bekend. Daarom kunnen zij wel ambtshalve de gevangenen hebben verhoord.

3) »In de hel waren er velen en de onzen zonden in de ergste hel varen" (?). Dus: »vele afdeelingen"? Of slaat »vele" op »duyvelen"? Reeds het Groot Offerboek van 1615 verstond deze plaats niet en zette in plaats daarvan: »warender vele ende onse waren de quaetste"; »tgeen dan beteekenen moet: »onze duivelen". Zoo hebben het ook de volgenden en Van Braght.

- geuen met v te disputeren. Ick segghe v plat wt, ick begheere daer by te bliuen, daerin de Heere my gheroepen heeft. Hy seyde: De Duyuel hadde my gheroepen. Ick seyde: Is die Duyuel nu soo van aert, dat hy dat quade afstaet, ende dat goet doet?
- Esa. 59. b. 15. het gaet met ons, als die Propheet seyt: † Wie hem vant quaet afkeert, die moet allemans roof wesen, soo ist met ons gheghaen van den eersten dach af, dat wy onse ydele boose leuen aflieten, doen worden wy van alle man gehaet, gelijc als Christus seyt,
- Mat. 10. c. 22. * ghy sult van alle menschen om mijns Naems wille ghehaet worden. Hy seyt, † vreest niet die ghene die dat Lichaem doodden,
- † Esa. 51. b. 7. ende gheen macht hebben, dat sy meer moghen doen, maer vreest de ghene, die Siel ende Lichaem in die Helle verdoemen mach. Jae die vrēesen wy alleen. Hy woudet al hebben, ick soude hem segghen van die Kinderdoop, ende van Christus vleesch te eten. //
- Fol. 191 v°. Ick seyde: Het en is niet weerdich, dat ick v antwoord gheue op v vrAGEN, so onnut vraecht ghy, Ick hebbet v ghenoech gheseyt, ick segghe v gheen meer, Wy hebben daer genoeg van gehad. Ick seyde: Waeket op ende mercket, ghi sietet ymmers wel dat-tet in gheenē menschen doen is, dat de Heere ons gheeft te doen, dat wy onse lieue kinderen moghen verlaten. Jae onse leuen soo blijdelijck willen verlaten, om den prijs Godts. Ick seyde: Siet toe wat ghy doet, wy zijn Gods heylighe volck, Gods wtuercoren, al quamen al uwe Gheleerden ouer een, die inde gheheele werelt zijn, so en moghen zijt met dat woort des Heeren ons niet bewijsen, dat wy teghen dat woort des Heeren gheloouen ofte doen. Hy seyde, wy en gheloofdent ymmers niet, dat de Apostolen Christus vleesch aten, ende zijn bloet droncken, ende Christus seyde:
- Mat. 26. c. 25. Neemt, eet, het is mijn lichaem. Ick seyde: Christus nam dat
1. Cor. 11. c. 22. broot, ende dancte, ende bract, ende ghaft zijnen Apostolen, doen hy dat broodt nam, ende brackt, ende ghaft haer, broot en was ymmers gheen vleesch, hy en gaf haer ymmers zijn leuende lichaem niet te eten, daer hy leuendich by haer stont, mer hy gaf haer zijn lichaem tot verlossinghe, haer niet alleen, maer allen den ghenen die in hem gheloofden. Hem mochtmen soo veel niet seggen, hy hieldt zijn oude veers ¹⁾. Onse broeder haddet hem van allen dinghen soo clær bewesen met de Schriftuer, dat hy daer niet een titel wiste teghen te seggen, Onse broeder sprack so luyde, opdat die daer van buyten aen die Cancelrye stonden, dat zijt hooren souden, hoe recht dat hijt hem beweet. Ende ick sprac oock so luyde, als ick mocht, met een blijde ghemoet, wat my de
- Fol. 192 r°. Heere in // den sin gaf, dat sprack ick sonder schromen, dat al

1) Hij hieldt zijn oude liedje vast.

te lanc soude vallen om te verhalen. Sijn spraecke was altijd, van dat wy den Duyuel in hadden, ende hoe hem de Duyuel in een Enghel des lichts stelde in ons, ende hoe wy den houeerdighen Duyuel in hadden, ende hoe wy eewich in der Hellen gront moesten, dat dede hy so menichmael, telcken als wy voor hem waren. Ick seyde: Soo licht als ghy ons inder Hellen gront verstoot, soo hooghe zijn wy by den Heere verheuen.

Van de kinderdoop en wiste hy anders niet te seggen, dan Christus seyt: Ghi moet herboren wesen wten water ende geest. Joan. 3. a. 5. Ick seyde: De kinderen en connen de nieuwe geboorte niet verstaen, dat sprack Christus totten verstandigen, daerom hebben wi onse oude leuen afgheleyt, ende hebben een nieu leuen aengedaen, Coll. 3. a. 8. Wy weten wel, † dat onse kinderen * salich ¹⁾ zijn voor den Heere, ^{† Mat. 19. b. 14.} Dan quam hy met Daudid voort, hoe dat hy in † sonden gheboren ^{* heylich.} was, ende onse broeder haddet hem so claer bediet, maer hy bleef ^{Psa. 51. a. 7.} al euen onuerstandich, Ende als wy onse reden gheeyndicht hadden, doen vraechde ick hem, wat mijn man seyde. Hy seyde, mijn man bleef ooc alleleens. Ic seyde: Wat wilt ghy doch met mijn arme man doen, die doch niet een letter lesen en can ²⁾? Doen seyde hy: Ghy sult noch meerder verdoemenisse hebben dan v man, om dat ghy lesen cont, ende hem verleyt hebt, Daermede scheyde ick van hem. //

Een Liedeken van Claes-

Fol. 192 v°.

ken, Na de wijse: Een Liedeken met
vruechden ghoet.

EEn Liedeken met vruechden goet
Verhalen wy met sangen
Van die vroom vrouwe Claesken soet
De welcke in voortijden lach geuangen
Te Leeuwerden ter stadt
* Sy quam voor die Sophisten
Daer dInquisiteur sat

Marc. 13. b. 9.

Luc. 21. b. 11.

1) Het »heylich" van de aantekening op den rand, reeds hier bij den eersten uitgever van dezen brief, bewijst wel, dat deze het schrijven naar het origineel afdruckte en het woord dat hier stond niet goed kon lezen. Immers 't valt moeilijk aan te nemen, dat hij met dat »heylich" bedoelde hier een onjuisten term te verbeteren. De Groote Offerboeken en Van Braght laten die aantekening weg; als overbodig, geenszins om eene leerstellige reden.

2) Een zeldzaam geval in die kringen.

Die na haren gront visten
Maer sy beleedt de waarheyt plat
Liet haer niet vangen met bedroch of listen.

Na haren doop heeft hy getaelt
Sy heeft sonder te buygen
De schrift vrymoedelijke verhaelt
Dat van een nieu leuen en boete tuygen
Johannes en Christus clær

† Boet eerst den volck aenwesen

Ooc d'Apostelsche schaar
En dan † den doop gepresen

Souden sy ontfangen daer naer

Dus had sy gedaen na de leer van desen.

Gelooft ghy oock dat Christus Godts Soon
Int broot coemt doort sacreren

Neen, * want hy sidt in sVaders troon

In tanden om verteren

En coemt hy nemmermeer

Blijft ghy also geloouen

Ghy moet ter hellen neer

Eewich van Godt verschouen

En dit is aller ketters leer

Ghy zijt verleyt, voort sprac hi daer en bouen.

Als Christus met d'Apostlen at

Lieflijk zijn Auontmaele

Sijn vleysch gaf hy haer niet teten dat

En zijn bloet te drincken int generale?

* Hy gafse broot en wijn //

Maer tlichaem tot beuryen

Heeft dus d'Auontmael fijn

Hier ghelaten ons lyen ¹⁾

Dat wy sullen ghedachtich zijn

Sijnen bitteren doot tot elcken tyen.

Claesken creech de mare subijt

Dat sy van aerdt soud scheyden

Doen was sy also seer verblijt

Dat sy die groote blijchap moest verbreyden

Want sy by haer alleyn

Mat. 3. a. 2.

4. b. 17.

Marc. 1. a. 4.

b. 15.

† Mat. 28. c. 19.

Kett.

Claes.

* Mar. 16. c. 19.

Act. 7. g. 55.

Kett.

* Mat 26. c. 25.

1. Cor. 11. c. 23.

Claes.

Fol. 193 r°.

1) »Maar zijn lichaam (gaf hij bij dat avondmaal nog niet voor hen over; dat) heeft het lieflijk avondmaal (n. b. dat van Jezus' laatsten avond) toen nog voor onsliden hier (op aarde) gelaten (om eerst den volgenden dag te worden overgegeven in den dood) ter bevrijding, verlossing". N°. 41, 1599 leest »lien" in plaats van »lyen".

Alsulcx niet mocht behouwen
 Maer gaft te kennen pleyn
 Met schrift wt goeder trouwen
 Haer vrienden van beyde ghemeyn
 Naden vleysch, en die geestelijken bouwen ¹⁾.

Sy danckte so grootlijk den Heer
 Dat al die heeren hoorden
 Sy susten haer, maer euen seer
 Riep sy, en sprack vrymoedich met claer woorden
 † Ouer trechtueerdich bloet
 Hebt ghy oordeel ghegheuen
 Haer man sprack oock seer soet
 En Jacques daer beneuen
 Al was bereyt die wateruloet
 Men sach aen allen gheen schromen noch beuen.

Inden vijftienhondertsten Jaer
 Daer toe vijftich en negen
 Sijn dees lieue Schapen eenpaer
 Te Leeuwerden een Stadt in Vrieslandt ghelegghen
 Inden water verdrenet
 En schandelijk versteecken
 Maer Godt zijn volck ghedenct
 † Die op zijn tijt sal wreecken
 Sijn wtuercoren hier ghecrent
 O menschen * vreest God, hout op van ghebreecken. //

Susan. f. 49.
 Jaco. 5. a. 6.

Deu. 32. e. 35.
 Rom. 12. c. 19.
 * 4. Esdr. 16.
 g. 68.

---

¹⁾ Hare vrienden van beiderlei aard te samen, zoowel vrienden naar 't vleesch (bloedverwanten) als zulke die (met haar) arbeidden in 't geloof.

Fol. 193 v°.

¶ Dit is een nen Brief van Adriaen

Pan, geuanghen wesende tot Antwerpen
ende is aldaer omghebracht,
int Jaer. 1559 ¹⁾.

[*n°. 1.*]

Rom. 1. a. 7.   ¶ ENade ende vrede van Godt onsen hemelschen Vader, door die
1.Cor. 1. a. 2.   verdienste Jesu Christi zijnen beminden Soon, met die rechte ver-
lichtinge des heyligen Geests, wunschen wy allen liefhebberen der
eewiger waarheyt, Amen.

¶ Mijn hertgrontlijke lieue ende gewenschte broeders, die wy
2.Joa. 1. a. 1.   wt * gront van onser herten lief hebben, ende v in onser herten
Act. 4. d. 32.   dragen, als die gene daer wy † een siel ende een lijf mede zijn, al
ist dat wy v nv berooft zijn nae den aensien so en zijt ghy des
niet dan te meer in onser herten, ende wi bidden v lieden, dat
1.Tess. 3. a. 3.   doch * niemant af en laet om ons drucx wille, die wy nv bege-
uen zijn, want wy hopen dattet v lieden een vruecht sal zijn om
te hooren, want wy weten dat gewis, dattet voor de rechte waer-
1.Pe. 4. b. 15.   heyt is: † Niemant onder v en lijde als een misdader, seyt Petrus,
oft als die na ander lieden goet staet, mer lijt ghy als een Chris-
1.Pe. 4. b. 14.   ten, so zijt ghy salich, want de heerlijcheyt ende † geest Gods
rust op v, maer by haer wort hy versproocken ²⁾. Paulus seyt,
Rom. 8. b. 18.   * dat het lijden van deser tijt niet te gelijcken en is, by die heer-
1.Cor. 2. a. 9.   lijcheyt die aen ons geopenbaert sal worden, † Ja dat noyt ooge
gesien en heeft noch noyt in des menschen herte en quam, dat

---

1) Volgens de bescheiden in het *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 2, 3, 8, 9, 16 afgedrukt, waren Adriaen Peeterssone Pan en zijne huisvrouw Neelken Jacobs — hij was van Driel, zij van Reimerswaal, — wegens herdooperij uit Nivelles naar Antwerpen gevlucht, te gelijk met Gielis Bernaerts, fol. 212 v° vgg. Daar is Adriaen 16 Juni gevonnisd, 18 Juni onthoofd: Neelken 27 Juni veroordeeld, 28 Juni verdrongen. Hun huisraad werd verbeurd verklaard; 't bracht bij verkoop na aftrek van onkosten en schulden 75 gulden 14½ stuiver op: t. a. p. bl. 16.

In Pan's brieven voert een man van minder kennis en beschaving de pen dan in de meeste andere van het *Offer des Heeren*: hij had inderdaad »de gave van schrijven niet seer wel», fol. 195 v°.

2) Gehoord; wordt kwaad van hem gesproken.

God bereyt heeft den genen die hem lief heeft, † Gelijc des lijdens 1.Cor. 1. a. 5.
 Christi veel ouer ons coemt, so coemt ons // ooc veel troost door *Fol. 194 r°.*
 Christum. Mijn lieue Broeders, hoe en soudē wy niet goets
 moets zijn, als wy sulcken troost vernemen. * Mijn lieue vrienden, Psa. 94. b. 19.
 hoe dat wy in meer druck versocht worden, hoe dat wy meer ge-
 troost worden. Dat worden wy wel gewaer, doen wy eerst in han-
 den quamen, doen sy dat huys oueruielden, al soudē zijt vernielt
 hebben met al datter in was, doen worde mijn herte gesteret, al
 oft ic een ander mensche geweest waer, mijn huysurou die was
 wel een weynich benout, eer dat sy die handen aen ons sloegen,
 mer doen si sach dattet wesen most, so ginc de vreesse van haer,
 of si een cleet wtgetoogen hadde, ende hief op ende sanc: Dus
 weest bedacht, en op hem wacht, † want hy sal comen als een 1.Tess. 5. a. 2.
 dief inder nacht, want wy en haddense doen noch niet gewacht,
 want wy hadden ons dingen gepact, ende meynden haest wech te
 reysen, mer die Heere heuet anders gesciet, gelooft moet hy zijn
 inder eewicheyt. Ende doen sy met haesten toefden, doen soude
 ick wel gesongen hebben: Noyt meerder vruecht in my en was,
 dan nv en is in desen tijden, Mer ic bedwang my seluen, dat ic
 niet en sanc om dat ic dochte: mi is noch veel beproeuinge aen-
 staende, mer die Heere sy gelooft, die ons niet tot † schande en Psal. 25. a. 3.
 laet comen. Sy begonsten ons veel te verwijten, van Munster ende
 van Amsterdam, Maer ic seyde, dat ic daer geen scult toe en
 hadde, mer dat het om die rechte waerheyt was, dat wy lijden,
 ooc so en ben ick geen xxxij. Jaer out, hoe soude ic daer by ge-
 weest hebben? Die sommige verspraken ¹⁾, die sommige beclaech-
 den. Maer ic seyde: * Weent ouer ons niet, maer weent ouer v Luc. 23. e. 27.
 seluen ende ouer v kinderen. My dunct dat wy met Dauid wel
 hadden mogen seggen: Al waer ic van † hondert duysent man Psal. 3. a. 7.
 omcin//gelt die my quamen aen, ic en vreesdese niet, Ja si zijn *Fol. 194 v°.*
 my al omgecomen by, gelijc de † bijen si my omringen, mer in- Psal. 118. b. 11.
 den naem des Heeren wil icse tonder doen. Mijn lieue broederen,
 dit en seggen wy niet wt eenigen roem, mer wt blijshappen, ende
 dat wy onsen God dancken van zijn groote macht ende stercheyt
 die hy ons verleent, ende tot een vruecht van allen liefhebbers
 der waerheyt, diet soudē mogen hooren. † Bidt voor ons, dat wy 1.Tess. 5. c. 25.
 totten † eynde toe volstandich moegen blijuen. Ende wy bidden v, [†]Mat. 24. b. 11.
 hout ons weynich scrijuens ten besten. Den 15. dach onser geuanc-
 kenisse, ende den 9. dach Mey Mij²n huysurou ende ic doen v lie-
 den seer groeten, alle die ons kenlije zijn, oft die
 na ons vragen mogen.

1) Zie vorige bladzijde, aantekening 2.

[n°. 2.]

¶ Noch eenen Brief van

Adriaen Pan, die hy geschreuen heeft
na dat hy uerwesen was.

Rom. 1. a. 7. GEnade ende vrede van God onsen hemelschen Vader, door die
1. Cor. 1. a. 2. verdienste Jesu Christi, met een rechte verlichtinge des heyiligen
geests, wunschen wy allen liefhebbers der eewigher waarheyt, Amen.

¶ Mijn lieue N. Ick gedencke v noch in dat eynde mijns
leuens, ende bidde den almachtigen God, dat hy v wil vertroosten
Col. 1. a. 9. met zijnen geest, ende onderwijsen met alderley † geestelijke wijs-
heyt ende verstant, dat v soude mogen dienen totter salicheyt.
Voort laet ic v weten, dat ic den 2. dach Junij op die pijnbanc
ben geweest, ende den 16. dach ben ic in die vierschaer geleyt,
Daer vraechden sy my, oft ic gedoopt oft herdoopt was. Ick
Act. 24. b. 14. vraechde, oft ic spreekken mochte. Sy lietent my toe. † Ic seyde,
Fol. 195 r°. dat ic alles geloofde, dat inde Wet ende Prophe//ten gescreuen
staet. Dat Jesus Christus ende zijne Apostolen geleert ende beuo-
len hebben, by dat selue begeere ic te leuen ende te steruen, Op
die belijdinge van mijn sonden, dat si my leet zijn, ende op de
Mat. 27. c. 19. bekentenisse van mijn geloof, ben ic * gedoopt inden naem des
Mar. 16. b. 15. Vaders, des Soons, ende des heyiligen Geests, Daer op hebben si
my verwesen, so en verwachtte ic anders niet dan dat sy haren
Act. 7. f. 59. wille metten lichaem doen sullen, de † Heere wil den geest ont-
† Act. 21. b. 13. fangen. † Ic ben ooc wel bereyt voor des Heeren Naem te leuen
ende te steruen. Ick en can mijnen God niet genoech gelouen ende
Acto. 5. e. 42. gedancken, dat hy my daer toe * geroepen heeft, dat ic om zijnen
naem mach lijden. Och mijn lieue N. Ic ben doch so wel gemoet,
die Heere (hoop ick) sal my oock stercheyt geuen totten eynde toe.
Ic en can niet seggen, dat ick oyt vrolijcker dach op den steen ¹⁾
gehadt hebbe, dan doen ic in handen quam, ende doen ick verwe-
sen was. Mijn lieue. N. weest doch wel gemoet, het is hier haest
Mat. 10. d. 28. gedaen, En laetse ons doch niet vresen, diet * lichaem dooden,
maer Christus seyt ons, wie wy vresen sullen. Ic ende mijn huys-
urou ²⁾ doen v hertelijken seer groeten met des Heeren vrede.
Ende neemt mijn weynich scrijuens ten besten, Ic soude v wel
wat meer willen scrijuen, dan ic en heb de gaue niet seer wel ³⁾,

1) Die ook gevangen zat en kort na haren man geëxecuteerd is: zie de aan-
teekening op fol. 192 v°. 2) De gevangenis te Antwerpen.

3) Uit het oorspronkelijke »niet seer wel om veel te scrijuen, dat weet ghij
wel. Dan ick dancke enz.» — zoo hebben de twee eerste drukken — is reeds
in n°. 3, 1567 een regel uitgevallen.

Dan ic dancke den Heere van allen dat hy my verleent heeft,

* Groet ons die lieue vrienden seer, die ons kenlijke zijn, ofte die
nae ons vraghen. Vaert wel.

1.Tes. 5. c. 26.
3.Joan. b. 15.

By my Adriaen P.

¶ Een Liedeken van A-

driaen Pan, Na de wijze: Als de
winter gaet van henen.

DVysternis gaet van henen

Fol. 195 v°.

Wanneer dat licht coemt aen

De waerheyt is verschenen

Loegen mach niet bestaen

† Maer als men tquaet wil straffen hier

Joan. 7. a. 7.

De werlt is op de benen

En maecken groot getier.

Tantwerpen lach in banden

Een also lieuen man

Gods woort had hy voorhanden

Sijn naem was Adriaen Pan

Sijn huysurou sat ter seluer stee

Ten was haer niet tot schanden

Want sy ooc Gods naem belee.

Adriaen heeft geschreuen

Tot zijne Broeders fier

De liefst heeft hem gedreuen

* Stercker dan Hel of vier

Cant. 8. b. 6.

† Al was hy haer berooft na tvleys

† Col. 2. a. 4.

Hy hadse int hart beneuen ¹⁾

Dat beweets hy wel die reys.

Hoe dat wy, mijn lief vrinden

† In meer druxen zijn gebrocht

2.Cor. 1. a. 5.

Hoe dat wy meer troost vinden

Dat hebben wy versocht ²⁾

Alst aentasten eerst was geschiet

Doen zijt huys * ouerrinden

*ouervielen³⁾.

Of zijt wilden doen te niet.

Doen wert mijn hert so fijne

1) Dicht bij zich.

2) Ondervonden.

3) Zie de aantekeningen op fol. 192 ro, 206 vo, enz.

Gesteret dat ick scheen snel
 Een ander mensch te zijne
 Mijn huysurou die was wel
 Metten eersten weynich benout
 Maer alst moest zijn ten fijne
 Sang sy daer onuerflout.

Siet van haer ginck het vresen
 Somen een cleet doet wt
 Vruecht quam wt thert geresen
 En sy sang ouerluyt //
 Pan had ooc wel tot zijn behoef
 Me ghesongen in desen
 Mer dacht op daenstaende proef.

Fol. 196 r°.

Sy vraechden als die dolen
 Of hy verdoopt was bet ¹⁾
 Hy sprack vry onuerholen
 Die Propheten en wet
 Geloof ick alle, en daer naer
 Dat Christus heeft beuolen
 En die Apostelsche schaer.

Hy begeerde te blijuen
 Tot steruens toe daer by
 En beleedt met verstijuen
 Voor haer * zijn Dope vry
 Dus is dat Schaep al metter spoet
 Ter doot ouergegeuen
 Van die wree Woluen verwoet.

Mat. 28. c. 19.
 Mar. 16. b. 15.

Siet na zijn eygen spreeken
 Is hem geen blijder dach
 Daer op den steen gebleecken
 Dan hy had sonder wach ²⁾
 Wanneer als hy eerst was geuaen
 En doen zijt oordeel streecken
 Dat hy ter doot soude gaen.

Hy is al metten sweerde
 Seer iammerlijck gedoot
 Denct hoet zijn huysurou deerde
 Sy ginck van kinde groot
 Die na de baring wert verdrenct

1) Om het rijm? »later»? Misschien: »zij vraagden in hunne dwaling, of hij (naar onze zienswijze) beter verdoopt was.»

2) »Zonder dat hij er gewag van, drukte over behoefte te maken»? Zooveel als: »zonder twijfel»? :

O hoe seer cleyn van weerde
Achtmen tvolc dat op God denct.

Aldus so zijn † ontslapen
Soetelijck inden Heer

Act. 7. g. 60.

Dese twee lieue schapen
Alsmen schreef na en veer
Duysent vijfhondert, en int slot
Negenvijftich, o knapen

Wilt ghy salich zijn, † vreest Godt. //

Apo. 14. b. 7.

Fol. 196 v°.

(Hier vol-
get een Belijdinge, gescre-
uen by Hans de vette te Gent, daer hy zijn-
der twaelfster in banden lach, int Jaer,
1559. Ende zijn daerna alle twaelf
om tghetuygenisse Je-
su ghedoodt ¹⁾).

DEn eersten vrijdagh na Pinxteren so waren in geuanckenisse te Gent geleyt om het woordt des Heeren die namen hier nae volgende: Peter Coerten van Meenene, Kaerle Tanckreet van Nipkercke, Proentgen zijn huysurou van Belle, Jacob Spillebont, Abraham Tanckreet, ende Mayken Floris van Nipkercke, Anthonis van Cassele, Hans de smit, ende Marcus zijnen Broeder, Hans die vette, ende Miertgen zijn huysurou van Waestene, ende Tanneken die huysurou van J. de S. ²⁾). Dese waren ouergegeuen by verraerderey aen den Procureur Generael, diese met drie diefleyders gheuanghen heeft geleyt wt haren herberge des auonts.

Des anderen daechs worden wy besocht vander Oeuericheyt, die ons hebben gheuraecht elcken sonderlinge onse name, ende van waer dat wy waren, dwelck wy haer gheseyt hebben. Daerna vraechden sy ons, oft wy eenen anderen doop bekenden, dan den

---

1) Al deze twaalf gedooden zijn ons ook bekend uit het gentsche Register der crimineele sententiën: *Bibliographie*, I, p. LXXX, LXXXI. Zij zijn op verschillende dagen ter dood gebracht: Hans de Vette 5 Juli 1559; twee vrouwen, Tanneken Gressy, huisvrouw van Jan Symers en Mynken Sduucs van Wastene (Warleton), huisvrouw van Hans de Vette, eerst 27 Juni 1560. Op dit twaalfstal is het lied gedicht, dat in het Liedboek achter het *Offer des Heeren*, fol. 26 v°, voorkomt. Volgens dat lied is de executie dier vrouwen — zij zijn volgens het lied, fol. 28 r°, »niet in 't openbaer, maer op 's Graefs Casteel'', volgens het Register »vóór het Kasteel'' onthoofd; bij vrouwen was anders verdrinken de gewone straf; — uitgesteld, omdat zij hare bevalling wachtende waren. Is dat zoo, dan heeft men daarmee tot lang na hare genezing gewacht. Enkele namen worden verschillend opgegeuen: Spillebont heet zoo reeds in n°. 1, 1562; van n°. 6, 1578 b af Spillebon; in het Register der crimineele sententiën Spilleboet, bij Van Braght Spillebaut. Hierboven heet Hans de Vette's vrouw Miertgen, bij Van Braght Maritgen, in het Register Mijinken.

2) Jan of Hans de Smit of de Smet; dezelfde als Jan Symers: *Bibliographie*, I, p. LXXXI.

kinderdoop, ende oft wy oock eenen anderen ontfangen hadden. Ende wy hebben alle den afgodisschen kinderdoop versaect, ende bekent dat wy eenen Christelijcken † doop ontfangen hadden, wtghenomen Marcus // de smit, die beleet, dat hy dien noch niet ontfangen en hadde, maer hadde hy bequamen tijt gehadt, hi begeerde dien van ganscher herten te ontfangen. Daerna vraechden si ons oft wy eenige geleerde begheerden om ons te onderwijsen, sy soudense ons senden, ende sulc als wy begeerden, geestelijke oft weerlicke mannen, ende si seyden, dat si ons niet verhaesten en souden, Maer om dat si ons meest al bysonder eenderley vraechden, soo seyde ic, die dit geschreuen hebbe, dat ic door des Heeren genade gheen ander onderwijsinghe en begheerde, dan ick ontfanghen hadde, al waert datter een * Engel wten hemel quaem. *Mat. 28. c. 19. Mar. 16. b. 15. Fol. 197ro.*

Bouen desen hebben sy euen wel ontrent acht dagen daer na gesonden eenen genaemt broer Peter de backer, die ons eensdeels bespriet hadde, met noch eenen anderen zijnen medegheselle, twee † valsche propheten, diemen Jacobinen ¹⁾ noemt, soo ick meyne. *Gala. 1. a. 8. 1. Pet. 2. a. 1.*

Nae dat wy voor henlieden quamen, so zijn wy nae sommige woorden gheraect totten kinderdoop, die hy beleedt voor een leere als van God ingestelt, seggende, dat de besnijdenisse daer op een figure was, ooc dat de Apostolen † geheele huysen gedoopt hadden, *Act. 16. b. 15.*

ende Christus beuolen hadde, Joan. 3. Maer doen ick hem bewesen hadde, dat hy daer niet recht gesproken en hadde, ende dat de Apostolen geen sonder gelooue gedoopt en hadden, alsomen int * were der Apostelen claerlijc beuint, so sochte hy op een ander artijckel te spreeken. Maer hy seyde, dat wy niet en souden connen accorderen, Maer ick seyde, dat ick eerst een eynde van het eerste begeerde, Ende ic bad hem, dat hy hem beteren wilde, want ick bewees hem, dat haren dienst een vuyle stinckende afgoderij was teghen alle de geboden Godts, ende menschelijke // † plantinghe, ende datmen ghenoech heeft aen Gods gebooden, datmen daer geen loeghenen en behoeft toe te setten, ende dat niet en baet te sien na tghene dat God niet beuolen en heeft. Doen seyde hy, dat ick verleyt was, ende te vele hadde gesien op hare abuysen, ende datter in haer kereke wel sommighe abuysen waren, maer het principale was goet, seyde hy, datmen daer onderhielt. Ende na veel woorden zijn wy van malcanderen ghescheyden.

(I Na sommighe daghen is ghecomen de Deecken van Ronse ²⁾, die een Inquisiteur is int lant van Vlaenderen, ende met hem is ghecomen den seluen Peter de backer, die eerst by ons geweest

1) Dominikanen.

2) Pieter Titelman: zie aantekening 3 op fol. 111vo.

- hadde, met noch meer ander valsche Propheten. Nae dat ick voor desen quam, so vraechde den Deecken mijnen naem: Ick seyde, dat ick Hans de vette hiet. Doen vraechde hy, oft ick ghehuwet was. Ick seyde: Ja ic. Doen vraechde hy my, of mijn Huysurouwe oock van Waesten was. Ic antwoorde: Ja. Hi vraechde, hoe lange dat ick gehuwet was. Ic seyde, niet seer lange. Hy vraechde my in wat kercke, ende by wat Prochepape dattet gheschiet was. Ick antwoorde hem, oftmen in der Schrift vint, dat daer een Prochepape toe zijn moet. Doen seyde hy, dat hoeren ende boeuen sonder Prochepape vergaeren in der wereltdt. Doen seyde ick, dat ick
- 1.Cor. 7. a. 2. sulcx gedaen hadde nae het wtwijzen der schrift, van * Paulo toe ghelaten zijnde, om ouerspel te schouwen, dat beter is trouwen dan bernen, ende hoeren en boeuen daer teghen in contrarie, die hebben veel lieuer te bernen dan te trouwen, alsoomen veel in der booser wereltdt aen soo menich duysent siet ende hoort. Doen seyde
- Fol. 198ro. hy, dat dat een cleyne sa//ke waer, hadde ick gheen meerder sake, dat daer mede goet doen geweest waer ¹⁾, mer dat ick hem alleene segghen soude, waer dat gesciede. Ic seyde, dat icket hem niet en docht te segghen. Doen beswoer hy my by den leuenden God, dat ict hem seggen soude, mer ick sweech daer op. Doen vraechde hy my, waerom dat ick niet ghebleuen en was int gelooue van de Roomsche kercke, ende in haren dienst. Waer op ic antwoorde,
- Apo. 18. a. 4. dat ic van haer gescheyden was, op dat ic haer * plagen niet deel-
- +2.Co. 6. c. 14. achtich zijn soude, † want de duysternisse geen gemeynschap metten lichte hebben en mach, noch Christus met Belial, noch de ge-
- 2.Cor. 6. c. 27. rechtige metten ongerechtigen, &c. † Daeromme moetmen wten midden van haer scheyden. Doen vraechde hy my, wat ic hielt van den seuen sacramenten, die hy my eensdeels noemde. Maerick antwoorde, dat ick daer gants niet af en hielt, om al haren gruwelijcken afgoden dienst, die sy onderhielden, maer om dat ons
- Mat. 10. d. 31. beuoolen is vanden Heere, zijnen Naem voor de menschen te * belijden, so seyde ick, dat ick mijn gelooue hem wel belijden soude. Hy seyde, dat ic dat doen soude. Doen heb ick mijn belijdinge
- Genes. 1. a. 1. begonnen te doen: * Als dat ick geloofde in eenen Godt een Schepper des Hemels ende der aerden, zee ende wateren, ende al
- Eccl. 17. a. 9. wat daer in is, eenen die den mensche ooc na zijn † beelde ge-
- Jaco. 3. b. 9. schapen heeft, † Den seluen moeten wy alleene dienen, eeren ende
- + Deu. 6. c. 13. aenbidden, ende liefhebben, † wt al onser sielen, wt al onser
- Mat. 4. b. 10. crachten, ende wt al onse ghedachten, * want hy is alleene ghoet.
- Luce. 4. a. 8. Hier mede versaeckende alle † Afgoden, tsy gouden, silueren stee-
- + Mat. 22. d. 36. nen, metalen, houten, brooden, oft van wat maecsele oft wesen dat
- * Mat. 19. c. 17. Sap. 13. 14. 15. _____

1) »Dat het in dat geval wel iets goeds doen geweest ware.»

sy souden mogen zijn, gelijk sy inder heyliger schriftueren ver-
smaet // ende verboden zijn, † Want wy weten dat een afgod *Fol. 198 vº.*
inder werelt niet en is. Ende als ick noch sprack, soo seyde de *1. Cor. 8. a. 4.*
Deecken van Ronse tot my, dat ict al te lanck maecte om al te
schrijuen, ghy sout ons so veel wercks maken, seyde hy, sout ghy
v ghelooue so belijden van tbegin sel der Bybelen, ic gelooft ooc
seyde hy, dat ghi daer geseyt hebt, maer wat segdy, seyde hy,
vant Sacrament des doopsels, datmen in onse Kercke gebruyct,
totten welcken een yeghelijck comen moet, soudemen salich zijn?
Doen seyde ic, dat ick van der kinderen doop niet en hielt, om
dat hy van Godt niet beuolen en is. Hy seyde dat de besnijde-
nisse daer op een figure was ende dat alle de kinderen die niet
besneden waren int oude Testament, oft int nieuwe Testament niet
gedoopt en zijn, die moeten verdoemt zijn. Doen seyde ick, vol-
ghende zijn woorden: De meyskens int oude Testament moesten
dan verdoemt wesen. Doen verstoorde hy hem, ende seyde, dat dat
maer een philosophie en was, daer ic mede voort quam. Doen
seyde ick, dat hy hem schamen soude te segghen, dat de kinderen
verdoemt waren, † den welcken de Heere seyt dattet rijke der *Mat. 19. b. 14.*
Hemelen toe behoort. Hy seyde, dat ick daer aen looch. Ende een *Luce. 18. c. 16.*
ander Pape seyde my, dat een van Paulus discipulen beschrijft, dat
hy den kinderdoop gheleert hadde van Paulo zijnen meester. Doen
seyde ick, dat * Paulus schrijft, dat wy ons niet en souden laten *2. Tess. 2. a. 2.*
bewegen van onsen sinnen, noch door geest, noch door engel, noch
door Brief, als van henlieden ghesonden, ofte oock al waert datter
een * Engel wten hemel quame, die ons anders wilde leeren, van *Gala. 1. a. 8.*
dat int heylige Euangelie gheschreuen is, die is veruloet. Noch
seyde ic hem, dat // hy my bewijzen soude, waer de Heere den *Fol. 199 rº.*
kinderen beuolen hadde te doopen, ofte dat hy soude bewijzen, dat
de Apostelen den kinderen gedoopt hadden, dwelc hy niet doen en
conste. Wederom heeft hy my geuraecht hoe lange dat ick ghe-
doopt hadde geweest. Ick seyde: Noch gheen Jaer. Hy vraechde,
waer, ende wie my gedoopt hadde, Maer ick en seydet hem niet.
Doen beswoer hy my driemaal by den leuenden God, ende by den
Doopt die ick ontfanghen hadde, dat ick dat segghen soude. Doen
seyde ick, dat † Cayphas Christum also beswoer. Hy seyde, dat *Mt. 26. f. 62.*
Christus sprack. Ick seyde, dat Christus voor hem seluen sprac,
maer doen hy van zijnen Discipulen vraechde, en sprack hy niet.
Doen vraechde hy my, wat ic hielt van haer Sacrament des altaers.
Ick seyde, dat ick daer anders niet af en hielt, dan een onreyne,
vuyle, stinckende Afgoderije, ende eenen gruwel voor God. Hy
seyde: Hoe? gelooft ghy niet dat hy daer in vleys ende in bloet
is? gelijc hy opter aerden wandelde, ofte gelijc hy aen die galge

- des cruyces hinck? Dat sy verre (seyde ick) dat ick dat gheloouen soude, dat Christus vleysch ende bloet hier opter Aerden is, want
- Mat. 26. a. 10. * Christus seyde selue tot zijnen Apostolen, dat wy den armen
Joa. 12. a. 8. souden altijd by ons hebben, maer hem en souden wy niet altijd hebben. Doen seyde hy my, dat hy daer int sacrament niet en was also, maer dattet was in gheestelijke substantie ende dat ic my daer aen ¹⁾ niet en verstont, maer dat arghument ²⁾ hadde ouer menich hondert Jaer voor mijn tijt ghesticht geweest, want doen Christus zijn Auontmael hielt (seyde hy) nam hy dat broot, ende
- Mat. 26. b. 25. gaf zijn discipulen, ende sprac: * Neemt eet, dat is mijn lichaem.
Fol. 199 v°. Ic seyde, dat het broot dat Christus // zijn discipulen gaf, dat
- Luc. 22. b. 19. hy dat haer gaf in † gelijckenisse van zijn lichaem, dat voor haer soude gebroken zijn, gelijc hy in veel plaetsen vander schrift hem by gelijckenissen afgebeeldet heeft, te weten, in Joanne seyt hy:
- Joan. 15. a. 1. * Ick ben eenen warachtigen wijnstoc, want int wesen en was hy geen en wijnstoc, maer hij gelijcete hemseluen by eenen wijnstoc: also was dat broot, dat Christus zijn discipulen brac, geestelijc
- Joan. 6. g. 63. een figure van zijn lichaem, want hy spreekt, Joan. 6. Vleys ende bloet en is nergens toe nut, maer de woorden die ic spreke, die zijn geest ende leuen. Hy seyde, dat dat daer niet op gesproken en was want waer Christus daer niet (seyde hy) hoe soudemen daer aen de verdoemenisse eten. Maer ick seyde: Waer dat Christus vleys ende bloet, men soude daer aen geen verdoemenisse eten,
- Joan. 6. f. 54. want Christus spreekt selue: † Wie mijn vleesch eet, ende mijn bloet drinct, die heeft dat eeuwige leuen, Daerom en machmen dese woorden niet letterlijck verstaen, maar geestelijc, te weten, so yemant tot des Heeren Auontmael ginge met de gemeente Christi,
- Eph. 1. b. 22. daer † Christus thoof af is, ende hy waer noch een † dronckaert,
† 1. Cor. 5. b. 10. oft gierich mensche, of een afgoden dienaar, oft eenige des gelijcx, sulcken soude onbequaem zijn, om met Christus lidmaten tbroot
1. Co. 11. c. 28. te breken, niet onderscheydende tlichaem Christi. Doen seyde hi, datter veel onder ons waren, als dronckaerts, ouerspeelders, ofte dier gelijcke, ende dat hy sulcke wel wiste. Doen vraechde ick hem: Wie? Hy seyde: J. de R. Ic vraechde hem, waer hi woonde. Hi seyde: ic en salt v niet seggen. Ic seyde, dat ic wel wiste, indien daer sulcke in onse gemeenten waren, datmen wel wiste,
1. Tes. 5. b. 10. men soudese † na luyde der scrift afdoen ende buyten sluyten ³⁾.
Fol. 200 r°. Doen vraechde hy my noch, wie my gedoopt // hadde. Ende als hy dat van my niet weten en conde, so beswoer hy mi, maer ic

1) Daarop: zoo Van Braght. 2) »Argument'' voor argumenteering: »maar van die redeneering of opvatting (n.l. van hem, Ronsse) was al eeuwen geleden de grondslag gelegd, n.l. toen enz.'' 3) De ban.

en seydet hem niet. Doen seyde zijnen Griffier: Ick wedde v om eenen pot wijns, dat ghijt, eer veerthien dagen, wel seggen sult. Maer ic en wilde niet wedden. Doen vraechde hi mi af, hoe dicwils dat ick dat Auontmael gehouden hadde. Ic seyde, dat ick dat somtijts gehouden hadde, alst bequamen tijt was, met veel lieue broeders ende susters. Hy vraechde: Wie? Hoe heetense? Waer af dat ic hem eenen noemde, die hy by namen vraechde. Doen vraechde hy van sommige, oft ickse voor mijn broeders hielt, of dattet maer vrienden oft aencomelingen en waren, want ic hebbe alsulc vlaemsch geleert (seyde hy) van aencomelinghen, van vrienden ende van broeders. Ick seyde: Ick meende dat ghy een Brabander waert, cont ghy wel so veel vlaemsch? ¹⁾ Ick en weet nauwelijc (seyde hy) wat ic ben, ic ben by auontuer een vondeling. Ja (seyde ick) daer staet in Joannes Openbaringe van een Beeste, * die wter Zee gheclommen is, ghy muecht van haren geslachte zijn. Doen vraechde hy my, oft ic niet en geloofde, dat Jesus Christus van Maria vleesch ende bloet hadde aengenomen. Ic seyde, dat ick geloofde, dattet * Woort, dat inden beginne by Godt was, waer [†] door de werelt geschapen is, dat dat selue [†] vleesch [†] geworden is. Doen seyde hy, dat hy naden vleesche Dauids Sone was. Ick seyde: * Is hy Dauids Sone (so Christus selue spreekt) hoe noemt hem dan David een Heere? Hy seyde, dat Christus dat met de Phariseen voort en brochte, om een Argument voort te brengen, maar Matheus beschrijft zijn geslachte (seyde hy) van Abraham tot Maria. Doen seyde ic, dat Mattheus de gheboorte Christi alleenlijc brochte op // Joseph, [†] den man Marie, van de welcke gebooren is Christus, Ende Lucas seyt, dat Jesus gehouden was voor een sone Joseph. Jae (seyde hy) ghelooft ghy niet dat Maria Christus Moeder is? Ic seyde: Jae ick, Christus spreekt: * Alle die den wille mijns Vaders doet, dat is mijn Moeder, suster ende broeder. Doen seyde hy, dat Christus van der vrouwen saet is. Maer ic seyde, dat de vrouwen selue gheen saet en hebben, want [†] gelijk de vrouwe vanden man is, also is den man door de vrouwe. Doen seyde hy dat hy van Mariens substantie, ende van haren bloede waer. Maer ick antwoorde, dat Christus totten Joden spreekt, dat hy van [†] bouen is, maer si van beneden, ghy zijt vander werelt (seyde hy) ick en ben vander werelt niet. Daer toe spreekt noch die Apostel, [†] dat die eerste mensche vander aerden is ende aertsch, maer die tweede mensche is de Heere selue vanden hemel ende hemelsch. Doen seyde ick tot henlieden,

Apo. 13. a. 1.

Joan. 1. a. 1.

[†] Hebr. 1. a. 3.[†] Joan. 1. b. 14.

Mt. 22. d. 40.

Fol. 200 v°.

Mat. 1. b. 16.

Luce. 3. d. 23.

Mat. 12. e. 46.

1. Co. 11. b. 11.

Joa. 8. b. 23.

1. Co. 15. e. 47.

1) Zie aantekening 1 op bl. 25 van mijne Inleiding; maar ook, behalve deze plaats, die op fol. 137 ro en 218 ro.

- dat sy haer doch beteren souden van haer ongherechtigheyt, veruolch ende valsche afgodissche leeringe. Sy seyden: Wy hebben die rechte leeringe. Ick seyde, dat Paulus nochtans gebiedt, dat
- 2.Tim. 4. a. 3. men sulcke schuwen soude, die verbieden de * spijsse te nutten die Godt geschapen heeft tot behoef van den gheloouigen, ende die verbieden te trouwen, ende die een brant teycken in haer con-
- 1.Cor. 7. a. 9. scientie hebben, want † het is beter trouwen dan bernen, maer ghy lieden in contrarie ende tegen de Schrift verbiet te nutten die spijsse, ende verbiet te trouwen, ende ghy hebt lieuer te bernen dan te trouwen. Deeck. Wy en verbieden niet te trouwen. Hans. Ghy doet ymmers, ghy weet wel datmen in die Vasten ende veel
- Fol. 201 ^{ro}. meer ander dagen door v lieder ge//bodt geen vleys eten noch trouwen en mach, ende ghy lieden zijt ooc in sulc verbont getreden, dat ghy lieden niet trouwen en moecht, maer ghylieden be-
- Ephe. 5. b. 12. drijft wel sulcke oncuysheyt, dattet * schandich is te seggen, so men dagelijcx siet aen die Bastaerden, diemen v lieden thuys
- 1.Cor. 5. a. 3. brengt, daer Paulus seyt, dat men met sulcke (te weten, oncuysche, dronckaerts, &c.) niet en soude eten, maer men soudese den Duyuel ouer geuen tot verderuinghe haers vleys. Deecken. Wy en zijn so quaet niet, wy en willense den Duyuel niet ouer geuen, so vele zijn wy te beter. Hans. Ja arme mensce, wildy beter zijn dan Paulus? Maer het en helpt niet watmen v seyt, want ghy en wilt v niet beteren. Maer wil dy op de merct, oft op eenige openbare plaatsen met ons spreken, wy zijn bereyt, op hope ofter yemant van den onwetenden daer door mochte getrocken worden. Deecke. Dat en sal niet zijn, Wie soudet daer ordeelen? schippers, vischuercoopers, oft sulcke menschen? dat waer recht om eenen oploop, Maer wy zijn dies te sotter, dat wy so veel met v spreken, men behoorde v maer slechts ons ghelooue te verhalen, ende indien ghijt niet en gelooft, recht daer ouer te doen.

Wy hadden oock noch veel meer ander woorden, als van heyli- gen aen te bidden, van den Paus van Romen, van biechten, vasten, vaghevyer, ende tslapen der heylighen ¹⁾, dat veel te lanc soude

---

1) Het leerstuk van den zielelaap der geloovigen, volgens hetwelk deze na den dood in onbewusten toestand blijven tot op den oordeelsdag: daarmede ving eerst hunne zaligheid aan. Onder de zuidduitsche Doopsgezinden zijn er geweest, die dit gevoelen, dat trouwens van oudsher in de Christenheid voorstanders heeft gevonden, koesterden. Kalvijn heeft aan de bestrijding daarvan het grootste gedeelte van zijne *Briève Instruction contre . . . des Anabaptistes, Corpus Reform., Calv. Opp.*, vol. VII, gewijd. Ook Guy de Bray behandelt dit leerstuk — op het voorbeeld van Kalvijn? — in het laatste hoofdstuk van zijn *La racine, source et fondement des Anabaptistes*. De geneefsche hervormer hield blijkbaar, schoon ten onrechte, dien zielelaap voor eene algemeene zienswijze bij hen, voor iets in hun oog bijzonder belangrijks. Bij de nederlandsche Doopsgezinden hoort men van dit

zijn nv te schrijuen, maer het voorseyde hebbe ick ghestelt nae mijn onthouden, ghelijck sy ¹⁾ veele gheschieden: maer mits dattet alreede lange geleden is, ic en soudese niet iuyste van woorde te woorde weten te setten, maer om dat ick wel weet, dat het niet en † vordert, wat men haer seyt, ende dat sy stout ende onbeschaemt zijn, soo // versette ²⁾ icse somtijts opt cortste, haer voorhoudende van int openbaer te spreken, dwelc sy weygherden, ende sy hebben veele eenderley gheuraecht aen onse Broeders, ende Sisters, die met ons in banden zijn, die alle wel ghemoet zijn tot noch toe, die Heere hebbe lof, want sy ontsaghen die valsche Propheten veel meer eer wy haer spraken dan daerna, maer de Heere weet zijn wtuercooren in sulcker vren eenen * mondt te gheuen, soo hy belooft heeft, beter dan wy souden connen ghedencken: Want die buyten banden schenen * swack te zijn, die zijn soo cloeck datmen daer af verwondert, alsment siet ende hoort, de Heer moet alleen prijs hebben van ewicheyt tot ewicheyt, Amen.

2.Tim. 3.b.13.
Fol. 201 v°.

Luce. 21.b.14.

2.Cor. 12.a. 9.

Apo. 4. b. 11.

Den Deecken vraechde my oock, oft wy voor hem niet en bidden. Ick seyde: Ja ick. Hoe heetmen my (seyde hy) onder v lieden? Heet ghy lieden my Saulus? ³⁾ Ick seyde: Ick heb v somtijts den Inquisituer hooren noemen (Doen lachten sy alle) ende somtijts den Deecken van Ronse. Doen seyde hy: Dat is mijnen naem. Maer wy hadden noch veel meer ander woorden, Maer ick latet eensdeels by ghebreck van pappier, dat ick niet meer en schrijue, maer ick bidde alle de ghene die dit sien, nemet my ten besten af.

Ende ist moghelijk laet hier af een Copye

tAntwerpen aen onse kennisse, ende
seyndt eene West-
waerts aen onse
kennis-
se. //

Een Liedeken van Hans

Fol. 202 r°.

de vette, Na de wijze: O Heere ghy
staet altijt in mijnen sinne.

HEbt goeden moet, o broeders van weerden
Want onsen Godt sterc ende goedertier

denkbeeld niet dan zelden. Zoo hier; ook fol. 206 r° laat de inquisiteur, zeker weer Titelman, de deken van Ronsse, eenig vermoeden dienaangaande doorschemeren.

1) N.l. zulke woorden of gesprekken.

2) Antwoorden, afweren.

3) Als ijverig vervolger der geloovigen.

Esa. 43. a. 2.

Sal self den strijt ter noot aenueerden

* En by ons staen in water ende vier.

Twelf vrienden geuangen te Gent door listen
 Hebben haer gestelt soo vroomlijck ter weer
 Tegen die bedriechelijke Sophisten
 Dat sy ter schande quamen met haer leer.

Een wt haer, Hans de vette geheten
 Heeft zijn disputation beschreuen fijn
 Die hy had met de valsche Propheten
 Onder als een vraechde in desen schijn ¹⁾.

Ronse.

Waeromme en blijft ghi niet met ons allen
 Int geloof en dienst der Roomscher kerc claer
 † Dat haer plagen op my niet soudē vallen
 Ben ic gescheyden wt tmidden van haer.

Hans.
 † Jer. 51. a. 6.
 Apo. 18. b. 4.
 † 2.Cor.6.c.14.

† Aengesien dat gemeynschap metten lichte
 De duysternisse niet hebben en sal
 Noch dat ongerechte metten gerichte
 Noch Christus insgelijcx met Belial.

Ronse.

Het sacrament des doopsels in ons kercke
 Moetmen toecomen salmen salich zijn
 Segt wat dat ghi hout van alsulcken wercke
 Niet, want kintsdoop is geen beuel deuijn ²⁾.

Hans.

Ronse.

Dbesnijding is daer op een figuracy
 Want int oudt Testament de kinders cleen
 Onbesneen, en die in dees tijt van gracy
 Blijuen ongedoopt zijn verdoemt met een.

Hans antwoorde daer op int generale
 Meyskens int oudt Testament na v woort
 Die moesten dan verdoemt zijn altemale
 Dats maer philosophi, sprac hy verstoort.

Hans.

Maer ghy sout v billicx te seggen scamen
 Dat donnosel kinderen zijn verdoemt
 Van den welcken de Heere seyt by namen //

Fol. 202 vº.
 Mat. 19. b. 14.
 Luc. 18. c. 16.

* Dat alsulcken dat hemelijck toecoemt.

Daer riep ooc eenen paep onder den hoope
 Dat een van Paulus discipulen schreef
 Dat hy had geleert van hem den kinderdoope
 Siet doch wat argument dat hy hier dreef.

Hans.
 † Gal. 1. a. 8.

† Al waert also dat wten hemel daelde

1) »Onder het vragen" (wanneer een van hen vraagde) »van iemand in dezer voege". Of: »onder alles vraagde er een in dezer voege"?

2) Divin, goddelijk.

Een Engel die leerde een ander gront
 Dan Christus int Euangelie verhaelde
 Die sy vermaledijt, Paulus oorcont.

Van wien ontfigt ghy in vorigen dagen
 Den doope, in wat stede, plaets, oft huys
 Mer hy en creech geen besceyt op zijn vragen
 Waer door had mogen comen meerder cruys.

Ronse.

Doen heeft hem terstont besworen die Deecken
 By den leuenden God, en zijn Doop me
 Dien hy ontfangen had, dat hy sou spreken
 Doende hem bescheyt daer af opter ste.

+ Mat. 26. f. 62.

+ Cayphas heeft Jesum Christum oock besworen
 Christus die sprac, als hy besworen was
 Hy sprac voor hem selfs, mer van dwuertcoren
 Jongren geuraecht zijnde, sweech op dat pas.

Hans.

Rons.

Hans.

Al hebben wy hier bysonder gesonghen
 Wt die belijdinghe van Hans de Vet
 Sy alle twelue spraken met nieu tonghen
 Het lof des Heeren verbreydende net.

Alsmen duysent vijf hondert heeft gheschreuen
 Daer en bouen negenveertich ¹⁾ iaer
 Lieten dese lieue vrienden haer leuen
 * Betuygende de waerheyt openbaer.

Joan. 18. e. 37.

FINIS. //

---

1) Zoo alle uitgaven. Foutief: 't moet zijn vijftig. Zie de aantekening op fol. 196 v°.

Fol. 203 r°.

¶ Een Belij- dinge van Hans van der

Maes, die hy gheschreuen heeft in der ghe-
uanckenisse liggende tot Waesten, int
Jaer. 1559. Ende is aldaer om
het woort des Heeren
ghedoodet ¹⁾.

ANno. 1559. in October, soo was ick ghehaelt voor den Inqui-
siteur, om aldaer mijn ghelooue te belijden: De welcke, als ic voor
hem quam, vraechde my mijn ouderdom, mijn naem, ende waer
ick hadde gheweest. Daer nae vraechde hy my, oft ick herdoopt
Ephe. 4. a. 4. was. Ick seyde: Ick en kenne maer * een doopsel, als daer totten
Ephesien staet, dwelcke is het doopsel der gheloouighen, alsoo Mat-
Mat. 28. c. 19. theus ende Marcus verhalen in haerlieder Euangelie, Ende oock
Mar. 16. b. 15. als Petrus verhaelt, Actor. 2. tot den volcke diese hoorden: † Hebt
Act. 2. d. 38. berou van uwe sonden, ende een yghelijck late hem doopen in
den naem des Vaders, des Soons, ende des heylighen Gheests, in
vergiffenisse der sonden, die zijn woordt gheerne ontfinghen, die
lieten haer dopen. Merckt int selfde Capittel, ende ouerleset wel:
Act. 2. e. 42. * Sy braken het broot, haer quam een vreesse aen, sy waren al
een siele, ende hadden alle dinc gemeyn, het welc een cleyn kint
al niet doen en can. Daer nae vraechde hy my, waerom dat ic
Deu. 17. b. 11. gheloofde dattet Euangelie waer was. Ic antwoorde: † Om dat in-
Mat. 18. b. 16. den mont van twee oft drie alle woorden staen. Ende nv zijn daer
Fol. 203 v°. vier Euangelisten, als Mat//theus, Marcus, Lucas ende Joannes, die
alle gelijk van eenen Christo ende Messia getuyghen ende spre-
Mat. 16. c. 16. ken, de welcke * Godts Sone is: Ende Godt zijnen Vader, datter

---

1) De verzamelaars van het Groot Offerboek van 1615, op wier berichten wij
bij hun vlijtig onderzoek en hunne bekendheid met familiën uit Vlaanderen ons
gerust kunnen verlaten, noemen hem Hans Vermeersch of Van der Maes. Van
Braght nam dit over. Wij weten verder van dezen martelaar niet het minste.
Waestene of Warneton ligt in West-Vlaanderen, ten zuiden van Yperen, op de
fransche grens.

oock eenen † Godt is, dats goet te mercken aen de Scheppinghe Rom. 1. c. 20.
 der werelt, ende de teecken en wonderen die wi dagelijcx
 sien: Als koren doen groeyen, gras, appelen, kriecken, noten, als-
 men sien mach. Voort machmen noch mercken dattet Euangelium
 waer is: want ick hebbe ghelesen dat Christus seyt: † Salich zijt Mat. 5. a. 11.
 ghy, als v de menschen versmaden ende quaet van v seggen om Luce. 6. c. 22.
 mijns Naems wille, ende daer aen liegen. Ende noch seyt Chris-
 tus: * Om mijns Naems wille sult ghy ghehaet wesen van alle Mat. 10. c. 22.
 menschen. Doen icket las, ick gheloofdet, ende nv vinde ickt waer
 in my ende aen andere, ende gelooue dattet Euangelie waer is.
 Nv mach een yegelijk weten, sien ende verstaen, dattet also is,
 als Paulus seyt: † Alle die Godtsalichlijck willen leuen, die moe- 2.Ti. 3. b. 12.
 ten veruolginghe lijden. Dus segge ick: Door alle dese getuygen,
 die niet lieghen en moghen, machmen wel vry spreken, ende seg-
 ghen, dattet Euangelium waer is. Elck sie wel toe, daer mede quel-
 den si my seer. Daer na vraechden sy my na de Roomsche Kereke,
 oft ick niet en gheloofde dattet de rechte Kereke was, de
 weleke ghefondeert is op den Steen, de † welcke Christus is. Ick Mat. 16. c. 18.
 seyde: Neen ick. Doen vraechde hy my, wat kercke ick geloofde
 dat de rechte was. Ick seyde: * De Vergaderinghe der Gheloo- Eph. 5. c. 25.
 uigen in Christus name, als Christus seyt tot Petrum: † Ghy Mat. 16. c. 18.
 zijt Petrus, ende op desen Steen sal ick mijn Kereke stich-
 ten, dat is te seggen: Die een sulck gelooue hebben als Petrus
 hadde, gelijkmen wel // mercken mach totten Corinthen, daer Pau- Fol. 204ro.
 lus seyt: * Wat ghemeynschap heeft den Tempel Godts metten 2.Cor. 6. b. 16.
 Afgoden? Ghy zijt den Tempel des leuenden Godts, ghelijck als
 Godt spreeckt: Ick sal haer Godt zijn, ende sy sullen mijn volck
 zijn. Also alle gelouighe, die in † Christus Naem vergaderen, zijn Mat. 18. c. 20.
 de rechte Kereke. Noch vraechden sy my, oft het Sacrament dat
 de Kereke ghebruyckt, inde Misse, niet vleesch ende bloet is, na
 dat de Priester gheconsacreert heeft, oft het niet en is het Lichaem
 Christi in vleesch ende in bloedt. Ick seyde: Hoe soude dat mo-
 ghelijck zijn, want daer staet int eerste Capittel int Werek der
 Apostolen, † dat hy ten Hemel is gheclommen, ende int seuende Act. 1. b. 10.
 Capittel seyt Stephanus: † Ick sie den Hemel open, ende des men- Act. 7. f. 56.
 schen Sone ter rechter hant Godts sitten. Ende Petrus inden 1.
 Brief int 3. Capittel. seyt, * dat hy verresen is, ende ter rechter- 1.Pe. 3. c. 22.
 hant Gods inden Hemel geuaren, so en is hy dan daer niet. Doen
 vraechde hy, oft hy niet wel machtich en is daer te zijn, door
 zijn Godlijke cracht. Ick seyde: Hy en vermach niet teghen zijn
 woort: Hy is almachtich, dat kenne ic, maer tegen zijn woort en
 doet hy niet. Doen seyden sy noch, als hy zijn † Auontmael hielt Mat. 26. b. 25.
 met zijnen Discipulen, dat hy haer zijn lichaem gaf, als ooc in

den text staet, want hy seyde: Neemt, eet, dat is mijn lichaem. Maer daer op seyde ic, dat hy zijn lichaem niet en gaf, maer een brocke Broots, want als men mercken mach, het wert daer terstont

Mt. 26. d. 46. † geleuert van Judas, in der Joden handen, ende leet ooc, ende

Mt. 27. d. 34. wert aent * cruys gehangen, soo en conde hy ymmers niet zijn

Mat. 26. b. 28. Lichaem gheuen te eten, ende als hy selue seyt: † Van nv voortaan

Fol. 204 v°. en sal ick // niet meer drincken vande vrucht des wijngaerts, dwelck is Wijn, dat hy te voren zijn bloedt heet. Leest totten

1. Cor. 10. b. 16. Corinthen inden eersten Brief, int 10. ende. 11. Capitt. daer moecht

11. c. 22. ghy breeder verstant krijgen: Soo en ghaf hy niet zijn Lichaem zijnen Apostolen, maer het beteeckende zijn Lichaem. Daer nae vraechde hy my, wat ick hielt vanden Dienst diemen inde Kercke doet. Ick seyde: Voor groote ende grouwelijcke Afgoderije. Doen seyde hy: Ghy houtse dan voor die Hoere van Babylonien? Ick

Apo. 13. a. 4. seyde: Ja, als Apocalipsis. 13. staet, van de Beeste die haer doet aenbidden, soo wiese niet aenbidden en wil, oft het teecken in zijn hant, oft in zijn voorhoofd, &c. Die haer teghen Godt stelt in zijn wtuercoren. Doen seyde hy my, dat wy niet en soud en connen betooghen, dat onse Kercke, te weten, vande Herdoopers (alsoo syse noemden) gheweest heeft ouer ¹⁾ veertich Jaren, ende hare Kercke gheduert heeft, &c. Doen seyde ick: Wy en setten onse Kercke in gheen register Boecken, als de Roomsche Kercke doet, men soudese te haest vinden, want elc soecktse te niete te doen oft te dooden, ende sy en heeft (soo de Roomsche Kercke heeft) den Keyser oft den Coninck niet te hulpe, maer de Keyser oft Coninc oft Prince soeckense met neersticheyt te niete te doen. Maer ick sal v wel betooghen, dat sy van duysent vijf hondert

Mat. 16. c. 18. ende neghenenvijftich Jaeren is, want Christus is de † steen des

Act. 4. a. 11. Fondaments, ende ist sint dier tijt dat hy geeruyt is. Doen seyden sy: Jae, de Roomsche kercke, want van Petro is sy inghestelt, het ²⁾ was den eersten, daerna alle heylige Pausen, alle heylighe Doctoren, als Jeronimus, Augustinus, Ambrosius, Ber-//

Fol. 205 r°. nardus, de welcke de vier Doctoren zijn vande heylighe Kercke, wilt ghy dese niet gheloouen, daert soo geleerde mannen waren? Ick seyde: Ick gelooue alleene Godts woort. Noch vraechden sy my, oft ick niet en gheloofde in God den Vader, God den Sone, God den heylighen Geest, drie personen ende een warachtich God. Ick seyde: Ick en vinde maer een persone in de Schriftuere ³⁾.

1) N°. 1, 1562: »bouen”.

2) In alle uitgaven, toch foutief. Het Groot Offerboek van 1615 verbeterde »het” in »hij”.

3) Deze afkeer van bij de aanduiding van het goddelijk wezen of van de drie-

Sy vraechden, wie het was. Ick seyde: * Christus die heeftmen Bar. 3. d. 38.
ghesien ende ghehoort, maer den † Vader en heeft noyt yemant †Joan. 1. b. 18.
ghesien, wie soude connen seggen, wat persooene dattet is, want
hy is † onsenlijk. Den heyligen Geest en heeft oock noyt yemant 1.Ti. 1. b. 17.
gesien, dan men heeft wel als een * Duyue op Christum sien dalen, Mat. 3. b. 16.
maer een Duyue en can geen persooene zijn. Doen seyden sy: Ghy
en ghelooft niet datter drie personen zijn? Ick seyde: Neen ick,
of men betoochtse my met de Schrift, maer ick bekenne dat sy
drie int wesen zijn, maer nochtans een † warachtich God ¹⁾. De Deu. 6. a. 4.
Vader en is de Sone niet, noch de Soone en is de heylighe Gheest 1.Cor. 8. a. 6.
niet: Den Vader bekenne ick voor den Vader, Jesus Christus voor
zijnen Sone van hem † wtghegaen, Den heyligen * Geest vanden Joan. 17. b. 8.
Vader ende den Sone beyde, Maer nochtans onuerscheyden een *Joan. 15. c. 26.
waerachtich Godt. Doen vraechde hy my, oft Christus zijn vleesch
ende bloet van Maria niet aenghenomen en hadde. Ick seyde: Men
soudet my moeten betoogen. Sy seyden: Hy is van Davids Zade.
Ick seyde, dat hy wt Davids Zade geboren is, maer dat hy zijn
vleesch ende bloet van Maria aengenomen soude hebben, dat en
betuycht de † Schrift niet. Leest Lucas int eerste Capittel, daer
de Enghel seyde: † Ghy sult be//urucht werden, ende noch daer Mat. 1. c. 18.
na, als Maria seyde: Hoe soudet geschieden, nademael dat ick † Luc. 1. c. 30.
gheen man bekenet en hebbe? De Enghel antwoorde, ende seyde: Fol. 205 v°.
De heylighe Gheest sal van bouen in v comen, ende de cracht
des Alderhoochsten sal v omschijnen, daerom oock dat Heylige dat
geboren sal worden, sal Gods Sone geheeten worden. Dese bedenc-
ket, hy seyt: Dat Heylige. Noch seyt Paulus, * dat den eersten 1.Cor. 15. e. 47.
Adam vander Aerden Aertsch is, maar den tweeden de Heere van-
den Hemel selue. Leest int 1. Cori. 15. daer muecht ghijt wel
mercken. Oock Hebre. 10. daer Paulus seyt: † Daer om als hy Hebr. 10. a. 5.
inde werelt coemt, seyt hy: Offer ende gauen en hebt ghy niet
ghewilt, maer een lichaem hebt ghy my bereyt. Noch Joan. 16.
daer Christus seyt, † dat hy van zijnen Vader wtgegaen is, ende Joan. 16. d. 28.
inde werelt gecomen, ende noch veel meer ander plaetsen als int
8. 9. * Ondersoect de Schrift, † Joannes Euangelie ende † Episte- Joan. 5. d. 29.
len. Doen vraechde hy, oft hy gheen substantie van Maria ghen- † Joan. 1. b. 14.
† Joan. 1. a. 1.

eenheid den term »persoon» te bezigen is onder de nederlandsche Doopsgezinden spoedig vrij algemeen geworden. Zij vielen de kerkleer op dit punt niet juist aan; maar 't was wel eene van hunne afwijkingen van deze, die hunne tegenstanders hun gaarne ontlokten en verweten. Hun bezwaar lag niet maar in het onbijbelsche van die uitdrukking; blijkbaar vonden zij, dat men bij persoon naar gewoon spraakgebruik alleen aan een mensch kon denken. Zie Hoekstra, *Beginzelen der oude Doopsgezinden*, 1863, bl. 257.

1) Zie de Inleiding, bl. 35, 36.

- men en hadde, als suygen ende anders. Ick seyde, dat sy hem
 Luc. 2. d. 22. * gheoffert hadde, als hy ghebaert was, † Sy wont hem in doec-
 † Luc. 2. a. 7. ken, ende leyde hem in een cribbe, voort vintmen dat sy Sorge
 Luc. 2. f. 42. voor hem ghedraghen heeft, ghelijck als hy † twelf Jaer out zijnde,
 verloren was, doen sochten sy hem, als sy van Jerusalem quamen,
 daer staet dat si hem met neersticheyt sochten, ende droeuich wa-
 ren. Doen vraechde hy, oft hy niet gesoghen en hadde. Ant.
 Luc. 11. c. 27. Christus sprack, als de vrouwe seyde: * Salich zijn de borsten die
 ghy gesoghen hebt: Ja vrouwe, salich is hy, die mijn woort hoort,
 ende dat bewaert. Vrage. Wat dunct v? Segt v goetduncken. Ant.
 Fol. 206 r°. Daer ick geen bescheyt inde // Schriftuere af en hebbe, daer af
 en derf ick niet spreken, het goetduncken en gelter niet. Noch
 vraechde hy my, oft Christus niet van Dauids Zade en was. Ick
 seyde: Hoe soude hy van Dauids Zade zijn, want Christus seyde
 Mat. 22. d. 40. selue (* doen de Phariseen vraechden, wiens sone hy was, oft hy
 Dauids sone niet en was) Hoe coemt dat David hem een Heere
 Ps. 110. a. 1. noemt? daer hy seyt: † De Heere heeft gheseyt tot mijnen Heere,
 Act. 2. d. 35. sit tot mijnder rechterhant, tot dat ick uwe Vianden legghe tot
 een bancke uwer voeten. David noemt hem zijn Heere, hoe soudt
 dan zijn sone wesen? Sy en wisten ¹⁾ wat segghen. Doen seyde
 Rom. 1. a. 3. ick: Ick kenne dat hy wt † Dauids Zade gheboren is, ende niet
 9. a. 5. van Dauids Zade. Doen seyden sy: Daer staet Galat. 4. dat hy
 ghemaect is van eender vrouwen. Ick seyde: Dat voecht qualijck,
 dat een vrouwe een kint maken soude, en segghen niet alle ander
 Schriften: Wt eender vrouwen ghebooren? Hy seyde: Ick soude wel
 in veertich plaetsen toogen, dat hy van Dauids Zade is. Maer hy en
 wildet niet betoogen. Doen seyde ick: Heeft sy hem van den * Hey-
 Luce. 1. c. 31. lighen Gheest ontfanghen, het en can dan van Dauids Zade niet zijn.
 Noch vraechde hy my, waer de menschen ghinghen, als sy van
 deser Werelt scheyden ²⁾. Ick seyde: Sy ontslapen inden Heere, als
 de Schriftuere betuycht, te weten, de † Gheloouighe. Hy vraechde,
 1. Cor. 15. f. 51. waer de Sielen ghinghen. Ick seyde: Paulus seyt, † dat hy wel
 1. Tes. 4. b. 13. woude ontslapen zijn nae den vleessche, ende by Christum thuys
 † 2. Cor. 5. a. 8. zijn, alsoo is mijn ghemoet. Doen vraechde hy, waer de ander
 Sielen ghinghen. Antwoort. De Schriftuere en verhaelter niet af,
 ick en soude ooc niet connen seggen, // waer sy gaen. Vraghe.
 Fol. 206 v°. Wat dunct v daer af? Sy gaen yewers. Antwoort. Ick latet in
 Gods desticie [voorsienicheyt.] ³⁾

1) Zoo alle uitgaven. Eerst het Groot Offerboek van 1615: »wisten niet”.

2) Zie de aantekening op fol. 201 r°.

3) Deze opheldering heeft reeds de uitgever van n°. 4, 1562 hier bijgeschreven. Blijkbaar had hij het origineel voor zich en wilde hij daarin dit vreemde woord niet veranderen. Zie de aantekening op fol. 192 r° en Inleiding, bl. 22.

Doen vraechde hy, wat ick hielt van die verrijsenisse der dooden. Ick seyde: Alsoo tot den Corint. 15. staet, inden 1. Brief, daer Paulus seyt, * dat dit sterffelijke aendoen sal dat onsterffelijke, 1. Cor. 15. f. 54. ende dit verganckelijke dat onuerghanckelijke, ende dat dit selue lichaem alsoo verrijsen soude. Hy en wiste daer op niet te segghen. Doen vraechde hy my, waer de kinderen gingen, die sonder doopsel storuen. Ick seyde: Daert Godt belieft. Hy vracchde, oft sy salich zijn soudent. Antwoort: Christus heeft de kinderen ghebenedijt, ende geseyt: † Alsulcken behoort dat Rijke der Hemelen Mt. 19. b. 14. toe. Vrage: Ghy segt dan datse salich zijn? Antwoort: Hebben sy dat Rijke der Hemelen, sy zijn gheluckich ghenoech. Vrag. Wach ¹⁾, sy zijn verdoemt, dats claer. Antwoort. Men leset totten Rom. 5. daer staet, † dat als door eens menschen onghehoorsaemheyt de Rom. 5. b. 18. doot coemt, also door eens menschen ghehoorsaemheyt het leuen coemt ouer alle menschen. Noch vraechde hy, oft ick de Ouericheyt niet onderdanich wilde wesen. Antwoort. Jae ick mijn heeren, also verre alst niet tegen Gods ghebodt en is, want Petrus seyt, * dat het meer gheoorloft is Godt ghehoorsaem te zijn, dan Act. 5. d. 30. de menschen. Doen vraechde hy my, oft ick voor de heeren niet sweeren en wilde. Antwoort. Neen ick. Vraghe. Men moet de Ouericheyt onderdaen wesen, Paulus ende Petrus leeren. Antwoort. Christus seyt: † Ghy en sult in gheenderley manieren sweeren, Mat. 5. d. 34. noch by v hooft, maer uwe woorden sullen zijn, Jae dat iae is, ende neen dat neen is, al dat daer bouen toe ghe//daen wort, dat is Fol. 207 r°. van den quaden, Ende noch, 2. Cor. 1. Jacob. 5. Daer nae vraechde 2. Cor. 1. b. 17. hy, oft wy niet ghehouden en waren de waerheyt te segghen. Jaco. 5. c. 12. Antw. Jae wy wel. Vrage. Segt my uwe medeghesellen. Ant. † Onsen naesten te beschuldighen, en is de waerheyt niet, Chris- 1. Joan. 3. b. 16. tus en leert dat niet. Doen beswoer hy my by den leuendighen Mt. 26. f. 62. Godts Soone, Jesum Christum, dat ickse segghen soude. Ick seyde: Ick en achte uwe besweeren niet, het is Toouenaers werck. Doen seyde hy, dat wy ghehouden waren te doen teghen Godts ghebodt, om het besweeren wille.

Men quelde my seer, met die den * gichtigen brochten ²⁾, seggende, door tgeloooue van die hem brochten, dat zijn sonden vergeuen waren, ende also door het geloooue van vader ende moeder, de kinderen oock inden doop. Maer hy en seyt niet: Door haer geloooue van die hem brochten, maer daer staet alleen: † Siende Marc. 2. a. 5. Luce. 5. c. 20.

1) O wee!

2) Aanhaling uit het verhaal van den door jicht verlamde (den »geraakte»): Jezus, h u n geloof ziende, zeide tot hem: uwe zonden zijn u vergeuen.

* Salich zijt ghy, wanneer als v versmaden	Mat. 5. a. 11.
De menschen, en seggen van v alle quaet //	Luce. 6. c. 22.
Om mijn Naem, en met luegens v beladen	Fol. 208 r ^o .
Ghy sult oock worden van allen ghehaet	
Doen ickt las, geloofde ick soot staet.	
Beuijn ¹⁾ de daet	
Aen my en ander waer te zijne	
En geloof dEuangelium ten fijne.	
Tsacrament datmen gebruyct inde Misse	Vrag.
Na dat de Priester heeft geconsacreert	
Is dat niet tlichaem Christi ghewisse	
In vleesch en bloedt, sooment ter Kerck vseert?	
Hoe sou dat zijn? Lucas gheeert	Antw.
In Actis leert	
Int eerste met een schoon verclaren	
† Als dat Christus ten Hemel is geuaren.	Acto. 1. b. 10.
Wat hout ghy vanden dienste inde kereke	Vrag.
Voor groote grouwelijcke Afgodery	Antw.
Houdt ghijt voor die Hoere van Babels wercke?	Vrag.
Jae, † ghelijck alst staet in Apocalipsy	Antw.
Niet connen betoghen sult ghy	Vrag.
Dat gheweest sy	+ Apo. 13. a. 4.
Bouen veertich Jaren, te weten	
V lieder Kercke, herdoopers gheheten.	
Wy en settense in geen Register boecken	Antw.
Ghelijck als is der Roomscher Kercken aert	
Want elck om te niet te doen haer soecken	
Heeft niet te hulp den Keyser hooch verclaert	
(Als de Roomsche) oft Prins vermaert,	
Elck haer aenvaert ²⁾	
Maer sy ist af van Christus tijden	Mat. 16. c. 18.
* Den steen des Fondaments wy hem belijden.	Act. 4. a. 11.
Wilt ghy oock de Ouerheyte obediëren	Vrag.
Ja, alst niet is teghen tghebodt deuijn	Antw.
(Sprack hy) mijn heeren in alle manieren	
Wilt ghy oock sweeren voor de heeren fijn //	Vrag.
† Want ghy moet onderdanich zijn	Fol. 208 v ^o .
DOuerheyte dijn	Rom. 13. a. 1.
Petrus en Paulus bey so leeren	1. Pet. 2. b. 13.
Neen, Christus seyt: † Ghy en sult gheensins sweeren.	Antw.
	+ Mt. 5. d. 34.

1) Van »bevinden»: »zie nu hoe dit aan mij en anderen waarachtig blijkt en geloof dus eindelijk het Evangelie, 'twelk dit leert'. 2) Te lijf gaan, aantasten.

Vrag.

Antw.

Vrag.

Antw.

En behoort ghy niet de waerheyt te segghen?

Ja wy wel, heeft Hans tot haer geseyt

Van v meegesellen wilt ons wtleggen

Daer op heeft hy geantwoort met bescheyt

Datmen den naesten schult opleyt

Dats gheen waerheyt

Christus hout ons sulcx niet te voren

* Doen hebben sy hem sterckelijke besworen.

Hans sprack: V besweering ick niet en achte

Datselue is der tooenaren werck bloot

Daer vielen die fel honden aen onsachte

Met pijnen en tormenten swaer en groot

Maer zijnde in alsulcken noot

Dat Godt gheboot

Daer heeft hy niet af willen wenden

Maer bleef daer vast by als een Heldt ten enden.

O ghy Regenten der stadt van Waesten

Wilt opmercken, en siet wat dat ghy doet

Betert v leuen doch met grooter haesten

† Want ghy stort dat onnosel Christen bloet

† Doet als die van Niniue vroet

Oprechte boet

* Siet, den dach des Heeren sal naken

Dan moet ghy reeckening doen van v saecken.

Jaco. 5. a. 6.

+ Jone. 3. b. 5.

Mat. 12. d. 41.

* Joel. 2. a. 1.

Seph. 1. c. 14.

FINIS. //

Dit is een Testament van Lenaert

Fol. 209 *ro.*

Plouier, het welck hy zijnen kinderen nae
gelaten heeft, doen hy gheuangen lach om
het woort des Heeren tot Antwerpen, ende
heeft aldaer zijn leuen ghelaten, int
Jaer 1559. Te rekenen tbe-
ginsel des Jaers
van Paes-
schen af ¹).

Lleue ende seer beminde kinderen N. out zijnde, &c. Doen v
lieder Vader van v ghenomen werdt, * niet om quaet doens wille, 1.Pe. 4. b. 15.
dan om het † getuychenisse Jesu, ende om dat ick v lieden bemint † Apo. 1. a. 9.

1) Daer Lenaert's dood — hij is te gelijk met twee vrouwen op den Steen te Antwerpen in een zak gestoken en zoo in een wijnvat verdronken — den 4^{den} April plaats vond en die datum in dat jaar vóór Paschen viel, is het jaar daarvan naar onze tijdrekening niet 1559, maar 1560: *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 7, 11. Bijzonderheden over hem ontvingen de uitgevers van het tweede Groot Offerboek, 1617, van zijn zoon: aldaar bl. 275, 276, overgenomen bij Van Braght, bl. 270—272, waaraan het volgende is ontleend. Deze zoon was reeds als klein kind naar Friesland gekomen: de vader had zijne vrouw Maeyken met hare vier jonge kinderen uit Antwerpen daarheen gezonden, met plan om zelf te volgen, als hij zijne zaken zou hebben geregeld. Eer het echter zoover kwam, werd hij dicht bij Antwerpen gevangen genomen. De schout vond intusschen niets dat hij kon confiskeeren. Lenaert's goed was dus al in veiligheid gebracht. Te Franeker hebben nog lang twee Mennisten gewoond, die in den nacht van zijn dood ge- tracht hebben aan de poort van den Steen iets van zijne laatste woorden of klachten op te vangen: Groot Offerboek, bl. 276; Van Braght, bl. 271.

Lenaert had te Meenen gewoond, was daar fabrikant van wollen lakens geweest, een geacht man, die na in 1555 tot de gemeente der gedoopten te zijn gekomen, eene herbenoeming tot keurmeester van de wollen lakens (het »waardeerschap») afwees omdat hij geen eed wilde afleggen en toch al liever niet met de overheid in aanraking kwam. Hij was toen de stad ontweken en had zich later te Antwerpen neêrgezet, waar hij een zijdehandel dreef. In de gevangenis werd hij door zijne ouders en zijn schoonvader bezocht; de laatste, een meenensch burger van aanzien, deed »met geschenken aen den markgraaf» en met te betoogen, dat Plo- vier eigenlijk alleen voor zaken te Antwerpen had vertoefd, nog pogingen om hem vrij te krijgen. In de ontvangsten op de rekening van den markgraaf komt hij voor als »Lenaert Plumer».

Mat. 6. d. 33. hebbe tot inden doot, wilde oock wel, als ghy tot uwen verstande ghecomen zijt, dat ghy uwe salicheyt waert soeckende, soo † Christus ons gheleert heeft. Daerom hebbe ick v lieden een cleyn vermaninge geschreuen, op dat als ghy tot uwen verstande gecomen zijt, ditte gedenckende, uwe salicheyt muecht soecken.

Daerom lieue kinderen, siet dat ghylieden v Moeder ghehoor-
 Exo. 20. b. 12. saem zijt, ende in eeren hout, want daer gheschreuen staet: * Eert vader ende moeder, op dat ghy langhe leuen muecht op der Aer-
 Exo. 21. b. 17. den, ende dat het v wel gae, † want soo wie vader of moeder
 Leu. 20. a. 9. vloect, die sal den doot steruen. Oock niet wederspannich oft we-
 Pro. 20. c. 20. dersprekende, niet kijfachtich, maer vriendelijck: Ooc niet liegende,
 Sap. 1. b. 11. want daer geschreuen staet: † De mont die liecht, die doot de
Fol. 209 v°. siele, want een luegenaer // en heeft geen deel int rijke Godts,
 Apo. 21. a. 8. Ja diens * deel sal inden vyerighen Poel zijn. Oock uwe handen
 † Ge. 3. b. 19. † gheerne tot den wercke stueren, uwe moeder helpen den cost te
 Eph. 4. c. 28. winnen. Oock gheerne leeren een Boeck in de hant nemen, op dat
 ghy, als ghy tot uwen verstande ghecomen zijt, uwe salicheyt
 muecht soecken. Oock altyts gheschickt in uwe woorden, ghelijck
 het kinderen betaemt, ende als ghy tot uwen verstande gecomen
 zijt, so neemt een Testament in de handt, ende siet wat Christus
 2.Tim. 3. b. 16. ons daer nae ghelaten ende gheboden heeft, † want alle Schriften
 van Godt inghegeuen, zijn nut tot leeringhe, tot straffinge, tot
 beteringe, tot onderwijsinghe inder rechtueerdicheyt, dat een mensche
 Tit. 2. b. 11. Gods sy volcomen, geschiet tot alle goede wercken, * Want de
 genade Gods is verschenen, die daer heylsaem is, allen menschen,
 ende leert ons, dat wy sullen verloochen den ongodlijck wesen,
 de wereltlike lusten, ende sober, rechtueerdich leuen in deser
 Deut. 8. a. 3. Werelt, † want de mensche en leeft niet alleen by den broode,
 Mat. 4. a. 4. maer by elcken worde dat wt Gods monde coemt. Siet lieue kin-
 deren, dat des Heeren woordt een spijs der Sielen is, daer de Siele
 by leuen moet, ende die hem nae dese woorden niet en voecht te
 leuen, dien is de eewighe verdoemenisse toe geseyt, gelijc Christus

Het Groot Offerboek van 1617 vermeldt zes brieven van hem aan de zijnen, uit de gevangenis geschreven. Behalve dien, welke hierboven staat afgedrukt, neemt het nog een tweeden, aan zijne huisvrouw gericht, op: zie dien achter deze uitgaaf van het *Offer des Heeren*. Het testament aan zijne kinderen bevat niets dat uit een godsdienstig oogpunt karakteristiek is: alleen de gewone waarschuwingen voor de straf, die de ongeloofigen wacht, en heenwijzingen naar de rijke beloften, aan de wedergeborenen gegeven, die deze even als Christus door druk en lijden moeten beërven. Vooraf gaan vermaningen tot gehoorzaamheid aan hunne moeder, behulpzaamheid jegens haar bij de zorg voor haar en hun onderhoud, »geschiktheid" in hunne woorden, en om straks vlijtig het Nieuwe Testament te lezen.

Plouier toont in zijne brieven minder ontwikkeling dan men, op zijn stand afgaande, van hem verwachten zou; niet meer dan b.v. Hans Van der Maes.

seyt: * Voorwaer, voorwaer segghe ick v: Ten sy sake dat yemant Joan. 3. a. 5.
 herboren worde, die en sal het rijke Gods niet sien. Daeromme
 seyt Christus: † Betert v, ende gheloof den Euangelio, † want de Mar. 1. b. 15.
 Bijle is aen de wortel der Boomen gestelt, elcken Boom die geen † Mat. 3. a. 10.
 goede vruchten voort en brengt, sal afghehouwen, ende int vyer
 gheworpen worden. Daerom lieue kinderen, siet toe dat ghi dese //
 straffe zijt ontuliedende, want * soo wie den Euangelio niet ge- Fol. 210ro.
 hoorsaem en is, die sullen pijn lijden, dat eeuwige verderuen van
 dat aensicht des Heeren.

Och lieue kinderen, siet doch wat een straffe salder comen ouer 2.Tess. 1. a. 8.
 den ghenen die den Euangelio niet gehoorsaem en is, ewich dat
 aenschijn Gods te deruen, ende ewich pijn te lijden. Daerom
 lieue kinderen, schickt v doch binnen dat ghy tijt hebt, al ist
 datter wat drux ende tribulatie opstaet ouer die den Euangelio
 soecken gehoorsaem te zijn, het en sal niet langhe dueren by dat
 ewich is, † want door veel drux ende tribulatie moeten wy in- Act. 14. d. 22.
 gaen in het rijke Gods. Daerom seyt Petrus: † En laet v niet 1.Pe. 4. b. 12.
 verwonderen, als ghi doort vyer ondersocht wort, als oft v wat
 nieus gheschiede, maer verblijft v daer in, dat ghy deelachtich zijt
 des lijdens Christi, op dat ghy inde tijt der openbaringe groote
 vruechde ende blijchap hebben muecht. Oock heeft Christus onse
 Leeraer ende Meester, selue moeten door * druc ende lijden in het Luc. 24. c. 25.
 rijke Godts gaen, ende de † Knecht en mach niet beter zijn dan Mat. 10. c. 24.
 zijn Meester, maer het sal den knecht ghenoech zijn, dat hy sy
 ghelijck zijn Meester. Daerom seyt hy, dat hy niet en is gheco-
 men om vrede te brengen op der Aerden, maer het sweert, want
 hy sacht wel van te voren, dat de werelt qualijc soude connen
 lijden ¹⁾, gelijc als zijt vanden beghinne niet en heeft connen lijden,
 want sy hebben de * Propheten vanden beghinne veruolcht, al wast Mat. 5. a. 12.
 dat sy haer beroemden Godt te hebben tot eenen Vader, nochtans
 en hebben si het goet niet connen lijden, dat haer de Propheten
 waren seggende ende waerschouwende. † Daerom hebben syse ooc Mat. 23. e. 33.
 veruolcht, ia gesteenicht ende // gedoot, Ja Christum selue en heb- Fol. 210vo.
 ben sy niet gekent, daer hy so veel teecken en crachtighe
 daden onder haer dede, * maer hebben hem gheeruyt. Och lieue Mat. 27. c. 26.
 kinderen, neemt dit ter herten, dat Paulus seyt: † Die Godsalich 2.Ti. 3. b. 12.
 willen leuen, die moeten veruolginge lijden, ende en latet doch
 hierom niet uwe salicheyt te soeken, om een cleyn lijden, † want Rom. 8. b. 18.
 dit lijden en is doch niet weert te verghelijcken de heerlijkheyt,
 die aen ons gheopenbaert sal worden, want * gelijck des lijdens 2.Cor. 1. a. 5.
 Christi veel ouer ons coemt, so coemt ons ooc veel troost door

1) N.l. datgeen wat hij haar verkondigen zou.

- Apo. 2. b. 10. Christum, want daer staet: † Siet, de Satan sal sommige van v inden kercker werpen, ende ghy sult thien dagen tribulatie hebben, maer zijt getroost, ick sal v de Croone des leuens geuen,
- Apo. 3. b. 10. want ghy dat woort mijnder † lijtsaemheyt behouden hebt, so wil ick v ooc behouden voor de vre der tentatien, die ouer de gantsche werelt comen sal, om de gene te tenteren die op aerden wonen. Siet, ic come haestelijck, hout dat ghy hebt, op dat niemant v Croone en neme, So wie verwint, die wil ic tot eenen Pilaerne inden tempel mijns Gods maken, hy en sal niet meer wtgaen, ic
- Apoc. 2. a. 7. wil den naem mijns Gods op hem schrijven, ia * den verwinnenden die wil ick vanden houte des leuens te eten geuen, dat daer midden inden Paradijse Gods is, Ja dien en sal geen leet geschieden
- Apoc. 3. a. 5. den van de tweede doot, Jae so † wie verwint, die sal met witte cleederen gecleet worden, ende ic en sal zijnen naem wt het boec des leuens niet doen, ende ick sal zijnen naem belijden voor mij-
- Apo. 3. c. 21. nen Vader ende voor zijnen Engelen, Ja † wie verwint, die wil ic geuen met my op mijnen stoel te sitten, so ic verwonnen hebbe, ende hebbe met mijnen Vader op zijnen stoel geseten. Ja lieue
- Fol. 211 r°.* kinderen, siet doch // wat schoone Beloften den verwinnenden toe
- Mat. 10. d. 28. gheseyt zijn. Daerom en * vreest doch de menschen niet, die ons eenen corten tijt hier moeghen wat lijdens aendoen, want nae desen
- Apo. 14. b. 13. druck † soo sullen wy doch rusten van allen onsen arbeyt, onder
- + Apo. 6. a. 9. den † Altaer, met den genen die oock ghedoot zijn om Gods woorts
- Apo. 7. a. 9. wille, ende sullen verschijnen met veel duysent Heylighen, * gecleet met witte cleederen, palmen in hare handen, roepende met
- Apo. 7. b. 10. luyder stemmen, seggende: † Salicheyt sy hem, die op den stoel
- Apo. 7. b. 16. ons Gods sit, ende den Lamme. † Sy en sullen niet meer hongeren noch dorsten, noch de Sonne en sal niet meer op haer vallen, noch geenderhande hitte, want de Heere wil haer licht zijn, ende sal alle tranen van haer oogen afwasschen, ende zijnen naem sal
- Apo. 21. c. 23. in haer voorhoofden zijn, ende daer en sal * geen nacht zijn, ende si en sullen geen licht der keerssen behoeuen, noch het licht der Sonnen, want God de Heere salse verlichten, ende sy sullen regneren van eewicheyt tot eewicheyt.

Aldus lieue kinderen, neemt dit doch ter herten, siet op dese

Apo. 2. a. 7. schoone beloften, † den verwinnenden beloeft, ende niet den † af-

+ Jer. 17. b. 15. ualligen, want die zijn inder Aerden geschreuen ¹⁾. Aldus lieue kin-

Esa. 55. a. 6. deren, siet toe den Heere te vreessen, * binnen dat v de Heere tijt

+ Mat. 25. a. 13. gheeft, want hy sal comen † alsment niet en meynt. Daerom zijt wakende ende weest hem verwachtede, tegens dat hy is comende.

¶ Dit is het Testament dat ick v lieden na late, gheschreuen

1) Namen, in het zand geschreven en dus welhaast uitgewischt, vergaan.

tot Antwerpen op den Steen, daer ick gheuanghen lach, om het
ghetuychenisse Jesu. By my uwe
Vader, Lenaert Plo-
uier. //

¶ Een Liedeken van Le-
naert Plouier, Nae de wijze: Wel
hem die in Godts vree-
se staet.

Fol. 211 vº.

DTestament van Lenaert Plouier
Aen zijne kinders goedertier
Hy heeft in goeder trouwen
Twoort Gods haer voor ghehouwen.

Dat hy gheuanghen wert gheleyt
Tantwerpen, † twas om gheen quaey feyt
Maer om tghetuyghenisse
Jesu Christi ghewisse.

1. Pe. 4. c. 15.

Als een goet Vader totter doot
Heeft zijn kinder wt liefden groot
Vermaent, daer hy lach stille
Het waer wel mijnen wille,

Als ghy tot v verstande quaemt
Dat ghy v salicheyt waer naemt
† So Christus onsen Heere
Vermaent heeft in zijn Leere.

Mat. 6. d. 33.

Daeromme lieue kinder siet
Dat ghy v lieder Moeder niet
Onghehoorsaem wilt wesen

* Maer houdtse in eer nae desen.

Tob. 4. a. 2.

Want die Schriftuere aldus leert
† V Vader ende Moeder eert
Op dat ghy lang muecht leuen
En v wel gae hier beneuen.

Exo. 20. b. 12.

Want wie also dat quade soect
† Dat hy Vader oft Moeder vloect
Die sal daer mee verweruen
Dat hy de doot sal steruen.

*Exo. 21. b. 17.
Pro. 20. c. 20.*

Oock niet wederspannich en zijt
Oft wederspreekend teenich tijt
Ghy en sult oock niet kijuen
Maer vriendelijcken bliuen.

- En met luegens niet om en gaet
 Want claelijcken gheschreuen staet //
- Fol. 212 rº.*
 Sap. 1. b. 11.
 * Dat alle luegen monde
 Doot zijn siel door die sonde.
- Gene. 3. b. 19.
 Eph. 4. c. 28.
 † Oock uwe handen geerne stuert
 Totten wercke ende labuert ¹⁾
 Den cost helpt moeder winnen
 Behulpelijk wt minnen.
- Eph. 4. c. 29.
 * Int spreekken weest oock mee gheschiet
 Altijt op uwe woorden miet
 Ghelijck dat altesamen
 Goey kinderen betamen.
- Maer als ghy coemt tot v verstant
 Neemt een Testament in de hant
 Siet wat ons is ghelaten
 Van Christo, om te vaten.
- 2.Ti. 3. b. 16.
 † Want alle Schriftuer van den Heer
 Inghegeuen zijn nut tot Leer
 Tot onderwijs, tot straffen
 Tot boet, om recht te schaffen.
- Op dat een mensch volcomen sy
 Tot goey wercken gheschiedt daer by
 † Want Gods ghenaeij is voorhenen
 Heylsamelijck verschenen.
- Tit. 2. b. 11.
 Sy leert ons verloochen al
 Dongodtlijk wesen in dit dal
 Datmen swerelts lust mije
 En oprecht leeft daer bije.
- Deut. 8. a. 3.
 Mat. 4. a. 4.
 * De mensch leeft niet by tbroot alleen
 Maer by elck woort wt Godts mont reen
 Siet, dats der sielen spijs
 En leeft in soo een wijse.
- Plouier heeft zijne kinder teer
 Behaluen dit vermaent veel meer
 Als hy was int bereyden
 Om van aerden te scheyden.
- Souden wijt stellen al in sanck
 Thiedt soude vallen veel te lanck
 Dit is voor zijn cleyn wichten
 En om yeder te stichten. //

---

1) Labueren, arbeiden.

(I Hier vol-

Fol. 212 v°.

ghet een Testament, ge-

[n°. 1.]

schreuen van Gielis Bernaerts aen zijn
Huysrouwe, als hy inde gheuanckenisse
lach tot Antwerpen, daer hy om het
woort des Heeren is ghedoo-
det, In het Jaer.
1559 ¹⁾).

GHenade ende vrede moet by v, mijn lieue ende seer beminde Huysrouwe ende Suster inden Heere, vermenichfuldicht worden, * Want nae zijnder Goddelijcker cracht, al wat ons dient totten 2.Pe. 1. a. 3. leuen, ende der Godlijcker wandelinghe, die ons ghegheuen is door de kennisse, diens, die ons gheroepen heeft, door zijn heerlijcheyt ende cracht, door de welcke ons de grootste ende costelijckste Beloften ghegheuen zijn. Also mijn alderliefste, dat ghy door dat selue mede deelachtich zijt der Godlijcker natueren, ist dat ghy vliet de verghanckelijke lusten deser Werelt, gelijk ghy oock gedaen hebt, ende door het versaecken der seluigher, ende het aenemen der wedergeboorten, ende het gelooue, ende het bewijs der gehoorsaemhey, dwelcke ghy beweest in het doopsel, † in het Gal. 3. c. 27.

---

1) Gielis of Jelis Bernaerts, uit Holland (*Antwerpsch Archievenblad* IX, bl. 8) is te gelijk met Adriaen Pan, zie de aantekening op fol. 193 v°, 18 Juni 1559 te Antwerpen op den Steen met het zwaard geëxecuteerd. Ook hij liet geene goederen ter confisatie na. Terwijl de brief n°. 4, aan de broeders en zusters gericht, een en ander over zijne vangenschap, de foltering, die hij moest ondergaan, enz. vermeldt, zijn de drie eerste aan zijne huisvrouw, die hij alleen als zuster in 't geloof aanspreekt, gericht; 't zijn breedsprakige schriftuurlijke vermaningen en leeringen, over 't geheel innig gesteld: men zie echter ook het overzicht der bijbelsche geschiedenis op fol. 214—216. Niet onmogelijk, dat Gielis leeraar (te Gent) was, zie de aantekening op fol. 223 r°; ook de vermelding van de gemeente zonder vlek of rimpel, die anders, ook nog in dezen tijd (1559), geene breede plaats in den gedachtenkring van vele martelaars inneemt, en die van de drieëenheid, fol. 218 r°, kunnen daarop wijzen.

Die jaren 1559 en 1560 zijn voor de Doopsgezinden te Antwerpen een bange tijd geweest.

- 2.Pet. 1. a. 4. welcke ghy Christum aenghedaen hebt, ende daerdoor der † Godlijcker natueren deelachtich geworden zijt, ende dat en is niet gheschiet om de * wercken der gherechticheyts wille die ghy dedet, maer nae zijnder bermherticheit heeft hi v salich gemaect door
- Fol. 213 rº.* dat bat der wedergeboorten, ende vernieuwinge des hey//lighen Geests. So ghy hier in voort vaert totten eynde toe, ende lijtsaem weest in al dat v toecomt, so sult ghy beeruen dat v belooft is,
- Col. 1. a. 12. ende * prijst God ende danct hem hier af, van alle zijne heerlijke weldaden die v gheschiet zijn, ende ghebenedijt God den Vader door Jesum Christum, al is v nv druck toe gecomen door mijn afscheyt om des Heeren wille. Ende weet dat hy v nae zijn groote
- 1.Pet. 1. a. 3. bermherticheyt heeft † wedergebaert tot een leuende hope, door de verrijzenisse Jesu Christi vanden dooden, tot een onuerganckelijcke onbeuleckte, onuerderffelijcke erffnisse, die daer is behouden op v, ende alle die int selue gelooue staen, ghy die daer door de cracht Gods int geloue bewaert wort totter salicheyt, de welcke daer bereyt is, dat si ontdeect worde ter laetster tijt, in de welcke ghy v, mijn lieue ende beminde huysurouwe, verblijden sult, ghy die nv eenen cleynen tijt lanc, ist dat noot is, bedroeft wort in menigherley versoeckinge, want weet mijn alderliefste, dat wy in menigherley wijse versocht worden, op dat daer door openbaer soude worden, oft wy den Heere recht lief hebben. Aldus weest ghetrootst mijn alderliefste, al quaem v noch veel meer druck toe,
- Act. 14. d. 22. † want weet dat wy door veel druck ende lijdens moeten ingaen int rijke Gods. Ende gelijk Ecclesiasticus ooc seyt, int 2. Capit.
- Eccli. 2. a. 1. * Mijn sone, wilt ghy Godts dienaer wesen, so bereyt v tot aenuechtinge ende lijdet, als men v daer van locken wil, hout vast aen, en wijet niet, want gelijk het gout ende siluer door het vyer beproeft wort, also moeten de ghene die God lief hebben door het vier der tribulationen ondersocht ende beproeft worden. Maer mijn
- Jacob. 1. a. 2. alderliefste, gelijk als Jacobus schrijft int eerste: * Mijn lieue
- Fol. 213 vº.* Broeders // (schrijft hy) achtet voor enckel blijshappe, als ghy in menigherley becoringe valt, ende weet dat v beproefde gelooue verduldicheit werct, maer laet de verduldicheyt een volcomen were hebben, op dat ghy weest volcomen ende al geheel, ende dat v niet
- Luc. 21. c. 17. en ghebreke, want als wy in druck zijn, † dan is ons verduldicheyt ende lijtsaemheyt van noode. Aldus bidde ic v wt den gront mijns herten, ende wt het binnenste van mijnder sielen, dat ghy doch wilt ghetrootst zijn, ende met verduldicheyt ende lijtsaemheyt de beproeuinge ws geloofs openbaer laten worden, gelijc als Petrus
- 1.Pet. 1. a. 7. seyt, † op dat de beproeuinge ws gheloofs veel costelijcker beuonden worde, dan dat verganckelijcke gout, twelc doort vyer geproeft wort, tot lof, prijs ende eere, als nv Jesus Christus geopenbaert

sal worden, denwelcken ghy noyt en saecht (ende nochtans bemint hebt, aen den welcken ghy nv ooc gelooft ende nochtans niet en saecht, oft niet en siet, om des geloofs wille sult ghy v verblijden met onwtsprekelijke ende heerlijke blijschappe, ende het eynde ws geloofs daer afbrengen te weten, uwer sielen salicheyt) * Ende Apo. 21. a. 4. dan sal al het lijden, druc, versmaetheyt, veruolginge, suchten, weenen, clagen, een eynde hebben. Aldus weest getroost, ende siet dat dit lijden al vergaen moet, dat ons hier soude mogen geschieden, ende alle heerlijkheyt ende alle wellusticheyt deser werelt 1.Joan.2.b.18. moet ooc vergaen ende worden als niet, maer wilt altijts sien op de toecomende heerlijke Beloften, die ons ghedaen zijn, ende die ons (wy die daer geloouen, so wy † volstandich blijuen) ghegeuen Mt. 24. a. 13. sullen worden, * want hy getrouwe is diet belooft heeft, † want *Heb.10.c.23. de Heere en vertrect ¹⁾ zijn belofte niet: Maer zijt getroost, ende [†] 2. Pe. 3. a. 9. betrouwt op hem, want hy en sal v niet verlaten, ende † uwe // 1.Pet. 4. a. 7. sorge werpt op hem, want hy sorcht voor v, want hy is een God Fol. 214 r^v. vol van alder genaden, die v hier toe geroepen ende vercoren heeft, als Petrus verhaelt: Maer * de God alder genaden, die ons geroepen heeft tot zijn ewige heerlijkheyt, door Jesum Christum, die wil v, ghi die eenen cleynen tijt lijdt (hoort een cleynen tijt seyt hy) volmaect maken, stercken, becrachtigen ende beuestigen int gene dat ghy aengenomen hebt, te weten, het gelooue aen hem ende zijnen eenigen geboren Sone Jesum Christum onsen Heere, dien sy lof, prijs ende eere, van nv tot inder ewicheyt, Amen. 1.Pe. 5. b. 10.

¶ Nae alle hertelijke ende vriendelijke groetenisse aen v, mijn alderliefstē wtvercoren ende seer beminde Huysurouwe ende lieue Suster inden Heere, so heb ick uwen Brief ontfangen, inden welcken ghy my schrijft, als dat ic v een Testament soude schrijven, het welcke ick v niet weygheren en wil, indien my de Heere tijt geeft, want mocht ick v met mijnen bloede ghehelpen, ick soudet doen, ende nv en can ic v niet helpen, dan met mijn schrijven, ende dat al tot uwen trooste van my wt rechte Broederlijke liefde, ende wt den gront mijns herten ghedaen, ende wt der seluer meyninge dit te voleynden, so ick begonnen hebbe, door des Heeren hulpe ende ghenade. ¶ Soo weet mijn lieue Huysurouwe ende suster in den Heere, hoe dat God zijn † vole in voorleden Act. 7. c. 28. tijden besocht heeft, † doen sy in Egypten waren, inde slauernie † Exo. 2. a. 7. vanden Coninck Pharaο, den welcken sy dienen moesten ende dienstbaer waren ontrent vier hondert Jaer, ende doen hyse verlossen wilde, * so heeft hy haer Mosen verweert tot eenen Leydtsman, Exod. 3. a. 1. door den welcken hy haer verlost heeft wt de slauernye van Egyp- Act. 7. e. 35.

1) Talmen met, uitstellen.

- Fol. 214 v°.* ten, ende heeftse gheleyt door de // roode Zee, † ende de Coninc
 Exo. 14. c. 28. Pharao met alle zijn Heyr (daer mede dat hyse na iaechede) daer in
 verdroncken ende versmoort, ende te niet gebracht, ende haer wt
 Exo. 15. d. 22. zijnen handen verlost, ende zijn also inder † woestijnen gecomen,
 om voort te gaen na het lant dat haer beloofd was, ende de Heere
 Exo. 20. a. 1. God heeft haer * wetten ende zeden gegeuen, door Mosen haren
 Leytsman, als dat si daerna wandelen souden, maer si en zijn in
 zijn wetten niet gebleuen, waerom dat God toornich wert, ende
 Nu. 14. c. 21. † swoer in zijnder gramschap dat si tot zijnder rusten niet comen
 Psa. 95. b. 11. en souden, ouer welken swoer hy, dan ouer den ongeloouigen?
 Hebr. 3. b. 11. ende wy sien dat si daer niet in gecomen en zijn, ende dat om
 haers ongeloofs wille. Ende nv dit dus geschiet zijnde, so heeft de
 Jere. 31. d. 31. Heere door den Propheet gesproken ende geseyt: † Siet, de dagen
 Hebr. 8. a. 8. sullen comen (seyt de Heere) dat ic ouer dat huys Israel ende
 ouer dat huys Juda een nieu Testament volbrengen sal, niet na
 het Testament dat ic met haren vaderen gemaect hebbe inden
 daghen doen ickse met der hant nam, ende wt Egipten leyde, want
 sy en zijn in mijn Testament niet gebleuen. Daerom en heb ickse
 Heb. 8. b. 10. ooc niet meer geacht, seyt de Heere, * Want dat is het Testa-
 ment, dat ic den huyse Israel maken sal na dien daghe (seyt de
 Heb. 10. b. 16. Heere) † Ic sal mijn Wetten in haer sinnen geuen, ende salse in
 hare herten schrijuen, ende ic sal haer God zijn, ende sy sullen
 mijn volc zijn, ende een yegelijc en sal zijnen naesten niet meer
 leeren, noch tot zijnen broeder seggen: Bekent den Heere, want
 sy sullen my allen kennen vanden minsten tot den meesten, ende
 ic sal haerder ongerechtigheden ende sonden genadich zijn, al haer
 lieder ongerechtigheyt niet meer gedencken, welck Testament dat
 Hebr. 1. a. 2. hy nv in dese * laetste tijden geopenbaert heeft, gegeuen door
Fol. 215 r°. zij//nen Sone Jesum Christum onsen Heere, welke den rechten
 Moses is, die ons by der hant genomen heeft, ende wt Egipten
 geleyt heeft, daer in wy alle saten, ende dienden den helschen
 Hebr. 2. c. 15. Coninc Pharao, † onder den welken wy geuangen lagen door de
 sonden, van welken banden ende slauernije wy verlost zijn, door
 Gal. 3. b. 13. † Christum, die ons door zijnen doot ende wtstorten van zijnen
 bloede verlost, versoent ende beuriijt heeft voor den Helschen Co-
 ninc Pharao, den welken hy te niete gedaen ende versmoort heeft
 in zijnen bloede, met het welcke hy dat oude Testament veruult
 Mat. 5. b. 18. heeft, want het moeste al * veruult worden, wat inde Wet ende
 Luc. 24. d. 43. Propheten gheschreuen stont. So is dan de veruullinge geschiet,
 Heb. 9. b. 17. ende dat † nieuwe beuesticht met zijnen bloede, het welcke hy be-
 loeft hadde door de Propheten, als voren verhaelt, ende is ons
 Hebr. 2. a. 4. door den Euangelio vercondicht, ende met † toeekenen ende won-
 derdaden beuesticht van hem ende zijn heylige Apostolen, de

welcke hy na zijn verrijzenisse * wt gesonden heeft te prediken Mar. 16. b. 15.
 allen volcken, wie daer geloouen souden, gedoopt wesende, die Acto. 1. a. 8.
 souden salich zijn, ende † beual haer oock te leeren onderhouden, † Mat. 28. c. 19.
 al dat hy haer beuolen hadde. Ende nv, mijn alderliefste, wy dat
 volc zijn, dat † God voorsien hadde van swerelts begin, ende met Eph. 1. a. 4.
 ons een beter * Testament gemaect heeft, dan hy met Israel dede, Heb. 7. c. 21.
 want sy moesten dagelijcx offeren voor de sonden, daer mede sy
 noch niet en condon genoech doen. † Want Brantoffer ende Sond- Ps. 40. b. 7.
 offer en heeft hy niet gewilt, noch God en heeft dier ¹⁾ niet ge- Heb. 10. a. 5.
 lust, die inde Wet geoffert waren, maer doen sprac hy (te weten,
 Christus) Siet, O God, ic come om uwen wille te doen. Daer
 neemt hy dat eerste wech, om dat hy dat ander in setten soude,
 door // welcken wille wy gheheylicht zijn, door de offerhande des Fol. 215 v°.
 lichaems Jesu Christi eens geschiet. Ende een yegelijke Priester was
 doen ingeset, dat hy alle dage Godsdienst plegen soude, ende dic-
 wils eenderley offerhanden doen soude, hoe wel datse de sonden
 niet en condon afgenomen, maer dese (te weten, Christus) doen
 hy een offerhande voor de sonden geoffert hadde, die eewelike van
 weerden is, so is hy geseten aen de rechterhand Gods, ende wacht
 dat zijne † vianden tot een bancke zijnder voeten geset worden, Psa. 110. a. 2.
 want met een offerhande heeft hy inder eewicheyt voleynt die ge- Acto. 2. c. 22.
 heylicht worden, want dat getuycht de heyilige Geest ooc, want
 na dat hy geseyt hadde (gelijck daer geschreuen staet) * Dit is het Jere. 31. d. 31.
 Testament, dat ick met haer maken sal na dien dage, seyt de Heb. 10. d. 16.
 Heere: Ick sal mijn wet in haren sin geuen, ende in haer herten
 wil ickse scrijuen, ende haer sonden ende ongerechticheden en sal
 ic niet meer gedencken: Maer waer suleke vergeuinge is, daer en
 is geen offerhande meer voor de sonden, als Paulus scrijft.

Nv mijn lieue ende beminde Huysurouwe, hebben wy dan eenen
 † vrijen ende sekeren toeganck int Heylighe door het bloet Jesu, Heb. 10. b. 19.
 den welcken hy ons bereydt heeft tot eenen leuenden ende nieu-
 wen wech, door den Voorhanck, dat is, door zijn vleesch, ende
 hebben wy eenen ouersten Priester ouer dat huys Gods, dwelc is
 de Ghemeynte, de * welcke hy door zijn bloet ghereynicht heeft, Eph. 5. c. 26.
 als dat sy heylich soude zijn sonder rimpel ofte vleeke, aen het
 welcke ghi een lit zijt, want † sy is het lichaem Christi, ende wy Eph. 5. c. 30.
 de leden des seluen Lichaems, ende Christus het † Hooft ende Eph. 1. c. 22.
 Priester vanden huysse Gods, als verhaelt is. So mijn Alderliefste, Collo. 1. b. 18.
 wil daer neerstich by blijen, ende altijts * toe//gaen met warach- * Heb. 10. c. 22.
 tiger herten in een volcomen ghelouue, in onser herten † besprengt Fol. 216 v°.
 vander quader conscientie, ende onse lichaem wasschen met † suy- Exo. 24. a. 8.
 Eze. 36. c. 25.

1) God heeft daarvan, van de brandoffers en zondoffers, niet gelust.

- uere wateren, te weten, alle onreynicheyt der herten ende des vleeschs aflegghen, ende doen alle gherechticheyt ende heylicheyt, ende wilt vasthouden de belijdinghe der hopen onwanckelijck, want hy is ghetrouwe diese beloeft heeft, ende wilt doch v seluen altijts waernemen, dat bidde ick v mijn alderliefste, tot verweckinge der liefden ende der goeder wercken, Want ghy een kint des nieuwen Testaments zijt, schrijue ick v dit tot een Testament, na uwer begheerten aen my. So is nv mijn begheerte aen v mijn lieue Schaep, dat ghy zijt, van menschen veracht, maer van Godt wtuercoren ende tot zijnen Testamente geroepen, want hy ons het
- 1.Cor.11.c.29. Testament achter ghelaten heeft, op dat wy zijnen * doot daer door ghedencken soudent, te weten, de brekinghe des Broots, daer door
- Mat. 27. c. 26. bewijssende, dat hy voor ons gebroken is geweest aender † galghen des Cruycs, ende dat wy daer door oock gedachtich soudent wesen,
- Luc. 1. f. 69. als dat wy door hem * verlost zijn wt de hant onser vianden, ende dit heeft hy ons na gelaten tot een ewich Testament, te onderhouden, gelijk den kinderen Israels beuoolen was, het † Paeschlam te eten, iaerlijcx te onderhouden tot een ghedachtenisse, als
- Exo. 12. a. 2. dat sy doen verlost waren vanden Coninck Pharao, ende dat was al een Figueren ende schaduwe, van het welcke wy nv het ware wesen hebben, ende in de rechte onderhoudinge onser verlossinge,
- Joan. 1. c. 29. door het rechte † paeschlam Christus, ende ghemeynschap, daer in
- 1.Cor. 5. a. 6. staet ghy ymmers begrepen, want het niet lange geleden en is,
- Fol. 216 v°. dat wijt onder den an//deren bewesen, door het breken des broots ende het drincken des wijns, als dat ghy des nieuwen Testaments deelachtich zijt, ende alle de heerlijcke beloften, die den kinderen des nieuwen Testaments toegheseyt zijn. Soo is dat nv mijn bede,
- Mat. 24. c. 13. dat ghy v daer trouwelijcken in hout * tot den eynde, op dat ghy
- † Apo. 21. b. 7. alle de beloften beeruen muecht, want † de verwinnende salt al
- † Apo. 3. c. 21. besitten. Want † wie verwint, die sal met mi op mijnen stoel sitten
- * Apo. 3. a. 5. ten * Wie verwint die sal met witte cleederen geleet worden, wie verwint, die sal ic inden Hemel belijden voor mijnen Vader, ende zijnen naem int boec des leuens schrijuen, Ende meer ander schoone beloften, so ghy wel weet dat alle verwinners toegheseyt is.
- Apo. 20. b. 10. Aldus mijn alderliefste, siet dat ghy † getrouwe blijft, want ghy zijt wech ¹⁾ inder Woestijnen, waer ghy noch beproeft moet wesen,
- Exo. 17. a. 2. gelijk † Israel inder Woestijnen beproeft was veertich Jaer lanck,
- Deu. 13. a. 3. op dat God daer door openbaer maken soude, wat sy in haer herten hadden, so weet dat si alle verghaen zijn, die daer niet volherdich en bleuen, ende en hebben de Belofte niet mueghen beeruen,
- Hebr. 8. a. 6. ghelijck voren verhaelt is. * Maer nv wy een beter Testament

1) Zoo alle uitgaven. In en na het Groot Offerboek van 1615 steeds: »noch».

hebben, dat eewich van weerden is, ende niet als Israel, † een 2.Cor. 3. a. 3.
 Wet in steenen tafelen gheschreuen, maer inde Tafelen onser her-
 ten. Alsoo mijn alderliefste, nv wy een beter Testament hebben,
 soo wilt beter daer in wandelen, ende int gelooue vast bliuen, ende
 dat openbaer laten worden door de vruchten des geloofs, ende de
 Wet die nv in uwer herten geschreuen is, door den Gheest Godts,
 laet die wt v gelesen worden, ende dat doort volbrengen der * wer- Gal. 5. c. 22.
 ken des Geests, ende dat ghy so eenen Brief Christi wesen muecht,
 die by al//le gelesen mach worden, dien ghy openbaer zijt, als *Fol. 217ro.*
 Paulus getuycht van die van Corinthen: Als dat sy eenen Brief
 Christi waren, door haren dienst daer toe bereyt, niet met inct
 gheschreuen, maer met den Gheest des leuendighen Gods, niet in
 steenen Tafelen, mer in vleeschelijke Tafelen, in haerder herten,
 want Christus seyt ooc: † Laet v licht bernen voor de menschen, Mat. 5. b. 16.
 op dat sy uwe goede wercken sien moegen, ende uwen Vader prij-
 sen. Want so wy nv een nieu Testament hebben, gegeuen door
 Christum, die onse Leytsman is ende Wetgeuer, * zijn geboden Mat. 19. c. 17.
 moeten wy houden, † hem moeten wy na volghen (gelijk als ick †Joan. 12. c. 26.
 v wel gheschreuen hebbe inde ander twee brieuen) zijn beelde
 moeten wy wt drucken, gelijk des Vaders Beelde door hem wt-
 gedruket is, gelijk hy tot Philippo seyde: † Philippe, wie my Joan. 14. a. 10.
 siet, die siet mijnen Vader, hoe segt ghy dan: Toont ons den
 Vader? En gelooft ghy niet, dat ick inden Vader, ende de Vader
 in my is? De woorden die ick tot v spreke, die en spreke ick
 niet, maer die Vader die in my is, want die doet de wercken.

Nv mijn alderliefste, nv ghy door Gods ghenade ghehoort hebt
 het Euangelium, * dwelek ghepredickt is in alle die Werelt, ende Rom. 10. c. 18.
 ghelooft aen het selue, ende het selue ghehoorsaem gheweest hebt, 1.Tim. 3. b. 15.
 ende noch zijt (so ick verhope door des Heeren ghenade) † Chris- Gala. 3. c. 27.
 tum aenghedaen hebt, soo laet hem nv door v wt wesen ghe-
 druckt, ghelijck des Vaders beelde door Christum wt ghedruckt is,
 door † woorden ende wonder wercken, also ghy nv oock altijts Luc. 24. b. 18.
 hem wt druct door een reyne Christelijke wandelinghe, ende also
 Christum recht nae volget, want hy den rechten Moses is, die ons
 voorge//ghaen is, volcht hem vromelijck na, wat v ontmoet in dese *Fol. 217vo.*
 woestijne, † tsy druck ofte ongemack, lijden ofte veruolginghe, 2.Cor. 4. a. 8.
 hebt goeden moet, Christus is voor ¹⁾, volcht hem vrijmoedich na, Heb. 11. f. 37.
 want den † knecht en mach niet beter dan zijn Heere wesen, noch Mat. 10. c. 24.
 den Discipel bouen zijnen meester, noch die vrouwe bouen haren Luc. 6. d. 40.
 man, noch het ioncwijf bouen haer vrouwe: Maer het sal den
 knecht ghenoech zijn dat hy is ghelijck zijn Heere, den Discipel

1) In alle uitgaven: »(ons) voor'', »voorgegaan''. Ook, weêr bij Bernaerts, fol. 317 vo.

als zijn meester, de vrouwe als haren man, die maerte ¹⁾ als haer vrouwe.

Aldus lieue suster inden Heere, weset getroost, ende meret de
 Jaco. 5. b. 10. lanckmoedicheyte ende verduldicheyte Christi aen, * ende alle vrome
 ghetuyghen, die van den beghinne tot noch toe Christum na ghe-
 Esa. 49. b. 15. uolcht hebben, ende hy en heeftse niet † onghetroost ghelaten,
 noch ons, die hier om het selue ghetuygenisse sitten, niet onghe-
 2.Cor. 1. a. 5. troost en laet, * maer wonderlijcken troost ende sterct, door die
 cracht des heyiligen Geestes, dies moet hem eewelijck lof gheschien.
 1.Tes. 5. b. 17. Aldus hebt goeden moet, † hout vaste aen met bidden ende
 smeecken, ende bewijst alsoo, dat ghy een kint des nieuwen Tes-
 Heb. 8. b. 10. taments zijt, dat die Wet des Heeren in uwe * herte gheschreuen
 is, ende alsoo ghelesen wort: Waertoe v sterke die bermhertighe
 Vader, door zijnen Soone, ende die cracht zijns heylighen Gheests.
 Hier mede wil ic v mijn lieue Huysrouwe den Heere beuelen
 Act. 20. d. 32. (want ick niet meer Pappier en hadde) * ende het

woort zijnder genaden. Gescreuen
 wt mijnder banden des
 maendaechs. By my
 Gielis Bernaerts
 uwen lieuen
 Man. //

Fol. 218 r°.
[n°. 2.]

G Hier volghet noch een-
 nen Brief, de welcke Gielis Bernaerts,
 gheschreuen heeft aan zijn
 Huysrou.

Col. 1. a. 3. * GENade ende vrede van God den Vader, die ons geschiet is
 † Joa. 1. b. 17. † door Jesum Christum zijnen eenigen ghebooren Soone onsen
 Heere, den seluen wil v troosten in al uwen druck, door die cracht
 zijns Heylighen Gheestes, welcken Gheest een Trooster alder be-
 druckter is, den welcken ons vanden Vader door Jesum Christum
 Esa. 30. d. 20. zijnen Soone ghesonden is tot een † Leermeyster alder ghelooui-
 2.Cor. 7. a. 9. gher, ende een Trooster alder bedrucker, die daer in * godlicke
 droefheyt zijn weleke droefheyt tot salicheyt werct. Desen selui-
 ghen eenigen, onghedeelden, onueranderlijcken, eewigen, almachtig-

---

1) Zoo alle uitgaven. Maerte of marte is eene uitdrukking voor »dienstmaagd'', die in de 17de eeuw in onbruik is gekomen. Van Braght, hij het eerst, zet dan ook hier »dienstmaegt'' in plaats daarvan.

ghen, stercken Godt, in drie namen wt gesproocken, te weten: † Vader, Soone, Heylighe Gheest, int wesen ¹⁾, ende als Joannes Mat. 28. c. 19. in den eersten brief int vijfde staet: * Drie zijnder die daer ghe- 1. Joa. 5. a. 7. tuygenis gheuen in den Hemel: De Vader, dat Woort ende den heyiligen Geest: Ende dese drie zijn een, Dese wil uwen trooster wesen totten eynde toe, dat bidde ic hem wt den gront mijns herten, door zijnen lieuen Sone Jesum Christum, onsen Heere, Amen.

¶ Nae alle hertelijcke ende Vriendelijcke groetenisse aen v gescreuen, mijn alderliefstste ende beminde huysurou ende suster inden Heere, die ick * lief hebbe als mijn eyghen siele, na den gheest Ephe. 5. c. 28. ende vleysch, want ghy * vleysch van mijnen vleysche zijt, ende Gen. 2. c. 24. ick met v, soo en can ick niet laten (als ick aenmercke v droef- Ephe. 5. c. 31. heyt) noch versuymen v al/tijt te trosten met mijn scrijuen, so Fol. 218 v°. lange als ic tijt hebbe. Ende weet mijn alderliefstste, hoe dat my het afscheyden van v ooc wel swaer valt, mer ic trooste mi met des Heeren woort als dat hy geseyt heeft, † dattet al gehaet ende Luc. 14. d. 25. gelaten moet zijn: Vader, moeder, wijf, kinderen, ende die zijn cruyce niet daghelijcx op en neemt, dat die zijn discipel niet zijn en mach: Ende als ick oock aenmercke, dat die vereenighinghe des vleesch niet eewich staen en mach, die wy metten anderen gemaect hadden, ende nv het afscheyden nae des Heeren wille Mat. 6. b. 18. aldus geschiet, so gae ick mijnen wille daer in te buyten ²⁾, ende stelle my inden wille des Heeren, also ghy ooc mijn Alderliefstste, dat bidde ick v, geeft v seluen den Heere ouer, want hy is v leuen ende v steruen, als Rom. 14. staet. Leuen wy, soo leuen wy den Rom. 14. a. 8. Heere, steruen wy, soo steruen wy den Heere, want wy zijn des Heeren: Ende als ick aenmercke, mijn alderliefstste, de eenicheyt daer wy noch in staen, te weten, in dat gheestelijke lichaem 1. Co. 12. b. 13. Christi, want wy te samen door eenen Gheest tot een Lichaem ghedoopt zijn, dan verblijde ick my, dat ghy in die ghemeynschap oock met my staet, ende deelachtich zijt geworden der * Godtlij- 2. Pet. 1. a. 4. ker natueren: † Jae rancken aenden wijnstock, twelck is Christus: † Joa. 15. a. 2. † Schapen vanden rechten Herder: * Kinderen der beloften, ge- † Joa. 10. a. 11. booren vander vrijer ³⁾: Erfachtich int rijke Gods, met Christus * Gal. 4. c. 23. int Rijke zijns Vaders, want wy door hem wt Godt † gebooren 1. Pet. 1. c. 23. zijn, door dat onuerganckelieke saet, door † twoort der waerheyt, Jaco. 1. b. 18. dwelck hy is: want hy is dat Woordt des Vaders, ende het

1) Heeft hier in 't origineel gestaan: »één in 't wezen"? Alle uitgaven hebben 't echter zonder »één"; ook Van Braght. Zie de aantekeningen op fol. 137 r° en 142 v°.

2) Ik verloochen mij, geef mijn wil prijs.

3) In alle uitgaven. »Kinderen van de vrije" heeten in den hier bedoelden tekst, Gal. 4: 23, de Christenen = geloovigen; de Joden »kinderen der dienstbare".

- Joa. 1. b. 14. † Woordt is vleysch geworden, door welke Woordt ende Geest
 Ephe. 5. c. 30. wy tot deser gemeynschap ghecomen zijn, ende * vleysch van
Fol. 219ro zij//nen vleysche geworden zijn, ende been van zijnen beene, ende
 leden van zijn lichaem zijn, te weten van zijnder Ghemeynten
 Col. 1. b. 18. † vande welke hy het Hooft is, Ende als ick dit in sie, dat ghy
 met my hierin staet, soo verblijde ick my, alsoo ghy oock mijn
 alderliefste, dat bidde ick v, want dese eenicheyt sal eewich staende
 bliuen, so wy hem getrouwe bliuen, met dien wy hier in veree-
 nicht staen, ende niet en boeleeren, ende soo sullen wy hier na
 tsamen ghenieten alle die Heerlijke goeden met hem in zijns
 Mt. 13. e. 43. † Vaders rijke: Maer weet mijn lieue schaep (dat ghy zijt) hoe
 Phil. 2. a. 6. dat † Christus, doen hy die heerlijkheyt zijns Vaders verlaten
 hadde, ende op der aerden quam, dat hijt wederom door veel
 Luc. 24. c. 25. * drux ende lijdens heeft moeten innemen, ende hy † die het
 † Eph. 5. c. 23. Hooft is, ende wy de leden, is hy also voor ¹⁾, de leden moeten
 Joa. 14. a. 6. volgen, ende daer en is mer eenen † wech, ende een duere, alsoo
 die leden moeten volgen door den seluen, het lichaem en mach
 niet gedeelt inden huysse gaen: Alsoo mijn Alderliefste, willen wy
 die leden zijn met het hooft, te weten, met Christo int huys zijns
 Vaders comen, ende die heerlicke goeden ghenieten, wy moeten
 den seluen wech in, ende ghenieten al dat ons ontmoeten mach,
 2.Tim. 2. b. 12. † want willen wy mede heerschappye hebben, wy moeten mede
 * Ro. 8. b. 17. lijden: * Sijn wy dan kinderen, so zijn wy oock erfgenamen, te
 weten: Gods erfghenamen ende mede erfghenamen Christi, ist dat
 wy anders met hem lijden, op dat wi oock met hem totter heer-
 lijckheyt verheuen moeghen worden: want ick houde, dattet lijden
 van deser tijt niet te gelijcken en is by die heerlicheyt die aen
 Joa. 16. b. 20. ons geopenbaert sal worden. Ende Christus seyt ooc: † Voorwaer,
Fol. 219vo voorwaer segghe ick v, ghy sult weenen ende huylen, // ende die
 werelt sal haer verblijden, maer ghy sult trueren ende droeuich
 Esa. 26. c. 17. zijn, nochtans sal v droefheyt in blijchap verandert worden. * Want
 wanneer een vrouwe baert, so heeft sy droefheyt, om dat haer vre
 ghecomen is, maer als sy dat kint gebaert heeft, so en gedenet sy
 niet meer op den ancxt, om der blijchappen wille, datter een
 mensche ter werelt geboren is. Aldus mijn alderliefste, neemt hier
 aen de woorden Christi een exempelp, als dattet met ons soo wesen
 moet, tot dat wy Christum gebaert hebben.
- Aldus mijn alderliefste, merckt de schrift wel aen, hoe dat sy
 altijt spreek van druck ende lijden in desen tegenwoordigen tijt,
 Mat. 5. a. 4. ende daer staet altijt troost by, gelijc als hy seyt: † Salich zijt
 ghy die bedroeft zijt, want ghi sult vertroost worden. Ende we-

---

1) Zie de aantekening op fol. 217vo.

derom: * In de werelt sult ghy druck hebben, maer en vreest * Joa. 16. d. 33.
 niet, ick hebbe de werelt verwonnen. Wederom seyt hy: † En Joa. 14. b. 18.
 vreest niet, ic en sal u geen weesen laten. Ende gelijc als hy oock
 door den Propheet Esaias seyt: † Mach een moeder haer kint ver- Esa. 49. b. 15.
 geten? ia al waert dat zijt dede, so dat sy den soon haers buyex
 vergate, so en sal ick v niet vergheten. † Aldus mijn alderliefste, 1. Tes. 4. b. 18.
 weest doch ghetroot met dese woorden, ende met alle die heer-
 lijcke goeden, die ghy † deelachtich zijt geworden door tgeloooue, 2. Pet. 1. a. 4.
 ende voor dat ghy nv weent in desen tijt, het welcke v niet en
 behoort te * verwonderen, want ghy ymmers wel weet, dat ons 1. Pet. 4. b. 12.
 hier in desen tijt anders niet toegeseyt en is dan druck, lijden,
 veruolginge ende weeninge, maer daer staet: * Salich zijt ghy die Luce. 6. c. 22.
 hier weent, want ghy sult noch lacchen, Wee v ghy die hier
 lacht, want ghy sult weenen. Aldus ist beter hier te weenen, dan 2. Co. 4. b. 17.
 hier nae, want den † tijt die toecomende is, die sal ee//wich due- Fol. 220ro.
 ren, ende dat nv voorhanden is, dat moet haest vergaen. Aldus
 mijn alderliefste, * werpt uwe sorge opten Heere, want hy sorch 1. Pet. 4. a. 7.
 voor v, ende weest † gesteret met alder cracht, nae zijnder heer- † Coll. 1. b. 11.
 lijcker macht, in alder lijdtzaamheyt ende lanemoedicheyt met
 vruechden, ende segt altijt danc den Vader, die ons weerdich ge-
 maect heeft totter erffenisse der heylighen int licht, den welcken
 ons verlost heeft van der macht der duysternissen, door zijnen be-
 minden sone Jesum Christum onsen Heere, den welcken sy lof,
 prijs ende eere, van nv tot inder eewicheyt, Amen.

Hier mede wil ick v mijn Alderliefste huysurouwe van my uwen
 getrouwen man * den Heere beuolen hebben, ende den woorden Act. 20. d. 32.
 zijnder genaden, Amen. Die Heere stercke ende becrachtighe v
 door zijnen Gheest, op dat ghy * behouden muecht, dat ghi hebt Apo. 2. c. 25.
 tot den eynde toe, ende soo die Croone des Leuens ontfanghen,
 ende verwacht met lijdtzaamheyt den tijt uwer verlossinghe. * De Joa. 14. c. 28.
 vrede des Heeren sy met v, ende met alle Phil. 4. a. 7.

den ghenen die den Heere vree-
 sen ende liefhebben, ende
 zijne gheboden
 houden.
 AMEN.

(I Noch eenen Brief van

[n°. 3.]

Gielis Bernaerts, aen zijn
 Huysurouwe.

Die ghenade ende vrede van God den Vader, ende die ver- Col. 1. a. 3.

- 1.Co. 12. b. 13. dienste ons Heeren Jesu Christi, ende die ghemeynschap des heyligen Geests, † door welcken Gheest wy tsamen // tot een lichaem
Fol. 220 v°.
 Eph. 5. c. 23. gedoopt zijn, van het welcke Christus het hooft is, † ende wy de leden onder malcanderen, vleysch van zijnen vleysche, ende been van zijnen beene, ende hi is zijns lichaems Salichmaker, ende geen
 Mat. 16. c. 18 † poorten der hellen en mogent verweldigen nochte tegen staen, soo
 Eph. 4. b. 16. wy vast inder * liefden onder malcanderen geknocht bliuen, ende ons niet en laten verleyden, maer vast houden het gelooue in
 Heb. 12. c. 15. Christo Jesu, † ende der genaden niet versuymelijck wesen, die ons van God geschiet is door Christum Jesum zijnen eenigen gebooren sone onsen Heere, den welcken si † lof, prijs, eere ende dancksegginge van nv tot in der eewicheyt, Amen.

- ¶ Na alle hertelijcke groetenisse geschreuen aen v mijn be-minde huysurouwe ende Suster in den Heere, den welcken ick nv ontroof ben door die banden, daer ic in sittende ben, om het getuychenisse ons Heeren Jesu Christi, ende het gelooue in God, het welcke ick hoepe met mijnen bloede ende doot te besegelen,
 Apo. 14. b. 13. ende also inde * ruste te gaen by allen Heyligen Godts onder den
 † Apo. 6. a. 9. † Altaer, welcke Altaer is Christus, ende also alle mijne medebroederen ende susteren verbeyden, waer wy dan tsamen vergaderen sullen, ende bliuen van eewicheyt tot eewicheyt, ende alsoo in vruechden zijn eewelije, waer van geen scheyden meer en sal gehoort wesen, maer wy sullen in der eewicheyt met God ende
 Apo. 21. a. 4. den Lamme ende alle heyligen regneren, † daer en sal geen suchten noch weenen meer gehoort zijn, maer alle tranen sullen dan
 Joa. 16. c. 20. van onsen oogen gewasschen worden, onsen * druc sal in vruechde ende blijchap verandert worden, ons weenen in lacchen, ons scheyden in een eewich vergaderen, daer niet dan vruecht ende blij-
 1.Cor. 2. a. 9. *Fol. 221 r°.* schap zijn en sal: Want noyt * oogen en hebbent ge//sien ende noyt ooren en hebbent gehoort, noch het en is noyt in smenschen herte gecomen, dat God bereyt heeft voor zijn wtuercooren, maer
 1.Cor. 2. b. 10. † God heuet ons geopenbaert door zijnen geest, Daerom laet ons goeden moet hebben, ende verduldich inden druc wesen, want ¹⁾
 Act. 14. d. 22. wetende dat wy door veel * drucx ende veel lijdens moeten ingaen
 1.Tes. 5. b. 17. int rijke der hemelen, ende laet ons altijt † gestadich wesen inden
 Rom. 12. b. 12. gebede, ende vast aen houden met * bidden ende smeeken in den
 * Eph. 6. c. 18. geest, dat hi ons altijt troosten, stereken, ende becrachtigen wil, op dat wy altijt volherdich moghen wesen, in alle den druc ende lijden, dat ons soude mogen ontmoeten, in welke lijden hy ons
 2.Cor. 1. a. 5. niet ongetroost en sal laten, * want gelijk het lijden Christi veel ouer ons coemt, also coemt ons veel troost door Christum. Nv

1) In alle uitgaven. »Want» zou bij overbrenging in ons taalgebruik wegvallen.

mijn alderliefste, wy moegen wel getroost wesen, ende goeden moet hebben, ende vrolijk inder hope wesen, dat wy sulcke heerlijke beloften vereregen hebben, ende sulc een ongehoopde salicheyt verwachten: * Want wy die voortijts verre waren, zijn nv na by gecomen, ia wy die voortijts gasten ende vreemdelingen waren, zijn nv borgers geworden metten huysgenooten Gods, getimmerd op den gront der Apostolen ende Propheten, daer Jesus den hoecsteen af is, ende zijn also tsamen op getimmerd tot eenen heyligen Tempel, gelijk als Petrus seyt: * Ghy als de leuende steenen, timmert v op tot een gheestelijk huys, om te offeren geestelijke offerhanden door Jesum Christum, die Gode aenghenaem zijn, * want hy ons bemint heeft, ende heeft ons gewasschen van onsen sonden in zijnen bloede, ende heeft ons tot Coningen ende Priesteren ghemaeckt Gode ende zijnen Vader, gelijk als Petrus ooc schrijft in zijnen eer//sten Brief int tweede Capittel: * Maer ghy zijt dat wtuercoren geslachte, dat Conincklijke Priesterschap, dat heylich volc, dat volck des eygdoms, op dat ghy sout vercondighen de duechden van den genen, die v gheroepen heeft wt der duysternisse tot zijnen onuerghanckelijken lichte, * ghy die in voorleden tijden gheen Volck en waert, maer nv Godts volck zijt, ende zijt geweest, ouer die welcke dat God hem niet en ontfermde, maer nv heeft hy uwer ontfermt, want dit moeten wy weten, dat wy * sonder Godt inde werelt gheweest hebben, doen wy dienden de wellusten ons vleys, ende wandelden nae den loop deser werelt, ende waren haer vriend, ia dat meer is, van haer ghepresen, maer (ocharme) van Godt veracht, want ghelijc als Jacobus seyt: * Wie sWerelts vriend wil wesen, die sal Godts vrient zijn, ende doen waren wy van de ghene die God niet en ontfermde, want ghelijc als Christus seyt: * Ghy en moecht gheen twee Heeren te passe ¹⁾ dienen, den eenen moet ghy haten, ende den anderen beminnen. Ende als wy ons † afscheyt maecken metter werelt, ende ons eyghen leuen versaken, † niet meer na den wille ons vleysch te leuen, maer nae den wille Gods leuen, soo wil hy onser dan ontfermen, ende ons * keeren vander lueghen totter waerheyt, vander duysternisse totten lichte, van den Afgoden dienst tot den Leuendighen Gods dienst, ende dan, wy * die geen volck en waren, werden Gods volck, ende moeghen dan vercondighen alle die duechden ende Heerlijke weldaden, die de Heere ons bewesen heeft, ende tot zijne kinderen aenghenomen heeft, want tot sulcken volck ist, dat die Apostel Petrus geschre//uen heeft, die daer alsoo omme gekeert waren, ende verandert in een nieu wesen des leuens: Ghy

Eph. 2. b. 12.

1.Pet. 2. a. 5.

Apoc. 1. a. 6.

Fol. 221 v°.

1.Pet. 2. a. 9.

Ozee. 2. a. 1.

Eph. 2. b. 11.

Jaco. 4. a. 4.

Mat. 6. c. 14.

Apo. 18. a. 4.

1.Pet. 4. a. 2.

Eph. 4. c. 25.

1.Pet. 2. b. 10.

Fol. 222 r°.

1) Te zamen, bijeengevoegd.

- zijt dat wtuercooren geslachte, &c. Ende meret mijn beminde, hoe
- 1.Pet. 1. a. 1. dat hy int beghintsel zijnen Brief beghint, als tot een volck, * die alomme verstroyt waren om het ghelooue in Christo Jesu, soo en
- Mat. 10. b. 17. macht ons nv oock niet verwonderen, al ist dat wy oock † veriaecht, verstroyt, gheuanghen ende ghedoot worden, want soo ghy
- Mat. 5. a. 12. hoort ende lesen moecht, † het heeft soo van den beginne ghe-
- 2.Co. 6. b. 14. weest, ende sal totten eynde soo bliuen, want die duysternisse en
- Joa. 3. c. 20. vermach ¹⁾ het licht niet.
- 4.Es. 16. g. 76. Nv mijn Alderliefste, laet ons niet vreesen, * Godt is onsen
- + Ro. 8. d. 31. Leytsman, ende is † God met ons, wie is teghen ons? Die oock zijnen eenighen Sonc niet ghespaert en heeft, maer heeft hem voor ons allen ghegheuen, hoe en soude hi ons niet alle dinck met hem ghegheuen hebben, Godt ist die rechtueerdich maect, wie wil verdoemen, want Christus ist die gestoruen is, ia veel meer die op verweckt is, ende ter rechterhandt Godts is, ende voor ons bidt. Na dien wy sulcx weten, iae dat meer is, dat hy ons bewaert als
- Sach. 2. a. 8. den * appel zijnder ooghen, ende heeft geseyt: Ick en † sal v
- + Heb. 13. a. 5. niet verlaten noch versuymen, sodat wy deruen segghen: † Die
- + Ps. 118. a. 6. Heere is mijn Hulper, ick en sal niet vreesen wat my die mensche
- Mat. 10. c. 28. doen sal, ende ghelijck hy ons oock vermaent heeft, * dat wy haer niet vresen en souden, diet lichaem moeghen dooden, want sy daer nae gheen macht meer en hebben, maer laet ons hem vreesen, die macht heeft siele ende lijf in die helle te werpen. Ghe-
- Esa. 51. b. 12. lijck als hy oock door den Propheet seyt: * Wie zijt ghy dat ghy
- Fol. 222 v°. v voor de menschen veruaert, ofte voor der // menschen kinderen, die doch als hoy vergaen moeten.

- Aldus mijn alderliefste, en wilt niet vresen voor tghene dat v noch soude moeghen ontmoeten, noch en wilt niet onghetroost bliuen, maer weest ghetroost buyten banden, ende weest * verduldich in den druck, ghelijck ick door des Heeren hulpe in mijnen banden ben, ende laet ons vast int ghelooue ende inder liefden
- Rom. 12. b. 12. bliuen, ende metten heylighen Paulo segghen: † Wie mach ons scheyden van die liefde Godts? druck, noch anext, noch hunger,
- Rom. 8. d. 35. noch perijckel, oft Sweert, want gelijk als geschreuen staet: * Om
- Psa. 44. e. 23. uwen wille worden wy alle den dach gedoodt, want wy zijn gereeckent als schapen die totter doot geschiet zijn, maer in alle dese verwinnen wy veer om zijnen wille, die ons lief gehadt heeft. Aldus mijn alderliefste, hebt goeden moet, ende weest getroost ende lijdt saem in alle uwen druck, ende staet vast int ghelooue,
- Mat. 24. b. 13. * volherdich totten eynde, op dat, gelijc wy nv door veel druck

---

1) Iemand vermogen = iemand mogen lijden, kunnen uitstaan.

ende lijdens van den anderen ghescheyden zijn ¹⁾, inden † dach der 1.Tes. 4. b. 17.
verrijsenisse malcander mogen ontmoeten, ende also eewelijck met-
ten anderen in vruechde zijn, ende metten Heere ende alle Hey-
lighen ende alle Engelen Godts regneren van eewicheyt tot eewic-
heyt, Amen. Hier toe stercke v ende my, met alle die den Heere
lief hebben ende zijn gheboden houden, die almachtige Godt ende
Vader ons Heeren Jesu Christi, door die cracht zijns Heylighen

Gheestes, Amen, * Hier mede blijft den Heere beuolen, Act. 20. d. 32.

ende het Woort zijnder ghenaden,

Amen. De vrede

des Heeren sy

met v. //

¶ Hier volgt noch eenen

Fol. 223 r°.

brief, de welcke Gielis Bernaerts geschre-

[n°. 4.]

uen heeft aen de broeders ende sus-

ters, na dat hy verwe-

sen was.

GENade ende vrede van God onsen hemelschen Vader, ende Col. 1. a. 3.
zijnen Sone Jesu Christo onsen Heere, * die hem seluen ouergheghe- Gala. 1. a. 4.
uen heeft voor onse sonden, op dat hy ons verlossen soude van dese
tegenwoordige erge werelt nae den wille Gods zijns Vaders, hem sy
* lof, prijs, eere ende dansegginge van nv tot inder eewicheyt, Amen. Apo. 5. b. 13.

¶ Nv mijn alderliefste huysurou ende suster inden Heere, ende
alle lieue broeders ende susters der G. tot Gh. ²⁾. Soo heeft mijn
herte noch genegen geweest (na mijn sententie, dat ick verordeelt
was totter doot) een weynich aen v lieden, ende mijn beminde
huysurouwe (de welcke ick v lieden nv beuele, ende den woorde
Gods) te schrijuen, wt rechten genegen gemoede, ende * rechte 1.Pe. 1. d. 22.
ongueynsde broederlijke liefde, die ick totter doot toe tot v lie-
den alle hebbe. So is mijn broederlijke vermaninge ende scrijuen
tot v lieden alle, als dat ghy lieden niet * vresen en sout voor die Mat. 10. d. 28.
het lichaem mogen dooden, want si daerna geen macht meer en
hebben, Ende als Petrus seyt: * En vreest niet voor haer drey- 1.Pe. 3. b. 14.
ghen, noch en verschriet v niet, op dat ghy niet verstoort en
wort, maer heylicht Godt den Heere in uwer herten. Ende ghe-
lijck als hy noch seyt (lieue broeders ende susters in den Heere)

1) »Wij" wordt hier, anders dan onze schrijfwijze meëbrengt, niet herhaald.

2) »Der Gemeente tot Ghent". Hij kan wel daar gevestigd zijn geweest, en dan zeker als leeraar (zie de aantekening op fol. 224 v° en vooral de uitdrukking »dienaar" op fol. 226 r°): al is hij te Antwerpen gevangen genomen.

1. Pe. 4. b. 12. * En verwondert v niet, als ghy door het vyer ondersocht wort,
Fol. 223 vº. recht oft v wat nieuws geschiede, maer // verblijt v daer in, dat
 ghy deelachtich zijt gheworden des lijdens Christi, op dat ghy in-
 den dach zijnder openbaringhe ende heerlijkheyt groote vruecht
 ende blijchap hebben muecht, te recht heeft den Apostel ons
- Mat. 5. b. 12. daer in vermaent, dat wy ons * verblijden souden, want ick macht
 nv metter waerheydt scrijuen, want het is my nv al ontmoet, son-
 der de doodt, maer het oordeel is ouer my gegaen: Ten eersten
 hadde ic groote vruecht na den Gheest, als ick in banden ouer
- Gala. 5. b. 17. gheleuert was, hoe wel dat het * vleesch veel gedachten ende ge-
 peynsen ouer quam, so was ic na den geest verblijt, dat ick daer
- Acto. 5. e. 42. toe van Godt wtuercooren was, † om voor zijnen naem te lijden.
 Ende ten tweeden als ick het ghelooue voor de Ouericheyt bele-
2. Tim. 4. b. 17. den hadde, ende doen seere gepijnicht was, ende * geuoelde dat
 God met my was, want hy gaf sulcken cracht, so wat lijden ende
 tormenten dat sy my deden, soo en creghen sy niet wt mijnen
 mont, dan dat tot des Heeren prijs diende, ende tot mijnder salic-
 heyt, waer om dat sy toornich waren, ende vraechden, oft ick noch
 niet seggen en wilde, want (seyden sy) wy hebben macht v alle
 daeghe aldus te pijnighen. Ick seyde: Het lichaem is te voren ¹⁾,
- Jer. 26. b. 14. * doeter mede dat v lieden belieft. Ende als dit al geschiet was,
 doen was mijn vruecht noch veel meerder, doen en conste ic des
- Ecc. 43. d. 43. * Heeren lof niet wtsprecken, nochte hem niet te vollen ghedanc-
 Act. 5. e. 42. ken van zijnder genaden die hy my ghaf, dat ick † weerdich was
 om voor zijnen name te lijden, ende het woort met den bloede te
- Gala. 6. b. 19. bezeghelen, want de * litteycken en die ick doen ontfinc, ende de
 pijn bleef in mijn leden totten laetsten dach toe, de Heere sy
 ewigen lof, want ickt wel verdient hadde, ghecastijt te zijn om
- Fol. 224 rº.* mijn//der sonden ende misdaden wille ²⁾. Ende daer nae was ick
 twee reysen voor eenen Monick gheleyt, Die eerste reyse wilde
 hy mijn ghelooue weten, Ick seyde: Vraghet de Ouerheyt, voor
 de welcke ict beleden hebbe, Ende hy begonste veel te verhalen
 vande menschverdinghe ende vanden doop. Ende doen hy al ge-
 seydt hadde, vraechde ick hem, of hy daer mede zijnen gront be-
 weeren wilde, oft op sulcker wijze dat ick hem vraechde, ende

1) Deze uitdrukking, die mij niet duidelijk is, komt ook in een anderen brief voor. Zij behoort, althans volgens de mij bekende bijbeluitgaven van dien tijd, niet tot Jerem. 26:14. Misschien: »het lichaam is voor», »staat gereed»?

2) Deze wijze van het zich zelve te verklaren, waarom juist zij zoo lijden moesten, komt zelden voor. Meestal hebben de martelaars vrede daarmede op grond van andere overwegingen: Inleiding bl. 32 vgg. — Over die folteringen heeft hij, zeker om zijne vrouw te sparen, in de voorgaande brieven niet geschreven; in deze gewaagt hij alleen, tot hare bemoediging, van zijne vreugde over kerkerstraf en aanstaanden marteldood.

meynde hem ter contrarie te bewijzen, mer hy en wilde mijn verantwoordinge niet hooren, ende begonste veel lasterlijke woorden te spreken van Menno ende zijn boecken die hy vele ghelesen hadde, soo hy seyde, ende vant daer veel lueghens in. Ick seyde: Haeltse hier al, ende laet ons daer een weecke lanck mede handelen. Hy seyde: Ghy en zijt den Man niet, men sal met v soo veel moeyten niet hebben. Ende noch veel woorden die wy hadden van zijn leere ende gemeynthe, dat te lanck waer te schrijven, ende alsoo schiet ¹⁾ ick van hem.

Ende daer na was ic noch eens voor hem ghehaelt, doen was hy zijn tweester, Ende hy wilde veel van het Sacrament, Doopsel, ende Menschwerdinghe handelen. Ende ick seyde: Ghy en woudet my niet laten verantwoorden, doen ick laetst by v was, alsoo en begheere ick nv met v niet te spreken, Doen en was hy niet wel te vreden, ende hy seyde, hy soude my wel doen spreken met des Marekgrauen Instrumenten, Ende vraechde, oft ic mi mijns geloofs schaemde. Ick seyde: Ick en hebt my niet geschaemt voor die Ouericheyt te belijden, Maer met v lieden en begeere ic niet te doen te hebben. Ende wy besloten onder den anderen ²⁾ alle also te doen, ende ick sout een yegelijcken ra//den also te doen, ³⁾ want het en vordert niet, watmen met haer handelt. Want het zijn vleyschelijke menschen. Ende daerna wert ick ter doot veroordeelt, Ende doen wert mijn vruecht volcomen, als dat ick sulcken vruecht hadde, dat ick die niet wtspreken en conste, dat mijn verlossinge so na was, ende nam des Apostels woort waer, dat hy seyt: * Verblift v daer in, dat ghy deelachtich zijt geworden des lijdens Christi, op dat ick in den dach zijnder Openbaringhe groote vruecht ende blijchap hebben mochte, ende dat hy voort seyt: * Salich zijt ghy, ist dat ghy lijdt om den name Christi, want de heerlijcheyt ende de geest Gods rust op v, maer by haer wort hy versproken ³⁾: Ende als ick hier op dochte, ende op meer ander redenen der schrift, ende als ick sach, dat druc ende lijden so haest voorbij ginck, ende dat my sulcke * schoone beloften ghe- daen waren, ende dat ick soude ghaen in de + ruste by mijn lieue broederen ende susteren die voor zijn gegaen, ende ligghen onder den * Altaer, ende verbeyden al onse mede broeders ende susters, die ons oock noch volghen moeten, doen moeste alle druc van my wijcken, als ic dit metten gheest aensach. Aldus mijn lieue B. dit en schrijue ick v lieden niet wt roem, maer tot troost ende versterkinge van v lieder ghemoeden, op dat ghy lieden niet vresen

Jude. b. 10.

2.Pet. 2. b.12.

Rom. 1. b. 6.

Fol. 224 v°.

Mat. 7. a. 6.

1.Joa. 1. a. 4.

1.Pe. 4. b. 13.

Mat. 5. b. 10.

Mat. 5. b. 10.

+ Apo.14.b.13.

Apoc. 6. a. 6.

1) Scheidde.
fol. 193 r°, 193 v°, 194 r°, 212 v°.

2) Adriaen Pan en anderen: zie de aantekeningen op
3) Wordt hij, n.l. Christus, gehoond.

- Mat. 10. d. 28. en sout voor die het * lichame moeghen dooden, want sy daer na gheen macht meer en hebben, maer op dat ghy lieden lieue broederen ende susteren altyt manlyk gemoet sout zijn, ende altyt gedencken uwe voorgangers ¹⁾, die v dat woort Gods geseyt hebben,
- Heb. 13. a. 7. gelijk als Paulus seyt: * Gedenct uwe voorgangers, die v dat woort Gods geseyt hebben, haren wtganc aensiet, volcht haer gelooue na. //
- Fol. 225 r°.* Aldus mijn alderliefste, weest altyd * neerstich onder den anderen, met vermanen, met lesen, met bidden, ende en † laet uwe vergaderinghe niet, maer vermaent malcanderen totter liefden ende goede wercken, ende weest vast in der liefde geknocht, * ende
- † Act. 4. d. 32. weest gastvry onder malcanderen, hebt † een herte ende een siele altyts onder malcanderen, op dat als ghy in banden coemt, ist dat-tet des Heeren wille is, dattet gemoet dan vry staen mach.
- Act. 20. d. 32. ¶ Hier mede wil ick v lieden den Heere beuelen ende den woorde zijnder ghenaden, Amen. Nv Adieu, Adieu alle te samen mijn lieue broeders ende susters inden Heere.

¶ Geschreuen van my, Gielis Bernaerts,
 aen v lieden mijn lieue broederen ende
 susteren in den Heere, wt den
 gront mijns herten, ende
 wt rechter lief-
 den, A-
 men ²⁾.

¶ Een Liedeken van Gie-
 lis Bernaerts. Nae de wijse: Van
 den 103. Psam. Ofte, Lan-
 guer me fault.

Tob. 12. c. 20.   GEBenedijt God in des hemels pleyen
 Verbreyt zijn wercken goet
 Gielis Bernts lach geuangen op den steyn
 Tantwerpen wel ghemoet
 Het was des Heeren gheest
 Die hem versterete meest

1) Was Gielis misschien leeraar? 't Schijnt uit het volgende »die u dat Woort enz.» te volgen.

2) Hier volgt in n°. 1, 1562 — aan de drie eerste uitgaven, 1562, 1566, 1567, ontbreken nog de liederen aan het slot der brieven van iederen martelaar — op eene nieuwe bladzijde: »Besluyt» als opschrift boven het nawoord, 'twelk in de hier afgedrukte uitgaaf, n°. 4, 1570 niet achter het *Offer des Heeren* zelf, maar achter het daar bijgevoegde Liedboek, fol. 54 r°, is geplaatst.

En gaf hem sulcken cracht
 Dat hy des viants macht
 Ter neder heeft gheueft //
 Al deedt onsacht

Fol. 225 v°.

Haer torment met gewelt
 Hy streedt door als een Helt.

Als hy ouer geleuert was in bant
 Int eerst quam hem die reys
 † Seer grooten troost ende vruechde ter hant

2.Cor. 1. a. 5.

Hoe wel nochtans het vleys

* Veel ghedachten vernam

Gala. 5. c. 17.

En ghepeynsen aenquam

† Soo was hy noch verhuecht

Mat. 5. b. 12.

Om Godes naem vol duecht

1.Pe. 4. b. 13.

Te lijden op dat pas

En was veruruecht

Dat zijn vleysch broos als glas

Daer toe vercoren was.

Ten tweeden als hy beleden had weer
 Tgheloof voor dOuerheyte

En was oock in zijn lijf ghepijnt seer

En voelde met bescheyt

* Godt met hem tzijn vereent

2.Ti. 4. b. 17.

Die groote cracht verleent

So wat torment oft leedt

Dat hem de mensch aendeedt

Sy creghen niet met al

Van hem gheseet ¹⁾

Dan twas tot Gods lof al

En zijn salich gheual.

Sy ontsteken zijnde met gramschap dus

Hebben sy hem gheuraecht

Ofte hy niet seggen en wilde sus

En spraecken heel onsaecht

Tvermoghen hebben wy

V te pijnighen vry

Alle daech alst ons lust

Hy sprack tot haer gherust

† Mijn vleysch te voren is ²⁾

Jere. 26. c. 14.

Vwen moet blust

Doen verureuchden Gielis

1) Gezeid, gezegd.

2) Zie aantekening 1 op fol. 223 v°.

Noch veel meer, en bleef fris. //

Fol. 226 r°.
Eccl. 43. d. 43.

† Gods lof hy niet genoeg mocht spreken wt
Noch te vollen met stem

God dancken van zijn genadich virtuyt

* Dat hy weerdich was hem

Te lijden voor zijn naem

En met zijn bloet bequaem

Te bezeglen Gods woort

† Litleyckens zijn ghespoort ¹⁾

De welck hy doen ontfinc

Tot tlaetst termijn

Dat selue ²⁾ hem aenhinck

In zijnen vleysch gherinck.

Des doots vonnis ontfanen, noch schreef hy een brief
Bewijsende int ent

Als dat hy wt reynder herten had lief

Sijn vriendekens bekent

Hem dreef de liefde groot

Om te schrijuen ter noot

Aen die * verstroyde schae

O ghetrouwe Dienaer

Vergat oock niet zijn vrou

Troostende haer

Om hem zijnde int benou

Want hy had gheen rou.

Duysent en vijfhondert heeftmen verbreyt
Neghenenvijftich mee

Wanneer Gielis Bernts ter doot wert geleyt

Tantwerpen binnen Stee

Hy tradt aen onuersaecht

Den strijt heeft hy gewaecht

Volbracht zijn offerhant

Ter eeren Gods playsant ³⁾

Vrienden dit is het padt

Nae tbeloofdt Lant

Siet dat ghy Gods woort vat

† Het wijst ter rechter stadt. //

1. Pet. 1. a. 1.

Ps. 119. n. 105.

1) Sporen (van zijne folteringen) zijn (aan zijn lichaam) tot op het laatste oogenblik toe gevoeld, ondervonden. Zie aan 't eind van fol. 223 vo.

2) Dat lijden.

3) Liefelijk, wie of wat vreugde schenkt. Zie aantekening 3 op fol. 122 vo.

Een Testa- ment ghemaect by Jan

Fol. 226 v°.

Geertsz, Gheuanghen wesende in s Gra-
uen Haeghe, die welcke aldaer om het
ghetuychenisse Jesu Christi,
verbrandt is. Anno M.

D.LXiiij. den. xv.

December ¹).

GHenade ende vrede van Godt den Hemelschen Vader, met zij- [n°. 1.]
nen Sone Jesu Christo sy met v, Amen.

Mijn hertgrontlijke ende seer gelieuede broeders, ende susters

---

1) Jan Gheerts — bovenaan de bladzijden van den oudsten druk van zijn Testament, 1566, heet hij ook Geers of Geersen; de Offerboeken en Van Braght noemen hem Jan Gerritsz. — was van Delft afkomstig; daar had hij althans school gegaan, fol. 235 ro; hij woonde sinds eenige jaren op Texel, was in 1559 gedoopt en »ketelaer», koperslager van beroep. Evenals bij de aanduiding timmerman, metselaar, enz. hebben wij daarbij echter minder te denken aan een ambachtsman in onzen zin van het woord dan aan een persoon uit de kleine burgerij of zelfs den gezeten burgerstand. De »luthersche paep», aan wien hij dien brief n°. 2 in het *Offer des Heeren* schreef, had hem dan ook eenige schrifturen gezonden en hem meer dan eens bij zich aan huis ontvangen. Als Jan Gheerts den geestelijke verwijt dat deze op hem en andere doopsgezinde voorgangers uit de hoogte neerzag als op lieden, die geen A voor een B kenden, bewijst dit evenmin iets ten opzichte van eenige onheuschheid bij dien pastoor als van gemis aan ontwikkeling bij den gevangene; alleen, dat het dezen zelven aan de gewenschte billijkheid jegens den ander ontbrak. Hij verstond wel geen fransch, maar zoo goed als 't ging latijn (t. a. p.), 'tgeen ook blijkt uit het slot van zijn schrijven aan dien pastoor (welk slot in het *Offer des Heeren* ontbreekt, zie beneden): »Ten lesten bidde ick u: dat ghy mijn simpel schrijven ten goeden houden wilt: want het is Rusticus» (boersch) »werck». 't Is niet zonder eenige zelfverheffing, als Jan Gheerts zoo roemt dat hij niet op universiteiten heeft gestudeerd. Zoo is ook de grove toon, waarop en reeds de uitvoerigheid, waarmede hij den pastoor verwijt, dat deze hem »broeder» heeft genoemd en eene vriendelijke groet heeft geschreven, bijzonder weinig aantrekkelijk. Daarentegen neemt de innigheid ons voor hem in, waarmede hij onder de folteringen, t. a. p., bidt: »bewaert, bewaert mijn schat» en het hart overvol heeft van »het lijden ons Heeren»: »doen ic hinc ende die sware slagen ontfinde,.... zijn woort ende bitter lijden twelc hij voor ons arme sondaren geleden heeft, also in my was, dat ic anders niet en docht», fol. 233 ro. Naast onleesbaar

inden Heere, ick late v weten, als dat ic v scriften ontfanghen heb, die welcke ick met grooter blijfchap hebbe doorlesen, want v

lange volzinnen schrijft hij nu en dan in niet onvernuftigen stijl, ook in zijne polemiek van den brief n°. 2. Opmerking verdient verder zijne afscheidsgift aan zijne vrienden, fol. 228 r°, en de wijs waarop blijkbaar »Jesus Christus, sijn woord ende voorbeeld» voor hem het een en al bevat.

Wie die »luthersche paep» geweest is, weten wij niet. Zeker een man als b. v. Cooltuyn te Alkmaar (deze zelf was intusschen al in 1558 naar Emden gegaan) of Heer Andreas Dircks van Castricum, die toen nog pastoor aan St. Pancras te Enkhuizen was, waar hij, zooals Brandt vermeldt, in 1561 moeilijkheden had om zijne ketterij, en die in 1566 te Sneek als predikant heeft gewerkt. Zulke hervormingsgezinde geestelijken zullen er in Noord-Holland wel meer zijn geweest. In den volksmond heetten zij natuurlijk »Luthersch». Hoe zou men hen ook anders hebben genoemd? 't Was in een roomsch land de eenige toen passende naam. Natuurlijk is van geestelijken bij eene specifiek luthersche gemeente geen sprake. Zulke gemeenten waren er hier vóór 1564 evenmin als gereformeerde of kalviniste, ook niet onder wat er van kruiskerken mag hebben bestaan. Daarentegen breidden de Doopsgezinden zich zeer uit, fol. 227 r°; maar van dezen onderscheidden zich die Lutheranen, kerkelijken als zij waren, duidelijk genoeg. Texel, Jan Gheerts' woonplaats, was bij uitstek onzuiver op 't punt van 't roomsch geloof en de uitvoering van de plakaten: Brandt, I, bl. 257.

Van de drie brieven, die in den tekst voorkomen, staat de derde voor het eerst in deze uitgaaf, n°. 3, 1570. Zij zijn in alle verdere uitgaven, ook in Van Braght, weér afgedrukt. De beide eerste zijn reeds 1566 uitgegeven in een afzonderlijk boekje in 160, dat verder nog de brieven van Mayken Boosers maar ook niets meer bevat, alles op 20 blaadjes, en dat bij het *Offer des Heeren* n°. 2, 1566 is gebonden: zie mijne Inleiding bl. 9, 10. Dat boekje heeft (ook in dien bundel) denzelfden titel als het opschrift hierboven; daaronder: »Apo. 3. b. 10. Diewyle ghy behouden hebben dat woordt mynder lijdsaemhey, soo wil ick v oock behouden voor die vre der tentacien, die daer komen sal, ouer die gantz Wereldt.» Mayken Boosers wordt op dien titel niet genoemd. Vreemd, dat de uitgever juist van een haagschen en van eene doorniksche geloovige brieven in handen kreeg en die bijeenvoegde.

Met den tweeden brief, die aan den lutherschen paap, doet zich een zeer eigenaardig geval voor. Wat in het *Offer des Heeren* onder dat opschrift voorkomt is alleen de eerste helft van dat schrijven. Zooals ieder zien kan, eindigt dat stuk dan ook midden in eene redeneering. Toch staat er in n°. 2, 1566 onder: »Eynde des Briefs»: 'tgeen eene bladvulling kan wezen, zooals die meer in het boek voorkomen; maar 'tgeen ook kan bedoelen den lezer te zeggen: »al eindigt dit stuk wonderlijk abrupt, 't is toch wel degelijk het slot van Jan Gheerts' schrijven.» De uitgever heeft dan van dat schrijven alleen de eerste bladen binnen zijn bereik gehad.

De verdere bladen zijn in handen gekomen van de hoornsche verzamelaars van het Groot Offerboek van 1617 en door dezen op bl. 337 in doorloopenden druk aan het stuk uit het *Offer des Heeren* toegevoegd. Alweêr: ieder ziet, dat dit gedeelte zich volkomen juist aan het eerste aansluit. De redeneering loopt door. — Over de verwarring, die in geheel dit schrijven heerscht en over het slot daarvan zie de aantekening op fol. 233 v°.

Toen de uitgevers van genoemd Groot Offerboek van 1617 hun werk in 1626 opnieuw uitgaven, plaatsten zij daar, waar de tweede helft, door hen gevonden, aanvangt, op den rand: »Dit navolgende is oock Jan Gerritsz eyghen werck, al ist in de eerste boecken» — de *Offers des Heeren* — »niet ghedruckt gheweest».

scrijuen is ten eersten, tot een volstandicheyt des geloofs, ende tot een volcomen eynde, ende dat door Jesum Christum, tot welke ick oock van gantscher herten ende gemoet, begeerende ben, van den hemelschen vader, niet alleene met my, maer dattet met alle goduresende, tot een oprecht eynde mach comen, na den wille Gods, gelijk ick hope, want slaghen ende groote smerte heb ick gheleden, ende dat na Joannis woorden + om de broederen, dat 1.Joa. 3. b. 16. bekeer ic niet alleene, maer ooc isset Gods wille, om zijnen naem, woort, ende waerheydt te steruen, hetsy oock wat doot dattet zijn mach, want ic hadde niet gemeynt dattet dus lange soude geduert hebben, maer want daer my niet een hayr gecrenct mach worden, Luce. 12. a. 7. sonder des Heeren toelaten, soo begheer ick dat eynde met hem te verwachten, lijdsamelijk met // gedult, gelijk een Christen Fol. 227 r°. toebehoort.

Dus mijn seer ghelieuede B. ende S. staet mijn hertelijke bede aen v, ende aen alle Goduresende, dat ghy doch den Heere voor my uwen swacken broeder bidden wilt, op dat ic dat eynde mijns 1.Pet. 1. a. 10. gheloofs hier af brenghen mach, want dat gebet der gerechter vermach veel, ende is crachtich, oock doen sy alle listicheyt, om my den schonen schat te benemen, welke ic van God ontfangen Apo. 2. c. 25. hebbe, mer ic betrouwe my den Heere dat hy my wel bewaren sal.

Ten tweeden lieue B. soo ist my met den Heere een groote blijdschap, dat ick verneme dat den wijnberch des Heeren groot wort, ende zijn ranexkens haer wijt wtspreyden, tot oprechte vruchten des Alderhoochsten Gods, daer my so lange na verlangt heeft, nv soo dancke ick mijnen ende uwen God, dat ick sulcks hoore, als ghy gheschreuen hebt, ende verblijde my nv, dattet Licht in alle canten ende hoecken opgaet, ende schijnt ouer alle bergen, als ic dat van vele vrienden hoore, die my in mijnen banden Mat. 25. d. 37. comen troosten. Dus mijn lieue vrienden, weest neerstich een yghelijck na der gaue, die hy van God ontfangen heeft, ende legget doch wackerlijk inden woeker, op dien dat ghy veel winnen muecht: Ende hooren het woort dat die Heere seyt, ey goede ende getrouwe knecht, ouer weynich hebdy trouwe geweest, ouer Mat. 25. c. 23. vele sal ick v setten, ghaet in tot die bruyloft des Heeren. Aldus 1.Pet. 2. a. 5. timmere een yegelijc aent huys met leuendige steenen, op dattet een heerlijc priesterdom worde, ende datse Godt offeren moghen met gheestelijke offeranden, die Godt aengenaem zijn door Jesum Christum, ende wy mogen doch altijt wel gemoet zijn inden Heere, want zijn cracht is soo groot, by den ghenen die den // Heere Fol. 227 v°. vreesen, dattet doch al voor hem wijcken moet, Doot, Duyuel, Hel, 1.Co. 15. c. 26. Vier, ende sweert, Alle die op Christum gebout staen mach dat al niet letten, want wy vermogent al door hem die ons weerdich Joa. 4. d. 18.

maect, ende door zijn liefde wortet al verwonnen, ende die drijft de vrese wt, als ick wel seggen mach, want doen ick in sConincks Sadel ¹⁾ gebracht worde, ende stont daer by nae een vre, eer dat die Heeren quamen, ende sach alle dinc bereyden om my te pijnigen, doen dachte ick dickmael in mijn gemoet. O Heer tensy sake dat ghy my nv bystaet, so ist met my al verloren, ende badt

Mat. 10. b. 20. hem dat hy my eenen mont soude geuen, om te spreken tot zijn lof ende prijs, ende oock weder toesluyten, wat tot lasteringe zijns heylighen Naems ende des naesten mocht zijn, doen ic aldus sprack, ende sy my stelden om te pijnigen, doen was daer geen vrese noch achterdencken ²⁾ in my, maer strenghe ende fel, leyden zijt met my aen, dat den President sprack: Waerom wildy de waerheyt niet seggen? Antwoort: Om dat Christus anders niet en sprack, dan dat tot eere zijns Vaders ende zijn Godheyt aenginck, ende anders heeft hy gesweghen. Ende dat selue begheere ick oock te doen, al dat zijn eere ende gebots Leere aen gaet, begheer ick niet

Mat. 10. d. 33. te verswijghen, voor † Keyser noch voor Coninc, Hertoch noch Graue. Doen was het terstont, tastet hem vry aen, een verdrencket Kalf is ghoet te waghen. Siet mijn lieue Broe. ende Sust. hoe onghenadelijck dat sy het met my aenginghen, nochtans soo was die Heere met my, ghebenedijt moet hy wesen, ick en was mijns selfs

Mat. 13. b. 11. niet, maer de Heere regeerde mijnen † mont, also dat sy niet en
Fol. 228ro. mochten krijgen na haren wille. Siet mijn lieue vrienden // hoe
 Syr. 2. b. 12. getrou dat die Heere is, die op hem hopet laet hy niet beschaemt.

Daeromme schrijue ic noch eens dat ghy altijd inden Heere welghemoet zyt, ende vermaent malcander tot allen tijden, want
 2.Pet. 1. b. 13. Petrus acht het orbaerlyck ende profijtelyck te wesen, die een helpe den anderen zijn last draghen, ende dat inder liefden, want als dat een lidt lijdet, soo lijden sy alle, ende als dat een lidt heerlijck is, soo verblijden alle de ander leden.

Ten derden so laet ick v weten, Hoe dat mijn huysurou hier by my geweest heeft, ende my v vriendelijke groete ghebrocht heeft, welcke my seer lief was te hooren, ende oock dat sy het beste nae begheert te comen, nae haer swacke vermoghen, want sy bekent, dat het leuen, welcke sy dus langhe geuoert heeft, dat
 Titu. 3. a. 3. het quaet is, als wy dat altesamen wel bekennen moeghen, dattet met ons in voortijden ooc niet dochte, dus staet mijn bede aen v mijn lieue Broeders, dat ghy doch een op sien op haer neemt, ende

1) Zoo alle uitgaven, reeds de eerste, die de brieven van Jan Gheerts bevat, n°. 2 1566; behalve n°. 11, 1599, die »zadel'' leest. Zoo doen ook de drie eerste Groote Offerboeken. Eerst dat van 1631 en Van Braght lezen: »zael''; wat ook met »sadel'' moet zijn bedoeld.

2) Bekommering.

vermaendtse tot een beter leuen, ende dat inder liefden, ende of Mar. 6. b. 13. het saecke waer, dat ghy wat winnen moecht, ende ghy my dat ouer scrijft, dat soude my een grote vrucht wesen, ende ist dat ghy wat schrijft tot my, eer ick mijn Sacrificie Godt op offere, soo beschickt dat aen mijn oude Moeder, ofte aen N. ¹⁾ soo sal ickt wel krijghen. Daer en bouen heb ick haer wat Cruyts ghedaen, te weten, een Note beschaten met drie oft of vier clauw Gengbers met wat naghelkens, datse dat J. C. ofte een ander soude geuen, datmen dat in stucxkens sal snijden, ende ordentlijk om te deelen tot een eewige groetinge, ende dat inden Heere, ende hier opter Aerden een eewich adieu in Christo, // vrede ende afscheydinghe, Fol. 228 vº. oft na desen niet meer en ware, voor dat wi by Christum te samen comen, ende daer malcanderen sien in zijnder heerlijkheyt, Amen.

Mijn seer gelieuede broeders, ic heb met v gewoont ²⁾, ende oock verblijft dat ghy dus cloeck zijt met timmeren des Stadts ende Tempels Jerusalems, welcke soo menich Jaer verdoruen ende veruallen is gheweest, daerom versaecht v niet broeders, al wordy bespot ende beschempt, als Israel, doen si de mueren weder op timmerden (mercket) doen worden sy stercker ende crachtiger int arbeiden, hoe wel die vyanden grimmende waren, om dattet werck gheen voortganck hebben soude, nochtans hebben sy dat niet ghelaten, maer soo veel te neerstiger wachte ghehouden, in die eene hant die spiese ofte het Sweert, ende in die ander hant die Truyffel, ende waren wel ghemoet, want Godt was met haer, ende streef Jud. 5. d. 18. voor haer, Siet mijn lieue vrienden, laet ons nemen een exempel, hoe vroom dat dese Helden gheweest zijn, hebben haer niet versaecht voor haer vyanden, also laet ons oock doen, hoe seer sy roepen ofte schrijuen, iae schempen ende seggen: siet dit volek coemt, ende willen een nieu Fondament aen de Stadt leggen, ende en kennen niet een A voor een B, van waer coemt haer dit? waer hebben si dat geleert? Wy hebben in hoogen Scholen gelegen ende onse gelt daerom verteert, soudent nu dese Ezels comen ende ons

---

1) De eerste druk (in nº. 2, 1566), maar ook alleen deze leest: »aen mijn oude Moeder, ofte aen die Joffrou daer ick ligge, ende doet dat heymelijck, so sal ickt wel krijgen." Bedoeld is zeker de cipiersvrouw: verg. Dr. Hoog, *De Martelaren der Hervorming*, bl. 164.

Het nu volgende is het éénige voorbeeld, mij bekend, dat een martelaar de zijnen verzoekt op eene dergelijke wijze gedachtenis aan hem te vieren. De latere uitgaven van nº. 8, 1590 af hebben »note beschaten" verbeterd in »note musceten"; 't andere is natuurlijk gember en kruidnagelen. Iets anders is het, als een gevangene met de zijnen een afscheidsmaal houdt (Hoog, t. a. p. bl. 155—163) of hun twee tinnen lepels doet toekomen, waarin hij met een speld eene spreuk heeft gegrift, of als eene moeder uit den kerker aan haar kind een reaal zendt als aandenken.

2) Zoo alle uitgaven. Misschien stond in den brief: »gewoont".

- Joa. 7. e. 48. leeren, die eene is doch een Schoelapper, dander een Weuer ofte Pelser ¹⁾, ende dese willen die scrift allegeren, sy doen haer ambacht, dat coemt ons toe, wy willent oock niet lijden, daer moet Vier, Water, Sweert teghen ghestelt worden, nochtans laet ons
- Fol. 229 r°.* vreesen noch // verschrieken, hoe seer die honden bassen, die Leeuwen brullen, want God die met ons is dat is een sterc God, die
- Syra. 1. b. 8. sal die zijne wel bewaren, ende dat velt sullen sy wel behouden.
- Judic. 5. d. 18. Sy connen noch mogen anders niet doen, dan hen die Heere toelaet, mijn lieue broeders wilt my dit simpel schrijuen ten beste houden, het is meest metter haest geschiet dages daerna doen ic uwen Brief ontfink. Hier mede wil ick v noch eenmael den Heere ende twoort zijnder ghenaden beuelen, Ontbiet ²⁾ doch die vrienden in Vlielant dat ickse hertelijck doe groeten, met des Heeren vrede, dat sy doch vromelijck mogen strijden, om die wet des Heeren,
- Syra. 1. b. 18. bidt den Heere voor my, ick begheere v weder te gedencken, vergeet mijnder niet in v gebeden, denct of ghy mede een gheuanghen zijt, vaert wel, de vreesse des Heeren beware v allen, Amen.
- Hebr. 13. a. 3.

¶ Ick sende v hier ooc noch een groetinghe, oft v een weynich verquicken mochte in v aenuechtinghe der wedersprekers des Doops, welcke ick ghehadt heb met een Lutersche Pape, dit nauolgende is die antwoort op zijne schriften, die hy oock tot my ghesonden heeft, nae dien wy menichmael metten anderen gesproken hebben, die Heere sy met uwen Gheeste, Amen.

[n°. 2.]

¶ Noch eenen Brief van

Jan Geertsz, aen den Luterschen Paep.

- Mijn seer gelieuede goede vriend, hier mede wil ic v Adieu seggen, want ic verhope met v, noch met geene ander menschen
- Fol. 229 v°.* na dese tijt te disputeren ofte te schrijuen, want // Paulus seyt:
- Titu. 3. a. 9. ontslaet v des twists oft ongeestelijcken claps ende onnutte disputatien, want si vorderen vele tot een godloos wesen, want haer
- 2.Ti. 2. b. 17. woordt verslint om haer als de kancker siecte, daerom begeer ic oock van v ontslagen te zijn, ende mijn siele met Godt in ruste leuen, vaert altijt wel.

Siet mijn goede vriend, hier is mijn geweer ende wapen mijns geloofs ende dat eensdeels int corte vertoont, siet hier mede, ende met gheen en anderen, ijser noch stael, spies noch sweert, wil ick v des Antechrists rijk bestormen, want geest moet met gheest

1) Bontwerker.

2) Aan iemand laten weten.

verwonnen worden, ende vleysch met vleyschelijke wapenen, 2.Cor. 10. a. 4.
 daerom segge ick metten Apostel, de Wapenen onser Ridderschap Eph. 6. b. 12.
 en zijn niet vleyschelijk, maer machtich voor God, om te verstoo-
 ren, al dat hem tegen de waerheyt verheft, want onsen strijt is
 niet alleene tegen vleys ende bloet, maer tegen den Vorsten, ende
 Geweldigen, tegen die heeren der werelt, tegen die geesten der Eph. 6. b. 14.
 boosheyt, onder den Hemel, daerom moeten alle Christenen dat
 harnas Gods aendoen, op dat sy staen mogen tegen den listigen
 aenloop des Duyuels, ende ooc in alle dingen bereyt, daer om ooc
 Petrus seyt: weest sober ende waect, want v wederparty de Duy- 1.Pet. 5. a. 8.
 uel gaet rontom als een grimmende leeu, ende soect wien hi ver-
 slinden mach, desen wederstaet in een vast gelooue, dat is onse
 wapen, daermede wi te vreden zijn.

Ten eersten ¹⁾ kent geen Krijch, dan al wat hem ouercoemt,
 moet hy duldelyc met lijdtzaamheyt om des Heeren wille dragen, Mat. 10. c. 22.
 want Christus heeft den zijnen anders niet gheleert, dan haer vian- Mat. 5. e. 44.
 den lief te hebben, daer bouen verboot hy zijn discipulen, doen si
 hem vraechden: Heere wildy dat wy dat vyer vanden Hemel doen
 comen ende dit volc verderuen? Neen // sprac hy, weet ghy niet Fol. 230 ro.
 wiens kinderen dat ghy zijt: Weest bermhertich, gelijc v hemelsche
 Vader is, Hy en dreychde niet doen hy leedt. Dese exempelen 1.Petr. 2.
 volgen wy na met alder neersticheyt, na onse swacke vermoghen,
 ende beuelen also God onse sielen, in zijn genade, als den ghe-
 trouwen Schepper. Hier wt moecht ghy sien ofte verstaen, wat wi
 voor een volc zijn, wat gheest wy hebben. Siet ²⁾ mijn goede vriend,
 met dese mijn wapenen ende geweer wil ic v, als een cleyne ende Eph. 6. c. 17.
 ongeachtete Daudid, by den grooten Goliath ende vermetelijken
 Helt, die Gods Leger bespottede ende beschimpte, ende verliet 1.Re. 17. b. 10.
 hem op zijn cracht, gelijck ghi v op uwe geleertheyt betrouwt, ende
 stout zijt op den name, Rabbi, ende door het groot achten ende
 aensien ws verstants, macht ende cracht, begindy ooc te seggen met
 Goliath: Ben ic een hont, dat ghy tot my coemt met eenen stoc? ick 1.Re. 17. e. 43.
 can ende wil v vleesch den voghelen onder den Hemel te eten geuen,
 dat seyde Goliath, ende ghy niet minder: Want sonder cracht segdy,
 ben ick bedrogen ende doot: Ja mijn vriend ick weet wel, dat ick
 ende mijns ghelijcke, altijt cleyne ende ongeleert by v geacht worden.

1) Zoo alle uitgaven. In het Groot Offerboek van 1615 en alle lateren: »de Christen kent”.

2) Deze volzin loopt niet los. — Met Jan Gheerts' roemen op de vijandsliefde naar Jezus' gebod bij hem en de zijnen is zijn smalende toon, zijne hoogmoedige houding tegen een tegenstander al zeer slecht te rijmen. Maar de afschuw van de kerk (de wereld), die vromen ten bloede toe vervolgde en den menschen h. i. den weg der zaligheid afsneed, is wel meer overgegaan in hooghartigheid tegenover de mannen van de kerk: o. a. bij Menno. In het *Offer des Heeren* staat echter Jan Gheerts, geloof ik, hierin alleen.

- Siet, hier hebdijt met v vermeten toe gebracht, dat ick met mijnen slinger ende steen met vrijmoedicheyt wel dorf wt treden ende segghen tot v, als tot Goliath, der Philisteen Vooruechter ende beschermmer: Siet, ghy zijt tot my wt gecomen, ende verlaet v op v spere ende schilt, maer ick coeme tot v wt betrouwen Gods, inden naem des Godts Israels, ende wil heden dijn vleesch den vogelen des Hemels teten geuen, ende also v met uwe eygen sweert dooden, te weten, met v eygen schrijuen oft disputatien,
- Fol. 230 v°.* die my dienen om v te ouerwinnen, niet door den geest // der Vniuersiteyten oft hoogher Scholen, maer door Gods woordt ende cracht, ende dat met duytsche Hollantsche ende mijn moeders Tale,
- Nu. 22. e. 28. tot hooger eeren Gods, ende tot uwer schanden, ende dat stomme lastbaer dier ¹⁾, sal v sotheyt doen blijcken, so lange hebt ghy Balam, my arme Ezel geslagen, tot dat ic sprac door Gods cracht,
- 1.Re. 17. b. 10. so langhe hebt ghy Goliath, my ende den Leger Israels beschimpt, ende wtgeeyst, dat ick v met dijn eyghen sweert doode, dwelek ick niet en soude gedaen hebben, en hadt ghy niet met suleke scherpe tanden toegebeten, ende de penne niet so hooge geset ²⁾, hoe soude ick dat laten connen, worde ick daer over nv misdancet, ghelijck ick ooc wel vermoede, soo moechdijt v seluen wijten, want men can niet swijgen ende spreeken Gods woorden.
- Och Mannen, Mannen, het waer v soo wel geraten met Gama-
- Act. 5. e. 40. liel, dat ghy Gods volck liet met vreden, want is dat were wt den menschen, so salt wel vergaen, maer ist wt God, so en condy dat niet te niete doen. Daerom muechdy wel toesien, dat ghy v niet en vergrijpt aent Sweert des Heeren, ende niet ghewent ³⁾ en
- Acto. 9. a. 5. wort, als de gene die teghen God strijden, En wilt Jesum van Na-
- Judi. 5. e. 25. zareth niet langer veruolgen, ende latet Israel onghequelt.
- Om nv te comen tot het verstant ende aenuanck ws Briefs, welcken ghy aen my gesonden hebt, om alle redenen ende bescheyt des gheloofs te verstaen, so beuinde ic dat ghy my zijt groetende, in den naem des Vaders, des Soons, des heylighen Gheests, waer op ick v antwoorde, nae dien ghy v voor een Christen beroemt, ende my als een verworpen mensche, ende ongeloo-
- Fol. 231 r°.* uich achtet, oock met een valsche opinie beladen, soo // segge ick,
- 2.Joan. b. 11. dat ghy niet recht en schrijft, want Joannes seyt: * Ist dat yemant tot v coemt ende en brengt dese Leeringhe niet, die en ontfangt niet in v huys, ende en groet hem ooc niet, want wie hem groet, die heeft gemeynschap met zijn quade wercken. Noch seyt Paulus:

1) Bileam's ezelin, waarmede hij zich zelven vergelijkt.

2) De veer (penne) of pluim hoog opsteken; trotsch, laatlunkend, overmoedig te werk gaan. 3) »Ghevonden» in de uitgaaf van 1599, no. 11 en bij alle lateren.

Ist dat hem yemant een Broeder laet heeten, ende nochtans is een 1.Cor. 5. b. 11.
ouerspeelder ende diergelijke, ende ooc een ongelooouige, dat die
Godts rijke niet en sullen besitten, daerom datse Godts rijke
niet besitten en mogen, en salmen daer ooc geen broot mede eten,
tot verderuinge haers vleeschs, datse bedencken, waer af sy ghe-
uallen zijn. Ten tweeden, noemt ghy my v broeder, waerom ben
ic v broeder? daer wy doch verscheyden zijn int gelooue, Ist
daerom, omdat wy alle van God den Vader geschapen zijn? ic Gene. 2. b. 7.
seg daer neen toe, want souden wy broeders zijn na den geest,
ende na de leeringe Christi, ende der Apostolen, so moesten wy
in een gelooue, gebruyc, van eenen Geest gedreuen worden, het
welc nu verre verscheyden is, want dese broederschap moest comen
wt de Hemelsche wederbaringe door tgehoor des Godtlijcken Joan. 3. a. 3.
woorts, wt dat aertsch int hemelsch, dese broederschap wort de Collo. 3. a. 5.
ongelooouige niet toe gheschreuen, noch coemt niet wt de vleesche-
lijke hercoemste, gelijk Paulus wel claerlijk onderscheyt geeft,
daer hy seyt: En treckt niet aen een vreemt iock met den onge- 2.Cor. 6. c. 15.
looouigen, want wat gheselschap heeft de gerechtighe met de onge-
rechtighe, dat licht met de duysternisse, ende Christus met Belial,
de geloouighe met de onghelooouighe, oft den Tempel Godts met
den Tempel der Afgoden, &c. Want de Broederschap staet daer
in, weest neerstich te houden de eenicheyt in den gheest, te blij-
uen in een hope des roeps, een // Heere, een Gelooue, een Doop- Fol. 231 v°.
sel, merct uwen Doopsel, het sy met een Vroetwif ¹⁾, oft met Eph. 4. a. 5.
Vormsel, ende met diergelijke laet ghi v genoeghen, ende en ge-
denct niet daer op, dat God bouen allen, ende in ons allen, zijn Eph. 4. a. 6.
woort een stede wil hebben.

Nademael ghy my, ende ick v, soo contrarie ben, in gelooue,
leere, leuen ende Geest, waerom heet ghy my dan broeder, vraghe
ick noch eens, oft ben ick een Ketter ende Aftreder der waer- Tit. 3. b. 10.
heyt, waerom en schout ghi my niet? als ick eens oft tweemaal
vermaent ben, want dat is een beuel der Schriftueren, maer (eyla-
cen) ghy zijt de Schrift, van God ingegeuen, niet onderdanich,
* dan ghy verkieset totter verdoemenisse. 2.Pe. 2. a. 2.

Ten derden, soo beuinde ick in uwe * bedoechlijke onderwijs * bedriech-
Brief, als datmen my alleene beschuldigende ende beroepende is, lijcke ²⁾).

1) Jan Gheerts spot hier met den nooddoop, aan pasgeborenen door de vroed-
vrouw bediend.

2) Deze opheldering is door n°. 2, 1566, de uitgaaf die voor het eerst aan de
brieven van Jan Gheerts en Maeyken Boosers eene plaats inruimde, nog niet ge-
geuen. Eerst n°. 3, 1567 schreef het woord op den rand er bij. Evenzoo is op
fol. 56 v° »(onder)» ter verbetering ingevoegd; n°. 2 heeft dat nog niet, evenmin
als n°. 1, 1562.

- in dwalinge ende misuerstant des Doopsels, sonder eenighe andere Articulen, wat sal ick hier toe seggen? zijn dan alle uwe Godekens v eenen grouwel ¹⁾? ende v valsche leere ende ghebruyck der
- Judi. 6. b. 11. kercken, sal dat dan af zijn? dan ick peynse neen, dat bedriechlijk ghewin is v al te lieflijk, maer ick weet v meyninghe wel, dat wanneer ghy my vant eene berooft haddet, soo meyndy het ander oock te krijgen na v eygen woort. Och wat een Broeder zijt ghy my, schoon int aencomen, Maer mijn Leeraer ende Meester
- Mat. 10. b. 17. Christus Jesus heeft my voor v gewaerschout voorsichtich te wesen als Serpenten, maer simpel als Duyuen. Ja alsuleken broeder zijt ghy my, als de oude lueghenachtighe Propheet, die den Man
- 3.Reg. 13. d. Godts bedrooch door zijn luegenen, want Godt hadde den Man Gods geboden, tegen den Altaer te propheteren, ende ter seluer
- Fol. 232 r°.* plaetsen en soude hy geen // broot eten, noch water drincken, tot dat ghy weder tot uwen lande coemt: Maer dat zaet der Slangen, de oude Propheet sprac. Eet broot met my, ende drinckt water, de Man Gods antwoorde: God heeft my dat verboden. Maer de bedrieger seyde: Ick ben oock een Propheet des Heeren (als ghy) ende de Heere heeft met my gesproken, dat ghy hier broot eten ende water drincken sult. Doen ginc de Man Gods met hem in, ende brack dat gebot des Heeren, daerom is hy tot straffe zijnder onghehoorsaemhey, op den wech vanden Leeuwe ghedoot.

Voor dat Exempel verschrickt mijn siele seer, want na bedroch ende ouertreden mijns Heeren woort, soo seynde hy de Leeuwen, Draken ende Beyren, datse heerschappije mogen krijghen ouer mijn siele, ende die dooden, want als mijn ghelooue sieck is, ende wankelt, so waer ick een ouerwonnen, ende gewis doot man, maer den Ancker mijns geloofs staet vast.

- Ten vierden van v onuerstandige of moetwillige plompheyt, dat ghy uwen kinderdoop met de besnijdenisse des Wets oft met dat verbont teecken Israels, wilt beweeran, want de besnijdinge die
- Rom. 2. c. ghy opten doop verstaet (seyt Paulus datse sonder handen geschiet inden geest) tot aflegginge des sondigen vleeschs, wiens lof niet en is wt den menschen als handadich aen Israel, maer wt God is geschiet, is dan nv uwen kinderdoop inden geest, sonder handen? ende dat tot aflegginge des sondigen vleeschs, ende tot ²⁾ sonde diese noch niet gedaen en hebben, want dat sondich af te leggen, is dit,
- Collo. 3. a. 7. seyt Paulus, doodet uwe aertsche leden, als hoererie, ouerspel, on-

1) »Veracht gij zelf al uwe verdere kerkelijke afgoderij (van welke ik zooals gij weet, mij heb afgewend), dat gij daarover zwijgt, daarvan geen gewag maakt, dit alleen doet van den kinderdoop?»

2) Met het oog op.

reynicheyt, oncuysheyt, quade begeerten, meret of dit op v kinder verstaen mach worden. &c. //

Ende met dese v kinderdoopinghen, maect ghy datmen ons wederdoopers heet, hoe wel een ¹⁾ niet tweemaal en doopt, noch niet laten doopen, maer eenmaal, ende dat nae der waerheyt, na tgebodt ende gebruyce der Apostolen, ende daer aen genoecht ons wel. *Fol. 232 v°.* Act. 8. b. 12.

Ten vijften wil ic v onse bekentenisse ende gebruyce laten hooren, dat onse doopinge niet en is wt opinie ²⁾, maer wt beuel des Alderhoogsten Gods. Na desen hope ick met v, noch met niemant te schrijuen noch te disputeren, als voorseyt is, want groote vermetelijke cloeckheyt en heb ick doch niet, dan ³⁾ een seker gemoet, ende vast ghelooue mijns gronts, hoort cort bescheyt:

Vander besnijdenisse bekenne ick, dattet een teecken des verbonts Abrahams was, hem ende alle zijnen Zade, oock een intredinge der Gemeynen Godts Israels, ende de wtwendige besnijdinge Israels, heeft een Beelt geweest op de toecoemstige inwendige besnijdenisse Christi, somen claerlijc verstaen mach inden geest des nieuwen Testaments, gelijc Paulus ooc verhaelt, dat en is geen besnijdenisse, die wtwendich inden vleesche geschiet, mer de besnijdenisse des herten, dat is de besnijdenisse die inden geest geschiet, ende niet inde Letter noch Wet, wiens lof niet wt den menschen, maer wt God is, noch ghy die in Christo ooc besneden zijt met de besnijdenisse Christi, die sonder handen geschiet, door aflegginge des sondelijken vleeschs. Voortan wat isset voor een volc, die met hem begraven zijn, door dat doopsel, Hoort doch, ghy zijt verresen, Waer door? door tgeloooue, Wat geloooue? wat geloooue hebben doch de peters ende meters, daer God door werct, na v lieder verstant, merckt vry hier gheen kinderen, maer ghelooouige ende verstandige, // ende dit wil v sterkste bewijs zijn. *Fol. 233 r°.* Och vrient, en stelt v niet moetwillich tegen den prickel, oft het wil v hert vallen, met Godt te spreken, ende zijn woort ende waerheyt so stoutelijc te verdrijuen, Want wildy noch de wtwendige besnijdenisse ymmers houden ende hebben tot een figure op den doop, Welaen dan, wie maect v kinderdoopers dan so stout, dat ghyse doopen sult voor den achtsten dach? ende waerom doopt ghy de Meyskens ⁴⁾? want inde Wet en worden die niet besneden, ende hier wt moestet volgen, de meyskens ongedoopt te bliuen, want dat ware wesen moet recht zijnen ganck hebben. *Gene. 17. b.* Rom. 2. c. 28. Coll. 2. b. 12. Acto. 9. a. 5. *Gene. 17. d.*

1) Iemand; een van ons.

2) Eigen meening, eigendunkelijkheid.

3) Behalve alleen, maar wel.

4) Een argument, wel meer, o. a. door Jacques d'Auchy, gebezigd.

Wt zijt ghy met v doops Figueren, maer wy hebben een beter bescheyt, van des Doops Figueren, ende dat sal ons Paulus ende Petrus wel helpen houden, met hare geest ende ghetuychenisse.

Gene. 7. a. 6. Den inganck door dat water, inde Arcke Noe (seyt Petrus) be-
1.Petr. 3. c. teeckent ons het doopsel, wie dat my derf loochenen, die mach
ons oock wel teghen spreken, wy die doch cleyn ende ongeleert
Math. 11. e. van haer geacht worden, nochtans van Godt gheleert.

Onse tweede getuyge des doops figure, is de hooge Apostel Pau-
Actor. 20. d. lus (die den raet Gods vercondicht) ¹⁾ der kinderen Israels wtganc
Exod. 14. c. wt Egypten door de roode Zee, ende dat sy onder de Wolcke
1.Cor. 10. a. 6. calomne door Moysen ghedoopt zijn, dat was een Figure, ende
ons tot leeringhe.

Maer wy ²⁾ van dat ware wesen inden Geest ende nieu Testa-
Mat. 12. c. 19. ment, so bekennen wy een claer Gods ordinantie, leere ende gebot,
Act. 19. a. 5. daer na den regel, gebruyc ende claer exempelen der Apostelen
des Doops, dat is ons bescheyts genoech.

Marc. 16. b. Christi ghebot is dit: Gaet in alle de werelt, predict dat Euan-
Fol. 233 v°. gelium allen Creatu//ren, leert haer houden dat ic v beuolen
hebbe, haer doopende inden naam des Vaders, des Soons, des hey-
ligen Geests, wie gelooft ende gedoopt wort, sal salich wesen, wie
Rom. 6. a. 4. niet en gelooft, sal verdoemt zijn ³⁾. Ten eersten, een graf der

* Col. 2. b. 12. sonden, een intreden der Gemeynnten Gods, * een aentreckinge

+ Tit. 3. a. 5. Christi, ende een ontulucht des torens Gods, + een badt der we-
dergeboorte, ende eenen zegel der goeder conscientien oft verseece-
Luce. 7. c. 30. keringe met God, + ende wie dit verwerpt, die verwerpt Gods raet.

Acto. 8. d. 36. Der Apostolen gebruyck is dit geweest: + Ghelooft ghy van
gantscher herten, soo macht wel gheschieden ⁴⁾.

1) Zie de aantekening op fol. 233 v°.

2) Zie aantekening 4 hieronder.

3) De woorden, die nu volgen, behooren niet in dit verband. Zie aantekening 4 hieronder.

4) Ten opzichte van dit abrupte slot heb ik reeds in de aantekening op fol. 226 v° aangetoond, hoe niet de briefschrijver midden in zijne redeneering is blijven steken, maar de uitgever den afdruk van dezen brief midden in eene redeneering heeft afgebroken; waarschijnlijk doordat hij de blaadjes, waarop het vervolg van Jan Gheerts' schrijven stond, niet bezat. Dat vervolg is intusschen voor ons elders bewaard gebleven: zie aldaar. Misschien is deze of gene geneigd dien uitgever van opzet te verdenken. Deze kon het hebben weggelaten, b. v. omdat hij den fellen toon afkeurde van de bestrijding van den kinderdoop, die den inhoud van de tweede helft van den brief uitmaakt; hij kon ook daarbij rekening hebben gehouden met de strooming, die in 1566, toen hij 't stuk uitgaf, een tijd lang beloofde al machtiger te zullen worden; die, welke een bijbelsch protestantsch Christendom wenschte maar met behoud van eene »Kerk'', van godgeleerde predikanten, van den kinderdoop, enz. Dan echter had hij, dunkt mij, den geheelen brief wel achterwege gelaten; of, indien niet dit, dan wel het slot aan de eerste

(I Een en Brief aen zijn bekenden ¹⁾).

[n°. 3.]

NAe alle vriendelijke groetenisse B. ende S. inden Heere, hier ist gene dat ghi van my begeerende zijt, na mijn cranc vermogen, na v verlangen, alst in my is, Waer voor ic God den Vader, met zijnen beminden sone Jesum Christum hertelije seer dancke, † dat hy den zijnen niet en verlaet, * mer altyt helpt het velt behouden, † want zijn oogen der genaden sien altyt op den zijnen, ende zijn ooren luysteren altyt op haer gebet, Wanter gescreuen staet: † als ghi door water ende vyer gaet, so wil ic by v wesen, so geue ic hem alleenlijc prijs, eer, van zijnder grooter bystant ende werckinge, dwelc hy aen my arme sonder in mijn druc, lijden ende pijn bewesen heeft, ia also mijn lieue B. dat die honden, leeuwen ende beyren aen my niet gehadt en hebben, hoe seer dat si bassen, brullen, ende beeren ²⁾, * want de Heer was mijn behoe- der, als ic mijn hope des geloofs op hem sette, dat hy my ooc bewaren sal, door zijn groote genade ten eynde toe, † want is

Josue. 1. a. 5.

Heb. 13. a. 5.

*2. Cor. 2. b. 16.

† Psa. 34. b. 16.

1. Pet. 3. b. 12.

† Esa. 43. a. 2.

Psa. 62. a. 3.

Rom. 8. d. 31.

helft toegevoegd. Dat slot luidt, Groot Offerboek van 1617, bl. 339, na het verzoek om hem zijn simpel schrijven ten goede te houden: »Ick begheerde wel beter te doen, maer nu danck ik hem (God) van tgene hy geeft. Vaertwel.

»Onderstont ick Jan Gerritsz. ketelaer van Tessel belyde maer eenen Heere, een geloove, een doopsel enzv.

»Ick kome haestelijck, houdt hetghene dat ghij hebt op dat niemant u kroone en neme. Apoc. 3. Ja Heere Jesu komt, Apoc. 22.»

Het geheele tweede gedeelte van dezen brief zal in den tekst van dit deel achter het *Offer des Heeren* worden afgedrukt.

Nog iets anders wekt in het schrijven aan den »luterschen paep« de aandacht: de buitengemeen verwarde stijl en onduidelijkheid hier en daar. Natuurlijk kan 't heel goed zijn, dat Jan Gheerts nu eenmaal een armzalig stilist is geweest en daarin bij Jan Claesz., Mayken Boosers, Jacques d'Auchy verre ten achter stond. Maar zoo slecht zijn toch zijne beide andere brieven niet; en wat wij in dezen vinden is nog iets anders dan een slechten stijl. De aantekeningen 1 en 2 b. v. op ditzelfde fol. 233 r° en v^o verwijzen naar plaatsen, waar woorden ontbreken of losse stukjes beschreven papier maar aaneengeregen zijn. In het vervolg van den brief is het niet anders. Die volzin b. v. in de laatste aantekening genoteerd, moet op die plaats verdwaaald zijn geraakt: hij komt ook nog eens voor in het laatste gedeelte, waar hij wèl past. Ook dat »ten eerste», »ten tweede», enz. loopt niet overal los. In de eerste uitgaaf van Van Braght, nog door dezen zelven bezorgd, die van 1660, is op bl. 402 aan den rand aangemerkt: »hier waren eenige woordtfauten, die wij uytgelaten hebben», maar de paar woorden, op die plaats weggelaten, zijn juist m. i. volstrekt niet zinstorend. Ik maak echter uit die aantekening op, dat de verwarring in dit schrijven ook Van Braght's aandacht heeft getrokken.

1) Deze brief voor het eerst in deze uitgaaf n°. 4, 1570. Zie aantekening 1 op fol. 226 v°.

2) Aangaan, geweld maken.

- Fol. 234ro.* God met ons, // wie sal ons mogen deeren, ende † ist dat de
Psa. 46. a. 5. Heere dat huys bewaert (als Daudid seyt) wie salt mogen crencken.
127. a. 1. Mijn vrienden, oft ick v nv mijn hert ende gemoet wt scrijuen
 mochte, dat wilde ic wel, so alst in my was doen ic hinc, ende
 die sware slagen ontfinc, om het getuychenisse ons Heeren Jesu
 Christi, Want zijn woort ende bitter lijden, welc hy voor ons
 arme sondaren geleden heeft, also in my was, dat ick anders niet
 en dacht, Siet mijn b. ende s. hoe de Heere den zijnen bewaren
Sach. 2. a. 8. ende beschermen can, die op hem betrouwen, * ia als zijn ooch-
 appel. Noch sal v gelieuen te weten, mijn lieue B. ende S. dat sy
 my eerst aen zijn gecomen met vragen, te weten, hoe mijn naem
 was, ende van waer ic geboren was, hoe out dat ic was, ende hoe
 lange dat ic in Tessel gewoont had. Ten anderen, wanneer ic dat
 doopsel ontfinc. Ant. Vijf Jaer. Vrag. In wat plecke ist gesciet?
 Ant. Ic en begeert v niet te seggen. Doen seyden sy weder: Men
 salt v wel doen seggen, ende wees op den Scherprechter, Ende
 heeft voort geseyt: Alsmen v na de waerheyt vraecht, so soudy
 ymmers de waerheyt seggen. Ant. Al wat des geloofs aengaet,
1. Pet. 3. b. 15. † dat begeer ic v wel te seggen, mer sulcx en heeft my God niet
 geboden. Ten derden, oft mijn huysrouw mede sulcx waer. Ant.
 Neen si, dwelc mi leet is. Ten vierden, wie dattet ghedaen hadde.
 Ant. Ick en begeert v niet te seggen. Vra. Heuet N. geweest.
 Ant. Het is my van God niet beuolen te seggen, ende oft ickt v
 alsoon seyde, so en woont hy in sConinck landen niet. Vra.
 Christus als hy voor de Ouericheyt gestelt wert so heeft hy ant-
 woort gegeuen, alsmen hem vraechde, waerom ghy niet also? Ant.
 Alsmen hem vraechde welcke ¹⁾ dat de eere zijns Vaders ende zijn-
 der Godheyt aenginc, so heeft hy geantwoort, anders geswegen.
Fol. 234vo. Ende al wat // ghi my vraecht, dat zijn wet, woort, gebot, ver-
Mat. 10. d. 32. bot aengaet, † dat begeer ic te belijden voor Keyser, Coningen,
Luce. 12. a. 8. Hertogen, Grauen, Princen ende ander Heeren, ende niet te ver-
 swijgen. So heeft hy terstont met corten woorden geseyt tot den
 scherprechter: tast hem aen. Summa, alsmen my aen taste, so viel
 ic op mijn buyc, ende badt den Heere om zijn bystant, so seyde
 hy terstont totten rackers: grijpt hem op, So hebben si my aen-
 geuallen, ende hebben met mi gehandelt, alsmen met den Heere
Mat. 27. c. 28. onsen Meester gehandelt heeft, † alsmen zijn cleederen wtscudde,
 ende hebben mijn handen op mijn rugge gebonden, sonder genade,
Mr. 14. g. 64. * ende mijn oogen verbonden ende opgetrocken ²⁾, ende doen sloe-
Luc. 22. g. 64. —————

1) Van Braght: »tgeen". Met »zijne" godheid wordt Christus' verklaring bedoeld, dat hij Gods zoon was. Aan het leerstuk van de godheid van Christus, van den tweeden persoon der drieëenheid denkt Jan Gheerts niet.

2) De gevangenen, die zooals Gheerts gegeeseld werden, hingen zóó dat de

gen si my, ende boecten anders niet dan oft op eenen boom had geweest, dat die garden knapten als hennep stoppelen, ende seyden: spreek, hebdi eenen stommen duyuel binnen, men sal hem wel wtdrijuen, Maer de Heer (gebenedijt moet hy zijn) sloot mijn mont, also datter niet eens en wort geseyt: O wec, of datter geluyt wtquam, want dat lijden ons Heeren (als voorschreuen is) ende zijn getuychenisse was so in mijn herte, dattet onwtspreেকেlijke is, Summa, als si sagen, dat mi alle de leden besweken, seyden si: laet hem neder, of den stommen duyuel dan beter spreken mochte, ende my nederlatende, so viel ic met mijn hoofd tegen de plancken, so grepen sy my, ende setten my op een banc, daer soude ic haer wederom besweken hebben, hadden si mi niet gehouden. Daer stonden si als leeuwen ende beyren, ic soude antwoort geuen op haer vragen, seyden si, mer † de Heer was mijn Psal. 62. a. 3. hulper ende stercheyt, hem si prijs, lof, van zijnder genaden, ia datter niet als niet wtquam. Doen seyde de President: Hebdy geen groue garden om desen stommen Duyuel wt te drijuen? So seyde hy: neen, mer tou heb ic wel. Ende si souden my weder de oogen verbonden hebben, doen // seyde hy: Latet hem aensien, Fol. 235 r°. Ende als hy sloech so dacht ic: O Heere, ghy sietet wel, ende mijn oogen sloten toe. Ja mijn vrienden, al hadden si so lang geslagen, alsser adem geweest was, ic meen dat si niet gecregen en souden hebben, also was die stercheyt des Alderhoochsten met my, ende als sy sagen, dattet niet helpen en mocht, so haelden si die gewicht van hondert pont, ende hingense aen mijn voeten, doen ginck mijn herte totten Heere: Bewaert, bewaert mijn schat. Summa, na al haer begeerten en hebben si niet gecregen. So hebben si geuraecht oft ick wel latijn conde. Ic antwoorde: Jae ick, soo veel alst is. Vrage. Condt ghy wel walsch? Ant. Neen ick. Vrag. Waer hebdy school gegaen? Antw. Tot Delft. Vra. Wat tijt? Ant. Als Delft brande ¹⁾. Item, oft ic Menno oft Dierc P.

---

voeten den grond niet raakten. Om de foltering te verzwaren, hing men hun soms zware gewichten aan de voeten: men »rekte» hen; fol. 235 r°. Ook op de pijnbank werden de gevangenen dikwijls »gerekt», fol. 79 r°, 237 r°. Al die folteringen en dreigingen daarmede dienden om aan de gefolterden namen 'tzij van hunne voorgangers (zoo hier) 'tzij van medegeloovigen (zoo fol. 236 v°) te ontkloeken. Evenals fol. 101 r°, zie aanteekening 1 aldaar, en elders.

1) De zware brand van 3 Mei 1536, waarbij twee parochiekerken en volgens P. J. Twisck's *Chronijk*, 1620, II bl. 1078 niet minder dan 9389 (!) huizen zijn afgebrand. Volgens de *Informacie* van 1514, door Fruin in 1866 uitgegeven, waren er toen te Delft 2600 huizen, waaronder nog meêgeteld zijn die »in de voorburchten van den poorten binnen der vryheyt van den stede» staan, terwijl dan b. v. in het eene stadskwartier meer dan de helft, in een ander meer dan een vierde »arme huizen» waren, die »boven 1 blancke ter weecke niet gelden en zouden».

boecken wel gelesen hadde. Ja, seyde ic. Want Boshuysen hadde mijn leere boecken ¹⁾ genomen, te weten, die nieuwe Creatuer van Menno, ende die geestel. restit. van D. P. Sy vraechden, waer icker aen gecomen was. De mont was my gesloten. Doen wast: Haelt water, keerssen ²⁾, den stommen duyuel moetter wt. Mer de Eccl. 43. e. 44. Heere was mijn bewaerder, daer ic hem * niet genoeg af dancen en can. Ten laetsten wast, ontbint hem, hy moet wat vercoelen, men sal hem wel bet comen ³⁾. Nv int afscheyden, so seyde Esa. 13. a. 6. ic, dat sy soudentoesien wat si deden, † den Dach des Heeren Sep. 1. b. 14. soude met haer al mede comen, ende so zijn sy van my gescheyden. Mijn lieue B. ende S. hier mede seg ick v mijn laetste Adieu, Joa. 14. c. 27. met † Christus vrede, ic soude wat meer geschreuen hebben, mer Phi. 4. a. 7. den tijt en cant niet lijden, Ende alst den Heere belieft, so begeer ic met hem aen een pael te staen. * De Heere sy met v al-
len. Amen. //

2.Tes. 3. b. 18.

Fol. 235 v°.

¶ Een Liedeken van Jan

Geertsz, Na de wijse: Wilt ghy wesen een oorlochs man.

TIIs een periculose tijt
Die goede Heer moet ons bewaren
Satans dienaers beuaen met nijt
* Veruolgen strenglijck Gods dienaren.
Een Christen † heeft te strijden niet
Met vleesch en bloet, na Paulus schrijuen
Maer tegen swerelts Vorsten met vliet
En geesten die in die locht drijuen.
Daer was een oprecht Christen man
Geheten Jan Geertsz met name
In den Haech brachten sy hem an

Joan. 15. c. 20.
† Eph. 6. b. 12.

1) »Leerboeken». De *Leeringhe wt Gods woordt, allen menschen vermanende tot die hemelsche wedergeboorte ende nieuwe Creatuere* behoort tot Menno's oudste geschriften. Het is van c. 1539 en in 1556 voor de derde maal gedrukt. Waarschijnlijk van omstreeks dit laatste jaar is ook *Van de geestelijcke Restitution* van Dirk Philips.

2) Foltermiddelen: soms werd den geboeiden gevangenen (zoo Jeronimus Seghersz., fol. 79 r°) water, ook wel ander en erger vocht in de keel gegoten en werden hun brandende kaarsen b. v. onder de oksels gehouden.

3) »Hij moet wat uitrusten, op adem komen: men zal hem (straks) wel beter (d. i. natuurlijk hier: erger) aanpakken.»

Geuaen, als een van quader fame.

Hy had veel strijts met eenen Paep
Die was van grooter estimacy
En achte cleyn dat Christen schaep
Nochtans seer begaeft met Gods gracy.

† Als. Daud endē Goliath

1.Reg. 17. *

Den strijt eertijts met een aenueerden
By dees twee gelijken wy dat

† Die hier strijden met ander sweerden.

2.Cor. 10. a. 3.

De Paep heeft op zijn const betrouwt
Want hy een Meester was van velen
Op den naem Rabbi was hy stout
Als oft hem niet en mochte felen ¹⁾.

Hy heeft Daud gheeyst te velt
So lang, dat hy hem eens bereyde ²⁾
Die vele den hooch beroemden Helt
Doort * scherpe Sweert Gods woort neer leyde.

Heb. 4. b. 12.

Apo. 1. b. 16.

Ghy verlaet v op schilt en speer
Sprac hy, en coemt so tot my strijcken
Maer doort betrouwen op den Heer
In den naem Gods Israels salt blijcken,

Dat ic geue huyden v vleys
Die Vogelen des Hemels teten //
En met v eygen sweert dees reys
So sult ghy worden doot gesmeten.

Fol. 236 r°.

Want v schriften dienen my meest
V touerwinnen en te sleyten ³⁾
Niet door der hoger scholen geest
Ofte der Vniuersiteyten.

Mer door Gods woort van groter cracht
En dat met mijnder moeder tale
Tot zijnder eeren hooch geacht
En tot uwer schant altemale.

Want duer dat † stomme lastbaer dier
Sal v sotheyt zijn ghebleecken
Met slaen bracht ghy Balaam fier
My arme Ezel tot het spreecken.

Nu. 22. c. 27.

2.Pet. 2. b. 16.

Ghy noemt my v broeder bequaem
Daer wy int geloof zijn verscheyden
Souden wy broeders zijn te saem

1) Ontbreken.

2) »Zóó lang, dat deze eindelijk op een keer zich toerustte om...."

3) Uit den weg ruimen; slechten; afdoen.

Tmoest zijn na Gods Geest en leer beyden.

Int gebruyck moesten wy zijn een
Van eenen geest zijnde gedreuen
Dat ny veel scheelt tusschen ons twee
Na leer der Apostlen beschreuen.

Ghy beroemt v een Christen fijn
Verwerpende my als beladen
Met valscher opiny te zijn
Dus doet ghy onrecht qualijck beraden.

Rom. 16.b.16.

2.Joan. b. 10.

† Coemter yemant teniger stont
Tot v met vreemder leer behangen ¹⁾
Dien sult ghy niet groeten met mont
Noch ooc niet in v huys ontfangen.

Want so wie hem groetende is
Heeft gemeynschap met zijn quay wercken
Dat maect ons Joannes gewis
In den tweeden brief tot verstercken.

Vrienden voort sluyten, meret doch aen
Hoe dat die Schriftgeleerde dolen

Luc. 21. b. 14.

Act. 6. b. 10.

* En dat sy niet mogen bestaen
Tegen die waerheyd onuerholen. //

---

1) Verstrikt, in vreemde leer verward.

II Een schoo
ne Belijdinge ende troo-
 stelijke Sentbrief van Mayken Boosers,
 gheuanghen wesende tot Doorniek, daer si
 haer gelooue met haer bloet bezeghelt
 heeft, ende is aldaer tot asschen ver-
 brant, Anno 1564. Den. 18.
 Septembris ¹⁾.

Fol. 236 v°.

DE eeuwige, ongrondelijke genade Gods, ende de cracht des [n°. 1.]

---

1) Van der Haeghen, *Bibliographie* II, p. 663, houdt het voor zeker, dat Mayken tot de doorniksche schepenfamilie van dien naam behoorde. In ieder geval was zij niet onvermogen: zij kon anders hare kinderen moeilijk er toe vermanen zich later vrienden te verwerven uit den onrechtvaardigen mammon, fol. 239 v°; ook hare verdere vermaningen aan haar kroost wijzen op iemand uit den gegooden stand. Eveneens stijl en taal van hare brieven. Deze behooren tot de fraaiste van onzen bundel: de innige, warme toon tegenover hare kinderen, zie b. v. n°. 5, haar vrede nu zij sterven moet en de wijs waarop zij hare ouders deswegens vertroost, het Christendom van een godzaligen levenswandel, dat zij belijdt: alles is hier even aantrekkelijk. Op de rechters maakt zij dan ook wel diepen indruk, fol. 239 r°, en gaarne hadden dezen haar gespaard, maar . . . dan moest zij haren Heer verloochenen! Zeer goed wist zij den geestelijken te woord te staan. Bij haar komt ook de menschwording ter sprake. Moeilijk had zij het, naar 't schijnt, in de gevangenis niet; behalve natuurlijk als zij op de pijnbank moest; zij schreef uit »tytcorlinge», fol. 238 v°, en kon ongehinderd briefwisseling houden of iemand ontvangen.

Bij een dier bezoeken heeft zij aan haar zoon Hans een peertje gegeven, dat door dezen zorgvuldig is bewaard en, een verschrompeld voorwerpje, nog in het archief onzer gemeente te Amsterdam aanwezig is na lang in 't bezit geweest te zijn van de familie van Geuns, die van de De Boosers afstamt. Een eigenhandig schrijven van Jan de Booser, Hans' zoon, bewijst de echtheid van het reliek. Ik heb dat in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1902, bl. 168—170, trachten aan te toonen: zie daarover ook hetzelfde jaarboekje van 1898, bl. 113—115.

In dat schrijven heet haar sterfdag 10 September, in plaats van 18 September in den tekst hierboven.

Het briefje van hare kinderen, waarop Mayken in n°. 5 antwoordt, is in het *Offer des Heeren* n°. 2, 1566, Bijvoegsel, fol. XVII v^o, gedrukt, maar in alle verdere drukken, ook in Van Braght, weggelaten: zeker omdat het niet van de hand van een bloedgetuige was of omdat de uitgevers het te weinig belangrijk vonden. Het zal in dit deel achter het *Offer des Heeren* worden opgenomen.

- heylighen Gheests, sy met v al te samen, mijn beminde vrienden ende Broeders, ick late v weten, dat ic ghesont ben nae den vleesche, maer na den gheeste mochtet wel beter zijn, want ick beuinde swacheyt in my, mer mijn hope staet op God, die den swacken steret, den bedructen troost, daer mijn herte altijd na verlanget, om bequaem te zijn voor zijnen oogen, dat ick tot zijnen
- Actor. 20. c. prijse mochte volbrengen het ghene dat hy in my begonnen heeft. Daerom bidde ic v mijn beminde B. dat ghy my niet en vergheet, so ick wel mercke dat ghy niet en doet, daer voor ic v seer bedancke, ende hope, de Heere sal v in zijn heylighe waerheyt bewaren. Voorder laet ick v weten, dat de Heeren van my vraechden om te weten, wie dat met my gedoopt waren, ende ofter niemant in de Stede en was, ende sy wildense weten by name ende toename. Ick seyde: Dat ick niet en weet, en can ick niet segghen. Ten mocht al niet helpen. Sy seyden, dat my de Buel ontleeden soude. Ick was beschaemt, ende badt haerlieden vrien-//
- Fol. 237ro. delijck, dat sy my wilden geloouen, Ten baette al niet. Doen seyde ick: V lieder wille geschiede, ende ic ontleede my. Doen leyddense my tot de pijnbane, ende bonden my om te trecken ende reken. Doen seyde de Commissarius, dat icse haer noemen soude. Ic seyde, dat ick dat niet doen en mochte, Doen bonden sy my daer weder af, sonder yemant benoemt ¹⁾ dies sy de hooge God ghelooft, maer Pier ende Jorge hebben sy al vanden eersten geweten, daerom moeste icse oock noemen, maer haer toenamen en
- Actor. 20. d. wiste ick niet. Hier mede wil ick v den Heere beuelen, ende dat woort zijnder ghenaden. De Heere wil ons
 allen in eenderley ghelooue
 bewaren tot den eynde
 de ons leuens,
 Amen.
- Eph. 4. a. 13.

[n°. 2.]

¶ Noch eenen Brief

aan haer Ouders.

Wt dat binnenste mijnder herten groete ick v, mijn beminde vader ende mijn seer gelieuede moeder, met alle de gene die binnen uwen huysen zijn, v sal belieuen te weten, dat ick gesont ende onuerandert van gemoede ben, de Heere sy eewich gheloeft, alsoo verhoep ick door Godts goetheyt, dattet met v oock staet. Voort

---

¹⁾ Genoemd te hebben.

so dancke ick u hertelije van uwe vriendelijcke groetenisse, aen my gheschreuen, waer van ick my seer verblijt hebbe, hoorende v ghemoet ende goede gonste, ende om der ghedachtenisse, soo wil ic v wat van mijn geuanckenisse schrijuen. Ten eersten, heeft my die Commissarius gheuraecht, hoe out dat ick was doen ick ghedoopt worde. Ick seyde: Ontrent // 23. oft 24. Jaer. Sy vraechden, waerom ick dat hadde laten doen. Ick seyde: Om dat het God beuolen hadde. Sy vraechden, oft ick niet en wiste dat ick te voren al gedoopt was. Ick seyde: Ick en weet daer niet af, oock en heeft God sulcks niet beuolen. Sy vraechden, oft ick gheen Peters noch Meters gehadt en hadde. Ick sprac: Het mach wel zijn, sy mogen gestoruen zijn. Doen seyden sy, men soude my Geleerden senden. Ic seyde: Ghy behoort wijs ghenoech te zijn, om tegen my te spreken, maer sy wouden Geleerder senden. Daer na hebben sy den Prochepape vande vrouwen Kercke gesonden, die quam aen ende seyde, waerom ick so langhe in zijn Kercke niet gheweest en hadde, ende dat hy gheen kennisse van my ghehadt en hadde. Ick seyde, dat ick my stillekens in huys gehouden hadde. Sy vraechden, waer mijn Kercke was. Ic seyde: Sy was haer onbekent, want waert dat ghyse wistet, ghy en soutse niet langer met vreden laten. Wy hadden tsamen veel woorden vanden Doop. Ic seyde, dat Christus zijn Apostolen wtgesonden hadde in alle de werelt, ende leeren eerst alle volcken onderhouden, al dat hy haer beuolen hadde, ende haer doopen inden naem des Vaders, des Soons des heyligen Geests. Geen kinderen en connen leeren, maer wie gelooft ende ghedoopt wort, sal salich wesen. Doen seyden sy, dat de Apostolen heele Huysghesinnen hadden gedoopt. Ick seyde: Ja, dan hebben sy haer verblijt datse in God gheloo- uich waren geworden, dat en conden de kinderen niet doen, God heeft de kinderen tot hem gheroepen, ende heeft geseyt, * dat alsdanigen dat Hemelrijck toebehoort, maer hy en beualse niet om te doopen. Daer quamen sy voort met // Adams sonde, hoe dat sy daer in gheboren waren. Ick seyde, dat Christus daer voor ghestoruen waer. Ick vraechde haerlieden, oft sy de sonde met den Doop wouden afdoen, want de ionghe kinderen doch gheen sonde en hebben, daerom en connen sy de sonden niet steruen, ende ver- rijzen door dat Doopsel in een nieu leuen. Doen seyden de Hee- ren: V seggen is: Wie ghelooft ende gedoopt wordt, sal salich wesen, ist niet? Ick seyde: Jae. Doen vraechden sy, oft Christus niet van Maria vleesch en ware. Ick seyde, dat hem Maria van- den heylighen Gheest ontfanghen hadde, ghelijck de Engel tot haer sprack: De heylige Gheest sal van bouen in v comen, ende de cracht des Alderhoochsten sal v omschijnen, daeromme dat Hey-

Fol. 237 vº.

Mar. 16. b. 15.

Mat. 28. e. 19.

Mar. 16. b. 15.

1. Cor. 16.

Math. 19. d.

Fol. 238 rº.

Luce. 9. e.

Rom. 6. a. 4.

- lighe dat van v gheboren sal worden, sal Godts Sone ghenaemt worden. Sy seyden noch eens, oft hy van haer gheen vleesch aengenomen en hadde, nadenmael hy van bouen niet ghebrocht en hadde. Ick seyde, dat ick Joannis getuychenisse wel geloofde, daer
- Joan. 1. a. 13. hy seyt: † Dat woort is vleesch geworden ende heeft onder ons gewoont. Sy vraechden oft ick niet en geloofde, dat hy Marien Sone na den vleesche is, ende Gods Sone na den Geest. Ick seyde, dat hy Gods eyghen geboren ende eenige geboren Sone is, die van
- Heb. 7. a. 4. † begin der dagen, sonder eynde des leuens is, ende nv ten laetsten, so is hy door des heylighen Geests cracht van Maria gebo-
- Luce. 1. c. 32. ren, Daerom en is hy niet vander aerden, aertsch gelijk Adam, ende en sal ooc niet tot Aerde keeren, want hy is de Heere vanden Hemel, ende hadde hi nv vleesch van onsen vleesche, so moeste hy ooc de verganckelijcheyt sien, want God sprack: Ghy
- Gen. 3. d. 20. zijt Aerde ende sult weder tot aerde keeren, dan dat en was niet
- Fol. 238 v.* alleen van // Adam, maer alle die van hem af quamen.

- Doen vraechden sy my, oft ick niet en geloofde, dat int Sacra-
- Mr. 16. c. 16. ment Christus vleesch ende bloet ware. Ic seyde: Neen, hy is op-
- Act. 7. g. 56. geclommen, ende sit ter rechterhant Godts zijns Vaders. Doen
- vraechden sy, oft ic niet en wilde geloouen, dat alle de Heyligen inden Hemel zijn. Ic seyde: Dat ick niet gelesen en hebbe, en can
- Sap. 5. a. 1. ic niet verantwoorden, mer aldus vele heb ic gelesen: De gerech-
- Apo. 21. a. 4. tige sielen zijn inde handen Gods, ende de pijn des doots en salse niet aenroeren. Daer en seyden se doen niet veel op, Mer sy vraech-
- Luce. 1. b. 24. den, wat ic hielde van Maria. Ic seyde, dat sy een suyuer ende
- een heylich vat was, ende gebenedijt bouen alle vrouwen want sy was weerdich den Soone Gods te ontfangen ende baren. Sy vraech-
- den, oft ic niet en bekende, datter een Vageuyer is. Ic seyde: Van twee wegen vinde ick geschreuen, de eene seer breet totter
- Mat. 7. b. 14. verdoemenisse, dander seer smal tot het ewige leuen leydende. Noch vraechden sy, wat ic vanden Paus hielt. Ic sprac: Den Paus en kenne ic niet, maer isset zijn leeringe diemen hier hout, so houde ic hem zijnder leeringe gelijk. Daer hebben veel meer woorden gheweest, maer dese schrijue ick wt tijtcorringhe ¹⁾.

Vaert alle wel.

[n°. 3.]

¶ Noch eenen Brief

aen de Broederen.

Mijn seer gelicuede ende beminde broederen inden Heere, ick

---

1) Nog als bij ons: tijdverdrijf, genoeg.

laet v weten, dat mijn herte wel getroost ende gemoet is, den Heere sy eewich lof, want hy bewaert ons door zijn rechter hant, ende helpt ons wt dat midden // onser vianden, want sonder hem *Fol. 239ro.* so waert met my verloren, want si so menigerley wijse my comen beuechten, geestelijke ende wereltlike, also men desen Sondach heeft moghen sien, hoe Montsiuer Massaert met een Schepen, met noch een wereltlijk geleert man, de welke my geacht hebben voor de alderleelijeste Secte, die oyt onder den Hemel geweest is. Mer doen ic haerlieden mijn gelooue verhaelde, doen heb ick haer alte-mael weenachtich ¹⁾ gemaect, also dat sy nauwe en conden spreken, ende ten laetsten zijnse vriendelijke van my gescheyden. Niet meer op dit pas, dan blijft den Heere altijd beuolen, die behoude ende beware v in zijn heylige waerheyt, Ick hope het sal corts *Joa. 17. d. 17.* met my gedaen wesen, want ick en heb niet lieuer, dan dat ic den Heere mochte behagen, ende salich steruen, Amen.

¶ Een Testament aen haer kinderen.

[n°. 4.]

EEn hertelijke ende gonstige groete sy aen v lieden geschreuen, mijn beminde kinderen, v moeder die nv om de rechte waerheyt in banden is, wilt doch hooren, want het heeft God also behaecht, * dat alle die godsalich willen leuen moeten veruolginge lijden, *2.Tim. 3.b.12.* Dus ben ic wel te vreden ende getroost, † dat de knecht zijnen *Mat. 10. c. 25.* Heere na volcht, † zijnen gebenedijden wille moet met my geschie- + *Luc. 11. a. 2.* den, haddet hem belieft, hy soude dese banden wel belet hebben. Mijn lieue kinderen, het heeft vanden beginne also geweest, dat de gerechtige lijden moesten, ende de ongerechtige altijd de ouer- *Gene. 4. b. 9.* hant, maer haren dach sal haest comen, datse beclaghen sullen, *Luc. 23. c. 20.* ende van ellende roepen: Bergen valt op // ons, ende Hueueln *Apo. 6. c. 16.* *Fol. 239vo.* bedeckt ons voor het aensicht des Heeren.

Och lacy, als de gerechtige blincken sullen als de Sonne, ende *Sapie. 5. a.* de Godloose int eewige vier sullen gaen, Och beminde kinderen, *Joan. 5. d. 39.* ondersoect doch de Schriftuer, schiet v daer na, dat ghy hooren moecht dat lieflijke woort: Coemt ghy gebenedijde, besit dat *Mat. 25.* rijke ws vaders, biddet den Heere om wijsheyt, ende leert Godt vreesen, so krijght ghy dat rechte verstant, en stelt v doch niet *Rom. 12. a. 2.* gelijc als de werelt, in hoouerdicheyt, in dansen, springen, en in ydel geclap: mer bewijset door v wandelinghe een Godsalich leuen, *1.Pet. 3. a. 5.*

---

1) Een trek als deze, die trouwens niet veel voorkomt, verdient zeer de aandacht.

verciert v met de heylige vrouwen, ontfangt die scriftuer ende leeft daerna, op dat v siele salich worde, ende dat wi na desen tijt bi malcanderen comen, de Almachtige God, de coninc alder Coningen geue v zijn genade, na den rijedom zijnder goetheyt, sterc te worden aenden inwendigen mensche, ende dat Christus in v herte wonen mach, ende die leyde v in alle waerheyt. Ic bidde v mijn lieue kinderen, weest doch vreetsaem onder malcanderen, dat is een vruecht des Geests, helpt malcanderen gewillich sonder

Heb. 13. c. 10. eenich tegenspreken, ende weest altijd den armen gedachtich, geeft willich van allen dat ghi hebt maect v vrienden vanden ongerechtigen Mammon, bemint dat eewich is, ende niet dat tijtlic is,

Collo. 3. a. 2. soect dat Hemels, ende niet dat aertsch is, * want alle vleesch is
* 1. Pe. 1. d. 24. als gras, ende de heerlijkheyt des menschen als een bloeme des gras, dat heden staet ende morgen inden ouen geworpen wort, de heerlijkheyt des menschen vergaet, maer twoort des Heeren blijft

Joan. 2. c. 16. eewich, en bemint niet de werelt, noch de dingen die daer in zijn, te weten, den lust der oogen, den homoet des leuens, twelc niet

Fol. 240ro. en is van God maer vander werelt, ende de werelt sal ver//gaen
1. Cor. 7. c. 31. met al dat daer in is, mer die den wille des Vaders doet, die blijft inder eewicheyt.

Mijn kinderen, doet na des Heeren wille, ic v moeder, hope v den wech voor te gaen, meret waerin, ende hoe ic v voorgae, en wilt niet op des werelts eere sien, mer achtet eere te wesen om
1. Pe. 4. c. 14. den naem ons Gods te lijden. Want hy die de alderopperste Co-
Phil. 2. a. 7. nine was, heeft hem niet geschaemt zijn heerlijkheyt te verlaten, ende is inder werelt gecomen, ende heeft den alder versmaetsten doot voor ons geleden, ende is sonder schult geslagen ende mismaect, dat daer niet geheels aen zijn gebenedijde lichaem was. So lief heeft hy ons gehadt, ende daer mede ons een exempel achtergelaten, op dat wy zijn voetstappen sullen na gaen. Hy is dat licht dat in de werelt gecomen is, op dat alle die hem nauolghen, niet in duysternisse en souden wandelen, maer dat licht des leuens heb-

ben: De Heere beschicke, dat v dat selue licht
ooc omschijne, ende ghy daer in
wandelt. Amen

[*n°. 5.*]

¶ Noch een Briefken

van dese selue Moeder
aen haer kinderen.

Mijn kinderen, ic groet v seer hertelije, ende sende v lieder geschriften wederom, op dat ghy v Belofte muecht quijten, die ghy

my daer in gedaen hebt, ende weest doch altijd onderdanich, die v onderwijsen tot gerechticheyt, ende straffen in v ouertredinghe. Vaert wel, ende hier mede op deser Werelt Adieu, mijn lieue kinderen, vreest Godt, schouwet alle quaet. //

¶ Noch eenen Brief aen

haer vader ende moeder.

Fol. 240 v°.

[n°. 6.]

Mijn seer beminde vader ende moeder, ic gebiede my ¹⁾ wt dat binnenste mijnder herten tot v, met bidden tot den Heere, dat hy v ende my troosten wil, met den troost des heyligen Geests, de belofte des Heeren, die hy zijn Jongeren beloefde te senden, ende seyde: Ic gae tot den Vader, ende sal v eenen anderen Trooster *Joan. 14.b.16.* senden, den welcken de werelt niet en can ontfangen, want sy en kent hem niet. Dus mijn lieue vader ende moeder, weest getroost ende verwacht met lijftsamheyt, wat de Heere met my doen wil, zijnen troost verwachte ick ooc lijftsamelijc, ende dat daer gepasseert is, en achte ic niet anders dan eenen wint, daer van ic geen swaricheyt en hebbe, de Heere moet gelooft wesen, op den welcken ic hope, want hy ist die den vernederden troost ende den *Luc. 1. d. 48.* houeerdigen vanden stoel stoot, al ist hier nv druc voor oogen, so weten wy ymmers wel, dat de dach des Heeren haest comen sal, ende dan alle godloose wesen te niet gedaen sal worden, ende God die daer ordeelen sal sonder aensien der personen, ende geuen een *2.Cor. 5. b. 10.* yegelijc loon na zijn wercken, dus mijn lieue ende seer beminde vader ende moeder, en wilt doch op mi niet dencken, laet doch den Heere zijn werc volbrengen, ic hope dat hy my arme onweerdige voorsien heeft tot een offerande, die hem behagelijc sy, want *Rom. 12. a. 2.* ic heb gehoept op zijn goedertierenheit, ende dat hy niet met my int recht gaen wil, want soude hi my na mijn verdiensten richten, so ware ic de eewige doot weerdich, mer de Heere, hope ic, sal mijnder ontfermen.

Ic late v noch weten, hoe dat ic noch een//mael voor den Deken *Fol. 241 r°.* gehaelt ben, maer elc behielt het zijne, ende int scheyden seyde hy tot my: Ist dat ghy in dit gelooue blijft, so sydy eewich verdoemt. Ick seyde: Hoe spreekt ghy soo? daer doch Godt oordeelen *Mat. 25. c. 32.* sal. Jae seyde hy: Ic derf dat wel seggen, want het sal also gheschien. Doen volchde my meester Claes, ende vraechde: Waer heb *Act. 27. e. 31.*

1) »Ik beveel mij bij u aan»: nog over in ons ouderwetsch »gebiedenis». Verwijs en Verdam, II, 970.

dy v dus langhe verhouden, ick heb v lange gesocht. Ick seyde: Nv hebby my ymmer. Ic en doe niet, (seyde hy) waert dat ghy in onse handen waert, wy souden v langher houden, dan dese doen sullen ¹⁾, is mijn beduncken. Hier mede wil ick v, mijn lieue vader ende moeder, den Heere beuelen, die v ende my bewaren wil totten eynde, maect geen droefheyt om my, maer verblijdt v, 2.Mac. 7. b. dat my de Heere weerdich kent, want dese mijne litmaten, die my de Heere gegeuen heeft, wil ic om zijnent wille geerne verlaten. Vaert altijt wel.

[nº. 7.]

¶ Noch eenen Brief aen de Vrienden.

Och mijn hertgrontlijke, ende seer beminde B. ende S. inden Heere, ic groet v noch eens met des Heeren vrede, de selue by v te blijuen tot inder eewicheyt, Amen.

Ick late v weten, hoe dat dese mijn vianden my noch altijt quellende blijuen van het Doopsel, maer van de Menschwerdinghe Christi en seggense my niet, de Deecken verhaelde haer mijn ghelouue, ende en vraechden my niet, dan oft ick oock gheloofde, dat Mat. 16. c. 16. Christus Dauids Sone was. Ick seyde, dat hy de leuendighe Gods Soone was. Och, och, sprack de Deecken. De Heeren vraechden: *Fol. 241 vº.* Stater niet geschreuen wten // Zade Dauids na den vleesche? De Act. 13. c. 23. Deecken antwoorde haer, want daer en was gheen gehoor ²⁾, hij hiet my dicmael liegen, om dat ic hem wederstont, dat hy my niet betogen en conde, dat de Apostolen kinderen gedoopt hadden. Sy oueruielen my alle gelijc, ende spraken, datter niemant int Hemel- Joann. 3. a. 6. rije comen en mochte, ten waer dat hy geboren worde wt den water ende Geest. Sy vraechden my metter haest, oft ic sulcx ooc niet en bekende. Ic seyde: De schrift en coemt den kinderen niet toe, maer den ouden, die daer ooren hebben om te hooren. Doen stonden sy op, ende seyden: Ghy voert een Opinie ³⁾.

Aldus mijn lieue Vrienden, verwachtte ick morghen noch eenmael voor haer ghehaelt te worden. Dus bidde ick v dat ghy den Heere voor my bidden wilt, dat hy mijnen mont wil regieren, tot zijnen prijs ende eere. Hier mede wil ick v eewich inde handen

1) »Wij geestelijken zouden uw leven langer sparen dan de justitie doen zal.»

2) »Ik antwoordde hun niet»; »bij mij vonden zij geen gehoor.»

3) »Gij volgt niet de Schrift, maar uwe eigendunkelijke meening.»

Gods beuelen, ende bidde vriendelijck, dat ghy mijn simpele schrij-
uen ten besten wilt houden, want ick en soecke niet dan wt mijns
herten eenuuldicheyt, Godt te behagen, want ick en wensche niet,
dan, och mocht ick den Coninck der Coningen, ende den Heere 1.Tim. 6.b.15.
alder Heeren dus in mijn beroepinghe behaghen, so waer ick wel Apo. 17. b. 14.
ter saligher tijt gheboren. Hier mede vrede, afscheydinghe, na desen 19. b. 16.
tijt niet meer. Houdt dit tot een eewich Adieu.

¶ Hier na is Mayken Boosers te Door-
nick tot puluer verbrant, ende heeft haer
Siele begheuen inde handen
des HEEREN. //

Een Liedeken van May-

Fol. 242 r°.

ken Boosers, Nae de wijse: Het
daghet in den Oosten.

* Die op den Heer betrouwen
En quamen noyt ter schandt
Tsy ionck of out, mannen of vrouwen
Godt stercktse metter handt.

Psal. 25. a. 3.
Esa. 49. c. 23.
Eccl. 2. b. 12.
Rom. 9. d. 33.

Daer was een vrou hiet Mayken
Boosers, die wert gheuaen
Sy heeft getreden † denge payken
Ter rechter stadt waert aen.

4.Esd. 7. a. 7.
Mat. 7. b. 13.

Tot haer so is gecomen
Der Kercken Prochelpaep
En heeft naet gelooue vernomen
Van dat eenuoudich Schaep.

Want sy was niet verschenen
In zijne Kerck in lang
Dus maecte hy hem op de benen
En nam tot haer den gang.

(Die vrou had haer gehouden
Stillekens in haer huys
Het welc haer niet en berouden
Al quam daer door het cruys.)

Waer is v Kerck (wast seggen)
Bekent is sy v niet
Want wist ghijt, sout daer op toeleggen
Dat ghysse in vree niet liet.

Vrag.
Antw.

Wilt ghy oock wel gelouen

Heeft hy gesproocken fijn
 Dat alle Heyligen hier bouen
 Int Hemelrijcke zijn.

Sy had sulcx niet gelesen
 Gaf sy te verstaen soet
 Maer gelesen had sy van desen
 Int boeck der wijsheyt goet.

Dent. 33. a. 3.

Sap. 3. a. 1.

Fol. 242 v°.

† Der gerechtiger sielen
 Zijn in des Heeren hant //
 Sdoots pijn sal haer niet om vernielen
 Roeren aen eenich cant.

Veel quamen haer beuechten
 Met menigherley list
 Weerlijck en geestelijcke knechten
 Loos Vossen Antichrist.

Psa. 31. b. 19.

Maer sy stont haer vianden
 Tegen, als een Heldin
 * So dat sy al quamen ter schanden
 Die tot haer wilden in.

Monsiuer Massaert, met Schepen
 En noch een weerlijck man
 Hebben de saeck ooc aengegrepen
 En strecken Mayken an.

Act. 24. a. 5.

† Dat sy waer van die quaetste
 Sect, die ter werelt was oyt
 Maer sy swichten voor haer int laetste
 Door Godes woort gedoyt ¹⁾.

Het is claelijck gebleecken
 Dat sy schreyden een paer

Act. 6. b. 10.

† Ja dat sy nau meer conden spreecken
 Sijnde verwonnen gaer ²⁾.

Dus zijne int laetst ghescheyden
 En ginghen vrientlijck heen
 Want daer langer niet te verbeyden
 Was, dan oneer alleen.

Psa. 103. a. 2.

Tob. 12. c. 20.

Broeders * looft, prijst Gods wercken
 Sonder ophouden seer
 Die dus wonderlijck coemt verstercken
 Sijne Ledekens teer.

FINIS. //

1) »Doyen" is wegsterven, kwijnen; »bedoyen" bedauwen, bevochtigen.

2) Geheel en al.

¶ Hier nae

Fol. 243 rº.

volghen noch sommige

Belijdinghen ende Sendtbrienen, van op-
gheofferde Kinderen Gods naegelaten, die
noyt in druck en zijn gheweest, heb-
bende een yghelijck byson-
der een Liedeken
daerby.

. . .

¶ Math. 10. b. 17.

Wacht v voor de menschen, want sy sul-
len v ouerleueren voor hare Raetshuysen,
ende sullen v gheesselen in hare Scholen,
Ende men sal v voor Vorsten ende
Coningen leyden om mijnen
twille, tot een getuy-
ghenisse ouer
haer.

1. Petr. 4. b. 19.

¶ Alle die daer lijden na den wille Gods,
die beuelen haer sielen den ghetrou-
wen Schepper, met goe-
de wercken.

* * * //

Fol. 243 v°.

(I Een Belij
dinge van een vrouwe, ge
naemt Weynken Claes Dochter van
Monicken dam, Weduwe zijn-
de, de welcke in den Hage
gedoot ende verbrant is.
Int Jaer. 1527 ¹⁾.

OP den 15. dach Nouembris, so is Weynken Claes Dochter in den Hage geuangen ghebrocht, vant tslot te Woerden, ende de

---

1) De datum van Wendelmoet's executie is 20 November. Zij had toen een half jaar gevangen gezeten.

Over haar, de eerste martelares van het nederlandsche Protestantisme, is het uitvoerigst en het nauwkeurigst gehandeld door de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531*, 1873, bl. 581—587. Vooral niet minder hebben wij aan Paul Fredericq's *Corpus documentorum inquisitionis.... neerlandicae* V, 1903, waarin niet alleen alle oorkonden en bescheiden die op haar betrekking hebben of van haar en haar lot melding maken staan afgedrukt, zie de opgaaf daarvan op bl. XXVIII, maar ook op bl. 274—279 het allerzeldzaamste deutsche geschriftje over haar gevangenschap en dood, kort na 1527 verschenen, in zijn geheel is opgenomen. Dit draagt den titel: *Ein wunderliche geschycht geschehen jn dem Hag in Holland jm jar MDXXVII, den XX tag Novembris, von einr frauen geheissen Wendelmut Clausen dochter, einr witwe, die do verprendt ist* en is waarschijnlijk uit het hollandsch vertaald. Zie Fredericq, t. a. p., bl. 279; *Bibliographie*, I, bl. 81—91. Het verhaal over haar in het *Offer des Heeren*, n°. 4, 1570 en volgende uitgaven, is weêr uit die deutsche vertaling terugvertaald; misschien ook uit eene andere deutsche bewerking van hetzelfde boekje: immers bij grootendeels letterlijke overeenkomst wijkt het ook op sommige plaatsen van dien deutschen tekst af. Dat een hollandsch bericht reeds in 1528 in druk heeft bestaan, blijkt uit de Rekening van den ontvanger der exploitien van het Hof van Holland: Scheffer, t. a. p., bl. 399, en vooral Fredericq, t. a. p., bl. 370—1, 381. Wend.'s lot beslaat eene der aandoenlijkste bladzijden uit de protestantsche martelaarsgeschiedenis, met die herhaalde pogingen om haar te bewegen haar eigen leven te redden, haar weigeringen om dat door herroeping te doen, met dien beul, dien eindelijk de bewondering voor hare volhardende onderworpenheid aangrijpt en die nu zelf haar geloofsmoed wil inspreken: »Moeder, blijft by Godt, ende laet u van Godt niet trecken", fol. 246 ro: bladzijden, waarbij men natuurlijk soms iets van de kleur op rekening van den verhaler moet stellen, die gaarne dramatisch wil zijn. Maar bij een vonnis, in 't openbaar voltrokken

Graef van Hoochstraten, Stadthouder in Hollant is daer gecomen den 17. Dach des seluen maents. Op den 18. Dach is de voor genoemde Weynken voor den Stadthouder ende vollen Raet van Hollant ghestelt. Daer vraechde haer een: Vrou hebt ghy v wel beslapen ende bedacht op de dingen die v mijn heeren voorgeleyt hebben? Ant. Wat ic gesproken heb, daer blijf ic vast by. Vrag. Ist dat ghy niet anders en spreek, ende v van die dwalinge keert, so salmen v eenen onlijdelijcken doot aendoen. Antw. Is v dat gewelt * van bouen gegeuen, so ben ic bereyt te lijden. Vra. Vreest ghy dan den doot niet, die ghy niet gesmaect en hebt? Ant. Dat is waer, maer ic en sal den doot nemmermeer smaecten, want Christus spreek: † So yemant mijn woort hout, die en sal den doot niet smaecten inder ewichheit. † De rijke man smaect den doot ende sal hem eewich smaken. Vrag. Wat hout ghy vant Sacrament? Antw. Ick houde v Sacrament voor broot ende meel, waer ghy lieden dat voor eenen Godt hout, soo // segge ick dattet uwen duyuel is. Vra. Wat hout ghy van de heyligen? Ant. Ick en ken geen ander * middelaer dan Christum. Vra. Ghy moet steruen, ist dat ghi hier by blijft. Ant. † Ic ben al gestoruen. Vra. Bent ghy ghestoruen, hoe cont ghy dan spreekken? Antwoort. De Gheest leeft in my, de Heer * is in my, ende ic ben in hem ¹⁾. Vrage. Wilt ghy een Biechtvader hebben ofte niet? Antwoort. Ick heb Christum dien biechte ick: Maer dies niet te min, waer ick

Joan. 19.b.11.
Joan. 8. f. 51.
Luc. 16. c. 23.
Fol. 244 ^{ro}.
Joan. 2. a. 1.
Gal. 2. c. 20.
Joa. 14. c. 20.
17. c. 23.

en door en voor tijdgenooten bericht, moeten ook de nadere bijzonderheden wel geloofwaardig zijn.

Het geheele verhaal komt met eenige wijzigingen ook voor in het derde deel van Rabus' *Historien u. s. w.* (eerste druk 1555), een uittreksel daaruit in Van Haemstede (eerste druk 1559). Zie de *Bibliographie*.

De vraag, tot welke van de verschillende protestantsche richtingen of gemeenten men Wendelmoet heeft te rekenen, is m. i. in 't geheel geene vraag. In 1527 bestonden ten onzent geene verschillende »richtingen». De geheele, toenmalige, nog weinig scherp bepaalde, reformatorische strooming in ons land, die wij Sakramentisme noemen, heette destijds Lutherij, en niet te onrechte. Zie ook aantekening 1 op fol. 245 ^{vo}. Speciaal doopsgezind kan Wendelmoet moeilijk zijn geweest (anders Scheffer, t. a. p., bl. 582, en Dr. Hoog, *De martelaren enz.*, bl. 132): de zoogenaamde sporen van Doopsgezinden vóór 1530 hier te lande kan ik niet zien. Dat het *Offer des Heeren* haar opnam, zal wel zijne reden hierin hebben, dat Monnikendam van 1534 af eene kweekplaats juist van anabaptiste godsdienstigheid is geweest: licht wisten monnikendammer Mennisten van 1560 à 1570 er nog van, hoe Wendelmoet een hunner familieleden was geweest en rekenden zij haar daarom tot de gemeenschap hunner ouders. Maar er was in 1527 juist daar ter stede gelegenheid genoeg om evangelisch te worden buiten het Anabaptisme om: zie Scheffer t. a. p. en Wüstenhoff in *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1899, bl. 144, 145.

Over het lied, dat in het *Offer des Heeren* op het verhaal over Wendelmoet volgt, zie de aantekening op fol. 246 ^{vo}.

1) Zie aantekening 1 op fol. 245 ^{vo}.

yemant vertoornt heb, soo wil ick de selfde gheern bidden, dat sy my dat vergeuen. Vra. Wie heeft v dese meyninge geleert, ende hoe coemt ghy daertoe? Ant. Die Heere die alle menschen tot
 Joan. 10. c. 27. hem roept: † Ooc ben ick een van zijn schapen, daeromme hoore ick zijn stemme. Vrage. Sijt ghy dan alleen beroepen? Antwoort.
 Mat. 11. c. 28. Neen ic, * dan de Heere roeptse alle tot hem, die beladen zijn.

Nae veel ander dierghelijcke woorden, is Weynken wederom in den Kercker geoert: Ende tusschen de twee nauolghende daghen, is sy van menigherley persoonen versocht, ende aengheuochten, naemelyck van Monicken ende Papen, ende vrouwen, ende van haer naeste vrienden. Onder ander quam oock een vrouwe tot haer wt simpelheyt, ende beclaechedese op dese wijze: Lieue Moeder, cont ghy niet dencken dat ghy wilt, ende swijghen stil, soo en sout ghy niet steruen. Doen antwoorde Weynken, segghende: Lieue Suster, het is my beuoolen te spreekken, ende ick ben daer toe beroepen, alsoo dat icket niet swijghen en mach. Vraghe. Soo sorghe ick dat sy v dooden sullen. Antwoort. Oft sy my morghen
 Mat. 6. b. 10. verbranden, ofte in eenen Sack steecken, dat ghelt my al euen
 Fol. 244 v°. veel: † soo het de // Heere voorsien heeft, also moetet geschien, ende niet anders, ick wil by den Heere bliuen. Vrag. Hebt ghy niet anders ghedaen, soo hope ick, dat ghy niet steruen en sult. Antwoort: Aen my en is niet gheleghen, maer als ick vanden Sael bouen come, soo schrey ick seer, ende het iammert my, dat ick alle die hupsche Mannen sie, dat sy so verblint zijn, ende ick wil den Heere voor haer bidden.

¶ Daer zijn oock twee swarte oft preecker Monicken ¹⁾ by haer ghecomen, de eene als een Biechtvader, de ander als een Onderwijser, thoonende haer dat Cruys, ende sprack: Siet, hier is uwe Heer, uwe God, Sy antwoorde: Dat en is mijn Godt niet, het is een ander Cruys, daer door ick verlost ben, Dat is een houten Godt, werpt hem int vyer, ende wermt v daer by. De ander vraechde haer, den seluen morghen als sy steruen soude, oft sy dat Sacrament niet en wilde ontfanghen, hy wout haer gheerne gheuen. Sy seyde: Wat God wout ghy my gheuen, die verganckelijck is? diemen om een heller ²⁾ oft duyts vercoopt? Ende tot den Paep ofte Monick (die welcke hem verhuechde, dat hy op dien dach Misse gedaen hadde) seyde sy, dat hy Godt op nieu ghecruyst

1) Dominikanen.

2) »Heller» komt wel in de Middeleeuwen een enkele maal in ons land voor, maar Kiliaen heeft het woord niet, evenmin als »gherust» voor »schavot», dat fol. 245 vo wordt gebezigd. Beide woorden wijzen dus wel er op, dat ons verhaal uit het duitsch vertaald is, Scheffer, t. a. p., bl. 583; uit »hupsch» op fol. 246 ro mag men dit niet afleiden.

hadde. Doen seyde hij: My dunct dat ghy verdooft zyt. Weynken antwoorde: Dat en can ick niet beteren, mijn Heer, mijn God, *die in eewicheyt eer, lof, ende danck sy, heeft my alsoo ghe- Apo. 4. b. 11. maeckt. Vrag. Wat hout ghy vanden heyligen oly? Ant. Oly is goet op een slaet, oft v schoenen daer mede te smeyren.

Int midden van de Weecke brachtmense te Houe, Ende als sy nv in die Sael quam, ghinck de Monick tot haer, hou//dende haer Fol. 245 r°. dat Cruys voor het aensicht, segghende: Wederroept doch te voren, eer dattet oordeel gegeuen wort. Maer Weynken keerde haer vant Cruys, segghende: Ick blijue by mijn Heer, by mijn Godt, + noch Rom. 8. d. 38. doodt noch leuen en sal my daer van scheyden. Doen sy voor den Rechter stont, luysterde de Monick haer int oore, seggende: Valt op v knyen, ende bidt de Heeren om genade. Sy antwoorde: Swijcht ghy, heb ick v niet geseyt, dat ghy my van mijn Heer niet trecken en sult?

¶ De Deecken van Naeltwijck sub Commissarius ende Inquisiteur las dat oordeel wt eenen Brief op het Latijnsche, ende wederhalende in Duytsch, sprac op het corte, dat si gheuonden was in een misghelooue vant Sacrament, ende dat sy onbeweghelijk daer by bleef, Ende daeromme besloot hy dat sy een Ketttersse waer, ende ouerghaf Weynken inde Weerlijke handt, met der Protest. dat hy in haren doot niet en verwillichde. Daer nae ginck hy wt den Raedt, met zijn twee Bysitters, als geestelijke Mannen.

Van stonden aen werdt by den Cancelier ghelesen, als dat sy (nae segghen) halstarrich ware gheuonden, het welcke niet ongestraft en mochte bliuen, Ende dat sy tot puluer soude ghebrandt worden, ende haer goederen al gheconfisqueert worden. Doen sprack Weynken: Ist nv al geschiet? Ick bidde v alle, oft ick yemandt misdaen ofte vertorent hadde, dat ghy my dat vergheuen wilt. Doen sprack de Monick tot haer: Cusset nv uwen Heere uwen Godt een mael. Sy antwoorde: Dat en is mijn Heer niet. Int afgaen van de Raedtcamer sprack de Monick tot haer, dat si onse lieue // Vrou soude aenroepen, dat sy voor haer bidden soude. Sy Fol. 245 v°. antwoorde: Onse Vrou is in Godt wel te vreden. Monick. Roeptse aen. Weynken. Wy hebben * Christum die sidt ter rechterhandt Rom. 8. d. 34. zijns Vaders, die bidt voor ons. Als sy nv van de Sael quam, ende ghinck ter Galghen ofte Gherecht, so seyde de Monick: Siet v Heer een mael aen, die voor v ghestoruen is. Weynken. Dat en is mijn Heer mijn Godt niet, mijn Heer Godt † is in my, ende ick Joa. 14. c. 20. ben in hem 1). Mon. Siet om, wildy alle die schaepekens veroordee- 17. c. 23.

1) Het strenge, om niet te zeggen strakke theisme der Doopsgezinden en Hervormden van na 1560 doet soms vergeten hoe door sommige bewegingen, waaruit

- Heb. 10. d. 30. len, ende zijn sy alle verdoemt? Weynk. Niet al, † dat oordeel behoort Godt toe. Monic. Vreest ghy v voor dat strenghe oordeel
- Luc. 9. f. 56. Godts niet? Weynk. * God en coemt niet de sondaers te oordee-
- Joan. 3. b. 17. len, dan om vrede te gheuen. Mon. Vreest ghy niet dat oordeel,
12. e. 47. dat ghy in een vyer sult lijden? Weynken. Neen ick, want ick weet, hoe ick met mijnen Heer stae. Op den Gherust ¹⁾ oft Schauot stondt daer een by, die sprack tot Weynken, segghende: Moeder, keert v om tot den volcke, ende bidtse, oft ghy iemandt ver-toornnt hadt, dat zijt v vergheuen. Dat deede sy. Daer nae help sy den Meester dat puluer ²⁾ inden boesem steecken. Hier versochtse de Monick wederom met dat Cruys, het welcke sy metter handt van haer stiet, ende keerde haer om, seggende: Hoe tenteerdy my,
- Act. 7. g. 55. † Myn Heer mijn Godt is hier bouen. Daer nae ghinck sy vrolijk, alsoft sy tot eender Hoochtijt soude ghaen, ende sy en ontsette haer aensicht niet eens voor dat vyer. De Monick seyde: Wildy niet steeds ende vast by Godt bliuen? Weynk. Jae ick voorwaer. Monick. Nv moet ghy terstont int vyer ghaen, nv wederroep
- Fol. 246 r°. noch. Weynk. Ick ben wel te // vreden † des Heeren wille moet
- Mat. 6. b. 10. gheschien. Monick. Dat en is des Heeren wil niet, de wille Godts is uwe heylichinghe. De Hencker sprack: Moeder blijft by Godt, ende laet v van Godt niet trecken. Midlertijt ghinck dese vrome Heldin alleen onueruaert nae de banck toe, ende voechde haer selfs aen den Staeck, daer aen mense verbranden soude, ende seyde alsoo: Staet de banck oock vast, sal ick niet vallen? Daer nae heeft die Hencker de coorden bereydt, daermede dat hyse worgen soude, de vrouwe dede af haren halsdoeck oft sluyer, ende voechde de strop aen haren Hals. Doen riep de Monick: Wendelmoey wilt ghy oock gheern steruen als een Christen mensche? Antwoort. Jae ick. Vrage. Ghy verloochent alle Ketterie. Antwoort. Jae ick. Vraghe. Dat is ghoet. Daer en bouen ist v oock leedt, dat ghy ghedwaelt hebt. Antw. Ick heb voormaels wel ghedwaelt, dat is

---

zij hier te lande mede zijn voortgekomen, eene pantheistische ader liep: de Loisten, David Jorisz., het Huis der Liefde. Natuurlijk is zulk een zeggen als hierboven dat van Wendelmoet niet als wijsgeerige uitspraak op te vatten en niet scherp dogmatisch bedoeld, maar 't kan eene aanduiding van de bedoelde richting zijn. In het *Offer des Heeren* staat zij hiermede alleen. Zie ook een paar regels verder: »Godt en coemt niet de sondaers te oordeelen» en aant. 1 op fol. 244 r°.

1) Zie aantekening 2 op fol. 244 r°.

2) Eene niet ongewone verzachting van de doodstraf op den brandstapel; soms nog gepaard met verworping. De veroordeelde kreeg op de borst tusschen het hemd een zakje met kruit, dat dan tegelijk met het stroo werd aangestoken. Was hij niet geworgd, dan verstikte hem de rook of raakte hij althans buiten kennis. Ook fol. 249 r° komt dit voor. Zie Dr. Hoog, *De martelaren der Hervorming*, bl. 182; *Bibliographie*, I, p. XIII, XIV.

my leedt, maer dit en is gheen dwalen, maer den rechten wech,
 ende ick blijue by Godt. Als sy nv dat ghesproocken hadde, doen
 ghinck die Hencker toe, om haer te verworghen, ende als sy dat
 gheuoelde, sloech sy haer ooghen neder ende hupsch toe, als oft
 sy in eenen slaep geuallen waer, ende
 heeft den gheest ghegheuen, den
 twintichsten Dach No-
 uembris. Anno.
 1527.

Een Liedeken van Weyn-

Fol. 246 v°.

ken Claes dochter, Na de wijse:
 Het was een Joden
 Dochter // ¹⁾.

DE Heer moet zijn ghepresen
 Van zijn goedertierenheyt
 Dat hy altijt wil wesen
 By die * nieu zijn verresen
 En hebben tquaet afgheleyt.

Rom. 6. a. 4.
 Coll. 3. a. 1.

Dit machmen claerlijck sporen
 Aen die vrouwe Weynken Claes
 † Wt God zijnde gheboren
 † Wiens woort sy had vercoren
 Tot haerder troost ende solaes.

1. Joan. 3. a. 9.
 † Ps. 119. l. 103.

Geuaen lietmen haer bringen
 In den Haech voor dOuerheyt
 Met vragen sy haer aenginghen
 Of sy bleef by die dingen
 Die sy voor heen had gheseyt.
 Tgeen dat ick heb gesproocken
 Blijf ick vast by, heeft sy verclaert

---

1) Zeker een lied, dat boven de meeste andere, die in het *Offer des Heeren* aan de brieven en testamenten van iederen martelaar zijn toegevoegd, uitmunt door denkbeelden, taal en klank. 't Is dan ook van die alle bijna het éénige, dat in ruimer kring bekend is: Van Vloten, *Nederlandsche Geschiedzangen*, Busken Huet, *Het Land van Rembrand*, allerlei geschiedkundige boeken namen het op.

Hoewel de uitgevers van n°. 4, 1570 al die liederen hun werk noemen, spreekt Scheffer van dit als van 't werk van een tijdgenoot, t. a. p., bl. 431; ook Fredericq, t. a. p., bl. 283, ondanks de tegenspraak van Wieder, bl. 106. Geheel onmogelijk kan ik Scheffer's meening niet achten, als wij bedenken dat het lied, aan den brief van Willem Droochscheerder toegevoegd, van de hand van den martelaar zelve is, fol. 256 r°.

Sy mochten tyver wel stoocken
 Om branden ende roocken
 Sy was daer niet voor veruaert.
 Een wasser die daer taelde ¹⁾
 Vraechde noch vant Sacrament
 Daer op Weynken verhaelde
 Dat ²⁾ meel was datmen maelde
 En tbroot eenen Duyuel blent ³⁾.

Hy seyde: Ghy moet steruen
 Ist saeck dat ghy hier by blijft
 Maer om tRijck Gods te eruen
 En die * Croon te verweruen
 Was sy door Gods cracht gestijft.

Dus ist oordeel gegeuen
 Dat sy sou worden verbrant
 Maer duer Gods geest gedreuen
 Gaf sy willich haer leuen
 Ouer in des Heeren hant.

Die Monick sachmen loopen
 Om die vrouwe met zijn cruys
 Die lueghenen met hoopen
 Ginck hy aldaer ontknoopen //
 Om haer brengen tot confuys.

Hy haer also seer quelden
 Dat iammer was en verdriet
 De Buel dies oock ontstelden
 Moeder (was zijn vermelden)
 Laet v van Godt trecken niet.

Sy halp den puluer steecken
 Selfs tot haren bosem in
 Siet wat daer is gebleecken
 Van selfs is sy ghestreecken ⁴⁾
 Totten pael als een Heldin.

Sprack: sal ick niet afuallen
 En staet de bancke oock vast
 Daer ginck de Monick rallen ⁵⁾
 En had met zijn loos callen
 Die vrouwe noch geern verrast.

Mer sy ginc haer selfs voegen
 Seer blijdelijc aen den pael

2.Ti. 4. a. 8.
 Apo. 2. b. 10.

Fol. 247 r°.

1) Zeide, sprach.

2) Voor »dattet», dat het.

3) Dom.

4) Getreden.

5) Snappen; zotteklap uitslaan.

Wel ginet na haer genoeg
 Maer die Sophisten wroegen ¹⁾
 En Godloosen altemael.

De Buel trat aen om worgen
 Doen sloot sy haer oogen fijn
 Hebbende int hert verborghen
 Een trooster niet om sorgen ²⁾

* Verlangende thuys te zijn

Dus lieffelyck † ontslapen
 Is Wendelmoe in den Heer
 Maer Monicken en Papen
 Die naet Christen bloet gapen
 Versaet worden sy nemmermeer.

2. Cor. 5. a. 8.

Phil. 1. c. 26.

† Act. 7. g. 60.

FINIS. //

---

1) Het praesens om het rijm; òf: »zij wroegden hem (zich)», hadden leed, n.l. over de blijdschap, die zij toonde te gevoelen; òf: »zij wroegden haar», bleven haar beschuldigen.

2) Naar ik vermoed, is alleen om de welluidendheid »niet» vóór in plaats van achter »om» geplaatst. »Sorgen» is vreezen; derhalve: »een trooster om niet te zorgen» = zulk een trooster dat zij niet behoefde te vreezen.

Fol. 247 v°.

¶ Dit is de
Belijdinge van twee lie-
ue urienden, de eene was genaemt
Fije, de ander Eelken, die welc
ke om tghetuychenisse
Jesu tot Leeu-
werden ghe-
doot zijn ¹⁾).

INT Jaer 1549. Drie Weecken ontrent voor Paesschen, zijn bin-
nen Born ²⁾ in Westvrieslant gheuangen twee lieue mannen, met
namen Fije ende Eelken. Dese selue worden voor de Heeren ge-
stelt, aldaer sy haer geloof vrymoedich beleden hebben.

Inden eersten vraechden sy Eelken, segghende: Wie heeft v
geoorloft dat ghy dat volc by een vergadert om te leeren? Antw.
Heb. 10. c. 25. * God heeftet my geoorloft. Vrag. Wat ist gene dat ghy geleert
†Joan. 18. c. 21. hebt? Antw. † Vraecht den genen diet gehoord hebben, wat wy
onder malcanderen geleert hebben, want ghy hebt doch een

---

1) De Criminele rolle van den Hove van Friesland bevat onder 7 Juni 1549:
»Die procureur Generael, claegher, contra Feije Bauckezoon, gevanghen. 't Hoff
gedelibereert hebbende op de confessie van den gevanghen, fiat justitia metten
zwaerde geexecuteert te worden het lyf op een rat ende 't hooft op eenen
staeck.... ende es gepronuncieert ende geexecuteert,

»Naederhant alsoe der voorsz gevangen in zijn ongelooft persisteerde ende verhart
bleeff, zoe es hy gecondempneert by den scharprechter gebracht te worden hier
buyten op 't galgevelt ende aldair aen een staecke metten viere geexecuteert ende
zyn lichaem verbrant te worden ende es gepronuncieert ende geexecuteert den
VII^{en} Juny anno XV^cXLIX.

»Die Procūr Gñal, claegher, contra Elcke Fouckez̄ gevanghen. 't Hof gedelibereert.... fiat sentencie mitten zwaerde geexecuteert te worden het lyff op een
rat ende 't hooft op een staeck,....»

Eelken en Fije maken met hunne opwinding, met dat elkaars handen en voeten
kussen, dat zingen en springen, die uitgelatenheid tegen den marteldood, eene
uitzondering op de anderen, die in het *Offer des Heeren* eene plaats hebben ge-
vonden. Blijkbaar predikte Eelken, hoewel nog niet gedoopt; leeraar acht of noemt
hij zich niet: 't zijn nog die zwevende toestanden, waarin de arbeid van Menno
en de andere oudsten allengs orde en regel heeft gebracht. 2) Oldeboorn.

vrouwe gheuangen diet ghehoort heeft ¹⁾). Doen vraechden sy de vrouwe wat sy van Eelken gehoord hadde. Antw. Hy heeft ghelesen die vier Euangelisten, Paulus, Petrus, Joannes Epistelen, ende de Wercken der Apostolen. Doen wert Eelken weder gheuraecht: Wat hout ghy van dat Sacrament? Antw. Ick en weet van v ghebacken God niet. Vrag. Vrient siet wel voor v wat ghy spreeckt, want dese woorden costen halsen. Wat houdy van die Moeder Godts? Antw. Vele. Vrage. Wat seg//dy, heeft de Sone Gods geen vleysch ende bloet van Maria ontfangen? Antw. Neen ²⁾, Ick houde daer af, dat de Soone Godts daer af tuycht. Vrag. Wat houdy van onse heylige Roomsche Kerck? Ant. Ic en weet van v heylige Kerck niet, ende ick en kense niet, ick en hebbe van alle mijn leefdagen in gheen heylige Kerck gheweest. Vraghe. Ghy spreekt te mael spijttich, ick ben met v beweecht, (seyde een Raetsheer) ende vreesse dat ghy uwen hals sult verliesen. Sijt ghy niet gedoopt? Antw. Ick ben niet gedoopt, maer my verlangt seer na den Doop. Vra. Wat houdy van dese valsche Leeraers, die dus omloopen, ende doopen het volc? Ant. Van die valsche Leeraers en houde ic niet, maer my heeft seer verlangt, om een Leeraer te hooren die van Godt ghesonden waer. Sy seyden: Wy hebben nochtans gehoord, dat ghy een leeraer sout wesen. Eelken seyde: Wie heeft my tot een Leeraer gemaect? Sy seyden: Wy en wets niet. Eelken seyde: Vraecht ghy my dat ghy niet en weet, hoe soude ick dan weten? Ick en weet niemant, die my tot een Leeraer gemaect heeft, + dan Godt heeft my gegeuen alle het gene dat ick van hem gebeden hebbe. Sy seyden: Nv hebben wy alle dese articulen geschreuen, die wy v op dit pas afgheuraecht hebben, ist dat hier nv yet is dat v berouwet, dat willen wy geern wt doen. Ant. Meynt ghy dan dat ick Godt loochenen soude.

Fol. 248 r°.Joan. 14. b. 13.
15. a. 7.

Eelken ende Fije hebben beyde haer Sententie ontfangen, ende so zijn sy by malcander ghebrocht, daer omhelsden sy malcander, ia handen ende voeten custen sy malcanderen, van grooter liefden, also dat alle menschen haer verwonderden, diet saghen ende hoorden, die Witcouels ³⁾ ende knechten lie//pen ende seyden tot die Heeren: Noyt en hebben malcanderen menschen also lief gehadt, als dese ⁴⁾. Eelken sprack tot Fije, segghende: Lieue Broeder

Fol. 248 v°.

1) Elisabet, de martelares van fol. 25 v° vgg. ? Zij zat althans te gelijk met Eelken te Leeuwarden gevangen.

2) Dit »Neen» is door de uitgevers van het Groot Offerboek van 1615 met opzet uitgelaten. 't Was hun eene te sterke belijdenis van die menschwordingsleer, die zij verwierpen. Zie over deze en dergelijke plaatsen aant. 1 op fol. 121 r°.

3) Witkappen; praemonstratenser monniken.

4) Dit oude bekende gezegde zal wel van de hand van den verhaler zijn, die daarin kleepte wat »de menschen» zeiden.

en wijtes ¹⁾ my niet, dat ghy door my in lijden comen zijt. Fije antwoorde: Lieue Broeder, laet v dat niet duncken, want het is een cracht Gods.

Na de Sententie, werden sy noch opgehouden, tot aen den derden Dach. Doen is Eelken ten eersten metten sweerde gerecht.

Item, als de Sententie van Fije gelesen worde, en hoorde hy daer niet na, ouermits zijn groote blijfchap, doch niet wetende wat Eelken geschiet was, ofte gheschieden soude, maer hy sang ende sprang, Godt louende ende danckende, ende sprack: + Dit is de eenige wech. Ende sy leyden Fije int schip daer Eelken lach onthooft, ende dat Radt ²⁾ daer by, daermen Eelken op setten soude. Item, de pael daer Fije aen staen soude om te verbranden, ende int Schip worden Fije handen los van malcanderen, maer hy sat lijkewel ³⁾ stil: Doen seyden die Monicken: Bindt hem weder. De Diefhencker seyde: Bindt ghy hem, maer de Casteleyn ⁴⁾ geboot hem, dat hy Fije weder binden soude. Sommige vrouwen diet aensagen, schreyden seer: Soo sprack Fije: * Schreyt niet ouer my, maer ouer uwe sonden. Voort seyde hy totten Scherprechter: Wat wildy my doen? Antw. Dat sult ghy wel sien. Ja, ia, sprack Fije, doet uwen wille, ick heb my al ouerghegeuen in mijns Heeren handen. Item, die Broeders gingen by hem buyten mettet gemeyn volck, ende als Fije van zijn bekenden sach, riep hy, segghende: Vrienden verblijt v met my, sulcke bruyloft als my is bereyt. Ende als hy den Galghen Berch op quam, spraecken hem sommighe Broeders // aen, die haer seer verblijden met hem, seggende: + Dit is de enge wech, dit is de wijnpersse des Heeren, hier hanghet die Crone aen, Maer als de Casteleyn dat gheroep hoorde, soo riep hy, segghende: Niemand en slae zijn hant aen desen, hy verbuert lijf ende goet. Item, de Diefhencker hadde zijn ghereetschap vergheten ⁵⁾: ende liep inde Stadt om die te halen. Ter wijlen hadde die Casteleyn, met die twee Monicken Fije int Biechthuysken ⁶⁾, hem seer tenderende met broot ende wijn, maer sy en wonnen niet: Want Fije en dede anders niet, dan dat hy sang ende sprang, God louende ende danckende, als sy op hem niet en consten winnen, ende de Hencker weder quam, seyden sy tot Fije:

1) Zoo alle uitgaven; ook de Groote Offerboeken. Van Braght heeft: »en wijt het mij niet”.

2) Verzwaring van de doodstraf. Doel was het publiek af te schrikken juist door die openbare tentoonstelling van het afgeslagen hoofd; ook de straf te verergeren door het ooteerende dat aan die tentoonstelling kleefde.

3) Nochtans.

4) Slotvoogd; vandaar kommandant van de gevangenis.

5) Al een heel zonderlinge nalatigheid.

6) Dat hij eene gerechtsplaats zulk een vertrekje was, blijkt elders niet.

Hoe zijt ghy aldus hartsinnich, daer ghy segghet, dat ghy Christus Lidtmaten zijt? Waerom en wilt ghy dan niet doen wercken der barmherticheyt, als dat ghy dit Wijn ende broot, voor wijn ende broot ontfanghen wilt om onsent wille? Antwo. V Wijn ende Broot en ben ick niet op verhonghert, maer my is een * spijs bereyt in den Hemel, Als sy niet op hem winnen en conden, soo spraecken sy: Ghaet, ghy Ketter ghaet. Die Casteleyn seyde: Ick heb menighen Ketter ghesien, maer noyt mijn daghen herder Ketter dan dese, maer Fije ter doot staende bereyt, sprack totten Scherprechter: Meyster hebt ghy v werck volbracht? Hy antwoorde: Noch niet. Fije sprack: Jae hier isset Schaep, daer ghy om beghaen zijt ¹⁾. Doen ginck die Hencker toe, ende schuerde Fije zijn Hemdt op, ende nam hem die Mutse van zijn Hooft, ende vuldese met Buscruyt ²⁾. Fije aen den Pael staende, daermen hem worghen soude, riep hy: † O Heere ontfangt dijnen Knecht. // Daer nae is hy gheworcht ende verbrant, ende is also in den

Mt. 26. c. 28.

Apo. 2. a. 7.

† Luc. 23. e. 45.

Act. 7. g. 59.

Fol. 249 v°.

Heere ontslapen: * Dat gemeyn volck riep, seggende:

* Dat was een vroom man, is dat geen

Luc. 23. e. 46.

Christen, soo en isser niet

een in de gehe-

le Werelt.

* * *

¶ Een Liedeken van Eel-

ken ende Fije, Nae de wijse, vanden lv.

Psalm. Ofte, Mijn Liefken

siet my oeuel aen.

NAe v belooft, O goede Heer

† Wilt troost van bouen senden

Joan. 14. b. 16.

Die hier vast houden uwe leer

† Brengtmen in swaer ellenden

Esa. 59. b. 15.

* De werelt mach niet verdragen

* Joan. 7. a. 7.

V volcxken goedertier

Sy dreygen haer met groot dangier

Sweert, water, vier

Sterct ons in dees quay dagen.

1) Begonnen zijt. Of: om iets begaan, verlegen zijn; nog in het Westfriesch.

2) Zie aantekening 2 op fol. 245 v°.

- Sy brochten twee geuangen voort
 Genaemt Eelken en Fije
 † Die welck beleden Godes woort
 Vrymoedich ende blijē
 En staende voor de Heeren
 Vraechden sy Eelken rat
 Segt, wie heeft v geoorloft dat
 Ghy versaemt hadt
 Het volck by een om leeren
 † Godt, antwoordt hy haer pertinent
 Voort van der Roomscher kercken
 Vraechden sy hem, en t Sacrament
 Maer hy bespote haer wercken
 Een sprack: Ick ben begangen
 Met v, vrees dies te meer
 Ist dat ghy zijt verdoopet weer //
- Fol. 250 rº.*
 Neen ick, maer seer
 Heb ick daer na verlangen.
 De vasticheyt siende den Raet
 Van dees twee vrome knapen
 Oordeelden haer na dat placcaet
 In vruecht sachmen dees Schapen
 * Minlijck malcander cussen
 Ja oock handen en voet
 † Siet der vyeriger liefden gloet
 Brack wt tgemoot
 Die niet en is om blussen.
 De vruechde was daer also groot
 Dat Fije niet en hoorde
 Na sijn Sentency totter doot
 Geseyt van woort tot woorde
 So seer hy hem verhuechden
 Deed niet dan sang en spranc
 Hy en dachte op geen bedwanck
 † Dan lof en danck
 Gaf hy den Heer met vruechden.
 Seer wert gedrongen Eelken fijn
 Dat hy biecht sou vermonden
 Ick ken my een sondaer te zijn
 En leet zijn my mijn sonden
 Sprack hy, daerom sy seyden
 Dat hy biecht had gedaen
 Maer hy sprack Godt, niet de Paep aen
- Mat. 10. d. 32.
 Heb. 10. c. 13.
 Ro. 16. b. 15.
 1. Pet. 5. b. 14.
 † Can. 8. b. 6.
 1. Pet. 1. d. 22.
 1. Pet. 4. c. 19.

Dus heeftmen saen ¹⁾

Hem tot t Sweert doen bereyden.

Den leuenden metten dooden bey

Lietmen met een schip vueren

De vrouwen maecten daer geschrey

Fije sprack bly sonder trueren

Wilt ouer my niet weenen

Maer ouer uwe sondt

* (Dus heeft gesproocken Christus mondt

Luc. 23. e. 27.

So Schrift oorcondt

Als hy ter doot ginck henen.)

Twée Monicken waren ooc int speel //

Fol. 250 vº.

Die quelden hem, te weten

Met broot en wijn seer veel

Dat hy dat soude eten

Na v broot ende wijne

Geensins en hongert my

† My is bereyt in sHemels cry ²⁾

Mat. 26. c. 28.

Een spijsse vry

Apoc. 2. a. 7.

Sprack hy met blijden schijne ³⁾.

Die Monicken waren gram en quaet

Dat haer waer niet mocht gelden

Riepen vyleyn: ghy ketter gaet

Die Casteleyn ontstelden

Ick en sach noyt mijn dagen

Alsulcken ketter een

Ick hebber veel gesien, maer geen

(Sprack hy int gemeen)

Also hert onuerslaghen.

Meester hebt ghy v werck volent

Noch niet, de Hencker seyde

Ja hier isset schape present

Sprac Fije met claer bescheyde

En als hy aen den pale

Was staende int geuecht

Riep hy: † O Heer ontfangt dijn knecht

Act. 7. f. 60.

Dus is hy recht

Gerust met tlief ghetale ⁴⁾.

1) Spoedig.

2) Afkorting van krijt of krijte: perk, gebied.

3) Gelaat.

4) Het bemind getal der uitverkorenen, die door den Heer waardig zijn geacht met hun bloed voor Hem te getuigen en zoo de hemelsche rust te beërven.

Mat. 22. a. 4.	Broeders schiet v voort na betaem
Apo. 19. b. 7.	* Slams bruyloft is al veerdich
	Tgeloof en liefst laet zijn bequaem
	En blijft in duecht volheerdich
Mat. 22. b. 11.	Doet aen † sbruylofts gewaden
	Dat ghy muecht weert gast zijn
Mat. 26. c. 28.	Men sal met vruecht † den nieuwen wijn
	Daer drincken fijn
	En tbroot Gods sal versaden.

FINIS. //

II De Belij- dinghe van Peter Wit-

*Fol. 251 r°.
[n°. 1.]*

ses Metselaer, geungen wesende tot Leeu-
werden, die aldaer om tgetuychenisse
Jesu, aen eenen staec verworcht
ende verbrant is. Int
Jaer. 1553 ¹⁾).

Vrage ende antwoord.

VRage. Hoe is uwen naem? Ant. Peter Witses. Vrage. Hoe oudt zijt ghy? Antw. xxvij. Jaer. Vra. Wanneer hebt ghy laetst te biechten geweest? Antw. Ic biecht alle dagen, * ende beken Psa. 32. a. 5.
dat ic een sondaer ben. Vra. Wat hout ghy vant Sacrament? 51. a. 5.
Ant. Ick hout van grooter weerden. Vra. Wat hout ghy vant Sa- Luc. 15. c. 22.
crament, dat de Paep te Paessen geeft? Antw. Daer en houde
ick niet af. Vrag. † Christus sprac: Neemt eet, dat is mijn vleysch. Mat. 26. c. 25.
Antw. Tis waer, maer hy sprack totten genen die hem gehoorsaem Mar. 14. c. 22.
waren. Vra. Sydy ooc wederdoopt? Ant. Ick en wete van genen
wederdoop, ic ben eens gedoopt, ende dat † na Gods leer. Vrag. Mat. 28. b. 19.
Hoe lange ist geleden? Antw. Ontrent anderhalf iaer. Doen wert Mar. 16. b. 16.
Peter in een kelder ghebracht, ende als hy daer ontrent een vre
hadde geseten, so is hy weder voor die Heeren ghehaelt, ende
hem wert weder op nieu geuraecht. Peter ghy zijt verleyt, wilt

---

1) Van dezen blijkbaar even eenvoudigen als innigen broeder weten wij niets dan 'tgeen de drie hier afgedrukte stukken over hem mededeelen. Dat eene »vermaning» van hem voorkomt, stempelt hem niet tot eigenlijken voorganger, al waren geenszins alle broeders tot prediken bevoegd. Karakteristiek is in zijn schrijven niets. Een enkele regel is onduidelijk: b. v. het verband op fol. 252 v° ter plaatse van de aanteekening. Bij »tgeen God mij gegeven heeft», fol. 251 v° is geene reden om aan »het inwendig woord» te denken. »Op de confessie van den gevanghen Pieter Wijtses» — meldt de Rolle der crimineele sententiën van 't Hof van Friesland — »dat hij is herdoopt, ende quaet gevoelen heeft van den weerdigen heiligen sacrament ende dat hij in sijn ongeloove persisteert, is geresolveert geweest dat die gevangen an een staec zoudt worden verbrandt ende sijn goederen geconfisqueert — ut latius in sententia quae fuit pronuntiata 13 Aprilis 1553, praesentibus etc.»

- Pro. 10. b. 17. ghy v niet laten onderwijzen? Antwo. Jae ick geerne * wie straf-
 Sap. 3. b. 11. finge ende onderwijsinghe van hem werpt, die is onsalich. Neemt
Fol. 251 v°. ghy // een Testament ende onderwijst my. Vrag. Wy en zijn geen
 Leeraers; wilt ghy v niet van Priesters laten onderwijzen? Antw.
 Esa. 54. b. 13. Godt is de beste Priester, † die sal my wel onderwijzen, daer by
 sal ic wel blijuen, door Gods genade. Vrag. Daer heeft ergens een
 Bies ¹⁾ [lantlooper] geweest, die heeft v wat te voren gepreeckt.
 Voort seyden sy, dat sy gelesen hadden int oude Testament, hoe
 datter veel kinderen gedoopt waren. Peter antwoordt: Ick en heb-
 ber niet van ghelesen, ick heb wel gelesen, dat Christus den ge-
 Mat. 28. b. 19. loouigen heeft beuolen te doopen, Math. 28. Mar. 16. Ende by den
 Mar. 16. b. 16. Apostolen gebruyct is, Act. 2. 8. Ende hoe dat Petrus leerde: † Be-
 Acto. 8. b. 11. tert v ende een yeder late hem doopen in den Name Jesu, so sult
 † Act. 2. d. 38. ghy die gauen des heyiligen Geestes ontfangen, dat is v ende uwen
 kinderen belooft, &c. Ooc heeft hy Joan. 3. verhaelt. Doen hebben
 sy geseyt: Peter ghi zijt verleyt, zijn uwe Broeders ooc also ge-
 sint? Hy antwoorde: Wat weet ic van mijn broeders, ick mach
 spreken vant gene dat Godt my gegeuen heeft, dat kenne ic. Voort
 Mar. 16. b. 15. heeft hy verhaelt, als Christus seyt: * Gaet in alle de werelt,
 preekt ende leert, wie ghelooft ende gedoopt wort, die sal salich
 Mat. 3. b. 13. worden. Item, † hoe dat Christus tot Johannem aen die Jordaen
 quam, om van hem ghedoopt te worden, op dat hy eerst alle ghe-
 rechticheyt voor ons soude volbrenghe, om een voorbeeld te we-
 1. Pet. 2. c. 21. sen, † dat wy sullen na volghen zijn voetstappen. Ende na Christus
 lijden hebbent gebruyct die Apostolen, de ghene die zijn Lichaem
 ende Ghemeynte waren.

Van haer auontmael heeft hy beleden, dat hy daer niet met
 allen af en hielde, ende si hebben hem vermaent met d'Euangely,
 dat hy al voor recht heeft aengesien, mer niet dattet op haer //
Fol. 252 r°. gemeente geseyt was, want Christus sprac (seyde hy) tot zijnen
 Mat. 26. c. 25. Apostolen: * Neemt, eet, dat is mijn lichaem, dat voor v sal wor-
 den gebroken. Ooc den kele: Drinct alle hier wt, het is de kele
 des nieuwen Testaments in mijnen bloede, dat voor velen wtge-
 stort wort tot vergiffenisse der sonden. De Christenen sullent on-
 1. Cor. 10. b. 16. derhouden, als Paulus leert totten Corinthen daer hebben wijt
 11. c. 22. clauer. Sy seyden, haer auontmael (dat si eten ende drincken)
 warachtich vleis ende bloet te zijn, vragende mi, of wijt ooc also
 Joan. 6. g. 63. niet eten ende drincken. Ant. Christus sprack, † dat vleis en is
 niet nut wterlijk te eten, mer het woort is geest ende leuen. Ende
 ons Ghemeente en is niet buyten Christus lichaem.

---

1) Niet bij Kiliaen. Een friesch woord: grappenmaker. Maar volgens Dijkstra's *Woordenboek* is een biesjager ook een boevenjager, een politiedienaar.

(I Een corte vermaninge van Peter Metselaer.

[n°. 2.]

CHristus heeft gesproken, Mat. 24. daer sullender veel comen in mijnen naem, seggende: Ic ben Christus, ende si sullender veel verleyden; wel te rechte, want als men haer de sonden biecht, so vergeuen syse (so sy seggen) sy hebben de tijt wel gedreuen ¹⁾, sint dattet Euangely verborgen is geweest, ende si plegent noch. Paulus heeft oock van gepropheteert, tot Timotheum, Ende Christus, Mat. 7. Wacht v voor die valsche Propheten, &c. Item Joannes int 10. veel daer van schrijft. Item Judas, ende Petrus: † Maer si zijn als onredelijke beesten, die natuerlijcken te verworgen ende te vangen geboren zijn. Sy verlasteren dat si niet en kennen. Item, * sy weuen spinnewebben, ende broeden Basiliken eyeren wt. Item, † sy placken de wandt met quaden calc, ende steecken pueluwen den menschen onder de armen ²⁾, want al ist dat de kercke in hollen vlucht, de belijdinge blijft eewich, sy mogen niet tegenstaen, † want sy versa//ken Gods cracht, sy beminnen den breiden wech, † Christus cruys is haer een sotheyt. Van desen gaf God my wat te spreken. Ic merck anders niet, * dan de woeste gruwel, daer Daniel de Propheet af spreekt, ende Christus, seggende, † dattet nauwelijc sal staen ³⁾, of hy gelooue opter aerden sal vinden. Maer weest goetsmoets, ende strijdet int gelooue, wel wetende dattet het woort der waerheyt is, ende niet feylen en mach, daer op heb ic gebout door Christus genade, ende hy wil my bewaren, ende alle die dagen wil ic op hem betrouwen, wetende ende betrouwende, datter geen cracht, geen macht, geen heerlijkheyt en is in hemel noch op aerden, dan alleen van hem, daerom so siet neerstelije toe, proeft v seluen in v consciencie, wat ghy soect, † alle werc wil openbaer worden. Leest ende ondersoect neerstelic, want het gelt ons al veel. De ouerheyt en mogen een geen pijn doen om te verleyden, mer die dwalende geesten comen met valsche stricken onder Christus naem, mer wy zijn genoeg gewaerschout, Mat. 7. 24. 1.Tim. 4. 2.Tim. 3. 4. Tit. 1. Rom. 16. Phi. 3. 2.Pet. 2. Jud. 2. Mijn lieue vrienden, si gaen my also na met vragen als sy mogen, Onderwijset doch die ionge ende simpele herten recht onderscheyt ⁴⁾, van dat Auontmael des Heeren,

Mat. 24. a. 5.

1.Tim. 4. a. 1.

2.Tim. 3. a. 2.

4. a. 3.

Mat. 7. b. 15.

Joan. 10. a. 1.

Jude. a. 4.

† 2.Pe. 2. b. 12.

* Esa. 59. a. 5.

† Eze. 13. b. 15.

2.Tim. 3. a. 5.

Fol. 252 v°.

1.Cor. 1. b. 16.

Dan. 9. c. 27.

Mt. 24. b. 15.

† Luc. 18. a. 8.

1.Cor. 3. b. 12.

1) »Zij hebben het (n.l. dat vergeven) wel al dien tijd gedaan, zoo gehandeld, sinds enz.»

2) Zij meenen wel den godsdienst op te bouwen, maar doen dat met ijdele middelen en die geen stand kunnen houden (»kwade kalk»); zij maken het den menschen gemakkelijk, spiegelen hun valsche geruststellingen voor (die »pueluwen» zijn uit vers 18 van Ezechiël 13).

3) »Het geval zal zijn».

4) Kennis.

Mt. 7. c. 24. want ic weet wat my moet ¹⁾. * Ist huys recht op den hoecsteen gebout, so en macht niet vallen, een yeder sie wel toe, want de tijt der versoeckinge is byder hant, wel wetende, dattet bijt praet
 1.Pet. 4. a. 1. altijt niet blijuen en wil, † want God heeft selue geleden, † heb-
 Hebr. 42. a. 2. ben si hem aen zijn gebenedijde lichaem getast, sy sullent ons ooc
 †Joan.15.c.20. wel doen, laten wy ons wapenen met Gods woort, want het woort
 Joan. 10. a. 7. Gods * is de rechte duere. † Het is dat broot des leuens. De tijt
 †Joan. 6. f.51. Gods * is de rechte duere. † Het is dat broot des leuens. De tijt
 †Joan.16.b.20. van † huylen is gecomen, daerom is onse verlossinge naby. Laet
 * 1.Pe. 4.b.17. ons bidden om genade, * het is tijt // dattet ordeel begint aenden
 Fol. 253 r°. huys Gods, begintet aen ons, wat eynde wilt werden met de gene die niet en geloouen aent woort?

¶ Mijn broeders, wilt ons arme schapen niet vergeten in v gebet, wy die om der waerheyts wille in des Ouerheyts banden zijn. Hebt opsicht op den genen die by v woonen, want Christus
 Mat. 25. d. 36. sal seggen: † Ic ben naect geweest, ende ghy hebt my geeleet,
 † Mt. 25. b. 12. &c. † Bidt ende waect, den woesten gruwel die naecket, Hout niet
 Luc. 21. d. 33. op, hebt goeden moet, * want die in ons is, die is grooter dan die
 *1.Joan.4.a.4. inde werelt is. Ick begeer vriendelijke, dat ghy neerstich zijt, op dat ghy v niet en laet verleyden, want het zijn nv die periculose tijden. Ghy sult weten, dat ic alle tijt (als ic voor haer geleyt ben) mijn eygen gepeyns in my vernielt hebbe ²⁾, ende hebbe gebeden den almachtigen God, dat hi mijn mont open doen soude na zijn welbehagen, Louet vrylic, het is gesciet, dat hy gaf den ellendigen troost genoeg, Sy gauen mi in veel dingen recht, als ic met haer sprac met eenen sachtmoedigen geest, door de genade Gods. Mijn lieue vrienden, nemet in danc, De Heere wil v alle
 Mt. 26. e. 40. bewaren vanden quaden verleyders, † bidt ende waect, het is een
 †Mt. 25. d. 37. periculose tijt, † ende en vergeet ons niet in v gebedt, ende coemt
 Hebr. 13. a. 3. altemet by ons, het sticht so wel, De Heere wil ons alle bewaren, Amen.

[n°. 3.]

¶ Aen zijn Huysurou.

Joan. 2. c. 28. Mijn lieue wtuercoren Wif, † blijft by God, † ende vermengt
 † Psal. 1. a. 1. v niet metten quaden, want * ist dat de gerechtige wijt, so en
 *Heb.10.d.38. sal mijn siel geen behagen aen hem hebben, seyt de Heere. † Den
 † 2.Ti. 4. a. 6. tijt mijns verscheydens schijnt na by te wesen, met Godt so moet gheschien. Als het scheyden coemt, soo en vreest niet, maer bewaert uwen mond. Mijn lief Wif, blijft by de genade Gods, die v gegeuen is. //

1) In alle uitgaven. Het Groot Offerboek van 1615 en alle volgenden: »ontmoet».

2) »Ik heb mijne eigene gedachten laten varen, onderdrukt, en gestreefd en gebeden om alleen Gods welbehagen te mogen zeggen». »Lovet vrijlic» = gelooft het vrij: in het Friesch wordt het voorvoegsel »ge» dikwijls weggelaten.

¶ Een Liedeken van Pe-

Fol. 253 v°.

ter metselaer. Na de wijse, van den
lxxv. Psalm. Oft, Trueren
moet ic nacht ende dach.

* KErmen is ter werlt en geclach
Druck coemt van alle zijden
In stilheyt men niet leuen mach
Duer Satanas benijden
Maer dit geschiet so Christus seyt
† Den gerechten tot salicheyt
Dus wilt hier in verblijden.

Joan. 16. c. 20.

Mat. 5. a. 10.
1. Pet. 3. b. 14.

Daer was een man van goeder faem
Vredich met zijnder vrouwen
Peter de metselaer met naem
Die zijn broot wan in trouwen
Nochtans hebben sy hem gesocht
In die geuanckenis gebrocht
En tegen recht gehouwen.

Als hy stont voor die Heeren blent
Heeft vrymoedich beleden
Van biecht † doop ende † sacrament
Na Gods gerechtigheden
So Christus getuycht in zijn leer
Doen moest hy in den kelder neer
Daer was hy wat beneden.

Mar. 16. c. 16.
† Mat. 26. c. 25.

Alst was ontrent een huer geleen
Quam hy weer voor de staten
Peter ghy zijt verleyt, sprack een
Wilt ghy v niet leeren laten
Ja ick geern, hy ter antwoord gaf
† Sij zijn onsalich, die de straf
En onderwijsing haten.

Eccl. 21. a. 7.

Neemt ghy een Testament ter hant
En wilt my onderrichten
Wy zijn geen Leeraers vaillant
Wilt ghy niet om te stichten
Hebben, de welke Priesters zijn //
† Godt is de beste Priester fijn
Die sal my wel * verlichten.

De Heeren.

Fol. 254 r°.
Psa. 110. a. 4.
Heb. 7. c. 16.
*onderwijsen.

Daer na brachten sy hem ter banck

Pijnichden hem verueerlijk
 Hy wert aldaer gerecht seer lanck
 En wtgewonden ¹⁾ deerlijk
 Jammerlijken is hy mismaect
 Maer tgelooft heeft hy niet versaect
 Maer beleet Gods naem heerlijk.

Dus heeft hy sdoots vonnis ontfanen
 Na des Keysers statuyten
 † Ter galgen waert moest hy heen gaen
 Lijden versmaetheyt buyten ²⁾
 Met Christo zijnen heylant soet
 Maer want sy mercten tvroom gemoet
 Deden hem den mont sluyten.

Als hy so aen den pale stont
 In smerten ende pijnen
 Met eenen bal in zijnen mont
 Sprack noch in sulcker schijnen
 * Ick bant my selfs doen ick ionck was
 Wandelde werwaert my gaf pas
 Maer out my ander bijnen ³⁾.

Dus heeft hy Godt al aen den staeck
 Seer hoochelijck ghepresen
 Voelde in hem der liefden smaek
 Deedt zijn offer midts desen
 † Sijn geest in sVaders hant beual
 Als vijftienhondert int getal
 Vijftich drie wert gelesen.

Dus is onsen vrient inden Heer
 Soetelijcken † ontslapen
 Sijn voorbeelt laet v zijn een leer
 O alle Christen knapen
 Wort ghy geuangen of veriaecht
 Lijdsamelijck v cruyce draecht
 * Steret v met sHeeren wapen.

FINIS. //

Joa. 19. b. 18.
 Hebr. 13. b. 3.

Joan. 21. d. 18.

Luc. 23. e. 45.
 Act. 7. g. 59.

Act. 7. f. 60.

Ephe. 6. b. 11.

1) Bij het rekken werd door de katrol het koord op- en dus de gefolterde uitgewonden.

2) Buiten de stad Leeuwarden, evenals Jezus volgens den aangehaalden tekst van den brief aan de Hebreërs buiten de poort van Jeruzalem zijn dood heeft geleden.

3) Binden.

Eenen Brief

Fol. 254 v°.

van Willem droochscheer

der geschreuen inder geuanckenisse tot Ant-
werpen, aldaer hy om het getuyche-
nisse ons Heeren Jesu Chri-
sti gedoot is, An-
no. 1557 ¹⁾).

GEnade, vrede, ende bermherticheyt van God den Vader, ende Rom. 1. a. 7.
onsen Heere Jesu Christo, die ons geroepen heeft tot zijn onuer-
ganckelijc rijc, † ende heeft ons vercoren eer der werelt gront ge- Eph. 1. a. 4.
leyt was, † ende heeft ons gereynicht doort waterbat int woort, † Eph. 5. c. 26.
op dat wy onstraffelijc soudē zijn voor zijnen oogen, Geschreuen Titu. 3. a. 5.
aen v mijn beminde broeder N. ende aen mijn lieue suster N.
hoe wel dat ic hier legge in sloten ende banden, om tgetuyche-
nisse Christi, * ende ben daertoe bereyt, dat met mijnen bloede Act. 21. b. 13.
te bezegelen door des Heeren genade, † so en ben ic nochtans 2.Pet. 1. b. 12.
niet versuymelijc, mijn lidtmaten te vergeten in mijn gebet, dat
welcke ick meest doe met tranen voor den Heere, want ghy noch
loopende zijt inde wilde woestijne, onder Draecken, Læeuwen ende
Beyren, † die altijt loopen ende soecken om dat onnosel bloedt te Esa. 59. a. 7.
vermoorden, dat welcke wraecke roept * van Abels tijden af, want Gen. 4. b. 10.

---

1) Willem Droochscheerder (volder, lakenbereider) is 29 Jan. 1557 te gelijk met vier anderen, allen omdat zij bekend hebben herdoopt te zijn, te Antwerpen levend verbrand. In het boek van de Hooger Vierschaar, *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 433, 437, heet hij Willem van Thyē, geboren van Nere (Neerritter?) bij Remunden (Roermond). Beide namen moeten denzelfden persoon aanduiden: 't blijkt hieruit dat hetzelfde viertal in dat boek als medegeëxecuteerden van Willem van Thyē, in het Groot Offerboek van 1615 als die van Willem Droochscheerder worden opgegeven. Hij liet geene goederen na.

Het lied, dat op dezen brief volgt, is niet als de andere door de uitgevers van het *Offer des Heeren*, maar door Willem zelven gedicht. Het is ook vrij wat fraaier van vorm en toon dan die andere. Uit het onderschrift van dat lied blijkt, dat het bij den brief behoort: hij maakt ook, fol. 255 v° en 256 r°, zelf er melding van, hoe hij na uit eene bange ure van zielsangst en gevoel van door God verlaten te wezen weer te zijn opgebeurd het had gemaakt en het thans aan zijn broeder en zuster zendt.

- † Mat. 27. *. sy brengen ons ter doot, † gelijc de Joden Christum deden, † want
 Joan. 19. *. wy zijn haer swaer om sien, om dat wy ons haer niet gelijckfor-
 † Sapi. 2. b. 14. mich en stellen, Daerom raetslaghen sy, ende spreekken: Laet ons
 hem metten alderleelijksten doot verdoemen, Want so hy gesprooc-
Fol. 255 r°. ken // heeft, sal hem vergonden ¹⁾ worden. Daerom mijn wtverco-
 1. Pet. 3. d. 14. ren in den Heere, * wy en willen niet vresen voor haer dreygen
 Prou. 21. a. 1. ende slaen, al loopen sy gelijck dulle honden, † de Heere heeft
 † Mat. 10. d. 30. doch haer herten in zijn handt, † sy en connen ons niet een hayr
 Dan. 3. b. 16. ghecrencken, sonder den wil van onsen Vader. * Die Heere be-
 Dan. 14. d. 32. waerde doch de drie Jongelinghen in den vyerigen Ouen, † Daniel
 † Exo. 3. b. 12. in der Leeuwen Cuyt, Ezechiël in Jerusalem, † Moyses in Meso-
 * 3. Re. 19. a. 9. potamia, * Elias int geberchte. Jae † alle die op den Heere be-
 † Eccl. 2. b. 11. trouden, en quamen noyt tot schanden, † want zijn crachtighe
 † Esa. 59. a. 1. hant, seyt de Propheet, en is niet vermindert, * Ende al waert
 Esa. 49. b. 15. dat een Moeder haer eygen kint verliet, so en sal ick v niet ver-
 Sach. 2. a. 8. laten (seyt de Heere) † want die v aantast die geraeckt den appel
 van mijnder oogen. Daerom laten wy onse sielen bereyden tot
 4. Es. 16. g. 75. aenvechtinghen, onse verlossinghe naecket. † Ende den dach der
 tribulatiën is nv hier, daerom laten wy onsen Heere altijt heyli-
 gen, ende groot maecken, op dat wy alle die schoone beloften be-
 Hebr. 12. a. 3. eruen mogen, die hy de Christen generacy toegeseyt heeft, * op
 dat wy niet moe oft mat en worden in onsen moet, maer dat wi
 Rom. 12. b. 11. zijn † vyerich in den geest, vrolic inder hope, verdulich in den
 Exod. 15. *. druc, ende gestadich int ghebet. † Doen Israel wt Egypten ginck,
 waren sy seer blijde, dat sy vanden dienst der slauernien verlost
 waren, maer doen si quamen in de woestijne, daert den vleysche
 niet wel en behaechde, doen waren sy seer onlustich, ende mur-
 Nu. 14. a. 4. mureerden, * alsoo dat sy wederom keeren wilden, daer sy doch
 † Exo. 10. a. 9. geen recht toe en hadden, † want sy hadden alle haer ordinge ²⁾
 Nu. 14. c. 22. met wtghenomen, op dat sy gheen oorsaecke hebben en soudē,
Fol. 255 v°. wederom te keeren, † daerom en zijn // sy niet int lant van be-
 loften ghecomen, dan Caleb ende Josua, want dese waren wel ge-
 moet, also dat sy haer vianden vernielden, als een stuck broots.
 1. Re. 17. e. 49. Die Heere was oock met David, * dat hy den Ruese Goliath ver-
 sloech, sy bonden hem een Mes op zijn zijde, om den Ruese daer
 mede te slaen, maer David en was dat niet gewoon, om dat hy
 een Schaepherder was, ende hy leyde dat Mes weder af, ende nam
 zijn slinger, ende werp den Ruese daer mede voor den Cop, dat
 hy ter aerden viel, doen nam David des Ruesen Mes, ende sneedt

1) Vergolden. Dit behoort nog tot de woorden van de tegenstanders.

2) De Grootte Offerboeken en Van Braght: »ordeninge”. Wordt hiermede »hun gansche volk en have” bedoeld? of: »al hunne instellingen, al hunne gewijde voorwerpen, alles wat zij in hun godsdienst behoeften”?

hem dat hooft af. Daerom mijn wtuercoren Broederen ende Susteren in den Heere, en laet ons niet wijcken, ter rechter oft ter slincker zijden, want wy hebben eenen so grooten Coninck, die ons niet verlaten en sal, ist dat wy hem getrou by blijuen, hy is so getrou diet belooft heeft, dat ick daeraen niet twijfelen en can, † want die Stadt is vol alder goeden, daer wy sullen in comen, 4.Esd. 7. a. 6. maer sy leyt int verneren ¹⁾. Wetet lieue Broeder N. ende Suster N. dat ick v geue een Liet ²⁾ tot een ghedenckenisse, ende wil v daermede den Heere beuelen, tot dat wy comen op den † berch 4.Esd. 2. c. 42. Syons, ende singen aldaer dat nieuwe Liet, met alle Gods wtuer- Apo. 14. a. 1. coren. Ende lieue Broeder ende Suster, doen ick dit Liet maecte, quam my een so grooten quellinghe aen ende tentatie, dat ic seer bedraeyt ³⁾ was, want my dochte dat de Heere my altemael verlaten hadde. Ende ic viel op mijn knyen ende weende seer bitterlijk totten Heere, ende badt om stercheyt ende cracht, ende de Heere verhoorde mijn gebet, ende rechte my weder op, * want 1.Cor. 10. b. 13. hy en laet ons niet becoren bouen ons vermogen, daer beneuen geeft hy doch eenen wtganc, also dat wijt connen verdragen. Ende ic // creech weder sulcke genade ende vruechde, dat ick van *Fol. 256 r°.* blijshappen dit liet maecte, tot stichtinge van mijnen naesten. Groet my J. de H. seer met den vrede des Heeren, ende ghy N. groet my uwen Meester ooc seer metten vrede des Heeren, ende wilt my v vrouwe oock goeden nacht segghen, ick en can haer den vrede niet geuen: Want daer staet geschreuen: † Wee den Ezec. 13. c. 18. genen die den mensche troost in ofte op eenen ydelen hope. Weet lieue vrienden, dat ic seer verblijt was, doen ick na die vierschaer ghinck, dat my dochte noyt sulcken vruecht te zijn, dan dat ic soude belijden mijnen Heere mijnen God voor der werelt, ende de Schoutet vraechde, of ick herdoopt was, ende de heylige Geest sprac duer mijnen mont, ende seyde, dat ic gedoopt was † na Mat. 28. c. 19. Christus leer, ende dat sy herdoopers waren, want sy wederdoo- Mar. 16. b. 15. pen ⁴⁾ teghen Christum, daer om coemt v den naem toe, daer ghy ons mede noemt, ende ick badt haer dat sy my wilden laten by mijn broeders, want wy doch een gelooue hebben, mer sy en gauen my geen antwoort, dus mijn lieue Vrienden,
* willen wy v verwachten onder den
Altaer.

Apoc. 6. a. 9.

---

1) De zelfvernederling.

2) Het lied, dat op den brief volgt. Zie aantekening 1 op fol. 254 vo.

3) Ontsteld. 4) Doordat zij den toegedienden nooddoop herhaalden. Eene beschuldiging, die meer voorkomt.

¶ Een Liedeken, Nae de
wijse: Ghy die Christum hebt
aen ghedaen.

CHristen Broeders weest nu verblijt
Nae dien ghy doch geroepen zijt
* Wt seer vele gheslechten
Maect v des boosen leuens quijt
Ende wilt sonder mijden vechten
Als vroom knechten. //

Apo. 7. a. 9.

Fol. 256 v°.
Eph. 6. b. 12.

† Wy hebben gheen strijt int gemeyn
Tegen vleysch ende bloet alleyn
Maer moeten ons verstercken
Tegen die hooch Regenten certeyn
En geesten die in de locht wercken
So wy mercken.

4.Esd. 7. a. 6.

† Die Stadt is seer lustich en goet
Maer sy int verneren ¹⁾ leyt, ter spoet
Sal ic daer noch in comen
Maer daer om gestreden zijn moet
Dat heb ick (die niet en wil schromen)
Wel vernomen.

4.Esd. 7. a. 7.
Mat. 7. b. 14.

Al sy ick vast in mueren gheleet
Tis om de Waerheyte, ick wel weet
Stadts erf sal ick noch wesen
Deelachtich, * maer tpat is niet breed
So wy dat in Esdra ghepresen
Claerlijck lesen.

Psa. 42. a. 2.
63. a. 2.

Tis maer eens menschen voetbreed wijdt
Hier water, vyer op dander zijdt
O Heer rechtet mijn ganghen
Voor sDuyuels getier my beurijdt
† Na v staet alle mijn verlangen
Wilt my ontfangen.

† Esa. 4. b. 14.

Eph. 6. b. 17.
† 4.Es. 2. e. 42.

† O Jacobs wormken onuersaecht
Den strijt doch vromelijcken waecht
Met des * gheestes sweert schoone
Na den † berge van Syon iaecht

1) Zie aantekening 1 op fol. 255 v°.

Om daer te ontfangen de † Croone
Van Gods Soone.

† 2.Ti. 4. a. 8.

Apo. 2. b. 10.

Oorlof aen Broeders Susters fijn
My dunct het moet gescheyden zijn
Beueel v God ten tijden
Tot dat wy in sVaders rijk deuijn
Comen, * daer salmen niet meer lijden
Maer verblijden.

Esa. 49. b. 10.

Apo. 7. b. 16.

¶ De Heere sy met v, ende wil v verstercken ende becrachten ten eynde toe. //

Fol. 257ro.
[n°. 1.]

¶ Dit is een nen Brief van M. Gielis

Mathijsz, gheschreuen inder geuanckenisse
tot Middelborch, int Jaer 1564. Ende
heeft aldaer om den naem des
Heeren zijn leuen
gelaten ¹⁾.

¶ Den vasten grondt Gods blijft ewich.

2.Tim. 2.b.19.

¶ Enade, vrede, oueruloeyende liefde ons Gods, met die hert-
grondelijke onwtsprekelijke liefde zijns Soons ons Heeren Jesu

1) Over meester (d.i. chirurgijn) Gielis of Jelis Matthijsz. komt in de middelburgsche sententieboeken, schoutsrekeningen enz., afgedrukt bij Pekelharing, *Bijdragen voor de geschiedenis der hervorming in Zeeland*, Middelburg, 1866 (*Werken van het Zeeuwsch genootschap*), bijna niets voor. Zie daarover de aanteeke-ning op fol. 266 v°, bl. 463 hierna. Hij werd met eenige anderen gevangen geno- men en zat niet minder dan twee jaren in den kerker, fol. 266 r°, waarin hij intusschen niet hard werd behandeld en b.v. soms een kaars kreeg om daarbij te kunnen schrijven. Op 24 October 1564 is hij veroordeeld om onthoofd te worden : 't hoofd kwam op een rad, zijne goederen werden geconfiskeerd.

Blijkbaar was Matthijsz. leeraar, fol. 275 v°. De geheele toon van zijn schrijven bewijst dat ook. Hij spreekt hen, tot wie hij zich richt, voortdurend toe als 'zijne kinderen, zijne lieve schapen (»die ick in mijne banden tot de kentenisse ons Hee- ren Jesu Christi met cracht des Heylighen Gheests met die andere ghebaert heb ende sijt mijn nae volghers geworden», fol. 258 r°), en zendt hun zijn breedvoerig schrijven met het opzettelijk doel dat zij dat zullen bewaren als gedachtenis aan hem, dat vlijtig zullen lezen en herlezen en zoo zijne vermaningen en zijn voor- beeld voor oogen zullen houden : fol. 265 v°, 266 r°, 274 v° en elders.

En eveneens blijkt uit zijne brieven, hoe te Middelburg gelijk elders in de jaren 1560—1564 eene andere strooming in de kerk was opgekomen. De satan heeft al een ander Cap aengetrocken, die niet meer der Roomscher gelijc en is, wel wetende dat zijn spel haest daer mede w't is;.... te voren oft int voorleden doen quam hi met menschen gesetten ende gheboden, maer nu weet hy dat die menschen Schrift willen hooren en brengt veel Schriften voort.... sij seggen stoutelycken : Het stater ymmers also" : fol. 259 r° en v^o. Had ook Gielis eenigen invloed van die strooming ondergaan ? En is daaruit de omstandigheid te verklaren, dat wij bij hem, evenals bij Joriaen ; Simons, zie aanteekening 1 op fol. 435 v°, min of meer dogmatische uitdrukkingen

Christi, met die wtuercoren gaue des gheloofs is ons van God den bermhertighen lieuen Vader door Christum Jesum gheopenbaert, ende gegeuen zijnen heyligen, die welcke hy door zijn vaderlijke liefde, daartoe nv vercoren, geroepen, ende geordineert heeft, iae verlost van die kettenen ende sware banden der eewiger duysternisse des ongeloofs, daer dese erghe boose verkeerde werelt mede gebonden is, * ende heeft ons na zijn vaderlijke bermherticheyt 1.Pet. 1. a. 3. weder gebaert tot een leuende salichmakende hope, † ende ouer- Col. 1. b. 13. geuoert int Rijke zijns beminden Soons, door welken wy hebben Eph. 2. a. 5. die vergeuinghe onser sonden door zijnen bloede, op dat wy hem, mijn lieue schapen, nv voortaan † soudien dienen in alle gehoor- Luc. 1.g.69 1). saemheyt, gerechticheyt ende heylicheyt sonder vreese alle de dagen ons leuens, hiertoe helpe ende stercke // ons doch die Fol. 257 v°. bermhertige lieue Vader, met die cracht zijns heylighen Gheests, Amen.

¶ Nademael v.l. aen my begeerende zijt, door v.l. schrijuen, ende oock door groetenisse die ick tot diuerschen stonden van v.l. ghehoort hebbe, ende oock in voorleden tijden, doort schrijuen van v lieue Huysurouwe, die het selfde oock aen my begheerende was, so sal v.l. weten, als dat ic menichmael in mijnder herten voorgenomen hebbe om sulcx te doene, na mijne cleyne gaue, hoe wel ic verhope, dat sulcx soo eygentlijk geenen noot en doet, so ver-

gebruikt vinden, die ons bij de oudere martelaars vreemd zouden klinken, fol. 261 v° en elders; of dat hij van den doop slechts ééns vluchtig melding maakt, fol. 262 r°, van de menschwording nooit? Zeker is 't, dat Gielis in dat bedrijf des satans, die thans zich als pleitbezorger van de Schrift voordoet, eene der verzoekingén vindt, waardoor velen (fol. 260 v°) tot afval en ongehoorzaamheid komen. Hij stelt die verzoeking met de andere, lust in aardisch gewin, liefde tot vader en moeder, vrees voor kruis en lijden, op ééne lijn, fol. 259 v°, 260 v°, en weet zijne „schapen” en zijne vrouw niet dringend genoeg op 't hart te binden, dat zij toch God dankbaar zullen wezen voor Zijne groote genade en goedheid, waardoor zij tot het huys Gods, 'twelk is de gemeente, zijn gekomen, en hunne namen geschreven zijn in het boek des levens, fol. 261 r°, 269 r°, 275 r°. Hij is er niet over uitgesproken, hoe zij in »dat huys Gods moeten verkeerén en door hun gedrag allen derwaerts trekken, die haer leven willen beteren en des Heeren cruys opnemen”, fol. 258 r°. Nederig, lijdzaam, rechtschapen, vooral liefdadig zijn, 263 r° en v^o, 269 r° (bij hem het opmerkelijke »de aelmisse des mans is een borsse op den wech met hem; jae, sy bluscht de sonde wt ende sal hem verschonen in 't oordeel”, fol. 274 r° en v^o), terwijl de »hoofdsomme des ghebodts is liefde van reynder herten en goede conscientie”, fol. 264 r°: ziedaar zijn Christendom. Voor het inzicht in het geestelijk leven der broederschap in zijn tijd hoogst belangrijk, juist doordat hij meer over dat leven der zijnen dan over zijne eigene lotgevallen uitweidt (zie echter fol. 270 v° vg.), treffen zijne brieven bovendien door hun warmen, innigen toon. En het behoeft niemand van de lektuur af te schrikken dat zijne volzinnen zoo lang zijn — één beslaat twee bladzijden, fol. 257 v° en 258 r° —: de duidelijkheid lijdt daaronder niet.

1) Lees: 75.

- hope ic lijckewel ¹⁾ dat v.l. des te sekerder ende te vaster maken sal, maer om dies wille ic so wat veelachtich te scrijuen gehad hebbe, ende met anderen dingen oock onledich hebbe geweest, so en heb icket niet seer wel by connen brenghen, nochtans alle tijt een vaderlijke Sorge voor v.l. gedragen, mijnen God menichmael met vyeriger herten biddende na mijn swacheyt, dat hi doch v beyde wil bewaren onder de schaduwe zijnder vluegelen, in desen gruwelijcken periculososen tijt, vol alder boosheyt, ende dat hy v.l. noch meer ende meer veruulle met zijnen heyiligen Geest, † ende open doe die oogen ws verstants, op dat ghy mijn lieue schapen, des duyuels stricken ende wtgespande netten doch recht mocht leeren kennen, die hy nv so seer menichfuldich dagelijcx den wedergeboren is stellende, hoe wel sy v.l. eensdeels * niet onbekent en zijn, wel wetende wat hy in den sin heeft, waerom ghy oock waeckende zijt geweest tot deser tijt toe, waerinne ick seer verneemt in de kentenisse ons Heeren Jesu Christi, tot welcken ick *Fol. 258vo* v.l. in mijnen banden door tranen met // cracht des Heylighen 1.Tess. 1. a. 6. Gheests met die andere ghebaert heb ²⁾, ende zijt mijn † nae volghers gheworden, ende des Heeren, ende hebt dat Woordt des Evangeliums van den cruyce Christi ontfangen met veel suchtens ende Godtlijke droefheys, ende zijtet ghehoorsaem gheworden van herten, in die forme der leeringe daer ghy nv in staet, alsoo dat ghy gheworden zijt een voorbeelt allen den ghenen in Middelborch, die haer leuen willen beteren, ende des Heeren cruys willen opnemen, niet alleene die, maer veel Heylighen zijn daer door verblijdt, als sy aensien v ghehoorsaemheyt ende vernederinghe in der vreesen ws Godts, die welcke ick hope, dat van daghe tot daghe noch meer wtbreiden, ende openbaer worden sal, op dattet doch, mijn Joan. 1. b. 13. lieue Schapen, recht blijcken mach, † dat ghy van bouen wt Godt Rom. 12. a. 2. den Vader recht weder ghebooren, ende vernieuwet zijt, * door die vernieuwinghe ws sins, ghedenckt dat uwe wandelinghe Hemels Eph. 4. c. 24. zijn moet, te weten † na den nieuwen mensche die na Godt ge- 1.Pet. 1. b. 15. schapen is, in alderley gherechticheyt ende heylicheyt, † want nae dien hy heylich is, die v.l. tot desen dienst beroepen ende vercoren heeft, soo moet ghy oock een heylighe cuysseche ende Godsalighe wandelinghe inder vreesen ws Gods, nae uwe vermogen leyden, * want dien wy ons begheuen hebben, diens knechten zijn wy, so die Apostel oock verhaelt, het sy der sonden totter doot, ofte die ghehoorsaemheyt totten leuen. Godt sy eewich prijs ende

1) Nochtans.

2) Matthijsz. was dus hun leeraar, hun zeer begaafde voorganger", fol. 275vo.

danck, mijn lieue schapen, dat ghy een knecht ende maerte ¹⁾ der sonden geweest zijt, maer zijt nv afghewasschen ende gereynicht met my, † doort badt der wedergeboorten, ende vernieuwinge des heyligen // Geests, den welcken God den Vader oueruloedich door Christum onsen Salichmaker ouer ons wtghestort heeft, niet om die wercken onser gerechticheyt die wy gedaen hadden, † want wy waren kinderen des torens van natueren, ghelijck die andere, maer Godt die bermhertighe lieue Vader, die daer rijk is van bermherticheyt, door zijn groote liefde daer hy ons mede liefgehadht heeft, doen wy doot waren inder sonden ende ongerechticheyt, soo heeft hy ons tsamen met Christo, ofte door Christum zijnen lieuen Soon leuendich gemaect doort gelooue. Hierom mijn hertgrondelijcke lieue sc. ²⁾ in Christo Jesu, wiens siele ick van herten lief hebbe, waer voor ic een Vaderlijcke ende Goddelijcke sorgen draghende, v.l. vermanende ende biddende als een geuangen in den Heere, als dat ghy lieden doch dickmael * ghedenct den dach, in welcken v die bermhertighe lieue Vader ontfermt heeft, † ende dat decksel van uwen oogen ende herte wech genomen heeft, het welcke voor so menich duysent menschen oogen ende herten noch hangt, die daer so † sware wegen noch wandelen, ende den wech des Heeren en kennen sy niet, door dien, * dat si droncken zijn van den wijn der Babilonischer Hoere ³⁾, te weten der valscher leeringe, daer die gantsche werelt mede bedeckt is, maer ghy mijn Sc. zijt nuchteren geworden, ende zijt wt het middel van haer gescheyden, ben ooc verhopende dat ghy haer onreynicheyt niet meer aenroeren en sult, † op dat ghy met haren plaghen niet en verghaet. Hierom zijt doch scherpelijc wakende inder gerechticheyt, op dat ghy mijn lieue Sc. na mijnder afscheyt, in desen gruwelijcken periculoosen tijt niet te schande en coemt, want ghy nv opentlijk//ken sien ende hooren moecht, als dattet nv ymmers den tijt is, daer ons Christus Jesus met zijnen heyligen Apostolen so neerstich voor gewaerschout heeft, gelijc Christus Jesus selue seyde, † als dat die liefde in veel herten vercoude soude, maer wie volstandich blijft totten eynde toe, die sal salich zijn. Och mijn weerde Sc. denckt de woorden Christi recht na, ende laetse v.l. doch ter herten gaen, het is vrijelijck ⁴⁾ op de Werelt niet gesproocken, want in haer en can die liefde Godts niet vercoude, want sy en heeftse niet ontfanghen, noch en kentse niet, maer het is op den rechten Israeliten gesproken, ende ghy siet dat sulcx

1) Oude uitdrukking voor dienstmaagd. Ook fol. 172 v°. Zie aant. 1 aldaar.

2) Schapen.

3) Zie aant. 1 op fol. 260 r°.

4) Tot ieder zonder onderscheid.

- oueruloedich onder haer gebuert ¹⁾, het welcke ymmers wel iamerlijcken te beclagen is, als dat die Duyuel ende Geest der ouder Slange alsulcken cracht ende geweld gecreghen heeft in desen tegenwoordigen tijt, door die menichfuldighe subtijle behende stricken die hy daghelijcx stelt om die Sielen der wedergebornen (die hem door die kennisse Gods ontulucht zijn) weder in zijn nette des ongheloofs te vangen, die welcke hi ooc wel weder crijcht, mijn lieue Sc. die sommige door valsche leere, niet alleen door
- 1.Joan.2.b.18. den Roomschen Antichrist, * wanter nv veel Antichristen in die werelt zijn, daerom heeft hy al een ander Cap aengetrocken, die niet meer der Roomscher gelijc en is ²⁾, wel wetende dat zijn spel
- 2.Cor.11.b.16. haest daer mede wt is, daerom heeft hy hem nv verandert, † ende stelt hem als een Enghel des lichts, ende doet zijn neersticheyt alsoo onder die kinderen des lichts te comen, om aldaer zijn ware weder op nieuwe voort te doen ³⁾, want mijn lieue s. inden Heere, te voren oft int voorleden doen quam hi met menschen gesetten
- Fol. 259 v°. ende gheboden, maer nv weet hy dat // die menschen Schrift willen hooren, daerom coemt hy nv, ende brengt veel Schriften voort, also dattet wel na scijnt recht te wesen, gelijck hy stoutelijcken
- Mat. 4. a. 6. tegens Christum ooc dede, † ende bracht hem voor wt die Pro-
- Psa. 91. b. 11. phete Davids, als datter gheschreuen stont * dat hy zijnen Engelen seynden soude, die welcke hem op haren handen draghen soudent, also dat hy zijn voeten niet quetsen en soude aen eenigen steen. Siet mijn weerde lieue Sc. hy sprac ymmers die Schrift ooc ghelijck sy stont, maer sy en was tot sulcke meyninge niet gesproocken oft ghepropheteert, also dese ooc, al ist dat sy veel schriften voortbrengen, ende seggen ooc stoutelijcken: Het stater
- 2.Ti. 4. a. 4. ymmers also, waermede hy den wanckelmoedighen, † ende die haer ooren iuecken om wat nieuws te hooren, lichtelijck in zijn wt ghespande net crijcht, die andere crijcht hy door die toeuallende
- 1.Tim. 6. a. 9. bedriechlijke Rijckdommen, die doch heden sdaechs † de menschen brengen int verderuen ende verdoemenisse, want giericheyt doch een wortel van alle quaet is, hoe wel die sommige noch eenen lust daer toe hebben, dat haer tijtelijcke goeden toenemen, ende zijn daer mede so besich, dat sy onderwijlen die Godsalige oeffeninge daer mede vergeten, ende mengen haer seluen onder veel smerten, Och het sal haer gaen, mijn lieue Sc. gelijc het sommige
- Exo. 16. b. 19. van den Israeliten dede, * die daer veel vergadert hadden, die en hadden geen ouerschot, ende die daer luttel vergaderden, die en hadden geen gebreck, hierom als men voetsel ende deeksel heeft,

1) Zie aantekening 1 op fol. 257 r°.

2) Idem.

3) Bij Van Braght duidelijker: »om aldaar zijne (koop)waar wederom op een nieuw voor te doen».

och oftmen hem dan conde laten ghenoeghen, † want wy en hebben niet in de werelt gebrocht, het is openbaer dat wy daer ooc niet wt sullen dragen, want wy sien mijn lieue Sc. als dat de // woorden ons liefs Heeren Jesu Christi waer zijn, te weten, † dat die bedriechlijke Rijkdommen dat goede saet, naemelyc het woort Godts versticken ende te onder drucken, waer door daer oock vele weder tot schande comen. Die derde door verlies ofte beroouinge van haren goeden, niet eens insiende oft recht bedenckende dat sy met den Coopman * die alderschoonste peerle geuonden hebben, die weleke sulcx doch alle wel weert is, ende by sulcx niet eens te gelijken en is. Die vierde, doort cruys ende lijden, te weten: Het veruolch. Die vijfste, doort smeecken ende bidden van Vader ende Moeder, vrienden ende magen. De seste, door vrouwe ende kinderen. De seuenste, van haer eyghen quaet lustich vleysch. Die achtste, dat sy moede op den wech der gerechticheyt worden, † ende keeren wederom nae Egypten ende † Sodoma toe, om een weynich tijts met die Babilonische hoere ¹⁾ in rusten ende vreden te leuen, ende daer na dan met haer inde ewige pijn ghequelt te worden. Siet mijn hertgrondelijke wtuercooren lieue Sc. dit wercket ende drijft al die eenfge geest die oude slange, welcke daer niet en slaept, oft en sluymert, * maer gaet altijts rontomme ons soeckende wien hy verslinden soude mogen, hier om wederstaet

1.Tim. 6. a. 7.

Fol. 260 ro.

Mat. 13. c. 22.

Mar. 4. b. 18.

Luc. 8. b. 14.

Mat. 13. e. 46.

Nu. 14. a. 4.

† Ge. 19. c. 26.

1.Pet. 5. a. 8.

1) Met Egypte en Sodom wordt niet de roomsche kerk bedoeld, maar »de wereld" en het wereldsch leven in en naar de zeden der gewone maatschappij; 'twelk zij hebben verlaten om in de ware gemeente te treden en nu naar de christelijke levensregelen van deze te wandelen. Dat tot dat wereldsch leven ook het zich houden aan de kerk behoort, is bijzaak. — In het *Offer des Heeren* komt de benaming »babilonische hoere" voor de roomsche kerk slechts een enkele maal voor. Dit schijnt vreemd, als men bedenkt hoe gangbaar in dien tijd die naam was: men zie de talrijke voorbeelden van het gebruik daarvan in liederen bij Dr. Wieder, *De schriftuurlijke liedekens*, 1900, bl. 75—78, en denke b. v. aan een versregel van Hans van Overdam: »In Engelant sijn sy die hoere oock quijt", 't geen toentertijd door iedereen moet zijn verstaan. Toch is het begrijpelijk, dat juist Doopsgezinden dien term niet dan zelden hebben gebezigd: de heftige Van Overdam is onder hen eene uitzondering. Immers zij traden niet offensief tegen de roomsche kerk op: zij waren daaruit verlost; die kerk lag buiten hen; alleen defensief, bij de verhooren en disputeren, waartoe men hen dwong, moesten zij wel hunne grieven tegen allerlei in die kerk uitspreken.

De »babilonische hoere" werd, zooals men weet, in Openbaring 17 en 18 gevonden. Onder die hoererij werd niet de onzedelijkheid verstaan, die men aan de roomsche curie en aan de geestelijken dier kerk anders dikwijls genoeg verweet, maar haar afgoderij. De beeldspraak is evenmin in het laatste bijbelboek als in de 16de-eeuwsche liederen altoos even helder; de voorstellingen worden niet altijd even scherp en streng uiteengehouden. De groote hoere zit nu eens op vele wateren, dan op het groote beest enz. In *Den Val der Roomscher Kercken*, deel I van deze *Bibliotheca*, bl. 445, 448, heet het: »het beest, die (de vrouw) draecht, is de Paus."

- hem met een mannelijk gemoet, ende geloouich herte, ende laet v. l. toch niet verschrieken, al ist dat sy soo lichtveerdich die geboden des Heeren verlaten, och en siet doch niet op den slap-pen, tragen ende onvromen, maer laet alle trouwelose knechten, Joan. 6. g. 66. ende valsche discipulen † van haren Heere ende Meester wijcken, so hopen wy nochtans by hem te bliuen, ende ghy met my, ende zijn bereyt te lijden, alle wat ons van hem opgheleyt wort, Och Fol. 260 v°. wat soudén wy doch // gaen maken, oft te handen trecken ¹⁾ in dien wy zijn geboden verlieten, waer soudén wy vlien ofte loopen, Ps. 114. a. 7. daer hy ons niet vinden en soude, ach † hemel ende aerde moet Judit. 16. b. 19. hem met beuen gehoorsaem zijn, berghen ende hollen moeten voor hem verschrieken, ende mogen niet staende voor hem bliuen, hoe veel te meer der menschen kinderen, die in leemen huysen woonen. Och mijn lieue Sc. waer mede sullen sy haer dan verschonen oft veronschuldigen als hy haer besoecken sal, die nv ter tijt soo on-trouwelijcken van hem af wijcken. Och, och, iammerlijck isset te Nu. 11. a. 6. beclaghen, * dat sy in dat edele Hemels Broot alsulcken walginge geegreghen hebben, ende dat haer die eenige Medecijn, waer mede alle sielen der wedergeboren genesen zijn, dat die haer tot een so doottelijcken viant gheworden is. Ja mijn weerde Sc. suchten Tren. ²⁾ 1. *. ende claghen moghen wy wel metten Propheet, † ouer die verder-uinghe Israels ³⁾, ende ouer Jerusalem die schoone stadt Godts, ende dat om datter soo veel Israeliten in dese wilde woestijne deser erger werelt veruallen, ende vanden listigen geest des Serpents weder vernielt ende omgebracht worden. Oock omdat sommige wachters ⁴⁾ afvallich geworden zijn, ende dat die Borghers Jerusa-1. Pet. 5. a. 8. lems oock luye ende slaperich worden, † hoe wel den omlooper ⁵⁾

1) Ter hand nemen; aanvangen.

2) Klaagliederen.

3) Met die verderving van Israël en den geestelijken dood van zooveelen, waarvan op deze bladzijden sprake is, wordt niet bedoeld, dat de (roomsche) kerk zoo bedorven is en dat de satan in die kerk de zielen in 't verderf brengt; maar dat er waren en, zooals Matthijsz. verwachtte, al meer zich zouden opdoen, die »de gemeente», »het ware huys Gods», waarin zij woonden, weder verlieten om zich te wenden of terug te keeren tot een in zijn oog wereldsch leven en dus in de wereldsche kerk. Dit laatste kon intusschen niet uitblijven, naarmate in de kringen dier kerk (zie aantekening 1 op fol. 257 ro) de Schrift meer op den voorgrond werd gesteld en dus niet langer alle hervormingsgezinden zich door haar voelden afgestooten: iets waarin echter Matthijsz. niet anders dan afval kon zien, afval van het ware huis Gods, van de echte vroomheid, van den éénigen weg ter zaligheid. Want in die gemeente Gods te zijn, dát is door God tot Zijn kind te zijn aangenomen, dát geschreven te zijn in het boek des levens, dát rein te zijn en de zaligheid deelachtig te wezen. Zie fol. 261 vo, 263 vo, 275 ro, en de genoemde aantekening 1 op fol. 257 ro. Aan overgang tot eene opkomende afzonderlijke hervormde kerk doen zijne woorden mij niet denken.

4) Leeraren. Dezelfde klacht op fol. 262 vo.
5) De duivel, die rondgaat als een brieschende leeuw (1 Petr. 5:8), rust niet en houdt geen vierdagen, waarop hij zijn arbeid zou laten stilstaan.

der Heyrleger niet en rustet noch en viert, maer soect met neersticheyt dach ende nacht, wie hi ledich ofte slaperich soude mogen vinden, * om als dan zijn oncruyt in die ackeren der herten te saeyen, gelijk hy (eylacie) in mijnen tijt niet weynich gedaen en heeft, ende noch hoe langer hoe meer doen sal, nae mijn bedenken, want hoe dat Godts volc meer wast ende toeneemt, hoe hy daer te meer onder regneren sal, ende en sal oock // niet aflatē *Fol. 261 r°.*

ter tijt toe, dat hy sommige van dien tot zijnen wille weder crijcht, † ende het wort hem ooc van God toegelaten den vromen te quellen, ende oock te verleyden, op dat die andere beproeft souden worden. Siet mijn hertgrondelijke lieue ende seer beminde kinderen in den Heere, daerom is mijn Vaderlijke bede, ende ootmoedige begheeren aen v.l. te samen om die eewige salicheyt uwer sielen, als dat ghy doch nv voortāen rechte sorge draecht, om dat v.l. doch op den wech der gerechticheyt mocht blijuen, ende zijt doch alle tijt ghedachtich, hoe ghy nv voortāen in thuys Gods behoort te wandelen, † het welcke daer is de gemeynte Gods, tot welcke ghy gecomen zijt, waerinne ick seer verblijdt was, als ick sulcks hoorde, mijnen God danckende ende louende van zijn groote Vaderlijke goetheyt ende genade die hy aen v.l. bewesen heeft, ende heeft v aenghenomen * voor zijn Soon ende Dochter, † iae voor die rechte erfgenamen zijnder Hemelscher goederen, om dies wille ghy v lieden so vrywillichlijk ¹⁾ onder tJock ende roede des Cruyces begheuen hebt, † ende hebt v gewin met den heyli- gen Apostel Paulo voor schade geacht, op dat ghy v siele in Christo winnen mocht, gelijk ghy oock ghedaen hebt, hierom hebt doch acht op v seluen, ende en wijcket noch en wanckelt doch niet ter rechter oft ter slinker zijden, * op dat ghy wt v eyghen vasticheyt niet en valt, ende dat dat eewige vyer v erfenisse toch niet en worde, maer gelijk ghy mijn lieue Sc. † den Heere Jesum Christum nv aenghedaen hebt, soo wandelt doch voort in hem, ende blijft vast gegront ende gewortelt in zijnder leeringe, op dat ghy doch niet en vercout of verflout in der liefde, ende also ten laetsten † quijt wor//det, het gene dat ghy ontfangen, ende so vrywillichlijcken aengenomen hebt. Ooc bidde ick v.l. door die bermherticheyt ons liefs Heeren Jesu Christi, als dat ghy toch niet versuymelijk en zijt, God den bermhertigen lieuen Vader door Christum zijnen lieuen Soon * te dancken ende te louen, dach ende nacht, voor zijn groote onwtspreeckelijke weldaden, die hy aen ons arme ellendighe Creatueren bewesen heeft, † ende heeft

Mat. 13. c. 25.

Fol. 261 r°.

Job. 1. b. 12.

2. a. 6.

1.Tim. 3.b.14.

2.Cor. 6. b.18.

† Ro. 8. b. 17.

Phil. 3. a. 7.

2.Pet. 3. b. 17

Col. 2. a. 6.

2.Joan. a. 8.

Fol. 261 v°.

Tob. 12. a. 8.

Jere. 1. a. 5.

1) Op die vrijwilligheid in de toetreding tot de gemeente legt Matthijsz. meermalen nadruk, o. a. ook fol. 268 r°.

- ons van smooders lichaem voorsien ende vercooren, ende dat om dat wy zijnen naem onder dit erge ouerspelige geslachte te rechte beleuen ende belijden soudē, ende alsoo het beghintsel des Christelijcken leuens tot aent eynde vast mogen houden, want al ist mijn hertgrondelijke lieue Sc. ende seer beminde kinderen, dat ghy nv rechte erfgenamen des eewigen leuens door die ghehoorsaemheyte des Euangeliums geworden zijt, ende met my ende alle
- Luc. 10. c. 20. heyiligen † in dat Boeck des leuens geschreuen staet, * iae tot die
 Phil. 4. a. 3. menichte van veel duysent Enghelen ghebrocht zijt: och mijn
 *Heb. 12. c. 22. weerde lieue Sc. soo can hy ons doch so haest weder wtroeyen,
- Jere. 17. b. 13. † ende ons afuallige namen in der aerden schrijuen, in dien wy in de geboden ons Gods niet trouwelijcken na onse swackheyt en wandelen, tot den eynde ons leuens toe, want wy weten als dat die heerlijke beloften der vromen, ende die Croone des eewigen
- Mat. 10. c. 22. leuens int beghintsel noch int middel niet en leyt, † maer so wie
 24. b. 13. volherdt ende getrouwe blijft tot int eynde, * die salse ontfanghen
 * 4. Es. 2. e. 43. van die hant des Heeren, want het is openbaer, als dattet dat w-
 Apo. 2. b. 10. wendige Israel (van welcken wy een claer exempel hebben) niet en help, mijn lieue Sc. dat sy wt Egypten door die stercke hant
- Fol. 262 r°. des Heeren verlost waren van // den dienst ende slavernije Pharaonis, ia alle die weldaden die de ghetrouwe barmhertige lieue Vader aen haer bewees opten wegen, die waren ymmers den mees-
- Exo. 16. a. 5. tendeel al verlooren, oft te vergeefs, † hoe wel hy haer spijsde met
 Psal. 78. c. 24. der Engelen broot, ende gaf haer alle dat haer siele wunschende
 Sap. 16. c. 20. was, ende nochtans zijn sy onlijdtsaem ende murmurerende geworden, ende hebben haer beproeuinghe niet in der vreese Godts oft in ghedult ontfangen, waerom die Heere ooc vertoornt wert, ende verdeder op eenen tijt drientwintich duysent. Och mijn weerde wt-
1. Cor. 10. a. 6. uercooren Sc. dencket doch na, † het is ymmers gheschiet tot onser leeringe ende vermaninghe, so die heyliche Apostel ooc verhaelt, op dat wy doch int selue exempel des ongheloofs niet en veruallen, want wat soudet ons doch mogen baten, dat wy nv mede wt dat gheestelijke Egypten ende Sodoma gescheyden zijn, ende wt den dienst des helschen Pharaonis, door dat roode meyr des bloets
- Mat. 28. b. 19. Christi Jesu verlost zijn, * ende in den name des Vaders, des Soons, ende des heylighen Gheests ghedoopt zijn, op die bekente-
1. Pet. 3. c. 21. nisse ons geloofs, ende alsoo met versaekinghe ons selfs, † in die ware Arcke Noe Christi Jesu getreden zijn, Och mijn weerde lieue Sc. het en mach ons al niet helpen oft salichmaken, in dien wy die veruullinghe der gheboden ons Gods niet en onderhouden, want
1. Joan. 2. a. 4. die Apostel Johannes seyt: † Wie daer seyt dat hy Godt kent, ende hout sijn gheboden niet, dat is een luegenaer, ende in hem en is de waarheyt niet. Maer ghy mijn alderliefste zijt altijt ge-

hoorsaem geweest, niet alleen in mijn tegenwoordicheyt, maer oock veel meer int afwesen, hierom * volsterect ¹⁾ uwe salicheyt met vreesen, † ende wandelt doch // weerdelijcken altijt na den Euan-gelium ons Heeren Jesu Christi na mijnder afscheyt, op dat ghy altijt euen wel staet, in eenen geest ende sin, ende en laet v.l. doch in geenderley wijs verschrieken van alle uwe wederpartijders, het sy inwendich oft wtwendich, het welcke haer is een bewijsinge der verdoemenisse, mer v.l. totter eewiger salicheyt ende dat van God, want mijn weerde lieue Sc. het en is niet genoeg dat ghy aen Christum gelooft, maer ghy moet ooc om zijnen naem lijden, ist niet met banden ofte geuanckenissen ²⁾, so ist met den daghe-lijcxschen strijt ende aenvechtinge, die welcke veel ende menich-uudelijck nv ter tijt op comen, ende v.l. noch meer opcomen mach, † want Godt beproeft ende versoeckt zijn wtuercoren in menigerley wijse, men acht oft men aensiet die banden ende ge-uanckenissen voor de meeste beproeuinge des geloofs, maer mijn weerde lie. sc. Ic schrijue ende belijde v op desen tijt, dattet met my de minste is, by de periculen ende aenuechtinghen die ick in die wilde woestijne deser werelt geproeft, ende my aen boort ghe-comen zijn, oft die ick voor oogen sach, also dat ic dickmaels niet en wiste van bangicheyt mijns herten ende geest waer henen, such-tende ende weenende tot mijnen God, ouer die menichfuldige sub-tijle behende stricken, die de oude slange nv is stellende, sorgende oft ick noch in haer stricken der menschelijcker swacheyt, ende mijns eyghen vleyschs cloecheyt verruct ³⁾ mocht worden, ouermids ick sach ende hoorde, datter so hooge stercke ingewortelde boo-men ⁴⁾ met wortelen ende al wtgeruct werden, ende so hooge ber-gen tot so iammerlijcken dal ende valleje gebrocht werden, ende daer beneffens voelde ic, † dat in my niet goets en woonde, daer beneffens gedachte // ick datter in zijnen gherechtigen dach veel † cafs beuonden sal worden, wanneer hi de zijnen ouersien sal, och † so wert hyse noch wel siende, die geen bruylofts cleet aen en sullen hebben, waerom ic ooc seer becommert stont, sorghende oft ick noch in zijnder toecoemst door mijn dagelijxsche misgrij-

Phil. 2. b. 12.
† Phi. 1. c. 27.
Fol. 262 v°.

Sac. 13. a. 9.
Sap. 3. a. 5.
1. Pet. 1. a. 6.

Rom. 7. b. 18.
Fol. 263 r°.
Mat. 3. b. 12.
Luc. 3. b. 17.
† Mat. 22. b. 11.

1) Zoo is Fil. 2:12 vertaald zoowel in het N. T. van Biestkens als in dat van Mattheus Jacobs (zie mijne Inleiding, bl. 20). Gewone vertaling: »werkt».

2) Hierop komt Matthijsz. meermalen terug. Neen, gelooven is niet genoeg; zonder vervulling van Gods geboden en lijden en strijd is niemand Christen. Daarmede wordt echter niet alleen het lijden onder de vervolgingen bedoeld, maar de innerlijke strijd, de aanvechting om ontrouw aan God te worden, om te verkoelen in liefde en geloof; de strijd met al de verzoeking en de verleiding in het leven. Daar vond hij voor zich zelve en voor al Gods kinderen het grootste gevaar. Zie het vervolg van deze bladzijde en later.

3) Afgetrokken.

4) Leeraren; zie aantekening 1 op fol. 261 v°.

- pinge ende besmettelijcke wandelinghe niet staende en soude blijen, waerom ick ooc hem dickmaels met tranen biddende was, dat hy my arme ellendige door zijn Vaderlijke bermherticheyt bequaem maken wilde, dat ic om zijns Naems wille lijden mochte banden ende geuancenissen, ende ooc in den doot om zijnder heyliker getuychenisse te gaen, als dan soude ic gewis zijn mijnder sielen salicheyt ¹⁾, ende in den dach zijnder gramschappen niet dencken te schande te comen, waertoe hy my door zijn Vaderlijke barmherticheyt nv vercoren, ende daer toe weerdich gemaect heeft, om zijnder heyliker ghetuychenisse, voor dit erge ouerspelige geslachte in mijnen banden te betuygen, waerom ick oock seer verblijft ben in mijnder sielen, ende my van herten leet is, dat ick
- Ecl. 43. e. 43. mijnen ende onsen bermhertigen lieuen Vader * niet genoeg gedanken ofte gelouen en can, van zijne onwtsprekelijcke groote weldaden, die hy aen my ellendige creatuere bewesen heeft, ende noch dagelijcx bewijzende is, want ick vertrouwe aen zijnder Vaderlijke ghenade ende bermherticheyt, dat hy my voort bequaem ende weerdich maken sal, om zijnder heyliker getuychenisse in den doot te ghaen, want hy weet, hoe dat mij ouer langen tijt
2. Cor. 5. a. 8. † verlangt heeft om thuys te zijn, ende dat om die menigerhande
- Phil. 1. c. 23. periculen die ick op den wech sie, Hierom mijn hertgrondelijcke lieu. sc. in den Heere, want ic een Vaderlijke sorge noch voor //
- Fol. 263 v°. v. l. hebbe, ende v beminne met een Godlijke liefde, † so en can
2. Pet. 1. b. 12. icket niet gelaten, aengesien ick noch een weynich in dese hutte ben, v. l. een weynich door mijn schrijuen te vermanen, v biddende dat v. l. niet en dencke, dat ic ouer v heersche, maer soecke v met alder vriendelijckheyt op te bouwen tot een volcomen ouder-
2. Cor. 3. a. 3. dom Christi ²⁾, op dat ghy mijn lie. sc. toch eenen rechten * brief Christi beuonden moecht worden, niet door inet oft pappier gheschreuen zijnde, maer door den heyiligen Geest des leuendigen
2. Cor. 1. c. 22. Gods, † metten welken ghy oock beseghelt zijt, op den dach
5. a. 5. uwer verlossinghe, die welcke daer Gods seden ende rechten in
- Eph. 1. b. 13. uwer herten ende sinnen geschreuen heeft, waer door ghy nv eenen Brief Christi geworden zijt, die van allen menschen ghesien ende
1. Pet. 3. a. 2. ghelesen wort, † die daer aensien uwe heylige cuyssche wandelinghe in de vernedertheyt ws herten, ende cleyn achttinghe ws selfs. Hierom mijn lie. sc. bidde ick v. l. noch eenmael, hoe wel ghy
- Apo. 22. b. 11. vernedert zijt, so vernedert v noch meer, * ende hoe wel ghy reyn

1) Niet: dan had ik daarmede mijne zaligheid verdiend; maar: dan had ik daarin den waarborg, dat God mij inderdaad tot een der Zijnen heeft aangenomen.

2) D. i. tot volwassen Christenen. Den schrijver zweefde blijkbaar Efez. 5:14 voor den geest.

zijt, soo reynicht v noch meer, ia hoe wel ghy heylich geworden zijt, so heylicht v noch meer ende meer, † op dat ghy suyver ende onberispelije Gods kinderen beuonden moecht zijn, onder dit erghe verkeerde geslachte, onder den welcken ghy lichtet als een licht in der werelt, daarmede dat ghy onderhout het woort des leuens, my tot een vruecht in den dach Christi, op dat ick oock niet te vergheefs aen v.l. ghearbeyt en mach hebben, want al ist dat ic geoffert sal worden, † ende den tijt mijns verscheydens nv voorhanden is, soo verblijde ick my noch, ende verhuege in mijn gemoet, om uwent wille ende om die andere, † die ick in mijnen banden gebaert hebbe, die voor//tijts den huysse Godts onnut waren, maer nv orbaerlijck ende profijtelijs, die welcke ick ooc liefhebbe om die waerheys wille, ende begeere dat sy een deel hier mede in ¹⁾ hebben sullen, ben verhopende, dattet haer mede vermaaken sal inden geest ende gelooue, tot een versekeringe ende versterckinge ws gemoets te samen in Christo Jesu, so is noch ten laetsten mijn vriendelijcke bede aen v.l. te samen, † dat ghy doch malcanderen hertelijcken lief wilt hebben wt reynder herten als die gene die wederom zijt gheboren, niet wt het verganckelijcke, maer wt het onuerganckelijcke saet ²⁾, te weten wt het leuende, crachtighe ende salichmakende woort, ende gedenct doch die woorden Pauli onsen mede broeder, daer hy seyt: † Die hoofdsomme des ghebodts is liefde van reynder herten, ende goede consciencie, * ia sy is den bant der volcomenheyt, Och hoe salich is die, die met desen bandt recht gegort is, want die en leeft hem seluen niet, maer zijnen Heere, ende hy neemt de woorden Christi in alles waer, ooc daer hy seyt: † Weest bermhertich gelijc uwen hemelschen Vader ooc bermhertich is. Hierom mijn lie. sc. so bidde ic v.l. noch door de bermherticheyt ons liefs Heeren Jesu Christi, ende ooc om die eewige salicheyt uwer sielen, als dat ghy doch die weldaet ende handreyckinge niet en vergeet, * want si niet alleen veruult het ghebreck, maer datter oock veel lofs ende danx door geschiet tot Godt, want met alsulcken offeranden behaechtmen God, gedenct ooc des wijse Mans ³⁾ woorden, daer hy seyt: † So wie den armen ontfermt, die leenet den Heere, ende sal hem dat goede weder vergelden. Noch seyt hy: † Wie den Armen gheeft, die en sal gheen commer lijden, maer wie zijn ooghen afkeert, die sal zeer afnemen. // * Die gerechtige ghe-

Phil. 2. b. 15.
2.Ti. 4. a. 6.
Phile. b. 10.
Fol. 264 r°.
Joan. 13. d. 34.
1.Pet. 1. c. 23.
4. a. 8.
1.Joan. 3. c. 22.
Rom. 13. a. 8.
Gal. 5. b. 14.
1.Tim. 1. a. 5.
*Col. 3. b. 14.
Luc. 6. d. 36.
2.Cor. 9. b. 12.
Pro. 19. b. 17.
Pro. 28. c. 27.
Fol. 264 v°.
Pro. 10. b. 16.

1) »Dat zij mede hierin deel enz.” 2) De Bijbel, die naar de zienswijze der oude Doopsgezinden niet maar een leer- of leesboek was; nog veel minder een historisch gedenkstuk: maar een uitvloeisel van Gods wil en gedachte, 'twelk zelf leefde, werkte, allerlei in de zielen tot stand bracht, vooral herscheppende en vernieuwende kracht oefende. 3) Salomo.

- bruyet zijn goet totten leuen, maer die godloose gebruycket totter
 Pro. 11. c. 24. sonde. † Daer is een gheuer, die deylt wt, ende heeft altijd meer,
 Een ander bespaert daer hy niet en sal, ende wort doch armer,
 seyt hy. Voorts beueelt Tobias zijnen soon, dat hy den armen
 Tob. 4. a. 5. oock ghedencken soude, ende seyt: † Keert v niet vanden armen,
 14. b. 12. so sal v Godt wederom genadelijcken aensien, waer ghy muecht,
 daer helpt den behoeftigen, ende hebt ghy vele (seyt hy) soo
 gheeft vele, hebt ghy weynich, so geeft van dat weynich met
 Tob. 12. b. 11. trouwer herten * Want de aelmissen verlossen vander doot, ende
 sy doet de sonde wt, seyt hy noch. Waer op Syrach oock seyt,
 Eccli. 4. a. 2. † dat de aelmisse de sonden wtblusschet, ende sy sal hem ver-
 schonen in die eewige wooninghe. Waerom Christus ooc beual,
 Luc. 16. a. 9. † datmen vrienden maecken soude metten ongerechtighen Mammon,
 opdat als ghy gebrec hebt, dat sy v mogen ontfangen in die
 eewige woonstede. Want Christus wel te recht gesproken heeft:
 Mat. 26. b. 10. * Die arme sult ghy altijd by v hebben. Waerom hy oock in zijnen
 Joan. 12. a. 8. gerechten dach spreekken sal: † Alle wat ghy desen mijnen alder-
 † Mt. 25. e. 41. minsten gedaen hebt, dat hebt ghy my gedaen. Hier wt volcht,
 mijn lieue weerde sc. dat die woorden Pauli ooc waer sullen zijn,
 2. Cor. 9. a. 6. te weten: † So wie hier spaerlijc saeyt, dat die ooc spaerlijc
 maeyen sal, maer so wie oueruloedich saeyt, die sal oueruloedich
 maeyen, want eenen vrolijcken gheuer heeft Godt lief, &c. Mijn
 hertgrondelijcke lieue s. inden Heere, al ist dat ick dit aldus
 schrijue, so weet ick nochtans dat v. l. van God ende zijnen hey-
 ligen Gheest geleert zijt, ende dat v. l. meer doen sal, dan ick
 schrijuen can, doch wt hertgrondelijcke Christelijcke liefde schrijue
 Fol. 265 *ro*. ict v. l. om dies wille, dat v. l. // oock bedencken sout den voor-
 leden tijt, in welcken ghy soo neerstich waert tot menigerley on-
 gerechticheyt, waeraen ghy oock gheen en spaerde, in veel
 costelijcke bancketten ofte maeltijden, ia in proncken ende pralen,
 van welcken Godt eenen grouwel heeft, och denct doch eens mijn
 lieue sc. wat vruecht hadt ghy doch doen ter tijt, Och sout ghi
 nv niet so veel te meer neersticheyt doen, in die dinghen die v
 Eccl. 29. b. 14. Godt gheboden heeft, * om v schatten te vergaderen in den Hemel,
 Mat. 6. c. 20. daerse de roest of motten niet en eten. Och men soude nv som-
 Luc. 12. d. 33. wijlen oock wel een stuck ghelts oft twee weten te vinden, om
 1. Tim. 6. b. 19. den armen heyligen te geuen, also wel men eertijts een pont
 vlaems ¹⁾ twee ofte drie wist te vinden om te verquisten inder
 ongerechticheyt. Och mijn weerde beminde kinderen, dit schrijue
 ick niet om dat v ghemoet daer door verdruct soude worden, maer
 Phil. 1. a. 9. om dies wille, * dat uwe liefde van dage te dage noch meer ende

¹⁾ Eene rekenmunt ten bedrage van zes gulden, die men in Zeeland nog wel hoort noemen.

meer toenemen soude, want ghy doch niet en weet hoe lange uwen tijt dueren sal, oft wanneer het die Roouers in haer handen krijgen mogen. Voortaan mijn trouwe schapen, is noch mijn Vaderlijke bede aen v.l. als dat ghy doch in alder vrede, lieflijcheyt ende eenicheyt by malcanderen woont, † die eene helpe des anders Rom. 15. a. 1. last dragen inder liefden, want ghy doch niet en weet, hoe lange Gal. 6. a. 4. ghy by malcanderen woonen sult, ende gedeneckt dat ghy kinderen des vrees genoemt zijt, want uwen Coninck ende Vorst, een Coninc ende † Vorst des vrees is, waerom ghy kinderen des vrees Esa. 9. a. 5. beuonden moet worden, gelijk ick oock wel betrouwe, dat ghy Phil. 4. a. 9. oock zijt, hoe wel ick dit dus schrijue. Hiermede wil ick v.l. * den grooten Herder der schapen beuelen, den welcken ick ghe-// Heb. 13. c. 20. trouwelijcken toe betrouwe dat hy v te samen bewaren sal onder Fol. 265 v°. die schaduwe zijnder vluegelen, so ghi anders slechts by zijn zeden ende rechten blijft, ende niet door eenige middel wt zijnder hant en wijet, so ben ick oock ghewis, dat v.l. † niemant wt zijnder Joan. 10. c. 28. hant trecken en sal, noch eenmael bidde ick v.l. ende dat door die wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, ende oock om die eewige salicheyt uwer sielen, als dat ghy doch mijn schrijuen ende trouwe waerschouwen nv int laetste mijns leuens toch wilt ter herten nemen, ende latet doch nae mijnder afscheyt niet ledich by v.l. legghen, noch en willet dan oock niet achten als een doode Historie oft Fabel, maer ontfanget als een Testament, ende latet v.l. doch een eewighe gedachtenisse ende memorie zijn, ende wilt mijnder hier by gedencken, hoe dat ick v.l. nae mijn swacheyt een voorbeelt gheweest hebbe, ende volcht mijn voetstappen na, die ic v.l. verhope door die cracht mijns Gods voor te gaen, te weten, totten eynde toe by de waerheyt te blijuen, v.l. ende alle die God van reynder herten soecken te vreesen, te betuyghen, † dat 1.Pet. 5. b. 12. dit die rechte ghenade ons Gods is, so Petrus seyt, iae den gewissen wech ende Heyrstrate totten eewigen leuen op welcken ghy nv staet. Hierom laet v.l. doch niemant dit perck ontrucken, in welc ghy nv staet, noch wanckelmoedich maken * maer doet altijt 2.Pet. 1. b. 10. meer neersticheyt om uwe beroepinghe ende verkiesinge vast te maken. Och ist dat ghy dit doet, mijn weerde sc. so en sult ghy niet vallen, maer v.l. sal oueruloedich bereyt worden den inganck totten eewigen Rijke ons Heeren Jesu Christi. Hierom † waect Mat. 26. e. 40. doch scherpelijck, noch eenmael bidde ic v.l. iae waect scherpelijc Mar. 13. d. 33. inder // gherechticheyt alle de daghen ws leuens, wantet wel no- Fol. 266 r°. dich is. Oock is mijn vriendelijck begeeren dat ghy doch dit receptken inder liefden wilt ontfangen, want ict ymmers wt Christelijke liefde gedaen hebbe, ende begeere hier mede mijnen Adieu aen v allen te nemen, tot inder eewicheyt, Amen.

- Phil. 1. b. 12. Voorder mijn hertgrondelijke lieue sc. in den Heere, * hoet met my staet, ende met mijn medestrijders, sult ghy weten dattet noch tot vordering des Euangeliums is, oock sult ghy weten, dat my de Heere trouwelyjcken bijstaet in mijnen strijt ende verant-
- 2.Cor. 2. b. 16. woordinge, ende heeft my cracht gegeuen † dat velt te behouden, * 2.Ti. 4. b. 18. ende * heeft my oock verlost vanden mont der hellen, ende leeuwen caecken. Ick meyne dat icker wel 10. oft 12. mael teghens in de weer gheweest hebbe, maer die ander hebben sy so veel niet
- 2.Ti. 4. a. 7. gequelt. Somma, ick hope † dat den strijt gestreden is, den loop geeynt is, het gelooue behouden is, nv voortaan is my die Crone der heerlijkheyt by geleyt, die welke ic hope dat my van geen
- Phil. 1. a. 6. creatueren genomen sal worden, want getrou is hy, † die in my dit goede werc begonnen heeft, die salt mi sonder twijfel wel helpen wtuoeren, na dat goede voornemen mijns gemoets, op dat ick de Jordane onbeschadicht mach door comen. Godt gheue ons zijn ghenade, Amen. Deylt dit onder malcanderen voort, ende beleuet Goddelijcken, eercouwet neerstelijcken, verstatet wijselijcken, och als ghy dit doet, so sallet blijcken dat ghy te samen v salicheyt soect, ende mijn schrijuen in weerden hout. Voleynt den 6. Octobris, in die 23. maent mijnder geuanckenissen. Noch eens, mijn lieue kinderen hout v doch te samen vroom int cruys Christi, ende en wijcket daer niet af. //

Fol. 266 vº.
[nº. 2.]

¶ Noch eenen Brief van

M. Gielis, de welke hy geschreuen
heeft aen zijn Huysurou.

¶ Cracht des geests, daer

toe een volstandich ghemoet, wunsche ick
mijn vleesch mijn bloet in allen haren
druck, strijdt ende swaren
noodt, Amen.

- Mijn weerde lieue Huysurouwe, die welke ick voor Godt ende
- 2.Pet. 1. b. 14. zijnder Ghemeynte getrouwt hebbe ¹⁾. Nademael † den tijt mijns ver-
- 2.Ti. 4. a. 6. scheydens nv voorhanden is, so sal v. l. ²⁾ noch belieuen te weten,

1) Zie aantekening 1 op fol. 48 vº (bl. 127 boven) en fol. 71 vº.

2) »U. l.» komt meer voor in brieven aan één persoon gericht; o. a. in een van Jan Woutersz. van Cuyck aan zijne zuster (druk v. 1569, fol. G. 6 vº). Het moet »ulieve» of »uwe liefde» beteekenen, het duitsche »euere Liebden» in deftigen 16de-eeuwschen briefstijl; tenzij Matthijsz. aan zijne vrouw iets als het fransche

als dat mijn herte ende ghemoet met v becommert staet, v. l. wel wat willende schrijuen, nochtans quaden gelegen tijt hebbende, ouermits het met ons also staet, ende datter als nv wel acht oft thien Dienaers ons waecken ende bewaren, soo dat ick weynich cracht des gheests by my voele, om v. l. noch een weynich te schrijuen, ouermids het ons so onuersiens ouercoemt, want wi niet een woort ghehoort en hadden, ende Willeboort ¹⁾ mijn trouwe Maet was al eensdeels ontleedt, doen quam onsen Weerdt ende Weerdinne bouen, segghende: Meester Gielis ende Willeboort coemt af, ende wy afcomende, sagen den Stadthouder daer, ende die Baeliu quam daer mede, ende ons sulcx voorhielt, metten welcken ic wat

---

»vous" heeft geschreven. Het Offerboek van 1615 lost het, vreemd genoeg, overal op in »ulieden"; alleen op ééne plaats, fol. 398 b, in »uwer liefde"; Van Braght zet ook hier »ulieden".

1) Willeboort Cornelisz. van Oostkapelle. Hij komt in de Rekeningen extraordinair van den rentmeester Bewesterschelt en in andere bescheiden van het middelburgsch archief herhaaldelijk voor: al die posten zijn afgedrukt bij Pekelharing, t. a. p., bl. 44 vgg. Met zijne vrouw Mayken Pietersdr. was hij 19 Jan. 1561 in 's Gravensteen te Middelburg gevangen gezet. Daar heeft hij niet minder dan drie jaren en negen maanden gelegen; hij is meer dan eens voor den bisschop en anderen verhoord en scherp »getortureert", en eindelijk 24 October 1564 veroordeeld om geëxecuteerd te worden met den zwaarde. Zijne vrouw, die intusschen in de gevangenis bevallen was, is later »metten andere gevangenen deur de beoerte ontslagen ende fugitif geworden": toch niet die van 1566? Zie Pekelharing, bl. 46. Het Groot Offerboek van 1615 bevat een brief van hem.

Op denzelfden dag als over Willeboort is volgens het Register crimineel van Middelburg over Mr. Gillis Matthijsz., chirurgijn, hetzelfde vonnis uitgesproken: Pekelharing, t. a. p. Dat deze verder nergens in de rekeningen en andere stukken voorkomt, is toch slechts voor een deel hieruit te verklaren, dat hij b. v. niet getortureerd zal zijn geworden. Immers in ieder geval heeft de scherprechter over zijne executie even goed als over die van Willeboort onkosten te declareeren gehad. En dat het vonnis niet zou zijn ten uitvoer gelegd, is onaannemelijk. Dan zouden de uitgevers van het *Offer des Heeren*, zoo kort na Matthijsz.' vonnis, dat wel hebben geweten en in de brieven van Hendrik Alewijnz., die vijf jaar later als voorganger van Matthijsz.' middelburgsche gemeente is ter dood gebracht, zouden wij wel iets daarvan vernemen.

Ook dat het doodvonnis tegen deze gevangenen zoo lang is uitgesteld, verdient de aandacht. Durfde de middelburgsche overheid eene ketterexecutie niet goed aan? Zij werd eindelijk voltrokken, maar des nachts: men leze wat de brieven van en aan de landvoogdes over de stemming onder het middelburgsche volk inhouden: Pekelharing, bl. 47 vgg. Blijkbaar wilde de magistraat het odium, aan zulk eene executie verbonden, maar liefst op zijne opvolgers schuiven. Ook had men gehoopt hen en hoopte men nog de drie andere Anabaptisten, die gevangen zaten, tot bekeering te brengen: Pekelharing, bl. 50. Eindelijk mag de goede naam van Mr. Gielis tot een en ander hebben medegewerkt. Uit 'tgeen hij (hierboven en fol. 270 v°, 271 r° en v^o) van zijne gevangenschap schrijft zien wij, hoe weinig streng hij daarin behandeld werd; hij mocht soms zelfs zijn kind bij zich hebben, terwijl zijne vrouw, anders aan de gemeente verbonden als hij, zich op vrije voeten bevond. — Ook d'Auchy heeft 1½ jaar, Clement Henricks 9 maanden gevangen gezeten: aant. 1 op fol. 142 r° en 276 v°.

- woorden hadde. Somma, mijn hertgrondelijke lieue Wtuercooren vleysch ende bloet, ic sal nv gaen den wech alder Propheten ende ghetuygen ons liefs Heeren Jesu Christi, waerinne ic tot desen
- Fol. 267 r°.* tegenwoordigen tijt seer vrolijk ende wel // gemoet ben, ia vinde alsulke vruechde ende troost in my, dat ick v.l. niet wel schrijuen en can, ende en vinde gantsch geen vreesse in my noch, maer aldermeest met v.l. becommert zijnde, om uwe groote onmatige droefheyts wille, die ghy hebt, dan betrouwende tot mijnen ende
- 1.Cor.16.b.13. uwen God, † dat hy neffens die becoringhe een wtcoemst sal geuen, door den troost des heyligen Gheests, daer hy v mede troosten sal. Och mijn vleys mijn bloet, ick bidde v.l. door die bloe-
- Rom.12.b.12. dighe wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, * zijt doch verduuldich in uwen druck, op dat ghi doch niet beuonden en wort, als die ghene die tegen God strijden wilt, maer segget veel meer met
- Luc. 1. d. 34. Maria: † Siet Heere my geschiede na uwen wille, want gelijk die vre der vergaderinge daer was, siet so stont die vre der scheydinge voor die ooghen des Heeren al bekent, ende heeft v.l. daer toe wt zijn Vaderlijke bermherticheyt voorsien ende vercooren, dat ghy nv mede druck ende smette om zijns Naems wille lijden sout, ende al ist mijn wtuercoren schaep, dat ic nv in meerder blijerschap ben, ouermits mijn pelgrimagie nv ten eynde gecomen is, noch so bidde ick v.l. zijt ghy doch getroost inden Heere,
- Eccl. 2. a. 2. ende ontfanget doch in gedoochsaemheyt ende smerte ¹⁾, * druckt v herte neder ende lijdet. Och ick weet dat uwe droefheyt seer groot is, och oft Godts wille ware, ende ick in den doot voor v.l. gaen mocht ²⁾. Jae al soude icker twee voor v.l. smaecten, so en soude icse niet ontsien, want si en valt my noch niet swaer, och als dan soude ick ymmers verseeckert zijn, dat ghy van gheenem vreemden boelen bedroghen sout worden, noch door den middaechschen ³⁾ duyuel, ende door v eygen vleysch niet verleyt en sout
- Fol. 267 v°.* worden, hoe wel // ick sulcx nochtans wt gront mijns herten betrouwe, dat ghy die voetstappen mijns gheloofs sult na volghen, te
- Mat. 24. b. 13. weten, † totten eynde toe by die waerheyt bliuen. Och och die
- Mar. 13. b. 13. oorsake mijns schrijuens, ende mijn laetste ende groot begeeren is, dat ghy doch blijft by het gene dat ghy van Godt ontfanghen hebt, ende v wt grooter genaden wtgedeylt is. Och en wijcket

1) Lijdzzaamheid en (stille) droefheid, zonder bitter te worden. Natuurlijk is in zulk een brief niet ieder woord, b. v. hier »smerte», even juist gekozen.

2) Wat hier volgt, schrijft Matthijsz. nog eens aan zijne vrouw, fol. 273 r°. Hij wil wel gaarne voor haar sterven; zijn dood zal haar tot heil strekken, zal haar standvastig maken, haar veilig stellen tegen alle gevaar van afval.

3) Aan Matthijsz. staan bijbelwoorden voor den geest, zooals »het verderf, dat op den middag woedt», Ps. 91 : 6, of Jerem. 15 : 8.

noch en wanckelt niet door uwe groote droefheyt oft eeniger opcomenden strijt, die v.l. niet bekend ¹⁾ en is † maer in alle uwe Phi. 4. a. 6.
aenlegginge ²⁾, so bidt met betrouwen tot God den bermhertighen lieuen Vader, * hy en sal v.l. niet verlaten, dat ben ick gewis, Josu. 1. a. 5.
ende al ist mijn weerde wtuercoren Schaep, dat wy nv van den Heb. 13. a. 5.
anderen gescheyden worden eenen cleynen tijt, so sullen wy wederom hier naemaels in die verrijsenisse der dooden malcanderen ghemoeten, † ende sullen eewich by den Heere zijn. Och als dan 1.Tes. 4. b. 17.
wert ³⁾ onse cleyne † droefheyt in een eewige onwtsprekelijke †Joan.20.c.20.
vruechde veranderen, * ende alle onse tranen sullen van onse Esai. 25. a. 8.
oogen afgewasschen worden, ende sullen hooren: † Coemt ghy Apo. 7. b. 17.
gebenedijde int Rijke mijns Vaders, dwelc v van tbeginzel des 21. a. 4.
werelts bereyt is. Och mijn weerde lieue schaep, troost v met dese † Mt. 25. d.35.
beloften, met die woorden des Euangeliums, daer Christus selue seyde: † Salich zijn sy die nv weenen, want si sullen vertroost Mat. 5. a. 4.
worden, * maer wee hem, seyt hy, die hier lacht, want si sullen Luce. 6. c. 25.
weenen. Want den tijt sal comen, dat sy sullen roepen: † O bergen, huevelen valt op ons, ende bedect ons voor daenschijn des Oze. 10. a. 8.
Heeren. Och, och, als dan wertet met alle onse veruolgers, Buels Luc. 23. c. 29.
ende Rackers, ende met alle verdestrueerders een eynde zijn. Ja Apo. 6. b. 16.
het woort van den Propheet E//saia sal alsdan veruult zijn, daer Fol. 268ro.
hy seyt: † O ghy verdestrueerders, meynt ghy dat ghy ooc niet Esai. 33. a. 1.
verdestrueert en sult worden? Ende ghy verachters (seyt hy) meynt ghy dat ghy oock niet veracht en sult worden? Wanneer ghy het verdestrueren een eynde gemaect hebt, so salmen met v ooc een eynde maecken, maer v mijn vleys mijn bloet, sal met my ende alle heylighen * die Sonne der gerechticheyt opgaen, Mal. 4. a. 2.
gheluck ende een eewich weluaren sal ons omuanghen. Och mijn weerde Schaep, hoe geerne soude ick v.l. troosten, ende te hulpe comen in uwen druck, dan het can op desen tijt niet wel zijn, dan ick bidde v.l. hertelijcken, gedenct mijn woorden die ic eer-tijts met v.l. gehadt hebbe, ende volchtse nae, dat bidde ick v.l. ende laetse v tot een eewighen Fondamentsteen zijn. Voorts bidde ick v.l. hertelijcken, ende dat om die eewige salicheyt uwer sielen, dat ghy v doch in der stilheyt hout, ende voedt uwe kint (het welc wt mijnen lijue gecomen is) doch † in die vreesse des Eph. 6. a. 4.
Heeren op, so ick v toe betrou. Noch eenmael mijn hertgrondelijke wtuercoren schaep, so bidde ick v.l. wt gront mijns herten, ende wt dat binnenste mijnder sielen, gedenct doch diemael het

1) Die u tot dusver vreemd is en waarop gij dus niet voorbereid zijt.

2) Het duitsche »Anliegen»; verzoeken, smeekingen.

3) Germanisme voor

»zal»; of de schrijver heeft in achteloosheid »veranderen» voor »verandert» geschreven.

- gene dat ick v.l. eertijts geseyt, ende oock een weynich gescreuen hebbe, te weten, dat ghy doch alle de dagen ws leuens blijft by het gene dat ghy wt v eyghen begeerte soo willichlijcken ¹⁾
- 1.Cor. 3. b.11. hebt aengenomen, het welcke doch den rechten † gront, Fundament, ende wech totten eewigen leuen is, och daer en sal doch inder eewicheyt geen en anderen geuonden worden, dan desen wech des cruyces is, ende oft by aldien ware, dat v die bermhertige lieue Vader noch door zijn Vaderlijke roede des Cruyces, te weten met // banden ofte geuanckenisse wilde proeuen, so bidde ick
- Fol. 268 v°.* v.l. om die eewighe salicheyt uwer sielen, * dat ghy doch niet
- Esai. 51. a. 7.* beureest wilt zijn voor onse vyanden, want ten is niet te schrijven oft wt te spreken, soo Godt die bermhertige lieue Vader den ghenen troostet, die haer seluen den Heere gantschelijck ouergegeuen hebben, alsoo dat ick niet ghemeynt en hadde, dat een ²⁾
- Mat. 10. c. 28.* alsulcken hert ende gemoet hebben conde, alsoo dat my vol nae ³⁾
- wonder gaf, hoe dat sy connen van Godts woort wijcken, doch den troost der toecomender heerlijcheyt hebben sy vergeten, ende
- Mat. 25. a. 3. zijn onachtsaem geworden, † ende die olie der gerechticheyt ende liefde is in haer aerden vat wt ghegaen. Hierom mijn trouwe hertgrondelijcke vleysch ende bloet, zijt ghy doch ghewaerschout, op dat ghy door traecheyt ende onachtsaemheyt v seluen metten onachtsamen dwase maechden toch niet bedrogen en vint, hierom zijt doch wacker in den geest ende beneersticht v seluen doch van
- Eph. 4. c. 22. daghe tot dage, † om noch meer ende meer af te legghen ⁴⁾, want
- 1.Pet. 2. a. 1. mijn lieue Schaep, het is wel noot dat ghy waeckende zijt, want
- Heb. 12. a. 2. sy niet alle int Lant van beloften comen en sullen, die wt dit tegenwoordige gheestelijcke Egipten ende Sodoma gescheyden zijn, ende dat door die cracht ende ghewelt der ouder slange, die welcke ymmers niet en rust noch en viert ⁵⁾, by daghe noch by
- 1.Pet. 5. a. 8. nachte, * maer gaet den Heyrleger om, soeckende wien hy slaperich vinden mochte, Och dien wederstaet doch sterckelijcken in den ghelooue, neemt een mannelijk gheloouich herte. Voortaen hertgrondelijcke lieue Schaep, soo is noch mijn begheeren, dat ghy
- Rom. 12. b. 16. doch v seluen wilt stellen nae alle vernedertheyt, ende schiet v
- Fol. 269 r°.* doch cleyn te zijn in v eygen ooge, † ende en // acht doch niet wat hooge is, maer maect v den nedersten gelijk, ende zijt altijt bereyt, ende schicket v daer na, dat ghy van Gods woort hooren
- Mat. 18. c. 20. moecht, ende gedenct de woorden Christi: † Daerder twee oft drie

1) Zie aantekening op fol. 261 r°.

2) Iemand.

3) Bijna.

4) Al meer innerlijk prijsgeuen, los er van worden, zich verloochenen.

5) »Feiern», den arbeid laten rusten.

vergadert zijn in mijnen Naem, daer ben ick int middel. Och mijn lieue Schaep, hebt doch een bernende liefde tot die gemeynte Gods, * en vergeet niet mede te deylen van tghene dat v die bermhertige lieue Vader verleent heeft, gedenct † dat haer die bermherticheyt beroemt tegen het oordeel, want met alsulcken offerhanden behaechtmen Godt, doch ick weet mijn hertgrondelijke Schaep, ende ick betrouwet v. l. wel toe dat ghy hier mede die leere ons liefs Heeren Jesu Christi volgen sult. Hier mede neem ick, mijn alderliefste, mijnen Adieu ende oorlof aen v mijn vleys ende mijn bloet, op deser aerden, ende beuele v. l. in de handen des almachtigen Gods ons behouders Christi Jesu, die v, ende uwe kint te samen can bewaren ende opbouwen, stercken in alder noot, ghelijck hy oock getrou is, ende salt wel doen, so ghy mijn weerde Schaep, slechts by zijn zeden ende rechten blijft, ende doch niet moede en wort in den wech des Crucees, hoe wel sy v. l. bang ende hert valt. Och oft ghy, mijn weerde schaep, eenen moet grijpen condet, ende uwen God condet louen ende dancken dat ghy weerdich beuonden wort, om zijns Naems wille mede te lijden. Och gedenckt des wijse Mans woorden, daer hy seyt: † In luttel zijn wy gequelt, maer in vele sullen wy gheloont worden, want Godt beproeft zijn wtuercooren ghelijck dat goudt int vyer. Hierom mijn weerde hertgrondelijke lieue schaep, * laet uwe beproefde geloof doch verduldicheyt wercken, ende laet die // verduldicheyt een volcomen werck in v. l. hebben, Ende ghedenct noch des Wijsemans woorden: † Een verduldich mensche is beter, die zijns ghemoets een Heere is, (och mercket) dan een die Steden wint. Voorder seyt de Propheet Jeremias: O, † het is een costelijk dinck, ende een groote sake, lijdszaam te zijn, ende eender die verlaten is, op die hulpe des Heeren te verwachten ¹⁾, Hierom * besit uwe siele noch een cleyne tijt met lijdszaamheyt, dat bidde ick v. l. wt dat binnenste mijns herten. Och mijn hertgrondelijke lieue schaep, Noch eens bidde ick v. l. hout v vromelijck. Och hebt ghy my lief, (ghelijck ghy oueruloedich doet) so volcht die voetstappen mijns gheloofs nae, want den tijt is ueruult, de daghen zijn verlopen, mijn Jaren zijn gheeyndicht, die ick in die wilde woestijne met veel periculen hebbe ghewandelt, nv en hebbe ick † niet op het onseecker geloopen oft ghestreden, waerom ick my verhueghe in den gheest, dat Godt die bermhertige lieue Vader my by gestaen heeft, † also dat ick den strijt gestreden hebbe, ende den loop gheeynt hebbe, nv voortaan is my bereyt

Pro. 19. b. 17.

Tob. 4. a. 5.

† Jaco. 2. b. 13.

Sap. 3. a. 5.

Jacob. 1. a. 3.

Fol. 269 v°.

Pro. 16. d. 32.

Tren. 3. c. 26.

Luc. 21. b. 17.

1. Cor. 9. c. 26.

1. Ti. 4. a. 7.

1) Hier zijn, zooals men ziet, twee zinswendingen doorengemengd: »niemand die...." en »te verwachten".

- die Croone des ewighen leuens, die God de bermhertige lieue Vader my gheuen sal, niet alleen my, maer alle die daer liefhebben zijn toecoemst, ende sal in dat weerdighe Landt nu comen, het welck ick inden ghelooue ghesmaect ende gesien hebbe, waerom
- Psal. 3. a. 7. mijnen inwendighen mensche eenen lust daer toe heeft, also * dat
27. a. 3. ic mi niet en ontsie tegen mijne vianden, noch en verschricke voor die Jordane, hoe wel sy in sommigher ooghen gansch verschrickelijck om aensien is, so zijn wijt gewis ende seecker, dat onse ghetrouwe Godt Israels by ons zijn sal, ende salse door zijnen
- Fol. 270ro. stercken // Arm bereyt maecken, alsoo dat wy ongheschent daer door sullen comen, den ionghen vromen Israeliten daer mede eenen moet gheuende. Summa, al die God van herten vreesen willen,
- 2.Cor. 2. b. 18. † die zijn wy door Gods genade eenen rueck totten ewighen leuen, ende die ons haten, een rueck des doots. Adieu mijn vleesch mijn
- Apoc. 6. a. 9. bloet, † onder den Altaer hope ick v. l. altesamen te verwachten. Laet v. l. mijn bloedt tot een ewich Testament ende memorie zijn. Oorlof tot inder ewicheyt, Amen.

¶ Och houdet v vromelijcken, dat bidde ick v. l. op den Wech der gherechticheyt, want ick betuyghe v. l. voor Godt ende zijnen Enghelen met mijnen bloede, dat het den rechten wech ende Heyrstrate, iae * die rechte ghenade ons Godts is, op welcken
ende in welcken ghy staet. De ghenade Gods sy met v, Amen. Den
xxiiij. Octobris, smorgens
ten vijf vren. An-
no. 1564.

[n°. 3.]

¶ Noch eenen Brief aen zijn Huysurouwe.

Mijn hertgrondelijke wtuercoren lieue Huysurouwe, ende suster in den Heere, Ick wensche v. l. veel crachts ende troosts van God den bermhertigen lieuen Vader, door den troost des heyligen geests, waer mede hi alle bedructe becommerde herten vertroost, die daer beswaert zijn om zijnder getuygenisse, gelijc het ymmers met v. l. op desen tegenwoordigen tijt staet, alsoo dattet v. l. al wat seer

Fol. 270ro. druct, hoe wel v. l. nochtans wel // so vele door den Heyligen Gheest gheleert zijt, alsoo dat ghy wel weet dattet ons Heeren ende Meesters wille is, dien wy onse knien gebogen hebben om hem te dienen, ende getrou te zijn in alle noodt, druck, ende aenuechtinge, want daer toe heeft hy ons beyde vercoren ende beroe-

pen, om dat wy zijnen Naem onder veel drucks ende smerte souden bewaren, ende ons doch niet en souden laten verdrieten * dese weynighe slagen ende Vaderlijke castijdingen, want daer door maeckt hy ons rechte erfgenamen zijns hemelschen Rijcks, als wyse in ghedoochsaemheyt ende lijdtzaamheyt ontfangen, ende daer door geoeffent worden, waer toe ons stercken moet die barmhertige lieue Vader met die cracht zijns heyligen Geests, Amen.

Job. 5. b. 17.
Pro. 3. b. 11.
Heb. 12. a. 7.

Voorts mijn hertgrondelijke lieue Huysrouw, nadamael ic dan wel vermoede, dat v herte seer becommert ende bedroeft staet om mijnent wille, ende ghy (so ick wel vermoede) noch gheerne hooren ende weten sout, hoet met my is, so can ick het niet ghelaten ic moet v. l. een weynich schrijuen, hoet met ons gegaen is, doch heb icket v. l. geschreuen op onsen laetsten nacht (so ick meynde) ende ick bad den Baeliu, oft ick noch een weynich aen mijn arme bedroefde vrouwe mochte schrijuen? Hy seyde: Jae, maer wy en mochten niet weder bouen gaen, ende moesten in de Cuecken blijven, ende Huyge en wildet noch niet consenteeren dat ick schrijuen soude, oft hy wildet houden, ende den Baeliu seluer geuen, ghelijck my dunct dat hy ghedaen heeft, doch ick hope dat ghijt noch wel krijghen sult. Voorts mijn lieue schaep, so sal v. l. ten eersten weten, dat mijn gemoet noch onueranderlijc staet, ende ben bereyt te verwachten met lijdtzaamheyt, al//les wat my van God den barmhertigen lieuen Vader opgeleyt wort, ende door die, die der waerheyt viant zijn. Voorts so sal v. l. weten, als dat wy van geen swaricheydt des vleysch ghehoort en hadden, dan tsauonts ontrent negen vren, doen quam Huyge met zijn Huysrouwe bouen, seggende: Meyster Gielis ende Willeboort ¹⁾ coemt af, daer is een persoon die v begeert te spreeken, doen begonsten onse vrouwen, bysonder Mayken, seer te roepen ende te weenen: Ic vraechde hem, oft wy niet weder bouen comen en souden, hi gaf niet veel bescheyts daer op. So troc ic terstont mijnen Caesack ²⁾ wt, ende troc het oude zayen aen, ende gaf mijn bloet, te weten het kint, eenen cus, ende nemende mijn bonette af, sprack ick met corte woorden tot God den barmhertigen lieuen Vader, dat hijt doch wilde bewaren die daghen zijns leuens, ende mijn hert was een weynich bedroeft daer ouer, doch het en duerde niet langhe. Doen ick nv beneden quam, doen stont die Stadthouder daer een weynich tijts, daer na so quam die Baeliu oock, ende

Fol. 271 r°.

1) Zie aanteekening op fol. 266 vo. Mayken was Willeboort's vrouw. Gillis had zijn kind bij zich; niet zijne vrouw, aan wie hij juist schrijft.

2) Kasak is een wijde mantel of overkleed; waarom hij dezen voor zijn oude saaien kleed verwisselde, is niet duidelijk.

- mochte my aensien, segghende: Wel Meester Gielis den tijt is hier, oft sodanige woorden, doen trat ick een weynich naerder by hem, ende ick was gantsch vrolijk int ghemoet, ende sprack seer vriendelijck met hem, segghende: Mijn Heere ick hebbe v. l. acht ofte tien Jaren gekent, ende voor een redelijck man aengesien, hoe coemt dat ghy ons also verrasschen wilt, wy en hebbender ymmers niet een woort af ghehoort. Doen seyde hij: Het is ymmers tijts ghenoech, h et en sal noch niet zijn, maer maect v bereyt tegen morgen vroeck te vijf vren, doen hadde ic noch wat
- Fol. 271 v .* woorden met hem, seggende: Och man man, wat grooter // last ladet ghy op v, ick wilde wel van herten dat ghy geen Rechter en waert ouer ons niet om ons vleesch wille, want wy daer toe seer wel gemoet zijn, Ende ic nam een canne die daer stont, ende brochtet hem eens ¹⁾. Ende doen hy wech was, begonst ic wat te schrijuen, ende schreef tot by den vijf vren toe, doen quam hy weder ende seyde, dat ons die dienaers bouen brengen soud en, ende hoet bouen opt stadthuys vergaen is, dat mach v. l. gehoort hebben, van daer comende slootmen ons beyde op een camer, ende geboeyt zijnde, en conste ick v. l. niet wel wat schrijuen. Ende voort sal v. l. weten, dat den Baeliu met den Stadthouder sanderdaechs, als huyden morgen ons weder af ontboot, ende brachten ons beyde in eenen Kelder alleen, die welcke seer doncker was, alsoo dat sy oock het venster gestopt hadden, ende seyden: Hier moet ghy bliuen ter tijt toe, dattet anders is, de Stadthouder
- Gen. 3. b. 19.* seyde: † Wy zijn al sterffelijck, wy en weten selfs niet wanneer
- Eccle. 12. a. 7.* wy steruen sullen. Ic en seyde niet, doen ick in den Kelder stont,
- Eccli. 41. a. 1.* die Baeliu sach op mij, ende ick sloech mijn ooghen op ten Hemelwaert, ende seyde: O Godt bewaert ons, oft een alsulcken woort oft twee. Het scheen ²⁾ aenden Baeliu, dat hy wilde segghen: Jae het coemt door v, doch so sprack hy so veel niet wt, ende ghinck
- 2. Cor. 1. a. 4.* wech metten anderen, ende onsen Godt niet verre van ons † metten troost zijns heylighen Geests, ende maeckte mijn herte vrolijk, dat ick moeste een Liedt opheffen ende singhen. Na den middach, cregen wy een eynde keerssen, doen begonst ick dit te schrijuen, ende haddet v. l. noch gheerne voor den nacht ghesonden, maer ick en hebbet niet by connen breng en, hierom nemet doch inder
- Fol. 272 r .* liefden. // Och mijn hertgrondelijcke lieue Schaep, ick vermoede

1) »En bracht het hem eens'', gewone uitdrukking voor: »ik dronk hem eens toe, dronk eens op zijne gezondheid''.

2) D. i.: »het scheen, naar de uitdrukking op des baljuws gelaat te oordeelen, dat deze (tot den stadhouder) wilde zeggen: het komt door u, het is uwe en niet mijne schuld, dat Matthijsz. hier zit en den dood te gemoet gaat.'' Dezen indruk had althans Matthijsz. zelf van beide mannen gekregen.

dat onse vre haest naeckende is, want het schijnt dat die Ouerste deser Werelt van desen nacht comen sal, daerom bidde ick v. l. door die bloedighe Wonden ons liefs Heeren Jesu Christi, ende om die eewighe salicheyt uwer Sielen, dat ghy doch nemmermeer mijnen voorghanck wt uwer herten wilt laten gaen, ende soo mijn bloedt tot zijnen verstande coemt (het welcke ick hope ghy in der vreesen Godts opuoeden sult) soo willet hem vermanen, ende voor houden, ende ghy mijn Alderliefste, verghetet oock niet, maer laet v mijn bloedt tot een eewich Testament ende ghedachtenisse zijn, hoe dat ick v na mijn swack vermoghen een voorbeeldt hebbe geweest, doch wilde ick wel, dat ick heyligher ende onstraffelijcker voor v. l. hadde connen wandelen, dan ghy weet dat ick na mijn swack vermoghen ghesocht hebbe den Heere te behaghen, ende hebbe nae mijnder swackheyt met vrymoedicheyt op den wech des cruyces ghewandelt, het welcke mijn hertelijcke begheeren oock is op v. l. en verlaet doch dit selue niet, maer mijn Vaderlijke bede is aen v, * dat ghy doch meer neersticheyt doet om v heylighe 2.Pet. 1. b. 10. beroepinghe ende verkiesinghe vaster ende vaster te maecken, † want des Heeren Dach is niet verre, in welcken hy † eenen Joel. 2. a. 1. yegelijcken loon nae zijn wercken geuen sal, ende alsdan sal hy, Seph. 1. b. 14. 1.Pet. 4. a. 7. mijn trouwe schaep, die luye, traghe, onachtsame vinden, die welcke †Psa. 62. b. 13. Jere. 17. b. 10. nv den naeme dragen, dat sy Christenen zijn, * ende draghen die vaten ¹⁾ wel, maer die Olie der liefden ende gherechticheyt is daer Rom. 2. a. 6. in wt gheghaen. Hierom mijn vleysch mijn bloedt, soo bidde ick * Mat. 25. a. 3. v. l. vriendelijk, dat ghy doch op den // luyen, traghen, onacht- Fol. 272 v°. samen, vreesachtighen niet en siet, † maer proeft ghy doch v sel- 2.Cor. 13. a. 5. uen, ende ondersoect v seluen dagelijks oft ghy oock recht int gelooue des Soons Godts wandelt, v seluen alsoo insiende, moecht ghi proeuen ende weten wat v noch van noode is af te legghen. Och † staet altydt nae die vernederinghe, want een vernedert herte Eccl. 3. b. 18. can hem seluen te bet proeuen ende ondersoecken, want zijn swack- Rom. 12. b. 16. heyt ende cleyneheit staet hy altydt beclaghende voor den Heere, sorghende ²⁾ oft hy noch ten laetsten in desen periculoosen gruwelijcken tijt door die menichfuldige subtijle stricken ende netten te schande mochte comen, waerom een alsulcken wedergebooren Kindt Gods oock een hertelijk * verlangen heeft om thuys te 2.Cor. 5. a. 8. zijn, ende van desen ellendigen beuleecten rock des vleesch ver- Phil. 1. c. 23. lost te zijne, wel wetende dattet in swaer periculen wandelt, waerom het hem oock verhuecht alst van tCruys Christi hoordt, is oock niet ghesint soo lichtelijken voor den Godloosen te vluch-

1) Als bij de dwaze maagden uit de gelijkenis.

2) Zich bekommerd, ongerust makende. Ook hier dat »verlanghen om thuys te zijn».

ten, dan als die saecke den noot eyscht, maer den traghen, luyen,
 Apo. 3. b. 17. onachtsamen, die haer bywijlen laten duncken † dat sy rijck ghe-
 noech zijn, ende dat haer niet en ghebreeckt, die seluighe zijn on-
 derwijlen (so haest als sy yet hooren dat den Godtloosen noch
 maer een compact ¹⁾ en maeckt, om die gherechtighe wt te roeyen)
 soo verbaest oft versaecht, ende is by wijlen daer noch niet mede
 ghenoech, maer comen by haren naesten (den welcken sy een vry-
 moedich herte soudon insprecken) ende maecken dien ooc ver-
 saecht. Maer ghy mijn trouwe Schaep, zijt doch vrymoedich, dat
 bidde ick v hertelijken, ende en siet doch niet op den voorge-
 Fol. 273 r°. noemden, noch op die die nv ter tijdt soo // ontrouwelijsen van-
 den Heere wijcken, het sy doort Cruys oft veruolch, ofte door
 eenighe valsche leere. Och soo si haer seluen wel te voren daghe-
 lijcks ondersocht hadden, ende smaect in die Hemelsche dinghen
 ghehadt hadden, sy en soudon haer so lichtelijken niet laten ver-
 leyden, ofte voor het Cruys soo seer niet ontsien, maer soudon van
 herten begheerich zijn, om den Naem haers [Godts] ²⁾ te belijden,
 onder dit erghe verkeerde gheslachte, ende haren Godt noch van
 herten bidden, dat sy mochten een vreemdelinc ouer lande zijn,
 tot prijs haers Godts, ende tot stichtinghe haers naesten. Voort aen
 mijn hertgrondelijcke trouwe lieue wtuercoren Huysurou, wiens
 Siele ick so hertgrondelijken beminne, als mijn eyghen siele, soo
 is doch mijn Christelijcke ende Vaderlijcke bede, dat ghy doch
 sorghe wilt draghen alle die daghen ws leuens, op dat ghy doch
 moecht comen, daer ick in corter vren oft tijt zijn sal, op dat wy
 doch in die eewighe wooninge niet verscheyden en zijn. Och och,
 oft het Godts heylighen behaechlijcken wille mochte zijn, ende het
 moghelijk ware, dat ick den Kelck der bitterheyt voor v. l. ³⁾
 drincken mochte, iae al waert driemaels, my dunct dat icket so
 geerne van herten doen wilde, op dat ghy doch mede mocht be-
 houden zijn, och alsdan soude ick noch met veel vrolijcker herten
 mijn reyse aen nemen, ende en soude ymmers geen nabedencken ⁴⁾
 hebben, dat ghy dan noch verruckt sout worden, van die simpel-
 heyt ons liefs Heeren Jesu Christi, doch isset oock sonder nae-
 Esa. 66. a. 2. dencken, soo langhe v. l. also blijft, als ic v nv late, † want een
 schricke ende vrcese hebt ghy voor doordeel der Godloosen, waer

1) Compact; overeenkomst; afspraak.

2) Evenals op meer plaatsen voegde de uitgever hier dit woord in, dat hij door den schrijver van den brief overgeslagen vond.

3) Zie aantekening 1 op fol. 257 v°.

4) Ik zou dan geene vrees (eig. ongunstig of achterdochtig vermoeden) hebben dat gij dan nog zoudt worden afgetrokken van den eenvoud, van het louter geloof en den reinen levenswandel onzes Heeren Jezus.

op mijn begheeren is met // Syrach, dat ghy in alle uwe aenleg- *Fol. 273 v°.*
gingen ¹⁾ dat gedenckt, ghelijck hy seyt: * Mijn sone ghedenckt *Eccl. 7. d. 39.*
altijt op het wterste ²⁾, in alle uwe aenlegginghen, soo en sult ghy
inder eewicheyt niet sondighen, te weten, alsulke sonden, die v. l.
buyten den Rijke Godts souden mogen houden; als ³⁾ aengaende
uwe daghelijxsche swackheyt ende vergrijpingen voor uwen Godt,
en sal v niet verdoemen, oft buyten houden, daer voor coemt die
heyliche Apostel Joannes, ende seyt: † Ist dat yemant sondicht *1. Joan. 2. a. 1.*
so hebben wy eenen voorspreker by God, die welcke voor ons bidt,
welc is Christus Jesus, die hooghe Priester, † die daer ingegaen *Heb. 9. b. 12.*
is, te weten, in dat heyliche der heylighen, ende heeft een eewighe
offer ende versoeninghe ghedaen voor zijn volck ende gheslachte,
* ende is gheset aen die rechterhandt Godts zijns Vaders tot een *Psa. 110. a. 1.*
voorspreecker ende voorbidder voor onse daghelijxsche struycke- *Col. 3. a. 1.*
linge ende sneuelinge ⁴⁾, so die Apostel seyt. Siet mijn trouwe *Heb. 10. b. 12.*
hertgrondelijke lieue Schaep tot desen voorspreecker ende Aduo-
caet wijse ick v. l. ende niet totten verstoruen heyligen, gelijc die
blinde leyders deser wereltd ⁵⁾ doen, hierom neemt uwen toelucht *Esai. 50. a. 2.*
tot hem, in uwen grooten noot, ghedenckt † dat zijn oore niet *59. a. 1.*
verstopt en is, dat hy v niet hooren en soude, ende zijn hant niet *Psa. 34. b. 12.*
vercort en is, dat hy v niet helpen en sou mogen, want † zijn *1. Pet. 3. b. 12.*
ooghen keert hy tot zijnen heylighen, * die hy soo dier met zijn ** 1. Cor. 6. c. 20.*
eyghen preciose bloet ghecocht heeft, ende luystert nae haer roe- *1. Pet. 1. b. 19.*
pen, suchten ende schreyen, want hyse doch alrede † salich noemt, *Apoc. 5. a. 9.*
die hier weenen ende lijden om die gerechticheyt, van den welc- *14. a. 4.*
ken ghy nv ter tijt een zijt. Hieromme o mijn vleys mijn bloet, *† Mat. 5. a. 4.*
troost v met dese beloften, // dat bidde ic v. l. † Want die hier *b. 10.*
met tranen saeyen, die sullen wederom met grooter vruechden *Luc. 6. c. 21.*
hier na maeyen. Och dus denct doch niet mijn weerde lieue Schaep, *Fol. 274 r°.*
dat uwe tranen te vergeefs sullen zijn, die ghy nv weent, want *Psa. 126. a. 5.*
sy voor daenschijn des Heeren al ghecomen zijn. Hierom lijdet v
noch eenen cleyen tijt, dat bidde ic v. l. want hy sal v. l. niet
langhe laten, hope ick, maer sal v. l. mede * wech nemen voort *Psa. 56. b. 13.*
ongeluc, ende tot sekere ruste in zijn Camer brenghen, soo die
Propheet Esaias seyt, om dat ghy nae uwe swacke vermoghen op-
rechtelijck begheert te wandelen, totten eynde toe, waer toe v. l.

1) Smeekingen; verzoeken; het duitsche »Anliegen».

2) Het uiterste, uw afsterven.

3) »Alles betreffende uwe dagelijksche ... voor uwen God zal u niet verdoemen. Daarvoor treedt Johannes op en zegt enz.»

4) Wankeling; misstap.

5) De wereld en de wereldsche kerk worden door Matthijsz. vereenzelvigd.

moet helpen die bermhertighe lieue Vader, door die hulpe ende
 1.Tes. 5. c. 24. cracht zijns heyligen Gheests, † ghetrou is hy diet sonder twijfel
 2.Tess. 3. a. 3. wel doen sal. Voorder mijn hertgrondelijke wtuercooren lieue
 Huysurou ende suster in den Heere, nademael ick mijn Vader-
 lijcke sorchfuldighe herte noch niet wel van v.l. trecken en can,
 maer wilde soo geerne wt het binnenste mijnder sielen v.l. in als
 na uwe swacheyt voor uwen Godt perfect ende onberispelije stel-
 len, so is noch mijn ootmoedighe vriendelijke begheerte, † dat ghy
 Leu. 19. b. 19. uwen naesten hertelijken lief wilt hebben, * ende wilt altijd den
 Joan. 13. d. 34. armen heyligen huysgenooten Gods gedencken, gelijk ghy wel tot
 * Tob. 4. a. 5. noch een herte daer toe gehadt hebt, laet uwe liefde hier in niet
 Gala. 6. b. 12. afbreecken, maer veel meer noch toenemen, gedenet alijt Christus
 Mat. 26. b. 10. woorden, daer hy seyde: † Den armen sult ghy alijt by v heb-
 Joan. 12. a. 8. ben, ende het is oock openbaer, datter alijt armen onder thuys
 ofte int huys Godts zijn. Ghedenet dattet een groot aengenaem
 Eccl. 17. c. 21. werck des Heeren is, waerom Syrach oock seyt, † dat die aelmisse
Fol. 274 vº des Mans, ghelijck een borsse op // den wech met hem is, ende
 Eccli. 4. a. 2. sy sal hem verschonen int oordeel, Jae, * sy bluscht de sonde wt,
 Mat. 25. d. 35. ende bedeckt haer menichuuldicheyt, † Want de bermherticheyt
 Jaco. 2. b. 13. beroemt haer tegen het oordeel, seyde Christus. Hierom doet hier in
 oock uwe neersticheyt, ghelijck ick v.l. wel toe betrouwe, ende
 hoe wel het geenens noot en is v.l. sulcx te schrijuen, so hope ick
 dattet v.l. al ten besten dient, op dat ghy doch nae mijn afscheyt
 niet en vertragen. Voortaan bidde ick v.l. noch, mijn hertgronde-
 lijcke lieue schaep, dat ghi v.l. alijt schicket by den vromen, op
 dat ghi doch meerder vroomheyt ende gheschicktheyt erijcht,
 1.Pet. 2. a. 2. † ende zijt doch begeerich na dat verstandighe ongheualste melck,
 te weten, na Gods woort te hooren, op dat ghy daer door muecht
 opwassen ende toenemen in alle goede wercken, ende hout v sel-
 uen inder stilheyt, (ghy weet wat ic meyne) dat bidde ick v her-
 telijken, ende wacht op den dach uwer verlossinge, misschien hy
 is niet verre. Hier mede wil ick mijnen orlof ende ewigen Adieu
 aen v.l. mijn vleesch mijn bloet nemen, ende bidde v.l. noch
 eens ootmoedelijsken om die ewige salicheyt uwer sielen, ende
 om alle die groote liefde, die ghy tot my oyt ghehadt hebt, als
 dat ghy doch mijn schrijuen, ende mijn hertgrontlike bidden ende
 vermanen, hetsy door schrijuen oft met den monde, dat ghyse
 doch nae mijn afscheyt gedachtich wilt zijn, ende en laetse doch
 niet by v legghen, als een doode Historie oft Fabel, mer wiltse
 diewils nutten als een Receptken tot uwer gesontheyt dienende,
 ende willet bewaren in het Cofferken ws herten, tot eenen ewi-
 ghen schat ende memorie, want het v.l. meer profijts ende nut-
 heys in brenghen sal, dan veel stucken fijn gouts ende siluers.

Och den tijt genaket // seere, waerom ¹⁾ ic van schrijuen, ende van alle dinck ophouden sal, daerom is mijn hertgrondelijke be- *Fol. 275 r°.*
geeren, hebt ghy my lief ende die ewige salicheyt uwer sielen,
so veruult mijn begeeren nae v swack vermogen, * ende en wijcket *Josu. 1. a. 7.*
doch niet ter rechter oft ter slinker zijden, het sy doort Cruys *Pro. 4. c. 27.*
van banden oft geuanckenissen ende yet anders, ende so v God die
bermhertige lieue vader weerdich maet om zijns naems wille te
lijden, † so en vreest doch niet, want ick hadde noyt ghemeynt, *Esai. 51. a. 7.*
dat banden ende gheuanckenissen so weynich strijts hadden connen *Mat. 10. d. 28.*
maken, eender die hem seluen versaect heeft, ende een hertelije
† verlangen na huys heeft, hierom vreestse doch niet. Nv mijn *Phil. 1. c. 23.*
hertgrondelijke lieue wtuercoren Schaep, ende lieue Suster in den
Heere, mijnen tijt is veruult, die dagen zijn verlopen, die Jaren
zijn gheeynt, * eenen goeden strijt heb ick gestreden, mijnen loop *2.Ti. 4. a. 7.*
is voleynt, ic hebt gelooue behouden, † also dat mijn vianden be- *Psa. 35. a. 4.*
schaemt gheworden zijn, die haer tegens my geset hebben, want *Esa. 41. b. 11.*
door mijnen Godt heb ic het velt behouden, † die welcke my ver- *2.Ti. 4. b. 18.*
lost heeft van der Leeuwen caecken, ende mont der hellen, ende
sal my ooc verlossen van allen quaden, ende salich maken in zijn-
der toecoemst, ende my wtdeylen het warachtige lant van belof-
ten, het welcke ick door den gelooue gesien hebbe, ende van zijnen
vruchten ghesmaect hebbe, waerom ick ooc een hertelije verlan-
gen hebbe daer na. Och helpt my den bermhertigen lieuen Vader
dancken ende louen, dat ick door die wilde woestijne deser erger
boser verkeerde werelt gecomen ben, ende stae nv voor die Jor-
dane, waer door ick maer te gaen hebbe, hoe wel sy wat vrees-
lijcken om aensien is, so en vrees icse doch // gantsch niet, want *Fol. 275 v°.*
ick ben gewis dat mijnen Godt my bystaen sal, ende salse bereyt
maken, dat ick daer onschadelijck ende behoudelijck sal door comen,
want ghetrou is hy diet my belooft heeft, * ende en sal my niet
verlaten noch versuymen, also dat ick *Josu. 1. a. 5.*
spreken mach: † De Heere is met *Heb. 13. a. 5.*
my, ic en vrees niet wat my *† Psa. 56. a. 4.*
een mensche doen mach. *118. a. 6.*
Ick worde gehaelt.

¶ Een Liedeken van M.

Gielis Mathijsz, Na de wijse: Rosi-
na hoe is v ghestalt.

Mijn iock is soet, mijn last is licht

Joa.²) 11.d.30.

1) Zoo alle uitgaven. Natuurlijk heeft de schrijver willen zeggen: waarin.

2) Foutief voor Matth.

† Eze. 34. c. 23.
Joa. 10. b. 11.

Sprack den † Herder der Schapen
Vriendekens zijt hier door gesticht
Die vruecht in Gods woort rapen
Wanneer dat lijden ende druck ¹⁾ ontmoet
† Weest niet versaecht // mer den strijt waecht
God sal v bystaen al metter spoet.

Esa. 41. b. 10.

Te Middelborch binnen der Stadt
Waren Christen gheuangen
Die beleden de waerheyt plat ²⁾

2. Cor. 5. a. 8.
Phil. 1. c. 23.

* Na huys was haer verlangen
Een onder haer Meester Gielis met naem
(Dien God de Heer // begaeft had seer)
Was dander een voorganger bequaem.

En hy heeft zijn ontfanghen pont
In daerde niet versteecken
Oock in banden met schrift en mont
Leerde hy onbesweecken
Gods woort heeft hy seer trouwelyk verclaert
Alst aen den dach // wel blijken mach //
Aen den genen die hy heeft ghebaert.

Fol. 276 r°.

Al moest hy sitten langhen tijt
Ten heeft hem niet verdrotten
Verwachtende dagelijcx strijt
Met zijnen Bontgenoten
Van dat subtyl bedriecheijcke zaet
Der ouder Slang // die met verstrang ³⁾
† Als Leeuw den Heyrleger Gods omgaet.

1. Pet. 5. a. 8.

Maer hy stont tegen als een Helt
Dat hem niemant mocht schaden
† En heeft altijt behouden tvelt
Door des Heeren ghenaden

2. Cor. 2. b. 16.

Die hem seer crachtelyk * heeft by ghestaen
Door zijnen geest // dat minst en meest
Al verwonnen moesten van hem gaen.

2. Ti. 4. b. 17.

Als die Baeliu hem had geseyt
Bereyt v tegen morgen
† Dien bewees hy doen vriendlycheyt
Comende wt thert verborgen
Sijn gemoet was gansch vrolijk en verhuecht

Mt. 5. e. 44.

1) »U" is weggelaten.

2) Eenvoudig, zonder omhaal.

3) »Die met gestrengheid, grimmigheid als een leeuw (of: »als de slang met verstrikken, met pogingen om hen in het ongeluk te storten») de geloovigen rondgaat."

Nemende een can // brochtet den man
Willende hem geern raden ter duecht.

Den geest was hooch verblijt die reys

Dat zijn tijt was ghecomen

Verlost te worden wt den vleys

Mat. 10. c. 22.

En reysen met den vromen

Apo. 2. b. 11.

Na dat vermaerde schoon lustige Lant

* 2.Ti. 4. a. 7.

Belooft van Godt // tot eenen lot

† Die houden ten eyndt zijn woordt playsant.

* Nv is tgheloof behouden ient ')

Apoc. 6. a. 9.

Den strijt die is ghestreden

Den loop is ridderlijck gheent

† Nv rusten sy in vreden

Met die saligen onder dAltaer

Diet heerlijk loon des // leuens croon

Daer verwachtende zijn allegaer.

FINIS. //

---

1) Liefelijk, schoon. Hier : edelaardig, heerlijk.

Fol. 276 v°.

Eenen Brief
 van Clement Henricksz,
 die hy wt de geuanckenisse ghesonden heeft
 tot Amsterdam, ende is daer na ter sel-
 uer stede aen eenen staeck ge-
 worcht ende gebrant,
 int iaer 1569. den
 17. Decem-
 bris 1).

Ick wensche v mijn lieue ende beminde in den Gheest ende na der waerheyte (als ick dat verhope) ende in een kennisse des ge-

---

1) Een der slachtoffers van de spaanschgezinde reactie te Amsterdam na 't jaar 1566 en na de komst van Alva. Zie over hem Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, bl. 280 en de daar aangehaalde plaatsen en stukken. — Behalve dezen brief hebben de verzamelaars van het Groot Offerboek van 1615 nog vier andere brieven van Clement Hendriks in handen gekregen en afgedrukt: ook Van Braght nam alle vijf op. Volgens de amsterdamsche sententie- en justitieboeken is Clement te gelijk met Quirijn Jansz., een varensgezel uit Haarlem (die evenals Clement den doop nog niet had ontvangen maar betuigde hartelijk daarnaar te verlangen, en die insgelijks evenmin nog »'t Breecken des broots ontfangen" had), en Willem Jansz. uit Waterland 12 Maart 1569 wegens hunne deelneming aan menniste vergaderingen en hardnekkige ketterij veroordeeld om geëxecuteerd te worden met den viere. Dit vonnis is toen ook aan de beide laatsten en aan nog een ander — »onse andere drie broeders sijnder al! doorgestreden", schrijft Clement aan Grietje Dirks, Van Braght, bl. 496 b, — voltrokken. De executie van Clement daarentegen is telkens uitgesteld totdat ook hij 10 December 1569 op den brandstapel stierf. Zie over dat uitstel J. Koning, *Geschiedkundige aantekeningen betr. de lijfstraffelijke regtsoefening te Amsterdam*, 1828, bl. 21—21, en Dr. Hoog, *De Martelaren der Hervorming*, bl. 175, 176.

Clement is, hoewel amsterdamsch poorter, eenmaal zwaar gefolterd, 'tgeen hij zelf in een zijner brieven omstandig beschrijft; dat het niet nog een tweede maal gedaan werd, had hij aan de tusschenkomst van den bekenden Joost Buyck te danken, zie zijn brief bij Van Braght, bl. 500 b. Ook de burgemeester Albert Dircks Marcus, die, roomschgezind, bij de genoemde reactie weêr op 't kussen was geraakt, wendde volgens fol. 278 v° met anderen alle moeite aan om Clement tot afval te bewegen. »Schepenen, ghehoort het rapport van eenighe gheestelijke Heeren, ende den voorz. Clement, selfs in judicio ghehoort hebbende, verhoepen mitten hulpe Goods, dat hij bij acces van goede heeren tot onse oude catholijcke religie bekeert soude moeghen worden, ende zijn zyele ghewonnen": Confessieboek der stad Amsterdam, fol. 469 v°, Koning, t. a. p., bl. 22. Al die bemoeiingen als-

loofs, ende in een gesintheyt Christi Jesu, ende een claere ghesicht, ende een open herte in allen Godlijcken saken, ende in Godts woort, om daer mede een rechte onderscheyt te maken, ende af te meten, twelcke tlicht ofte duysternisse, luegen oft die waerheyt, ia vleysch oft geest is, op dat ghy moecht onbedrogen bliuen, ende vast by Gods woort, * opdat ghy vollen loon moecht 2.Joan. a. 8. ontvangen.

Voort mijn lieue ende seer beminde, so en can ick niet wel gelaten om v. l. een weynich te schrijuen, hoe dattet met my noch al staet in mijne banden, ende hoe dattet gemoet noch alle staet om den Heere te vreesen wt gantscher herten, ende wt gantscher crachten, ende wt gantscher sielen, daer voor ic den almachtigen grooten ende alwijsen God † nemmermeer ten vollen gedancken Eccl. 43. c. 43. ende gheprijsen en can, voor zijn onwtspreeckelijcke, iae onbegrijpelijcke genade, die hy my door Jesum Christum met hantreyckinghe tot hiertoe // bewesen heeft, ende noch dagelijcx bewij- Fol. 277 r°. sende is, hier voor dancke ick den almachtighen God, ende buyge mijn knyen des herten voor den Vader vol van genaden ende der waerheyt, die de rechte Vader vol van genaden, † ende een God 2.Cor. 1. a. 3. van allen troost is, die ons can troosten, als wy in druck ende benautheyt zijn. Daerom mijn lieue ende getrouwe, * desen goeden 2.Ti. 1. b. 14. schat bewaert die wel, die v toebetrout is, ende van God wt ghenaden is geschoncken, † want het ghelooue dat is een gaue van Ephe. 2. a. 7. God, † ende daer door hebben die Ouderen een goet getuychenisse † Heb. 11. a. 2. ende versekeringe in haerder herten vercregen, door dat oude woort des gheests Christi, die te voren met haren geest getuycht hadde, dat sy Gods kinderen waren, ende oock erfgenamen van alle die heerlijcke beloften, dacrom so hebben zijt ooc alle willichlijck versaet, * ende hebbent nochtans voor veel meer ende groo- Heb. 11. c. 25. ter rijkdommen geacht, met die kinderen Gods ongemaek te lijden, dan alle die tijtlijke genoechte deser werelt, want sy sagen op die belooninghe, ende op het gene dat eewich ende niet tijtteljc en was, want het gelooue schiet hem na het gene dat nv hier niet en schijnt, noch met vleyschelijcke oogen hier nv niet ghesien en wort, welcke den ¹⁾ inwendigen verborgen mensche ende oogen des

---

mede het herhaalde uitstel van de executie maken het vermoeden waarschijnlijk van Ter Gouw, t. a. p., dat Clement een jonkman van deftigen huize was, al pleit de omstandigheid dat hij in den kerker twee brieven aan zijne ouders schreef niet voor diens meening, dat deze te dier tijd om het geloof voortvluchtig zullen zijn geweest.

Iets karakteristieks heeft deze brief van Clement niet; evenmin de vier andere. Ook bij hem komt het op de verzoeking vlieden, het kruis dragen, rechtschappen handelen aan, fol. 277 v°. 1) »Hetwelk de inwendige enz.»

- herten sien, ende houden dat daerom also vaste, als oft zijt voor oogen sagen, ende metter hant consten grijpen, want sy achten ende houden hem getrouwe diet beloeft heeft, dat hijt ooc doen
- 2.Ti. 2. b. 13. sal, † want hy en can hem seluen niet versaecken. Daerom mijn lieue ende getrouwe, en wilt niet sien op het gene dat sienlijck is, want het ghene dat sienlijck is, dat is verganckelijck, maer dat
- Fol. 277 v°.* onsienlijck is, dat is eewich. Ende Christus seyt: // † Soo wie yet
- Mat. 10. d. 37. lieuers heeft dan my, die en is mijns niet weerdich. Ende noch
- Luc. 14. c. 26. so seyt Christus op een ander plaets: * Soo wie dat achter laet
- * Mt. 19. c. 29. huys, hof, landt, sandt, Vader, Moeder, iae oock zijn eyghen leuen, die sal dat hondertfout weder ontfanghen, Daeromme so moeten wy hier nv oock alles versaken, ende hebben niet lieuers dan den leuendighen Godt, ende dat dan met de wercken ende metter daet te bewijsen, dat wy Gods kinderen zijn, ende geen bastaerden,
- Ps. 34. c. 20. † Die gherechtiche moeten door veel lijdens int Rijk der Heme-
- 1.Cor. 10. b. 13. len ghaen, maer die Heere helptse in alle haer lijden, † hy en laet de zijne niet in becoringhe bouen haer vermoghen, ende nef-
- 2.Pet. 2. a. 9. fens die becoringhe soo heeft hy een wtghanck ghestelt, * maer die Godtloosen hout hy om te pijnighen inden dach des ordeels.
- Daeromme mijn lieue ende seer beminde, ghedenckt aan Joseph,
- Gen. 39. a. 7. † die vanden Egiptischen wijue ghetenteert worde, om hoerderie met haer te bedrijuen, ende sy hadde hem gheuat by zijnen rock ofte mantel, ende sy en wilde hem niet laten gaen, ende hy is haer ontloopen, ende heeft haer den rock oft mantel laten houden, lieuer als dat hy hoerderie met haer soude willen bedrijuen.
- Daeromme mijn lieue ende seer beminde, als wy van die hoere van Babel ¹⁾ by onsen rock ofte mantel gheuat zijn, soo laet door des Heeren ghenade lieuer v aertsche rock ghaen, als dat ghy hoerderie met haer sout moeten bedrijuen, te weten, v aertsche
- 4.Es. 2. e. 45. leuen, wel wetende, † dat onsen sterffelijcken rock moet eerst wt ghetrocken wesen, al eer den onsterffelijcken mach aengedaen wor-
- 2.Cor. 5. a. 1. den. * Ende ist dat onse aertsche Huys deser wooninghe vergaet,
- Fol. 278 r°.* en soo wy dan een // Timmeringhe hebben in den Hemel, een Huys niet met handen ghemaect, maer dat eewich is.
- Voort mijn lieue ende seer beminde, soo hebbe ick noch een weynich voor my ghenomen, om v. l. noch een weynich te schrij-
- Joa. 14. b. 15. uen van die woorden Christi, dat hy seyt: † Bemint ghy my, so hout mijn gebodt, ende ick sal den Vader voor v bidden, dat hy
- * testament. v een ander * vertrooster geuen sal, den Geest der waerheyt, den welcken de werelt niet ontfanghen en can. Het is noch een cleyne tijt, soo en sal my de werelt niet meer sien, maer ghy sult my

1) Zie aantekening 1 op fol. 260 r°.

sien, maer ghy kent my, seyt de Heere. Noch soo waerschout ons Christus op een ander plaets, daer seyt hy also: † Wacht v voor die valsche Propheten, die tot v comen in Schaeps cleederen, maer inwendich so zijn het grijpende Woluen, aen haer vruchten so sult ghyse kennen: Machmen ooc druyuen vergaderen van de doornen, ofte vijgen van de dijselen. Een en goeden boom die brengt goede vruchten voort, ende een en quaden boom die brengt quade vruchten voort, ende een yeghelijk boom die geen goede vruchten voort en brengt, die sal afgehouden ende int vyer geworpen worden. Hier mede so segge ick v Adieu, tot in die wedercoemste toe, met dat onbedriechelijke woort zijnder genaden. Des Heeren vrede sy met v, van ewichheit tot in der ewichheit toe, Amen. Hout my dit weynich schrijuen ten besten.

By my Clement Henricksz. onweerdich gheuangen inden Heere, In mijne banden wt liefden geschreuen. //

(Een Liedeken van Clement Henricksz, Na de wyse: Te Munster staet een steynen huys.

Fol. 278 v°.

SO * wie op den Steen Christum bout
Diens timmering mach blijuen
En totten eynt beclijuen
Dus wie ghy zijt, v daer aen hout
Al soutmen v ontljuien.

Mat. 7. c. 24.

Luc. 6. e. 47.

Een Jongelinck tot Amsterdam
Clement Henricks geheten
Wert int geuanek gesmeten
Daer hem seer veel strijts ouerquam
Van die valsche Propheten.

† Dat tweesnijdende sweert Gods woort
Nam hy tot zijn verstercken
Verwan Papen en Clercken
God gaf hem sterckheit en confoort ¹⁾
Tegen des Duyuels wercken.

Eph. 6. b. 17.

Heb. 4. b. 12.

Apo. 1. b. 16.

1) Comfort; versterking, bijstand, troost.

4.Esd. 2. e.43.

2.Ti. 4. a. 8.

Apo. 2. b. 10.

Siet wanneer alsmen hem ontboot
 Morgen so sult ghy steruen
 Sachmen hem vruecht verweruen
 Verblijdende seer totten doot
 Dat hy de † Croon soud eruen.

Ick had (sprac hy) noyt blijder huer
 De tijt van al mijn leuen
 Dan God my nv heeft gegeuen
 So stercket God de creatuer
 Van zijnen Geest gedreuen.

De Schout die heeft ter laetster stont
 Clement seer aengeuallen
 Om hem noch te becallen
 Quam voort met zijnen losen vont
 Doende het woort voor allen.

Aelbert Marcus ¹⁾ van cloeck beuroen
 En meer wijse van sinnen
 Die daer by waren binnen
 Hadden met Clement veel te doen //
 Maer sy mochten niet winnen.

Fol. 279 r°.

Dus wachten sy opt Clocken geclanck ²⁾
 Om dat volck te verdouen
 Die den Raet mochten louen
 Als sy niet hoorden spraeck oft sanck
 Van Clement so verschouen ³⁾.

Met tclocken geclanck quam hy wt
 Seer vrolijcken getreden
 Met lieffelijke seden
 Maer weynich bescheyts gaft geluyt
 Door tgewelt dat sy deden.

Tyrannich dreuen sy hem an
 Met trecken ende stoten
 Dat velen heeft verdrotten
 So deerlijk is den Christen man
 Ras aen den pael gesloten.

---

1) Over Albert Dircks Marcus, den amsterdamschen burgemeester, zie Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI, bl. 120, 121, en aantekening 1 op fol. 276 vo.

2) Het klokgelui moest beletten, dat het volk kon hooren (verdoven, doof maken voor) wat Clemens, die aldus verhinderd werd zich te doen gelden (werd verschooven, in den hoek geduwd), sprak of zong; op deze wijze benam men der menigte de aanleiding om het gedrag van den raad af te keuren, kon zij allicht dit gaan prijzen.

3) Die zoo verstooten, in versmaadheid was.

Die Diefhencker nijdich en fel
Nam hem haestich het spreecken
Met worgen ende breecken ¹⁾
Hem docht hy hadt gemaect seer wel
Dat Clements sanck bleef steecken.

Men hoorde een geluyt aldaer
Onder dat volck vermeerren
Hy is in de rust des Heeren
Dit geroep was onder de schaer
Wie sou sulcx mogen keeren?

Dus is Gods vriend in God ten ent
Aen den staecke * ontslapen
Die Monicken en Papen
En hebben niet meer aen Clement
Sy mogen wel staen gapen.

Act. 7. g. 60.

Broeders ten sal ons baten niet
Een Christen naem te dragen
Maer te zijn onuerslagen
In banden, lijden en verdriet
Dat sal God wel behaghen.

F I N I S. //

---

1) Den nek breken, een gevolg van 't hangen en worgen.

Fol. 279 v°.

¶ Hier na volcht een Re-

gister oft Tafel, van het ghene datter in dit
 Boeck begrepen is, gheset op de Folia, om
 lichtelijck te vinden het gene datmen begeert
 te lesen, oft te singhen, wanter by een yege-
 lijcx Belijdingen ofte Brieuen nv
 op nieu een Liedeken achter
 aen gheset is.

1. DE Belijdinghe Stephani, ghenomen wt het nieuwe Testament. Fol. 4.
2. De Belijdinge van Michiel Satler. Fol. 8.
3. Het Testament van Anneken aen haren sone Esaias. Fol. 13.
4. Sommighe Testamenten van Jan Claesz, aen zijn Huys-
 urou, kinderen, ende alle zijn gheslachte. Fol. 17.
 De Sentencie ouer Jan Claesz. Fol. 23.
5. De Belijdinge van Elisabeth. Fol. 25.
6. De belijdinge van Hans van Ouerdam. Fol. 29.
 Eenen Brief van Hans van Ouerdam aen de Oue-
 richey. Fol. 40.
7. Eenen Brief van Hans keescooper. Fol. 45.
 Hoe Hans van Ouerdam met Hans keescooper ter
 doot genaen zijn. Fol. 47.
8. Eenen Brief van Jeronimus Segersz aen zijn Huys-
 urou. Fol. 48.
 Noch eenen Brief van Jeronimus aen de Broeders
 ende Susters. Fol. 54.
9. Noch eenen Brief van Jeronimus aen zijn huysurou,
 waer in hy haer waerscout voor die valsche Pro-
 pheten. Fol. 61.
 Noch eenen brief aen zijn huysurou. Fol. 67.
9. Eenen Brief van Lijsken, aen haren man Jeronimus
 Segersz. Fol. 69.
 Noch eenen Brief van Jeronimus Segersz. aen zijn
 huysurou. Fol. 71. //

Noch eenen Brief van Lijsken.	Fol. 73.	[Fol. 280 <i>r</i> .]
Noch eenen Brief van Lijsken aen haren man.	Fol. 76.	
Noch eenen Brief van Jeronimus Zegersz aen zijn Huysurouwe.	Fol. 76.	
Noch eenen Brief van Jeronimus Zegersz aen grooten Henrick.	Fol. 79.	
Noch eenen Brief aen zijn Huysurouwe na dat hij verwesen was.	Fol. 81.	
10. Een Brief van Peter Bruynen.	Fol. 85.	
Noch eenen brief van Peter Bruynen.	Fol. 87.	
11. Een Belijdinghe van Jan de oude Cleercooper.	Fol. 88.	
12. Een Brief van Peter van Weruic.	Fol. 90.	
13. Een gebet, vermaninge ende Belijdinge van Adriaen Cornelisz.	Fol. 95.	
14. Een Brief van Jooskint.	Fol. 111.	
Noch eenen Brief van Jooskint.	Fol. 116.	
15. De belijdinge van Claes de Praet.	Fol. 123.	
16. Een Testament van Jorian Simonsz aen zijnen Sone.	Fol. 135.	
Noch drie cleyne vermaen Briefkens van Jorian Simonsz.	Fol. 138.	
17. Een Bekentenisse des gheloofs van Jacques.	Fol. 142.	
Noch een belijdinge van Jacques.	Fol. 144.	
18. De Belijdinge van Claesken.	Fol. 182.	
Noch eenen Brief van Claesken.	Fol. 186.	
* Noch een Belijdinghe van Claesken. Fol. 190 ¹).		
19. Een Brief van Adriaen Pan.	Fol. 193.	
Noch eenen brief van Adriaen Pan.	Fol. 194.	
20. Een belijdinge van Hans de Vette.	Fol. 196.	
21. Een belijdinge van Hans vander Maes.	Fol. 203.	
22. Een Testament van Lenaert Plouier aen zijn kinderen.	Fol. 209.	
23. Een Testament van Gielis Bernaerts aen zijn Huysurouwe.	Fol. 212.	
Noch eenen brief aen zijn huysurou.	Fol. 218. //	
Noch eenen brief aen zijn huysurou.	Fol. 220.	[Fol. 280 <i>v</i> .]
Noch eenen Brief van Gielis Bernaerts aen de Broeders ende Sisters, na dat hy verwesen was.	Fol. 223.	
24. Een Testament van Jan Geertsz.	Fol. 226.	
Noch eenen Brief van Jan Geertsz aen den Lutherschen Pape.	Fol. 229.	
* Noch een brief aen zijn bekenden.	Fol. 233.	

1) Het kruisje staat bij dit stuk en bij dat onder n°. 24, die beide voor het eerst in deze uitgaaf van 1570 zijn opgenomen.

25. Een Belijdinge ofte Sentbrief van Mayken Boosers.	Fol. 236.
Noch eenen brief aen haer Ouders.	Fol. 237.
Noch eenen brief aen de broederen.	Fol. 238.
Een Testament aen haer kinderen.	Fol. 239.
Noch eenen Brief aen haer vader ende moeder.	Fol. 240.
Noch eenen Brief aen de Vrienden.	Fol. 241.

¶ Hier volgen de Belijdingen ende Brieven
die op nieu hier by ghedaen zijn.

1. Een Belijdinge van Weynken Claes dochter van Monicken dam.	Fol. 243.
2. De belijdinge van Fije ende Eelken.	Fol. 247.
3. De Belijdinghe van Peter Witses metselaer.	Fol. 251.
Noch een Vermaninge van Peter.	Fol. 252.
4. Een en Brief van Willem droochscheerder.	Fol. 254.
5. Een en Brief van M. Gielis Mathijsz.	Fol. 257.
Noch eenen Brief van M. Gielis aen zijn huysurou.	Fol. 266.
Noch eenen brief aen zijn huysurou.	Fol. 270.
6. Een en brief van Clement Henricksz.	Fol. 276.

¶ Eynde des Registers.

Een Lietboecxken / tracterende
van den Offer des Heeren.

INLEIDING.

Wat in de inleiding op een herdruk van het „Lietboecxken, tracterende van den Offer des Heeren” behoort te worden behandeld is grootendeels reeds in die op het „Offer des Heeren” zelf, hierboven bl. 1—40, opgenomen. Met name geldt dit van de bibliografie van dien bundel. Daar was het ook voor deze de aangewezen plaats. Van de eerste maal af toch dat beide werkjes het licht zagen hebben zij bijeenbehoord of eigenlijk samen één geheel uitgemaakt. Het is zeker vreemd, dat de „Auszbundt” van 1571 (zie boven bl. 38) wel liederen uit het „Offer des Heeren” in vertaling opneemt, maar geen andere uit het „Lietboecxken” dan zulke, die hij even goed van elders kan hebben ontleend, zooals dat op de Juffers van Beckum. Ook bestaat er maar één exemplaar van het eerste, N°. 10, 1595, zonder het tweede. Maar dit kan defekt zijn; alle andere bandjes van de uitgaven N°. 1—11 (zie boven bl. 8 vgg.) bevatten beide, al was ook bij N°. 1, 1562 de druk van het „Lietboecxken” eerst voltooid in het jaar (1563) volgende op dat, waarin die van het „Offer des Heeren” was gereed gekomen. Wat echter hier het meeste afdoet: het zijn dezelfde personen, die beide verzamelingen hebben bijeengebracht, en zij hebben uitdrukkelijk beoogd dat de lezer beide te zamen zou bezitten. Zij schrijven in de voorrede, die in de hier afgedrukte uitgaaf ontbreekt maar achter dezen herdruk is opgenomen: „Wy hebben wt verscheyden copien ¹⁾, so wel gedruct als geschreuen, vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt,

---

1) Men ziet, dat »copie” (op den titel van het *Lietboecxken*) niet juist een geschreven stuk aanduidt; het woord werd oudtijds ook gebruikt voor ons »exemplaar”.

om ghevoecht te worden by dat Offerboek.... So dienet wel by malcanderen, opdat een yegelick die begeerich is te singen of te lesen beyderley by hem in een cleyn boecxken mach draghen om te lesen of te singhen nadat hy ghemoet is."

Liet zich zoo de bibliographische beschrijving van het „Lietboecxken" niet goed van die van het „Offer des Heeren" scheiden, moesten beider herkomst en geschiedenis te gelijk worden besproken: een en ander wat uitsluitend het eerste en zijn inhoud aangaat kan eerst hier opzettelijk worden in het licht gesteld. Ik vul dus in deze inleiding slechts aan wat hierboven o. a. bl. 38, 39 voorkomt met 'tgeen te zeggen valt over de dichters der liederen, over wat deze juist als liederen kenmerkt, eindelijk over de godsdienstige denkwijze, die daarin heerscht.

Wat ons in het „Lietboecxken" geboden wordt zijn gelegenheids-gedichten, vervaardigd door personen, die dikwijls ooggetuigen zijn geweest van de droeve gebeurtenissen, welke hen tot dichten noopten, of die althans zonder uitzondering daarbij zelve ten nauwste waren betrokken. Een enkele maal wordt de naam van den dichter uitdrukkelijk opgegeven. Zoo heeft Hans van Overdam N°. 17 „Van iij vrienden van Lier" gedicht, zie bl. 98 boven; Adriaen Cornelisz. N°. 18, dat „Van iij vrienden, genaemt enz." Ook is meer dan een lied door den gevangene zelve vervaardigd: „Die dit liedeken dichtte, Jan Schut was zyn naem" heet het in N°. 25, „Van Jan Schut"; evenzoo is het met N°. 24 „Van Jacques" (d'Auchy). En in N°. 28, waar dit niet uitdrukkelijk wordt opgegeven maar de man, dien de marteldood wacht, zich in den eersten persoon tot zijne lezers wendt, verraden toch inhoud en toon voldoende, dat het gedicht hem niet door een ander is in den mond gelegd maar wel zijn eigen werk is. Dit laatste geldt natuurlijk niet overal waar, o. a. in N°. 13 zelfs lang achtereen, de martelaars sprekende wordt ingevoerd. Soms deelt de dichter opzettelijk mede, dat hij de executie heeft bijgewoond: fol. 15 v°, 22 v°. En als dit niet wordt gemeld en dus zeker ook niet het geval is geweest, blijkt toch uit de aanschouwelijke teekening van allerlei bijzonderheden en uit den toon van innige deelneming niet maar in de martelaars in het algemeen en hun lijden, maar juist in den persoon van dezen martelaar of van dát „slachtschaepken Christi",

hoe ieder van die dichters bepaald met die geofferde mannen of vrouwen, wier lot hij bezingt, in hun lijden heeft meêgeleefd, hoe hij zelf heeft behoord tot den nauw aaneengesloten engen kring of tot de eigen gemeente, waaraan dezen werden ontruk. Hier zijn geen voorbeelden aan te halen. Het geldt van alle. Bij hetgeen verder nog door Dr. Wieder, „De Schriftuurlijke liedekens”, bl. 103—109, wordt aangevoerd ten bewijze dat wij hier getuigenissen van tijdgenooten, tevens trouwe vrienden der martelaars zelven bezitten: de omstandigheid dat het eene lied reeds een paar jaren na de terechtstelling die het beschrijft is gedrukt, N°. 10, 13, 21, 23; een ander is gedicht terwijl de gevangene zelf of deze en gene zijner lotgenooten nog in den kerker zuchtten, fol. 24 v°, 32 v°; de nauwkeurige overeenstemming van o. a. N°. 16 met hetgeen ons de ambtelijke bescheiden melden, enz. — heb ik alleen dit te voegen. Dat van de losse blaadjes, waarop sommige liederen het eerst verbreid mogen zijn, geen enkel bewaard bleef is te begrijpen. Ten eenenmale onaannemelijk daarentegen is het, dat vijf of tien jaren na iemands offerande een der zijnen nog een lied op hem zal hebben gedicht. Er laat zich geene aanleiding daartoe bedenken. Immers telken jare vielen weêr nieuwe slachtoffers, die, zonder daarom de vorige te doen vergeten, toch de aandacht in beslag namen. Neen, gedichten, vervaardigd ter gelegenheid van den marteldood van broeders en zusters uit hun kring, vervaardigd ja ook om het hart lucht te geven maar toch vooral om den indruk van al wat er heerlijks en verheffends, vertroostends en vermanends in dien marteldood, in de vrome houding en stemming der gedooden, in hunne laatste woorden lag vast te houden en bij de leden van hun kring in gedachtenis te doen blijven: dat zijn de liederen van het „Lietboecxken”. Soms richten zij zich ook tot degenen, die buiten hunne kringen staan. Niet zelden bevatten zij de opwekking tot de rechters en vorsten om toch niet langer onschuldig bloed te vergieten, om gedachtig te zijn aan het oordeel dat de vervolgers van Gods kinderen wacht en zich te bekeeren. Hebben zij gehoopt inderdaad door de verbreiding hunner liederen op de openbare meening te werken? Of gaven zij zoo schrijvende eenvoudig lucht aan wenschen, die de bekommring om het zieleheil van anderen en de droefenis over den dood van zoovelen bij hen deden rijzen?

Naar wat de liederen als liederen kenmerkt behoeven wij niet lang te zoeken. Het is echte rederijkerspoëzie, die wij hier voor ons hebben. Bij lange na niet in alle gedichten, niet in alle coupletten in den ongunstigen zin van het woord. Zeker, meer dan één dichter, wiens werk in onzen bundel voorkomt, ontbrak het aan meesterschap over taal en vorm. Dichterlijke smaak en kunstvaardigheid zijn soms ver te zoeken. Een lied als N°. 16, eene lijst van al de te Antwerpen tusschen de jaren 1555 en 1560 gedooden, is grootendeels niet veel meer dan rijmelarij. Maar dat lied is eene uitzondering. Om der wille van rijm en maat veroorloven de dichters zich echter wel eens de wonderlijkste woordenkeus en woordschikking of verwringen zij hunne volzinnen zóó dat deze soms bijna onverstaanbaar worden. Om dezelfde reden maken zij van stopwoorden als „saen, ydoone, bekend, vaet, wilt hooren” enz. meer dan eens een zonderling gebruik. Kunsteloos rijgen zij meestal hun verhaal en hunne opwekkingen aaneen: slechts een enkel lied heeft een referein. Zoo N°. 20 „Noyt grooter vruecht Die meer mijn hert verhuecht En oock verweckt tot duecht”.

Men mag bij dit alles niet vergeten, dat wij hier, behalve in N°. 22, geene eigenlijk gezegde lyrische uitstortingen van eigen persoonlijk doorleefde aandoeningen, maar bijna uitsluitend verhalende of beschrijvende poëzie lezen; dat het voor de dichters er op aankwam de bijzonderheden van het gebeurde en vooral de woorden van de martelaars zelve zoo nauwkeurig mogelijk in hun lied weêr te geven — zulk een lied bood immers diens testament, diens uitersten wil, zijn afscheidswoord aan de zijnen, — en dat de eisch om hieraan te voldoen hunne taak als dichters niet gemakkelijker maakte. En tegenover al het opgenoemde staan geheel andere eigenschappen. Ja, deze dichters hebben soms iets van rijmelars. Maar zij hebben toch blijkbaar gerijmd met het hart; en dit, ook al maken zij soms van reeds bestaande liederen gebruik (zie b. v. de aantekening op fol. 23 r°: ook de eerste regel van N°. 22 is overgenomen). Zij zijn met ziel en zinnen vervuld geweest van de tooneelen, die hen tot dichten dreven. Al het kunstige en dikwijls gekunstelde van de rederijkers heeft bij hen plaats gemaakt voor iets beters: voor levendigheid, aanschouwelijkheid, warmte van echt en diep gevoel, dramatische voorstelling. Dat

geeft zelfs aan een zoo gebrekkig lied als N°. 10 gang en beweging en gloed. En hoevele fraaie liederen en coupletten bevat het „Lietboecxken”, hoeveel versregels die, eens gelezen, in het oor blijven hangen! Hoe zangerig en innig is, om maar een enkel voorbeeld te noemen N°. 21, „Van Calleken Strinx”, of het ontroerende „Een eeuwighe vruecht die niet en vergaet”, N°. 22!

Maar wat hier vooral in aanmerking komt is iets anders.

Niet slechts namelijk dat deze liederen geenszins zijn gedicht om proeven te bieden van poëzie in fraaien kunstvorm; ook dat zij alleen vervaardigd zijn om herinneringen levendig te houden en om denkbeelden en gezindheden in te prenten zegt niet genoeg om ze te karakterizeeren. Zij zijn — dit vooral — opgesteld om te worden gezongen. Dat zegt, zie boven bl. 489 vg., de voorrede; dat blijkt uit de zangwijze, boven ieder lied opgegeven. Om den zang en niet alleen om de poëzie was het den vervaardigers te doen. Die zang moet toen ter tijd, ook in de godsdienstige burgerkringen voor welke het „Offer des Heeren” bestemd was, veel meer dan in eenigen lateren tijd de vorm zijn geweest, waarin men voor zich zelf en elkander uitsprak wat het hart vervulde. Over ieder nieuw voorval of nieuw denkbeeld, dat de zielen trof, moest men kunnen zingen; liefst onderscheidene liederen op verschillende zangwijzen. En die navraag lokte waarschijnlijk niet eerst den dichtlust in die kringen uit, maar deze kwam van zelf aan die navraag te gemoet. Van de meeste doopsgezinde oudsten uit de eerste tientallen jaren van het bestaan der broederschap, van Menno, Dirk Philips, Pieter Willemsz. Bogaert, Jan Jacobs, enz., bezitten wij nog liederen op melodiën gesteld; en welk een groot aantal godsdienstige liedboeken, waarin insgelijks bij ieder gedicht een zangwijze wordt aangegeven, uit de 16de eeuw nog over is, weet ieder. Die boekjes zijn meestal uiterst fijn en dicht in elkaâr gedrukt, daardoor buitengewoon klein van omvang: evenals het „Offer des Heeren” en het „Lietboecxken” zelven. Zij waren dus, welk een groot aantal liederen zij ook bevatten, gemakkelijk en zonder dat zij in het oog vielen meê te dragen. Natuurlijk moest er ook over de martelaars kunnen worden gezongen. Maar het spreekt eveneens van zelf, dat een gedicht nog meer gevaar liep van iets gedwongens te krijgen, als het, toch reeds het werk van een zanger van niet groot talent, ook nog in eene bepaalde zangwijze moest passen. — Men had aan

zulk een overvloed van liederen behoefte. Hoe dikwijls vermelden niet de briefschrijvers in het „Offer des Heeren”, dat zij in den kerker alleen zijnde of reeds bij hunne gevangenneming, ook wel wanneer zij met hun tweeën of drieën samen hun lot verbeidden, dit of dat lied aanhieven. Maar zeker vooral voor de samenkomsten en waarschijnlijk voor de godsdienstoefeningen, die in den aanvang van andere gelegenheden, waarbij een gezelschap bijeen was, weinig zullen hebben verschild. Toen later de gezangboeken van Hans de Ries en Leenaert Clock allengs ingang vonden, die b. v. ook psalmen bevatten en bepaald met het oog op godsdienstoefeningen waren samengesteld, zal in deze laatsten het zingen van martelaarsliederen in de meeste gemeenten wel hebben opgehouden. Een indirect bewijs dat zij daar vroeger werden gezongen is het volgende. De gemeenten in Pruisen (aan den Weichsel) hebben met de Oud-vlaamsche hier te lande de kerkelijke gewoonten der 16de eeuw het langst aangehouden. Welnu, nog in de 18de eeuw deden bij de eerstgenoemden als kerkgezangen dienst de „Veelderhande Liedekens”, die eenige martelaarsliederen met ons „Lietboecxken” (Nos. 11, 17, 20, 22, 25) gemeen hebben. Evenzoo is in vele zwitsersche gemeenten de „Auszbundt” van 1571, die verscheidene liederen uit het „Offer des Heeren” en ons „Lietboecxken” in vertaling bevat, het gezangboek in de kerk geweest en gebleven. Ik zelf heb nog in 1864 in eene godsdienstoefening dicht bij Basel het lied op Peter van Wervick, hierboven bl. 192 vg., hooren zingen. Ook de zwitsersche gemeenten in ons land gebruikten dien bundel, Sappemeer tot c. 1800. Verder zijn de gezangen uit ons „Lietboecxken” hier te lande na 1600 meest in onbruik geraakt, behalve die, welke ook elders voorkomen: n°. 11 in het „Hoornsch Liedboek”, n°. 22 in Stapel’s „Lusthof”.

Wat de godsdienstige richting van de dichters uit het „Lietboecxken” aangaat, deze onderscheidt zich niet van die der briefschrijvers uit het „Offer des Heeren”. Het is opmerkelijk (zie ook hierboven, bl. 29 vg.) hoe bijna nergens een dank- of juichtoon verraadt dat iets nieuws hun deel is. Kort te voren wandelden zij nog met hunne ouders en hunne geheele omgeving op den weg der roomsche kerk, die hun thans immers was gebleken de weg ten verderf te wezen. Toch: van een gevoel van verlossing daaruit of van verrassing blijkt weinig of niets. Nu ja, fol. 9 r° o. a. heet het, dat

„zy van het vleeschelycke Christendom zyn afgegangen”. Maar verder is het veeleer alsof zij met die kerk in geene betrekking hebben gestaan, alsof hunne eigene gemeente en hun geloof de van ouds geldige zijn. Evenmin bestaan er voor hen onopgeloste vraagstukken, verschil van gevoelen, onzekerheid over geloof, waarheid, roeping. Zij worden vervolgd, omdat zij de ware gemeente des Heeren zijn, gelijk die ware gemeente altijd vervolgd is; omdat zij de waarheid of Gods woord gehoorzamen en godvruchtig wandelen. Telkens betuigen de martelaars, dat zij niet om eenig misdrijf noch omdat zij eene of andere sekte (ook niet de luthersche, zie fol. 9 v°) aankleven en dus zich van de Christenheid afscheiden zoo hebben te lijden. Zij vragen gedurig, wie hun dan in hun wandel iets kan verwijten, wien zij dan onrecht hebben aangedaan. En op die rechtschapenheid leggen ook de dichters telkens nadruk; niet minder dan op zich aan Gods woord houden en het kruis dragen. „Al die willen van 't quade ghewent, Ghenieten zyns Cruys torment (n.l. den zegen daarvan), Die moeten hier als ledekens bekent Navolghen 't Hooft excellent”, heet het fol. 3 v° en „Syt hoorders en doenders vermaert, Toont so der Christenen aert.” Elders wees ik reeds op het „De vromen, die daer de duecht hantieren”, en op „Wilt u tot duechden spoeden en wandelt altyt in 't licht”, fol. 32 r°; op het referein: „Noyt grooter vruecht Die meer mijn hert verhuecht En oock verweckt tot duecht”, fol. 40 r°—42 v°. „Christen leden zyn zy die 't quaet laten en doen dat goet”, fol. 58 v°; en zij die overal verdreven worden zijn juist degenen „die godsalich willen leven”, fol. 17 r°. Worden de beschuldigingen vermeld, waarop zij in de verhooren hadden te antwoorden, dan handelen die bijna altijd uitsluitend over doop en avondmaal, hetwelk eenvoudig eene gedachtenisviering is; slechts een enkele maal, fol. 46 r°, 50 r°, over de menschwording. Als Frans van Bolsward met zijne rechters over het eedverbod redetwist, is dit niet omdat dat voor hem of voor de zijnen eene zaak van zulk overwegend gewicht was: ook Menno heeft niet iederen eed maar een eed in aardsche aangelegenheden voor onchristelijk gehouden; maar omdat toevallig eene eedsweigering de aanleiding tot zijne gevangenneming was geweest evenals bij Lenaert Plovier, zie boven bl. 367. Wordt éénmaal de drieëenheid beleden, het is om zoo te toonen: wij wijken niet af van het algemeen Christelijk geloof.

Eindelijk treft ook in de liederen de buitengemeen groote trouwdheid met den Bijbel in die kringen. Hun steunen op Gods woord was waarlijk geen ijdele klank. Dat tegenover 's keizers mandaat niet dat woord Gods maar „het Nieuwe Testament” wordt gesteld, fol. 41 v°, 50 r°, geeft m. i. geene reden om daaruit achterstelling van het Oude af te leiden.

In hun oordeel over de vervolgingen bewegen zich al de dichters der liederen in de schommeling, de tegenspraak als men wil, die eveneens in het „Offer des Heeren” valt op te merken en ook in den aard der zaak ligt, maar die zeker door hen niet als tegenspraak is gevoeld. Alle liederen zijn doortrokken van droefheid over die bloedige vervolging, vervuld van de diepste deernis met de slachtoffers. Alle bidden en smeecken God, dat Hij ze moge doen eindigen; en de vorsten, dat zij toch tot inkeer mogen komen en ophouden onnoozel bloed te vergieten. De zangers worden niet moede de hunnen te waarschuwen toch niet te vreezen voor degenen die het lichaam dooden maar ook het lichaam alleen, hen op te wekken Christus ook in zijn kruis na te volgen; maar . . . alléén „wanneer ghy des Cruys persse treden moet, Beraet niet met vleesch noch bloet, fol. 3 v°. Doch te gelijk moeten niet alleen die vervolgingen Gods kinderen treffen en moet het getal der uitverkorenen vol worden („God hadse”, n.l. die martelaars, „alderwegen vereoren end wtgesocht”, fol. 32 v°); niet alleen treft hen de marteldood door Zijn wil, soms door Zijn „gedulden”, en op Zijne ure; maar met alle ontroerende klachten wisselen evenveel uitstortingen af van de rijkste en innigste blijdschap over die vromen, die zoo hebben „doorgestreden”, opwekkingen om toch God te danken en te „verjolijzen” over al die jammeren, al dat lijden, dat zooveel heerlijk te aanschouwen geeft en meêbrengt. Vergelijk verder boven bl. 32 vgg. — En nog op eene andere althans schijnbare tegenspraak stuit men in deze liederen. Aan bedreigingen met den oven van Gods toorn en het helsche vier, die zeer fel zullen branden, ontbreekt het niet. Meer dan eens wordt de Rechtvaardige Rechter aangeroepen om Zijne waarheid en Zijne getrouwen te wreken. Maar steeds is het met de bede er bij, dat de personen der vervolgers nog dat vuur mogen ontvliesen; nog zich in tijds mogen bekeeren, boete doen, de Schriftuur lezen en gezond en vroom worden van hart. Al heet het een enkele maal, dat „des Heeren

dach sal naken", fol. 28 r°: van eigenlijk vertrouwen in de nabijheid van den grooten, den algemeenen oordeelsdag, in het ophouden der vervolging en de zegepraal van Christus over de wereld bespeurt men nergens iets. Alleen voor ieder persoonlijk zien deze dichters blijde uit naar de verlossing en de hemelsche heerlijkheid of duchten zij het gericht. In de wereld reikt naar het schijnt hun blik niet verder dan de toestanden van het heden, de toestanden juist van vervolging en druk. Wel behoefden de vervolgers zich niet te vleien met de hoop dat het hun gelukken zou door eenigen te dooden Gods woord uit te roeien. Maar iets geheel anders dan deze zekerheid zou het vertrouwen zijn, dat de waarheid of Gods woord op aarde zal zegevieren. En dit ontbreekt in het „Lietboecxken”.

Ook de gedachte aan de mogelijkheid dat zij zelven de hand er toe zou hebben te leenen om die zegepraal te behalen, laat staan dat zij tot Gods bestraffing van hunne vervolgers zouden moeten medewerken is blijkbaar bij die dichters in het geheel niet opgekomen. Dit hangt geenszins hiermeê samen, dat hunne liederen van vóór het geuzenjaar 1566 dagteekenen: met dat jaar zou dan de berusting onder de vervolgingen beginnen plaats te maken voor den moed tot verzet. Dit stelt Dr. Wieder op den voorgrond, die echter doorlopend onder de doopsgezinde liederen die uit andere kringen vermengt en ze samen onder den geheel onjuisten naam „Hervormde liederen” samenvat. Neen, het Christendom zelf van het „Offer des Heeren” en het „Lietboecxken” sluit ieder denkbeeld buiten, dat òf dit Christendom òf zij Christenen ooit macht zouden oefenen. Nog minder wettigt het pogingen om de wereld met geweld in haar kwaad te stuiten, om geweld met geweld af te weeren. De gebeurtenissen van het geuzenjaar zijn voor de Doopsgezinden in 't geheel geen keerpunt geweest, zij zijn spoorloos aan hen voorbijgegaan. Van aanraking of betrekking tusschen hen en de bewegingspartij ten onzent, die kringen, die later de hervormde kerk zouden worden, blijkt niets; dienaangaande laat zich ten hoogste een enkele maal — zie de aantekeningen op bl. 258, 448, 454 boven — iets gissen. Zij leefden tusschen „de wereld” in als niet van de wereld; wel in 't minst niet in ascetischen geest, die hun geheel vreemd was, maar zóó dat zij staatkundige bemoeiingen en maatschappelijke regelingen aan anderen overlieten, niets vragende dan dat men hen in vrede op hunne wijze liet

leven, hunne zaligheid zoeken, arbeiden. De geldelijke ondersteuning, die Prins Willem voor zijne onderneming in 1572 van Pieter Willemsz. Bogaert c. s. ontving, is zeker opmerkelijk, maar staat alleen en is, als ik mij niet bedrieg, met het hier opgemerkte niet in strijd. Die geldelijke steun moest hun de bescherming der eventueele overheid verzekeren.

Over de zangwijzen, die in het „Lietboecxken” genoemd worden, moge men van Duyse, Wolkan enz. raadplegen. Aan de liederen, in de hier herdrukte uitgaaf van N°. 4, 1570 voorkomende, is in N°. 5 en 7 één en zijn in N°s. 6 en 8—11 nog een tweetal andere toegevoegd, die in dit werk achter de bijvoegsels van de latere „Offer’s des Heeren” eene plaats zullen erlangen.

¶ Een Liet-

[Fol. 1 r°.]

boecxken, tracterende van

den Offer des Heeren, int welke oude ende
nieuwe Liedekens, wt verscheyden Copien
vergadert zijn, om by het Offerboeck ghe-
uecht te worden, want het van eender ma-
terien roert, als van verraden, vanghen ende
dooden, aengaende der Slachtschaepkens
Christi, die de stemme haers Herders
Jesu Christi getrouwelijck ge-
hoorsaem zijn gheweest
tot der doodt
toe.

¶ Item, hier is een Regi-

ster achter by ghemaeckt, om elck
Liedeken op zijn Folium
te vinden.

* * *

* Matth. 10. c. 22.

¶ Om mijnen Naem sult ghy van alle men-
schen ghehaet worden, maer die volstan-
dich blijft tot den eynde, die
sal salich wor-
den. //

Fol. 1 vo.
[*n°. 1.*] ¹⁾

¶ Na de wijse: Crux fidelis inter omnes.

Vant Lijden
ons Heeren Je-
su Christi.
Psa. 69. b. 10.
Joan. 2. b. 17.

Psa. 69. a. 5.

Esai. 53. a. 7.
Mat. 8. b. 17.
1. Pet. 2. c. 24.
* Mat. 11. c. 19.
Luc. 7. d. 34.

Mat. 26. d. 38.
Mar. 14. d. 16.

VAn tbitter lijden Christi ootmoedich
Oueruloedich // Schriftuer verhaelt
* De reyne liefde zijns huys ongefaelt ²⁾
Heeft hem so vyerich doorstraelt
Dat hy wt zijns Vaders schoot gedaelt
† Onsen roof hier heeft betaelt ³⁾.

Esaias Prophete gepresen
Tuycht van desen // Christo openbaer
† Dat hy onser sonden crancheden swaer
Selfs gedragen heeft voorwaer
Die sonder sonde was, reyn ende clae
* Wert geacht voor een Sondaer.

De Sone Gods die wy hooren sullen
Om veruullen // alle Prophetien
Int Houeken ⁴⁾ met gebogen knien
Riep: † O Vaderlijk Ingien ⁵⁾
Mach dese bitter kelck van my niet vlien
So moet v wille geschien.

Christus Jesus dus staende ghelaten
Die snoo vaten ⁶⁾ // der Joden rebel
Quamen tot hem seer toornich ende fel
Om te vanghen met gequel
Maer niemant van henlieden dorste snel
Hant slaen aen Christum seer wel.

1) Dit lied komt ook voor in het *Nieu Liedtenboek*, dat in het jaar vóór de uitgaaf van ons *Lietboekcxken* bij Biestkens was gedrukt. Zie Wieder.

2) Vg.: »De liefde voor uw (Gods) huis heeft mij verteerd.» »Ongefaelt'' = die nooit te kort schiet.

3) De dichter heeft waarschijnlijk gemeend, dat in het psalmvers dit lag opgesloten: wat wij in ons aardse leven onrechtmatigs, zondigs ons hebben toege-eigend, moeten wij weér afbetalen, daarvoor moeten wij boeten. Maar nu heeft voor ons Christus de boete betaald, voldaan.

4) Den hof Gethsemane.

5) Van ingenium: »O vaderlijk verstand, geest, beleid''.

6) Lichamen.

Om Christum vangen de Jootsche gronden ¹⁾

Veel vonden // hebben sy gesocht

† Voor dertich penningen, wel bedocht

Mat. 26. b. 14.

Wert donschuldich bloet vercocht

Luc. 22. a. 4.

Dees verraderije door Satan gewrocht

Heeft Judas listich volbrocht.

† De Joden (als Christus openbaerde)

Joan. 18. a. 6.

Op de Aerde // vielen doen ter tijt

Maer Judas vervult met haet en nijt

† Die sprack: Gegroet Meester zijt

Fol. 2re.

En met eenen cus als een ypocrijt

Mat. 26. e. 48.

Verriet tLam gebenedijt.

Luc. 22. d. 47.

* Christus aldus om onse misdaden

Psa. 41. b. 10.

Wert verraden // van die adt zijn broot

† Den slaenders hy zijn reyn lichaem boot

Esa. 50. b. 6.

Dwelck ontfincck menigen stoot

Toonende vyerige liefde groot

† Gehoorsaem tot sCruyden doot.

Phil. 2. a. 8.

De Discipulen alle gemeyne

Christum reyne // * dus siende geuaen

Mat. 26. e. 49.

† Deene heeft het versaken gedaen

† Mt. 26. g. 69.

Dander zijn henen gegaen

Luc. 22. d. 57.

Dus lieten sy Christum, het suyuer graen ²⁾

In sCruys persse alleene staen.

Christus voor alle zijn lichaems leden

† Heeft getreden // de wijnpersse alleyn

Esaï. 63. a. 3.

Ende met hem was groot nochte cleyn

Apo. 19. c. 15.

Dus vriendekens int gemeyn

Ouerdenct wat Christus theylichste greyn

Leet vanden Joden onreyn.

* Vande Joden wesende geuangen

Mat. 26. g. 66.

Aen zijn wangen // sloegen hem ter spoet

Maer Christus † als een Lammeken goet

Esa. 53. b. 10.

Dat zijn mont niet op en doet

Act. 8. d. 31.

Tsteecken ende slaen der Joden onvroet

Verdroech met grooter ootmoet.

† Valschelyck hebben sy (sonder slaken)

Mat. 26. f. 60.

Snoo oorsaken // van Christo gedocht

1) Natuurlijk om het rijm: »grond" staat hier in den zin van gemoed, inborst.

2) Graan, zaad, zaadkorrel; hetzelfde woord als »greyn" in het volgende couplet; beide krijgen van de beteekenis »pit, kern" die van »het uitgelezene", de keur van iets; dikwijls van personen gebezigd. De pers is de wijnpers: het beeld van »vertreden, gemalen worden" is hier met dat van »de wijnpers treden" verward.

Mar. 15. a. 1.	Vast in handen * met banden geknocht ¹⁾ Als diet heel hadde verwrocht ²⁾ In Pilatus huys wesende gebrocht Daer wert Christus ondersocht. Al vant Pilatus Christum ontschuldich
Mar. 15. b. 15.	† Menichfuldich // so hiet ³⁾ hy hem slaen
Joan. 19. a. 1.	Meynende also zijn handen dwaen ⁴⁾ En Christum los laten gaen Maer daenclagers (met nijde beuaen) Wildent also niet verstaen. † Een tontslane was Pilatus willen
Fol. 2 v°.	Om te stillen // die daer waren gram
Mat. 27. b. 15.	Als thertneckige volck dat vernam
Mar. 15. a. 6.	So riept: Ontslaet Barrabam Dus dien sno boeue Barrabas los quam Maer ter doot moeste dat Lam. * Bespot als sot, creech Christus te loone
Mat. 27. d. 28.	Een croone // van scherpe doornen stranck ⁵⁾
Joan. 19. a. 1.	Diemen hem seer nijdelyck wranck Int hooft, datter bloet wt spranck Dus om na sCruysen berch nemen den ganck Was altyts der Joden sanck. † Doet wech, cruyst hem, riep int openbare
Mat. 27. c. 23.	Al de schare // daer zijnde ter noot ⁶⁾
Joan. 19. a. 6.	† Pilatus, om des Keysers vrientscap groot
†Joan.19.a.12.	Christum te cruycen geboot * Dus so geringe als dat oordeel sloot ⁷⁾
Mat. 27. d. 31.	Dwanck men Christum na sCruys doot. Na den berge Caluarie gaende Tlamken staende // ter slachbanc bereet Seer oueruloedich rootbloedich sweet Liep wt Christo, zijnde ontleet * Aldus van de felle Joden wreet Wert Christus aent Cruys gespreekt ⁸⁾ . † Christus aent cruys met leden gebroken
Luc. 23. c. 32.	
Joan. 19. b. 18.	
†Joan.19.c.28.	

1) Met touwen gebonden: geknocht = vastgeknoopt.

2) Van verwerken, door eigen schuld of zonde recht op leven, vrijheid enz. verbeuren.

3) Gebieden, verordenen.

4) Wasschen, reinigen.

5) Bezwaarlijke, pijnigende doornen. 6) (Aanwezig) bij den nood (van Christus).

7) Hoe weinig ook dat oordeel sloot, rechtmatig was. Of: zoo spoedig als het oordeel was geveld.

8) Gespreid; languit of met de armen uitgebreid aan 't kruis gehecht.

Heeft gesproken // my dorstet (seer fijn)

De Joden hertneekich vol fenijn

† Gauen hem Galle voor wijn

Psa. 69. d. 22.

Dus alle Christus weldaden zijn

Mat. 27. e. 47.

Geloont met druck en ghepijn.

* Christus tduechdich iuechdich houdt ¹⁾ seer coene

Luce. 23. c. 30.

† Wijnstock groene // † om onse misdaet

Joan. 15. a. 1.

Was so ellendelijken gehaet

† Esa. 53. a. 6.

Geuloect, bespot en versmaet

Psa. 69. b. 8.

Dat hy scheen te zijne int gelaet

* Geen mensche, maer een worm quaet.

Psa. 22. a. 7.

So iammerlijck was Christus geslagen

† Die hem sagen // gelijk schrift oorcont

† Psa. 22. a. 8.

Dat sy thoof schudden ter seluer stont

109. d. 25.

Ende cromden haren mont

Fol. 3 *r*^o.

Vanden hoofde totter voeten gront

Was zijn lichaem onghesont.

Niemant hadde eenich medelijden

Ten dien tijden // met Christus verdriet

Des Vaders recht vermochtet ooc niet

Sijn Soon te verlossen siet

De veruullinge der Schriften bediet ²⁾

Moest in hem eerst zijn geschiet.

Die schriftgeleerden, tot Christus blaemte ³⁾

Sonder schaemte // hebben dus getaelt

† Ander helpt hy wel, vyerich doorstraelt ⁴⁾

Mat. 27. e. 41.

Maer aen hem seluen dat faelt

Luc. 23. c. 34.

* Is hy de Sone Gods (somen verhaelt)

* Mar. 15. c. 32.

Dat hy vanden Cruyce daelt.

Christus seer lasterlijck ghecruyst zijnde

Tgefenijnde // boose Jootsche saet

† Deylden zijnen fijnen rock sonder naet

Mat. 27. d. 35.

Onder die Crijchsknechten quaet

Joa. 19. c. 23.

Also wert vervuult dat geschreuen staet

† Tlot worpens ⁵⁾ om mijn gewaet.

Psa. 22. b. 19.

* Den vossen ende vogelkens mede

* Luc. 9. f. 58.

Een woonstede // hier gebueren mach

1) Hout: het jeugdige, groene hout uit Luk. 23:30.

2) De vervulling van hetgeen de Schrift vermeldt of van de beteekenis, de bedoeling der Schrift.

3) Hebben tot hoon, smaad van Christus zoo gesproken.

4) N.l. van liefde: zie het eerste couplet.

5) Wierpen zij.

Maer Gods sone hadde in scruids verdrach ¹⁾
 Geen steen daer zijn hooft op lach
 Dus van allen troost in den sterfdach
 Men Christum verlaten sach.

Mat. 27. e. 37.
 † oft tusschen
 * Psa. 22. a. 2.
 Mat. 27. e. 45.

† Dus is Christus † met den moordenaren
 Met beswaren // aent Cruys gehecht
 * En heeft o mijn Godt mijn Godt gesecht
 Waer is gelaten v knecht
 Aldus aenden eenigen Sone slecht ²⁾
 Is volbracht des Vaders recht.

Mat. 27. f. 50.
 Mar. 15. d. 38.
 Luc. 23. d. 43.

† Veel teecken en liet God doen gebueren
 Als tshueren // der steenen openbaer
 Duysternisse in het sonne schijn claer
 Opstaen der dooden voorwaer
 Desgelijcx beuinghe der aerden swaer
 † En sulck verschrieken daer naer.

Fol. 3 v°.
 Mat. 27. f. 53.

Die Sone die zijn Vader geloofde
 Metten hoofde // buygende onbeureest
 * Gaf aldus in Gods handen zijnen geest
 † En door sCruys dootlijck tempeest
 Heeftet so al veruult minst ende meest
 In Hemel end Aertsch foreest ³⁾.

Mat. 27. f. 49.
 † Luc. 23. e. 45.

Alle scriften van sCruys lijden truerlijc
 Zijn figuerlijck // in Christo volent
 Maer al die willen (van tquade ghewent ⁴⁾)
 Genieten zijns Cruys torment
 Die moeten hier als Ledekens bekent
 Nauolghen tHooft excellent.

Luc. 24. e. 25.

* Moeste Christus door veel lijdens pijnlijck
 Trecken fijnlijck // in glorien soet
 Ghy die leden zijt van zijn lichaem goet
 Gehoorsaem des gelijcx doet
 Wanneer ghy des Cruys persse treden moet
 † Beraet niet met vleysch noch bloet.

Rom. 12. a. 5.
 1. Cor. 2. e. 27.
 Ephe. 5. e. 30.
 † Gal. 1. e. 16.

Als leden Christi sonder vercouden ⁵⁾
 Wilt onthouden // wat hier is verclaert
 Int lange so ist geopenbaert
 Op datment te bet bewaert

1) Het verdragen van het kruis, van het lijden.

2) Eenvoudig, in zijn eenvoud. Of bijwoord: zonder meer.

3) Ruimte, gebied.

4) Zich hebbende afgewend.

5) Zonder in de liefde te verkoelen.

† Sijt hoorders en doenders vermaert
Toont so der Christenen aert.

Jaco. 1. c. 22.

Oorlof aen ele die smaect sgeests virtuyten
Dus wy sluyten // simpelĳek dit liet
Van tLijden Christi isser bediet ¹⁾
Elck voor hem nv vlijtich siet
Dat het Lijden Christi, vol van verdriet
Niet te vergeefs sy geschiet.

¶ Na de wijse: Mijn Siele mach
gheen troost ontfaen.

[n°. 2.] ²⁾

VERhuecht v Gods kinder alletijt
En wilt nv veriolĳsen
Looft Godt den Heer gebenedijt
Zijn naem is hooch te prijsen
† Zijn licht schijnt nv soo claer als dach
Dat welck men niet wel lijden mach
Daer af so willen wy singhen.

VanFrans van
Boolsweert
ghedoot tot
Leeuwerden,
int iaer 1545
op palmavont.
† Ro. 13. b. 12.

Fol. 4 r°.

Daer was een schaep Christliĳek geaert
Te Boolsweert binnen der stede
Genaemt Frans † recht en slecht vermaert
Hy leefde in Gods vrede
Hy wilde niet sweeren een eedt
Dies waren die Heeren seer tonvreedt
En lieten hem daer vangen.

Job. 1. a. 8.
2. a. 3.

Op eenen Slee wert hy gesent
Te Leeuwerden voor die Heeren
Sy vraechden hem daer int present

1) Is daarin verhaald.

2) Dit lied op Frans van Bolsward — volgens het sententieboek van het Hof van Friesland is »Frans Dammasz den 28sten Martii 1545 gecondempneert gebrant te worden ende zijne goederen verclaert geconfisqueert" — is volgens het laatste couplet op den dag na zijn dood »voor 't eerst gezongen", d. i. gedicht: Wieder, bl. 107. In n°. 1 en 2 van dit *Lietboekcken*, 1563 en 1566, wordt als zangwijze opgegeven: Nun frewt euch lieben Christen gmeyn: zie mijne Inleiding bl. 39.

Eene eedsweigerling schijnt de aanleiding te zijn geweest, dat op Frans als ketter de hand werd gelegd; zie het 2de en 3de couplet. In de gevangenis dichtte hij het lied: »Wel hem die in Gods vreeze staet", dat reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?), zie Wieder, bl. 142 vgg. en in tal van latere liedboekjes voorkomt, door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformierten*, 1867, S. 97, is afgedrukt, en in *Ein schon Gesangbüchlein*, een doopsgezind liederenboek dat tusschen 1565 en 1569 het licht zag, vertaald is opgenomen: Wolkan, *Die Lieder der Wiedertäufer*, 1903, S. 98. Over het wonder bij Frans' dood zie aantekeningen 2 en 3 op fol. 5 r°.

Waerom wilt ghy niet sweeren?
 En houden met ons geen Auontmael ¹⁾
 Ter Kercken in dat heylige sael
 Daer wilt ghy oock niet wesen.

Ghy Edel heeren verstaet wel my
 Wy hebben een clær leere
 Mathei vijf spreeket Christus vry
 * Geensins en sult ghy sweeren
 Ghy zijt niet geloouich nochte reyn
 † Dus word ick niet met v gemeyn
 V sonden wil ick niet eten ²⁾.

Doen waren die Heeren seer verstoort
 Die Priesters daer beneuen
 Wy zijn geen dieuen, nochte moort
 En hebben wy niet bedreuen
 Ons dunct ghy hebt een valsche leer
 Der Kettters zijnder noch veel meer
 Die willen wy gantsch wtrooden.

Ghy Edel Heeren hoort sprack hy
 En wilt v niet verstooren
 Ghy hooge Priesters leeret my
 Na Gods woort wil ick hooren
 Ick heb my also wel bedacht
 Den Bibel heb ick mee gebracht
 Daer wt so wilt my leeren.

Die Heeren zijn gegaen te raet
 Jesabels Priesters mede
 Hy heeft ons met die Misse versmaet
 Noch hout niet van ons seden
 † Wy hebben so stercken mandament
 Dus moet hy steruen, dats ons consent
 Dat moetmen gehoorsaem wesen.

Int Jaer vijfenveertich getelt
 Recht des dages voor Palmen
 Wert Frans voor die Heeren gestelt

Mat. 5. d. 34.

Jaco. 5. b. 12.

[†] Eph. 5. b. 11.

Fol. 4 v°.

Joan. 19. a. 7.

1) Is dit lied inderdaad van 1545, dan moet toen reeds die naam (voor mis of communie) in ons land vrij algemeen zijn geweest. Dat was hij ook reeds c. 1530 bij de hervormingsgezinden, Gnapheus, de Doopers. Hier kan hij wel door den doopsgezinden dichter aan de rechters zijn in den mond gelegd; evenals de benaming »predikant» en »leeraar» (voor pastoor) op fol. 7 v° wel meer het spraakgebruik van den dichter dan dat van de landstreek, waarover zijn verhaal loopt, zal weêrgeven.

2) Gij zijt geen geloovigen; met uwen zondigen eeredienst wil ik dan ook (in het eten bij de communie) geene gemeenschap hebben.

Dies looft nu God met Psalmen
 Dat vonnis ginck daer hert en fel
 Nochtans behaechdet hem al wel
 Dat hy tot asch sou bernen ¹⁾.

Hy sprack: ick danck v Heeren vroet
 Den Geest moet v verlichten
 Dat ghy v betert metter spoet
 Ende in Gods woort wilt stichten
 Ick wil v al vergeuen dat
 Ick vaer al na een † heilige stadt
 Al in mijns Vaders erue.

Apo. 21. a. 2.

* Als een slachschap wert hy geleyt
 † Veel weenden tot dier stonden
 Hy sprack: Weest getroost en bereyt
 Nu te steruen v sonden
 Gelooft, dit is de rechte straet
 * Waer door men totten leuen gaet
 Maer weynich die hem vinden.

Esa. 53. b. 10.

† Luc. 23. c. 26.

Mat. 7. b. 14.

Die Hencker heeft zijn ampt bereyt
 Dat Schaep stont ongebonden
 Hy heeft daer Godes woort verbreyt
 Die Christenen dat verstonden
 Hy sprack daer menich troostlijk woort
 Den Godureesenden tot confoort
 Die daer om aensien stonden.

Hy heeft zijn cleeder heen gedaen
 † En voor allen gebeden
 Hy sprack: * God wil mijn siel ontfaen
 En leydens in zijn vrede
 Na den post hy seer lieflijk trat
 Met zijn armen blijdelijk om vat
 † Hy verlangde na zijn Vader.

Acto. 7. f. 60.

* Act. 7. f. 59.

2. Cor. 5. a. 8.

Fol. 5 r°.

Met eenen strick wel vast en goet
 De Hencker soud hem worgen
 De strick brack (zijt Hencker gemoet)
 Hy viel in ancxt en sorgen
 Aent lichaem en is geen vyer gespaert
 Van torf en hout na sulcker aert
 Om hem tot asch te bernen.

1) N°. 7, 1580 heeft hier en verder voor »bernen" »branden"; de latere uitgaven weér »bernen". Evenzoo heeft alléén n°. 7 fol. 4 r° en 15 r° »wtroeien" voor »wtrooden"; elders »moeght" voor »mueght"; enz.

- Nv hoort Gods volck seer wonderlijck
 Tvleys mochtmen niet verbranden
 Dat lichaem bleef euen gelijk
 Wat sy toogen te handen ¹⁾
 God toonde daer zijn groote macht
 * Dat vyer verloor zijn rechte cracht
 Ten mocht hem niet verbernen ²⁾.
 Dit wonder sachmen openbaer
 Die Heeren met tooren ontsteken
 Hy wert getelt Gods martelaer
 Sy wildent nochtans wreecken
 Aen den Hencker en zijn geslacht
 Niet houts genoeg was daer gebracht
 * Als Christus was gestolen ³⁾.
 Dit is een man van Godes aert
 † Sijn huys heeft hy behinde
 Gebout op den Steen wel bewaert
 Voor regen, storm en winde
 Dit is Christus ghetrouwe Bruyt
 † Hy hoorde geen vreemder geluyt
 Laet ons zijn volgers wesen.
 Looft God al inder eewicheyt
 Van zijne wonderdaden
 Hy toont ons zijn genadicheyt
 * Sijn woort doet ons versaden
 Sijn geest ons ooc verlichten can
 Die daer is een rechte Leytsman
 Al na dat eewich leuen.
 Ontwaect Princen en Coningen al
 Bekent doch God den Heere
 † Gelooft Gods woort groot ende smal
 Geeft hem prijs ende eere
 Hy wil alleen de Rechter zijn
- Sap. 19. c. 20.
 Mat. 28. c. 13.
 Mat. 7. c. 24.
 Joan. 10. a. 5.
 Deu. 8. a. 3.
 Mar. 4. a. 4.
 Mar. 1. b. 15.
 Fol. 5 v°.

1) Wat zij ook ter hand namen, deden.

2) Een nog grooter wonder wordt bij de executie van David verhaald, fol. 17 ro. Zie over dat wondergeloof aantekening 2 aldaar; die op fol. 5 v°; en (nog in 1582 bij de Staten van Holland) *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 142.

3) Om het wonder natuurlijk te verklaren — bedoelt de vervaardiger van dit lied — verzon men, dat er geen hout genoeg op den brandstapel was geweest, evenals de overpriesters om aan het ledige graf van Christus en dus aan de opstanding het wonderdadige te ontnemen verzonnen hadden, dat de discipelen het lichaam hadden gestolen. Intusschen 'tgeen hier als een verzinsel wordt voorgesteld is inderdaad te Gent bij de offerande van David en Levina voorgekomen: zie de aantekening op fol. 17 ro.

Sijn kinderen helpt hy wt de pijn

† Wie mach tegen hem vechten.

Acto. 9. a. 5.

Alsmen dit liedeken eerstmael sanck

Dat was op Palmen daghe

Al hooren wy alsulck geclanck

Laet ons doch niet versagen

O Vader helpt ons wter noot

V kinderen cleyn ende groot

Door Christum onsen Heere.

¶ Na de wijse: De Mey staet nv
in zijnen tijt.

[n°. 3.] ¹⁾

DRoefheyte wil ick nv laten staen
En singen met verblijden

Van twee Jof-
frouwen van

1) De terechtstelling dezer beide vrouwen heeft dadelijk veler aandacht getrokken, zeker vooral door het ongewone geval dat hier personen van adel ter zake van haar anabaptiste ketterij den dood leden. De ridderschap van Overijssel had zich met de zaak bemoeid, de landvoogdes er over geschreven (*Inventaris Amsterdamsch doopsgezind archief*, I, n°. 282, 291; en reeds in 1545 — 13 November 1544 waren zij verbrand — verscheen *Ein New Lied, von zweien Jungkfrauen, vom Adell zu Delden, drey meil von Deventer verbranth, Im Thone, Ein neues liedt wir heben an* (»Nun lasst uns frölich heben an»), zonder naam van plaats of drukker, maar spoedig daarop te Neurenberg en te Zurich herdrukt en door Rabus in zijne *Historien. Der .. Gottes Zeugen .. u. Martyrern u.s.w.*, Der Dritte Theil, 1559, opgenomen. Een ander gedicht, »Allhie will ich übersummen, Was ich in kurtz hab vernummen», is eveneens door Rabus afgedrukt. Zie verder *Bibliographie*, I, p. 647; II, p. 552—559. Rabus verzoekt ieder, die over deze of over andere historien uitvoeriger bescheid weet, hem dit mede te deelen of het zelf uit te geven. In 't nederlandsch bestaat behalve het hier voorkomende »Roefheyte wil ick nu laten staen» (ook in vele latere bundels; vertaald in den *Auszubndt*: »Das 17te Lied. Ein ander schön Lied u. wunderwürdige Geschicht von zweyen Weibsbildern, bey welchen Gottes Liebe über alle Ding stärker dann der Todt gewesen. Geht in der Toler Melodey, zu Delden im Niederland geschehen: »Trawren will ich stehn lassen») nog een ander op beide vrouwen: »Ick heb droefheyte vernomen», reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 en in tal van latere liedboeken (zie Wieder), ook in *Ein schon Gesangbüchlein*, 1565—69, »Ach Gott, ich mag wohl trawren» (zie Wolkan).

Voorzoover ik zien kan, zijn uitsluitend aan den inhoud van deze liederen alle berichten over Maria en Ursula ontleend. Men vindt ze bij Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen enz.* II, bl. 14 tot 17, en de daar opgegeven schrijvers. Ursula, de vrouw van Jan van Beekum (bij Delden), was eene freule von Werdum-Gödens, eene familie, die te Werdum bij Esens in Oostfriesland haar stamslot bezat. Volgens de duitsche liederen herhaalde zich aan beide vrouwen het wonder van Frans van Bolsward (zie aantekening 2 op fol. 5 ro): de lijken bleven op den brandstapel ongedeerd, zij werden spoedig door vrome Christenen toegedekt. De hollandsche liederen zwijgen daarvan. Maar het Groot Offerboek van 1617 brengt, bl. 842, een ander bericht, in de volgende druk-

Beckom, ge-
naemt Mari
ende Vrsel, te
Delden ver-
brandt, Int
Jaer. 1544. in
Nouember.

Van Mary van Beckom hef ick aen
Die om Gods woort moest lijden
Haer moeder dreefse ten huysen wt
Het quam int sticht van Vtrecht ouerluyt
Den Stadthouder ginckment vermonden
Dus heeft hy na haer gesonden.

Mat. 26. e. 46.

Gosen van Raesvelt quam gedraeft
Om dees Jonckvrouwe te vangen
* Met veel mannen gestoot gestaeft
En grooten prael behangen
Op Beckoms huys daer Mary was
Sy moest opstaen vant bedde seer ras
En met Raesvelt heen trecken
† Sy was bereyt sonder schrecken.

Act. 21. b. 13.

Sy siende daer menich man subijt
Sprack aen haer broeders vrouwe
Wilt ghy mede reysen nv ter tijt
En my geselschap houwen
Vrsel daer op antwoorde vry
Ick wil geern trecken met dy
Wil Jan van Beckom dat lijden
Wy willen † in den Heere verblijden.

Phil. 4. a. 4.

Als Mary dat van haer broeder begeert
Gaf hy consent in desen

---

ken en ook door Van Braght overgenomen. Twee »trouwe broeders», Bartel en Gerrit, hadden 't bijgewoond, dat Maria van Beckum met hare schoonzuster op het huis te Delden was geofferd. Zij hadden toen Maria hooren zeggen: de paal, waaraan ik gebonden ben, zal later nog groenen ten bewijze dat ik om de waarheid lijd. En inderdaad, toen zij een poos later weder eens naar de gerechtsplaats gingen, zagen zij aan den paal groene loten. Beiden woonden later te Antwerpen en vertelden daar dit geval aan den oudste Hendrick van Arnhem, die hun bedaard antwoordde: »Ik soude ulieden sulcks niet durven na segghen.» Bartel is c. 1550 te Berchem bij Antwerpen onthoofd; Gerrit naar Amsterdam getrokken, waar hij ook is overleden.

Prof. De Hoop Scheffer heeft het eerst, geloof ik, de meening uitgesproken en daaraan algemeenen ingang verschaft, dat beide vrouwen Davidjoristen waren. Ik wil het wel gelooven: juist in het Overijsselsche ontbraken in die jaren dezen niet; maar waaruit mijn leermeester die zienswijze heeft afgeleid, weet ik niet en kan ik niet gissen. Toch niet uit haar verlangen naar het martelaarsschap? Dat reeds n°. 1, 1563 van het *Lietboeckken* aan een lied op haar eene plaats gaf; dat dit en het andere lied, boven vermeld, in oude doopsgezinde kringen populair zijn geweest; dat de genoemde Bartel en Gerrit dat verhaal over haar als over hunne geloofsgenooten deden: dit alles pleit zeker meer er voor haar voor Doopsgezinden te houden. In 1545 waren er onder dezen nog van zeer onderscheiden soort en richting; en waren, 't blijkt uit den strijd tusschen Menno en David Jorisz. juist toen en kort daarop gevoerd, de grenzen nog niet scherp afgebakend, die de aanhangers van den een van die des anderen scheidden.

Dus heeft Vrsel die vrouwe weert
 Trou aen haer suster bewesen
 Hier was de liefde int herte groot
 * Stercker dan die bitter doot
 Ja vaster dan die Helle
 O lieffelijk versellen.

Fol. 6 r°.

Cant. 8. a. 6.

Haer moeder tot haer gecomen was
 Wt Vrieslant ¹⁾ seer verre gelegen
 Met hare susters op dat pas
 Dit en mocht haer niet bewegen
 Sy heeft genomen haer afscheyt
 Van haer moeder sonder verbeyt
 † Sy vercoos ongemack te lijden
 En tooch met haer suster ten strijde.

Heb. 11. c. 25.

Sy zijn geuoert na Deuenter waert
 Voor de blinde Sophisten
 Smenschen geset na haerder aert
 Brachten sy voort met listen
 Wy houden aen Gods woort met vliet
 Op sPaus geset achten wy niet
 Want daer door (sonder falen)
 Die gantsche werelt dwalen.

Broer grouwel ²⁾ is ooc gehaelt daer by
 Hy wildese vele leeren
 Maer na tbetaem en conde hy
 Tzijn niet schriftelijk beweerden
 Doen hyse niet ouerwinnen en cont
 † De Duyuel spreekt wt uwen mont
 Sprack hy ter seluer vre
 Heen wech, heen wech na den vuyre.

Joan. 8. e. 48.

Act. 5. e. 42.

Sy hebben haer hoochlijk † verblijt
 Dat sy weerdich waren beuonden
 Te lijden met Christo gebenedijt
 Sy loofden Godt ten dien stonden
 Seggende: Nv is ons geschiet
 Dat sy van Christo hebben bediet
 † Hy moest een inhebber wesen
 Des duyuels, so wy lesen.

Joan. 8. e. 48.

1) Dit is dus de moeder van Ursula; niet die, van welke in het eerste couplet wordt gesproken. Friesland is Oostfriesland; van het slot te Werdum bij Esens.

2) Bernard Grouwell of Gruwel, prior van het convent der Predikheeren (Dominikanen) te Zwolle. Het uitvoerigst handelt over hem Dr. C. Hille Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe*, 1890.

Fol. 6 vo.

Daer na brachtmen se op dat huys
 Te Delden hooge van mueren
 Om af te trecken met confuys
 Bedreuen sy veel cueren ¹⁾
 Dies hadden sy seer cleynen lof
 Sy deden wt tBorgoensche Hof ²⁾
 Een Commissarius daer comen
 Om die vrouwen te ontvromen ³⁾.

Doen hy gecomen was daer by
 Dede hy voort seer schoone
 Maer dopgeproncte cremery
 Mocht gelden niet een boone
 Van Missen was zijn fundament
 Des Paus statuyten sonder ent
 Daer mede cond hy niet halen
 Tegens de Schrift, hy moeste falen.

Voort heeft hy haer geuraget snel
 Oft sy wederdoopers weeren
 Neen seyden sy, wy zijn eens wel
 Gedoopt na Christus leeren

Mat. 16. c. 16.

† Want den geloouigen de Heer
 Dat beuolen heeft na en veer

Act. 2. c. 41.

8. d. 37.

* So deden dApostelen hier op aerden
 Na tbeuel Christi van waerden.

† Eph. 4. a. 5.

Daer mach maer zijn † een doope recht
 Als de schrift ons tuycht seer schoone
 So wie hier mede is beweecht

Gala. 3. c. 27.

† Heeft aengedaen Christum ydoone ⁴⁾
 Onstraffelijck in leuen en leer

1. Pet. 3. c. 21.

Door den heyiligen Geest van den Heer
 * Dits haer consciency een vast verbonde
 Waer door sy staen op Christus gronde.

Hy vraechde oft sy int Sacrament
 Oock eten Godt geheelee
 Hoe moecht ghy vragen doch so blent
 † Vant Auontmael houden wy vele
 † God en wil hebben geen gelijck

Mat. 26. c. 25.

† Exo. 20. a. 4.

1) Om haar van haar geloof afvallig te maken wendden zij veel zorg aan, maar met (d. i. tot) hunne eigene verwarring, beschaming.

2) Uit Brussel dus.

3) Den moed te doen verliezen.

4) Stopwoord om 't rijm; eigenlijk geschikt, bekwaam, schoon.

Op aerden noch in hemelrijk

* Iek bent, ick bent, anders geen meere

Esa. 43. b. 11.

Spreeckt hy door des Propheten leere.

46. a. 8.

Oock vinden wy beschreuen fijn

Hoe Christus heeft nagelaten

Fol. 7 r°.

Tot gedenck zijns doots, broot ende wijn

Dat hy gaf zijn vleys tot onser baten

† So vaeck wy willen breken dit broot

1. Cor. 11. c. 25.

Sullen wy spreken van zijnen doot

So ons tuycht Paulus leere

Tot dat coemt Christus de Heere.

Als sy nv hielden voor kettery

Al dat Paus oyt in stelden

So is derthiene Nouembri

Die Banck gespannen tot Delden

Mary en Vrsel quamen saen

Voor Pilato ende Caypha staen

Daersy ter doot werden verwesen

Maer sy verblijden haer in desen.

Nv geschiet ons na Christus leer

† Dat die Discipel niet te bouen

Mat. 10. c. 24.

Gaet zijn Meester, oft knecht de Heer

Joan. 13. b. 16.

Dus gingen sy Godt louen

Alst volck haer bestandicheyt sach aen

Storten sy so menigen traen

Doenmense voerde na die staken

Songen sy met vruechden en spraken.

* Screyt niet om tgeen datmen ons aendoet

Luce. 23. c. 27.

Wy lijden niet als toueneeren

† Of ander misdaders, sprac Mari vroet

1. Pet. 4. b. 15.

Maer by Christum tzijn is ons begeeren

Gelooft sy Godt dat wy die stont

Beleeft hebben, seyden sy int ront

† Bekeert v, blijft op Gods woort staende

Eze. 18. d. 30.

So salt v eewich zijn wel gaende.

Doen nv die tijt des lijdens quam aen

Heeft Mari blijdlijk ontloken ¹⁾

Lieue suster den Hemel is opgedaen

* Als Stephanus heeft gesproken

Acto. 7. f. 56.

Dat wy nv lijden in † corter tijt

† 1. Pe. 1. a. 6.

Dies sal ons siel eewich zijn verblijt

1) Ontvrouwen, betuigen.

2.Cor.13.b.12.

Fol. 7 vº.

Luc. 23. c. 33.

Acto. 7. f. 66.

En met Christo ons Bruygom leuen
 † Dus wil ick v de cus des vreedts gheuen.

Sy baden God inden hoogen Throen
 * Vergheeft haer doch de sonden
 Want sy niet weten wat sy doen
 Noch hoordemen haer vermonden
 De werelt is nv seer doof en blind
 Ontberm dy ouer dijn dochteren en kint
 En laet ons niet van dy wijcken
 Neemt ons siel in dijn eewich Rijke.

Eerst namen sy Mary, die badt seer soet
 Douerheyt sonder verdrieten
 Dat sy doch dat onschuldich bloet
 Niet meer souden vergieten
 Sy viel op haer knyen ter neer
 En sprack haer ghebedt al totten Heer
 Vyerich in haren nooden
 † En bad noch voor die haer dooden.

Acto. 7. f. 60.

Daer na spranc sy met vrijen moet
 Op den houte met verblijden
 Ick macht vertellen niet so soet
 Als sy bereyt was te lijden
 Dy Christo heb ick ouergegeuen my
 En weet, dat ick eewich leuen sal met dy
 * O Vader in sHemels foreeste
 In v handt beueel ick mijn geeste.

Luc. 22. d. 46.

Acto. 7. f. 59.

De Hencker vloecte met quaden moet
 Die keten was niet na zijnen sinne
 Oeh vrient, denet hoe qualijc dat ghy doet
 Sprac sy wt vyeriger minne
 Mijn lichaem en is des weerdich niet
 Dat Christo daer ouer lastering geschiet
 † Betert v leuen tot deser stonde
 Dat ghy niet brant in hellen gronde.

Mat. 4. b. 17.

Mar. 1. b. 25.

Die Predicant ¹⁾ was daer ontrent
 Die een Leeraer is tot Delden
 Hy heeft Vrsel omgewent
 Maer sy keerde haer met gewelde
 Laet my sien deynde myns susters soet
 Sprack sy al wt een dringent gemoet
 Want die heerlijcheyt daer sy sal ganghen

---

1) Zie aantekening 1 op fol. 4 rº.

Begeer ick van herten te ontfangen.

Fol. 8 r°.

Sy quamen haer naerder by cant

En vraechden met practijcken

Haer suster was deerlijck verbrant

Oft sy niet wilde afwijcken

Neen, om den doot die ghy my aendoet

Wil ick niet ouergeuen deewich goet

Sout ghy my van de waerheyt drijuen

Neen, by Christum wil ick vroom blijuen.

Men wilde noch eeren ¹⁾ Vrsel soet

Brengende tsweert ter handen

Neen, sprack sy, mijn vleys is niet te goet

Om Christum te verbranden

Segt Jan van Beekom goede nacht

Heeft sy tot een van haer Meyers gesacht

† Dat hy Godt diene sonder vresen

Luc. 1. f. 69.

Ick sal Godt een offer wesen.

Als Vrsel quam den houte ontrent

Sloech sy hare handen te gare

† Onse Vader die zijt in sHemels tent

Mat. 6. b. 9.

Ja, sprac die Paep, daer vintmen voorware

Dat ²⁾ ick hem daer soeck in desen noot

Moet ick steruen den tijtlijcken doot

Woud ick hem int broot bekennen

Ick mocht mijn leuen verlengen.

Doen Vrsel trat opt houte vry

Ist haer onder die voet ontgleden

My dunct ick valle af, sprack sy

Seer ras hoorde die Tyran de reden

Hy riep, hout, sy afwijcken wil

Neen, dat block ontgaet my sonder geschil ³⁾

In Gods woort wil ick niet beswijcken

By Christum blijf ick stadelijcken.

Mat. 10. b. 22.

Dus zijn dese Schaepkens totten ent

Beyde † volstandich gebleuen

En hebben met haer doot present

Gods woort een zegel gegeuen

Sy zijn met grooter lijdtzaamheyt

Door gestreden in vromicheyt

En hebben ons gelaten

Fol. 8 v°.

1) Een minder smadelijken dood aandoen: onthoofden in plaats van verbranden.

2) Omdat.

3) Zonder twijfel.

Een exempel, wilt dit vaten.

O Heer verhoort doch ons geclach

Wilt dese * dagen vercorten

† En uwen Geest sonder verdrach †)

In onse herten storten

Geeft ons ooc stercheyt in der noot

Aldus te strijden totter doot

Dat wy met groot verlangen

* Die croon met haer ontfangen.

Mt. 24. b. 22.

†Joan.15.c.26.

4.Esd. 2. e. 43.

[n°. 4.] ²⁾

CI Na de wijse: O Sion wilt v vergaren.

Van vier vrome Christenen
genaemt Goris, Wouter
Grietken ende Naenken, ende
daer na noch een, genaemt
Katherijn, Opghoeffert te
Ghent, int Jaer 1551.

DOemen vijftienhondert schreue

Daer toe eenenvijftich iaer

Doen werden berooft vant leuen

Vier vrome Christenen voorwaer

Te Gent al binnen der Stede

Daer worden sy verbrent

Sy leefden met God in vrede

En bleuen volstandich totten ent.

Van Lier zijn sy gecomen

Een stadt al in Brabant

Te Gent zijn sy vernomen

De hoofdstadt in Vlaenderlant

Daer werden sy verraden

Van een Judas met zijn knecht

Haerder vier vry onbeladen

Beleden haer gelooue recht.

Geleyt sijn sy wt haren huysen

Al op des grauen Steen

Sy gebruycten geen abuysen

Maer beleden de waerheyt reen

Daer hebben sy gesongen

Menich schoon geestelijck sanck

Met vriendelijke tonghen

Mat. 10. b. 22.

1) Zonder uitstel.

2) De crimineele sententieboeken van Gent ontbreken over de jaren 1540—1554. Bijzonderheden betreffende deze martelaars kennen wij dan ook niet, behalve die welke in het lied worden vermeld. Zij waren allen uit Lier, waar ook al het jaar te voren eenige Doopsgezinden waren geëxecuteerd: fol. 32 v° van dit Lietboecxken. Zie verder *Bibliographie*, I, p. LXXVIII suiv.; Bergmann, *Geschiedenis der stad Lier*, 1873, bl. 204.

Godt schenckende † lof en danck. Heb. 13. c. 15.

Veel Monicken ende Sophisten

Hebben haer geuallen aen

Oft syse met valsche listen

Mochten brengen van de rechte baen

Maer de Christenen naet betamen

Fol. 9ro.

Wederstondense met Godts woort

Dat sy haer moesten schamen

* Die soecken der sielen moort.

Joan. 10. a. 2.

Sy hebben haer oordeel ontfangen

Nae des Keyzers Mandament

Om dat sy zijn afgegangen

Tvleyschelijcke Christendom blent

En in Godts ghemeynte ghetreden

† Die doort Woordt Godts gheestelijck baert

1. Pet. 1. c. 23.

* Na tgheloof een Doopsel beleden

Mat. 28. b. 18.

Van gheen Kinderdoop die Schrift verclaert.

Mar. 16. b. 15.

Op den dach dat sy steruen soudē

En dat oordeel hadden ontfāen

Haer liefd en sachmen niet vercouden

Maer als vrome ghetuygen staen

Dits den dach heeft Naenken ghesproken

Daer my so lang na heeft verlanct

Goris, Wouter, en Grietken ontloken

Haer monden, en hebben God gedanct.

Sonder worgen ¹⁾ zijn sy verwesen

Te branden elck aen eenen staeck

Doen seyde die vrouwe ghepresen

Wy dancken v Heer van dese saeck

Grietken sprack met goeder meenen

Spaert drie staken Raetsheere bemint

Alle vier steruen wy wel aen eenen

Want geestelijck zijn wy alleens ghesint.

Acht Monicken zijn daer ghecomen

Om te quellen dat Godlijck saet

Maer sy hebben niet aengenomen

Der valscher Propheten raet

Trect wt v lange cleeren

Heeft Grietken tot haer gheseyt

† Eer ghy een ander wilt leeren

Rom. 2. c. 21.

Maect v seluen doch eerst bereyt.

1) Verzwaring van de doodstraf. Zie aantekening 2 op fol. 245vo hierboven.

† Ps. 44. c. 23.
Rom. 8. d. 36.
Fol. 9 v°.

† Als slachschapen zijn sy geleydet
Ter doot als Paulus leert
Vrywillich daer toe bereydet
En geensins wraecke begeert
Die Monicken gingen mede
Blijft achter hebben sy geseyt
Wy kennen v wel, laet ons met vrede
Want v te hooren zijn wy niet bereyt.

2. Pet. 5. c. 22.

Op tschauot quam Joris eerstweruen
En sprack totten volcke seer bly
Weet dat wy niet en steruen
* Om diefte, moort oft kettery
Dit selfde Naenken seyde
Doen werden die Monicken gram
Daer na men Wouter opleyde
Saechtmoedich als een lam.

2. Co. 13. b. 12.

1. Pe. 5. b. 14.

Daer na zijn sy alle viere
Geuallen op haer knien
In gebeden na Christenen maniere
Daer het brantoffer soude geschien
Sy custen malcander ter steden
Seer vriendelijck aenden mont
† Al met den cus des vreden
Dit was die laetste stont.

Totten volcke sachmense spreken
Vriendelijck met blijden gelaet
Twelck de Monicken wouden wreken
En stonden voor haer seer quaet
Een wten volcke riep daer tegen
Hoort ghy Antechristen verwoet
Staet achter wten wege
Laet de vrouwen spreken soet.

Wouter sprack ter seluen tijden
Borgers van Gent hoort mijn vermaen
Weet dat wy niet en lijden
Als Ketters ofte Luthriaen ¹⁾

---

1) De nu volgende regels klinken tamelijk kras. Zij hebben ook de aandacht getrokken van Brandt, *Historie der Reformatie*, I, bl. 163. Het lied komt het eerst voor in ons *Lietboekken*, 1563; in dien tijd maar licht reeds in 1551, waarin deze woorden heeten te zijn gesproken, kenden althans in Zuid-Nederland velen het onderscheid zeer goed tusschen de Doopsgezinden en de gewone luthersche of sakramentiste ketterij, bijbelsch maar zonder strenge levenstucht: ten minste dit laatste wordt hun hier door deze wel strenge Mennisten verweten. Zie ook

Die in deen hant den pot met bieren
In dander hebben dat Testament
Gods woort in dronckenschap hantieren
Daer door die waerheyt wort geschent.

By der keelen zijn zij opgehangen
Met eenen strop, maer niet verworcht
Daer sy nv waren int bedwangen ¹⁾
Hebben sy voor malcander gesorcht
Seggende: Laet ons vromelijck strijden
Want dits onse laetste torment
Hier na sullen wy verblijden ²⁾
Met God in vruechde sonder ent.

Fol. 10 r°.

Nv hangende in de pijn
Eer het vyer aengesteken wert
Viel Goris wt den stricke zijne
Daer na beuinc het vyer seer hert
Wouter seggende wt thenouwen
Och broeder zijt wel gemoet
Doen riep Goris met vasten betrouwen
† Steret mijn geloof, O Heere goet.

Luc. 17. a. 5.

Sy hebben haer offeranden
Na des Heeren woort gedaen
Seggende: * Vader in uwen handen
Wilt onsen Geest ontfanen
Haer geloof is int vyer ten fijne
† Alst gout geproeft seer net
Niet † vreesende voor die pijn
Geen torment heeft haer belet.

Luc. 23. e. 46.

Sap. 3. a. 5.

1.Pet. 1. b. 6.

By de Heeren van sKeyzers Rade
Zijn dese vier moorden geschiet
Die Stadtheeren van sulcke daden
Hebben haer oock gewachtet niet
Sy gingen haer besmetten
Aen een onnoosel Lam
Acht dagen daer na in hetten
Des vyers een vrou haer eynde nam.

Doen dese in geuanckenisse
Van de Monicken wert gequelt
Sprack sy met woorden gewisse
Om mijn geloof werde ick gestelt

»Herdoopers" naast »Sacramentarissen" op de plaats, in aantekening 1 op fol. 18 vo aangehaald.

1) Nood, droefheid. 2) Heeft ook intransitieve en reflexieve beteekenis.

Aen een staeck en laet my verbranden
 Wat sult ghy voor v gelooue doen
 † Betert v oft ghy coemt in schanden
 Meret doch aen dese vrouwe coen.

Luc. 13. a. 3.
Fol. 10 v°.

Katherijn was haren name
 Haer oordeel heeft sy ontfæen
 Leuendich te staen in des vyers vlame
 Als die vyer ¹⁾ hadden ghedaen
 Dus zjynse met haest gegangen
 Een broeder staende in haer gemoet
 Booch neer ter aerden met verlangen
 En hebben malcander vriendelijck gegroet.

Na tschauot ginck sy sonder leyden ²⁾
 Sy sprack: Wilt mijn handen ontdoen
 Dat ick my tot bidden bereyde
 Dat my die Heere mach behoen
 Sy knielde met haer handen tsamen
 Dede Godt een vyerich gebet
 Om stercheyt in zjynen name
 Dat gaf hy haer oock onbesmet.

Sy wert aen den staeck gebonden
 (Gesteret door Godes geest)

* Niet vreesende het verslonden ³⁾
 Sprack cloeckelijck onbeureest
 Voor het gelooue warachtich
 Worde ick ten vyere geleyt
 Wat ghy my te doen zijt machtich
 Ben ick vrymoedich te lijden bereyt.

Als sy aen den staeck was gebonden
 Den verleyder ginck haer toe
 Om zjynen deessem te vermonden ⁴⁾
 Swijcht, v quellinghe ben ick moe
 Sprack sy, wilt v troostens vermijden
 Troost v seluen, laet my met vreed
 Want om wiens Name ick hier lijde
 † Troost my nu op deser steed.

Sy riep met vasten betrouwen
 Tot Godt in haren noot
 Voor aller menschen aenschouwen

Mat. 10. c. 28.
 Luc. 11. a. 4.

1.Cor. 1. a. 4.

1) Foutief. De andere drukken hebben terecht »vier'', de vier reeds geëxecuteerden. 2) Zonder dat gerechtsdienaars haar vasthielden.

3) Verslinden, om het rijm: toch komt het ook in proza voor.

4) Om zijn zuurdeesem, zijne leer voor haar uit te spreken.

Is sy verbrant totter doot
 Hier af wilt v niet vreesen
 Ghy die Gods woort bemint
 † Hy en laet die zijne geen wesen
 Want door zijn liefd hijt al ontbint ¹⁾.

Fol. 11 r°.
 Joa. 14. b. 18.

Ghy Ouerheyt wilt doch ontwaken
 Hoe blijft ghy dus lange verblent
 Het zijn te wonderlijke saken
 Dat ghy hem niet en kent
 * Die v de macht heeft gegeuen
 Te voeren dat wereltlijke sweert
 Die ghy vermoort en nemet leuen
 Zijn Christo lief ende weert.

Sap. 6. a. 4.
 Rom. 13. a. 1.

¶ Na de wijse: De Mey staet nv
 in zijnen tijt.

[n°. 5]. ²⁾

Ick sal met vruechden singen een Liet
 Wilt v daer in veriolijzen

Vandrie vrome Christenen.

1) Verlossen, bevrijden; of: er een einde aan maken.

2) Zie over het randschrift »Van drie vrome Christenen» aanteekening 2 op fol. 88 v° van het *Offer des Heeren*, bl. 183. Zooals daar is vermeld, luidt het in de eerste uitgaaf van het *Lietboeckken*, 1563 (dus 9 jaren na het gebeurde): »Van drie vrome Christenen genoemd Jan Pluen ende Peter, Derwelcker Brief ende Belijdinghe staet, Fol. cv ende cxxj.» (van het *Offer des Heeren*) »ende zijn gedoot tAntwerpen int iaer 1551.» In die uitgaaf staat dan ook bovenaan de bladzijden: »Een Liedeken van Jan Pluen ende Peter.» Maar in N°. 2, 1566 is dat randschrift al geworden: »Van drie vrome Christenen», al is »Een Liedeken van Jan Pluen en Peter» nog boven aan de bladzijden blijven staan. In N°. 3, 1567 hetzelfde korte randschrift, maar bovenaan de bladzijden: »Van iij vrienden.» En in het éénige bekende exemplaar van N°. 1 zijn de namen in het randschrift zoowel als aan den bovenkant der bladzijden met de pen doorgehaald. Toch moet het lied op deze drie mannen zijn gedicht en zijn die veranderingen alleen te verklaren als gevolg hiervan, dat de uitgevers van ons *Lietboeckken* na 1566 hen liever niet meer genoemd zagen; hen, wier aandenken maar al te zeer aan één voorspel van de beeldstormerij van dat jaar deed gelooven. Er is toch geen ander drielal te Antwerpen geëxecuteerden, op wie de verzen betrekking kunnen hebben. De *Bibliographie* vergist zich in hare meening, II, p. 707, 708, dat zij zijn geweest Jan Lievens, 14 aug. en Peeter Van den Broecke, 18 aug. 1550 aldaar levend verbrand (*Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 389, 390), benevens een ongenoemde lakenbereidersknecht, die, toen Peeter Van den Broecke »op de groote Meeret in het vier gaen soude, hem quam cussen, hem vermanende dat hy fromelyck soude stryden tot der dood; desen wirt terstont gevanghen ende Dynsdach (20 aug.) daernaer wirt hy oock gebrant, sonder dat hy syn dwalinghe affgaen wilde». Zoo verhaalt het *Antwerpsch Chronykje*, dat echter van Jan Lievens niet weet, terwijl de antwerpsche boeken der Hooger Vierschaar zoo min als de schoutsrekeningen iets van dien voldersknecht vermelden. Doch het lied handelt uitdrukkelijk niet over twee,

Van dat tot Antwerpen is geschiet
 Al tot des Heeren prijsen
 Ick bid v, en verschriet v niet
 Met anxte oft met swaer verdriet
 Maer wilt met herten mercken
 Hoe God die zijne can stercken.

Achab ende die Priesters Jesabel
 Die sachmen daer vergaren
 Om doen den Christenen gequel
 Die binnen Antwerpen waren
 Sy zijn geweest so seer verwoet
 Dat sy zijn gegaen met wreden moet
 Al voor den Maregraef clagen
 Sy woudent niet langer verdragen.

Doen sy die clachten hadden gedaen
 Moest hy deen oft dander kiezen
 Dat hy de Christenen souden vaen
 Oft zijn Officy verliesen
 † Met Pilato hy hem beraet
 Wattet hem iaerlijcks wel baet
 Het docht hem beter al voren
 Te branden Gods wtuercoren.

Hy heeft een corten raet bedacht
 En zijn Schaerianten ¹⁾ gesonden
 Die verspieters hebbense gebracht
 Ter plaetsen daer sy drie vonden
 De Heer heeft daer zijn werck gewrocht
 Sy hebbense so seer gesocht
 God deed haer oogen verblinden
 Sy conden daer geen meer vinden.

Daer is wat sonderlinx geschiet
 Een Meysken ionck van Jaren
 Viel wt een venster sonder verdriet
 En ginet sommige broeders verclaren
 De dienaers hielden haer so stil

Mat. 27. c. 25.

Fol. 11 v°.

---

maar over drie te gelijk gedooden. En nu zijn wel 24 october 1551 te Antwerpen geen drie, maar vijf Anabaptisten geëxecuteerd, zie aantekening 2 op fol. 85 r° van het *Offer des Heeren*; maar onder dezen behooren juist de drie genoemden bij elkaar. — Het Groot Offerboek van 1615 heeft van dit vrij kleurlooze lied evenals van al de liederen uit het *Lietboecxken* een bericht gemaakt en het gebeurde in 1550 gesteld. Alle volgende namen dat over, ook Van Braght, die echter het jaar 1551 noemt. De namen Jan, Pluen en Peter vermeldt geen van die lateren. Natuurlijk niet: zij raadpleegden zeker niet N°. 1, 1563, maar een der jongere drukken van het *Lietboecxken*. 1) Sergeanten.

Met eenen voorbedachten wil
 Sy meynden de Christen met hopen
 Op die vleeschbanc te vercopen.

Jan doutste dede een schoon vermaen
 Sijn vrou om haer kinder te leeren
 Met geen valsche leeraers sy om sou gaen
 Dan die hebben die vrees des Heeren
 Sy spraken alle drie onbelaen
 Om die vrouwen niet te verslaen ¹⁾

* Nv moeten wy ons verblijden
 Dat wy weerdich zijn te lijden.

Act. 5. e. 42.

Sy waren also seer verblijt
 Met malcanderen gelijke
 O Heere lof moet v zijn altijt
 Dat v glorie sal blijken
 Sy custen malcander alle drie
 Alsulcken vruecht en sachmen nie ²⁾
 Sy loofden des Heeren name
 Verbreydende zijn fame.

Een groote vruecht is daer geweest
 In * Annas huys van Papen
 En die † Coopliden daermen af leest
 Gingen daer ghenoechte rapen
 Sy seyden totten Marekgraef danck
 Nv zijn sy in yser geclanck
 Sy en sullent niet ontcomen
 Of tleuen wort haer benomen.

Joan. 18. b. 12.

† Apo. 18. a. 3.

Roept nv v Sophisten ouer al
 Laet v trompetten blasen
 Ghy Phariseen sonder getal
 Ghy Babylonische Hasen ³⁾
 Ende alle ghy Saduceen
 Vergadert v alle by een
 En drinct nv als te voren
 Van tbloet der wtuercoren.

Fol. 12 r°.

Subtijl waren sy alle pleyn
 Die Maregraef met zijn Papen
 En veel Doctoren int gemeyn
 Quamen tot die arme schapen
 Van Lueuen ende oock daer by
 Sy meynden vele kettery

1) Zij spraken onbezwaard om niet de vrouwen verslagen te maken.

2) Nooit.

3) Zie over dit scheldwoord (bloodaard; een gek; enz.) het *Woordenb. der ned. taal*.

En valsche leer wt te rooden
Maer ten wasser niet van nooden.

Coemt Marckgraef en vertelt de reen
Wat wonder dat ghy hoorden
Doen ghy te samen waert by een
Hoe liefelijck sy antwoorden
Ende al met des Heeren woort
Dus waert ghy met v geleerde verstoort
En met toornicheyt ontsteecken
Sy en condent niet † weerspreecken.

Luc. 21. b. 14.

Sy vinden haer bedrogen pleyn
Die haer tegen Gods volck stellen
Sy beroemden ¹⁾ groot ende cleyn
Die Christenen neer te vellen
Maer het viel haer also suer
Te strijden tegens die schriftuer
Het wort haer al aangewesen
Sy mochtent seluer lesen.

Sodanigen goeden getuychenis
Heeft die Marckgraef van haer gegeuen
Bleef ick veerthien daech by haer gewis
Ick soud met haer steruen en leuen
Want ick hoorde met claer bescheyt
Dat de Schrift anders niet en seyt
My verwonderde bouen maten
Van der ionger mannen praten.

Fol. 12 v°.

Een schoon belijdt hebben sy gedaen
En haer geloof beleden
Van alle dinck na Schrifts vermaen
Voort Ader geslacht ter steden
Vant * Doopsel ende † t Sacrament
Door Gods geest int hert geprent
Want daer sy vol af waren
Gauen sy wt sonder sparen.

Mt. 28. b. 18.

† Mt. 26. c. 25.

2. Cor. 11. c. 22.

Oordeelt ons recht, spraken sy soet
En wilt nv vonnis geuen
Oft dat geloof is recht en goet
Daer voor wy laten ons leuen
Ende willen daer niet wijcken of
En dat al tot des Heeren lof

---

1) N°. 1, 1562 »beroemden haer". Daar reeds en in alle uitgaven is »bij" voor »groot en klein" uitgevallen.

† Die ons niet en heeft verlaten
Doen wy int duyster saten.

Ecc. 2. b. 12.

Sy brachten veel Schriftueren voort
Dat hier is te lanck om lesen
En alle die dat hebben gehoord
Die gauent gelijck te wesen
Doen spraken die broeders alsoo
Hoe zijt ghy doch aldus snoo
Dat ghy de wech des Heeren
Also verkeert gaet leeren.

Hoort wat sprack een Sophiste vry
Dat coemt by sulcke plagen
In geen * steenroots en willen wy
Met v nv zijn geslagen
Ouer seuen oft acht Jaren tijt
So wil ick noch wel doen profijt
Dan sal ick de waerheyt verbreyden
Maer corts is hy van hier gescheyden.

*geuanckenis.

Eylaes (dit was der broeders vermaen)
* Ghy hebt auont noch morghen
Ghy bekent, wy hebben niet misdaen
Waerom wilt ghy ons worgen?
Doen sprack daer den geheelen Raet
Dat doet des Keyzers Placcaet
Die heeft aldus gebooden
Dus moeten wy v dooden.

Pro. 27. a. 2.

Jac. 4. b. 13.

Roept vry tplaccaet in doordeel snel
Siet wat het v sal baten
Oft v dan wel beurijden sel
Ick ducht ghy sult zijn verlaten
Daer door zijn die Propheten gedoot
Ende den † ouden Eleazar groot
† Die moeder met haer sonen seuen
Worden dus benomen tleuen.

Fol. 13 r°.

2.Mac. 6. c.18.

† 2.Mac. 7. a.1.

Doen nv de vre gecomen was
Sijn sy tsamen opgeresen
Al na t Stadthuys, daer die schapen ras
Ter doot werden verwesen
Door condemnacy sonder saeck
Te branden elck aen eenen staeck
So is dat vonnis gegeuen
Om dat sy volstandich bleuen.

Veruruecht waren dees drie gemeen

Den eenen metten ander
 Ende oock so seere wel te vreen
 Vermaenden en troosten malcander
 Den Raet die sach den ionesten aen
 Bidt den Marckgraef hy sal v ontslaen
 Och neen, sprack hy ten tijden
 Met mijn broeders wil ick voor de waerheyt lijden.

So blijdtlijk, men macht vertellen niet
 Sijn sy aen den staeck getreden
 En riepen tot malcander: O Broeders siet
 Dus reysen wy na thuys van vreden
 Sy riepen in nooden aldermeest
 * O hemelsch Vader ontfangt onsen gheest
 † Sy baden oock voor die Heeren
 Verlicht haer ist dat zijt begeeren.

Die ons dit Liedeken heeft gestelt
 Hy bidt v altesamen
 Dat ghijt niet ydel singt oft vertelt
 Maer doorsiet de Schrift met namen
 † Want alle Christenen door haet
 Moeten van de werelt zijn versmaet
 Dus laet ons int gebet beclijuen
 Dat wy dus volstandich bliuen.

Luc. 23. e. 46.

† Mt. 5. e. 44.

Mat. 10. b. 22.

Mar. 13. b. 13.

Fol. 13 v°.

[n°. 6.] ¹⁾

¶ Na de wijse: O Sion wilt v
 vergaren.

Van ij. vrou-
 wen, genaemt
 Mariken ende
 Anneken, ende
 noch ij. man-
 nen, ghenaemt
 Henric Dircsz
 Dirc Jansz,
 ende Adriaen
 Cornelisz ge-
 doot te Ley-

ICK mach wel droeflijk singen
 In desen tijt van noot
 Want die Gods woort volbringen
 Worden ellendich gedoot
 Alsomen mach aenschouwen
 Van des werelts wijsen onbedacht
 Hoe dat sy mannen ende vrouwen
 Dooden bij daech ende by nacht.
 Twee vrouwen hebben sy genomen

1) Zie over Adriaen Cornelisz. en de beide te gelijk met hem veroordeelde broe-
 ders aanteekening 1 op fol. 95 r° van het *Offer des Heeren* en vooral die op
 fol. 37 r° hierachter. De terechtstelling der beide vrouwen kan vroeger hebben
 plaats gegrepen en Mariken eene der twee personen van dien naam zijn, met
 andere leidsche martelaars door Adriaen Cornelisz. zelve bezongen in zijn lied,
 n°. 18 van dit *Lietboekken*, fol. 37 r° vgg.; maar zie aldaar.

Ist niet een groot verdriet	den, int Jaer.
Waer dat sy soudē comen	1552. Soect
En wisten sy seluer niet	Adri. Corn.
In een huys dat syse brochten	Belij. Fol. 95.
En settense by een vier	
De Schout haer ondersochte	
Maer hy vantse int gelooue fier.	
Hy heeft haer voort geuraget	
Al na de Roomsche Kerck	
Sy hebben daer op gewaget	
* Ten is niet dan Duyuels werck	2. Tes. 2. a. 9.
Nv hoort wat wy belijen	
Van uwen grooten Bael	
Tis niet dan Duyuellarije	
En v wercken altemael.	
Van tbroot der Papen hy taelde	
Oft niet en was Godt perfeect	
Daer op sy hem verhaelde	
Dattet was 'een Duyuel bedeckt	
† God en laet hem niet sluyten	Esa. 66. a. 2.
In siluer noch in gout	Act. 7. f. 48.
Dus leyden sy daer buyten	
Dese twee Jonckvrouwen stout.	
Sy ginghen sonder beswaren	
Voorby de † Babelsche Hoer ¹⁾	Apo. 17. a. 1.
O Cuyt der Moordenaren	
Sprae sy, O Duyuels Choer	Fol. 14 ^{ro} .
Schouts knecht sprack: Wilt my seggen	
Hoe spreeckt ghy so hooghen woort	
Doen ginck sy hem wtleggen	
* Datter menich siel wort vermoort.	Apo. 18. c. 24.
Men las die eene haer Sentency	
Als dat sy hadde verneert	
Den Kinderdoop in presency	
En haer Sacrament niet begeert	
Daer en bouen loopt ghy te samen	
† In vergadering, sprack de Raet	Heb. 10. c. 25.
Dwelck v niet en mach betamen	
Want tis tegen sKeysers placcaet.	
Doen sprack sy met goeden aduijsen	
† De Doop coemt den geloouigen toe	Mar. 16. b. 16.

---

1) De St. Pieterskerk, die zij op haren weg uit de gevangenis voorbij kwamen.

Ick wilt met de Schrift bewijzen
 En waer moecht ghy God sluyten soe ¹⁾
 Hoe en doet ghy ons niet gelijcken
 Mijn Broeders en Susters playsant
 Want wy van ons geloof niet wijcken
 Dat ghy ons niet mede verbrant.

De tweede tot haerder baten
 Diemen oock haer vonnis las
 Men soudese vry gaen laten
 Want sy niet gedoopt en was
 Wilt van v gheloof af vallen
 Spraken sy sonder confuys
 Gelooft gelijck wy allen
 En gaet weder met ons thuys.

Ghy Heeren wilt dit weten
 Sprack sy op dat termijn
 Dat v Brootgod de spinnen eten
 Dat wil ick niet deelachtich zijn
 Na de Poort zijn sy getreden
 Vrolijk, als tot een Feest
 En hebben Godt ghebeden

Act. 7. f. 59.

* O Heer ontfangt onsen gheest.
 Dit docht de Heeren goedich ²⁾

Fol. 14 vº.
 Esa. 59. a. 7.
 Pro. 1. b. 16.

Want sy bleven int hert verwoet
 † Haer voeten loopen spoedich
 Om te storten onnoosel bloet
 Alsomen sach ghehenghen ³⁾
 Te leyden int gemeyn
 Drie broeders ter doot waert brengen
 Wiens namen hier volghen pleyn.

Henrick Dircksz sonder beyden
 Die quam al singhende gaen
 † Salich zijns die hier schreyden
 * Sy sullen blinckende cleeder ontfaen
 Men sal haerlieden loonen
 Als de Heere selue belijt
 En daer toe eewich † croonen
 † Alle die volstandich strijt.

Luce. 6. c. 22.

* Apo. 6. a. 11.

4. Es. 2. c. 43.

+ Mat. 24. a.

Dits des Heeren Sabbath bequame

1) Waarin (in welk zichtbaar voorwerp) moogt gij God zoo besluiten als gij meent in uw sakrament te doen?

2) Niet ons »goedig», maar: goed. »Dit»: n.l. dat zij ten brandstapel gingen.

3) Men zag het toelaten, laten gebeuren.

Daer ick lange na hebbe gehaeckt
Niet weerdich te lijden voor v Name
Maer Heer ghy my weerdich maeckt
Hy sprack, hoort mijn beurljden ¹⁾

* Ten is om Dieft noch moort

1. Pet. 4. b. 15.

Dat wy hier moeten lijden

Maer om dat louter woort.

Dirck Jansz quam onbeladen

Hy sprack, hoort mijn bediet

Mat. 10. c. 22.

Al ist dat ons † versmiden

Alle menschen, daerom God niet

Ghy Heeren denet dat hier bouen

† Is een Rechter oueral

Psa. 94. a. 2.

Denet vry en wilt geloouen

* Dat hy oock eens ordelen sal.

Esai. 3. b. 12.

Als hy nv stont om strijden

Jude. b. 14.

Sprack hy: † Dit lijden is niet groot

† Ro. 8. b. 18.

† Christus moest veel meer lijden

† Mat. 27. *.

Die zijn bloet voor ons vergoot

Cracht en macht sal hy ons gheuen

Voor zijnen Naem te lijden saen

O Heer opent haer doogen beneuen

Dat sy int oordeel blijuen staen.

Hy sprack, hoort mijn beminden

Fol. 15 *ro*.

Wy en lijden om gheene Sect

Anders gheen geloof en suldy vinden

Nv noch inder eewicheyt perfect

* O Heer wilt v mijns ontbermen

Mat. 10. e. 47.

Sprack hy met sherten wensch

Ontfangt my in uwe ermen

My arme sondighe mensch.

Adriaen Cornelisz quam oock mede

Hy sprack, vroom en wel ghemoet

Dit padt heeft Christus voorghetreden

En zijn lief Apostolen vroet

† De knecht bouen zijn heere

Luc. 6. d. 40.

Niet is, als de Schrift belijft

Doen viel hy op zijn knien neere

En dede zijn ghebet ter tijt.

Doen hy daer hadde geleghen

Met zijn hooft al op de aert

1) Mijne bescherming, verdediging, rechtvaardiging.

- En had seer stil ghesweghen
 Stont hy op al onueruaert
 Sy meynent ¹⁾ wt te rooden
 Sprack hy met woorden wel
 Maer weet waer sy een dooden
 Hondert weder opstaen sel.
- Mat. 10. d. 28.   * En wiltse doch niet vreesen
 Al die dat lichaem wtroon
 Maer vreeset alleen desen
 Die siel en lijf mach doen
 Al moeten wy hier besueren ²⁾
 Sprack hy, staende op de banck
 Maer vreest dat † eewich eewich dueren
 Want eewich is so lanck ³⁾.
- Apo. 14. b. 18.   Dese zijn ghestoruen met lusten
 En ligghen nv voorwaer
 † Onder den Altaer en rusten
 Als ons de Schrift tuycht claer
 Met cleederen die blincken
 Sijn sy aenghedaen seer schoon
- Mat. 26. c. 28.   * Nieuwen wijn sal haer schincken
 De Vader in sHemels throon.
- Fol. 15 v.*   Sy hebben nv geleden
 In des Babylons foreest
 Om dat † sy niet wilden aanbeden
 Dat Beelt noch oock zijn Beest
 Noch haer teecken ontfangen
 Int voorhoofd oft rechterhant
 Dus moesten sy eer langhe
 Seer swaerlijck worden verbrant.
- Apo. 15. b. 13.   Nv hoort ghy Princen der Beesten
 Die Gods kinderen hier bedwingt
 Daer toe ghy valsche geesten
 † Hoe ghy den grooten grouwel drinct
 De Schrift doet ons voorstellen
 En na ick daer in gheuoel
- Apo. 18. a. 3.   * Hoe tBeest en zijn gesellen
 Moeten inden vyerigen Poel.
- Apo. 19. c. 20.   Die dit Liedeken eerst bedochte
 Wt liefden hoort zijn stem

1) »Het'', n.l. Gods Woord.   2) Intransitief : lijden.

3) Deze stokregel uit een lied van Johannes Brugman was een gevleugeld woord geworden : Wieder, bl. 68.

De geest dat in hem wrochte
Och Vrienden bidt voor hem
Dat hy als dees vijf bekende ¹⁾
Doet, en vastelijck sy ghesint
Om doen een sulck offerande
Daermen deewige * Croon mede wint.

Apo. 2. b. 10.

¶ Na de wijse: O Heer al in
der eewicheyt.

[n°. 7.] ²⁾

GHy Christen al te samen
Bereyt v totten strijt
Wilt v Gods woort niet schamen
Voor de menschen vol van spijt
Maer vromelijck belijt
Op dat v niet versake
Christus na zijne sprake
Al in der Engelen crijt ³⁾.

Van een ionc
gesel genaemt
Dauid, ende
een vrou ge-
naemt Leuina,
gebrant te
Gent, int iaer
1554.

† Wacht v voor valsche Propheten
Die comen in Schaeps gewaet
‡ Die der weduwen huysen eten
Binnen zijnt Woluen quaet
Want Godes woort door haet
Soecken sy te versteken
Alsoot wel is ghebleken
Te Ghent, so hier na staet.
Alsmen vijfthien hondert schreue
En vierenvijftich claer

Mat. 7. b. 15.

Mat. 23. b. 13.

Fol. 16 r°.

1) Bekenden, hetzelfde als vrienden.

2) Wij kennen David Van der Leyen en Levina Ghyselins, weduwe van Willem van Luevene, insgelijks te Gent verbrand, alleen uit dit en nog een tweede lied (zoals al meer is opgemerkt, is het gentsche sententieboek over dat en de voorafgaande jaren verloren), welk laatste begint: »Och Heer, ick moet u claghen, Ontfancet mijn reden soet,» benevens uit de korte vermelding van het wonder bij hun dood in berichten van tijdgenooten. Zie daarover en over dat wonder zelf, dat in beide liederen voorkomt, aantekening 2 op fol. 17 r°.

Het lied »Och Heer, ick moet u claghen» heeft meer dan één couplet en bovendien eenige paren regels woord voor woord met: »Ghij Christen al te samen» gemeen; in andere coupletten munt het boven dit laatste uit. Het komt reeds in het *Nieu Liedtenboek* van 1562 en in verscheidene latere verzamelingen voor en is door Wackernagel, *Lieder der niederl. Reformirten*, S. 132, 133, afgedrukt.

In dat »Och Heer, ick moet u claghen» zegt de dichter uitdrukkelijk in het derde couplet: »Ick hebbe, verstaet mijn rede, Ghesien in 't openbaer, Te Ghent al binnen der stede enz.» Iets dergelijks wordt op fol. 22 v° gezegd.

3) Perk, gebied. Zie aantekening 2 op fol. 250 v° van het *Offer des Heeren*.

David seer vroom van leuen
 Die wert geuanghen daer
 Hy was seer ionck van Jaer
 Hy heeft te Ghent ter stede
 Sijn ghelooue vroom beleden
 Vrymoedich openbaer.

Doen hy was in tormenten
 In quelling en verdriet
 Van hare Sacramenten
 Vraechden sy hem tbediet
 Hy sprack: Ick achtet niet
 Ick houde my aen gheene
 Al sout ghy al met eene
 My dooden door v ghebiet ¹⁾.

Een Pape al met verseeën ²⁾
 Sprack als een ypocrijt
 Ghy zijt verdwaelt so veere
 Dat ghy nv so subijt
 V ghelooue hier belijt
 Men sal v tlichaem crencken
 Wilt ghy v niet bedencken
 Eer den tijt ouerlijt ³⁾.

David daer op antwoorde
 Met wordekens seer soet
 Na Christenen behoorte
 * Ick ben bereyt met moet
 Te storten nv mijn bloet
 Ja hier ter seluer stede
 † God is mijn salichede
 Die my nv hier behoet.

De Paep met stoute reden
 Ten sal niet zijn so goet ⁴⁾
 Dat ghy ter seluer steden
 Sult storten noch v bloet
 Sprack hy met wreeden moet
 Maer men sal v met schanden
 Aen eenen staeck verbranden
 Al op de Meret onsoet.

Act. 21. b. 13.

Psa. 27. a. 1.

Fol. 16 v°.

1) Gebod, bevel.

2) Kwetsen, bedroeven, kwellen.

3) Voorbijgaan.

4) Zoo goed, met onthoofding, zult gij er op die plaats (gerechtsplaats) niet afkomen: de smadelijke dood op den brandstapel wacht u.

In de Vierschaer voor allen
 Heeft hy vonnis ontfæen
 Als dat hy was gheuallen
 In Ketterijen saen ¹⁾
 Teghen tghelooue plaen
 Hy sprack: Ist Ketterije
 Men salt tot gheen en tije
 Met Schrift my wijsen aen.

Daer wert oock mee verwesen
 Daer sy waren versaemt
 Een vrome vrou gepresen
 Leuina was sy ghenamt
 Om Godes woort toequaemt ²⁾
 Sy liet achter ses kinder
 Maer tdeed haer gheen en hinder
 Christelijck was sy befaemt.
 Als sy tschauot op quamen
 Wou David doen zijn gebet
 Na Christenen betamen
 Maer sy deden hem belet
 En staken hem voort bet ³⁾
 Al met verstoorde sinnen
 Lijdt saem was hy om winnen
 * De Croon van God beset.

4. Esd. 2. e. 43.

Apo. 2. b. 10.

Nv staende int benouwen
 Aen den staeck met ootmoet
 David sprack totter vrouwen
 Verblijt v Suster soet
 Noch seyde hy met spoet
 † Tgheen dat wy hier nv lijden
 Gelijekt tot geen en tijden
 By dat ewige goet.

Rom. 8. e. 18.

Als sy haer offeranden
 Doen soud en, riepen meest
 † Vader in uwe handen
 Beuelen wy ons gheest
 Buspoer gafmen haer eest ⁴⁾
 Daer na sachmen haer branden

4 Psa. 13. a. 6.

Luc. 23. e. 46.

Act. 7. f. 59.

Fol. 17 r°.

1) Eigenlijk »spoedig»: hier louter stopwoord om 't rijm.

2) Het kwam toe, gebeurde. 3) Beter; hier: erger.

4) Voor »eerst»: om 't op »gheest» te laten rijmen. Evenzoo fol. 28 v°; en meer in gedichten van dien tijd. Zie Oudemans. — »Buspoeder» is buskruit: zie aan-teekening 2 op bl. 426 boven.

Int openbaer met strops banden
 Maer wonder bleeck int lest.
 Na tverbranden so isset vuere
 En branderen wt ghedaen
 Dauid deed thooft noch rueren ¹⁾
 Dit wonder sachmen plaen
 Het volck dede vermaen
 Siet, men siet hem noch leuen
 De Buel was daer beneuen
 Hoort wat hy heeft gedaen.
 Hy nam (tis claer ghebleecken)
 De vorck al in zijn hant
 En heeft daer mee ghesteecken
 Driemael in zijn ingewant
 Ontrent der herten cant
 Tbloet isser wt gelooopen

---

1) Zie over meer dergelijke wonderverhalen aanteekening 2 en 3 op fol. 5 ro. In het hier verhaalde geval bezitten wij een voorbeeld van de wijze, waarop zulke wonderen in de wereld komen. Het wordt n.l. ook verhaald door twee tijdgenooten.

De *Chronycke van Ghendt* van Jan van den Vivere e.a., uitg. door Frans de Potter, Gent 1885, verhaalt bl. 196: »In dit jaar, den XXIII Sporcle (Sprokkelmaand), waeren upde Vrijdachmaerct verberrent van herdooperie de wede van Willem van Luevene, Schoemaeckere, die hier te vooren ooc ter selver causen verbrant was; ende met haer wiert noch verbrant eenen David vander Leyen, ooc om de zelve saecke; maer den scheerprechtere, ghierich zijnde, spaerde het haut, want de stadt geeft hemlieden om zulcke justicie te doene een zeker ghetal van haute, ofte de weerde daervooren; soo dat naer dat tvier gheblust was, hy David zweyde zijn hooft up ende nedere, zoo menich meinsche sach, zoo datter een remoor onder tvolk was; in somma den scheerprechtere nam een groote ijseren vurcke ende stack hem duer de bust, ende ghinck boven dien hem den necke nederbuyghen ende breken, dat hem tseevere ten monde uuytliiep. Sij hadden nothans te vooren met coorden ghewoelt gheweest; maer aen de vrouwe en sach men gheen leven. Dese faulte der justicie was des scheerprechters schult, want soo gheseyt es, hij hadde te luttel hauts ghenomen ende bluste tvier ooc te tijlic, om noch tzelve haut, dat daer was, uuyt den brande te ghecrijghen, daer hij niet dan schande aen en behaelde.»

En het *Memorieboek der stad Ghent*, II^{de} deel, 1853, bl. 278, vermeldt uit een werk van een anderen tijdgenoot, van een schrijver ten minste uit de tweede helft der 16de eeuw: »In dit scepen dom den XIII^{en} in Sporcle was up de Vrijdachmaert deser stede verberrent Livine Ghyselins, weduwe van Willem van Luevene, die hier te vooren ooc verberrent was, omme huerlieder ghelooove, ende noch eenen David van der Leyen, die, naer dat 't vier uutgheghoten was, noch leefde en wart doe van den hangmeestere met eender vurcke deerlick vermoort».

Zooals men ziet, stemmen de beide berichten wat den datum der executie aangaat, niet overeen. De zoon van Willem van Luevene en Levina heeft insgelijks den marteldood voor 't geloof geleden in 1573; hun kleinzoon Jan Doom was in 1617, toen het Groot Offerboek van dat jaar voor 't eerst hunne namen opnam, nog leeraar te Haarlem. Dat Offerboek evenals de volgenden, ook Van Braght, geeft te onrechte het jaartal 1554 op.

* Op Godt stont al zijn hopen
Dus quam hy niet te schant.

Psal. 25. a. 2.

Als dat nv was volcomen ¹⁾
So heeftmen op dat pas
Noch leuen aen hem vernomen
De Buel die bant seer ras
Een keten aen staeck en hals
En dede zijn hals breken
Met cracht, en heeft ghesteken
Wie weet of hy doot was?

† Wilt v doch niet versaghen

Esa. 41. b. 14.

Cleyn hoopken voor torment

Luc. 12. d. 32.

Tis des Vaders welbehagen

V te gheuen trijck seer ient

Blijft vast opt † Fondament

1. Cor. 3. b. 11.

Twelck is Christus verheuen

* Al staen sy na v leuen

3. Re. 19. b. 10.

Druck neemt hier corts een ent.

† Als sy v in haer Scholen

Mat. 10. c. 19.

Brenghen voor Vorsten fier

Luc. 12. b. 11.

Gods Gheest sal onuerholen

Fol. 17 v°.

Spreken in sulck ghetier

Door uwen monde schier ²⁾

Dus wilt den Heere prijsen

Door v zijn lof laet rijzen

Tot alle stonden hier.

† Die Godsalich willen leuen

2. Ti. 3. b. 12.

So ons de Schrift beduyt

Die worden al verdreuen

Wy claghent ouerluyt

Heer dat ghy v lief Bruyt

Sult goedertier ontfermen

Ontfanghen in v ermen

Daer op maeck ick besluit.

¶ Na de wijse: Te Munster staet
een steenen huys.

[n°. 8.] ³⁾

ALsmen schreef vijftienhondert Jaer
En eenenvijftich daer toe voorwaer

Van twee vro-
me Christenen

---

1) Volbracht, vervuld was.

2) Welhaast.

3) Gillis van Gusseme en Lysbette Piersins zijn 21 Juli 1551 te Gent ver-

genaemt Gielis ende Lijsbeth, opgefert te Ghent int iaer 1551.

Ps. 44. c. 23.

Rom. 8. d. 36.

Fol. 18 r°.

Mt. 27. d. 28.

Den eenentwintichsten Julij mede
Een Suster voren, een Broeder daer naer
Trocken ¹⁾ te Ghent met God in vreden.

Elck aen een staeck waren sy geset
De Broeder hiet Gielis, de Suster Lijsbet
Tgeschiede ten eenen na de Noene
Om datter te min op sou worden gelet
Alsoment niet en plach te doene ²⁾).

* Als slachschaepkens gingen sy ter doot
Twelck menich mensche seere verdroot
Wanneer sy op stellinghe quamen
Haer bedinghe storten sy seer deuoot
Gielis en Lijsbeth bey te samen.

Bin ³⁾ dat Lijsbeth haer bedinge sprac
De Buel de peestels van haer bayken ⁴⁾ brack
Dwelck (als sy opstont) men sach vallen
Van haer lichaem, dies sy ras track
Na den staeck sonder veel te callen.

Want in haer hemde sy daer stont
Met twee linnen boxen aengeront
Die de Buel haer had aen doen trecken
Satan ghy vint altijts nieuwen vont
Om Gods volck daer mee te begecken.

† Christus cleeren tot troost en vermaen
Die waren hem oock wte ghedaen
Eer hy aen tCruyce wert gehanghen
Dien ganck moeten zijn Dienaers gaen
Loon als hy sietmen haer ontfangen.

brand. De Papiers du Conseil de Flandre, *Bibliographie* I, p. LXXVIII, bevestigen de juistheid van het bericht in het eerste couplet.

Wat in het vierde en vijfde couplet wordt verhaald, hoe Lijsbeth bijna ontkleed op 't schavot moest staan, moet wel, zooals ook in het Offerboek van 1615 en bij alle volgenden geschiedt, aan opzet of moedwil van den beul worden toegeschreven. Ons lied wijt het aan den satan, die de vromen gaarne in een belachelijk daglicht ziet treden. Over 't geheel blijkt anders van dweepzieke bitterheid der scherprechters tegen de slachtoffers weinig; aan de algemeene bewoordingen van de dichters der liederen moet men m.i. niet te veel hechten.

1) De dichter kan niet willen zeggen, dat zij toen tot of naar »te") Gent trokken; hij moet hier wel hun dood bedoelen.

2) Dus op een ongewoon uur.

3) Binnen.

4) Alle uitgaven lezen peestels; het Groot Offerboek van 1615, ook Van Braght, pestels. 't Moet koorden of banden beteekenen: een pees is een koord. »Bayken" schijnt de vlaamsche naam voor een baaien, wollen rok (niet: borstrok) te zijn. Die »twee boxen" een paar regels verder (vg. het duitsehe ein Paar Hosen) zijn eene broek. Boxe is nog in onze oostelijke provinciën daarvoor in gebruik. »Aengeront": zoo bedekt dat de vormen van haar lichaam niet te zien waren.

Aldus was Lijsbeth seere beschaemt
 Gelijck dat eerbaer vrouwen wel betaemt
 Dat sy bloot stont dat deed haer smerte
 Veel volcx dat om aensien stont versaemt
 Leden daerom oock druck int herte.

Aenden staeck staende met ootmoet
 Sprack Lijsbeth: Ic danck v Heere vroet
 * Dat ick mach weerdich zijn beuonden
 Te lijden om uwen Name soet
 Noch hoordemen haer voort vermonden:

Act. 5. e. 42.

O Heere bouen alle ghewelt
 Nv ben ick aenden † proefsteen gestelt
 Daermen dwuercoren op proeuet
 Mijn druck en lijden neder velt
 En troost my God niet en vertoeuet.

Zach. 13. b. 8.

4.Es. 10. g. 74.

Sapi. 3. a. 5.

Gielis sprack: O lieue Suster fijn
 † Wilt in v lijden pacientich zijn
 Troost v vromelijck in den Heere
 So doe ick (sprack Lijsbeth) broeder mijn
 Van hem en schey ick nemmermeere.

Ro. 12. b. 12.

Daer na riep Gielis met groot geluyt
 * Heere doet alle haer sonden vuyt
 Die my hier nv den doot doen smaken
 Niet voelende v cracht en virtuyt
 Sy en weten niet wat sy maken.

Luc. 23. c. 33.

Act. 7. g. 60.

Met luyder stemmen riep Gielis noch
 † O Davids Sone ontfermt my doch
 Helpt my nv wt der Leeuwen tanden
 Oock riep hy: Hemelsche Vader och
 † Mijn gheest beueel ick in v handen.

Luc. 18. d. 38.

Luc. 23. e. 46.

Aldus namen dese twee schaepkens ent
 Veroordeelt van sKeysers Raet te Gent
 Wt crachte vanden Mandamenten
 Waer door men * Christus leden schent
 Elck wil dit in zijn herte prenten.

Fol. 18 v°.

1.Cor. 6. c. 15.

O menschen vreest niet sKeysers mandaet
 Ghemerct dat tegens de waerheyt staet
 Maer neemt Gods ordeel wel ter herten
 Hy sal v helpen wt alder quaet
 En verlossen van alle smerten.

[n°. 9.] ¹⁾

Cl Na de wijze: O Sion wilt v
vergaren.

Van Joos ver-
beeck, tot Ant-
werpen leuen-
de verbrant int
iaer 1561 den
21. Junij.

* Mt. 24. d. 45.

O God ick moet v claghen
Mijns hertsen droeuich leyt
Dat v Herders worden verslagen
Die v Schaepkens hebben gheweyt
En met v woort, O Heere
* Haer spijsden ter rechter tijt
Onstrafflijk in leuen en leere
Als hier na volcht subijt.

1.Tim. 3. a. 2.

Tit. 1. b. 6.

† Een Bisschop moet onstrafflijk wesen
Eens vrouwen man, sober, gastury
Bequaem om leeren ghepresen
Ghehoorsame kinderen daer by
Gods huyshouder sonder scheyden ²⁾
Een liefhebber der eerbaerheyt

1) In de boeken van de antwerpsche Hooger Vierschaar komt Joos voor onder den naam »Joos Vermeeren, geboren tot Asperen, een van den ministers van den Wederdoopers», (*Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 123); evenzoo in de rekeningen van den markgraaf (t. a. p. bl. 132), maar hier met de bijvoeging op den bladrand: »den toenaem van desen Joos en accordeert nyet metter rekeninge particulier vanden geconfisqueerden goeden van desen Schouteth ... XII ₧ V schellingen groten Brabants». In het gebodboek wordt op 7 Maart 1562 »Meester Joos, die hem uytgheeft voir Bisscop vande Herdoopers», tegelijk genoemd met Ozias en Meester Joris, ... ministers van de Sacramentarissen: zij hadden »onlancx predication gedaen, gelijk vroeger eenen Adriane van Hamstede, Lenaerde Bouwenssone ende Joachim Vermeeren».

Wij weten verder van Joos Verbeeck alleen, dat hij (’tgeen juist volgens het lied zoo diepgaande ontroering en verslagenheid over zijn dood wekte, al eerbiedigt de gemeente daarin Gods toelating op Zijne ure) oudste of bisschop was, die als zoodanig in Februari of Maart 1561 te Utrecht heeft gedoopt, *Doopsg. Bijdragen*, 1903, bl. 12; terwijl het Groot Offerboek van 1615, dat voor zijn bericht geen andere bron had dan ons lied, nog een briefje, door hem uit den kerker aan zijne vrouw geschreven, bevat. Dit biedt intusschen niets nieuws; alleen wordt wat het lied en met name het laatste couplet vermeldt over de foltering, die hij moest ondergaan (tweemaal in vier dagen), hier bevestigd: »geschreven tot Antwerpen op den Steen ... met mijn slincker handt, met grooten kommer, overmids mijn rechter hant lam ghepijnt was. Groet my alle de Vrienden, bijzonder de Dienders» (t. a. p. I, bl. 356; Van Braght, bl. 284). Dit laatste, die groet »vooral aan de dienaars», verraaft den oudste.

Het lied, door Wolkan bl. 70 ten onrechte aan Joos zelven toegeschreven, is ongetwijfeld door een lid van de antwerpsche gemeente, die al de bijzonderheden van diens verhooren en terechtstelling kende, gedicht. Zooals men weet, konden allerlei vrienden in de gevangenis komen en soms ook verhooren bijwonen. Reeds in het jaar na het gebeurde werd het in het *Nieu Liedeneboek* gedrukt; later nog in meer dan eene verzameling; ’t laatst door Wackernagel, S. 136 fgg.

2) Die niet van zijne roeping (Gods huishouder) — of die zich niet van zijne vrouw scheidt?

Om de Cudde Christi te weyden

Rechtueerdich, heylich, so Paulus seyt.

† Geen wijsuypen noch bijtich mach hy wesen

2.Tim. 3. a. 3.

Noch begeerich na schandelijk gewin

Maer vriendelijk, niet twistich, ghepresen

Oock van die daer buyten zijn

* Daer en mochten geen Priesters zijn dan goedich

Leui. 21. a. 1

Als in Leuitico staet

Sy moeten volcomen zijn ootmoedich

Niet cruepel, lam, noch obstinaet.

Alsulcken man met Gods geest seer crachtich

Hebt ghy ons gegeuen, O Vader ydoon

Te zijn in al deelachtich

In lijden, oock in blyschap schoon

O Herder goet, † v leuen

Fol. 19 r°.

Liet ghy voor v Schaepkens ient

Esai. 53. a. 7.

Daer heeft hem dese Herder toe begheuen

1.Pet. 2. c. 24.

Vreesende oock gheen torment.

† Judas was een verrader

Mat. 26. b. 13.

Ouer Jesum Godes Soon

Mar. 14. b. 10.

Weest ghetroot O Herders alle gader

* Hy was oock vercoren schoon

Joan. 6. g. 70.

Het is des Vaders welbehaghen

Dat die vercondighen zijnen Naem

† Teruys Christi te helpen draghen

Mat. 10. b. 16.

† Zijn voetstappen na te gaen.

+ 1.Pet. 2. c. 21.

O Heere als de vre was ghecomen

Van uwen knecht en Herder vroet

De Duyuel heeft den mensch gaen vromen ¹⁾

De Marckgraef ginck metter spoet

* Met eender grooter scharen

Mat. 26. e. 46.

Ghestockt ende ghestaeft

Om Gods Sendtbode te beswaren

Als † Pharoos knechten onuersaeft ²⁾.

Exo. 14. a. 5.

Als Woluen die bruysen en brullen

Quamen sy gesprongen voor dat huys

En vingen (door sVaders gedullen)

Den man Gods, vreesende gheen cruys

Den seuenden Junij gepresen

Ontrent den eluen claer

1) Bezielen, moed geven. Met »den mensch" wordt de markgraaf bedoeld.

2) Hetzelfde als onversaagd, onbevreesd.

Int Jaer vijfthienhondert ten desen
En eenentsestich Jaer.

1.Tim. 3. a. 1. Den negenden dach warachtich
Beleedt hy zijn gelooue seer ootmoet
† En van zijnen dienst seer crachtich
En vanden Apostolen goet
Hoe dat sy hebben beuolen

Tit. 1. b. 5. * In allen steden ient
Ouders te stellen onuerholen
En Bisschoppen seer pertinent.

Fol. 19 v°. Als de Heeren en Marcgraef dit hoorden
Sy hielden haren spot daer mee als blent
Op de Pijnbank met hem als verstoorden
Seer bloetdorstich, quaet, ¹⁾ onbekent
Ten heeft hem niet verdrotten

Apo. 12. b. 7. Al was de pijn groot
Sijnen mont heeft hy toe ghesloten
Want de † Vrou was in barens noot ²⁾.

1.Joan.3.c.16. Wat pijn moest hy ghenaken
Doen sy vraechden met trecken so stijf
Het Cruys begost hy te smaken
Een coorde brack op zijn lijf
O Schaepekens wilt de liefde vaten
Al moet ghy veel pijnen ontfaen
* En tleuen voor de Broeders laten
Ghelijck uwen Herder heeft ghedaen.

Tweemael ghepijnicht in vier dagen
Met tormenten also groot
En eens met roeden gheslagen
Al totten bloede root
Hy heeftet gheleden met beuen
Al was de pijn stranck
Hy had hem den Heer ouergegeuen
Al soud hy steruen op de banck.

Den twintichsten dach ³⁾ voorspoedich
Quam hy voor de heeren ter vierschaer

1) Deze komma is in den druk uitgevallen; zij staat in al de andere uitgaven.
»De Heeren hadden hun spot met zijne woorden als verblinden, met hem zelven
op de pijnbank als lieden, die dol waren geworden, zeer bloeddorstig, kwaad,
razend» (Verwijs en Verdam, V, bl. 233).

2) Evenals fol. 20 v° »daer hij hem in baren vant»: de bangste ure, maar
tegelijk die der verlossing, was aangebroken.

3) Niet na zijne gevangenneming, maar van de maand.

Tredende seer ootmoedich

† Christus voetstappen volgende naer

1.Pet. 2. c. 21.

Ghestelt zijnde seer liefachtich

Sijt ghi herdoopt, sprac de Schout eenpaer

Vraecht na mijn gelooue warachtich

Na den kinderdoop vraechde hy hem daer.

Op den Steen heb ick beleden

Voor mijn Heer de Marckgraue fris

Vanden kinderdoop oock mede

Dattet wt God niet en is

† Het zijn insettinghe der menschen

Mat. 15. a. 9.

Dat sprack hy met woorden claer

Den Schout om weten was zijn wenschen

Weder vragende int openbaer.

Sijt ghy herdoopt (sonder bedriegen)

Sprac de Schout, segt ia oft neen

Want ick weet, ghy lieden sult niet lieghen

Fol. 20 r°.

Daerom spreekt de waerheyt reen

Op mijn ghelooue, na Schriftuere

Heb ick my laten doopen ient

Als Matthei achtentwintich puere

Mt. 28. b. 19.

En Marci seshien staet bekent.

Mr. 16. b. 15.

Doen hy nv hadde beleden

Ghelooue, Doop, Leer ende daet

So en mocht hy niet spreken met vreden

De heeren sloten eenen raet

Och lieue Borgers onuerslagen ¹⁾

Elf Jaren heb ick hier ghewoont

Niemant can ouer my geclaghén

(Want geen ongelijc en hadde hy getoont.)

Mijn leuen en leere ghemeene

Coemt ouereen al met Gods woort

Dats doch waer, mijn lieue Broeder reene

Sprack een broeder, als daer was gehoord

De Diefleyders zijn opgheresen

Om haer gewin seer ras

Ondersoeckende mits desen

Wie dese Broeder was.

Oft ick my mochte verantwoorden

Al teghens die Papen pleyn

(Int openbaer dat alle menschen hoorden)

1) Ik heb hier zoo lang gewoond zonder beangst of verschrikt te worden.

Act. 25. d. 23.
26. a. 1.

Die by my waren op den Steyn
Ghelijckmen by Paulus sach gheschieden
* Voor Agrippa den Coninck cloeck
Maer het spreken gaetmen ons verbieden
En steect ons al in een hoeck.

Dan. 6. d. 21.

Als hy quam wt der Vierscharen
Als een Lammeken niet vuyl
Den seluen ghinck hy verclaren ¹⁾
† Die Daniel verlost wt den Cuyt
Dits om den naem des Heeren
En niet om quaet, dit wel in prent
Dats waer, sprac een Broeder int vermeerden ²⁾
De liefde die worde daer bekend.

Fol. 20 v°.

Noch waren daer vier broeders beneuen
Omgort metter liefden snoer
Die hebben haer stemmen opgeheuen
En riepen: Strijt vroom O lieue Broer
Joos sprack vrymoedich en blijde
Totten volcke int gemeyn
† Dus moeten al Gods kinderen lijden
Lieve Borgers, dits om de waerheyt reyn.

2.Tim. 3. b. 12.

Dits den wech sprack hy onuerweten ³⁾
Van alle Gods Heyligen Schoon
* Dien gewandelt hebben de Propheten
En veel vrome mannen ydoon ⁴⁾
Dat volck hoordemen elaghen
Ende kermen met bescheyt
Sprekende vry onuerslagen
Als een Lam wort hy geleyt.

Mat. 5. a. 12.
23. e. 33.

Den eenentwintichsten dach aendachtich
Gaende daer hy moest steruen den doot
Sprekende oock met woorden erachtich
Tusschen twee Buels, en veel Tyrannen groot
Men liet hem singhen noch spreken
Sy dorsten al na zijn bloet
Men sachse trecken en steken
Dat Lam in alder ootmoet.

Als hy quam al op der steden ⁵⁾

1) Belijden.

2) Er bijvoegende. Of: nog zooveel te meer, nu hij daarvoor gaat sterven.

3) Onberispelijk, terecht.

4) Het gewone stopwoord: geschikt, bekwaam.

5) De plaats, gerechtsplaats.

Nakende zijn Vaderlant
 Na dat huysken deden sy hem treden
 Daer hy hem in baren vant ¹⁾
 Als hy stont al voor der hutten
 Daer den Brantoffer moeste geschien
 O heylige Vader, sprac de herder der cudden
 Men sach hem ten Hemelwaert sien.

Int huysken ginck hy seer ootmoedich
 Daer hy leuende moest zijn verbrant
 Een coorde met een knoop verwoedich
 Nam de Beuls knecht inde hant
 In zijn mont woude hyse steken
 Om het spreken excellent ²⁾
 Maer door hem is noch ghebleken
 Gods woort seer pertinent.

Hy heeft geroepen schoone
 Met vyeriger herten fijn
 † O Heere Davids Sone
 Sprack hy, ontfermt v mijn
 Joos door Gods gheest ghedreuen
 Bleef volstandich inden noot
 Den Buel sachmen daer beuen
 Beuaen met vreesen groot.

Fol. 21 r°.

Luc. 18. d. 38.

Leuendich aenden staeck noch claerder
 Tvier aenstack ³⁾ met fel tempeest
 Hy riep: * O Hemelsche Vader
 In v handen beueel ick mijnen gheest
 O Heer der Heyrscharen, hy seyde
 Int vier staende in pijnne groot
 † Ghy die my van Moeders lichaem hebt verscheyden ⁴⁾
 Staet v knecht by inden laetsten noot.

Lu. 23. e. 46.

Jerem. 1. a. 5.

Om wiens Name ick nv lijde
 Verhoort de stem ws dienaers claer
 Tvier brande met grooter wijde ⁵⁾
 Noch eens riep hy: O Hemelsche Vaer
 In v handen beueel ick mijn geest crachtich
 Noch int vier, vaet dit verstant ⁶⁾

1) Zie aantekening 2 op fol. 49 v°.

2) N.l. om dat te beletten.

3) Vlam vatten.

4) Die mij van mijne geboorte af hebt onderscheiden, van toen af dit bijzondere lot met mij voorhadt.

5) De vlammen sloegen breed uit.

6) Nog in 't vuur: vat hiervan de bedoeling; d. i.: let wel op wat dat zeggen wil. Ons »nota bene”.

Strijdt vromelijck mijn lieue Broer eendrachtich
Sprac een suster die haer gedrongen vant.

2.Cor. 6. b. 8.

Wat een droefheyt wasser int ghemeene
Sy beclaechden donnoosel bloet
Met suchten en met weene
Men hoorde † ghoet en quaet gherucht met spoet
Op een Peert was de Marcgraef geseten
Bloetgierich, stout, opstinaet
Met zijn Discipulen vermeten
Den Buel riep hy aen, dit wel verstaet.

Fol. 21 vº.
2.Cor.13.b.13.

Nv schaepkens weest doch niet verslagen
Van uwen Herder in alder ootmoet
Dat hy v voor heeft gedragen
Heeft hy beuesticht met zijn bloet
Hy wenscht v tot eender Letse ¹⁾
* Ghenade ende vreed allegaer
Neemt zijn offer voor een spiegel en lesse
Te zijn volherdich inder waerheyt claer.

1.Pet. 1. d. 22.

O Schaepkens wilt vruechde bedrijuen
Vaet doch recht ons Broeders verstant
Hy beclaechde dat hy v niet mocht schrijuen
Ghebroken was zijn rechterhant
Daerom laet ons neerstich wesen
Met Gods woort aenghedaen
In reynder liefden ghepresen
* Der waerheyt altijt onderdaen.

[nº. 10.] ²⁾

¶ Na de wijze: Rosina hoe ist
met v ghestelt.

Van Willem

EEn nieuwe Liet // vaet dit bediet

1) Afscheid; eigenlijk afscheidsmaal.

2) De dichter van dit lied, dat reeds in het *Nieu Liedtenboek* van 1562 voorkomt, was ooggetuige geweest van de executie, al had men deze, zeker om geen opzien te wekken, des morgens in de vroege voltrokken. Zie het slot van het laatste couplet: »ick wasser present».

't Zelfde wordt ook in een enkel ander lied, b. v. fol. 15 vº, vermeld. Zie de Inleiding, bl. 490.

Willem Cleermaker komt in de antwerpsche boeken van de Hooger Vierschaar en de rekeningen van den markgraaf voor als »Wilhem Enckus, cleermaker, geboren van Berck in 't Sticht van Colen, in de Heresie van de Herdoopers noch persisterende, op 5 Oct. 1560 opten Steen metten watere ter justicien gebracht», *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 114, 121.

Tantwerpen geschiet // al inden Jare
 Van tsestich siet // en verwondert v niet
 Een Broeder met vliet
 Met grooter schare
 Van diefleyders hoort // gebracht al voort
 Van de Steenpoort
 Inde Vierschare.

Cleermaker
 opgheoffert
 tAntwerpen
 int iaer. 1560.

Willem hiet hy // och hy was so bly
 Een Cleermaker vry // binnen Stede
 Als hy nv by // de Heeren tfy ¹⁾
 Quam, ende sy
 Hem vraechden mede
 Oft hy was herdoopt // ons dit ontknoopt
 Waer ghy op hoept
 De Schout dede de reden.

Hi sprac tot haer // waerom vraechdy maer
 Na mijnen doop claer // ende niet na mijn leuen
 Op dat elck voorwaer // en ghy allegaer
 Een ordeel daer
 Na mochte gheuen
 † Want ic ben een roof ²⁾ // vraecht na mijn geloof
 Op dat dees werelt doof
 Daernae doe sonder sneuen ³⁾.

Esa. 59. b. 15.

De Schout sonder deer ⁴⁾ // die vraechde seer
 Of hi herdoopt weer // als hi eens had beleden
 Wat is v begeer // ghy begeert niet meer
 Dan een woort, O Heer
 Om my te vertreden
 Hy sprack als een goet knecht // ordeelt doch recht
 En ouerlecht
 Aldus gingen zijn reden.

Fol. 22 r°.

De Schout int gemeen // hert als een steen
 Was niet te vreen // vraecht wederom met lagen
 Willem sprac hoort reen // ghy hebt voorheen
 My geuraecht alleen
 Mach ick oock nv niet vraghen
 De Schout sprack ontbeyt ⁵⁾ // geeft eerst bescheyt

1) Foei: uiting van ergernis reeds nu bij voorbaat over de onbehoorlijke wijze waarop die Heeren hem zouden behandelen.

2) Een slachtoffer van rooverij, van geweld.

3) Dwalen of aarzelen.

4) Deernis.

5) Wacht wat.

Al van v feyt

Als dan sal ickt ghewaghen ¹⁾).

Ick wilde wel // sprack Willem snel

Met goet opstel ²⁾ // dat ghy eens dachte

Mal. 4. a. 1.

* Op den dach seer fel // die branden sel

Ghelijk een Ouen rebel ³⁾

V doch daer voor wilt wachten

Als de godloose snoo // verbranden sal als stroo

Al doet hijt noo ⁴⁾

Dus wilt daer doch op achten.

Willem sprac sonder vaer ⁵⁾ // in Marco clauer

Mt. 28. c. 19.

In zijn sesthiende daer // muecht ghijt lesen

Mr. 16. b. 16.

† Al wie gelooft voorwaer // en wort ghedoopt eenpaer

Die sal hier naer

Salich wesen

Men vraecht, hoort mijn // sprac de Schout seer fijn

Op dat termijn

V niet na desen.

Willem sprac voortaan // als hy had gedaen

De kinder onbequaem // en connen niet geloouen

Noch sprack hy saen // oock onbelaen ⁶⁾

Wilt dit verstaen

Nochtans voor de doouen

Acto. 8. b. 11.

† Op mijn gelooue reyn // verstaet dit pleyn

Ben ick ghedoopt alleyn

Hierom ben ick verschouen ⁷⁾).

Fol. 22 v°.

De Heeren onuroet // al metter spoet

Maecten hem ⁸⁾ op de voet // en gingen binnen vlieden

Met goeden moet // sprack hy seer soet

Mat. 3. a. 8.

Ghy Borghers * doet boet

Luce. 3. b. 8.

De Schout ginct hem verbieden

Willem sprac: Heer Schout // laet my spreken onuerflout

Niet lange (ick hout)

Sal mogen spreken van v lieden ⁹⁾).

1) Misschien: wagen, n.l. u uwe vraag te laten doen. Misschien ook een neven-vorm van »gewegen», overwegen.

2) Voornemen.

3) Vijandelijk, heftig.

4) Noode; hoe onwillig ook.

5) Vrees.

6) Onbezwaard. Dat »saen» is hier louter een stopwoord om het rijm, evenals het volgende »wilt dit verstaen». »Nog sprak hij snel, let wel, voor hen, hoewel zij niet hooren wilden, nogtans: »op mijn geloove enz."».

7) In minachting, word ik gesmaad.

8) Meervoud, ook o.a. fol 38 v°. Hier: »zich». Er staat »hē»; ook in de andere drukken; eerst in die na 1590 »hen».

9) In alle uitgaven: men verwacht hier anders »tot», niet »van», over.

Terstont verstaet // de Heeren quaet
 Met haren raet // quamen wilt hooren
 Willem sprac, vaet // mijn Heeren het doet v baet
 En wijst ¹⁾ niet na tPlaccaet
 Wilt ghy niet zijn verloren
 Denet doch opten dach // die niemant voorby mach
 Als ghy sult roepen ach
 * Oft ghy moet zijn herboren.

Joan. 3. a. 3.

Sy hebben terstont // al gelijk int ront
 Hem met eenen mont // verwesen
 O Heer doet cont // haren quaden vont
 Dat sy worden ghesont
 En de Schriftuer lesen
 Maect dat haer hert // hart als een bert ²⁾
 Doch soeter wert
 Dat bid ick v mits desen.

Smorgens vroeck tijt // op de meret wijt
 Met cleyn iolijt // sy hem brachten
 Aenden staeck sonder strijt // worgen met nijt
 Sonder langer respijt
 Gingen sy hem versmachten
 Och God, O Heer // siet doch eens neer
 Na v † leden teer
 Want sy haer seer verachten.

Eph. 5. c. 30.

Prince ient // mijn liet bekend
 Is nv ten ent // gesongen
 Ick wasser present // en hem ontrent
 Als hy was ghesent
 Voor den ouden ende iongen
 Daer hy beleet // zijn geloof gereet
 Voor dOuerheet
 God moeten louen alle tonghen.

Fol. 23 r°.

¶ Nae de wijse: Met eenen droe-
 uen sanghe.

[n°. 11.] ³⁾

IN bitterheyte der sielen
 Claghe ick dit iammer groot
 Datmen dus siet vernielen

Van een vroom
 Christen, te
 Vueren deer-
 lijce onthooft.

1) »Let wel op, het zal u nut doen; en spreekt geen vonnis naar 't plakkaat'.

2) Plank.

3) Dit gedicht op een onbekende — het Groot Offerboek van 1617 noemt 1553

Die Gods woort belijden bloot
 Veel hebben tHemels broot
 Betaelt met bloede root
 Die Phariseeische Fielen ¹⁾
 Brengense meest ter doot.

Een Broeder goet van natueren
 Heb ick na den gheest ghehad
 Die moeste den doot besueren
 Te Vueren binnen der Stadt
 Gods woort beleedt hy plat
 Daer hy gheuangen sat
 Trijck Gods sal my ghebuieren
 Want hy belooft ons dat.

Hoe sy my trecken en teesen ²⁾
 En quellen met verdriet
 * En wilt daerom niet vreesen
 Die dat lichaem dooden siet
 Mijn siel, also God riet ³⁾
 Daeraen en hebben sy niet
 God sal zijn arme Weesen
 Troosten, wat haer gheschiet.

Sijn vrouwe die hy beminde
 Trooste hy met woorden soet
 Sy was beuaen met kinde
 Hy vreesde voor haer ontspoet ⁴⁾
 En sprack: Mijn vleesch mijn bloet
 En acht niet watmen my doet
 En ghy Gods gheest versinde ⁵⁾
 Het waer met v al goet.

Aen al zijn Broeders te samen

Esa. 51. b. 7.
 Mt. 10. c. 28.

diens sterfjaar — moet oudtijds een der meest geliefde liederen zijn geweest. Het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1556 en in bijna alle verdere verzamelingen voor. 't Is ook niet het minste uit onzen bundel. Volgens Wieder, bl. 108, heeft de dichter verschillende uitdrukkingen overgenomen uit het lied, door den martelaar zelve in de gevangenis gedicht: »Afgoderije en bedrieghen», dat al in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?) stond. Over eene dergelijke opneming van dezelfde coupletten of regels in meer dan één lied zie aantekening 1 op fol. 15 vo. »In bitterheydt der sielen» zong men nog in de 18de eeuw uit Stapel's *Lusthof*, die na 1700 ten minste driemaal herdrukt is.

1) Ons »fielt».

2) Hetzelfde als trekken.

3) Deze raad omvat het geheele verband: »wilt niet vreezen enz.»

4) Meestal: onspoed.

5) Waarschijnlijk is, 'tgeen althans in negatieve zinnen meer voorkomt, »indien» weggelaten en staat »verzinde» om 't rijm voor »verzindet». »Indien gij acht sloegt op, uwen zin zettet op Gods geest, ware alles met u goed.»

Hy lieffelijck oorlof nam
 Hy en wilde hem dwoort niet schamen
 Als hy tSchauot opelam
 Als een onnoosel Lam
 Ootmoedich dat hy quam
 Maer de † Woluen die daer quamen
 Die bleuen al euen gram.

Fol. 23 v°.

Mat. 7. b. 15.

Met seuen wreede slaghen
 Heeft hy de doot ontfaen
 Noch moestmen het hooft afsaghen
 Eer de martely was ghedaen
 Al die dit sagen aen
 Die werden al eenen traen
 Hoe condy Godt verdraghen
 * Die uwen gheest dus wederstaen.

Act. 7. f. 51.

Sijn arme beuruchte vrouwe
 Die maeckte groot misbaer
 Sy sterf van grooten rouwe
 En oock de vrucht met haer
 Dit bitter lijden swaer
 Mochtmen aenschouwen daer
 † O God ghy zijt getrouwe
 † Ghy wreecket wel hier naer.

Heb. 10. c. 23.

† Deu. 32. e.

Ro. 12. c. 19.

* Gen. 3. a. 4.

Och Broeders wtuercoren
 * Dit doet tSerpents fenijn
 Sydy van God gheboren
 † En vreest gheen sulck gepijn
 Al toocht dat Helsche Swijn
 Op ons een toornich schijn ¹⁾
 Het woort Gods moet al voren
 Met bloede besegelt zijn.

Esai. 51. b. 7.

Mat. 10. c. 28.

Al worden wy mispresen
 Veruolcht int aertsche dal
 En moeten een † gaepsel ²⁾ wesen
 Ter werelt groot en smal
 Als * Schaepkens wt den stal
 Verstroyt zijn oueral
 God sal ons wel ghenesen
 Alst hem belieuen sal.

1.Cor. 4. a. 9.

Joan. 10. a. 3.

Broeders diet woort betuyghen

1) Al toont ... tegen ons een toornig gelaat.

2) Schouwspel.

Fol. 24 r°.

Den vrede en tnieuwe ghebot
 En wilt gheen knien buyghen
 Voor Baal den Afgodt ¹⁾
 Al zijn wy des werelts spot
 Gheheeten dwaes en sot
 Wilt troost in Gods woort suygen
 Dat bid ick v int slot.

[n°. 12.] ³⁾

Van JanJansz
 Brant, die te
 Gheervliet
 deerlic ver-
 droncken is,
 int iaer. 1559.
 * Sap. 3. a. 1.
 † Apo. 20. b. 6.

¶ Na de wijse: Mijn God waer sal ic &c. ²⁾.

HOort vrienden, ick schenck v een liet
 Weest hier in niet verslegghen
 Wat daer in Zuytlant ⁴⁾ is geschiet
 Laet ons voortgaen in Gods wegen
 * Want de rechtueerdighe sielen zijn
 Al in de handen Gods, hoort mijn
 † Den tweeden doot is haer geen pijn.
 Het is gebuert, dat menich mensch sach
 Int Jaer van negenenvijftich kenlijck
 Nouember den negenentwintichsten dach
 Dat voor de werelt seer schentlijck
 Jan Jansz Brant worde geuaen
 Sijn vrou was swaer, heeft na gegaen
 Sy hieldense beyde, heb ick verstaen.

De man (scheen) was voorsien van Godt
 Al om dat goede te lijden
 Ghebracht te Geervliet op dat Slot
 Die Heere die help hem strijden
 Doen hy zijn goet verquiste, verdranck ⁵⁾
 Moch hi daer wel woonen, sonder bedwanc
 † Maer in zijn Godtsalige leuen niet lanck.
 Sy brachten hem haer Geleerde by

Esa. 59. b. 15.

2.Tim. 3. b. 12.

1) De waarschuwing tegen afval, die o. a. ook in de brieven van Gielis Matthijsz. meermalen voorkomt, maar die anders in de martelaarsliteratuur spaarzaam wordt gehoord, dus zeker niet bijzonder noodig werd geacht.

2) No. 1, 1563: sal ic henengaen.

3) Wij kennen Brant alleen uit dit lied. 't Werd gedicht, terwijl zijne vrouw nog gevangen zat. Waaruit de *Bibliographie* II, bl. 664, het vermoeden put, dat hij misschien in den Haag is verdrongen, weet ik niet.

4) Het dorp Z., dicht bij Geervliet.

5) Van zulke bekeerden vernemen wij weinig: de woorden hier zeggen toch waarschijnlijk meer dan dat Brant vroeger een wereldsch leven had geleid, d. i. zich niet van de algemeen heerschende zeden had onderscheiden.

Hy is volstandich gebleuen

Dit is den rechten wech, sprack hy

Al tot dat eewige leuen

* Die van so weynich geuonden wort, hoort

Mat. 7. b. 14.

Van minder ghewandelt, was zijn woort

Noch weten dit som ¹⁾ wel rechtevoort,

Dat dit den rechten wech is pleyn

† Te enghe te nau is haer desen

4.Es. 7. a. 7.

Het doet haer vleesch te wee gemeyn

Mat. 7. b. 14.

Hoe hy haer heeft onderwesen

Luc. 13. c. 22.

Hertneckich bleuen sy euen seer

Fol. 24 v°.

En waren verbittert op hem veel meer

Dan eenich Misdader van oneer.

‡ De duysternisse was also groot

Joan. 3. c. 20.

Sy mocht dat licht niet verdragen

Sy souden hem hebben ghedoot

Al inden veerthiensten dage

Om ghelt so gauen sy noch respijt

Door bidden ²⁾, die hem niet wilden zijn quijt

Een maent lach hy met ³⁾ al den tijt.

Bereyt was hy tot steruen rat

So daer wel is beuonden

Al inden sack vrymoedich trat

De Buel heefden toe ghebonden

En worp hem vande hooge Hofbrug

De sack die is gheborsten in stuck

Dat volck verstoorde seer door dien druck.

Dit was seer eysselijck voor haer

Veel menschen waren niet te vreden

De man riep wt dat water claer

Hoe moort ghy my, was zijn reden

De Buel liep om een stock seer stijf

En stiet den man al op zijn lijf

Dat iammerde menich man en wijf.

Dus is gheschiet de Offerhant

Al van dit Schaepken, wilt mercken

Die lieue man Jan Janszoon Brant

* Rust nv van alle zijn wercken

Heb. 4. b. 10.

Hy is gheroepen, tot zijnder baet

† Al tot den heerlijcken Sabbath, dit vaet

Esa. 58. c. 13.

1) Sommigen.

2) »'t Bidden van die hem enz.»

3) Met den geheelen tijt, alles medegerekend.

	Daer Esaias achtenvijftich af staet	
	Sijn vrou, wat iammerlijcker dinck	
	Blijft daer verborgen ¹⁾ gaende	
	Met grooter list men haer aenginck	
	Tot afgaen seer vermaende	
	Geuangen, heeft sy ghebaert haer kint	
	De Heere weet, hoe sy is ghesint	
	Hy can bewaren die hem bemint.	
	Heer, ghy de swacke stercken cont	
	V sy dat Vrouken beuolen	
	† Ghy stort v gheest tot allen stont	
	Op elck die niet en wil dolen	
	Heer, sterct door uwen goeden aert	
	Den swacken, en den vromen bewaert	
	* Dat wy in een Koy ²⁾ werden vergaert.	
	Dees mans exempel is voor v	
	Prijst Godt doch in dien dinghen	
	* Met Psalmen en Lofsangen nv	
	In uwer herten wilt singhen	
	† Te bidden is meer van noode wel	
	Veel singens mach maken ydel spel	
	Want ons natuer is so rebel.	
	Nv Broeders ende Sisters al	
	Ick groet v hier mee te samen	
	Laet ons vroom strijen int aertsche dal	
	Gods kinderen moeten met namen	
	Sijn tot haers Vaders wille bereyt	
	Wie Christum belijdt in vromicheyt	
	† Sal werden met witte zijde gecleyt.	
	¶ Na de wijse: Ick roep v o He-	
	melsche Vader aen.	
	[^{nº. 13.}] ³⁾	

Van een ion-
ge maecht ge-

1) Vreemd, daar zij mede gevangen zat, fol. 24 ro, toen — zie eenige regels verder — dit lied is gedicht.

2) In den éenen schaapsstal van den éenen goeden herder.

3) Dit lied, waarin Janneken in den eersten persoon spreekt, zou wel slechts op haar naam gesteld kunnen zijn; maar nu hare executie daarin niet wordt beschreven, is het waarschijnlijk van haar eigen hand. Vreemd, dat zij met geen woord melding maakt van hare lotgenooten. Toch is Janneken Eghels, van Haerlebeke bij Kortrijk, 3 April 1560 te gelijk met Lenaert Plovier (zie aantekening

Een metten Vadere ghemeyn
 Met dat wtuercoren greyn ¹⁾
 Ghelooft aen hem alleyn
 Als nv ter hueren.

naemt Janne-
 ken, die tAnt-
 werpen opten
 Steen ver-
 droncken is.

Een Dochter ionck van Jaren hoort
 Heeft haer gheloof beleden
 Als sy quam voor die heeren voort
 Wt liefden onghestoort
 Niet gesien op smenschen woort
 Maer totter doot ghestreden.

De Marckgraef biddende Janneken soet
 Heeft aldus aengheheuen
 Wilt afstaen al metter spoet
 Ick sal v wesen goet
 Na mijnen wille doet
 Tleuen sal ick v gheuen.

Fol. 25 v°.

V leuen dat en begeer ick niet
 Dat ghy my nv wilt gheuen
 V beloften die zijn als een riet
 Om te brenghen int verdriet
 Al die op menschen siet
 Sullen in boosheyt leuen.

Doen seyde my ²⁾ een Preecker blent
 Balten is zijnen name
 Dat God was int Sacrament
 Dat en heb ick niet bekend ³⁾
 Het is God geschent
 In uwen lichame.

Maer ick seyde hem: Leest wijsselijck
 Het Vader ons geheeten
 Hy las dat hy is in Hemelrijck
 Wie sal wesen zijns gelijck
 Die ons niet en beswijck ⁴⁾

1 op fol. 209 r° van het *Offer des Heeren*) veroordeeld en met dezen op den Steen verdronken (*Antwerpsch Archievenblad* IX, bl. 7, 12); en »Janneken van Houte, jonkmeysen, geboren van Antwerpen, 5 Juli 1557 met Claerken Boucket, huysvrouwe van Martin Le Josne, en Margriete Venneau, huysvrouwe van Jeronimus vander Capellen,” veroordeeld en evenals deze »al levende in eenen sack verdronken geweest” (t. a. p. VIII, bl. 434, 438). Wie van deze beiden in het *Lietboeckken* is bedoeld, laat zich niet meer uitmaken.

1) Graan, in den zin van: de kern, het uitgelezene, de keur.

2) Dit lied kan dus van Janneken zelve, maar ook haar in den mond gelegd zijn.

3) N.l. »sprak Janneken”.

4) Transitief: in den steek laten.

Mat. 6. a. 9.
Collo. 3. a. 1.
Heb. 10. b. 12.

Al wilt ghy ons verpletten.

Sijt ghy niet een luegenaer

Als nv ten tijden

Want ghy leset doch nv claer

† Dat hy is by zijnen Vaer

Aldaer hy is eenpaer

Hoe wilt ghy hem benijden ¹⁾.

De Schout vraechde met woorden ras

In de Vierschare

Oft ick niet herdoopt en was

Dat sprack hy op dat pas

Met woorden euen ras

Spreeet vry int openbare.

Vraecht na mijn gelooue vry

Dat sal ick v belijden

Ofte schaemdes v nv ghy

So willet seggen my

So mach ick, waer dat sy

Aen den Heer verblijden ²⁾.

† Eenem doop beken ick recht

Na den gelooue

Die niet en roert van kinderen slecht

Maer die van beteringe secht

Dit nv wel ouerlecht

Hoe zijt ghy aldus dooue.

Wy hebben genoeg daer toe gedaen

Om v te winnen

Hadt ghy v willen laten beraen

En dan oock afgestaen

So haddet wel geгаen

Na onse sinnen.

Mijn vleys dat hebt ghy nv bemint

Maer niet mijn siele

Ghy hadtse so geerne verslint

Maer de Heere heeft versint ³⁾

Dat sy wesen sal zijn kint

Al wilt ghyse vernielen.

Al zijt ghy nv seer excellent

Heer Schout van name

+ Mat. 28. c. 19.
Mar. 16. b. 15.
Acto. 8. b. 11.
Ephe. 4. a. 5.
Fol. 26 r°.

1) Bestrijden.

2) Intransitief: blijde zijn. »Schaemdes" is »schaamt daarvan, deswege."

3) Heeft acht op haar geslagen, harer gedacht. Of: heeft bedacht, goedgevonden.

Ghy sullet beclagen in het ent
 Dat ghy niet en waert bekent
 Voor een schaepherder ient
 Int oordeel bequame.

Ghy Heeren † wilt v bekeeren al
 So moecht ghy leuen
 Wilt ghy wesen van Gods getal
 Staet af vant oordeel smal
 Hier in dit aertsche dal
 God salt v † al vergeuen.

Esa. 55. b. 7.
 Eze. 18. c. 30.

Hoe dat sy my meer quelden fel
 Hoe ick my meer verblijde
 * Wacht v van de valsche propheten wel
 Die met listen comen snel
 Hoedt v van haren rel ¹⁾
 Stelt v wel ten strijde.

Mat. 7. b. 15.

Benijt ²⁾ was ick van Cairns ³⁾ saet
 Wilt dit aenhooren
 Om dat ick volge des Heeren raet
 Willen sy met listen quaet
 My verdrencken opstinaet
 In den tobbe versmooren.
 † Ick beueel v (o Heere) mijnen geest
 Die ick heb ontfangen
 Brengt hem in v eewich Foreest
 Daer werd ick onbeureest
 Al voor dat felle Beest
 Daer na is mijn verlangen.

Fol. 26 v°.
 Luc. 23. e. 46.
 Acto. 7. g. 59

Antechrist met zijn goden gelijk
 End oock zijn ondersaten
 Die met comenschap worden rijk
 Dat en is niet prijselijk
 Om een weynich tijtelijk
 Den Heere te verlaten.
 V moetmen louen, o Goddelijke Heer
 Van v weldaden
 Die ghy geeft oueruloedich seer
 † Al die nemen een keer
 En doen al na v Leer

Mat. 18. a. 3.

---

1) IJdele taal, spotternij.   2) Vijandig aangezien.
 3) Zoo alle uitgaven; eerst n°. 11, 1599: Cairns.
 4) Aan allen, die in hun leven een keer nemen, zich bekeeren.

Sult ghy versaden.

Oorlof aen broeders en susters ghemeen

Wilt v bereyden

Fondeert v op Christum den * Steen

Daer en is oock anders geen

† Die metten Vader is een

Die wil v al gheleyden.

Psa. 118.e.22.

Mat. 21.e. 42.

1.Pet. 2. a. 7.

†Joan.10.d.30.

[nº. 14.] ¹⁾

¶ Na de wijze: Het sweert is
wt der scheyden.

Van xij vrienden
geuangen
door verrade-
rije te Gent,
Anno. 1559.
Ende zijn daer
na al gedoot.
Soeckt hare
namen inde
belijdinge van
Hans de vette.
Fol. 196.

Fol. 27 rº.

ICK moet een liet beginnen
Dat sal ick gaen heffen aen
Tis geschiet te Gent binnen
Datter was twelue verraen
Thien isser eerst vroom door gegaen ²⁾
Al door des Heeren crachten
Maer twee waren met kint beuaen
Daerom moesten sy wachten.

Vier zijn eerst door gestreden
Daer na noch ses, sonder schult
Gods woort sy clær beleden
De Schrift wert daer aen veruult
Also ghy hier noch hooren sult.
Al die dit singt oft lesen
Dus vreest den Heer en hebt gedult
Want dit moet aldus wesen.

Doen sy van tCasteel quamen
Alle ses, hoort dit verslaen ³⁾
De Heeren sonder schamen
Vraechden haer, wilt ghy afstaen
Sy seyden, neen, vry onbelaen

1) Zie over deze twaalf personen hunne vermelding in het gentsche sententieboek, *Bibliographie*, I, p. LXXX en LXXXI; en aantekening 1 op fol. 196 vº van het *Offer des Heeren*. Behalve het lied uit het *Lietboeckken* (ook reeds in het *Nieu Liedeneboek* van 1562) komt een ander lied op hen: »Een eeuwigh vruucht die niet en vergaet Verwachten sy na desen'', in de *Veelderhande Liedekens* van 1569 voor: niet te verwarren met nº. 22 uit dezen bundel, dat met denzelfden versregel begint. Dit deelt nog eene enkele bijzonderheid mede, o. a. dat zij samen aan tafel zaten, toen een bagijn hen aangaf bij den procureur-generaal, die hen daarop nog dien avond gevangen nam; ook noemt het de namen der vier, die eerst, en van de zes, die daarna gedood werden, in overeenstemming met de opgaf van het sententieboek.

2) Door den marteldood naar de zaligheid.   3) Verslag doen, verhalen.

Tot een antwoord de Heeren
Maer ist dat wy hebben misdaen
Wilt v daer na reguleeren.

Terstont ginckmense setten
Op waghens, twee Monicken ¹⁾ daer by
Die haer veel spreekens letten
Met luegens, oock riepen sy
Maer hadden dese Schaepkens vry
Onbelet mogen spreeken
Der Monicken luegens, hoort toch my
Hadden veel bet gebleecken.

De ses niet te min spraecken
Van vruechde die in haer was
Als sy reen na de staecken
Op de twee wagens seer ras
Sy meenden daer * troockende vlas
Dwelck Christus dede branden
Wt te blusschen al op dat pas
Maer tvolek spract haer groote schanden.

Mat. 12. b. 20.

Een woort oft twee met nooden ²⁾
Spraken sy int openbaer
† Vreest niet diet lichaem dooden
Gheen macht hebben sy hier naer
* Wie na tvleysch leeft (dit staet seer claer)
Seyden sy, die moet steruen
O mensch † bekeert v toch eenpaer
Oft Gods rijk moet ghy deruen.

Mat. 10. c. 28.

Rom. 8. b. 13.

Math. 3. a. 2.
4. b. 17.

Een huysken was van houte
En stroo, op de merct ghestelt
Was dit oock niet seer stoute
Daer stietmens in met gewelt
Sy spraken weynich ongequelt
Men leefder mee als honden
Groote luegens hebben vertelt
Die Moncken met haer monden.

Fol. 27 v°.

Doen sy int huysken waren
Gemaect van hout ende stroo
Men hoorde haer gebaren ³⁾
Van vruechden, dat is also
Maer de Moncken waren seer snoo
Sy spraken, sonder reden

1) No. 1, 1563: Muncken.

2) Met moeite, bezwaarlijk.

3) Hunne drukke, levendige uitingen van vreugde.

En seyden dat dit was van noo
Datmense dus wech deden.

Sy connent niet beuinden
Te weten, al in Gods woort
Datmense mach verslinden
Alle die haer niet en hoort
Maer na tplaceaet so gaen sy voort
Sy zijnt nochtans niet machtich
Wt te roeyen met brant oft moort
Gods woort is haer te crachtich.

Maer waert niet vanden Heere
So hadden zijt haest gedaen
Want alle vreemde leere
En mogen niet blijuen staen
Aenmercet Gamaliels vermaen
Actum vijf sult ghijt vinden
‡ Dat van God is, sal niet vergaen
Weest doch niet meer als blinden.

Acto. 5. e. 49.

Ghy Heeren laet v raden
En doet eens * oprechte boet
Oft tsal v siel veel schaden
Ist dat ghy dit niet en doet
En stort niet meer onnosel bloet
Tsoude v geeyscht werden ¹⁾
Ick waerschou v wt liefden soet
En wilt doch niet volherden.

Mat. 3. a 8.

Die nv geestelijck hieten
Dees doen Gods volck meest verdriet
Haer fenijn sy wt schieten
Op Gods woort achten sy niet
Maer wat Coninck oft Paus gebiet
Dat wort van haer ghepresen
Heer ons met uwen Gheest begiet
Dat wy voor haer niet vresen.

Fol. 28 rº.

O menschen neemt dit ware
Want tis v betuycht seer bloot ²⁾
Met goet, bloet, openbare
Om Gods woort zijn sy gedoot
De Heer stont haer by inder noot
Dat sy volstandich bleuen
Sy aten van tleuende broot

1) Zoo, zonder »van», in alle uitgaven.

2) Onbedekt; hier: onbewimpeld, duidelijk.

Daerom sullen sy leuen.

En die ander twee vrouwen
Die geweest waren swaer
Werden thooft afgehouwen
Maer niet int openbaer
Op sGraefs Casteel daer deedment haer
Al volstandich sy bleven
Het eewich leuen al hier naer
Sal haer werden gegeuen.

Vrienden laet ons God dancken
Van alle zijn groote duecht
Dat hy de rechte † rancken
Altijt so seer verhuecht
Vrienden doet so veel als ghy moecht
Om God den Heer te prijsen
Hebt altijt in zijn woorden vruecht
Dat doet de siel verrijzen.

Joan. 15. a. 5.

Die desen wech wil treden
Die maeck hem daer toe bereyt
Al na de stadt vol vreden
† Maer den wech en is niet breyt
Also ons Christus selue seyt
Datter weynich op wandelt
Maer veel op die ter hellen leyt
Elek sie toe wat hy handelt.

4.Es. 7. a. 7.

Mat. 7. b. 13.

*Rom. 13. b. 12.

Eph. 5. b. 14.

Fol. 28 v°.

* Staet op al vanden slapen
Ick bidt v, o menschen al
Des Heeren dach sal naken
Voecht v by dat † cleyn getal
Die gereeckent zijn in dit dal
Voor sotten ende dwasen
Weet dat dees salich wesen sal
† Al seytmen dat sy rasen.

Luc. 12. d. 31.

Sap. 5. a. 4.

Die dit Liedeken dichte
Zijn gemoet dwanck hem daer toe
Om zijn naesten te stichten
Op dat sy niet werden moe
Vrienden neemt dit toch nv int goe
Dat is aen v mijn beden
Bidt voor my, so ick voor v doe
* Want wy zijn tsamen leden.

1.Cor. 12. b. 12.

[n°. 15.] ¹⁾

¶ Na de wijse: Och Heere ghy staet
altijt in mijnen sinne.

Van twee vro-
me Christenen
genaemt Go-
ris ende Joa-
chim tot Ant-
werpen ver-
brant Anno.
1560.

† 2. Ti. 3. b. 12.

Psa. 44. c. 23.

Rom. 8. e. 36.

Mat. 28. c. 19.

Mar. 16. b. 15.

Fol. 29ro.

Eph. 4. a. 5.

Luc. 23. d. 33.

Acto. 7. g. 60.

O Heere Godt ewich Vader verheuen
Tot v clage ick al mijnen noot
† Al die hier godsalich willen leuen
Die worden veruolcht met versmaetheydt groot.

Alsmen schreef duysent en vijf hondert
Ende daer toe noch ttestich Jaer
Doen was tgemeyn vole seer verwondert
Van twee Christen, gebracht in de vierschaer.

Sy werden gestelt al voor de Heeren
† Als slachschaepekens opt selue pas
De Schout socht Goris te verneeren
Hy vraechde hem, of hy herdoopet was.

Ick ben gedoopt na Christus leere
Als hy geboot zijn Apostolen fijn
* Gaende predict alle volck na en veere
Den geloouigen gedoopt sal salich zijn.

Inden Name des Vaders crachtich
Des Soons ende des heyligen Geest
Moetet geschien, so scrift tuycht warachtich
Sy moeten zijn geleert en geloouen eest ²⁾.

De Schout die was hooge geseten
Hy vraechde Joachim hier na seer ras
Ende begeerde van hem te weten
Oft hy oock al mede gedoopt was.

Ick houde aen † eenen Doop bequame ³⁾
Aen eenen Heere, aen eenen God
De Heeren gingen hen versamen
Des Keyzers mandament was haer gebodt.

Joachim die sprack vry sonder sneuen
Wy bedancken v mijn Heeren goet
† God die willet v lieden vergeuen
Vwe blintheyt des herten onuroet.

Als sy wt de vierschare quamen

1) Volgens het boek van de Hooger Vierschaer en de rekeningen van den markgraaf zijn Ghooris (Gregorius) Leerse, geboren van Lier, en Joachim Ooms, alias Janssens, geboren van Curingen, Anabaptisten, 9 November 1560 op den Steen verdronken; niet, zooals het randschrift van het lied zegt, verbrand. Dit lied komt reeds in het *Nieu Liedboek* van 1562 voor.

2) Voor »eerst". Evenals fol. 17ro: zie aantekening 4 aldaar.

3) Aangenaam; hier: dierbaar.

So spraken sy sonder verdriet

(Geensins soeckende hooge namen)

* Wy schamen ons des Euangeliums niet.

Rom. 1. b. 16.

Men hoorde daer de stemmen clincken

Also sy gingen lanx de straet

Een Liedeken (wilt dit gedincken)

Songen sy als dit veersken ¹⁾ hier na staet

Och Heere ghy staet altijt in mijnen sinne

† Mijן siele verlanget om by v te zijn

Psa. 84. a. 3.

Mijñ hert is ontbroken ²⁾ door v minne

143. b. 8.

† Och wanneer sal ic comen voor v aenschijn.

† Psa. 42. a. 3.

* En wiltse niet vreesen, sprack Joachim crachtich

* Mat. 10. c. 28.

Al die dat lichaem dooden snel

Luc. 12. a. 4.

Hier na sullen wy verblijden machtich

Adieu mijñ lieue broeders, sprac Goris wel.

Men sachse daer henen gangen

Als Ruesen int geloof ydoon

Den † engen wech met groot verlangen

4. Es. 7. a. 7.

Al na dat nieuwe Jerusalem schoon.

Mat. 7. b. 14.

Als sy nv quamen op de stede

Daer den Brantoffer moeste geschien

† Sy gauen daer den cus des vrede

2. Cor. 13. b. 12.

Malcanderen al na Paulus bedien.

1. Pet. 5. b. 14.

Als sy aen den staeck waren gebonden

Daer sy doen soudē haer offerande fijn

Joachim die hoordemen vermonden

* O Vader willet mijns genadich zijn.

Fol. 29 v°.

Ick danck v Vader bequame ³⁾

Psal. 51. a. 3.

Dat ghy my † weerdich hebt gemaect

56. a. 2.

Te lijden om uwen grooten Name

† Act. 5. e. 42.

Staet my nv by, ende ons genaect.

Goris die sprack met goede seden

Heere ghy weet hoe ick v heb gesocht

Hierom moet ick nv steruen ter stede

Dat ic om mijne salicheyt heb gewrocht.

Ghy borgers en wilt doch niet vreesen

Al steruen wy om de waerheyt bloot ⁴⁾

† Christus is ons voorgaen in desen

1. Pe. 2. c. 21.

Want hy is * onsen Hertoge minioot ⁵⁾.

* Heb. 12. a. 2.

1) Van den martelaar Joost Joosten : in alle drukken der *Veeld. Lied.*, 1559—1752.

2) Losgebroken ; mijn hart stort zich uit.

3) Dierbaar.

4) Louter, zuiver ; eigenlijk : onbedekt.

5) Bevallig lief ; beminnelijk, ook van hen, tot wie men opziet, eerwaardig.

4.Es. 2. f. 43.

1.Pet. 5. a. 4.

Dit veersken
singt op zijn
wijse.

Luc. 23. e. 46.

Joan. 1. b. 13.

1.Joan. 5. c. 18.

Apo. 6. b. 9.

* Apo. 6. b. 11.

† Mt. 13. e. 43.

† Mt. 26. c. 18.

* Apo. 2. c. 17.

† Esa. 64. c. 17.

Fol. 30ro.

Als sy aen de staecken stonden
Verbeydende lijdtzaamelyk de † croon
Sy hebben ontloocken hare monden
En songen dit oorlof liedeken schoon.

Orlof aen broeders en susters gemeen

Wy moeten nv scheyden

Tot dat wy comen by Christum alleen

Ons Hoofman en anders geen

Wilt v daer toe bereen

Daer wil ick v verbeyden.

Dese heyligen goet van fame

Riepen dicwils in nooden meest

* O hemelsche Vader eersame

In v handen beueel ick mijnen gheest.

O ghy heyligen † wt Godt geboren

Ontfangt dit voor een blijde maer

Hier hebben sy haer leuen verlooren

Maer nv † leggen sy onder den Altaer.

* Int witte cleet sullen sy blincken

† Gelijck de Son in des Vaders throon

† Nieuwen wijn die sal God haer schincken

Ende hemels broot tot haren loon.

† Noyt oore en conste gehooren

Noch geen ooge en heuet gesien

Hoe dat Christus zijn wtuercooren

In zijnder Bruylofte sal verblien.

Och broeders en laet ons doch niet vresen

Al worden wy ter werelt gedoot

Wy sullen verblijden int hemelsche wesen

Al met dat lief getal der heyligen groot.

O Heere maecket my doch weerdich

En wilt my stercken door uwe cracht

Dat ic mach lijden om uwen naem volheerdich

Ende also betuygen v groote macht.

Oorlof broeders, dat ick dit wtrichte ¹⁾

Dat is gedaen wt liefden soet

Oft icker yemant mede mocht stichten

Het is gedicht van twee heyligen ²⁾ goet.

1) Doen, tot stand brengen, vervaardigen, n.l. dit lied.

2) Vromen, leden van Christus' heilige gemeente.

¶ Nae de wijse: Adieu reyn
bloemken ¹⁾.

[n°. 16.] ²⁾

AEnhoort Godt hemelsche Vader
Ons clagen in deser tijt
Och Heere weest ons bewaerder
O Godt Vader ghebenedijt
Den Satan is beuangen met nijt
Om onse sielen te verderuen
En om v leden te doen steruen
Dat bewijst hy met grooter spijt ³⁾.

Van lxxij.
Christenen
binnen Ant-
werpen ghe-
doot, tusschen
tiaer lv. ende
lx.

Och Heere God almachtich
Ick clage v mijnen noot
Datter om die waerheyt crachtich
So vele steruen die doot
En lijden hier so menighen stoot
Met onthoofden, verdrencken, verbranden
Comen sy hier tot schanden
Ist niet een iammer groot.

Waer ghy
aldus een *
siet, daer be-
ginnen telc-
ken nieuwe
offerhanden.

Dit heeftmen wel connen aenschouwen
Tantwerpen in corten termijn
Hoe veel datmer ⁴⁾ sach benouwen
Die voor de waerheyt gestoruen zijn
So seggen wij, o Heere fijn
Geeft v knechten moet ten desen
Als sy so veruolget wesen
Dat sy aenschouwen v aenschijn.

Joncker Jan van Jmmereelen
Is gecomen binnen der stadt
Marcgraef geworden, hoe soud ict helen
Int Jaer duysent vijf hondert plat
En vijfenvijftich, verstaet wel dat
Heeft hy beginnen te ontleden ⁵⁾
Die sochten te leuen in vreden

Fol. 30 v°.

Anno 1555.

1) N°. 1, 1563: »Bloemken rosiere».

2) De opgaaf in dit lied komt overeen met de lijst der geëxecuteerden, uit antwerpsche archiefstukken opgemaakt door Génard: *Antwerpsch Archievenblad*, XIV, bl. 20 vgg. Daar worden de meesten naar hunne geboorteplaats genoemd, in deze verzen naar hun beroep. In onderscheiding van verscheidene andere liederen is dit louter een klaagdicht; het is nog in 1560 vervaardigd: zie het voorlaatste couplet. Ook in het *Nieu Liedeneboek*, 1562.

3) Kwaad, onrecht.

4) Men er.

5) Niet eigenlijk dooden, maar iemand van een zijner leden berooven, vermin-
ken. Hier om 't rijm.

- En wandelen den rechten pat.
 Ten eersten oock al voren
- * . 1. Peter met den cruepelen voet
 . 2. Jan droochscheerder wilt hooren
 . 3. Hans borduerwercker, zijt dit vroet
 . 4. Frans sweertveger metter spoet
 Dese zijn vrymoedich gebleuen
 Op de Merct verlieten haer leuen
 En verwachten den Bruydegom soet.
- * . 5. Tanneken vander Leyen
 Een ionge dochter van Gent
 Die en sal niet meer schreyen
 Inde Schelde haer leuen geent
- * . 6. Bartholomeus potbacker bekent
 * . 7. Daer na Rommeken ¹⁾ gepresen
 God haddese wtgelesen
 Sy storuē op de Merct present.
- Anno. 1556. Int Jaer van sesenvijftich
 Sijnder twee gegaen in vre
 Seer wijs en oock voorsichtich
- * . 8. Abraham die seer wel dee
 * . 9. Ende Jan de Cudse ²⁾ oock mee
 Op die Merct haer leuen gelaten
 Saechtmoedich, willet vaten
 Tantwerpen binnen der Stee.
- Anno. 1557. Int Jaer seuenenvijftich
 * . 10. Marten saeyweuer ras
 . 11. Joris doudeleercoper niet listich
 . 12. Willem droochscheerder op dat pas
 . 13. Peter die backer oock daer was
 . 14. Victoor en ginck niet bezijden
 Op de Merct moestense lijden
- Fol. 31 *ro*. Int vleys broos als glas.
 * . 15. Na huys was Jeronimus verlangen
 . 16. Met Lauwereys van Gelder aensiet
 . 17. Peter die muelenaer was mee geungen
 . 18. Jacob van Iperen, vaet dit bediet
 . 19. Marten die Wael vergaten sy niet
 Omdat sy op God betrouden
 Syn sy den hals afgehouden

1) Rombout Smit.

2) Van Cutsegem of Cussegem.

Dit is op den Steen geschiet.	
Margriet Jeroons huysurouwe	*. 20.
En Janneken op Dexterlaer	. 21.
Claerken was oock getrouwe	. 22.
Op den Steen verdroncken, niet openbaer	
Int Schelt geworpen daer naer	
Daer heeftmense sien drijuen	
Opt water, met schoone witte lijuen	
Dat bleeck wel also clær.	
Int iaer achtenvijftich wilt mercken	Anno. 1558.
Jacob die Metser metten breydel an ¹⁾	*. 23.
Vrymoedich als den stercken	
Op de Merct voor menich man	
Lowijs die Weuer quammer niet van	*. 24.
Op den steen onthooft sonder sneuen ²⁾	
Janneken isser oock gebleuen	. 25.
En Nohele ³⁾ in den tobbe dan.	*. 26.
Frans Tibau wilden sy niet verschonen	*. 27.
Op den steen onthooft sonder geschal	
Cleynen Dirck, Godt salt hem loonen	*. 28.
Op den Steen onthooft verstage ⁴⁾ al	
Henrick leeruercooper sonder afual	*. 29.
Anthonis wilde hem verneeren	. 30.
Dirck die schilder moest mee passeeren	. 31.
Om te knielen voor den Buel seer mal.	
Hans de duytsch ⁵⁾ wilde lieuer verkiesen	*. 32.
Op den Steen te storten zijn bloet	
Dan Godes rijck te verliesen	
Dat bewees hy met cloecken moet	
Voor tquaet sal hy hebben dat goet	
Sy dooden hem met geweld	
En smeten zijn lichaem int Schelde	

---

1) Met iets in den mond gestopt om hem het spreken te beletten. Later heeft Alva daarvoor het tongschroefje in zwang gebracht.

2) Aarzelen.

3) Noëlle Mazille, vrouw van Antonis Rocke. Deze laatste is insgelijks 11 Juni des nachts op den Steen geëxecuteerd »overmidts zijn quaet geuoelen ende dat hij hem hadde laten herdoopen"; zijn naam is echter in dit lied weggelaten om de omstandigheid (Dr. Wieder, bl. 105, heeft dit terecht opgemerkt), dat »hij openbaerlijck peniteert ende tot het herdoopsel bij simpelheyt onnoselijck gebrocht is": *Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 444. Ook Gillis van Aken († 10 Juli 1557) is wegens zijne herroeping niet in het lied opgenomen.

4) Verstagen, verlengd uit »verstaan".

5) Hans Phleynshorn uit Neurenberg.

- Fol. 31 vº.* Als sotte menschen onuroet.
 *. 33. Hans de smit wilde niet swichten
 . 34. Noch Sander oock aldaer
 *. 35. Hans van Borculo doort verlichten ¹⁾
 . 36. En Peter in de vette waer
 . 37. Geert perssement wercker eerbaer
 . 38. Arent al sonder verdrieten
 Sy ghinghen haer bloet vergieten
 Op de Meret voor de gheheele schaer.
 *. 39. Grietken en wilde niet versaken
 . 40. Tanneken en spaerde niet haer lijf
 . 41. Noch oock Stijnken van Aken
 . 42. Met Lijnken Henricks Jonewijf
 Bleuen by der waerheyt stijf
 Dese ginghen sy verdrencken
 Op den Steen, willet ghedencken
 Crom gebonden, ist niet een vuyl bedrijf?
Anno. 1559. Int Jaer negenenvijftich laetstleden
 *. 43. Fransken de vroeyvrouwe aenhoort
 . 44. Naenken leerverkoopster met goede seden
 . 45. Pluenken vander Goes ooc ruste oorboort ²⁾
 Die storuen inden tobbe ongestoort
 *. 46. Gielis van Gent heuet sweert ontfangen
 . 47. Met Adriaen aenden staeck ghehangen
 Storuen op den Steen met goet accoord ³⁾
 *. 48. Mariken Frans met goet betrouwen
 . 49. En Neelken een dochter snel
 Sy wilden Gods rijke behouwen
 . 50. Betken beweest oock also wel
 *. 51. Mayken Cadts en sochte niet el ⁴⁾
 . 52. Magdaleenken wt God geboren
 . 53. En Aechtken van Sirckzee vercoren
 Sy en waren niet rebel.
 *. 54. Het oude Mayken vol goede zeden
 Is † dubbelder eeren weert
 1. Tim. Grietken Bonaentuers heeft gheleden
 5. c. 17. . 55. Met Mayken de Corte doort sweert
 . 56. De † Croone hebben sy begheert
 4. Esd. 2. De † Croone hebben sy begheert
 f. 43. Hoe cant de Maregraef verweruen

1) N.l. van Gods geest; door de verlichting met Gods geest.

2) Ook rust geniet; orboren is profijt van iets trekken.

3) Eenstemmigheid, samenstemming.

4) Anders.

Vroukens doort sweert te doen steruen	<i>Fol. 32 r°.</i>
So iammerlijck, dat elcken deert.	
Andries Langedul sonder beyen	* . 57.
Mattheus potbacker met hem	. 58.
En Lauken vander Leyen	. 59.
Waren als een Lammeken tem ¹⁾	
* En hoorden na des Heeren stem	Joan. 10.
Bleuen inder waerheyt onuerdoruën	c. 27.
Daerom zijn sy doort sweert gestoruen	
Om te comen int nieu Jerusalem.	
Int Jaer tsestich, vaet dese reden	Anno. 1560.
Anthonis Claessen, dit verstaet	* . 60.
Joris heeft † den engen padt ghetreden	. 61. Math.
Thielman beweest oock metter daet	. 62. 7. b. 14.
Hans de backer was niet desperaet	. 63.
Daerom zijn sy inden Tobbe verdroncken	
† Nieuwen wijn sal haer werden geschoncken	Math.
By onsen Vader delicaet.	16. c. 28.
Gommer metser een vroom broeder	* . 64.
Peter van Spaengien ²⁾ moester by staen	. 65.
Jacob goutsmit zijnder sielen behoeder	. 66.
Inden tobbe moesten sy saen	
Doof Betken en wilde niet afghaen	* . 67.
En Betken van Gent sonder trueren	. 68.
Noch Lijsken smits tot geender vren	. 69.
Inden Tobbe moesten sy haer baen.	
Ten laetsten verstaet ons dichten	
Een broeder Lenaert Plouier	* . 70.
Janneken en wilde niet swichten	. 71.
Altijt int wesen goedertier	
Mayken van Aken heeft geleden hier	. 72.
Sy sullen ontfangen de * Croone	4. Es. 2. f. 43.
Int eewich leuen seer schoone	Jaco. 1. b. 12.
Sy zijn beproeft † alst gout int vyer.	+ Psal. 66. a.
Dese hebben alle gheleden	Zach. 13. b. 9.
Al voor de waerheyt reyn	Sap. 3. a. 5.
Tantwerpen al binnen der Stede	1. Pe. 1. b. 7.

1) Hetzelfde als tam; lijdzaam.

2) »Pedro de Soza, Spaegnlaert, die metten voirs. Jaques (Jacques Schot, goudsmid, en met Gommare de Clercq, metselaar), omme dat hij herdoopt was, opten Steen verdroncken is geworden»: *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 11. Hij liet geene goederen na. Spaansche kooplieden en uitgewekenen waren er vele te Antwerpen: men denke aan Enzinas, eenige jaren vroeger.

Fol. 32 v°.

En betrouden op Christum haer greyn
 Wy bidden v broeders gemeyn
 Wilt Godes woort doorgronden
 Schout alle loose vonden
 En fondeert v op Christum alleyn.

Jan de Tasmaker sit noch geuangen ¹⁾
 Als wy dit stelden, nemet in danck
 Nae Godts rijke was zijn verlangen
 Hy was int vleys so cranck
 En hy was meer dan eens ter banck
 Maer om zijn broeders niet te beswaren
 En wilde hem seluen niet sparen
 Vyerighe liefde hem daer toe dwanck.

Och houdet ons ten goeden
 Dat wy hier hebben ghedicht
 Wilt v tot duechden spoeden ²⁾
 En wandelt altijt int licht
 Met een open claer ghesicht
 Het is gheschiet wt liefden reyne
 Oorlof broeders en susters gemeyne
 Siet dat ghy uwen naesten sticht.

[n°. 17.] ⁴⁾

¶ Nae de wijse ³⁾: O Rat van
 auontueren.

Van vier vrome
 Christenen

ALsmen schreef duyst vijfhondert
 En daer toe noch vijftich Jaer

1) 't Bewijs, dat dit lied nog in 1560 is vervaardigd. Immers de drie, die het laatst zijn genoemd, Lenaert Plovier, Janneken Eeghels en Maeyken de Hont werden 4 April 1560 terechtgesteld; en de doopsgezinde martelaars, die dan volgen, Jan Cleeren 9 Aug., Willem Cleermaker 4 Oct., enz. kent de dichter nog niet. Is Jan de Tasmaker misschien Jan Cleeren, die in de rekeningen van den markgraaf »de hertekensmaeckere» wordt genoemd?

2) Evenals fol. 40 v° en vgg.: zie Inleiding, bl. 496.

3) N°. 1, 1563: »Na de wijze, vant liet vanden Coninck van Denemerck: O Rat enz.».

4) Dit is het lied, door Hans Van Overdam, die zelf de terechtstelling van deze »vier vrome Christenen» had bijgewoond, gedicht: zie bl. 98 hierboven en Wieder, bl. 107. Het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1559 (?) voor en is in tal van latere bundels herdrukt, ook door Wackernagel. Geen wonder: het munt uit door aanschouwelijkheid en levendigheid van tekening. Gielis van Aerde en Tanneken van Roosbroecke, beiden geboren van Lier, Godevaert Mertens, geboren van Sinte Peeters, buyten Maestricht, en Marie Vlaminx, geboren van Sint-Truyen, te Lier verbrand, komen voor in de antwerpsche rekeningen van den markgraaf (*Antwerpsch Archievenblad*, VIII, bl. 393), omdat de executie door den scherp-

Was menich mensch verwondert
 Den laetsten Januarij voorwaer
 Van vrome Christenen viere
 Vrymoedich end onueruaert
 Opgheoffert binnen Liere
 In Brabant, wiens bloet seer diere
 God sal eysschen vanden boosen aert ¹⁾.

genaemt Goy-
 uert, Gielis
 Mariken ende
 Anneken, de
 welcke opge-
 offert zijn te
 Lier, Anno.
 1550.

Wanneer sy dees Schaepkens vingen
 Daer en ghebrack gheen ghewelt
 Sy volchden die voren ghingen
 Vet ²⁾ waren sy, dit vry vertelt
 God hadse self alderwegen
 Vercoren end wtgesocht
 Dies sy so † slachschaepkens plegen
 Niet mijende storm, hagel, noch regen
 Totten slachhuuse waren ghebrocht.

Psa. 44. c. 23.
 Rom. 8. e. 36.
 1. Cor. 4. b. 9.
 Fol. 33 *ro*.

Totten Rade gheleyt zijnde
 Vraechden sy na haer lieder gheloof
 Om dwelck te belijden elck pijnde ³⁾
 Voor die Heeren blind ende doof
 † Cracht sy van bouen ontfingen
 En door haren mont sprack Gods geest
 Sy en sochten niet te ontspringen
 Door geueynstheyt oft ander dingen
 Maer sy spraken vry onbeureest.

Mat. 10. b. 19.
 Mar. 13. b. 11.
 Luc. 12. b. 11.
 21. b. 11.

Tot v lieden verantwoorden
 Sijt ghy gestelt, sprack de Schout seer net
 Goyuaert sprack voor al diet hoorden
 Mijns gheloofs haluen, elck hier op let
 Dat heb ick vrymoedich beleden
 Gheen ander ick kiezen en sal
 Ick ben daer oock mede te vreden
 Al sout ghy my doen ontleden ⁴⁾
 Ick blijuer by sonder afual.

rechter en verdere ambtenaren van Antwerpen geschiedde; en dit weér omdat (zie t. a. p.) de schout van Antwerpen markgraaf van het land van Rijen was. Als de terechtstelling, Wieder, bl. 107, op 31 januari heeft plaats gehad, moet het jaar daarvan 1551 zijn geweest, en dus ook de executie van Hans Van Overdam in 1551 zijn voorgevallen. De tijd tot Paschen is dan hierboven nog tot 1550 gerekend.

1) Het boos geslacht.

2) Voor de slachtbank gereed, klaar; zoo rijk in geloof, dat de marteldood hen blijde en trouw zou vinden.

3) Zich moeite geven, zich op iets toeleggen.

4) Zie aantekening 4 op fol. 30 *vo*.

Corts daer na wert haer ghelesen
 Tmandament van des Keysers Raet
 Wat segt ghy lieden van desen
 Verstaet ghijt wel dat hier in staet?
 Sprack den Schout hooghe van moede
 Waer op dat antwoorde gaf
 Goyuaert met seer coelen bloede
 Spreeckende ghelijck de vroede
 Sachtdoedelijck ende niet straf.

God die heeft ons ghegheuen
 Door Christum een ewich beuel
 Dwelck ons Marcus heeft beschreuen
 In zijn sestiende Capittel wel
 Dat alle + die gheloouen
 En ghedoopt werden daer naer
 Werden salich, maer God sal berouen
 Vande salicheyt, ende verdouen ¹⁾
 Al die niet en gheloouen, dits claer.

Maer den Keyser groot van machte
 Na des werelts blint aensien
 Heeft hier teghen met crachte
 Een ander beuel doen geschien
 Datmen al die haer laten doopen
 Toprecht geloof bekennende eerst
 Sonder gracy oft eenich hoopen
 Aen eenen staeck sal knoopen
 En verbranden met fel tempeest.

Dese twee Mandamenten
 Tegen malcanderen staen
 Hoort Heeren ende Regenten
 Een van tween willen wy versmaen
 Niemand en sy dit verholen
 Gods beuel dat willen wy hoen
 Al leert Satan in zijn scholen
 Dat wy ketters zijn ende dolen
 Tegen Godts woort wy niet en doen.

Ghebracht zijnde inde vierschare
 Anneken vroom en wel gemoet
 Was geuraecht int openbare
 Vanden Schout ras metter spoet
 Begeert ghy geen genade

Mar. 16. b. 16.

Fol. 33 v°.

---

1) Hun hart verstokken.

Eer dat oordeel ouer v gaet
 Sy sprack met rijpen rade
 Ick sal begeeren vroeck en spade
 Gratie van Godt mijn toeuerlaet.

Van vijftentseuentich Jaren ¹⁾)

Een vrouwe Mariken bekennt
 Was geuraecht: Wilt ghy verklaren
 V sonden voor den Priester ient
 Sy antwoorde sonder verstooren
 Ick ben droeuich en my is leet
 Dat ick hebbe laten hooren
 Met haer sterffelijcke ooren
 Mijn sonden die Papen wreet.

Als Goyuaert een vroom broeder
 Na de vierschare was geleyt
 Heeft hy als een cloeck beuroeder ²⁾)
 Tot eenen hoop Papen geseyt
 Treckt wt v lange cleeren
 Doet * sacken aen, stroyt sonder respijt
 Asschen op v hooft, en wilt leeren
 Als die van Niniue bekeeren
 Betert v, want tis meer dan tijt.

* Jon. 3. b. 5.
 Mat. 12. d. 41
 Fol. 34 r°.

Als hy in des Rechters huys
 Van die dienaers was geset
 Sprack den Schout al met abuys
 Om verschonen hem ende die Wet
 Wilt ghy geen gratie begeeren
 Waer op Goyuaert sprack excellent
 V gracy wil ick van my weeren
 Want wat ick niet en mach ontbeeren
 Sal God geuen den hoochsten Regent.

Goyuaert van die Broeders siende
 Sprack tot haer met blijde gemoet
 Sijn aensicht van haer myende ³⁾)
 Trooste hy haer met woorden soet
 Seggende: Ick bidde den Heere
 Dat ghy alle dus sitten muecht

---

1) Zulke hoogbejaarden ontbreken onder de martelaars niet, o. a. enkelen in het lied n°. 16 en Lucas Lamberts, zie bl. 78 boven. De groote meerderheid bestaat echter uit betrekkelijk jonge mannen en vrouwen.

2) Leermester.

3) Mijddende: hij keek die broeders niet aan, opdat niet de schoutsdienaars daar-door zouden kunnen bemerken, wie onder de omstanders ook ketters waren.

So ick sitte tot desen keere
Om vermeerren Christus eere
Door zijnen geest vol troost en vruecht.

Die Schoutet coste niet lijden
Die woorden, dies wert hy ontstelt
Swijcht (sprack hy) ten desen tijden
V preken doch hier niet en gelt
Heer Schout, sprack Goyuaert seer stille
Vijf of ses woorden spreek ick maer
Die my God vry van geschille ¹⁾
Door zijn genade en wille
Geeft te spreken, valt v dat so swaer.

Hy hoorde noch murmureeren
Tsimpel volck, sprekende onwijs
Twelek hy niet en liet passeren
Maer hy sprack (Godt geuende prijs)
Dit heeftmen al sien geschieden
Van des oprechten † Abels tijt
En verwondert v niet goe lieden
Want † na alle Schrifts bedieden
Den oprechten veel versmaetheyt lijt.

Die dienaers die by hem stonden
Spraken beyde met woorden fel
Ghy en moecht hier niet vermonden
Den Schout en wilt niet, dus swijget snel
Terstont so heeft daer gesloten
Sijn mont die almachtige Heer
Twelek menich mensch heeft verdrotten
En seyden: Wat blijft daer besloten
In zijn hert, och mocht hy spreken meer.

Gielis een broeder van vieren
En was niet een woort geuraecht
Noch in geender manieren
Heeft hy oock yet gewaecht
God toonde daer wel te degen
Also elck mochte mercken fijn
Dat beter is geswegen
Dan gesproocken, voor die staen tegen
Gods woorden die vriendelijck zijn.

Ick moet verhalen sonder gecken
Hoe die Papen noch stonden by een

† Ge. 4. a. 8.

† Ps. 34. c. 20.

Esa. 59. b. 15.

Luc. 24. d. 25.

2.Tim. 5. b.

Fol. 34 v°.

1) Innerlijke verdeeldheid, twijfel.

Alsmen Goyuaert sonder trecken ¹⁾
 Wederom leyde na den Steen
 Een van die principale
 Track wech om te wesen abschons ²⁾
 Hy vreesde seer Goyuaerts tale
 Dander riepen int generale
 Domine, domine blijft by ons.

Opten dach dat dees vrienden storuen
 Waren sy alle viere versaemt
 Vruecht sy met malcander verworuen
 Ende songen tsamen onbeschaemt
 Met vriendelijcken accoorde

* Salich is die man geheeten en goet ³⁾
 So datment op de meret licht hoorde
 Noch songen sy als ongestoorde
 Den eenenveertichsten Psalm met ootmoet.

Psal. 1. a. 3.

Den schout track na tgeuankenesse
 En sprack: Goyuaert zijt ghy niet beraen
 Waer op Goyuaert dede een lesse

* Ten sy dat ghy v betert saen
 Op v sal Gods straf vlus ⁴⁾ comen
 De Schout terstont ter venster wt sach
 En sprack: Sal God dan verdommen
 Desen gantschen hoop niet om sommen ⁵⁾
 Waer op Goyuaert hem dede gewach.

Fol. 35 r°.

Luce. 13. a. 3.

Gods woort sonder te vermeerren ⁶⁾
 Heb ick tot v gesproken heer Schout
 Maer hier zijn (hoop ick) die Godt eeren
 En vreesen, menschen ionck end oudt
 Den Schoutet seer qualijck te vreden
 En verrijgende cleynen lof
 Ginck ras na Anneken treden
 En sprack met schoonschijnende reden
 Anneken wat segter ghy of?

Anneken met een verblijden
 Sprack: Heer Schout dit v kennelijck sy
 Datmen in dees stadt ten twee tijden
 Groote eere bewesen heeft my

---

1) Dien men niet behoefde meê te sleuren; die gewillig medeging.

2) Eigenlijk »verborgen»; hier »buiten 't gedrang».

3) De eerste regel van Psalm 1 uit de *Souterliedekens* van 1540.

4) Fluks.

5) Niet op te sommen, niet te tellen.

6) Zonder er iets aan toe te doen, zonder het te vervalschen.

Ten eersten als ick mijn man troude
 Ten tweeden als hy Keyser ¹⁾ was
 Maer met oogen ick noyt aenschoude
 Vruecht die in my niet verfloude
 Also ick doe nv op dit pas.

Goyuaert ter dootwaert gaende
 Dede hy een seer schoon vermaen
 Tot alle die daer waren staende
 Straffende het schimpich versmaen
 En sprack: Weet dat wy niet en steruen
 Om * diefte, moort oft ketterijen
 Maer om dat wy soecken Gods eruen
 Door zijnen wille te verweruen
 En zijn woorden ongeueynst belijen.

De Buel sprac: Wilt van spreken mijden
 Oft ick sal v stoppen den mont
 Goyuaert sprack: Laet Godt betijden ²⁾
 Met my eenen cleynen stont
 Betert v ghy, cort is v leuen
 Dit hoorende een broeder sprack
 God die wil v stercheyt geuen
 O ia, sprack hy, Gods cracht verheuen
 Door zijn geest en wert in ons niet swack.

De Monick die wilde spreken
 Mariken, maer Goyuaert sach toe
 En sprack: Vliet met v loose treken
 Ghy verleyder, van v zijn wy moe
 Gaet tot v volck sonder dralen
 Dijns en hebben wy geen gebreck ³⁾
 Sijnen moet sachmen daer falen
 Siende datter niet en was te halen
 Dan versmaetheyt, dies nam hy vertreck.
 Als sy binnen den rinck quamen

1. Pe. 4. c. 15.

2. Pe. 2. c. 20.

3. c. 17.

Fol. 35 vº.

1) Van de rederijkerskamer. De inrichting van het bestuur en de betiteling daarvan waren in de verschillende kamers zeer verschillend. In sommige was »Keizer» de naam voor den eerevoorzitter, die in andere »Prins» heette; niet zelden droeg men die waardigheid aan mannen van aanzien op. Te Lier, waar twee kamers bestonden, was, zooals hier blijkt, »Keizer» de titel van den gewonen voorzitter. Dit vers bewijst al weder, hoe men de oudste Doopsgezinden niet onder het gepeupel, maar onder de burgerij in hare verschillende lagen moet zoeken: zie Inleiding, bl. 27.

2) Zijn gang, zijn weg gaan.

3) Wij missen u niet, hebben u niet noodig.

Stonden die Gildebroers seer verstaeft ¹⁾
 Doen sprack Goyuaert na tbetamen
 Hoe staet ghy dus * gestoct en gestaeft
 Also deden oock de Joden
 Als sy Christum brachten ter doot
 Wy staen hier als zijn boden
 In tijen hadden wy wel geuloden
 Hadden wy geureest voor desen noot.

Mt. 16. e. 40.
 Mr. 14. e. 43.
 Luc. 22. d. 47.
 Joan. 18. a. 3.

Na desen vielen te samen
 Die vier Vrienden op haer knien
 Als sy die staecken vernamen ²⁾
 Daer den brantoffer moeste geschien
 Na tgebedt opstaende sy custen
 Malcander met blijden aenschijn
 Daer na Anneken met lusten
 Hief een liedt op, als den gerusten
 † Op .v betrou ick o Heere mijn.

Psal. 31. a. 2.
 71. a. 1.

Die dienaers die by haer stonden
 Spraken: Wilt ons hier swijgen ghy
 Waer op men hoorde vermonden
 Goyuaert: Neen suster singet vry
 En hielp haer singen sonder trueren ³⁾
 De dienaers waren daerom gram
 En den schout, want ter selfder vren
 Riep hy een dienaer met versueren ⁴⁾
 Die seer haestelijck tot hem quam.

Fol. 36 *ro*.

Hy seyde hem wat in zijn ooren
 Daer na hy seer snellijck ginck
 Totten Buels knecht, die met verstooren
 Also saen als hy de mare ontfinck
 Aen Goyuaert hem schiete te wercke
 Om breydelen ⁵⁾ in corter stont
 Maer Goyuaert sloot als de stercke
 Staende vrymoedich inden percke
 Zijn tanden, en bewaerde zijn mont.

1) Stokstijf. Met dat gild zal wel het schuttersgild bedoeld zijn, dat onder den kring van menschen, die in 't rond op de gerechtsplaats stonden, de orde had te handhaven. In 1551 behoefde dus de overheid te Lier nog niet, zooals later soms het geval was, ketterexecuties in stilte te doen plaats hebben om opzien onder het volk te vermijden.

2) Zagen.

3) Zonder lusteloosheid, opgewekt, flink, al door. Ons uit den treuren."

4) Staat in plaats van een bijwoord: op zuren, barschen toon; barsch.

5) Zie aantekening 1 op fol. 31 *ro*.

Eph. 5. d. 19.
Coll. 3. b. 16.

Met eenen lacchenden monde
Sprack Goyuaert voor wijf en man
Ick soude ten desen stonde
Noch wel singen metten breydel an
Maer Paulus seyt: * Singt God int herte
Den Buel toonde dat hy was onuroet
Nijldich ende quaet van perte ¹⁾
Als hy Anneken, twelck menich smerte
Stelde int hemde een vrouwe soet.

Een dienaer Gielis vraechde
Is hier geen van v volck dat ghy siet
Twelck Gielis qualijk behaechde
En antwoorde: Weet ghy anders niet
Om my hier mede te quellen
Wat segt ghy? heeft Goyuaert geuraecht
Hy vraecht na ons medegesellen
Goyuaert sprack: Al const icker tellen
Twintich, van een waer niet gewaecht.

Mat. 3. a. 1.
4. b. 17.

Ghy meent (sprac Goyuaert) te versmooren
Met ons te dooden dat Godlijck woort
Maer door dit sien ende hooren
Sullender noch hondert comen voort
Ende die waerheyt aenmercken
Aenden staeck staende sprack hy noch
† Betert v, toont boete met wercken
En wilt v met Gods woort verstercken
Geen tijt der boeten wert hier na doch.

Fol. 36 v°.

Een dienaer hebbende met wijne
Een flessche, sprack sonder delay
Begeert ghy ten desen termijne
Te drincken? Goyuaert antwoorde fraey
Ons en lust niet om te drincken
Van uwen wijn flau ende cranck
Want † nieuwen most sal ons schincken
Onsen Vader sonder vermincken ²⁾
In zijn rijk eenen eewigen dranck.

Mat. 26. c. 28.
Mar. 14. c. 25.

Als tvolck meynde dat doude vrouwe
Aenden staeck staende was geworcht
Haer Bruydegom zijnde getrouwe
Nergens voren en heeft sy ³⁾ gesorcht

1) Loosheid. »Perte" is ook eene aardigheid, een grap.

2) Zonder mankeeren. 3) De tekst heeft hier, maar alleen in deze uitgaaf, eene drukfout: »hij". »Sorghen" is vreezen, bekommerd zijn.

Maer een liedt heeft sy opgeheuen
 God schenckende lof ende danck
 Twelck als Anneken heeft beseuen ¹⁾
 Sanck sy mede sonder sneuen ²⁾
 Vyerige liefde haer daer toe dwanck.

Staende aen de staecken gebonden
 Elck aen zijnen hals met een strop
 Vrymoedich met laechende monden
 Slaende vriendelijck haer oogen op
 Hebben sy malcander met nicken
 Lieffelijck getroost ende gegroet
 En door noch meer ander sticken ³⁾
 Sachmense malcander toeschicken
 Vroom betrouwen ende stercken moet.

Het is oock claer gebleecken
 Datmen haer te veel sanck en sprack
 Alsmen Goyuaert om zijn spreecken
 Eenen breydel in zijnen mont stack
 Twelck alst de menschen saghen
 Hielden som ⁴⁾ daer mede haer spot
 Ander hoordemen gewagen
 Hoe machmen dit volck aldus plagen
 Haer spreken, singen is doch al van Godt.

Lof, danck, prijs, glory end eere
 Moet God inder eewicheyt geschien
 Die al zijn Ledekens teere
 Van stercheyt en vruecht can voorsien
 So datmense niet en can dwingen
 Met smeecken, geweld of torment
 Totter doot sy leeren en singen
 Twelck den boosen niet can gehingen ⁵⁾
 Want Gods crachten zijn hem onbekent.

Fol. 37 r°.

---

1) Van beseffen, waarnemen, hooren.

2) Aarzelen of falen.

3) Stukken, dingen die zij ter hand namen, middelen.

5) Toestaan; verdragen.

4) Sommigen.

[n°. 18.] ¹⁾

¶ Na de wijze: Op v betrou
ick Heere.

Van iij. vrien-
den, genaemt

¶ EYlaes ick mach wel suchten
Dat nv buert so groot ellent

1) Van dit gedicht van Adriaen Cornelisz. is reeds boven bl. 195, 206, 526 in de aantekeningen melding gemaakt. Het Groot Offerboek van 1615 heeft er een verhaal uit opgesteld en er bijgevoegd, dat deze executie in 1550 heeft plaats gegrepen. Meer dan 'tgeen lied en randschrift bevatten wisten echter zijne verzamelaars van deze vier martelaars niet, ook niet b. v. de wijze, waarop zij ter dood gebracht waren; en hunne opgaaf van het jaartal is onjuist. Alle volgenden, ook Van Braght, hebben eenvoudig het Groot Offerboek nageschreven.

De vrienden van dit lied zijn echter in hetzelfde jaar gedood als de vijf leidsche martelaars uit n°. 6 van dit *Lietboeckken*: in 1552. Dát is het jaar der vervolging voor de gemeente in die stad geweest. 't Blijkt uit het sententieboek, dat op het leidsch archief berust. Den 21sten Aug. werden als herdoopers veroordeeld: Marijten Jansdr. tot den brandstapel als zij persisteert, anders om gedolven te worden in eene put; Marijngen Adriaensdr. en Dieuwertgen Jansdr. om gedolven te worden; Willem Matthijsz. om »geworcht ende mitten vure gebrandt te worden tot dat die doodt daer nae volcht»; Pieter Matthijsz., als hij berouw toont, tot het zwaard, anders tot den brandstapel; Jannetgen Matthijsdr. om verdrinken te worden. Dit zijn de martelaars van ons lied, van »EYlaes ick mach wel suchten». Die van n°. 6, van »Ick mach wel droeflijk singen», fol. 13vo van dit *Lietboeckken* zijn op 24 November gevonnist. 't Zijn volgens het sententieboek: Annetgen Symonsdr. om verdrinken te worden; Dirck Jansz van Bocholt, Adriaen Cornelisz van Schoonhoven, Heynric Dircsz. om als zij hardnekkig blijven verbrand, anders onthoofd te worden.

Men ziet, het sententieboek geeft op 21 Aug. twee veroordeelden meer, op 24 Nov. één minder op dan het *Lietboeckken*. 't Kan zijn, dat Pieter en Jannetgen Matthijsz. wel te gelijk met de vier anderen zijn gevonnist, maar iets later dan deze waren gevangen genomen en nog niet in den kerker zaten, toen Adriaen Cornelisz. ons lied, n°. 18, op dat viertal dichtte. 't Mag eveneens wezen, dat Maritgen inderdaad volgens het lied n°. 6 te gelijk met Annetgen Symonsdr. c. s. is geëxecuteerd, terwijl haar vonnis in het sententieboek op 21 Aug. en dus vroeger dan dat van dezen staat. De uitvoering daarvan is dan uitgesteld. Dat de dichters der liederen, die evenals de kring, voor welken zij dichtten, die gevangenen zoo goed kenden, zich hebben vergist, is niet aan te nemen. Eerder, dat de griffiers wel eens een onjuisten naam opgeven; terwijl het ook wel zal zijn voorgekomen, dat zij vonnissen eerst een poos nadat zij waren geweest boekten.

Het randschrift geeft Adriaen Cornelisz. op als vervaardiger van dit lied, met verwijzing naar fol. 103ro van het *Offer des Heeren* (bl. 296 boven). Daarin vindt men diens »belijdinghe» en brieven. Hij was glazenmaker, te Schoonhoven geboren, had zich in Vlaanderen opgehouden en was thans te Delft gevestigd (t. a. p. bl. 205); blijkbaar een ijveraar voor de gemeente. De leidsche overheid had een vijftal brieven van hem in handen, benevens dit lied op »de vier vrienden». 't Laatste, dat hem bij zijne vangenneming was afgenomen, in schrift (t. a. p. bl. 207); waaruit men mag afleiden, dat die offerliederen toch niet altoos op losse blaadjes in druk verspreid, maar dikwijls alleen in geschreven exemplaren in omloop waren. Adriaen bekende, vermeldt het leidsche sententieboek, op 25 Oct. 1552, dat hij »op den dag als de laatste justicie van den herdoopers gebeurde, .. langs die straten heeft lopen singen ende roepen .. tenderende tot seditie ende uploop, segghende .. gy stort het onnosel bloet..» Hij heeft toen waarschijnlijk

Want Gods volc moet hier vluchten
Ofte lijden groot torment
Alsmen siet present
Binnen Leyden en ander landen
Geheel verblent // tegent woort bekend
So gaetmen nu Gods volck verbranden.

Willem seer ionck van dagen
Hebben sy eerst voort gebracht
Hy sprack sonder versagen
Wy lijden niet als dieuen met cracht
Wy zijn so niet bedacht
Al neemtmen hier ons leuen
Moordadich gheslacht // die een streng oordeel wacht
* O Heer wilt dit haer vergeuen.

Mariken ionck van iaren
Brachten si ten anderen voort
Sy sprack: Heer wilt ons verklaren ¹⁾
Dit lijden wy om v woort
Als Petrus orboort ²⁾
Desen wech weynich na haken
Ick ben niet weerdich hoort // dat ick lydt om v accoord
Maer ghy Heer sult my weerdich maken.

Dieuwercken quam met luste
Singhende een nieuwe Liet
Wachtende beter ruste
Als Esdras ons clae bediet
Borgers wreekt dit niet
Sprack sy, Heer wilt ons aenschouwen
Want ons dit gheschiet // om v Woort en anders niet
* Op v alleen staet ons betrouwen.

Mariken Jans oock mede
Hebben sy ter doot geleyt

Willem, Ma-
riken, Dieu-
wercken, ende
Mariken Jans
opgeoffert te
Leyden, welc
liedeken Adri-
aen Cornelisz
(so alst blijct)
gemaect heft
Leest zijn be-
lijdinge. Fol.
103. Pag. 3.
Reg. 29.

* Act. 7. g. 60.

Fol. 37 v°.

Psal. 7. a. 2.

71. a. 1.

heel of half wederroepen, is alleen voor 15 jaren gebannen maar in de stad gebleven, weêr gegrepen en 24 Nov. geëxecuteerd. Uit de brieven in het *Offer des Heeren* blijkt zijne heftigheid maar ook (bl. 203 boven) zijne voorzichtigheid, op oneerlijkheid af, waarvoor hij niet schroomt ook tegenover zijne geloofsgenooten uit te komen. Deze maakten zich anders daaraan zelve weinig schuldig: »ick weet,” zegt de schout (fol. 10 r° van dit *Lietboekken*), »ghijlieden sult niet lieghen”.

Van Adriaen is het geheele lied; ook (anders Wieder, bl. 107) het laatste couplet, waarin gezegd wordt, niet dat hij in den dood, maar dat hij naar de gevangenis, op den lijdensweg de zijnen is gevolgd.

Het gedicht komt in het *Nieu Liedboek* van 1562 en later elders voor. Ook bij Wackernagel staat het afgedrukt.

1) Verlichten, met uwen geest beschijnen.

2) Eigenlijk gebruiken of zich met iets bezig houden.

- 4.Es. 7. a. 8.
Mac. 7. b. 13.
Luc. 23. e. 46.
Act. 7. g. 59.
Mat. 3. a. 8.
† Jon. 3. a. 6.
Eph. 6. b. 17.
2.Pet. 2. a. 2.
*Mat.10.c.28.
1.Pet. 4. c. 14.
Apo. 12. d. 20.
Fol. 38 *ro*.
- Sy ginck den † enghen pat treden
Die eens menschen voetstap is breyt
De rust is haer voorseyt
Sy sprack, hoort tsamen minst en meeste ¹⁾
Daer is gheen wech bereyt // anders tot salicheyt
† O Heere ontfangt mijnen geeste.
Ghy Heeren wijs van rade
Besiet eens wat ghy doet
V siel doet ghy groot schade
Dat ghy stort onnoosel bloet
* Doet oprechte boet
† Als tvolck van Niniue dede
Haest v metter spoet // eer dat coemt de gloet
Betert v met Niniue de stede.
Daerom dat wy nv lijden
Ten is om gheene Sect ²⁾
Wy soecken niet te strijden
† Dan met tsewert des geests perfect
Twelck is puer onbeulect
Wy soecken niemant te deeren
Alle die de valsche leer dect // soo Petrus vertreckt ³⁾
† Die lasteren den wech des Heeren.
Wilt al tsamen * niet vreesen
Spreekt Christus, al lijdt ghy pijn
Want ghy sult † salich wesen
Als sy v verdruckende zijn
Om den Name mijn
Weet dat dit is voorsproken ⁴⁾
† De draec schiet zijn fenijn // onder heylich schijn
Seer corts wertet van Godt gewroken.
Die dit eerst heeft gesongen
God heeft hem by gestaen
Hy was daer toe gedwongen
Om te doen een cleyen vermaen
Al vande rechte baen
Hy heeftse oock getreden
Als dees hebben gedaen // so is hy na gegaen
Om te leuen met God in vreden.

---

1) Klein en groot.

2) Telkens keert de afwijzing terug van dit verwijt, als zouden zij zich van de Christenheid en haar geloof afzonderen: zij zoeken immers niet anders dan aansluiting bij alle echte Christenen en belijden juist het oude, bijbelsche Christendom.

3) Verhalen.

4) Voorzeggd, in den zin van »beloofd”.

¶ Na de wijze: O Sion wilt
v vergaren.

[n°. 19.] ¹⁾

BAbels Raets Mandamenten
Worden aldus volbracht
Door haer Dienaers, sulcke Regenten
Roouen, vangen metter macht
Met veel der Judassen verraden
Die al soecken haer gewin
Schandelijk groot tot haerder schaden
Dat goetgierich, bloetgierich gesin.

Van ses vrou-
persoonen bin-
nen Antwer-
pen gedoot,
vier verdron-
ken, ende twee
onthoofd, int
Jaer 1559.
Soect hare
namen int liet
van de 72.
vrienden.

Doemen schreef duysent vijf hondert
Ende negen vijftich Jaer
Doen hebben dees Roouers geplondert
Geuangen genomen daer
Ses geloouige ten fijne
Van Christus Scholieren ient
Mijn vruechde moeste verdwijnen
Doen ickse sach in sulck torment.

Den twintichsten dach in Meye
Quamen de Roouers metter macht
In des Mareckgrauen Leye ²⁾

1) Volgens fol. 40 r° zijn 18 Juli drie maagden voor de vierschaar gebracht, 11 October drie vrouwen. Dat zijn volgens de boeken van de Hooger Vierschaar geweest: Maayken, dochter van Joos de Catte, geboren te Wervik, Magdalena Andriesdochter, geboren te Maastricht, beiden 29 Juli 1559 op den Steen verdronken, Aechtken, Adriaen Jorisdochter, geboren te Zierikzee, op dienzelfden dag aldaar »geëxecuteerd»; en verder Maeyken Sprinceen, geboren te Maastricht, en Margriete van Halle, weduwe Willem Eggertings, beiden 12 October op den Steen verdronken, benevens Maeyken de Corte, van Gent, op dien dag »geëxecuteert»: *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 3, 9, 10. De drie laatsten lieten goederen na: t. a. p. bl. 16.

Het lied van dit *Lietboekken* n°. 16, dat slechts één jaar na deze terechtstellingen is gedicht, noemt vijf van deze zes vrouwen met dezelfde namen, maar geeft aan Margriete van Halle dien van Grietken Bonaventuers. Het Groot Offerboek van 1615 (en alle volgenden) noemt de namen volgens dit laatste lied en bericht, dat »Grietken Bonaventuers en Mayken de Korte duer het sweert ('twelck doch aan vrailieden gheen ghebruick en is) den dood hebben moeten smaecken»; voorts dat Aechtken met de beide anderen verdronken is. Natuurlijk is hier eene ver-gissing in het spel.

Waarom de dichter opzettelijk nalaat de namen van haar, die hij zoo uitvoerig bezingt, te noemen, fol. 40 v°, kunnen wij niet meer weten. Dat »hare namen in 's levens boek geschreven staan», gold volgens hem van alle martelaars.

Hij schijnt deze gevangenen bezocht te hebben, zie het tweede couplet. Het lied komt reeds in het *Nieu Liedeneboek*, 1562, voor.

2) »s Marcgraven leye buyten Antwerpen» komt nog fol. 39 r° voor en wordt wel meer genoemd. Vandaar werden de kleederen en het huisraad, toebehoord hebbende

Die hy daer mede heeft gebracht
Om te roouen tot dien stonden
Als verschuerende Woluen wreet
De Schapen die sy vonden
Hebben sy met haer geleet.

Stoutmoedich sonder versagen
Quamen sy gestoot, gestaeft
Om volbrengen haer aenslagen
Na den roof quamen sy gedraeft
En hadden in haerder bende
Een Judas, tverlooren kint
Moetwillige dwaelders met blende
Die al waren eens gesint.

Fol. 38 vº.

Door sVerraders listige lagen
Hadden sy de huysen bespiet
Van te voren vele dagen
Ten laetsten so isset geschiet
Dat sy de huysen in namen
Met geweld tegen recht voorwaer
Sy mogent haer wel schamen
Haer fortsich ¹⁾ geweld is openbaer.

Dus namen sy tot dien stonden
Twee huysen in metter spoet
Ses vrou persoonen sy daer vonden
Int geloof sterck als mannen gemoet ²⁾
Na tvleesch, machmen wel meenen
Onuerhoets waren sy versaecht
Want vrouwen herten zijn geen steenen
Daert also stormt en vlaecht.

De Roouers cloeck in haer hantieren
Doorliepen de huysen oueral
Die sy sochten in haer bestieren
En vonden sy niet, 't was haer misual ³⁾
Dies moeste dat haer spijten

---

aan Margriete van Halle en andere geëxecuteerden, gehaald om verkocht te worden. *Antwerpsch Archievenblad*. IX, bl. 16. Eene leye is eene dreef, laan; nog tegenwoordig: eene »avenue”.

1) Krachtig, gewelddadig.

2) »Gezind als mannen” of »onverschrocken als mannen in het geloof: al mag men wel denken, dat” (toen zij zoo overvallen werden) »haar naar 't vleesch on-verhoedsche schrik beving; immers vrouwenharten zijn niet verheven boven allerlei aandoeningen, wanneer zulke stormachtige en onstuimige tooneelen plaats grijpen”.

3) Een ongeval, eene teleurstelling.

Dat so faelgeerde haer opset

* Sverraders beste profijten

Die waren daer seere belet.

De Marckgraef was onuerduldich

Dat hem faelgeerde zijn opstel

De geuangen en onschuldich

Sach hy aen seer wreet en fel

Heeft verstoort tot haer gesproken

(Want hy den gesochten niet vont)

Ick wou dat ghy te Hoboken

Te samen op der Heyden stont.

Sy antwoorden soetelijcken

De Heer vol genaden vermaert

Die de zijne so trouwelijcken

Als zijnen oochappel bewaert

Heeft hem ¹⁾ tot dese daghen

Van uwen handen behoet

Den wil Gods, en welbehaghen

Ouer ons geschieden moet.

Voor den genen die sy sochten, soude de verrader 300 gulden gehat hebben, so verre sy hem gecregen hadden.

Fol. 39 r°.

Te Hoboken op de Heye

Heeft hy de Schapen niet ghesant

Maer in des Marckgrauen Leye

Nam hy mede al die hy vant

De reste moeste hy borgen ²⁾

Hy en schout haer daer mee niet quijt

Ist heden niet, so ist morghen

Alst pas geeft, en metter tijt.

Tijt en stont, auont en morghen

* Der Princen herten ydel bedacht

Der menschen raden vol sorghen

Het staet al in Godes macht

Sonder Gods lijdsaem gehingen

Niet een blat vanden boom en daelt

Na zijn wil laet hy ons verdringhen

De goede vande boose verdwaelt ³⁾.

Pro. 21. a. 1.

De Roouers voerden den roof binnen

Met de geuangen quamen sy gaen

Die droegen haer saet gheestich van sinnen

† Saeyende dat met druckich ⁴⁾ vermaen

Psa. 126. a. 5.

1) »Hem», voor het meervoud, staat in alle drukken, ook nog in n°. 11, 1599. Anders op fol. 22 v°: zie aant. 8 aldaar. In het randschrift op dit fol.: hē.

2) Uitstel geven van betaling, hier van gevangenneming.

3) Door de verdwaalde, op den slechten weg wandelende boozen. 4) Bedrukt.

God vader van hier bouen
 Sal haer inden grooten dach des Oost
 Bereyden onsterffelijcke schouen
 Dies zijn sy verhuecht en ghetroot.

Aldus druckich met haestichede
 Quamen sy in stonden cort
 Binnen Antwerpen de stede
 Daer veel onschuldich bloets wordt gestort
 Inden Kercker ginckmense sluyten
 In donckere Putten onclaer
 Daer laghen sy deerlijk in muyten ¹⁾
 In sdrucx tormenten swaer.

Dus gheweldich sy verrasten
 Den onschuldighen goedertier
 De Schaerianten seer brasten
 Maeckten blijdelijk goede chier
 Den roof sy aldus deelen
 Dus verstroyt der Pelgrims aertsch goet
 De goetgierighe de Juweelen
 De bloetgierige crijgen tbloet.

Al ist dat de vrome verliesen
 Dit tijtelijke, dies niet te min
 Door tghelooue sy verkiesen
 Dat eewich is tot haer ghewin
 Godt sal haer nemmermeer beswijcken ²⁾
 Daer op zijn sy seer wel ghemoet
 Babel mach haer met practijcken
 * Niet scheyden van Gods liefde soet.

De liefde Gods verwint seer crachtich
 Daer tgheloof door de liefde werckt
 Tgheloof is Gods gaue warachtich
 Door liefde zijn wy daer in ghesterekt
 Gods liefde ghestort in onser herten
 Door den Gheest der waerheyt gesent
 Die troost den zijnen in smerten
 Die om gherechticheyt lijdt torment.

In lijden, druck en tormenteren
 Waren dees vrymoedich gesint
 Men ginck haer examineren
 Voor de verkeerde ³⁾ Rechters blint

Fol. 39 v°.

Rom. 8. e. 35.

Gala. 5. a. 6.

+ Eph. 2. a. 7.

1) »Muyt" is eene kooi, eene plaats waarin iemand opgesloten zit.

2) In den steek laten.

3) Verdwaald; die op een dwaalspoor waren.

* Met Pilato haer handen dwaende ¹⁾
 Meynen haer onschuldich wasschen net
 Met sKeysers Placcaet haer ontslaende
 Maer blijuen bloetschuldich besmet.

Mat. 27. c. 24.

Gods eewich lof te vermeereren
 Spraken van herten onbeureest
 Wy geloouen het woort des Heeren
 Een Vader, Soon, en heylige Geest
 * Dees drie zijn een God warachtich ²⁾
 † Van hem comen alle gauen soet
 Sijne geboden eendrachtich
 Beleden sy recht ende goet.

1. Joan. 5. a. 7.

† Jac. 1. b. 17.

Sy gingen twee Maechden pijnen
 Luttel hadden de Tyrannen acht
 Dat wy alle in smerte verschijnen
 Door vrouwen voort worden gebracht
 Van dees natuerlijk experiency
 Hebben sy geen redelijcheyt geleert
 Sy maken daer af cleyn mency ³⁾
 Dus zijn sy tyrannich verkeert.

Fol. 40 r°.

Godt die wonderlijk en crachtich
 In zijn swacke leden openbaert
 Door zijn liefde sterckende machtich
 Heeft hy haren mont wel bewaert
 So dat sy in lijdens trueren
 Getroost waren vrijmoedich fijn
 † Met God sprongen ouer de mueren
 Niet vreesende eenich gepijn.

Psa. 18. c. 30.

Inden Mey werden sy geuangen
 Vande Roouers in handen getrost ⁴⁾
 Int lijden was haer verlangen
 Vanden vleesche te zijn verlost
 Om te strijden sonder verflouwen
 * Haren strijt tot een salich ent
 Om tgeloooue te behouwen

2. Tim. 4. a. 7.

---

1) Wasschende.

2) Is deze belijdenis uitgelokt door eene vraag van den rechter juist naar de drieëenheid? eene vraag die verraden zou dat het unitarisme van sommigen onder hen niet onbekend was gebleven? Maar 't kan even goed zijn, dat deze zes vrouwen eenvoudig ongevraagd willen zeggen: »wij wijken niet af van het gewone christelijke geloof". 3) »Zij maken daarvan weinig gewag", n.l. bij zich zelve. Dus: zij hechten daaraan weinig.

4) D. i.: Gevangen in handen der roovers; getroost als zij in 't lijden waren, was hun verlangen enz.

- 4.Es. 2. f. 43. Te winnen de † Croon excellent.
 2.Tim. 4. a. 8. Den achthienden Julij clare
 Apo. 2. b. 10. Eerst drie Maechden zedich gemaniert
 Brachtmen in de Vierschare
 Daermen geweld tegen recht hantiert
 Den elfsten Octobris int verseeen ¹⁾
 Quamen ter Vierschaer drie vrouwen ient
 Een oude vrou * tweeuoudich in eeren
 Een Weduwe eerbaer, met een Dochter van Ghent.
 Sy zijn op twee stonden verwesen
 Van leuende lijue ter doot
 Van de Woluen leelijck begresen ²⁾
 Ist niet een tyrannije groot
 De vier hebben sy verdroncken
 Int water, so men beesten versmoort
 Twee onthooft, dees ses lieue troncken
 Sijn aldus by nachte vermoort.
 1.Pet. 2. c. 21. † Christus heeft voor alle geleden
 De zijn tot een exempel waert
 So zijn hem dees na ghetreden
 Haer leuen totter doot niet gespaert
 In Christo volstandich sy bleuen
 Haer namen zijn hier niet geset
 Maer staen in † sleuens Boeck geschreuen
 By al die leuen na sHeeren Wet.
Fol. 40 v°. Babels tyrannijs moecht ghy sporen
 Om dat haer Rijke wort verstoort
 Sy hebben met branden, smoren
 Veel gedoot om des Heeren woort
 Veruolcht, die in vreden God vreesen
 Wt tlant geiaecht, om lijf en goet
 Gebrocht, gemaect Weduwen en Weesen
 Och * wrake roept tonschuldich bloet.
 Gen. 4. b. 10.
 4.Es. 15. b.10.
 [n°. 20.] ³⁾ ¶ Na de wijse: Tis nv schier al, ver-
 uult ons Broeders getal.
 Van Jorian HOort vrienden al // hier in dit aertsche dal
 ende Clement Maect nv een blij geschal

1) Staat voor een bijwoord: »in het leed ondervinden, droevig”.

2) Van begrijzen, iemand door spottende gebaren hoonen.

3) Zie over Joriaen Simonsz. en Clement Dirksz. en de liederen, niet minder

En wilt doch vruecht orbooren ¹⁾	verbrant te
Den wech seer smal // treet met dat lief getal	Haerlem, int
Diemen hier rekt mal	Jaer 1557.
† Ja voor sotten en dooren ²⁾	Dat Testa-
Diemen verworget en oock verbrant	ment van Jo-
Somen mocht sien te Haerlem opt zant	riaen staet,
Doen daer twee storuen	Fol. 135.
Noyt grooter vruecht	† 1.Cor.1.c.16.
Die meer mijn hert verhuecht	
En oock verweckt tot duecht	
* De Croon is haer verworuen.	4.Es. 2. e. 43.
Al vande poort // quamen sy onghestoort	2.Tim. 4. a.
En ginghen vrolijk voort	Apo. 2. b. 10.
Ja dansten ende spronghen ³⁾	
Tis noyt gehoort // tgeen datter is geboort	
Haer Broeders met accoort	
Al tot haer zijn ghedronghen	
En hebbens ghecust voor haren mont	
Door brant der liefden int hert gegront	
Ist voort ghecomen	
Noyt grooter vruecht	
Die meer mijn hert verhuecht	
En oock verweckt tot duecht	Fol. 41 ^{ro} .
Alsmen daer heeft vernomen.	
In Schoutens huys // brachtmens men deeds confuys	
Dat was haer een groot cruys	
Een Paep dedens daer halen	

dan vier in getal, op hen gedicht en nog bewaard gebleven, aanteekening 1 op bl. 257 boven. Hunne executie op den brandstapel greep plaats op 26 April 1557. Zoo bericht het Groot Offerboek van 1615 in een kort verhaal van hun dood; Van Braght nam uit dat van 1627 een uitvoeriger bericht over, maar waarin de opgaaf van den datum ontbreekt. In dit laatste bericht komt ook voor, dat Bouwen Lubbertz., die in den nacht vóór hunne terechtstelling het volk op straat over hen had toegesproken, het lied op hen heeft vervaardigd, dat met een ander van Joriaen zelve in »het Oude Lietboek» (de *Veelderhande Liedekens*) is opgenomen. Dat moet dit gedicht uit ons *Lietboekken* zijn: zie aanteekening 2 op fol. 41 ^{ro}.

Het lied kenmerkt zich door zijn triomfantelijken toon en door het moralistisch referein, dat »tot duecht verwecken»: iets dat juist aan de noord-hollandsche broeders bijzonder dierbaar schijnt geweest te zijn. — Over hunne medegevangene Marij Joris zie aanteekening 1 op fol. 42 ^{ro}.

Het lied is in de latere drukken van de *Veelderhande Liedekens*, ook in die uit de 18de eeuw, blijven staan: evenals n°. 22 en 25.

1) Bedrijven.

2) Gek, dwaas; het duitsche tor.

3) Dezelfde opwinding, die bij Eelken en Fije, bl. 430, 431 hierboven, voorkomt.

4) »Bracht men ze; men deed ze confusie» (hoon, beschaamdmaking) »aan».

Al met geruys // quam hy en maect gedruys
 Ghy hebt een quaet abuys
 Daer in dat ghy seer dwalen ¹⁾
 Hy seyde, int weerdighe Sacrament
 Het welcke is Christus vleesch present
 Sy seyden, tis loghen
 Noyt grooter vruecht
 Die meer mijn hert verhuecht
 En oock verweckt tot duecht
 Sy bleuen onbedroghen.

Tgeschiede daer // datmen het woort Gods claer
 Vrijmoedich openbaer
 Op Schouts straet ginck verclaren ²⁾
 Voor swerelts schaer // al sonder vrees oft vaer
 Tot betering van haer
 Snachts doenmens ginck beswaren
 † Diet hoort en bewaert sal salich zijn
 Beurijt van de eewighe Helsche pijn
 † De werelt sal weenen
 * Maer dees in vruecht
 Dus is mijn hert verhuecht
 En twort verweet tot duecht
 Want God salt haer verleenen.

Als nv den dach // aen quam meret dees aenslach
 De Schaepkens met verdrach ³⁾
 Wt Schouts huys zijn ghetreden
 Veel volcx O wach ⁴⁾ // dat daer seer droeuich sach
 En maecten groot beclach
 Maer sy hebbense ghebeden
 En spraken al met wordekens soet
 * Och wilt doch bewijzen oprechte boet
 Laet af van sonden
 Noyt grooter vruecht
 Die meer mijn hert verhuecht
 En oock verweckt tot duecht
 Alsmen daer heeft beuonden.

Sy zijn gestelt // voor des werelts gewelt

Mat. 7. e. 21.

Rom. 2. b. 15.

[†] Luc. 6. c. 25.

*Joan.16.a.20.

* Mat. 3. a. 2.

4. b. 17.

Mar. 1. b. 15.

Luce. 3. a. 3.

Fol. 41 v°.

1) Nog tegenwoordig is in de spreektaal hier en daar de 2de persoon meervoud gelijk aan den eersten en derden.

2) Dit schijnt te slaan op die nachtelijke prediking van Bouwen Lubbertz. in de Schoutenstraat. Zie aantekening 1 op fol. 40 r°.

3) In de stilheid, lijdzaamheid.

4) O wee.

Seonincx Dienaers om ghelt
 Daer heeftmen haer ghelesen
 Tplaccaet vertelt // dinhout heeft so gemelt
 Sy moesten zijn gequelt
 En daer na zijn verwesen
 Dat nieuwe Testament ¹⁾ moest achter staen
 Des Keysers placcaet dat moest voort gaen
 Sy moesten steruen
 Noyt grooter vruecht
 Die meer mijn hert verhuecht
 En oock verweckt tot duecht
 Want sy nv zijn Gods eruen.
 Doen vielen net // dese twee schaepkens vet ²⁾
 In een vyerich gebet
 Tot Godt met groot verlanghen
 De schout besmet ³⁾ // had haer dit geern belet
 Bedroeuuet scheen de Wet
 Haer hoofden lieten sy hanghen
 Daer na spraken sy de Heeren toe
 Met lacchende mont, met blij gemoet
 Sonder verstooren
 Twas groote vruecht
 Die thert wel seer verhuecht
 En oock verweckt tot duecht
 Datmen dit sach ghebueren.
 Daer stont bereyt // twee palen hoort bescheyt
 Oock torf en hout planteyt ⁴⁾
 Daer deedmense na leyden
 Om geen quaet feyt // * maer door gehoorsaemheyt
 Storuen sy om de waerheyt
 Ja Godts lof te verbreyden
 God deedtse bystant al inder noot
 † Sy bleuen getrou tot inder doot
 † Laet ons verblijden
 Met grooter vruecht
 Van herten zijn verhuecht

1. Pet. 1. a. 2.

Apo. 2. b. 10.

Fol. 42 *ro*.

Apo. 19. b. 7.

---

1) Eene dogmatische achterstelling van het Oude Testament ligt hierin niet; dat in een kring, die zich zoo sterk in zijn leven liet beheerschen juist door het uitdrukkelijk woord en gebod en voorbeeld van Christus, tegenover 's Keizers wet bepaald het Nieuwe Testament werd gesteld, spreekt van zelf.

2) Zie aantekening 2 op fol. 32 *vo*.

3) Die zich aan hen bezondigd, vergrepen had.

4) Plenty, overvloedig.

Phil. 4. b. 8. * En altijt staen na duecht
 Nv en tot allen tijden.
 Mat. 24. a. 13. † Vroom tot int ent // bleef Jorian en Clement
 † Mar. 10. c. 32. † Christum hebben sy bekent
 Voor Princen ende Heeren
 4. Es. 2. f. 43. Sy sullen ient // de * Croone excellent
 Apo. 2. b. 10. Ontfaen in sHemels tent
 † Apo. 20. a. 4. † Met Christo domineeren
 † Apo. 6. b. 11. † Met witte cleederen aenghedaen
 * 4. Es. 2. f. 42. Als Esdras op Sions Berch sach staen
 Met blijde sanghen
 Mal. 4. a. 2. † Van grooter vruecht
 Sullen sy worden verhuecht
 Joan. 5. c. 29. † Geloont al van haer duecht
 Wilt hier oock na verlangen.
 Als was gedaen // haer worgen ende braen
 Meynden sy voort te gaen
 Haer Boecken te verbranden
 God schictet saen // anders dant was geraen
 Tvolck sacht met ijuer aen
 En greep daerna met handen
 De Heeren verliepen allegaer
 Doen worpmen de boecken onder de schaer
 Tvolck greep met verlangen
 Noyt grooter vruecht
 Die meer mijn hert verhuecht
 En oock verweckt tot duecht
 Sy worden blijdt ontfangen.
 Een ioncvrou ¹⁾ ient // had haer geloof bekent
 Al voor de Heeren blent
 Die met vrucht was beuangen
 Als was ²⁾ geent // haer baren met torment
 Doen meynt sy pertinent
 Te gaen haers Broeders gangen
 Maer tbaren heeft haer leuen gecost
 De Heer heeftse wten vleesche verlost
 Haer moet sy niet blusten
 Noyt grooter vruecht
 Die meer mijn hert verhuecht

Fol. 42 v°.

1) Mary Joris, die met Joriaen en Clement gevangen zat : Joriaen vermeldt haar in een zijner brieven, bl. 263 boven.

2) »Wanneer zou zijn geëindigd . . , dan, meende zij vast, zou ook zij gaan . . .»

En oock verweckt tot duecht
 Dat God haer nam in rusten.
 Princen onuroet // ick bid v met ootmoet
 Dat ghy Gods kinderen goet
 Laet woonen in v Landen
 Weest niet verwoet // stort geen onschuldich bloet 4.Es. 15. b. 8.
 Aenmerct wel wat ghy doet
 Tvolck Gods gaet ghy verbranden
 Och het is van v so qualijck gemaect
 † Dat ghy God aen zijn oochappel raect Zach. 2. b. 8.
 Met v bedrijuen
 Als sy van vruecht
 Dan sullen zijn verhuecht
 Geloont al van haer duecht
 † Sult ghy daer buyten blijuen. Luc. 13. c. 26.

¶ Nae de wijse: Jesabels Priesters
 zijn opghestaen. [n°. 21.] ¹⁾

ALsmen screef duyst vijfhondert eenentsestich Jaer
 Den veertienden Oogst gebuerdet openbaer
 Tot Yper binnen der stede
 Dat ic Gods beloften heb geuonden waer
 Met Paulo geen vrede
 En vant ick mede ²⁾.

Hier wort ver-
 haelt van Cal-
 leken strincx,
 die gedoot is
 int iaer 1561.

Als ic accordeerde, vrienden hier op acht
 Met dronckaerts, afgodisce en dieuen geslacht

1) Kalleken Strijngs is eene van de vijf Doopsgezinden te Yperen, wier gevangenneming en verhooren het onderwerp zijn van n°. 23 van dit *Lietboekken*, fol. 48 r°. Uit dat lied heeft het Groot Offerboek van 1615 een uitvoerig bericht samengesteld en daarin een en ander wat het van elders wist, b. v. over hun dood, opgenomen. In dat bericht heet het, dat Kalleken eene »seer schoone en welghemanierde dochter» was; dat men haar met allerlei beloften poogde te bewegen door verzaking van haar geloof het leven te redden; dat haar moeder insgelijks Kalleken opzocht om haar daartoe te overreden; en dat men de executie geheim hield uit vrees voor het volk. De dichter van ons lied, n°. 21, schijnt sommige van deze bijzonderheden niet te hebben gekend. Ook van Kalleken's lotgenooten maakt hij geene melding. Trouwens, zij is afzonderlijk en later dan de anderen geworgd en verbrand, 18 Oct. 1561.

2) Eerst 14 Augustus — misschien de dag, waarop hij Kalleken's blij vertrouwen bij hare gevangenneming of bij een verhoor, dat zij onderging, had gezien, is hem de waarheid van Gods beloften aan de zijnen gebleken. Tot dusver had hij geen vrede gevonden, evenmin als Paulus vóór diens bekeering; zoolang hij (met Paulus) vriend der wereld was, was hij van die wereld geprezen; maar (toen, op dien dag) vond hij enz.

- De werelt heeft my gepresen
 Dat ic dit moeste laten, vant ic my wijs bedacht ¹⁾
 * Oft deelachtich soud ick wesen
 Haer plaghen in desen.
- Apo. 18. a. 4.
1. Cor. 6. b. 10. Fornicateurs, † vleeschelijk gesint
 En hebben geen deel, so Paulus ontbint ²⁾
 In Gods rijke vercoren
- Mat. 18. a. 3. Sy moeten wt dit aertsche * verkeerren ³⁾ als een kint
 En worden eerst al voren
 † Van nieuw herboren.
- Fol. 43ro.*
 Joan. 3. a. 8. Twee mandamenten zijn ons gegeuen saen
 Mr. 16. b. 15. Deerste wy vinden in Marco geschreuen staen
 Hoe Christus roept ten stonden
 De geloouige gedoopt die sal int leuen gaen
 Daer boete van sonden
 Aen is beuonden.
- Rom. 6. a. 6. † Den ouden Adam moet hier af zijn geleyt
 Eph. 4. c. 22. Want Gods gemeente daer Paulus af seyt
 Moet suyuer zijn ende reene
- Mat. 10. c. 37. * Wiet niet al verlaet, en hem † wt Babel scheyt
 † Apo. 18. b. 4. Die en zijn weerdich gheene
 Christus ghemeene.
- Keyzers mandamenten zijn in zijn landen al
 Wie sulc bevel volbrengh, datmense branden sal
 Merckt vriendekens ydoone
 Voleht ghi Christum na, ghy coemt in banden al
 Maer des leuens * Croone
 Staet voor v schoone.
- Apo. 2. b. 10.
- Mt. 24. b. 22. † Tis noot dat de dagen hier zijn vercoert
 † Tonschuldich bloet roept wrake dat daer is ghestort
 Van nu aen tot * Abels tijden
- + 4. Es. 15. a. 9. † Ist dat de rechtueerdige nau behouden wort
 Apo. 6. b. 10. Wat sal den Godloosen lijden
 * Gen. 4. b. 8. Vermaledijden.
 † 1. Pe. 4. b. 18.
- Mala. 4. a. 1. † Gelijs als stroo, schrijft de Prophete saen
 Is in een gloeyenden ouen haestelijc verdaen
 Veel rasscher in oneeren
 Sal den godloosen voor daenschijn Gods vergaen

1) »Ik vond mij wijs bedacht'' (hebbende, en als slotsom daarvan), »dat ik dit moest nalaten''.

2) Ontvrouwen.

3) Zich omwenden, bekeeren.

Al inden Dach des Heeren

Met swaer verseeeren.

* Als dat verschrickelijc ordeel des Heeren sal gheschien

Mat. 25. c. 31.

† In steenrootsen en holen sult ghy veruolgers vlien

Esa. 2. c. 19.

* En roepen: Berghen wilt ons decken

* Oze. 10. b. 8.

Als ghi daenschijn des Heeren sult aensien

Luc. 23. c. 29.

Daer en sullen gheen plecken

Apoc. 6. c. 16

Sijn om vertrecken ¹⁾.

Fol. 43 v°.

Hoe soudemen vreesen swerelts Regenten stranck

Sy namen de leden van eender maget cranc

Sy ghinghense so tracteren

Dat si voor doot wert gedragen vande banc

Hoe sullen sy haer excuseren

Inden dach des Heeren.

Voor Annas ende Caiphas heeft Godt haer mont bewaert

Haren euen naesten en heeftse niet beswaert

Men sachse crijsseltanden

Doen namen sy tPlaccaet van den Keyser onghespaert ²⁾

En leuerden haer in banden

In Pilatus handen.

† Schat, goet, en ghelt presenteerden sy haer op dat termijn 2.Ma. 7. d. 24.

Hadde si willen laten haren Bruydegom deuijn

Oft haer tot dien ³⁾ begeuen

Sy sprack: † Wie hem versaect, sal hy versaecken fijn

Mat. 10. c. 33.

Voor den Vader verheuen

2.Tim. 2. b. 12.

So staet geschreuen.

Den achtienden Octobri metten dage saen

Om sKeyzers vriendt te wesen ist Oordeel voort gheghaen

Sy sprack voor sRechts aenschouwen

Ghy hebt my veroordeelt ten vyere, sConincks beuel ghedaen

Dus vreest Gods ordeels benouwen

Dat hy sal houwen.

Orlof vrienden dit is voor een Testament

Hoe Calleken Strinx * den loop hier heeft gheent

2.Ti. 4. a. 7.

Tgelooue behouden crachtich

En vreest Sweert noch Vyer, volcht Christum excellent

Sijn beloften zijn warachtich

Fol. 44 r°.

Sijt dit gedachtich.

1) Waar gij vertoeven kunt.

2) Het plakkaat, dat niemand spaart, niemand ontziet.

3) D. i.: of — 'tgeen daarmede gelijk zou staan — zich aansluiten bij die »dien» is meervoud) bovengenoemd, Annas, Kajaphas, Pilatus, d. i. de kerk en de wereld.

[n°. 22.] ¹⁾

¶ Na de wijse: In doots ghewelt
lach ick geuaen.

Een liet van
vrage ende ant-
woort, twelcPe-
ter van Wer-
uick (so alst
schijnt) ghe-
maeckt heeft.
Leest zijnen
Brief, Fol. 90.

EEn ewige vruecht die niet en vergaet
Coemt my altijts te voren
Dat is de Heere mijn toeuerlaet
Die my zijn stem laet hooren
Dan crijch ick sulcken vruecht
Mijn hert dat is verhuecht
Als hy my coemt beschouwen
De Heer door zijnen geest
Weert van my alle tempeest
Op hem alleen staet mijn betrouwen.

Noyt meerder vruecht in my en was
Dan nv in dese tijden
Mijn trueren vergaet my also ras
Gods woort doet my verblijden
Als ick denck om deewich goet
Dan heb ick sulcken moet
Dat ickt niet can vertellen
Van vruechden en iolijt
En vindick gheenens strijt
Al ist dat sy my quellen.

Te recht heeft wel de Heere geseyt

* Ick en sal v geen Weesen laten

† Ick make voor haer de stede bereyt

‡ Die my hier niet en versaken

Joan. 14. b. 18.

† Joan. 14. a. 2.

+ Luc. 12. a. 8.

1) Dit lied, door een martelaar in zijne gevangenis gedicht, bestaat uit twee deelen. Het eerste, dat op fol. 45ro eindigt, bezingt de vreugde, die hij in Gods gemeenschap en Gods vertroosting geniet. Dat deel is in tal van andere liedboeken opgenomen en verdiende dat ook ten volle om zijne innigheid en zangerigheid; terwijl in de latere drukken van de *Veelderhande Liedekens*, tot in de 18de eeuw toe, het geheele lied bleef staan. — In het tweede deel, dat met »Als ik voor Vorsten was geleyt Met eenen blijden moede" begint, verhaalt de dichter de verhooren die hij heeft ondergaan. Deze zijn voor hem aanleiding om alle punten, tusschen de Doopsgezinden en inquisiteurs in geschil, m. a. w. alle eigenaardige denkbeelden van hem en de zijnen achtereenvolgens uiteen te zetten. Vandaar zeker de naam »Van vrage ende antwoord". Hij bespreekt niet alleen doop, avondmaal, menschwording, leer over de kerk, huwelijk, overheid (alleen niet het eedverbod), maar b. v. ook de bedenking dat van het avondmaal onwaardigen toch niet mochten worden geweerd, daar Jezus immers bij de instelling dier plechtigheid Judas daaraan had laten deelnemen. Bijzonderheden omtrent zich zelven en zijn lot deelt de dichter niet mede. Behalve het randschrift is mij geen berichtgever bekend, volgens wien het lied van Peter van Werwijk zou zijn; en van dezen weten wij weinig, zie boven bl. 187. Maar oud is het zeker: het komt reeds in de *Veelderhande Liedekens* van 1556 en in die van 1559 (?) voor.

Maer die my hier belien

Die sal ick tallen tien

Belijden allegader

Voor mijn Hemelsche Vaer

* En vreest niet ghy cleyne schaer

Luc. 12. d. 32.

† Ick ben alleen v ontlader ¹⁾.

† Mat. 11. c. 28.

Hoe soudick mogen sijn beswaert

Als ick sulcken troost vinde

Dat hy my als zijn † oochappel bewaert

Sach. 2. b. 8.

Seggende, mijn beminde

* Mach een Moeder haer eygen kint

Esa. 49. c. 15.

Verlaten, dit wel versint

Fol. 44 v°.

Al waert oock dat zijt dede

So en sal ick v nemmermeer

Verlaten, doet na mijn leer ²⁾

Maer brengen in sHemels stede.

Alsuleken troost heb ick ontfaen

Gheen vreese en coemt my ane

Dat heeft de Heere God gedaen

Met zijnen soeten vermane

Nv en vreese ick sweert noch gloet

Daer af danck ick den Heere soet

Dat hy my so coemt stercken

Die op den Heere betrouet

Tis wonder wat hy aenschout

Als God in hem coemt wercken.

* Maer twerck Gods en wort niet gesien

1. Cor. 2. a. 7.

Met vleeschelijken oogen

Het moet al inden geest geschien

Anders en macht niet dooghen

Wie daerom doet eenich vlijt ³⁾

Het is al verlooren tijt

Sy moeten † eerst herboren wesen

Mat. 18. a. 3.

Wt water, geest, en vier

Joan. 3. a. 3.

Al na Christus manier

† In een nieu leuen verresen.

Rom. 6. a. 4.

Geen menschen en mogen dit beuroen

Coll. 3. a. 10.

1) Ontlasten, den last van iemand afnemen.

2) Doet gij, d. i. indien gij doet, naar mijne leer.

3) »Daarom, wie (om het werk Gods te zien) zelf aan den arbeid gaat (en dus van eigen inspanning heil verwacht), die geeft zich vruchteloos moeite, indien niet zijne wedergeboorte is voorafgegaan.»

- Den. 12. a. 8. Sy moeten haer eerst bekeeren ¹⁾
 En haer * goetduncken van haer doen
 En volgen het woort des Heeren
 So Christus spreekt voorwaer
 Mar. 8. e. 34. † Wil my yemant volgen naer
 Joan. 12. e. 26. Die moet hem eerst versaecken
 En dragen zijn Cruyce vry
 Wt liefden volgen ²⁾ my
 Joan. 8. e. 32. † De waerheyt sal hy smaecken.
 Lof, prijs, en eere sy God vermaert
 Die my zijn waerheyt schoone
 Wt grooter liefden heeft verclaert
 Van zijnen hoogen throone
 Fol. 45 r°. Het is eenen milden Weert
 Mat. 6. a. 6. * Hy gheeft elck wat hy begeert
 7. a. 7. † Die inden geest en waerheyt beden
 † Joan. 4. e. 23. † Die gheeft hy sulcken mont
 † Lu. 21. b. 14. Die noyt mensch en wederstont
 Door zijn genadicheden.
 Dus bid ick alle vrome lien
 Die daer de duecht hantieren
 En wilt niet op de groote hoopen sien ³⁾
 Met al haer quade manieren
 Want in Esdre vintmen staen
 4. Esd. 9. b. 15. * Datter veel meer sal vergaen
 Dan daer behouden sal wesen
 Gelijck de groote vloet
 Meerder is dan een druppel soet
 Dit is Gods woort hooge gepresen.
 Als ick voor Vorsten was geleyt
 Met eenen blijden moede
 De Heere door zijn genadicheyd
 Om my te helpen hy spoede
 Doen heb ick mijn hooft ontdeect
 En vraechde met woorden perfect
 Mijn Heeren wat is v begeeren

---

1) »Of zij moeten zich..»

2) Er staat in n°. 4, 1570 »volge»: zeker eene drukfout, misschien door 't wegvallen van het streepje boven de e. N°. 1, 1563, n°. 11, 1599 en andere drukken hebben: »volgen».

3) De gewone afwijzing van het verwijt, dat zij, weinigen in getal als zij waren, zich durfden stellen tegenover de roomsche kerk die, en dat sedert eeuwen, geheele volkeren omvatte.

Dat ghy my dus hebt geuaen
 Ick en heb v niet misdaen
 Oft betooget my, ick salt beweerē¹⁾.

Sijt ghy gedoopt vraechde een Raetsheer
 Waer op dat ick antwoorde
 Ick ben gedoopt na Christus leer
 Also my dat behoorde
 Doen vraechden sy na tSacrament
 Oft God niet en was present
 Ick seyde: † Hy is opgeresen
 Hy sit ter rechterhant
 Van zijnen Vader triumphant
 Daer ick hope te wesen.

Mat. 16. c. 19.

Luc. 24. d. 50.

Actor. 1. b. 9.

Doen vraechden sy my al na de Kerck
 Seer strange sy my aenschouden
 Ick seyde: * Ten is niet des Heeren werck
 Al dat sy onderhouden
 Maer teghen de waerheyt reen
 Dat bewees ick haer gemeen
 Die daer by my saten int ronde
 Ick vraechde: Gods kinderen fijn
 Moeten sy niet geestelijck zijn
 Sy seyden, ia, met haren monde.

Mat. 15. a. 9.

Fol. 45 v°.

Hoe coemt dan dat ghy gheestelijck heet
 Ende dander wereltlijcke scharen
 Doen bewees ick haer met woorden breed
 Dat sy al Secten waren²⁾
 Want Christus spreeckt selue siet
 † Voor de werelt en bidde ick niet
 Maer voor haer die ghy my hebt gegeuen
 † Want sy oock niet en zijn
 Van de werelt, so ick en bin³⁾
 * Daeromme worden sy verdreuen.

Joan. 17. b. 9.

Joan. 17. b. 16.

2. Tim. 2. b. 12.

Doen vraechdick, mijn Heeren, wat segt ghy nv
 Cont ghy my anders betogen
 So wil ick van stonden aen volgen v

1) Weerleggen, het tegenbewijs leveren.

2) Immers wat in het oog van beide partijen zondig en een gruwel was, zich afzonderen van de Christenheid en eene sekte gaan vormen, dat kon men met het meeste recht aan die partij verwijten, die wel van de wereld was en dus niet »verdreven», niet door de wereld vervolgd werd. Deze miste juist wat in het oog des dichters de signatuur van het Christendom is.

3) Gelijk ik niet (van de wereld) ben.

Na mijn beste vermoghen
 Doen seyden sy metter spoet
 † Als de Heere brack dat broot soet
 Ende seyde: Neemt, eet, dits mijn lichame
 Dat voor v wort gegeuen saen
 Hoe wilt ghy dit verstaen
 Wast dan niet God selue bequame?
 Doen vraechdick oock met woorden ras
 Dat broot daer wy af spreken fijn
 Oft dat Christus lichame was
 Dat voor ons gebroken soude zijn
 † Dwelek daer aenden Cruyee hinck
 Ende soveel lijdens ontfienck
 Bewijst my dat, ick salt geloouen
 En segt dat nemmermeer
 Oft ghy doet Christus oneer
 En tvolck doet ghy verdoouen ¹⁾.
 * Sijn Auontmael, wilt dit aensien
 En heeft hy niet gehouwen
 Met dieuen, moorders, oft sulcke lien
 Oft dronckaerts, oft schenders der vrouwen
 Oft gierige, oncuys, vol haet
 Vol wreetheyt obstinaet
 Van sulcke daer staet geschreuen
 † Dat sy alle ghelijck
 Deruen sullen Gods rijk
 Ten sy dat sy beteren haer leuen.
 Al was Judas oock mede int getal
 Sijn werck dat was verborgen
 Maer Christus die wist te voren wel al
 Dat hy hem soude verworgen
 Dus en mach niemant dan
 Seggen, tsy wijf oft man
 Datter yemant was inne ²⁾
 Die anders hadde gedaen
 Dan na Christus vermaen
 Sy waren geestelijck van sinne.
 Doen vraechden si oft Christus dat Lam
 Van Adam niet vleesch en ware
 Ick seyde † dat hy van bouen quam

Mat. 26. c. 25.
 1. Cor. 11. c. 22.
 Mat. 27. d. 34.
 * Mt. 26. c. 25.
 Mar. 14. c. 22.
 Luc. 22. b. 19.
 1. Cor. 11. c. 22.
 Fol. 46 r°.
 Gala. 5. c. 21.
 Apo. 21. d. 27.
 Joan. 3. e. 31.
 Eph. 4. a. 9.

1) Verdwazen, dom of verhard maken.

2) Onder (in'' het getal van) de deelnemers aan Jezus' avondmaal.

Van zijnen Hemelschen Vare
 So Christus spreekt met woorden bloot Joan. 6. f. 51.
 * Ick ben tleuende Hemels broot
 Die van bouen ben beseuen ¹⁾
 Dat broot, hoort dit geschal
 Dat ick v geuen sal
 Is mijn vleesch voor des werelts leuen.
 Voort seydict, mijn Heeren zijt dies wel vroet
 Wat Paulus doet verweruen ²⁾
 Dat den aertschen Adam, noch vleesch en bloet 1. Cor. 15. e. 50.
 Gods Rijke en sal eruen
 Waer Christus van Adams natuer
 So en waer hy niet reyn en puer
 Hy soude oock Aerde zijn geworden
 So God selue seyt claer
 * Ghy zijt Aerde en sult hier naer Eccl. 17. a. 81.
 In aerde verkeert worden. Fol. 46 v°.
 Doen vraechden sy my opt selue pas
 Is Godt alsulcx niet machtich
 Dat hy dat vleesch seer broos als glas
 Hem ghelijck maect so crachtich?
 Ick seyde, mijn Heeren, hoort
 Hy vermacht niet teghen zijn woort
 Verstaet dit allegare
 God spreekt, mijn woort bekant
 † Sal ewelijck houden stant Mt. 24. c. 35.
 Anders waer hy een luegenare.
 Doen seydict, mijn heeren, ick arme gast
 Wat weet ghy van my te segghen
 Heb ick ghedaen yemant ouerlast
 Wat wilt ghy my oplegghen?
 Isser yemant die van my claecht
 So bid ick dat ghijt ghewaecht
 Ick wilse contenteren
 Segt doch mijn heeren vry
 Waeromme so coemt ghy my
 Sonder misdaet dan persequeren?
 Wy en vangen v niet om v misdaet
 Maer om die arme sielen

---

1) Van »beseffen". Hier misschien »gedacht" in den zin van »door God beschikt, verordend".

2) Hetzelfde als »verwerft": door redeneering afleiden, een denkbeeld winnen, zich van iets overtuigen, en verder: betoogen.

Die ghy verkeert met uwen boosen raet
 Ghy soutse wel al vernielen
 Waert datmen v liet betien
 Maer het is beter nien ¹⁾
 Waert dat v leeringhe ware
 Van Godt, goet en oprecht
 So ghy beroemt en secht
 Ghy sout wel leeren int openbare.

Mat. 7. a. 6.

De Heere spreekt met woorden vroom
 Also daer staet gheschreuen
 Hy seyt: † Ghy en sult dat heylichdom
 Al voor de honden niet gheuen
 Noch de Peerlen, vaet dit bediet
 Voor de verckens werpen niet
 Dat sy niet tot eenigher vren
 Tuwaert en keeren vry
 Ende verschueren dy
 Daerom en macht niet ghebueren.

Fol. 47 r°.

Mat. 7. b. 17.

12. d. 33.

Luc. 6. e. 43.

Doen seyde ick tot de Heeren blent
 Met liefelijke gheruchte ²⁾
 Een mensche wert aen zijn werck bekend
 En den boom aen zijn vruchte
 * Een goet boom brengt vruchten goet
 Twelck den quaden niet en doet
 Wat vruchten cont ghi aen ons beschouwen
 Dan liefde, pays, en vre
 En verduldicheyt in lijden me
 Tot inden doot sonder verflouwen.

Doen seyde tot my een Pape expres
 Ick en gelooue, wilt hooren
 Niet so wel datter een Godt es
 Ick ghelooue al voren ³⁾.
 Ist dat ghy in dit geloof
 Blijft altijts euen doof
 Ick segt v sonder mijden ⁴⁾
 Ghy zijt vermaledijt
 En sult den eewighen tijt
 Inder Hellen moeten lijden.

1) N°. 1, 1563: »neen», dat daar toch ook op »betien» (betijen, laten gaan) rijmt.

2) Bekendmaking.

3) Ik geloof geenszins aldus, niet op die wijze (als gij, op grond van de vruchten, die ik zie), dat er een God is; ik geloof dat vooraf, vóór alle redeneering; ik begin met dat aan te nemen.

4) Zonder u te ontzien.

Doen seydict tot hem met coelen bloe

Hoe dorft ghy dit wtspreken

† Het oordeel behoort den Heere toe

Ro. 12. c. 19.

Het quaet sal hy wel wreken

Heb. 10. d. 30.

Maer het is v manier

Te maken sulck ghetier

Ick segt v sonder veel te callen

† Dat v geheel ghebroet

Dan. 8. d. 25.

En dAfgoderije diemer ¹⁾ doet

2. Tess. 2. b. 8.

Gheheel noch af sal vallen.

Apo. 18. b- 8.

Hy seyde: De Beelden en deeren niet

Die daer staen aen allen hoecken

Sy doen niemant lijden noch verdriet

Het zijn der simpelen Boecken

Hy seyde: Hoort oft ghy wilt

Weer de letter oft dat Bilt ²⁾

Ist niet gelijk om leeren

Sijn sy niet beyde doot

Fol. 47 v°.

Daeromme seg ick v bloot

Datmen met Beelden wel God mach eeren.

Doen seydict met woorden onbeureest

* Dat ons de heylige Schriftuere

Ro. 15. a. 4.

Gegeuen is vanden heyligen Geest

Tot oprechten labuere ³⁾

Maer † Beelden ende Afgoden

Exo. 20. a. 3.

Heeft God so sterck verboden

Deut. 5. c. 16.

† Die Beelden oft Afgoden maken

† Deut. 27. b.

Die zijn vermaledijt

Sap. 14. b. 8.

So God dat selue belijt

De Helsche pijn sal hy smaken.

Doen vraechden si my na mijn Kercke ras

En waer dat ickse hilde

Ick seyde dattet een Kercke was

Sterck van ghelooue en milde ⁴⁾

* Ghedoopt al te saem

1. Cor. 12. b. 13.

1) »Men er”.

2) N°. 1, 1563 leest »Beelt”; n°. 3, 1567 en alle latere uitgaven: »Bilt”. »Weer” is saamgetrokken uit weder; »weder — oft” hetzelfde als »of — of”.

3) Labeur beteekent niet anders dan zware arbeid, maar wordt volgens De Bo in West-Vlaanderen ook gebezigd van land, 'tgeen iemand krijgt om te bewerken, te gebruiken: vandaar »gebruik”. Misschien ook dacht de dichter van ons lied er aan, hoe »arbeid” en »labeur” ook wel van barensnood worden gezegd: »oprechte wedergeboorte”.

4) Liefderijk.

Apo. 12. b. 6.	In eenen gheest en een lichaem Dat is de Bruyt de Coninginne † De vrouwe diet Manneken ¹⁾ baert Voor den Draeck stout onueruaert Tot sulck een Kerek ben ick inne.
Eph. 1. c. 23.	† Totten Ephesien vintmen claer
4.b.15;5.c.23.	Al van dees Kercke reene
Col. 1. b. 18.	* Dat Christus is het hooft van haer
Gala. 2. c. 21.	Vleesch en been van zijnen beene
Rom. 6. a. 4.	† Dees Kerek en leeft niet meer
Gal. 5. c. 24.	Maer haer leuen is de Heer
* Apo. 21. a.4.	† Haer vleesch dat is gestoruen
	* Van bouen is sy gedaelt
	So ons Joannes verhaelt
	Dees Kercke blijft onbedoruen.
	V Kereke alsmen daer wei op let
	Het mocht elck wel vernoyen ²⁾
	Sy is tegen de waerheyt ingeset
	Maer God die salse wtroyen
	Wantmen daer anders niet
	Dan Afgoderije en siet.
<i>Fol. 48 r°.</i>	Tis walchlijck voor sHeeren oogen
	Nochtans seyt elck gemeen
	Tis Gods Bruyt en anders geen
	Och Godt hoe moecht ghijt gedoogen.
	Dus bid ick v, siet elck wel toe
	En wilt v met God beraden
	Wacht v vanden onnooselen bloe
	Oft ghy mist Gods genaden
	De welcke hy rijckelijcken schenckt
	Die hem altijts ghedenckt
Sach. 2. b. 8.	Maer * die zijn wtuercoren
	Aentast ofte ghenaeet
	Sijn oochappel gheraet
	Ende op hem valt Godes toren.
	Ick bid v Broeders en Sisters gemeen
	Wilt v met my verblijden
Esa. 28. b. 16.	† Fondeert v op den verworpen steen
Luc. 20. b. 17.	En vreest torment noch lijden
	Verhuecht door vrolijkheyt
Math. 25. a.	† En maeckt v lampen bereyt

1) Jezus, de in den hemel verhoogde, Openb. 12:5.

2) Verdrieten.

De liefde en laet niet verflouwen
 Haest v gaet metter spoet
 Vwen Bruydegom te gemoet
 * Hy wil dat Auontmael met v houwen.

Apoc. 3. c. 20.

¶ Nae de wijse: Het was een
 Molenaarinne.

[n°. 23.] ¹⁾.

GEroert ben ick van binnen
 Al om te maken bekend
 Hoe wy met hert en sinnen
 Typer buyten der stede ient
 Sochten te leuen met vrede
 Al na de † Hemelsche stede
 Was onsen wech seer excellent.

Van sommige
 vrienden, hoesi
 geuangen wor-
 den tot Yper,
 int iaer 1561.

† Apo. 21. a. 1.

† Gelt, goet, vrienden en magen
 Verlieten wy openbaer ²⁾
 Op dat wy al ons dagen
 Christum soudén volgen naer
 * En oock ons eygen leuen
 Hebben wy ouergegeuen
 Te leuen nae zijn woort eenpaer.

Mat. 19. c. 29.

2. Cor. 5. b. 15.

† Met twerck van onsen handen
 Wonnen wy daer ons broot
 Sy en comen niet tot schanden
 Maer door zijn ghenade groot
 † Wil God de zijne spijsen
 Dus wy hem louen en prijsen

Fol. 48 v°.

Psa. 128. a. 1.

1. Tes. 4. b. 11.

2. Tes. 3. a. 8.

Psa. 34. b. 11.

Mat. 6. c. 25.

1) Een der gevangenen te Yperen (1561) heeft, »in een viercante gesloten, niet hebbende sooveel licht enz.», fol. 50 r°, dit lied vervaardigd, dat hij eerst later, in een ruimer vertrek overgebracht, op schrift heeft kunnen brengen. Hij spreekt dan ook steeds, fol. 49 r° enz., in den eersten persoon. Zooals in aantekening 1 op fol. 44 r° reeds is meêgedeeld, was het de voornaamste bron voor het bericht van het Groot Offerboek van 1615, dat echter nog andere bijzonderheden kende, o. a. dat zij, voor de vervolging naar Yperen gevlucht, daar met smalweven hun brood wonnen; dat zij op de markt geworgd en verbrand zijn, Kalleken Strings eerst eenigen tijd na de anderen; dat Cijntgen Potvliets niet standvastig bleef en dus aan de handen des scherprechters is ontkomen. Die anderen waren Kalleken (Strings), Maeyken (Kocx), Thonis, van Waestene geboren (Anthonis Schoonvelt) en Kaerl (Lauwers van de Walle). De namen, die tusschen haakjes staan, zijn die van het Groot Offerboek. Een zesde, Hendrick N., wist toen zij samen overvallen werden nog te ontvluchten.

Het lied komt voor in het *Nieu Liedtenboek* van 1562, in het *Tweede Liedtenboek* van Biestkens, 1583, en is door Wackernagel, *Lieder der Nederl. Reformirten*, opgenomen.

2) Zooals was gebleken.

*Col. 1. b. 14.

* Die ons verlost door zijn bloet root.

Dit hebben de Heeren vernomen

Dorstende nae ons bloet

Sy zijn seer haest ghecomen

En schenen by na verwoet ¹⁾

Joan. 15. b. 20.

† Ghelijck sy Christum deden

Veruolghen sy noch zijn leden

Esa. 59. b. 15.

† Die tquaet laten, en doen dat goet.

Met stocken, sweerden, en coorden

Quamen sy wel voorsien

Daer wy als dongestoorden

Waren goet om te bespien

Werckende, hoort mijn verclaren

Met de vroukens, die by ons waren

Dat seer onlangs mochte gheschien ²⁾.

Sy quamen als ontsinde

Al met een groot ghedruys

Sijnken beurucht met kinde

Liep haestelijck wten huys

Sy was swaer ende banghe

Sy hebben haer mede gheuangen

Daer was om hooren een groot confuys.

Kaerl liep buyten der dueren

Meester Claes seer onbeschaemt

Die sachmen nae hem spueren

Met een bloot sweert, dat niet betaemt

Daer mee heeft hy ghehouwen

Och vrienden wilt doch aenschouwen

Welcke de Christenen zijn ghenamt.

Ghequetst zijnde van desen

Heeft hy haer noch ontrocht ³⁾

Mayken ons vrouwe ghepresen

Fol. 49 r°.

Heeft oock noch haer kint besocht

DInquisiteur als man onsachte

Heeftse ghegrepen met machte

Met een bloot sweert bloedich bedocht.

Sijnen aert hy daer baerde

Bloethongherich ende blint

---

1) »Verwoet» kan sterker beteekenis hebben dan die het bij ons heeft. Dus : »bijna razend».

2) Dit behoort misschien bij »hoort mijn verclaren»; hoort mijn verhaal van 'tgeen zeer onlangs kon geschieden, heeft plaats gehad. 3) Ontraken, misraken. Voor Thuenis (iets verder) heeft n°. 4, 1563 Tonis, n°. 11, 1599 Theunis.

Mayken die haer veruaerde
 Besorecht zijnde voor haer kint
 Wacht mijn kint, hoordemense spreken
 Hy heeft (soot is ghebleken)
 Hem seluen ghequetst, als man ontsint.

Die my quamen bespringhen
 Sprack ick aen met goet bescheyt
 De Diefleyders die my vinghen
 Brochten my int huys gheleyt
 Ick seyde: Vrienden ghemeene
 Dits om de Waerheyt reene
 Met Godts woort heb ickt haer daer verbreyt.

Thuenis van Waesten gheboren
 Die elck zijn liefde iont
 Quam ons (zijn vrienden vercoren)
 Besien, hoe dat het met ons stont
 Om vertrecken hy Adieu seyde
 Maer wt liefden hy noch beyde
 Dat was voor Meester Claes een vont.

Het was den wille des Heeren
 Ten doet Thuenis oock gheen ghequel
 Henrick sonder ommekeeren
 Die heeftet ontloopen snel
 Het mocht henlien wel verdrieten
 Maer sy souden noch wel meer vergieten
 Tonnosel bloet, als Woluen fel.

Calleken goedertierich
 Brochten sy oock gheuaen
 Altijts in liefden vyerich
 Om Christo niet af te gaen
 * Wy troosten, so dat behoorden
 Malcanderen met Godts woorden
 Dat was om hooren al ons vermaen.

Mala. 3. c. 16.

2. Cor. 1. a. 4.

Fol. 49 v°.

Hulp en troost tot dien stonden
 Was ons seer wel van noo
 Sy hebben ons daer gebonden
 Na dInquisiteurs geboo
 Op straten si ons brachten
 Met seer blijden gedachten
 Spraken wy de gebuerkens toe.

Can yemant van ons doleren
 Hebben wy daer geuraecht
 Datmen ons gaet persequeren

1.Pet. 4. c. 16.

Niemant en heeft daer geclaecht
 † Tis dan om Christus Name
 Wy en deruent ons niet schamen
 Sprack Mayken vry onuersaecht.
 Nader Stede sy ons leyden
 Calleken seer onueruaert
 Die ginc haer haest bereyden
 Om te singen, twort v verclaert
 Meester Claes, als die ontstelde ¹⁾
 Dapostelen (hy vertelde)
 En songen niet, so ghy gebaert ²⁾.

Mat. 10. d. 28.

Ick en wil oock niet dansen
 Sprack hy, waeromme singt ghy
 * En vreest niet dese Hansen
 Sprack Tonis, maer Suster singt vry
 Calleken heeft daer gesongen
 Ende ick vant my oock gedrongen
 Om te singen van herten blij.

Typer binnen der mueren
 Brochten sy ons ooc daer naer
 Men sach ons geensins trueren
 Dat bleeck wel int openbaer
 Wy songen ende spraken
 Om Gods woort bekend te maken
 Totten volcke vry sonder vaer.

Fol. 50 rº.

Tvolek quam met grooten hoopen
 Elck heeft na ons gehoord
 Men sachse na ons loopen
 De Rackers die leyden ons voort
 Ick sprack ten dien saysoene ³⁾
 Ten is niet van quaet te doene
 Maer om tbeleuen van Gods woort.

Mat. 7. b. 13.

Luce. 13. c. 22.

* Smal ende enge is de poorte
 Sprack Calleken, my wel verstaet
 Schiet v na de behoorte
 † Doet goet ende laet dat quaet
 Gaet coopt nv Testamenten
 † En vreest niet dese Regenten
 Maer doet dat v Godes woort raet.
 Al dat ick v verhale

Psa. 34. b. 15.

Ro. 12. b. 16.

† Mt. 10. d. 28.

- 1) Als die buiten zich zelven was.

2) Zooals gij u aanstelt.

3) Gelegenheid of oogenblik.

Dat is also gebuert
 Na tHof al vander Sale
 Leyden sy ons, maer ongetruert
 * Als slachschaepekens deuijne
 Wy en vreesden torment noch pijn
 Maer dachten op dat eewich duert.

Ps. 44. c. 23.
 Rom. 8. d. 36.

Ick cant niet al vertellen
 Ons spreken op onsen ganck
 Dus neemt mijn simpel stellen
 Van my wt gunste in danck
 Int Cootken ¹⁾ dat wy treden
 Daer wy den Heer aenbeden
 Met spreken ende met lofsanck.

Ten heeft my niet verdrotten
 Dat ick hier hebbe gedicht
 In een viercante gesloten
 Niet hebbende so veel licht
 Om lesen oft om schrijuen
 Int herte moestet blijuen
 Tot dat my de Heer brocht int gesicht.

Broeders en susters wilt dencken
 * Op ons die in banden zijn
 Wilt ons tot hulpe schencken
 V gebeden op dit termijn
 Dat wy seer goederhande ²⁾
 † Ons lichaem tot een offerande
 God den Heer mogen geuen fijn.

Heb. 13. b. 13.

Rom. 12. a. 1.

Hier mede wy v groeten
 Met des Heeren vrede gemeyn
 Die den druck can versoeten
 Bidt dien groot ende cleyn
 Op dat wy mogen ydoone
 * Ontfangen des leuens Croone
 Te samen in des Hemels pleyn.

Fol. 50 v°.

4. Esd. 2. f. 43.
 Apo. 2. b. 10.

---

1) Het kot, de gevangenis.

2) »Op goede wijze», hier dus: zonder eenige weifeling of ontrouw.

[n°. 24.] ¹⁾

¶ Na de wijze: Het daget wt
den Oosten.

Van Jacques
hoe hy verra-
den ende ge-
uangen wert.

Och siet hoe droeue dingen
Ick v hier vertellen sal
Die my geschiet zijn sonderlinge
Wilt hooren na mijn verhal.

Psa. 41. b. 10.
Joa. 13. b. 18.

Daer quam al een Raetsheere
Den welcken ick wel can ²⁾
Voor eenen goeden † vrient van eere
Maer hy wert my een Tyran.

Hy socht na my seer cloecke
Seggende, hy had eenen Brief
Hy woud my comen besoecken
Hy kende my en hadde my lief.

Eccl. 19. c. 21.

Als hy my heeft vernomen
Met een so soeten stem
Hiet hy my willecome
En bad my te gast by hem.

En als hy van my hoorde
Dat ick niet blijuen en mocht
Hy gaf my so lieflijke woorden
Als hy hem hadde bedocht.

Hy sandt een Boode seer stille
Te Leeuwerden inden Raet
Al om commissie wille
En een Duerweerder nijdich en quaet.

Als sy waren gereede
Sprack hy met valscher hert
Dat ick van mijn waer en werck mede
Sou brengen, hy vriendlijk begeert.

Mat. 26. c. 48.
Fol. 51 r°.

Als ick daer was gecomen
† Seer liefelijk hy my groet
Sijn hert en heb ick niet vernomen
Want hy sprack tot my so soet.
Terwijlen deed hy halen

1) Over Jacques d'Auchy, in Maart 1559 te Leeuwarden verdrongen, en over dit lied, door hem zelve in zijne gevangenis gedicht, 'tgeen niet alleen uit den gebezigten eersten persoon, maar vooral uit het later toegevoegde laatste couplet blijkt, zie boven de aantekening op bl. 268 vgg. Het lied is ook bij Wackernagel te vinden.

2) »Kunnen" in den zin van »kennen", evenals nog tegenwoordig in de platte spreektaal: Verwijs en Verdam, III, bl. 1800.

Den Duerweerder, die quam an
† Spijtich sprack hy daer voor allen
Vangt hem, siet hier is die man.

Pro. 12. b. 19.

Daer deed hy my aentasten
En heeft ghesproken: Hout vast
Sy hebben gesocht met haesten
Ende my rontom betast.

Doen seydict: O mijn Heere
Wat hebt ghy nv gedaen
Ghy doet v seluen groot oneere
Dat ghy my dus hebt verraen.

Ick heb op v mijn leuen
Betrout, en alle mijn goet
Hoe sydy dus ontrou beseuen ¹⁾
* Dat ghy so staet na mijn bloet.

1.Re. 19.b.10.

Hy sprack: Ick moest v vinden
Mijn'eedt hebbe ick gedaen
Nv zijt te vreden, laet v binden
Opt Huys moet ghy met my gaen.

Doen ghinck hy my daer lesen
Zijn wreede tyrannissche macht
En na dat inhout van desen
Heeft hy noch na vier mans geuraecht.

Ick en wilse niet bedragen ²⁾
Maer hebby in eeniger oort
Yemant ouer my hooren clagen
Hy sprack: Dat heb ick niet gehoort.

Ghy en zijt niet geuangen

* Om eenige misdaet swaer
Maer ghy hebt Ketters aengehangen
Mijn heeren ten is niet waer.

1.Pe. 4. b. 15.

Sydy oock niet een herdooper
Neen ick mijn Heeren, hoort my
Een doope hebbe ick alleen proper
Ontfangen † na sHeeren woort vry ³⁾.

Mat. 28. c. 19.

Ende na de Roomsche Kercke
Hebben sy my geuraecht
Dat en is niet Godes wercke
Heb ick daer op gewaecht.

Mar. 16. b. 15.

Fol. 51 v°.

Daer gaf hy menich suchten

1) Bevonden.

2) Beschuldigen of in 't ongeluk storten.

3) Edel.

Al met een droeuich samblant
 Als hy hem wel beduchte ¹⁾
 O Jacques moestu vallen in mijn hant.

Ick had so wel mijn betrouwen
 Eylacy op v gefondeert
 Het sal v menichmael berouwen
 Ick heb so lang by v verkeert.

Mat. 5. e. 44.
 Luce. 6. c. 27.

* Maer geerne vergeef ick v desen
 Al wt mijns herten gront
 De Heer wil v genadich wesen
 Begeer ick tot alder stont.

Jacques ick v wel bedancke
 Heb ick daer inne misdaen
 My dunckt voor Godt ick niet en wancke ²⁾
 Want na mijn eedt moest ick voortgaen.

Dunct v desen handel vromen ³⁾
 Voor Godt en der menschen schae
 Den tijt sal noch wel comen
 Dat ghijt sult worden ghewaar.

Hy sandt my in de Stoue ⁴⁾
 Beyt (sprack hy) men sal v meer
 Te Leeuwerden van onsen geloue
 Ondersoecken, en van v leer.

Als ick daer sat geuang
 Quam binnen mijn Huysurou
 Doen worde my also bange
 Als ick sach haer droefheyt en rou.

Den Duerweerder met herthede
 Stont tegen en stiet haer van my
 Veel waren daer die weenden mede
 En baden, och laetse comen by.

Ten mocht niet lange dueren
 Sy was beuaen met kindt
 Als ick haer sach aldus trueren
 Sprack ick: Och gaet thuys mijn bemindt.

Fol. 52 *r*º.

Troost v nv inden Heere
 Om Godts woort ben ick geuaen
 Ten sal v niet zijn tot oneere

1) Zich beduchten: vreezen, duchten.

2) Voor God weifel ik niet, ben ik niet onstandvastig, niet onzeker.

3) Baten; ook vóór »vromen" had »u" moeten staan, wat om het voorafgaande »u" is weggelaten.

4) Stube, kamer.

† Want ick hebbe niemant misdaen.	1.Pe. 4. b. 15.
Sy antwoorde my: Die Heere	
Stercke v inder waerheyt	
Strijt vromelijck tot zijnder eere	
† Die Croone is v bereyt.	4.Es. 2. f. 44.
Och mocht ick by v steruen	2.Ti. 4. b. 8.
Dat waer my een groote vruecht	Apo. 2. b. 10.
En by v tleuen beeruen	
Mijn hert sou zijn verhuecht.	
Och Suster wtuercoren	
En hebt doch geen verdriet	
Al moet ick nv wat treden voren	
* Den wille des Heeren geschiet.	Mat. 6. b. 10.
Den Duerweerder mocht niet lijden	26. d. 41.
Ras gaet van hier, heeft hy vermont	
Ick seyde: Och laet God betijden	
Met ons noch een cleyne stont.	
Daer worden wy gescheyden	
Van een met groote droefheyt	
Die Heere die wil ons bereyden	
Blijschap inder eewicheyt.	
Jacques heeft dit gesongen	
Daer hy lach geuangen swaer	
Geweldich is hy door gedrongen ¹⁾	
† En rust nv onder den Altaer.	Apo. 6. a. 9.

¶ Na de wijze: Ick dancke v
lieue Heere.

O Heer God ick mach wel clagen
Met suchten so menichfalt
Dat nv in dese dagen

Vande beken-
tenisse des ge-
loofs van Jan

---

1) Met groote geestkracht is hij door de enge poort, door den smartelijken dood-
strijd gedrongen in het eeuwig heil.

2) Jan Schut is alleen bekend uit dit gedicht van hem zelve en uit een ander,
op hem gemaakt, dat in de *Veelderhande Liedekens* (in 16°) van 1569 voorkomt en
(samen met het eerste) bij Wackernagel, S. 144, is afgedrukt. Hij onderscheidt
zich in niets van de eigenlijke nederlandsche martelaars, en belijdt o. a. de mensch-
wordingsleer. Het Groot Offerboek van 1615 vermeldt, hoe zijn dood in 1561 valt
en voegt dit toe aan een bericht, aan het lied uit ons *Lietboeckken* ontleend;
dat van 1617, hoe die dood door onthoofding heeft plaats gegrepen; dat van 1626,
hoe Schut in de gevangenis veel heeft gezongen en de rechter, die hem ver-
oordeeld had, een paar dagen na de terechtstelling het lijk toeriep: »Jan, zing

Schutgeuan-
gen wesende
te Vreen.

Fol. 52 v°.

Mat. 28. c. 19.

Mar. 16. b. 15.

Geschied is so groot gewalt
Om dat ick v woort aenhangē
Lijde ick so grooten noot
En legge hier geuangen
Sy dreygen my al metter doot.

Sy hebben my gebonden
Geuoert voor de Ouerheyd
Om uwen naem te verconden
Door v genade was ick bereyt
Doen deden sy my vragen
Wat onse gelooue weer
Daer op was mijn gewagen
Dat is na Christus leer.

Op dit geloof ben ick gedoopt
Hebbe ick voor haer bekant
* Als Christus selue ontknoopt
Onsen trouwen heylant
In Marco staet geschreuen
In zijn sestiende pley
Den geloouigen salment geuen
So Christus woort ons leert gemeyn.

Vanden doop der kinderen cleene
So vraechden sy my al voort
Ick sprack met goeder meene
Dat vindick niet in Gods woort
Wilt vry de schrift doorloopen
Christus heeft niet geleert
Den ongeloouigen te doopen
† Sy en zijn ¹⁾ van sonden eerst bekeert.

Mat. 3. a. 2.

4. b. 17. _____

ons nu een liedeken", waarop hij met een aanval van beroerte werd gestraft. Dat van 1631 en Van Braght nemen dit alles over.

Het lied roert evenals n°. 22, alle betwiste denkbeelden der Doopsgezinden aan; insgelijks alleen het eedverbod niet.

In een liedboek, dat Dr. Wieder meent in 1559 te moeten plaatsen, komt ons lied al voor. Dan moet de opgaaf van het jaar 1561 voor dezen marteldood natuurlijk onjuist wezen, of — eene andere mogelijkheid, waarop Wieder, bl. 145, wijst, — Schut heeft nadat zijn lied al verbreid was nog een paar jaren gevangen gezeten. Dit komt ook in latere uitgaven van de *Veelderhande Liedekens* voor en staat, in het duitsch vertaald, in *Ein schon gesangbüchlein*, dat volgens Wolkan, S. 90, 91, 99, voor het eerst tusschen 1565 en 1569 het licht heeft gezien.

Of »menichfalt" en »gewalt" in het eerste couplet den westfaalschen dichter verraadt? »Swermen" op fol. 53 r° zal wel geen germanisme (schwärmen" is bij Luther: in afwijking van het woord der Schrift op eigen invallen, fantasiën, wijsheid afgaan) zijn, zie de aantekening aldaar.

1) Tenzij zij zijn.

Daer op hebben sy geuraget
 Oft ick sulcks niet woude afgaen
 Daer op heb ick gewaget
 Dat en dient my niet gedaen¹⁾
 Gods woort te stellen bezijden
 En steruen den eewigen doot
 Ick wil veel lieuer lijden
 Al waer de pijn noch eens so groot.

* Dat Nachtnael onsés Heeren
 Bekende ick voor haer present
 So Christus self quam leeren
 Int nieuwe Testament
 Dat wy daer by sullen gedencken
 Sijn lijden en bitteren doot
 Dat hy ons heeft willen schencken
 Doen hy zijn bloet aent Cruys vergoot.

Doen deden sy my verclaren
 Met vele woorden goet
 Oft Christus niet en ware
 Van Maria vleys ende bloet
 Ick en heb sulcx niet gelesen
 Heb ick voor haer bekent
 Hoe soud hy vander aerden wesen
 Die God den Vader heeft gesent.

† Van dHeyligen Geest is hy ontfangen
 Gebooren wt die reyne maecht
 Met geenderley sond behangen²⁾
 Alst God den Vader heeft behaecht

* Gebooren wt Dauids stamme
 So hy was toe gesacht
 Dus in Christo den Lamme
 Godes beloften zijn volbracht.

† Dat woort (verstaet de saecke)
 Is vleys geworden saen³⁾
 † Vanden Geest na des Engels spraecke
 De cracht Gods heeftse beuaen
 Daerom tHeylige wt haer gebooren
 Is Godes Sone vermaert
 Daerom wy die waren verlooren

* Verlost zijn, als Petrus verclaert.

Daer na sy my vragen deden

Mat. 26. c. 25.

Mar. 14. c. 22.

1.Co. 11. c. 22.

Fol. 53 r°.

Mat. 1. c. 20.

Luc. 1. c. 31.

Esai. 11. a. 1.

Joan. 1. b. 14.

1.Pet. 1. c. 18.

1) Ik heb gezegd: dat, door mij gedaan, dient (doet goed) mij niet."

2) In geenerlei zonde verstrikt.

3) Spoedig. Hier weêr stopwoord.

Rom. 13. a. 1.

Twelck † Paulus heeft geleert
 Oft ick van haer Ouerhede
 Niet hielt als van God geordineert
 Ja den gerechten te beschermen
 Heb ick voor haer bekant
 En te straffen die in quaetheyt swermen ¹⁾
 Om vrede te houden in haer lant.

* Ge. 2. d. 24.

Mat. 19. a. 4.

† Mat. 5. d. 31.

19. b. 9.

Fol. 53 v°.

Wat hout ghy vander echte
 So hebben sy geuraget my
 Als Christus seluer sechte
 Matthei aent negentiende vry
 * Een man end een vrou beyde
 Sullen in die echte gaen
 † End oock niet weder scheyden
 Sy en hebben ouerspel gedaen ²⁾.

Pro. 25. d. 21.

Mat. 5. e. 44.

Rom. 12. e. 20.

Van oproer en muyterijen
 Hebben sy veel aen my gesocht
 Daer op was mijn belijen
 Wy en hebben dat niet gedocht ³⁾
 † Onse vianden te beminnen
 Leert Christus in zijn woort
 Metter waerheyt salment niet beuinnen
 Dat van ons anders wort gehoord.

1. Cor. 7. b. 15.

Doen deden sy weder vragen
 Wie onse Hooftman weer
 Daer op was mijn gewagen
 Dat is Christus met zijne Leer
 * Die heeft ons geroepen in vrede
 Als een trouwe Heylant goet
 Daer by hoop ick te blijuen mede
 Ende bezegelent met mijn bloet.

Psa. 118. a. 8.

Eccel. 2. a. 6.

† Jer. 17. b. 5.

Die dit Liedeken dichte
 Jan Schut was zijn naem (bekent)
 Om zijnen Naesten te stichten
 Wt de geuanckenis heeft hij gesent
 * Datmen op Gods woort sal betrouwen
 In allen tijt der noot
 † Op gheen en menschen bouwen
 Hij geeft dat leuen voor de doot.

F I N I S.

1) Rondzwermen, vagabondeeren.

3) Van dogen = gedoogen.

2) »Zoo zij niet...»

(I Besluyt ¹⁾),*Fol. 54 v°.*

GOetwillighe Leser, hier hebt ghy veele schoone Exempelen, van mannen ende vrouwen, die Christum Jesum ende dat eewige onuerganckelijcke leuen met ghetrouwer ende reynder herten ghesocht, ende * God wt dat binnenste haerder sielen geureest hebben, Mat. 22. d. 36. der welker herten bloeyden in des Heeren woort ende liefde, hare monden vloeyden ²⁾ cracht, gheest ende wijsheyt, hare dencken ende spreken, hare doen ende laten, hare * leuen ende steruen was Phil. 1. c. 21. Christus Jesus, hare † rijk ende ruste en sochten sy niet op deser †Joan.18.e.36. Aerden, want haer ghemoet was Hemelsch ende gheestelijck, so alst wel blijct in hare naeghelaten schriften. Lieue Leser, merct doch het onderscheyt, namelijc, welc † den wech des Heeren ende Mat. 7. b. 13. den wech des Duyuels is, ende welck * den oprechten dienst Godts * Jac. 1. c. 27. ende den dienst des Duyuels ende der Afgoden is, ende welck † de kinderen des Heeren ende de kinderen des Duyuels zijn, ende 1.Joan. 3. b. 9. welcke daer veruolgen ende welcke datter veruolcht worden, Op dat ghy verstaen muecht, wattet voor een volc is, * wt wat Vader Joan. 8. d. 44. sy gheboren zijn, ende wat gheest haer gedreuen heeft, die die lieflijcke, vreedsamighe, onschuldighe, gehoorsame kinderen Gods so onbermhertelijcken // hebben † wtghestooten, gheplondert, be- *Fol. 54 v°.* loghen, gheuanghen, ghepijnicht, wtgherect, verdroncken, verstiet Mat. 5. a. 10. ende vermoort, Sommighe hebben sy aen de Staecken verworcht, Heb. 11. f. 36. ende aen Galghen ghehanghen, Sommige hebben sy metten Sweerde gherichtet, * ende den vogelen des Hemels tot eender spijsen ghe- Psa. 79. a. 2. gheuen, Sommighe hebben sy den visschen toe gheworpen. Ende dese tyrannije (so alst schijnt, nae Schrifts meldinghe) en sal niet ophouden, tot dat de wtghestotene, verworghede, ende gecruyste Christus Jesus met allen * zijnen Heylighen als eenen Almachtighen Ghewelthebber, Ouerwinner, ende gloriose Coninck ten Jong-

1) Dit »Besluyt» staat in n°. 1, 1563 en n°. 2, 1566 niet achter het *Lietboeckken*, maar volgt daar onmiddellijk op het *Offer des Heeren*.

2) Transitief gebruikt, evenals soms bij Anna Bijns. Eerst n°. 11, 1599 leest: »uloeiden van cracht».

Luc. 21. d. 25. sten dage in die † wolcken des Hemels comen sal, met die * En-
 Apoc. 1. a. 7. ghelen zijnder cracht, met die vyervlammen, om wrake te doen
 * 2. Tes. 1. b. 7. ouer alle den ghenen die Godt niet ghekent en hebben, ende die
 niet ghehoorsaem gheweest en hebben den Euangelio, Ende ver-
 claert te worden in zijnen Heylighen, ende wonderbaerlijck te ver-
 schijnen in allen geloouigen, in die verrijsenisse ende openbaringhe
 der Hemelscher claeheyte, met de welcke sy becleedt sullen worden
 door de cracht Christi, op dat sy met hem die ewighe
 onuerganckelijke heerlijckheit in dat
 volcomen wesen mogen inne-
 men ende besitten in
 der ewicheyt,
 Amen. //

[Fol. 55 r°.]

¶ Een Register van dit voorgaende Liedtboecxken.

- Vant bitter lijden Christi ootmoedich: Van tijden ons Heeren
 Jesu Christi. Fol. 1.
 Verhuecht v Gods kinderen alle tijt: Van Frans van Boels-
 weert. Fol. 3.
 Droefheyte wil ick nv laten staen: Van twee Joffrouwen van
 Beekom. Fol. 5.
 Doenmen vijftienhondert schreue: Van vijf vrienden, opgeoffert
 te Gent. Fol. 8.
 Ick sal met vruechden singhen een Liedt: Van drie vrienden, ge-
 doot tot Antwerpen. Fol. 11.
 Ick mach wel droeffelijck singen: Van vijf vrienden, gedoot tot
 Leyden. Fol. 13.
 Ghy Christen altesamen: Van Daud ende Leuina, opgeoffert
 te Gent. Fol. 15.
 Alsmen schreef vijfthienhondert iaer: Van Gielis ende Lijs-
 beth. Fol. 17.
 O Godt ick moet v claghen: Van Joos verbeeck, tot Antwerpen
 leuende verbrandt. Fol. 18.
 Een nieuwe Liet // vaet dit bediet: Van Willem cleermaker. Fol. 21.
 In bitterheyte der sielen: Van een vrient tot vueren deerlijck ont-
 hoeft. Fol. 23.
 Hoort vrienden, ick schenck v een liet: Van Jan Jansz Brant. Fol. 24.
 Verhuecht verblijdt groot ende cleyn: Van een ionghe Maecht,
 genaemt Janneken. Fol. 25.

- Ick moet een liet beghinnen: Van twaelf vrienden, gedoot te
Gent. Fol. 26.
- O Heere God eewich Vader verheuen: Van Goris ende Joa-
chim. Fol. 28.
- Aenhoort Godt Hemelsche Vader: Van tweentseuentich vrien-
den. Fol. 30. //
- Alsmen schreef duyst vijfhondert: Van vier vrienden, gebrant te [Fol. 55 vº.]
Lier. Fol. 32.
- Eylaes ick mach wel suchten: Van vier vrienden, te Leyden op-
geoffert. Fol. 37.
- Babels Raets Mandamenten: Van ses vrou persoonen, tot Antwer-
pen gedoot. Fol. 38.
- Hoort vrienden al // hier in dit aertsche dal: Van Jorian en
Clement. Fol. 40.
- Alsmen schreef duyst vijfhondert eenentsestich Jaer: Van Calleken
strinx. Fol. 42.
- Een eewighe vruecht die niet en vergaet: Van vrage ende Ant-
woort. Fol. 44.
- Geroert ben ick van binnen: Van sommige geuangen en tot
Yper. Fol. 48.
- Och siet hoe droeue dingen: Van Jacques, hoe hy verraden
wert. Fol. 50.
- O Heer Godt ick mach wel claghen: Van Jan Schut, geuanghen
zijnde te Vreen. Fol. 52.

¶ Ghedruckt in het Jaer
ons Heeren, M.CCCCC.LXX.

De brieven en liederen, die in de andere uitgaven van het Offer des Heeren met het Lietboecxken voorkomen, maar in die van 1570 worden gemist.

INLEIDING.

Zal dit deel der „Bibliotheca” den lezer omtrent het geheele „Offer des Heeren” en „Lietboecxken” volledig op de hoogte brengen, dan heeft wat het tot hiertoe inhoudt nog aanvulling noodig. Aan den herdruk van de uitgaaf van 1570 behoort nog een en ander te worden toegevoegd. Vooreerst wat door de uitgevers van 1570 uit vroegere edities niet is herdrukt. Dit beperkt zich tot een kort briefje van de kinderen van Maeyken Boosers aan hunne moeder, dat nergens dan in het Bijvoegsel op n°. 2, 1566 voorkomt, en het Voorwoord voor het „Lietboecxken”: „Tottensangher”. Waarom dit laatste, dat, van de hand der oorspronkelijke verzamelaars, in de beide eerste uitgaven (1563 en 1566) is te vinden, door de uitgevers van n°. 3, 1567, wien alle lateren zijn gevolgd, is uitgesloten, kunnen wij niet meer verklaren.

Maar eveneens komt in dit werk eene plaats toe aan de brieven van een tweetal martelaars (Hendrick Verstralen en Mayken Deynoots) en aan een drietal liederen, die evenals deze brieven van 1578 af in alle uitgaven staan en waarvan men dus zeggen kan dat zij een integreerend bestanddeel van het „Offer des Heeren” met het „Lietboecxken” uitmaken. Zij zijn voor het eerst in n°. 6, 1578 *b* te vinden en worden hier daaruit afgedrukt: alleen ontmoet men het eerste, „Van eenen veertich vrienden”, reeds in n°. 5, 1578 *a*.

De vraag, boven bl. 20 door mij opgeworpen ten aanzien van den inhoud der uitgaven van en vóór 1570: wat de verzamelaars bewogen heeft uit de vele bestaande brieven en liederen juist déze te kiezen, de overige niet op te nemen, keert hier terug. Daar beantwoordde ik haar zóó: die verzamelaars hebben in 't geheel niet gekozen, zij hebben eenvoudig alles opgenomen wat zij tot

hunne beschikking hadden; alle andere brieven zijn eerst na hunnen tijd, sommige zelfs eerst vrij laat, in de 17de eeuw, uit de familiepapieren van afstammelingen der geadresseerden voor den dag gekomen ¹⁾. Maar hier ware dat antwoord onjuist. Hier klemde de genoemde vraag ook veel sterker, doordat in 1578 een tamelijk groote voorraad, waaruit men den bundel kon aanvullen, zelfs in druk voorhanden was. Van de martelaarsliederen blijkt dit uit de „Veelderhande Liedekens” en andere bundels. En wat de brieven betreft: misschien zijn er van Soetken van den Houte in 1565 gedrukt (Bibliographie”, I, p. 656); Schagen vermeldt („Naamrol”, bl. 117) eene uitgaaf van de brieven van Verstralen van 1571; een druk van die van Verkindert uit het jaar 1572 is te Leiden voorhanden; eindelijk en vooral: uit 1577 bezitten wij behalve van de hier genoemden ook van Jacques de Rore, Thys Joriaensz en eenige anderen brieven, alle bij denzelfden drukker in hetzelfde formaat gedrukt.

Waarom namen de verzamelaars van het „Offer des Heeren” van 1578 b niets van dit alles over behalve alleen en uitsluitend de brieven van Hendrik Verstralen (met die van Mayken Deynoots)? Laat zich hieruit ook iets afleiden over doel en strekking van ons boekje in zijne oudste en in die latere gedaante? Over de geestesrichting van de uitgevers van 1578?

Ik geloof het niet. Natuurlijk konden deze laatsten niet meer als die van 1562 „den troost en de versterking der slachtschaepkens Christi” beoogen. Immers in 1577 en 1578 was de vervolging gestaakt, nadat in Januari 1577 de Unie van Brussel aan de Gentsche pacificatie algemeene erkenning had geschonken. Maar al was die bedoeling weggefallen: er lag nog in deze lektuur genoeg leerrijks en vermanends, bezielends en stichtelijks om de navraag naar herdrukken begrijpelijk te maken. Voor 't overige is er geen onderscheid in godsdienstige denkbeelden tusschen de (in 1577 gedrukte) brieven van martelaars, die in 1569 en 1571, en de (in het „Offer des Heeren” van 1570 opgenomen) brieven van hen,

---

1) Zelfs na 1660, na de uitgaaf van van Van Braght's *Martelaarsspiegel* in eersten druk, waren zij, die in 1685 den tweeden druk hebben bezorgd, nog eenige tot dusver onbekende brieven op het spoor gekomen: één van Nelleken Jaspers, in 1570, en één van Joos de Tollenaar, in 1589 gedood. *Doopsgezinde Bijdragen*, 1899, bl. 91.

die vóór of in 1564 den marteldood hebben geleden ¹⁾. Alleen had het verloop van tijd deze wijziging aangebracht, dat bij de lateren meer dan bij de vroegeren opzien tegen den marteldood merkbaar is, al ontbreekt dit ook dezen niet (zie boven bl. 32, 33); voorts, dat de eersten het soms noodig vinden tot eensgezindheid en vrede te vermanen en meer melding maken van de dienaars (leeraars), van de verhouding tusschen hen en de broeders, van den ban. Op dat verschil heeft Pijper zeer terecht opmerkzaam gemaakt, toen hij in het „Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis”, II, 3, bl. 286—300, die brieven, in 1577 uitgegeven, besprak. Even juist is zijne verklaring daarvan: tusschen de jaren van de beide groepen van martelaars in lag het tijdperk van den strijd, die in 1566 en 1567 tusschen de Vriezen en de Vlamingen was losgebroken. Maar dit een en ander is geen teeken van verandering in geestesrichting. Het laat zich ook niet uitmaken, of die latere martelaars tot eene dier partijen hebben behoord, en zoo ja, tot welke, dan wel of zij buiten beide stonden. Dit laatste, dat mij het waarschijnlijkst voorkomt, was zeker het geval met Herman Timmerman, den antwerpschen oudste bij de Waterlanders, en van wien nogtans ook een boekje in de verzameling van 1577 is opgenomen. Van tendenz is hier evenmin sprake als — zie boven bl. 37 — in het „Offer des Heeren”.

Het ééne wat nog ter zake der opneming van de brieven van Hendrick Verstralen met weglating van die van anderen aan eene bepaalde voorkeur kan doen denken, zou kunnen liggen in de omstandigheid, dat Verstralen, die van den strijd wél wist, het woord „ban” (ik denk toevallig) niet noemt en de verzamelaars alles wat naar den nog hangenden twist heenwees wilden vermijden. Maar ik vermoed, dat wij in 't geheel niet zoo ver noch zoo diep naar eene verklaring moeten zoeken. De oorzaak van die opneming zal wel eene of andere toevallige omstandigheid zijn geweest: b. v. deze, dat de uitgever die brieven van Verstralen in den ouden druk van 1571 reeds lang bezat, of dat hij dezen martelaar persoonlijk had gekend; dat hij die brieven juist kort genoeg vond om er nog eene plaats aan te kunnen geven, of dat zij (evenals de liederen die hij uit al de bestaande uitkoos) bijzonder in zijn

---

1) Clement Hendricksz., de ééne van na 1564, telt nauwelijks mede.

smaak vielen. En eveneens blijf ik bij 'tgeen ik boven bl. 21 schreef: dat de uitgever al die andere brieven niet opnam eenvoudig omdat hij aan het boekje, dat hij ging herdrukken, toch niet een omvang kon geven, dubbel zoo groot als dien welken het tot dusver bezeten had.

Het drietal nieuwe liederen is ongeveer tien jaren jonger dan de jongste uit het „Lietboecxken” van 1563—1570: maar hoe staan zij bij den inhoud van dit laatste ten achter! 't Zijn nog wel dezelfde woorden en beelden; ook de gedachten zijn geene andere; het éénige dat ons als iets nieuws treft, de harde toon waarop Gods wrekende gerechtigheid wordt bezongen, is juist niet aantrekkelijk: maar alles klinkt thans zooveel minder oorspronkelijk dan vroeger, zooveel minder frisch. Het lied heeft aan stoutheid ingeboet, maar ook aan innigheid. De zinsbouw is hier en daar verregaand gebrekkig; en de zangerigheid b.v. van het „Lied van Vrage en Antwoord” ontbreekt bijna geheel. Licht dit hieraan, dat, naarmate er langer tijden van verademing aanbraken, niet meer de martelaarsstemming den geheelen kring der geloovigen vervulde? Was de eerste liefde, nu andere belangen zich deden gelden, wel niet verkoeld, misschien even warm gebleven, maar minder diep geworden, minder innig?

Met de uitgaaf van 1578 *b* zijn nu zoowel „Offer des Heeren” als „Lietboecxken” voor goed afgesloten. En dit, al bestaan er nog twee stukken die, het eene enger, het andere zeer los, met die bundels samenhangen. Over deze een enkel woord.

De uitgaaf n°. 9, 1592 nam n.l. aan het slot eenige brieven op van en aan Remeus Panten en Michel N., beiden in 1592 te Gent opgehangen. Ik vermeldde dat boven bl. 15 en beloofde daar die brieven hier te laten herdrukken. Tot mijn leedwezen kan ik die belofte niet gestand doen. Dit boekdeel heeft toch reeds een grooteren omvang gekregen dan waarop gerekend is, zoodat deze niet nog verder mag worden uitgebreid. Ook acht ik de weglating gerechtvaardigd: niet juist hierdoor dat die brieven weinig belangrijks inhouden, al heeft dit wellicht afgeschrikt van ze ook in latere uitgaven op te nemen. Misschien ook hinderden toen uitdrukkingen daarin zooals b. v. op fol. 285 v°: „dat de menschen niet al bequaem en (sijn) om te lijden”; „ick trooste mij met u reden, dat ick daertoe

niet bequaem en ben om te lijden". Maar twee andere overwegingen wettigen het dat die brieven hier wegblijven. Vooreerst, dat Panten's dood meer dan twintig jaren na dien der laatste martelaars uit al de andere uitgaven valt, zoodat dus die brieven niet passen in het kader van den bundel maar ons in een geheel ander tijdperk uit het leven der broederschap verplaatsen. Ten andere, dat ook de latere uitgevers, die van n°. 10, 1595 en n°. 11, 1599, die brieven weglieten. Zij hebben dus het „Offer des Heeren" zonder deze volledig, en afgesloten geacht. Welnu, bij dat oordeel van de meest bevoegden sluit ik mij aan.

Nog veel gemakkelijker leg ik mij er bij neêr, dat de grenzen, aan den omvang van dit boekdeel gesteld, mij verbieden hierachter ook de brieven te laten volgen van Joos de Tollenaar; brieven die wel, met dezelfde letter gedrukt en door denzelfden uitgever bezorgd, achter eenige exemplaren van het „Offer des Heeren" n°. 11, 1599 zijn bijgebonden, maar die met hun afzonderlijken titel en nieuwe paginatuur kwalijk voor bestanddeel van het boekje zelf kunnen doorgaan. Ook geldt van deze brieven niet minder dan van die van Panten, dat zij ons in een geheel anderen tijd verplaatsen dan die, waaruit „Offer des Heeren" en „Lietboecxken" ons getuigenissen bieden. Het blijve er bij: met de uitgaaf n°. 6, 1578 *b* zijn beide bundels compleet.

Uit die uitgaaf is hier overgenomen wat in die van 1570 niet voorkomt, behalve de brief van de kinderen van Maeyken Boosers, die uit n°. 2, 1566, en het „Tottensangher", dat uit n°. 1, 1563 is afgedrukt.

Boven, bl. 20, is reeds opgemerkt, dat n°. 6, 1578 *b* de eerste druk van het „Offer des Heeren" is, waarin de randteekeningen de indeeling der hoofdstukken uit den bijbel naar letters weglaten en b.v. „Matth. 5. 1", niet „Matth. 5. a. 1" luiden. De „Twee schone Brieven" doen evenzoo.

Fol. 17 v°.

Een Briefken vanden kinderen an haer moeder, bedankende haer onderwijs ¹⁾).

ONse onderdanige, goetgonstige groete sy aen v geschreuen lieue Moeder, wy gebieden ons onderdaenichlijk tuwaert, ende zijn v grootelick bedanckende van v goede onderwysinge, dat ghy ons gesonden hebt, ende wy hoopen ons daernae te voegen ende te schicken, oock om vredelick met malcander tleuen, achteruolgende v beuel, ende wy zyn dagelicx voor v biddende, dat Godt geue in v dat alderbeste dat v siele salich soude moegen zijn. Hier mede zijn wy v den Heere beuelende, de ²⁾ verleene v zijn eewige ruste, daer bouen in zijn rycke, daer wy hopen by v te comen, God sy met v tot opten ander tijt.

(†) (†)

---

1) Van de kinderen van Mayken Boosers. Zie over haar boven bl. 421 en de aanteekening aldaar. Het briefje staat op fol. 17 v° van het Bijvoegsel op n°. 2, 1566. 't Is sedert weer weggelaten, misschien om het weinig belangrijke van zijn inhoud, misschien ook omdat dit in den druk van 1567 zoo uitkwam bij de manier om de brieven van iederen martelaar met eene volle bladzijde te doen eindigen.

2) Foutief voor »die».

Totten Sangher ¹⁾).*Fol. 2 r°.*

NAdemael Christelicke Sanger, dat de heylighe Scriftuere, soo wel int oude als int nieuwe Testament ons niet alleen tot lesen, maer oock tot singen vermaent, so heuet my goet gedocht by een te vergaderen die Liedekens die ons in scrift ²⁾ achter ghelaten zijn van opgheofferde kinderen Gods, sonderlinge die van verraden, vangen, examineren, quellen, pynigen, ende dooden tracterende zijn: Ende want si nv van alle dese voorseyde, door die cracht Gods, verlost ende in de rust ghecome[n] zijn, so laet ons daer ouer verblyden ende vrolyck zijn, singende Liedekens, ghelijck die kinderen van Israel deden, doen si wt Pharaos hant verlost waren, sy loofden den Heere grootmakende zijnen Name, ende seyden: * Ick wil den Heere singhen, want hy heeft heerlijcken gedaen, Ros ende wagen heeft hy omgeworpen in de zee, de Heere is mijn sterckheyt ende lofsanck ende is mijn salicheyt gheworden. etc. Ende Syrach seyt oock: † Prijst te samen dat Liedeken, en gebenedyt den Heere in zyne wercken geeft zynen Naem grootmakinge ende belijdt hem in de stemme uwer lippen. Paulus scrijft noch: Spreekt met malcanderen van psalmen ende lofsangen ende geestelycke Liedekens, singt ende speelt den Heere in uwer herten. Oock seyt Jacobus: * Die in ongemack is die bidde, die goets moets is die singhe psalmen: Aldus hebben wy nv wt verscheyden copien, so wel gedruet als geschreuen ³⁾, vergadert dusdanige Liedekens als voorseyt, om gheuoecht te worden by dat Offerboek, want de Liedekens eensdeels gemaect zijn van de ghene der welker Belydinge int Offerboek staen (waer van wy hoepen onderscheyt ⁴⁾ te gheuen ende te stellen op den cant daer t Liedt beginnen sal) ende want si van eenderley materye tracteren, so dienet wel by malcanderen, opdat een yegelijk die begeerich is te singen of te lesen beyderley by hem in een cleyn boecxken mach draghen, om te lesen of te singen na dat hy ghemoet is. Maer als ghy singt, soo siet wel toe dattet totten pryse des Heeren geschiet.

---

1) Afgedrukt uit *Lietboecxken* n°. 1, 1563, fol. 2.

2) en 3) Niet alleen „in schrift”; ook in gedrukte „copiën” (exemplaren), zoo-als uit 3) blijkt.

4) Bericht, inlichting.

Fol. 263 r°.
[n°. 1.]

Eene Brief van Hendrick Verstralen,
gheschreuen inder gheuanckenisse tot Rijper-
monde aen zijn Huysurouwe, in't Jaer 1571.
Ende heeft aldaer om den name des
Heeren zijn leuen ghelaten ¹⁾.

DE oueruloedige groote genade Gods, die ons coemt vanden vader, door Christum zijnen eenigen sone, ende de ongemeten

---

1) Hendrick Verstralen heeft met Mayken Deynoots, blijkbaar lid van dezelfde gemeente als die waartoe hij behoorde, te Rupelmonde gevangen gelegen, »met boeyen aen mijn beenen», fol. 269 vo. De datum van hun dood is niet bekend, evenmin de wijze waarop zij zijn geëxecuteerd. Hendrick had — in 1571 — wel van de scheuringen in de broederschap gehoord, fol. 263 vo; intusschen was men te Antwerpen en te Gent eendrachtig. Van de (plaatselijke?) gemeente vertrouwt hij, dat zij na zijn dood voor de zijnen zorgen zal, fol. 269 ro. Zijne brieven vloeien over van droefheid over de scheiding van vrouw en kinderen. Zonderling is 't, zoo dikwijls als hij bij zijne echtgenooten er op aandringt dat zij toch niet zal hertrouwen, fol. 265 vo en elders; en dit wel vooral wegens 't gevaar van dan afvallig te worden, fol. 268 vo, maar toch niet daarom alleen. Had hij zich tegenover haar iets te verwijten? Zie fol. 265 vo, 267 vo, 268 ro. Eigenaardige denkbeelden vind ik bij hem niet, of 't zou moeten zijn de hoop, in zijn lied uitgesproken, dat de vromen in des Heeren dag wegens hun leed viervoudig wraak zullen nemen op hunne tegenstanders, fol. 272 vo. De juichtoon over den aanstaanden marteldood ontbreekt. De menschwordingsleer komt niet voor: wat intusschen toevallig kan zijn. Teekenend is Hendrick's eigen verhaal, hoe hij zich voor de rechters dom heeft gehouden om daardoor gelegenheid te krijgen Mayken te spreken. Bijzonder talent van schrijven toont hij niet. Integendeel; zijn stijl is tamelijk verward.

De eerste van zijne brieven is de éénige mij bekende martelaarsbrief, waarin de schrijver zich eenmaal van wartaal bedient, zeker afgesproken woorden, alleen voor den geadresseerde verstaanbaar: »Serres, ghij gebroken beens hoeft», fol. 265 vo. Een enkelen keer is ook wel bij eene onduidelijke plaats in een brief van een ander het vermoeden bij mij gerezen, dat wij met opzet hebben te doen. En 't is zeker niet vreemd, dat de gevangenen, hoe vrij het briefverkeer van en naar hunne gevangenis was, toch wel eens het briefgeheim niet al te veilig achtten en daartegen maatregelen namen. Men moet zich zelfs verwonderen, dat dit niet meer voorkomt, ten minste niet meer tot onze kennis is gekomen. Maar misschien waren reeds al die voorletters, o. a. achteraan Hendrick's brieven, alleen voor bekenden te begrijpen. In een anderen van Jan van Haesbroeck, 24 Mei 1569 te Antwerpen levend verbrand, schrijft deze aan zijne vrouw »toch voorsichtich te wesen: want wij hebben seer benaauwt geweest om een brief die van buyten inquam: .. dese brief quam in des supiers handen; .. daarom soo gij desen brief

rijkdom des heyligen geests, daer door wy nu bewaert worden tot den eeuwigen leuen onder dit erch ende verkeert geslachte, desen eenigen eewigen God alder genaden, die beware v mijn alderliefste huysurouwe, ende suster in den Heere, mijn vleesch, mijn been, de liefste onder alle creatueren op aerden, want dat hebbe ick meer als eens voor de heeren bekennt, al ware de gant//sche *Fol. 263 v°.* werelt mijne, die gaue ic daerom, dat ic mijne vrouwe ende kinderens mochte behouden met goeder conscientien, maer om des Heeren wille moet ic nu al verlaten tegen natuere, de geest moet vleesch ouerwinnen. Och mijn Janneken, mijn schaep, hoe swaer valt my dat scheyden, van v ende de kinderen, och hoe diep ligt ghy my in mijnder herten gegraven, dwelc my nv eenen grooten strijt is, de Heere help my doch totter ouerwinninge te comen, opdat my de croone des leuens mach bereyt worden, met allen wtuercoren Gods heyligen, diet al achter gelaten hebben om des Heeren wille, och mijn lieue huysurouwe, mijn schaep, mijn lief, ick bedancke v wt het diepste mijnder sielen, van uwen troostelijcken brief die ghi my gesonden hebt, ende alle die daer raet oft daet toe ghegeuen hebben, dien moet de Heere zijn ewige

---

van my ontfangen hebt en my een anderen send, soo stelt dit teecken onder uwen brief, dat onder desen staen sal, daeraen sal ick bekenen, dat gij mijn brief ontfangen hebt": Van Braght, II, 421. En Jan Wouters van Cuyck, 28 Maart 1572 te Dordrecht verbrand, schrijft (*Sommighe Belijdinghen*, 1579, fol. Fr^o): »is't dat iemant de liefde drinct om een weynich te schrijven, .. doeter wat verwe in, bemorsseltet wat, te min sal men 'tmercken". »Schrijft gij my een weynich .. sentet met verf of wat cruijts enz."

De brieven van Hendrick met die van Maeyken zijn afzonderlijk uitgegeven waarschijnlijk 1571, zeker 1577 en 1579 (zie hierboven bl. 622): *Twee schone Brieven, geschreven door Hendrick Verstralen enz.* In deze uitgaaf heeft de eerste brief niet meer dan één tekst op den rand, de druk in het *Offer des Heeren* twee, en deze bieden niets bijzonders; in de beide andere brieven zijn de randen vol teksten. In *Twee schone Brieven* volgen op de brieven een drietal liederen, naar den titel »by denseluen Hendrick Verstralen gemaect". Het eerste daarvan heeft in het *Lietboeckken* eene plaats erlangd en wordt dan ook hierachter afgedrukt: het komt nog in het *Hoorns Liedtboek* van 1630 voor. Wackernagel heeft alle drie liederen opgenomen.

In de uitgaaf der *Twee schone Brieven* van 1577 staat bijna doorlopend »die" voor »de" en »deur" voor »door". Het begin van den eersten brief is daar zoo gespeld: »Die oueruloedighe grote genade Gods die ons compt vanden Vader deur Christum zijnen eenigen Sone, ende die .. Gheests, daer deur .. gheslachte, desen eenighen eeuwighen Godt alder ghenaden, die beware u, mijn vlees, mijn been, die .. voor die Heeren bekennt, al ware die gantse werelt mijne, die gaue ick .. met goede conscientie ..".

De hier gevolgde uitgaaf, n°. 6, 1578 b spelt zoowel in deze brieven als in de liederen uit het *Lietboeckken* in den regel »Gent", »gegeuen", »'twelck", »nat", »sy"; 'tgeen in de latere drukken in »Ghent", »ghegeuen", »'t welck", »na 't", »zij" is veranderd.

leuen geuen, de brief heeft my meer swaricheyt van mijnder herten wech genomen, dan alle het goet weert is dat op den aertbodem is, och hoe goet ist den geuangenen te gedencken, hoe wel quam my dien Abacuc ¹⁾ te passe, die my arme geuangen hier in den Leeuwencuyt gespijst heeft aen mijner sielen, want een cleyn beetken dat van buyten coemt, sterckt my thienmael meer, dan dat ick by my hebbe. Och mijn lieue huysurouwe ende Suster in den Heere, dit bidde ick v om des Heeren wille, ick die nv ghebonden ben om des Heeren wille, houdet v doch by de waerheyt, ghelijck de ghemeynte staet tot Antwerpen ende Gent ²⁾, ende oftmen siet datter eenige schueren coemt, hout v by de rechte Godtureesende, so sal de Godt alles troosts met v zijn, ia Godt ende zijn heylige gemeynte sullen v ende mijn ionghe schaepkens voeden, daer en twijfel ick // niet aen, blijft ghy in des Heeren vreesse, ende worpt alle v sorge op hem, al zijt ghy nv wel arm mijn suster ende beminde wijf, ghy sult veel goets hebben so ghy Godt vreest, ende de sonde mijdet, gelijc ic v betrouwe, noch bidde ic v mijn alderliefste vrouwe, draecht doch sorge so lange als ghy leeft voor mijn ionghe schaepkens, mijn Susanneken, mijn Abrahamken, ende mijn Isaacxken, dat sy doch inde vreesse Gods mogen op geuoedet worden, och met hoe heete tranen bidde ick tot God mijnen God, dat hijse inde vreesse Gods wil laten op wassen, oft in haerder iuecht haer halen tot hem, och mijn alderliefste lief op aerden, Janneken Verstralen, cust my mijn kinderkens altemet eens voor my, ende segt mijn Susanneken, dat haer vaerken begeert dat sy haer moerken gehoorsaem sy inder vreesse Gods, ende leere neerstich zijn om haer moerken te helpen, haer broerkens den cost te winnen, ende ghy mijn Janneken, mijn lief, ghedenct doch my, uwen geuangen man, ende gebonden om de eewige waerheyt, ende ghetuygenisse Jesu wille in v gebet, daer bidde ick v ende alle Godtureesende Broeders ende Susters om, dat ghy ons helpt bidden tot God, dat wy de ouerwinninge mogen behouden eens cuyschen ³⁾ camps, dat God nu wil leeren mijn vingeren krijgen, ende mijnen arm den stalen boge spannen, dat

1) Een of ander goed vriend, misschien ook een der cipiersknechts, die Hendrick aan eene verkwikking had geholpen. Die benaming voor een brenger van goede gaven aan gevangenen is ontleend aan een verhaal uit de Apocriefe boeken: zie bl. 214, aanteekening 6.

2) Er zijn dus ook gemeenten, waar 't anders gesteld is en waar scheuringen bestaan (tusschen Vlamingen en Vriezen of tusschen deze beiden en de Waterlanders). — In Zuid-Nederland is, voor zoover mij bekend is, de eene noch de andere verdeeldheid, die trouwens buiten een groot deel der broederschap omgingen, voorgekomen.

3) In ruimen zin: rein, onbesmet, eerlijk.

ic deurt gelooue het crijfschuolck in tweeën mach smijten, ende also met mijnen God ouer de mueren springen, op dat wy met Paulo mogen seggen, de strijt is gestreden, de loop volent, de croone des leuens is ons behouden, Mayken ende ic hebben der moet toe om sulcken geweld om Gods rijke te doen, dat het vleesch ende bloet aen de posten, staeck sal bliuen hangen ¹⁾, wy en mogen by een niet sitten, dan wy hebben driemaal by een geweest // doch met subtiylheyt deerste reyse, doen de disputeerder van Gent gecomen was, doen quamen de Heeren altemaal mede, doen begonde ic de Heeren aen te spreken met wat ongeluc dat sy soudē gestraft worden, die haer handen nu aen het bloet der onnoselen slaen, doen sagen sy slecht voor haer, maer een pluymstrijcker begonde te spreken, seggende: ick hadde de Heeren alle hoochlijc beschuldicht, somma ic voelde dat hy de gene was, die tegen my disputeren soude, so hebbe ic my ten laetsten vreemt gehouden, al ²⁾ hadde ick my niet connen weeren, ende ick sprac vriendelijck tot de Heeren, ende begeerde, sy soudē doch Mayken laten hooren ³⁾, want ick sie dat ghy neerstich zijt om my te helpen, seyde ic, ende so salt met een moyte door gaen, so ghi deen helpt so helpt ghyse beyde, so consenteerden zyt, doen begonden wy den schilt tegen de speere te setten ⁴⁾, en wert lanck na noene, na den eten quamen wy weder by een, maer Mayken mochte niet by my comen, maersus ⁵⁾ begonden wy seer scherpe woorden te crijghen, so sloeghen sy het blat om, ende begonden vriendelijck te spreken, seggende ⁶⁾, oft ic niet en soude doruen doen,

Fol. 264 v°.

1) Zie fol. 273 r°: »Wy moeten dringen also stijf" (door de enge poort om in de zaligheid te komen) »Dat aen de posten van de dueren Sal moeten bliuen onser beyder lijf".

2) »Al" wordt door elkaâr gebezigd met »als" voor »alsof". Verwijs en Verdam, I, bl. 328.

3) Verhooren.

4) Ons te verdedigen tegen elkaârs aanvallen.

5) »Zus"; hetzelfde als »zoo".

6) De gedachtengang van de volgende regels is deze: of ik niet (soms iets) zou durven doen tegen mijne overtuiging (in; b. v. even) als Paulus Timotheus laten besnijden of mij het hoofd laten scheeren. [Beide heeft Paulus volgens Hand. 16 en 18 tegen zijne eigene overtuiging in gedaan, zich daarin naar de eischen der joodsche kerk geschikt eenvoudig om vrede met andersdenkenden te kunnen houden.] Ja, zeide hij, of ik het niet (casu quo) zou wagen heimelijk evenals (de zoo luid geprezene) Judith (met vriendelijke woorden een) Holofernes (te naderen en hem) het hoofd af te slaan; (of ik niet allerlei zou durven toestemmen) ofschoon het niet waar zou zijn dat ik alles wat ik beloofde ook volbracht; of het niet dezelfde God is (die eertijds dat gedrag van heilige personen, Paulus en Judith, heeft goedgekeurd, en die tegenwoordig niet anders van de Zijnen zal eischen); of men dus niet tegenwoordig even goed liegen (of instemming met de heerschende kerk en leer voorwenden) mag als toen ter tijd.

- Act. 18. 3. als Paulus * thegen mijn verstant, Timotheum laten besnijden, mijn hoofd laten bescheeren, Ja al heymelijck, seyde hy, oft ¹⁾ ic met Judith Holofernes zijn hoofd niet afsmijten en dorste, oft schoon de waerheyt niet en ware, dat ic al doen soude dat ick belouen soude, oft niet deselue Godt en was, oftmen nu niet also wel lieghen en mochte als doen ter tijt om beters wille, want daer
- Rom. 12. 18. staet, seyde hy, † hout vrede met alle menschen ist mogelijk, Daer op begeerde ic my te bedencken, so ²⁾ ickt met waerheyt ende met goeder consciencien doen conde, doen scheyden wy, ende
- Fol. 265 ^{ro}. sy en begeerden anders niet, // seyden sy. Op een ander tijt quamen sy wederom, ende vraechden hoe ick my bedocht hadde, ende ick sochte altijt om by Mayken te wesen, dan het en woude niet wel zijn ³⁾, doen seyde ick, laet ons by een comen, ick hope altijt te doen wat mogelijk is: doen is Mayken by my gecomen, doen stelde ic Mayken voor, gelijk sy my gedaen hadden, doen seyde Mayken, hoe soude dat toegaen, soude de hont weder op eten, dat hy wtgespogen heeft? Doen seyde ic, sy souden my met Mayken alleen laten spreken: sy lietent toe. Doe seyde ic tot Mayken, alle die leuen en souden my dat niet wijs maken, dat de Papen dingen recht is ⁴⁾, sy wetent wel seyde ic, maer sy soecken ons ontslagen te zijn, dan wy willen metten anderen leuen ende steruen. Dus hebben wy geseyt: wy souden ons beraden, sy waren te vreden. So op een ander tijt namen sy Mayken alleen, doch sy deden my oock comen, doen ic quam, ende ic was daer, merckte ic dat sy ons groote vrientschap bewesen ende veele beloefden, ons also vry te leueren op de straet als wy oyt gheweest hadden, daer wouden sy haer sielen voor stellen, so wert ick ten laetsten verschrickt duchtende door schoone spreken verleyt te worden, sy hadden oock meer moets om my te winnen, dan om Mayken, so viel ic op mijn knien ende ick badt haer, sy en souden gheen moyte meer doen om ons, want ic hebbe mijnen Godt met veel tranen gebeden dach ende nacht, dat hy my in zijn waerheyt wilde bewaren, dus wilde ick met den Heere leuen oft steruen, doen spranck Mayken op van blijerschap, want sy meynde dat ickt hadde laten liggen,

---

1) Zie aanteekening 6 op de vorige bladzijde.

2) »Mij bedenken, indien ik 't doen kon". Nu had moeten volgen: »dan zou ik het doen"; 'tgeen weggelaten werd, omdat de schrijver zich het voorafgaande als afhankelijk van »bedenken" dacht. Of schreef hij »so" voor ons »of"?

3) »Maar het wilde niet gelukken."

4) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken. Van Braght: »dat der Papen dingen recht zijn" (en iets later: »van ons ontslagen"). De schrijver zal echter wel bedoeld hebben: »dat der papen dingen datgeen zijn wat het recht is, wat als recht moet gelden".

want ic was met een bedroeft aensicht ingecomen, nu ben ic blijde seyde sy, want ick meynde, soude ic alleen moeten steruen, seyde sy, maar // doen ick dat mercte, dat Mayken dat na be- *Fol. 265 v°.* dencken ¹⁾ hadde ouer my, viel ic op mijn knien ende seyde, dats my ymmers leet, so gauen wy malcanderen de hant ende mont, ende waren seer vrolijk metten anderen, ende onse partie wort also seer bedroeft, ic woude den handel al wel net geschreuen hebben, maer ic en can my met dese ghereetschap niet wel behelpen. Voorder mijn alderliefste huysurouwe, mijn schaep, mijn lief, laet ic uwer liefden ²⁾ weten, hoe dat ic in mijnder consciencien weynich beswaringe hebbe, de Heere hebbe eeuwich lof daer van, dan alle mijn truericheyt is ons bitter scheyden, dan mijn lieue schaep, dat soude ic v wel willen bidden, om dat ghy so goeden natuere hebt, dat ghy v wel cont houden sonder man, dat ghi nu voort alleen blijft by mijn kinderen, want doort herhouwen dickwils groote droefheyt coemt, ende waer in ick v oyt bedroeft hebbe door mijn swackheyt, daervan bidde ic v vergiffenisse om des Heeren diepe wonden, ende onschuldigen doots wille. Groet my alle de Godureesende seer, met den vrede des Heeren, ende de suygelingen ³⁾, die aen Sions borsten liggen, Serres, ghy gebroken beens hooft, ende J. van G. helpt toch sorgen voor mijn arme weduwe ende weeskens, wetende dat ghy niet den menschen, maer Godt daer in dienen sult H. C. M. ende A. ende L. ende C. doe ic alle seer groeten. Och hoe wel wilde ic degelijke ⁴⁾ schrijuen, hadde ic goede gereetschap. Adieu mijn vleesch ende bloet, cust my Susanneken. Och voor my adieu, adieu, adieu mijn lieue huysurouwe. Bidt onsen lieuen Heere voor my om een salich eynde.

Noch een Brief aen
zijn Huysurouwe. //

[n°. 2.]

Och mijn alderliefste huysurouwe, mijn * vleesch, mijn been, *Fol. 266 r°.* mijn lieue vriendinne, mijn lief, mijn schaep, niet aen mijn herte, *Gen. 2. 12.*

1) »Vermoeden» in ongunstige richting; argwaan, wantrouwen.

2) Dit »Uwer liefden» is door n°. 8, 1590 ingekort tot »u.l.»; nagedrukt in n°. 10, 1595, n°. 11, 1599. Het Groot Offerboek van 1615 verstond dit »u.l.» niet meer en loste het op in »ulieden», daarin door alle lateren gevolgd; het zette ook fol. 271 v° en 274 v° voor »uwer L.» of »Liefden», »u.l.» in de plaats, terwijl n°. 8 enz. »uwer Liefden» nadrukten. *Twee schone Brieven* komt letterlijk met n°. 6, 1578 b overeen; ook als hierin dezelfde persoon fol. 274 v° als »uwer Liefden», fol. 273 r° als »u.l. wordt toegesproken. Dit bevestigt aantek. 2 op blz. 462 hierboven.

3) Over deze afgesproken geheime taal zie aantekening 1 op bl. 263 r°.

4) Van Braght: »in 't perfect».

- maer in mijnder herte, ende nu voortæn mijn arme weduwe, die ick verlaten moet, na Godts belieuen, goetheyt, wille ende ract, Ephe. 3. 1. diet also gheuonden heeft, dat ick hierna zijn welbehagen † ghebonden ligghē, om zijnder eeuwiger waerheyt wille die ick hope (mijn lieue huysurouwe ende suster inden Heere) met mijnen doot te betuygen door Godts ghenade, de ghehoorsaemheyt die
- † Luce. 9. 4. wy Godt schuldich zyn, nu te betalen, dat is de † versakinge ons
14. 26. 11. 25. selfs, dat wy bouen hem niet liefhebben en mogen Vader noch
Mat. 16. 24. moeder, noch wijf, noch kint, noch ons eygen leuen, oft Godt
Mar. 8. 35. dreycht ons met zijne eewige ordeel, * wie yet meer bemint
Joan. 12. 25. dan mij, die en mach mijn discipel niet wesen, noch veel min zijn
* Luc. 14. 26. Sone, ende die gheen sonen en zijn, dat zijn * bastaerden, die met
Mt. 10. 37. Godt geen deel noch erue hebben en sullen, ende dit is de oor-
Heb. 12. 8. sake mijn lieue huysurouwe, hoe wel dat ghy met mijn cleyne
kinderkens so diep in mijnder herten ligt, dat ghy teghen mijn
natuer moet daer wt gestooten worden, Want ghi en moecht my,
† 1. Cor. 6. 10. oft ic v geenē afgodt zijn, so lief als wy onse † dier gecochte
1. Pe. 1. 38. sielen hebben. So sult ghy door dit weten mijn alderliefste huys-
Act. 20. 28. urouwe, dat ic v met mijn cleyne kinderkens dien grooten almach-
Heb. 9. 12. tighen eewighen Godt, die daer rijk van † bermherticheyt is, ouer
† Luc. 2. 46. alle die hem vreesen ende liefhebben, wil beuelen, dat hy v lieden
door zijne goetheyt ende groote macht wil brenghen tot de eewighe
1. Pe. 1. 4. * heerlijke onbeulecte erffenisse onder alle die daer geheylicht
Fol. 266 v°. zijn. De God alles troostes ende de Vader aller ghenaden, die
daer de rechte vader is genoemt, oft heet in hemel oft op aer-
1. Pe. 5. 10. den, † die geue v mijn lieue huysurouwe, Janneken Verstralen,
dat ghy door zijn ongrondelijke bermherticheyt ende ongemeten
goetheyt ende rijkdom zijnder genaden, door zijnen heyligen geest
mocht sterck worden, aen den inwendigen mensche, ende dat Christus,
1. Cor. 6. 16. zijne Sone ghepresen, doort gelooue mach † wonen in uwer her-
Heb. 10. 11. ten, dat ghi mijn lief geeleet moecht zijn met den mantel der ge-
2. Cor. 5. 4. rechticheyt, ende gegort metten gordel der waerheyt ende den
Eph. 6. 14. bant der liefden, om de lendenen uwes gemoets, ia dat druyuen
Colo. 3. 14. korfken ende dat busselken mirre mach hangen tusschen beyde
Eph. 4. 31. Can. 3. 7. uwe borsten, inne uwer herten, te weten Christus Jesus, daer door
Can. 4. 15. ghy bewaert moecht worden voor de pestilentie die int doncker
Luc. 12. 35. sluypst, en pralen also met eenen eewighen crans, als een dochter
Eph. 6. 14. die geboren zijt wten Conincklijcken zaden, dat leuende woort
Psal. 61. 6. Gods, ende behouden de ouerwinninghe eens cuysschen camps tot
Psal. 34. 6. 1. Pe. 1. 15. lof ende prijs des grootmachtigen Gods moet sulcx geschieden, ende
Jaco. 1. 18. tot uwer sielensalicheyt, Amen.
Psa. 28. 5.

Dit seynt Hendrick Verstralen, uwen Man gebonden inden Heere om de eeuwige waerheyt wille, ende het ghetuygenisse Christi,

mijn beminde Huysurouwe ende Suster inden Heere, tot eene groote ende goede wensche mijns herten, als voor mijn laetste Adieu, Adieu mijn liefste op aerden, adieu Suster inden Heer. O sterc is de waerheyt, sy verwint alle dinc. O mijn eygen ribbe, Gen. 2. 22. ghy die zijt wt den middel mijns lijfs, hoe en soude ic v niet liefhebben, ghy mijn Huysurouwe, die mijn siele meer bemint als mijn lijf, als ic wt uwen brief verstae, dwelck my een groote vruechde is, een eeuwige troost, ic hebse met // veel tranen gelezen. *Fol. 267 r°.* Ic bedancke v seer mijn schaep, van v groote neerstige sorge voor my, voort bidde ick v mijn lieve Huysurouwe, die ick so eerlijck voor Godt ende zijnder gemeynnten getrouwt hebbe ¹⁾, en onse scheyden nv na by is gecomen, helpt doch ons met allen Godturuchtigen tot Godt bidden, ende smeken noch eenen cleynen tijt, tot dat Mayken onse lieue suster, ende ic uwen man, die nv noch staen in onsen meesten strijt, onder dat bloetuendel, dat Christus de Hertoch des gheloofs, ende opperste veltHeere selfs gedragen heeft, onder ²⁾ het midden zijnder heyligen, dat wy met hem door onsen doot onse vianden mogen ouerwinnen, met onsen Godt het vaenken op den mastboom steken, ende met vrede ende ruste in onser camerem ³⁾ mogen comen, ende verbeyden de toecoemste des Heeren, die ons wter aerden weder opwecken sal door zijn genade totten ewigen leuen, ende mijn lieue schaep, mijn vleesch, mijn bloet, zijt lijdsam in uwen druc, blijft toch nu met Judith ende Anna de propheterse gestadich int gebet, dienende dach ende nacht uwen God, int huys des Heeren, dwelc zijn gemeynte is. *Psa. 112. 2.* Siet mijn lieue huysurouwe, ic hope dat ghi na Paulus raet doen sult, nv ghy onthouwet zijt ⁴⁾, den Heere onuerhindert dienen sult, ende soecken den Heere te behagen, en heylich te zijn aen siele ende aen lijf, hoort toch mijn lieue Huysurouwe, mijn liefste lief op aerden, doet doch mijnen raet om des Heeren wille, gaet ende vercoopt al wat ghy deruen cont, dat weynich is, ende set v so cleyne als ghy cont, want een weduwe can haer met een cleyinken behelpen, Ende soect doch een eerlijcke stille dochter tot eenen maet, die met geen ionck gheselschap behanghen ⁵⁾ en is, *Job. 3. 13. Psal. 26. 4.* ende vliedet de lusten der ionckheyt, ende doet met mijne cleyne

1) Zie aantekening 1 op bl. 127; ook bl. 157, 462 en elders.

2) Vermenging van »onder zijne heiligen» en »in het midden van zijne heiligen»; eene vermenging, die meer voorkomt.

3) Graven. Kwam bij de nederlandsche Doopsgezinden de leer van den zielelaap veel voor; dan zou men die ook hier vinden. Zie boven bl. 354 aant. 1 en bl. 362 aant. 2.

4) »Onthuwd», van den huwelijksband losgemaakt; een woord, dat ik nergens vind en dat misschien door Hendrik zelven gesmeed is.

5) Bezwaard met den last of het gevaar van jong gezelschap.

- Fol. 267 v°.* kinderkenen het beste, de // Heere sal v wel besorgen, die den
Psal. 30. wilden Esel als hy crijscht van dorste inder woestijne zijn voeder
Psa. 55. 23. geeft, ende den iongen rauwen spijst, die tot Godt roepen, als Da-
 uid seyt, die sal v ooc spijsen mijn lieve schaep, als ghi met
 mijn ionge weeskens, ghy mijn weduwe, mijn wtuercoren schaep
Psa. 77. 2. tot Godt crijschen sult, al vallen uwe tranen hier opter aerden,
Ecc. 35. 28. sy en sullen niet aflatē voor dat sy door de woleken dringen
 ende voor Godt verschijnen, dan sal v troost gebeuren, gelijc Da-
 uid seyt, als de ellendige roept, seyt hy, dan hooret de Heere,
Psa. 34. 18. ende hy helptse wt allen haren nooden, Ja de Enghel des Heeren
Psa. 51. 19. legert hem rontom dien, die hem van herten vreesen. O mijn
 lieue huysurouwe, denckt op Paulus woort, de tijt is cort, Ick
1. Cor. 7. 29. soude v gheerne sparen, seyt hi, die daer gehouwet zijn, moeten
 zijn oftse niet gehout en waren, aldus mijn lieue suster inden
 Heer, Janneken Verstralen, het eynde van allen dingen is nu
 na by gecomen, seyt Petrus, den Hemel sal in een gerolt worden,
 ende sal als eenen roock vergaen, de Elementen sullen van hitten
Hebr. 1. 11. smelten, o hoe moet ghy dan geschickt zijn met een heylige
2. Pet. 3. 11. cuyse wandelinghe. O mijn lieue Huysurouwe, dat wordeken ¹⁾
Rom. 8. 28. heeft my somtijts verschriet, om mijn arch quaetwillich vleesch
 wille daer ic mede behangen ben, maer ick trooste my daer
 mede, dat my God door castijdinghe louteren soude int vier der
1. Pet. 4. 12. droeffenissen, ende also mijnder genadich zijn, want ick hebbe
 zijne waerheyt also bemint, al heeft my swackheyt aenghehan-
Mich. 7. 9. ghen, dus wil ick nu metten Propheet Michea segghen: Ick wil
Ecc. 2. 22. gheerne des Heeren toorne draghen, want ick hebbe my aen v be-
Susa. 25. sondicht, ende met Syrach: Ick wil lieuer inde handen des Hee-
Fol. 268 r°. ren vallen, dan inde // handen der menschen, want zijn bermher-
 ticheyt is soo groot als hy selue is, hy vergheeft de sonden, ende
Jacob. 5. hy helpt inder noot, hieromme mijn lieue huysurouwe zijt doch
Jud. 8. 24. lijdt saem in onser beyder druck, wilt doch met Judith bekennen
Judith. 7. dat onse straffinghe noch minder is, dan onse sonden, ende hy
 helpt inder noot, want die hem voor den Heere verootmoedicht,
 zijn sonden bekent ende laet, die sal bermherticheyt vercrijgen,
 dan diese verbercht, dien en salt niet gelucken. Maer ist dat wy
Sach. 13. 1. den Heere onse sonden bekennen, so ist God diese ons vergeeft,
 want wy hebben een vry open fonteyne, als Sacharias seyt, teghen
1. Joan. 1. 2, de sonde ende onreynicheyt, dats Christus Jesus, die ons met zijnen
1. Pet. 1. 18. dierbaren bloede gecocht heeft, want dat bloet ons liefs Heeren
 Jesu Christi, dat maect ons reyn van allen onsen sonden. Siet mijn

---

1) Het woordje »kuisch"? Slaat daarop het »kwaadwillig vleesch", waarmede hij behangen, d. i. bezwaard is, een regel verder? Zie aantekening 1 op fol. 263 r°.

alderliefste huysurouwe, al coemt dan nu des lijdens Christi veel ouerons, so coemt ons door Christum vele meer troostes, dat wy 2.Cor. 1. 5. door zijne onschuldige doot dat eewige leuen sullen hebben, so Psal. 94. 9. wy volstandich blijen inde vreesse Gods tot den eynde toe, so Mt. 24. 13. ic door Gods genade hope te doene, ende bidde v ooc mijne J. 1.Cor. 7. 12. V. mijn schaep, mijn lief, dat ghy ooc also doet, wilt blijen 1.Tim. 5. 5. een eerbare weduwe int gebet, ende int smeken tot Godt, ende heylichmakinge, sonder welcke niemant den Heere sien en sal, tot dat ghy ooc wech genomen wert vanden Heere. Och mijn liefste lief op aerden, mijn vaderlijke herte, uwes ende mijnder kinderens, wensche ick so veele goets aender sielen, daer zijn drie van mijne schaepkens byden Heere, ick hope door Godts ghenade haest de vierde te zijne. Och mijn lieue Huysurouwe, oft ick voor v vieren, die daer noch achter blijen // moeten, door Fol. 268 v°. Gods genade ende cracht mochte tweemaal leuende inne eene pecktonne daer voor ¹⁾ verbrant worden, ende ghy nu met my byden Heere in rusten sout gaen. Wat vruecht waer mijn vaderlijke herte gheschiet, dat ic uwer alder salicheyt gewis ware, geschreuen met veele heete tranen, dat ic v bidde mijn alderliefste Phil. 3. 18. huysurouwe, dat ghy sout willen blijen een eerbaer stille weduwe, dat en neemt my niet qualijc af, het is wel mijnen raet, dan daerom geen gebot, dan om de meeste versekeringe van 1.Cor. 7. 32. uwer salicheyt soecke ick. Och hoe veel isser sulcx wel ghebeurt, weduwen daer de mannen so vroom af voorgaen waren, haer leuen so vroom voor de waerheyt gelaten hebben, dat de vrouwen haer seluen met herhouwen, onder vele smerte gewent hebben, een part int verderven gecomen, een part met grooter droefheyt daer henen gegaen al suchtende ouer die sy nu hebben, daeromme mijn lieue schaep segge ic noch eens, denet op des Apostels woort, de tijt is cort, ic soude v geerne sparen, seyt hy, want 1.Cor. 7. 32. hy hadde wel gewilt, dat alle menschen geweest hadden als hy, siende dat door thouwelijke veel verdriets coemt int vleesch, dan 1.Cor. 7. 7. een yder heeft zijn bysonder gratie, deen aldus, dander also, dan doet ghi dat ghy wilt, alleene dattet in den Heere gheschiet, dan ic hope ende betrouwe tot mijnen God, dat hy v vast houden sal met mijn vier schapen tsamen, ende v lieden bewaren, dat ghy lieden niet genomen en wort, ende v mijn alderliefste Huysurouwe niet en sal laten becoren bouen uwe vermogen, want Godt 1.Cor. 10. 13. weet de Godtsalighe wt becominge te verlossen, maer den boosen ende Godtloosen te bewaren totten dach des oordeels, om te pijnighen, dus wil ick v mijn lieue schaep den Heere beuelen, onsen

1) N.l. voor ulieden : lijden, dat anderen verzoent en zaligmaakt.

- Fol. 269 r°.* Godt ende noot//helper, ende voort zijn heylige ghemeynte, die
Act. 20. 32. sullen tsamen haer vaderlijke herte ontsluyten ouer v mijn arme
 weduwe ende ionge weeskens. Voort so begeere ick mijn lieue
 huysurouwe dat ghy doch de Godureesende B. ende S. waert
 te passe coemt seer groetet van mijnentwegen metten vrede des
 Heeren, ende segget haer, dat ict seer op haer allen begeere, dat
Hebr. 13. 3. sy ons doch gedenken, wy arme geuangenenen, als haer medebroee-
Gene. 18. 3. ders, ende willen helpen bidden ende smeken tot God, dat wy
2.Thes. 3. 1. doch mogen des Heeren orloge voeren, ende ons ooc helpen dat
1.Cor. 15. 17. velt behouden, dat wyt mogen wtuoeren tot zijnen prijs, ende
 onser salicheyt, ende segtse ons altsamen adieu, op auontueren
 oft ic niet meer schrijuen en conde, ende v mijn lieue huysurouwe,
Gen. 2. 22. mijn vleesch ende mijn bloet wil ic ooc adieu seggen, adieu
 mijn bystandige noothelperse, adieu getrouwe vriendinne op aer-
Ecc. 26. 4. den, de Heere sy geloeft die v my gegeuen heeft, ghi mijn
 schaep, die my altijt inne mijnen druc troost bewesen hebt,
 adieu mijn Susanneken, mijn Abrahamken, mijn Isaacxken, adieu
 Janneken mijn liefste lief op aerden, die my sesse kinderkens ge-
 baert hebt, met de dry hope ic haest in ruste te zijn. De almach-
Esa. 45. 18. tige Godt, die geen dinc onmogelijke en is, in wiens vermogen
 dattet al staet, die bewaere v mijn wtuercoren huysurouwe, met
 de andere dry onnosele schaepkens tot zijn eewighe leuen. Och
 mijn schaep, mijn J. V. dat wil ons de almachtige God gunnen
 mijn lief, dat wy met onse kinderkens mogen comen byden Heere,
Luc. 12. 5. om met malcanderen vrolijk te zijn, voor den stoel des lams, ende
Mt. 10. 16. de Maiesteyt ons Gods, Amen. Der duyuen simpelheyt, der kinder
 onnoselheyt, des serpents voorsichticheyt, daer inne wil v God
Fol. 269 v°. bewaren mijn lieve H. ¹⁾ ende brengen tot zijnder // eeuwiger erffe-
Act. 20. 32. nisse, zijt den Heere beuolen ende dat rijcke woort zijnder gena-
 den. By my uwen man H. V. gebonden om de eewige waerheyt
 tot Rijpermonde, met boeyen aen mijn beenen. Maeyken doet v ende
1.Cor. 16. 20. alle Godureesende seer groeten met den vrede des Heeren. Och
 groet ons dat huysgesin seer, tot D. ick begeert seer vriendelijcken,
2.Joan. 1. de oude moeder met haer dochters gebeden te hebben, dat sy ter-
3.Joan. 8. stont haer lendenen op schorten met het gordel der waerheyt, ende
 de schoenen des Euangelij's aen, om te treden inden heyrleger
Luc. 12. 35. Gods tot de gemeynte, daermen nu des Heeren orloge voort,
Eph. 6. 14. coemt doch terstont mijn lieue oude moeder, met uwe ionge doch-
Psa. 12. ters, om den tros te dragen vanden hertoge ons geloofs, te we-
Heb. 12. 13. ten, dat pacxken der liefden, daer leyt eenen helm der salicheyt
Matt. 5. 6. Hebr. 11. 8. in, met een schoone pluymagie geheeten tgelooue ende vast be-

---

1) In de latere uitgaven: huysvrouw.

trouwen, hanget toch den mantel der gerechticheyt daer ouer, op dat de schoone helm der salicheyt niet en verroeste, ende de plummagie niet nat en worde, dat is, dat uwe gelooue ende betrouwen tot Godt niet en vergae, ende metten versaechden ende vrees- Job. 7. 3.
 achtighen niet achter en blijft, al siet ghi dat alle tempeesten ende 1.Pet. 2. 11.
 stormen ende plasregen ¹⁾ vallen op den gerechten, gedenet mijn lieue schaep, dat alle Godtureesende haer moeten laten inschrijven, Soldaten worden, onder dat bloedige vendel, dat Christus Jesus onse opperste Veltheer gedragen heeft, ondertmiddel ²⁾ zijnder heyiligen, ende onder wiens baniere ic door Gods genade nu stae, ende hope met hem Ridderlijk te strijden ende wettelijke te campen so lange als ic op mijn beenen gestaen can ende adem in my 1.Tim. 2. 5.
 is. Hier mede wil ic v mijn lieue vrienden D. ende P. metten Act. 23. 2.
 dochters adieu seggen, ende God beuelen, ende dat woort zijnder genaden, op // hope dat ghy lieden volgen sult. Adieu mijn lieue Fol. 270 r°.
 vrienden, aen wiens tafel ick het leste broot met vreuchden at, ende songen een liedeken ter eeren Gods. Adieu mijn lieue vrienden, op hope dat wi tsamen broot sullen eten int rijke Gods, olie der vreuchden ende nieuwen wijn drincken. By my H. V. in Mk. 14. 15.
 banden, om getuygenisse der waerheyt wille, op Palmsondach, Anno 1571.

Eene Brief van H. Verstralen,
 geschreuen aen zijn B. ende S.

[n°. 2.]

ONse seer lieue hertgrondelijke B. ende S. die inden Heere met ons in gelijken gelooue staen, ende zijt wt Babel gescheyden, om niet meer aen te roeren dat onreyn is, noch geen iock meer aentrecken wilt metten ongeloouigen, maer zijt in Jerusalem gecomen, inde gemeynte des leuendighen Gods, om aldaer den Heere uwen Godt te dienen, rontom ³⁾ dat slachthuys, daer uwer sommige noch toe gespaert worden, als de Propheet Jeremias seyt, om gedoot te worden, wenschen wy geuangen ende

1) Zoo alle uitgaven, ook de Groote Offerboeken.

2) Zoo alle uitgaven. De Groote Offerboeken lezen: »onder 't midden". Gelijk elders wordt hier »onder" en »in 't midden van" vermengd.

3) Een tekst uit Jeremia, die dezen volzin toelichten zou, kan ik niet vinden. Bedoeld kan niet zijn, dat het dienen van den Heer rondom »het slachthuis" plaats vindt. »Het slachthuis" is de verzamelsnaam voor de plaatsen waar vromen geëxecuteerd werden. Ik denk, dat Hendrick, die nu eenmaal een verwarden stijl schrijft, zeggen wil: »gij zijt in de gemeente gekomen om daar uwen God te dienen, terwijl overal rondom het slachthuis zich bevindt, waartoe enz."

gebonden inden Heere, om de eeuwige waerheyts wille, H. V. ende M. D. uwer alderswacke B. ende S. inden Heere, veel troost, blijchap ende vreuchde, in uwer alder herten, van God onsen hemelschen vader, ende dat door Jesum Christum, zijnen eenigen ewigen geboren soon vol genaden ende waerheits door desen onsen ouersten priester ende stoel der genaden, die hem seluen God sijnen vader voor ons geoffert heeft aent hout des cruys, op dat hy ons door zijnen doot bereyden soude den inganc totten ewigen leuen, door dit onschuldich ende onbeuleckte lammeken, dat onse sonden wech genomen heeft, so buygen wy de knien ons herten, dach ende nacht voor God onsen Hemelschen Vader, dat hy zijnen vrede by v lieden verbreyden wil, als eenen waterstroom, ende

Fol. 270 vº. be//crachtigen v lieden, mijn l. B. ende S. inden Heer met zijnen heyiligen geest, op dat ghy lieden gesteret moecht worden aenden inwendigen mensche, ende behouden moecht de eenicheyt inden geest door den bant des vredes ende der liefden, Op dat wy mijn l. B. ende S. die ghecocht zijn ende verlost door dat edel dierbaer bloet ons Heeren Jesu Christi, tsamen den Heere dienen moghen

in heylicheynt ende gerechticheyt die voor hem
behaechlijken is, so lange wy in de-
ser hutten zijn, Amen.

O Ghy heyrleger des Heeren, ghy stadt des leuenden Gods, de Heere beschicke v toch wachters ouer al op uwe mueren, die dach noch nacht en swijghen, maer dat uwe leeraers mogen (als Daudid seyt) met veel segens verciert worden, ende behouden de een ouerwinninghe na de ander, op dat de wijnberch des Heeren geplant worden mach, ende ghy Jerusalem ghetimmert mocht worden, ghy tempel des Heeren, hoe wel in commerlijcker tijt, een yder binde toch zijn sweert op zijn zijde, met de een hant timmert hy, ende met de ander hant hout hy de spiesse, opdat de vianden mogen ghekeert worden, die ons arbeyden wech nemen willen, op dat Sion alleene bereyt getoont mach worden. Och mijn l. B. ende S. dit wenschen wy v lieden van God, dat ghy lieden inden anderen mocht getimmert worden, tot een geestelijke huys, ende woonstadt Gods, dat Gods wet in uwer alder herten mach geschreuen, ende zijn gebot in uwen sinne mach zijn, ende also blijuende Godts sonen ende dochteren, daer God in wonen ende wandelen mach, v lieden bewaren wilt, dat ghy nimmermeer aen en roert dat onreyn is, maer v lieden bewijzen moecht in allen

Fol. 271 rº. dingen als dienaers Gods, opdat de naem des // Heeren mach gepresen worden, vanden opganc der sonnen totten nederganc toe. Och B. ende S. dat v licht op gaen mach als een morghen sterre, blijuende dat Coninlijke Priesterschap, dat heyliche volck

des eygendoms, op dat ghi lieue B. ende S. op alle plaetsen opheffen moecht heylighe handen tot God, hem offeren moecht de vrucht der lippen, de gheestelijke offerhande, op dat de schale des Heeren vol ruecwercks worden mach, vanden gebeden der heyiligen. O ghy bruyt des lams, die wt liefden ws bruydegoms Christi, totter doot yueren moet, ende baren de vrucht der gerechticheyt, met veel smerten ende weedom, ende moeten ¹⁾ cranc liggen van zijner liefden, de Heere onse Godt legghe toch zijn slincke hant onder v hooft, ende met zijn rechte hant moet hy v omhelsen, ghy wederghebaerde Eua van Christum uwen man, door dat onuerganckelijke saet des leuenden woort Gods, voortcomende wt dat vaderlijke herte. O ghy schoone dochter des almachtigen vaders, die zijnen sone Jesum den Heere selfs vanden Hemel nu vertoont zijt ²⁾, ende duer tgelooue van hem hebben sult dat eewige leuen, de eeuwige almachtige vader stort ³⁾ zijnen seegen met cracht des heyiligen geests rijckelijcken in v wt, ende make vlieden vruchtbaer, ende tot allen goeden wercken bequaem, op dat ghi zijnen sone Jesum veel sonen ende dochteren winnen moecht, dat zijn wijnperse doort getal zijnder heyligen haest vol worden mach, ende also te eer sien moecht den onderganc onser vianden, die ontalijcken veel zijn ende hebben onsen rugge gebogen, ende loopen ouer ons, als ouer een strate, ende schincken ons quaet voor goet, om dat si met ons niet timmeren en mogen aen tgeestelijke huys des Heeren, ter wijlen dat si onbesneden zijn van herten, ende // vleeschelijcken ⁴⁾ gesint zijn, voor dese onse vyanden wil *Fol. 271 v°.* ons ende vlieden, mijn lieue B. ende S. inden Heere, God aendoen de wapenen der gherechticheyt, gheschoeyt te zijne met den Euangelium des vredes, onse lendenen gegort metter waarheyt, hebbende altijd dat tweesnijdende sweert des geests aen v zijde, bewarende alsoo onsen helm der salicheyt, door den schilt des gheloofs, bewaren dat pacxken der liefden, ende treden also na onsen Hertoge des geloofs als Christelijke ridders, voerende also vrijmoedich des Heeren orloge onder dat bloetdige vendel Christi, op dat wy onse lieue B. ende S. te samen door Gods genade mo-

1) Foutief voor »moet" in alle uitgaven. Voor het volgende »cranc" leest het Groot Offerboek van 1615 »craem", alle volgenden weder »cranc".

2) Als zijne bruid aan haren bruidegom.

3) In alle uitgaven. Het Groot Offerboek van 1615 en alle volgenden: »storte".

4) In het nu volgende heb ik om het verstaanbaar te maken de leestekens gewijzigd. In de hier nagedrukte uitgaaf staat: »... gesint zijn, voor dese onse vijanden, wil ons ende vlieden mijn lieve B. ende S. in den Heere God aendoen, de wapenen enz." Zoo ook de oudere *Twee schone Brieven enz.*

gen behouden de ouerwinninge des euyschen camps, ende Godtsaligen strijds, mogen vercrijgen de croone des eewighen leuens, Amen.

Wy geuangen en inden Heere, ende gebonden om de eewige waerheyts wille, ende dat getuygenisse Jesu, Mayken Deynoots ende Hendrick Verstralen, groeten hier mede al onse B. ende S. inden Heer, ende seynden uwer L. dit weynich schrijuen, wten diepen gront ons herten, als voor ons laetste adieu, hier mede vriendelijcken orlof nemende, aen alle lieue broeders ende susters bysonder die ons bekend zijn, ende veel goets bewesen hebt in onsen druc, daer wy geuangen liggen, om de eewige waerheyts wille, door uwe troostelijke vermaninge. Aldus bidden wy noch eens aen uwer alder liefden, die onsen Brief sien sult ofte hooren lesen, eer wy wten vleesche zijn, dat ghy ons den Heere toch hertelijcken wilt helpen bidden, dat wy toch mogen ouerwinnen tot inder doot toe, tot lof ende prijs des grootmachtigen Gods ende ons tot salicheyt, ende vlieden tot roem inden dach Christi toe.

Fol. 272 r°. Adieu alle mijn lieue B. ende S. // Adieu alle die den Heere ende zijne toecoomst lief hebben. Adieu H. P. H. de R. ende D. P. ende Adam met zijn huysurou, ende B. P. ende S. ende Jan van H. ons trouwe noothelpers. Adieu K. ende L. B. ende M. S. ende G. met haer suster, Jan. Lieue vrienden latet v ter herten gaen voor ons te bidden tot Godt, want het wort v van ons met tranen gebeden. H. de R. ick bidde v groet my toch seer met de vrede des Heeren, L. de C. ende tot eenen adieu, ende v maech ¹⁾, ende uwen maet C. alle mijn L. B. Och oft Godt gaue dat de twee Abrahams elc van haer Ribbe ²⁾ mochten een Sara maken, dat waer de wensch mijns herten, segtse my ooc adieu, Grietken ende Judith, adieu T. de S. ende L. v Huysurouwe, onse L. S. G. aen v mach ick stoutelic noemen mijn L. B. adieu mijn lieue maet, dan ic hope v noch te bedencken ³⁾ ist mogelijcken. Hout v toch vroom.

Gheschreuen op Joris dach ⁴⁾, 1571.

---

1) Bloedverwant. N°. 14, 1599 leest »maecht". Met »tot eenen adieu" kan ook »tot wederziens" gemeend zijn.

2) Mochten die twee (die Abraham heetten) hunne nog ongeloovige vrouwen (Eva; uit Adams ribbe) bekeeren en zoo hunne woning op het geloovige huis van Abraham en Sara gaan gelijken. Of: mochten zij, thans ongehuwd, gelijk Adam Eva, eene Sara naast zich krijgen.

3) U nog een levensteeken te geven, een teeken dat ik u niet vergeet, b. v. door een brief.

4) 23 April. De brieven staan dus in tijdsorde: de vorige is van Palmzondag, in 1572 2 Maart.

Een Liedeken van Hendrick
Verstralen: Na de wijze, Swinters
Somers euen groen.

O Heere Godt van grooter machte
Niemand en is doch uws gelijk
Ghy spant den Hemel wt met crachte
Ouer de gantsche werelt wijt
O schepper Godt van altemale ¹⁾
Voor v moeten buygen alle knien
Ontfermt v ouer Hendrick Verstralen
Door uwen geest laet hem troost geschien.

Al lighe ick hier nu vertreden
Voor v o Heere ist naeckt ende bloot
Vwen naem hebbe ick beleden
Alle morgen wacht ick den doot
Sterckt my o Godt in dit benouwen
Dat bidde ick v wt liefden reen
Ick moet verlaten mijn huysurouwe
Om v waerheyt en anders geen.

Fol. 272 v.

Hierom wiltdoch bewijzen
V goetheyt Heer ghydoch wel weet
Mijn vrou en kinderkens te spijsen
Gelijk ghy de weduwe tot Sarepta deet
Bewaert mijn vrou ende kinderkens cleene
O Heer door uwen goeden raet
Op datter van mijnen bloede gheene
In v toecoemste verloren gaet.

Al moeten wy nu scheyden
Mijn lieue vrou met groot verdriet
Laet ons met lijtsaemheyt verbeyden
Op de toecoemst des Heeren siet
Helpt my den Heere louen ende prijsen
Want wy en lijden niet als een dief
Wy sullen wederom verrijzen

---

1) Van alles te samen.

Troost v hier me mijn schaep, mijn lief.

Al ben ick v nu ontnomen
Door de Tyrannen wreet ende stout
Wy hopen weder by een te comen
Als de Heere zijn ordeel hout
Dan sullen wy ons leedt met crachten ¹⁾
Vierdubbelt weder wreken, siet
Al die ons om de waerheyt nu verachten
Die waren beter geboren niet.

Al moeten wy nu trueren
Tensal niet lange dueren vry ²⁾
De Hemel die sal schueren
De dach der betaling is naby
De Heer coemt om Sion te wreken
Sijn sweert is droncken inden hemel nie ³⁾
Sijn vianden sal hy daer aen steken
Als asschen onder zijn voeten treen.

De beloften vol trouwen
Heeft Mayken Deynoots wel versint ⁴⁾
Sy wilde my geselschap houwen
Doe sy sach dat my de Schout vinck
Ick acht my seluen salich te wesen
Sprack onse suster tot my
Dat ick om het rijke Gods gepresen
Met v nu mach steruen vry ⁵⁾.

Mayken onse Suster bequame
Hout haer aen de waerheyt cloec ende stijf
Sy wil om des Heeren name
Verlaten nu haer ionge lijf
Haer cleederen wil sy wasschen schoone
Int bloet des lammekens delicaet
De Heer salt haer wel weder loonen
Al die vroom voor de waerheyt staet.

Mayken haer Moeder seer beminde
Haer deerde seer den ouden stam;
Waert dat sy Gods geest versinde ⁶⁾

Fol. 273 r°.

1) Hier en tien regels verder is de toon toch bedenkelijk : dat zwaard des Heeren, dat »nie droncken», d. i. »nooit verzadigd» is!

2) Eigenlijk: »ronduit», »vrijmoedig», n.l. zeg ik dit; »naar mijne meening», »zeker».

3) »Nie» (nooit) staat in alle uitgaven, waarin dit lied voorkomt; ook in *Twee schone Brieven*; en dat, terwijl het toch op »treen» moet rijmen.

4) In het oog gevat.

5) Edel, vroom sterven.

6) Ware het dat zij, n.l. die moeder van Mayken, zich door Gods geest liet ge-

Sy en soude nu niet wesen gram
 Maer comen als de Moeder dede
 So wy in Machabeen verstaen
 Ende troosten haer dochter mede
 Als sy haer seuen sonen heeft gedaen.

Mayken ende Hendrick Verstralen
 Die geuoelen beyde wt Gods woort
 Die de croon des leuens wil gaen halen
 Die moeten door de enge poort
 De wech is smal, en fijn ter kueren ¹⁾
 Wy moeten dringen also stijf
 Dat aen de posten van de dueren
 Sal moeten bliuen onser beyder lijf.

Hier mede willen wy Godt beuelen
 Mijn schaep, mijn alderliefste wijf
 Wy sullen by den Heere singen ende spelen
 Blijuen wy by de waerheyt stijf
 Al liggen wy op aerden verbeteren ²⁾
 Wy sullen met de maechden wijs
 Al van den houte des leuens eten
 Midden inden Paradijs.

Adieu Janneken Verstralen reene
 Adieu mijn vleesch en oock mijn bloet
 Dient doch den Heere uwen God alleene
 Ghelijck als dede Judith vroet
 Blijft int gebet ende smecken mede
 Gelijck als Paulus vermaent
 Dach ende nacht met cuyschen seden
 Gelijc een eerbaer weduwe betaemt.

Fol. 273 v.

Hier toe o Godt van Hemelrijcke
 Bid ick v dach ende nacht
 Bewaert mijn vier schaepkens gelijke
 Want het staet alleen in uwer macht
 Om uwen naem moet ick laten mijn leuen
 Dus bid ick v ghy hoochste Regent
 Wilt Christum uwen sone geuen
 Mijn huysurou tot een Testament.

---

zeggen, op dien geest acht sloeg, zij zou thans niet verbitterd tegen Mayken zijn, maar tot haar komen, zooals de moeder der zeven zonen tot dezen kwam, en hare dochter nu moed inspreken, gelijk die moeder het haren kinderen heeft gedaan.

1) Fijn van keur, ter keuze; uitnemend.

2) Gruwelijk mishandeld, doodgemaakt.

[n°. 1.]

Eene Brief, de welcke May-
ken Deynoots gheschreuen heeft aen
haer B. ende S. geuangen liggende
tot Rijpermonde, int Jaer 1571 ¹⁾).

DE oueruloedige genade ende bermherticheit van God onsen hemelschen vader, door zijnen eenigen ewigen geboren soon onsen Heere Jesum Christum, die hem seluen God zijnen hemelschen vader voor ons geoffert heeft tot eenen soen offer voor onse sonden, op dat hy ons verlossen soude vanden toecomenden toren, die daer comen sal, ouer alle die niet gehoorsaem zijn geweest den Euangelio ons Heeren Jesu Christi, de welcke sullen pijn lijden, dat eewich verderuen. Maer wijsheyt, cracht ende vertroostinge des heyligen geests, die beyde vanden vader ende sone wtgaet ²⁾, dese eenige, ewige, Almachtige Godt, van welcken alle goede ende volmaecte gauen gegeuen worden, moet altijts by ons ende by v lieden mijn lieue B. ende S. bliuen, op dat hy ons altesamen wt genaden bequaem wil maken, door hem seluen, dat wy weerdich beuonden mogen worden inden dach zijnder toecoemst. Amen. Mijn hertgrondelijke lieue B. ende S. // inden Heere, ick wensche v lieden wt den gront mijns herten voor een adieu, dattet v lieden altijt moet wel gaen aen siel ende aen lijf, ic Mayken v swacke S. inden Heere, bedancke uwer liefden wt den diepen gront mijns herten, vande groote liefde, die ghy ons bewijsende zijt, ic wensche voor God, dat v dat selue inden noot ooc gebeuren moet, mijn L. B. ende S. inden Heere, nemet my ten goede, dat ic met mijnder hant niet meer en schrijue, want ic daer in seer onbequaem ben, doch achte ict onnodich te zijne, want Hendric onse lieue broeder mijn mede geuangene inden Heere, heuet so wel voor ons beyden gedaen, ic wensche v dat selue voor God, mijn lieue B. ende S. inden Heer, Laet v. lieden duncken, dat ic geschreuen hebbe, de wensche mijns herten is, dat wijt met onsen bloede besegelen, tot lof, prijs des Hee-

1) Hare brieven komen nergens voor dan nevens die van haren lotgenoot Hendrick Verstralen. Zij onderscheiden zich in niets van den gewonen toon van al zulke brieven. Zie verder aantekening 1 op fol. 263 r°.

2) Eene dergelijke formule (zij komt nog éénmaal in het *Offer des Heeren*, boven bl. 361, voor) kan Mayken alleen uit de lektuur van een of ander geschrift, misschien van Menno of Dirk Philips, hebben. 't Is eene der weinige plaatsen in al die brieven, waarin wij bemerken, hoe de schrijvers ook van elders dan alleen uit den Bijbel hunne kennis ontleenden. Eveneens zijn die plaatsen niet vele in getal, waarin van geschriften die zij bezitten melding wordt gemaakt: zie het register onder »lektuur».

ren heyligen naems, ende tot onser sielen salicheyt, Amen. Met mijner hant segge ic adieu, aen alle mijn lieue B. ende S. inden Heer, adieu, blijft toch altijd vroom by de eewige waerheyt. Adieu bidt den Heere voor ons, ic doet dach ende nacht voor v lieden na mijn swacheyt, Adieu G. C. N. T. ende v. lieder huysu. Adieu B. J. B. P. mijn lieue S. adieu Andries M. Adieu, adieu, adieu, nemet my ten goeden.

Noch eene Brief, van Mayken Dey-
noots, aen haer B. ende S.

[n°. 2.]

IC geuangen inden Heere, groet v wt dat binnenste mijnder herten, mijn lieue hertgrondelijke ende seer beminde B. ende S. J. ende Andries, die nu in grooten druck ende droeffenisse zijn, om dat droeuich scheyden, och zijt lijdtzaam in allen uwen druc, gestadich int gebet, ende vrolijke inder hope, die ons niet beschaemt laten en sal, mijn lieue b. ende s. inden heer. Och het is een costelijke dinc lijtsaem zijn, ende op de hulpe des heeren te wachten, want die God vreest, die wort na // de aenuechtinge getroost, ende na *Fol. 274 v°.* de castijdinge vint hy genade, de Heere verbercht zijn aensicht wel eenen oogenblick, maer met eewiger ontferminge sal hy ons ontfermen. Hierom mijn lieue S. Janneken troost v met des Heeren heylige woort, al zijt ghy nv als een verlaten, ende van herten bedroeft wijf, tis noch om eenen cleynen tijt te doen, dat v droefheyt in eewiger blijerschap sal verandert worden, want die v gemaect heeft, is uwe man ¹⁾, Heere Sebaoth is zijnen name, de heylige in Israel, die alder werelt Godt ghenoeemt is. O ghy strijderse Godts, strijt vroom tegen v vleesch ende bloet, ende blijft volstandich totter doot toe, soo sal v de croone des eewigen leuens ghegeuen worden, met een volcomen blijerschap die niemant van v nemen en sal. Andries mijn lieue B. dat ghi van ons ghescheyden zijt met grooter droefheyt, ende dat ghy v by ons wenscht, dat moet ghy den Heere beuelen, want alle dinc moet doch zijnen tijt hebben, ten is aen haer macht niet gebroken, doensy tot my seyden, vrouken ghy moet met ons gaen, ic seyde, inden naem des Heeren, sy wenschten seer om v, ick seyde, waert des Heeren wille, ghy sout

---

1) D.i.: gij staat van uwen man te worden beroofd, — Janneken, die toesproken wordt, is de vrouw van Hendrick Verstralen en zal dus spoedig weduwe zijn; — maar Hij, die u heeft geschapen, de Almachtige, Hij blijft u als uw man en uw Hoofd (1 Cor. 14), uw trouwe leidsman en steun, nabij. Men verwacht hier eerder Jezus genoemd te vinden.

hem wel krijgen, ic ginc seer geerne wederom, doen groete ic onsen lieuen Broederen met eenen cus des vreden, want liefde my daer toe dranck, ic dencke dat mijn medegeuangen B. ¹⁾ v heeft laten weten, hoet voortgeuaren is, ende van onse handelinge, so veel hem bekend is, ick en cander niet af schrijuen by gebreck van papier, mijn lieue B. ende S. ic bedancke uwer liefden hertelijck, van v goede vermaninghe, getrouwe waerschouwinghe ende liefdelijcken troost, ende wensche voor God dat v dat selue gebeuren moet, in uwen noot, ick hebse met veel tranen gele//sen, ende daer en tusschen den Heere so dickmael gedanct, die ons zijn arme swacke geuangen en gebonden kinderen gedenct ende niet en vergeet door zijn groote genade, troost ende vermaent v onder malcanderen met de selue woorden, mijn lieue B. ende S. inden Heer, ende cust malcanderen eens voor my, ic hope te doen so ghi geseyt hebt. Hier mede dencke ic v. l. den Heere te beuelen, ende dat troostelijcke woort zijnder genaden, ende segghe hier mede adieu aen alle lieue Broeders ende Susters inden Heere, ick en weet niet dat my yemant bekend is, hy sy verre oft by, daer ick niet om en dencke, adieu met eenen inwendighen heylighen cus der liefden ende des vreden, Adieu ende bidt den Heere voor ons, ick doet dach ende nacht voor v lieden. Adieu mijn lieue B. ende Susters, adieu, adieu, adieu met tranen, adieu hout stijf aen, tot dat ghy wech genomen wort, desen adieu schrijue ick aen v allen. Neemt my toch dit simpel eenuuldich schrijuen ten goeden. By my v swacke S. inden Heer, Mayken Deynoots, gheschreuen int Casteel van Rijpermonde, daer ic geuanghen ende met yseren ketenen ofte boeyen ghebonden ligghe, om de eewighe waerheys wille, my verlanght na den dach om mijn offerhande te doene,
dan ick hope hem met lijdsaemheyt
te verbeyden.

Int Jaer na Christi gheboorte,
1571.

---

1) Broeder; natuurlijk Hendrick Verstralen.

¶ Na de wijze: Een eeuwige vruecht die niet en vergaet.

Alsmen schreef duyst vijf hondert Jaer
 Ende twee en tsestich mede
 Sachmen te Gent dits openbaer²⁾
 Vrome Christenen ontleden³⁾
 Om tgetuygenisse Christi soet
 Twelck sy beleden met ootmoet
 Totter doot sonder verflouwen
 Haer Fondament alleen
 Was * Christus de verworpen steen,
 Alleen op hem stont haer betrouwen.
 Ick moet v clagen Heer mijne noot
 Hoe lang salmen dit noch hooren

Fol. 53 v.
 [n°. 1.]¹⁾
 Van xij. Christenen binnen
 gent gedoot tusschen tiaer
 lxij. ende lxix.
 Waer ghy aldus een * siet,
 daer beginnen teleken nieuwe
 offerhanden.
 * Ps. 118. 22.
 Esa. 28. 16.
 Mat. 21. 42.
 Mar. 12. 10.
 Luc. 20. 17.

1) In dit lied komt, 't blijkt uit vergelijking van den inhoud met de lijst, door de *Bibliographie*, I, LXXVI et suiv., uit tal van andere gegevens opgemaakt, meer dan ééne vergissing voor. Dat is ook niet te verwonderen. De vervaardiger heeft, naar 't schijnt, alleen zijn geheugen geraadpleegd: ten minste, men moet dit uit »na mijn onthou», fol. 55 ro, afleiden. Zoo komt n°. 9, Cijnken van Geldere, in geen ander bericht uit het jaar 1562 voor; ontbreekt Willem de Duyck, 1565, eveneens in iedere kroniek; heeft het Groot Offerboek van 1615 den naam van n°. 4 verbeterd, »Lowijs» in »Louwerens»; heet n°. 34 Janneken de Joncheere, terwijl wel elders blijkt dat in 1562 — niet in 1569 — iemand van dien naam is gedood (n°. 6 of n°. 7 van dit lied) maar van de zes martelaressen, die in het lied voor 1569 worden opgegeven, slechts vier in andere berichten worden vermeld. Opmerking verdient, dat het lied van geen enkel slachtoffer uit 1566, 't jaar van den beeldenstorm, en 1567 weet. Ook de *Bibliographie* vond nergens gewag gemaakt van eenig doopsgezind martelaar, die tusschen 1 Januari 1565 en 30 Maart 1568 zou zijn geëxecuteerd. De in dien tijd gevonnisten zijn schuldigen aan dien beeldenstorm.

In 1577 is in dergelijke uitgaaf als de *Twee schone Brieven . . van Hendrick Verstralen* uitgegeven: *Een corte Bekenisse . . van Herman Timmerman*. Achter dit boekje evenals achter den herdruk daarvan, die in 1578 verscheen, is ons lied opgenomen. Verband tusschen beide is niet te ontdekken. Herman Timmerman toch, de man, die zich in 1560 in geschrifte zoo krachtig heeft verzet tegen Menno en Dirk Philips en beider strengheid in 't bannen, schijnt te Antwerpen te hebben gewoond, waar hij 25 Mei 1569 verbrand is. Dan kan dus het lied niet van hem zijn. Intusschen ben ik niet zeker, of de dikwijls genoemde waterlandsche oudste wel dezelfde Herman Timmerman is als de martelaar van dien naam.

2) Het is algemeen bekend; dit weet iedereen.

3) Eigenlijk »verminken»; hier natuurlijk: »dooden».

<i>Fol. 54 r°.</i>	† Datmen rontsom Jerusalem ¹⁾ doot
<i>Acto. 4. 11.</i>	En stort het bloet der wtuercoren
<i>1. Pet. 2. 7.</i>	† De Lichamen uwer knechten excellent
† <i>Psal. 79. 5.</i>	Sijn den vogelen en dieren als nu present
† <i>Psa. 79. 2.</i>	Al tot een spijsse gegeuen
<i>Esa. 59. 15.</i>	* So wie van tquaet aflaet
	Ende doet na Christus raet
	Die moet tot allemans roof ²⁾ wesen.
	Hoe iammerlijck worden sy vermoort
	Die Gods Woort recht beleuen
† <i>1. Cor. 4. 13.</i>	† Een gaepsel, van der werelt verstoort ³⁾
	Sijn sy al hier beneuen
	Een yghelijcx verwoepsel me
	Somen nu siet in alle ste
	Alsmen wel mach vermonden
	Haer leuen, lijf, en goet
	Was voor den Name Christi soet
	Ghelijck als dese nu zijn beuonden.
<i>Ann. 1562.</i>	Vrymoedich, cloeck, en excellent
* 1.	Heeft Peter van Maldegem al voren
	Sijn geloof beleden voor de Heeren blent
2.	Met Peter van Male sonder stooren
3.	En daer toe oock Jacques Bostijn,
4.	Met Lowijs Alaerts cloeck en fijn
	Sy streden voor des Heeren Name
<i>Apoc. 6. 11.</i>	* Nv rusten sy onder den Outaer
	So Joannes tuycht openbaer
	Met witte cleederen bequame.
* 5. 6.	Vijnken en Goudeken de Joncheer
7.	Met Janneken ionck van dagen
	Dees dry gesusters bleuen by Gods leer
	Totter doot sonder versagen
8.	Betken van Maldegem hielt totten endt
9.	Met Cijnken van Geldere ongeschent
	Dus sullen sy ten seluen stonden
	Als Christus haer Bruydegom soet
	Henlieden sal comen te gemoet

1) Letterlijk uit psalm 79:3. »Rondom'' Jeruzalem, d. i. het heiligdom, de ware gemeente van Christus, past hier eigenlijk slecht. Bedoeld zal wel zijn: »overal waar zich geloovigen bevinden''.

2) Slachtoffer van rooverij, van geweld.

3) »Een schouwspel van (voor) de booze, de op hen vertoornde wereld, zijn zij hier nog bovendien (»beneven'') in ieders oog verworpelingen.

Als reyne Maechden zijn beuonden.

* 10.

Guillame van Dale met cloecken moet

Fol. 54 v°.

Heeft om der waerheyt zijn leuen

Verlaten, en oock gestort zijn bloet

Dus wort hy van Godt verheuen

Hy en vreesde sweert noch gloet

Dus loefde hy den Heere goet

En sal tot zijnder vromen ¹⁾

Dat Rijke der Hemelen fijn

In ewicheyt besittende zijn

Een ewige vrucht niet om sommen ²⁾.

Int Jaer van drientsestich dit wel beuroet

An. 1563.

Dierick Lambrechts ionck van dagen

* 11.

Streedt voor tgeloooue wel gemoet

Totter doot sonder versaghen

Christiaen van Wettene wilde ooc mee

* 12.

Met Anthonijn de Wale na de ste

13.

Dus sullen sy hebben te loone

† Apo. 6. 18.

† Cleederen wit en reyn

† Sap. 14. 8.

Al met Gods Wtuercoren gemeyn

4. Esd. 2. 43.

Daer toe † des leuens croone.

2. Tim. 4. 9.

Int Jaer vierentsestich wel aenmerckt

An. 1564.

Steuken de Graet seer vierich

* 14.

Met Cijnken zijn moeder wel gesteret

15.

In ouderdom seer goedertierich

Dus sullen sy dits openbaer

Hier bouen by de Hemelsche schaer

Louen den Heere schoone

* En singen dat nieuwe Liet

Exo. 14. 3.

Als ons Joannes bediet

Al in des Hemelsch throone.

Perijnken Ketels wel bekent

* 16.

Heeft om der waerheyt, wilt hooren

Sint Peters int Clooster haer leuen gheent

Met Leenken haer moeder sonder stooren ³⁾

17.

† Dus sullen sy worden gheloont

4. Es. 2. 45.

Ghelijck als Esdra was vertoont

Op den Berch Sion gepresen

Al met een croone playsant

1) »Zal te zijner bate het heerlijk hemelrijk enz.»

2) »Niet om op te sommen»; niet te beschrijven.

3) Zij hebben in St.-Pietersklooster den dood ondergaan zonder te ontstellen, zonder verbijsterd te worden.

- En Palmtacken in de hant
 Vant Jongelinck ¹⁾ hooge verheuen.
Fol. 55 r°. Perijnken en Martijnken van Male coen
 18. 19. Twee gesusters, wilt aenmercken
 Met vleesch noch bloet haer niet beuroen ²⁾
 Want Godt condese wel stercken
 † 20. Peter van der Muelen corts daer naer
 Streedt voort t gelooue openbaer
An. 1565. Int Jaer vijfentsestich mede
 * 21. Willem de duyck gemeyn ³⁾
 Verliet oock des werelts pleyne
 Dus zijn sy nu in goeden vrede.
An. 1568. Int Jaer achtentsestich dit beuroet
 * 22. Jan Parijs al na t betamen
 23. Pierken van Cleue wel gemoet
 24. En Lauwerens Peters bequame
 25. Hendrick Maesschap ⁴⁾ seer vaillant
 Was met haer leuende verbrant
 Dus sullensy allegader
 Hooren een lieffelijk woort
Mat. 25. 34. † Coemt ghy gebenedijde voort
 By mijnen Hemelschen Vader.
 * 26. Jan de Smit na mijn onthou
 Streedt cloeck al sonder sneuen ⁵⁾
 * 27. Corts daer na Daniel de Pou
 Beleedt Christus woort verheuen
 * 28. Daniel van Voren wel bekend
 29. Met Passchier Weyns seer excellent
 En wilde Gods woort niet schamen
 Dus salse Christus fijn
Mat. 26. 28. * Schencken den nieuwen wijn
Mar. 14. 25. Hier bouen, al na t betamen.
An. 1569. In 't Jaer negentsestich dit aenhoort
 * 30. Roelant Stayaert ten desen

1) »Zij zullen worden geloond" (zes regels vroeger) »van den jongeling", volgens 4 Ezra 2:46 de Zoon van God.

2) Te rade gaan. Eigenlijk: ontvingen niet van vleesch en bloed haar licht, inzicht.

3) Gemeenschappelijk, te samen met hen.

4) Het Groot Offerboek van 1615 — de verzamelaars daarvan behoorden alle of voor een deel tot families van uitgeweken Vlamingen — noemt hem Hendrick Maelschalck en bericht, dat hij en de drie voorafgaanden »noch met de Ghemeente niet vereenight waren, maer aenkomende vrienden ende tot vereenighen bereyt". Op 't schavot zongen zij het bekende »Ick roep U o hemels Vader aen". Dat Offerboek deelt ook een brief van Hendrick mede. 5) Zonder falen of zonder aarzelen.

Joos Goethals en sloech niet bloot ¹⁾	* 31.
Peter Stayaert oock beneuen	32.
Janneken Roolants zijn echte wijf	33.
En Janneken de Joncheer verliet haer lijf	34.
Dus zijn sy vroom gebleuen	
† Als tgout beproeft int vier	1.Pet. 1. 7.
Dus salse de Heer goedertier	
Sijn Hemelsche Rijke geuen.	<i>Fol. 55 v°.</i>
Christoffel Buyse was ooc bereyt	* 35.
Lauwereys van Rentergem mede	36.
Het cruys te dragen met goet bescheyt	† Mat. 7. 13.
† Op den engen wech na sHemels stede	Luc. 13. 22.
Joos Messenier tot zijn behoet	* 37.
En Grietken Baets seer wel gemoet	* 38.
Dus sullen sy wilt hooren	
Int nieuwe Jerusalem fijn	
Want Christus haer licht sal zijn	
Het eewige leuen sal haer gebueren.	
Jacxken Terlinck bleef vast gebout	* 39.
Op Christum den Heere gepresen	
Haer vijf kinderkins sy den Heere betrout	
Die sorcht voor haer; beneuen ²⁾	
Tanneken vander Muelen reyn,	40.
Met Jacxken van Hussele gemeyn ³⁾	41.
Hoe vrolijk sullen sy wesen	
Als der Basuynen geschal ⁴⁾	
Coemt hier mijn liefste getal	
By mijnen Vader hooch verheuen.	
Alle dese hebben haerleuen geent	
Gheleden voor de Waerheyte reyne	
In Vlaenderen binnen der stadt van Gent	
Sachment al in gemeyne ⁵⁾	
Ick bidde v crachtich Vader goet	
V Wtuercoren geeft doch moet	
Die nu als noch tentijden	

1) »Een bloote slaan» is: ergens geen eer mede inleggen, schipbreuk lijden; overeenkomende met het duitsche »fehlschlagen».

2) »Bovendien». De kommapunt voor »beneuen» is door mij ingevoegd.

3) Gemeenschappelijk, te zamen.

4) De maker van dit lied vindt er geen bezwaar in om ter wille van 't rijm woorden weg te laten, die men gemakkelijk bij 'tgeen er staat bijdenken kan. Zoo ook acht regels verder: »in banden, torment», n.l. zijn. Hier: »klinkt».

5) N°. 14, 1599: »in 't gemeene». Voor ieders oogen, in 't publiek.

Met druck in banden, torment ¹⁾
 Bewaertse O Heere ongeschent
 Al die om uwen Naem zijn in lijden.

Iek danke Godt den Vader door Christum soet
 Die zijn wtuercoren als voren ²⁾
 Verlost heeft door zijn genade goet
 Van valsche leere, wilt hooren
 Bewaert ons O Heere al te saem
 Wy die noch pelgrimagie gaen
 In groot perijckel met dangier
 Geeft ons O Heere, uwen gheest
 * Als wy beproeft zijn met tempeest
 Als tgout ende tsiluer door het vier.

Broeders en Susters int gemeen
 En vreest druck, banden, noch lijden
 Christus ons Coninck en anders geen
 Wil ons vantquaet beurijden
 Dus blijft vast op hem gebout
 Van zijne wegen niet en flout ³⁾
 So sult ghy salich wesen
 Hier mede neme ick mijn endt
 Beuele v Godes Gheest excellent
 Sijnen Naem blijft eewich gepresen.

Fol. 56ro.

1.Pet. 1. 7.

[*n°. 2.*] ⁴⁾

¶ Na de wijze: Het was een
 Joden dochterken.

Van Gerrit
 Corneliszoon

ALsmen duysent vijfthondert heeft gheschreuen
 En eenentseuentich Jaer

1) Zie aantekening 4 op de vorige bladzijde.

2) Of: »gelijk te voren», »voorheen»; óf: »vóór alles», »bovenal».

3) Verflauwen.

4) Volgens het amsterdamsch sententieboek ('t vonnis is afgedrukt bij Van Braght, bl. 541: zie ook Ter Gouw, VI, bl. 286) is »Gerrit Cornelisz., anders Gerrit Boon genaemt, groot Schuytvoerder, Poorter dezer Stede, 26 Juni 1571 veroordeeld om metten vijere te worden geëxecuteert». Ook de pogingen, aangewend om hem tot afval te bewegen, en de herhaalde folteringen, die men hem aandeed, worden daar vermeld. Gerrit is evenals Clement Henricksz. (bl. 478 boven) een der slachtoffers te Amsterdam van de reactie na Alva's komst, uit den tijd toen Amsterdam »Moorddam» heette. Onbegrijpelijk blijft het, dat men hier zoo naar Doopsgezinden moest zoeken, terwijl in de nabijheid Waterland vol was van hunne gezindte. Maar dit raadsel doet zich telkens voor: slechts een enkele martelaar ook daar waar de broederschap zeer talrijk was. — Het lied steekt evenals het voorafgaande en het volgende ongunstig af bij de oudere martelaarsliederen. De versbouw en vooral de zinsbouw zijn tamelijk onbeholpen. Zie Inleiding, bl. 624.

Heeft Gerrit Corneliszoon verheuen ¹⁾
 Ghelaten zijn ionge leuen
 tAmsterdam int openbaer.

tot Amster-
 dam ghebrant
 An. 1571.

In een vlotschuyt natvermonden
 Tot wercken was hy bereyt
 Daer heeft hem de Schout geuonden
 Geuangen ende gebonden
 Ende na Stadthuys geleyt.

Sanderdaechs is hy voortgecomen
 Voor den Raet op dat pas
 En hebben seer neerstich vernomen
 En vraechden hem sonder schromen
 Welck dat zijn gelooue was.

Sijn geloof tot dien tijden
 Beleet hy onueruaert
 Maer sy wilden dat hy sou belijden
 Sommighe die waren bezijden ²⁾
 Maer Godt heeft zijn mont bewaert.

Als sy na haer vermogen
 Hem eens hadden gepijnt,
 Hebben zijn cleederen wtgetogen
 En met doecken verbonden zijn oogen
 Merckt doch der slangen fenijn.

Fol. 56 v°.

Al om des rechts verstrangen ³⁾
 Hebben sy zijn handen ouerstuer
 Ghebonden en op gehangen
 En zijn so van hem gegangen
 Och vrienden dit was so suer.

De Heeren hooge van moeden
 Hebben noch onuersaecht
 Hem doen slaen met scherpe roeden
 Godt ginck zijn tonge behoeden
 Dat hy niemant heeft beclaecht ⁴⁾.

Den Buel seer wreet van sinnen
 Hebbensy op dat saysoen

---

1) Deze uitdrukking klinkt voor Gerrit Cornelisz. al heel vreemd. Kan »verheuen» ook zijn: »op een hoogen brandstapel gezet»?

2) Zij wilden, dat hij sommige geloofsgenooten, die zich verborgen hielden, zou bekennen of aangeven.

3) De folteringen, die Gerrit Cornelisz. tot tweemaal toe heeft moeten doorstaan en die in de nu volgende coupletten uitvoerig worden beschreven, waren bijzonder zwaar: zie bl. 167, 408 hierboven. Natuurlijk was het te doen om hem te noodzaken geloofsgenooten aan te geven, maar »God heeft zijn mond bewaard».

4) Aanklagen; hier: aangeven.

By haer ontboden daer binnen
Om tontcleeden ginck hy beginnen
De Buel moeste zijn werck doen.

Handen en voeten ginck hy binden
En themde voor zijn gemacht ¹⁾,
Daer saten de Leeuwen en grinden,
O Godt hoe connen zijt al geuinden
Dat opt onnoosel is bedacht ²⁾.

Op de pijnbanck heeft hy gelegen
Merckt wat geslachte dat dit is
Hem daer met roeden geslegen
En met een aker vol, ten dient niet geswegen
In zijn lijf gegoten met pis ³⁾.

De draeck moeste hem noch wreken
Tegent Lam met grooten spijt
Merckt wat hier is gebleken
Bernende keerssen hebben sy ontsteken ⁴⁾
Onder zijn armen des seker zijt.

Tweemael gehangen sonder worgen
Eens met gewicht aen zijn voet
O Godt al zijt ghy lang int borgen ⁵⁾,
Sult noch wel betalen sonder sorgen
Die dus vergieten tonnoosel bloet.

Dus hangende aen de koorde
Liepen sy wech al met verdrach ⁶⁾
Na vraechden sy als de verstoorde
Wilt ghy niet lijden met corte woorden
Sullen dus handelen al den dach.

Hy danckte Godt almachtich
Die ons doet behouden het velt
En bewaerde zijn mont seer crachtich
Voor synen naesten warachtich ⁷⁾

Fol. 57 r°.

1) De pudenda: nog tegenwoordig hier en daar in de volkstaal.

2) Hoe kunnen zij dat alles uitvinden, wat op (tegen) het onnoozele (de onnoozelheid, de onschuld) is bedacht, n.l. om deze te treffen, haar kwaad te doen.

3) 4) Zie bl. 408 en aanteekening 2 aldaar.

5) »Al gunt gij hun lang uitstel van de afdoening van hunne schuld, van 't ondergaan van hunne straf: gij zult hun dat kwaad wel eenmaal vergelden, zonder dat er reden is om zich bezorgd te maken dat misschien die betaling geheel zal uitblijven, de straf hen nimmer bereiken zal».

6) »Terwijl hij dus aan het koord hing, liepen zij langzamerhand de een na den ander weg; terwijl zij met weinig woorden in hunne boosheid hem vraagden: wilt gij niet (be)lijden (hetzelfde als bekennen; hier: anderen aangeven)? Zoo zullen wij den geheelen dag aldus met u doen».

7) »Trouw»; voor zijne naasten waarachtig, een trouw vriend zich betoonend.

Daerom was hy seer gequelt.

Seer gepijnicht naet gewagen ¹⁾

So dat hy niet conde gaen

Op een stoel was hy gedragen

Alsmen voort recht soud gaen claghen

In de vierschare was hy gedaen.

Merckt wat eer sy hem toonden

In de vierschaer als een sot

Met een hoet met bloemen hem croonden

Ghelijck als sy Christum loonden

Also hielden sy met hem den spot.

Sentency met cleene verständen ²⁾

Vuytten sy, en deden wraeck

Datmen sou worgen en branden

En also brengen van handen

Ghebonden aen eenen staeck.

Hy danckte den Schout gehuldich ³⁾

Van zijn sentencie wreet

En droegen hem seer verduuldich ⁴⁾

Voort volck menichuuldich

Tot voor de pael die was bereet.

Seer vierich tot God beradich ⁵⁾

Riep hy so seer bequaem

O Vader weest my genadich

Maeckt my een van v minste schaepkens dadich ⁶⁾

Ofte tminste lit aen v lichaem.

O Heere die hooch zijt geseten

En hier beneden siet

Die een kender sy van alle secreten

De herten hoe hooch int vermeten ⁷⁾

Voor hem isset gerekent al niet.

---

1) Naar 'tgeen men ervan vertelde.

2) N°. 9, 1590 : uytten ; n°. 11, 1599 : witten. — »Verstand'' is hier niet het zielsvermogen, maar drukt de werkzaamheid uit : het verstaan. Derhalve : »zonder dat zij veel van het geval verstonden, met niet dan weinige pogingen om daarin door te dringen of dat grondig te onderzoeken spraken zij maar vonnis en bepaalden zij als straf, dat men hem zou worgen en branden en op die wijze op zijde zetten, van kant doen'' (»hand'' dient dikwijls ter aanduiding van iemands linker-, rechterzijde), d. i. dooden.

3) Of »gehoudig'' : goedgunstig, trouwhartig.

4) Geduldig, lijdzaam.

5) »Welberaden, riep hij liefelijk.''

6) Eigenlijk : »werkzaam'' : die »metterdaad'', n.l. in het lijden van het martelaarschap, zich uwe schapen toonen.

7) In hunne raadslagen, plannen.

Fol. 57 v°.

Driemael geroepen seer vyerich
 Heeft hy, o Vader coen ¹⁾
 Vergeeft haer seer goedertierich
 Hoe wel sy my quellen onmanierich
 Sy en weten niet wat sy doen.
 Och volck, eewich is so lange
 Vader, eewich is lange tijt
 Riep hy met herten banghe
 Och dese Crijch, is seer stranghe
 Vecht nv vleesch, dits de laetste strijt.
 Als de koorde was aen zijn keele
 Riep hy voor minst en meest ²⁾
 O Vader ick v hier beuele
 Voor de menschen ick dit niet heele
 In uwe handen mijnen gheest.
 Dus dede hy zijn offerhande
 Al voor de werelt blent
 Hy vreesde werelt, doot noch schande
 Noch de heeren van den lande
 Hy street met ghewelt totten ent.
 Dus wilt nv niet meer vechten
 Ghy Rechters van Amsterdam
 Tegen des Heeren knechten
 Is seer quaet om te rechten ³⁾
 Want onnoosel is dat Lam.
 Wilt v veruolch laten
 Ghy Rechters ouer al
 Want v groote mandaten
 Ende des Coninx placcaten
 Int ordeel niemant-helpen sal.

[n°. 3.] ⁴⁾

C Na de wijze: Adieu reyn bloemken Rosiere.

Van twee vro-
 me Christenen

VERhoort ons droeuich claghen
 O Heer in desen noot

1) »Coen" kan moeilijk eene eigenschap van God uitdrukken. Dus moet het bij »roepen" behooren.

2) Voor groot en klein.

3) »Te procederen"; vandaar: »te strijden; want het lam (Christus) is (en ook de zijnen zijn) onschuldig (en staan dus onder des Almachtigen bescherming)".

4) Behalve dit lied bezitten wij over deze twee delftsche martelaars een uitvoerig bericht benevens eenige brieven en een breed verslag van de »examinatiën" van de hand van Jan Hendricksen: alles reeds in het Groot Offerboek van

Vercort onse quade daghen
 Vol sware perijckel groot
 V woort lijdt veel aanstoot
 Het wort op straten vertreden
 Wie daer na leeft met vreden ²⁾
 Wert veruolcht oft ghedoot.
 Ghedoot van Abels tijden
 Sijn de Gherechtige slecht ³⁾
 De Heer moest seluer lijden
 Waerom dan niet zijn knecht
 Ja wie so Paulus secht
 Godtsalich wil leuen crachtich
 Moet veruolcht zijn onsachtich
 Schrift wort veruult te recht.
 Te recht ist so vergangen
 Binnen Delft nemet waer
 Daer waren twee geuangen
 Om Christus Naem eerbaer
 Sy beleden de waerheyt claar
 Veel proeuinghe menichuuldich
 Hebben sy verwonnen geduldich
 Twert haer wel gheloont hier naer.
 Naer veel strijts der gheleerden
 Die haer vielen seer swaer
 Met den blinden verkeerden ⁴⁾

genaemt Mar-
 ten Jansen, en-
 de Jan Hen-
 dricksen ver-
 brant tot
 Delft An.
 1571. den vijf-
 sten ¹⁾ Fe-
 bruarij.

Fol. 58 ^{ro}.

1615 en door alle lateren overgenomen. Meer heeft ook Van Bleyswijck, *Beschrijving van Delft*, 1667, niet van hen geweten. Alleen de mededeeling, dat beiden reeds van 1570 af gevangen zaten, liet Van Braght weg, die daarentegen het vonnis afdruckt, door hem in gewaarmerkt afschrift uit het deltsch sententieboek ontvangen. Ons lied noemt (5 Febr.) 1571 als hun doodsjaar, fol. 59 ^{ro}; het vonnis echter 1572, dat ook wel het juiste zal zijn, terwijl dan bij de andere opgaaf het jaar 1571 geacht wordt met Paschen 1572 te eindigen. Ook Jan Hendricksen zelf dateert zijn afscheidsbrief aan zijne vrouw 4 Febr. 1571, een volgend schrijven 1572. Volgens Van Braght stond (ten gevolge van eene vergissing) in het originele vonnis „1570”. — In die »examinatiën” wordt de menschwordingsleer niet aangeroerd. De brieven bevatten nog al eens zeemansbeeldspraak: Jan Hendricksen was stuurman ter haringvissscherij.

Het lied is evenals de beide voorgaande vrij wat minder fraai dan de andere van het *Lietboekken*. Het komt reeds in n°. 5, 1578 *a* voor, dat zeker vóór n°. 6 (»voleynt den vijfsten Novembris”) is gedrukt; het éénige dat daar aan den inhoud van n°. 4, 1570 is toegevoegd.

1) N°. 5, 1578 *a* heeft hier: »den 4 Febr.”, maar fol. 59 ^{ro} »den vijfsten”.

2) In stilheid.

3) »De eenvoudige rechtvaardigen”. Het vraagteeken, dat hier in n°. 9, 1590 staat, is in n°. 11, 1599 terecht weggelaten. Over 't geheel kan ik, waar dit teeken voorkomt, geen redelijken grond er voor vinden.

4) »Nadat zij veel bestrijding hadden uitgestaan van de geleerden (de roomsche

Sy haer seer quelden, maer
 Sy behielden het velt strijtbaer
 Doe zijn dees Schaepkens terstonden
 Want sy vet ¹⁾ waren beuonden
 Ter doot gheschickt aldaer.

Aldaer quam het volck met hoopen
 Om de Offerhanden te sien
 Veel hebben haer toe gheroepen
 Al smorgens vroeck by tien ²⁾
 Dat sy souden vroom strien
 Sy ³⁾ riepen veel schoone reden
 Om haer so na te treden
 Ende namen orlof by dien.

De vre begonst te naken
 Sy brachtense ter vierschael,
 De Schaepkens vrymoedich spraken
 Goeden dach int generael ⁴⁾
 Jan Hendricksen van Swertewale
 Ende Marten Jansen meden
 Korendrager Poorter der Steden
 Verhoorden het vonnis altemael ⁵⁾.

Fol. 58 v.

Altemael worden sy opgelesen
 Als Ketters herdoopt, hoort my
 Ende oock te hebben mispresen
 Tsacrament haers Altaers vry ⁶⁾
 Dattet vleesch noch bloet en sy
 Oock waren tot menigen stonden
 Gheleerden tot haer gesonden
 Ende noch bleuen sy hert daer by.

By dien wesen syse in handen
 Des Slagers ⁷⁾ om openbaer
 Aen palen te worgen en branden
 Dat daer de doot volcht naer
 Doe spraken dees Schaepkens claer

---

theologen), die het hun zeer moeilijk maakten, kwelde men (»zij'', de rechters) hen met de verblinden, die op een dwaalweg waren''. Men zou zeggen, dat het tweede kwalijk iets nieuws na het eerste kan heeten.

1) Voor de slachtbank, den marteldood gereed. Evenals bl. 569, zie aantekening 2 aldaar.

2) Vroeg bij tijde.

3) Zij, n.l. de beide martelaars, namen afscheid van het volk met vermaningen om hen na te volgen.

4) »Voor de vierschaar groetten zij zonder eenige

verlegenheid de rechters gezamenlijk''.

5) »Zij hoorden het (hun) vonnis te gelijk''; eigenlijk: »op denzelfden keer''. Evenzoo in den volgende regel.

6) Ronduit, vrijmoedig.

7) De beul.

Mijn Heeren wy appelleren
 Voor thoohste Recht des Heeren
 En wy sullent wel winnen daer.

Daer ginck Stadtschrijuer beneuen ¹⁾
 Op tSchauot aflesen, hoort
 Dat niemant op goet en leuen
 Tot haer moest spreken een woort
 Doen quam Marten Jansen aen boort
 Sy schroeyden zijn tonge smertich
 Noch sprack hy euen cloeckhertich ²⁾
 Dese waerheyt betuych ick voort.

Voort sprack hy, waert niet te degen
 Om mijn salicheyt ghedaen
 Ick hadde wel het Perdoen vercregen
 En veel swaren strijt ontgaen
 Maerick heb den goeden strijt volstaen
 En tghelooue behouden mede
 De Croon der gerechticheden
 Is my nu bereyt voortaan.

Voortaan riep hy gestadich
 O Heer weest in dit saysoen
 My arm sondaer ghenadich
 Want ick ben na mijn beuroen
 Niet weerdich om v Naem coen ³⁾
 Te lijden met den volstanden
 Ontfangt mijn geest in v handen
 Riep hy in zijn laetste doen.

Doen hebben sy dit gaen wreken
 Aen Jan Hendricksen Gods knecht,
 Sijn mont verstoppt voort spreken
 Noch heeft hyt weer wt geslecht ⁴⁾
 Doe sprack hy, nu gheltet te recht
 Dit is de waerheyt volcomen
 Doe rieper ⁵⁾ veel, strijdt vrome
 Daer door liep het volck wech ⁶⁾.

Fol. 59 r°.

1) Nog bovendien.

2) Hier wordt dus wel geschroeid, maar het tongschroefje niet toegepast, Alva's uitvinding naar men zei: de tong werd tusschen de twee plaatjes der schroef vastgezet, de punt met een gloeiend ijzer gestreken. Dan was alle spreken onmogelijk.

3) »Coen», behoort bij »lijden» niet bij »Gods naam». Evenals bl. 658, aant. 1.

4) Zoo ook n°. 8, 1590: hij heeft 't (den bal of breidel uit den mond) uitgewrongen? uitgeslikt? Maar is »uitslechten» een woord? N°. 11, 1599: uytgesecht: toch (»noch», ondanks dien bal) heeft hij 't weer uitgesproken. 5) »Riepen er».

6) Met »het volk» dat wegliep, omdat (»daardoor») er velen den martelaar toe-

Wech namen de Heeren mede
 Dit Schaep eert haer wort ontstoort
 Maer want haer niemant misdede
 So brochten zijt weder voort
 Verbonden, verstoort, versmoort
 Dat hy schier in onmacht swickten ¹⁾
 De Slager niet langhe en priekten ²⁾
 Maer hielper hem haestich door.

Door de enghe poorte truerlijck
 Sijn sy vroom ghedrongen siet
 Gheen lijden valt haer meer suerlijck
 Maer rusten van allen verdriet
 Doemen vijftienhondert riet ³⁾
 En eenentseuentich Jaren
 Den vijfsten ⁴⁾ dach Februaren
 Is haer Offerhande gheschiet.

Gheschiet na Schrifts oorconden
 Godt proeftse als tgout int vier
 Ende heeftse weerdich beuonden
 En verlost wt alle dangier
 Och hoe salich zijnse schier ⁴⁾
 Die tot deser Feest mach comen
 En haer hals buyghen als vromen
 Onder Christus Scepter hier.

Hier mede sluyt ick dese saken
 Lieue Vrienden, hout goede wacht
 Laet ons noch een weynich waken
 Want de Heer coemt onbedacht
 Ghelijck een Dief inder nacht
 Die hy sal vinden getrouwe
 Daer sal hy zijn Feest mede houwen
 Wel hem die daer recht op acht.

---

riepen: strijd vroom! kan niet goed de schare der omstanders zijn bedoeld, maar moet wel aan de knechts van den beul, aan hen die de terechtstelling hadden ten uitvoer te leggen, zijn gedacht. Uit vrees voor opschudding liepen zij weg, terwijl de Heeren, bang dat men onder die opschudding den gevangene uit hunne handen zou bevrijden (»ontstooren" moet hier »ontvoeren", »ontnemen" willen zeggen; ik vind het nergens vermeld), dezen vooreerst meënamen.

1) »Swicken" is hetzelfde als »swichten": bezwijken, in zwijm vallen.

2) De slager van het slachtschaap, d. i. dus de beul, gebruikte geen langen tijd om hem den doodsteek te geven (»pricken", steken), maar hielp hem haastig door zijn doodstrijd heen.

3) Zeker om 't rijm voor »telde".

4) Spoedig, eerlang.

Lijst
van de Brieven en Liederen,
die in de andere uitgaven van het Offer des Heeren
met het Lietboekken voorkomen, maar in die van
1570 worden gemist.

Een Briefken vanden kinderen an haer moeder [Maeyken Boosers], bedankende haer onderwijs	Bl. 626
Totten Sangher	627
Eene Brief van Hendrick Verstralen aen zijn Huysurouwe	629
Noch eene brief aen zijn huysurou	633
Noch eene Brief aen de Broeders ende Susters	639
Een Liedeken van Hendrick Verstralen	643
Eene Brief van Mayken Deynoots aen de Broeders ende Susters	646
Noch eene Brief aen de Broederen ende Susteren	647
[Een Liedeken] Alsmen schreef duyst vijf hondert Jaer: Van eenenveertich vrienden	649
[Een Liedeken] Alsmen duysent vijf hondert heeft gheschreuen: Van Gerrit Cornelisz.	654
[Een Liedeken] Verhoort ons droeuich elagen: Van Jan Hendricksen ende Marten Jansen	658

LIJST DER LEZINGEN IN DE UITGAAF
VAN 1570 (NA BL. 619 DIE VAN 1578*b*), VAN WELKE IN DEZEN
HERDRUK IN LETTERS OF IN LEESTEEKENS
IS AFGEWEKEN.

NB. De woorden hieronder zijn die, welke vóór
de plaats der bedoelde leesteevens staan.

bl. 61 r. 13 v. b. verdriet	bl. 371 r. 21 v. o. wille.
" 62 " 11 " " bera	" 379 " 14 v. b. seyt ooc?
" 64 " 17 v. o. Middelaer,	" 381 " 8 v. o. ouerganckelicke
" 68 " 12 v. b. bedreuen	" 389 " 21 v. b. handelt?
" 73 " 19 v. o. weechskens,	" 403 " 22 " " is, noch,
" 74 " 4 v. b. Sion,	" 409 " 21 " " blijcken.
" 118 " 7 v. o. woude	" 439 " 5 " " verleyden,
" " " 5 " " weerpactij	" 453 " 7 " " comen, die
" 173 " 15 " " listen	" 456 " 9 " " ghebrocht zijt. Och
" " " 12 " " leet	" 464 " 16 v. o. verseecket
" 185 " 11 " " getal.	" 467 " 10 v. b. mijn mijn vleys
" 190 " 1 v. b. &c. Ende	" 537 " 10 " " vermonden.
" 215 " 8 v. o. eten, verstaet	" 540 " 14 " " quaet
" 217 " 14 v. b. verstoorden	" 551 " 6 " " rechtevoort.
" 225 " 2 " " contrarie,	" 589 " 20 " " Men lacchende
" 236 " 13 v. o. stil	" 634 " 11 " " mijn zijn
" " " 10 " " stem	" 641 " 18 " " Iesum,
" 267 " 10 v. b. onsachtich.	" " " " v. o. vijanden,
" 302 " 9 " " dit te weten,	" " " 17 " " u lieden
" 305 " 14 " " waren,	" " " " " Heere God
" 312 " 8 v. o. zijn sy,	" " " 16 " " aendoen,
" 319 " 12 " " Kett.	" " " 15 " " Euangilium
" 321 " 4 " " onthuyct	" 644 " 9 " " stam
" 331 " 8 " " diese aen nemen	" 653 " 22 " " haer
" 352 " 16 " " yemadt	" 655 " 6 v. b. hom
" 365 " 5 v. b. staet	" 656 " 5 " " gemacht
" " " 14 v. o. vermaert	" 658 " 9 " " Crijch,

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

- Bl. 15 r. 1 v. o. voege men bij: Zie op bl. 624 de oorzaak, waardoor ik verhinderd geworden ben aan dit voornemen gevolg te geven.
- „ 49 luidt het opschrift: De belijdinghe van Jacques. lees: Proeven van spelling.
- „ 110 „ 5 „ „ voege men bij: De arend is in de volkspoëzie van dien tijd eene gewone aanduiding van den keizer.
- „ 182 „ „ „ „ De woorden: „Hij zal .... opgenomen” te schrappen om de reden, hieronder bij bl. 368 opgegeven.
- „ 187 „ 4 „ „ voege men bij: Ook de Grootte Offerboeken en Van Braght zeggen alleen „die het leven heeft gelaten”; het lied, dat op dezen brief volgt, echter (bl. 193 r. 6 v. o.) „die vroom aen een pael heeft gestaen”. Dus is Peter verbrand.
- „ 206 „ „ „ „ staat: 37 v° lees: 37 r°
- „ 219 „ 5 v. b. (in het opschrift) voege men bij het woord „aldaer” deze aantekening:
- Zoo reeds n°. 1, 1562. Dus: te Kortrijk, volgens den (iets lateren) uitgever. Het lied (van een tijdgenoot), bl. 235 vg., sluit dat niet buiten, maar vermeldt het evenmin uitdrukkelijk. Daarentegen noemt de oude kroniek, afgedrukt in het *Memorieboek van Gent*, II, bl. 268, Gent als de stad, waar 27 Juli 1553 „een herdooper uyt Curtricken, genaemt . . .” is verbrand. Dit is Joos geweest: De Potter, *Geschiedenis van Kortrijk*, IV, bl. 100. Met de *Bibliographie*, I, p. LXXIX (1552 is daar eene fout voor 1553) en II p. 720, gaf ik dan ook boven bl. 17 als plaats der executie Gent op.
- „ 260 „ 9 v. o. staat: behalve hier en fol. 142 v° lees: behalve hier en op nog drie plaatsen: zie de *Inleiding*, bl. 35, 36.
- „ 271 „ 3 „ „ In overeenstemming met de vorige verbetering schrappe men hier „zie aantekening 1 op fol. 137 r°” en verbeter men op r. 2 en 1 v. o. de woorden: „Hiernaar moet enz.”.
- „ 337 „ 1 v. b. (in het opschrift) staat: n°. 3 lees n°. 4
- „ 361 „ 13 „ „ Bij „vanden Vader ende den Sone beyde” als aantekening te voegen: Zie bl. 646, aantekening 2.
- „ 368 „ 10 v. o. Men schrappe de woorden: „zie dien .... des Heeren”.

Wat thans den inhoud van dit deel uitmaakt, bleek allengs meer vellen druks in beslag te nemen dan zich vooraf had laten vermoeden. Zoo ben ik wel genoodzaakt geweest mijn oorspronkelijk plan te laten varen en heb ik noch van Plouier noch van andere martelaars uit het *Offer des Heeren* ook die brieven aan het einde van dit deel kunnen opnemen, die elders dan in dat boekje voorkomen.

- Bl. 379 r. 1 v. o. staat: fol. 317 v° lees: fol. 219 r°
 „ 405 „ 21 „ „ Om dezelfde reden als zoo even bij bl. 368 is opgegeven schrappe men de woorden: „Het geheele tweede.... worden afgedrukt.”
 „ 408 „ 3 „ „ voege men bij: Zie bl. 656, aantekening 3.
 „ 457 „ 1 „ „ staat: aantekening 1 op fol. 261 v° lees: aantekening 4 op fol. 260 v°.
 „ 462 „ 4 „ „ Men voege hierbij: Zie over dat „u.l.” als afkorting van „uwer liefde” bl. 633, aantekening 2.
 „ 477 „ 3 „ „ staat: loon des // leuens lees: loon // des levens
 „ 521 „ 21 v. b. staat: 9 jaren lees: 12 jaren.
 „ 530 „ 1 v. o. Bij te voegen: Zie bl. 658 r. 6 v. b.
 „ 544 „ „ „ „ Achter de woorden „Antwerpsch .... bl. 114, 121” late men volgen:
 Intusschen blijkt uit dit lied zelf, bl. 547 r. 17 en 19 v. b. („op de merct”, „aen den staeck”), dat Willem niet verdronken is maar verbrand. De dichter immers kan zich niet hebben vergist: hij was er zelf bij tegenwoordig geweest: zie bl. 547 r. 14 v. o. Ook was zijn lied reeds in het *Nieu Liedtenboeck*, in 1562 en dus slechts twee jaren na het gebeurde verschenen, opgenomen. Wij moeten dus wel aannemen, dat, 'tgeen meer voorkomt, die opteekening in de rekeningen van den markgraaf (*Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 121; in het boek van de Vierschaer, t. a. p. bl. 114, staat alléén „executio”) eerst een tijd lang na het gebeurde en achteloos is geschied; of dat Génard „metten watere” las, terwijl er „metten viere” stond. De Groote Offerboeken hebben „verbrand.” Dit alles geldt ook van Goris en Joachim, bl. 560.
 „ 560 „ 5 „ „ Bij „verbrand” gelieve men te voegen: Dit „verbrand” is insgelijks aan het lied, bl. 361, 362, 'twelk ook reeds in 1562 was gedrukt, ontleend. De rekeningen van den markgraaf en het boek van de Vierschaer zeggen hier eveneens „verdroncken” en „executio” (zonder meer): *Antwerpsch Archievenblad*, IX, bl. 121, 122 en 115; evenals zij bij Willem Cleermaker doen.
 „ 577 en 579 staat in het opschrift: liij. lees: iiij.
 „ 658 r. 6 v. b. Zie bl. 530, aantekening 3.

ALPHABETISCH REGISTER.

m. beteekent martelaar (lares); het sterretje (*) boven aan een cijfer, dat het woord in eene aanteekening voorkomt.

A.

- Aandenken**, afscheidsgeschenk van martelaars aan de hunnen. 397. 411*. martelaars zenden brieven tot — 378. 461. 474. enz.
- Abacuc**, Habakuk; iemand die verkwikkingen aan gevangenen brengt. 214. 630.
- Abraham en Kaerle Tanckreet**. m. m. 348. 556 v.v. — verbrand. 557.
- Adam Pastor**. 223.
- Adriaen Cornelisz.** m. 17. 195*. 526*. 578* v. —' taal. 24. 26. gebed. 195 v.v. vermaning aan de vrienden. 197 v.v. belydinghe. 204 v.v. — over vlucht voor de vervolging. 197 v. 201. doop en mis. 212. 215. huwelijk en biecht. 213. — verwekt opschudding. 205. 578. — voorzichtig, op oneerlijk af. 203*. 579. gepijnigd. 208. 217. verbrand. 195*. 578*. lied op — 216. 526*. 529 v. lied van — 195*. 490. 578 v.v.
- Adriaen Pan.** m. 17. 389*. 566. brieven. 342 v.v. —'s vreugde in 't lijden. 32. 343 v. gepijnigd. 344. onthoofd. 342*. 346 v. 373*. lied op — 345 v.v.
- Advokaat**, aangeboden aan d'Auchy. 337. — (en) komen in ketterprocessen te Antwerpen voor. 152*. 337*.
- Aechtken**, van Zierikzee. m. 566. onthoofd. 581*. lied op — 581 v.v.
- Afval**. 101. 136*. 202. 247*. 454 (tot de Hervormden?). 457. 550. 565*. 603*. pogingen om tot — te bewegen. 424. 552. 591*. 654*. waarschuwing tegen — 637.
- Amsterdam**. 82. 658. de troebelen van 1534 en 1535 te — 275. 343. martelaars te — 17. 78*. 88. 478. 654. reactie na 1567 te — 478*. — moorddam genoemd. 654*.
- Anneken**, van Leiden. m. Zie **Annetgen**.
- Anneken of Tanneken**, van Roosbroecke. m. verbrand. 568*. —'s zingen. 573. 575. — aan den brandpaal oneerbaar behandeld. 576. lied op — 568 v.v.
- Anneken Jans.** m. 17. 22. 26. **Davidjoriste?** 29. 70* v. brief van — aan D. J. 70* v. —'s

testament aan haar zoon. 70 v.v. verdronken. 70. lied op — 75* v.v.
 Annetgen Symonsdr., van Leiden. m. verdronken. 578*. lied op — 526 v.v.
 Anthonis van Cassele. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
 Anthonis Roocke. afvallig. 565*.
 Anthonius van Hille. disputeert met Hans van Overdam. 112.
 Antwerpen. 628*. 630. advokaten te — somtijds toegestaan. 152*. 337*. martelaars te — 17 v. 126*. 177*. 342*. 367*. 373*. 443*. 521*. 538*. 544*. 552 v. 560. 563*. 581*. de schout van — executeert te Lier. 568 v.
 Apocriefe boeken van het O.T. veel aangehaald. 35. 54*. 213. enz. disput over — tusschen d'Auchy en Lindanus. 302 v.
 Aremberg, Hertog van. bemoeit zich met d'Auchy. 269* v.
 Arend, aanduiding van den keizer. 110. 113 v. 666.
 Assuerus van Gheemont. m. geeft sommigen aan. 152*. 184. —'s betrekking tot Jer. Seghersz. 152. 156. — verbrand. 152*.
 Augsburgsche godsdienstvrede. 270*.
 Austruweel. beeld te — door Peter Bruynen c.s. geschonden. 177*. 183*. 521*.
 Auszbundt, De. bevat vele uit het Offer des Heeren vertaalde liederen. 38. 75*. 88*. 95*. 124*. 184*. 235*. 265*. 509*. de — en het Liedtboecxken. 489. later gebruik van den — 494.
 Avondmaal. 506*. 512 v. Satler's wijze van — vieren. 63. oordeel over het — bij Jan Claesz. 84 v. Claes de Praet. 251. d'Auchy. 272. Claesken. 328 v. 338. Hans de Vette. 352 v. deelneming

van onwaardigen aan het — 598. 613.

B.

Babylon. 115. 228. 592. — ische hoere. 360. 365. 451. 453. 480. 527 (van een kerkgebouw).
 Balten, dominikaan. 553.
 Ban. 37. 112. 247. 352. 623. 649*.
 Beckum, Maria en Ursula van. de jonkvrouwen — m. m. Zie Delden.
 Beelden. — dienst. 601. — schen- nis door Peter Bruynen c.s. 177*. 183*. 521*. — storm (van 1566). 463*. 521*. 649*.
 Bekeering. hetzelfde als zich bij de goeden voegen. 83*. — door het zien van de vervolging bewerkt. 246. 591*. — slechts zelden als ommekeer uit een licht- zinnig leven. 258. 550*.
 Besnijdenis. 284. 349. 351. 356. 403.
 Beulen. Zie Scherprechters.
 Biecht. 93. 213. 272.
 Biestkens, N., drukker van het Offer des Heeren. 8 v.v.; van den Bijbel. 20.
 Bijbel. vertalingen van den —, in het Offer des Heeren gebezigd, Mattheus Jacobs, Biestkens. 19 v. eigenaardige vertaling van teksten. 20. 110. 111. 119. 132. 379. 457. geschil over eene geprivilegieerde — uit- gaaf met Joos Kint. 224. zu- richer — vertaling. 281. — uit- gaaf van Rob. Stephanus. 282. namen der — boeken aan de Vulgata ontleend. 53*. ver- boden uitgaaf van het N. T. 206. 208. de — en zijne macht om zielen te doen wedergeboren wor- den. 175. 459*.
 Bisschop. Zie Oudste.
 Bouwen Lubbertsz te Haar-

lem. dicht een lied op Jorian Simons. 258*. 587*. — spreekt bij diens dood het volk toe. 587* v.

Brabantsch. — e taal. 25*. — rechtsgebruik. 307.

Braght, T. van. „De geloofwaardigheid van —” 27. 127*. 268*. 522*. 534*. 578*. 587*. 612*. 659*. gebruik, door — van het Offer des Heeren gemaakt. 5. 8. 39. — bevat uitvoeriger bescheiden over Anneken Jans. 70*. Elisabeth. 91*. Lysken. 126*. Jorian Simonsz. 257* v. d'Auchy. 268*. Lenaert Plouier. 367*. Clement Henricks. 478*. Maria van Beckum. 510*. — drukt slechts een fragment af van de belijdenis van Jande oude Cleercooper. 182* v. en van een brief van Jan Geertsz. 405.

Breidel in den mond. 543. 565. 575 v.v. 661. Vgl. Tongschroefje.

Brugman, pater. Bekend woord van — 530. 658. 667.

Buyck, Joost. 478*.

Buys, Willem Jansz., drukker van het Offer des Heeren. 14 v.v.

C.

Calleken Strinx. m. 18. lied op — 591 v.v. 603 v.v. — verbrand. 593. 603*. 606.

Calvijn. 270. 282. 289. 292. 300.

Christus. 18. lied op —' liden. 500 v.v. Zie Menschwordingsleer.

Claes, Meester. in het proces van Mayken Boosers. 417 v. — bij gevangennemingen te Yperen. 604 v.v.

Claes de Praet. m. 17. belij-

dinge. 238 v.v. — bekeerd door het zien van terechtstellingen. 246. over zijn doop. 240. 252. zielestrijd. 241. ban. 247. menschwording. 250. Maria. 251. avondmaal. 251. paus, mis, hebzucht der geestelijken. 252. — verbrand. 256. lied op — 253 v.v.

Claesken Gaeledr. m. 17. 268*. gehuwd met Hendrik Euwesz. 268*. 324*. —'s belijding en brieven in n°. 1, 1562. 324 v.v. nieuwe brief in n°. 4, 1570. 10. 324*. 336 v.v. —'s taal. 25. in-nigheid en diep zondegevoel. 29. 335. blijdschap over haar vonnis. 32. 336. — zuster van d'Auchy. 324* v. — eene ontwikkelde vrouw. 325*. — over haar gezin. 325. — door Gillis van Aken gedoopt. 325. over doop. 326. mis. 327. avondmaal. 328 v. 338. kinderdoop. 339. verdronken. 324*. 341. lied op — 339 v.v.

Clement Dirksz. m. 18. 257*. verbrand. 589. lied op — 586 v.v.

Clement Henricksz. m. 17. 478*. 623*. 654*. brief. 28. 478 v.v. — zwaar gefolterd. 478. langen tijd gevangen. 463*. 478*. verbrand. 478. 482. lied op — 481 v.v. 623*. 654*.

Cornelius Roose, deken van Kestenne. 223 v. 226.

D.

David Jorisz. 71*. 223. 285. 426*.

Davidjoristen. 72*. 136*. Anneken Jans —? 29. 70* v. de juffers van Beckum —? 29. 510*.

David vander Leyen. m. 18. verbrand en het wonder daarbij. 534. lied op — 531 v.v.

Delden, jonkvrouwen van —,

Maria en Ursula van Beekum. m.m. 18. Davidjoristen? 29. 510*. lied op — 509 v.v.
 Delft. martelaars te — 659. — woonplaats van Adriaen Cornelisz. 209.
 Dieuwercken. m. lied op — 579 v. levend begraven. 578*.
 Dire Jansz. m. 195*. 204. 212 v. 526. 529. — verbrand. 578*. lied op — 526 v.v.
 Dirk Philips. 407. 408. 493. 646*. 649*.
 Doop. 612. de gevangenen telkens naar hun gevoelens daarover gevraagd. 36. — op berouw. 36. 344. eisch van bekwaamheid voor den —. 36. 122. zienswijze over den — van Satler. 64. Jan Claesz. 84 v. Elisabeth. 93. Jeronimus Segersz. 130. Peter van Wervick. 191. Adriaen Cornelisz. 212. Claes de Praet. 252. d'Auchy. 271. 280 v.v. Claesken. 326. Hans de Vette. 351. Jan Geerts. 402 v.v. Mayken Boosers. 413. de zaligheid al of niet gewaarborgd in den — 93. 381. de — is bad der wedergeboorte. 284. 451. klokken — 212. nood — 284. 401. 445*.
 Doornik. martelaars te — 17. 411*.
 Dosie (Jacques). 268* v. dezelfde als Jacques d'Auchy.
 Douwe Eelkes, pastoor te Leeuwarden. 337*.
 Drieënheid. 495. 585. in welken zin de — door martelaars werd beleden. 35. 36. 227. 406*. 585*. gevoelens over de — van Jor. Simonsz. 36. 260. (260*). 666. d'Auchy. 271. (271*). 666. Hans van der Maes. 360 v. Gielis Bernaerts. 381.

E.

Eed. 91. 110. 495. gevoelens van Satler. 64. Joos Kint. 224. Hans van der Maes. 363. Menno. 495. weigering van — 367*. 495. 505*. — verbod ontbreekt waar men het verwacht. 594*. 612*.
 Eelken m. 17. — voor het eerst in n°. 4, 1570. 11. —'s taal. 25. preekt, nog ongedoopt. 431. — over mis en menschwording. 431. —'s opgewondenheid. 431. 587*. —'s vonnis. 430*. onthoofd. 432. lied op — 433 v.v.
 Elisabeth Dirksd. m. 17. 431. haar geletterde opvoeding. 27. 91. 91*. lied van — 91*. voor leeresse gehouden. 91 v. 95. —'s verhoor. 92 v.v. gepijnigd. 93 v. 96. verdronken. 94. 97. lied op — 95 v.v.
 Emden. plaats van ontstaan van Offer des Heeren. 8. 13. 19. 39. betrekking tusschen de Doopsgezinden in 't zuiden en — 112 v. 239. 241.
 Erfzonde. 212. 280. 326.

F.

Fijne. m. 17. voor het eerst in n°. 4, 1570. 11. —'s taal. 25. —'s opgewonden blijdschap over zijne executie. 32. 431 v. 434. 587*. vonnis. 430*. verbrand. 432 v. lied op — 433 v.v.
 Filips II. belangstelling van — in het proces van d'Auchy. 270*.
 Folteringen. 93 v. 167. 174. 208. 217. 364. 388. 391. 396. 407 v. 441 v. 478*. 540. 654 v.
 Frans de Cuyper, oudste. 274.
 Frans Dammasz. van Bols

weert. m. 18. 495. — dichter van liederen. 505*. — wegens eedswijering gevangen genomen. 505*. verbrand. 507 v. wonder bij —'s dood. 508. lied op — 505 v.v. Friesche taal. 25. 26. 438. 440. Friezen. Zie Vriezen.

G.

Geervliet, martelaar te — 550. Geest, Heilige. 35. 380. 451. enz. — richtsnoer voor ons oordeel. 304. — van Vader en Zoon uitgaande. 135. 361. 646. Geheimschrift van gevangen m. m. 628*. Gemeente. 226. 261. 271. 377 v.v. gehechtheid aan de éénheid der gemeente. 31. 213. 261. 529. 580. 596 v. — zonder vlek of rimpel, voor het eerst bij Jeronimus Segersz. 136*. 377. duitse en engelse —n in het zuiden. 226. scheuringen in de — 37. 630. — verzorgt weduwen en weezen. 630. — waarborgt zaligheid. 381 v. 449*. 455. Gent, martelaars te — 98. 121. 187. 238. 348. 516. 531. 536. 556. 649. 666. Gielis Bernaerts, leeraar te —. Vgl. Gielis. Gentsche pacificatie. 14. Gerrit Cornelisz. m. 18. voor het eerst in n°. 6, 1578b. 12. — gefolterd. 655 v. verbrand. 658. lied op — 654 v.v. Gevangenen. Niet altoos streng. 123. 126*. 129. 397. 448*. 463. 638 v.v. voorzichtigheid in het schrijven uit de — noodig. 204. 628*. Gevangenschap (langdurige). 126*. 270*. 348*. 463*. 478*. 659*. Geuzenjaar. 497. Vgl. Beeldenstorm van 1566. Gielis Bernaerts. m. 17. 342.

II.

briefen van — 373 v.v. — leeraar te Gent. 373*. 387*. —' uitvoerig bijbelgebruik. 29. 375 v.v. —' innige liefde tot de gemeente. 381 v. — vermaant tot gastvrijheid en milddadigheid. 35. 390. — over het avondmaal. 378. gepijnigd. 388. 391. raadt aan dispuut met geestelijken te weigeren. 389. onthoofd. 373*. lied op — 390 v.v. Gielis Matthijsz. m. 17. leeraar te Middelburg. 448*. 450*. 476. — herinnert aan vroegeren overdaad. 27. 461. — legt nadruk op aalmoezen geven. 35. 459 v. — waarschuwt tegen afval tot de Hervormden (?). 448* v. 452 v.v. —'s executie lang uitgesteld en in 't geheim geschied. 463. — onthoofd. 448*. lied op — 475 v.v. Gielis van Aerde. c. s. m. m. te Lier verbrand. 568*. — zingen psalm 41. 573. lied op — 568 v.v. Gillis van Aken. 37. 130. 207. 214*. 223. 274. 565*. —'s ongeregeld leven. 247. had Claesken gedoopt. 325. 327. — onthoofd. 247*. Gielis van Gusseme. m. 18. verbrand. 536*. lied op — 535 v.v. Goebens, Goossen. emdensche drukker van het Offer des Heeren? 13. Goris, van Lier. m. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v. Goris Leerse. m. verbrand. 561. 667. lied op — 560 v.v. Goyvert Mertens. m. verbrand. 568*. lied op — 568 v.v. Grietken, van Lier. m. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v. Grietken Bonaventuers. Zie Margriete van Halle. Grouwell, Bernard. domini-kaan te Zwolle. 511.

H.

Haag, den. martelaars te — 393. 422.

Haarlem. martelaars te — 257. 587.

Habakuk. Zie Abacuc.

Hagepreeken onder de Doopsgezinden. 102 v. 246.

Hans Alenson. over de uitlatingen in gedrukte brieven. 235*.

Hans of Jan de Smit. m. 348. 526 v.v. verbrand. 557.

Hans de Vette. m. 17. 25*. belijdingen. 348 v.v. — verzoekt van zijn brief afschriften te laten maken. 22. 355. —'s medeslachtoffers. 348. 556. lied op — c. s. 348*. 355 v.v. 556 v.v. — over kinderdoop. 349. 351. besnijdenis. 351. avondmaal. 352. menschwording. 353. celibaat. 354. ziele-slaap. 354. — buiten de kerk getrouwd. 350. verbrand. 557.

Hans Keescooper of Jan-nijn Buefkijn. m. 17. brief. 121 v.v. brief aan de overheid van — 102. —'s gevangenschap. 103 v.v. 107. 121 v.v. over de mis. 121. 124. — verbrand. 123. lied op — 124 v.

Hans van der Maes of Vermeersch. m. 17. belijding. 358 v.v. — over de waarheid van het Evangelie. 358 v. mis. 359 v. drieëenheid. 360 v. menschwording. 361 v. verrijzenis der dooden. 363. ouderdom der herdooperij. 360. gepijnigd. 364. lied op — 364 v.v.

Hans van Overdam. m. 17. —'s taal. 24. belijding en brief. 98 v.v. —'s sterfjaar. 569*. — verzoekt zijn brief door te zenden. 22. 112. —'s taal. 24. — offensief tegen de roomsche kerk. 29. 30. 98*. —'s verlangen naar den marteldood. 32 v. 98*. lied van —

98*. 100. 490. 568 v.v. — gevangenschap. 102 v.v. —'s uitdagende brief aan de overheid. 113 v.v. verbrand. 98*. 123. lied op — 117 v.v.

Heiligen. vereering van — door Satler veroordeeld. 64. het slapen der — (vromen). 354. 362. 635*.

Hendrik Alewijnz. m. 463*.

Hendrik van Arnhem, oudste. 510*.

Hendrik Beverts. m. 151. 152*. 172. Brief van Jeronimus Segersz. aan — 168 v.v. verbrand. 175.

Heynric Diresz. m. 195*. 204. 526. 528 v. verbrand. 578*. lied op — 526 v.v.

Hendrik Euwesz. m. echtgenoot van Claesken. 268*. 324. 330. 336 v. — kan niet lezen. 329. verdrongen. 341.

Hendrik Maelschalk. m. 652*.

Hendrik N. ontsnapt uit de gevangenis. 603*. 605.

Hendrick Verstralen. m. 17. voor het eerst in n°. 6, 1578b. 12. 21 v. 37. 621 v.v. —'s brieven. 628 v.v. — vermaant zijne vrouw toch niet te hertrouwen. 633. 637 v. — niet vrij van wraakzucht. 528*. 644. —'s slimheid. 631. —'s geheimschrift. 628*. 633. liederen van — 628*. lied op — 643 v.v.

Hendrik van Vreden, oudste. 274.

Herman Timmerman. m. oudste. 623. 649*.

Hervormden. 103*. opkomende beweging der — na 1563. 31. 258*. 261. 394. 404. 448. 454*. 497. 538. (Sacramentarissen).

Hoboken. 183*. 583.

Hoopken, Cleyn. — het kenmerk der ware christengemeente. 31.

143. 261. vermaning om zich bij het — te voegen. 73. 76. 81. 261.
 H u w e l i j k voor de gemeente. 127*.
 156 v. 350. 462. 635. zienswijze van d'A u c h y over het — 272. van J a n S c h u t. 614. verbod van priester— 213. 354.
 H u y g e te Middelburg. 469.

J.

J a c o b P e e t e r s. m. 177*.
 J a c o b S p i l l e b o u t. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
 J a c q u e s d' A u c h y (D osie). m. 17 v. —'s taal. 25. 269*. — man van deftigen stand en breede kennis. 29. 270*. 309. — kent zuricher vertaling van het N. T. 27. 270*. 281. — lang gevangen gehouden. 270*. 463*. — broeder van C l a e s k e n? 270*. 324*. — V a n A r e m b e r g e n F i l i p s I I s c h r i j v e n o v e r — 269* v. — door L e n a e r t B o u w e n s gedoopt. 276 v. — verraderlijk gevangen genomen. 268*. 320. 608 v.v. liederen van — 268* v.v. 608 v.v. —'s bekentenisse des geloofs. 268 v.v. relaas van —'s verhooren (belijdinge). 273 tot 320. — over kinderdoop. 270. 280 v.v. doop bij wedergeboorte. 271. 284. drieëenheid. 271. (271*). 666. m e n s c h w o r d i n g. 270. 301. 310 v. mis en avondmaal. 278. 285 tot 293. verzet tegen de overheid. 273. erfzonde. 280. besnijdenis. 284. — verwerpt het gezag der kerkvaders. 283. 296. —'s waarschuwingen aan L i n d a n u s. 308 v. — over den eisch van onberispelijkheid in geestelijken. 312 v.v. O v e r M e n n o e n L e n a e r t B o u w e n s. 316 v.v. —'s belijding uit het Fransch vertaald. 320. lied op — 320 v.v. — verdronken. 324*. 341. 608*.

J a c q u e s d e R o r e. m. 622.
 J a n C l a e s z. m. 17. —'s brieven. 78 v.v. — liet een boekje van M e n n o drukken. 26. 27. 78. 87. —' eenvoud. 29. — dringt bovenal aan op rechtschapenheid en tot zich bij de goeden te voegen. 34. 78. 86. enz. — verzet zich tegen 't verhoor in eene onvoltallige schepensbank. 86. 89. —' vonnis. 86 v.v. onthoofd. 88 v. lied op — 88 v.v.
 J a n C l e e r e n o f T a s m a k e r. 568*.
 J a n d e o u d e C l e e r c o o p e r. m. 17. —'s bekentenis slechts voor een deel opgenomen. 177*. 180. 182*. —'s beeldenschennis (met P e t e r B r u y n e n c. s.). 183*. 521*. —'s vermaning tot zijne vrouw. 523. verbrand. 185. lied op — 184 v.v. 521 v.v.
 J a n d e C r o o c k, monnik. 111.
 J a n D o o m, oudste te Haarlem. 534*.
 J a n G e e r t s z. m. 17. brieven. 393 v.v. — voor het eerst in n°. 2, 1566. 9 v.v. 394*. — kent Latijn. 27. 393. 407. — druk bijbelgebruik. 29. — verlangt naar den brandstapel. 32. 408. — schrijftrant. 393* v. — brief aan den l u t h e r s c h e n p a e p. 36. 398 tot 404; deze onvolledig opgenomen. 394*. 404* v. 667. — gepijnigd. 396. 406 v.v. zendt specerijen tot eene gedachtenis. 397. over nooddoop. 401. kinderdoop en besnijdenis. 402 v.v. — derde brief voor 't eerst in n°. 4, 1570. 405*. boeken aan — afgenomen. 408. verbrand. 393. lied op — 408 v.v.
 J a n H e n d r i k s e n. m. 18. voor het eerst in n°. 5, 1578a. 11 v. — zijne examinatiën. 658* v. opschudding bij —'s executie. 661 v. verbrand. 659. lied op — 658 v.v.
 J a n J a c o b s, oudste. 493.

- Jan Jansz. van Delft ver-
raadt Adriaen Cornelisz.,
maar betuigt schaamte daarover.
205. 207. 215 v.
- Jan Jansz. Brant, m. — zeld-
zaam voorbeeld van ongeregeld
leven vóór de bekeering. 550. ver-
dronken. 551. lied op — 550 v.v.
- Jan Lievens, m. 521*.
- Jan Schut, m. 18. 490. — be-
handelt alle geloofsvragen, die in
geschil waren, behalve den eed.
612 v.v. onthoofd. 611*. de rech-
ter van — gestraft. 612*. lied op
— 611*. lied van — 611 v.v.
- Janneken, vrouw van Hen-
drick Verstralen. 629 v.v.
647.
- Janneken Eghels of van
Houte, m. 18. 567. 568*. ver-
dronken. 553*. lied van — 552 v.v.
- Jannetgen Matthijsdr. m.
578*.
- Jannijn Buefkijn, dezelfde als
Hans Keescooper.
- Jeronimus Segersz. m. 17.
—' brieven. 126 v.v. —'s innig-
heid. 29. — verlangt naar de exe-
cutie. 30. 143. 151 v. 159. —
huwt in de gemeente. 127. 156 v.
— waarschuwt tegen valsche pro-
feten. 136. 146. — over mis. 129.
doop. 130. bekeering enz. 136 v.v.
wettige zending der predikanten.
158. gepijnigd. 167. 174. —'krank-
heid. 170. verbrand. 126*. 175.
lied op — 173 v.v.
- Joachim Ooms, m. 18. ver-
brand. 561. 667. lied op — 560 v.v.
- Joos de Tollenaer, m. 16. 17.
622*. 625. noemt het Offer des
Heeren in een zijner brieven. 5.
- Joos Kint, m. 17. —'s taal. 24.
—'s strijd en blijdschap in zijne
gevangenschap. 219. 220. — ver-
hoord door Ronsse en Polet.
220 v.v. — over overheid. 221.
- kinderdoop, kerk, kerkvaders. 222.
menschwording. 223. 233 v.
eed. 224. Maria. 224 v. bijbel.
225. mis en oliesel. 233. — wei-
gert over zijn doop te spreken.
223. v. — vraagt openbaar dis-
puut. 230 v. — over de bevoegd-
heid zijner rechters. 231. verbrand.
237; te Gent. 666. (te Kortrijk.
219. 230. 235*) lied op — 235 v.v.
- Joos Verbeeck, m. 18. oudste.
— diep betreurd. 538*. — gefol-
terd. 538*. 540. 544. levend ver-
brand. 543. lied op — 538 v.v.
- Joos Vermeeren, m. Zie Joos
Verbeeck.
- Joost Buyck. 478*.
- Joost Joosten, m. 561*.
- Joost Verkindert, m. 622.
- Jorian Simonsz, m. 17 v. brie-
ven. 257 v.v. — oordeel over kerk.
31. 261. drieëenheid. 36.
260. (261*). 666. — verbranding
van zijne boeken door het volk ver-
hinderd. 257*. 590. — eertijds van
lichtzinnig gedrag. 258. — dringt
boven alles aan op rechtschapen-
heid. 259 v.v. 263 v.v. verbrand.
265. 589. lied op — 263 v.v. 587 v.v.

K.

- Kaerl, van Yperen, dezelfde als
Lauwers van de Walle.
m. verbrand. 603*. lied op —
603 v.v.
- Kaerle Tanckreet. Zie Abrah-
ham.
- Kalvijn, Zie Calvin.
- Katherijn, van Lier, m. te Gent
levend verbrand. 519 v.v. lied op
— 516 v.v.
- Keizer, wederpartij van de ket-
ters. 109. 118. enz. — onze overste
alleen naar het vleesch. 107. 112. 221,
589 v.v. —'s plakkaat tegenover
het bevel Gods gesteld. 304. enz.

— aangeduid door „de arend”. 666.

Keizer van eene rederij-
kerskamer, de man van An-
neken (Tanneken) van Roos-
broecke, m. was — 574.

Kerk, roomsche. komt bij de
martelaars zelden te sprake. 30 v.v.
oordeel over — 92. 183. 222. 242.
249. 359 v. nieuwe strooming in
de — 448* v. 452 v.v.

Kerk, ware kerk. gehecht-
heid aan de eenheid van de —
en afkeer van sectarisme. Zie
Gemeente en Sectarisme.
Kerkvaders. 222. 249. 283.
287. 296. 299. 360.

Kloostergeval van 1558 te
Leeuwarden. 314.

Kortrijk. martelaar te —. Zie
Joos Kint.

L.

Lauwers van de Walle, de-
zelfde als Kaerl van Yperen.
Leeraar(s). 387. 390. 450. 454*.
457. — naam voor pastoor. 506*.

Leerstellige formules ko-
men zelden voor. 34. 35. 135. 258*.
360* v. 448*. 449*. 646.

Leeuwarden. martelaars te —
91. 260. 324*. 430. 437. 505. 608*.
kloostergeval van 1558 te — 314.

Leiden. martelaars te — 195. 526.
578 v.v. dwaling ten opzichte van
het sterfjaar van de martelaars
te — hersteld. 578.

Lektuur. 646*. Broederlijke ver-
eeninge. 62*. — Geestelijk liedt-
boekken. 71*. — 600 exx. van
een werk van Menno voor Jan
Claesz. gedrukt. 78*. 87. — boe-
ken van Jor. Simonsz. 257*.
— geschriften van Menno en
Dirk Philips. 408. Souter-
liedekens van 1540. 573*. — van

het N. T. aanbevolen. 368 v.v.

Lenaert Bouwens. bij marte-
telaars bekend. 37. enz. — van
Sommelsdijk afkomstig. 317*. —
doopt d'Auchy. 270*. 276 v.
280. — door dezen voor onberis-
pelijk van leven gehouden. 317.

Lenaert Plouier. m. 17. 495.
552. 567. 568*. —'s testament.
367 v.v. andere brieven van —
(368*) 667. —'s eeds weigering.
495. bijzonderheden omtrent —
en zijne familie. 367*. — ver-
dronken. 367*. lied op — 371 v.

Leuina (Ghyselins). m. 18.
verbrand. 534. wonder bij haar
dood. 534. lied op — 531 v.v.

Liedtboekken, tracteren-
de vanden Offerdes Hee-
ren, Het. 38 v. 487 v.v. som-
mige liederen uit — in het duitsch
— vertaald. 38. gezangwijzen in
— 39. liederen van — in proza
overgebracht door het Groot
Offerboek. 39. — bevat ge-
dichten of van ooggetuigen of
althans van tijdgenooten. 490. 491.
soms van martelaars zelven. 490.
— rederijkerspoëzie. 492. een enkel
lied uit — lyrisch. 492. — ge-
dicht om gezongen te worden. 493.
— godsdienstige richting. 494 v.
— groote bijbelkennis der dich-
ters van — 496. oordeel der dich-
ters van — over de vervolgingen
en eigenaardige kleur van hun
geloof in de toekomst. 496. 497.
Lier. martelaars te — 246*. 516 v.v.
568 v.v.

Lijden. doel van het martelaars—
33. 170. 388. 458. 464. 637.

Lijsbeth Dirksd. Zie Elisa-
beth.

Lijsbeth Piersins. m. 18. door
den beul smadelijk behandeld. 536.
verbrand. 536*. lied op — 535 v.v.

Lijksen Dirks. m. 17. vrouw

- van Jeronimus Segersz. 126 v.v. brieven van — 154 v.v. verlangt naar den dood. 163. — na hare bevalling levend verdronken. 126*. 176.
- Lind, Esaias de. zoon van Anneken Jans, m. 70*.
- Lindanus, inquisiteur. verhoort d'Auchy. 269* v.v. en Claesken. 326 v.v. — zijne zonderlinge onbekendheid met d'Auchy's gemeente. 270*. zijne onmatigheid. 294.
- Lucas Lambertsz., van Beveren, genaamd Bestevaer. m. lotgenoot van Jan Claesz. 86. 88. onthoofd. 78*.
- Lutheranen. 103*. 301. 394*. 423*. — onvriendelijk beoordeeld. 31. 261. 518 v. — geen broeders. 401.

M.

- Maeyken, vrouw van Lenaert Plouier. 367*.
- Maeyken de Catte Joosdr. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.
- Maeyken de Corte. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.
- Maeyken Kocx. m. verbrand. 603*. lied op — 603 v.v.
- Maeyken, Oude (Sprincken). m. 566. — verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.
- Maeyken Wens. brief van — de éénige nog bestaande autograaf onder de martelaarsbrieven. 23. 27.
- Maeyken. Zie verder Mayken.
- Magdalena Andriesdr. m. 566. verdronken. 581*. lied op — 581 v.v.
- Mander, Karel van. heeft een lied van d'Auchy vertaald. 268* v.
- Maria. 64. enz. — moeder en maagd. 224 v. 251. 414.
- Maria van Beckum. m. Zie Delden.
- Marcus, Albert Dircks, burgemeester van Amsterdam. 478*. 482.
- Marcus de Smit. m. 348. bij zijne gevangenneming nog ongedoopt. 349. verbrand. 557. lied op — 556 v.v.
- Margriete van Halle of Grietken Bonaventuers. m. 566. onthoofd. 581*. lied op — 581 v.v.
- Mariken. m. Zie Marijtgen Adriaensdr.
- Mariken (Marijtgen) Jansdr. m. verbrand. 578*. lied op — 579 v.
- Mariken Vlaminx. m. hoogbejaard. 571. verbrand. 568*. lied op — 569 v.v.
- Mary Joris, lotgenoot van Jorian Simonsz. 263. 590. — in de gevangenis gestorven. 257*.
- Marijtgen Adriaensdr. 578*. 579. 580. levend begraven. 578*. liederen op — 526 v.v. 578 v.v.
- Martelaars. hun stand. 27. 411*. 574*. rechtschapen levenswandel der — door rechters erkend. 247. 275 v. 313. vinden bij deze deernis. 415. 470. 478. aandenken aan — 397*. 411*. bejaarde — 78*. 566. 571. zielestrijd van — 33. 219. 241. 445. opwinding van — 431 v. doodstraf van — verzacht. 426. verzwaard. 432. 517. zie Breidel. Tongschroefje. — in 't geheimgedood. 231. — kennen dikwijls den naam noch van den oudste die hen had gedoopt noch van andere broeders en vermanen de hunnen niet naar elkanders naam te vragen opdat niemand gevaar zou loopen van op de pijnbank anderen aan

- te geven. 105. 203. 208. 214. 249.
— brachten waarschijnlijk soms hunne goederen in tijds in veiligheid. 27. 367*. — achtten het Christendom gelegen in een rechtschapen wandel en in het kruis te dragen. 34. 35. 495 v.v. een enkele der — is een meer leerstellige geest. 35. 258. 448* v. het geloof der — aan vergelding vrij van wraakzucht: zij hopen op bekeering van hunne vervolgers, 496 v.v. enz.; één van de — maakt hierop eene uitzondering. 644.
- Martelaars**, brieven van. door hen tot een blijvend aandenken voor de hunnen geschreven. 370. 378. 642. enz. martelaars verzoeken zelven van hunne brieven afschriften te laten maken of die rond te zenden. 22. 113. 253. 462. echtheid en ongeschondenheid van de —, die in druk tot ons gekomen zijn. 23 tot 27. Vgl. Weglatingen.
- Martelaarschap**. blijdschap over aanstaand — 32. 143. 151. 159. 163. 220. 336. 344. 388. 431 v. 434. 560. 573. 587. die blijdschap verklaard. 33 v.; maar ook zielestrijd bij het — en deze diep beklaagd. 32. 33. 241. 538. 563. 628 v.v. sommigen zien tegen het — op en achten niet ieder daarvoor geschikt. 334. 496. 624.
- Marten Jansen**. m. 18. voor het eerst in n°. 5, 1578a. 11 v opschudding bij zijne executie. 661 v.v. — verbrand. 659. lied op — 658 v.v.
- Marten du Petitz**. m. 177*.
- Massaert**. verhoort Mayken Boosers. 415.
- Mattheus Jacobs**, drukker van het N. T. 20. de belijding van Stephanus aan de uitgaaf van — ontleend. 20. 56*.
- Mattheus Panten**. Zie Panten.
- Mayken Boosers**. m. 17 v. hare brieven, meest aan hare kinderen, voor het eerst in n°. 2, 1566. 9 v. 394*. 411 v.v. haar taalen stand. 24. 411*. brief van de kinderen van — 411. 621. 625 v. reliek van — nog voorhanden. 411*. gepijnigd. 412. over doop en menschwording. 413. mis en Maria. 414. — verbrand. 411. 419. lied op — 419 v.
- Mayken Deynoots**. m. 17. 621 v.v. 644. brieven van — 646 v.v. deze brieven voor het eerst in n°. 6, 1578b. 12. 621 v.v.
- Mayken Floris**. m. 348. 556 v.v. verbrand. 557.
- Mayken Pietersdr.**, vrouw van Willeboort Cornelisz., ontslagen en later gevlucht. 463*. 469.
- Menno Simons**. 37. 274. 300 v. 389. 399*. 430*. 646*. 649*. werkje van — door Jan Claesz. verspreid. 27. 78*. martelaars kennen — 37. bij Ronsse bekend. 224. boeken van — door een inquisiteur gelezen. 389. taal van — 25. oordeel van d'Auchy over — 316 v. 318. naar — wordt gevraagd. 407 v. liederen van — 493. —'s zienswijze over den eed. 495. over menschwording. 310 v.
- Menschwodingsleer**. 36. 495. 599. 659*. voor het eerst bij Peter van Werviek. 191*. oordeel van Joos Kint. 223 v. 233 v. Claes de Praet. 250. d'Auchy. 301. 310 v. Hans de Vette. 353. Hans van der Maes. 361 v. Mayken Boosers. 413 v. Eelken. 431. Jan Schut. 613. door de latere Waterlanders niet aangenomen. 234*. Menno's zienswijze

over de — 310 v. plaatsen over de — weggelaten. Zie Weglating. Middelburg. martelaars te — 448. 450.

Michiel N. m. 15. 624.

Michiel Satler. m. 17. de éénige niet-nederlandsche m. in het Offer des Heeren, — 62*. be-lijding. 62 v.v. uit het duitsch ver-taald. 62*. — vonnis. 67. verbrand. 67. lied op — 67 v.v.

Miertgen. m. 348. 556 v.v. na hare bevalling onthoofd. 348*. 559.

Monnikendam. kweekplaats van Anabaptisme. 423*.

Munster, het rijk der Wederdoo-pers te, in 1534. 116. 129*. 206*. 225. 273. 275. 343.

N.

Naenken. m. te Lier verraden. 516. levend verbrand. 517. lied op — 516 v.v.

Neelken Jacobs. m., vrouw van Adriaen Pan. 342*. — bevat in de gevangenis. 346. verdrongen. 342*. 346*.

Nieu Liedboek. 257*. 269*. 500*. 531*. 538*. 544*. 556*. 560*. 563*. 579*. 581*. 603*. 667.

Nieuwenlande, Willem van. verhoort Hans van Overdam. 111.

Nooddoop. 284. 401. 445*.

O.

Offer des Heeren, Het. is de oudste verzameling van doopsge-zinde martelaarsbrieven. 3. bekendheid met — van de 16de tot de 19de eeuw. 3 v.v. beschrijving van de elf bekende uitgaven van — 6 tot 18. keuze der martelaars, in — opgenomen. 20 v. 28. 622 v. her-

komst van zijn inhoud. 19 v.v. betrouwbaarheid daarvan. 21. 27. taal. 19. 24. 26. spelling in — 7. 8. 41 v.v. doel, dat de verza-melaars van — hebben gehad. 27 v. 37 v. doel van dezen her-druk. 4. 39 v. godsdienstige denk-beelden van — 29 v.v. laat een gedeelte van een brief weg. 182* v. Zie Weglating.

Offerboek, Groot. 5. 8. maakt van de liederen uit het Offer des Heeren en het Liedtboecxken verhalen in proza. 39. — laat vierplaatsen over de menschwording weg. 234. 250. 311. 431. — bevat dikwijls meer brieven en uitvoeriger berichten dan het Offer des Heeren. 126*. 182*. 257* v. 268* v. 367* v. 394*. 478*. 652*. 658*. — 195*. 269*. 337*. 358*. 509 v. 522*. 534*. 547*. 578*. 587*. 591*. 603*. 611*. 649*.

Ontwikkend antwoord en andere voorzichtigheden van mar-telaars 203. 207. 579*. 631.

Oldehove, de pastoor van — verhoort d'Auchy. 337.

Oostland en Oostersche taal. 25. 70*. 278.

Opschudding, door de executie van martelaars veroorzaakt. 205. 257*. 463. 482. 578. 590. 661 v. vrees voor — 231 (heimelijke verdrinking).

Oudste of bisschop. de naam — komt in het Offer des Heeren niet voor. 37; wel één-maal in het Liedtboecxken. 37. 538. —n alleen bevoegd om te doopen. 122*. — moet onstraf-felijk wezen. 538 v.

Outerman, Jaques, oudste. voornaamste verzamelaar van het eerste Groot Offerboek. 182*. 311*.

Overheid. tegenstand tegen de — ongeoorloofd. 273. gehoorzaamheid aan de — 614. 115. 211. 272. de — ontziet den eerbied van het volk voor martelaars; zie Op-schudding.

P.

Panten, Mattheus of Re-meus.

m. 17. brieven van en aan — 15. 21. 624 v. 666.

Pantheïsme. 423. 425. 426*.

Pastor. Zie Adam Pastor.

Paus. 112. 183. 221. 231. 252. 314. 414.

Peecke Vulckes. m. 269*.

Peter Bruynen. m. 17. wordt altijd met Jan de oude Cleer-cooper en Pleunis van den Hoevele samen genoemd. 177. 521 v. v. brieven van — 177 v. v. — ongeoeffend schrijver. 29. 180*. offensief tegen de kerk. 30. 98. beeldschennis door — 177*. 183*. 521* v. v. gepijnigd. 181*. verbrand. 185. lied op — 184 v. v. 521 v. v.

Peter Coerten. m. 348. 556 v. v. verbrand. 557.

Peter de Backer, dominikaan. verhoort Claes de Praet. 242 v. Hans de Vette. 349 v.

Peeter van den Broecke. m. 521*.

Peter van Wervick. m. 17 v. 24. 494. lied van — 187*. 594 v. v. brief van — 187 v. v. over mon-nikorden. 190. de kerk. 597. deel-neming van onwaardigen aan het avondmaal. 598. mensch wor-ding. 599. beeldendienst. 601. verbrand. (190.) 193. 666. lied op — 192 v. v.

Peter Witses. m. 17. 24. 25. belijding en vermaning aan zijne

vrouw. 437. friesche taal van — 26. 438. 440*. gepijnigd. 441 v. vonnis van — 437*. verbrand. 442. lied op — 441 v.

Pieter Matthijsz. m. 578*.

Pieter Titelman, deken van Ronsse. Zie Ronsse.

Pieter Willemsz. Bogaart, oudste. 493. 498.

Pleunis van den Hoevele. m. altijd samen met Peter Bruynen genoemd. 177*. 180. 182. 521 v. v. beeldschennis door — 183*. verbrand. 185.

Pole, kardinaal. 312*.

Polet (Johannes Pollet?). kanunnik. 219 v. v. 228 v. v.

Proentgen. m. vrouw van Kaerle Tanckreet. 348. 556 v. v. verbrand. 557.

Q.

Quirijn Jansz. m. 478*.

R.

Reliek. martelaars — 411*.

Rijpermonde of Rupelmon-de. martelaars te — 17. 628. 638.

Ronsse, deken van (Pieter Ti-telman). 25*. ondervraagt Pe-ter van Wervick. 191. Joos Kint. 219 v. v. 226. 228 v. v. Claes de Praet. 244 v. v. Hans de Vette. 349 v. v. 355. Hans van der Maes. 358.

Roose, Cornelius. Zie Cor-nelius.

Rottenburg. Michiel Sat-ler, m. te — 17. 62.

Rotterdam. martelares te — 17. 70.

S.

Sacrament van de mis. 64. 92. 121. 124. 129. 191. 233. 252.

278. 285. 293. 327. 351. 359 v.
 414. 423. 431. 437. 527. 588.
 Sacrament des oliesels. 64.
 233. 425.
 Sacramentisten. 136*. 538.
 Salome. 223.
 Satler. Zie Michiel.
 Schepenen. 86. 89. 243. 248.
 Scherprechter. 432. 549. 536*.
 549. 551. — s bemoeilijken de ver-
 oordeelden. 536. 576. bemoeidigen
 deze. 422*. 426. 428. de — spreekt
 Elisabeth voor. 93. zuinigheid
 van — s. 508. 534.
 Sectarisme. afkeer van — 31.
 213. 261. 529. 580. 596 v.
 Sijnken Potvliets. gevangen.
 604. afvallig geworden. 603*.
 Spelling in het Offer des
 Heeren. 7 v.v. 41 v.v.
 Stephanus. m. 17. 157. verhaal
 over — uit het N. T. ontleend
 aan de uitgaaf van Mattheus
 Jacobs. 20. 56*. lied op — 60 v.
 Steuen Claesz., burger van
 Leiden. 209.
 Sylvius, Stephanus. 337*.

T.

Tanneken, vrouw van Hans
 de Smit, m. 348. 556 v.v. —
 na hare bevalling onthoofd. 348*.
 559.
 Texel, omstreeks 1564 vol ket-
 terij. 394*. 406.
 Thau, het teeken. in davidjo-
 riste geschriften. 71. 72. 76.
 Theodosius, keizer. 304 v.
 Theunis van Waestene, m.
 verbrand. 603*. lied op — 603 v.v.
 Thijs Joriaensz. m. 622.
 Thomas van Imbroeck. m.
 21.
 Timmerman. Zie Herman.
 Tongschroefje. 565*. 661*. Zie
 Breidel.

Turken. men mag de — niet be-
 strijden. 63. 130. 290.
 Twisck, Pieter Jansz. 235*.
 269*.

U.

Ursula van Beckum. m. Zie
 Delden.

V.

Vagevuur. 414.
 Vaille, del, raadsheer te Leeuwar-
 den. verraaft d'Auchy. 608. —
 heeft een jammerlijk uiteinde. 268*.
 Vasten. 272.
 Veelderhande Liedekens.
 187*. 206*. 494. 505*. 509*. 548*.
 556*. 568*. 587*. 594*. 611*.
 Vergelding, straffende.
 éénig voorbeeld van verlangen naar
 — voor vervolgers. 644.
 Verraad aan martelaars gepleegd.
 102. 104 v. 152*. 205. 207. 216.
 268*. 348. 516. 556*. 582 v. 608 v.
 — gestraft. 268*.
 Verrijzenis der dooden. ge-
 loof van d'Auchy aan de —
 273. van Hans van der
 Maes. 363.
 Vlaamsche taal. 25. 353.
 Vlamingen, partij onder de
 Doopsgezinden. 37. 623. 630*.
 Vlieland. 398.
 Vreden. martelaar te — 18. 612.
 Vriezen, partij onder de Doops-
 gezinden. 37. 623. 630*.
 Vroedvrouwen. 167. 284. 401.
 Vueren. martelaar te — 547 v.v.

W.

Waestene of Warneton. mar-
 telaar te — 17. 358.
 Waterlanders, partij onder de
 Doopsgezinden. 37. 234*. 630*.
 649*.

Weerloosheid. 85. 206. Sat-
ler weigert ook tegen de Tur-
ken te strijden. 65. oordeel van
Jan Geertsz. 399.

Weglating van gedeelten van
brieven in druk. 23. 183. 339.
394. 397. 405*. — van namen.
183. 521*. in het Groot Of-
ferboek van plaatsen over de
menschwording uit het Of-
fer des Heeren. 234* v. 250.
311. 431. — van martelaars-
brieven, waarvan de opneming
(15. 182. 368. 405.) was aangekon-
digd, in deze uitgaaf. 624 v. 666 v.

Wendelmoet Claesdr. of
Weynken Claes. m. 17. voor
het eerst in n°. 4. 1570. 11. duitsch
bericht over —, kort na haar dood
dood gedrukt. 22. 422*. — doops-
gezind? 422*. — aandoenlijke ge-
loofsmoed. 422*. oordeel over mis.
423. sacrament des olies. 425. po-
ging om — afvallig te maken. 424.
haar pantheïsme? 423. 425.
verbrand. 426. 428 v. lied op —
427 v.v., in ruimen kring bekend.
427*.

Willeboort Cornelisz. m.
463. 469. onthoofd. 463*.

Willem Cleermaker. m. 18.
568. —'s vonnis. 544*. verbrand,
niet verdronken. (547.) 667. lied
op — 545 v.v.

Willem Droochscheerder.

m. 17. ongeoeffend schrijver. 29.
brief van — 443 v.v. lied van —
achter zijn brief. 427*. 443*. 445.
446 v. verbrand. 443*. 564.

Willem Jansz. m. verbrand.
478*.

Willem Jansz. Buys, druk-
ker van het Offer des Hee-
ren. 14 v.v.

Willem Matthijsz. m. ver-
brand. 478*. nog zeer jong. 479.
lied op — 479 v.

Willem Willemsz. verkoopt
in 1562 te Utrecht het Offer
des Heeren. 5.

Wonderen bij eene terechtstel-
ling. 508 v.v. 534. — of bijzon-
dere bestieringen. 102. 522. 612*.

Wouter. m. te Lier verraden.
516. levend verbrand. 517. oordeel
van — over Lutheranen.
518 v. lied op — 516 v.v.

Wouter van Stoelwijck. m.
21.

Y.

Yperen. martelaars te — 18.
591 v.v. 603 v.v.

Z.

Zieleslaap. 354. 362. 635*.

Zwingli en Zwinglianen.
31. 261. 270. 289. 292. 300 v.

Voorloopige lijst van inteekenaren

OP

„BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA.”

Amsterdam.

Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente.
Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam.
Ds. C. P. v. Eeghen.
Koninklijke Academie van Wetenschappen.
Firma B. v. d. Land.
C. L. van Langenhuysen.
A. B. Soep.

Berlin.

A. Asher & Co.
Martin Breslauer.
Königl. Bibliothek.
Hugo Rother's Buchhandlung.

Bonn.

Königl. Universitätsbibliothek.

Bruxelles.

Bibliothèque Royale.

Dresden.

Kön. öffentl. Bibliothek.

Driebergen.

Bibliotheek Aarts-Bisschoppelijk Seminarie Rijsenburg.

Enkhuizen.

H. Bakels.

Göttingen.

Königl. Universitätsbibliothek.

's-Gravenhage.

W. Koorevaar.

's-Graveland.

Jhr. J. W. Six.

Groningen.

De Universiteits-Bibliotheek.

Haarlem.

Henri Coebergh.
De Stadsbibliothek.

Halle a/S.

Rudolf Haupt.
Lippert'sche Buchhandlung.

Hamburg.

Stadtbibliothek.

Heidelberg.

Grossh. Universitäts-Bibliothek.

Huissen.

Bibliotheek Klooster E.E.P.P. Dominicanen.

Kopenhagen.

Königl. Bibliothek.

Leiden.

Bibliotheek v/d Ned.-Herv. Kerkel.
 Inrichting v. H. Onderwijs.
 Prof. Dr. H. Y. Groenewegen.
 A. Klaver.
 Waalsche Bibliotheek.

Leipzig.

K. W. Hiersemann.
 A. Twietmeyer.

London.

British Museum.

Middelburg.

Provinciale Bibliotheek.

München.

Königl. Hof- und Staatsbibliothek.

Münster.

Kön. Universitäts-Bibliothek.

New York.

New York Public Library.

Oldenkirchen.

P. Bockmuhl.

Princeton, N. Y.

Theological Seminary.

Snellerwaard b/Oudewater.

D. Boer.

Stockholm.

Königliche Bibliothek.

Strassburg.

Kaiserl. Universitäts-Bibliothek.

Stuttgart.

Königl. Landesbibliothek.

Tübingen.

Königl. Universitäts-Bibliothek.

Utrecht.

Firma Wed. J. R. v. Rossum.

Watergraafsmeer.

Prof. Dr. H. H. Kuyper.

Wien.

K.K. Hofbibliothek.

Woudrichem.

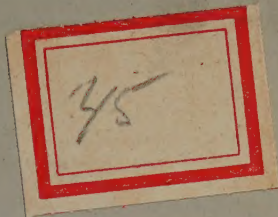
Dr. J. W. F. Gobius du Sart.

GTU Library
3 2400 00309 2008

51538

BR
395
A2

Bibliotheca reformatoria
neerlandica / S. Cramer

51538

Bibliotheca Reformatoria
Neerlandica

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94708

